

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEDRESE TÜ'L-KUDAT
VE
TÜRK HUKUK EĞİTİMİNDEKİ YERİ

KEMAL FARUK AKSOY
TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI

KIRIKKALE-2023

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

Kemal Faruk Aksoy

20/06/2023

ÖZET

MEDRESETÜ'L-KUDAT VE TÜRK HUKUK EĞİTİMİNDEKİ YERİ

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi Danışmanı: Prof. Dr. Hamit Pehlivanlı
Haziran 2023, 714 sayfa

Bu çalışmanın amacı XIX. yüzyıl Osmanlı Şer'î ve Nizamî hukuk eğitiminin yüksek dereceli müessesesi Medresetü'l-Kudat'ı ve Türk hukuk eğitimine olan katkısını ortaya koymaktır. Çalışmanın temel iddiası ise son dönem Osmanlı ilmiyesinin tarihinin; hızlı bir çöküşün tarihi olarak değil, bir dönüşümün tarihi olarak ele alınmanın daha tutarlı olacağıdır. Ulema; Tanzimat reformlarının arka arkaya gerçekleştirildiği bu dönemde ve cumhuriyet döneminde, konumunu yeni bir vaziyet alışla kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Medresetü'l-Kudat kurumunun, zamanla geçirdiği dönüşüm ve yeni koşullara verdiği tepkiler önemlidir. Amit Bein'in tabiriyle; kendilerini, “*değişimin failleri ve gelenegın muhafızları*” olarak gören bir zümre, bu kurum sayesinde Osmanlı ilmiyesinde vücut bulmuştur. Kurum mezunları; Tanzimat ve Cumhuriyet devri hukuk ve din eğitimi reformlarına hem teoride hem de pratikte katkıda bulunmuşlardır. Medresetü'l-Kudat tecrübesi; modern olan ile geleneksel olanın bir arada bulunabileceğini, bu iki olgunun birbirlerinin alternatifi olmak zorunda olmadığını göstermiştir. Bu çalışma; Tanzimat sonrası yüksek din eğitimi ve şer'î hukuk eğitiminin geçirdiği evreleri anlamak için okulun hizmet verdiği 70 eğitim dönemini (1855 – 1924) inceleyecektir. Bu tarih aralığı son dönem hukuk eğitiminin ne şekilde icra edildiğine dair veriler sunacak ve şer'î hâkimlerin eğitimi sürecinde hangi derslerin nasıl işlendiği hususuna açıklık getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Kudat, Nüvvab, Hukuk, Eğitim

ABSTRACT

MEDRESETÜ'L-KUDAT AND ITS PLACE IN TURKISH LAW EDUCATION

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi Danışmanı: Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
June 2023, 714 pages

The aim of this study is to reveal the Medresetü'l-Kudat, the high-level institution of the 19th century Ottoman Shari'ah and Nizami legal education, and its contribution to Turkish legal education. The main claim of the study is the history of the late Ottoman İlmîye; is that it would be more consistent to treat it as a history of transformation rather than a history of rapid collapse. Ulema; In this period when Tanzimat reforms were carried out one after another and in the republican period, he tried to strengthen his position by taking a new situation. The transformation of the Medresetü'l-Kudat institution over time and its reactions to new conditions are important. In the words of Amit Bein; A group that sees themselves as “agents of change and guardians of tradition” was embodied in the Ottoman İlmîye thanks to this institution. Institution graduates; They contributed to the legal and religious education reforms of the Tanzimat and the Republican era, both in theory and in practice. Medresetü'l-Kudat’s experience; showed that the modern and the traditional can coexist, and that these two phenomena do not have to be alternatives to each other. This work; in order to understand the stages of higher religious education and shari'a law education after the Tanzimat, it will examine the 70 education periods (1855 - 1924) that the school served. This date range will provide data on how the recent legal education was carried out and will clarify which courses were taught and how during the training of shar'i judges.

Keywords: Madrasa, Qadis, Naibs, Law, Education

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ilk teşekkürüm, konunun seçilmesinden araştırmamın nihayete ulaşmasına değin tezin her aşamasında değerli alaka ve katkılarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Hamit Pehlivanlı içindir. Gösterdiği ilmi ve manevi destek sadece bu çalışmanın mümkün olmasını sağlamakla kalmamış araştırmalarım esnasında tamamen yabancı olduğu farklı sorunların çözümüne de büyük katkı sağlamıştır.

Çalışmamın mahiyeti gereği birbirinden tamamen farklı mekanlarda çok fazla sayıda kişinin yardımına müracaat etmek durumunda kaldım. İlk olarak ellerindeki arşiv evrakını hiç tanımadıkları şahsıma teslim ederek bu çalışmamın üç ana kaynağından birinin teminini sağlayan EDAM Arşivi yetkililerine ve hususiyile Fatma Hatice Durmuş hanımefendiye teşekkürü bir borç bilirim. Kendilerinin değerli destekleri olmasaydı ilk defa bu çalışmada incelenen ölçme ve değerlendirme bölümü ortaya çıkmayacaktı. Çalışmamın ikinci ana veri kaynağını Meşihat Arşivi oluşturmaktadır. Araştırmamın büyük bir kısmı buradaki defterler sayesinde vücut bulmuştur. Bu arşivi hizmete sunan İSAM'ın değerli yetkililerine ve değerli hocam Masum Şenburç'a kıymetli destekleri dolayısıyla minnettarım. Yine tezimin özellikle son bölümünde çalışmasından istifade ettiğim kıymetli araştırmacı Sadık Albayrak'a teşekkür etmek isterim. Arşivlerde meydana getirdiği değerli mesaisi olmasaydı çalışmamın son bölümü belki de hiç olmayacaktı. Arşivlerini benimle paylaşan Çamlıca Araştırma Kütüphanesi yetkilileri ile değerli koleksiyoner ve hukuk adamı Haluk Perk beyefendiye sundukları açık destek sebebiyle minnettarım. Osmanlı Arşivi vazifelilerinden Kasım Hızlı beyefendiye ve arkadaşım Mustafa Burak Özdemir'e her türlü yardımları için teşekkürü bir borç bilirim.

Yalnızca akademik çalışmalarını değil hayatın getirdiği her türlü mücadeleyi, benzersiz bir muhabbete ve mutluluğa dönüştüren sevgili eşim ve değerli hayat arkadaşım Esmâ Aksoy'a minnetimi ifade edecek bir söz bulamamaktayım.

Kemal Faruk Aksoy

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
TEŞEKKÜR SAYFASI	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
a) Konu ve Kapsam	1
b) Amaç ve Sav	7
c) Yaklaşım	9
d) İlgili Literatür	10
e) Veri Toplama Tekniği	12
BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLILARDA HUKUK EĞİTİMİ TARİHİ	15
I. İslam Devletlerinde Fıkıh / Hukuk Eğitimi	15
II. Osmanlılarda Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Fıkıh / Hukuk Eğitimi	24
III. Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Fıkıh / Hukuk Eğitimi	41
IV. Hakimliğe Tanzimat Dokunuşu, Fıkhın Türkçesi; Muallimhane-i Nüvvab Dönemi (1855 – 1883)	63
V. Reformlara Uyum ve Mektepleşmede Bir Üst Aşama; Mekteb-i Nüvvab Dönemi (1883 – 1908)	74
VI. Rumeli Yargı Reformlarının Tesiri, Kadılar İçin Yabancı Menşeli Kanun Dersleri; Mekteb-i Kudat Dönemi (1908 – 1913)	79
VII. Adli Kapitulasyonlarla Mücadele Etmesi Beklenen Bir Medrese; Medresetü'l- Kudat Dönemi (1913 – 1924)	85

İKİNCİ BÖLÜM: OKULUN İÇ İŞLEYİŞİ, ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME USULLERİ	95
I. Asaletin Değil Liyakatin Önceliği; Kayıt - Kabul Şartları	95
A. Giriş İmtihanına Kabul (Yoklama) İmtihani	98
B. Giriş İmtihanlarının İcrası ve Puanlama Usulü	102
a) <i>Ulûm-ı Arabiye</i> (Şer'î İlimler) İmtihan Soruları ve Değerlendirmesi	112
b) <i>Fünûn-ı Sâire</i> (Diğer İlimler) İmtihan Soruları ve Değerlendirmesi	128
C. Giriş İmtihanlarına Müracaat ve İmtihanalarda Başarı Oranları	133
II. Okulun Kapasitesi ve Değişimi	135
III. “Beşik Ulemalığı”nın Sonu, Zadekan-ı İlmiye (Ulemazade) Sınıfı ve Kontenjanı	140
a) Zadekan-ı İlmiyenin Kayıt ve Kabul Şartları	142
b) Zadekan-ı İlmiyenin Sınıf Geçme ve Mezuniyet Durumları	146
IV. Adliye Personeline Hizmet İçi Eğitimle Terfi İmkânı; Sınıf-1 Mahsus (1914-1919)	148
a) Sınıf-1 Mahsusun Müfredatı	150
b) Sınıf-1 Mahsus Müderris ve Muallimleri	155
c) Sınıf-1 Mahsus Mezunları	160
V. Bir Üst Sınıfa Yükselme (<i>Terfi-i Sınıf</i>) İmtihanları ve Puanlama	161
VI. Mezuniyet (<i>Hurûç</i>) İmtihanları ve Puanlama	173
VII. <i>İcazet</i> ve Diploma	191
VIII. Ortalama Yükseltme ve Bütünleme (<i>İkmâl</i>) İmtihanları	196
IX. Derslere Devam ve İzin Durumları	198
X. Sınıfta Kalma (<i>İbkâ</i>)	201
XI. Kurumla İlişik Kesilme Durumları (<i>Terkîn-i Kayıt</i>)	204
XII. Eğitim Dönemleri, Günleri ve Saatleri	205
XIII. Okulun Mali İşleyişi	208

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: OKULUN EĞİTİM SİSTEMİ VE GELİŞİMİ212

I. Fıkıh/Hukuk Eğitiminde Yeni Ağırlık Noktası; Türkçe	212
II. Fıkıhtan Kanuna; Okutulan Derslerin (Müfredatın) Ağırlık Noktalarının, Zaman İçindeki Değişimi	214
III. Müfredat ve Müderris / Muallimleri	227
A. Şer'î Hukuk (Fıkıh) Dersleri	227
a) İlm-i Fıkıh (Dürer)	227
b) İlm-i Ferâiz (Miras Hukuku)	236
c) Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Medeni Hukuk)	245
d) Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf (Vakıflara Ait Hükümler)	260
e) Kanun-ı Arazi	262
f) Hukuk-ı Aile	267
B. Nizamî Hukuk (Kanun) Dersleri	271
a) Medhal-i İlm-i Hukuk (Hukuk İlmine Giriş)	271
b) Ceza Kanunu	273
c) İcra Kanunu	278
d) Hukuk-ı Düvel (Uluslararası Hukuk)	281
e) Anayasa ve İdare Hukuku	284
f) Hukuki ve Cezai Yargılama Usulü.....	286
g) Ticaret-i Berriye ve Bahriye (Kara ve Deniz Ticareti Hukuku)	293
C. Yazı ve Uygulama Dersleri	295
a) Sakk-ı Şer'î (Yargılama ve Karar Tutanağı Tanzimi)	295
b) İ'lâmât-ı Nizâmiye ve İnşa / Tashih-i Mezâbıt / İmla ve İnşa / Kitabeti Resmiye	305
c) Hatt-ı Ta'lik / Hüsn-i Hat (Güzel Yazı)	311
d) Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye ve Cezaiye (Hukuki ve Cezai Tutanak ve Bildirim Tanzimi)	316
e) Tatbikat-ı Şer'îye (Şer'î Hukukun Tatbik Usulü)	322
f) Hukuki, Cezai ve Ticari Kanunların Tatbik Usulü	323
g) Defter-i Kassâm (Miras Taksim Defteri Kullanım Usulü)	325
D. Muhtelif Dersler	328
a) İktisat	328
b) Mükâleme-i Arabiye (Pratik Arapça)	331
c) Hitâbet	332

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: KURUMUN İDARE ve EĞİTİM KADROSU334

I. Kurumun İdari Kadrosu (Müdür, Müdür Muavini ve Katip)	334
II. Kurumun Müderris Kadrosu ve Meşhur Müderrisler	346
A. Meclis-i Kebir-i Maarif Başkanı; Ali Haydar Efendi (Büyük)	350
B. Hukuk Alimi ve Mecelle Şarihi; (Küçük) Ali Haydar Efendi (1877 Mezunlarından)	352
C. Yargıtay Hukuk Dairesi Başkanı ve Hukukçu; Ali Himmet (Berki) Efendi (1909 Mezunlarından)	355
D. Maarif-i Umumiye Nazırı ve Yazar; Babanzade İsmail Hakkı Efendi	359
E. Meşihat Müsteşarı ve Hukukçu; Ebü'lulâ Mardin	362
F. Müfessir ve Evkaf Nazırı; Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi (1907 Mezunlarından)	366
G. Akka Mebusu ve 4. Ordu Müftüsü Esad eş-Şukayrî	372
H. Şeyhülislam; Hüseyin Hüsnü Efendi	373
İ. Osmanlı'nın Son Hafız-ı Kütübü; İsmail Saib (Sencer) Efendi	374
J. Hattat; Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	377
K. Divan-ı Lüğati't-Türk'ün Nâşiri; Kilisli Muallim Rifat (Bilge) Efendi	378
L. Müderris ve Mecelle Şarihi; Kuyucaklızade Mehmed Atıf Efendi	380
M. Hukukçu ve Defter-i Hakani Nazırı; Mahmud Esad Seydişehirli Efendi	382
N. Hattat; Mehmed Aziz er-Rufâi (Aktuğ) Efendi	384
O. Hattat; Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi	386
P. Şeyhülislam; Musa Kazım Efendi	387
Q. Kefevî Şeyhi ve Şair; Şeyh Ali Vasfî Efendi	392
R. Edebiyat Tarihçisi ve Şair; Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) Efendi	393
S. Şeyhülislam; Ürgüplü Hayri Efendi	398
T. Mecelle Cemiyeti Azası; Yunus Vehbi Efendi	403
III. Kurumda Yardımcı Personel (Mubassır, Bevvab, Odacı)	404

BEŞİNCİ BÖLÜM: MEZUNLAR VE ETKİLERİ; İKİ DEVRİN ULEMASI

I. Mezunlar Hakkında Umumi Değerlendirme	410
II. Mezunların Tespit Edilebildiği Kaynaklar ve Mezun Adetleri	412
III. Mezunların Atanma Dereceleri	415
IV. Mezunlarının Tespit Edilen İstihdam Alanları ve Tercihleri	419
V. Mezunların Ait Oldukları Sosyokültürel Dağılım	423

VI. Kuruma Yerleştirmede Öne Çıkan Merkezler	425
VII. Meşhur Mezunlar	433
A. Şeyhülislam Abdurrahman Nesib Efendi (1867 Mezonu)	433
B. Şeyhülislam; Mehmed Nuri Medeni Efendi (1881 Mezonu)	434
C. Şeyhülislam; Dağıstanlı Ömer Hulusi Efendi (1892 Mezonu)	435
D. Yargıtay Hukuk Dairesi Başkanı ve Hukukçu; Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi (1895 Mezonu)	436
E. Müderris ve Eğitim Bilimci; Şevketî Mehmed Efendi (1900 Mezonu)	437
F. Müderris ve Nakşibendi Şeyhi; Ahıskalı Ali Haydar Efendi (1906 Mezonu)	441
G. Iraklı Hukukçu; Emced Zehâvi Efendi (1906 Mezonu)	443
H. Hukukçu; Ord. Prof. Sabri Şakir Ansay (1911 Mezonu)	445
İ. Müderris ve Yargıtay Hukuk Dairesi Başkanı; Gönenli Mehmed Efendi (1911 Mezonu)	447
J. Hukuk Alimi ve Diyanet İşleri Reisi; Ömer Nasuhi (Bilmen) Efendi (1913 Mezonu).....	448
K. Gazeteci ve Ceride-i İlmiye Mesul Müdürü; Şîrânî Ahmed Efendi (1914 Mezonu)	452
L. Müderris, İstanbul Müftüsü Bekir Haki (Yener) Efendi (1915 Mezonu)	456
M. Müfessir; Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi (1923 Mezonu)	458
N. Müderris ve Nakşibendi Şeyhi; Süleyman Hilmi (Tunahan) Efendi (1923 Mezonu)	460
SONUÇ	464
KAYNAKÇA	
Arşiv	478
Kitap	486
Kanunname, Nizamname ve Talimatnameler	492
Dergi	494
Ansiklopedi	501
Gazeteler	504
Tezler	507
E-Kaynak	509

EKLER

1- Tespit Edilen Senelere Ait Mezun Listeleri	511
2- Tevcihat-ı Menasıb-ı Kudat Nizamnamesi	644
3- Nüvvab Tevcihatı Nizamnamesi	651
4- Meclis-i İntihâb Nizamnamesi	655
5- Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname.....	660
6- Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname	665
7- Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname	673
8- Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi	680
9- Sınıf-ı Mahsus Nizamnamesi	685
10- Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dâhiliyesi	687
11- Muallimhane-i Nüvvab Kütüphanesine Kuruluş Yılı Vakfedilen Kitaplar	693
12- Medresetü'l-Kudat Binası Ön Yüz Çizimi	694
13- Medresetü'l-Kudat Binası Kesit Çizimi	695
14- Medresetü'l-Kudat Binası Zemin Kat Planı	696
15- Medresetü'l-Kudat Binası 1. Kat Planı	697
16- Medresetü'l-Kudat Giriş Bölümü	698
17- Medresetü'l-Kudat Binası	699
18- Muallimhane-i Nüvvab İcazetname Örneği	700
19- Mekteb-i Nüvvab Şehadetname Örneği	701
20- Mekteb-i Kudat Şehadetname Örneği	702
21- Medresetü'l-Kudat İcazetname Örneği	703
22- Sınıf-ı Mahsus İcazetname Örneği	704
23- Giriş İmtihanı, Heyet Tutanağı	705
24- Ulûm-ı Arabiye (Şer'î İlimler) Giriş İmtihan Kâğıdı Örneği	706
25- Fünûn-ı Sâire (Diğer Fenler) Giriş İmtihan Kâğıdı Örneği	707
26- İlm-i Feraiz Dersi (Miras Hukuku) İmtihan Kâğıdı Örneği	709
27- Hüsn-ı Hat Dersi (Güzel Yazı) İmtihan Kâğıdı Örneği	710
28- Kitabet-i Resmiye Dersi (Resmi Yazışma) İmtihan Kâğıdı Örneği	711
29- Kadı Defteri Örneği	712
30- Mekteb-i Kudat Talebesi Fotoğrafı	713
Özgeçmiş	714

KISALTMALAR

a.g.d.	Adı Geçen Defter
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
A.DVN.MKL	Sadaret, Mukavelenameler
A.MKT.MHM	Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi
bkz.	Bakınız
BEO	Babı Ali Evrak Odası
BCA	Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivleri
İSTM. MŞH.	İstanbul Müftülüğü Meşihat Evrakı
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DH.MKT	Dahiliye Mektubi Kalemî
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
EDAM	Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi
EV.MH.	Evkaf, Muhasebe
Düz.	Düzenleyen
HR.MKT	Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemî
h.	Hicri
haz.	Hazırlayan
HR.SYS	Hariciye Nezareti, Siyasi
İ. DH	İrade, Dâhiliye
İ. EV	İrade, Evkaf
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Arşivi
İ.MMS	İrade, Meclis-i Mahsus
İSAM. İMMA	İSAM, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
İÜNEK	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

KB.MAA.FE	Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı
MF.MKT	Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi
MMZC	Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi
MŞH. BFMMD	Meşihat Arşivi, Bab-1 Fetva Merkez Maaş Defterleri
MŞH. BMİMMMD	Meşihat Arşivi, Bab-1 Meşihat İstanbul Memur ve Müderris Maaşları Defterleri
MŞH. DD	Meşihat Arşivi, Deyn Defterleri
MŞH. DİMDMMD	Meşihat Arşivi, Daire-i İlmiye Merkez Dersiam Maaş Müfredat Defterleri
MŞH. DİMTCD	Meşihat Arşivi, Daire-i İlmiye Maaş Tahakkuk Cetveli Defterleri
MŞH. DMMMD	Meşihat Arşivi, Daire-i Meşihat Merkez Maaş Defterleri
MŞH. EİMİKMV	Meşihat Arşivi, Encümen-i İntihab-1 Memurin-i İlmiye Karar Müsvedde Varakaları
MŞH. İATD	Meşihat Arşivi, İlmiye Aidatı Tekaudiye Defterleri
MŞH. MİHŞKD	Meşihat Arşivi, Meclis-i İntihab-1 Hükkam-1 Şer'in Karar Defterleri
MŞH. MİMMMD	Meşihat Arşivi, Memurin İdare-i Merkeziye Maaş Defterleri
MŞH. MİMMNVD	Meşihat Arşivi, Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri
MŞH. MİMİKMV	Meclis-i İntihab-1 Memurin-i İlmiye Karar Müsvedde Varakaları
MŞH. MMD	Meşihat Arşivi, Memurin Maaş Defteri
MŞH. MMSD	Meşihat Arşivi, Merkez Memurları Sicil Defterleri
MŞH. MTD	Meşihat Arşivi, Memurin Tediye Defteri
MŞH. ND	Meşihat Arşivi, Nüvvab Defterleri
MŞH. SMD	Meşihat Arşivi, Sudur Maaş Defterleri
MŞH. SNEND	Meşihat Arşivi, Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri
MŞH. SAİD	Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahval İdaresi Defterleri
MŞH. ŞİEİMMMD	Meşihat Arşivi, Şuray-1 İlmiye ve Encümen-i Islahat'a Mahsus Müsvedde Defterleri

MŞH. TMD	Meşihat Arşivi, Taşra Medrese Defterleri
MVM	Meclis-i Vükela Mazbataları
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Merkezi
Say.	Sayı
s.	Sayfa
s.y.	Sayfa Yok
ŞD.	Şuray-ı Devlet
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb	Ve bunun gibi
VGM.	Vakıflar Genel Müdürlüğü
yy	Yüzyıl
y.y.	Yayıncı bilinmiyor
Y.EE	Yıldız, Esas Evrakı
Y.MTV	Yıldız, Mütenevvi Maruzat
Y.MRZ.d.	Yıldız, Maruzat Defterleri
Y.PRK.AZJ	Yıldız, Perakende Arzuhal Jurnal
Y.PRK.BŞK	Yıldız, Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.MŞ	Yıldız, Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı

GİRİŞ

a) Konu ve Kapsam

“*Osmanlı Hukuku*”, İslam hukukunun son altı asırdaki uygulanış şeklini ortaya koymakta ve İslam tarihinin önceki dönemlerinden ve İslam hukukunun uygulandığı diğer bölgelerden az veya çok farklı bir yapı arz etmektedir. İslam hukukunun, düzenlenmesini yönetici idareye bıraktığı alanlarda Osmanlı hukukçularının oluşturduğu büyük bir kanun külliyatı, ayrı bir isimlendirmeyi gerektirecek kadar çoktur. Bu kanunların düzenlenmesi ve uygulanması, idarî teşkilatın adli teşkilat tarafından kontrolü açısından önemlidir. Şer’î hukukun yanında örfî hukuk olarak yer alan bu kanun külliyatı, Osmanlı hukukunun kendine özgü (*sui generis*) bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Tabii olarak “*Osmanlı Hukuku*” tabiri bu hakikatin bir ifadesidir.¹

Bu çalışma; XIX. yüzyıl Osmanlı Şer’î ve Nizamî hukuk eğitiminin yüksek dereceli müessesesi Medresetü’l-Kudat’ı ve Türk hukuk eğitimindeki yerini tartışmayı hedeflemektedir. Çalışma; kurumun hizmet verdiği 70 eğitim öğretim dönemini kapsadığı için bu döneme ait arşiv evrakı, esas veri kaynağını oluşturmaktadır.

Osmanlı medreselerinde fıkıh / hukuk eğitiminin 1855 -1924 arasındaki şekillenışı ve dönüşümü, Tanzimat düzeninin farklı dayanak noktalarını teşkil eden aktörler arasındaki mücadele süreçlerinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Konu edilen mücadele süreçleri; bürokrasi sınıfı, yükseköğretimi tekelinde bulunduran ulema sınıfı ve adliye teşkilatını modernize etmek isteyen idari sınıfın etkileşim alanı içerisinde vuku bulmuştur.

XIX. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan aktörler ile (Maarif Nezareti, Mekteb-i Hukuk, Nizamiye Mahkemeleri vs.) mevcut aktörlerin (Meşihat, medrese sistemi, Şer’î Mahkemeler vs.), ikili bir yapı arz ettikleri bilinmektedir. Bu ikili yapı eski aktörlerin aleyhine olarak, Tanzimat ve Meşrutiyet süreci boyunca mücadele etmiştir. Hukuk disiplininin, eğitim müfredatı içindeki akademik yerleşim alanının fıkıh disiplininkini daraltacak şekilde genişlediği gözlenmektedir. Bu değişim, Osmanlı fıkıh-hukuk eğitiminin, fıkıh merkezli bir yapıdan kanun merkezli bir yapıya doğru dönüşmesini mümkün kılmıştır.

¹ M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku, Devlet-i Aliyye’nin Temeli*, İSAM Yayınları, Ankara, 2020, s. 31

Fıkıh / Kanun ikileminden, burada kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Şer’î hukukun (İslam Hukuku) düzenlenmesinde, resmi bir yasama organının faaliyeti söz konusu değildir. Büyük bir kısmı herhangi bir resmi görevi olmayan hukukçular tarafından verilen içtihatlar ile oluşturulmuştur. Şer’î hukuk, kanun hukuku olarak değil içtihat hukuku olarak ortaya çıkmıştır. Bu içtihatlar mahkemelerde hâkimler tarafından verilen kararlar olmayıp daha ziyade fakihlerin (hukukçuların) ders halkalarında kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevaplar şeklindedir. İslam hukukçuları gerek ders halkasında olsun gerekse mahkemelerde hüküm verirken olsun içtihatlarını bizzat kaynaklarından çıkarmaktaydılar. Bu şekildeki içtihat faaliyeti, aynı konu hakkında pek çok farklı içtihadın ortaya çıkması sonucunu da beraberinde getirdi.²

İslam hukukunun teşekkülünde devlet otoritesinin herhangi bir rolü olmamıştır. Bu süreç daha ziyade ulemanın ferdi içtihatları ile yürümüştür. İlk dönemlerin sorunları daha ziyade evlenme, boşanma ve miras gibi şahsi hukuk ile alakalı meseleler olduğu için, şahıslar idari kurumlara değil âlimlere müracaat yolunu tercih etmişlerdir. Ders halkalarında fıkıh (hukuk) eğitimi vermekle meşgul olan mezhep imamları, bu tedrisat esnasında devlet desteğine ihtiyaç duymamışlardır. Ulemanın ve medreselerin devletten müstağni (muhtaç olmama) olmaları, içtihatlarında müstakil ve serbest olabilmelerini sağlamıştır.

İlk dönemlerde, aralarında bir hiyerarşi olmayan içtihatların kanunlaşması yolunda birtakım girişimler olduysa da bu kabul görmedi. Genel bir kural olarak “*ıçtihat, ıçtihat ile nakz (iptal) olunmaz*”³ kuralı bu hususta etkili oldu. Nitekim Abbasi Halifesi Mansur’un; İmam-ı Malik’ten Muvatta’ adlı kitabının mahkemelerde kullanılmasına dair talebi, bizzat imam tarafından kabul edilmemiştir.⁴ Dört mezhep imamının hiçbirinin kadılığı veya herhangi bir devlet görevini kabul etmemiş olması da devletten bağımsız hukuki bir sistemin oluşmasına yardımcı olmuştur.

Kanunlaştırma; geniş anlamıyla “*hukuk kurallarının yazılı bir şekilde tespit edilmesi*”dir. Geniş anlamda ise “*dağıntık bir halde mevcut olan yazılı veya yazısız bütün hukuk kurallarını sistemli olarak birleştirmek*”tir.⁵ Kanunlaştırma kavramını

² M. Akif Aydın, “İslam Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2006, Say. 1, s. 11

³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm Şerh-i Mecelletü’l-Ahkâm*, (Madde: 16), Âlem Matbaası, İstanbul, 1313, s. 121

⁴ M. Akif Aydın, “Mecelle’nin Hazırlanışı”, *Osmanlı Araştırmaları*, 1989, C. 9, Say. 9, s. 31

⁵ Mediha Akarslan, Tamar Çağdaş, Yusuf Göven, *Hukuk Biliminin Temel Kavramları*, Kütahya, 1998, s. 39’dan aktaran, Mehmet Gayretli, *a.g.e.*, s. 24

sadece on dokuzuncu yüzyılda yapılan kanunlaştırma hareketlerine tahsis etmeyip, her dönemin kendine ait özelliklerine uygun olarak yapılan çalışmalar için de kullanmak mümkündür.

Tanzimat'a kadar süregelen fıkıh ve fetva kitaplarına dayanan hukuki yapı, özellikle yabancılarla olan muamelelerde birtakım problemlere neden olmaktaydı. İslam hukukunun, Avrupa kanunlarında olduğu gibi maddeleştirilmiş (kodifikasyon) bir halde bulunmayışı yabancıların tepkisine neden olmaktaydı. Sultanların fermanlar vasıtasıyla verdikleri fiili güvenceler batılılar için çok bir şey ifade etmemekteydi. Çünkü bu fermanların geri alınabilme ihtimali her zaman mevcuttu. Verilen hakların kendileri açısından da bir değer taşıması için yasal bir güvenceye sahip olması gerektiğini düşünüyorlardı. Gayrimüslimlerin şahitliklerinin kabul edilmediği şer'î mahkemeler yerine tüm tebaanın eşit tutulabileceği mahkemelerin kurulmasını istiyorlardı.⁶

Şartların zorlaması ve yaşanan gelişmeler, hukuktaki bu tıkanıklığın aşılması için birleştirilmiş sistemli bir düzenleme fikrini ortaya çıkardı. Bu düzenleme ile vatandaşlar arasında birlik ve beraberlik sağlanacaktı. Batılı devletlerin, iç işlerine müdahalesi de bu sayede önlenmiş olacaktı.⁷

1868 yılında başlanıp 1876 yılına kadar yayını süren *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İslam hukukunun kanun maddeleri haline gelişinde önemli halkalardan birini oluşturmaktadır. Böylece Şer'î hukuk ile alakalı İslam âlimlerinin içtihatları, padişah onayı (*mûcebince amel olunsun hattı*) ile resmi bir metin ve kanun haline gelmiştir. Bu uygulama daha önce münferit bazı kanunnameler ile yapılmış olsa da bu büyüklükte bir faaliyet İslam tarihinde bir ilktir.⁸

Netice olarak; Tanzimat sonrası kanunlaştırma faaliyetleri şer'î hukuk kurallarının kanun şekline getirilmesi ve Batı'dan, hususiyle Fransa'dan kanun aktarımı yolu ile yapıldığı görülmektedir. 1858 Arazi Kanunnamesi, 1868-1876 *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* ve 1917 Hukuk-ı Aile Kararnameleri, Şer'î hukukun kanunlaştırılması yolu ile oluşturulmuştur. Ticaret Kanunu, Ticaret-i Bahriye Kanunu,

⁶ İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", *E.Ü.H.F.D.*, 2008, C. 12, Say. 3-4, s. 66

⁷ H. Vehbi İmamoglu, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Adliye Teşkilatı Üzerine Batı Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi S.B.E., Samsun, 2009, s. 108

⁸ M. Akif Aydın, "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2006, Say. 1, s. 20

1863 tarihli Ceza Kanunnamesi, Usul-ı Muhakeme-i Hukukiye ve Cezaiye Kanunları, Batı kanunlarından tamamen veya kısmen faydalanılarak oluşturulmuşlardır.⁹

Medresetü'l-Kudat, eğitim sistemi ve adliye teşkilatı içerisinde daralmış bulunan şer'i hukuk alanının bir şekilde eski günlerine tekrar kavuşması için yapılan son hamledir. Bu hamlenin ve değişimin cumhuriyet dönemi hukuk sistemine ve din eğitimine etkileri olduğu varsayılmaktadır. Okulun hizmet verdiği 70 eğitim öğretim döneminin (1855 – 1924) araştırılması, Tanzimat sonrası yüksek din eğitimi ve şer'i hukuk eğitiminin geçirdiği evreleri anlamak hususunda değerli bilgiler ortaya çıkaracaktır. Bu tarih aralığı son dönem hukuk eğitiminin ne şekilde icra edildiğine dair veriler sunacak ve kadı/hâkimlerin eğitimi sürecinde hangi derslerin nasıl işlendiği hususuna açıklık getirecektir.

Araştırmamız beş bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, ilk olarak İslam ve Osmanlı tarihinde kadılık kurumu ve medreselerdeki kadı eğitimi ele alındı. Bu temel üzerinden hareketle, Muallimhane-i Nüvvab döneminden itibaren okulun geçirdiği safhalar değerlendirilecektir. Tanzimat reformları bağlamında, müessesenin kuruluş amacı ve Türkçe eğitimin fıkıh eğitimindeki ağırlığının artışı bu bölümde incelenecektir. Okulun tüm evrelerinin tartışmalı tarihlendirmesi, arşiv araştırması ile sağlam bir zemine oturtulmaya çalışılacaktır. Görülen farklı tarihlendirmeler bu bölümde tartışılacaktır. Tanzimat reformlarının okulun kurulmasına olan etkisi, yargı ıslahatının müfredatı etkileri ve Meşrutiyet dönemi gelişmelerinin okul üzerindeki tesirleri incelenecektir. Okul müfredatına; fıkıh derslerine ilave olarak kanun derslerinin eklenmesinin nedenleri, bu bölümde ele alınacak, medresedeki *mektepleşme* olgusunun aşamaları, başlangıcından nihayetine kadar bu bölümde izlenmeye çalışılacaktır.

İkinci Bölümde, okulun iç işleyişi ve ölçme/değerlendirme usulleri ele alınacaktır. Bu mevzulardan olarak; giriş imtihanlarının nasıl icra edildiği, puanlama usulünün mahiyeti, müracaatlar ve muvaffakiyet oranları ortaya konulacaktır. Giriş imtihanları ile alakalı tüm değerlendirmeler, EDAM Arşivi'nden temin edilen giriş imtihan kağıtları analiz edilerek, ilk defa bu çalışmada tartışılacaktır. Aynı şekilde kurumda uygulanan üst sınıfa geçme (terfi-i sınıf) ve mezuniyet (huruç) imtihanları, bütünleme (ikmal), sınıfta kalma (ibka) ve kurumdan atılma (terkin-i kayıt) konuları da

⁹ Gürsoy Akça, Himmet Hülür, "Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2006, Say. 19, s. 308

-sınıf listeleri, yazılı kâğıtları ve Meşihat Arşivi'ndeki (İSAM) imtihan tabloları esas alınarak- ilk defa bu çalışmada tartışılacak konulardandır.

Bu bölümde; okulun kuruluşuyla birlikte oluşturulan *Zadegan-ı İlmiye* sınıfı ile 1914'te teşkil olunan *Sınıf-ı Mahsus*, -ayrıntılı olarak- ilk defa bu çalışmada incelenecektir. Ulema çocukları (*Zadegan-ı İlmiye*) için oluşturulan bu sınıfın mahiyeti, kayıt ve kabul şartları, okulda ne kadar başarılı olabildikleri, bu bölümde arşiv kaynaklarından istifade edilerek ele alınacaktır. Mekteb-i Nüvvab dönemi ile birlikte bu sınıfta kısıtlamaya gidildiği ve bir müddet sonra kendilerine tanınan ayrıcalıkların tamamen kaldırıldığı tespit edilmiştir. İmtihan çizelgeleri ve mezun listelerinde yapılan araştırmalarla, *Zadegan-ı İlmiye*'nin normal talebeye göre olan başarı oranları, sayısal verilerle desteklenerek bu bölümde değerlendirilecektir. Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi tarafından adliye personeli için teşkil olunan *Sınıf-ı Mahsus* ile ilgili kapsamlı bir araştırma da bu bölümde incelenecek konular arasındadır.

Üçüncü bölümde, okulun müfredatı ve müfredattaki yıllar içerisinde meydana gelen değişim ele alınacaktır. Kurulardan itibaren müfredatın, dikkat çekici bir şekilde uygulama ağırlıklı olduğu ve bu uygulamanın Türkçe olması için programlandığı görülmektedir. Mekteb-i Kudat dönemine kadar müfredatın fıkıh eğitimi ağırlıklı olduğu, Rumeli ıslahatı çerçevesinde bu dönemden sonra kanun derslerinin de müfredatta ağırlık merkezini oluşturmaya başladığı görülmektedir. Bu bölümde dersler üç ana gruba ayrılarak işlenecektir. Şer'î hukuk dersleri, nizami hukuk dersleri ve uygulama dersleri bu grupları oluşturmaktadır. Derslerin mahiyetleri, nasıl işlendikleri ve derslere giren müderrisler ile ulaşılabilenlerin biyografileri her derste müstakil olarak ele alınacaktır. Müfredatta zamanla meydana gelen değişiklikler, Meşihat Arşivi (İSAM) maaş defterleri ile kurum nizamname/yönetmelik ve EDAM Arşivi imtihan cetvelleri karşılaştırılarak yıllar bazında listelenecektir.

Dördüncü bölümde, kurumun idare ve müderris kadrosu ele alınacaktır. Kuruluşundan itibaren okulda vazife yapmış müdür, müdür yardımcısı ve katipler tespit edilebilen biyografileri ve vazife tarihleri ile birlikte konu edilecektir. Müderris kadrosu, müfredat bölümünde incelenecek olmakla birlikte meşhur müderrislerden 17'sinin biraz daha kapsamlı biyografileri bu bölümde ele alınacaktır. Maarif Nazırı Babanzade İsmail Hakkı Bey ve Osmanlının son *hâfiz-ı kütüb* 'ü İsmail Saib Sencer gibi meşhur bazı zevatın, Medresetü'l-Kudat'ta ders verdikleri ilk defa bu çalışmada ortaya konulacaktır. Müderris ve muallimlerin hukuk tarihine ve hukuk eğitimine olan

katkıları ile varsa yazmış oldukları eserler bu bölümde ele alınacaktır. Bölüm sonunda; Mubassır (müzakereci/gözetmen), Bevvâb (kapıcı) ve odacı gibi yardımcı personellerin vazifeleri ve ulaşılabilenlerinin biyografileri ele alınacaktır.

Beşinci bölümde, okulun mezunları değerlendirilecektir. XIX. yüzyıl Osmanlı ulema sınıfının adliye teşkilatı içindeki (şer'î ve nizami mahkemelerde) kadim temsilcileri, Medresetü'l-Kudat mezunlarıdır. Osmanlının son dönemini ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını yaşayan pek çok mezun, bu bölümde ele alınacaktır. Osmanlı Devleti'nin muhtelif vilayetlerinden, muhtelif ırk ve sosyal tabakalardan oluşan Medresetü'l-Kudat mezunlarının yekûnu yaklaşık 1117 rakamını bulmaktadır.* Bu çeşitlilik ve mezun rakamı, XIX. yüzyıl Osmanlı ulema topluluğunun sosyokültürel durumunun anlaşılması hususunda geçerli ve güvenilir bir veri havuzu oluşturmaktadır. Mezun olan bu âlimlerin hem değişik coğrafyalardan geliyor olmaları hem de değişik coğrafyalara dağılmış vaziyette hizmet ediyor olmaları bize değişkenlerin ve deneklerin çeşitli olduğu bir araştırma sahası sunacaktır.

Mezunların babalarının meslekleri baz alınarak son dönem Osmanlı ulemasının sosyokültürel yapısı; memleketleri baz alınarak, ilmi canlılığın muhafaza edildiği ilim merkezleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Mezunların sicillerinden edinilen bilgiler vasıtasıyla göreve başlama durumları ve tercih ettikleri istihdam alanları kategorize edilecektir. Mezunlardan Cumhuriyet dönemi adliye teşkilatına katkıları olan isimler, eserleri ile bu bölümde incelenecektir. Yine bu araştırmada kurum mezunu olup adliye teşkilatı dışında ülke tarihine katkıları olan meşhur şahsiyetler de ele alınacaktır.

Son olarak kurumdan mezun oldukları tespit edilen 1117 talebenin, üç kaynak karşılaştırmalı kısa biyografileri, Ek'ler bölümünde verilecektir. Meşihat Arşivi'nde tespit ettiğimiz talebe listeleri, İlmiye Salnamesindeki mevcut mezunlar ile Sadık Albayrak'ın yayınladığı ulema sicilleri karşılaştırılacak ve bu üç kaynaktan istifade ile mezunlar listesinin tenkitli neşri yapılacaktır.

Araştırmamız; 1855 – 1924 yılları arası hizmet veren Muallimhane-i Nüvvab, Mekteb-i Nüvvab, Mekteb-i Kudat ve son olarak Medresetü'l-Kudat ismini alan okulun tarihini, kurumun iç işleyişini, müfredatının değerlendirilmesini, personelini, mezunları ile mezunların faaliyetlerini kapsamaktadır. Araştırmamızda okulun Türk hukuk eğitimindeki yeri ortaya konmaya çalışılacaktır. Araştırma; diğer medreseleri ve bu medreselerin mezunlarını kapsamamaktadır. Medresetü'l-Kudat'ta örgün olarak

* Toplam mezun adetlerinde, henüz tam adedini tespit edemediğimiz 1919 ve 1923 yılları mezunları bulunmamaktadır. Bu senelere ait ulaşabildiğimiz mezun kişi sayısı 6'dır.

okumayıp sadece “*ehliyetname*” sınavına girerek Medresetü'l-Kudat'tan kadılık ehliyetnamesi alanlar da tez kapsamının dışında tutulacaktır.

Araştırma yalnız resmi / özel arşivlerde bilgilerine ulaşılabilmış Medresetü'l-Kudat mezunları ve arşivlerde isimleri kayıtlı idareci / muallim kadrosu ile sınırlıdır.

b) Amaç ve Sav

Medrese tarihi ile alakalı yapılan çalışmaların genel özelliği, daha ziyade kurumlar bazında yapılmış olmasıdır. Medreselerin sayıları, mimari özellikleri, vakfiyelerdeki şartları ve okutulan kitapların yüzeysel değerlendirilmesi, bu çalışmaların ortak noktasını oluşturmaktadır. Çalışma ile amacımız; XIX. yüzyıl şer'î hukuk eğitiminin en yüksek dereceli bu kurumunun, geleneksel medrese anlayışını çağdaş mekteplerden etkilenerek nasıl reforme ettiğini araştırmaktır. Çalışma; okulun, güncel sorunlarına yeni çözümler üretebilen bir yapıda olduğunu savunmaktadır.

Osmanlı'nın son iki yüzyılına ait çöküş ve gerileyiş merkezli değerlendirmelerin, genelde eğitim özelde medrese tarihi için de yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Muallimhane-i Nüvvab döneminden itibaren okulun, şeriat merkezli fıkıh/hukuk eğitimini muhafaza ederek, Mecelle ile başlayan nizamî hukuk eğitimi sürecine kendini nasıl adapte ettiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu kendini yenileyebilme sürecinin irdelenmesi, eğitim ve medrese tarihi ile alakalı klasik çöküş ve gerileyiş şeklindeki sınıflandırmayı tartışmalı hale sokacağı düşünülmektedir. Bu çalışma; geleneksel medrese fıkıh/hukuk eğitiminden günümüz hukuk eğitimine giden süreçte kurumun ve mezunlarının da önemli bir etkisinin olduğunu savunmaktadır.

Çalışmamızın motivasyonunu aşağıdaki amaçlar oluşturmaktadır.

- a) Osmanlı medreselerinden hiçbirinin -bu derece ayrıntılı bir şekilde- daha önce hiç çalışılmamış olması
- b) Son dönem medrese ve mekteplerinin tarihi ile alakalı bilinmeyen bazı hususların bu çalışma ile ortaya konacak olması
- c) Anlaşılmayan veya tamamen yanlış anlaşılan bazı hususların bu çalışma ile açıklanacak ve düzeltilecek olması
- d) Dağınık haldeki kuruma ait bilgilerin, farklı arşivlerden toplanarak bir araya getirilecek ve anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde değerlendirilecek olması

Çalışmamızda araştıracağımız aşağıdaki hususlar, medrese ve hukuk eğitimi tarihçiliğine katkı sağlayabilecek yeni konuları oluşturmaktadır. Araştırma ile aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- 1- Okulun, kadim medrese geleneğine getirdiği yenilikler veya değişiklikler nelerdir? Okulun iç işleyişi ve idaresi, medrese geleneğine getirilmiş bir yenilik midir? Mektepleşme olgusu ne derece mevcuttur?
- 2- Müracaat usulü nedir? Giriş imtihanlarının, sınıf imtihanlarının ve mezuniyet imtihanlarının icrası nasıl olmuştur? İmtihan değerlendirmesi ne şekilde yapılmaktadır? Giriş imtihanlarından muaf tutulan “Zadegan-ı İlmiye” (ulema evlatları) gerçekten bu ayrıcalığı değerlendirebilmişler midir? Yıllar içerisinde meydana gelen değişiklikler nelerdir?
- 3- Medrese içerisinde sınıflar arası dikey geçiş ne şekilde olmaktadır? Hangi sebepler, sınıf tekrarına yol açmaktadır? Muallimhane-i Nüvvab’ın kadim medrese anlayışına, bu hususta getirdiği yenilik nedir? Günümüz sisteminden farklı yönleri nelerdir?
- 4- Tüm imtihanlarda ölçme/değerlendirme nasıl yapılmaktadır? Derslerin puanlamadaki ağırlıkları ne şekildedir?
- 5- Adalet sistemindeki Şer’i hukuk aleyhine oluşan daralmanın okul müfredatına etkileri nelerdir? Müfredatın, zaman içerisinde geçirdiği evreler nelerdir? Dersler nasıl işlenmektedir? Klasik medrese eğitimine bu hususta getirilen yenilik nedir?
- 6- Okul personeli ve mezunlarının Türk hukuk eğitimine katkıları nelerdir?
- 7- Okul giriş imtihanları bağlamında, XIX. Yüzyıl Osmanlı medrese talebelerinin eğitim kaliteleri ne ölçüdedir?
- 8- Mezun listelerine göre XIX. Yüzyıl Osmanlı coğrafyasında dini eğitim merkezlerinden öne çıkan yerler nerelerdir?
- 9- Meşrutiyet dönemleri, İstiklal Harbi ve Cumhuriyet Döneminde, medrese personeli ve mezunlarının fikri yapıları ne şekildedir? Katıldıkları organizasyonlar nelerdir? Etkileri olmuş mudur?

Tüm bu tespitlerin neticesinde, XIX. Yüzyıl Osmanlı şer’i / nizami hukuk eğitiminin ve ilmiye sınıfının -Medresetü’l-Kudat penceresinden- anlaşılması amaçlanmıştır.

c) Yaklaşım

Araştırmamızda, problemin tarihsel geçmişini ve gelişimini inceleyerek ortaya çıkış nedenlerini belirlemeye çalışan, “ne idi” sorusuna cevap arayan tarihsel yöntem ile meydana gelen olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini hedef alarak durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedef alan betimsel tarama yöntemi* kullanılacaktır.

Çalışmamız, XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile XX. Yüzyılın ilk çeyreği arasında, Medresetü'l-Kudat kurumunu ve mezunlarının faaliyetlerini ve Türk hukuk eğitimindeki yerini anlamaya yönelik bir arka plan sorgulamasına dayanmaktadır. Kaynakları değerlendirme noktasında, olaylar arasında bağlantı kuracak bir metot takip edilecektir. Aynı hadisenin birden fazla nedene dayalı olarak gerçekleşebileceğinden hareketle, tek bir ihtimal yerine, mümkün olduğunca farklı ihtimaller de dikkate alınacaktır. Kurumun ve mezunlarının etkilerini anlayabilmek için kaynakların imkân verdiği ölçüde analizler yapılacaktır. Belli bir noktaya bağımlı kalmadan, ancak, olayların önem derecesini de göz ardı etmeden bir kurgu yapılmaya çalışılacaktır.

Çalışmada; Medresetü'l-Kudat'ın 1855 yılındaki Muallimhane-i Nüvvab olarak kuruluşundan 1924 yılındaki kapatılışına kadar olan 69 yıllık dönem bir bütün olarak değerlendirilmiştir. (Bu 69 yıllık dönemde okul, toplam 70 eğitim öğretim dönemi hizmet vermiştir. Aradaki fark, kurumun eğitim öğretimini hicri takvime göre ayarlamış olmasından kaynaklanmaktadır.) Her ne kadar hizmet verdiği yıllar içerisinde resmi olarak 4 ayrı isimle anılmış olsa da okulun her evrede devamlılığı bozmadan hizmet ettiği anlaşılmıştır.

Araştırmayı bu şekilde planlamamızın belli başlı sebepleri şunlardır:

- a) Okul; kuruluş amacını, hizmet verdiği son yıla kadar değiştirmeksizin sürdürmüştür. Şer'î mahkemelere başkanlık edecek kadroları yetiştirmek amacıyla teşkil olunan kurum, geçirdiği tüm evrelerde hem şer'î hem de nizami mahkemelere hâkim yetiştirmiştir.

* **Betimsel tarama**, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili görüşlerinin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır.

- b) Okul ile alakalı yapılan tüm çalışmalar (hukuk ve medrese tarihi çalışlarında, kitap, tez ve makalelerde) hangi evresi bahis konusu olursa olsun bütünlüğün bozulmaması için evveliyatı ve akıbeti ile ele alınmıştır.
- c) Okulun geçirdiği tüm evrelerde, idare ve muallim kadrosu ile beraber talebeler de konularını muhafaza etmişlerdir.
- d) 1914 tarihli “İlmiye Salnamesi”nde okulun tanıtımı “*Muallimhane-i Nüvvab nâmiyle tesis olunan Medresetü'l-Kudat*” olarak yapılmıştır.

d) İlgili Literatür

1855 yılında Muallimhane-i Nüvvab ismiyle açılan ve daha sonra sırasıyla Mekteb-i Nüvvab ve Mekteb-i Kudat olarak anılan Medresetü'l-Kudat 1924 yılına kadar imparatorluğun şer'î / nizamî hukukçu ihtiyacını karşılayan bir kurum olmuştur. Çok kısa bir dönem hariç Maarif Nezareti'ne bağlı olmaması ve yine hukuk eğitimi vermesine rağmen Adliye Nezareti'ne de bağlanmaması nedeniyle eğitim tarihçilerinin ve hukuk eğitimi tarihçilerinin ilgi alanına girmemiş veya çok kısa anlatılar ile üzerinden geçilmiştir.

Medresetü'l-Kudat ile alakalı kapsamlı bir çalışmanın şimdiye kadar yapılmamış bulunmasında, okula ait arşivin henüz bulunamamış olması da etkili olmuştur. Medreselerin kapatılması ile Dâru'l-Fünûn'a devredilen kurum binası, günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Okula ait arşivin kütüphanede olmadığı katalog taraması neticesinde tespit edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arşivi ve yine aynı üniversitenin Hukuk Fakültesi arşivinde de okul ile alakalı evrakın olmadığı, bizzat arşiv tasnifini yapan vazifeliler tarafından belirtilmiştir. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Osmanlı Arşivi ve İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde de (İSAM'da bulunan) okula ait herhangi bir deftere / belgeye ulaşılamamıştır. Meşihat arşivi kataloğunda “*Medresetü'l-Kudat Muallim Maaş Defteri*” olarak kaydedilmiş bulunan 3098 no'lu defter okula ait olmayıp diğer kurumların personellerinin de maaş listelerinin tutulduğu Meşihat'e ait umumi maaş defterlerindedir.*

* İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'ne dair hazırlanan ve İSAM tarafından yayınlanan katalogta (Bilgi, AYDIN v.d., Şeyhülislamlık (Bab-1 Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu, İstanbul, 2006) ve bu katalogta

Okul ile alakalı ilk eser, Tokyo Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Jun Akiba tarafından 2003 yılında yazılan makaledir.¹⁰ Makalede Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluş aşaması ve hangi gerekçelerle oluşturulduğu ele alınmıştır. Ferda Esengül Haseki ve Emel Bengü BAL tarafından yazılan yüksek lisans tezleri ise okulu İslam hukuk tarihi bağlamında değerlendirmeye almıştır.¹¹ Yine Prof. Dr. Kemal Yıldız ile Ferda Esengül Hasekioglu'nun beraber yazmış buldukları bir makale¹² ile Akdeniz Üniversitesi'nden Diren Çakılcı Tarafından yazılmış diğer bir makale¹³ mevcuttur. Ayşe Zişan Furat tarafından yazılan makalede ise Bulgaristan Medresetü'n-Nüvvab'ı ve Bosna Hersek Mekteb-i Nüvvab'ı ile Muallimhane-i Nüvvab'ın kurumsal yapı olarak karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.¹⁴ Son olarak Mustafa Çakıcı ve Haluk Perk tarafından, Mekteb-i Kudat dönemine ait bazı imtihan kağıtlarının değerlendirmesinin yapıldığı bir makale bulunmaktadır.¹⁵

Gerek yüksek lisans tezleri gerekse ilgili makaleler içerik olarak okulun tarihçesi, idari kadrosu ve mezunlarından bahsetmektedirler. Sayfa sınırlaması nedeniyle belki de makale olmaları nedeniyle fazla ayrıntıya girilmeyen bu çalışmalarda nicelik itibarıyla okulun ve mezunlarının değerlendirilmesine çalışılmıştır. Ancak yukarıda tez çalışmamızın amaçlarını sıraladığımız maddelerin cevapları –mahiyetleri nedeniyle- bu çalışmalarda bulunmamaktadır.

İçeriğinde Medresetü'l-Kudat'a –bir şekilde- yer veren eserler ise Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı adlı eseri¹⁶, Prof.

uygun olarak İSAM'da defter dijitallerine ulaşım için hazırlanan programda tasnif ve isimlendirme yönünden ciddi yanlışların olduğu kurum yetkililerine bildirilmiştir.

¹⁰ Jun Akiba, "A New School for Qadis: Education of the Shria judges in the Late Ottoman Empire", *Turcica*, Cilt: 35, s. 125-163

¹¹ Ferda Esengül Hasekioglu, *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât*, Marmara Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019; Emel Bengü BAL, *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab*, Sakarya Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016

¹² Kemal Yıldız, Ferda Esengül Hasekioglu, "Muallimhane-i Nüvvâb'dan Medresetü'l-Kudât'a Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Okullar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2019, Say. 34, s.411-442

¹³ Diren Çakılcı, "Bir hukuk mektebi: Medresetü'l-Kuzât", *Mediterranean Journal of Humanities*, 2013, Say. III/1, s. 89-110

¹⁴ Ayşe Zişan FURAT, "Nüvvâb Okullarının Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Say. 198, s. 151-175

¹⁵ Mustafa Çakıcı, Haluk Perk, "Mekteb-i Kuzât İmtihanları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 31-32, 2021 (Bahar-Güz)

¹⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara, 1965

Dr. İlhami Yurdakul'un Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876) adlı eseri¹⁷ ve Ekrem Buğra Ekinci'nin İslam Hukuku Tarihi eserleridir.¹⁸

Ayrıca T.D.V. İslam Ansiklopedisi'nde Prof. Dr. Mehmet İpşirli'nin Medresetü'l-Kudat hakkında, Prof. Dr. İlhami Yurdakul'un ise Mekteb-i Nüvvâb hakkında yazmış oldukları birer makale bulunmaktadır.¹⁹

1334 (1915-1916) tarihli *İlmiye Salnamesi*,²⁰ yukarıda sıraladığımız tez ve makalelerin ana kaynağını oluşturmaktadır. Salnamede kuruluşundan itibaren 1914 yılına kadar okuldan mezun olan talebeler ve burada görev yapmış idarî personelin isimleri yer almıştır. Ayrıca Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi de salnamede yer almaktadır.

e) Veri Toplama Tekniği:

Klasik dönem Osmanlı uleması ve ilmiye sınıfı üzerine yazılmış, oldukça fazla miktarda kitap ve makale bulunmaktadır. Ancak XIX. Yüzyıl Osmanlı şer'i hukuk eğitimini temsil eden Medresetü'l-Kudat hakkında ve bu okulun mezunları hakkında - bahsettiğimiz mevzuları içeren- bir çalışmaya rastlanılamamış olması bu araştırmamızın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Okulun kendine ait evrakının hiçbir yerde bulunamamasının, bu kurum ile alakalı kapsamlı bir araştırmaya girilmesine mani olduğu kanaatindeyiz.

Araştırmamızı şekillendiren kaynaklar tamamen yazılı kaynaklardır. Birinci el arşiv kaynakları ile daha sonraki döneme ait telif eserler bir arada değerlendirilerek çözümlenmeye tabi tutulmuştur. Ulaşabilen gazete, referans kitabı, yıllık, hatırat, biyografi, şahsa ait özel belge dâhil olmak üzere, birinci el kaynak ve dokümanlar ile bu kaynaklara yönelik değerlendirme çalışmaları ve arşiv kaynakları kullanılmaya gayret edilmiştir.

Medreseye ait defterlere tüm araştırmalarımıza rağmen ulaşılammıştır. Bu husus ile alakalı olarak müracaat edilen yerlerden İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 2 adet giriş imtihanı listesini içeren defter²¹, EDAM isimli araştırma

¹⁷ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 202-208

¹⁸ E. Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, 2006, s. 233

¹⁹ Mehmet İpşirli, "Medresetü'l-Kudat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.343-344; İlhami Yurdakul, "Mekteb-i Nüvvâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 242-243

²⁰ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 674-736

²¹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T9509 – T9510 Numaralı Defterler. "Defterlerde 1913 ve 1917 yılları giriş imtihanlarını kazanan talebelerin listesi bulunmaktadır. Üzerlerinde İstanbul

merkezinde 1 adet kütük defterinin transkripte edilmiş dosyası bulunmuştur. Maalesef defterin kendisi bulunamamıştır.²² Giriş imtihanları ve sınıf imtihanlarının mahiyetleri hakkında ilk defa olarak değerlendirilecek olan (EDAM) muhtelif talebe sınav kâğıtları ve *İmtihan Not Cetvelleri* 1911 – 1924 yılları aralığına aittir.²³

Medresetü'l-Kudat ile alakalı temel kaynağımız İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunup daha sonra Osmanlı Arşivi'ne devredilen *Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' Defterleri*'dir. Defterlerin dijitallerinin İSAM'da bulunması nedeniyle daha önce yazılan eserlerin kaynakçaları ile bütünlüğü bozmamak için sadece *Meşihat Arşivi* (MŞH) tabiri kullanılmıştır.

Medresenin müfredatında ve personeline, yıllar içinde meydana gelen değişiklikleri takip etmek için yine *Meşihat Arşivi*'ne ait muhtelif isimlerle anılan maaş defterleri kaynak olarak kullanılmıştır.

Konu ile alakalı telif eserlerin, makale ve tezlerin en çok yararlandığı 1334 tarihli "*İlmiye Salnamesi*" verileri, arşiv belgelerine dayanılarak yeniden gözden geçirilmiş ve bazı bilgilerin yanlış olduğu kanaatine varılmıştır. Bu salnameden yararlanılarak yazılan ilk dönem telif eserler ve bunları kaynak göstererek yazılan tez ve makalelerde de aynı yanlışların tekrar edildiği gözlemlenmiş ve konu ile alakalı gereken yerlerde düzeltmeler yapılmıştır.*

Araştırmamız ile alakalı telif eserlerde kullanılan bilgi ve belgeler, asıl kaynağından alınmak suretiyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Sadık Albayrak tarafından, *Meşihat Arşivi Ulema Sicilleri* derlenerek oluşturulan *Son Devir Osmanlı Uleması* isimli eserdeki siciller de altıncı bölümün kaynakları arasındadır. Bu eserdeki ulema sicilleri ile *İlmiye Salnamesi*'nin ve Meşihat Arşivi'ndeki talebe listelerinin 3'lü karşılaştırması yapılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda eksik bilgiler tamamlanarak,

Üniversitesi'nin mührü bulunmasına rağmen İstanbul Üniversitesi yetkilileri ile olan görüşmelerimiz bir netice vermemiş ve medresenin diğer defterlerine ulaşmak mümkün olmamıştır."

²² Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi, Kütük Defteri Dosyası, "dosyada 1881 – 1888 yılları arası kaydı yapılan talebeler ile sınıfların ve mezunların listeleri bulunmaktadır. Ancak defterin aslını göremediğimiz için transkripte dosyadan birinci el kaynak olarak değil teyit edici kaynak olarak yararlanılmıştır.

²³ Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi tarafından tarafımıza emanet edilen imtihan kâğıtları tasnif edilmiş ve bu tasnife göre kaynakça oluşturulmuştur.

* Medresetü'l-Kudat'ın kuruluş tarihi ile alakalı ilmiye salnamesindeki açık olmayan gösterge ve buna dayanılarak yazıldığını tahmin ettiğimiz İ.H. Uzunçarşılı'nın (*Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 268)'deki yazısı ve daha sonra bu yazının kaynak gösterilerek kullanıldığı diğer tez ve makalelerdeki zincirleme yanlışlar ilgili yerde değerlendirilecektir.

yanlış bilgiler düzeltilerek tüm senelere ait kısa biyografiler de içeren tenkitli bir mezunlar listesi oluşturulmuştur.

Çalışmada; kurum ile alakalı Sebilürreşad, Sırat-ı Müstakîm, Beyanü'l-Hak, Ceride-i İlmiye, İctihad Dergisi, İslam Mecmuası, Mahfil, gibi yayın organlarında çıkan yazılar taranmıştır. Yine bu yayın organlarında yayınlanan medrese mezunlarının yazıları değerlendirilmiştir.

Meşrutiyet dönemleri ve İstiklal Harbi döneminde okul mezunlarının tutumlarının belirlenebilmesi için ulemanın dâhil olabildiği fırkalar (partiler), siyasi cemiyetler, meslek cemiyetleri ve milli müdafaa cemiyetlerinin taraması yapılmıştır.

Araştırma sürecinde toplanan tüm bulgular gerekli analizler yapılarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte veriler tarafımızdan tekrar tekrar gözden geçirilerek, temalar oluşturulmuş ve temalar arasındaki ilişki ortaya konulup yorumlanmıştır. Analiz çeşidimizin özelliği nedeniyle veri toplama süreci ile birlikte analiz sürecimiz de devamlılık göstermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLILARDA HUKUK EĞİTİMİ

TARİHİ

I. İslam Devletlerinde Fıkıh / Hukuk Eğitimi

Kadı²⁴ arapça “kadâ” kökünden gelen ism-i fâil “kâdî” kelimesinin Türkçedeki kullanım şeklidir. Kuran-ı Kerim’de bir yerde geçen “*Kadı*” kelimesi hükmünü ve sözünü geçiren manasında kullanılmıştır.²⁵ Diğer kullanım şekli olan “*Hükkâm*” (hâkimler) kelimesi de bir yerde, yargılama yetkisine sahip idareciler manasında kullanılmıştır.²⁶

İslam devletlerindeki kadılık kurumu, Hz. Peygamber dönemine uzanan meşruluk temellerine sahiptir. Hz. Peygamber Medine-i Münevvere’de bizzat yargılama yaptığı gibi tabi beldelere de kadılar atayarak adaletin tesisine çalışmıştır. Kuran-ı Kerim’de bu husus emredilmektedir.²⁷ Medine’deki topluluklar arasında imzalanan Medine Vesikası’nın 23. ve 42. Maddeleri²⁸ Hz. Peygamber’in ihtilafları halletme hususunda tam yetkili olduğunu belirtmektedir.²⁹ Çeşitli bölgelere vazifeli olarak gönderilen Hz. Ali, Muaz bin Cebel, Ebû Musa’l-Eş’ari gibi sahabeler de buldukları yerlerde hâkimlik yapmışlardır.³⁰

Kadılık kurumu, Hazreti Ömer devrine kadar idarecilikle birlikte devam etti. Hazreti Ömer zamanında idare sahalarının genişlemesi ve valilerin işlerindeki teferruatın çoğalması ile birlikte yargı için başka zatlar tayinine başlandı. Dört halife devrinde kadılar sadece medeni hukuka dair yargılama işleri ile meşgul oldular. Kısas, cinayet ve had gerektiren davalar ile ta’zir cezalarına halife veya emirleri bakmaktaydılar. Daha sonraki dönemlerde kadılara, yetim ve vakıf mallarının

²⁴ Kadı konusunu işleyen bazı kaynaklar şunlardır: İlber Ortaylı, “*Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*”, (İstanbul, Kronik Kitap Yayınları, 2021); Mehmet İpşirli, “*Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)*”, (Belleten, 1997); Feda Şamil Arık, “*Osmanlılarda Kadılık Müessesesi*” (OTAM, 1997); Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “*Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’î Mahkemelerde Düzenlemeler*”, (Ankara, Kitabevi Yayınları, 2014)

²⁵ Taha Suresi, Ayet: 72

²⁶ Bakara Suresi, Ayet: 188

²⁷ “Habibim; insanlar arasında Allah’ın gönderdiği ile hükmet.” Maide Suresi, Ayet: 49

²⁸ Mustafa Özkan, “Medine Vesikası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. EK-2, s. 212

²⁹ Bilal Kılınç, “Türkiye’de Yargı Reformu Tartışmalarının Tarihsel Arka Planı: Cumhuriyet Devri Yargı Sisteminin Temeli Olan Nizamiye Mahkemeleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Birikimler - V-*, İstanbul, Aralık 2016, s. 39

³⁰ Nasi Aslan, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Karahan Kitabevi, Adana, 2014, s. 8

muhafazası ile işletilmesi vazifesi de yüklendi. Tüm İslam tarihi boyunca kadınlara verilen vazifelerin gelişim safhalarını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü zaman içerisinde beldelerin ihtiyaçları da değişim ve gelişim göstermekte olduğundan her belde durum farklılık arz etmektedir.³¹

Fıkıhta yani İslam hukukunda “kaza” (yargılama), insanlar arasında meydana gelen dava ve tartışmalı hususların belli bir usule göre “hall” (çözüme kavuşturma) ve “fasl” (karmaşıklığı giderme) edilmesidir. Kaza (yargılama) bir kamu hizmetidir. Mevki ve rütbesi ne olursa olsun bir şahsın diğeri üzerine hükmetme yetkisi yoktur. Bu yetki sadece topluma aittir. Hâkimler gerek toplum tarafından gerekse cemiyet tarafından tayin olunsunlar toplumun vekilidirler. Yargılarken, toplumu temsilen yargılama yaparlar.³²

Fıkıh kitaplarında bu husus şu şekilde izah edilmiştir. Kadı (hâkim), vekile benzer ancak vekil ile arasında fark vardır. Vekil; kendisini vekil tayin edenin adına hareket eder ve müvekkilin ehliyeti yok olunca vekâlet nihayet bulur. Kadı ise halifenin adına hareket etmez. Müslümanların vekâleti ile onlar adına hareket eder. Halife, arada bir vasıttan ibarettir. Halifenin ölmesi veya azledilmesi ile kadı azlolunmuş olmaz. Aynı husus kadı tarafından tayin edilen naibler (kadı vekili) için de geçerlidir. Kadının azli ile naibler yetkilerini kaybetmezler. Naiblerin yetki ve tasarrufları da toplum adınadır.³³

Sultan, kadılar ile alakalı işlemleri bizzat kendisi yapabileceği gibi vekil tayin ettiği bir görevliyi de vazifelendirebilir. Abbasiler döneminde bu hususla vazifeli makam, “Kâdı'l-Kudât” makamıdır. Osmanlı Devleti'nde bu yetki, Şeyhülislam denetiminde Kazaskerlere verilmiştir. Bütün iş ve işlemler, kazaskerin buyrultusu ile padişaha arz edilerek yapılmıştır.³⁴ Kadıların belli bir idari ve siyasi merkezden değil de tamamen ilmi bir merkez (Kâdı'l-Kudat) tarafından atanmaları, adalet ile alakalı hususlara idarenin karışmasını önlemek içindir. Bu uygulamanın tarih boyu faydaları

³¹ Ali Himmet Berki, *a.g.e.*, s. 53-54

³² Ali Himmet Berki, “İslam’da Kaza Tarihi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, Say. 1, s. 154

³³ Ali Himmet Berki, “*a.g.m.*”, s. 154

³⁴ Mustafa Şentop, “Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2006, Say. 1, s. 89-90

görülmüştür. En müstebit hükümdarlar dahi adliye teşkilatına tahakküm hususunda çekimser kalmışlardır.³⁵

Eyyubilerden itibaren ordu kadısı olarak “*Kâdı-i Leşker*” makamı İslam devletlerinde mevcuttu. Bu makamın yanında ulema sınıfından olup kadılara başkanlık eden “*Kâdı'l-Kudât*” makamı da mevcuttu. Kazaskerler, adliye teşkilatının başı idi. Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı, Karacahisar'a tayin olunan Dursun Fakih'tir. I. Murat zamanında, önceki İslam devletlerinde mevcut olan Kâdı'l-Kudat'lık müessesesi yerine Kazaskerlik Kurumu ihdas edilmiştir. İstanbul'un fethine kadar Bursa kadısı yargı örgütünün idarecisi olarak görülmektedir. Bursa kadısı olan Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, kazasker yapılarak bu makam kurulmuştur. Osmanlı devleti sadece ordu kadılığı anlamına gelen “*Kâdı-i Asker*” makamını oluşturmuş, ayrı bir sivil makama gerek duymamıştır. Kadı veya hâkim; insanlar arasında meydana gelen dava ve husumeti meşru hükümlere dayanarak “*hall*” ve “*fasl*” için sultan tarafından tayin olunan zattır.³⁶ Kadılar, kendilerine gelen meselenin iç yüzünü araştırarak ortaya çıkan duruma göre hüküm verirler. Hüküm, hâkimin husumeti sona erdirmesidir.³⁷ Bu hüküm, tarafları bağlayıcıdır. Müftüler ise kendilerine sorulan meselenin hakikatini araştırmazlar. Kendilerine anlatılana göre hükmü beyan ederler. Karşı taraf kabul etmek ve etmemek hususunda serbesttir.

Kaza (yargılama), bir kamu hizmeti olduğundan, hâkimin toplumu idare eden bir makamdan yetki almış olması lazımdır. Kişi ne kadar bilgili olursa olsun kendi başına yargılama hakkına sahip değildir. Müftülük için böyle bir yetkilendirmeye gerek yoktur. Müftülüğün ilk zamanlardan itibaren resmiyete tabi tutulması, tamamen halkı yanlış fetvalardan korumak için alınmış bir önlemdir. Kaza (yargılama) yetkisi, belde veya şehir olarak sınırlandırılabilirdiği gibi zaman olarak da sınırlandırılabilir. Hâkimin vazife müddeti sona erdiği andan itibaren herhangi bir davaya bakması yasaktır. Hatta görmekte olduğu bir davayı görev müddeti içerisinde sonlandıramamışsa tamamlayamaz. Aynı şekilde kaza (yargılama) yetkisi, belli bir konuya da tahsis edilebilir. Bu takdirde hâkim başka davalara bakamaz.³⁸

³⁵ Ali Himmet Berki, “*a.g.m.*”, s. 158

³⁶ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 636 (Madde: 1785)

³⁷ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 636 (Madde: 1786)

³⁸ Ali Himmet Berki, “*a.g.m.*”, s. 160

Kadınların görev mahallerinin belli kıstaslara göre belirlendiği bilinmektedir. Yargı çevrelerinin göz önünde bulundurulmuş asıl unsur, bölgeden kadının geçimi için tahsil olunabilecek gelir durumudur. *Celalzâde Kanunnâmesi*'nde “*Bir kadılık hâsılı (geliri) her bin hanede on akçe tahmin olunup ânın üzerine hâsıl bağlanır.*” denilmektedir. En düşük kadılığın yirmi akçe geliri olduğu düşünülürse en küçük kaza biriminin en az iki bin haneden oluştuğu ortaya çıkmaktadır.³⁹

Kazaların ayrılması veya birleştirilmesi gibi hususlar da padişah onayına sunulmuştur. Bazen halkın müracaatı ile olan değişikliklerde sebep olarak, “*meclis-i şer'e gitmek ve murâfaa (duruşmaya katılma) olmak*” konularında sıkıntı çektikleri belirtilmektedir.⁴⁰

Kural olarak şer'î hâkimler ancak kendi kadılık mahallerindeki davalara bakabilmektedirler. Kadılar kendi vazife mahallerindeki misafirler dâhil her şahıs üzerinde yargı yetkisine sahiptirler.⁴¹ Ancak kadı, kendi yetki bölgesinde oturmeyen misafire karşı açılan davaya bakamaz. Dava açılacak şahsın ikamet ettiği yere müracaat edilmesi gerekir. Yalnız; ceza davalarında, suçun işlendiği mahallin kadısı yetkilidir.⁴²

Hâkimin vasıfları ile alakalı olarak umumiyetle aşağıdaki şartlar aranmıştır.

- a) Hâkim; “*hakîm*” (akıllı, adil, salih), “*fehîm*” (anlayışlı, zeki, fıkha ve sünnete vâkıf), “*müstekîm*” (doğru sözlü olan, rüşvet ve hediye almayan), “*emîn*” (hıyanetten beri, güvenilir), “*mekîn*” (şeref sahibi, hafif meşreb olmayan), “*metîn*” (tesir altında kalmayan, ciddi ve sabırlı) olmalıdır.⁴³
- b) Hâkim; fıkhi meselelere ve muhakeme usulüne vâkıf olmalıdır. Bu usulleri; meydana gelen davalara uygulayarak, davaları çözümlenmeye ve karara bağlamaya muktedir olmalıdır.⁴⁴

³⁹ Necmi Öz, *Celal-zâde Kanunnamesinin Tetkik ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1966, s. 53

⁴⁰ Ertuğrul Oral, *Rumeli Kazaskerliği Ruznamesi*, (Basılmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi, 1980, s. 41

⁴¹ Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 333

⁴² Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 37

⁴³ Mecelle Cemiyeti, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Matbaa-i Osmaniye, 1300, s. 638 (Madde: 1792)

⁴⁴ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 638, (Madde: 1793)

- c) Hâkimin, “*temyiz-i tâmm*”a (tam ehliyet) muktedir olması lazımdır. Binaenaleyh; küçük, bunamış, görme engelli, işitme engelli olan kimsenin kazâsı (yargılaması) caiz değildir.⁴⁵

Kadınların tayinlerinde olduğu gibi azillerinde bazı sebeplerin etken olduğu görülmüştür. Aşağıdaki sebepler genel olarak kadınların azilleri için yeterli bulunmaktadır.

- a) Aklını ve temyiz kabiliyetini kaybetmesi,
- b) Kör, sağır, dilsiz olması,
- c) Görevinde irtikâp yoluna sapması veya kanunu ihlal etmesi,
- d) İmanını kaybetmesi,
- e) Yolsuzluğunun anlaşılması,
- f) Bilgisizliği anlaşılır veya bizzat kendi açıklarsa dünyevî otorite onu azledebilir.⁴⁶

Kadı verdiği hükümlerde; herhangi bir kasıt, kusur ve ihmal olmaksızın taraflardan birine zarar verdiği takdirde sorumlu değildir. Bu gibi durumlarda zarar devlet tarafından karşılanır. Eğer zarar kadının ihmali veya kusuru nedeniyle ortaya çıkarsa kadı kendi malından ödemek zorundadır. Delilleri yeterince incelemeyen birinin ölümüne sebep olan kadı için Hanefi, Şafii ve bir kısım Maliki hukukçular, kadıya kısas yapılması gerektiğine hükmetmişlerdir.⁴⁷

Kadınlar buldukları yerlerin hâkimi, savcısı ve noteri vazifesini görürlerdi. Buldukları bölgenin idari işlerine karışmamakla beraber kanunların uygulanmasını sağlamakla mükelleftiler. Aksi durumları merkeze bildirme yükümlülükleri vardı. Günümüzdeki *idarenin kanuna uygunluğu* prensibini yani “*kaz’at murâkabe*”yi gerçekleştirirlerdi. Merkezden gelen iradeler önce kadı tarafından incelenir. Doğruluğu tescil edildikten sonra sicile kaydolunurdu. Bununla amaçlanan, herhangi bir idarecinin “merkezden emir aldım” diyerek keyfi tasarrufta bulunmasını önlemektir. Bu tür kanunsuzlukların cezası ağırdı.⁴⁸

İslam hukuk (fıkıh) eğitim tarihinin geçirdiği evreler; medreselerin ortaya çıkışını sağlayan öğeler ve tedrisat usulünü belirleyen şartlar çözümlenebildiği ölçüde anlaşılabilir hale gelecektir. İslam eğitim sisteminin temel amacı *fakîh* (hukukçu)

⁴⁵ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 638, (Madde: 1794)

⁴⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 22

⁴⁷ Nasi Aslan, *a.g.e.*, s. 25

⁴⁸ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 17

yetiştirmektir. Müslümanlar; dünya ve ahiret hayatları ile alakalı tüm meselelerde bir otoriteye müracaat etmek zorundaydı. Bu otoritenin yetişeceği ortam ilim halkalarıydı. Bir müçtehit fakihinin etrafında toplanan ilim halkası, ilmî tartışmalar yapmak, hüküm ve fetvalar ortaya koymak isteyen talebelere oluşuyordu. Bu halkalarda verilen eğitimin belli bir zaman sınırı yoktu. Ders veren âlim; kanaati oluştuğunda, uygun gördüğü talebelere ders verme icazeti (ruhsatı) veriyordu. Makdisi, İslam hukuk (fıkıh) eğitimi incelenirken iki tanımın yerli yerine oturtulması gerektiği kanaatindedir. Bunlar, Hukuk Mezhepleri (ekolleri) ve Hukuk Medreseleri (okulları)'dır. Hukuk mezhepleri kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Coğrafi olarak nitelendirilenler ki; Ehl-i Hicâz ve Ehl-i Irak gibi fıkıh çevreleri için kullanılırlar. Şahsi olarak nitelendirilenler ki; Mezheb-i Hanife veya Mezheb-i Şafii gibi ki fıkıh mezhepleri kast olunmaktadır.⁴⁹

VII. Yüzyılın ilk yarısından başlayarak coğrafi ekollerin içerisinde, belirli müçtehitlerin etrafında talebe topluluklarının oluşmaya başladığı görülmektedir. Kûfe'de İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin, Medine-i Münevvere'de İmam-ı Malik'in etrafında oluşan ders halkaları bunlara örnektir. III./IX. Yüzyılın ortalarında artık Coğrafi olarak isimlendirilen mezhepler, yerlerini şahsi isimlendirmelere bırakmıştır. Başlangıçta beş yüz kadar şahsi mezhebin varlığından söz edilse de zamanla bu sayı sürekli azaldı. Günümüzde varlığını sürdüren dört mezheb, bu şahsi ekollerin günümüze ulaşabilenleridir. Şafii ve Hanbeli mezhepleri herhangi bir coğrafi ekole bağlı olmaksızın varlığını sürdürebilen yegâne iki mezheptir.⁵⁰

Medreseler; yüzlerle ifade edilen mezhebin yok olmasının ve geriye kalanlarının varlığını sürdürmesinin anlaşılmasında anahtar kelimedir. Bir müçtehidin görüşlerinin yayılması ve bir bölgede kalıcı olabilmesi için, sadece görüşlerinin bilinmesi yeterli değildir. Bu görüşlerin ders halkalarında tedris olunması ve hukuki meselelerde fetva faaliyetine konu olması gerekmektedir. Talebeleri tarafından görüşleri yayılan ve diğer görüşlere karşı içtihatları savunulan müçtehit imamların mezhepleri, kalıcı olmayı başarabilmişlerdir. Diğer mezheplerin yok olmasına sebep olan başka bir husus da, *Mutezile* karşısında sağlam bir duvar oluşturmak isteyen *Ehl-*

⁴⁹ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim, İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, (Trc. Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu), İstanbul, 2018, s. 33

⁵⁰ Ferhat Koca, "Mezheb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 537; Ahmed bin Ali el-Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr*, Kahire/Bulak, 1854, C. 2, s. 344'ten aktaran George Makdisi, *a.g.e.*, s. 35

i Sünnet âlimlerin, safları sıklaştırmak istemeleridir. Mezhepleri kaybolan müçtehitlerin, fıkıh bilgisi yönünden bir yetersizlikleri söz konusu değildi. Mutezilenin sahneden çekilmesi; İslam eğitim kurumlarında (medrese) aklı ön plana çıkararak kelam/akaid tartışmalarının değil, nakli/rivayeti ön plana çıkararak Hukuk (fıkıh) eğitiminin ağırlık kazanmasına yol açtı. Medrese; Eş'arî veya Mu'tezilî gibi herhangi bir kelam mezhebini değil fıkıh mezheplerini temsil etmekteydi. Temelini oluşturan mescitlerin de vazifesi buydu.⁵¹

Nizamiye medresesinin vakfiyesinde; görevlendirilecek personel ve vasıfları ile alakalı, şu hususlar yer almaktadır. Nizamiye Medresesi ve bu medreseye gelir getirmek üzere tahsis olunan diğer vakıflar hem fıkıhta hem de usul-ı fıkıhta Şafii olanlara hizmet verecektir. Kadro; bir müderris, bir vaiz, bir mütevellî-i kütüb (kütüphaneci), bir Kur'an-ı Kerim hocası, bir İlm-i Nahiv (gramer) hocasından oluşmaktadır. İlk üçünün Şafii olması şart koşulmuştur. Görüldüğü gibi medresenin kuruluşunda üzerinde durulan husus, verilecek eğitimin hangi hukuk (fıkıh) mezhebi üzerine olacağıydı.⁵²

Mescid-Han birlikteliğinin ürünü olan *medreseler*, mescitlerden farklı bir yapı arz etmektedir. Mescidlerde bir hocanın etrafını çevreleyen talebeler topluluğuna “*halka*” denilmekteydi. Bir camide farklı hocalara tahsis edilmiş farklı derslere ait halkalar bulunabilmekteydi. Tefsir, hadis, nahiv (dilbilgisi), fıkıh ve edebiyat gibi farklı ilimlere ait halkalar mevcuttu.⁵³ Fıkıh eğitimi verilen halkalar hariç tüm halkalara her talebe katılabiliyordu. Fıkıh halkalarına sadece o mezhebin bağlıları katılabiliyordu. Yalnız, isteyen istediği mezhebi seçme ve o halkada ders alma hakkına sahipti. Talebelere herhangi bir burs tahsisi söz konusu değildi. Mescid vakıflarından sadece mescid görevlileri istifade edebiliyorlardı. Mescidler; mezheplerin sayısının azaldığı (en sonunda dörde inecektir) ve medreselerin henüz ortaya çıkmadığı tarihlerde, hemen hemen çoğunlukla fıkıh eğitimi için kullanılır durumdaydılar.⁵⁴

⁵¹ George Makdisi, *a.g.e.*, s. 427

⁵² Abdülkerim Özyayın, “Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin İlk Müderrisi Ebû İshâk eş-Şirâzî ve Medresesinin Resm-i Küşâdı”, *Şarkiyat Mecmuası*, 2015, Say. 26, s. 89

⁵³ Ahmet Önkâl, Nebi Bozkurt, “Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, s. 45; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Dâiretü'l-Meârif, Haydarabad, 1357/9, C. 9, s. 165'ten aktaran George Makdisi, *a.g.e.*, s. 53

⁵⁴ George Makdisi, *a.g.e.*, s. 59

Medreseler ise; talebenin tahsil ihtiyacını karşılayan mescidler ile barınma ihtiyacını karşılayan hanların, bir araya gelerek oluşturdukları yapı idi. Seneler süren fıkıh eğitimi için, talebelere kalacak yer temini büyük bir zorunluluktu. Bu zorunluluk medrese teşkilatını ortaya çıkaracaktır.⁵⁵

Makdîsî'ye göre; mescidler ile medreseler arasındaki asıl fark hukuki statülerinde yatmaktadır. Medreselerin getirdiği yenilik; ders programları ile alakalı olmayıp, kurumun hukuki statüsü ile alakalıydı. Her iki kurum da vakıf müessesesine dayanmaktaydı. Mescidlerin vakfı, *vakf-ı tahrîrî* (azat etme/özgürleştirme) olup, vakfedenden bağımsız bir hale geliyorlardı. Vakfeden kimsenin mescidler üzerinde hiçbir hukuki tasarruf imkânı kalmıyordu. Medrese vakıfları ise daha farklıydı. Bu vakıflarda; vakıftan yararlanacak şahısların belirlenmesinde, vakfın gelirlerinin taksim olunma şeklinde, vakfedenin yetki ve iradesi söz konusuydu. İsteddiğini vakıftan menetme, istediğinin payını azaltma hakkına sahipti. Vakıf sahibi bu yetkiyi kendisi kullanabildiği gibi bir mütevelliyeye veya evlatlarına devredebilmekteydi. Vakfiyesinin başına; istediği değişikliği istediği zaman yapabilme hakkını koydurarak, bu haklarını tekrar tekrar da kullanabilirdi. Vakfedeni sınırlayabilecek tek husus, vakıf şartlarının İslam'a aykırı olamayacağı hususu idi. Vakıf senedi yazıldıktan sonra, artık bu hususlar değişmez bir hal alıyordu. Vakfeden, bu şartlara kendisi de uymak durumundaydı.⁵⁶ Eğer vakıf senedinde bir mütevellî tayin edilmemişse bu husus kadıya ait oluyordu. Haddizatında kadı, vakıf senedinde yazmayan hususlarla alakalı da karar verme yetkisini haizdi. Çünkü o, vakıfların denetçisi konumundaydı.⁵⁷

Vakıflar üzerindeki; vakfedene sunulan bu kontrol imkânı, devlet idarecilerinin de gözünden kaçmamıştır. Medreseleri tesis eden idarecilerin (Bedr bin Haseneveyh, Nizamülmülk vs.), bu kurumlar aracılığı ile talebelerin ve dolayısıyla geleceğin ulemasının ve onların müntesiplerinin desteğini almaları mümkün olmuştur. Ulemadan bu destek konusunda çekimser kalanlar olduysa da genel olarak medresede istihdam olanağı bulan ulemanın, müessesenin kurucusuna karşı bağımlı olabileceği bir hakikattir. Senelerce memleketinden uzakta ilim tahsil edecek talebeler, tabii olarak kendisine barınma imkânı sağlayacak bu müesseseleri tercih etmişlerdir. Vakfedenin

⁵⁵ Mefail Hızlı, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, C. 2, Say. 2, s. 276

⁵⁶ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, s. 479

⁵⁷ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, s. 57

müsaade ettiği mezhebe ait fıkıh eğitiminin bu medreselerde tahsil edilebilmesi, o coğrafyalarda sadece dersi verilen mezheplerin yaygınlaşmasına imkân sağlamıştır. Bu husus farklı coğrafyalarda farklı mezhepler için de geçerlidir.⁵⁸

Medreselerde dini ilimlerin tahsili, asıl olarak (maksad) görülmüştür. Felsefi ilimler, tabiat ilimleri, dil ve edebiyat ilimleri, dini ilimlere yaptıkları katkı nispetinde meşruiyet kazanabilmişlerdir. Kuran-ı Kerim'in anlaşılabilmesine katkı sağladıkları için dil ve edebiyat ilimleri, fıkıh ilminin iki kolu olan Hılâf (tartışmalı meseleler) ve Cedel'e (diyalektik) katkıları sayesinde felsefe ve mantık ilimleri, feraiz (miras taksimi) ve benzeri hesap gerektiren fıkıh konuları için hesap ilimlerinin tahsili yapılmaktaydı.⁵⁹

Medrese müfredatı, daha ziyade -kendisine medresenin tahsis edildiği- müderrise göre şekillenmiştir. Medreseyi kuran vakıf sahipleri umumiyetle, müderrisin isteğine göre hareket etmekteydi. Kudüs Salihîye Medresesi'nin vakfiyesine göre müderris, sabah vakitlice dersine gelmeli ve dersler kuran tilaveti ile başlamalıdır. Daha sonra fıkıh dersi, hılâf (tartışmalı meseleler) dersi ve usûl-ı fıkıh dersi işlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu üç dersin işlenmesinden sonra müderris istediği İslami ilmi öğretmekte serbesttir. İkindiden sonra muîdler (tekrar ettiren/müzakereci) sabah işlenen konuların tekrarını yaptıracaklardır. Müderris belirli tatil günleri haricinde haftanın her günü ders vermelidir. Öğrencilerin yatılı olması, beş vakit namazın cemaatle kılınması, talebenin ders müzakerelerinde hazır bulunmaları şart koşulmuştur.⁶⁰

Bir talibin, medreselerde müderrislik yapabilmesi için icazetli olması gerekiyordu. İlk dönemlerde hadis için kullanılan icazet (nakil için yetki verme), fıkıh ilminin gelişmesi ile birlikte bu ilimde de kullanılmaya başlandı. Fıkıh ilminin icazet usulü bazı farklılıklar içeriyordu. Şöyle ki; hadisleri hafızaya eksiksiz bir şekilde kaydetmek, rivayet etme icazeti için yeterli görülmekteydi. Fıkıhta ise durum, daha üst düzey bir kabiliyeti gerektiriyordu. Ayet ve hadislerin bilinmesi ve aktarılması yetmiyor, içeriklerinin kavranması ve gerektiği gibi kullanılabilmesi gerekiyordu. Bu

⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Dâru'l-Müniriyye, Kahire, 1369/1950, s. 121'den aktaran George Makdisi, *a.g.e.*, s. 84

⁵⁹ Seda Demir, "İslam Coğrafyasında Erken Dönem Medrese Bileşenleri Üzerine", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2021, C. 10, Say. 3, s. 1686

⁶⁰ George Makdisi, *a.g.e.*, s. 155

ilme, anlayış ve kavrayış anlamına gelen *ilm-i fıkıh* denilmesinin sebebi bu idi. Müderris; kendine tahsis olunan fıkıh dersini, medresenin başı olarak vermiştir. İsteddiği herhangi bir medreseye geçiş hakkı her zaman bulunmaktaydı. Kendi usulüne göre hukuk metodolojisi geliştirme ve öğretme serbestisine malikti. Talebe de hocasını seçme hakkına, medresesini değiştirme hakkına sahipti.⁶¹

II. Osmanlılarda Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Fıkıh / Hukuk Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde yargılama işlemini gerçekleştiren şahıs “*Kadı, Hâkimü'l-Vakt veya Hâkimü'ş-Şer*” adlarıyla anılmaktaydı.⁶² “*Hâkim-i mahrûse-i Bursa*” örneğinde olduğu gibi sadece “*Hâkim*” tabiri de kullanılmaktaydı.⁶³ “*Kadı*” ve “*Hâkim*” kelimeleri arasında umum husus ilişkisi bulunmaktadır. Bilmen, kadıyı “*insanlar arasında vuku bulan husûmetleri şer'i ahkâma uygun olarak hall ve fasletmek üzere veliyyü'l-emr tarafından tayin olunan kişi*” olarak tarif etmekteyken, hâkim için “*hâkim ünvanı kadıya verildiği gibi veliyyü'l-emre de verilir.*” demektedir. Mecelle'de de yargılama ile alakalı bölümde hâkim tabiri tercih edilmiştir.⁶⁴

Kadı ilmiye sınıfının bir üyesidir. Medreseden gerekli icazeti alanlar ilk önce iftâ (müftülük) daha sonra tedaris (müderrislik) ve son olarak kazâ (hâkimlik) vazifelerini üstlenirlerdi. Bu vazifelerin hepsi birbirlerine yatay ve dikey derecelerle eşitlenmişlerdi. Kadılık belli bir tahsili ve bazı imtihanları vermeyi gerektiriyordu. On beşinci yüzyılda “*Sahn-ı Semân*” adı verilen Fatih Medreselerini, on altıncı yüzyılda Süleymaniye Medreselerini bitirmiş olmak gerekiyordu. Buralardan “*danişmend*” olarak mezun olanlar, ulema huzurunda girdikleri imtihanda muvaffak olurlarsa “*İstanbul ruûsu*” derecesini alarak yukarıdaki vazifeleri üstlenmeye hak

⁶¹ George Makdisi, *a.g.e.*, s. 220

⁶² Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2002, s. 197

⁶³ Bursa Şer'îye Sicilleri, No: 12/29, s. 158, 26 Ramazan 927 (30 Ağustos 1521)'den aktaran Akdağ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979, C. 2, s. 98

⁶⁴ Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1985, C. 8, s. 204

kazanıyorlardı. Bu dereceyi ihraz edemeyenler ne kadar tahsil görürlerse görsünler tedris, iftâ ve kadılık yapamamaktaydılar.⁶⁵

Önce bir kadı mahkemesinde staj talebinde bulunan danışmendler büyük kadılıklara beşer kişi olmak üzere gönderilirdi. Mevleviyet payeli bu kadılıklarda üç veya beş yıl çalışan danışmendler bir yıl da İstanbul'da mülâzemet (asistanlık) ile vakit geçirirdi. Daha sonra alt kademedeki kadılıklardan birine tayin olunarak göreve başlardı.⁶⁶

Yirmi akçe yevmiyeli bir müderris kadılığa geçmek istediğinde kırk beş akçe yevmiyeli kaza kadılıklarına tayin olunurdu. Hariç ve dâhil müderrisleri isterlerse yüzelli akçe yevmiyeli sancak kadılıklarına geçebilmekteydiler. Sahn müderrisleri ise isterlerse *mevleviyet* denilen beş yüz akçe yevmiyeli kadılıklara geçiş yapabilmekteydiler.⁶⁷

Kaza kadılıkları, Rumeli, Anadolu ve Mısır olmak üzere üç kısımdır. Rumeli Kadılıkları; *Çinad, Çelebi, Eğri, İnebahtı, Sâlise, Sâniye, Karîb-i û'lâ, Ūlâ Sitte-i Rumeli* olmak üzere dokuz sınıfa ayrılmıştır. Anadolu Kadılıkları; *İbtidâ, Tâsia, Sâmine, Sâbia, Sâdise, Hâmise, Râbia, Sâlise, Sâniye* ve *Sitte-i Anadolu* olarak on sınıftı. Mısır kadılıkları; *Sâdise, Hâmise, Râbia, Sâlise, Musul* ve *Sitte-i Mısır* şeklinde altı sınıfa ayrılmıştır.⁶⁸ Bu kadılıklara Haşiye-i Tecrid Medreselerinden başlayarak Ellili medreselere kadar olan müderrisler geçiş yapabilmekteydiler. *Mevleviyet* denilen büyük vilayetlerin kadılıkları kendi içerisinde dört kısma ayrılmaktaydı. Aşağıdan yukarıya sırasıyla Devriye Mevleviyeti, Mahreç Mevleviyeti, Bilâd-ı Hamse Mevleviyeti ve Haremeyn Mevleviyetidir. Bunların üzerinde İstanbul Kadılığı ve en nihayetinde Anadolu Kazaskerliği ile Rumeli Kazaskerliği bulunmaktadır. Mevleviyetlerde fiili hizmet aranmayıp ekseriya naipler ile idare olunurdu.⁶⁹

⁶⁵ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 12

⁶⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 25

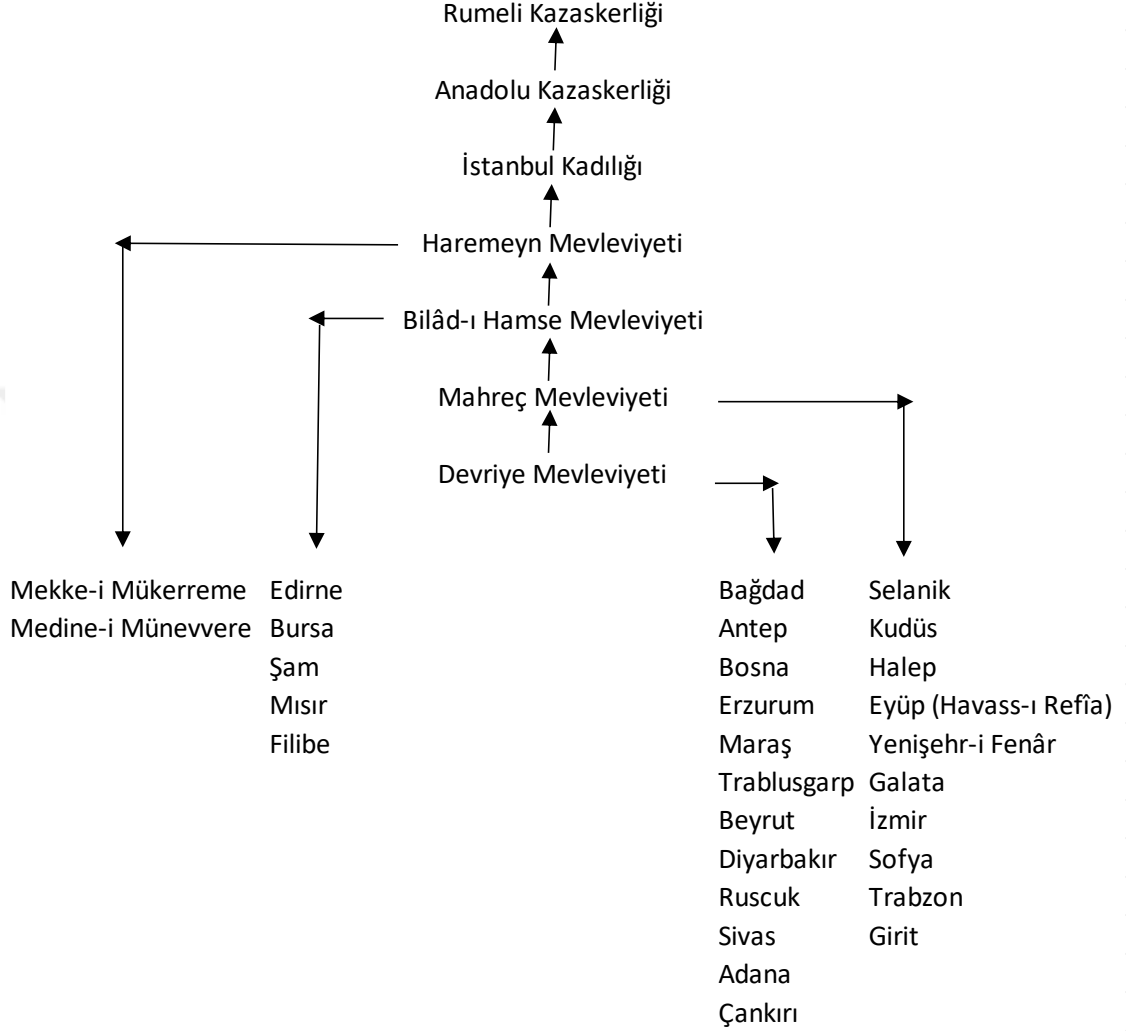
⁶⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 66-75

⁶⁸ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 100

⁶⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 107-108

Şema 1

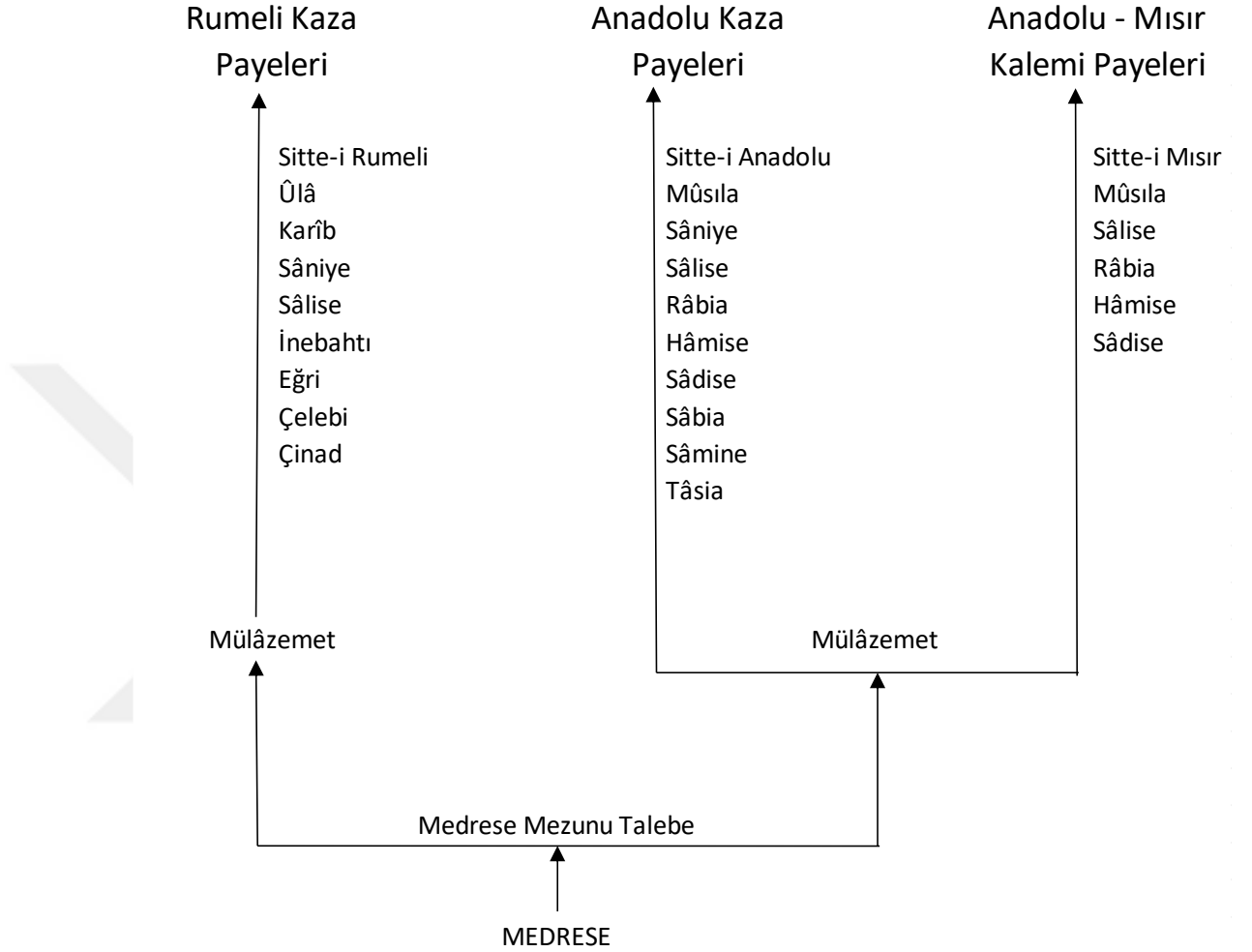
Mevleviyet ve Diğer Üst Düzey Kadılıklar⁷⁰

⁷⁰ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826 – 1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 170

Şema 2

Kaza Kadılıkları⁷¹

Kaza kadılarına verilen beratlarında kadılarına, “*Kıdvetü’l-kudât ve’l-hükkâm, ma’deni’l-fazli ve’l-keîâm,*” tabirleriyle hitap olunmakta idi. Mevleviyet payesini alan kadınlara ise “*akdâ kudâti’l-müslimîn, evlâ vülâti’l-muvahhidîn, ma’deni’l-fazli ve’l-yakîn, hucetü’l-hakkı ale’l-halki ecmaîn, vâris-i ulûm-i’l-enbiyâ ve’l-mürselîn, el-muhtass bi mezîd-i inâyeti’l-meliki’l-muîn*” tabirlerine yer verilmiştir.⁷²

Kadıların göreve tayini ve hizmet sürelerinin uzatılması veya kısaltılması ile her türlü muamele *Kazasker Rûznâmçeleri* denilen defterlerde tutulmaktaydı. Herhangi bir kazaya tayin olunan naibe, Padişah tuğrasını içeren bir berat ve

⁷¹ İlhami Yurdakul, *a.g.e.*, s. 171

⁷² Feridun Bey, *Mecmûa-i Münşeat-ı Feridun Bey*, Takvimhane Matbaası, 1274, C. 1, s. 11

kazaskerden mühürlü bir mektup verilirdi. Kadıların genellikle iki yıllık hizmet sürelerine *müddet-i örfiye* denilirdi. Mahalli halk ile yakınlaşmalarının önlenmesi için süre kısıtlı tutulmuştur. Sürenin kısa olması aynı zamanda geride vazife bekleyenlerin birikmesini önlemeyi de amaçlıyordu. *Mevleviyet* payeli büyük kadılıklarda bu süre bir yıla kadar inmekteydi. Kaza kadılıklarında ise yirmi ay olarak belirlenmişti. Bu süreler kesin değildi. Yerine ve zamanına göre sürelerde değişiklik yapılabilmekteydi. Bu sürenin sonunda kadının İstanbul'da yeni görev beklediği vakte *zamân-ı infisâl* denilirdi.⁷³

Kadı, vazife bölgesindeki nahiyelere birer naip tayin ederdi. Bunlar buldukları bölge dâhilinde kadının vazifelerini yerine getirilerdi. Son denetim yine kadıda bulunurdu. Memluklerden beri devam eden naip tayin etme usulü Osmanlı devletinde daha sıkı prensiplere bağlıydı. Şöyle ki kendi naip sayısını kendi tayin edebilen Memluk kadısına göre Osmanlı kadısı bu hususta yetkili değildi. Bir yere naip tayini için merkezin müsaadesi şarttı. Niyabet bölgesinin diğer naipliklere olan mesafesi, bölgenin nüfusu ve iş hacmi bu hususta belirleyiciydi. Naipler umumiyetle bölgenin yerel ulemasından tayin olunurdu. Mahalli medreselerin müderrislerinden de istifade ediliyordu.⁷⁴

Mevleviyet olarak tabir olunan büyük kadılıkların, *bâb nâibi* ismiyle tayin ettikleri maiyetlerinde çalışan memurları ve esnafı kontrolle vazifelendirdikleri seyyar *ayak nâibi* mevcuttu. Emekliliklerinde geçimlerini sağlamaları için tahsis olunan arpalık adı verilen kazalara gönderdikleri kadılara da *arpalık nâibi* ismi verilirdi.⁷⁵

Osmanlı hukuk sisteminin, yargılayan hâkimin şahsında yargılamanın keyfi olduğunu ve belli bir kritere tabi olmadığını savunan bir görüş mevcuttur. Bu görüşe göre kadıları bağlayan bir norm metin mevcut değildir. Pek çok fıkıh kitabında dağınık halde bulunan onlarca görüşü, kadı dilediği gibi uygulama imkânına sahiptir. Yine aynı görüşe göre kişiden kişiye değişebilen bir hukuk mevzuatı bulunmaktadır.⁷⁶ Bu ifadelerle, Osmanlı'da rasyonel, eşitliğe dayalı, adaletli, kişisel ilişkiler ile şekillenmeyen ve kurumsallaşmış bir hukuk sisteminin olmadığı belirtilmek

⁷³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 101

⁷⁴ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 44-45

⁷⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 121

⁷⁶ Max Weber, *Economy and Society* (ed. Günter Roth-Claus Wittich), New York, 1968, s. 657'den nakleden Yasin, Aktay, "Yarınlara İçin Osmanlı Tarihi: Osmanlı'da Hukuk ve Meşruiyet Üzerine Bir Tarih Sosyolojisi", *Yeni Türkiye*, 2000, Say. 33, s. 398

istenmektedir. Gerçekte ise Osmanlı kadılarının bağlı oldukları kurumsallaşmış bir hukuk sistemi mevcuttur. Kadılar, şer'î hukukun kaynakları olan fıkıh kitaplarına ve bunlara göre şekillenmiş fetva mecmualarına tabi olmakla yükümlüydüler. Aynı şekilde kanunnameler ile daha önce tutulan şer'îye sicillerindeki kararlar da kadıları hüküm bakımından sınırlamaktaydı. Tayinleri yapılan kadıların beratlarında şer'î şerife göre karar vermeleri tembihlenmekteydi. Bu husus biraz daha daraltılarak Hanefî mezhebindeki görüşlere göre ve hatta Hanefî mezhebinden tercih olunan görüşlere göre karar vermeleri istenmekteydi. Eğer verilen kararlarda zikrolunan hususlara aykırı bir durum var ise sadrazam, kazasker veya divan-ı hümayun tarafından tekrar değerlendirmeye alınmaktaydı.⁷⁷

Fıkıh kitaplarında, hâkimin taşınması gereken vasıflar⁷⁸ zikredildiği gibi yargılama süresince dikkat edilecek hususlar da ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. Mecelle'de "*Hâkimin Adabı*" bölümünde zikredilen, yargılama devam ettiği müddetçe dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır; Hâkim; meclis-i muhâkemedede (mahkemede) alışveriş ve mulâtefe (espri) gibi meclisin ağırlığını giderecek fiil ve hareketlerden kaçınmalıdır.⁷⁹ Hâkim; iki hasımdan (taraf) hiç birisinin hediyesini kabul etmez.⁸⁰ Hâkim; iki taraftan hiç kimsenin ziyafetine gitmez.⁸¹ Yargılama devam ettiği müddetçe hâkim, iki taraftan yalnız birini evine davet etmemelidir. Mahkemede, biriyle yalnız kalmamalıdır. Bir tarafa el, göz veya baş ile işaret etmek, taraflardan biriyle gizlice konuşmak ya da diğer tarafın bilmediği bir dil ile konuşmak gibi töhmet altında kalacağı davranışlarda bulunmamalıdır.⁸² Hâkim; hasımlar arasında adalet ile memurdur. Binaenaleyh taraflardan biri eşraftan ve diğeri sıradan olsa bile mahkeme esnasında tarafları huzurunda oturtmak, ilgi göstermek ve konuşmak gibi yargılama ile ilgili hususlarda eşitliğe tamamiyle riayet etmesi lazımdır.⁸³

Osmanlı hukuk sisteminin kendine ait bazı özellikler taşıdığı görülmektedir. Şer'î hukukun yanında örfî hukuk da kendine büyük bir alan bulabilmiştir. Son dönemde batıdan alınan bir kısım kanunlara rağmen tamamen seküler olduğu da

⁷⁷ Ahmet Yaman, "Osmanlı Pozitif Hukukunun Şer'îliği Tartışmalarına Eleştirel Bir Katkı", *İslamiyât*, 2005, Say. 1, s. 124

⁷⁸ Bu vasıflar "*Kadılık Kurumu*" adlı bölümde incelenecektir.

⁷⁹ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 638 (Madde: 1795)

⁸⁰ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 639 (Madde: 1796)

⁸¹ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 639 (Madde: 1797)

⁸² Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 639 (Madde: 1798)

⁸³ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 639 (Madde: 1799)

söylenemez. Mali kanunlarda, ceza kanunlarında ve arazi ile alakalı kanunlarda eski Türk gelenekleri ile birlikte batı hukukunun etkisi görülmekte iken, devlete hâkim olan kimliğin İslam olduğu, idarenin meşruiyet kaynağının şeriat olduğu, şahsa ait hukukun şer'î şerife göre tanzim edildiği ortadadır. Son döneme kadar, şeriatın temsilcisi durumunda olan ulemanın devlet teşkilatındaki ağırlığı -değişikliklerle beraber- devam etmiştir. Bu iki husus bize; Osmanlı hukukunun zamanın ve şartların tesirleriyle kendini değişime tabi tutabilen canlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde pek çok batılı gözlemci, batıya nispetle Osmanlı'daki davaların daha süratli ve masrafsız olduğunu belirtmektedirler. Osmanlı hukuk sisteminin daha hakkaniyetli olduğu düşüncesindedirler.⁸⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk sistemi, Şer'î hukuk ve Örfî Hukuk olmak üzere iki yarımdan oluşan bir bütündür. Bazı araştırmacılara göre Osmanlı hukuku ikili (düalist) bir yapıya sahiptir. Şer'î hukuk ile Örfî Hukuk birbirinden bağımsız olan iki ayrı hukuk sistemidir.⁸⁵ Bir diğer gruba göre ise Osmanlı Devleti'nde şer'î hukuk asıl olup örfî hukuk, şeriatın kendine açtığı alan içerisinde hareket edebilen bir hukuktur.⁸⁶

Mehmet Gayretli'ye göre Osmanlı Devleti'nin hukuku, kendisinden önceki İslam devletlerinde olduğu gibi İslam Hukukudur. İslam dini sadece itikat ve ibadet ile alakalı olmayıp hayatın bütün yönlerine hitap eden bir dindir. İslam devletleri zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlarına, şeriatın izin verdiği istikamette yine ona uygun olarak düzenleme yapmışlardır. Osmanlı sultanları ve idarecileri İslam hukukunun izin verdiği ölçüde çeşitli fermanlar çıkarmışlar ve kanunlar düzenlemişlerdir. Bu ferman ve kanun topluluklarının zaman içerisinde oluşturduğu bütüne Örfî hukuk adı

⁸⁴ Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", (Çev. Selahaddin Eroğlu), *AÜİFD*, 1983, Say. 26, s. 650

⁸⁵ Ö. Lütfi Barkan, "Kanunname", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 7, MEB Basımevi, İstanbul, 1987, s. 185-196; Halil İnalçık, "Kanun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s. 324; M. Fuad Köprülü, "Fıkıh", *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul, 1964, s. 608-621; Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, (çev. Ferhat Koca), Ankara Okulu Yayınları, 2022; I. Goldziher, "Fıkıh", *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul, 1978, s. 604

⁸⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Türk Hukuk Hayatındaki Düalizm ve Şer'î Hukuktan Laik Hukuka Geçiş", *Yargıtay Yüzüncü Yıldönümü Armağanı*, İstanbul, 1968, s. 710; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, C. 1, s. 41; Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 33; M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 69

verilmiştir. Bu hukuk ulema tarafından şer'î hukukun yanında vaz' olunmuş bir hukuk olmakla, şeriatın bağımsız olan müstakil bir yapı olarak görmek doğru değildir.⁸⁷

Akgündüz'e göre Osmanlı Devleti'nde yasama organı olarak Padişahın veya başka bir kurumun gösterilmesi yanlıştır. Osmanlı hukukunun esasını İslam hukuku oluşturması sebebiyle asıl kanun koyucu ilahi iradedir. Diğer yasama kaynakları, ilahi iradeye uygun hükümleri tespit etme kaynakları olarak görülmektedir. Allah ve Resulünün ortaya koyduğu hükümler ışığında ülü'l-emre de birtakım yetkiler tanınmıştır. Buna göre şeriatın emirlerini icra (yürütme) yetkisi, ülü'l-emre yani *ehl-i örf* e aittir. Şer'î hükümler ile tespit olunmamış içtihadî hükümlerin de bağlayıcılık kazanması için ülü'l-emrin (sultanın) emri (ferman) gerekmektedir. Çünkü ülü'l-emre itaat farzdır. İşte sultanın bu icra yetkisine "*Örfî Hukuk*" denilmektedir.⁸⁸

Şer'î hukuk ve Örfî hukuk hakkında tanımlama yapılırken, bunların birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış alanlarının olduğu düşünülmemelidir. Her ikisinin de yoğunlaştıkları belirli alanlar bulunmakla beraber, örfî hukukun toplam hukuk kaideleri içerisinde %15-20'lik bir varlığı söz konusudur. Her iki alanın hukuk kaideleri de hemen her alanda yan yana bulunabilmektedirler.⁸⁹

Osmanlı Devleti'nde kadı, mahkeme reisi olduğu gibi vakıfların müfettişi ve belediye işlerinin de takipçisidir. Şehrin asayişinden sorumlu olan subaşilar ile esnafın kontrolünü sağlayan muhtesipler de kadiya bağlı çalışmaktaydılar.⁹⁰ Subaşının tayini beylerbeyi veya sancakbeyi tarafından bir mektupla kadiya bildirilirdi. Subaşının vergileri toplamak gibi mali görevi olduğu gibi yargıya yardımcı olmak üzere kolluk vazifesi de bulunmaktadır. Kadıya ait olan bu vazife vekâleten Subaşıya bırakılmıştır. Kadı tarafından verilen hükümlerin uygulanması, suçun önlenmesi, suçlunun takibi, yakalanması, cezaların uygulanması Subaşının görevidir. Kadı hükmü olmaksızın cezalandırma yapamayacağı belirtilmiştir. Subaşı; zabıta ve emniyet amiri olarak kadının en büyük yardımcısıdır.⁹¹

⁸⁷ Mehmet Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2015, s. 88

⁸⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, C. 1, s. 64

⁸⁹ Mehmet Gayretli, *a.g.e.*, s. 103

⁹⁰ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 11

⁹¹ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 49

Kadının diğerk bir yardımcıısı *muhtesib*'dir. "hisbe" kökünde gelen bu kelime muhasebe anlamına gelmekle mali zabıta anlamında kullanılmıştır. Pakalın, "*sanat erbabının narhlarına (taban fiyat) bakmak, kile, arşın ve sair ölçüler ile terazi ve kantarları muayene edip düzgün ölçüler kullanmayan ve satışlarda hile yapanları cezalandırmak vazifesi ile mükellef memur*" olarak tarif etmiştir.⁹²

Bernard Lewis; Osmanlı kadısının, daha önceki İslam devletleri kadılarından üstün olan durumunu şu şekilde aktarmaktadır:

*"Abbasî kadılarının durumu, Osmanlı meslektaşlarının yanında pek zavallı kalır. Abbasî kadıları, Merkezî otoriteler tarafından tayin edilirler ve bu otoritelere karşı sorumlu olup kaza (yargı) faaliyetinin önemli sahalarını bu otoritelere bırakmaya mecbur bulunurlardı. Aynı şekilde, kendi hükümlerinin icra ve infazı hususunda da onlarla oldukça söz götürür bir iş birliğine de razı olmak durumundaydılar. Buna karşılık, Osmanlı kadısı, kendi adli faaliyet bölgesi içinde merkezî otorite demekti ki bu bölgeye Osmanlı taşra idaresi sisteminde "Kaza" denmesi de anlamlıdır. Kaza, yani bir Kadı tarafından idare edilen bölge. Tıpkı, Vilayetin bir Vali tarafından idare edilen bölge olması gibi. Bundan başka o, adli ve ilâhî otoritelerin şerefli ve kudretli bir mertebesini temsil ediyordu. Askerî ve siyasi müesseselerle olan herhangi bir ihtilâfta, devlet merkezindeki Şeyhülislâm ile iki Kazasker'in başkanlığı altında toplanan bu otoriteler onu desteklemeye hazır bulunuyorlardı."*⁹³

Kadı, şer'î hâkim olarak daima bağımsızdır. Osmanlı idaresinde, idare ve kontrol bakımından ehl-i örf ile ilmiye sınıfı arasında hassas bir denge gözetilmiştir. İmparatorlukta kadı bir mülki amirdir ve merkeze bağlıdır. Valiler hukuki hükümlerin karar ve istişaresinde kadıya muhtaçtır. Aynı şekilde kadılar da hükümlerin infazında idarecilerin infaz kuvvetine muhtaçtır. Teorik olarak beylerbeyi ve sancakbeylerinin kadıya herhangi bir üstün yanı yoktur. Tam tersi olarak bir valinin makamına oturması kadı tarafından sicile kaydolunmasına bağlıydı. 1601 yılında Ankara sancağına tayin olunan Mehmet Bey'in beratını, kadı kabul etmemiş ve saraya sormuştur. Yine

⁹² M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, C. 2, s. 572

⁹³ Bernard Lewis, "Türkiye: Batılılaşma", (Çev. H. Topçuoğlu), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 37, Say. 1, s. 169-170

Ankara'ya tayin olunan celali liderlerinden Kalenderoğlu'nu, kadı Ankara'ya sokmamıştır. Ankara kadısı Vildanzade Ahmet Efendi buna gerekçe olarak, yeni valinin şehre bir vali gibi değil eşkıya gibi gelmesini gerekçe göstermiştir.⁹⁴ Abaza Hasan Paşa isyanında Halep kadısının, Müsellim Ahmed Bey isyanında Konya kadısının halkı organize ederek merkezi idarenin yanında yer almaları taşradaki Osmanlı idaresinin etkinliğinde kadıların rolünü ortaya koymaktadır. Kadılar Anadolu'nun celali isyanları ile talana uğradığı bu dönemde meşru nizamı, devlet nüfuz ve itibarını ve hukuk hâkimiyetini korumayı bilmişlerdir.⁹⁵

Kasım 1479 (Evâsıt-ı Ramazan 884) tarihli berat, kadının vazifeleri ile alakalı ayrıntılı bilgi vermektedir. Ankara kadılığına tayin olunan Bahaeddin efendiye verilen beraatta, yapması gereken vazifeler ve dikkat etmesi gerekenler tafsilatıyla ele alınmıştır. Beratta üzerinde durulan hususlar; davalara bakılırken hiçbir kimseye ayrıcalık tanınmaması, imkân ve gücü nispetinde zengin-fakir, âlim-cahil, müslim-gayrimüslim ayrımı yapmayarak herkesi bir tutup eşit hüküm vermesi, miras taksiminde, sicillerin (tutanak) tanziminde, nikâh ile alakalı mevzularda, alışveriş gibi hususlarda kitap, sünnet ve imamların içtihatlarına uygun davranması, yaptığı işlemler karşılığında aldığı ücretlerin, daha önceki kadıların aldığı kadar olması, fazlaya tamah etmemesi, emanet malları muhafaza etmesi, vakıf mallarını ve vasiyet edilen malları, yerine sarf etmesidir.⁹⁶

Kadılar tarafından yapılan suiistimaller eğer şikâyetlere neden olursa teftiş yoluna gidilirdi. Beylerbeyi veya sancakbeyi rütbesindeki bir paşa bu görev ile vazifelendirilirdi. Bazı hallerde merkezden bir kadının da görevlendirildiği olurdu. Bu kadılara “*toprak kadısı*” denmekteydi.⁹⁷ Yolsuzluğun fazla olduğu bölgelere gönderilen kadılara ise “*mehâyif müfettişi*” denmekteydi.⁹⁸

Yıldırım Beyazıt dönemi kadılarından bazılarının suiistimalleri haber alınınca sultan tarafından bir eve hapsolunup yakılmaları emredildiyse de veziriazam Çandarlızade Ali Paşa'nın ricasıyla affolunmuşlardır. Veziriazam tarafından, bu

⁹⁴ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 61

⁹⁵ Kemal Faruk Aksoy, *Silahdar Tarihine Göre Osmanlı Devleti'nde Celali İsyancıları*, Kırıkkale Üniversitesi, S.B.E. Tarih bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2019, s. 86, 123

⁹⁶ Yahya bin Mehmed el-Kâtib, *Menâhicü'l-İnşa*, Paris Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 660, s. 60'tan aktaran İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 119

⁹⁷ M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 3, s. 520

⁹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 128

suiistimallerin kadıların gelirlerinin azlığı sebebiyle meydana geldiğini belirtilmesi üzerine, kadınlara gördükleri işler karşılığında ücret almaları müsaadesi verilmiştir.⁹⁹

Ekim 1479 (Evâsıt-ı Receb 884) tarihli Fatih devri fermanında, kadıların alacakları harçlar hakkında uyarıldıkları görülmektedir. Fermanında; miras taksimi, nikâh hususu, azadname (köle azadı belgesi) yazımı ve diğer bazı evrak yazımı hususlarında kadıların aşırı harç almalarının şikâyetlere neden olduğu belirtilmektedir. Kadıların, azadname yazımında kendilerinin 30, naib ve kâtiplerinin birer akçe almaları uygun görülmüştür. Diğer yazı ve evrak işlerinde kadıların 15, naib ve kâtiplerin birer akçe almaları, nikâh işlemlerinde eğer ilk defa evleniyorsa kadıların 20, naibin bir akçe alması, eğer mükerrer evlilikse kadıların 20 akçeden az alması kanunlaştırılmıştır. Miras taksiminde; kadıların binde 20 akçe alması ve bu sınırı aşmamaları tembih edilmiştir.¹⁰⁰

Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi XIX. yüzyılda kadılık teşkilatı ile alakalı sıkıntıları, “*uzemây-ı tarîkin*” (yargı teşkilatının ileri gelenlerinin) kayıtsızlığına bağlamaktadır. Tarihinde bu durumu mealen şu sözlerle anlatmaktadır. “... iş bu düzenlemelerin yapılmasına sebep uzemây-ı tarîkin büyüklerinin kayıtsızlıklarıdır. Yazık ki bu zatlar, şer’î hükümlere aykırı görülen işlerin men’ine (önlenmesine) memur iken, kendilerinin kayıtsız kalmaları üzüntü vericidir.”¹⁰¹

Ahmet I. döneminde kadınlara gönderilen *Adaletnâme*,¹⁰² kadıların son dönemdeki durumları hakkında fikir vermektedir. Adaletname ile ihtar edilen kadılar hakkındaki şikâyetler şunlardır;

Kadıların, kazalara tayin ettikleri naiblerle beraber köy köy dolaşıp bedava olarak halkın koyun, kuzu, tavuk, bal, arpa, saman, odununa el koydukları, her uğradıkları yerde mezarlıkları dolaşıp yeni defnolunan kişilerin mirasçılarını “*niye haber vermediniz?*” diye tazyik ettikleri, kimse talep etmediği halde mirası yeniden taksim etmeye kalktıkları, iki yüz akçelik malı bin akçe sayıp miras mallarının

⁹⁹ Oruç bin Adil, *Tevarih-i Âl-i Osman*, Manisa Nüshası, Kayıt no: 5506/2 s. 26

¹⁰⁰ Bursa Şer’iye Sicilleri, No: 3/3, s. 76b, Evâsıt-ı Receb 883 (Ekim 1479)’den aktaran İnalçık, Halil, “Fatih Sultan Mehmed’in Fermanları”, *Bellekten*, Ekim 1947, Say: 44, s. 700

¹⁰¹ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak’anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, Tarih Vakfı YKY, İstanbul, 1999, C. 1, s. 208’den aktaran Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, “Tanzimat Arifesinde Kadılık – Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, C. 24, Say. 38, s. 43

¹⁰² BOA, Mühimme Defteri, No: 78, s. 891-899’dan aktaran Halil İnalçık, “Adaletnâmeler”, *Belgeler II.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, C. 2, Say. 3-4, s. 123

fiyatlarını yükselterek kendilerine düşecek taksim etme payını çoğaltmaya çalıştıkları, daha önceki kadı tarafından yapılan miras taksimini bozup yeniden taksimat yapmaya kalktıkları, idareciler ile birlik olup zenginleri tazyik ettikleri, zenginler ile alakalı olarak eski suçları olduğuna dair bir evrak düzenleyip idarecilere verdikleri ve idarecilerin de bu belgeye dayanarak ceza akçesi aldığı, gittikleri yerlerdeki insanları çeşitli bahaneler ile sicillere tekrar kaydedip, bu kayıtlar için tekrar para aldıkları, asıl fesat ehli olan kimselerden rüşvet aldıkları, onların salih ve dindar kimseler olduklarına dair ellerine belge verdikleri, kendilerine itiraz eden kimseler için, “*emre imtisal eylemedi*” diye tutanak tutup zalim kimselere yakalatıp, mallarına el koydukları, sırf fazla akçe alabilmek için köylerin nüfusunu fazla yazdıkları şeklindeki hususlardır. Zikrolunan sebepler sayıldıktan sonra, artık bu gibi suiistimallere meydan verilmeyeceği belirtilmiştir.¹⁰³

“*Râşid Tarihi*”ne göre son dönemde kadıların durumu hiç de iç açıcı değildir. Kadılar arasında hak ve ehliyet hususu tamamen kaybolmuş olup, bir mansıb (vazife yeri) sahibi olmak sadece zamana bakıyordu. Daha liyakatlılar, eskiler yüzünden kendilerine sıra bulamıyorlardı. Ayrıca “*mülâzemet-i müstemirre*”^{*} yüzünden kazaskerlerin maiyetinde istihdam olunan kadılar borç içinde kalmışlardı. Bu dertten, ehil olan ve olmayan tüm kadılar mustarıpti. Borç içindeki kadılar mansıplarına vardıklarında, borçlarını ödeyebilmek için zulüm ve haddi tecavüze cesaret edebiliyorlardı. Aşırı hareketleri neticesinde kendileri hakkında şikâyetler çoğalıyor ve azillerine sebep oluyordu. Bu sıkıntılardan bir çıkış yolu olması ümidiyle kazaskerlere 22 Mart 1716 (28 Rebiülevvel 1128) tarihinde bir ferman gönderildi. Fermana göre “*mülâzemet-i müstemirre*” âdeti kaldırılmaktaydı. Bir mansıba talip olmada, liyakat önemli olup kazasker huzurunda imtihan usulü getirilmekteydi. İmtihan neticesi Şeyhülislama arz olunacaktı. Bu imtihan usulü mevcut kadılar için uygulanmayıp yeni müracaatlara uygulanacaktı. Kıdemli olan kadılara, “*maişet kadılığı*”^{**} verilmek gerektiğinde kazaskerler şeyhülislama müracaat edeceklerdi. Bu

¹⁰³ BOA, Mühimme Defteri, No: 78, s. 891-899’dan aktaran Halil İnalçık, “Adaletnâmeler”, *Belgeler II.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, C. 2, Say. 3-4, s. 123

* “*Mülâzemet-i Müstemirre*”: Kaza kadılarının mazuliyet dönemlerinde kazaskerlik dairelerine devam etmelerine verilen isimdir. Müddeti dolanlar buradan bir üst seviye kadılığa tayin olunurlardı. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 109

** “*Maişet Kadılığı*.” Müderrislere geçimlerini sağlamaları için geliri tahsis olunan kazaların kadılığı.

fermandan da anlaşılacağı üzere adliye teşkilatında Şeyhülislamın otoritesi artırılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁴

II. Mahmud döneminde, yayınlanan bir ferman ile hâkimlerin bazı uygulamalarına sınırlama getirilmiştir. Fermanda aşağıdaki hususlara değinilmiştir; Hâkimlik hususunun zorluğu nedeniyle ehil ve erbabı olan zevat bu hizmet-i diniyeden kaçınmakta olduklarından ortalık ehil olmayan kimselere kalmaktadır. Bu (ehil olmayan) kimseler, dünya ve ahiretlerini düşünmeyip fesada sebep olmaktadır. Bu hususla alakalı ilk olarak hiçbir naib, istifa ve azil olmaksızın görevinden alınmayacaktır. Arpalık**, mansıb ve maişet mutasarrıfları şu anda bir kazanın mâhiye (günlük gelir) ve harç-ı bâbı (mahkeme harcı) ne ise üzerine bir akçe ilave edemeyecektir. Şayet bir mahallin takdir olunan miktarı fazla ise düşürülecektir. Harçların düşmesi neticesinde naib sıkıntıya düşer ise ona başka bir yoldan ödeme yapılacaktır. Zikrolunan kazaların mâhiye ve harç-ı bâbları, kadıların kapı kethüdaları marifetiyle gereği kadar alına. Takdir olunandan ziyade, gizli ve açık bir akçe alınmayacaktır. Kendisi istifa etmeksizin (yeni gelen naipten yeniden hava parası almak kastıyla) naip azline cesaret eden olursa, tedip olunur. Yeni atanan naip ziyade akçe vermekten (rüşvet), kapı kethüdası dahi ziyade mâhiye almaktan sürgün edilir. Naipler, sadece şikâyet nedeniyle azlolunmayacaktır. Bulunduğu memleketin kazaskeri ve icap ettiği takdirde şeyhülislam tarafından görevlendirilecek bir memur vasıtasıyla durum teftiş edilecektir. Teftiş neticesinde çıkan sonuca göre hüküm verilecektir. Eğer naibin istifası, o mahalde bulunan idarecilerin şerrinden kaynaklı ise onların dahi hakkından gelinecektir.¹⁰⁵

Bu fermandan, II. Mahmud döneminde kadıların atamaları hususunda henüz bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Daha ziyade suiistimallerin önlenmesine yönelik kararlar alındığı anlaşılmaktadır.

Umumi olarak ilmiye sınıfının yargılanmaları, Divan-ı Hümayun'da Kazaskerler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kadıların, kendileri hakkındaki şikâyetler nedeniyle merkezde yargılanmak istediklerinde dair arzuhalleri mevcuttur. Buldukları beldelerde eşraf ve idarecilerin baskısına maruz kalan hâkimlerin bir de

¹⁰⁴ Raşid, *Tarih-i Raşid*, İstanbul, 1282, C. 4, s. 192

** “*Arpalık*”, Kazasker veya Mevleviyet Kadılarına geçimlerini sağlamaları için geliri tahsis olunan yer.

¹⁰⁵ *Takvim-i Vekayi*, Say. 93, 23 Şaban 1250 (25 Aralık 1834)

yerel mahkemelerde yargılanmaları onları zor durumda bırakacağı için bu istekleri yargı bağımsızlığı yönünden önemlidir.¹⁰⁶

Osmanlı hukuk eğitimi tarihi, aynı zamanda medrese tarihidir. Çünkü Osmanlı medreselerinin de (öncekilerde olduğu gibi) asıl amacı *fıkıh* (hukuk) öğretmektir. Medrese tarihi araştırmacılarının, medrese müfredatları üzerine yaptıkları araştırmalarda bu husus açıkça gözlenmektedir.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese 1330 tarihinde Orhan Gazi tarafından İznik'te yapılmıştır. Medresenin ilk müderrisi, mütefekkir Davud-ı Kayseri'dir. Davud-ı Kayseri tasavvufta, Sadreddin-i Konevi'nin halifelerinden Kemalüddin-i Kâşî'nin halifesidir. Tahsilini Mısır'da yapmıştır.¹⁰⁸

İlk bir buçuk asrın derece olarak en mühim medresesi İznik medresesidir. Daha sonra Bursa'daki Sultan Medresesi, Edirne'nin fethinden sonra Üç şerefeli cami yanındaki büyük medrese Osmanlı medreselerinin en üstünde yer aldı. Fatih Sultan Mehmet döneminde tesis edilen *Sahn-ı Semân* medreseleri Osmanlı medrese teşkilatında birtakım yeniliklere sebep oldu. Medrese teşkilatı bunlara göre yeniden ayarlandı.¹⁰⁹

Sahn-ı Seman medreselerinin yanında buralara hazırlık olmak üzere *Mûsıla-i Sahn* veya *Tetimme* adı ile sekiz medrese daha inşa edilmiştir.¹¹⁰ Buralardan yetişenler sahn medreselerine yükseleceklerdi. Bu on altı medrese Fatih devri medreselerinin zirvesini teşkil etmekteydiler. Bu dönemin en itibarlı müderrisi Molla Hüsrev idi. Fatih Sultan Mehmet'in "zamanın *Ebû Hanîfe'si*" olarak tanımladığı hocasına büyük saygısı vardı. İlmî tartışmalarda *reîsü'l-ulemâ* olarak hakemlik yapan Molla Hüsrev'in fıkıh

¹⁰⁶ BOA.ADL., Cevdet, Adliye, 13-128, 15 Receb 1138 (19 Mart 1726)

¹⁰⁷ Medrese tarihi üzerine yapılan başlıca çalışmalar; Zeki Salih Zengin, **Medreseler ve Din Eğitimi**, Cahit Baltacı, **İstanbul Medreseleri Hakkında Notlar**, Hüseyin Atay, **1914'te Medrese Düzeni**, Kasım Kocaman, **Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler**, Mefail Hızlı, **Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler**, Yaşar Sarıkaya, **II. Meşrutiyet ve Medreseler**, George Makdisi, **Ortaçağda Yüksek Öğretim**, Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, Fahri Unan, **Osmanlılarda Medrese Eğitimi**, Murat Akgündüz, **Osmanlı Medreseleri**, Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası**, Fahri Unan, **Osmanlı Medrese Uleması**, Mefail Hızlı, **Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler**, Mefail Hızlı, **Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri**,

¹⁰⁸ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, (Haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 84

¹⁰⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 4-5

¹¹⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 12

alanında pek çok eseri bulunmaktadır.¹¹¹ Osmanlı medreselerinde ve daha sonra kurulan Medresetü'l-Kudat'ta fıkıh dersinin ana kitabı olarak kendisinin yazmış olduğu *Dürerü'l-Hukkâm* kitabı okutulmaktaydı.¹¹²

Kanuni devrinde tesis olunan *Süleymaniye* Medreseleri sonrası, bu medreseler en üst kademeyi teşkil etti. Bu medreselere hazırlık olmak üzere *Müsıla-i Süleymaniye* şeklinde bir alt derece medreseler de oluşturuldu. On sekizinci yüzyılın sonlarında bu ikisi arasına *Hâmise-i Süleymaniye* medreseleri eklendi. Dâhil elli medreselerini bitiren dânişmendlerden isteyenler *Sahn-ı Semân*'ı, isteyenler *Süleymaniye Medreseleri*'ni tercih edebileceklerdi. Müderrisleri Altmış akçe yevmiye almaktaydılar.¹¹³

Kanuni ve sonrası dönemde medrese kurma faaliyetleri kesintisiz olarak devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, İstanbul'daki medrese sayısının 500 civarında olduğu bilinmektedir.¹¹⁴

Bu dönemin yüksek medreselerinde okutulmaya başlanan kitabı, Halebî İbrahim Efendi'nin yazmış olduğu *Mültekâ'l-Ebhur* isimli fıkıh kitabıdır. Yazıldığı andan itibaren büyük takdir toplayan kitap, -son asır dâhil- kadıların el kitabı olma özelliğini kaybetmemiştir. Kitabın en büyük başarısı Hanefî mezhebi ile Osmanlı uygulamasını uzlaştırmayı başarmış olmasıdır.¹¹⁵ Mecelle'nin en büyük iki kaynağından birini de bu eser oluşturmaktadır.¹¹⁶

Medrese hayatına başlayan talebe ilk olarak *Mukaddimât-ı Ulûm* veya *Muhtasarât* denilen başlangıç ilimlerini okuduktan sonra *Haşiyeye-i Tecrid* medreselerine girerlerdi. Kendisinde okutulan akaid kitabının ismini alan bu medreselerde muvaffak olan talebeler hocalarından aldıkları icazetle bir üst derecedeki Miftâh medreselerine başlardı. Buradan *Kırklı*, *Hâriç* ve *Dâhil* medreselerinin derslerini okuyarak *Sahn-ı Semân* medreselerine ulaşırlardı. Buradan mezun olanlara *Dânişmend* ismi verilirdi.¹¹⁷

¹¹¹ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 17

¹¹² Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hukkâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 27

¹¹³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 42

¹¹⁴ Zeki Salih Zengin, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 18

¹¹⁵ Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, s. 236

¹¹⁶ Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 548

¹¹⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 18

Müderrislik icazeti alan *danişmend*'lerin; sırasıyla kat ettikleri dereceler şunlardır.¹¹⁸

- 1- Yirmili Haşîye-i Tecrîd Medreseleri Müderrisliği
- 2- Otuzlu Miftah Medreseleri Müderrisliği
- 3- Kırklı (Telvîh) Medreseleri Müderrisliği,
- 4- İbtidâ-i Hâriç Medreseleri Müderrisliği
- 5- Hareket-i Hâriç Medreseleri Müderrisliği
- 6- İbtidâ-i Dâhil Medreseleri Müderrisliği
- 7- Hareket-i Dâhil Medreseleri Müderrisliği
- 8- Mûsıla-i Sahn Medreseleri Müderrisliği
- 9- Sahn-ı Semân Medreseleri Müderrisliği (Fatih devrinin en yüksek medreseleri)
- 10- İbtidâ-i Altmışlı Medreseleri Müderrisliği
- 11- Hareket-i Altmışlı Medreseleri Müderrisliği
- 12- Mûsıla-i Süleymaniye Medreseleri Müderrisliği
- 13- Hâmise-i Süleymaniye Medreseleri Müderrisliği
- 14- Süleymaniye Medreseleri Müderrisliği
- 15- Süleymaniye Dâru'l-Hadisi Müderrisliği

Medreselerde okutulan eserler ise şu şekildedir.¹¹⁹

Haşîye-i Tecrid medreselerinde Nâsîru'd-din Tûsî'nin Tecrîdü'l-itikâd adlı akaid ile alakalı eserine Seyyid-i Şerif Cürcânî tarafından yazılmış olan *Haşîye-i Tecrid* isimli şerh okutulmaktaydı. Eserin en meşhur şerhi olan *Haşîye-i Tecrid*, Osmanlı medreselerinde son yüzyıl dâhil temel akaid metinlerinden biri olma vasfını korumuştur.¹²⁰ Haşîye-i Tecrid Medreseleri *yirmili* olarak adlandırılmakta olup müderrislerine yirmi veya yirmi beş akçe yevmiye verilmekteydi. Bu medreselerde fıkıh ile alakalı olarak Seyyid-i Şerif Cürcânî'nin miras hukuku ile alakalı *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*'si¹²¹ okutulmaktaydı.

Miftâh medreselerinde Ebû Yakub es-Sekkâkî'nin yazmış olduğu *Telhîsu'l-Miftah* isimli esere Hatîb el-Kazvînî tarafından yazılmış olan *Telhîsü'l-Miftah* isimli şerh okutulmuştur. Kitap, İlm-i meânîye dair olup şerh ettiği aslından daha fazla

¹¹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 65-67

¹¹⁹ Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, s. 327-329

¹²⁰ Bekir Topaloğlu, "Tecrîdü'l-itikâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 250

¹²¹ Ferhat Koca, "el-Ferâizü's-Sirâciyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 367

tutulmuştur.¹²² Arap edebiyatının inceliklerini anlatan eser ifadesinin açıklığı ve planının düzgünlüğü ile şerh ettiği kitabı gölgede bırakmıştır. Bu medreselerin müderrislerinin tahsisatı otuz veya otuz beş akçe olarak belirlenmiştir.

Kırklı ve Hariç Elli medreseleri Osmanlı idaresinden önceki hükümdarlar, akrabaları ve ileri gelenleri tarafından yaptırılmış olan medreselerdi. İlk dersleri bir önceki medresede okudukları *Miftah*, daha sonra *Şerh-i Mevâkif*, son dersleri ise *Hidâye* idi. *Şerh-i Mevâkif*, Adudüddün el-Îcî'nin yazmış olduğu kelama dair kitabına Seyyid-i Şerif Cürânî tarafından yapılan şerhtir. Eş'arî mezhebine göre yazılmış olan kitap, İslamî itikad fırkalarının itikadi görüşlerini ele almıştır.¹²³ *Hidaye* ise Burhaneddin el-Mürğînânî tarafından yazılan fıkıh kitabıdır. Elli altı bölümden oluşan eser telifinden itibaren büyük rağbet görmüştür. Hanefî fıkıhına dair olan eser, muhtevasının dolgunluğu ve üslubunun güzelliği ile en fasih eserlerden kabul edilmiştir.¹²⁴ Bu medreselerin müderrisleri kırk veya elli akçe yevmiye alırlardı.

Dâhil elli medreseleri Osmanlı sultanları ile şehzadeleri, kızları ve şehzade annelerinin yaptırdıkları medreselerdi. En önemlileri Fatih devrinde yapılan sekiz tetimme medresesi idi. Buraları bitirenler Sahn-ı Semân'a girebildikleri için Mûsıla-i Sahn ismi verilmiştir. Bunlarda dersler bir önceki medresede okunan son ders olan *Hidaye* ile başlar, Usûl-ı fıkıhtan *Telvîh* ile devam eder, *Keşşâf* veya *Beyzâvî* tefsirlerinden biri ile nihayet bulurdu.¹²⁵ İbn-i Hâcib'in usûl-ı fıkıh ile alakalı *el-Muhtasarü'l-Müntehâ* isimli eserine Adududdin el-Îcî tarafından yapılan ve kısaca *Şerh-i Adud* şeklinde anılan kitap da okutulmaktaydı.¹²⁶ Sahn-ı seman medreselerinde de bu derslerin tahsilinin devam ettiği düşünülmektedir. Ek olarak hadis dersi bağlamında Buhari'nin okutulduğu belirtilmektedir.¹²⁷

Medreselere tahsis olunan bu derslerin haricinde -ders saatlerinin dışında- talebeler aynı hocalardan veya farklı hocalardan aşağıdaki dersleri de tahsil ediyorlardı. Medrese öncesi temel derslerden olarak sarf'tan Emsile, Bina, Maksud, İzzî, Merah, Nahiv'den Avâmil, Kafiye, Isâm, Elfiye, *Haşiye-i Tecrid* medreseleri ile birlikte fıkıhtan *Hidâye*'nin şerhi *Vikâye*, feraiz ile alakalı olarak *Sirâciyye*, mantık'tan

¹²² Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-Ulûm", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 20

¹²³ Mustafa Sinanoğlu, "el-Mevâkif", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 422

¹²⁴ Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 471

¹²⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 25

¹²⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 33

¹²⁷ Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s. 532

Metâli' ve İsâğûcî, belâgat'tan *Telhis* ve şerhi *Mutavvel*, usûl-ı fıkıhtan *Tenkîh* ve *Tavzîh*, hadisten *Mesâbîh* ve *Meşârik* kitaplarını okuyorlardı.¹²⁸

Haşiye-i Tecrid, Miftah ve Kırklı medreselerinin müderrisleri Kazaskerlerin Padişah'a arzıyla, daha yukarı medreselerin müderrislikleri Şeyhülislam'ın arzı ile tevcih olunurdu.¹²⁹ Yirmi akçe yevmiyeli bir müderris kadılığa geçmek istediğinde kırk beş akçe yevmiyeli kaza kadılıklarına tayin olunurdu. Hariç ve dâhil müderrisleri isterlerse yüzelli akçe yevmiyeli sancak kadılıklarına geçebilmekteydiler. Sahn müderrisleri ise isterlerse mevleviyet denilen beş yüz akçe yevmiyeli kadılıklara geçiş yapabilmekteydiler. Merasimlerde sancakbeylerinin üzerinde yer almaktaydılar.¹³⁰

III. Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Fıkıh / Hukuk Eğitimi

Tanzimat devri ile başlayan bir dizi reformun Osmanlı adliye teşkilatına da büyük tesirleri olmuştur. Tanzimat ricali, kurumları zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzene sokmaya hedeflemektedir. Bu hareket ile başarılmak istenen, en az iki asır öncesine dayanan bir takım ıslahat ve reorganizasyon ihtiyacının artık tatbik sahasına koyulmasıdır. Bu ıslahat hareketi I. ve II. Meşrutiyet devirlerini de içine alacak şekilde imparatorluğun son senelerine kadar sürmüştür. Tanzimat hareketinin devlet ve toplum hayatına bazen yüzeysel bazen de derin sayılabilecek etkileri olmuştur. Meydana gelen değişimler, devleti çökmekten kurtaramadı ise de yeni bazı müesseselerin ortaya çıkmasına sebep olduğu ortadadır.¹³¹

Bu dönemdeki değişim iki alanda gerçekleştirilmiştir. Hukuk sisteminde kanunlaştırma ve kodifikasyon hareketleri devam ederken Adliye Teşkilatı'nda da yeniden yapılandırmaya gidilmiştir.¹³²

Tanzimat öncesi dönemin ıslahatçıları ve layiha yazarları, görülen aksaklık ve sıkıntıların aşılabilmesi için şeriatın tam olarak tatbikini çare olarak görüyorlardı.

¹²⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 35

¹²⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 66-67

¹³⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 75

¹³¹ M. Tayyib Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", *Bellekten*, Ocak 1967, C. 31, Say. 121, s. 93

¹³² Osman Köksal, "Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 1998, Say. 9, s. 263

Onlara göre devlet ve toplum nizamının bozulmasının ana sebebi şer-i şerifin ihlaliydi. Hatta 1839 tarihinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayununda da bu noktaya temas edilmişti. Fermanda, 150 yıldan beri devletin başına gelen felaket ve sıkıntılara sebep olarak şeriata uyulmaması gösteriliyordu.¹³³ Ancak, Mustafa Reşit Paşa ve etrafındaki çok az bir aydın grubu Şeriat noktasından hareketle beraber Osmanlı müesseselerinin ve idare zihniyetinin batılı müesseselere de uyumunu sağlamak istiyorlardı. Daha önceki ıslahatçılara göre daha radikal bir düşünce yapısına sahiptiler.¹³⁴

Tanzimat sonrası Osmanlı devlet teşkilatında yapılan düzenlemeler arasında kadılık teşkilatının uğradığı değişiklikler, bu dönemi inceleyen eserlerde pek fazla ele alınmamıştır. Daha ziyade Nizami Mahkemeler, eğitim teşkilatındaki ilmiye sınıfı ve Şeyhülislamlık üzerinde durulduğu görülmektedir.¹³⁵

Tanzimat devrine kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm adli sorunların çözüm mercii Müslüman halk için şer'î mahkemeler, gayrimüslimler için cemaat mahkemeleriydi. Şer'î mahkemelerde hukuki her türlü problem İslam hukukuna göre çözülmekteydi. Örfi hukuk ile alakalı sayfalarda belirtildiği gibi, kanunnamelerle düzenlenen alanlar için dahi ulemanın görüşü alınmaya çalışılıyordu. Şer'î mahkemelerde görevli hâkimler (Kadı veya Naib) sadece hukuki problemlerle meşgul olmuyorlardı. Buldukları mahallin belediye işleri, alım – satım ve her türlü ticari hususlarda noterlik vazifesi, merkezden gelen emirlerin ilgililere ve halka ilanı, tahsil olunması gereken vergilerin mükelleflere taksimi gibi hususlarla da ilgileniyorlardı.¹³⁶

Kadılar devlet merkezinden maaş almayıp, yaptıkları işler mukabilinde aldıkları harçlar sayesinde geçimlerini sağlıyorlardı. Harçlar kanunnameler ile tespit edilmişlerdi. Mansıb sahibi kadıların atadıkları naibler, harç toplama hakkını da elde

¹³³ Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Bellekten*, Ekim 1964, C. 28, Say. 112, s. 611

¹³⁴ M. Tayyib Gökbilgin, “*a.g.m.*”, s. 93

¹³⁵ Bu konular ile alakalı bazı çalışmalar şunlardır: Ahmet Cihan, “*Reform Çağında İlimiye Sınıfı*” (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004); Selçuk Akşin Somel, “*Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*” (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019); Ekrem Buğra Ekinci, “*Osmanlı Mahkemeleri*” (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017); Zeki Salih Zengin, “*Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*” (Ankara: Maarif Mektepleri, 2019); İlhami Yurdakul, “*Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatı'nda Reform*” (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017); Amit Bein, “*Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*” (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013); Esra Yakut, “*Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*” (İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014); Sedat Bingöl, “*Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu*” (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004)

¹³⁶ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler*, Hel Yayınları, Ankara, 2014, s. 20

etmiş oluyorlardı. Naibler topladıkları harçlardan büyük bir kısmını, vekili oldukları kadınlara gönderiyorlardı.¹³⁷

Eskiden beri uygulana gelmekte olan ekonomik paylaşım şekli hala etkisini devam ettirmekteydi. Beylerin ve paşaların; geniş bir maiyet istihdam etmek için devletten aldıkları maaşlar, daha ziyade bu yolda harcanıyordu. Maaşların kişilere değil makamlar ait olduğu düşüncesi, yargı teşkilatında da devam etmekteydi. Mahkeme personelinin masrafları da kadıya ait bulunmaktaydı. Bu usul, bazı sıkıntıları da beraberinde getirdi. Kadılar; merkezi sistemin denetiminin her zaman mümkün olmaması sebebiyle, ehil olmayan kimseleri naib olarak atayabildiler. Aynı iltizam sisteminde olduğu gibi kadılık bölgesindeki naiblikler, alınır satılır haklar haline dönüştü. Daha ehil olanların değil, daha fazla harç geliri getirenlerin makbul tutulduğu bir sistem oluştu. Harç gelirini artırmak isteyen naiblerin suiistimalleri, çoğalmaya başladı. Adliye teşkilatındaki bu karmaşa, devletin idareciler ve halk üzerindeki nüfuzunu sarsıcı bir sorun haline geldi.¹³⁸

Tanzimat sonrası dönemde, mevcut yargı teşkilatını ve yargılama düzenini belli bir standarda kavuşturmak için, daha önceki sultanlar döneminde çıkarılan kanunnamelere ilaveten yeni bir ceza kanunnamesi yayınlanmasına karar verildi. Mahkemeler ve hâkimler, işleyiş ve atama yönünden belli bazı kurallara tabi tutulmaya çalışıldı. Tanzimat devrinin bütün kurumlarında uygulanmaya çalışılan “*Reform ve Merkezileşme*” adlı eğitimde ve atamalarda olduğu gibi mahkeme iç işleyişinde de sağlanmaya çalışıldı. 1838 (Rebiülevvel 1254) tarihinde yayımlanan “*Tarik-i İlmîye Dair Ceza Kanunnamesi*” ile Tanzimat düzenlemelerine, hukuk alanı da dâhil edildi. Kanunname hukuk uygulamaları alanında ortaya çıkan problemlere çare olmak için hazırlanmıştır. Kanunun hazırlanma sebebi, baş tarafta mealen şu kelimelerle açıklanmıştır: Din emirlerinin asıl kaynağı ve saltanat işlerinin dahi dayandığı hakiki menba, şer’i şerife bağlılıktır. Şeriat hizmetinde bulunan zevat (hâkimler) her türlü uygunsuz hareketten beri iseler de insanlık icabı içlerinden yanlış yapanlar çıkmaktadır. Nüvvab takımının ekserisi meçhûl’l-ahval (tanınmayan) olduklarından

¹³⁷ Jun Akiba, “Kadılık Teşkilatında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta’limname-i Hükkam”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2007, Say. XXIX, s. 12

¹³⁸ Şerif Mardin, *Makaleler 4: Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 55

yanlışa cesaret edenlerin hakkında ve diğerklerine tenbih olarak kaleme alınan ceza kanunnamesidir.¹³⁹

Metinde geçen “Nüvvab takımının ekserisinin “mehûlü’l-ahval” olması sorunu Dersaadet’te açılacak Muallimhane-i Nüvvab ile özölmeye çalışılacaktır. Aslında problemin temelinde, şer’î hâkimlik kadrolarının tımar sistemine benzer şekilde devredilebilecek kadrolar haline gelmesi yatmaktadır. Bir il merkezine atanan kadının, civar kasabalara her zaman naib bulması mümkün olmamaktadır. Bu durumda en çıkar yol daha önceki kadılar zamanında da oralarda görev yapmış yerel medrese mezunlarının istihdam edilmesidir. Kadı arzlarıyla merkezden izni alınan bu naibler, merkez için çoğuş zaman “mehûlü’l-ahval” şahıslar olarak kalmışlardır.

Ceza Kanunnamesi ile ele alınan hususların bir kısmı şunlardır; halka hizmet ile memur olan ulema-i kiram, insani ihtiyaçları ve şer’î sebeplerin haricinde hiçbir şeyi vazifelerinin önüne geçirmeyeceklerdir. Şayet tespit edilirse, gerekli tembihat yapılacak ve tekrarı halinde görevden el ektirileceklerdir. Büyük veya küçük şer’î mahkemelerde vazifeli hâkimler, hatır için hakkı yerine getirmekte rehavet gösterirlerse gerekli görölen ta’zir cezası ile cezalandırılacaklardır. Eğerk rüşvet aldıkları tespit edilirse, alınan rüşvete el konulduktan sonra ta’zir olunacaklardır. Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri görev müddetlerinde rüşvet alarak kadılık verirler ise kadı olan kişinin rütbesi üzerinden alınır. Kazasker de haline uygun olarak ta’zir olunur. Kadılık mahallinde vaktini dolduran kadıların vakti uzatılmak gerektiğinde, mutlaka Şeyhülislam efendiden izin alınmak gereklidir. İzinsiz uzatma uygulanır ise tespit edildiğinde, fazladan durulan vakit geçersiz sayılıp ceza uygulanır. (Şeyhülislamın denetiminin artırılması amaçlanmıştır.)¹⁴⁰

Arpalık sahibi bulunan zevat ile mansıb sahibi kadılar mutasarrıfı buldukları kazalara naib tayin etmeyi murad ettikleri takdirde alageldikleri “mâhiye” ve “harç-ı bâb”dan başka rüşvet olarak herhangi bir şey almayacaklardır. Şayet; elden veya aracılar vasıtasıyla herhangi bir şey aldıkları tespit edilirse naib görevinden alınır ve aracılar ta’zir olunur. Halen müderris olarak veya kadı olarak vazife yapan şahıslar, ne

¹³⁹ 83 No’lu Konya Şer’iye Sicili Defteri, s. 70–72’den aktaran, adırcı, Musa, Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli “Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, Say. 25, 1981, s. 139 – 161

¹⁴⁰ 83 No’lu Konya Şer’iye Sicili Defteri, s. 70–72’den aktaran, Musa adırcı, Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli “Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, Say. 25, 1981, s. 139 - 161

kadar ilim sahibi ve hünerli olurlarsa olsunlar ilmiyeye yakışmayacak harekette bulunurlarsa veya yalan ve sefahat ile tanınırlarsa, hiçbir şer'î mahkemeye görevli olarak atanamayacaklardır. Kanunnamenin ilanından sonra şer'î hizmette (hâkimlik) bulunmak isteyenler, Şeyhülislamın nezaretinde üç veya dört kişilik bir heyetin huzurunda imtihan olunacaklardır. Adaylara; Türkçeye çevrilmiş bir veya iki fetva kitabından ve Arapça bir fıkıh metninden soru sorulacaktır. Şayet aday sadece Türkçe metni okuyup anlatırsa “*ednâ*” (en aşağı), hem okuyup hem de Arapçaya naklederse “*evsat*” (orta), hem okur hem Arapçaya nakleder hem de arapça fıkıh metnini anlatırsa “*karîb-i a'lâ*” (çok iyiye yakın), bunların tamamını yaparak bir de gösterilen meselenin Usûl-ı Fıkıh (nazarî hukuk) yönünden incelemesini yapabilirse “*a'lâ*” (çok iyi) olarak değerlendirilir. Hâkim tayin olunanlar, gittikleri beldenin ileri gelenlerine hediye almayacaktır. Eğer hediye götürürlerse rüşvet veren muamelesi göreceklerdir. Gerek İstanbul'da gerek diğer beldelerde hâkimler, davacı ve davalıları her hususta eşit tutacaklardır. Kimsenin rica, torpil ve rüşvetine iltifat etmeyeceklerdir. Miras taksimatı yapan görevlilerin fazla para almak için, malların fiyatlarını yüksek fiyatlı yazmaları yasaktır. (Miras taksimatı yapan görevli toplam miktardan yüzde alırdı. Bu yüzden bazı görevliler malların değerlerini olduğundan yüksek göstererek paylarını yükseltmeye çalışırlardı.) Hâkimin, umumi fesada ve nizam bozmaya yönelik hareketleri adet haline gelmiş ise sürgün edilir. Devlet işlerinin idaresinde, merkezden gelen emirlerin uygulanmasında gevşekliği tespit edilen hâkim layık olduğu şekilde ta'zir edilir. Bu kanunnamedeki hakimlere ilişkin yapılan sınıflandırma, şer'î hâkimlerin derecelendirilmesi hususunda bir yeniliktir. Kanunnamenin 7. Maddesi, daha sonra eklenen bir zeyl ile iptal edilmiştir. Şöyle ki; 7. Maddeye göre, kısa zaman içinde bütün naiplere imtihan sırasının geleceği ortadadır. Mevcut naipler ise belli bir yaşın üstünde olmaları nedeniyle Dersaadet'e gelip gitmeleri zor olmaktadır. Daha önemli bir sorun ise senelerdir icra ettikleri görevleri, imtihan neticesinde kaybederlerse yapabilecekleri başka bir meslek bulunmamasıdır. Netice olarak imtihan usulü, eski naiplerden kaldırılmakla birlikte yeni giriş yapacak olanlardan kaldırılmamıştır. İmtihan, bir imtihan vazifelisi ve iki şahidin huzurunda icra edilecektir.¹⁴¹

¹⁴¹ 83 No'lu Konya Şer'îye Sicili Defteri, s. 70–72'den aktaran, Musa Çadırcı, Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli “Tarik-i İlmîyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, Say. 25, 1981, s. 139 - 161

Bu kanunnameden bir buçuk yıl sonra 1840 tarihli “*Ta’limname-i Hükkam*” yayınlanmıştır.¹⁴² Bu talimatname sayesinde 1838’de alınan kararlar ile kurulan kontrol mekanizması biraz daha kuvvetli hale getirilmiştir.

1840 yılına kadar; Mevleviyet¹⁴³, Arpalık¹⁴⁴ kadılığı sahipleri, kendilerine tahsis kılınan memleketlere, kendi vekil kadılarını kendileri atıyorlardı. Yeni talimname ile merkezde bulunan kadılardan bu hak alınmış olup, naib olarak vazife yapacak olan kadıların atanması Şeyhülislamlığa verilmiştir. Atanan kadılar da beldelerindeki daha küçük birimlerin naiblerini atayacaklar ve bunlardan mesul olacaklardır. Bu karar ile daha önceki kararda düzenlenmiş olan naib atama usulü biraz daha merkezi kontrole yaklaştırılmıştır. Çünkü artık naiblerin mesuliyeti, bizzat merkez tarafından atanan kadılara geçmiştir. Talimatname ile tüm memleketlerde şer’î hâkimlerin maaşları yerel meclisler tarafından belirlenecek ve merkezi olarak ödenecektir. Yapılan muameleler neticesinde toplanan harçların üçte biri mahkemede istihdam olunan kâtip, muhızır ve mukayyid gibi vazifelilere ücret olarak ödenecek, geri kalanı ise meclise teslim edilecektir. Önceki dönemlerde; naiblerin aldıkları harçların büyük bir kısmını vekili oldukları kadılara göndermeleri, bazı problemlere kaynaklık ediyordu. Bu madde ile bu problemler önlenmek istenmiştir. Yine bu madde ile hâkimin mali yetkileri meclislere devredilmiş olup daha önce sorumlulukları altında olan emval-i eytam (yetimlerin mallarının) muhafazası ve kontrolü ve emval-i evkaf (vakıf mallarının) muhafaza ve kontrolü dahi meclislerin kontrolüne açılmıştır.¹⁴⁵

Jun Akiba’nın, makalesinde bu maddeyi değerlendirirken kullandığı şu cümleler önemlidir.

“Tanzimat’ın mali alandaki reformunun ana hedefi, iltizamın (peşin alımlı ihale) kaldırılmasıyla merkezden muhassıl (tahsildar) gönderip doğrudan vergi tahsil ettirmekle tebaanın üretim fazlasını, mültezimin müdahalesi olmaksızın devletin tekeline almaktır. Aynı mantıkla kadılık-naiblik sisteminde de vergi niteliğinde olan mahkeme harçlarına devletin doğrudan el

¹⁴² Jun Akiba, “Kadılık Teşkilatında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta’limname-i Hükkam”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2007, Say. XXIX, s. 14

¹⁴³ Bkz. Fahri Unan, “Mevleviyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 467-468

¹⁴⁴ Bkz. Cahit Baltacı, “Arpalık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s. 392-393

¹⁴⁵ Jun Akiba, “a.g.m.”, s. 14

koyması hedeflenmiştir. Bundan dolayı kadılık düzenlemesi, ülkenin ekonomik kaynaklarını doğrudan denetlemeyi amaçlayan Tanzimat'ın mali reformlarının önemli bir parçası olarak anlaşılabilir.”¹⁴⁶

Üçüncü maddede miras taksimatından alınacak harç konu edilmiştir. Beş bin kuruş ve daha üzeri meblağa ulaşan terekenin (miras malı) taksimi daha önceden Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği 'ne verilmişti. Bu taksimatın gelirini onlar alıyorlardı. Zikri geçen maddede artık kazaskerlere maaş bağlanması sebebiyle gelirin meclise aktarılması karara bağlanmıştır.¹⁴⁷

Dördüncü maddede naibin maiyetinde çalışan “*müdür*” ve “*etbâi*”nin maaşlarının naib tarafından verilmesi, “*kâtip*” ve “*muhzır*”ın ise meclis tarafından maaşa bağlanması kararlaştırılmıştır. Bu iki madde ile meclisin, mahkeme üzerindeki mali yetkisinin arttığı görülmektedir.¹⁴⁸

Beşinci maddede, “*umûr-ı cesîme*” (önemli işlerin), devlet merkezine ait mühim hususların ve dikkat gösterilmesi gereken diğer maddelerin müzakeresi ve neticelendirilmesi sadece meclise bırakılmıştır. Önemli görülen yerel idare, vergi ve ceza davalarının meclise devri ile şer’î mahkemenin yetkilerini kısıtlanmış gibi gözükse de bu meclislerde davayı neticelendirecek olanlar kadı ve naiplerdir. Zaten daha önce de bu tür önemli görülen davalar merkez mahkemelere devrolunmakta idi. Burada dikkat çeken husus, bu yerel meclislerle Nizami Mahkemelerin temelinin atılmış olduğudur.¹⁴⁹

Son maddede hâkimlerin muhakeme esnasında uymaları gereken kurallar belirtilmiştir. Bu kurallara göre; hâkim, davanın hukuk kurallarına göre zaptına, caiz ve gayri caiz şıklarının belirtilmesine, her bir davayı dikkat ile takip edip, hukuken icap edeni yapmaya çalışacaktır. Nadir bir dava veya çözümü zor bir mesele olduğunda hüküm vermede acele etmeyecektir. Beldenin âlimleri ile istişare edecek şayet cevap bulunamazsa Dersaadet ile irtibata geçecektir. Hâkim düzenleyeceği i’lamları (tutanakları), “*Musazâde*¹⁵⁰, *Şânîzâde*¹⁵¹, *Debbağzâde*¹⁵²” mecmualarındaki i’lam örneklerine göre düzenleyecektir. Hâkim tüm kayıtların, silinmeden ve

¹⁴⁶ Jun Akiba, “a.g.m.”, s. 14

¹⁴⁷ Jun Akiba, “a.g.m.”, s. 16

¹⁴⁸ Jun Akiba, “a.g.m.”, s. 16

¹⁴⁹ Jun Akiba, “a.g.m.”, s. 17

¹⁵⁰ Musazade Mehmed bin Abdullah, *Sakk-i Musazade*, Yazma, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No: 2674

¹⁵¹ Şanizade Mehmed Sadık bin Mustafa, *Bedâiyü’s-Sükûk*, Yazma, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No: 2675

¹⁵² Debbağzade Numan Efendi, *Tuhfetü’s-Sükûk*, Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, No: 033444,1214

değiştirilmeden muhafazasından sorumludur. Mahkeme esnasında şahitlik yapanların hallerini araştırarak, yalancı şahitler hususunda dikkatli olacaktır.¹⁵³

Hâkim, kibirden, kötü ahlaktan, kabalıktan, kaçınacaktır. Güzel hitabet, yumuşak söz ile meseleleri halledecektir. “*Emvâl-i eytâm ve aceze*” (yetim ve gariplerin malları), “*gallât-ı evkaf*” (vakıf malları ve gelirleri) gibi şer’î emanetleri ıslah ve himaye etmelidir. Hâkim; muhakeme (yargılama) esnasında, tarafları eşit şekilde oturtmaya ve durdurmaya dikkat etmelidir. İşaret, bakışma vs. gibi hususlara dikkat etmelidir. Bir tarafın kulağına gizli bir şey söylemekten, bir tarafa gülmekten, bir tarafla yemeğe oturmaktan kaçınmalıdır. Hâkim hüküm verirken, Hanefi mezhebinin tercih olunan görüşü ile hüküm vermelidir. Hâkimin, şer’-i şerif ve kanuna aykırı hareketi, irtikâp veya rüşvet gibi bir hatası zuhur ederse gerekli tahkikattan sonra Ceza Kanunname-i Hümayununa göre en şiddetli ceza icra olunacağı belirtilmektedir.¹⁵⁴

7 Nisan 1855 (19 Receb 1271) tarihinde, Şeyhülislam Meşreb Efendi Hafidi Mehmed Arif Efendi tarafından, “*Tevcihat-ı Kudat Nizamnamesi ve Nüvvab Hakkında Nizamname*”¹⁵⁵ düzenlendi. Nizamname ile kadı ve naib atamalarının düzeni, yeni atanacakların imtihan usulü, kadroların ne şekilde el değiştireceği, hizmet sürelerinin tespiti, listelerin tutulma usulü gibi hususlar tanzim edilmiştir. Nizamnamenin gerekçeli kararında, düzenlemenin yapılma sebepleri açıklanmıştır. Gerekçeye göre önceki şeyhülislam Asım Efendi zamanında alınan kararlar uygulanmadığı için mahkemelerdeki sıkıntılar devam etmektedir. Şöyle ki daha önce, yılda dört defa yapılan atama sayısının ikiye düşürülmesi kararlaştırılmış, imtihan harici bir kimsenin hâkim sınıfına girmesi yasaklanmıştı. Bu usul gereği gibi uygulanmadığı için, sıra bekleyen hâkimlerin sayısı kaza başına 8 – 10 nefer iken aradan geçen yirmi yılda bu sayı 10 – 15 nefere çıkmıştır. Yapılması gereken daha önceki usulün devam ettirilip yeni kaideler koyularak ehliyet sahibi olmayanların hâkimlik sınıfına duhulüne mani olunmasıdır. Eğer düzenleme güzel bir şekilde takip edilirse ilim erbabının da hâkimliğe rağbeti artacaktır. Denilmektedir.¹⁵⁶

¹⁵³ Jun Akiba, “a.g.m.”, s. 36

¹⁵⁴ Jun Akiba, “a.g.m.”, s. 37

¹⁵⁵ “Nüvvab Hakkında Nizamname”, BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukavelenameler, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855); BOA.İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155,

İSAM. MŞH. Nüvvab Defterleri, Defter No: 144, s. 2

Düstur, 1. Tertip, C. 1, s. 315 - 321

¹⁵⁶ BOA.İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155

Tevcihat-ı Kudat Nizamnamesi'nin bazı maddeleri şu şekildedir;¹⁵⁷ Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri senede dört defa yaptıkları tevcihatı (aday alımını) Muharrem ve Recep aylarında olmak üzere ikiye indireceklerdir. Daha az alım olacağı için yığılma önlenecektir. İlk defa kadılık mesleğine girecek olanlar senede iki defa tertip olunan divanlarda imtihana tabi tutulacaklardır. İmtihanda Şeyhülislamlıktan bir memur hazır bulunacaktır. Senede iki defa düzenlenecek imtihanların haricinde hiç kimse ister imtihanla ister imtihansız kadılık mesleğine alınmayacaktır. İmtihanlar neticesinde muvaffak olanların listeleri ayrıntılı olarak tutulacaktır. İki nüsha olarak düzenlenecek bu defterler, meşihat memuru ve kazaskerler tarafından mühürlendikten sonra bir nüshası şeyhülislamlıkta kalacak diğeri kazaskerliğe iade edilecektir. Tertip olunan divanların haricinde eğer bir kimseye kadılık tevcihi lazım gelirse her ayın başından sonuna kadar kaç mahal tevcih olunacak ise tevcih olunacak kişilerin bilgileri ve referansları iki nüsha halinde liste edilecektir. Nüshanın biri şeyhülislamlıkta diğeri kazaskerlikte bulundurulacaktır. Eskiden beri; kadınların buldukları yerdeki müddetlerini uzatmak, adet haline gelmiş ise de bu usul atama bekleyenlerin bekleme sürelerini uzattığı için artık uzatma yapılmayacaktır. Gerek divanlarda gerekse açıktan atama yapılması gerektiğinde, hiçbir şekilde seyfiye (askeriye) ve kalemiye (bürokrasi) sınıfına mansıb tevcihi (kadro tahsisi) yapılmayacaktır. Vazife mahalline gitmek için günü yaklaşan hâkimler evvela Şeyhülislamlığa dilekçe ile müracaat edecektir. Kimlik tespiti yapıldıktan sonra kendisine görev kâğıdı verilecektir. Bir mahalle hâkim ataması gerektiğinde orası için sırada bulunan birinci, ikinci ve üçüncü şahıslar mevcut değilse dördüncü şahıs atanır. Sıra bekleyenlerin hiçbiri mevcut değil ise yeni biri atanır. Sıra bekleyen taşra hâkimleri, sıraları yaklaştığında mutlaka kendileri gelip belgelerini alacaklardır.¹⁵⁸

Nüvvab hakkında yayımlanan nizamnamenin içerdiği bazı hususlar ise şu şekildedir:¹⁵⁹ Nizamnameye göre her sınıf için haline ve rütbesine uygun kaza ve beldeler tahsis olunacaktır. Kadınlar kendi rütbelerine uygun düşen mahallerin haricine tayin olamayacaktır. Bu hususta, nizamın korunması için kimsenin ricasına ve aracı olmasına müsaade edilmeyecektir. İstihdam olundukları yerlerde dirayet ve

¹⁵⁷ “Nüvvab Hakkında Nizamname”, BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukavelenameler, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855); BOA.İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155

¹⁵⁸ “Nüvvab Hakkında Nizamname”, BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukavelenameler, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855); BOA.İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155

¹⁵⁹ “Nüvvab Hakkında Nizamname”, BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukavelenameler, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855); BOA.İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155

kabiliyetleri açığa çıkmış olan, Mevali (Mevleviyet Kadıları)¹⁶⁰ ve Kibar-ı Müderrisin¹⁶¹ rütbesindeki ilmiye ricali birinci sınıf hâkim sayılacaklardır. Ehliyetleri itibariyle daha aşağıda olan Devriye Mevalisi¹⁶², Müderrisler ve Eşraf-ı Kudat¹⁶³ ikinci sınıf hâkim sayılacaklardır. Şer'î hizmette (hâkimlik) daha önce vazife yapmadığı halde imtihanla kabiliyetleri tespit edilmiş olan ve ikinci sınıftaki hâkimlerden daha aşağı derecede olanlar üçüncü sınıf hâkim sayılmışlardır. Üçüncü dereceye kabiliyet bakımından yakın olanlar dördüncü sınıf hâkim kabul olunmuşlardır. Bu son sınıftan da aşağıda olanlar beşinci sınıf hâkim addolunmuşlardır.¹⁶⁴

Son dört sınıf hâkimler; memur oldukları mahallerde, Şer'î hükümlerin icrası, merkezden gelen emirlerin ifası ve güzel idare yönünden herhangi bir kusur, haddi tecavüz ve ihmalde bulunmazlarsa vakti geldiğinde daha yüksek bir sınıfa atanacaklardır. Vilayetler ve büyüklük bakımından vilayetlere benzeyen şehir ve beldeler birinci sınıf hâkimlere, kaymakamlık ile idare olunan kazalar ve büyüklük bakımından bu kazalara benzeyen mahaller ikinci sınıf hâkimlere, büyüklük bakımından bu kazalara yakın olan mahaller ile gayet uzakta bulunan kaymakamlık kazaları üçüncü sınıf hâkimlere, daha aşağı mertebelikler dördüncü ve beşinci sınıf hâkimlere tahsis olunacaktır. Herhangi bir mahallin hâkimi değiştirilmek lazım geldiğinde, eğer rütbesi yeten hâkimler tercih etmezlerse daha aşağı rütbeden hâkim tayin olunacaktır. Ancak bu hâkimin rütbesi değişmiş olmayıp rütbe değişikliği üçüncü maddedeki şartlara bağlıdır. Mesafesi uzak olmayan belde ve kaza naiblerinin hizmet süreleri on sekiz ay, uzak olanlarının yirmi dört aydır. Müddet bitiminde yerlerine başkası atanacaktır. Hizmet müddeti bitmeyen hâkimler, istifa etmedikleri veya haklarında şikâyet olmadığı müddetçe azlolunmayacaklardır. Şer'î mahkemelerde,

¹⁶⁰ Mevleviyet Kadılıkları; Bursa, Edirne, İstanbul gibi şehirler ile Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresinde bulunan çeşitli Arap topraklarında yer alan gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen büyük şehirler yönetim ve halkın güvenliği açısından önem arzettiğinden buraları adli/kazâi idaresinin başına tecrübeli ulema gönderilir ve bu kadılıklar Mevleviyet olarak anılırdı. Fahri Unan, "Mevleviyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 467

¹⁶¹ Kibar-ı Müderrisin; Musile-i Süleymaniye ile üst tarafındaki medreselerde müderrislik edenler hakkında kullanılır tabirdir. Bunlar mevleviyete namzet idiler. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, C. 2, s. 280

¹⁶² Devriye Mevleviyeti; müderrislik mesleğini muhafaza edenlerden hareket-i hariç payesini ihraz edenlere tevcih olunurdu. Devriye Mevleviyetleri: Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarb, Beyrut, Kürdistan, Rusçuk, Sivas, Adana, Çankırı. M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 1, s. 444

¹⁶³ Eşraf-ı Kudat; Kadılık yoluyla yükselerek "sitte" tabir olunan menâsıba vasıl olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Manası kadıların eşrafi ileri gelenleri demektir. M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 1, s. 563

¹⁶⁴ "Nüvvab Hakkında Nizamname", BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukavelenameler, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855); BOA.İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155

şer'-i şerife ve kanunlara muhalif hükümde bulunan veya rüşvet, yanlış hareketi tespit olunan hâkimler Ceza Kanunname-i Hümayunu'na göre cezalandırılırlar. Hâkimler tarafından zulüm vuku bulduğunda, memurların idarecileri ve yerel meclislerin azaları bunu gizlerlerse hesaba çekilirler. Aynı şekilde hâkimler; üzerlerine atılan suçlamalardan aklanırlarsa, iftira atanlar Ceza Kanunname-i Hümayununa göre cezalandırılırlar.¹⁶⁵

İstanbul'da bulunan hâkimler; -rütbe sahibi olanları hariç- teşkil olunacak imtihan komisyonu tarafından sınıflarının tespiti için imtihan olunacaklardır. Taşrada bulunanlar görev müddetleri bitip yeni görev için İstanbul'a geldikçe imtihan olunacaklardır. İstanbul'da bulunan Şer'î mahkemeler, hâkimlik yoluna girenler için mekteb hükmünde olup evvel emirde bu mahkemelerden birinde vazife alacaklardır. Burada hüküm verme usulünü ve yazışmaların pratiğini öğrenmeye çalışacaklardır. Adaylar; devam ettikleri mahkemenin hâkiminden, devam ettikleri günleri ve işlerini düzgün ve doğru yaptıklarına dair bir belge alarak Şeyhülislamlığa başvuracaklardır. Bu belge olmadan imtihanları gerçekleşmeyecektir. Düzenlenen Nüvvab Nizamnamesi ile devlet, kadılık teşkilatını tamamen reforma tabi tutmak yerine naiblik sistemini belli bir standarda kavuşturmaya çalışmıştır. Bu düzenlemelerle kadılık ve naiplik aynı nizamnamelere tabi statüler haline gelmiştir. Nitekim mahkeme kurulacak şehir ve kazalar ile hâkimlerin dereceleri sınıflandırılırken kadılar da Nüvvab Nizamnamesi'nde ele alınmışlardır.¹⁶⁶

Bu nizamname ile ilmiye teşkilatında şeyhülislamlığın kontrolü ve etkisi artmıştır. Hâkimlerin atanması, yerlerinde kalmaları, sürelerinin uzatılması ile alakalı muamelat hep şeyhülislamlığın onayına tabi kılınmıştır. Yine ilmiye teşkilatına girecek olanların mutlaka İstanbul'a gelip kimlik ve belge kontrollerinin Şeyhülislamlığa bağlı fetvahaneye tarafından yapılacak olması ile daha önce yaşanan bürokratik boşlukların kapatılması amaçlamıştır. Son madde ile karar altına alınan mahkemelerdeki eğitim de kaliteyi yükseltmeye çare olamamış olacak ki Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluşuna karar verilmiştir.

¹⁶⁵ "Nüvvab Hakkında Nizamname", BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukaveleameler, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855); BOA.İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155

¹⁶⁶ "Nüvvab Hakkında Nizamname", BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukaveleameler, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855); BOA.İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155

13 Mart 1873 (13 Muharrem 1290) tarihinde düzenlenen *Hükkâm-ı Şer'îye Nizamnamesi*,¹⁶⁷ hâkimlerin sınıflandırmasında birtakım değişiklikler yapmıştır. Nizamnameye göre; haremeyn payeli kadılar birinci sınıf, Bilad-ı Hamse ve Mahreç Mevleviyeti payeli kadılar ikinci sınıf, Devriye Mevleviyeti payeli kadılar ile Kibâr-ı Müderrisin payeli ulema üçüncü sınıf olarak itibar olunacaktır. Bunların haricindekiler imtihanla 3,4 veya 5. Sınıf addolunacaktır. Mahkeme kâtipliği veya nahiye naipliği yapanlardan isteyenlerden hâkimlik mesleğine girmek isteyenler, Muallimhane-i Nüvvab'a devam etmedikçe ve gerekli imtihanları vermedikçe hâkimlik mesleğine kaydolunmayacaktır. Maaşı 5000 kuruş ve daha üzeri olan mahaller 1. Sınıf, 4000-5000 arası olanlar 2. Sınıf, 3000-4000 arası olanlar 3. Sınıf, 2000-3000 arası olanlar 4. Sınıf, 2000'den aşağı olan mahaller 5. Sınıf hâkimlik mahalleri olarak tahsis olunacaktır. (Bu madde daha sonra ta'dil edilmiştir. Şöyle ki: 2800 – 4000 arası 3. Sınıf, 1800 – 2800 arası 4. Sınıf, 1800 kuruştan aşağısı 5. Sınıf hâkimlere tahsis edilmiştir.)¹⁶⁸

Bu nizamnameye 1877 (1294) yılında yapılan düzenlemede, “*Mesbûkîn*” ve “*Müstahdemîn*” tabir olunan ilmiye sınıfı mensuplarının durumu da bir standarta kavuşturulmuştur. “*Mesbûkîn*”, girdikleri imtihan neticesinde 5 sınıf hâkimlikten birine tayin olunmaya hak kazanamamış eski hâkimlere denilmektedir. Bu zevat 5 sınıfa mensup hâkimlerin tercih etmedikleri mahallere tayin olunacaklardır. “*Müstahdemîn*” ise herhangi bir imtihana girmeyip, bir nedenden dolayı hariçten tayin olunan hâkimlerdir. Bu zevat da Mesbûkîn'in atanmak istemediği yerlere atanacaklardır.¹⁶⁹

6 Aralık 1873 (15 Şevval 1290) tarihinde yayımlanan “*Meclis-i İntihab Nizamnamesi*”,¹⁷⁰ ile Muallimhane-i Nüvvab mezunlarına ve eski Naipilere uygulanacak olan imtihan usulü bir standarda bağlandı. İmtihanın içeriği, kurumun mezuniyet imtihanları bölümünde incelenecektir.

¹⁶⁷ “Hükkâm-ı Şer'îye Nizamnamesi”, 13 Muharrem 1290 (13 Mart 1873), *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 721;

İSAM. MŞH.Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri, Defter No: 2001, s. 26

¹⁶⁸ “1290 Tarihli Hükkâm-ı Şer'îye Nizamnamesini Muaddil Nizamname”, 12 Rebiülevvel 1294 ((27 Mart 1877), İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 26

¹⁶⁹ “1290 Tarihli Hükkâm-ı Şer'îye Nizamnamesini Muaddil Nizamname”, 12 Rebiülevvel 1294 ((27 Mart 1877), İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 26

¹⁷⁰ “Meclis-i İntihab Nizamnamesi”, 15 Şevval 1290 (6 Aralık 1873), İSAM. MŞH. Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri, Defter No: 1646, s. 5

16 Eylül 1876 (16 Şaban 1293) tarihli *Mecelle*'nin *Kitabü'l-Kazâ*'sı ile hâkimlerin uymaları gereken hususlar belirli kurallarla tespit edilmiştir. Fıkıh kitaplarında ayrıntılı olarak işlenen bu konular, *Kitâb-ı Kazâ*'da¹⁷¹ maddeler halinde belirtilmiştir. Mahkemelerin görev yetkileri ile alakalı maddeler şunlardır; kaza (yargı), zaman ve mekân ile bazı hususi konulara tahsis (sınırlama) edilebilir. Mesela; bir sene müddet ile hüküm vermeye izinli olan hâkim ancak o sene içinde hüküm verebilir. O senenin girmesinden önce veya çıkmasından sonra hüküm veremez. Yine belirli bir kazada hüküm vermeye yetkili hâkim o kazanın her meclisinde (duruşma salonu) hüküm verebilir. Ancak diğer kazalarda hüküm veremez. Belirli bir mahkemede hüküm verebilmek yetkisi ile atanmış olan hâkim, diğer mahkemelerde hüküm veremez. Herhangi bir konu ile alakalı -idarenin emri ile- bakılmaması istenen davaya hâkim bakamaz. Bir hâkim özel bir dava için yetkilendirilmiş olsa, o davanın haricindeki davalara bakamaz. Yine bir müçtehidin içtihadı (kararı) insanların maslahatına (yararına) daha uygun olsa ve idare tarafından da bu şekilde uygulanma emri (emr-i sultânî) gelmiş olsa, hâkim buna muhalif görüş ile karar veremez. Verirse geçerli olmaz.¹⁷²

Bir davayı dinlemek üzere görevlendirilen iki hâkimden biri davayı dinlese, o hâkim tek başına hüküm veremez. Verirse geçerli olmaz.¹⁷³ Bir belde iki hâkim bulunsa ve tarafların her biri diğer hâkime müracaat etmek istese, davalının (*müddeî aleyh*) istediği hâkim tercih olunur.¹⁷⁴ Bir hâkim görevden alınmış olsa fakat bu haber kendine geç ulaşsa, haber alınıncaya kadar ki vakitte verdiği hükümler geçerli olur. Haber alındıktan sonra vereceği hükümler geçerli olmaz.¹⁷⁵

Hâkim; naib (yardımcı) tayin etmeye ve azletmeye yetkili ise kendisine naib atayabilir. Kendisi azlolunduğunda veya vefat ettiğinde naib azil olunmuş olmaz. Binaenaleyh daha sonraki hâkim gelinceye kadar, naib davaları dinleyebilir ve hüküm verebilir.¹⁷⁶ Hâkimin dinlediği deliller ile naib, naibin dinlediği deliller ile hâkim

¹⁷¹ *Düstur*, 1. Tertip, C. 4, s. 115

¹⁷² *Mecelle Cemiyeti, a.g.e.*, s. 640-641 (Madde: 1801)

¹⁷³ *Mecelle Cemiyeti, a.g.e.*, s. 641 (Madde: 1802)

¹⁷⁴ *Mecelle Cemiyeti, a.g.e.*, s. 641 (Madde: 1803)

¹⁷⁵ *Mecelle Cemiyeti, a.g.e.*, s. 641-642 (Madde: 1804)

¹⁷⁶ *Mecelle Cemiyeti, a.g.e.*, s. 642 (Madde: 1805)

hüküm verebilir. Ancak naib hüküm vermeye yetkili değil de sadece dinlemeye yetkili ise o zaman hâkim hüküm vermeyip bizzat dinler.¹⁷⁷

Lehine hüküm verilen kişi; hâkimin, usul (üst soy) ve fûruundan (alt soy) biri, zevcesi, hüküm olunacak malda ortağı, ücretli çalışanı, bakmakla yükümlü olduğu biri olmamalıdır. Binaenaleyh hâkim, bunlardan birinin davasını dinleyerek lehine hüküm veremez.¹⁷⁸ Bir belde hâkiminin veyahut yukarıdaki maddede sayılan yakınlarından birinin davası zuhur ettiğinde o beldedeki diğer bir hâkimin huzurunda duruşma görülür. Eğer beldede başka bir hâkim yok ise taraflar kendi rızaları ile seçecekleri bir hakemin veya izinli naibin huzurunda mürafaa (duruşma) olunurlar.¹⁷⁹ Hâkim; dava görürken, “*önce gelen önceliklidir*” kuralına riayet etmelidir. Fakat acil bakılması icap eden bir dava olursa onu öne alabilir.¹⁸⁰

Hâkim; ihtiyaç duyduğu takdirde, başkasından görüş alabilir.¹⁸¹ Hâkim; üzüntü, sıkıntı, açlık veya uykusuzluk gibi zihni faaliyetini engelleyecek bir durumda ise, hüküm vermeye girişmemelidir.¹⁸² Hâkim; duruşmalarda tetkikat yapmakla beraber işi sürüncemede bırakmamalıdır.¹⁸³ Hâkim; mahkemeye sicil defteri koyup, vereceği i'lâm ve senetleri hile ve fesattan korunabilecek düzenli bir şekilde o deftere kaydetmeli ve muhafazasına dikkat etmelidir. Görevden azli durumunda ya bizzat veya mahkeme emini vasıtası ile sicilleri kendinden sonra gelen hâkime teslim eder.¹⁸⁴

1877 (1294) tarihinde yapılan düzenleme ile Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) huzurunda imtihan olunmaksızın, kimsenin hâkimlik mesleğine tayin olunmaması kararlaştırılmıştır. Nizamnamede hâkimlik imtihanına girebilecekleri kararlaştırılanlar şunlardır;

- 1- Fetvahane'de üç sene çalışmış olan müsevvidler
- 2- Muallimhane-i Nüvvab mezunları
- 3- Vekâyi' (zabıt) kâtipleri
- 4- Üç sene muvaffakiyetle hizmet etmiş taşra müftüleri

¹⁷⁷ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 642 (Madde: 1806)

¹⁷⁸ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 643 (Madde: 1808)

¹⁷⁹ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 643-644 (Madde: 1809)

¹⁸⁰ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 644 (Madde: 1810)

¹⁸¹ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 644 (Madde: 1811)

¹⁸² Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 644 (Madde: 1812)

¹⁸³ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 644 (Madde: 1813)

¹⁸⁴ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 644-645 (Madde: 1814)

5- Bab-1 Fetva dâhilinde bulunan şer'î mahkemelerin birinci sınıf kâtipleri¹⁸⁵

Aynı düzenlemeye göre 13 Mart 1870 (13 Muharrem 1290) tarihinden itibaren, mahallerinde hüsn-i hizmet eden tüm hâkimler, buldukları sınıfların bir üstüne her on senede bir Meclis-i İntihab-ı Hükâm-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) kararı ile terfi ettirilecektir.

Son olarak Osmanlı kadısı; Ortaylı'nın tabiriyle, *“bütün İslam devletlerindeki seleflerinin aksine bir geniş imparatorluğun coğrafyasını sırtlayan unsurlardandı. Bu zümre her renk, meşrep ve nitelikteki mensuplarıyla bu zahmetli hayatı ve görevi sürdürmüştür.”*¹⁸⁶

Şer'î mahkemelerin başkanlığını yürüten kadı ve naiblerin yetiştikleri kurum, İslam hukukunun kadim öğretim yeri olan medreselerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devirlerinden itibaren düzenli bir şekilde sayıları artan medreseler zikredildiği gibi Fatih ve Kanuni devirlerinde çeşitli düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. Tanzimat döneminde ise düzenlemeler; medrese düzeninde yeni yapılanmalar olarak değil, var olanın daha düzgün çalışmasını sağlamaya yönelik olmuştur.

Osmanlı tarihinin tamamına yapılan, yükselme-duraklama-çöküş genellemesi, medrese tarihi ile alakalı yazılarda da kendine yer bulmuştur. Bu klasik dönemlendirme, medreselere de uygulanmış ve son üç yüz yıllık dönem peşin hükümlere konu olmuştur. Türkiye Maarif Tarihi isimli kıymetli eserin yazarı O. Nuri Ergin, bu dönemle alakalı

*“İşte medreselerin Fatih zamanından Abdülhamid II. devrinin sonlarına kadar geçen dört buçuk asır içindeki tarihçesi bundan ibarettir. Bu medreselerin memlekete, Türklüğe ve ilim âlemine ne hizmeti ve faydası olmuştur? Belli başlı hangi âlimleri yetiştirmiştir? ... bunları uzun uzadıya araştırmaya lüzum yoktur. **Hiç kimseyi yetiştirmemiştir.**”*¹⁸⁷

değerlendirmesinde bulunabilmiştir.

Medreselerin 16. Yüzyıldan itibaren, bir takım mali ve işleyiş yönünden problemlerle karşı karşıya olduğu bilinmektedir. Bu problemlerin sebepleri ve

¹⁸⁵ “1290 Tarihli Hükâm-ı Şer'îye Nizamnamesini Muaddil Nizamname”, 12 Rebiülevvel 1294 ((27 Mart 1877), İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 26

¹⁸⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 95

¹⁸⁷ O. Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. I-II, s.108

sonuçları üzerine toptancı bir yaklaşımla gitmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Günümüzdeki eğitim anlayışının ve sistematığının geçmişte de aranması, bu mesele ile ilgilenen bazı araştırmacıların, anakronizme düşmelerine yol açmıştır. Medreselerin idare anlayışı ve eğitim sistemini araştırırken, zamanın sosyal ve kültürel ortamını, çağın ihtiyaçlarını göz önüne almak meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Yaşar Sarıkaya'ya göre; Tanzimat öncesi medrese tarihini göklere çıkarmak doğru olmadığı gibi, Tanzimat sonrası dönemi de sadece olumsuz yorumları ele alarak değerlendirmek, doğru değildir. O'na göre medreselerin son yüz yıllık tarihini anlamada anahtar soru, “*medreselerin, devlet için ne ifade ettiği*” sorusudur. Bu yapıldığı takdirde; medreseler için kullanılan “*gerileme*” ve “*bozulma*” ifadeleri yerine, “*geleneği muhafaza uğruna gelişememe*” ifadesinin, devlet açısından bakıldığında ise “*ihmal edilme*” ve “*dışlanma*” ifadelerinin kullanılmasının daha yerinde olacağı açıktır.¹⁸⁸

Bu şekildeki *dışlanma* veya *ihmal edilme* mahkeme teşkilatında da uygulanmıştı. Adliye Nezareti, geçici düzenlemeler adı altında yeni kurumlar oluşturuyor ve teşebbüslerine süreklilik kazandırıyor. Yabancı baskıya karşı haysiyet kurtarıcı bir çözüm olarak görülen bu değişiklikler, şer’î mahkemeler dışındaki mahkemelerin de yavaş yavaş meşruiyet kazanmasını sağlıyordu.¹⁸⁹

Medreselerde on altıncı yüzyıl itibariyle birtakım sıkıntıların ortaya çıktığı bilinen bir hakikattir. Aynı şekilde bu aksaklıkların düzeltilmesi için yapılan düzenlemelerin başlangıcı da on altıncı asrın ikinci yarısına kadar götürülmektedir. Tarihi tam tespit edilemeyen *Kanunnâme-i Ehl-i İlim*,¹⁹⁰ (tahmini 1557 yıllarına doğru) ve yine aynı tarihlerde olduğu düşünülen *Mevâlî-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâmın Tadrîse Muvâzabetleri İçün Nişân-ı Hümayûn*,¹⁹¹ medreselerdeki sıkıntılar ve getirilen çözüm yollarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

¹⁸⁸ Yaşar Sarıkaya, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1999, Say. 3, s. 39

¹⁸⁹ Şerif Mardin, *Makaleler 4: Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 129

¹⁹⁰ “Kanunnâme-i Ehl-i İlim”, (16. Asrın ikinci yarısı), Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri...*, C. 4, s. 662

¹⁹¹ “Mevâlî-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâmın Tadrîse Muvâzabetleri İçün Nişân-ı Hümayûn”, (16. Asrın ikinci yarısı), Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri...*, C. 4, s. 667

Her iki kanunnamenin de üzerinde durduğu bazı problemler ve telafi yolları şunlardır: Talebelerin müfredat takibi hususunda ihmalleri olduğu, her ilimden bir kitap ve her kitaptan birkaç fasıl ile bab okunarak derslerin tamamlanmadan bir üst payeli medreseye geçildiği, tüm amaçlarının bir şekilde bir makam kapmak olduğudur. Bu hususa çare olmak üzere; tüm müderrislerin her payede okunması gereken ilimleri tam olarak okutması gerektiği, dersini tam olarak okuyan talebeye, bu hususla alakalı bir belgenin (icazet) verilmesi, her müderrisin talebeden bu belgeyi görmeden bir üst dersi okutmaması gerektiği, talebenin, bir müderrise başvururken daha önceki okuduğu hocasının mektubu ile başvurması, hangi dersleri okumuş olduğuna ve ilmine bakılması, yoksa kime bağlı olduğuna bakılmaması gerektiği, müderrislerin icazet düzenlerken, okuttukları kitapları ve keyfiyetini tam olarak yazmaları gibi hususlardır.¹⁹²

Yüksek tedrisat ile alakalı olarak aynı kanunnamelerde Sahn-ı Seman Medreseleri'ne 5 yıl tahsilden önce girmek yasaklanmıştır. Sahn-ı Seman talebelerinin, hazırlık sınıflarındaki (*tetimme*) talebelerin tahsiline itina göstermeleri ve bu talebelere haftada 4 ders öğretmeyen danışmendin (Sahn-ı Seman Talebesi) medresede tutulmaması, tahsillerinde ihmalkârlık yapan tetimme talebelerine danışmendlerin, yanlarında yer vermemeleri hususları kanunlaştırılmıştır. Kanunnamelerde müderrislerin okutacakları kitaplar da belirtilmiştir. Şuyûh-ı Müderrisîn (Sahn Müderrisleri) *Şerh-i Adud*, *Hidâye* ve *Keşşâf*, bir derece aşağısı (Kırklı ve Hariç Elli Müderrisleri) *Telvîh*'e kadar, Sığâr-ı Müderrisîn (Haşiye-i Tecrîd ve Miftah Müderrisleri) *Şerh-i Tavâlî*, *Şerh-i Metâlî*, *Mutavvel* ve *Hâşiye-i Tecrîd* okutacaklardır. Ayrıca her müderris gücü yettiğinde fıkıh metinlerini ve şerhlerini okutacaktır.¹⁹³

Düzenlemelerde dikkat çeken husus; derslerin tam olarak okutulmasına, programın düzgün bir şekilde uygulanılmasına ağırlık verildiğidir. Programlarda, derslerin okutulmuş şekillerinde ve müfredatta herhangi bir yeniliğe gidilmediği görülmektedir.

¹⁹² “Kanunnâme-i Ehl-i İlim”, (16. Asrın ikinci yarısı), Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri...*, C. 4, s. 662

¹⁹³ “Mevâlî-i İzâm ve Müderisîn-i Kirâmın Tadrîse Muvâzabetleri İçün Nişân-ı Hümâyûn”, (16. Asrın ikinci yarısı), Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri...*, C. 4, s. 667; “Kanunnâme-i Ehl-i İlim”, (16. Asrın ikinci yarısı), Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri...*, C. 4, s. 662

Gelibolulu Mustafa Âlî, medreselerdeki çözüme ile alakalı hususu şu şekilde nakletmektedir.

“*Fî zamâninâ olan müderrisînin haftadan haftaya dört derse müdâvemetleri (devamları) muhâl oldu. Danişmendleri dahi tarîk-ı iştiğâl (dersle meşguliyet) ve istifâde bir geçmiş hayal oldu. Müderris vardır ki ayda bir kere medreseye varmaz. Nice varsın ki, tahsil-i ulûma kâil (ilim öğrenmeye niyetli) danişmend zümresi bulunmaz. Bulunsa dahi kendisi ders verip, ifâde-i ulûm (ilim öğretmeye) etmeğe kâdir olmaz.*”¹⁹⁴

1868 tarihli *Tedrisât-ı Medârisin İslâh ve İntizâmına Mukaddime*¹⁹⁵ başlığı ile neşrolunan program, bir tavsiye mahiyeti taşımakla beraber, önde gelen ulemanın önyak olmasıyla müfredatın sabitlenmesini hedeflemektedir. 15 müderrisin imzasıyla yayınlanan programda; derslerin işleniş usulleri (kısa kısa), sabah ve ikindiden sonra okunacak dersler (senelere göre) ve tatil günlerinde talebelerin kendi gayretleri ile tahsil etmelerinin fayda sağlayacağı düşünülen dersler ele alınmıştır. Beynamede; yıllara göre, öğleden önce derslerinin dağılımı şöyledir;

1. Sene: İlm-i Sarf'tan; *Emsile, Bina, Maksud ve İzzî*
2. Sene: İlm-i Nahiv'den; *Avâmil*, Kurban Bayramı sonrası başlanacak, Muharrem ayı sonunda bitirilecek. Safer ayında *İzhâr*'a başlanarak 3. Senenin Rebiülevvel'inde bitirilecektir.
3. Sene: İlm-i Nahiv'den, *Kâfiye*'ye başlanarak 4. Sene de devam edilecektir.
4. Sene: İlm-i Nahiv'den, *Kâfiye*'ye devam edilecek, İlm-i Mantık'tan *İsâğocî*'ye başlanacaktır.
5. Sene: İlm-i Nahiv'den, *Kâfiye*'ye devam edilecek, *İsâğocî* Receb ayında bitirilecektir.
6. Sene: İlm-i Mantık'tan, Molla Fenarî'nin *İsâğocî*'ye yazdığı şerh ve bunun şerhi *Kul Ahmed* okunacaktır. Bunlar bu senenin Cemaziyelahir'inde bitirilecektir.
7. Sene: İlm-i Mantık'tan *Tasavvurat ve Tasdikat* okunacaktır.
8. Sene: *Tasavvurat ve Tasdikat*'a devam edilecektir.

¹⁹⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Kayseri, 1997, s. 533

¹⁹⁵ “*Tedrisât-ı Medârisin İslâh ve İntizâmına Mukaddime*”, 18 Zilhicce 1326 (11 Ocak 1909), *Beyânü'l-Hak*, C. 1, Say. 15, s. 322-324

9. Sene: *Tasavvurat ve Tasdikât* Kurban Bayramından önce bitirilecektir.
10. Sene: İlm-i Kelâm'dan, *Şerh-i Akaid*'e Kurban Bayramından sonra başlanacaktır.
11. Sene: *Şerh-i Akaid*'e devam edilecektir.
12. Sene: *Şerh-i Akaid*, Cemaziyelahir ayının sonunda bitirilecektir.
13. Sene: İlm-i Mantık'tan, *Kâdî Mîr*'e Kurban Bayramından sonra başlanacaktır.
14. Sene: *Kâdî Mîr* bu senede bitirilip, İlm-i Kelâm'dan, *Celâl*'e başlanacaktır.
(Ne zaman bitirileceği belirtilmemiş)

Beyannamede, ikindiden sonra okunacak dersler sırasıyla şunlardır; (Seneleri ayrıntılı olarak belirtilmemiş olmakla beraber, ikinci yıldan itibaren başlanacağı yazılmıştır. Yaklaşık her bir esere 2 yıl düşmektedir.)

İlm-i Fıkıh'tan; *Halebî, Mültekâ*

İlm-i Belâğât'tan; *Muhtasarü'l-Meânî*

İlm-i Usul-ı Fıkıh'tan; *Mir'âtu'l-Usûl*

İlm-i Belâğât'tan; *Mutavvel*

İlm-i Usûl-ı Fıkıh'tan, *Tavzîh*

Talebinin ders işlenmeyen tatil günlerinde de aşağıdaki ilimleri okuyarak kendilerini yetiştirmeleri istenmiştir.

İlm-i Tefsîr ve Hadis ile alakalı kitaplar (kitap ismi verilmemiş)

İlm-i Fıkıh'tan, *Dürrü'l-Muhtâr* ve *Dürer*

İlm-i Vaz'dan, *Vaz'îyye*

İlm-i Münâzara'dan, *Hüseyniye* ve *Velediye*

İlm-i Beyân'dan, *Ferîde* ve *Alâka*

Ulûm-ı Riyâziye'den; Hey'et, Hendese ve Hesaba dair kitaplar

Hat ve İnşâ usulüne çalışmaları, ayrıca ilk yıl İlm-i Sarf okurlarken *Ta'limü'l-Müteallim*¹⁹⁶ kitabını da okumaları tavsiye edilmiştir.

Beyannameye göre öğleden önce dersleri ilk 9 sene, âlet ilimleri olan ilm-i sarf ve nahiv (gramer) ile ilm-i mantıka ayrılmıştır. Son 5 senede Akâid ilmine ağırlık verildiği görülmektedir. İkindiden sonra okunan derslerin ağırlığını ise usul-ı fıkıh ve fıkıh ile belâgat ilmine ayrıldığı görülmüştür. Hadis ve tefsir eğitimi ise talebenin inisiyatifine bırakılmış görülmektedir. Müfredatın tanziminden de medreselerin kuruluş gayelerinin, fakih (hukukçu) yetiştirmek olduğu açıkça belli olmaktadır. Kuran ve sünnetten hüküm çıkarma hedefinde olmayan Osmanlı uleması, tefsir ve hadis derslerini muhtemelen ahlaki gelişim ile sohbet ve va'z-u nasihat amacıyla tahsil etmiş olmalıdır.¹⁹⁷

Bu önerilerde olduğu gibi; ulema ve meşihat makamı, yeni açılan mektepler karşısında bir şeyler yapmanın gerekli olduğu kanaatinde idiler. Ama bu hususu açıkça dillendirebilen ve orijinal fikirler ortaya sunabilen yok gibiydi. Mardin'e göre bu durum; ulemanın uzun yıllar devlete bağlı bir çeşit memur statüsünde olmasından ve aldıkları skolastik (inanca bağlı, değişmez) yapıdaki eğitimden kaynaklanmaktaydı.¹⁹⁸

Meşrutiyetin ilanı sonrası yaşanan basın yayın enflasyonunda, en çok tartışılan konulardan biri de medreselerin vaziyeti oldu. Medreselerin yaşadığı itibar kaybı ile alakalı ulemanın çeşitli görüşleri mevcuttu. Bir kısım ulema köklü bir değişim ile reformu savunurken diğer bir kısmı, yapılacak radikal bir değişimin zaten zayıflamış bulunan İslami eğitim geleneğini daha da zayıflatacağı düşüncesindeydi. Reform karşıtları, geleneklerde hızlı bir değişim yerine özgüvenli sağlam bir duruşun medreseleri yıkımdan kurtaracağını düşünüyorlardı.¹⁹⁹ Gerek ulemanın gerekse talebelerin gönderdiği yazılar, medreselerin içinde bulunduğu durumu ve ilmiye mensuplarının fikirlerini anlamak hususunda aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

¹⁹⁶ Bkz. Mehmet Faruk Bayraktar, "Zernûcî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 294

¹⁹⁷ "Tedrîsat-ı Medârisin İslâh ve İntizâmına Mukaddime", 18 Zilhicce 1326 (11 Ocak 1909), *Beyânü'l-Hak*, C. 1, Say. 15, s. 322-324

¹⁹⁸ Esra Yakut, *Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 152

¹⁹⁹ Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 24

Ulemadan bir zatın Beyânü'l-Hak'ka gönderdiği yazıda, medreselerdeki sıkıntılara ve çözüm önerilerine şöyle yer verilmiştir.²⁰⁰

Medreselerde görülen belli başlı eksiklikler; tedrisatın (eğitim usulü) belli bir kaideye tabi olmaması, okunacak derslerin talebenin isteğine bırakılmış olması ve dersler okunduktan sonra herhangi bir imtihanın yapılmaması, beytülmalin sarf edilmesi gereken yerlerden biri de talebe olması gerekirken, talebenin geçiminin temin olunmaması, tahsil müddetinin 18 sene gibi gayet uzun bir süre olması, senede yalnız 6 ay gibi bir müddet eğitimin devam etmesi, geri kalan aylarda talebenin ders görmemesi, yeni ortaya çıkan ilimlerden talebenin tamamen mahrum bırakılması, az zamanda tahsil olunabilecek yabancı dillerden hiçbirine, talebenin sahip olmaması, aynı ilimden mükerrer kitaplar okutulmak suretiyle, talebenin vaktinin zayi edilmesidir.²⁰¹

Aynı yazıda çeşitli öneriler de dile getirilmiştir. Öneriler şu şekildedir; medreselerde, ilm-i sarf, nahiv, âdâb, arûz, mantık, meânî, beyân, bedî', kelâm, hikmet-i cedîd, usûl-ı hadis, hadis, tefsir, usûl-ı fıkıh, fıkıh, Farsça, ecnebi lisanlarından biri, tarih, ulûm-ı riyâziye ve kitâbet-i resmiye dersleri okutulmalıdır. Medreseler; kendilerinde okutulan ilimlere göre sınıflandırılmalıdır. Sarf medresesini bitiren talebe sıkı bir imtihandan geçirilmeden nahiv medresesine girememelidir. Medreselerde okutulacak kitaplar bir heyet tarafından belirlenip, tüm medreselerin bu müfredata uyması sağlanmalıdır. Müderrisler, bir heyet tarafından belirlenmelidir. Medreselerde, eğitimi verilen ilim dalı ile alakalı kütüphaneler tesis olunmalıdır. Dersler günde üç saat olmalıdır. Medrese vakıfları ıslah edilmeli ve senede on ay eğitim devam etmelidir. Şer'î ilimlerin tahsil edilmediği yerlere beytülmalden harcama yapılırken; ulûm-ı şer'iyeyi tahsil eden talebe, yardım toplayarak geçimlerini sağlamaktadır. Bu halin düzeltilmesi gerekmektedir. Talebenin, öğrendikleri dillerde konuşabilmeleri de sağlanmalıdır. Bir *Medrese-i Âliye* (yüksek medrese) oluşturulup, Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye'de okutulan fen ve kanunlar bu medresede okutulmalıdır. Medreselerde tahsilini ikmal edenlerin, askerlikten muaf

²⁰⁰ Müntesibin-i İlmîyeden Biri, "İslâh-ı Medâris", *Beyânü'l-Hak*, 27 Zilkade 1326 (21 Aralık 1908), C. 1, Say. 12, s. 250

²⁰¹ Müntesibin-i İlmîyeden Biri, "İslâh-ı Medâris", *Beyânü'l-Hak*, 27 Zilkade 1326 (21 Aralık 1908), C. 1, Say. 12, s. 250

oldukları gibi yukarıda sayılan yüksek mekteplere imtihansız girebilme hakları olmalıdır.²⁰²

Devletin idari ve mali alanda uğraşmak zorunda kaldığı problemlerin, eğitim alanına da sirayet etmemesi mümkün değildi. Aynı şekilde Tanzimat devri kadrolarının; devlet yapısında uygulamaya çalıştıkları merkezileşme ve reform çalışmalarının, hukuk eğitimi alanında da kendisini göstermesi doğaldı. Devlet, ihtiyacı olan her alanda olduğu gibi yargılama alanında istihdam edeceği personelin merkezi bir sistemde eğitilmesini gerekli görmüştür.²⁰³

Hukuk eğitimi alanındaki yeni düzenlemenin nedenlerini anlayabilmek için daha önceki eğitim sisteminin farklılığını bilmek gerekmektedir. Kuruluş devirlerinden itibaren medreselerin birbirlerinden bağımsız müstakil yapıda olmaları, tek tip mezun verilmesini hiçbir zaman mümkün kılmamıştır. Medreselerde genel olarak önce âlet ilimleri (ulûm-ı âliye) daha sonra Şer’î ilimler (ulûm-ı aliyye) okutulmuştur.²⁰⁴ Yüzyılların süzgecinden geçen bir müfredat düzenlemesi vardır. Okunacak ilimler ve sıralaması çoğu zaman bellidir. Ancak okunacak kitaplar müderrisin takdirine bırakılmıştır. Medrese vakfiyeleri çoğu zaman kurumun, mali işlerini düzene sokmuş iç işleyişe ve okutulacak kitaplara müdahale etmemiştir. Dolayısıyla medreselerin müfredatı, müderrislerin ilgi duyduğu ilim ile doğru orantılıdır.²⁰⁵

Medreseler, kuruluşları itibariyle müderris merkezli olarak kurulmuşlardır. İcazet (diploma) alan talebelerin belgelerinde medrese adı değil okudukları hocaların adları yazmaktaydı. İsteddiği medresede istediği hocadan (kabul edildiği takdirde) istediği dersi alabilen Osmanlı ulemasının, uzmanlık alanı da ilgi alanlarına göre değişiklik göstermekteydi. Kaynağını bu şekildeki kadrolardan temin eden adliye teşkilatının da en azından son mezuniyet yeri olarak tek bir kurum belirleyip hepsini oradan geçirmesi (bir nevi hizmet içi eğitim) bir zaruret halini almıştı.

²⁰² Müntesibîn-i İlmiyeden Biri, “İslâh-ı Medâris”, *Beyânü'l-Hak*, 27 Zilkade 1326 (21 Aralık 1908), C. 1, Say. 12, s. 250

²⁰³ İbrahim Durhan, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, C. 12, Say. 3-4, s. 69

²⁰⁴ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, C. 17, Say. 1, s. 29

²⁰⁵ Şükran Fazlıoğlu, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008, C. 6, Say. 12, s. 593

IV. Hakimliğe Tanzimat Dokunuşu, Fıkıhın Türkçesi; Muallimhane-i Nüvvab Dönemi (1855 – 1883)

Muallimhane-i Nüvvab; 1855'ten medreselerin kapatılışına kadar süren dönemde (1924), imparatorluk mahkemelerine kadı/hâkim yetiştiren okulun, ilk adıdır. Kurulduğu andan itibaren; kadı/hâkim yetiştirme hususunda son merci olmakla ve verdiği eğitim şekliyle İslam ve Osmanlı fıkıh/hukuk eğitimi tarihinde önemli yeniliklerin kaynağıdır. Tanzimatın ilanı ile başlayan süreçte, kademeli olarak şer'î mahkemelerin ve dolayısıyla şeriat hakimlerinin (kadı) görev ve yetkilerinde kısıtlamaya gidilmiştir. İdari yetkilerin il ve ilçelerdeki vali ve kaymakamlar ile meclislere devri, mali yetkilerin de oluşturulan bürokratik kanallara aktarılması, kadı/hakimlerin geleneksel vazife dağılımını sınırlandırmıştır. Ceza ve ticaret davaları hususunda nizami ve ticaret mahkemelerinin yetkilendirilmesi, şer'î mahkemelerin yetki alanlarını daha dar bir alana hapsedmiştir. Zikrettiğimiz diğer mahkemelerde hakimlik kadrolarının temel kaynağını medreselerde yetişen şeriat hakimleri oluşturmaya devam etmiştir.²⁰⁶

Kanaatimiz; Muallimhane-i Nüvvab'ın, şer'î mahkemeler aleyhine olan bu daralmanın veya meydan okumanın önüne geçebilmek için atılmış önemli bir adım olduğu yönündedir. Okulun kuruluşundan bil itibar 70 eğitim öğretim dönemi boyunca geçirdiği değişimleri, imparatorluğun adliye sahasındaki reformları bağlamında incelemek daha doğru olacaktır.

Okul ile alakalı incelenmesi gereken diğer bir husus uygulanan eğitim usulünün ve pedagojik sistemin değerlendirmesidir. Osmanlı eğitim tarihi üzerine yapılan çalışmalar, daha ziyade son dönem sivil eğitim kurumları üzerine odaklanırken, geleneksel medrese tarzı eğitim verdiği düşünülen Muallimhane-i Nüvvab'ın ihmal edildiği görülmektedir. Okul hakkında yapılan araştırmaların çoğunun, -İlmiye Salnamesindeki verilere dayanılarak- son evre olan Medresetü'l-Kudat dönemi üzerine olduğu görülmektedir. Okulun umumi tarihi hakkında en nitelikli araştırma, Japon araştırmacı Jun Akiba'ya aittir.²⁰⁷

²⁰⁶ Her iki husus ile alakalı ayrıntılı bilgi için Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 40-86

²⁰⁷ Jun Akiba, "A New School for Qadis: Education of the Shria judges in the Late Ottoman Empire", *Turcica*, Say. 35, s. 125-163

“*Muallimhâne-i Nüvvâb*” kelime anlamı olarak “*Nâib Öğretmenevi*” demektir. Naib talimhanesi olarak çevirmek mümkünse de kelime anlamı budur. Okunulan yerin değil okutan muallimin merkez alındığı İslam eğitim sisteminde kuruma, muallimlere tahsis edilmiş yer anlamına gelen “*muallimhâne*” denmesi tutarlıdır. Bu şekliyle okul hakkında, talebenin değil muallimin merkezde olduğu talebenin gelip yararlanıp daha sonra mesleğiyle meşgul olduğu yer anlamını çıkarmak mümkündür. Kullanımda ise bu tabir kelime anlamından ziyade talebeye tahsis olunan mekteb ve medrese ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. İstanbul kadısı Zekeriya Efendi tarafından XVI. Yüzyıl sonlarında yapılan bir sayımda, İstanbul’da 1656 adet *Muallimhane* tespit edilmiştir ki bunların çoğu medresedir.²⁰⁸

Muallimhane-i Nüvvab, Sultan Abdülmecid dönemi şeyhülislamı Meşreb Efendi Hafidi (torunu) Mehmed Arif Efendi’nin²⁰⁹ teşebbüsü ve Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer’in (Şer’î Hâkimler Yüksek Kurulu) teklifi²¹⁰ ile 1855 tarihinde kurulmuştur.²¹¹ Meşrebzade Arif Efendi ile alakalı olarak “... müdebbir, icâbât-ı zamâneyi tamamıyla mukaddir, zihni açık ve uyanık, tahsil ve ihatası vâsi’, fuhûl-ı ulemâdan bir zat...” şeklinde bahsedilmiştir. Kendisinin; Tanzimat dönemi icraatlarında, hükümet tarafından gelen yeni şeylerin tamamını yapmaya çalıştığı ve müşkülât çıkarmadığı belirtilmiştir. Kadılık müessesesinde imtihan usulünü ilk defa çıkaran ve dersleri tanzim edenin o olduğu kaydedilmektedir.²¹²

İdari yapısı ve verdiği hizmet şekli ile umumi İslam medrese tarihi ve Osmanlı medrese tarihi için önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Araştırmamız esnasında kurum tarihi için büyük önem taşıyan kurumun kuruluş tarihi ve geçirdiği değişimlerin tarihleri ile alakalı, kaynaklarda bol miktarda çelişkili bilgiye tesadüf

²⁰⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlimiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 22

²⁰⁹ *İlimiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.674

²¹⁰ BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 326-21224, 24 Şevval 1271 (10 Temmuz 1855)

²¹¹ *Devhatü’l-Meşâyih*’te, Şeyhülislam Arif Efendi’nin bu teşebbüsü şu sözlerle övülmektedir. “... ve tarik-ı ilmiyeye müteallik nice âsâr-ı nâfia ve müstahseneye muvaffak olup ez-cümle tekallübât-ı asriye ile usûl-ı mevzûasına halel-i küllî gelmiş olan tarik-ı kazâ ile tarik-ı hükümet ve niyâbete müceddeden nizâmât-ı mahsûsa tesis ve te’sîl ve bâb-ı fetvâda zevât-ı ma’dûdeden mürekkeb bir meclis-i intihâb teşkil ve memâlik-i mahrûsede istihdâm olunan hükâm-ı şer’i esnâf-ı hamseye taksim ve hükümet-i şer’iyenin mevkûfün aleyhi olan ilm-i fıkah ve sakk ve ferâiz taallümü için hidemât-ı şer’iyede istihdâm olunmak dâiyesinde bulunanlara Süleymaniye Câmii Şerifi civârında Muallimhane-i Nüvvab nâmıyla bir mekteb küşâdiyle bezl-i lütf-i amîm eylemiş olduğu halde...” Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü’l-Meşâyih* maa Zeyl, Marmara Üniversitesi, Açık Erişim, Nadir Eserler Koleksiyonu, <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F01863.pdf>, s. 132 (erişim tarihi: 03.06.2022)

²¹² Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 266

ettik. Tespit ettiğimiz belgeler ve arşiv kayıtları ile her evrenin başlangıcında, ulaştığımız sonuçları tezimizde belirttik.

Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluş tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından 1854 (1270) olarak belirtilmiştir.²¹³ Aynı tarih O. Nuri Ergin tarafından da verilmiştir.²¹⁴ TDV İslam Ansiklopedisi'nde Mehmet İpşirli tarafından yazılan Medresetü'l-Kudat maddesinde de 1854 olarak gösterilmektedir.²¹⁵ Aynı ansiklopedinin Mekteb-i Nüvvab Maddesinde ise kurumun kuruluş tarihi 1855 olarak verilmiştir.²¹⁶ Yaşar Sarıkaya'ya göre de 1855 kuruluş tarihidir.²¹⁷ Ekrem Buğra Ekinci ise kaynak göstermeksizin 1854 tarihini tercih etmiştir.²¹⁸ Japon araştırmacı Jun Akiba, arşiv kaynaklarına dayanarak 1855 tarihini tercih etmiştir.²¹⁹ Kemal Yıldız ve Hasekioğlu tarafından yazılan makalede 1855 tarihi kuruluş tarihi olarak belirtilmiştir.²²⁰ Diren Çakılcı ve Ayşe Zişan Furat da makalelerinde 1855 tarihini vermişlerdir.²²¹ Emel Bengü Bal ve Ferda Esengün Hasekioğlu ise tezlerinde Jun Akiba'nın görüşünü paylaşmışlardır.²²²

Uzunçarşılı ve takipçilerinin 1854 tespitinde, 1914 tarihinde Meşihat tarafından yayımlanan “*İlmiye Salnamesi*”nin etkili olduğunu düşünmekteyiz. Salnamede “*Şeyhü'l-İslam-ı esbak Meşreb Efendi hafidi Mehmed Arif Efendi merhumun zaman-ı meşihatinde ve 1270 (1854) tarihinde Muallimhane-i Nüvvab nâmiyle tesis olunan Medresetü'l-Kudat*” şeklinde bulunan başlık²²³ bu zincirleme yanlıştın daha sonraki yazılan kitap, tez ve makalelerde de devam etmesine neden olmuştur.²²⁴ Süleymaniye

²¹³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 268

²¹⁴ O. Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. I-II, s.157

²¹⁵ Mehmet İpşirli, “Medresetü'l-Kudat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 343 - 344

²¹⁶ İlhami Yurdakul, “Mekteb-i Nüvvâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 242-243

²¹⁷ Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 93

²¹⁸ E. Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, 2006, s. 232

²¹⁹ Jun Akiba, “Muallimhane-i Nüvvab'dan Mekteb-i Kuzat'a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni”, *Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları*, Kitap No: 69, (Editör: A. Hamdi Furat), Mart, 2021, s. 14

²²⁰ Kemal Yıldız, Ferda Esengül Hasekioğlu, “Muallimhane-i Nüvvâb'dan Medresetü'l-Kudât'a Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Okullar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2019, Say. 34, s.413

²²¹ Diren Çakılcı, “Bir hukuk mektebi: Medresetü'l-Kuzât”, *Mediterranean Journal of Humanities*, 2013, Say. III/1, s. 90; Ayşe Zişan FURAT, “Nüvvâb Okullarının Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Say. 198, s. 154

²²² Ferda Esengül Hasekioğlu, *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât*, Marmara Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019, s. 18; Emel Bengü Bal, *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb*, Sakarya Üniversitesi, SBE. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016, s. 27

²²³ İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.674

²²⁴ Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.93; Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, s. 158; Mustafa Çakıcı, Haluk Perk, “Mekteb-i Kuzât İmtihanları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 31-32, 2021 (Bahar-Güz), s. 66

Camii yakınındaki *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye*'nin, Muallimhane-i Nüvvab'a tahsis edildiği 29 Ağustos 1855 tarihini, kuruluş tarihi olarak belirlemenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz.²²⁵ Nitekim ilk kuruluş ve müracaat yazışmaları ile onay yazısı da 1855'in sonlarını göstermektedir.²²⁶ Kuruma, Süleymaniye Camii yakınında bulunan eski Mekteb-i Ulum-ı Edebiye binası da bu tarihte tahsis edilmiştir.²²⁷

Kurumun ilk isminin yol açtığı tartışmalı bir konuya açıklık getirmekte fayda vardır. Bazı yayınlarda kurumun isminden (Muallimhane-i Nüvvab) yola çıkılarak, kurumda naib yetiştirildiği kadı yetiştirilmediği gibi bir çıkarım mevcuttur. Bu husus; tahminimizce Tanzimat sonrası kadı ve naib kadrolarının durumunun, Tanzimat öncesi ile aynı olarak düşünülmesinden kaynaklanmıştır. 1871'den 1913'e kadar şer'î hâkimler için genellikle resmi unvan olarak, kadı değil naip unvanı kullanılmıştır.²²⁸ Bu husus, kadılığın yerini naipliğin aldığı gibi bir algıya sebep olmuştur.

TDV İslam Ansiklopedisi'nde kurumun tanımı, (*Tanzimat döneminde yeniden düzenlenen ilmiye teşkilatı bünyesinde kadılık yerine oluşturulan ve naib denilen şer'î hâkimlerin yetiştirilmesi amacıyla...*) şeklinde yapılmaktadır.²²⁹

Yasemin Beyazıt kadılık kurumunu ele alan makalesinde, "... naib yetiştirmek için Muallimhane-i Nüvvab adı verilen bir mektep kurulmuştur. Bu uygulamalar kadılıktan naipliğe geçiş sürecini başlatmış ve kadılık kurumu naipliğin gölgesinde kalarak itibarileşmeye başlamıştır." çıkarımında bulunmuştur.²³⁰

Tanzimata kadar "*Mansıb Kadılıkları*"²³¹ naiplere havale ediliyordu. Yine "*Arpalık*"²³² ve "*Maişet*"²³³ olarak isimlendirilen büyük kazalar da yüksek rütbeli ulemaya geçim kaynağı olarak tahsis ediliyordu. Arpalık ve maişet kadılıkları, hemen

²²⁵ BOA. A.) MKT. MHM. Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, 74 – 49, (H. 15.12.1271)

²²⁶ BOA. İ. DH., İrade, Dahiliye, 326 – 21224, (Tüm yazışmalar bu klasördedir.)

²²⁷ BOA.A. MKT. MHM., Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı, 74-49, 15 Zilhicce 1271 (29 Ağustos 1855)

²²⁸ Jun Akiba, *Notlar 13; Osmanlı İlmîyesi*, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, (Haz. Şeyma Şahinoğlu), İstanbul, 2008, s. 52

²²⁹ İlhami Yurdakul, "Mekteb-i Nüvvab", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, s. 240 - 241

²³⁰ Yasemin Beyazıt, "Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzade Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu", *Bilgi Dergisi*, Say. 54, Yaz 2010, s. 47

²³¹ "Mansıb" bir makamın fiilen verilmesine denir. Aynı makamın fiilen işgal edilmeden sadece rütbesinin verilmesine "paye" denilir. Bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 468

²³² "*Arpalık*", Kazasker veya Mevleviyet Kadılarına geçimlerini sağlamaları için geliri tahsis olunan yer. Bkz. Cahit Baltacı, "Arpalık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s. 392-393

²³³ "*Maişet Kadılığı*." Müderrislere geçimlerini sağlamaları için geliri tahsis olunan kazaların kadılığı.

hemen tamamen naibler (vekil kadılar) tarafından idare olunmakta idi. “*Mevleviyet*”²³⁴ adı verilen büyük vilayet kadılıklarında da çoğunlukla fiili hizmet aranmayıp naipler tarafından idare olunmakta idi.²³⁵ Büyük vilayetlere nâib (vekil) olarak gönderilen bu ulemanın, kadı olmadıklarını söylemek tutarlı değildir. Nitekim Eyüp Sultan Kadısı Yusuf Efendi, Hasköy’de vazifelendirdiği naibi Ali Efendi’ye yazdığı atama kâğidında “*Fahru’l-Kudât Ali Efendi*” hitabında bulunmaktaydı.²³⁶ Tanzimat sonrası artık bu iki kelime birbirinin yerine sıklıkla kullanılır hale gelmiştir.

1855 yılında düzenlenen “*Tevcihat-ı Kudat Nizamnamesi ve Nüvvab Hakkında Nizamname*”, hem kadıları hem de naipleri kapsamaktadır. Hâkimleri beş sınıfa ayıran nizamname, kadılar ve naipleri beraber sıralamıştır.²³⁷

1873 yılında düzenlenen *Hükkâm-ı Şer’iye Nizamnamesi*,²³⁸ birinci ve ikinci sınıf hâkimlerin vazife mahallerinden *niyâbet* (naiplik yeri) şeklinde bahsetmektedir. Bu sınıftaki hâkimlerin en yüksek dereceyi haiz kadılar olduğu bilinmektedir. Kadıların vazife mahallerinden naiplik yeri manasına gelen *niyâbet* şeklinde bahsedilmesi, Tanzimat sonrası *naib* ve *kadı* kelimelerinin nasıl iç içe geçmiş bir uygulamaya sahip olduğunu göstermektedir.

Nitekim M. Zeki Pakalın, “*Naib*” (çoğulu:Nüvvab) kelimesini şöyle tarif etmektedir:

“*Naib: Şer’î mahkemelerin hâkimlerine verilen unvandır. Kadı yerinde kullanılırdı. Naib tabiri, naiplerin Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin niyabetini (vekilliğini) yapmalarından dolayı idi... Kazaskerler İstanbul’da otururlar, taşralara kendilerine vekâlet suretiyle kadılık etmek üzere birer vekil gönderirlerdi. İşte bu vekillere “naip” denilirdi. ... Bunun Türk Hukuk Lügatindeki izahı şöyledir: haiz olduğu salahiyyete binaen hâkimlik vazifesine*

²³⁴ “Mevleviyet” Sahn müderrislerinin makamıdır. Bursa, Edirne, İstanbul gibi büyük vilayetlerin kadılıklarına da denilir. Bkz. Fahri Unan, “Mevleviyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 468

²³⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 107-108

²³⁶ İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi, No: 10, s. 60’tan aktaran M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku, Devlet-i Aliyye’nin Temeli*, İSAM Yayınları, Ankara, 2020, s. 173

²³⁷ “Tevcihat-ı Kudat Nizamnamesi ve Nüvvab Hakkında Nizamname”, *Düstur*, 1. Tertip, C.1, s. 315 – 321;

BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukavelenamelere, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855); BOA.İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155;

İSAM. MŞH. ND, Defter No: 144, s. 2

²³⁸ “Hükkâm-ı Şer’iye Nizamnamesi”, 13 Muharrem 1290 (13 Mart 1873), *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 721

*müteallik işlerde naspettiği kimsedir. Naibler gördükleri davalardan kadılar gibi harç alırlar bu harçlardan kazaskerlere de hisse verilerdi.”*²³⁹

Bu tariftten de anlaşılacağı üzere; buldukları mahallerde, Kazaskerlerin niyabetini (vekilliğini) yapan kadılara “*Naib*” denilmektedir. Naiblerin atamalarına bakan meclisin adı da *Hükkam-ı Şer’* (Şer’î Hâkimler) olarak verilmiştir. 1334 (1915-1916) tarihli “*İlmiye Salnamesi*”nde²⁴⁰ de görüleceği üzere *Muallimhane-i Nüvvâb* mezunlarının yüzlercesi imparatorluğun vilayet merkezlerinde kadılık yapmışlardır. Kazaskerlik ve Şeyhülislamlığa kadar yükselen mezunlar mevcuttur.²⁴¹ Sadece okulun isminde geçen “*Nüvvab*” kelimesine bakarak, okulda kadı yetiştirilmeyip naib yetiştirildiğini iddia etmek tutarlı değildir.²⁴²

1855 yılında *Muallimhane-i Nüvvab*²⁴³ olarak kurulan müessese 1883 yılında *Mekteb-i Nüvvab*,²⁴⁴ 1908 yılında *Mekteb-i Kudat*²⁴⁵, 1913 yılında *Medresetü’l-Kudat*²⁴⁶ ismini almıştır. Arşivlerde yaptığımız araştırmalar neticesinde okul için başka isimlerin de kullanıldığı görülmüştür. Bunlar; “*Kudat Muallimhanesi*”²⁴⁷, “*Muallimhane-i Kudat*”²⁴⁸, “*Dâru’l-Kudat*”²⁴⁹, “*Dâru’n-Nüvvab*”²⁵⁰ ve “*Hocalar Mektebi*”dir.²⁵¹

²³⁹ M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 2, s. 644

²⁴⁰ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 689-736

²⁴¹ Bkz. Ekler-10

²⁴² Aynı şekilde 2021 tarihli bir doktora tezinde; makam adı olarak kullanılan *Kâdı’l-Kudât* tabirinin, *Medresetü’l-Kudât* mezunu olarak anlaşılması da ilginç çıkarımlara yol açmıştır. Sebilür’-Reşâd’da yayınlanan Mehmed Emin’e ait makaledeki “*Kâdı’l-Kudât rütbesi ki kazaskerlik makamı demektir.*” metni, -*Medresetü’l-Kudat* mezunlarının Kazasker makamına sahip olduğu- şeklinde yorumlanmıştır. *Kadı’l-Kudat* tabirinin *Medresetü’l-Kudat* mezunları olarak anlaşılması böyle bir yanlış çıkarıma sebebiyet vermiştir. Yine aynı dergideki bir başka makalede; Mehmed Fatın’ın “*Kâdı’l-Kudât ve umûmî başkumandanlık gibi.*” Metni de *Medresetü’l-Kudat* mezunlarının umumi başkumandan olabileceği gibi oldukça ilginç bir çıkarıma sebebiyet vermiştir. Her iki metnin de *Medresetü’l-Kudat* ve mezunları ile hiçbir alakası bulunmamaktadır. (Nesrin Aktaran, II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılık Akımının Medrese Algısı (1908-1918), İstanbul Üniversitesi S.B.E., Felsefe ve Din Bilimleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2021, s. 243-244)

²⁴³ İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6-7

²⁴⁴ “*Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat*”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14; Milli Kütüphane, H. 1301 (1883) yy. Yer Bilgisi: EHT 1947 A 495

²⁴⁵ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2009, s. 18

²⁴⁶ BOA. KB.MAA.FE., Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı, 6 – 46, (18 Şaban 1331); Ahmed Şirani, “*Medresetü’l-Kudat Binay-ı Cedidinin Devr-i Teslimi*”, *Medrese İtikadları*, Say. 6, 18 Receb 1331, s. 50

²⁴⁷ BOA. EV.MH. Evkaf, 1669 – 26, (... Kanun-ı Sani 1287)

²⁴⁸ BOA. Tezkire Defterleri, 727 (H. 30.01.1272)

²⁴⁹ BOA. A.) MKT. MHM. Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, 122 – 94, (H. 09.05.1274)

²⁵⁰ BOA. Meclis-i Vala, 483 – 28, (H. 04.07.1282)

²⁵¹ BOA. HRC. SYS. Hariciye, Siyasi, 2528 – 52, (M. 09.04.1919)

Bu 5 farklı isimlendirmenin 4'ü, okulun ilk on beş yılında resmi evrakta kullanılmıştır. Üçünde “*Kudat*” tabiri mevcuttur. Hatta ilk kuruluş yazışmalarında dahi Meşihat’ten Sadaret’e²⁵² ve Sadaret’ten Meşihat’e yollanan evrakta²⁵³ “*Muallimhane-i Kudat*” tabiri kullanılmaktadır. Bu husus, sadece Muallimhane-i Nüvvab isminden yola çıkılarak yapılan birtakım varsayımları tartışmalı hale koymaktadır. “*Nüvvab*” kelimesine itibar edilerek sadece naiblikle alakalı bir kurum olduğunun düşünülmesine, yazışmalarda kullanılan “*kudat*” tabiri mâni olmaktadır. Nitekim kurumun daha sonraki iki ismi de “*Mekteb-i Kudat*” ve “*Medresetül-Kudat*”tır. “*Kudat*”, “*Kadı*” kelimesinin çoğuludur.

Sadaret tarafından Meşihat’e gönderilen 29 Ağustos 1855 (15 Zilhicce 1271) tarihli onay yazısında müessesenin kuruluş amacı kısaca “*Umûr-ı şer’iye hademesinin terbiye ve talimleri*” olarak belirtilmiştir.²⁵⁴ Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer’ (Şer’î Hâkimler Yüksek Kurulu) tarafından, Sadaret’e gönderilen 10 Temmuz 1855 (24 Şevval 1271) tarihli müracaat yazısında²⁵⁵ ise kurumun amacı tafsilatlı olarak anlatılmıştır.

Yazıda açıklanan husus şu şekildedir; yeni nizamnameye göre naiplerin atamaları imtihanla 5 dereceli bir sınıflamaya göre yapılmaktadır. Nüvvab’a (şer’î hâkimler) uygulanan atama imtihanları neticesinde başarılı olamayan adayların bir müddet İstanbul’da bulunan mahkemelerde kâtiplik kadrosunda istihdam edilerek tecrübe kazanmaları kararlaştırılmıştır. Ancak mahkemelerde mevcut kâtiplik kadroları fazlasıyla dolu olduğundan naip adaylarına ayda bir defa olsun sıra gelmemektedir. Bu sebepten mahkeme işlemlerine alışkanlık kesp etmeleri mümkün olmamaktadır. Şayet alışkanlık kazanmaları beklenecek olursa uzun zaman alacağından, bıkkınlık gelmesi neticesinde, yetişmiş eleman kaybına sebep olacağı aşikârdır.

Arz olunan sebebe binaen; “*hizmet-i şeriatta*” (hâkimlik) istihdamları uygun olanların, az bir zaman zarfında gerekli yeterliliği kazanabilmeleri için uygun bir mahallin “*Muallimhane-i Kudat*” olarak tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Tahsis

²⁵² BOA. İ.DH. İrade, Dahiliye, 326 – 21224, (2.12.1271)

²⁵³ BOA. A.) MKT.MHM. Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı, 74 – 49, (H. 15.12.1271)

²⁵⁴ BOA. A.) MKT.MHM, Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı, 74 – 49, (H. 15.12.1271)

²⁵⁵ BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, 326 – 21224, (H. 24.10.1271)

olunan mekânda şer'î hâkim adaylarına, ilm-i fıkıh²⁵⁶ (medeni hukuk), ilm-i feraiz²⁵⁷ (miras hukuku) ve ilm-i sakk'ın²⁵⁸ (mahkeme yargılama ve karar tutanaklarını yazma usulü) uygulamalı olarak gösterilmesi planlanmaktadır. Yine, ilm-i hatt'a²⁵⁹ (güzel yazı) yeteneği olan iki muallim tarafından, adaylara kitabet dersinin verilmesi de kararlaştırılmıştır. (Bu ilimlerle alakalı ayrıntılı bilgi, ilgili bölümlerde verilecektir.)

Yazıya göre; bu şekilde yapılacak bir düzenleme ile hem hâkim adayları, içerisine düştükleri ümitsizlikten kurtarılacak hem de Tanzimat yargısında hedeflenen ehliyet ve liyakat sahibi personel temini sağlanmış olacaktır. Aynı yazıda, uygulanacak program ve işleyiş şekli de ayrıntılı bir şekilde açıklanmış olup ilgili bölümde ele alınacaktır.

Asırlardır hâkim adaylarının hakimliğe hazırlanış süreci, mahkemelerde katiplik yapmakla olmuştur. Adaylar katiplikleri esnasında yargılama usulünü ve dava zabıt usullerini öğrenmekteydiler. Belli bir yeterliliğe ulaşanlar sırasıyla uygun görülen mahkemelerde hakimliklere atanmaktaydılar. Hâkim adaylarının çok olması, eğitim işinin hızlandırılması gereğini ortaya çıkarmıştır. 1855 tarihli bu düzenleme, gayri resmi işe alım sürecini devlet kontrolü altına almayı amaçladığı gibi hâkim adaylarının eğitimlerini hızlandırmayı da amaçlamaktaydı.

Şer'î hâkimler için imtihan şartının getirilmesi ve yeterli görülmeyenlerin Muallimhane-i Nüvvab'a devam etmelerinin şart koşulması, adli mekanizmada inisiyatifin Şeyhülislam'la geçmesine sebep oldu. Köklü bir ulema ailesinden gelen Şeyhülislam Arif Efendi, kadı ve naipiler için talimatnameler hazırlayan ve teşkilat için hazırladığı planları uygulamaktan çekinmeyen bir devlet adamıydı. Liyakat esasına dayanan yeni bir işe alma sürecini oturtmaya çalışmaktaydı. Her reformda olduğu gibi bu çalışmalar da olumlu ve olumsuz tepkileri beraberinde getirdi. Şikayetlerin özünü, eski hakimlerin imtihan olmak istememesi ve Muallimhane'deki mecburi eğitim oluşturmaktaydı. Sadece Arif ismini paylaşan bir naib, aşağıdaki hususları öne sürerek itirazlarını dile getirmiştir.²⁶⁰ Yazıya göre; yeni kurulan Muallimhane-i Nüvvab'a eğitim için toplanan şahıslar, asker alımları için düzenlenen kura imtihanlarından

²⁵⁶ Bkz. Ahmet Özel, "Fıkıh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 22 - 27

²⁵⁷ Bkz. Ali Bardakoğlu, "Feraiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 362-363

²⁵⁸ Bkz. Süleyman Kaya, "Sak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s. 586-587

²⁵⁹ Bkz. M. Uğur Derman, "Hat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, s. 427-437

²⁶⁰ BOA.İ.DH., İrade, Dahiliye, 372 – 24655, 26 Receb 1273 (22 Mart 1857)

kaçan şahıslardır. Muallimhane-i Nüvvab'ı kuranların gayesi, yeni adaylardan naiplik bedeli adı altında para toplamaktır. Kadılıkların bu şekilde derecelere ayrılması şeriatla olmayan, görülmemiş bir uygulamadır. Kurumu idare eden şahıslar, seçtikleri talebeleri kendileri ile olan yakınlıklarına göre seçmektedirler. Kendilerine gerekli ihtimamı göstermeyenleri açıkta bırakarak sıkıntıya girmesine neden olmaktadır. Şimdiye kadar uygulanan “*Şahitliğe ehil olan kişi hâkimliğe de ehildir*” kuralının bu yeni uygulama ile ortadan kalkması şeriatla aykırıdır. Tanzimat devrinde, kendilerinin bu şekilde mağdur duruma düşmeleri Allah, Peygamber ve Padişah'ın razı olacağı bir şey değildir. Bu zalim ve harami efendiden (şeyhülislam), fakara naiplerin kurtarılması gerekmektedir.

Daha önce de bu şekilde itirazlar gelmiş olacak ki, Şeyhülislamın daha önce verdiği cevabi yazı aynı dosyada bulunmaktadır.²⁶¹ Yazıda, aşağıdaki gerekçelerle kurum savunulmaktadır; Taşra mahkemelerinden gelen şer'î evrak, değerlendirilmeye elverişli bulunmamaktadır. Geldikleri zaman fetvahane tarafından kabul olunmadıkları gibi bazıları okunamayacak kadar imlasız yazılmış durumdadır. Bunun sebebi, Naiplerin ellerindeki senedât (yetki belgeleri) kendilerinin olmayıp birbirlerine intikal yolu ile elde edilmiştir. Şayet kendisine ait yetki belgesi bulunan var ise de onun alımı esnasında da fesat karışmıştır. İçlerinde fazilet sahibi olanlar dahi bu gibiler yüzünden töhmet altında kalmışlardır. İşte bu fenalıkların önünün alınması için Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) oluşturulup, mahkeme kurulacak mahaller ve hâkimler sınıflandırılmıştır. Bu husustaki karar, Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta tetkik olunduktan sonra Meclis-i Vükela'da tasdik olunmuştur. Padişah Hazretleri'nin Tanzimat'ının icra olunabilmesi için kabiliyet sahipleri, kabiliyetleri nispetinde istihdam edilmektedir. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) önünde okuyamayan ve ilm-i sakk ve ilm-i feraiz'de mahareti olmayanlara, Muallimhane-i Nüvvab'da eksikliklerini tamamlaması tembih kılınmaktadır. Bu düzen, dilekçe yazarların işlerine gelmeyeceğinden şikâyete cesaret etmişlerdir. Muallimhane-i Nüvvab'a bir iki aydır devam eden iki kişinin yazdığı i'lamlar²⁶² (mahkeme yargı ve karar tutanakları) ile imtihanı geçemeyenlerin i'lamları bu yazıyla beraber takdim olunmuştur. Aradaki fark açıktır. Bu nizam bu şekilde takip edildiği müddetçe şikâyetlerin arkası

²⁶¹ BOA.İ.DH., İrade, Dahiliye, 333 – 21789, 15 Rebiülahir 1272 (25 Aralık 1855)

²⁶² Ahmet Akgündüz, “İ'lâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 72-73

kesilmeyecektir. Eğer yeni nizamın devamı arzu ediliyorsa; şikâyetçilere cevap olmak üzere, ehil olmayanlara hiçbir şekilde hâkimlik verilmeyeceği, nizamda değişiklik yapılmayacağı, kimsenin ricasının kabul olunmayacağı gibi hususların *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'te yayınlanması uygun olacaktır.²⁶³

Bu yazının olduğu dosyada, 80 hâkimin mührünü içeren bir yazı daha bulunmaktadır. Yazıda hâkimler; yeni teşkil olunan sistemden gayet memnun olduklarını, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' azasının güvenilir kimseler olduğu ve kendileri adına şikâyet dilekçesi yazan kimse ile yüzleştirilmek istediklerini belirtmektedirler.²⁶⁴

Cevabi yazıda Şeyhülislamın üzerinde özellikle durduğu nokta yazma becerisiydi. Medrese eğitiminin özünü; ezberleme, okuma ve tartışma oluşturmaktaydı. Arapça ibarelerin (metin) yanlışsız okunması için gerekli olan bilginin, müderrisin sözlü aktarımı ile mümkün olması yazmanın rolünü arka plana itmişti. Muallimhane-i Nüvvab Türkçe yazmayı müfredatının merkezine koymuş bulunmaktaydı. Bu medrese eğitiminde bir yenilikti.

Daha sonraki dönemde, kurumda teorik eğitim alanların pratik kazanmaları için staj yapmaları da öngörülmüştür. 1869 yılında Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi tarafından Sadaret'e gönderilen yazıda, talebenin muâmelât-ı fikhiyye, mesâil-i şer' iye ve ilm-i sakk'ın yalnız ilmîsini (teorisini) öğrendikleri amelîsini (pratiğini) tahsilden mahrum oldukları belirtilmektedir. Çare olarak Muallimhane-i Nüvvab'dan mezun olanların Kazaskerlik ve İstanbul Kadılığı mahkemelerinde *Vekâyi' Kitâbeti* (Zabıt Kâtipliği) yaparak tecrübe kazandıktan sonra kendi mahkemelerine gönderilmelerinin isabetli olacağını belirtmiştir.²⁶⁵ 8 Ekim 1869 (2 Receb 1286) tarihli yazıyla bu arza onay çıkmıştır.²⁶⁶

6 Aralık 1873 (15 Şevval 1290) tarihinde, kurumun bağlı bulunduğu Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) tarafından bazı kararlar alınmıştır. Kararlarda; giriş imtihanlarının usulü, sınıf terfi imtihanları, mezuniyet

²⁶³ BOA.İ.DH., İrade, Dahiliye, 333 – 21789, 15 Rebiülahir 1272 (25 Aralık 1855)

²⁶⁴ BOA.İ.DH., İrade, Dahiliye, 372 – 24655, 26 Receb 1273 (22 Mart 1857)

²⁶⁵ BOA.İ.DH., İrade, Dahiliye, 599 – 41799, 5 Cemaziyelahir 1286 (12 Eylül 1869)

²⁶⁶ BOA.İ.DH., İrade, Dahiliye, 599 – 41799, 2 Receb 1286 (8 Ekim 1869)

imtihanları, halen vazifede olan hâkimlerin imtihanlarının ne şekilde icra edileceği açıklanmıştır.²⁶⁷

21 Şubat 1874 (4 Muharrem 1291) tarihli “*Mualimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden (yeniden) Kaleme Alınan Talimatname*”nin,²⁶⁸ mukaddime kısmında, kurumun kuruluş amacının talebeye *Ulûm-ı Arabiyeyi* (şer’î ilimleri) okutmak değil, İlm-i Fıkıhın muamelat (medeni hukuk) kısmı ile ilm-i feraiz (miras hukuku) ve fenn-i sakk’ın (mahkeme yargılama ve karar tutanağı yazımı) talimi olduğu belirtilmiştir. Burada “*Ulûm-ı Arabiye*”den maksat sadece arapça öğrenmeye yarayan İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv gibi dilbilgisi (gramer) ilimleri değildir. Medrese aleminde tüm şer’î ilimlere (İlm-i Fıkıh, İlm-i Usûl-ı Fıkıh, İlm-i Kelâm, İlm-i Vaz’, İlm-i Mantık, İlm-i Beyân, İlm-i Meânî), “*Ulûm-ı Arabiye*” denilmekteydi. Okula girişte talebeden bu ilimleri bilmesi istenmekteydi. Diğer ilimler için (Hesap, Tarih, Coğrafya vs.) “*Fünûn-ı Sâire*” (diğer fenler) tabiri kullanılmaktaydı.²⁶⁹ 1910’dan sonra bu ilimler de giriş imtihanlarında sorulmaya başlanmıştır.²⁷⁰

Aynı yönetmelikte, okulun eğitim öğretim dönemlerinin kaç yıl olacağı açık bir şekilde belirtilmemiştir. 4. Maddede Dürer dersinin üç, Mültekâ dersinin iki yılda tamamlanacağı belirtilmektedir. Bu maddeye dayanarak; İ. Hakkı Uzunçarşılı’nın²⁷¹ ve Mehmet İpşirli’nin, okulun öğrenim süresini üç yıl olarak kaydettiğini düşünüyoruz.²⁷² Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer’ (Şer’î Hâkimler Yüksek Kurulu) defterlerinde mevcut olan talebe imtihan çizelgelerinde imtihan olunan adayların sadece iki sınıftan oluştuğu görülmektedir. Defterlere göre her yıl sınıfın biri, bir üst sınıfa terfi ederken diğeri mezun olmuştur. Tahminimiz, nizamname oluşturulduktan sonra, iki senenin yeterli olduğu görülerek uygulamada değişikliğe gidildiği yönündedir.

²⁶⁷ İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 4-5;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 1999, s. 3-4

²⁶⁸ “*Mualimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname*”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

²⁶⁹ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Defter No: T9510, s. 1

²⁷⁰ “*Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası*”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

²⁷¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlimiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 268

²⁷² Mehmet İpşirli, “*Medresetü’l-Kudat*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 343 - 344

21 Aralık 1882 (10 Safer 1300) tarihinde eski Muallimhane-i Nüvvab binası yeniden inşa olunarak genişletilmiştir. Düzenlenen Mevlid-i Şerif programı ile açılış merasimi gerçekleştirilmiştir.²⁷³

V. Reformlara Uyum ve Mektepleşmede Bir Üst Aşama; Mekteb-i Nüvvab Dönemi (1883 – 1908)

Diğer evrelerde olduğu gibi, okul isminin Mekteb-i Nüvvab'a çevrildiği tarih ile alakalı da değişik tespitler mevcuttur. Akiba; okul talimatnamesinin yayınlandığı tarihi, okulun adının değiştiği tarih olarak değerlendirenlerdendir.²⁷⁴ O. Nuri Ergin; Türkiye Maarif Tarihi'nde,²⁷⁵ kurumun Mekteb-i Nüvvab'a çevriliş tarihini 1884 olarak göstermiştir. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın, değişiklik tarihi olarak 1885'i belirtmesi, İlmiye Salnamesi'ndeki müdür tayinleri cetvelini referans almasından dolayı olduğu tahmin olunabilir. Salnamede Mekteb-i Nüvvab dönemi müdürleri listesi, Kuyucaklızade Mehmed Atıf Efendi'nin atamasının yapıldığı 1855 tarihi ile başlamıştır. Bir önceki müdür Şehrî Osman Nuri Efendi aslında hem Muallimhane-i Nüvvab döneminin sonunda hem de Mekteb-i Nüvvab döneminin başında müdürlük yaptığından Mekteb-i Nüvvab döneminin müdürleri listesi O'nun görevinin son bulduğu tarihten başlamıştır. Bu tarih Uzunçarşılı'nın Mekteb-i Nüvvab'ı başlattığı tarihtir. Oysa kurumun yönetmeliğinin yayınladığı tarih, bu tarihten 2 sene daha öncedir.²⁷⁶

TDV İslam Ansiklopedisi'nde İlhami Yurdakul'un kaleme aldığı "*Mekteb-i Nüvvab*" maddesinde okulun bu evresi 1883'ten başlatılmıştır.²⁷⁷ Aynı ansiklopedide Mehmet İpşirli'nin kaleme aldığı "*Medresetü'l-Kudat*" maddesinde ise "*Mekteb-i Nüvvab*" isimlendirmesinin 1885 yılında yapıldığı belirtilmiştir.²⁷⁸ E. Buğra Ekinci ve

²⁷³ BOA.Y.MTV., Yıldız, Mütenevvi Maruzat, 10-23, 10 Safer 1300 (21 Aralık 1882)

²⁷⁴ Jun Akiba, "Muallimhane-i Nüvvab'dan Mekteb-i Kuzat'a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni", *Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları*, Kitap No: 69, (Editör: A. Hamdi Furat), Mart, 2021, s. 14

²⁷⁵ O. Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. I-II, s.157

²⁷⁶ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14; Milli Kütüphane, H. 1301 (1883) yy. Yer Bilgisi: EHT 1947 A 495

²⁷⁷ İlhami Yurdakul, "Mekteb-i Nüvvâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 242-243

²⁷⁸ Mehmet İpşirli, "Medresetü'l-Kudat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 343 - 344

Yaşar Sarıkaya da 1885'i bu dönemin başlangıcı olarak kaydetmişlerdir.²⁷⁹ Tahminimiz bu yanılığında Uzunçarşılı'nın yazısı etkili olmuş olmalıdır.²⁸⁰ İpşirli'yi referans gösteren Çakıcı'nın makalesinde de bu tarih tekrar edilmiştir.²⁸¹ Diren Çakıcı ve Kemal Yıldız da makalelerinde Uzunçarşılı'yı referans alarak, 1885 yılını Mekteb-i Nüvvab'ın kuruluş yılı olarak değerlendirmiştir.²⁸² Uzunçarşılı'yı referans alarak 1885 yılını kullanan diğer iki eser ise Medresetü'l-Kudat'ı inceleyen Ferda Esengün Hasekioğlu'nun yüksek lisans tezi ile Mekteb-i Nüvvab-ı inceleyen Emel Bengü Bal'ın yüksek lisans tezidir.²⁸³ Ayşe Zişan Furat ise makalesinde 1884 tarihini vermiştir.²⁸⁴

Okulun “*Mekteb-i Nüvvab*” olarak anıldığı ulaşılabildiğimiz en eski tarihli evrak, 1879 – 1880 eğitim dönemi sonlarına doğru alınmış bir karardır.²⁸⁵ Evrak; Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) İ'lâmât-ı Nizamiye dersi için Adliye Müfettişi Şefik Bey'in atamasını içermektedir. Kararın özetinde ise “*Muallimhane*” tabiri kullanılmıştır. 1880 - 1881 eğitim dönemi sonuna ait 14 Ramazan 1298 (10 Ağustos 1881) tarihli, Sadarettin Evkaf Nezareti'ne gönderilen bir yazıda da “*Mekteb-i Nüvvab*” tabiri kullanılmıştır. Yazıda mektebin tamir edilmesi gerektiği belirtilmektedir.²⁸⁶ Bir sonraki evrak ise 1881 – 1882 eğitim dönemi sonuna ait olup, müdür muavini ataması ile ilgilidir.²⁸⁷

Meşihat'ın maliye işlerine ait resmi evrakta “*Muallimhane-i Nüvvab*” tabirinin kullanımının 1908 yılına kadar devam ettiği görülmekte²⁸⁸ ise de kurumun bağlı bulunduğu Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu)'nun,

²⁷⁹ E. Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, 2006, s. 232; Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 93

²⁸⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 268

²⁸¹ Mustafa Çakıcı, Haluk Perk, “Mekteb-i Kuzât İmtihanları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 31-32, 2021 (Bahar-Güz), s. 66

²⁸² Diren Çakıcı, “Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l-Kuzât”, *Mediterranean Journal of Humanities*, C. 3, Say. 1, 2013, s. 92; Kemal Yıldız, Ferda Esengün Hasekioğlu, “Muallimhane-i Nüvvab'dan Medresetü'l-Kudat'a Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Okullar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Say. 34, 2019, s. 418

²⁸³ Ferda Esengül Hasekioğlu, *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât*, Marmara Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019, s. 24; Emel Bengü Bal, *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb*, Sakarya Üniversitesi, SBE. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016, s. 45

²⁸⁴ Ayşe Zişan FURAT, “Nüvvâb Okullarının Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Say. 198, s. 154

²⁸⁵ İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in Karar Defterleri, Defter No: 1873, s. 39

²⁸⁶ BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 842 – 67665, 14 Ramazan 1298 (10 Ağustos 1881)

²⁸⁷ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 87

²⁸⁸ İSAM. MŞH. Memurin İdare-i Merkeziye Maaş Defterleri, Defter No: 2565, s. 339

yazışmalarında 1883'ten sonra “*Mekteb-i Nüvvab*” tabirinin kullanıldığı tespit edilmiştir.²⁸⁹ Aşağıdaki nedenlerden dolayı Mekteb-i Nüvvab döneminin 1883'ten başlatılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

- a) Arşiv evrakında 1883 yılına kadar Muallimhane-i Nüvvab kullanımı devam etmiştir. (Mali işler ile alakalı olanlar hariç)
- b) Mekteb-i Nüvvab Talimatnamesi 1883 senesinde yayınlanmıştır.
- c) 1883 yılında kurum, 2 yıllık eğitimden 4 yıllık eğitime geçiş yapmıştır.

1883 tarihli isim değişikliği ve müfredat revizyonu ilgi çekicidir. Okulun adının yeni yönetmelik ile “*Muallimhane*”den “*Mekteb*”e çevrilmesi o dönemin gözde mektepleri olan “*Mekteb-i Mülkiye*” ve “*Mekteb-i Tıbbiye*”ye en azından idari yapı olarak bir yakınlaşma çabasının olduğunu göstermektedir. Üç yıl önce açılan Mekteb-i Hukuk'un da bu isim değişikliğini tetiklediği düşünülebilir. Müfredattaki Mecelle dersinin klasik Hanefi fihri eserlerinin aksine Türkçe olması önemlidir. Kadıların; nizami mahkemelerdeki usule göre i'lâm (mahkeme yargılama ve karar tutanakları) yazabilmeleri için Sakk-ı Şer'î dersinde, Mecelle'ye uygulanacak şekilde i'lâm (mahkeme yargı ve karar tutanağı) yazdırılması istenmiştir.²⁹⁰ Bu şekilde, şer'î hakimler yeni sistem hakkında da tecrübe sahibi olacaklardı. Nizami Mahkemelere hâkim yetiştirmesi planlanan Mekteb-i Hukuk'un bu senelerde açıldığı düşünüldüğünde, müfredattaki bu yeniliklerin ve isim değişikliğinin tam zamanında yapıldığı görülmektedir.

1883 tarihli talimatnamede; Mekteb-i Nüvvab'a girmek için, talebelerden güvenilir iki kişi tarafından “*şehâdetnâmeli terceme-i hâl varakası*” istenmiştir. Talebelerin, ayrıca askerlik durumları ile alakalı bir sorun yaşanmaması için her sene yapılan yoklama imtihanlarına girmeleri gerekmektedir. Daha sonra mektebe giriş imtihanına kabul olunacakları belirtilmiştir. Mektebe kaydolmak isteyen talebelerin yirmi yaşından küçük olmaması ve en azından Şerh-i Akaid'e²⁹¹ kadar okumuş olması istenmektedir.

²⁸⁹ İSAM. MŞH. MİŞKD, Defter No: 1875, s. 53; Defter No: 1888, s. 14,51; Defter No: 1889, s. 94,161; İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 54

²⁹⁰ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

²⁹¹ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Akâidü'n-Nesefî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 2, s. 217-219

Mekteb-i Nüvvab dönemiyle birlikte sınıfların isimlendirilme şekli de değiştirilmiştir. Eğitim süresi 2 seneden 4 seneye çıkarılan kurumda, daha önce giriş sınıflarına 2. sınıf, son sınıfa da 1. sınıf deniyordu. Yeni düzenleme ile günümüzde olduğu gibi ilk sınıfa 1. sınıf son sınıfa 4. sınıf denilmiştir.²⁹² Meşihat'ın bu değişikliği talep eden yazısında, iki senenin hem fıkıh dersleri için hem de sair fenlere dair dersler ile hâkimlik meslek derslerine yeterli olmayacağı belirtilmiştir.²⁹³

Yeni yönetmelik ile okulun mevcudu doksana çıkarılmıştır. Birinci sınıf 30, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflar 20'şer kişi olarak planlanmıştır. Okul her sene Şevval ayının 15'inde açılacak ve Şaban ayının 15'inde tatil olunacaktır.

Yönetmeliğinin sonuna eklenen geçici maddede “*zadegân-ı ilmiye*”nin (yüksek rütbeli ulema çocukları) o seneye kadar imtihansız olarak kayıtlarının yapıldığı ve artık imtihanla alınacakları belirtilmiştir.²⁹⁴

Mekteb-i Nüvvab'ın yayınlanan yönetmeliğinde idare kadrosu olarak bir müdür ve iki müdür muavinine yer verilmiştir. Dersler için dört muallim kadrosu bulunmaktadır.²⁹⁵ Arşiv defterlerinde, ilk sene iki müdür muavininin aynı zamanda Mecelle dersine de girdikleri görülmektedir.²⁹⁶ Müdür muavini sayısının yükselmesi için yapılan talep dilekçesinin gerekçesi olarak, Mekteb-i Nüvvab talebesine yazdırılan nizami mahkemelere uygun yargılama ve karar tutanakları (i'lâmât-ı nizamiye) ile şer'î mahkemelere uygun yargı ve karar tutanaklarının (i'lâmât-ı şer'îye) oldukça fazlaştığı belirtilmiştir. Bu kadar evrakın kontrolünün bir müdür muavini ile mümkün olmadığı, bu hususa yardımcı olmak üzere bir muavinin daha atanması istenmiştir.²⁹⁷

1888 yılında Müdür Muavini sayısının üçe yükseldiği ve dersler için de ayrı personel istihdam edildiği tespit edilmiştir.²⁹⁸ Bir önceki dönemden farklı olarak imla ve hesap derslerinin de müfredata eklendiği görülmektedir.²⁹⁹

²⁹² İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 53

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 60

²⁹³ İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 14

²⁹⁴ İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 14

²⁹⁵ İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12-14

²⁹⁶ İSAM. MŞH. Memurin Tediyat Defteri, Defter No: 2566, s. 98

²⁹⁷ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 87

²⁹⁸ İSAM. MŞH. Bab-ı Fetva Merkez Maaş Defterleri, Defter No: 2979, s. 17

²⁹⁹ İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

Mekteb-i Nüvvab'ın son aylarında, Sadaret'ten Şeyhülislamlık makamına gönderilen bir talebe topluluğunun dilekçesi, kuruma ilginin fazlaca olduğunu göstermektedir.³⁰⁰ 7 Aralık 1908 (13 Zilkade 1326) tarihli dilekçede kurum giriş imtihanını kazanamamış olan talebeler, mektebin kapasitesinin fazlalaştırılması ve her sene yüzün üzerinde talebe alınmasını istemişlerdir. Hatta hemen o sene bir sınıf daha açılarak giriş imtihanında muvaffak olamamış seksen talebenin dahi kaydının yapılmasını istemişlerdir. Böyle bir talebin kabul görmediği, kayıt listelerinden anlaşılmaktadır. Kurumun incelendiği, iki yüksek lisans tezi ve bir makalede,³⁰¹ bu dilekçe Meşihat'ın yazısı olarak sunulsa da gerçekte dilekçe Meşihat'e ait değildir. Sadaret'e gönderilen talebe dilekçesinin Meşihat'a yönlendirilen nüshasıdır. Yine aynı tezler ve makalede; kurumun bu dilekçeye onay verip öğrenci sayısını artırarak eğitime devam ettiği belirtilmişse de kurum kayıtlarını içeren Meşihat defterlerinde onay yazısı mevcut olmadığı gibi ilk sınıflar için böyle bir kontenjan artırımının Mekteb-i Nüvvab döneminde gerçekleşmediği de tespit edilmiştir. Aynı söylenti Mekteb-i Kudat döneminde de devam etmiş olacak ki Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu), böyle bir durumun mevzu bahis olmadığını belirtmek zorunda kalmıştır.³⁰²

Müracaatlardan anlaşılan husus, okulun medrese talebeleri için ne kadar büyük bir kıymet ifade ettiğidir. Herhangi bir ulema ailesinden gelmeyen normal (zadegandan olmayan) talebeler için okul, statü yükseltme imkânı sağlamaktadır. İmparatorluk adliyelerinin reisi olma imkânı, liyakat esasına dayalı olarak bu okul ile sağlanmaya çalışılmıştır. Mezun olamayan talebeler dahi, şer'î mahkemelerin diğer hizmetlerinde istihdam imkanına kavuşmuşlardır.

Mekteb-i Nüvvab evresinde, okulda okutulacak derslerin işleniş şekilleri, puanlama usulleri, giriş imtihanlarının mahiyeti, sınıf geçiş ve mezuniyet usulleri, sınıfta kalma ve mektepten atılma hususları ilgili bölümlerde incelenecektir.

³⁰⁰ BOA.BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 3449-258669, 1 Zilkade 1326 (7 Aralık 1908)

³⁰¹ Ferda Esengün Hasekioğlu, *a.g.t.*, s. 26; Emel Bengü Bal, *a.g.t.*, s. 79; Diren Çakılcı, "a.g.m.", s. 92

³⁰² İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1924, s. 18

VI. Rumeli Yargı Reformlarının Tesiri, Kadılar İçin Yabancı Menşeli Kanun Dersleri; Mekteb-i Kudat Dönemi (1908 – 1913)

Mekteb-i Kudat dönemi, Uzunçarşılı tarafından kaynak gösterilmeksizin 1908 tarihinden başlatılmıştır.³⁰³ İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinde 1908 tarihinden itibaren başlatıldığı görülmektedir.³⁰⁴ Jun Akiba da Mekteb-i Kudat dönemini, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in karar tarihini kaynak göstererek 1908 ile başlatmıştır.³⁰⁵ O. Nuri Ergin, Mekteb-i Kudat'a kuruluş tarihi olarak 1910'u vermiştir.³⁰⁶ Ergin'in verdiği tarih zaten çok geç olmakla birlikte, parantez içinde belirttiği 1329 tarihi de ne Hicri olarak ne de Rumi olarak 1910'a tekabül etmektedir. Çakıcı ise bu dönemi 1909 yılında başlatmıştır.³⁰⁷ Hasekioğlu ve Bengü Bal tarafından yazılan yüksek lisans tezleri ile Yıldız ve Hasekioğlu'nun beraber yazdıkları makalelerinde ve Diren Çakıcı'nın makalesinde Uzunçarşılı referans gösterilerek 1908 tarihi tercih edilmiştir.³⁰⁸ Ayşe Zişan Furat ise makalesinde 1909 tarihini tercih etmiştir.³⁰⁹ E. Buğra Ekinci kitabında, kurumun bu evresini atlamış görünmektedir.³¹⁰ Yaşar Sarıkaya, 1908 tarihini tercih etmiştir.³¹¹

Mekteb-i Nüvvab Müdüriyeti tarafından hazırlanan “*Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası*”³¹² isimli düzenleme, 4 Kasım 1908 (9 Şevval 1326) tarihinde Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'i Hâkimler Yüksek Kurulu) tarafından onaylanmıştır.³¹³ Kurumun üçüncü evresini teşkil eden bu dönemde kuruma, “*Mekteb-i Kudat*” ismi verilmiştir. Layihada bu husus, “*Makâm-ı Meşihat-ı İslamiye'ye merbût olup hükkâm-ı şer'e menşe' olan Muallimhane-i Nüvvab'ın dersleri sınıf-ı hükkâmın mâlûmât-ı mukteziye-i şer'iyeye ve hukukiyeyi tahsil*

³⁰³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 268

³⁰⁴ Mehmet İpşirli, “a.g.m.”, s. 343 – 344; İlhami Yurdakul, “a.g.m.”, s. 242-243

³⁰⁵ Jun Akiba, “Muallimhane-i Nüvvab'dan Mekteb-i Kudat'a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni”, *Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları*, Kitap No: 69, (Editör: A. Hamdi Furat), Mart, 2021, s. 17

³⁰⁶ O. Nuri Ergin, *a.g.e.*, s.157

³⁰⁷ Mustafa Çakıcı, Haluk Perk, “a.g.m.”, s. 66

³⁰⁸ Ferda Esengül Hasekioğlu, *a.g.t.*, s. 26; Emel Bengü Bal, *a.g.t.*, s. 48; Kemal Yıldız, Ferda Esengül Hasekioğlu, “a.g.m.”, s. 418; Diren Çakıcı, “a.g.m.”, s. 90

³⁰⁹ Ayşe Zişan FURAT, “a.g.m.”, s. 154

³¹⁰ E. Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, 2006, s. 232

³¹¹ Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 93

³¹² “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

³¹³ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2009, s. 18

ve iktisâb eylemelerine medâr olmak üzere tevsii'(genişletilmesi) ve nâmı Mekteb-i Kudât'a tahvil edilmiştir." şeklinde ifade olunmaktadır. Bu tarih 1908-1909 eğitim döneminin de başıdır. Encümen-i İlmiye'ye havale edilen karar, encümen tarafından 25 Ocak 1909 (3 Muharrem 1327) tarihinde onaylanarak Sadaret'e gönderilmiştir.³¹⁴ Meclis-i İntihab-ı Hükkam'ın karar tarihi olan 1908'in, okulun bu evresi için başlangıç olması daha uygundur. Nitekim bu tarih 1908-1909 eğitim öğretim döneminin de başıdır.

Meşihat'ın; 1907-1908 eğitim öğretim döneminin ortasında yaptığı düzenlemeler, Rumeli Vilayetlerinde gerçekleştirilen ıslahat çalışmaları ile alakalıdır. II. Meşrutiyet'ten hemen önce ortaya çıkan Makedonya sorunu, bölgede bir takım ıslahatı mecbur kılmıştır. "Vilâyât-ı Selâse" olarak adlandırılan Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinin durumunu görüşmek üzere toplanan Meclis-i Vükela'da, bölgede vazifeli naiblerin durumları ve mahkemelerin ıslahı ile alakalı bazı kararlar alınmıştır.³¹⁵ Mahmud Esad Efendi ve Kostaki Efendi tarafından verilen rapor icabı Şuray-ı Devlet'te alınan kararlara göre, Rumeli'deki ve sair bölgelerdeki şer'î ve nizami mahkemelere umumi olarak Muallimhane-i Nüvvab mezunu naiblerin riyaset ettikleri belirtilmektedir. Yapılan ve yapılması planlanan yargı ıslahatı gereklerinden olarak, adliyede görülecek davaların yürürlükte olan kanunlara uygun olarak sonuçlandırılabilmesi için Mekteb-i Nüvvab'ın ders programının genişletilmesi ve düzenlenmesi istenmektedir.³¹⁶

13 Aralık 1907 (8 Zilkade 1325) tarihinde Meşihat'e havale olunan yazı, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) tarafından değerlendirmeye alınmıştır. Mekteb-i Kudat'ın bağlı olduğu birim olan Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer', yaptığı değerlendirme neticesinde 22 Ocak 1908 (18 Zilhicce 1325) tarihinde aşağıdaki kararları almıştır;

Nizami mahkemelerde görülen hukuki, cezai ve ticari davalara başkanlık etmeleri sebebiyle, şer'î hâkimlerin yetiştigi Mekteb-i Kudat'ın programına Mekteb-i Hukuk'ta görülen dersler ilave edilecektir. İç işleyişin de diğer yüksek mektepler gibi düzenlenmesi istenmiştir. Buna göre; sınıf ve dersane sayısı çoğaltılacak, her sınıfa

³¹⁴ BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327); İSAM. MŞH. Şuray-ı İlmiye ve Encümen-i İslahat'a Mahsus Müsvedde Defterleri, Defter No: 1794, s. 16

³¹⁵ BOA. Y.A.RES., 149 – 68, (25 Receb 1325)

³¹⁶ BOA. Y.MRZ. d., 14957, (6 Zilkade 1325)

ayrı hocalar tarafından ders verilecektir. Tüm sınıflarda sıralar ve hocaya ait hususi bir koltuk da bulundurulacaktır. İlave edilmesi kararlaştırılan dersler; Arazi Kanunu, Hukuki Yargılama Usulü, Mahkeme Teşkilatı ve İcra, Ceza Yargılama Usulü, Ceza Kanunu, Kara Ticareti Kanunu, Deniz Ticareti Kanunu, Cezai ve Hukuki Karar Tanzimi dersleridir. Programa uygun şekilde derslerin işlenebilmesi için Mekteb binasının üst katındaki iki büyük odanın ortalarından birer bölme ile ayrılarak dört sınıf oluşturulması da karara bağlanmıştır.³¹⁷

Tüm bu değişiklikler II. Abdülhamid döneminde, İttihatçıların devriminden önce gerçekleşmiştir. Yapılan reformlar, kurumun adli teşkilattaki değişime ayak uydurma çabasını göstermektedir. Daha sonra (II. Meşrutiyet döneminde) gerçekleşecek olan değişiklikler ise bu dönemde başlamış bulunan reformların zirve noktasını teşkil etmektedir.

Yeni eklenen dersler ile Mekteb-i Kudat'ın 13 Şubat 1908 (10 Muharrem 1326) tarihli programı şu şekildedir.

“*Dürer*” (ilm-i Fıkıh) 4 sınıfta da haftada 5'er saat,

“*Mecelle*” (Medeni Hukuk) tüm sınıflarda haftada 4'er saat,

“*Feraiz*” (Miras Hukuku) sadece birinci sınıflarda haftada 2 saat,

“*Sakk-ı Şer'î*” (Karar Yazım Usulü) birinci sınıflarda 2 saat, ikinci ve üçüncü sınıflarda haftada 3'er saat,

“*Hüsn-ı hat*” (Güzel Yazı) birinci ve ikinci sınıflarda haftada 2'şer saat,

“*İmla ve İnşa*” (Kompozisyon) ilk üç sınıfta haftada 1'er saat,

“*Kanun-ı Arazi*” (Arazi Kanunu) son sınıfta haftada 2 saat,

“*Usul-ı Muhâkemat-ı Hukukiye ve Teşkilat-ı Mehâkim*” (Hukuki Yargılama Usulü ve Mahkeme Teşkilatı) üçüncü sınıflarda haftada 2, dördüncü sınıflarda haftada 1 saat,

“*Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye*” (Hukuki Tutanak Tanzimi) son sınıflarda haftada 2 saat,

³¹⁷ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 74

“*Kanun-ı Ceza*” (Ceza Kanunu) birinci sınıflarda haftada 2 saat,

“*Usul-ı Muhâkemat-ı Cezaiye*” (Cezai Yargılama Usulü) ikinci sınıflarda haftada 2 saat,

“*Tanzim-i İ’lâmât-ı Cezaiye*” (Cezai Tutanak Tanzimi) üçüncü sınıflarda haftada 1 saat,

“*Ticaret-i Berriye Kanunu*” (Kara Ticareti Kanunu) üçüncü ve dördüncü sınıflarda haftada 1’er saat,

“*Ticaret-i Bahriye Kanunu*” (Deniz Ticareti Kanunu) son sınıflarda haftada 1 saat,

“*Kanun-ı İcra*” (İcra Kanunu) son sınıflarda 1 saat,

“*Hukuk Düvel*” (Devletler Hukuku) ikinci sınıflarda haftada 1 saat.³¹⁸

Bu programa göre Mekteb-i Kudat’da cuma günleri hariç her gün üç ders işlenecektir. Yalnızca perşembe günleri üçüncü sınıflarda, cumartesi günleri dördüncü sınıflarda son ders boş bırakılmıştır. Ocak ayında alınan kararda mevcut olmayan hukuk-ı düvel dersinin, yeni programa eklendiği görülmektedir.³¹⁹

Sadaret’in ilgili yazısından iki ay sonra, müfredatın hazırlanarak hocaların vazifelendirilmesi ve programın uygulamaya konulması dikkat çekicidir. Nitekim dönem sonuna gelindiğinde, dönem ortasında eklenen bu derslerin imtihanlarının yapılmaması o sene için kararlaştırılmıştır.³²⁰

Muallimhane-i Nüvvab’ın; Mecelle³²¹ ve Dürer³²² dersleri nedeniyle yabancıları olmadığı arazi kanunu, kara ticareti kanunu ve ceza kanunlarının yanında yeni derslerin müfredata eklenmiş olması yüzyıllardır süregelen medrese müfredatında radikal bir değişikliktir. Muallimhane-i Nüvvab’ın kuruluşunu anlattığımız bölümde bahsi geçtiği üzere, klasik medrese düzeninde yapılan yeniliklere bu defa eklenen müfredat yeni bir ivme kazandırmıştır. Şöyle ki; ilk kez şer’î hukuk eğitimi verilen bir

³¹⁸ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76

³¹⁹ Jun Akiba, “Muallimhane-i Nüvvab’dan Mekteb-i Kuzat’a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni”, *Sahn-ı Seman’dan Darülfünuna Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası*, (Ed. Ahmet Hamdi Furat), İstanbul Mart 2021, s.16

³²⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2009, s. 8

³²¹ Bkz. Aydın, Mehmet Akif, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 231-235

³²² Bkz. Akgündüz, Ahmet, “Dürerü’l-Hükam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 27-28

kurumda Tanzimat sonrası uygulamaya konan yabancı menşeli bazı kanunlar ders olarak okutulacaktır.

Mekteb-i Kudat Talimatnamesini içeren ulaşabildiğimiz tek metin, 1909 tarihli bir Şuray-ı Devlet kararının ek'inde bulunmaktadır.³²³ Talimatnamede geçen, kurumda okutulacak derslerin işleniş şekilleri, puanlama usulleri, giriş imtihanlarının mahiyeti, sınıf geçiş ve mezuniyet usulleri, sınıfta kalma ve mektepten atılma hususları ilgili bölümlerde işlenecektir.

Kurumun isminin “*Nüvvab*”dan (naip) “*Kudat*”a (kadılar) çevrilmesinde, statü yükseltme çabası görülmektedir. Nihayetinde “*naib*” vekil veya yedek anlamını çağrıştırmış olduğundan, asıl olan “*Kadi*” kelimesinin daha tercih edilebilir olduğu görülmektedir.

Yeni düzenlenen talimatname ile bazı yeni kararlar alınmıştır. Şöyle ki; Mektebin idare heyeti, bir müdür, iki müdür muavini, bir kâtip ve iki mubassır (müzakereci/gözetmen) olarak değiştirilmiştir. Personelin vazifeleri, ilgili bölümde zikredilecektir. Daha önceki yönetmeliklerde olmadığı halde bu defa mektep müdürünün padişah iradesi ile atanması kararlaştırılmıştır. Bu özellik; sadece yüksek mektep olarak kabul edilen Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye vs. gibi kurumlara verilmekteydi.

Yönetmelikte; mektebin süresinin 5 yıla çıkarıldığı karar altına alınsa da ulaştığımız sınıf listeleri ve mezuniyet çizelgelerinden, bu kararın hiç uygulanmadığı anlaşılmıştır.³²⁴

Yönetmeliğin 2. Maddesinde, Mekteb-i Kudat mezunlarının Şer’î hizmetlerde istihdam edildikleri gibi Mekteb-i Hukuk mezunlarının sahip oldukları tüm imtiyazlara da sahip olacakları belirtilmektedir. Konu ilk önce 28 Şubat 1909 (7 Safer 1327) tarihinde Meşihat tarafından Şûrây-ı Devlet’e oradan Maarif Nezareti’ne havale edilip oradan da görüş alınmak üzere Mekteb-i Hukuk idaresine havale edilir. Mekteb-i Hukuk’un, Mekteb-i Kudat’ın yeni ders programını incelemesi neticesinde bu maddeye, giriş imtihanlarına nizamnamedeki derslerin eklenmesi şartıyla olumlu

³²³ BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

³²⁴ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1877, s. 57; Defter No:1885, s.66-67; İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 140; Defter No: 2008, s. 8

cevap verdiği görülmektedir.³²⁵ Bu madde, Adliye Nazırı tarafından 20 Mart 1909 (27 Safer 1327) tarihinde reddedilmiş ve yürürlüğe konmamıştır. Gerekçe olarak müfredatın, Mekteb-i Hukuk müfredatının tamamını karşılamadığı, Mekteb-i Hukuk mezunlarının dava vekâleti (avukatlık) yapabiliyorken, Mekteb-i Kudat mezunlarının hak ve imtiyazlarına nail olamadıkları, bu şekilde her iki kurum mezunlarının kendilerine tanınan haklarda müstakil olmaları gerektiği belirtilmiştir.³²⁶

Şûrây-ı Devlet tarafından ilk başta olumlu karşılanan 2. madde, Maarif ve Adliye Nezaretlerinden gelen yazılar üzerine 31 Temmuz 1909 (13 Receb 1327) tarihinde iptal edilmiştir.³²⁷ Kurum mezunlarının dava vekilliği (avukatlık) yapmalarına izin verilmediği bu yazışmalardan anlaşılabilir. Avukatlar tarafından kurulan ilk baronun reisi, Muallimhane-i Nüvvab mezunlarından Yanyalı Edip Efendi'dir. Kendisinin, avukatlık mesleğine yeni girmiş olanlara yardım etmiş olduğu, gayretli ve dürüst biri olduğu belirtilmektedir. Fahri olarak Adliye Nezareti hukuk müşavirliği yapmıştır.³²⁸ Mezunların biyografilerinde de görüleceği üzere bu kurum mezunu birçok kişi avukatlık mesleğine geçiş yapmıştır.

Mekteb müdürünün padişah tarafından atanmasının kararlaştırılması, giriş imtihanlarında Şer'î ilimler yanında Rüştiyelerde görülen derslerin de sorulacak olması ve en nihayetinde mektep mezunlarına dava vekilliği gibi Mekteb-i Hukuk mezunlarına tanınan ayrıcalığın tanınmak istenmesi ile Meşihat'ın, Mekteb-i Kudat'a, Mekteb-i Hukuk ile aynı statüyü kazandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar Mekteb-i Kudat mezunlarına avukatlık (dava vekilliği) yapma hakkı tanınmamış olsa da bu dönemde eklenen dersler ile müfredat, Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye'nin müfredatı ile büyük oranda benzerlik sağlamıştır.³²⁹ Medrese usulü eğitim alan şer'î hâkimlerin, nizami mahkemelerde de başkanlık yaptıkları düşünüldüğünde yeni düzenlenen müfredatın bu personele Tanzimat kanunları alanında uzmanlık kazanma imkânı sağlamış olduğu açıktır.

³²⁵ BOA.MF.MKT., Yer Bilgisi: 1106 – 20, (20.02.1327)

³²⁶ BOA.ŞD., Yer Bilgisi: 225 – 13, (14.10.1327)

³²⁷ BOA.ŞD., Yer Bilgisi: 225 – 13, (14.10.1327)

³²⁸ Ali Haydar Özkent, "Dava Vekilleri", *Muhamat*, No: 42, 1 Mart 1334 (1 Mart 1918), s. 15'ten aktaran A. Adem Yörük, *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul, 2016, s. 15

³²⁹ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, C. 5, s. 332

Kasım 1910 tarihinde Meşihat tarafından Maarif Nezareti'ne yeni bir bina talebinde bulunulmuştur. Talepte; mektebin talebesinin çoğalması sebebiyle, Cağaloğlu'ndaki Darulmuallimin'in -uygun görüldüğü takdirde- Mekteb-i Kudat'a tahsis edilmesi istenmiştir. Ancak cevabi yazıda buranın Ticaret Mektebi'ne tahsis edilmiş olduğundan isteklerinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir.³³⁰ Feyzioğlu; bu isteğin yerine getirilmiş olduğunu yazmış ise de³³¹ arşivdeki yazışmalar bu talebin onaylanmadığını göstermektedir.

VII. Adli Kapitülasyonlarla Mücadele Etmesi Beklenen Bir Medrese; Medresetü'l-Kudat Dönemi (1913 – 1924)

18 Haziran 1913 (13 Receb 1331) Çarşamba günü; Harbiye Nezaretinin batı cephesinde yeni yapılan bina, Medresetü'l-Kudat Müdüriyeti'ne teslim edildi. Giriş kapısının hemen üstünde sağ tarafta “*ve izâ hakemtüm beyne'n-nâsi en tahkümû bi'l-adli*”³³² yani insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmedesiniz mealindeki³³³ ayeti kerime, ortada “*Medresetü'l-Kudat*” ve kapının sol üstünde “*el-kadâü bi'l-adli min akva'l-ferâiz*” yani adaletle hükmetmek farzların en kuvvetlilerindedir yazısı bulunmaktaydı.³³⁴

İ. Hakkı Uzunçarşılı Medresetü'l-Kudat döneminin başlangıcını, İbnü'l-emin Mahmud Kemal'in “*Arpalık*” makalesini³³⁵ kaynak göstererek 1914 olarak belirlemiştir.³³⁶ (İbnülemin'in bu kanaate, medrese nizamnamesinin 1914 tarihinde yayınlanması nedeniyle vardığı düşünülebilir.) Uzunçarşılı aynı kitabının 268. Sayfasında³³⁷ kuruluş tarihini bu kez, 22 Aralık 1909 (9 Zilhicce 1327) olarak vermektedir. Bu husus kaynaklarında bir karışıklığın olduğunu göstermektedir.

³³⁰ BOA.BEO., 3830 – 287177, (27.11.1328)

³³¹ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *a.g.e.*, s. 86

³³² Nisa Suresi, Ayet: 58

³³³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Zehraveyn Yayınları, C. 3, yy. s. 10

³³⁴ Ahmed Şirani, “Medresetü'l-Kudat Binây-ı Cedîdinin Devr-i Teslimi”, *Medrese İtikadları*, Say. 6, 18 Receb 1331 (23 Haziran 1913), s. 50

³³⁵ İbnülemin Mahmud Kemal, “Arpalık”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Matbaa-i Bahriye, Sene: 16, s. 283

³³⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 120

³³⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 268

Mehmet İpşirli'nin TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki ilgili makalesinde kurumun, 1908 yılında Mekteb-i Kudat'a bir yıl sonra da Medresetü'l-Kudat'a dönüştürüldüğü belirtilmiştir.³³⁸ İlhami Yurdakul'un aynı ansiklopedideki "Mekteb-i Nüvvab" makalesinde de kurumun 1909 yılından itibaren Medresetü'l-Kudat olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir.³³⁹ E. Buğra Ekinci, 1908 tarihini tercih edenlerdendir.³⁴⁰ Akiba ise 1908 ve 1909 tarihinin arşiv kaynaklarına uymadığını belirterek, kurumun 1913 yılında Medresetü'l-Kudat'a çevrildiğini belirtmiştir.³⁴¹ Diren Çakılcı ise makalesinde Uzunçarşılı'yı kaynak göstererek 1909 tarihini tercih etmiştir.³⁴² Ayşe Zişan Furat, makalesinde Jun Akiba'yı kaynak göstererek 1913'ü tercih etmiştir.³⁴³ Yaşar Sarıkaya'nın da diğer tarihçiler gibi 1909'u kuruluş tarihi olarak belirttiği görülmektedir.³⁴⁴

Feyzioğlu, Osman Nuri Ergin'in tarihini referans göstererek, 1909 tarihini kuruluş tarihi olarak gösterme yanlılığına düşmüştür.³⁴⁵ Çakılcı da makalesinde 1909 tarihini, başka bir makaleyi referans göstererek aktarmayı tercih etmiştir.³⁴⁶ Diren Çakılcı ve Kemal Yıldız ise makalelerinde, Uzunçarşılı'yı kaynak göstererek 1909 tarihini kullanmışlardır.³⁴⁷ Uzunçarşılı'yı referans göstererek 1909 tarihini kullanan diğer iki kaynak ise daha önce zikri geçen Hasekioğlu'nun yüksek lisans tezi ile Emel Bengü Bal'ın yüksek lisans tezidir.³⁴⁸ Tüm bu yanlış tarihlendirmelerin ana kaynağının, Uzunçarşılı'nın tarihlendirmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Elimizdeki Balıkesirli İbrahim Efendi'ye ait talebe giriş imtihanı evrakı, Mayıs/Haziran 1913 tarihli olup Mekteb-i Kudat mührü ile mühürlenmiştir.³⁴⁹ Mekteb-i Kudat tabiri kullanılan Haziran 1913 tarihli bir Şûrây-ı Devlet kararı da kurumun 1913 Haziran ayına kadar Mekteb-i Kudat olarak devam ettiğini göstermektedir.³⁵⁰

³³⁸ Mehmet İpşirli, "Medresetü'l-Kudat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 343 - 344

³³⁹ İlhami Yurdakul, "Mekteb-i Nüvvab", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, s. 240-241

³⁴⁰ E. Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, 2006, s. 232

³⁴¹ Jun Akiba, "A New School for Qadis: Education of the Shria judges in the Late Ottoman Empire", *Turcica*, Cilt: 35, s. 153

³⁴² Diren Çakılcı, "a.g.m.", s. 94

³⁴³ Ayşe Zişan Furat, "a.g.m.", s. 154

³⁴⁴ Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 93

³⁴⁵ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *a.g.e.*, s. 84

³⁴⁶ Mustafa Çakılcı, Haluk Perk, "a.g.m.", s. 66

³⁴⁷ Diren Çakılcı, "a.g.m.", s. 94; Kemal Yıldız, Ferda Esengün Hasekioğlu, "a.g.m.", s. 418

³⁴⁸ Ferda Esengül Hasekioğlu, *a.g.t.*, s. 30; Emel Bengü Bal, *a.g.t.*, s. 48

³⁴⁹ EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 2. Sınıf İmtihan Kâğıtları, No:1, Cemaziyelahir 1331 (Mayıs/Haziran 1913)

³⁵⁰ BOA.BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 4186 – 313924, 18 Receb 1331 (23 Haziran 1913)

Haber kaynaklarının, Haziran ayındaki açılıştan³⁵¹ önce -18 Haziran 1913 Çarşamba (13 Receb 1331)- resmi kurumların ise zamanla Medresetü'l-Kudat ismini kullanmaya başladığını görmekteyiz.³⁵²

Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin günlüklerinde de okulun açılış tarihi olarak 18 Haziran 1913 (5 Haziran 1329) çarşamba günü olarak belirtilmiştir. Hayri Efendi, zikrolunan günde Şeyhülislam Esad Efendi ile açılışa katıldığını kaydetmiştir.³⁵³ O tarihe kadar günlüklerinde, okulun adını Mekteb-i Kudat olarak kaydetmiştir.³⁵⁴ Kanaatimiz; bu tarihin Medresetü'l-Kudat dönemi için başlangıç olmasının daha doğru olacağı şeklindedir.

Okul mezunlarından Ahmed Şîrânî, henüz kurum inşaat halinde iken yazmış olduğu yazısında, Medresetü'l-Kudat'ın Osmanlı mahkemelerinin istiklalini sağlayacağını belirtmiştir. O'na göre Osmanlıların şeref ve haysiyetini ihlal eden kapitülasyonların kaldırılmasını, bu okul oldukça kolaylaştıracaktır. Şîrânî'ye göre bu kuruma girmeye hak kazanan medrese kökenli talebeler, fıkıh bilgileri sayesinde akranlarından (Mekteb-i Hukuk mezunlarını kastediyor) daha ileri bir konumda olacaklardır.³⁵⁵ Şîrânî; okula, geçmiş dönemdeki medreselerin yaptıkları hizmetlere ve hatıralarına hürmeten “*mektep*” yerine “*medrese*” denmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir.

Bu yazının bir etkisinin olup olmadığı bilinmemekle birlikte bu tarihler, yeni yüksek medreselerin de ortaya çıktığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutabâ (1913), Medresetü'l-Vâizîn (1914), Medresetü'l-Mütehassısîn (1914) ve Medresetü'l-Hattâtîn (1914) bu dönemde kurulmuştur.³⁵⁶

Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi kendi döneminde, İstanbul medreselerini birleştirerek müfredatlarına bazı eklemeler yapmıştır. *Dâru'l-Hulâfeti'l-Aliyye*

³⁵¹ Ahmed Şîrânî, “Medresetü'l-Kudat Binây-ı Cedidinin Devr-i Teslimi” *Medrese İtikadları*, Say. 6, 18 Receb 1331 (23 Haziran 1913), s. 50

³⁵² Ahmed Şîrânî, “Şuûnât-ı İlmiye”, *Medrese İtikadları*, Say. 2, 19 Cemaziyelahir 1331 (26 Mayıs 1913), s. 15;

BOA.KB.MAA.FE., Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı, 6 – 46, 18 Şaban 1331 (23 Temmuz 1913)

³⁵³ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, (Haz. Ali Suat Ürgüplü), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 325

³⁵⁴ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet, ...*, s. 115-185-252-264-267-296-318

³⁵⁵ Ahmed Şîrânî, “Mekteb-i Kudât yahut Medresetü'l-Kudât Binây-ı Cedidi”, *Beyanü'l-Hak*, C. 7, Say. 158, 26 Cemaziyevvel 1330 (13 Mayıs 1912), s. 2806-2807

³⁵⁶ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, S. 327

Medreseleri olarak teşkilatlanmış yeni medreselerde matematik, coğrafya, tarih gibi derslere yer verilerek, medreselerin mektepler karşısındaki konumları güçlendirilmeye çalışılmıştır. İttihatçıların medreselerle alakalı bu çabalarında; Balkan Savaşları sonrası bozulan imajın düzeltilmek istenmesi ve ulemanın desteğini almak istemelerinin etkili olduğu tahmin olunabilir. Bu ortam; 60 yıla yakın bir zamandan beri hizmet vermekte olan ve her türlü reforma uyum sağlayarak ayakta kalmayı başaran kurumumuzun da unutulmuşluktan kurtulmasına vesile olmuş gibidir.

Evkaf Nâzırı Ürgüplü Hayri Efendi tarafından Mimar Kemaleddin Bey'e yaptırılan yeni okul binası, bodrum katı ile dört kattan oluşmaktadır.³⁵⁷ Mimar Kemaleddin Bey, Hayri Efendi'ye göre “*uzun müddet Almanya'da bulunmasına rağmen Türklük ve İslamlık hissiyatını kaybetmemiş, daima Türk mimarisini ihya emelinde olan bir aydıdı. Yol genişletme çalışmalarında İslami binaların yıkılmasını isteyenlere karşı gelmiş, pek çok eserin kurtarılmasına hizmet etmişti.*”³⁵⁸ Binada, medrese mimarisi ile özdeşleşebilecek kubbe ve avlulu dikdörtgen plan gibi unsurlar bulunmamaktadır. Kendi döneminde yapılan diğer mekteplerin planlarına uyum göstermektedir. Kurum, kullanım pratikleri noktasında da klasik medrese formatında bir dönüm noktasıdır. Kaloriferli olan bina³⁵⁹ Beyazıt'ta Kaptan İbrahim Paşa Camii yanına yapılmıştır. İnşaat masrafı 11.000 lira tutmuştur. İçerisinde beş dersane, imtihan salonu, yemekhane, teneffüşhane, idarecilere ait odalar bulunmaktadır.³⁶⁰

Ürgüplü Hayri Efendi hatıralarında bu icraatları sebebiyle, İttihat ve Terakki Fırkası içerisindeki “*Türkçü*” tabirini kullandığı bir gurup tarafından hedef alındığını belirtmiştir. Kendisine muhalif olanların muhalefet nedenlerini, hatıratında şu şekilde ifade etmiştir.

“Bu kadar gürültüye (muhalefete) sebep benim meşihate (Şeyhülislamlığa) geçer geçmez evvela mehâkim-i şer’iyede (şer’i mahkemelerde) bulunan memurinden vüsûk (güvenilir) ve itimâda mazhar olamayan bir çok hükkâmı (hakimleri) azledişim ve mehâkim-i şer’iye usûl-ı muhakemesinde (yargılama usullerinde) halkın en ziyade

³⁵⁷ Yıldırım Yavuz, *İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemaleddin 1870-1927*, TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, Ankara, 2009, s. 240-241

³⁵⁸ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet, ...*, s. 273

³⁵⁹ BOA.EV.MH., Evkaf, Muhasebe, 138-252

³⁶⁰ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1335, s. 234

şikayetine bâdî (sebeup) olan usulleri değiştirişim ve Mekteb-i Kudat'tan mezun olmayan kimseleri kazâya (kadılığa) tayin etmeyerek... ehil ve muktedir zevâtı tayin edişim... bir taraftan da... medâris-i İşlamiyenin (İşlam medreselerinin) asırlardan beri devam etmekte olan usûl-ı tedrisinde (ders işleniş usulünde) bir inkılab husûle getirerek Dersaâdet'te (Dâru'l-Hulâfeti'l-Aliyye) nâmu altında mevcûd medârisi tevhîd ederek (birleştirerek) asr-ı hâzıra (günümüz dünyasına) muvafık bir Őekle ifrağ ediverişim... ”³⁶¹

9 Ocak 1914 (5 Safer 1332) tarihli Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan “Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi”;³⁶² okulun Meşihat'e bağlı olduğu ve Padişah tarafından atanacak bir müdür ile idare edileceğini belirtmektedir. Uygulamada ise her yıl bir müdür, bir müdür muavini ve bir kâtibin istihdam edildiği tespit edilmiştir.³⁶³

Okulun eğitim müddeti Şevval ayının 15'inde başlayıp Cemaziyelahir ayının başında bitecek Şekilde planlanmıştır. Şaban ayının 15'ine kadar olan vakitte, giriş imtihanları ve bir üst sınıfa terfi imtihanları yapılacaktır. Giriş imtihanlarında daha önceki senelerde olduğu gibi İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Vaz', İlm-i Mantık, İlm-i Belagat, İlm-i Usul-ı Fıkıh, İlm-i Akaid, İlm-i Kelam, Tarih-i İşlam, Tarih-i Osmani, Coğrafyay-ı Osmani, Hesap, Kitabet ve Hüsn-ı Hat derslerinden olacaktır. Bir önceki dönemden farklı olarak İlm-i kelam dersinin yanına -sehven olduğunu düşündüğümüz- aynı manaya gelen İlm-i Akaid'in eklendiği görülmektedir.

Okuldaki eğitim süresi bu yönetmelikte 4 sene olarak belirtilmiştir. Bir önceki döneme göre yeni eklenen dersler şunlardır;

- 1- Tatbikat-ı Őerîye (Şer'î yargılama tatbikatı)
- 2- Tanzim-i İ'lâmat-ı Cezaiye (Cezai hukuk tutanağı tanzim usulü)
- 3- İktisad

³⁶¹ Sezer Şimşek, *Ebu'ulâ Mardin, Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Alimi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 165

³⁶² “Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi”, *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

³⁶³ İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Merkez Dersiam Maaş Müfredat Defterleri, Defter No: 2865, s. 233 – 235; Defter No: 2876, s. 142 – 144;

İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Maaş Tahakkuk Cetveli Defterleri, Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. İlmiye Aidatı Tekaudiye Defterleri, Defter No: 3098, s. 1 – 2; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. Memurin Maaş Defteri, Defter No: 2567, s. 420;

İSAM. MŞH. Daire-i Meşihat Merkez Maaş Defterleri, Defter No: 2923, s. 184; Defter No: 2930, s.

4- Tatbikat-ı Hukukiye, Cezaiye ve Ticariye³⁶⁴ (Hukuki, Cezai ve Ticari yargılama tatbikatı)

Mekteb-i Kudat döneminin nizamnamesinde belirtilmediği gibi bu nizamnamede de belirtilmeyen “*Mükâleme-i Arabiye*” (Pratik Arapça) dersinin bir sene daha verilmeye devam edildiği görülmektedir.³⁶⁵ 1918 yılında müfredata alınan “*Hukuk-ı Aile*” dersi 1919’da da işlenmiş, kanunun yürürlükten kalkması ile müfredattan da çıkarılmıştır.³⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı’nın nihayetine doğru, İstanbul’un birinci ve ikinci işgalinden Medresetü’l-Kudat da etkilenmiştir. Birinci işgal döneminde (1918 – 1919 eğitim döneminin sonunda, 12 Nisan 1919) Medresetü’l-Kudat’a bir Fransız Nişancı taburunun konaklaması için el konulmuştur.³⁶⁷ Meşihat tarafından, Maarif Nezareti’nden bina isteğinde bulunulmuşsa da bu isteğe olumlu bir cevap verilememiştir.³⁶⁸ İkinci işgal döneminde ise (13 Mart 1920) İngilizler tarafından el konulmuştur.³⁶⁹ Bu dönemde de (bina daha işgal edilmeden) Meşihat Tarafından Hariciye Nezareti’ne binanın işgal edilmemesi için müracaat edilmiş ancak bu el koymaya mani olunamamıştır.³⁷⁰ İşgal ordularının binayı tahliyesi için yapılan yazışmaların, 1920 yılı sonlarına kadar devam ettiği görülmektedir.³⁷¹ Medresetü’l-Kudat binasının işgali üzerine kurum talebeleri Medrese-i Süleymaniye’ye (eski adı Medresetü’l-Mütehassısîn) nakledilmiştir.³⁷² Kurumun bu şekilde, eğitim faaliyetine işgal yıllarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Kasım 1920 tarihli arşiv evrakında çeşitli medreselerde ve cami odalarında ikamet eden ve kendilerine kömür yardımı yapılması gereken talebelerin listesi tespit edilmiştir.³⁷³ Nitekim işgalin devam ettiği 1919-1920 ve 1921 yıllarına ait talebe imtihan evrakları ile müderris maaş defterleri, eğitimin kesintisiz olarak devam ettiğini göstermektedir.³⁷⁴ 1920 ve 1921 yıllarının

³⁶⁴ “Medresetü’l-Kudat Nizamnamesi”, *Takvim-i Vekâyi*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

³⁶⁵ İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Merkez Dersiam Maaş Müfredat Defterleri, Defter No: 2865, s.263

³⁶⁶ İSAM. MŞH. Memurin Maaş Defteri, Defter No: 2567, s. 432

³⁶⁷ BOA. HRC.SYS., Hariciye, Siyasi, Yer Bilgisi: 2528-52, (M. 09.04.1919)

³⁶⁸ BOA. MF.MKT., Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, Yer Bilgisi: 1238-120, (R. 14 Haziran 1335)

³⁶⁹ BOA. HRC.SYS., Hariciye, Siyasi, Yer Bilgisi: 2525-11, (M. 04.02.1922)

³⁷⁰ BOA. HRC.SYS., Hariciye, Siyasi, Yer Bilgisi: 2533-11, (M. 23.02.1920)

³⁷¹ BOA. HRC.SYS., Hariciye, Siyasi, Yer Bilgisi: 2535-32, (M. 8.11.1920);

BOA. HRC.SYS., Hariciye, Siyasi, Yer Bilgisi: 2535-42, (M. 14.12.1920);

³⁷² BOA. İSTM. MŞH. DFT2. d, Yer Bilgisi: 2096, s. 341, (M. 09. 11. 1920); Yer Bilgisi: 2097, s. 288, (16.12.1920)

³⁷³ BOA. İSTM. MŞH. DFT2. d, Yer Bilgisi: 2097, s. 151,152,153, (M. 01. 11. 1920)

³⁷⁴ EDAM Arşivi: Kitabet-i Resmîye Dersi, 1. Sınıflar İmtihan Kâğıtları (R. 29 Mart 1337);

mezunları Ceride-i İlmiye’de ilan edilmiştir.³⁷⁵ Kurum binasının itilaf devletleri tarafından 1920’nin Aralık ayında tahliye edildiği anlaşılmaktadır.³⁷⁶ 23 Ocak 1921 (13 Cemaziyelahir 1339) tarihli bir dilekçe, Medresetü’l-Kudat binasının bu tarihe yakın bir zamanda İngilizlerden boşaltıldığına işaret etmektedir.³⁷⁷

24 Nisan 1923 tarihinde Medresetü’l-Kudat, Maarif Vekaleti’ne bağlanmıştır.³⁷⁸ Gelen yazıda; kurumda bir müdür ile bir müdür muavinin istihdam edilebileceği ayrıca iki mubassır’ın (müzakereci-gözetmen) görev yapabileceği bildirilmiştir. Yazıda, tüm muallimlerin bir haftada girebileceği toplam ders saatinin en fazla 74 saat olabileceği belirtilmiştir. Aynı dosyada bulunan personel ders listesinde, tüm personelin verdikleri derslerin toplam saatinin 72 olduğu görülmektedir.³⁷⁹

Birinci Dünya Savaşı esnasında belli bir yaşın üzerindeki medrese talebelerinin cephelere nakledilmesi üzerine, yetişmiş talebe temini Medresetü’l-Kudat için de zorlaşmıştır. Müracaatlarda yaşanan düşüş, eğitimin kalitesine de tesir etmiştir. Eğitim kalitesindeki düşüşün önüne geçilebilmesi için kurum müderrisleri tarafından hazırlanan bir ıslahat layihası Maarif Vekâleti’ne sunulmuştur. *Mahfil*’de yayınlanan layihada Tahirü’l-Mevlevî ilk önce kurumun ne kadar kıymetli olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir.³⁸⁰

“Malum-ı âlîdir ki: hem şer’î hem kanûni ulûm ve fûnûnun dâru’-tedrisi (öğretildiği yer) olmakla medâris (medreseler) ve mekâtib-i sâireden (diğer mekteplerden) mümtaz (seçkin) bulunan (Medresetü’l-Kudat) 1270 tarihinde (Muallimhane-i Nüvvab) ünvaniyle tesis edilmiş ve altmış, yetmiş seneden beri rûz efvân (devamlı) bir terakki izhâriyle birçok fuhûl (üstün) ulemanın menşe-i irfânı (bilgi kaynağı) olmuş, devlet-i ebed müddet-i İslamiye

EDAM Arşivi: Sakk-ı Şer’î Dersi, 1. Sınıflar İmtihan Kâğıtları ve Müsveddeleri, (H. 16 Cemaziyelahir 1339);

EDAM Arşivi: Medhal-i İlm-i Hukuk Dersi, 1. Sınıflar Not Tablosu, (H. 8 Receb 1338);

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 420-466;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 184-202

³⁷⁵ *Ceride-i İlmiye*, C. 5, Say. 60, (Ğurre-i Ramazan 1338) s. 1931; C. 6, Say. 67, (Şevval 1339) s. 2156

³⁷⁶ BOA. İSTM. MŞH. DFT2. d, Yer Bilgisi: 2097, s. 288, 289, (M. 16. 12. 1920)

³⁷⁷ İSAM. MŞH. Encümen-i İntihab-ı Memurin-i İlmiye Karar Müsvedde Varakaları, Klasör No: 1838, Varak No: 141

³⁷⁸ BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 35, Yer Bilgisi: 88-428-1 (R. 24.02.1339)

³⁷⁹ BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1 (R. 27.12.1339)

³⁸⁰ Tahirü’l-Mevlevî, “Medresetü’l-Kudat Hakkında Bir Mazbata”, *Mahfil*, C. 4, Say. 40, Safer 1342 (Eylül 1923), s. 56-59

kavânîn-i medeniyesinin (medeni kanunlarının) el-hak me'hazı (kaynağı) olan ilm-i celil-i fikhın münhasıran (özellikle) mahall-i tahsili (tahsil yeri) ve nazari (teorik) ve ameli (pratik) olarak talimi hususunda yegane bir müessesese olması hasebiyle vaz-ı aslîsi veçhile (ilk haliyle) devletçe idâmesi (devam ettirilmesi) zarûrî görülmüştür.

Bu müessesese-i marifete bidayeten (başlangıçta) ikmâl-i nüсах (kitap bitirerek) ile icâzetnâme (diploma) ahz eylemiş (almış) zevât bil-imtihan (imtihanla) alındığı, tedrisâta da (derslere de) o nisbette ehemmiyet verildiği cihetle mezunîni (mezunları) ricâl-i ilmiye (ulema) arasında hakikaten müşârun bil-benân (parmakla gösterilen) olurdu. Nitekim yakın vakitlere kadar ve hâlen bile bazı menâsıb-ı ilmiye (ilmi makamlar) ile mehâkim-i nizamiyenin (nizami mahkemelerin) bu mezûnîn (mezunlar) ile pîrâyedâr (kıymet sahibi) olduğu görülmektedir.”

Komasyon tarafından hazırlanan layihada, ilk önce problemin nedenlerine işaret edilmiş daha sonra tavsiye olunan çözüm çareleri sıralanmıştır. Layihada tespit edilen problemler ve tavsiye olunan çözüm yolları şunlardır;³⁸¹ derslerin çoğunu tamamlamış ve gayet sıkı bir imtihan ile medreseye kaydolanmış talebeler silah altına alınmış olduğundan, onların yerine henüz derslerini tamamlamamış bulunan talebeler alınmak zorunda kalınmıştır. Maarife bağlı mekteplerde de aynı şekilde olduğu üzere tabii olarak yeni gelen talebeler eskilerin yerini henüz dolduramamıştır. Savaşın bitmesiyle bu hususun zamanla yerine oturacağı muhakkaktır. Daha önce adli işlerde istihdam olunmuş olmaları sebebiyle, bazı zevata sunulan imtihan ayrıcalığı, derslerde bu kişilerin geri kalmasına sebep olmuştur. Bunlara sunulan ayrıcalığın kaldırılması gerekmektedir. Talebelerin gündüzlü olarak medreseye devam etmeleri, talebeleri yatacak yer ve nafaka hususunda sıkıntıya sokmaktadır. İaşe ve yatacak yer temini için başka bir medreseye daha kayıt yaptıran talebeler her iki kurumun derslerini de takip etmekte zorlanmaktadırlar. Yapılması gereken, Maarife bağlı diğer yüksek mekteplerde olduğu gibi Medresetü'l-Kudat'ın da yatılı hale getirilmesi ve talebelere bir miktar (aylık 250'şer kuruş) burs verilmesidir. Medreseye bir litografî (baskı)

³⁸¹ Tahirü'l-Mevlevî, “Medresetü'l-Kudat Hakkında Bir Mazbata”, *Mahfil*, C. 4, Say. 40, Safer 1342 (Eylül 1923), s. 56-59

makinası alınması veya bu iş için uygun bir miktarın medrese bütçesine ayrılması da talep olunmuştur.

Yukarıda zikrolunan hususlar ile okul yönetmeliğinde de bazı değişikliklere gidilmesi tavsiye olunmuştur. Bu hususlar:³⁸² okul idaresinin -diğer yüksek eğitim kurumları gibi- bakanlık tarafından değil, özerk yapıdaki müderrisler komisyonu tarafından üstlenilmesi, okula girebilmek için Medrese-i Sahn mezunu olmuş olmak şartının ilavesi (Medresetü'l-Mütehassısîn için bu şart mevcuttur.), Hali hazırda hâkimlik yapanlardan imtihana girmemiş olanların, okula imtihansız giriş haklarının kaldırılması, okulun açılış ve kapanış tarihlerinin kameri takvime (hicri) göre değil şemsi takvime (miladi) göre ayarlanması (sıcak yaz aylarına eğitim döneminin rastlamaması için), giriş imtihanlarının Meşihat tarafından görevlendirilecek vazifeliler tarafından değil, okulun müderrisleri tarafından icra edilmesi, bir ayda üç derse girmeyenlerin okuldan ihracı ağır görüldüğünden, ders sayısının beşe çıkarılması ve kayıt silme işleminin meşihatın kararı yerine *müderrisîn meclisi*'nin (öğretmenler kurulu) kararına bağlanması, fıkıh derslerinin anlaşılması için gerekli olan Usul-ı Fıkıh dersinin, haftada iki saat olmak üzere programa ilavesi, yıl sonu imtihanlarında, her ders için beş soru sorulması gibi müderrisleri sınırlayan şartların kaldırılması, bütünleme (ikmal) imtihanına girecek olan talebelerin, imtihan esnasında bir üst sınıfın derslerine de devam edebilmesi; bir mazeret sebebiyle bütünlemeye girememiş son sınıf talebesinin gelecek sene mezuniyet imtihanlarına kadar bütünleme imtihanına girebilmesine müsaade edilmesi, Doktora belgesi alan talebelerin, sadece mezuniyet belgesi alanlara istihdamda tercih olunması, mezuniyet diploması alanların yemin (tahlif) işlemlerinin, Meşihat tarafından değil, Maarif tarafından yaptırılması hususlarıdır.³⁸³

Zikrolunan ıslahat layihısından kısa bir zaman sonra, Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girmiştir. Medreseler ile alakalı fikriyatı belli olan yönetimin, önerilen bu ıslahatı uygulamadığı görülmektedir. Nitekim Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan iki ay sonra 1 Mayıs 1924 tarihinde Medresetü'l-Kudat'ın kapatıldığını tespit etmekteyiz.³⁸⁴ İki hafta sonraya ait bir yazıda, okula ait binanın tahliye edilerek

³⁸² Tahirü'l-Mevlevî, "Medresetü'l-Kudat Hakkında Bir Mazbata", *Mahfil*, C. 4, Say. 40, Safer 1342 (Eylül 1923), s. 56-59

³⁸³ Tahirü'l-Mevlevî, "a.g.m.", s. 56-59

³⁸⁴ BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 5, Yer Bilgisi: 88-428-1 (R. 01,05, 1340)

Daru'l-Fünûn'a devri emredilmektedir.³⁸⁵ 1924-1925 eğitim döneminde okulda tahsil gören talebenin 66'sının Mekteb-i Hukuk'a nakıldıkları tespit edilmiştir.³⁸⁶

³⁸⁵ BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 6, Yer Bilgisi: 88-428-1 (R. 18.03.1340)

³⁸⁶ *T.C. Maarif Vekâleti 1925 – 1926 Ders Senesi İhsâiyât Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 8

İKİNCİ BÖLÜM: OKULUN İÇ İŞLEYİŞİ VE ÖLÇME DEĞERLENDİRME USULLERİ

I. Asaletin Değil Liyakatin Önceliği; Kayıt - Kabul Şartları

Muallimhane-i Nüvvab; belli bir medrese eğitiminden geçmiş ve hâkimlik imtihanlarında 5 dereceli hâkimlik mahallerinden birine atanmaya hak kazanamamış olan hâkim adayları için tesis olunmuştur. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer’de (Şer’i Hâkimler Yüksek Kurulu) imtihan olunan mevcut hâkimler de başarılı olamadıkları takdirde, belgeleri yenilenmeyip Muallimhane’ye sevk olunmuşlardır.³⁸⁷

Osmanlı’da yüksek din eğitimi inceleyen bir çalışmada, “*Muallimhane-i Nüvvab’ın giriş şartlarında, medrese mezuniyeti şartı olmadığı*” ifade edilmiş ve bu bilgi üzerine, bu kurumun medrese eğitimini hiç almamış veya yarıda bırakmış olanlara hukukçu olma fırsatını sunduğu kanaatine varılmıştır.³⁸⁸ Varılan bu sonuç, medrese mantığının anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Medrese tedrisatında asıl olan, okunan kurum değildir. Kimde okunduğu ve ne okunduğudur. Bütün icazetnamelerde okunan dersler ve okutan müderrislerin isimleri kayıtlıdır. Hangi medresede okudukları zikredilmez. Nitekim Muallimhane-i Nüvvab’ın giriş şartlarında da Şerh-i Akaid dersinin dahi üzerinde ders okunmuş olması şartı aranmaktadır.³⁸⁹ Bu dersi okuyan bir talebenin, temel dini bilgilerden ziyade olarak, İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Vaz’, İlm-i Mantık, İlm-i Beyan, İlm-i Meani ve belli bir dereceye kadar da İlm-i Fıkıh okumuş olması gerekmektedir. Nitekim 1909 tarihli bir belgede Şerh-i Akaid ve üzerindeki derslerin yaklaşık 10 yıllık bir eğitimden sonra okunduğu görülmektedir. İmtihanla, senede sadece 20-30 arası talebe alan bir kurumun adaylar hususunda ne kadar titiz davranacağı da açıktır. Medrese eğitimi almamış birinin bu kuruma girebileceğini, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer’ (Şer’i Hâkimler Yüksek Kurulu) gibi bir ulema heyetinin önünde imtihan verebileceğini düşünmek mümkün değildir. Nitekim pek çok kurum mezunun, daha kuruma kayıttan önce Dersiamlık rütbesini almış kişiler oldukları bilinmektedir.³⁹⁰ Mezunlardan

³⁸⁷ BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi, 326 – 21224, (H. 1271)

³⁸⁸ Hasan Sabri Çelikleş, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 84

³⁸⁹ “Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6-7

³⁹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 142 (Bafra Ahmed Hamdi Efendi);

67'sinin dersiam (Prof.) derecesini ihraz etmiş ulemadan oldukları görülmektedir.³⁹¹ Dersiamların bile girmek için yarıştığı bir kuruma, medrese eğitimi almamış veya yarım bırakmış kimselerin girebileceğini öne sürmek gerçekçi bir yaklaşım değildir.

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde, mektebe dâhil olacakların 20 yaşından küçük olmaması, şerh-i akaid dersine kadar okumuş olması ve güzel ahlak (*hüsn-i sîret*) ile vasıflanmış olması gerektiği belirtilmiştir. Talebe; bu zikrolunan şartları taşıdığına dair, maruf (bilinen) ve güvenilir iki şahıstan şahadetname getirmek mecburiyetindedir. Bu şahadetname ile birlikte terceme-i halini (CV) de kuruma verecektir.³⁹² Şerh-i Akaid şartı sadece sıradan adaylar için değil, Zadeğân-ı İlmiye (ulemâzâde) için de geçerlidir. Yanya müderrislerinden Müftüzade Sunullah Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'nin dilekçesinde, Şerh-i Akaid'e kadar ders görmüş olduğu özellikle belirtilmiştir.³⁹³

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde; okula kaydolmak isteyenlerin, - şayet imtihanında muvaffak olurlarsa- meccanen (ücretsiz) kabul edilecekleri belirtilmiştir. Aynı yönetmelikte; bir önceki dönemde olduğu gibi kuruma kaydolmak isteyen talebelerin, 20 yaşını doldurmuş olması, imtihanlarda *isbât-ı liyâkat* edebilmesi ve güzel ahlak sahiplerinden (*hüsn-ı hâl eshabından*) olması istenmiştir.³⁹⁴ Müracaat edenlerden, aşağıdaki belgeler istenecektir;

- a) Kimlik Belgesi (*Tezkire-i Osmaniye*)
- b) Aşı Belgesi (*şehadetnamesi*)
- c) *Hüsn-ı hâl eshabından* olduklarına dair iki güvenilir zatın yazdığı belge (*şehadetname*)
- d) CV. (*Tercüme-i hâl varakası*)

S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 105 (Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi);

S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 260, (Ahıskalı Ali Haydar Efendi);

Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 57;

S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 328 (Osman Nuri Efendi)

³⁹¹ Bkz. Ek-1'de, tespit edilebilen mezunların biyografileri verilmiştir.

³⁹² "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

³⁹³ BOA.DH.MKT., Dahiliye, Mektubi Kalemi, Yer Bilgisi: 257 – 69, 5 Muharrem 1312 (9 Temmuz 1894)

³⁹⁴ "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat yönetmeliğinde;³⁹⁵ okula kaydolmak isteyenlerin yaşlarının 20'den aşağı olmaması, 35'ten de yukarı olmaması gerektiği belirtilmiştir. Bir önceki yönetmelikte istenen kayıt evrakları bu dönemde de istenmiştir. Getirdikleri evrakta belirtilen şartlara uymadığı tespit edilen adayların, kayıtları iptal edilecektir. 1913–1914 eğitim dönemi başına ait yoklama ve giriş imtihanı çizelgesinde, Batumlu Süleyman Tevfik Efendi'nin yaş şartına uymadığı için listeden çıkarıldığı tespit edilmiştir.³⁹⁶

1908 – 1909 eğitim dönemi 1. sınıflarının yaş ortalamasınının 30,6 olduğu bir sonraki sene 1. sınıflarının yaş ortalamasınının ise 29,1 olduğu tespit edilmiştir.³⁹⁷

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde (*Tâlimat-ı Dâhiliye*);³⁹⁸ okula dâhil olmak isteyenlerin getirecekleri evraktan CV (*tercüme-i hâl varakası*) kaldırılmıştır. Yönetmeliğe göre müdüriyete teslim edilecek evrak şunlardır.

- a) Kimlik belgesi (*Tezkire-i Osmaniye*)
- b) Cinayet veya namusu ihlal edecek herhangi bir suç işlemediklerine, güzel ahlak (*hüsn-ı hâl*) güzel ahlak sahibi olduklarına dair, okudukları medreselerin müderrisleri tarafından veya mahallelerindeki imam, muhtar veya tanınmış iki zat tarafından mühürlü hüsn-ı hâl ilmühaberi
- c) Aşı belgesi (*şehadetnamesi*)

Okula girmek isteyen bir kısım adayın, ilk önce kayıtsız olarak dersleri takip (*mülâzemeten*) ettikleri görülmektedir. Okulun ilk zamanlarından itibaren bu uygulamanın devam ettiği verilen dilekçelerden anlaşılmaktadır. Bayındır Kazası naibi Ahmed Sıdkı Efendi tarafından yapılan müracaatta, torununun bir yıldan beri Mekteb-i Nüvvab'a *mülâzemeten* devam ettiğini, kaydının yapılmasını rica ettiğini görmekteyiz.³⁹⁹ Mart 1881 (Rebiülahir 1298) tarihli bir kararda da 6 talebenin kayıtsız olarak –bir sonraki sene kayıtları yapılmak üzere- *mülâzemeten* (misafir öğrenci) devam edecekleri belirtilmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁵ “Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi”, *Takvim-i Vekâyi*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

³⁹⁶ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, T-9509

³⁹⁷ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 1,5

³⁹⁸ **İlmiye Sâlnâmesi**, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hılâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

³⁹⁹ BOA.DH.MKT., Dahiliye, Mektubi Kalemi, Yer Bilgisi: 19 – 48, 8 Şevval 1310 (25 Nisan 1893)

⁴⁰⁰ EDAM Arşivi, Talebe Kütük Defteri Transkripti, s. 18

A. Giriş İmtihanına Kabul (Yoklama) İmtihani

Muallimhane-i Nüvvab'a girmek isteyen talebelerin, giriş imtihanından önce bilgilerini ve kabiliyetlerini ölçme amaçlı bir ön imtihan yapılmıştır. 1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde; kadı adaylarına, *Çatalcalı Ali Efendi Fetvâları*'ndan soru sorulacağı belirtilmiştir. Sorular, muamelat (medeni hukuk) kısmı ile alakalı olacaktır. Adayların her birine bir fetva verilip, adaylardan fetvayı tercüme etmesi ve anlatması istenecektir.⁴⁰¹

1874 tarihli Meclis-i İntihab Nizamnamesi'nde fetvalardan orta uzunlukta birinin sorulacağı belirtilmiştir. Kitabın sayfası ilk olarak açıldığında, hangi sayfa gelirse o sayfadan sorulacaktır. İmtihan, meclis heyetinin çoğunluğu hazır olmadıkça başlamayacaktır. Talebeler soruyu cevaplarırken, heyet diğer sorulacak soruları aralarında müzakere edecektir. Başkan veya vekili soruyu soracak diğerleri müdahale etmeyecektir.⁴⁰² Cevapların yazılı olduğu kâğıtlar müdür ve muallimler tarafından tanzim edilerek, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'a (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu)'na gönderilecektir. Orada yapılacak ön değerlendirme neticesinde, giriş imtihanına girmesi uygun olanlar belirlenecektir.⁴⁰³

Osmanlı mahkemelerinde kadıların, fıkıh kitaplarından sonra en çok müracaat ettikleri kaynaklar fetva derlemeleridir. Bu derlemelerin soru-cevap tarzında hazırlanmış olması, Hanefî mezhebindeki tercih olunan görüşü belirtmesi, güncel konuları içermesi, cevapların kesin olması gibi hususlar bu derlemeleri önemli hale getirmiştir. Aynı zamanda fetvaya uygun kararların, bir üst mahkemeden dönme ihtimali de oldukça azalmaktadır.

Osmanlı Fetvahanesi'nin en çok itibar ettiği fetva derlemeleri, Çatalcalı Ali Efendi'ye (1692) ait *Fetâvây-ı Ali Efendi*,⁴⁰⁴ Feyzullah Efendi'ye (1703) ait *Fetâvây-*

⁴⁰¹ "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁴⁰² "Meclis-i İntihab Nizamnamesi", (M. 1874), İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 1999, s. 3-4

⁴⁰³ "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁴⁰⁴ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvây-ı Ali Efendi*, Dâru't-T, Kahire, 1257

ı Feyziyye,⁴⁰⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi'ye (1743) ait *Behcetü'l-Fetâvâ*⁴⁰⁶ ve Dürrizâde Mehmed Efendi'ye (1800) ait *Neticetü'l-Fetâvâ*⁴⁰⁷ eserleridir.⁴⁰⁸

Çatalcalı Ali Efendi henüz hayatta iken derlenen fetvaların, çoğunlukla “*olur*” veya “*olmaz*” şeklinde cevaplar verilmekte ve delillerine değinilmemektedir. Ondan fazla baskısı bulunan esere, Ahıskalı Ahmed Efendi ile Gedizli Mehmed Efendi tarafından, hükümlerin kaynaklarını belirten metinler eklenmiştir. “*Kitâbü't-Tahâre*” ile başlayan “*Kitâbü'z-Zekât*” ile biten derleme, 4412 fetvayı içermektedir. En çok fetva vakıf kurumu ile alakalıdır.⁴⁰⁹

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde, kuruma kaydolmak isteyenlerin, giriş imtihanından önce yoklama imtihanı olacakları belirtilmiştir. Talebeler; belirlenen günde grup grup, müdür ve muallimler tarafından imtihana tabi tutulacaklardır. Her gruba eşit derecede *Ali Efendi Fetvaları*'ndan sorulacaktır. Fetvalar ile birlikte her talebeye İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Meânî, İlm-i Mantık, İlm-i Vaz', İlm-i Beyân, İlm-i Usûl-ı Fıkıh ve İlm-i Kelâm'dan ikişer soru sorulacaktır. (Bu ilimlerden giriş imtihanında üçer soru sorulmaktadır.) İmtihan sonuçları, diğer şahadetname ve terceme-i hal evrakı ile birlikte bir hafta zarfında Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu)'na gönderilecektir.⁴¹⁰ İnceleme neticesinde, o sene yeni kayıt yapılması planlanan sayının üç katı talebe giriş imtihanına çağrılacaktır.⁴¹¹

1891-1892 eğitim döneminin başındaki giriş imtihanına 150 kişinin girdiği, üçte birinin yoklama imtihanını geçtiği, giriş imtihanını ise sadece 12 kişinin kazandığı, imtihana girenlerden ve geleceğin yargıtay başkanlarından olan H. Kamil Efendi tarafından hatıratında belirtilmiştir.⁴¹²

⁴⁰⁵ Feyzullah Efendi, *Fetâvây-ı Feyziyye maa'n-Nukûl*, İstanbul, 1266

⁴⁰⁶ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan), Klasik Yayınları, İstanbul, 2011

⁴⁰⁷ Dürrizade Mehmed Arif Efendi, *Neticetü'l-Fetâvâ*, İstanbul, 1265

⁴⁰⁸ Emine Arslan, “Osmanlı Dönemi Nuküllü Fetvâ Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 5, 2008 (Bahar), s. 135

⁴⁰⁹ Cengiz Kallek, “Fetâvây-ı Ali Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 438

⁴¹⁰ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁴¹¹ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁴¹² Esat K. Ertur, *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kamil Ertur'un Anıları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 29

1892 tarihli bir kararda, talebelerin önce yoklama imtihanına tabi tutulacakları belirtilmiştir. O sene için müracaat eden 107 talebeden, en fazla puan alanların üçte birinin giriş imtihanına alınacakları kaydedilmiştir.⁴¹³

1910 tarihinde Beyânü'l-Hak'ta yayınlanan bir yazıda, yoklama imtihanının yapılış tarzı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yazarı belli olmayan makalede, yoklama imtihanının sonuçlarının açıklanmasının uzun sürebileceği, dolayısıyla asıl giriş imtihanının Şevval ayının 15'ine sarkabileceği belirtilmiştir. Yazılı (tahrîrî) olan imtihanda, Dürer'den 3-4 satırlık bir metin (ibare) sorulduğu ve her birinden ikişer soru olmak üzere toplam 12 soruluk ibare tatbikatına dair soru sorulduğu açıklanmıştır. Soru sayısı 1883 tarihli yönetmeliğinin yarısıdır. Asıl giriş imtihanında, soru sayısının ve sorulacak ilimlerin daha fazla olacağı belirtilmiştir. İmtihan kâğıtları tetkik edilirken, kâğıtların kime ait olduğunun bilinmemesi için isim yazan bölümleri idare heyeti tarafından kesilmiş yerlerine numara verilmiştir. Makaleye göre, kâğıtları okuyacak olan 5-6 kişilik *heyet-i mümeyyize*, her sorunun ehemmiyetine göre puanlama yapmıştır.⁴¹⁴

1910 – 1911 eğitim döneminin başında yapılan 400'e yakın kişinin katıldığı yoklama imtihanında 190 kişi başarılı olabilmış, bunlardan da 84'ü giriş imtihanını kazanabilmiştir.⁴¹⁵ Bu sene itibariyle birinci sınıfların kontenjanında artırıma gidildiği görülmektedir. 1912 yılında ise kazanan sayısı 44'e düşmüştür.⁴¹⁶

1913 – 1914 eğitim dönemi başında yapılan yoklama (ön eleme) imtihanına, 384 kişi katılmıştır. Dürer'in ibaresindeki (metin) hataları nedeniyle 167 kişi elenmiştir. Geriye kalan 199 kişiden giriş imtihanında barajı (*üss-ı mizân*) geçebilen 47 kişi, kayıt hakkı kazanabilmiştir. İmtihanda baraj (*üss-ı mizân*) olarak 50 puan belirlenmiştir.⁴¹⁷ Bu sene kazananlar arasında bulunan Başkatıpzade (Rıfat Efendi) Ragıp Bey, hatıralarında yoklama ve giriş imtihanlarını şu şekilde aktarmıştır.

“Bu mektebe duhûl için ehliyetnâme ve İlm-i Kelâm okuduğuna dair bir vesîka-i resmiye ile evvela duhûliye (yoklama) imtihanına girebilmek için kaydolunurdu. Bu

⁴¹³ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No:2005, s. 54

⁴¹⁴ İsimsiz, “Mekteb-i Kudat İmtihani”, *Beyanü'l-Hak*, C. 3, Say. 73, 9 Şaban 1328 (16 Ağustos 1910), s. 1432

⁴¹⁵ *Beyanü'l-Hak*, C. 4, Say. 84, 5 Zilkade 1328 (26 Mart 1911), s. 1607-1608

⁴¹⁶ *Beyanü'l-Hak*, C. 7, Say. 164, 9 Receb 1330 (24 Haziran 1912), s. 2903

⁴¹⁷ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, T-9509

*kayıt hitâma (sona) erince, yevmiye (günlük) otuz-kırk efendi tahrîrî (yazılı) imtihan olunur. Bu imtihanda Arapça Dürer'den bir ibare (metin) yazılır, bu ibareyi tahrîk etmek (harekelemek), tahlîl etmek, mana vermek, mefhûm ve tercüme etmek, kezâ bu ibâreden sarf, nahiv, mantık, meânî, beyân, bedî', akâid, fıkıh, usûl-i fıkıh ilimlerinden üçer suâle cevap verip yazmaktır. Bu imtihana beş, altı yüz- bin efendi girip, bunlardan yüz, yüz elli kişi kazanır, bilâhare bu kazananlar arasında da "temyîz imtihanı" namını taşıyan şifahî bir imtihan da yapılıp otuz kırk efendi Mekteb-i Kudât'ı kazanarak dilşâd ve bermurâd olurlardı ki, bu mektebi kazanabilmek pek büyük bir şeref ve liyakat idi."*⁴¹⁸

Okul mezunlarından Ahmed Şîrânî, Medresetü'l-Kudat'ın talebe kaynağı olan medreselerin bakımsızlıktan kurtarılarak ihya edilmesi gerektiğini belirtirken, Medresetü'l-Kudat'a alınacak talebelerin de imtihanlarının ciddi olarak yapılmasını istemektedir. İmtihan barajını geçemeyip, hile ve hud'a ile girmek isteyenlere dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴¹⁹

⁴¹⁸ Başkatıpzade Ragıp Bey, *Tarih-i Hayatım: Tahsil, Harp, Esaret, Kurtuluş Anıları*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1996, s. 41

⁴¹⁹ Ahmed Şîrânî, "Mekteb-i Kudât yahut Medresetü'l-Kudât Binây-ı Cedidi", *Beyanü'l-Hak*, C. 7, Say. 158, 26 Cemaziyelevvel 1330 (13 Mayıs 1912), s. 2806-2807

Tespit edilen senelere göre yoklama imtihanına giren talebe sayıları ve başarı oranları şu şekildedir.

EĞİTİM DÖNEMİ	Yoklama (Ön Eleme) İmtihana Girenler	Yoklama İmtihanından Sonra Giriş İmtihanına Hak Kazananlar	MUVAFFAK OLAN TALEBE SAYISI	BAŞARI ORANI	KAYNAK
1891 - 1892	150	50	12	8%	Hüseyin Kamil Ertur Anıları, s. 29 MŞH.MİHŞKD, Defter No: 1885, s. 97
1892 - 1893	107	37	17	15%	MŞH.MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 54,60,61
1910 - 1911	400	190	84	21%	Beyânü'l-Hak, C. 3, Say. 73, s. 1432 Beyânü'l-Hak, C. 4, Say. 84, s. 1607
1913 - 1914	384	199	47	12%	Medrese İtikadları, Say. 2, s. 15 İstanbul Üni. Nadir Eserler Kütüp. T-9509
1917 - 1918	55	28	15	27%	İstanbul Üni. Nadir Eserler Kütüphanesi. T-9510

B. Giriş İmtihanlarının İcrası ve Puanlama Usulü

Okulun eğitim dönemimin Ramazan-ı şeriften önce son bulunduğu, yeni dönemin ise Ramazan ayından sonra başladığı bilinmektedir. Yeni eğitim öğretim döneminin giriş imtihanlarının da bayramdan hemen sonra başladığı görülmektedir. Nitekim okula kayıt için müracaat eden Talha Zihni Efendi'ye, bayramdan sonra Bab-ı Fetvâ'da imtihan meclisinin toplanacağı bildirilmiştir.⁴²⁰

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde;⁴²¹ kuruma kaydolmak isteyen talebelerin, Şerh-i Akaid'den daha yüksek dersleri okumuş olması gerektiği belirtilmiştir. İmtihan olmak isteyen talebelerin en geç Şevval ayının 25'ine kadar ismini idareye bildirmesi gerekmektedir. Giriş imtihanları, her sene Şevval'in on beşinde başlayacaktır.

⁴²⁰ BOA.MVL., Meclis-i Vâlâ, Yer Bilgisi: 483 – 28, 5 Cemaziyelahir 1282 (26 Ekim 1865)

⁴²¹ “Mualimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

Aynı yönetmelikte talebelerin, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) huzurunda imtihan olunacakları kaydedilmiştir. İmtihanda; Dürer ile daha önce okumuş oldukları ilimlerden üçer soru sorularak fikhî meselelere hâkimiyetlerinin derecesi anlaşılmaya çalışılacaktır.⁴²² Son dönem imtihan kâğıtlarını incelediğimizde, ilk önce Dürer'den bir metin (ibare) daha sonra ise metin ile alakalı olacak şekilde İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Vaz', İlm-i Mantık, İlm-i Meânî, İlm-i Beyân, İlm-i Usul-ı Fıkıh ve İlm-i Akaid'den üçer soru sorulduğu tespit edilmiştir. Yönetmeliğe uygun olan bu usulün, ilk zamanlardan beri devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴²³

1876-1877 eğitim öğretim dönemi giriş imtihanında, kazanan talebelerin aldığı puanlar şu şekildedir.⁴²⁴

NO	İSMİ	PUANI
1	Mostarlı Salih Hilmi Efendi	20
2	Seyyid Mustafa Rüşdi Efendi	18
3	Libohovalı Âdem Efendi	17
4	Ergirili Vehib Efendi	16
5	Nablusi Ahmed Efendi	16
6	Ergirili Ahmed Sabri Efendi	15
7	Arhavili Hurşid Efendi	15
8	Manastırlı Bekir Kamil Efendi	14
9	Aydoslu Mustafa Efendi	13

Listeye göre; tam puanın 20 olduğu ve bu puanın yarısından fazlasını alabilenlerin başarılı sayıldığı tahmin olunmaktadır. Bir sonraki sene yapılan giriş imtihanında ise tam puanın 30'a yükseldiği ve yine tam puanın yarısından fazlasını alabilenlerin başarılı sayıldığı tahmin olunmaktadır.

⁴²² "Mualimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁴²³ EDAM Arşivi, Giriş İmtihanı (Ulûm-ı Arabiye) İmtihan Kâğıdı Müsveddeleri, (17 Mayıs 1328, 10 Şevval 1331, 17 Teşrinievvel 1331 tarihli kâğıtlar)

⁴²⁴ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 20

1877-1878 eğitim öğretim dönemi giriş imtihanında, kazanan talebelerin aldığı puanlar şu şekildedir.⁴²⁵

NO	İSMİ	PUANI
1	Oflu Abdülhalim Efendi	27
2	Gümüshaneli Hasan Fehmi Efendi	24
3	İlbasanlı İbrahim Efendi	21
4	Filorinalı Hafız Hüseyin Efendi	21
5	Eğribacaklı Ali Efendi	21
6	Hemşinli Ahmed Galib Efendi	20
7	Ergirili Mehmed Talib Efendi	20
8	Libohovalı Musa Kazım Efendi	20
9	Karinabadi İbrahim Efendi	19
10	Hısn-ı Mansurlu Bekir Sıdkı Efendi	19
11	Hersekli Hafız Süleyman Efendi	17
12	Yanyalı Salih Efendi	16

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde;⁴²⁶ giriş imtihanında, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in tamamının veya muallimlerin ekserisinin hazır olması istenmiştir. Soruların tertibi, bu vazifelilerin huzurunda yapılacaktır. Bir önceki talimatnamede geçen ilimlerden soru sorulması kararlaştırılmıştır. En ziyade puan alan talebeler birinci sınıfa kaydolunacaktır.

Talimatnamede; giriş imtihanında talebelere, Dürer'den (İlm-i Fıkıh) uygun görülen bir ibare (metin), İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Meânî, İlm-i Mantık, İlm-i Vaz', İlm-i Beyân ve İlm-i Usul-ı Fıkıh'tan üçer soru sorulması kararlaştırılmıştır. Metin (ibare), harekeli olarak yazılacak ve manası da altına kaydolunacaktır. Metin (ibare), mana ve soruların her biri üç nokta (puan) olarak değerlendirilecektir. Talebenin yazısının düzgünlüğü (İlm-i hat) ve imlası dahi üçer puan kabul edilecektir.⁴²⁷

⁴²⁵ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 52

⁴²⁶ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁴²⁷ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğine göre; giriş imtihanı soru dağılımı ve puanlaması şu şekildedir.

SORU	PUAN
Dürer'in Harekelenmesi	3
Dürer'in Tercümesi	3
İlm-İ Sarf (3 Soru)	9
İlm-İ Nahiv (3 Soru)	9
İlm-İ Meânî (3 Soru)	9
İlm-İ Mantık (3 Soru)	9
İlm-İ Vaz' (3 Soru)	9
İlm-İ Beyan (3 Soru)	9
İlm-İ Usul-I Fıkıh (3 Soru)	9
Hat (Yazının Güzelliği)	3
İmla (Kelimelerin ve Cümlelerin Kurallara Uygunluğu)	3
TOPLAM ALINABİLECEK PUAN	75

Aynı yönetmelikte;⁴²⁸ en ziyade *isbât-ı ehliyet* edenlerin birinci sınıftaki boş kontenjanlara kaydolunacağı belirtilmiştir. Bir önceki sene birinci sınıftan bir üst sınıfa geçemeyenler, yeni giriş yapacak olanların önünde engel teşkil etmişlerdir. Bütün sınıflardan bir üst sınıfa geçişte bu usul uygulanmıştır. Örnek olarak; yirmi kişilik planlanan bir sınıfta ilk önce bir önceki seneden sınıfta kalan varsa onların yeri ayrılmış, daha sonra alttan veya -ilk sınıfsa- dışardan yeni alım yapılmıştır.

1886-1887 eğitim öğretim dönemine ait giriş imtihanı listesi ve kazananların aldıkları puanlar şu şekildedir.⁴²⁹

NO	İSMİ	PUANI
1	Zileli Mustafa Efendi	65
2	Vizeli Mehmed Hilmi Efendi	64
3	Elbistanlı Halil Esad Efendi	54
4	Ergirili Mehmed Asaf Efendi	52
5	Kuray-I Seb'alı Zihni Efendi	51
6	Yalvaçlı Mehmed Faik Efendi	51
7	Kayserili Halil Efendi	46
8	Ergirili Ebubekir Efendi	46
9	Ergirili Süleyman Efendi	44
10	Konyalı Mehmed Kamil Efendi	43

⁴²⁸ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁴²⁹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 129

11	Elbistanlı Abdurrahman Efendi	43
12	Safranbolulu Mehmed Kamil Efendi	41
13	Livaneli Süleyman Efendi	41
14	Livaneli Hasan Efendi	40
15	Aksekili Seyyid Mehmed Efendi	39
16	Karamani Ömer Efendi	37
17	Aksekili Mustafa Nafi Efendi	36
18	Çankırlı Hafız Ahmed Efendi	35
19	İspartalı İsmail Hakkı Efendi	35
20	Eskişehirli İsmail Hakkı Efendi	33
21	Mehmed Ali Efendi	32
22	Mehmed Fehmi Efendi	32
23	Ahmed Muhtar Efendi	32
24	Çankırlı Ahmed Tevfik Efendi	31

Listeye göre; birinci sınıftaki 24 kişilik boş kontenjana 19'u normal, 5'i ulema evlatlarından (zadegan-ı ilmiye) olmak üzere en yüksek puanı aldıkları belirtilen 24 kişi kaydedilmiştir. Sınıfın 30 kişilik olduğu düşünülürse geriye kalan 6 kişilik yer, bir önceki seneden sınıf tekrarı yapmak durumunda olanlara ayrılmış gözükmektedir.

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde; giriş imtihanının zamanının, kurum idaresinin Şeyhülislamlığa vereceği yazı (müzekkere) ile gazetelerde ilan olunacağı belirtilmiştir. Bu tarihte, imtihan heyetinde değişiklik yapılmış ve Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'den iki üyenin hazır bulunması yeterli görülmüştür. İmtihan, kurum müderrisleri tarafından yapılacaktır. İmtihanda; İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Vaz', İlm-i Mantık, İlm-i Meânî, İlm-i Beyân, İlm-i Usul-ı Fıkıh, İlm-i Kelam, Hüsn-ı Hat ve İnşâ'dan soru sorulacaktır. Yönetmelikte; yönetmeliğin yayınlanmasından iki sene sonrası için, giriş imtihanlarına bazı derslerin eklenmesi de kararlaştırılmıştır. İki sene sonraki imtihanda; muhtasar islam tarihi, osmanlı tarihi, muhtasar osmanlı coğrafyası, muhtasar hendese (matematik), basit kesir ve ondalık kesir konularından soru sorulması planlanmıştır.⁴³⁰ Bu madde ile müracaat edecek talebelere klasik medrese dersleriyle birlikte bir şekilde Rüştîye derecesinde eğitim almış olmalarının istendiği anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonraki ilk dönem ortaya çıkan “*hürriyet*” taşkınlıkları, mektebe kaydolmak isteyen talebelerin dilekçelerine de yansımıştır.

⁴³⁰ “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

Meşrutî idarenin veya hürriyetin; herkesin her istediğini serbestçe yapabilmesi olarak algılandığı ilk dönemde, bazı talebeler her istedikleri kuruma kayıt yaptırabileceklerini düşünmüşlerdir. Nitekim elimizdeki dilekçeye göre Mekteb-i Mülkiye imtihanını kazanamayan talebelerin şikâyetleri üzerine, bu talebelerin mülkiyeye girebildikleri belirtilmektedir. Zamanın karışıklığından istifadeyle, her sene 40 talebeyi bile zor alan Mekteb-i Mülkiye'ye 500'e yakın talebenin kayıt fırsatı yakaladığı görülmektedir.⁴³¹ Tahminimiz ilk dönemin heyecanı ile bu isteğe karşı konulamamış olduğu yönündedir.

Aynı yönde bir istek de Muallimhane-i Nüvvab giriş imtihanını kazanamayan talebelerden gelmiştir. Kasım 1908 tarihli dilekçede II. Abdülhamid döneminde yapılan giriş imtihanları eleştirilmiş, bir kısım talebenin imtihanı kazanamayarak geri gönderilmesinin zulüm olduğu belirtilmiştir. Şeyhülislamlık ve imtihan heyetine hakarete varan ifadelerle, eski devrin kapandığı artık tüm talebelerin istediği kuruma girebilme özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmiştir. Bu hususa, Mekteb-i Mülkiye'de yapılan uygulama örnek olarak gösterilmiştir. Talebeler dilekçede; şayet istedikleri yapılmazsa, yakında açılacak olan Millet Meclisi'ne şikâyet edeceklerini belirtmişlerdir. Şeyhülislamlık, tehditlere aldırmamış olacak ki yazdığı cevabi yazıda, okulun derslerinin ağır olduğunu, bu dersleri anlayabilmek için belli bir eğitimi almış olmak gerektiğini ve imtihansız girişin mümkün olmayacağını belirtmiştir.⁴³²

Kasım 1908'de toplanan Şurây-ı İlmiye Encümeni, sınavsız giriş taleplerine mealen şu şekilde cevap vermiştir:

“Muallimhane-i Nüvvab'da okutulmakta olan ulûm-ı şerifenin güzel olarak anlaşılması, zikrolunan mektebe giriş için imtihanı verilmesi lazım gelen ilimlerde meleke kazanmaya bağlı bulunduğu cihetle, eski usûlün değiştirilmesine mahal görülmediği ve zikrolunan mektebin derslerinden bi-hakkın istifadeyi temin edecek temel bilgileri öğrenmeksizin kolayca mektebe giriş niyetinin takip edilmesi, mektebin kurulmasından istenilen faydayı temin edemeyeceğine ve bununla beraber her sene mektebin giriş imtihanına talip olanlardan bir kısmının diğer kısmı üzerine hiçbir şekilde imtiyazları olamayacağı cihetle, her kim isbat-ı ehliyet eder ise onun mektebe kabulü kararlaştırılmış olup bu cihetle talebe-i ulumun cümlesinin isbat-ı ehliyetle

⁴³¹ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, C. 5, s. 327

⁴³² BOA.BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, Yer Bilgisi: 3402 – 255118, 7 Eylül 1324 (20 Eylül 1908)

*sırayla mektepten istifade edebileceğine binaen giriş imtihanının kaldırılmasıyla hâkimlik mesleğinin bozulması hiçbir şekilde uygun görülememiş olmağla keyfiyetin dilekçe sahiplerine bildirilmesi kararlaştırıldı.*⁴³³

1910 tarihinde Darulfünûn Ulûm-ı Âliye şubesi mezunları da Mekteb-i Kudat'a sınavsız girebilme talebinde bulunmuşlardır. Şuray-ı Devlet ve Maarif Nezareti tarafından okudukları dersler itibariyle yeterli görülen bu istek, 16 Ekim 1910 tarihinde Şeyhülislam Musa Kazım Efendi tarafından onaylanmıştır.⁴³⁴

Tespitimize göre, başından beri giriş imtihanından muaf tutulan tek grup, İstanbul Ruûsu alabilen İstanbul Dersiamlarıdır. Kendileri Medresetü'l-Kudat imtihanından bile daha ağır bir imtihandan geçtikleri için, bu hak onlara tanınmıştır. İstanbul Ruûsu alamamış olan taşra dersiamlarına bu hak tanınmamıştır. Nitekim 1913 yılında Mescid-i Aksa dersiamı Mehmed Said el-Cemâî tarafından Şeyhülislamlığa iletilen sınavsız giriş talebine, olumlu bir cevap verilmemiştir.⁴³⁵ Cevapta, taşra dersiamlarının sınav görmemiş olmaları nedeniyle ilmi derecelerinin bilinemediği, bu yüzden sınavsız olarak kuruma giriş hakkı verilemeyeceği belirtilmiştir.

1910 – 1911 eğitim döneminin başında yapılan 400'e yakın kişinin katıldığı yoklama imtihanında 190 kişi başarılı olabilmiş, bunlardan da 84'ü giriş imtihanını kazanabilmiştir.⁴³⁶ Bu sene itibariyle birinci sınıfların kontenjanında artırıma gidildiği görülmektedir. 1912 yılında ise kazanan sayısı 44'e düşmüştür.⁴³⁷

1913 – 1914 eğitim dönemi başında yapılan yoklama (ön eleme) imtihanına, 384 kişi katılmıştır. Dürer'in ibaresindeki (metin) hataları nedeniyle 167 kişi elenmiştir. Geriye kalan 199 kişiden barajı (üss-ı mizan) geçebilen 47 kişi, kayıt hakkı kazanabilmiştir. İmtihanda baraj (üss-ı mizan) olarak 50 puan belirlenmiştir.⁴³⁸

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat yönetmeliğinde,⁴³⁹ giriş (*duhûl*) imtihanlarının zamanının, gazetelerle ilan edileceği belirtilmiştir. Yönetmelikte; giriş imtihanında

⁴³³ İSAM. MŞH. ŞİEIMMD, Defter No: 1794, s. 28, 2 Zilkade 1326 (26 Kasım 1908)

⁴³⁴ BOA.MF.MKT., Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, Yer Bilgisi: 1160 – 87, 11 Şevval 1328 (16 Ekim 1910); (Dilekçe Tarihi: 17 Şaban 1328, 24 Ağustos 1910)

⁴³⁵ BOA. BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, Yer Bilgisi: 4184 – 313799, 3 Ramazan 1331 (6 Ağustos 1913)

⁴³⁶ *Beyanü'l-Hak*, C. 4, Say. 84, 5 Zilkade 1328 (26 Mart 1911), s. 1607-1608

⁴³⁷ *Beyanü'l-Hak*, C. 7, Say. 164, 9 Receb 1330 (24 Haziran 1912), s. 2903

⁴³⁸ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Materyal No: T-9509

⁴³⁹ “Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi”, *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

başarılı sayılmak için alınabilecek en az puanın (*üss-ı mîzân*), tam puanın yarısı olduğu belirtilmiştir.

İmtihanı; *Ders Vekili*'nin (şer'î eğitim kurumlarının umumi başkanı) başkanlığında, müderrislerden tayin olunacak bir heyet hazırlayacaktır. İmtihanda; İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Vaz', İlm-i Mantık, İlm-i Belâğat, İlm-i Usul-ı Fıkıh, İlm-i Akâid, İlm-i Kelâm ile Tarih-i İslam, Tarih-i Osmânî, Coğrafyây-ı Osmânî ve Hesâb derslerinden tahrîrî (yazılı) olarak yapılacaktır. Kelam ve Akaid ilimleri bir olduğundan, sehven ikisinin bir arada yazılarak tekrara düşüldüğü kanaatindeyiz. Nitekim 5 ay öncesine ait bir yazıda; Şeyhülislamlık tarafından sayılan imtihan olunacak dersler listesinde, sadece İlm-i Kelam dersi zikredilmiş, aynı manaya gelen İlm-i Akaid dersi belirtilmemiştir.⁴⁴⁰

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde (*talimat-ı dahiliye*);⁴⁴¹ giriş imtihanının bütün aşamaları teferruatıyla anlatılmıştır. Yönetmelikte, imtihanların yazılı (*tahrîrî*) olarak yapılacağı belirtilmiştir. İmtihana girecek talebelere numara verilecek ve her talebe imtihan günü kendi numarasının bulunduğu grup ile birlikte imtihana girecektir. İlan edilen günde imtihana girmeyen veya girdiği grupta imtihanını bitirmeden çıkanlar, o sene yapılacak diğer giriş imtihanlarına da alınmayacaklardır.

İmtihanlar yazılı (*tahrîrî*) olarak yapılacağından, her talebeye müsvedde kâğıt haricinde kurumun damgasının bulunduğu bir imtihan kâğıdı da verilecektir.⁴⁴² Talebenin yanında hokka ve kalemde başka bir şey bulunmayacaktır. İmtihan öncesinde talebeye; yanlarında kitap veya risale bulundurmalarının, birbirleri ile konuşmanın ve evrak alışverişi yapmanın yasak olduğu anlatılacaktır. Adaylara; yanlarında kitap veya risale varsa, idareye teslim etmeleri gerektiği, kurallara aykırı hareket edildiği takdirde o seneki imtihandan mahrum kalacakları bildirilecektir. Buna rağmen aykırı hareket eden olursa imtihan mahallinden çıkarılacaktır.

⁴⁴⁰ BOA.KB.MAA.FE., Kıbrıs, Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı, Yer Bilgisi: 6 – 46, 18 Şaban 1331 (23 Temmuz 1913)

⁴⁴¹ “Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mekkütüpcülüğü, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

⁴⁴² Bkz. Ek:26, EDAM Arşivi, Hüsn-ı Hat İmtihan Kâğıdı Örneği, Klasör: Hüsn-ı Hat Dersi Muhtelif İmtihan Kâğıdı, Evrak No: 12

Gözetmenlerin dikkatine rağmen kopya çektikleri tespit olunan adaylar, doğru cevap verseler dahi imtihanları yok hükmünde addedilecektir. İmtihan müddeti; talebeye sorular yazdırıldıktan sonra, 8 saattir. Bu müddetten sonra teslim edilen imtihan kâğıtları kabul edilmeyecektir. İmtihan esnasında dışarıdan yiyecek alınması yasaklanmıştır.

Talebe; cevaplarını müsvedde kâğıttan temiz kâğıda geçirdikten sonra *imzasını* (ad, imza), kâğıdın cevap yazılmamış boş bir yerine yazacaktır. Boş yere yazılmasının istenmesinin sebebi, daha sonra bu isim yazan kısmın kesilerek kâğıda şifre verilecek olmasıdır. Müsvedde kâğıdın da asıl kâğıt ile beraber verilmesi mecburidir. Vermekten kaçınanların, imtihan kâğıtları kabul edilmeyecektir.

Adayların başarılı sayılmaları için gereken en az puan (*üss-ı mizan*), tam puanın yarısı (*nısf-ı numara*) olarak kararlaştırılmıştır. Buna göre; *ulûm-ı arabiyenin* (Şer'î ilimler: İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Vaz', İlm-i Mantık, İlm-i Belâğat, İlm-i Usul-ı Fıkıh, İlm-i Akâid) toplamının ortalaması ve metin (*ibare*) harekelemesinin puanı 5'ten aşağı olursa, *fünûn-ı sâire* (diğer ilimler: Tarih-i İslam, Tarih-i Osmânî, Coğrafyây-ı Osmânî ve Hesâb) imtihanına giremeyecektir. Listelerde; medreselerde okutulan şer'î dersler için *Ulûm-ı Arabiye*, diğer dersler (Tarih, Coğrafya, Hesap) için *Fünûn-ı Sâire* tabiri kullanılmıştır.

1917-1918 eğitim öğretim dönemi giriş imtihanına dair, ulaştığımız bir liste şu şekildedir.⁴⁴³

Kayıt Sıra Numarası	Memleketi	İsmi	Ulûm-ı Arabiye Numarası	Fünûn-ı Sâire Numarası	Yekûn	Tertibi	Mûlahazat
1	Aydos	Mehmed	47	23	70	15	On Beşincidir
2	Gümüşhane	Seyyid Yahya	54	42	96	4	Dördüncüdür
3	Eğridere	İzzet	65	33	98	2	İkincidir
4	Şarki Karaağaç	Osman Nuri	49	49	98	3	Üçüncüdür
5	Bilecik	Mehmed	31				
6	Pirlepe	İsmail	51				Fünûn-ı sâireden imtihana gelmemiştir.
7	Şumnu/Yeni Pazar	Hüseyin Avni	56	31	87	6	Altıncıdır
8	Kırım	Seyyid Halil	52	41	93	5	Beşincidir
9	Eğin	Hafız Ahmed	54	31	85	7	Yedincidir
10	Eğridere	Şevket	T				
11	Batum	Hüseyin Hüsnü	50	28	78	12	On İkincidir
12	Ahyolu Burgos	Mehmed	47	38	85	8	Sekizincidir
13	Nallıhan	İsmail Hakkı	46	30	76	13	On Üçüncüdür
14	Yabanabad	Hamdi	31				
15	Serez	Mehmed Sami	44				
16	Drama	Salih	T				
17	Silistre	Abdülhalim	T				
18	Ezine	Halil Sami	29				
19	Ahyolu Burgos	Hasan Fehmi	36				
20	Eskicuma	İsmail Hakkı	47	24	71	14	On Dördüncüdür
21	Elbistan	Durmuş Ali	T				
22	Bursa	Hafız İsmail	28				
23	Afyon Karahisar	Hafız Mustafa	62	42	104	1	Birincidir
24	Taşköprü	Hafız Sadık	54	29	83	9	Dokuzuncudur
25	Demirci	Ahmed Şükrü	T				
26	Kayalar	Selahaddin	60	20	80	10	Onuncudur
27	Priştine	İsmail	T				
28	İstanbul	Mehmed Celaleddin	47	32	79	11	On Birincidir

Listeye göre; giriş imtihanına müracaat eden 55 kişiden 27'si imtihana girememiştir. İmtihana giren 28 kişiden 6'sı, ibarelerindeki (metin okuma veya harekeleme) hataları nedeniyle elenmişlerdir. Bunlar, listede T (*Terkîn-i Kayıt*) harfi ile gösterilmişlerdir. Geriye kalan 22 talebeden 16'sı yeterli puan aldığı düşünülerek *fünûn-ı sâire* (diğer şer'î olmayan dersler) imtihanına çağırılmışlardır. Bu talebelerden imtihana gelen 15 talebenin tamamı, kuruma kabul edilmişlerdir. Listede talebelerin aldıkları puanların ortalamasının değil toplamlarının yazıldığı görülmektedir.

1923 – 1924 eğitim öğretim dönemi başında yapılan giriş imtihanında ilk sınav *Ulûm-ı Arabiye*'den (şer'î ilimler), ikinci imtihan ise *Fünûn-ı Sâire*'den (diğer ilimler) yapılmıştır. İmtihana müracaat eden 38 talebeden 14'ü ilk imtihanda (*ulûm-ı arabiye*) elenmiş, geriye kalan 19 talebenin tamamı ikinci imtihanı (*fünûn-ı sâire*) geçerek medreseye girmeye hak kazanmıştır. Şer'î ilimler imtihanının okula girişte asıl

⁴⁴³ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Materyal No: T-9510

belirleyici faktör olduğu anlaşılmaktadır. *Ulûm-ı Arabiye* imtihanında tam puan 100 olarak belirlenmiş, ikinci imtihanında ise tam puan 50 olarak tespit edilmiştir. İkinci imtihanında 25 ve üzeri alınması yeterli görülmüştür.⁴⁴⁴

a) **Ulûm-ı Arabiye (Şer’î İlimler) Giriş İmtihan Soruları ve Değerlendirmesi**

Muallimhane-i Nüvvab döneminden Medresetü’l-Kudat döneminin nihayetine kadar okula girişler imtihanla olmuştur.⁴⁴⁵ Bu imtihanlara Zadeğân-ı İlmiye dediğimiz ulema sınıfı evlatları da 1887’den itibaren tabi tutulmuşlardır. İmtihansız girdikleri dönemlerde de *Şerh-i Akaid*’e kadar okumaları şart koşulmuştur ki en az 10 yıllık bir medrese eğitimi demektir.

Kuruma girişte; 1910 yılına kadar sadece *Ulûm-ı Arabiye*’den (şer’î ilimler), bu tarihten sonra *Ulûm-ı Arabiye* ve *Fünûn-ı Sâire*’den giriş imtihanı yapılmıştır. *Ulûm-ı Arabiye* (Şer’î İlimler) ve *Fünûn-ı Sâire* (Diğer Fenler) tabirlerinin giriş imtihanlarında kullanıldıkları manalar ile ara sınıf ve mezuniyet imtihanlarında kullanıldıkları manalar farklıdır.

Ulûm-ı Arabiye (şer’î ilimler) ve *Fünûn-ı Sâire* (diğer fenler) tabirlerinin kullanım alanlarına göre kapsadıkları dersler;

Giriş İmtihanlarında		Ara Sınıf ve Mezuniyet İmtihanlarında	
Ulûm-ı Arabiye (Şer’î İlimler)	Fünûn-ı Sâire (Diğer Fenler)	Ulûm-ı Arabiye (Şer’î İlimler)	Fünûn-ı Sâire (Diğer Fenler)
İlm-i Sarf	İslam Tarihi	İlm-i Fıkıh (Dürer)	Diğer tüm kanun ve uygulama dersleri
İlm-i Nahiv	Osmanlı Tarihi	Mecelle	
İlm-i Vaz’	Osmanlı Coğrafyası	İlm-i Ferâiz	
İlm-i Mantık	Hendese (Matematik)	Sakk-ı Şer’î	
İlm-i Meânî	Kesirler		
İlm-i Beyân			
İlm-i Usûl-ı Fıkıh			
İlm-i Kelam			

Bu bölümde; -ulaşabildiğimiz 5 senenin- giriş imtihanı kağıtlarının veya müsveddelerinin, şer’î ilimler (*Ulûm-ı Arabiye*) oturumu değerlendirilecektir. İnceleyeceğimiz 27 imtihan kağıdı veya müsveddeleri 5 ayrı seneye aittir. Bu 5

⁴⁴⁴ BCA.MEB.: 180-9-0-0, Evrak No: 68, Yer Bilgisi: 88-428-1, 16 Şaban 1341, (3 Nisan 1923)

⁴⁴⁵ “Meclis-i İntihab Nizamnamesi”, İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 1999, s. 3-4

seneden sadece bir seneninkiler, imtihan heyeti tarafından incelenerek not verilen imtihan kağıdı olup, diğer 4 senenin kağıtları talebelerin üzerinde karalama yaptıkları müsvedde kağıtlarıdır. Bu müsvedde kağıtlarında, sorular ve cevaplarının taslakları bulunmaktadır. İmtihan kağıdı müsveddelerinden, 2 senenin (1912 ve 1915) tarihleri tespit edilmiş olup diğer imtihan kağıdı ve imtihan kağıdı müsveddelerinin tarihleri belirlenememiştir.

Senesini tespit edemediğimiz bir senenin giriş imtihan kağıtlarının, tek müderris tarafından okunduğu ve not verildiği tespit edilmiştir. İlk soru olan Dürer metninin harekelenmesi ve tercüme edilmesi ile birlikte, 25 soru sorulduğu görülmektedir. İlk soruda; harekeleme, tercüme ve hat için üç ayrı puan verilmiştir. Beğenilmeyen cevapların, üzeri çizilip puan verilmemiştir. Bazı cevaplara 1 puan verilirken bazılarının üzerlerinin çizildiği, bazılarında da 2 puan verildiği tespit edilmiştir. Yapılan puanlamanın, sorunun zorluğu ve kolaylığına göre mi yoksa talebenin verdiği cevabın tam veya eksik oluşuna göre mi olduğu tespit edilememiştir.

Giriş imtihan kağıtları veya müsveddelerine ulaştığımız 5 senenin tamamında; Dürer metin harekelenmesi ve tercümesinin haricinde, 8 ilimden 3'er soru sorulduğu görülmüştür.

1912-1913 eğitim öğretim dönemi, giriş imtihanı şer'î ilimler (*ulûm-ı arabiye*) soruları ve ilimlere göre soru dağılımları⁴⁴⁶ (Sorular aktarılırken, sorulduğu şekil aynen aktarılmış olup sadeleştirme yapılmamıştır.)

SORULAR

ANA METİN

(وَمِنْهَا) أَيِّ مِنَ الشُّرُوطِ (سَتْرُ الْعَوْرَةِ وَهِيَ) أَيِّ الْعَوْرَةِ (لِلرَّجُلِ مَا تَحْتَ سُرَّتِهِ) فَالسَّرَّةُ لَيْسَتْ بِعَوْرَةٍ (إِلَى تَحْتَ رُكْبَتَيْهِ) فَالرُّكْبَةُ عَوْرَةٌ (وَنَحْوُهُ الْأَمَةُ) أَيِّ مَا يَكُونُ عَوْرَةً مِنَ الرَّجُلِ يَكُونُ عَوْرَةً مِنَ الْأَمَةِ (مَعَ ظَهْرَهَا وَبَطْنِهَا) فَإِنَّهُمَا فِي الرَّجُلِ لَيْسَا بِعَوْرَةٍ وَفِيهَا عَوْرَةٌ (وَنَحْوُهَا) أَيِّ الْأَمَةِ (الْمُكَاتَبُ وَالْمُدَبِّرَةُ وَأُمُّ الْوَالِدِ)⁴⁴⁷

- 1- Dürer'den yukarıdaki arapça metnin harekelenmesi ve tercümesinin yapılması

İLM-İ SARF

- 2- “أَمَةٌ” kelimesinde aksâm-ı seb’adan ne vardır?
- 3- Bu kelimenin vezni nedir?
- 4- Bu kelimenin cemi’ mükesseri ne gelir?

İLM-İ NAHİV

- 5- “وَنَحْوُهُ الْأَمَةُ” terkinde mübteda nedir? Haber nedir? Niçin?
- 6- Mübtedanın takdimi (öne alınması) kaç yerde vacibdir? Nedir?
- 7- Haberin takdimi (öne alınması) kaç yerde vacibdir? Nedir?

İLM-İ VAZ

- 8- “رَجُلٌ” kelimesinin vaz’ı şahsi mi nev’î midir? Hangi kısımdandır?
- 9- “الرَّجُلِ” kelimesinin vaz’ı şahsi mi nev’î midir? Hangi kısımdandır?
- 10- Şu iki vaz’ın tasviri?

İLM-İ MANTIK

- 11- “فَالسَّرَّةُ لَيْسَتْ بِعَوْرَةٍ” bi’tibari’l-udûl ve’t-tahsil nasıl kazıyyedir (önermedir)?
- 12- Hangisinden ise onu tarif ediniz?

⁴⁴⁶ EDAM Arşivi, (1328 Rumi) Ulûm-ı Arabiye Giriş İmtihan Kağıdı Müsveddesi

⁴⁴⁷ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Gureri'l-Ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1978, C. 1, s. 59

13- Mutlaka-i ma'dûle ile muhassale beyinde (arasında) fark nedir?

İLM-İ MEÂNÎ

14- “ مِنْهَا ” müsnedi (yüklemi) burada niçin zarf olarak ityân edildi (getirildi)?

15- Bu müsned (yüklem) niçin takdim olundu (öne alındı)?

16- “ سَتْرُ الْعَوْرَةِ ” müsnedi ileyhi (öznesi) niçin tehir olundu (geriye bırakıldı)?

İLM-İ BEYAN

17- “ وَنَحْوُهُ الْأَمَّةُ ” burada müşebbeh (benzeyen) kimdir?

18- Müşebbehü bih (benzetilen) kimdir?

19- Vech-i şebeh (benzerlik yönü) nedir?

USÛL-I FIKİH

20- “ إِلَى ” lafzı ğayet içindir. Ğayet nedir?

21- Ğayet muğayyada ne vakit dâhil, ne vakit hariç olur?

22- Burada (metinde) hariç mi dâhil mi?

İLM-İ KELAM

23- İnde'l-mütekellimin (kelamcılara göre) araz kaç nevidir? Nedir?

24- İnde'l-mütekellimin (kelamcılara göre) cevher neye derler?

25- Cevher kaç kısımdır? Nedir?

1915-1916 eğitim öğretim dönemi, giriş imtihanı şer'î ilimler (*ulûm-ı arabiye*) soruları ve ilimlere göre soru dağılımları⁴⁴⁸

SORULAR

ANA METİN

(ظَهَرَ أَنَّ إِمَامَهُ مُحَدِّثٌ أَعَادَ) أَيِ افْتَدَى بِإِمَامٍ ثُمَّ ظَهَرَ أَنَّ إِمَامَهُ مُحَدِّثٌ أَعَادَ الْمُقْتَدِي صَلَاتَهُ لِقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّمَا رَجُلٍ صَلَّى بِقَوْمٍ ثُمَّ تَذَكَّرَ جَنَابَةً أَعَادَ وَأَعَادُوا (افْتَدَى أُمِّيَّ وَقَارِيَّ بِأُمِّيِّ أَوْ اسْتَخْلَفَ أُمِّيًّا فِي الْأَخْرِيِّينَ فَسَدَتْ صَلَاتُهُمْ) أَمَّا صَلَاةُ الْقَارِيِّ فَلِأَنَّهُ تَرَكَ الْقِرَاءَةَ مَعَ الْفُدْرَةِ عَلَيْهَا وَأَمَّا صَلَاةُ الْأُمِّيِّينَ فَلِأَنَّهَا لَمَّا رَغِبَا فِي الْجَمَاعَةِ وَجَبَ أَنْ يَقْتَدِيَا بِالْقَارِيِّ لِتَكُونَ قِرَاءَتُهُ قِرَاءَةً لَهُمَا فَتَرَكَمَا الْقِرَاءَةَ التَّفْذِيرِيَّةَ مَعَ الْفُدْرَةِ عَلَيْهَا⁴⁴⁹

- 1- Dürer'den yukarıdaki arapça metnin harekelenmesi ve tercümesinin yapılması

İLM-İ SARF

- 2- “أَعَادَ” kelimesinin hemzesi ne içindir?
- 3- Bu kelimenin emsile-i muhtelifesini hareke vaz'ı ile (hareke koyarak) tasrîf ediniz (çekiniz).
- 4- Bunun emr-i hâzırının emsile-i muttaridesini nûn-ı muhaffefe ile muharrek (harekeli) olarak tasrîf ediniz (çekiniz).

İLM-İ NAHİV

- 5- “ظَهَرَ أَنَّ إِمَامَهُ مُحَدِّثٌ” terkiibindeki cümle, cümlenin hangi kısmındandır?
- 6- Bu terkiibde kaç cümle ve kelam vardır? Tayin ediniz (belirtiniz).
- 7- Bu cümlelerin eczâsını (öğelerini) tahlil ve irabdan mahalleri olup olmadıklarını beyan ediniz.

İLM-İ VAZ'

- 8- “ظَهَرَ” kelimesi kaç manaya ve kaç vaz'a mevzû'dur (vaz olunmuştur)?
- 9- Fiillerin vaz'ındaki ihtilafı beyan ediniz.

⁴⁴⁸ EDAM Arşivi, (1331 Rumi) Ulûm-ı Arabiye Giriş İmtihan Kağıdı Müsveddesi

⁴⁴⁹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Gureri'l-Ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1978, C. 1, s. 89

10- Bu kelimenin nisbet-i vaz'ını tasvîr ediniz (açıklayınız).

İLM-İ MANTIK

11- Bi hasebi's-sûret kıyas kaç kısımdır? Nedir?

12- “ اِفْتَدَى ” ile başlayan metinde kaç dava (iddia) vardır? Ve bunun şerhinde kaç delil vardır? Beyan ediniz.

13- Bu delilleri davalarıyla beraber kıyas şeklinde takrir ve tasvir ediniz (açıklayınız).

İLM-İ MEÂNÎ

14- “ ظَهَرَ أَنَّ إِمَامَهُ مُحَدِّثٌ أَعَادَ ” bu terkipte îcâz (kısa ve öz söyleme), itnâb (uzatarak söyleme) ve müsâvâtta (eşit derecede söyleme) hangisi vardır? Gösteriniz.

15- Karinelerin (belirtilerin) beyanı.

16- Aksâm-ı selâsenin (üç kısmın) tarifi ve her birinin aksâmı (kıismları) var ise ta'dâd ediniz (sayınız).

İLM-İ BEYAN

17- “ ظَهَرَ ” gibi mesâil-i fikhiyede (fikhi meselelerde) müsta'mel (kullanılan) fiiller zamandan münselihdir (soyulmuştur). Binaen aleyh hakikat mıdır? Mecaz mıdır?

18- Delili ile muvazzahan (izahlı olarak) beyanı.

19- Cüz'iyet alakasının (parçanın zikredilerek bütünün kastedildiği mecaz türü) muteber (geçerli) olmasının şartları nelerdir?

USÛL-I FIKIH

20- İnde'l-Hanefiye (hanefi alimlerine göre) kıyas kaç kısımdır ve nedir?

21- Nusûsda (ayet ve hadislerde) asıl olan ta'lîl midir taabbüd müdür (sabitlik midir? Değişkenlik midir?)

22- Bunda kaç mezheb (görüş) vardır? Beyan ediniz.

İLM-İ KELAM

- 23- Haber-i vâhid olan haber-i resûl (bir kişinin rivayet ettiği hadis-i şerif) esbâb-ı ilimden (bilgini kaynaklarından) olabilir mi? Mufasssalen (ayrıntılı) beyan ediniz.
- 24- “أَيُّمَا رَجُلٍ صَلَّى بِقَوْمٍ ثُمَّ تَذَكَّرَ جَنَابَةً أَعَادَ وَأَعَادُوا” hadis-i şerifi ile sabit olan meseleyi münkirin (inkar edenin) hükmü nedir?
- 25- Küfür ile iman arasında tekabül den (karşı olma anlamına gelen mantık terimi) ne var? Bunda kaç mezheb (görüş) vardır?

Tarihini tespit edemediğimiz bir yıla ait, giriş imtihanı şer'î ilimler (*ulûm-ı arabiye*) soruları ve ilimlere göre soru dağılımı⁴⁵⁰

SORULAR

ANA METİN

بَابُ الصَّلَاةِ عَلَى الدَّابَّةِ

كُلُّ مَوْضِعٍ يَجُوزُ لِلْمُسَافِرِ قَصْرُ الصَّلَاةِ فِيهِ) أَي فِي ذَلِكَ الْمَوْضِعِ وَهُوَ خَارِجَ عُمَرَانَ مَقَامِهِ سِوَاءَ كَانَ مَقَامُهُ مِصْرًا أَوْ قَرْيَةً كَمَا سَيَأْتِي فِي صَلَاةِ الْمُسَافِرِ (جَازَ فِيهِ) أَي فِي ذَلِكَ الْمَوْضِعِ (التَّطَوُّعُ لَهُ) أَي لِلْمُسَافِرِ (وَلِغَيْرِهِ عَلَيْهَا) أَي عَلَى الدَّابَّةِ (بِإِمَاءٍ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ) الدَّابَّةُ قِبَلَهُ كَانَ أَوْ لَا (وَلَوْ بِلَا عُدْرٍ) أَي جَازَ التَّطَوُّعُ فِيهِ عَلَى تَقْدِيرِ عَدَمِ الْعُدْرِ⁴⁵¹

ANA METİN

- 1- Dürer'den yukarıdaki arapça metnin harekelenmesi ve tercümesinin yapılması

İLM-İ SARF

- 2- “مَوْضِعٍ” ne kelimedir? Bu siygada (kip) kıyas ve kaide nedir? Kelime, kıyasa muvafık mıdır (uygun mudur)?
- 3- Bu kelime hangi babdandır? Bu babda kıyas ve kaidesi nedir?

⁴⁵⁰ EDAM Arşivi, (Tarihsiz) Ulûm-ı Arabiye Giriş İmtihan Kağıdı Müsveddesi

⁴⁵¹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerh-i Gureri'l-Ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1978, C. 1, s. 130

- 4- Bu kelimenin fiil-i muzâri' cemi' müennes ğâibesi nedir? İ'lâli ne veçhiledir (ne şekilde yapılır)?

İLM-İ NAHİV

- 5- “ كَلُّ مَوْضِعٍ ” mübtedada ta'rif (marife olması) asıldır. Burada nekre olarak vukuunun vech-i cevazı (cevaz yönü) nedir?
- 6- “ يَجُوزُ ” kelimesi terkipte (metinde) sıfattır. Sıfat-ı nahviyenin hangi nev'indedir (çeşidindedir)?
- 7- Bu nev'in (sıfat çeşidinin), mevsûfa (sıfatlanana) mutabakatı (uyumu) kaç yerde vacibdir?

İLM-İ VAZ'

- 8- “ كَلُّ ” neye mevzû'dur (vaz olunmuştur)? Hangi vaz' ile mevzû'dur (vaz olunmuştur)?
- 9- Hangi vaz' ile mevzû' ise o vaz'ın hangi kısmındandır?
- 10- Bu vaz'ı tasvir ediniz (açıklayınız)?

İLM-İ MANTIK

- 11- “ كَلُّ مَوْضِعٍ ” bir kaziyedir (önermedir). Mevzu' ve mahmulünü (öncüllerini) tayin ediniz (belirtiniz).
- 12- Bu kaziye (önerme), mûcibe-i külliyyedir (olumlu kapsamlı önerme). Aks-i müstevi (düz döndürme) ve aks-i takyidini (kayıtla sınırlı döndürmesini) beyan ediniz.
- 13- Aks-i müstevi ve aks-i takyid neye derler? “Kaide-i mahsûs” kaidesi nedir?

İLM-İ MEÂNÎ

- 14- “ كَلُّ مَوْضِعٍ ” müsnedün ileyhi (öznesi) niçin zikredilmemiştir?
- 15- Niçin nekre olarak irad edilmiştir?
- 16- Niçin vasıfla (sıfatla) takyid edilmiştir (kayıtlanmıştır)?

İLM-İ BEYAN

- 17- “ قَصْرُ الصَّلَاةِ ” mecazdır. Mecazın hangi nev'indedir (çeşidindedir)?
- 18- Bu mecazı tarif ediniz?

19- Bu mecazı tasvir ediniz?

USÛL-I FIKİH

- 20- “ فِيهِ ” metne nazaran nazmu'd-dâl ale'l-mananın (manaya delalet eden nazmın) vuzûh (açıklık) ve hafâ (gizlilik) itibariyle hangi kısmındandır?
21- Şerhe nazaran hangi kısmındandır?
22- Bu kısımların tarif ve hükümleri nelerdir?

İLM-İ KELAM

- 23- İman, örf-i şer'ide (şer'î kullanımda) neye denir?
24- Hanefilere göre amel imandan cüz müdür (parça mıdır)? Değil midir?
25- Mutezileye göre nasıldır?

Tarihini tespit edemediğimiz bir yıla ait, giriş imtihanı şer'î ilimler (*ulûm-ı arabiye*) soruları ve ilimlere göre soru dağılımı⁴⁵²

SORULAR

ANA METİN

لَا يَخْتَصُّ نَذْرٌ غَيْرُ مُعَلَّقٍ بِزَمَانٍ وَمَكَانٍ وَدِرْهَمٍ وَفَقِيرٍ) أَمَّا الزَّمَانُ فَاَنْ يَقُولَ لِلَّهِ عَلَيَّ
أَنْ أَصُومَ رَجَبًا أَوْ أَعْتَكِفَ رَجَبًا فَصَامَ أَوْ اَعْتَكِفَ شَهْرًا قَبْلَهُ أَوْ ذَكَرَ الصَّلَاةَ عَلَيَّ هَذَا
الْوَجْهَ جَازَ عَنِ النَّذْرِ وَقَالَ مُحَمَّدٌ وَزُفَرٌ لَا يَجُوزُ، وَلَوْ قَالَ لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِكَذَا
عَدَا فَتَصَدَّقَ بِهِ الْيَوْمَ جَازَ عِنْدَنَا خِلَافًا لِزُفَرٍ وَأَمَّا الْمَكَانُ فَإِنَّهُ لَوْ نَذَرَ أَنْ يُصَلِّيَ أَوْ
يَعْتَكِفَ أَوْ يَصُومَ أَوْ يَتَصَدَّقَ بِمَكَّةَ فَفَعَلَ فِي غَيْرِهَا جَازَ عِنْدَنَا خِلَافًا لِزُفَرٍ⁴⁵³

- 1- Dürer'den yukarıdaki arapça metnin harekelenmesi ve tercümesinin yapılması

İLM-İ SARF

- 2- “ مَكَانٌ ” kelimesi ne kelimedir? Muzâria nazaran (fiil-i muzârie göre) kaidesi nedir? Tafsilen (ayrıntılı) beyanı...
3- İsm-i tesğîrin tarifi ve evzânı (vezinleri) nedir? Muharreken (harekeli) beyanı

⁴⁵² EDAM Arşivi, (Tarihsiz) Ulûm-ı Arabiye Giriş İmtihan Kağıdı Müsveddesi

⁴⁵³ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Gureri'l-Ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1978, C. 1, s. 212

- 4- “ مَكَان ” kelimesinin ism-i tesğîri nedir? Bu vezinlerin hangisindedir?
Muharreken (harekeli) beyanı ...

İLM-İ NAHİV

- 5- “ لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أَصُومَ رَجَبًا ” terkibi (metni), isnad itibariyle cümlenin hangi kısmındandır?
6- “ رَجَبًا ” kelimesi munsarîf midir? Ğayr-ı munsarîf midir? Hangisi ise niçin?
7- “ رَجَبًا ” kelimesinin i'râbı ve bu babdaki (konudaki) kaideyi tafsîlen (ayrıntılı) beyan ediniz.

İLM-İ VAZ'

- 8- “ غَيْرَ مُعَلَّقٍ ” terkiibinin (metninin) hem muzâf (tamlanan) ve hem muzâf-ı ileyhini (tamlayanını), vaz'larını ve hangi kısımdan olduklarını beyan ediniz.
9- Bu terkîb-i izâfînin (isim tamlamasının) vaz'ını ve hangi kısımdan olduğunu beyan ediniz.
10- Bu terkîb-i izâfînin (isim tamlamasının) vaz'ını tasvir ediniz.

İLM-İ MANTIK

- 11- “ أَمَّا الزَّمَانُ فَأَنْ يَقُولَ لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أَصُومَ رَجَبًا ” bu kaziyenin (önermenin) mahzûfâtını (eksiltelenlerini) tayin ve takdir ediniz.
12- Tarafeyn (önermenin iki tarafı) itibariyle aksâm-ı kaziyeden (önermenin çeşitlerinden) hangisi olduğunu beyan ve kaziyeyi (önermeyi) tasvir ediniz.
13- Bu kaziyenin (önermenin) aks-i müstevisi (düz döndürmesi) nedir? Beyan ediniz.

İLM-İ MEÂNÎ

- 14- “ لِلَّهِ عَلَيَّ ” buradaki takdim (öne alma) kasr (tahsis) için midir? “ لِلَّهِ ”deki kasrı (tahsisi) tasvir ediniz.
15- Bu kasr (tahsis) hakiki midir? İzâfî midir?
16- Bu kasr, kasru's-sıfat ale'l-mevsûf mudur (sıfatın sıfatlanana tahsisi midir)? Kasru'l-mevsûf ale's-sıfat mıdır (sıfatlananın sıfata tahsisi midir)?

İLM-İ BEYAN

- 17- “ عَلِيَّ ” vüçûb (gereklilik) manasında mecazdır. Mecazın hangi kısmındandır?
- 18- Alakası nedir?
- 19- Tasvir ediniz (açıklayınız).

USÛL-I FIKIH

- 20- “ غَيْرُ مُعَلَّقٍ ” kaydı neden (neyden) i'tirâz (istisna) ediyor?
- 21- Mefhûm-ı muhâlifin (sözün açıkça ifade ettiği anlamın zıttı) hangi kısmından olur?
- 22- Mefhûm-ı muhâlif (sözün açıkça ifade ettiği anlamın zıttı) hakkında ihtilaf (görüş farklılıkları) nasıldır? Burada da ihtilaf var mıdır? İlliyyetle (sebeplerle) beyanı ...

İLM-İ KELAM

- 23- Vüçûb ale'llâh'a (Allah'ın bazı şeyleri yapmak zorunda olduğuna dair düşünce) kâil olanlar (düşüncesinde olanlar) var mıdır? Yok mudur?
- 24- Her iki takdire (düşünceye) göre delillendir.
- 25- Mâtürîdiye'nin bu mesele hakkında, mezheb-i mahsûsu (kendi görüşü) nedir?

Tarihini tespit edemediğimiz bir yıla ait, giriş imtihanı şer'î ilimler (*ulûm-ı arabiye*) soruları ve ilimlere göre soru dağılımı⁴⁵⁴

SORULAR

ANA METİN

(فَإِنْ صَلَّى) تَفْرِيعٌ عَلَى قَوْلِهِ التَّرْتِيبُ بَيْنَ الْفُرُوضِ فَرِضٌ (خَمْسَةٌ) مِنَ الْفُرُوضِ (ذَاكِرًا) فَرِضًا (فَإِنَّمَا فَسَدَتْ) الْخَمْسَةُ فَسَادًا (مَوْقُوفًا) عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ وَفَسَدَتْ عِنْدَهُمَا بِلا تَوْقُفٍ لَكِنْ عِنْدَ أَبِي يُوسُفَ فَسَدَ وَصَفَ الْفَرِضِيَّةَ وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ أَصْلُ الصَّلَاةِ (إِنْ أَدَّى) فَرِضًا (سَادِسًا صَحَّ الْكُلُّ) أَيِ السِّتَّةِ عِنْدَهُ⁴⁵⁵

- 1- Dürer'den yukarıdaki arapça metnin harekelenmesi ve tercümesinin yapılması

İLM-İ SARF

- 2- “مَوْقُوفًا” kelimesi hangi babdandır?
3- Cemi' Müennes Musahhahı ne gelir?
4- “حَنِيفَةَ” kelimesinin ism-i mensûbu nedir? Bu gibi kelimelerden ism-i mensûb yapmanın kaidesi nedir?

İLM-İ NAHİV

- 5- “مَوْقُوفًا” mef'ûl-ü mutlak-ı mecâzî midir? Nasıl bildin?
6- Mef'ûl-ü mutlak-ı mecâzî kaç türdür?
7- Şerh'deki “الْخَمْسَةُ” min ciheti't-terki'b (terkip yönünden) ne olur?

İLM-İ VAZ'

- 8- “مَوْقُوفًا” kelimesinin vaz'ı, şahsî mi nev'î midir?
9- “أَبِي حَنِيفَةَ”nin vaz'ı, şahsî mi nev'î midir?
10- Her iki vaz'ın tasviri? (açıklaması)

İLM-İ MANTIK

- 11- Kaziyye-i şartiyyelerde (şartlı önermelerde) hüküm nerededir? Bunda kaç mezheb (görüş) vardır?

⁴⁵⁴ EDAM Arşivi, (Tarihsiz) Ulûm-ı Arabiye Giriş İmtihan Kağıdı

⁴⁵⁵ Molla Hüseyin, *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerh-i Gureri'l-Ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1978, C. 1, s. 124-125

12- Kimlerin mezhebidir (görüşüdür)? Her birerleri neden ibarettir? Tayin ediniz (belirtiniz).

13- Menşe-i hılâf (görüş farklılıklarının kaynağı) nedir?

İLM-İ MEÂNÎ

14- “أَيُّ السِّتَّةِ” tefsirinden (açıklamasından) maksat nedir?

15- “صَحَّ” müsnedi (yüklemi) niçin fiil olarak irad olundu (kullanıldı)?

16- “الْكُلُّ” müsnedi ileyihi (öznesi) niçin muarref bil-lâm olarak ityân olundu (getirildi)?

İLM-İ BEYAN

17- Fiilerde olan istiâre (bir sözcüğü geçici olarak bir başkasının yerine kullanma) nasıl istiâredir?

18- “رَحِمَهُ اللَّهُ” deki “رَحِمَهُ”nin istiâresini takrir ediniz (belirtiniz).

19- Bu mecâzın karine-i mâniası (hakiki anlamı kullanmaya mani olan hususu) nedir?

USÛL-I FIKIH

20- “فَسَادًا مَوْفُوقًا” mutlak mıdır (sınırsız mıdır)? Mukayyed midir (sınırlı mıdır)?

21- Bunları tarif ediniz.

22- Mutlak mukayyed üzerine nerelerde hamlolunur (yorulur)? Buna muhalif var mıdır? Kimlerdir?

İLM-İ KELAM

23- Salât (namaz), me'mûrun bihdır (emrolunmuştur). İradeyi müstelzim midir (gerektirir mi)? Değil midir?

24- Bu meselede muhalif kimlerdir? Delilleri nedir?

25- Sıfat-ı iradenin (Allah'ın irade sıfatının) kaç (tür) taalluku (alakası) vardır?

Görüldüğü üzere tüm sınavlarda, Dürer metni üzerinden imtihan yapılmıştır. Soruların geldiği 8 ilim dalında da bir şekilde Dürer metni üzerinden hareket edilmeye çalışılmıştır. Talebenin, Dürer (ilm-i fıkıh) metnine tam olarak hakim olması istenmiştir. Okulda işlenen yargılama usullerinin öğretildiği muhakeme (yargılama) dersleri ve tutanak usullerinin öğretildiği sakk-ı şer'î dersleri; Dürer dersi konuları ile

paralel olarak devam ettirildiğine göre, bu hususun imtihanında aranması normaldir. Dürer'e hakim olmayan bir talebenin, diğer derslerde başarılı olamayacağı açıktır.

3 veya 4 satırlık bir metinde 8 farklı ilim dalından soru sorulması, ileri seviye metin çözümlemesi kabiliyeti gerektirmektedir. Sorularla; bilgiden ziyade, bilginin yeni konularda kullanılıp kullanılmadığının ölçülmek istendiği anlaşılmaktadır.

Dürer metninden sonraki ilk 9 soru; yine bu metinden olacak şekilde, İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv ve İlm-i Vaz'dandır.

İlm-i Sarf soruları ile talebenin, fiil ve isim vezinleri üzerine olan bilgisi ölçülmüştür. Sorular kolaydan zora doğru şekillenmiştir. Genel olarak ilk sorular *Binâ* kitabından, sonraki sorular *Maksûd* kitabının ilgili konularından gelmiştir.⁴⁵⁶ İlm-i Sarf kitaplarındaki ilgili konuların, sorulan kelimelerde nasıl uygulandığının açıklanması istenmiştir. Soruların seviyesi ileri düzeyde olup, kelime çekimi (tasrif) ve iğlal kaideleri ağırlıklıdır.

İlm-i Nahiv soruları ile talebenin gramer ve dilbilgisi (sentaks) üzerine olan hakimiyeti anlaşılmasına çalışılmıştır. İlk soruların genelde *Kafiye*'den⁴⁵⁷, sonraki soruların *Molla Cami*'den⁴⁵⁸ sorulduğu anlaşılmaktadır. Sorulan 3 sorudan 2'si, direk Dürer metninden gelmiştir. Bu metin üzerinden, ilgili nahiv kuralının uygulaması istenmiş ve metin üzerinden bilgi ölçümü yapılmıştır. Her sınavda bir nahiv sorusu ise karmadır. Şöyle ki; hem dürer metninde uygulanan kural sorulmuş hem de Molla Cami kitabındaki ilgili bölümün anlatılması istenmiştir. İleri düzey sorular olduğu görülmektedir. Konunun hem ezberlenip ezberlenmediği hem de başka metinlerde uygulanıp uygulanmadığı ölçülmüştür.

İlm-i Vaz' sorularıyla talebenin, lafız – anlam ilişkisi hakkındaki bilgisi anlaşılacak istenmiştir. Osmanlı medreselerinde *İlm-i Vaz*' ile alakalı olarak, El-İcî'nin *er-Risâletü'l-Vaz 'ıyye*'si ve bunun şerhi olan Taftazânî'nin *el-Mutavveli*'nin okutulduğu bilinmektedir.⁴⁵⁹ Sorulan 3 sorudan 2'si, metindeki kelimenin *İlm-i Vaz*'a göre

⁴⁵⁶ Hulusi Kılıç, "Sarf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 136

⁴⁵⁷ Hulusi Kılıç, "el-Kafiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s. 153

⁴⁵⁸ Abdurrahman-ı Câmî, *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye: Şerhu Kafiyeti İbni'l-Hâcib*, (NŞR. Üsâme Taha er-Rifâî), Bağdat, 1403/1983

⁴⁵⁹ Şükran Fazlıoğlu, "Vaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, s. 576

açıklamasını istemektedir. Bir soru ise hem metindeki kelimedenden hem de o konu ile alakalı kitapta geçen açıklamadan ayrıntılı malumat istemektedir.

Giriş imtihanında soru gelen diğer iki ilim ise *İlm-i Meânî* ve *İlm-i Beyân*'dır. Bu ilimlerden, 3'lerden 6 soru soru gelmiştir. *İlm-i Belâgat*'ın kısımlarından olan bu ilimler; sözün yerinde, zamanında ve yeterince kullanılmasını öğretmeyi amaçlamaktadır.⁴⁶⁰

Her iki ilmin sorularının; Sekkâkî'nin⁴⁶¹ *Miftâh 'ul-Ulûm* adlı eserinin⁴⁶² 3. bölümünden ve bu 3. bölümün şerhi olan Kazvîni'nin⁴⁶³ *Telhîsü'l-Miftâh* isimli eserinden⁴⁶⁴ sorulduğu görülmektedir. Sorulardan 2'si; Dürer'in içinde geçen bir metnin durumu ile alakalı olarak sorulmuştur. Sorunun biri ise hem metinden hem de kitaplardaki ilgili konu ile alakalı bilgiden gelmiştir. Soruların seçici olduğu görülmektedir.

Giriş imtihanında, *İlmi- Mantık*'tan da 3 soru sorulmuştur. Geçerli düşünce ile geçersiz düşünceyi birbirinden ayırmak hususunda, doğru ve tutarlı bir alt yapı kurmaya yardımcı olan bu ilim, Osmanlı medreselerinde son dönem dahil okutulmuştur. Soruların; medrese müfredatından olan, *İsâgüci*⁴⁶⁵ ve *eş-Şemsiyye*⁴⁶⁶ kitaplarından sorulduğu anlaşılmaktadır. İmtihanalarda genel olarak 2 sorunun Dürer metnindeki önermelerden (öncül) geldiği, 3. Soruda ise kitaplardaki konu ile alakalı bilginin istendiği görülmüştür. Açıkladığımız son imtihanda, sadece kitaplardaki bilgilerden soru gelmesi dikkat çekmektedir.

Giriş imtihanlarında *İlm-i Usûl-ı Fıkıh*'tan 3 soru sorulmuştur. Dini kaynaklardan şer'î hükümlerin çıkarılmasında izlenecek metotları inceleyen bu ilim dalı hakkında, talebenin yeterli bilgiye sahip olması istenmiştir. Osmanlı medreselerinde Usul-ı Fıkıh

⁴⁶⁰ Hulusi Kılıç, "Belâgat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 380

⁴⁶¹ 1159 veya 1160 tarihlerinde Harizm'de doğduğu bilinmektedir. Gençliğinde metal oyma sanatı ile meşgul olduğu için Sekkâkî şeklinde anılmıştır. Arap edebiyatının belagat ile ilgili alanında çığır açmış bir dil bilginidir. 1229 tarihinde vefat etmiştir. İsmail Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 332

⁴⁶² Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-Ulûm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 20

⁴⁶³ 1268'de Musul'da doğan Kazvîni, Şam Emeviye Camii hatiplerindedir. Belagatı, ana dili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen bir disipline dönüştürmüştür. Yazdığı eser yüzyıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hatîb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 156

⁴⁶⁴ İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hatîb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 156

⁴⁶⁵ Abdulkuddüs Bingöl, "İsâgüci", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 488

⁴⁶⁶ Ali Durusoy, "eş-Şemsiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 530

ilminin temel eserleri, Nesefî'nin⁴⁶⁷ *Menârü'l-Envâr*⁴⁶⁸ kitabı ile Molla Hüsrev'in⁴⁶⁹ yazmış olduğu *Mir'âtü'l-Usûl*⁴⁷⁰ isimli kitaplardır. Her imtihanında; sorulardan 2'sinin, Dürer'in metni ile bağlantılı Usul-ı Fıkıh sorusu olarak geldiği görülmüştür. Bir soru ise bazen metinle bağlantılı, bazen müstakil olarak kitap bilgisi içeren soru olarak gelmiştir. 1915-1916 eğitim döneminin giriş imtihanında ise sadece kitaplardaki bilgilerden soru geldiği anlaşılmaktadır.

İlmi Kelam/Akaid ile alakalı da diğer ilimlerde olduğu gibi 3'er soru sorulmuştur. Gayesi; İman esaslarını bilmek ve bu esaslara muhalif olan görüşleri akli ve ilmi delillerle çürütmek olan akaid ilmi⁴⁷¹ hakkında, talebenin derinlikli malumat sahibi olması istenmiştir. Soruların genel olarak, Dürer metnindeki konu ile alakası olmayan konulardan geldiği görülmektedir. Sadece iki imtihandaki birer sorunun, metnin içeriğindeki itikadi konulardan geldiği tespit edilmiştir. Soruların daha ziyade İlm-i Akaid'in temel konuları olan; iman-küfür, araz-cevher, Allah'ın sıfatları gibi konulardan seçildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse;

- a) Tüm ilim dallarında sorular, kolaydan zora doğru sıralanmıştır.
- b) Tüm sorularda; evet veya hayır cevapları yerine, açıklama istenmiştir.
- c) Ölçülmek istenen bilgiye ilişkin soruların, oldukça kısa ve açık sorulduğu görülmektedir.
- d) Sorularla, bilgi ile birlikte konunun özünün anlaşılıp anlaşılmadığı öğrenilmek istenmiştir.
- e) Tüm ilimlerde; soruların Dürer'in metni ile bir şekilde alakası olması amaçlanmıştır.
- f) Kitaplardan soru ve cümleler direk olarak alıntılanmamıştır. Soruların çoğunluğunun; bilgiden ziyade, uygulamaya ve mantık yürütmeye yönelik kabiliyeti ölçmeye odaklandığı görülmektedir.

⁴⁶⁷ 1310 tarihinde Buhara yakınlarındaki Nesef şehrinde doğdu. Klasik sonrası dönemde Hanefi mezhebinin en çok etkili olan alimlerindendir. Başarısının kaynağı olarak, olgunluk dönemini yaşayan islami ilimleri, medrese öğrencileri için sistematik bir hale getirmesi gösterilmiştir. 1310 tarihinde vefat ettiği kayıtlıdır. Muzaffer Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, s. 567

⁴⁶⁸ Ferhat Koca, "Menârü'l-Envâr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 118

⁴⁶⁹ 1480 tarihinde doğan Molla Hüsrev II. Murad zamanında Edirne kadılığı yapmıştır. Fatih Devrinde yazmış olduğu Mir'at ve Dürer isimli eserleri son dönemler dahil medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 252

⁴⁷⁰ Ferhat Koca, "Mir'âtü'l-Usûl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 148

⁴⁷¹ Ahmet Saim Kılavuz, "Akaid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 212

- g) İmtihan sorularıyla; talebinin bilgiyi, teoriden pratiğe aktarıp aktaramadığı ölçülmeye çalışılmıştır.
- h) Soruların zorluk derecesi; Medresetü'l-Kudat'ın almak istediği talebelerin ilmi seviyelerinin hangi düzeyde olduğu bilmemiz açısından önemli veri sunmaktadır. Mezunlar ile alakalı bölümde de görüleceği üzere, pek çok talebe ya mezuniyetten önce veya mezuniyetten sonra dersiamlık makamını ihraz edecek seviyede ilim sahibidir.

b) Fünûn-ı Sâire (Diğer İlimler) Giriş İmtihan Soruları ve Değerlendirmesi

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde; giriş imtihanının zamanının, kurum idaresinin Şeyhülislamlığa vereceği yazı ile gazetelerde ilan olunacağı belirtilmiştir. Yönetmelikte; iki sene sonraki imtihanda, şer'î ilimler (*ulûm-ı arabiye*) ile birlikte muhtasar islam tarihi, osmanlı tarihi, muhtasar osmanlı coğrafyası, muhtasar hendese (matematik), basit kesir ve ondalık kesir konularından da soru sorulması planlanmıştır.⁴⁷² Şer'î ilimlerle alakalı olan ilk imtihana *Ulûm-ı Arabiye İmtihanı* tabiri kullanılırken, bu imtihan için *Fünûn-ı Sâire İmtihanı* (diğer fenler) tabiri kullanılmıştır.

Araştırmalarımız neticesinde 3 seneye ait (1914, 1916, 1923) *Fünûn-ı Sâire* (diğer fenler) giriş imtihan kağıtlarına ve müsveddelerine ulaşılmıştır. İmtihanlardaki soru dağılımları şu şekildedir.⁴⁷³

PUANLANAN DERSLER	1914-1915 Eğitim Dönemi Başı	1916-1917 Eğitim Dönemi Başı	1923-1924 Eğitim Dönemi Başı
Hüsn-ı Hat ve İnşa	Kompozisyon Yazmaları İstenmiştir.	Kompozisyon Yazmaları İstenmiştir.	Kağıdın Geneline Not Verilmiştir.
Kitabet			
Tarih-i İslam	2	1	1
Tarih-i Osmânî	1	2	1
Coğrafyay-ı Osmânî	3	3	1
Hesab (Kesirler, Oran-Orantı)	3	5	2
Toplam Soru Sayısı	10	12	5

⁴⁷² "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁴⁷³ EDAM Arşivi, (1339 Rumi) Giriş İmtihanı Fünun-ı Saire İmtihan Kağıdı, No: 16;

EDAM Arşivi, (1330 Rumi) Fünûn-ı Sâire İmtihan Kağıdı Müsveddeleri;

EDAM Arşivi, 1916 Girişli Ordulu Süleyman Sami Efendi'nin Fünûn-ı Sâire Giriş İmtihan Kağıdı

1914 ve 1916 tarihli imtihan kağıtları, talebenin imtihan esnasında kullandıkları müsveddelerdir. Kağıtlarda; imtihan soruları ve talebelerin cevaplarının karalamaları bulunmaktadır. Müderrislerin hangi soruları nasıl puanladıkları, maalesef bu kağıtlarda mevcut değildir.

1923 tarihli imtihan kağıtları ise müderrislerin not verdikleri kağıtlar olup bunlarda puanlamalar görülmektedir. İmtihanda; Tarih, Hesab, Coğrafya, Kitabet ve Hüsn-ı Hat'tan puanlama yapılmıştır. Muhtemelen önceki imtihanlarda da kağıdın genelinden veya ilk sorudan, kitabet'e ve hat'ta puan verildiği anlaşılmaktadır. İmtihan kağıtlarına 3 ayrı hoca, her soru için ayrı ayrı not vermişlerdir. Örnek vermek gerekirse; Kilisli Hocazade Mehmed Cemil Efendi'nin *fünûn-ı sâire* giriş imtihan kağıdı, 3 hoca tarafından şu şekilde puanlanmıştır.⁴⁷⁴

DERSLER	Tâhirü'l-Mevlevi Efendi (Kitabet-i Resmîye Muallimi)	Kemal Atıf (Kuyucak) Efendi (Hukuk-ı Düvel Muallimi)	Tevfik Efendi (Mümeyyiz)	ORTALAMASI
Tarih	8	8	7	7 2/3
Coğrafya	10	10	9	9 2/3
Hesab	10	10	10	10
Kitabet	8	9	7	8
Hat	7	8	8	7 2/3
TOPLAM PUANI				43

Tespit ettiğimiz 3 senenin imtihan kağıtları, *Fünûn-ı sâire*'den sorulan sorular ve derslere dağılımlarına hakkında yeterli bir fikir vermektedir.

⁴⁷⁴ EDAM Arşivi, (1339 Rumi) Giriş İmtihanı Fünun-ı Saire İmtihan Kağıdı, No: 16

1914-1915 eğitim dönemi giriş imtihanı, diğer fenler (*fünûn-ı sâire*) imtihan soruları⁴⁷⁵

SORULAR

HÜSN-I HAT ve İNŞA

- 1- Medresetü'l-Kudat imtihanında muvaffak olup, medrese-i mezkûreye (adı geçen medreseye) kayıt ve kabul olduğunuza dair pederinize bir mektup yazınız.

TARİH-İ İSLAM

- 2- Hazreti Ömer zamanındaki vukûât-ı tarihiyeyi (tarihi olayları) yazınız.
- 3- Endülüs Devlet-i İslamiyesi'nin sûret-i zuhûru (ortaya çıkışı) ve sebab-i inkırâzını (yıkılış sebebini) yazınız.

TARİH-İ OSMANİ

- 4- Sultan Süleymân-ı Kânûni zamanındaki ahvâl-i tarihiyeyi (tarihi olayları) yazınız.

COĞRAFYÂ-Y-I OSMANİ

- 5- Anadolu'da ve Arabistan'da bulunan vilâyât-ı Osmâniye'yi (Osmanlı vilayetlerini) ta'dâd ediniz (sayınız).
- 6- Anadolu ve Arabistan'da buluna elviye-i müstakilleyi (direk merkeze bağlı sancaklar) ta'dâd ediniz (sayınız).
- 7- Anadolu ve Arabistan'da bulunan meşhur nehirleri ta'dâd ediniz (sayınız).

HESAB

- 8- 8000 kuruş senevi (yıllık) %5 üzerinden 4 ayda ne kadar faiz getirir.
- 9- 212 lirayı 3 kimseye $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{5}$ adetleriyle mütenâsiben (uygun olarak) taksim ediniz.
- 10- 3600 kuruşun %2,5'u kaç kuruş eder?

⁴⁷⁵ EDAM Arşivi, (1330 Rumi) Fünûn-ı Sâire İmtihan Kağıdı Müsveddeleri

1916 girişlilerden Ordulu Süleyman Sami Efendi'nin, diğer fenlerden (*fünûn-ı sâire*) giriş imtihan soruları⁴⁷⁶

SORULAR

TARİH-İ OSMANİ

- 1- Osman Gazi, hangi tarihte ilân-ı istiklâl (istiklalini ilan) etti?
- 2- Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri kaç defa makâm-ı saltanatı ihraz etti (tahta çıktı)? İbtidâen (ilk) sebab-i firâkı (tahttan ayrılış sebebi) ne idi?

TARİH-İ İSLAM

- 3- Hazreti Osman'ın şehadeti, hicretin kaçınıcı senesindedir? Şehadet sebebi ne idi?

HÜSN-I HAT ve İNŞA

- 4- Medresetü'l-Kudat'a duhûlünüze (girdiğimize) dair pederinize bir mektup yazınız. İmlâ ve inşâsına ve dahî hat'ta dikkat ediniz.

HESAP

- 5- 240 adedi hangi adetler ile ihtisâr edilir (sadeleştirilir)?
- 6- 240 adedini madrûbat-ı asliyeye (asıl çarpanlarına) tefrîk ediniz (ayırınız).
- 7- $\frac{3}{8}$ ve $\frac{5}{8}$ kesr-i âdilerinden (basit kesirlerinden) hangisi büyüktür? Yahut küçüktür? Nasıl ispat edilir?
- 8- 8 pâre ve 19 pâre kesr-i a'şârîce (ondalık kesir olarak) nasıl yazılır?
- 9- $\frac{5}{8}$ ve $\frac{3}{5}$ kesirleri kaçar pâredir?

COĞRAFYÂ-YI OSMANİ

- 10- Hükûmet-i Osmâniye'nin hükümrân olduğu memalik (memleketler), kıtaât-ı hamsenin (5 kıtanın) hangileridir?
- 11- Yemen ve Hicaz vilayetleri hangi kıtadadır? Bu vilayetlere hangi tarik (yol) ile gidilir?
- 12- Bursa, Adana, Aydın vilayetlerinde ne gibi mahsûlât (ürün) çıkar? Muvazzahan (ayrıntılı) beyanı ...

⁴⁷⁶ EDAM Arşivi, 1916 Girişli Ordulu Süleyman Sami Efendi'nin Fünûn-ı Sâire Giriş İmtihan Kağıdı

1923-1924 eğitim öğretim dönemi giriş imtihanı, diğer fenler (*fünûn-ı sâire*) imtihan soruları⁴⁷⁷

SORULAR

COĞRAFYÂ-Y-I OSMANÎ

1- Asyây-ı Osmânî'de (Anadolu'da) bulunan meşhur dağlar ile nehirler?

TARİH-İ İSLAM

2- Hulefây-ı Râşidin Hazerâtı nasıl intihab olunmuş (seçilmiş) ve hilâfet-i islâmîye (halifelik) hangi hanedanlara intikal etmiştir?

TARİH-İ OSMANÎ

3- Sultan Selîm-i Evvel'in (Yavuz) Mısır'ı fethi ile hükûmet-i Osmaniye neler kazanmıştır?

HESAB

4- Senevî (yıllık) %9 hesabıyla 1800 kuruş 1 sene 3 ay zarfında kaç kuruş faiz getirir?

5- Günde 8 saat çalışmak üzere 27 amelenin 45 günde ikmal ettiği (tamamladığı) bir işi, günde 9 saat çalışmak üzere 18 ameale kaç günde ikmal eder?

Genel olarak değerlendirmek gerekirse; soruların en az rüştiye seviyesinde eğitim almış talebelere yönelik olduğu, İslam Tarihi sorularında, 4 halife dönemine ağırlık verildiği, Osmanlı Tarihi ile ilgili sorularda, yükselme dönemi padişahlarının konu edildiği, Osmanlı Coğrafyası ile ilgili sorularda, Anadolu ve Arabistan'ın idari ve coğrafi özelliklerinin sorulduğu, Hesap (Matematik) dersinde, ağırlığın kesirler ile alakalı sorulara verildiği görülmektedir. Feraiz (miras taksimi) dersinin ilk iki sınıfta 3'er saat okutulduğu düşünüldüğünde, bu hususa önem verilmesi anlamlıdır.

⁴⁷⁷ EDAM Arşivi, (1339 Rumi) Fünûn-ı Sâire Giriş İmtihan Kağıtları

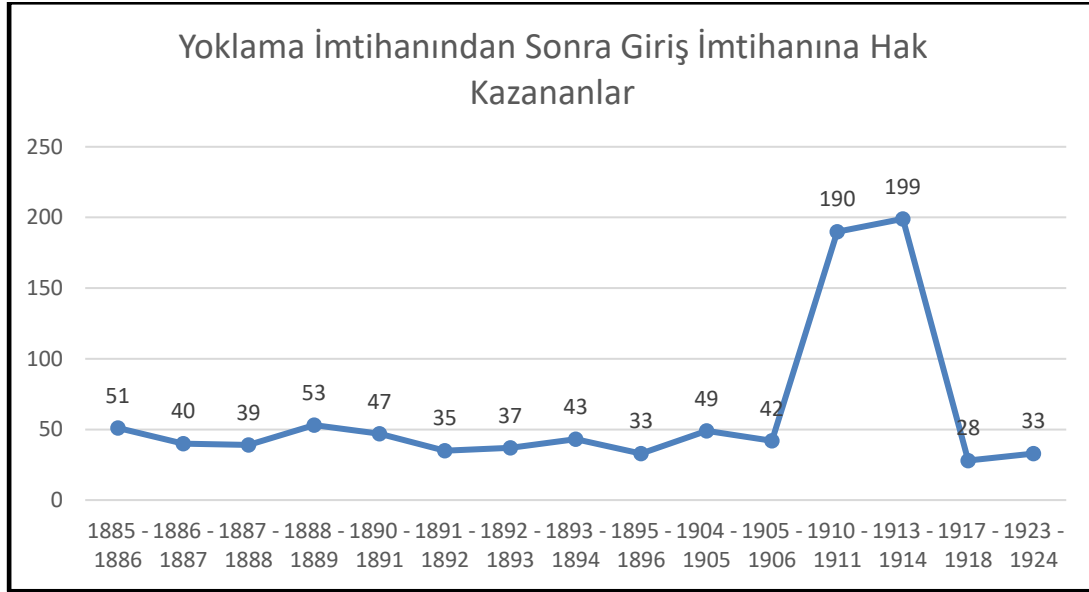
C. Giriş İmtihanlarına Müracaat ve İmtiharlarda Başarı Oranları

Araştırmamızda, Muallimhane-i Nüvvab devresinden itibaren ulaşabildiğimiz tüm giriş imtihanlarına ait çizelgeler değerlendirmeye alınmıştır. Giriş imtihanlarına müracaatlar ve kazananların oranları değerlendirilerek, yıllar içerisinde okula olan ilginin tespiti amaçlanmıştır. (*Zadegân-ı İlmiye*'den bir kısmının da bu listelerde yer almış olabileceğini düşünüyoruz.)

Arşiv evrakından ve süreli yayınlardan tespit edebildiğimiz, normal talebenin yoklama imtihanına müracaat sayıları ile bu imtihanı geçerek giriş imtihanına girmeye hak kazanma durumları ve giriş imtihanını kazanarak okula kayıt hakkı kazanma oranları şu şekildedir.

EĞİTİM DÖNEMİ	Yoklama (Ön Eleme) İmtihanına Girenler	Yoklama İmtihanından Sonra Giriş İmtihanına Hak Kazananlar	GİRİŞ İMTİHANINDA MUVAFFAK OLAN TALEBE SAYISI	BAŞARI ORANI	KAYNAK
1885 - 1886		51	26	50%	EDAM, Talebe Kütük Defteri, s. 50
1886 - 1887		40	19	48%	MŞH.MİHŞKD., 1876 - 129
1887 - 1888		39	13	33%	MŞH.MİHŞKD., 1877 - 143
1888 - 1889		53	17	32%	MŞH.MİHŞKD., 1880 - 32
1890 - 1891		47	16	34%	MŞH.MİHŞKD., 1885 - 23,29,30,31,32
1891 - 1892	150	35	12	34%	MŞH.MİHŞKD., 1885 - 97 Esat K. Ertur, <i>a.g.e.</i> , s. 29
1892 - 1893	107	37	13	35%	MŞH.MİMMNVD., 2005 - 61
1893 - 1894		43	15	35%	BOA.Y.PRK.MŞ. Yer Bilgisi: 5 - 2 MŞH.MİMMNVD., 2005 - 104
1895 - 1896		33	14	42%	MŞH.MİMMNVD., 2006 - 29,30,31
1904 - 1905		49	15	31%	MŞH.MİMMNVD., 2008 - 9,10
1905 - 1906		42	14	33%	MŞH.MİMMNVD., 2008 - 31,32
1910 - 1911	400	190	84	44%	Beyânü'l-Hak, C. 3, Say. 73, s. 1432 Beyânü'l-Hak, C. 4, Say. 84, s. 1607
1913 - 1914	384	199	47	24%	Medrese İtikadları, Say. 2, s. 15 İstanbul Üni. Nadir Eserler Kütp. T-9509
1917 - 1918	55	28	15	54%	İstanbul Üni. Nadir Eserler Kütp. T-9510
1923 - 1924		33	19	58%	BCA. MEB. 180-09-0-0, 88-428-1

Yoklama imtihanında muvaffak olarak giriş imtihanına çağrılan talebelerin tespit edilen yıllara göre adetleri. (Yukarıdaki listenin grafiğidir.)

Giriş imtihanlarına, okula alınması düşünülen talebenin 3 katının çağırıldığı bilinmektedir. Grafiğe göre Mekteb-i Kudat döneminin sonu ile Medresetü'l-Kudat döneminin başında kısa bir dönem için kapasite artırımına gidildiği görülmektedir. 1910 yılında 84, 1913 yılında 47 talebe alındığı bilinmektedir. Bu senede, alım yapılacak oranın 5 katı talebe giriş imtihanına çağırılmıştır. Bu fazla alımlarla, seferberliğin getirdiği talebesizlik sıkıntısı aşılmaya çalışılmıştır.

1913'te 65 kişi ile başlayan birinci sınıfın bir sonraki seneye 37 kişi olarak devam ettiği, 1914'te 86 kişi olarak başlayan sınıfın bir sonraki sene sadece 12 kişi olarak kalması, savaşın medreseler üzerindeki tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Bu iki senedeki fazla alımın sebebi muhtemelen seferberlik nedeniyle boşalan sınıfların önüne geçmek ve eğitimin durma noktasına gelmesini önlemeye çalışmak olduğu düşünülebilir. 1913 ve sonrasında (1. Dünya savaşı esnasında), müracaatların sert bir şekilde düştüğü görülmektedir.

II. Okulun Kapasitesi ve Değişimi

Osmanlı medreseleri genel olarak, aynı anda 10 ila 20 arasında talebenin okuduğu müesseselerdir. On sekizinci yüzyıl sonlarında İstanbul medreselerinde yapılan bir sayım sonucunda, medreselerde ortalama 11 hücre bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan sayıma göre medreselerin %30'unun 1-9 öğrencili, %43'ünün 10-19 öğrencili, %18'inin 20-29 öğrencili, %6'sının ise 30-39 öğrencili olduğu tespit edilmiştir.⁴⁷⁸

Medresetü'l-Kudat, kapasite olarak, zaman içinde gelişen bir yapı izlemiştir. 1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde okulun kapasitesi 50 olarak belirlenmiştir. Bunların 20'si 1. sınıf (son sınıf), 20'si 2. sınıf (ilk sınıf), 10'u da *zadegân-ı ilmiye* tabir olunan ilmiye sınıfı mensuplarının çocuklarına ayrılmıştır.⁴⁷⁹ İmtihanla yeni kabul olunan öğrenciler 2. sınıfa kaydolunacaklardır. Bir önceki senenin talebeleri 1. sınıfa yükselirken *Zadegân-ı ilmiye* ise imtihansız olarak ilk sınıf kabul edilen 2. sınıfa kaydolunacaklardır.

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde; eğitim süresi iki yıldan dört yıla, okulun kapasitesi de 90'a çıkarılmıştır. Yeni düzende birinci sınıf 30, diğer üç sınıf 20'şer kişi olarak planlanmıştır.⁴⁸⁰ Birinci sınıfın 30 kişilik kontenjanının 10'u ulema çocuklarına (*Zadegân-ı İlmiye*) tahsis edilmiştir. Her ne kadar yönetmelikte sınıfların kontenjanları bu şekilde gözükse de ulaştığımız talebe kayıt listeleri, birinci sınıfların kontenjanının; 30 normal talebe, 30 da *zadegân* olmak üzere 60'a çıktığını göstermektedir. Bu tahsis 1887 (1304) senesi nihayetinde sona ermiştir.⁴⁸¹ Bu tarihten sonraki *zadegân* alımları az sayıda ve imtihanla olmuştur.⁴⁸²

Bazı senelerde; yönetmeliklerde belirtilen kontenjanlara, tam olarak uyulamadığı tespit edilmiştir. Sınıf tekrarı olan talebelerin kontenjana dâhil edilerek sınıfların oluşturulduğu seneler olduğu gibi bunların göz önüne alınmayıp sınıfların

⁴⁷⁸ Ahmet Cihan, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Medreseleri", IRCICA, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Uluslararası Sempozyumu*, 12-15 Nisan 1999, s. 4

⁴⁷⁹ "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁴⁸⁰ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁴⁸¹ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14 (Geçici madde)

⁴⁸² İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1877, s. 143; Defter No: 1880, s. 32; Defter No: 1885, s. 22,97; İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 60,104; Defter No: 2006, s. 29-31

olması gerektiği sayılarda oluşturulduğu ve bu talebelerin bu sınıflara eklenerek kontenjan aşımına gidildiği de olmuştur.⁴⁸³

Okulun 2 yıllık olarak eğitim verdiği dönemde, tespit edilebilen bazı yılların kontenjanları şu şekildedir.⁴⁸⁴

EĞİTİM DÖNEMLERİ	SINIFLAR			TOPLAM KONTENJAN
	2. SINIF (İLK SINIF, NORMAL)	2. SINIF (İLK SINIF, ZADEGAN)	1. SINIF (SON SINIF)	
1855	20	10	20	50
1877 - 1878	19	20	20	59
1880 - 1881	20	30	20	70
1881 - 1882	20	26	20	66
1882 - 1883	24	25	20	69

Tabloya göre, okul kontenjanında normal talebe için yönetmeliğe riayet edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Zadeگان-ı İlmiyede ise özellikle son 3 senede normal talebeden bile daha fazla okula kayıtlarının yapıldığı tespit edilmiştir. Bu eşitsizliğin bir sonraki evrede çözüldüğü görülecektir.

⁴⁸³ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 21;

İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 71

⁴⁸⁴ EDAM Arşivi, Talebe Kütük Defteri Transkripti, s. 1-42;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 1999, s. 253; Defter No: 2000, s. 54,57; Defter No: 2001, s. 4,20,21,43,52;

İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 12,46,71,128,169,183

Okulun 4 yıllık olarak eğitim verdiği dönemde tespit edilebilen bazı yılların sınıf talebe adetleri şu şekildedir.⁴⁸⁵

EĞİTİM DÖNEMLERİ	SINIFLAR					TOPLAM KONTENJAN
	1. SINIF (NORMAL)	1. SINIF (ZADEGÂN)	2. SINIF	3. SINIF	4. SINIF	
1885 - 1886	20	8	20	20	20	88
1886 - 1887	28	5	20	20	20	93
1887 - 1888	22	7	20	20	20	89
1888 - 1889	23	7	20	20	20	90
1889 - 1890	25	5	20	20	20	90
1890 - 1891	21	10	20	20	20	91
1893 - 1894	23	3	20	19	20	85
1904 - 1905	35		20	20	21	96
1905 - 1906	37		20	21	19	97
1909 - 1910	40		39	30	20	129
1913 - 1914	65		64	73	103	305
1914 - 1915	86		37	43	44	210
1916 - 1917	17		12	21	12	62
1919 - 1920						75

Tablodan da anlaşılacağı üzere okulun Muallimhane-i Nüvvab evresinde (yani 2 yıllık olduğu dönemde), *Zadegân-ı İlmiye*'den kontenjan üzerinde bir alım mevcuttur. 4 yıllık sisteme geçiş ile birlikte kısıtlamaya gidildiği, belli bir müddet sonra ise tamamen diğer talebe ile birlikte kaydedildikleri görülmektedir.

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde, okulun toplam kapasitesinin 100'e çıkarıldığı görülmektedir. Bu dönemde, giriş imtihanı ile yeni kaydı yapılacak

⁴⁸⁵ EDAM Arşivi, Talebe Kütük Defteri Transkripti, s. 43-83;

İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 53,103,104,129; Defter No: 1877, s. 57,104,105,143; Defter No: 1879, s. 26; Defter No: 1880, s. 26,32,70,71; Defter No: 1885, s. 5,13,18,22,23,29,30,31,32,97;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 48,52,53,60,61,66,67,104,140; Defter No: 2006, s. 29-31; Defter No: 2008, s. 8,9,10,31,32;

EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s.5-8;

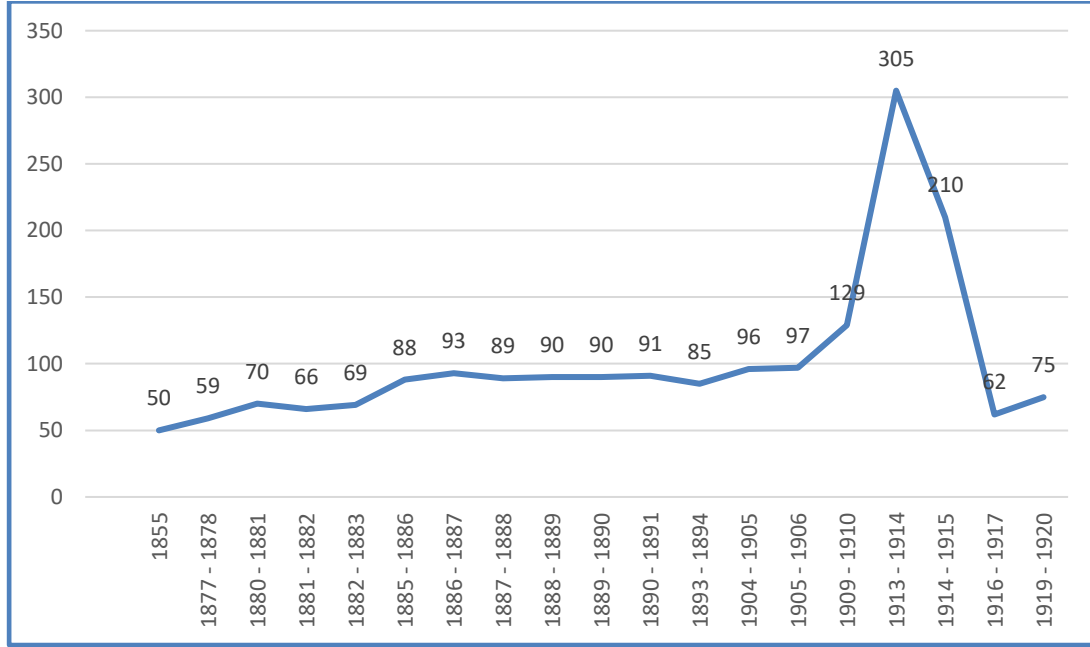
Ceride-i İlmiye, C. 1, Say. 4, Gurre-i Şevval 1332 (Ağustos 1914), s. 194;

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, No:6,7,8;

İSAM. MŞH. EİMİKMV, Klasör No: 1822, Varak No: 80

talebe sayısı 40'a çıkarılmıştır.⁴⁸⁶ Hatta bu oranın aşıldığı seneler de olmuştur. 1. Dünya savaşı ile birlikte okulun, kapasitesinin %18'i ile hizmet verdiği görülmektedir.

Kuruluşundan 1917 yılına kadar –tespit edilen yıllara göre- okulun talebe adetleri şu şekildedir.⁴⁸⁷

Grafiğe göre; II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, kurumun kontenjanının hızla arttığı gözlenmektedir. Seferberlik nedeniyle sınıflardaki azalmaların da bu fazla alımlar ile telafi edilmeye çalışıldığı düşünülebilir. Daha sonraki yıllara ait sınıf listelerine ulaşılamamakla birlikte, mezuniyet listelerinden, savaş ile birlikte (1915 sonrası) kurumun tekrar eski kontenjan seviyesine hatta daha da aşağısına düştüğü gözlenmektedir. Mezun listeleri ilgili bölümde incelenecektir.

2 Eylül 1914 (20 Ağustos 1330) tarihinde yapılan bir sayımda, İstanbul'da 185 medresenin varlığı tespit edilmiştir. Bunlardan 23 tanesinin yıkılmış ve yanmış olarak

⁴⁸⁶ “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁴⁸⁷ EDAM Arşivi, Talebe Kütük Defteri Transkripti, s. 43-83;

İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 53,103,104,129; Defter No: 1877, s. 57,104,105,143; Defter No: 1879, s. 26; Defter No: 1880, s. 26,32,70,71; Defter No: 1885, s. 5,13,18,22,23,29,30,31,32,97;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 48,52,53,60,61,66,67,104,140; Defter No: 2006, s. 29-31; Defter No: 2008, s. 8,9,10,31,32;

EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s.5-8;

Ceride-i İlimiye, C. 1, Say. 4, Gurre-i Şevval 1332 (Ağustos 1914), s. 194;

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, No:6,7,8;

İSAM. MŞH. EİMİKMV, Klasör No: 1822, Varak No: 80

arsa vaziyetinde olduğu, geriye kalan 162 medreseden ise sadece 149 tanesinin talebe barındırmaya müsait olduğu tespit edilmiştir. Müsait medreselerden sadece 34 tanesinin faal durumda olduğu ve 1366 talebeye hizmet verdiği anlaşılmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi böylece sahipsizliğe terk edilen medreselerin savaş sonrası durumları daha perişan vaziyettedir. Talebelerinin tamamına yakını cephelere sevk edilen medreseler, artık başka amaçlara hizmet veren binalar haline gelmişlerdir. 22 Aralık 1918 (20 Kânunuevvel 1334) tarihinde yapılan bir kontrolde sadece 9 medresede talebe bulunduğu tespit edilmiştir.⁴⁸⁸ Medresetü'l-Kudat'ın da içinde bulunduğu bazı binalara işgal orduları tarafından el konulurken, pek çoğu da muhacirlerin iskânına, askeri geri hizmet birimlerine ayrılmıştır. 1923 yılına gelindiğinde İstanbul'daki talebe sayısının 800'lere düştüğü ve bunların da 17 medresede tahsil gördükleri bilinmektedir.⁴⁸⁹ Medreselerin içine düştüğü bu durumdan, tüm talebelerini medreselerden temin eden Medresetü'l-Kudat da etkilenmiştir. Okula yapılan müracaatların, 1. Dünya Savaşı ile birlikte %86 oranında azaldığı görülmektedir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Sadık Albayrak, "Birinci Dünya Harbinde İstanbul Medreseleri", *İslam Medeniyeti*, Mart 1973, C. 3, s. 26

⁴⁸⁹ Müftizâde, "İstanbul Medreseleri", *Sebilü'r-Reşâd*, 13 Zilkade 1341 (27 Haziran 1923), C. 21, Say. 540-541, s. 161

⁴⁹⁰ *Beyânü'l-Hak*, C. 3, Say. 73, s. 1432;

Beyânü'l-Hak, C. 4, Say. 84, s. 1607;

İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Defter No: T-9510

III. “Beşik Ulemâlığı”nın Sonu; Zâdegân-ı İlmiye (Ulemâzâde) Sınıfı ve Kontenjanı

Derslerini vererek icazet alan bir danışmend (müderriş adayı), imtihanla aşığı derecedeki Haşıye-i Tecrid medreselerinden başlayarak müderrişliğe adım atardı. Üst dereceli medreselerde kadro açıldıkça yükselirdi. Müracaat fazla olduğı takdirde buralara dahi imtihanla müderriş olurlardı. Yüksek rütbelere sahip ulemanın çocuklarına ise imtihansız makam sahibi olma hakkı tanınmıştı. İlk olarak II. Murat zamanında “Mevâlîzâde Kânunu” ismiyle Molla Fenârî ve ailesine bu hak tanınmıştır.⁴⁹¹ Toplumda sahip oldukları itibarın yüceliğı sebebiyle ulemaya tanınan bu hak, daha sonraki yanlış uygulamaların da kaynaklığını yapmıştır.⁴⁹²

Zadegân imtiyazına sahip olanlar, bir defada miftah medreselerinden müderriş olarak başlayabilmekteydiler. Bu imtiyaz daha sonraki devirlerde diğeri ulema ailelerine de tanınmıştır. Ebussuud Efendi'nin torunu da bu imtiyaza binaen, başlangıç olarak hariç müderrişliğii ile Mahmud Paşa Medresesi'ne atanmıştır. Gelibolulu Mustafa Âlî, ulemâzâdelerin hangi şekillerde kısa yoldan ilmiye sınıfında yükseldiklerini mealen şöyle anlatmaktadır. *Hocazadeler buluş çağına erdikleri gibi, dâhil ellili medreselerine başlarlar. Eğeri müftü evladı ise hemen o sene hariç medresesine başlar. Kazasker oğulları, başlangıçta kırk akçeli medreseden başlarlar. En aşığı mertebedeki başkent kadılarının evlatları dahi yirmi beş veya otuz akçeli medrese alırlar. Bunlara tahsil yolunda bir çabaya gerek yoktur. Beşığe bağıli iken mülazım (talebe) olurlar. Konuşmaya başladıkları gibi makam almaya cüret ederler. Büluğa erdiklerinde, mevleviyete (büyük kadılıklara) hak sahibi olduklarına kanaat getirirler.*⁴⁹³ Gelibolulu sözlerine aşığıdaki şiirle devam etmiştir.

Cihanı oğlan, uşak tuttu, âlim oldu adîm (ortalığı çoluk çocuk kapladı, âlim yok oldu)

Müderrişin ise sıbyân-ı vâcibü't-ta'lim (müderrişler ise eğitime muhtaç çocuklardır.)

⁴⁹¹ Nev'izâde Atâullah Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik*, İstanbul, H. 1268, s. 35 (<https://openaccess.marmara.edu.tr/items/93cf3b2c-06a8-4ec8-898f-ed9cd925853b>) Erişim Tarihi: 25.12.2022)

⁴⁹² Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, s. 17

⁴⁹³ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitabü't-Tarih-i Kühnü'l-Ahbâr*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Kayseri, 1997, C. 1, s. 534

İçinde hizmet-i fetvâya lâayık âdem yok (içlerinde fetva hizmetine, kadılığa layık adam yok)

*Sorulsa her biri mollây-ı vâcibü't-ta'zîm*⁴⁹⁴ (sorulsa her biri hürmet edilmesi gereken molla)

İlmiye mesleğinin babadan oğula intikali ile ulema ailelerinin ortaya çıkması, artı yönleri olduğu gibi eksi yönleri de olan bir olgudur. Ulemazâdelerin küçük yaşlardan itibaren ilmi bir çevrede büyümeleri, babalarından ve onun dostlarından pek çok şeyi daha erken vakitte öğrenmesine imkân sağlamıştır. Matbu kitapların olmadığı, el yazma kitapların ise servet değerinde olduğu o dönemlerde, atalarından kalan kitaba ve kütüphaneye ulaşmalarındaki kolaylık, bu zevatın yetişmeleri için önemli bir artıdır. Ancak hiçbir şekilde savunulması mümkün olmayan *zadegân iltimâsı* (kayırılması) amaçlanan gayeyi netice vermemiştir. Babalarını geçmeleri ve ilmiye mesleğini yüceltmeleri gereken zadegânın haksız yere yükselmeleri, faydadan ziyade zarar doğurmuştur. Belli aileler⁴⁹⁵ tarafından zapt olunmuş ilmiye makamlarına, dışarıdan girenlerin ulaşması iyice zorlaşmıştır. Kuvvetli bir dayanağı olmayan talebenin, ilmiye sınıfında ilerleyerek bir yerlere gelebilmesi için çok çalışması gerekmektedir.⁴⁹⁶

Ahmet II. tarafından sadrazam Şehit Ali Paşa'ya yazılan ilmiyenin ıslahı ile alakalı hatt-ı hümayunda, "... ulemâzâdeden ise ancak kimin oğlu olduğu arz olunmak kifâyet eder, kaç yaşında olub ve ne okuduğunu i'lâma (bildirmeye) hâcet yoktur." denilmektedir. Hatt-ı hümayundan da anlaşıldığı üzere her ne kadar ilmiye sınıfının ıslahı için birtakım çalışmalar yapılıyor idiyse de ulemâzâdelerin imtiyazlarına dokunulmadığı görülmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *a.g.e.*, C. 1, s. 542

⁴⁹⁵ Bu ailelere örnek olarak; Çandarlızâdeler, Ebûsuudzâdeler, Taşkôprizâdeler, Kınalızâdeler, Fenarizâdeler, Çivizâdeler, Müeyyedzâdeler, Hoca Sadeddinzâdeler.

⁴⁹⁶ Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, s. 20

⁴⁹⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 59

a) Zadeğân-ı İlmiyenin Kayıt ve Kabul Şartları

Muallimhane-i Nüvvab tarafından kimlere “Zadeğân-ı İlmiye” muamelesi yapıldığına dair yazılı bir kayıt tespit edemedik. Hangi ilmi dereceyi ihraz edenlerin çocuklarının zadeğândan sayıldığına dair talimatnamelerde bir kayıt da bulunmamaktadır. 22 Nisan 1896 (9 Zilkade 1313) tarihli Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer’ (Şer’î Hâkimler Yüksek Kurulu) kararı bu hususta bazı ipuçları vermektedir.⁴⁹⁸ Kararda, Alaiyeli Ali Rıza Efendizade Mustafa Hayreddin Efendi’nin zadeğân kontenjanından mektebe kayıt isteği değerlendirilmektedir. Ali Rıza Efendi, mevaliden değildir. Kendisine defalarca teklif edilen mevleviyet rütbesini reddettiği belirtilmiştir. Mevaliden olmadığı halde, uzun seneler boyunca Fetvahane’de hizmet etmiş olmasına ve ilerlemiş yaşına merhameten oğlu Mustafa Efendi’nin zadeğândan sayılması kararlaştırılmıştır. Bu karardan tespit edebildiğimize göre mevleviyet rütbesine sahip ulemanın yakınları (oğlu, torunu veya kardeşinin oğlu) zadeğândan sayılmışlardır.

Mevleviyet denilen büyük vilayetlerin kadılıkları kendi içerisinde dört kısma ayrılmaktaydı. Aşağıdan yukarıya sırasıyla Devriye Mevleviyeti, Mahreç Mevleviyeti, Bilâd-ı Hamse Mevleviyeti ve Haremeyn Mevleviyetidir. Bunların üzerinde İstanbul Kadılığı ve en nihayetinde Anadolu Kazaskerliği ile Rumeli Kazaskerliği bulunmaktadır.⁴⁹⁹ Tahminimiz bu rütbeleri haiz ulemanın evlatlarının zadeğândan sayıldığı şeklindedir.

Muallimhane-i Nüvvab’ın yönetmeliğinde⁵⁰⁰ *zadeğân-ı ilmiye* için özel bir sınıf oluşturulduğundan bahsedilse de -Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer’ (Şer’î Hâkimler Yüksek Kurulu) defterlerinde görüldüğü gibi- ayrı bir sınıf oluşturacak sayıya ilk zamanlar hariç çoğu zaman ulaşamamışlardır.

Zaten kendilerine; sınavsız giriş haricinde herhangi bir ayrıcalık tanınmadığı, mezuniyet durumlarının incelendiği bölümde görülecektir. Zadeğân-ı İlmiye’den olduğu iddiasıyla müracaat eden adaylara verilen cevabi yazılardan sadece zadeğândan olmanın yeterli görülmediğini anlamaktayız. Şöyle ki; 1892 tarihli bir dilekçede,

⁴⁹⁸ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1896, s. 41

⁴⁹⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 107-108

⁵⁰⁰ “Mualimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 – 7 (Madde: 2)

Şeyhülislam Hasan Efendi ailesinden Ömer Cemal Efendi, zadedgân kontenjanından medreseye dâhil olmak istemiştir. Kendisine verilen cevapta, kendisinin zadedgândan olmadığı ve medresenin talimatında yazan Şerh-i Akaid'e kadar okumuş olma şartını taşımadığı, bu yüzden isteğinin yerine getirilemeyeceği belirtilmiştir.⁵⁰¹ Bu cevaptan, diğer talebeler gibi zadedgânın da ilmi açıdan yeterli olmasının istendiği anlaşılmaktadır.

Başkatıpzâde Ragıp Bey'in hatıratında geçen “*Bu mektepte zadedgân, iltimas (kayırlır) edilir, ashâb-ı zekâ medrese köşelerinde kalırdı*” sözleri⁵⁰² bazı kaynaklarda değişik şekillerde yorumlanmışlardır. O zaman için bu sınıf hakkındaki kanaatin pek de olumlu olmadığı gibi bir sonuç, bu metinlerden yola çıkılarak aktarılmıştır.⁵⁰³

Olayın aslı kanaatimizce şu şekildedir. Medresetü'l-Kudat yatılı bir okul değildi. Zadedgân-ı ilmiyeden olan talebeler yüksek rütbeli ulema ailelerinden geldikleri için maddi durumları iyi idi. Muhtemelen ya kendi aileleri ile beraber veya kiraladıkları dairelerde kalıyorlardı. İmtihanla Medresetü'l-Kudat'ı kazanan (normal) talebeler, barınma ihtiyaçlarını karşılayabilmek için diğer yatılı medreselere de kayıt yaptırıyorlardı. Bu medreseler, vakıf gelirlerinden mahrum kaldıklarından beri gerçekten perişan haldeydiler.⁵⁰⁴ Bu sıkıntıda, Medresetü'l-Kudat'ın hususi olarak herhangi bir etkisi yoktu. Tüm medrese talebeleri umumiyetle maddi sıkıntı içerisindeydi. Hatırat sahibi Başkatıpzâde Ragıp Bey'in, Zadedgân-ı İlmiyenin maddi refahını ve diğerlerinin sıkıntılı durumlarını nakletmesi sadece o zamana ait bir olgu değildir. Günümüzde de öğrencilerin maddi durumlarındaki farklılık, eğitim ve barınmalarına yansımaktadır. Medresetü'l-Kudat'ta okuyan muhtaç talebeler için herhangi bir ödenek ayrılmamış olması, kaldıkları medreselerin çok kötü durumda olması, kurumun değil medreseleri ihmal eden zamanın idaresinin kusurudur.

⁵⁰¹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1889, s. 183

⁵⁰² Başkatıpzade Ragıp Bey, *Tarih-i Hayatım: Tahsil-Harp-Esaret-Kurtuluş Anıları*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1996, s. 40

⁵⁰³ Ferda Esengün Hasekioğlu, *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 25; Kemal Yıldız, Ferda Esengün Hasekioğlu, “Muallimhane-i Nüvvab'dan Medresetü'l-Kudat'a Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Okullar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Say. 34, 2019, s. 418

⁵⁰⁴ Abdullah Akın, “Son Dönem Osmanlı Medreselerinde Islahat Çalışmaları ve Fıkıh Eğitimi”, *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, s. 2, 2021, s. 295

Uzunçarşılı tarafından Zadeğân-ı İlmiye kontenjanının 1914 yılında Medresetü'l-Kudat'ın kuruluşu ile kaldırıldığı belirtilmiştir.⁵⁰⁵ Kanaatimiz, kısıtlamanın daha önce olduğu şeklindedir. Zadeğân-ı İlmiye ile alakalı ilk kısıtlama 1883 yılında Mekteb-i Nüvvab devresinde gelmiştir.⁵⁰⁶ Nizamnamenin sonuna eklenen geçici maddelerin; Meşihat'ın “*mektebe kabul olunacak talebe, ulûm-ı arabîyi tahsil etmiş ve şerh-i akâidden yukarı ders görmüş zevâttan olacağı gösterilmişken bir maddesinde zâdegânın imtihandan bil-istisna duhûle salâhiyeti misillü mahzûru derkâr (açık) olan bir muâmelenin ihtiyar (tercih) olunması tecviz edilmediğinden (uygun görülmediğinden) iş bu muâmele-i istisnâiye (ayrıcalıklı muamele) dahi külliyyen kaldırılarak...*” şeklinde itirazî yazısı üzerine konduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁷

Şeyhülislamlığın teklifi üzerine, 1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab Talimatnamesi'ne⁵⁰⁸ sonradan eklenen *madde-i muvakkate* (geçici madde)'de, birinci sınıfa kaydedilecek 30 talebeden 10 kişinin zadeğân-ı ilmiyeden olacağı belirtilmiştir. Bu talebelerin o zamana kadar (1884) kullandıkları sınavsız giriş hakları iptal edilmiştir. Talebelerin, 1887 tarihine kadar sadece İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Mantık, Hat ve İmlâdan imtihana tabi tutulacağı belirtilmiştir. Talebelerde *hüsn-ı siret* (güzel ahlak) sahibi olma şartı aranmıştır. Geçici maddeye göre bu tarihten (1887) sonra, zadeğân-ı ilmiye de diğer talebeler ile aynı imtihana tabi tutulacaktır. Kendilerine ayrı bir kontenjan ayrılmayacaktır.

19 Ocak 1882 (28 Safer 1299) tarihli bir kararda, 30 kişilik zadeğân kontenjanında boş olan 8 kişilik yere sadece 4 kişinin kaydının yapıldığı, boş kalan 4 kişilik yerin hali üzere bırakıldığı kaydedilmiştir.⁵⁰⁹

1892 tarihli Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) kararında; Karınabadi Ömer Efendizade Abdurrahman Efendi'nin, yapılan imtihanda muvaffak olduğu, zadeğân sınıfına kaydolunacağı belirtilmiştir.⁵¹⁰ Diğer adaylarda aranan Şerh-i Akaid'e kadar okumuş olmak şartı, Zadeğân-ı İlmiye'de de aranmıştır. Yanya müderrislerinden Müftüzade Sunullah Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'nin

⁵⁰⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 123

⁵⁰⁶ İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12

⁵⁰⁷ İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 14

⁵⁰⁸ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁵⁰⁹ EDAM Arşivi, Talebe Kütük Defteri Transkripti, s. 30

⁵¹⁰ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1888, s. 51

dilekçesinde, Şerh-i Akaid'e kadar ders görmüş olduğu özellikle belirtilmiştir.⁵¹¹ Aynı şekilde Medine-i Münevvere ahalisinden Beyazid-i Bestâmî sülalesinden olduğunu belirten Şeyh Ali Gâlib de dilekçesinde, 22 yaşında olduğunu, kitap telif ettiğini, Sultan Beyazid Camii'nde Buhari-i Şerif okuduğunu, Zadeğân Kontenjanından kuruma kayıt yaptırmak istediğini bildirmiştir.⁵¹² Her iki dilekçenin ne şekilde cevaplandığı kayıtlı değildir.

1887-1888 eğitim döneminde giriş imtihanında başarı gösteren zadeğân-ı ilmiyenin isimleri ve aldıkları puanlar şu şekildedir.⁵¹³

NO	İSMİ	PUANI
1	Abdullah Sabri Efendizade Ali Nureddin Efendi	38
2	Fetvahane Müsevvidlerinden Ali Rıza Efendizade Mehmed Sadık Efendi	37
3	Feyzullah Efendizade Mehmed Rasih Efendi	35
4	Meclis-İ Tedkikat Azasından Süleyman Efendizade Ahmed Hamdi Efendi	33
5	Ahmed Tevfik Efendizade Hazım Efendi	32
6	İmam-ı Evvel-i Hazreti Şehriyari Yusuf Efendi Mahdumu Mehmed Reşid Efendi	

Listedeki puanlamaya göre; zadeğân-ı ilmiyeye, normal talebeye sorulan sorulardan daha azının sorulduğu görülmektedir. Aynı puanlamanın, 1888-1889⁵¹⁴ ve 1890-1891⁵¹⁵ eğitim dönemleri giriş imtihanlarında da geçerliliğini koruduğu tespit edilmiştir.

Eğer müracaat eden iki zadeğânın giriş imtihanlarındaki puanları eşit ise ilginç bir usule başvurulmuştur. Şöyle ki; 1904-1905 eğitim döneminin başında imtihana giren *kibar-ı müderrisinden* Halil Efendizade Ali Zühdü Efendi ile Atıf Beyzade Mehmed Kemaleddin Efendi 33'er puan almışlardır. Puanları eşit olduğu için babalarından rütbesi ve memuriyeti daha yüksek olan Mehmed Kemaleddin Efendi

⁵¹¹ BOA.DH.MKT., Dahiliye, Mektubi Kalemî, Yer Bilgisi: 257 – 69, 5 Muharrem 1312 (9 Temmuz 1894)

⁵¹² BOA.Y.PRK.AZJ., Yıldız, Arzuhal Jurnal, Yer Bilgisi: 44 – 8, 16 Nisan 1318 (29 Nisan 1902)

⁵¹³ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1877, s. 143

⁵¹⁴ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1880, s. 32

⁵¹⁵ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1885, s. 22

tercih olunmuştur.⁵¹⁶ İleride Kemal Atıf (Kuyucak) adını alacak olan bu talebe, daha sonra kurumda *Hukuk-ı Düvel* dersleri müderrisliği yapacaktır.

b) Zadeğân-ı İlmiyenin Sınıf Geçme ve Mezuniyet Durumları

Arşiv defterlerinde yoklama imtihanını geçerek giriş imtihanını kazanan talebelere ait bilgiler bulunmakla beraber, bunların kaç kişi arasından bu imtihanı kazandıklarını sadece 3 seneye ait defterde tespit edebildik. Tespit edebildiğimiz bazı yıllara ait giriş imtihanını kazanarak, kayıt yaptırmaya hak kazanabilmiş zadeğân-ı ilmiye adetleri ve mezun olabılme durumları şu şekildedir.⁵¹⁷

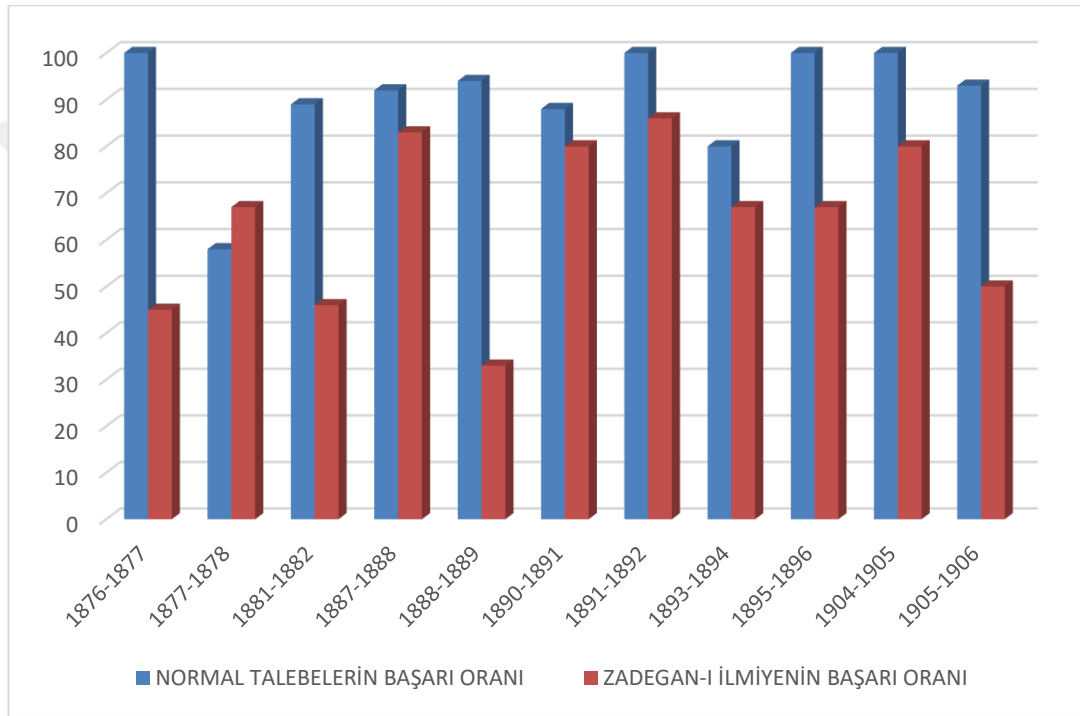
EĞİTİM DÖNEMİ	0 SENE YENİ KAYIT OLANLAR	ZAMANINDA MEZUN OLANLAR	1 SENE GECİKMELİ MEZUN OLANLAR	2 SENE GECİKMELİ MEZUN OLANLAR	3 SENE GECİKMELİ MEZUN OLANLAR	4 SENE GECİKMELİ MEZUN OLANLAR	TESPİT EDİLEMİYENLER	MEZUN OLAMAYANLAR
1876-1877	20	6	3	1				10
1877-1878	3		1	1				1
1881-1882	26	1	3		3	5	4	10
1887-1888	6	3	1		1			1
1888-1889	6		1	1				4
1890-1891	5	3	1					1
1891-1892	7	3	3	1				
1892-1893	4	1	2					1
1893-1894	3		2					1
1895-1896	6	4						2
1904-1905	5	3		1				1
1905-1906	6	2	1					3
TOPLAM	97	26	18	5	4	5	5	35

⁵¹⁶ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 9,10

⁵¹⁷ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2000, s. 57; Defter No: 2001, s. 21,52; Defter No: 2005, s. 48,52,53,60,61,104,140; Defter No: 2006, 29-31; Defter No: 2008, s. 9,10,31,32
İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 71,128; Defter No: 1877, s. 143; Defter No: 1879, s. 26; Defter No: 1880, s. 32,70; Defter No: 1885, s. 22,23,29-32,66,67,78,79,80,97

Zadegân-ı ilmiyenin, aynı senelerde kaydolan normal talebeler ile kıyaslandığında daha fazla elemeye tabi tutulduğu görülmektedir. Listeye göre zadegân-ı ilmiyeden olan talebelerin tam zamanında mezun olabilme oranları, sadece %27'dir. Bu oran normal talebelerde %62'dir. (1912 ve sonrası girip 1. Dünya Savaşı döneminde mezun olabilecekler değerlendirme dışı tutulmuştur. Bu dönemde talebenin zamanında mezuniyet oranı %10'un altına düşmüştür.)

Normal talebe ile zadegan-ı ilmiyenin tespit edilen senelere göre mezun olabilme durumlarının mukayesesi şu şekildedir.

Listeye göre gecikmeli de olsa bir şekilde kurumdan mezun olabilen normal talebe ile zadegân-ı ilmiye arasında, %90'a %60 zadegân-ı ilmiye aleyhine bir fark olduğu görülmektedir.

İlmiye salnamesinde, bir kısım mezunların memleketlerinin yazılmamış olduğu görülmektedir. Bu talebelerin isimlerinin başında ön bilgi olarak "... efendizade", "müftüzade ...", "... biraderzadesi", "... hafidi", gibi ilmiye ailesinden veya bilinen ailelerden olduklarını belirten bilgiler verilmiştir. Bu listeleri, zadegân kesin kayıt listelerine ulaşabildiğimiz seneler ile karşılaştırdığımızda genellikle zadegân-ı ilmiyenin bu şekilde kaydedildiklerini tespit ettik. Zadegân-ı ilmiyeden olduğu halde sadece memleketi ile ilmiye salnamesine kaydedilen talebelerin olduğu da görülmüştür.

Zikrettiğimiz şekilde memleketi yerine ailesi belirtilerek ilmiye salnamesinde listelere alınan talebe sayısı 127'dir. 1909 sonrasına ait listelerde bu şekilde bir tabir görülmemektedir. Bu rakam, o seneye kadar mezun olan 767 talebenin %16'sını oluşturmaktadır. Bu talebelerden 1887'den sonra kayıt yaptırmaya muvaffak olabilen 82 talebe, diğer talebelerle aynı imtihana girmişlerdir.

IV. Adliye Personeline Hizmet İçi Eğitimle Terfi İmkkanı; Sınıf-1 Mahsus (1914 – 1919)

Medresetü'l-Kudat yönetmeliğine 3 Eylül 1914 (12 Şevval 1332) tarihinde eklenen 10 madde ile Sınıf-1 Mahsus açılmıştır.⁵¹⁸ Yönetmelikte; şer'î mahkemelerin idare ve yazı işlerinde istihdam edilmek üzere, gündüzlü bir sınıfın oluşturulduğu belirtilmektedir.

Açılan yeni sınıfa her sene, kaza ve nahiyelerde naiplik yapan vazifeliler, buldukları dairelerin işleyişini aksatmamak şartıyla başvurabileceklerdir. Sınıfa; ilmiye dairelerinde istihdam olunan zevat, ibtidai mekteb mezunları ile o derecedeki diğer mekteplerin mezunları, 20 yaşından küçük 30 yaşından büyük olmamak şartıyla imtihansız girebileceklerdir. Eğer bir talip bu okullardan mezun değilse veya ilmiye dairelerinde çalışmıyorsa yaşı 20 – 25 arası olmak şartıyla imtihana kabul edilecek ve başarılı olduğu takdirde kabul olunacaktır.⁵¹⁹

Giriş imtihanı, imtihansız giriş hakkına sahip olan taliplerin oranına göre düzenlenecektir. İmtihanda; İlm-i Sarf, İlm-i Nahiv, İlm-i Mantık, Tarih, Coğrafya, Hesap, Kitabet ve Hüsn-ı Hat dersleri değerlendirilmeye alınacaktır.

Sınıf-1 Mahsus mezunlarının; Şer'î mahkemelerde kâtiplik ve diğer kalemlerde memurluk yapacak olmaları, imtihanlarının Medresetü'l-Kudat'a giriş imtihanından biraz daha kolay olmasına yol açmıştır. Şöyle ki İlm-i Vaz', İlm-i Belağat, İlm-i Fıkıh, İlm-i Akaid dersleri Medresetü'l-Kudat'a girişte sorulurken Sınıf-1 Mahsus için bu ilimlere gerek görülmemiştir. Sınıf-1 Mahsus mezunlarının karar verici konumda

⁵¹⁸ "Sınıfı Mahsus Nizamnamesi", 12 Şevval 1332 (3 Eylül 1914), *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire 1334, s. 679 - 681

⁵¹⁹ "Sınıfı Mahsus Nizamnamesi", 12 Şevval 1332 (3 Eylül 1914), *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire 1334, s. 679 - 681

olmayıp mahkemelerin işleyişinde yardımcı vazifelerde görevlendirilmeleri, eğitim seviyesinin çok yüksek tutulmamasında etkili olmuştur.

Sınıf-1 Mahsus'un idaresi, Medresetü'l-Kudat Müdüriyeti'ne, eğitim işleri ise Şeyhülislamlik tarafından tayin olunacak müderrislere aittir. Sınıf-1 Mahsus talebeleri ders saatlerinin haricinde Bab-1 Fetva Sicil Müdüriyeti tarafından belirlenecek Şer'î Mahkemelerde ve İlmiye Dairelerinde çalışacaklardır. Talebeler, devam ettikleri mahkeme ve dairelerin devam cetvellerini her gün imzalayacaktır. Daire başkanlarının kendileri hakkında verecekleri puan, sene sonu tatbikat imtihanlarına etki edecektir. Sınıf-1 Mahsus mezunları; Şer'î Mahkeme kitabetlerine, Emval-i Eytam müdür ve memuriyetlerine, mezuniyet notlarına göre sırasıyla imtihansız atanabileceklerdir. İlmiye Dairelerine de Sınıf-1 Mahsus mezunu varken dışardan kimse atanamayacaktır.⁵²⁰

1914 yılında teşkil olunan Sınıf-1 Mahsus, 1919 yılından sonra yeni talebe almamıştır. Medresetü'l-Kudat binasının, 1919 yılında İngiliz işgaline uğramasının buna sebep olduğunu düşünmekteyiz.⁵²¹ Medresetü'l-Kudat'ın kendi talebesinin dahi eğitiminin zorlaştığı böyle bir ortamda, *Sınıf-1 Mahsus* talebesinin derslerinin aksamış olması muhtemeldir. 1917-1918 eğitim döneminde 3 kişi mezun olmuştur.⁵²² Bunlar; tespit edebildiğimiz son, *sınıf-1 mahsus* mezunlarıdır. 1918-1919 eğitim döneminin sonunda mezun verilip verilmediği bilinmemektedir. 1919-1920 eğitim döneminin başında, talebenin mevcut olmaması nedeniyle derslerin işlenmeyeceğine dair bir karar mevcuttur.⁵²³ EDAM Arşivi'nde bulduğumuz bir evrak,⁵²⁴ 1919 yılında da yeni sınıf açılmasa bile eskiden kaydı olanların derslerinin devam etmiş olduğunu göstermektedir. Evrakta; Usul-1 Muhakemat-1 Şer'iyeden imtihan olunan 2 talebenin, imtihan notları bulunmaktadır.

⁵²⁰ "Sınıfı Mahsus Nizamnamesi", 12 Şevval 1332 (3 Eylül 1914), *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire 1334, s. 679 - 681

⁵²¹ BOA.HR.SYS., Hariciye Nezareti, Siyasi, 2528 – 52, (M. 09 04 1919)

⁵²² *Ceride-i İlmiye*, Şaban 1336 (Mayıs/Haziran 1918), C. 4, Say. 36, s. 1089

⁵²³ İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 452

⁵²⁴ EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, 16 Cemaziyelahir 1337 (19 Mart 1919), No: 3

a) Sınıf-1 Mahsus'un Müfredatı

Nizamnamede Sınıf-1 Mahsus müfredatı ile alakalı bir bilgi mevcut değildir. 1915 (1334) tarihli İlmiye Salnamesi ve Meşihat Arşivi maaş defterlerinden tespit ettiğimiz dersler aşağıdaki şekildedir.⁵²⁵

- 1- Sakk-1 Şer'î
- 2- İlm-i Ferâiz
- 3- Vesâyâ, Nikah, Talak ve Nafaka
- 4- Malumât-1 Kanûniye
- 5- Kitâbet-i Resmiye
- 6- İlm-i Hesâb
- 7- Ahkâm ve Nizâmât-1 Evkâf
- 8- Usûl-1 Muhâkemât-1 Şer'îye
- 9- Harç ve Damga Kanunları
- 10- Usul-1 Defterî
- 11- Hatt-1 Tâlik
- 12- Defter-i Kassam

Mederesetü'l-Kudat müfredatı ile Sınıf-1 Mahsus müfredatı arasında, Sakk-1 Şer'î, İlm-i Feraiz, Kitabet-i Resmiye, Ahkâm ve Nizamât-1 Evkaf, Defter-i Kassam ve Hatt-1 Ta'lik dersleri aynıdır. Farklı olan dersler Usul-1 Muhâkemât-1 Şer'îye, Vesâyâ, Nikâh, Talak, Nafaka dersi, Malumat-1 Kanuniye, Hesap, Harç ve Damga Kanunları, Usul-1 Defterî dersleridir.

1. Şer'î Yargılama Usulü

1861 yılında yürürlüğe giren *Usul-ı Muhakeme-i Ticaret*'e kadar, bütün mahkemelerde şer'î usul hukuku tek yargılama usulü olarak yürürlükteydi. Nizamî mahkemelerin kuruluşu sonrası bu mahkemelerde, ticaret usul kanunu uygulandı. Daha sonra *Mecelle*'nin usul ile alakalı son üç kitabı yayınlanınca hem şer'î mahkemelerde hem de nizamî mahkemelerde bu usul uygulandı. 1879 yılında ceza ve Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye kanunları yürürlüğe girince *Mecelle*, nizami

⁵²⁵ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2866, s. 214-225;
İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Amire 1334, s. 680

mahkemelerde genel, şer'î mahkemelerde esas kanun olarak uygulanmaya devam etti.⁵²⁶

24 Ekim 1917 (8 Muharrem 1336) tarihinde *Usul-ı Muhakeme-i Şer'îye Kararnâmesi*⁵²⁷ yayınlandı. Kararnâme; giriş, 4 fasıl ve son kısımda *Mevâdd-ı Müteferrika* (muhtelif maddeler) bölümlerinden oluşmaktaydı.

13 Temmuz 1920 (26 Şevval 1338) tarihinde üç yıl önceki kararnamede bazı değişiklikler yapılarak *Usul-ı Muhakeme-i Şer'îyeye Dair Bazı Mevâddı Hâvî Kararnâme*⁵²⁸ yayınlandı. Bu kararname ile pek çok madde ilga edilmiştir. İlgâ edilen maddelerin ekserinin, batı kaynaklı olan -bir kısmı- Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye'den alınan maddeler olduğu belirtilmiştir.⁵²⁹

19 Mart 1919 (16 Cemaziyelahir 1337) tarihli bir imtihan not cetvelinde şu 5 sorunun sorulduğu tespit edilmiştir.⁵³⁰

- a) Mehakim-i şer'îyenin vezâîfi (şer'î mahkemelerin vazifeleri) nedir?
- b) Mehakim-i şer'îyenin selahiyeti (yetkisi) nedir? Yani her dava nerede ru'yet olunur (görülür)?
- c) Ba'de'd-dava (davadan sonra) ikametgâhça tebeddül (değişiklik) vuku bulsa görülmekte bulunan davanın devamına mani olur mu? Olmazsa esnây-ı muhakemede (yargılama esnasında) hakim azlolunsa veya vefat etse hüküm nedir? Yani muamele nasıl icra olunur?
- d) Mahkeme-i şer'îyede dava için arzuhal verilmek lazım mıdır? Tafsil et (ayrıntılı açıkla.)
- e) Huzur-ı hâkimin gayrı mahalde (hakimin huzurunda olmayan mahalde) vuku bulan ikrar (itiraf) muteber (geçerli) olur mu?

İmtihana giren 2 talebeden birinin 9 diğerinin 10 aldığı görülmektedir. Cetvelde, dersin muallimi Hasan Lütfi Efendi ile iki mümeyyizin imzaları bulunmaktadır.

⁵²⁶ Mehmet Gayretli, *a.g.e.*, s. 288

⁵²⁷ "Usul-ı Muhakeme-i Şer'îye Kararnâmesi", 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917), *Düstur*, 2. Tertip, C. 9, s. 783

⁵²⁸ "Usul-ı Muhakeme-i Şer'îyeye Dair Bazı Mevâddı Hâvî Kararnâme", 26 Şevval 1338 (13 Temmuz 1920), *Düstur*, 2. Tertip, C. 12, s. 128

⁵²⁹ Ahmet Akman, *1917 Tarihli Usûl-ı Muhâkeme-i Şer'îyye Kararnâmesi ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1985, s. 135

⁵³⁰ EDAM Arşivi, 1337 Senesi Sınıf-ı Mahsus Usul-ı Muhakemat-ı Şer'îye İmtihanı Not Cetveli

2. Velilik, Nikâh, Talak, Nafaka

Aile hukukunu içeren bu ders, Hasan Fehmi (Başoğlu) Efendi tarafından okutulmuştur. (Gerekli bilgi *Hukuk- Aile* bölümünde verilmiştir.)

3. Kanunlar ile Alakalı Malumat

Haydar Rifat Efendi tarafından yazılan malumat-ı kanuniye kitabından⁵³¹ elde ettiğimiz verilere göre, bu derste hukukun hemen hemen tüm konularından bir nebze işlenmiş olduğu görülmektedir. Dersin amacının, tüm konular hakkında derinliğine olmasa da talebenin bir fikir sahibi olmasını sağlamaktır.

Kitaba göre, derste işlenen konuların bir kısmı şunlardır.

1. Medeni Hukuk
 - a) Alışveriş ile alakalı hususlar
 - b) Kiralama
 - c) Kefalet
 - d) Emanet
 - e) Şirket
 - f) Vasiyet
 - g) Miras
 - h) Nikah
2. Hukuki yargılama usulü ve mahkeme teşkilatı
3. Hukuk-ı ceza ve kanun-ı ceza
4. Hukuk-ı idare
5. Ticaret-i berriye ve bahriye (kara ve deniz ticareti)
6. Hukuk-ı düvel (Uluslararası ilişkiler)

Sınıf-ı mahsusta bu dersin, 5 yıl boyunca Mustafa Reşid (Belgesay) Bey tarafından okutulduğu görülmektedir.

⁵³¹ Haydar Rifat, *Yeni ve Mükemmel Malûmât-ı Kanûniye*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, Dersaadet, 1327

4. İlm-i Hesab

Yusuf Paşa tarafından idadiler için yazılan İlm-i Hesab kitabında,⁵³² dersin konularının 2 bölümde incelendiği görülmektedir.

1. İlm-i hesabın kuralları
 - a) Temel matematik işlemlerinin kuralları
 - b) Tam sayılara ait işlemler
 - c) Kesirli sayılara ait işlemler
 - d) Köklü sayılar
 - e) Denklemler
 - f) Faiz hesapları
2. İlm-i Hendese (Geometri)
 - a) Çizgiler
 - b) Açılar
 - c) Geometrik şekiller

Hasan Ferid tarafından yazılan 3. kısımda,⁵³³ ticari muamelelere dair hesap işlemleri ele alınmıştır. Kitabın üzerinde durduğu konular şu şekildedir.

- a) Cari hesaplar ve banka muameleleri
- b) Menkul kıymetler ve borsa muameleleri
- c) Kambiyo ve poliçe

Sınıf-ı mahsusta bu dersin, hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Ziya Bey tarafından verildiği görülmektedir.

5. Harç ve Damga Kanunları

Halil Cemaleddin Bey tarafından okutulan bu derste, mahkemelerde alınan vergilerin ve damga ücretlerinin miktarları okutulmuştur. Tarihini tespit edemediğimiz bir imtihan kağıdında,⁵³⁴ şu soruların sorulduğu görülmüştür.

1. Terekeden (mirastan) istîfâsına (alınmasına) hükmolunan mebâliğ (meblağlar) için ne nispet dairesinde i'lâm harcı istîfâ kılınır (alınır)?

⁵³² Yusuf Paşa, *Muhtasar Kavâid-i İlm-i Hesâb*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1321

⁵³³ Hasan Ferid, *Mükemmel İlm-i Hesab*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1324

⁵³⁴ EDAM Arşivi, Sınıf- Mahsus Harç ve Damga Kanunları Dersi İmtihan Kağıtları

2. Musâlahâ-i şerîyeyi (şer'î anlaşmayı) hâvî (içeren) senedât (evrak) için bedel-i sulh (anlaşma bedeli) terekeye (mirasa) aid veya hariç olduğuna göre i'lâm harcı nedir? Misal ile izah ediniz.
3. Sığâra (küçüğe) mevrûs (miras bırakılan) ve müntekıl (intikal eden) akârâtın (gayrimenkulün) uhdelerinde (kendilerinde) ibkâ (kalması) ve fûruhtu (satışı) esbâbı (sebepleri) ile emvâl-i ğayr-ı menkulenin bey' (alım) ve ferâğı için verilecek izin hüccetlerinden ne nispette harç istîfâ kılındığının (alındığının) beyan ve misal ile izahı ...
4. Kısas ve diyet i'lâmâtından (karar tutanağından) harç alınır mı? Mahkûmun bih (hükmolunan) diyet kamilen (tamamen) veya ba'zan (bir kısmı) edâ olunursa i'lâm harcı ne idüğünün izahı ...
5. Bidayet mahkemelerinden ilzâmı hâvî (bozulmayı gerektirmeyen) olmayan ve mesela men-i muârazaya (davanın reddine) dair sudur eden (çıkan) i'lâm harcı maktu' mu (kesintili mi) nisbî mi? İlzâmı hâvî olarak (bozulmayı gerektirerek) mesela 10.000 kuruş tahsile dair sudur eden (çıkan) i'lâm harcı nisbi mi maktu' mu? Misal ile izah ediniz.

İmtihan kağıtlarına ulaşabildiğimiz 6 talebeden 5'inin 8 ve üzeri puan aldıkları görülmektedir. Talebelerden bazıları, İstanbul mahkemelerinde veya meşihatte personel olduklarını imtihan kağıtlarında belirtmişlerdir.

6. Usul-ı Defterî (Defter Tutma Usulleri)

“Her nevi muamelât-ı ticâriyeyi bir intizam ve usûl tahtında muhtelif defterlere kayıt ve imlâ etmek fenni” olarak tanımlanan usul-ı defterî, sınıf-ı mahsusta 5 yıl boyunca okutulmuştur. Derse, tüm senelerde Mehmed Sadeddin Bey girmiştir.

Derste, hangi defterlerin nasıl tutulacağı gösterilmiştir. Gösterilen hususlardan bazıları şunlardır.

- a) Ticari senet ve makbuzlar
- b) Faturalar
- c) Basit usul defterleri
- d) Umumi hesap defterleri
- e) Yardımcı defterler
- f) Aylık ve yıllık muvazene (mali denge)

g) Hata düzeltme usulü

b) Sınıf-1 Mahsus Müderris ve Muallimleri

Sınıf-1 Mahsus'un müfredatı, seneler içinde değişikliklere maruz kalmıştır. Eğitim dönemlerine göre dersler ve müderrisler şu şekildedir. (Dönem içerisindeki personel değişiklikleri her dönemde gösterilmiştir. Aynı dersin ikinci mualliminin olması, dönem içerisinde değişiklik yapıldığını göstermektedir.)

1914-1915 eğitim öğretim dönemi sınıf-1 mahsus dersleri ve eğitim kadrosu,⁵³⁵

NO	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1	Sınıf-1 Mahsus Ahkam ve Nizam-1 Evkaf Muallimi	Elmalılı Mehmed Hamdi Efendi	200
2	Sınıf-1 Mahsus Defter-i Kassam Muallimi	Mehmed Sadık Efendi	200
3	Sınıf-1 Mahsus Feraiz Muallimi	Mustafa Şevket (Yunt) Efendi	400
4	Sınıf-1 Mahsus Harç Ve Damga Kanunları Muallimi	Halil Cemaleddin Bey	200
5	Sınıf-1 Mahsus Hatt-1 Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	200
6	Sınıf-1 Mahsus Hesab Muallimi	Ziya Bey Efendi	400
7	Sınıf-1 Mahsus Kitabet Muallimi	Hüseyin Nafiz Bey Efendi	400
8	Sınıf-1 Mahsus Malumat-1 Kanuniye Muallimi	Mustafa Reşid (Belgesay) Bey	400
9	Sınıf-1 Mahsus Sakk-1 Şer'i Muallimi	Ziya Bey Efendi	600
	Sınıf-1 Mahsus Sakk-1 Şer'i Muallimi	Mustafa Rıza Efendi	600
10	Sınıf-1 Mahsus Usul-1 Defteri Muallimi	Mehmed Sadeddin Bey	200
11	Sınıf-1 Mahsus Usul-1 Muhakemat-1 Şer'iyeye Muallimi	Ali Bey Efendi	200
	Sınıf-1 Mahsus Usul-1 Muhakemat-1 Şer'iyeye Muallimi	Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi	200
12	Sınıf-1 Mahsus Vesaya, Nikah, Talak, Nafaka Muallimi	Baha Efendi	400
	Sınıf-1 Mahsus Vesaya, Nikah, Talak, Nafaka Muallimi	Hasan Fehmi (Başoğlu) Efendi	400

1915-1916 eğitim öğretim dönemi sınıf-1 mahsus dersleri ve eğitim kadrosu,⁵³⁶

NO	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1	Sınıf-1 Mahsus Ahkam ve Nizam-1 Evkaf Muallimi	Elmalılı Mehmed Hamdi Efendi	200
2	Sınıf-1 Mahsus Defter-i Kassam Muallimi	Mehmed Sadık Efendi	200
3	Sınıf-1 Mahsus Feraiz Muallimi	Mustafa Şevket (Yunt) Efendi	400
4	Sınıf-1 Mahsus Harç ve Damga Kanunları Muallimi	Halil Cemaleddin Bey	200
5	Sınıf-1 Mahsus Hatt-1 Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	200
6	Sınıf-1 Mahsus Hesab Muallimi	Ziya Bey Efendi	400
7	Sınıf-1 Mahsus Kitabet Muallimi	Hüseyin Nafiz Bey Efendi	400

⁵³⁵ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2866, s. 214-220

⁵³⁶ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2876, s. 175-186

8	Sınıf-1 Mahsus Malumat-1 Kanuniye Muallimi	Mustafa Reşid (Belgesay) Bey	400
9	Sınıf-1 Mahsus Sakk-1 Şer'i Muallimi	Mustafa Rıza Efendi	600
10	Sınıf-1 Mahsus Usul-1 Defteri Muallimi	Mehmed Sadeddin Bey	200
11	Sınıf-1 Mahsus Usul-1 Muhakemat-1 Şer'iyeye Muallimi	Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi	200
12	Sınıf-1 Mahsus Vesaya, Nikah, Talak, Nafaka Muallimi	Hasan Fehmi (Başoğlu) Efendi	400

1916-1917 eğitim öğretim dönemi sınıf-1 mahsus dersleri ve eğitim kadrosu;⁵³⁷

NO	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1	Sınıf-1 Mahsus Ahkam ve Nizam-1 Evkaf Muallimi	Elmalı Mehmed Hamdi Efendi	200
2	Sınıf-1 Mahsus Defter-i Kassam Muallimi	Mehmed Sadık Efendi	200
3	Sınıf-1 Mahsus Feraiz Muallimi	Mustafa Şevket (Yunt) Efendi	400
4	Sınıf-1 Mahsus Harç ve Damga Kanunları Muallimi	Halil Cemaleddin Bey	200
5	Sınıf-1 Mahsus Hatt-1 Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	200
6	Sınıf-1 Mahsus Hesab Muallimi	Ziya Bey Efendi	400
7	Sınıf-1 Mahsus Kitabet Muallimi	Hüseyin Nafiz Bey Efendi	400
8	Sınıf-1 Mahsus Malumat-1 Kanuniye Muallimi	Mustafa Reşid (Belgesay) Bey	400
9	Sınıf-1 Mahsus Sakk-1 Şer'i Muallimi	Mustafa Rıza Efendi	600
10	Sınıf-1 Mahsus Usul-1 Defteri Muallimi	Mehmed Sadeddin Bey	200
11	Sınıf-1 Mahsus Usul-1 Muhakemat-1 Şer'iyeye Muallimi	Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi	200
12	Sınıf-1 Mahsus Vesaya, Nikah, Talak, Nafaka Muallimi	Hasan Fehmi (Başoğlu) Efendi	400

1917-1918 eğitim öğretim dönemi sınıf-1 mahsus dersleri ve eğitim kadrosu;⁵³⁸

NO	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1	Sınıf-1 Mahsus Ahkam ve Nizam-1 Evkaf Muallimi	Elmalı Mehmed Hamdi Efendi	200
2	Sınıf-1 Mahsus Defter-i Kassam Muallimi	Mehmed Sadık Efendi	200
3	Sınıf-1 Mahsus Feraiz Muallimi	Mustafa Şevket (Yunt) Efendi	400
4	Sınıf-1 Mahsus Harç ve Damga Kanunları Muallimi	Halil Cemaleddin Bey	200
5	Sınıf-1 Mahsus Hatt-1 Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	200
6	Sınıf-1 Mahsus Hesab Muallimi	Ziya Bey Efendi	400
7	Sınıf-1 Mahsus Kitabet Muallimi	Hüseyin Nafiz Bey Efendi	400
8	Sınıf-1 Mahsus Malumat-1 Kanuniye Muallimi	Mustafa Reşid (Belgesay) Bey	400
9	Sınıf-1 Mahsus Sakk-1 Şer'i Muallimi	Mustafa Rıza Efendi	600
10	Sınıf-1 Mahsus Usul-1 Defteri Muallimi	Mehmed Sadeddin Bey	200
11	Sınıf-1 Mahsus Usul-1 Muhakemat-1 Şer'iyeye Muallimi	Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi	200
12	Sınıf-1 Mahsus Vesaya, Nikah, Talak, Nafaka Muallimi	Hasan Fehmi (Başoğlu) Efendi	400

⁵³⁷ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20-21

⁵³⁸ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2922, s. 19-20

1918-1919 eğitim öğretim dönemi sınıf-1 mahsus dersleri ve eğitim kadrosu,⁵³⁹

NO	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1	Sınıf-1 Mahsus Ahkam ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Elmalılı Mehmed Hamdi Efendi	200
2	Sınıf-1 Mahsus Defter-İ Kassam Muallimi	Mehmed Sadık Efendi	200
3	Sınıf-1 Mahsus Feraiz Muallimi	Mustafa Şevket (Yunt) Efendi	400
4	Sınıf-1 Mahsus Harç ve Damga Kanunları Muallimi	Halil Cemaledin Bey	200
5	Sınıf-1 Mahsus Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	200
6	Sınıf-1 Mahsus Hesab Muallimi	Ziya Bey Efendi	400
7	Sınıf-1 Mahsus Kitabet Muallimi	Hüseyin Nafiz Bey Efendi	400
8	Sınıf-1 Mahsus Kitabet Muallimi	Mehmed Said Bey	400
9	Sınıf-1 Mahsus Malumat-ı Kanuniye Muallimi	Mustafa Reşid (Belgesay) Bey	400
10	Sınıf-1 Mahsus Sakk-ı Şer'i Muallimi	Mustafa Rıza Efendi	600
11	Sınıf-1 Mahsus Usul-ı Defteri Muallimi	Mehmed Sadeddin Bey	200
12	Sınıf-1 Mahsus Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye Muallimi	Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi	200
13	Sınıf-1 Mahsus Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	200
14	Sınıf-1 Mahsus Vesaya, Nikah, Talak, Nafaka Muallimi	Hasan Fehmi (Başoğlu) Efendi	400

Biyografilerini tespit ettiğimiz bazı muallimlerin tercüme-i halleri şu şekildedir.

Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi: Biyografisi meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Mehmed Aziz Efendi (Hattat): Biyografisi meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Zileli Mustafa Rıza Efendi: Müftü Hasan Efendi'nin oğlu olup, 1860 yılında zile kazasında doğmuştur. İlk tahsilini memleketinde yapıp İstanbul'a gelmiştir. Beyazıt Camii Dersiamlarından İstanbullu Hafız Eşref Efendi'nin derslerini takip ederek kendisinden icazet almıştır. 1892 yılından 1907 yılına kadar Erzincan, Niğde, Uşak gibi çeşitli vilayetlerde naiplik yapmıştır. 1909 yılında Mahkeme-i Evkaf Müdürlüğüne tayin edilmiş, 1911'de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye azası olmuştur. 1914'te İstanbul kadısı olmuştur. Aynı tarihte Medresetü'l-Kudat bünyesinde açılan sınıf-1 mahsusta Sakk-ı Şer'i müderrisliği yapmıştır.⁵⁴⁰ Buradaki müderrisliği sınıf kapanıncaya kadar sürmüştür (1914-1920).⁵⁴¹ Meşihat Arşivi maaş defterlerinden

⁵³⁹ İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 20-25

⁵⁴⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 246

⁵⁴¹ İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2866, s. 214,175;

kendisinin 1918-1920 arası iki eğitim döneminde Hukuk-ı Aile dersine girdiği görülmektedir.⁵⁴²

Mustafa Şevket (Yunt) Bey: Manisalı Mehmed Emin Efendi'nin oğlu olup 1878 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini ve hafızlığını İstanbul'da yapmış, Beyazıt Camii dersiamlarından Çarşambalı Ahmed Hamid Efendi'den icazet almıştır. Aynı zamana Mekteb-i Hukuk imtihanlarını vererek dava vekilliği (avukatlık) ruhsatnamesi almıştır. Mekteb-i Mülkiye'de mecelle derslerine, Mekteb-i Hukuk'ta ahkam-ı vesâyâ ve ferâiz derslerine girmiştir. Haftada iki saat Medresetü'l-Kudat sınıf-ı mahsusuna ferâiz derslerine girdiği görülmektedir. 1926'da Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi tefsir ve hadis derslerine girmek üzere atandı. 1933'te İslam Tetkikleri Enstitüsü'ne Ordinaryüs Profesör olarak atandı. 1936'da emekli oldu. 4 Haziran 1951 tarihindeki vefatına kadar avukatlık yaptığı bilinmektedir. Kendisi son dönem huzur dersleri muhataplarındandır.⁵⁴³

Çallı Mehmed Sadık Efendi: Ulemadan Hafız Ali Efendi'nin oğlu olup 1872'de Çal kazasında doğmuştur. İlk tahsilini ve hafızlığını memleketinde yapıp İstanbul'a gelmiş, Hacı Veli ve Şeyh Ömer Efendilerden İsaguci, Ferâiz ve diğer ilimleri tahsil etmiştir. Beyazıt Dersiamlarından Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi'den icazet almıştır. 1897'de Mekteb-i Nüvvab'dan 3. derece hakimlik şahadetnamesi alarak birincilikle mezun olmuştur. 1914'e kadar Loros, Leskovik, Siroz ve Edirne kadılıklarında bulunmuştur. Bu tarihte, Denizli bağımsız mebusu seçildiği için memuriyeti bırakmıştır. 1914'ten sınıf-ı mahsusun kapatıldığı tarihe kadar Medresetü'l-Kudat'ta defter-i kassam muallimliği yaptığı görülmektedir. Mekteb-i Hukuk'ta medeni hukuk dersine de girmiştir. (Sicil Defteri, C. 2, s. 160)⁵⁴⁴

Mustafa Reşid (Belgesay) Bey: Beşiktaş Belediye reisi Mehmed Rıza Bey'in oğlu olup 1887'de İstanbul'da doğmuştur. Şeyhülislam Hayri Efendi amcasıdır. İlk tahsilini Beşiktaş'ta yaptıktan sonra Mekteb-i Hukuk'a girmiş ve buradan 1908'de

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 20;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 452

⁵⁴² İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 8;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 432

⁵⁴³ Muhammed Selman Çalışkan, "Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Tefsir ve Tefsir Tarihi Müderrislerinden Manisalizâde Hafız Mustafa Şevket Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri 18-19 Kasım 2009*, İstanbul, 2010, s. 288-306

⁵⁴⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 71

mezun olmuştur. Adliye Nezareti tarafından Paris'e gönderilen Mustafa Bey, Paris Hukuk Fakültesi'ni de bitirmiştir. 1914 yılında geri dönen Belgesay, Mekteb-i Evkaf'ta Kanun-ı Ceza derslerine girmiştir. 1915 yılında Darulfünun'da Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye derslerine girmiştir. Aynı tarihlerde Medresetü'l-Kudat'ta da Kanun-ı Ceza dersine girdiği görülmektedir. 1955 yılında Ordinaryüs Profesör olarak emekliye ayrılmıştır. HMUK'a dair hazırladığı tasarıların çoğu sonradan kanunlaştırılmıştır. Medeni Kanun Şerhi ve Adliye Hukukunun Esasları isimli kitapları mevcuttur.⁵⁴⁵

Hasan Fehmi (Başoğlu) Efendi: Hasan Efendi'nin oğlu olup 1876 tarihinde Seydişehir'de dünyaya gelmiştir. İlk tahsili ve hafızlığını İzmir'de yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek Fatih Camii dersiamlarından Abdüllatif Efendi'den 1906 yılında icazet almıştır. 1907 yılında Mekteb-i Nüvvab'dan 4. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olduğu bilinmektedir. 1914 yılından sınıf-ı mahsusun kapanmasına kadar vesâyâ, nikah, talak, nafaka dersine girmiştir. 1925 yılında Teali-i İslam Cemiyeti ile olan bağlantısı nedeniyle, İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış ve 3 sene Isparta'ya sürülmüştür. 1943 yılında İstanbul Müftü müsevvidliğinden emekli olduğu bilinmektedir. 1950 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Azalığı'na atanmıştır. 28 Mayıs 1964'te vefat etmiştir.⁵⁴⁶ “*İslamiyetde Cenaze*” ve “*Hidayet Yolu*” isimli iki eseri bulunmaktadır.⁵⁴⁷

Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi: Medresetü'l-Kudat mezunlarındanır. Yargıtay Hukuk Dairesi Reisliği yapmıştır. Biyografisi meşhur mezunlar bölümünde ele alınacaktır.

⁵⁴⁵ Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, İstanbul, 1958, s. 487-499

⁵⁴⁶ Necmi Uyanık, “Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hasan Fehmi'nin Yaşadıkları”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, Say. 19, 2008, s. 215-241

⁵⁴⁷ Hasan Fehmi Başoğlu, *İslamiyetde Cenaze*, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara, 1958; Hasan Fehmi Başoğlu, *Hidayet Yolu*, Şark Matbaası, Ankara, 1963

c) Sınıf-1 Mahsus Mezunları

Sınıf-1 Mahsusun açık bulunduğu 5 yılın 4 yılına ait mezun listelerine ulaşılabilmektedir. Meşihat maaş defterlerinde 1918-1919 eğitim dönemi dahil derslerin devam ettiği gözükmeyle birlikte bu son senede mezun verip vermediği bilinmemektedir. (Bu seneye ait tüm kurum mezunlarının da listesine ulaşılamamıştır.) Tespit ettiğimiz 4 senenin ilk 3 senesinde düzenli olarak mezun veren sınıf, 1918’de sadece 3 kişi -muhtemelen İstanbul’un işgali nedeniyle- mezun verebilmiştir.

Sınıf-1 Mahsus’tan mezun olan 43 talebenin isimleri, mezuniyet dereceleri ve mezun oldukları eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁵⁴⁸

	EĞİTİM DÖNEMİ	ADI	MEZUNİYET DERECESİ
1	1914-1915	Lofçalı Mustafa Şevki Efendi	Aliyyü'l-A'lâ
2	1914-1915	Gümülcineli Receb Efendi	Aliyyü'l-A'lâ
3	1914-1915	İstanbul İsmail Efendi	Aliyyü'l-A'lâ
4	1914-1915	Midillili Şevket Efendi	A'lâ
5	1914-1915	Avanoslu Mehmed Naci Efendi	A'lâ
6	1914-1915	Batumlu Hüseyin Fehmi Efendi	A'lâ
7	1914-1915	Üsküplü Mustafa Kemaleddin Efendi	A'lâ
8	1914-1915	Arhavili Mustafa Sabri Efendi	A'lâ
9	1914-1915	İstanbul Ahmed Asaf Efendi	A'lâ
10	1914-1915	Gümülcineli Ahmed Hamdi Efendi	A'lâ
11	1914-1915	İstanbul Hasan Efendi	A'lâ
12	1914-1915	Priştineli Vehbi Efendi	A'lâ
13	1914-1915	İstanbul Ahmed Hamdi Efendi	A'lâ
14	1914-1915	İstanbul Mustafa Efendi	A'lâ
15	1914-1915	İstanbul Yusuf Efendi	A'lâ
16	1914-1915	İstanbul Hafız Mustafa Şükrü Efendi	A'lâ
17	1914-1915	Batumlu Ahmed Sadık Efendi	A'lâ
18	1914-1915	İstanbul Rakım Efendi	A'lâ
19	1914-1915	Gemlikli Mustafa Asım Efendi	Karîb-i A'lâ
20	1914-1915	İbradılı Yunus Efendi	Karîb-i A'lâ
21	1914-1915	İstanbul Ömer Faik Efendi	Karîb-i A'lâ
22	1914-1915	Bolulu Mustafa Hilmi Efendi	Karîb-i A'lâ
23	1914-1915	Arhavili Mehmed Şükrü Efendi	Karîb-i A'lâ
24	1914-1915	Ünyeli Mehmed Tefvik Efendi	Karîb-i A'lâ
25	1914-1915	İstanbul Ahmed Kazım Efendi	Karîb-i A'lâ

⁵⁴⁸ *Ceride-i İlmîye*, C. 2, Say. 14, s. 94-95, (Şaban 1333);
Ceride-i İlmîye, C. 3, Say. 24, s. 570, (Şaban 1334);
Ceride-i İlmîye, C. 3, Say. 32, s. 918, (Şevval 1335);
Ceride-i İlmîye, C. 4, Say. 36, s. 1089, (Şaban 1336)

26	1915-1916	Serezli Hasan Efendi	Aliyyü'l-A'lâ
27	1915-1916	Kırkağaçlı Osman Nuri Efendi	A'lâ
28	1915-1916	Midillili Hafız Halil Efendi	A'lâ
29	1915-1916	Serezli Mehmed Rüşdi Efendi	A'lâ
30	1915-1916	Dadaylı Abdullah Efendi	A'lâ
31	1915-1916	Araçlı Rasim Efendi	A'lâ
32	1915-1916	Bosnalı Süleyman Şevket Efendi	A'lâ
33	1915-1916	Karahisar-ı Şarklı Mehmed Tevfik Efendi	Karîb-i A'lâ
34	1915-1916	Rizeli Fevzi Efendi	Karîb-i A'lâ
35	1916-1917	Ahyolu Burgoslu Hasan Fehmi Efendi	Aliyyü'l-A'lâ
36	1916-1917	Yabanabadlı Hamdi Efendi	A'lâ
37	1916-1917	Rizeli İsmail Hakkı Efendi	A'lâ
38	1916-1917	Bosnalı İbrahim Efendi	A'lâ
39	1916-1917	Ayaşlı Ahmed Sıdkı Efendi	Karîb-i A'lâ
40	1916-1917	Vakf-ı Kebirli Hacı Süleyman Efendi	Karîb-i A'lâ
41	1917-1918	İstanbul İbrahim Lütü Efendi	Aliyyü'l-A'lâ
42	1917-1918	Koçanalı İbrahim Efendi	Aliyyü'l-A'lâ
43	1917-1918	Bosnalı Hamid Efendi	Aliyyü'l-A'lâ

V. Bir Üst Sınıfa Yükselme (Terfî-i Sınıf) İmtihanları ve Puanlama

İmtihanlar; dersin hocası ve dersin hocasının seçtiği iki “mümeyyiz” (imtihan için vazifeli müderris) tarafından yapılmaktaydı. Medresetü'l-Kudat mezunlarının hatıralarının zamanında toplanamamış olması, bizi diğer yüksek mekteplerde okuyanların mektep hatıralarına yönlendirdi. Mekteb-i Mülkiye’de Mecelle dersine giren Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın da içerisinde olduğu bir hatıradada⁵⁴⁹ nakledilen husus, Medresetü'l-Kudat imtihan kağıtlarında karşılaştığımız üçlü not verme sistemini açıklamaktadır. Mülkiye mezunlarından Haydar Yücebaş’a ait hatıradada; Mecelle dersi imtihanına, hocaları Abdüssettar Efendi ile birlikte yine hocalarının seçtiği Elmallı M. Hamdi Yazır ile Hoca Hilmi Efendi mümeyyiz olarak beraber girmişlerdir. İmtihanda mümeyyizlerin soruları sordukları belirtilmiştir. Mümeyyizlerin bazen üç kişi oldukları da görülürdü.⁵⁵⁰ Mümeyyizler imtihan öncesi, soracakları sorulara hazırlanarak geliyorlardı. Diğer bir hatıradan anlaşıldığı üzere, dersin hocası imtihan esnasında sadece sınıfta bulunmakta ve sorulara karışmamaktadır. Dersi bildiğine kefil

⁵⁴⁹ Ali Çankaya, *a.g.e.*, C.1, s. 360 (Bu telif eserde, kurumdan mezun olanların hatıralarına da yer verilmiştir.)

⁵⁵⁰ Ali Çankaya, *a.g.e.*, C. 1, s. 466

olacağı bir talebesi var ise (sınıf birincisi gibi), bunu imtihan esnasında belirtebilmektedir.⁵⁵¹

Kurumda bir üst sınıfa yükselme, tamamen üst sınıftakilerin durumu ile alakalıdır. Şöyle ki; kontenjanı 20 kişiden ibaret olan üst sınıf tamamen mezun olamadıysa veya daha yüksek bir sınıfa terfi edemediyse (2. Sınıftakiler 3. Sınıfa gibi) alt sınıflardakiler de bundan etkilenmekteydiler. Örnek vermek gerekirse 20 kişilik sınıftan 16 kişi mezun olabildiyse kalan 4 kişi sınıf tekrarı yapacağından alttan gelen 20 kişiden sadece 16'sı son sınıfa veya bir üst sınıfa yükselebilmekteydi.

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde; ikinci sınıf (ilk sınıf) talebelerinin birinci sınıfa (son sınıf) yükselebilmeleri için, müdür ve muallimler tarafından mühürlenmiş bir şahadetname almaları gerektiği belirtilmiştir.⁵⁵² Mezun olan birinci sınıf talebelerinin yerlerine, ikinci sınıf talebelerinden ve ikinci sınıf sayılan zadedgândan imtihan neticesinde *isbât-ı liyâkat* edenler kaydolunacaktır.

Dönem sonu imtihanlarına, her sene Şevval ayının on beşinde başlanması planlanmıştır. Yönetmeliğe göre; ikinci sınıftan birinci sınıfa terfi etmek isteyen talebelere, *Ali Efendi Fetvaları*'nın⁵⁵³ muamelata (medeni hukuk) dair kısımlarından soru sorulacaktır. Bu sorularla birlikte bir sened-i şer'î (karar tutanağı) yazdırılacak, bir de İlm-i Ferâiz (miras taksimi) meselesi sorulacaktır. Soruların tamamı on ikiden ibaret olacaktır. On iki soruya yeterli cevap veremeyen talebe, sınıf tekrarı (ibka) yapacaktır. Şayet iki talebe cevap hususunda eşit olursa imla ve yazısı (*hüsn-ı hat*) daha iyi olan tercih olunacaktır.

⁵⁵¹ Ali Çankaya, *a.g.e.*, C. 1, s. 405,466

⁵⁵² "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁵⁵³ Bkz. Cengiz Kallek, Fetâvây-ı Ali Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 438

1876-1877 eğitim öğretim döneminde 1. sınıfa (son sınıf) terfi eden talebelerin aldıkları puanlar şu şekildedir.⁵⁵⁴

N O	İSMİ	NOT U	NETİCE
1	Taşköprülü Mehmed Rahmi Efendi	22	Sınıf-1 Evvele Nakil
2	Ardanuçlu Halid Efendi	20	Bu Dahi
3	Vezirköprülü Yahya Efendi	17	Bu Dahi
4	Şehri Seyyid Hüseyin Edhem Efendi	12	Bu Dahi
5	Seyyid Ahmed Şükrü Efendi	12	Bu Dahi
6	Faik Efendizade Mehmed Rıfat Efendi	12	Bu Dahi
7	Urfalı Osman Nuri Efendi	11	Bu Dahi
8	Ergirili İshak Efendi	11	Bu Dahi
9	Harputlu Mehmed Hayri Efendi	10	Bu Dahi
10	İpsalalı Mehmed Şükrü Efendi	10	Bu Dahi
11	Ergirili İshak Efendi	10	Sınıf-1 Evvele Nakil
12	Kıbrıslı Mehmed Şefik Efendi	10	Sınıf-1 Evvele Nakil
13	Ergirili Seyyid Ahmed Nazif Efendi	10	Bu Dahi
14	Ergirili Mehmed Asım Efendi	10	Bu Dahi
15	Yanyalı Seyyid Süleyman Ruhi Efendi	10	Sınıf-1 Evvele Nakil
16	Libohovalı Mehmed Tevfik Efendi	10	Sınıf-1 Evvele Nakil

Listede yapılan puanlamanın, yönetmelikteki tüm sorulara yeterli cevap verme şartına uymadığı görülmektedir. Bir sonraki sene yapılan ara sınıf imtihanında da puanlamanın bu şekilde olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵⁵

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde,⁵⁵⁶ 3. sınıftan 4. sınıfa geçmek isteyenlere yapılacak imtihan ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Yönetmeliğe göre 3. sınıf talebelerine sene sonunda; herhangi bir fetva kitabından soru sorulacaktır. Orta uzunlukta bir fetvanın nakli ve tercümesi istenecektir. Bu fetvaya uygun 15 soru sorulacaktır. Ayrıca fetvaya uygun bir mahkeme tutanağı (*İ'lâm-ı Şer'î*) tanzim ettirilecektir. Daha sonra Mecelle maddelerinden biri için bir yargılama tutanağı (*i'lâm*) tanzim ettirilecek ve miras taksimi (*İlm-i Feraiz*) ile alakalı iki neslin içinde olduğu bir taksim yaptırılacaktır. Sorular ve puanları şu şekildedir;

⁵⁵⁴ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2000, s. 54

⁵⁵⁵ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 43

⁵⁵⁶ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

3. sınıftan 4. sınıfa geçmek isteyenlerin sene sonu imtihan soru dağılımı ve puanlaması şu şekildedir.

SORU	PUAN
Fetvanın tercümesi ile nakline uygun diğer ilimlerden 15 soru	45
Fetvaya uygun İ'lâm-ı Şerî (mahkeme sonuç tutanağı)	6
Mecelle'nin bir maddesine uygun İ'lâm (tutanak) tanzimi	3
Hat (yazının güzelliği)	3
İmla (kelimelerin kurallara uygunluğu)	3
İnşâ (cümlelerin kurallara uygunluğu)	3
İlm-i Ferâiz (miras taksimi)	3
TOPLAM ALINABİLECEK PUAN	66

1885-1886 eğitim öğretim dönemine ait ulaştığımız bir listede, 3. sınıftan 4. sınıfa geçiş imtihanına giren talebeler ve aldıkları puanlar şu şekildedir.⁵⁵⁷

NO	İSMİ	PUANI
1	Elbistanlı Receb Efendi	63
2	Ankaralı Ahmed Hulusi Efendi	58
3	Mehmed Rıza Efendi	56
4	Çemişkezekli Ebubekir Sıdkı Efendi	54
5	Erzurumlu Halil Fahri Efendi	52
6	Hemşinli Mehmed Hurşid Efendi	51
7	Tikveşli Süleyman Efendi	51
8	Ermekli Mehmed Fevzi Efendi	49
9	Çarşambalı Abdullah Efendi	49
10	Malatyalı Abdülaziz Efendi	49
11	Mihaliçcıklı Ebubekir Efendi	48
12	Ergirili Hüseyin Efendi	47
13	Şumnulu Mustafa Nuri Efendi	47
14	Oflu Mustafa Tefvik Efendi	46
15	Ergirili Mehmed Şemseddin Efendi	46
16	Trabzonlu İsmail Hakkı Efendi	45
17	İsmail Fahreddin Efendi	42
18	Ergirili Aziz Efendi	38
19	Ergirili Mehmed Vehib Efendi	37

⁵⁵⁷ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 104

Listede; tam puan olan 66 puanın yarısından fazla alan talebelerin, bir üst sınıfa geçmeye hak kazandığı görülmektedir. Bir sonraki seneye ait listede de 33 ve üzeri puan alanların, 4. sınıfa geçtikleri tespit edilmiştir.⁵⁵⁸

Zikrolunan yönetmelikte, 2. sınıftan 3. sınıfa geçmek isteyenlere metin (*ibare*) ve mana ile birlikte 10 soru sorulacağı belirtilmiştir. Gösterilen fetvaya uygun bir mahkeme yargılama ve karar tutanağı (*i'lâm-ı Şer'i*) ile Mecelle'nin bir maddesine uygun yargılama ve karar tutanağı yazımı da istenecektir. İlm-i Ferâiz'den (miras taksimi) ise taksimat, *mürekkebât* bahsinden yaptırılacaktır.⁵⁵⁹ Sorular ve puanları şu şekildedir;

2. sınıftan 3. Sınıfa geçmek isteyenlerin sene sonu imtihan soru dağılımı ve puanlaması

SORU	PUAN
Fetvanın tercümesi ile nakline uygun diğer ilimlerden 10 soru	30
Fetvaya uygun İ'lâm-ı Şerî (mahkeme yargılama ve karar tutanağı)	6
Mecelle'nin bir maddesine uygun İ'lâm (tutanak) tanzimi	3
Hat (yazının güzelliği)	3
İmla (kelimelerin kurallara uygunluğu)	3
İnşâ (cümlelerin kurallara uygunluğu)	3
İlm-i Ferâiz (miras taksimi)	3
TOPLAM ALINABİLECEK PUAN	51

1885-1886 eğitim öğretim dönemi 2. Sınıftan 3. Sınıfa geçiş imtihan neticelerine dair bir liste şu şekildedir.⁵⁶⁰

N O	İSMİ	PUANI
1	Bağdadizade Abdülhak Efendi	Bir Üst Sınıfta İken Sınıf Tekrarı
2	Arhavili Mehmed Efendi	44
3	Sirozi Behram Efendi	44
4	Konyalı Mehmed Rıza Efendi	43
5	Merzifonlu Mehmed Said Efendi	42
6	Osmanpazarlı Mehmed Hatemi Efendi	42
7	Abdullah Kamil Efendi	41

⁵⁵⁸ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1877, s. 105

⁵⁵⁹ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁵⁶⁰ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 104

8	Livaneli Mehmed Şefik Efendi	40
9	Rizeli Osman Efendi	40
10	Eğimli Mehmed Rahmi Efendi	40
11	Ankaralı Mehmed Sabri Efendi	39
12	Ergirili Ali Rıza Efendi	38
13	Trabzonlu İzet Efendi	38
14	Vezirköprülü Cemaleddin Efendi	38
15	Safranbolulu Mehmed Efendi	38
16	Batumlu Mehmed Emin Efendi	38
17	Karahisarlı Ahmed Hamdi Efendi	37
18	Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi	36
19	Hemşinli Ali Efendi	35
20	Oflu Hüseyin Efendi	30

Listeye göre tam puan olan 51 puanın yarısından fazlasını alanlar, bir üst sınıfa geçmiş görülmektedir. Bir üst sınıfta sınıf tekrarına kalan 1 numaradaki Bağdadizade Abdülhak Efendi, 20 olması gereken sınıf kontenjanını doldurmuştur. Bu sebepten alttan 20 kişi değil 19 kişi bu sınıfa girebilmiştir. Bir sonraki seneye ait listede de bir üst sınıfa geçenlerden en düşük puanın 38 olduğu görülmüştür.⁵⁶¹

Yönetmelikte; 1. sınıftan 2. sınıfa geçmek isteyenlere, ibare ve mana hariç olmak üzere 7 soru sorulacağı belirtilmiştir. Bu talebelere; fetvaya uygun dava zabtı kaleme aldırılacak, miras taksimi (*ilm-i feraiz*) imtihanı ise *müfredat* kısmından sorularak yapılacaktır. Sorular ve puanları şu şekildedir;

1. sınıftan 2. Sınıfa geçmek isteyenlerin sene sonu imtihan soru dağılımı ve puanlaması şu şekildedir.

SORU	PUAN
Fetvanın metni (ibaresi)	3
Fetvanın tercümesi	3
Fetva ile alakalı olmak üzere diğer ilimlerden 7 soru	21
Fetvaya uygun dava zabtı (mahkeme tutanağı)	4
Verilen konu ile alakalı yargılama usulünün tasviri (tasvîr-i mürâfaa)	3
Hüsn-ı Hat (yazının güzelliği)	3
İmla (kelimelerin kurallara uygunluğu)	3
İnşâ (cümlelerin kurallara uygunluğu)	3
İlm-i Ferâiz (Miras Taksimi)	3
TOPLAM ALINABİLECEK PUAN	46

⁵⁶¹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1877, s. 105

1885-1886 eğitim öğretim dönemine ait 1. sınıfların 2. sınıfa geçiş imtihan neticelerine dair bir liste şu şekildedir.⁵⁶²

NO	İSMİ	PUANI
1	Oflu İsmail Efendi	Üst Sınıftan İbka
2	Nabluşlu Abdülmecid Efendi	41
3	Kudüslü Abdülkadir Efendi	41
4	Menlikli Salih Efendi	40
5	Elbistanlı Ahmed Efendi	40
6	Humuslu Mehmed Tahir Efendi	38
7	Kemahlı Abdullah Efendi	38
8	Şumnulu Salim Sabri Efendi	36
9	Batumlu İbrahim Efendi Osman	36
10	Kazanlı Ali Efendi İbni Hamid	35
11	Atinalı Ali Faik Efendi	35
12	Kastamonulu İsmail Efendi	35
13	Atinalı İbrahim Efendi	34
14	Kalecikli Seyyid Ali Efendi	34
15	Hemşinli Ali Necib Efendi	33
16	Dramalı Hacı Kamil Efendi	33
17	İbradılı Mustafa Şükrü Efendi	32
18	Cumapazarlı Ali Efendi	28
19	Rizeli Yakub Efendi	27
20	Ergirili Mehmed Emin Efendi	26
21	Batumlu Ömer Efendi	İmtihanda Başarısız
22	Mehmed Kamil Efendi	İmtihanda Başarısız
23	Mehmed Kemal Efendi	İmtihanda Başarısız
24	Ali Haydar Efendi	İmtihanda Başarısız
25	İsmet Efendi	Devamsızlıktan
26	Ali Haydar Efendi	Devamsızlıktan
27	Mustafa Nazif Efendi	İmtihana Gelmedi

Listeye göre tam puanın yarısı olan 23'ü geçen 19 kişi bir üst sınıfa terfi etmiş gözükmektedirler. 1 numaralı talebe, aslında bir üst sınıfta olup sınıf tekrarı yapacağı için bu sınıfın listesine tekrar eklenmiştir. 3 talebe imtihanda başarılı olamamış, 2 talebe ise sene içerisindeki devamsızlıklarından dolayı imtihana kabul edilmemişlerdir. 27 numaralı talebe mazeret bildirerek imtihana katılmamış ve sınıf tekrarına bırakılmıştır.

⁵⁶² İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 103

Bir sonraki seneye ait listede 29 kişiden sadece 20 kişi bir üst sınıfa geçebileceği için –kontenjan 20- en yüksek puan alan ilk 20 kişi terfi ettirilmiştir. Terfi edebilenlerin en düşük puanı 34'te kalmıştır. Tam puanın yarısı olan 23 puanı geçen 7 talebe, kontenjan dolu olduğu için sınıf tekrarına kalmıştır. 2 talebe ise yeterli puanı alamamıştır.⁵⁶³

Üst sınıflarda herhangi bir sebepten boşalma olup da alt sınıf tarafından doldurulmadığı takdirde, bir alt sınıftan en yüksek puanlı talebe ile doldurulduğu görülmüştür. Bu usul dönem ortasında değil dönem başında sınıflar oluştururken uygulanmıştır. 1889-1890 eğitim döneminin başında 3. Sınıfa geçmek üzere olan 2. sınıf talebesi Tavaslı Emin Efendi vefat ettiği için 3. Sınıfta 1 kişilik kontenjan açığı oluşmuştur. Bu açık 1. sınıf talebelerinden ara sınıf (*terfi-i sınıf*) imtihanında en yüksek puanı alan Dağistanlı Ömer Hulusi Efendi tarafından doldurulmuştur.⁵⁶⁴

Yönetmelikte; sene arasında herhangi bir sınıfta hangi sebeple olursa olsun boşalma olduğu takdirde, dışardan veya alt sınıftan bir talebe ile doldurulamayacağı, imtihan zamanının bekleneceği kaydedilmiştir.⁵⁶⁵ 1892 tarihli bir dilekçede, son sınıftaki boşalan kontenjana naklini isteyen 3. sınıf talebesi Ahmed Hamdi Efendi'ye olumsuz cevap verilmiştir.⁵⁶⁶

Bir üst sınıfa geçecek talebelere ikisinin notları eşit olduğu takdirde ve sadece tek kişilik kontenjan varsa, ilk önce imtihana girenin bir üst sınıfa yükseltildiği tespit edilmiştir. 1890-1891 eğitim döneminin başında, 2. sınıf talebesi Arhavili Hasan Efendi'nin vefatı üzerine 1 kişilik kontenjan boşluğu oluşmuştur. Buraya, notları eşit olan 2 kişiden daha önce imtihana girdiği belirtilen Ispartalı Mehmed Takıyyüddin Efendi yerleştirilmiştir.⁵⁶⁷

Bir üst sınıfa terfi imtihanına giren talebelere 3 kişinin notları eşit olursa, aralarında kura çekildiği tespit edilmiştir. 2 Mart 1882 (11 Rebiülahir 1299) tarihli bir kararda Libohovalı Mehmed Bektaş, Divriğili Mustafa ve Ünyeli Mehmed Hilmi Efendilerin 3. sınıfa terfi imtihanından eşit puan aldıkları belirtilmiştir. Aralarında

⁵⁶³ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1877, s. 104

⁵⁶⁴ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1885, s. 13

⁵⁶⁵ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁵⁶⁶ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1889, s. 94, 25 Receb 1309 (24 Şubat 1892)

⁵⁶⁷ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1885, s. 80

çekilen kura sonucunda Libohovalı Bektaş Efendi 3. sınıfa terfi etmiştir. Mezuniyet (*hurûç*) imtihanından evvel üst sınıfta yeniden bir boşalma olursa, diğer ikisinin arasında tekrar kura çekileceği kaydedilmiştir.⁵⁶⁸

7 Haziran 1885 (23 Şaban 1302) tarihli bir kararda, 1. sınıf talebelerinden en ziyade puan alan 8 kişinin 3. Sınıftaki boş kontenjana direk olarak yerleştirildiği belirtilmektedir. Geriye kalan 14 kişi 2. Sınıfa yükseltilmişlerdir. 2. Sınıfta boş kalan 6 kişilik kontenjana da giriş imtihanında en yüksek puan alan 6 kişinin direk yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶⁹

24 Şubat 1892 (25 Recep 1309) tarihli bir kararda 3. sınıf talebesi Tahir Efendi'nin 4. sınıfta boşalan kontenjana nakil ve o dönem sonu mezuniyet (*hurûç*) imtihanına girme isteği reddedilmiştir. Kararda, Mekteb-i Nüvvab Talimatnamesinin yirmi yedinci maddesi gerekçe olarak gösterilmiştir. Buna göre, eğitim dönemi ortasında boşalacak herhangi bir kontenjana alt sınıflardan terfi işlemi yapılamayacağı belirtilmiştir.⁵⁷⁰

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde; kurumda yapılacak imtihanların tüm muamelatı, müderrislere tevdi edilmiştir.⁵⁷¹ Bu evrede imtihan puanlama sisteminde de değişikliğe gidilmiştir. Dersler için ve toplam not ortalaması için baraj uygulaması getirilmiştir. Derslere verilen puanlar şu şekildedir; Dürer dersinde en az alınabilecek puan (*hadd-i esğar*) 10, en fazla alınabilecek puan (*hadd-i a'zam*) 20'dir. Diğer derslerde *hadd-i esğar* 3, *hadd-i a'zam* 10'dur. Başarılı sayılmak için alınacak en az puan (*üss-ı mîzân*) Dürer'de 12, diğer derslerde 6 olarak belirlenmiştir. Dürer'den 10, diğer derslerden 3 puandan aşağı not alan öğrenciler bir üst sınıfa yükselemeyecekler, son sınıfta iseler mezun olamayacaklardır. Tüm derslerde *üss-ı mîzânı* yakalayıp sadece iki dersten 3'ten aşağı puan alan talebeler, o iki ders için bir sonraki eğitim öğretim döneminin ilk ayında bütünleme imtihanına gireceklerdir. Bütünleme (*ikmal*) imtihanı bir defaya mahsustur.

⁵⁶⁸ EDAM Arşivi, Talebe Kütük Defteri Transkripti, s. sondan 3. sayfa

⁵⁶⁹ EDAM Arşivi, Talebe Kütük Defteri Transkripti, s. 50

⁵⁷⁰ İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in Karar Defterleri, Defter No: 1889, s. 94

⁵⁷¹ "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

1908-1909 eğitim öğretim dönemi dönem sonu üst sınıfa yükselme (*terfî-i sınıf*) imtihan çizelgelerine göre talebelerin imtihan olunacakları dersler ve alabilecekleri puanlar şu şekildedir.⁵⁷²

DERSLER	1. SINIFLAR	2. SINIFLAR	3. SINIFLAR
Dürer	20	20	20
Mecelle	10	10	10
Feraiz	10		
Sakk-ı Şer'î	10	10	10
Kanun-ı Ceza	10		
Kitabet-i Resmîye	10	10	10
Hatt-ı Ta'lîk	10	10	
Medhal-i İlm-i Hukuk	10		
Usul-ı Muhakemat-I Cezaiye		10	
Huku-ı Düvel		10	10
Tanzimî İ'lamat-ı Cezaiye			10
Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye			10
Ticaret-i Berriye			10
TOPLAM	90	80	90

Tespit ettiğimiz listelere göre, eğer herhangi bir talebe herhangi bir dersten bütünlemeye (*ikmâl*) kalmış ise toplam puanı ne kadar yüksek olursa olsun ancak listenin sonunda kendine yer bulabilmiştir. Tüm listelerde bütünlemeye (*ikmâl*) kalanlar, kendi aralarında liste sonunda sıralamaya tabi tutulmuşlardır.⁵⁷³

Ara sınıf imtihanlarında (*terfî-i sınıf*) ve mezuniyet (*huruç*) imtihanlarında her dersin müderrisi ve o alanın uzmanlarından iki kişi hazır bulunacaktır. İmtihan zamanı her talebe, ders çalışabilmeleri için üç gün izin verilecektir.⁵⁷⁴ Talebelere sorulacak sorular, gördükleri dersler ile sınırlı olacaktır. Dürer dersinin imtihanında, talebe okuyacağı yer gösterilecek ve çalışabilmesi için 2 saatlik bir zaman dilimi müsaade edilecektir. Diğer derslerin imtihanlarına -ister sözlü (*şifâhî*) isterse yazılı (*tahrîrî*) olsun- beklenmeden başlanacaktır. Yazılı (*tahrîrî*) imtihanlarda, talebenin herhangi bir

⁵⁷² EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 1,2,3

⁵⁷³ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 1,5,6,7

⁵⁷⁴ “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

kitaba bakması, arkadaşlarından yardım alması yasaktır. Bu gibi hususlara cüret eden talebe, salondan çıkarılır ve o dersten kalmış sayılır.

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat yönetmeliğinde;⁵⁷⁵ her senenin sonunda, talebelerin o sene okudukları derslerden imtihan olunacakları kaydedilmiştir. İmtihanlar aleni olarak her dersin müderrisi ve müdür tarafından tespit edilecek iki mümeyyiz tarafından icra olunacaktır. İmtihanlar sözlü (*şifâhî*) ve yazılı (*tahrîrî*) olmak üzere iki şekilde yapılacaktır.

İmtihanlarda her ders için 5'er soru sorulacaktır. Sorular önceden söylenmeyip imtihan esnasında talebeye verilecektir. Her ders için tam puan 10'dur. Ortalaması 6 puan olmayan veya ortalaması 6 olup birden ziyade dersten 4'ten aşağı not alan talebe bir üst sınıfa terfi edemez. Şayet talebenin ortalaması 6 ise ve bir dersten 4'ten aşağı not aldı ise bütünleme (*ikmâl*) imtihanlarına katılabilir. Meşru bir mazereti nedeniyle imtihana giremeyenler de bütünleme (*ikmâl*) imtihanına girebilirler.

Sene sonu imtihanları esnasında, kitaba, deftere bakmak veya üzerinde ders ile alakalı evrak bulundurmak, başkasından kopya çekmek, başkaları ile müzakere yapmak yasaktır. Bu gibi hareketlere cesaret edenler, derhal imtihan mahallinden çıkarılacaklardır. İmtihan günü mazeretsiz bir şekilde imtihana katılmayan talebeler sınıflarında sınıf tekrarına (*ibkâ*) tabi olacaklardır.

1915 yılında yayımlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde (*Tâlimat-ı Dâhiliyesi*);⁵⁷⁶ sınıf imtihanlarının 5'er gün ara ile yapılacağı belirtilmiştir. Yönetmelikte; Dürer, Mecelle, Usul-ı Muhakemât-ı Cezâiye ve Sulh, Usul-ı Muhakemât-ı Hukukiye, Kanun-ı Arazi, Hukuk-ı Düvel, Medhal-i İlm-i Hukuk, Kanun-ı İcra, Kanun-ı Ceza, İktisad, Ticaret-i Berriye ve Bahriye, Ahkâm-ı Evkâf, Tatbikât-ı Şer'îye ve Hukukiye ve Hukuk-ı İdâre imtihanları sözlü (*şifâhî*) olacağı diğerlerinin yazılı (*tahrîrî*) olacağı belirtilmiştir.

⁵⁷⁵ "Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi", *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

⁵⁷⁶ "Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi", Meşihat-ı Ulyâ Mekkütüpcülüğü, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

1916-1917 eğitim dönemi sonu 3. Sınıf öğrencilerinin üst sınıfa yükselme (terfi-i sınıf) imtihanı not tablosu şu şekildedir.⁵⁷⁷

Sıra Numarası	Esâmî	8 Nisan	14 Nisan	22 Nisan	5 Mayıs	26 Nisan	8 Mayıs	12 Nisan	19 Nisan	24 Nisan	26 Nisan	3 Haziran	Yekün	Tertibi	İZHAT
		Düer	Mecelle	Usul-i Muhakemat-i Cezaîye	Hukuk-i Düvel	Tanzim-i İlamat-i Cezaîye	Tanzim-i İlamat-i Hukukîye	Defter-i Kassam	Tanzim-i İlamat-i Hukukîye	Usul-i Muhakemat-i Hukukîye	Arazi	Sakk-ı Şer'î			
1	Hüseyn Hayreddin Bey	9	9	7 1/2	10	8 1/6	9 1/6	8	10	8 1/2					Sakk-ı Şer'î ve Ticaret-i Berriye'den İkmal
2	Kütahyalı Osman Efendi	9 1/2	10	9 1/2	10	9	9 5/6	7 1/6	10	10	6 2/3	10	101 2/3	Dördüncü	
3	Libohovalı Derviş Efendi	10	10	10	10	10	10	10	10	9 1/2	10	10	109 1/2	Birinci	
4	Rizeli Hüseyin Sabri Efendi	10	10	10	10	9	8 1/2	7 1/2	10	10	5 5/6	10	100 5/6	Beşinci	
5	Nabluslu Seyfeddin Efendi	7	9	7 1/2	10	7	8 1/6	8 1/3	10	8 1/2	7 1/6	6	88 2/3	Onuncu	
6	İzmitli Hafız Hasan Efendi	8	8	7	9	6	6 1/3	6 5/6	9	6	3	6			Sakk'den İkmal
7	Kiskimil Mustafa Efendi	9	8	7	9	9	9 1/6	7	8	9	5				Ticaret-i Berriye'den İkmal
8	Kavalalı Nizameddin Efendi	10	10	10	10	9 1/6	9 1/3	9 1/6	10	10	7 1/6	10	104 5/6	İkinci	
9	Beğşehirli Abdullah Efendi	10	10	9	10	9	10	9 1/6	10	9 1/2	6 2/3	10	103 1/3	Üçüncü	
10	Ergirili Zeynelabidin Efendi	10	10	10	10	7 2/3	9	7 5/6	10	8 1/2	5				İkmal
11	Hendekli Süleyman Efendi	9	8	9	9	8	8 1/2	7 1/2	9	7 1/2	6 1/6	9	90 2/3	Dokuzuncu	
12	İbradılı Ali Atullah Efendi	8	8	8	10	10	7 5/6	8 5/6	9	9	7 1/3	8	94	Altıncı	
13	Akselikli Mehmed Saîvet Efendi	8	9	9	9	8 2/3	9 1/6	8 1/2	8	9	6 1/6	8	92 1/2	Yedinci	
14	Konyalı Mehmed Rıza Efendi	9	10	8	10	8		7 1/3	9	8 1/2	5 2/3	4			Defter-i Kassam'dan İkmal
15	Adapazarlı Ali Nihad Efendi	9	9	8	9	8 1/3	9 1/6	8	7	8 1/2	5 1/2				Ticaret-i Berriye'den İkmal
16	Neveşehirli Hafız Mehmed Efendi	9	8	7	9	9	9	7	9	6	5 1/3				İkmal
17	Dadaylı Mehmed Efendi	10	9	10	10	8 1/3	9	8 2/3	10	10	6				İkmal
18	Kayalarlı Ahmed Efendi	9	9	8	10	8 2/3	8 1/6	7 2/3	9	8	7	7	91 1/2	Sekizinci	
19	Ergirili Ahmed Rasim Efendi	10	7	8	7	8	6 2/3	8 1/2	7	7 1/2	8				İkmal
20	Kayalarlı Mehmed Efendi				8				8	9					İkmal (Asker)
21	Yozgatlı Mehmed Hulusi Efendi						6 2/3	8	9		5 2/3				İkmal (Asker)

Listede; tüm derslerde, 10 üzerinden puanlamaya geçildiği görülmektedir. Şer'î derslerin haricindeki derslerinin ortalaması 7'nin altında olan İzmitli Hasan Efendi'nin, düşük aldığı Sakk-ı Şer'î'den bütünlemeye (*ikmal*) kaldığı görülmektedir.

⁵⁷⁷ EDAM, İmtihan Cetvelleri, No: 8

4 talebe imtihanına girmedikleri derslerden bütünlemeye (*ikmâl*) kalmışken, 2 talebenin de 1. Dünya Savaşı seferberliği nedeniyle askere alındıkları görülmektedir.

Ulaştığımız imtihan evrakları arasında, 1918 sonrasına ait sözlü (*şifâhî*) olması gereken derslere ait yazılı (*tahrîrî*) imtihan kâğıtları bulunmaktadır.⁵⁷⁸ Bu durum talimatnamenin bu maddesinin, sonraki yıllarda uygulanmadığını göstermektedir.

VI. Mezuniyet (Hurûç) İmtihanları ve Puanlama

İslam eğitim tarihinde dönem sonu imtihanı bulunmamaktaydı. Herhangi bir yerde eğitim faaliyeti için müderrisin icazeti yeterli olmaktadır. Yerel ulemanın tavsiyesi de bu hususta etkiliydi. Müderris adayının yaptığı ilmi tartışmalarda (*münazara*) kendini kabul ettirebilmiş olması, kadro alabilmesi için en büyük kriterdi. Vefat eden veya ders okutamayacak durumda olan bir müderrisin yerine, genellikle talebelerinden en makbul olanı geçmekteydi. Eğer vakıf sahibi olan kişi şart koşmuş ise veraset usulü ile müderrisliğin devredildiği durumlar da oluyordu.⁵⁷⁹

Osmanlılarda; medrese talebesi için *Medâris-i İlmiye Nizamnamesi*⁵⁸⁰ düzenleninceye kadar, sene sonu imtihanı mevzu bahis değildi. Tanzimat'tan sonraki senelerde, talebeler için her sene sonu kura imtihanları yapılması kararlaştırılmıştı.⁵⁸¹ Bu imtihanlarda başarılı olamayan talebeler askere alınıyorlardı.⁵⁸²

Muallimhane-i Nüvvab sene sonu imtihanlarının düzenlenmesi hususunda İslam ve Osmanlı medrese tarihinde bir ilktir. Ulaşabildiğimiz belgelerde adayların mezuniyetine, mezuniyet (*hurûç*) imtihanları ile karar verildiği görülmektedir. Medreseye ait defterler kayıp olduğu için, bu husustaki en büyük kaynağımız Meclis-

⁵⁷⁸ EDAM Arşivi, Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye İmtihan Cetveli, 3. Sınıf, 20 Nisan 1334 (20 Nisan 1918); Usul-ı Muhâkemât-ı Hukukiye İmtihan Cetveli, 3. Sınıf, 19 Receb 1341 (7 Mart 1923); Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli, 2. Sınıf, 3 Şaban 1332 (12 Nisan 1921); Mecelle İmtihan Cetveli, 1. Sınıf, 20 Cemaziyelahir 1341, (7 Şubat 1923); İktisad İmtihan Cetveli, 1. Sınıf, 1 Şaban 1341, (19 Mart 1923); Medhal-i İlm-i Hukuk İmtihan Cetveli, 1. Sınıf, 8 Receb 1338 (28 Mart 1920)

⁵⁷⁹ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim, İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, (Trc. Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu), İstanbul, 2018, s. 255

⁵⁸⁰ "Medâris-i İlmiye Nizamnamesi", 16 Safer 1328 (27 Şubat 1910), *Düstur*, 2. Tertip, C. 2, s. 127

⁵⁸¹ Hasan Yıldız, "Osmanlı'da Medrese Talebelerinin Kur'a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Say. 2, Güz 2020, s. 1084

⁵⁸² Talip Ayar, *Son Dönem Osmanlı Medreselerinde Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe*, DİB Yayınları, Ankara, 2021, s. 150

i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'e (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu)'na medrese tarafından gönderilmiş olan imtihan sonuç listeleridir.

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde mezuniyet (*hurûç*) imtihanlarına, her sene Receb-i Şerif'in on beşinde başlanması planlanmıştır.⁵⁸³ İmtihanlarda Ali Efendi Fetvaları'ndan medeni hukuk (*muamelat*) ile alakalı bir konu sorulacaktır. Bu konu ile alakalı bir sened-i şer'î (i'lâm veya hüccet) hazırlamaları istenecektir. İmtihana konu olan mesele ile bunun Arapçaya tercümesi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ve Muallimhane-i Nüvvab'da okutulmakta olan fıkıh kitaplarından sorular tertip olunacaktır. Soruların sayısı 23'ü geçemeyecektir. Fetvanın tercümesi ve Arapçaya nakli, bu 23 soruya dâhil olacaktır. Sorulara cevap verildikçe, imtihan heyeti tarafından ayrı bir kâğıda nokta konulacaktır. Cevaplar son bulduğunda noktaların toplamına bakılacaktır.⁵⁸⁴

Aynı tarihli Meclis-i İntihab Nizamnamesi'nde; 21-23 soruyu cevaplayabilenlerin 3. derece hâkimliğe, 18-20 soruyu cevaplayabilenlerin 4. derece hâkimliğe, 23 sorudan 15-17 soruyu cevaplayabilenlerin 5. derece hâkimliğe, atanabileceği belirtilmiştir. 15'ten az soru cevaplayanlara *Mesbûkîn*'den olduğuna dair belge verilecektir. *Mesbûkîn*, şer'î mahkemelerde daha önce hizmeti geçmiş olan personele denmektedir. Hâkimlik harici diğer hizmetlerde istihdam edilmektedirler. Eğer cevap verilen soru sayısı 10'dan aşağı ise, tekrar tahsil görmesi kendisine teklif olunacaktır.⁵⁸⁵

Şayet talebenin hazırladığı karar tutanağı (*sened-i şer'i*), şer'-i şerife (fıkıh/hukuk) muhalif olursa veyahut miras taksimi (*ilm-i ferâiz*) ile alakalı meselede taksimat hatası bulunur ise diğer tüm soruları doğru cevaplasalar bile hâkim olmaları mümkün değildir.⁵⁸⁶

⁵⁸³ "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁵⁸⁴ "Meclis-i İntihab Nizamnamesi", (M. 1874), İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 1999, s. 3-4

⁵⁸⁵ "Meclis-i İntihab Nizamnamesi", (M. 1874), İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 1999, s. 3-4

⁵⁸⁶ "Meclis-i İntihab Nizamnamesi", (M. 1874), İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 1999, s. 3-4

1874-1875 eğitim öğretim dönemi sonunda yapılan imtihanda 1. Sınıf (son sınıf) öğrencilerinin aldıkları puanlar (*nokta*) ve mezuniyet dereceleri şu şekildedir.⁵⁸⁷

NO	İSMİ	PUANI	MEZUNİYET DERECEŚİ
1	Mustafa İsmet Efendi	22	Salis
2	Bosnevi Mustafa Raşid Efendi	23	Salis
3	Mustafa Şerif Efendi	21	Tenzilen Rabi
4	Manisalı Abdülkerim Efendi	18	Rabi
5	Merzifoni Ali Rıza Efendi	18	Rabi
6	Erzurumi Mehmed Rağıb Efendi	19	Rabi
7	Trabzoni Abdülhamid Efendi	18	Rabi
8	İsmail Aşir Efendi	18	Tenzilen Hamis
9	Ünyeveli Ali Enver Efendi	20	Tenzilen Hamis
10	Çıldırılı Süleyman Necati	18	Tenzilen Hamis
11	Konevi Mustafa Reşid Efendi	19	Tenzilen Hamis
12	Şehri Süleyman Faik Efendi	18	Tenzilen Hamis

Listede görüldüğü üzere 21 ve üzeri puan alan 3 kişinin 3. Derece (*salis*) hâkimliğe hak kazanması gerekirken 3 numaralı Mustafa Şerif Efendi miras taksimi (*ilm-i ferâiz*) sorusuna verdiği cevap yetersiz görüldüğü için bir derece aşağıya “*tenzilen*” indirilmiştir. Diğer iki kişi hak ettikleri 3. Derece (*salis*) hâkimliğe hak kazanmışlardır. 18 – 20 arası puan alan diğer 9 talebeden ise 5’i yine aynı nedenden bir alt derece olan 5. Derece (*hamis*) hâkimliğe “*tenzilen*” indirilmişlerdir. 4 kişi ise hak ettikleri 4. Derece (*rabi*) hâkimliğe hak kazanmışlardır.

⁵⁸⁷ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 1999, s. 253

Bir sonraki eğitim dönemi olan 1875-1876 ders yılı döneminde 1. Sınıfların (son sınıf) mezuniyet (*huruç*) imtihan neticeleri şu şekildedir.⁵⁸⁸

N O	İSMİ	NOTU	MEZUNİYET DERECESİ	
1	İbrahim Asaf Efendi	18	Tenzilen Hamis	
2	İstanbuli Mehmed Arif Efendi	19	Rabi	
3	Mehmed İzzet Efendi	16	Hamis	
4	Ergirili Mehmed Edib Efendi	15	Hamis	
5	İsmail Halid Efendi	16	Hamis	
6	Lumalı Mesud Efendi	22	Salis	
7	Ergirili Mehmed Avni Efendi	21	Salis	
8	Adanalı Mehmed Hayret Efendi	19	Tenzilen Hamis	
9	Hemşinli Yunus Efendi	15	Hamis	
10	Mehmed Cemil Efendi	11	Hamis	
11	Ergirili Mehmed Rüşdü Efendi	17	İlam Noksan	İbka
12	Abdurrahman Vehbi Efendi	21	Salis	
13	Abdurrahman Hıfzı Efendi			İbka
14	Ergirili Salih Efendi	17	İlam Noksan	İbka
15	Mahmud Nedim Efendi	16	Hamis	
16	Süleyman Şahin Efendi	22	Tenzilen Rabi	
17	İbrahim Hilmi Efendi	21	Salis	
18	Çankırlılı Mehmed Nuri Efendi	19	Rabi	
19	Zileli Osman Hayri Efendi	20	Rabi	

Listede 21 ve üzeri puan alan kişi sayısı 5 kişidir. Bunlardan Hemşinli Süleyman Şahin Efendi miras taksimi (*ilm-i ferâiz*) sorusuna verdiği cevap yetersiz görüldüğünden 4. Derece (*rabi*) hâkimliğe “*tenzilen*” indirilirken diğerleri 3. Derece (*salis*) hâkimliğe hak kazanmışlardır. 18 – 20 arası puan alan 5 kişiden ikisi yine aynı nedenden 5. Derece (*hamis*) hâkimliğe “*tenzilen*” indirilirken, diğer 2’si hak ettikleri 4. Derece (*rabi*) hâkimliğe hak kazanmışlardır. 15 – 17 arası puan alan 7 kişiden 2’si mahkeme tutanakları (*i’lam*) noksan bulunduğu için sınıf tekrarına (*ibkâ*) bırakılmışlardır. Diğer 5 talebe, 5. derece (*hamis*) hâkimliğe hak kazanmışlardır. 13 numaralı Abdurrahman Hıfzı Efendi’nin hangi sebepten sınıf tekrarına bırakıldığı belirtilmezken (muhtemelen imtihana girmediği için), 10 numaralı Mehmed Cemil efendinin –düşük puanına rağmen- Fetvahane’nin müsaadesiyle 5. derece (*hamis*) hâkimliğe hak kazandığı belirtilmiştir.

⁵⁸⁸ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 54

1880-1881 eğitim öğretim dönemi sonunda yapılan mezuniyet (*hurûç*) imtihanı neticeleri şu şekildedir.⁵⁸⁹

NO	İSMİ	PUANI	DERECESİ
1	Hemşinli Abdülaziz Efendi	20	Salis
2	Arhavili Ali Zihni Efendi	16	Hamis
3	Oflu Abdülhalim Efendi	18,5	Rabi
4	Alaiyeli Mehmed Tevfik Efendi	22	Salis
5	İsmail Hakkı Efendi	21	Salis
6	Ergirili İbrahim Efendi	14,5	Sene-i Atiyeye Terk
7	Rizeli Mehmed Bilal Efendi	13	Sene-i Atiyeye Terk
8	Yanyalı Ahmed Selami Efendi	21	Salis
9	Filorinalı Hüseyin Efendi	19	Rabi
10	Batumlu Hasan Efendi	21	Salis
11	Merzifoni İsmail Efendi	21	Salis
12	Tikveşli Mehmed Aziz Efendi	13	Sene-i Atiyeye Terk
13	Ergirili Mehmed Naim Efendi	20	Salis
14	Tevfik Beyzade Mahmud Bey	20	Rabi
15	Libohovalı Hasan Refet Efendi	6	Terkin-i Kayıt
16	Ergirili Hüseyin Efendi	22	Salis
17	Antalyalı Hüseyin Hüsnü Efendi	21	Salis
18	İstanbuli Ali Rıza Efendi	21	Salis
19	Mehmed Nuri Medeni Efendi	22	Salis
20	Alaiyeli Şefik Efendi	18	Rabi

Listeye göre 21 ve üzeri puan alan 6 kişi 3. derece (*salis*) hâkimliğe hak kazanmıştır. Talimatnameye göre 4. Derece (*rabi*) hâkimliğe hak kazanması gereken 20 puanlı Ergirili Mehmed Naim Efendi ile Hemşinli Abdülaziz Efendiler de –sebebini tespit edemediğimiz bir nedenden dolayı- 3. derece (*salis*) hâkimliğe nail olmuşlardır. 18 – 20 puan arası alan 4 kişi, 4. derece (*rabi*) hâkimliğe hak kazanmışlardır. 16 puan alan Arhavili Ali Zihni Efendi 5. derece (*hâmis*) hâkimlik şahadetnamesine nail olmuştur. 15 puandan az alan 3 kişi, sınıflarında bırakılmışlardır. Sadece 6 puan alan Libohovalı Hasan Refet Efendi ise 4 defadır bu imtihana girdiği ve 6 senedir medreseye devam ettiği için ve terakkisi de ümit olunmadığı için “*merhameten*” eline 5. derece hâkimlik beratının verilmesi rica edilmiştir. İlmiye Salnamesi’ndeki listelerde kendisine 5. Derece (*hamis*) hâkimlik hakkı verildiği tespit edilmiştir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 12

⁵⁹⁰ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.703

1881-1882 eğitim öğretim dönemi sonunda yapılan mezuniyet (*huruç*) imtihanı neticeleri şu şekildedir.⁵⁹¹

NO	İSMİ	PUANI	İ'LAM NOTU	DERECESİ
1	Tikveşli Aziz Efendi	19	1	Rabi
2	Antalyalı Mehmed Vehbi Efendi	19	1	Rabi
3	Libohovalı Musa Kazım Efendi	10	1	Rabi
4	Rizeli Mehmed Bilal Efendi	14	1	Hamis
5	Bafralı Süleyman Efendi	17	1	Rabi
6	Mehmed Selahaddin Efendi	13	1	İbka
7	Karinabadi İbrahim Efendi	17	1	Rabi
8	Ergirili Vehib Efendi	16	1	Hamis
9	Hemşinli Ahmed Galib Efendi	18	1	Rabi
10	Mustafa Asım Efendi	22	1	Salis
11	Ergirili Ahmed Fazlı Efendi	22	1	Salis
12	İnebolulu Halid Hıfzı Efendi	18	1	Tenzilen Hamis
13	Ergirili İdris Galib Efendi	14	1	Hamis
14	Ali Rıza Efendi	17	İlamı Mecruh	İbka
15	Ispartalı Mehmed Nuri Efendi	18	1	Rabi
16	Ergirili Zeynelabidin Efendi	19	İlamı Mecruh	İbka
17	Ergirili Hüseyin Hüsnü Efendi	13	1	İbka

Belgeye göre, imtihana giren 17 kişi 5 ayrı oturumda imtihan olmuşlardır. İmtihanlar Recep ayının 3, 6, 10, 13 ve 17'nci günlerinde icra edilmiştir. 21 puan üzeri alan 2 kişi 3. derece (*sâlis*) hâkimliğe hak kazanmıştır. 4. derece (*râbi*) hâkimliğe hak kazanan 7 kişinin 6'sının puanı 17 ve üzeriyken Libohovalı Musa Kazım Efendi'nin puanı 10 olmasına rağmen bu hakkı elde etmiştir. İncelediğimiz evrakta bunun nedeni ile alakalı bir bilgiye ulaşamadık. 18 puan alan İnebolulu Halid Hıfzı Efendi ise mahkeme tutanağı (*i'lâm*) düzgün olmasına rağmen miras taksimi (*ilm-i ferâiz*) düzgün olmadığı için bir derece "*tenzil*" ile 5. derece (*hâmis*) hâkimliği elde edebilmiştir. Listede 4. ve 5. derece hakimlik için alınması gereken asgari puanın 18 ve 15'ten 17 ve 14'e düşürüldüğü görülmektedir. Buna göre 14 – 17 arası puan alan 3

⁵⁹¹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 128

kişi 5. derece (*hâmis*) hâkimliğe hak kazanmışlardır. 19 puan alan ve 4. derece hâkimliği kazanabilecek olan Ergirili Zeynelabidin ile 17 puan alan Ali Rıza Efendiler, mahkeme tutanakları (*i'lâm*) noksan olduğundan dolayı, 13'er puan alan Mehmed Selahaddin Efendi ile Ergirili Hüseyin Hüsnü Efendi ise yeterli puanı alamadıkları için sınıflarında sınıf tekrarına (*ibkâ*) bırakılmışlardır. Mazeret beyan ederek imtihana giremeyen 3 kişi de bir sonraki seneye bırakılmışlardır.

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde;⁵⁹² mezuniyet (*huruç*) imtihanında değişiklik yapılmıştır. Mezun olacak talebelere herhangi bir fetva kitabından soru sorulacaktır. Orta uzunlukta bir fetvanın nakli ve tercümesi istenecektir. Bu fetvaya uygun olarak diğer ilimlerden 22 soru sorulacaktır. Ayrıca fetvaya uygun bir mahkeme sonuç tutanağı (*i'lâm-ı Şer'î*) tanzim ettirilecektir. Daha sonra Mecelle maddelerinden biri için bir i'lâm tanzim ettirilecek ve miras taksimi (*ilm-i ferâiz*) ile alakalı üç neslin içinde olduğu bir taksim yaptırılıp *Defter-i Kassâm* (kadıların miras taksim defterleri), usulüne göre yazması istenecektir. Tavan puan 96 olarak belirlenmiştir.

1883 sonrası mezuniyet (*hurûç*) imtihanları soru dağılımı ve puanlaması şu şekildedir.

SORU	PUAN (Nokta)
Bir fetvanın tercüme edilerek nakli	3
Fetvanın ibaresinin (harekeleme) doğruluğu	3
Tasvîr-i Murâfaa (Mahkeme usulüne tatbiki)	3
Fetvanın tercüme ile nakline uygun, diğer ilimlerden 22 soru	66
Fetvaya Uygun İ'lâm-ı Şerî (Mahkeme Tutanağı)	6
Mecelle'nin Bir Maddesine Uygun İ'lâm (tutanak) Tanzimi	3
Hat (yazının güzelliği)	3
İmla (kelimelerin kurallara uygunluğu)	3
İnşâ (cümlelerin kurallara uygunluğu)	3
Ferâiz (Miras Taksimi)	3
TOPLAM ALINABİLECEK PUAN	96

Bu imtihanda 80 ve üzeri puan (*nokta*) alanlar 3. derece hâkimliğe, 60 ile 80 arası alanlar 4. derece hâkimliğe, 45 ile 60 arası alanlar 5. derece hâkimliğe

⁵⁹² “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

atanacaklardır. Derecelerini belirten diplomalar (*şahadetname*), Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) tarafından mühürlenecek, Fetvâhâne tarafından tasdik edilecektir. Daha sonra ahlaki durumlarına da bakılarak hakimler siciline (*sicill-i nüvvâb*) kaydedilen şahadetnameler, kendilerine verilecektir.⁵⁹³

Yönetmeliğe göre; dördüncü sınıf talebelerinden mezuniyet (*hurûç*) imtihanında miras taksimi (*ilm-i ferâiz*) meselesini doğru olarak cevaplayamayanlar, hâkimlikte bir derece aşağı olarak derecelendirileceklerdir. Mahkeme yargılama veya karar tutanağı (*i'lâm-ı şer'î*) usulüne uygun olmayan talebeler ise hâkimliğe ait 3 derecenin hiçbirine kaydolunmayacaklardır.

1885-1886 eğitim öğretim dönemi sonunda yapılan mezuniyet (*hurûç*) imtihanının sonuçları şu şekildedir.⁵⁹⁴

NO	İSMİ	PUANI	DERECESİ
1	Rizeli Hüseyin Rüşdü Efendi	87	Salis
2	Safranbolulu Mehmed Şükrü Efendi	82	Salis
3	Ankaravi Mustafa Efendi	78	Rabi
4	Ergirili Ahmed Şahin Efendi	77	Rabi
5	Ardahani Mehmed Sabri Efendi	77	Rabi
6	Merzifoni Ahmed Necati Efendi	73	Rabi
7	Ergirili İbrahim Edhem Efendi	72	Rabi
8	Libohovalı İsmail Hulusi Efendi	69	Rabi
9	Batumlu Mehmed Emin Efendi	69	Rabi
10	Ergirili Süleyman Efendi	67	Rabi
11	Ergirili Ahmed Muhtar Efendi	66	Rabi
12	Ergirili Mehmed Rüşdü Efendi	63	Rabi
13	Ergirili Avni Efendi	58	Hamis
14	Kudsi Abdülmuttalib Efendi	57	Hamis
15	Ergirili Mehmed Vehib Efendi	56	Hamis
16	Ergirili İsmet Efendi	56	Hamis
17	Niksari Osman Sadri Efendi	55	Hamis
18	Hemşinli Ali Efendi	55	Hamis
19	Trabzoni Ali Bahri Efendi	66	Fıkıh Ve Sakk'den
20	Alaiyeli Mustafa İzzet Efendi	34	İbka

⁵⁹³ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁵⁹⁴ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 53

Listeye göre 80 ve üzeri alan 2 kişi 3. derece (*sâlis*) hâkimliğe, 60 ile 80 arası alan 10 kişiden 9'u 4. derece (*râbi*) hâkimliğe hak kazanmıştır. 1 kişi ise sadece İlm-i Fıkıh ve Sakk-ı Şer'îden imtihan olduğu için diğer imtihanları bitinceye kadar derecesinin açıklanmamasına karar verilmiştir. 45'ten aşağı alan Alaiyeli Mustafa İzzet Efendi ise sınıfında sınıf tekrarına (*ibkâ*) tabi tutulmuştur.

1886-1887 eğitim öğretim döneminin sonunda yapılan mezuniyet (*hurûç*) imtihanının sonuçları şu şekildedir.⁵⁹⁵

NO	İSMİ	PUANI	DERECESİ
1	Çarşambalı Abdullah Efendi	91	Salis
2	Elbistanlı Receb Efendi	83	Salis
3	Malatyalı Abdülaziz Efendi	76	Rabi
4	Tikveşli Süleyman Efendi	72	Rabi
5	Mehmed Rıza Efendi	67	Rabi
6	Ankaravi Ahmed Hulusi Efendi	66	Rabi
7	Ergirili Hüseyin Efendi	62	Rabi
8	Erzurumi Halil Fahri Efendi	62	Rabi
9	Hemşinli Mehmed Hurşid Efendi	61	Rabi
10	Ermenekli Mehmed Fevzi Efendi	60	Rabi
11	Mihalıçcıklı Ebubekir Efendi	65	Tenzilen Hamis
12	Oflu Mustafa Tevfik Efendi	62	Tenzilen Hamis
13	Ergirili Aziz Efendi	56	Hamis
14	Şumnulu Mustaf Nuri Efendi	49	Hamis
15	Ergirili Mehmed Şemseddin Efendi	45	Hamis
16	Trabzoni İsmail Hakkı Efendi	45	Hamis
17	Çemişkezekli Ebubekir Sıdkı Efendi	53	İmtihanı Yarım Kaldı
18	Ergirili Mehmed Vehib Efendi	46	İbka
19	İsmail Fahreddin Efendi	43	İbka

Listeye göre; 80 ve üzeri puan alan 2 kişi 3. derece (*sâlis*) hâkimliğe, 60 – 80 arası puan alan 8 kişi 4. derece (*râbi*) hâkimliğe hak kazanmıştır. 62 ve 65 puan alan 2 kişi ise puanları yettiği halde, İlm-i Feraiz (miras taksimi) ve Defter-i Kassam (miras taksim defteri) sorularını düzgün cevaplayamadıkları için 5. derece hâkimliğe “*tenzilen*” indirilmişlerdir. 45 – 60 arası puan alan 3 kişi 5. dereceden icazet almış, 1 kişi imtihanı yarım kaldığı için daha sonra tamamlayarak 4. dereceden icazet almıştır. 46 puan alan Ergirili Mehmed Vehib Efendi, yeterli puan aldığı halde İlm-i Feraiz (miras taksimi) ve Defter-i Kassam (miras taksim defteri) sorularını düzgün

⁵⁹⁵ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1877, s. 57

cevaplayamadığı için, İsmail Fahreddin Efendi ise yeterli puanı alamadığı için sınıfında sınıf tekrarına (*ibkâ*) tabi tutulmuştur.

İlm-i Feraiz (miras taksimi) sorusuna yeterli cevap veremeyen talebelerin, hak ettikleri hâkimlik derecesinden bir derece aşağıya “*tenzilen*” düşürüldüğünü belirtmiştik. Bazen en düşük hâkimlik derecesi olan 5. Dereceyi kazanan talebeler için bu kuralın uygulan(a)madığı belgelerde gözlemlenmiştir. 1890-1891 eğitim dönemi sonunda 5. derece (*hâmis*) hâkimliği kazanan Mehmed Reşid Efendi ile Mustafa Nafi Efendiler’in İlm-i Feraiz sorusuna yeterli cevap veremedikleri, bu yüzden derecelerinin düşürülmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu 5. derece zaten en aşağı derece olduğundan bunun anlamı sınıf tekrarı demektir. Puanlarının iyi olması ve bir soru yüzünden sınıfta bırakılmalarının da mağduriyetlerine sebep olacağı düşüncesi ile muallimlerin kanaati üzere mezuniyetlerine karar verilmiştir.⁵⁹⁶

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde, kurumun imtihan puanlama sisteminde de değişikliğe gidilmiştir.⁵⁹⁷ Bu evrede, dersler için ve toplam not ortalaması için baraj uygulaması getirilmiştir. Derslere verilen puanlar şu şekildedir; Dürer dersinde en az alınabilecek puan (*hadd-i esğar*) 10, en fazla alınabilecek puan (*hadd-i a’zam*) 20’dir. Diğer derslerde *hadd-i esğar* 3, *hadd-i a’zam* 10’dur. Başarılı sayılmak için alınacak en az puan (*üss-i mîzân*) Dürer’de 12, diğer derslerde 6 olarak belirlenmiştir. Dürer’den 10, diğer derslerden 3 puandan aşağı not alan öğrenciler bir üst sınıfa yükselemeyecekler, son sınıfta iseler mezun olamayacaklardır.

Son sınıf talebelerinin derslerden aldıkları notlara göre, mezuniyet dereceleri belirlenmiştir. Şöyle ki;

Dürer’den 18 ve üzeri alır, diğer derslerin ortalaması da 9 ve üzeri olursa: Aliyyü’l-A’lâ (Pekiyi)

Dürer’den 16 veya 17 alır, diğer derslerin ortalaması da 8 olursa: A’lâ (İyi)

Dürer’den 12-15 arası alır, diğer derslerin ortalaması da 6 veya 7 olursa: Karîb-i A’lâ (İyiye yakın)

⁵⁹⁶ İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer’in Karar Defterleri, Defter No: 1885, s. 66,67

⁵⁹⁷ “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

1908-1909 Eğitim öğretim dönemi sonu mezuniyet (*hurûç*) imtihanı not ortalamaları,⁵⁹⁸

	İSİM	MEMLEKETİ	DÜRER DERSİ PUANI	DİĞER 8 DERSİN ORTALAMASI	KAZANDIĞI HÂKİMLİK DERECESİ
1	Ali Himmet (Berki) Ef.	İbradı	20	10	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
2	Esad Efendi	Ödemiş	20	10	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
3	Mehmed Efendi	Gönen	20	10	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
4	İsmail Efendi	Diyarbakır	19 1/2	10	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
5	Hasan Efendi	Cuma	20	9 8/9	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
6	Ahmed Servet Efendi	Kirmastı	20	9 4/5	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
7	İsmail Efendi	Fatsa	19 1/2	9 7/9	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
8	Sadeddin Efendi	Yanya	19 1/2	9 5/7	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
9	Mehmed Efendi	Cuma	20	9 5/8	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
10	Hüseyin Efendi	Elbistan	18 1/2	9 4/5	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
11	Ali Efendi	Bolvadin	20	9 5/8	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
12	Salih Efendi	Ergiri	18 1/2	9 1/3	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
13	Mehmed Faik Efendi	Haymana	19 1/2	9	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
14	Hüseyin Galip Efendi	İstanbul	18 1/2	8 8/9	A'lâ (4. Derece)
15	Hafız İbrahim Efendi	Of	17 1/3	8 7/8	A'lâ (4. Derece)
16	Abdülmecid Efendi	Atina	19	8 1/2	A'lâ (4. Derece)
17	Ali Efendi	Ergiri	18 1/2	8 4/7	A'lâ (4. Derece)
18	M. Şemseddin Efendi	Kavala	15 1/2	8 3/4	Karîb-i A'lâ (5. Derece)
19	Seyfullah Efendi	Ergiri	19	7 1/2	Karîb-i A'lâ (5. Derece)
20	Hayreddin Efendi	Ergiri	18 1/2	6 2/3	Karîb-i A'lâ (5. Derece)

⁵⁹⁸ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 4

Listede; Dürer'den 18 ve üzeri alan, diğer derslerinin ortalaması ise 9 ve üzeri olan 13 talebenin 3. derece hâkimlik hakkı elde ettiği görülmektedir. Dürer'den 18 üzeri alan Hüseyin Galip Efendi, Abdülmecid Efendi ve Ali Efendi'nin diğer ders ortalamaları 9'dan aşağı olduğu için hâkimlik dereceleri 4. dereceye düşmüştür. Seyfullah Efendi ile Hayreddin Efendilerin de Dürer notları 18 ve üzeri olmasına rağmen diğer derslerinin not ortalaması 7 ve altı olduğu için hakimlik dereceleri 5. derecede kalmıştır.⁵⁹⁹

1909-1910 Ders yılı sonu mezuniyet (*hurûç*) imtihanı not ortalamaları;⁶⁰⁰

	İSİM	DÜRER DERSİ PUANI	DİĞER 8 DERSİN ORTALAMASI	KAZANDIĞI HÂKİMLİK DERECEŚİ
1	Yunus Vehbi Efendi	19	9 3/4	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
2	Ahmed Hulusi Efendi	19	9 2/3	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
3	Ahmed Efendi	19	9 2/3	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
4	Mehmed Vehbi Efendi	20	9 1/2	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
5	Ahmed Efendi	18	9 2/3	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
6	Ramazan Efendi	19	9 1/2	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
7	Abdullah Zühdü Efendi	19	9 1/3	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
8	Fazlı Efendi	18	9 2/5	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
9	Bahri Efendi	18	9 1/3	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
10	İsmail Efendi	18	9 1/4	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
11	Mehmed Ali Efendi	18	9 1/5	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
12	Mehmed Cemaleddin Efendi	18	9 1/9	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
13	Behram Efendi	18	9	Aliyyü'l-A'lâ (3. Derece)
14	Hüseyin Efendi	17	9 5/7	A'lâ (4. Derece)
15	Mustafa Şükrü Efendi	16	9 3/5	A'lâ (4. Derece)
16	İbrahim Hakkı Efendi	17	8 3/5	A'lâ (4. Derece)
17	Ali Zühdü Efendi	16	8 1/2	A'lâ (4. Derece)
18	Ahmed Şevki Efendi	18	7 2/3	Karîb-i A'lâ (5. Derece)
19	Mahmud Celaleddin Efendi	13	7 1/5	Karîb-i A'lâ (5. Derece)
20	Ahmed Asım Efendi	17	İmtihanı Terk Ettiği İçin İbka	

Listede; Dürer'den 18 ve üzeri alan, diğer derslerinin ortalaması ise 9 ve üzeri olan 13 talebenin 3. derece hâkimlik hakkı elde ettiği görülmektedir. Ahmed Şevki Efendi'nin Dürer'den aldığı not 18 olmasına rağmen, diğer derslerinin ortalamasının 7 2/3 olması, derecesinin 5. dereceye düşmesine sebep olmuştur. Hüseyin Efendi ile

⁵⁹⁹ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 4

⁶⁰⁰ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 8

Mustafa Şükrü Efendi'nin diğer ders ortalamaları 9'un üzerinde olmasına rağmen Dürer dersi notlarının 18'den aşağı olması, derecelerinin 4. dereceye düşmesine sebep olmuştur.⁶⁰¹

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğine göre; üst sınıfa yükselme (*terfî-i sınıf*) imtihanlarında ve mezuniyet (*hurûç*) imtihanlarında her dersin müderrisi ve o alanın uzmanlarından iki kişi hazır bulunacaktır. Mezuniyet imtihanı aleni olarak yapılacak olup, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'den (Şer'î Hakimler Yüksek Kurulu) iki kişi gözetmen olarak bulunacaktır. İmtihan zamanı her talebeye, ders çalışabilmeleri için üç gün izin verilecektir. Son sınıf talebesine, sadece son sene gördükleri derslerden soru sorulacaktır. Dürer dersinin imtihanında, talebeye okuyacağı yer gösterilecek ve çalışabilmesi için 2 saatlik bir zaman dilimi müsaade edilecektir. Diğer derslerin imtihanlarına -ister sözlü (*şifâhî*) isterse yazılı (*tahrîrî*) olsun- beklenmeden başlanacaktır. Yazılı (*tahrîrî*) imtihanlarda, talebenin herhangi bir kitaba bakması, arkadaşlarından yardım alması yasaktır. Bu gibi hususlara cüret eden talebe, salondan çıkarılır ve o dersten kalmış sayılır.⁶⁰²

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat yönetmeliğinde,⁶⁰³ son sınıf talebelerinin mezuniyet derecelerinin belirlenmesinde değişikliğe gidilmiştir. Şöyle ki, daha önce sadece son senenin notları hesaplanırken artık daha önceki senelerin sene sonu notları da ortalamaya dâhil edilmiştir. Buna göre; tüm senelerin sene sonu notlarının ortalaması,

- A) Dürer, Mecelle, Ferâiz ve Sakk-ı Şer'î derslerinin her birinden ayrı ayrı 9'ar, diğer derslerin ise toplamının ortalaması 9 olursa: Aliyyü'l-A'lâ (Pekiyi)
- B) Dürer, Mecelle, Ferâiz ve Sakk-ı Şer'î derslerinin her birinden ayrı ayrı 8'er, diğer derslerin ise toplamının ortalaması 8 olursa: A'lâ (İyi)
- C) Dürer, Mecelle, Ferâiz ve Sakk-ı Şer'î derslerinin her birinden ayrı ayrı 6'şar, diğer derslerin ise toplamının ortalaması 6 olursa: Karîb-i A'lâ (İyiye Yakın)

olarak derecelendirilecektir. Bu düzenlemeye o sene mezun olacak talebeler, -bir kanunun geçmişe şamil olamayacağı- gerekçesiyle itiraz etmiştir. İtiraz kabul

⁶⁰¹ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 8

⁶⁰² "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁶⁰³ "Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi", *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

görmekle, o sene mezun olacak talebelere uygulanmaması yönünde Şuray-ı Devlet kararı çıkmıştır.⁶⁰⁴

Nizamnamenin puanlama ile alakalı yirminci maddesine de bazı itirazlar gelmiştir. İtirazlar üzerine, 1915 yılında yeni bir düzenleme yapılmıştır.⁶⁰⁵ İtiraz gerekçesi olarak; Dürer, Mecelle, Ferâiz ve Sakk-ı Şer'î derslerinin diğer dersler gibi birbirlerini tamamlayıcı dersler olduğu, Dürer gibi anlaşılması zor bir dersten tam puan alan bir talebenin diğer derslerden 8 veya 9 alması sebebiyle derecesinin düşürülmesinin hakkaniyetle bağdaşmayacağı gösterilmiştir. İtiraz kabul görmüş ve bu 4 dersin de ayrı ayrı değil toplamlarının ortalamasının alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca derecelendirme hususunda Aliyyü'l-A'lâ, A'lâ, Karîb-i A'lâ şeklinde değil mahkemelerin dereceleri olan *Sâlis* (3.), *Râbi'* (4.) ve *Hâmis* (5.) şeklinde bir derecelendirme yapılması teklif edilmiş ve kabul görmüştür. Yeni düzenlemeye göre;

- A) Dürer, Mecelle, Ferâiz ve Sakk-ı Şer'î derslerinin toplamının ortalaması 9, diğer derslerin de toplamının ortalaması 9 olursa: *Sâlis* (3. Derece)
- B) Dürer, Mecelle, Ferâiz ve Sakk-ı Şer'î derslerinin toplamının ortalaması 8, diğer derslerin de toplamının ortalaması 8 olursa: *Râbi'* (4. Derece)
- C) Dürer, Mecelle, Ferâiz ve Sakk-ı Şer'î derslerinin toplamının ortalaması 7, diğer derslerin de toplamının ortalaması 7 olursa: *Hâmis* (5. Derece)

olarak derecelendirilecektir.

Zikrolunan 7 puanı alamayanlar veya son sınıftaki derslerin yalnız birinden bile 4'ten aşağı puan alanlar sınıflarında sınıf tekrarına (*ibkâ*) tabi tutulacaklardır. Mezuniyet derecelerini yükseltmek isteyenler, ortalamaya esas olan Dürer (fıkıh), Mecelle (medeni hukuk), Ferâiz (miras hukuku) ve Sakk-ı Şer'î (yargılama ve karar tutanağı yazım usulü) derslerinden birinden 6'dan düşük puan almış iseler yalnız bu dersten tekrar imtihana girebileceklerdir. Eğer bu derslerin birden fazlasından 6'dan aşağı puan almış olanlar derecelerini yükseltmek istiyorlarsa, kazandıkları dereceden feragat şartı ile bir sonraki senenin talebesi ile 4. sınıf derslerinin tamamından imtihan vermek mecburiyetindedirler. Bir önceki sene aldıkları puanların, sonradan alacakları puanlara herhangi bir etkisi olmayacaktır.

⁶⁰⁴ BOA.BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, Yer Bilgisi: 4265 – 319858, 3 Rebiülahir 1332 (1 Mart 1914)

⁶⁰⁵ BOA. İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, Yer Bilgisi: 196 – 7, 3 Cemaziyelahir 1333 (18 Nisan 1915)

Bu yeni düzenlemeye göre mezuniyet belgesi alan 1914-1915 eğitim öğretim dönemi mezunlarının ders ortalamaları ve takdir olunan hâkimlik dereceleri şu şekildedir.⁶⁰⁶

İSİM		DÜRER, MECELLE, SAKK-I ŞER'Î VE FERAİZ ORTALAMASI	DiĞER 13 DERSİN ORTALAMASI	KAZANDIKLARI HÂKİMLİK DERECESİ
1	Balıkesirli İbrahim Efendi	10	9 4/9	3. Derece
2	Bolulu Hafız Mehmed Efendi	9 1/2	9 1/2	3. Derece
3	Gevgilili Abdullah Efendi	9 5/8	9 1/6	3. Derece
4	Urfalı Mehmed Hilmi Efendi	9 1/4	9 1/6	3. Derece
5	Söğütlü İbrahim Efendi	9	9 2/9	4. Derece
6	Bayındırlı Mustafa Efendi	8 7/8	9 1/6	4. Derece
7	Gevgilili Ali Efendi	9	9	4. Derece
8	Serezli Ömer Efendi	8 1/2	9	4. Derece
9	Serfiçeli Halil Efendi	8 3/4	8 3/4	4. Derece
10	Batumlu Kanber Efendi	8 1/2	8 3/4	4. Derece
11	Oflu Hüseyin Kazım Efendi	8 3/8	8 3/4	4. Derece
12	Yalvaçlı Mehmed Efendi	8 5/8	8 5/8	4. Derece
13	Rizeli Mehmed Efendi	8 1/8	8 1/2	4. Derece
14	Fatsalı Yusuf Efendi	7 3/4	8 3/7	4. Derece
15	Gebzeli Eyüb Efendi	8 1/8	8 1/4	4. Derece
16	İnegöllü İbrahim Efendi	8 3/8	8	4. Derece
17	Batumlu Hüseyin Efendi	7 1/2	8 3/5	5. Derece
18	Zileli Bekir Efendi	7 1/2	8 1/8	5. Derece
19	Demirhisarlı Mustafa Efendi	6 5/8	8	5. Derece
20	Uşaklı Ahmed Efendi	7 1/8	7 7/8	5. Derece
21	Karamürselli Mustafa Efendi	7 5/7	7 3/8	5. Derece
22	Bilecikli Hüseyin Efendi	6 3/4	7 4/7	5. Derece

Listedeki Söğütlü İbrahim Efendi ile Gevgilili Ali Efendi'nin ortalamaları her iki grupta da 9 olduğu halde 3. Derece hâkimliğe hak kazanamadıkları görülmektedir.

⁶⁰⁶ *Ceride-i İlmiye*, C. 2, Say. 14, s. 92,93, Şaban 1333 (Haziran 1915)

Bunda; son düzenlemeye eklenen, daha önceki senelerin ortalamalarının da dikkate alınması kararının etkisi olduğu düşünülebilir.

1915-1916 ders yılı sonunda, son sınıf talebelerinin imtihan çizelgeleri ve kazandıkları hâkimlik dereceleri şu şekildedir.⁶⁰⁷

Sıra No	İSMİ	DÜRER, MECELLE, SAKK-I ŞER'Î VE FERAİZ ORTALAMASI	DİĞER 16 DERSİN ORTALAMASI	KAZANDIKLARI HÂKİMLİK DERECEŚİ
1	Kulalı Mehmed Ali Efendi	9 5/9	9 6/7	3. Derece
2	Tortumlu Vaiz Efendi	9 2/5	9 1/4	3. Derece
3	Sofululu Ahmed Efendi	10	9	3. Derece
4	Geyveli Molla Hüseyin Efendi	9 2/5	8 4/7	4. Derece
5	Mihalıççıklı Ömer Efendi	8 2/5	9	4. Derece
6	Mapavrili Mustafa Efendi	8 1/9	8 6/7	4. Derece
7	Aydınlı Hafız Mehmed Efendi	9 2/5	8 5/8	4. Derece
8	Erzincanlı Hasan Efendi	8 5/7	9	4. Derece
9	Arapgirli Mehmed Hazmî Efendi	9 1/8	8 7/9	4. Derece
10	Rizeli Mustafa Efendi	8 1/2	8 3/8	4. Derece
11	Sarışabanlı Hüseyin Efendi	9 3/4	7 5/8	5. Derece
12	Bartınlı Hasan Efendi	9	8	5. Derece
13	İstanbulu Hüsameddin Efendi	9	7 6/7	5. Derece
14	Sofyalı Harun Efendi	7 3/5	7 4/5	5. Derece
15	Konyalı Hasan Efendi	8 1/5	7	5. Derece
16	Uşaklı Bekir Efendi	7 1/2	7 1/3	5. Derece
17	Dadaylı Ahmed Hamdi Efendi	7 1/2	7 1/7	5. Derece
18	Arhavili Mehmed Hulusi Efendi	7 4/9	7	5. Derece
19	Batumlu Recep Efendi	7 1/6	5 2/3	İkmal (Diğer 16 dersin 4'ünden)
20	Mapavrili Mustafa Efendi	7 5/9	6 1/2	İkmal (Sakk-ı Şer'iden)
21	Gördesli Ali Rıza Efendi	6 8/9	8 1/6	Şer'î derslerin ortalaması 7'den aşağı olduğu için ibka
22	Nevrekoplu Ahmed Efendi	7 1/2	7	Dürer'den 7'den aşağı aldığı için ibka

⁶⁰⁷ *Ceride-i İtmiye*, C. 3, Say. 24, s. 568, Şaban 1334 (Haziran 1916)

Listeye göre; her iki ders grubunda da 9 ve üzeri alanlar 3. derece hâkimliğe, 8 ve üzeri alanlar da 4. derece hâkimliğe hak kazanmışlardır. İki gruptan birinde düşük ortalama kaydedenlerin dereceleri de düşürülmüştür. Listedeki 2 kişi bütünlemeye (*ikmâl*) kalmış gözükmetedir. Gördesli Ali Rıza Efendi 1. grupta değerlendirilen 4 şer'î dersin ortalaması 7'den düşük olduğu için sınıf tekrarına (*ibkâ*) tabi tutulmuştur. Nevrekoplu Ahmed Efendi ise şer'î derslerinin ortalaması 7'den fazla olmasına rağmen baraj dersi sayılan Dürer'den 5 ½ aldığı için sınıfında sınıf tekrarına (*ibkâ*) tabi tutulmuştur.

9 Haziran 1919 (10 Ramazan 1337) tarihli bir kararda, talebeden Sındırgılı Mehmed Emin Efendi'nin puanlama ile alakalı bir dilekçesi cevaplanmıştır. M. Emin Efendi; mezuniyet (*hurûç*) imtihanında ulûm-ı şer'iyeden (Dürer, Feraiz, Sakk-ı Şer'î) yeterli puanı aldığı halde, nizami hukuk derslerinden ancak 5. derece hakimliğe yetecek puanı alabilmiştir. 4. derece hakimliğe yükselbilmesi için 10 üzerinden sadece 1,66 puana ihtiyacı vardır. M. Emin Efendi dilekçesinde, Daru'l-Hılâfeti'l-Aliye Medreseleri'nde olduğu gibi yarım puandan az olan eksiklerin bir üst puana yuvarlanmasını talep etmektedir. Dilekçesine (bir muhalif oya karşı) olumlu yönde cevap verildiği görülmektedir.⁶⁰⁸

Mezuniyet (*hurûç*) imtihan heyetleri, talimatname ve nizamnamelerde belirtildiği üzere Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şerî Hâkimler Yüksek Kurulu) arasından seçilmiştir. 1902 tarihinin imtihan heyeti; Ders Vekili (Şer'î Eğitim Kurumları Başkanı) Ahmed Asım Efendi, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' Başkâtibi Mehmed Said Efendi ve aynı meclisin azası olan İsmail Hakkı Efendi'den oluşmaktaydı.⁶⁰⁹

⁶⁰⁸ İSAM. MŞH. EİMİKMV, Klasör No: 1821, Varak No: 259

⁶⁰⁹ BOA.Y.PRK.AZJ., Yıldız, Arzuhal Jurnal, Yer Bilgisi: 45 – 110, (İmtihan Tarihi: 11 Cemaziyelevvel 1320 – 16 Ağustos 1902 Cumartesi)

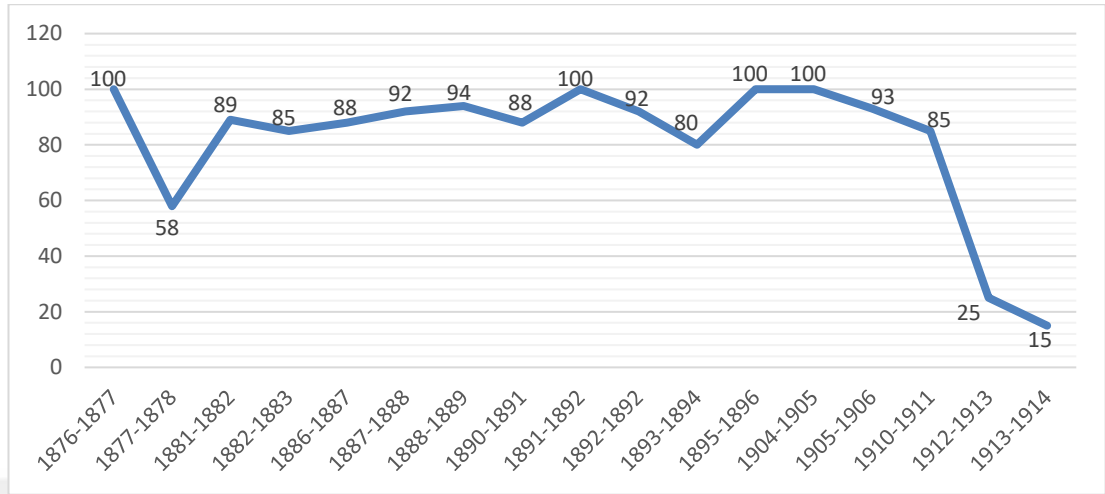
Tespit edilebilen giriş tarihlerine göre normal talebelerin (zadegân-ı ilmiyeden olmayan) kurumdan mezun olabilme durumları şu şekildedir.⁶¹⁰

EĞİTİM DÖNEMİ	YENİ KAYIT OLAN TALEBE SAYISI	ZAMANINDA MEZUN OLABİLENLER	1 SENE ERKEN MEZUN OLANLAR	1 SENE GECİKME İLE MEZUN OLABİLENLER	2 SENE GECİKME İLE MEZUN OLABİLENLER	3 SENE GECİKME İLE MEZUN OLABİLENLER	4 SENE GECİKME İLE MEZUN OLABİLENLER	MEZUN OLAMAYANLAR
1876-1877	9	5		3		1		
1877-1878	12	3		2	2			5
1881-1882	9	2		1	2	3		1
1882-1883	13	3		3	4	1		2
1886-1887	24	15		5	1			3
1887-1888	13	7	2	2	1			1
1888-1889	17	9		5	2			1
1890-1891	16	6		5	2	1		2
1891-1892	12	7		5				
1892-1893	13	6		5	1			1
1893-1894	15	7		8				
1895-1896	14	14						
1904-1905	14	13		1				
1905-1906	14	8		5				1
1910-1911	84	69		2				13
1912-1913	44	3		3	2		3	33
1913-1914	47	5		1			1	40
TOPLAM	370	182	2	56	17	6	4	103

Listeye göre normal talebelerde (zadegân-ı ilmiyeden olmayan), tam zamanında mezun olabilme oranı %62'dir. Zadegân-ı ilmiyede bu oran %27'dir. (1912 ve sonrası girip 1. Dünya Savaşı döneminde mezun olabilecekler değerlendirme dışı tutulmuştur. Bu dönemde talebenin zamanında mezuniyet oranı %10'un altına düşmüştür.)

⁶¹⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 4,20,21,43,52; Defter No: 2000, s. 54,57; Defter No: 2005, s. 48,52,53,61,104; Defter No: 2006, s. 29-31; Defter No: 2008, s. 9,10,31,32; İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 12,169,183; Defter No: 1876, s. 104,129; Defter No: 1877, s. 57,104,105,143; Defter No: 1879, s. 26; Defter No: 1880, s. 32,70,71; Defter No: 1885, s. 5,13,18,22,23,29-32,66,67,78,79,80,97; *Beyanü'l-Hak*, C. 4, Say. 84, 5 Zilkade 1328 (8 Kasım 1910), s. 1607-1608

Giriş tarihleri tespit edilebilen normal talebelerin (zadegân-ı ilmiyeden olmayan) gecikmeli de olsa kurumdan mezun olabilme yüzdeleri (%) şu şekildedir.

Grafikten de anlaşılacağı üzere 1915 ve sonrası (1. Dünya Savaşı dönemi) mezun olabilecek olan 1913 ve 1914 girişlilerin %80'i, cephelere sevk edildikleri için mezun olamamışlardır. Eğitimleri esnasında talebelerin, seferberlik nedeniyle cepheye sevk edildikleri bilinmektedir.⁶¹¹ Balkan Savaşlarına tesadüf eden 1877 -1878 eğitim dönemi girişlilerin, mezuniyet oranlarında da bir düşüş gözlenmektedir.

VII. İcazet ve Diploma

“İcâzet almak”; İslam ve Osmanlı medreselerinde okuduğu dersi bitiren talebenin, hocasından izin alması yerine kullanılan tabirdir. Bu hususu tasdik eden evraka “icâzetnâme” denilmekteydi. İcazet verme usulü ilk olarak hadis âlimleri arasında başladı. Onlar, ilmin yazılı halde aktarımına önem veren ilk âlim grubunu teşkil etmekteydiler. Hadisçilerin verdiği icazet hem okumaya izin hem de okutmaya izin yetkisini ifade etmekteydi. Bu usul daha sonra fıkıh (hukuk) âlimleri arasında da yaygınlaştı. Hicri 3. Yüzyılda başlayan bu gelenek kısa sürede tüm İslam dünyasına yayıldı.⁶¹²

İcazetnamede; talebenin medresede okuyup bitirdiği dersi, o dersin ilk vâzı'ından (kurucusundan) itibaren kimler kimlerden tahsil etmişse silsile halinde

⁶¹¹ İSAM. MŞH. TMD, Defter No: 2345, s. 5, 18 Ağustos 1330 (31 Ağustos 1914)

⁶¹² Mesut Idriz, “İslâm Eğitim Yaşamında İcazet Geleneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, C.1, Say. 3, s. 176

isimleri mevcut bulunurdu. Bu ilimlerin bazıları Hz. Peygamber'e kadar, bazıları sahabe ve tabiine kadar uzanabilmekteydi. İcazetnameler, okunulan bütün ilim ve fenleri içermezdi. Talebe, okuduğu her ders için o dersin hocasından belge alırdı. Bu belge, o ilmin tahsil edildiğine dair bir ehliyet makamındaydı.⁶¹³

İcazetler umumiyetle Besmele, Cenab-ı Hak'ka hamd, Hz. Peygamber'e salât ve Eshab-ı Kiram'a dua ile başlardı. Daha sonra ilim öğrenme ve öğretmenin fazileti ile alakalı satırlar gelirdi. Daha sonra müderris, okuttuğu kitabın icazetini kimden hangi yolla aldığını yazardı. İcazet zincirindeki hocalar, silsile yoluyla başlangıca kadar götürülürdü. Müderris burada kendisine dua edilmesini isterdi. Nihayetinde; talebeye icazet verdiğini kaydeden müderris, ismini ve mührünü koyarak icazet evrakını tamamlardı.⁶¹⁴ İcazet alan talebenin, başka âlimlerden aynı ders için veya farklı dersler için tekrar icazet alması mümkündü.

On dokuzuncu yüzyıla kadar icazet verme usulü, icazet veren âlimin kendisine ait bir yetki olarak kalmaya devam etti. Devlet idarecilerinin veya medrese vakıf sahiplerinin bu süreçte herhangi bir rolü yoktu. Sultanın, halifenin veya ilmiye sınıfının reisi olan şeyhülislamın ve kadının icazet verme yetkisi bulunmamaktaydı. Son ikisi sadece kendi okuttukları talebeye icazet verebilme imkânına sahipti. İslam eğitim sisteminde bir ulema loncası veya kilise hiyerarşisi gibi bir sınıf teşekkül etmediğinden, sadece okutan âlimin icazet vermesi yeterliydi. Otorite; âlimin elinde olup, onu kimse icazet vermeye veya vermemeye zorlayamazdı.⁶¹⁵

Osmanlı Devleti'nin son bulmasına kadar medreselerde icazet verme usulü devam etmiştir. Günümüzde de Türkiye'de ve İslam dünyasında bu geleneği devam ettiren dini eğitim kurumları bulunmaktadır. 1914 tarihli bir yazıda⁶¹⁶ Fatih Camii'ndeki icazet merasimi -mealen- şu satırlarla anlatılmaktadır.

“İcazetname cemiyeti bir talebenin hayatında görebileceği bütün cemiyetlerin bütün mesut günlerin üstünde bir tesire maliktir. Çünkü o gün meşakkatle geçen uzun bir talim döneminin mükâfat günüdür. Bu zamana

⁶¹³ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993, C. 2, s. 20

⁶¹⁴ Cemil Akpınar, “İcâzet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, s. 393

⁶¹⁵ Mesut Idrız, “İslâm ...”, s. 178

⁶¹⁶ Eşref Edib, “İcâzetnâme Cemiyeti”, *Sebilü'r-Reşâd*, 25 Cemaziyelahir 1332 (21 Mayıs 1914), C. 12, s. 297

erişebilmek için ne kadar zorluklara katlanmıştır. ...İcazet verme, hususi merasime tabidir. İcazet merasimi talebe-i ulûmun derslerinin bitmek üzere bulunduğu Cemaziyelahir ayında icra olunur. İcazetin verileceği gün, Dâru'l-hılâfe'nin (İstanbul) talebelik âleminde hususi bir gün teşkil eder. O gün her talebe; sarığını düzeltir, temiz cübbesini giyer, erkenden merasimin icra olunacağı camiye gelir. Vakti geldiğinde davetliler de birer ikişer teşrife başlarlar. Teşrifatçılar tarafından oturacakları yerler gösterilir. Dâru-l-hılâfe'nin en büyük uleması, o gün davetlidir. Caminin ortasında birer arşın yüksekliğindeki ders şilteleri, sedefli müzeyyen rahlelerle bir daire teşkil ederler. Şiltelerin üzerine nefis seccadeler örtülür. Altmış – yetmiş kadar ulemây-ı kiram şiltelere, diğer müderrisler de bunların etrafına otururlar. Talebe-i ulum ise rahleler önüne serpilirler. Dairenin tam ortasında, top kandilin altında icazet alacak talebe efendiler sıralanırlar. İcazet verecek hoca efendi sıra ile dizilen şiltelerin ortasında oturur. Eğer onun da hocası hayatta ise sağ tarafına geçirir. Hoca efendinin de önünde müzeyyen rahle üzerinde yıldız kaplı icazetnameler durur.

Evvela güzel sesli hafızlar, kurrâ efendiler aşırlar okumaya başlarlar. Merasimin en latif en ruhani zamanı bu andır. Aşırlar bitince köşede ayrıca hazırlanan yüksek bir şilte üzerinde oturan bir hoca efendi talebe efendilerden birinin icazetnamesini yüksek sesle okur. İcazetnamede ilmin, tahsil-i ilmin güzellikleri ve peygamber efendimize kadar üstad-ı kiram hazeratının silsilesi bulunmaktadır. İcazetname kıraatı yarım saat kadar devam eder. Devamında karşısındaki bir hoca efendi uzun bir dua eder. Bundan sonra talebeler birer birer evvela hocasının hocasının elini, devamında asıl hocasının elini öper ve icazetini alır. Devamında şiltelerde oturan bütün ulemanın elini öperler. El öpme merasimi bittikten sonra bütün talebeler iki sıra teşkil ederler. Hocaları ve diğer ulema aralarından selam vererek merasimi terk ederler. Bu suretle merasim hitam bulur.”

Araştırmamıza konu olan Medresetü'l-Kudat'ın, Muallimhane-i Nüvvab dönemine ait ulaştığımız bir icazetnamede⁶¹⁷ klasik medrese usulüne uygun olarak hocaların ve derslerin isimlerinin yer almadığı görülmüştür. Çıldırlı Süleyman Necati

⁶¹⁷ Bkz. Ek'ler: 20, “Muallimhane-i Nüvvab İcazetname Örneği”, İMMA. SAİD. Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahval İdaresi, No: 272, 6 Recep 1292 (8 Ağustos 1875)

Efendi'ye ait bu icazetnamede; sadece Meclis-i İntihab-ı Hükkâm-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) ve üyelerinin mühürleri bulunmaktadır. Yani ilk defa olarak bir âlimin değil bir kurulun icazet verdiği görülmektedir. İcazetin bu şekilde düzenlenmiş olması; kurumun, klasik medrese geleneğindeki müderris merkezli usulden kurum merkezli yapıya geçtiğinin bir göstergesidir.

Mekteb-i Nüvvab döneminde verilen icazetnamelerde de (*şehadetname*) Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) imzalarının bulunduğu görülmektedir.⁶¹⁸ Bu dönemde de müderrislerin, icazetnamelerde isimleri zikredilmemiştir.

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde; mezuniyet (*hurûç*) imtihanında muvaffak olan talebelere, hâkimlik derecelerini beyan eden bir belgenin takdim olunacağı belirtilmiştir. Belge, müdür ve kurum müderrisleri tarafından mühürlenecek, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' tarafından tasdik edilecek, şeyhülislamlık tarafından yazılan "*kabul olunmuştur*" yazısını içerecektir. Mezunlara, Şer-i şerife ve Kanun-ı Esasi hükümlerine muhalif herhangi bir harekette bulunmayacaklarına dair yemin ettirildikten sonra belgeleri teslim edilecektir.⁶¹⁹

Mekteb-i Kudat döneminde ise Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'den iki azanın ve sadece son sınıf hocalarının imzaları bulunmaktadır. Bu dönemde verilen icazetnamede özellikle icra edilen mezuniyet imtihanı belirtilmiş ve imtihanda bulunanların imzaları şahadetnameye eklenmiştir.⁶²⁰

Medresetü'l-Kudat döneminde, tüm sınıflarda ders veren hocaların şahadetnameye mühür bastıkları görülmektedir.⁶²¹ Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'den (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) herhangi bir azanın imzası mevcut değildir. Bunda; kurum idaresinin, Şeyhülislamlık tarafından idare edilen bir kurum olarak değil özerk bir yapıda (diğer yüksek dereceli okullar gibi) olmak istemesinin etkili olduğunu düşünmekteyiz.

⁶¹⁸ Bkz. EK'ler: 19, "Mekteb-i Nüvvab Şehadetname Örneği", İMMA. SAİD. Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahval İdaresi, No: 178, 25-4, 22 Rebiülahir 1314 (30 Eylül 1896)

⁶¹⁹ "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁶²⁰ Bkz. EK'ler: 20, "Mekteb-i Kudat Şehadetname Örneği", İMMA. SAİD. Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahval İdaresi, No: 92, 9-4, 9 Şaban 1327 (26 Ağustos 1909)

⁶²¹ Bkz. EK'ler: 21, "Medresetü'l-Kudat İcazetname Örneği", Haluk PERK Koleksiyonu, Evrak No: 1923 hpe 3503, 10 Şaban 1341 (28 Mart 1923)

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat yönetmeliğinde;⁶²² mezuniyet belgesi ile alakalı yapılacak işlem, daha önceki yönetmelik ile aynı tutulmuştur. Yalnız, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in tasdiki yerine Encümen-i İntihab-ı Memurîn-i İlmiye'nin tasdiki istenmiştir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, derece yapan kurum mezunlarına madalya verildiğini görmekteyiz. 1903 yılı eğitim dönemini 1. Olarak tamamlayan Ünyeli Mahmud Cemal Efendi'ye altın, 2. Olarak tamamlayan Ergirili (Arnavutluk) Tahsin Efendi'ye Gümüş Liyakat Madalyası ihсан olunmuştur. Madalyalar, saray tarafından vazifelendirilen Cevad Bey, Şeyhülislam Efendi, Medrese Müdürü Osman Nuri Efendi, İ'lâmât-ı Şer'iyeye Mümeyyizi Esad Efendi tarafından merasimle takdim edilmiştir.⁶²³ Birinci ve ikincilerin saraya bildirilmesi âdetinin daha sonraki senelerde de devam ettiğini görmekteyiz. Yıldız Sarayı'na gönderilen bir evrakta, 1905 senesinde mezun olan 21 kişiden Bafıralı Ahmed Hamdi Efendi'nin birinci, Hemşinli Mevlüd Efendi'nin ikinci oldukları anlaşılmaktadır.⁶²⁴

İcazet merasimlerinin, Ramazan ayından önceki son kandil olan Berat Kandili günlerine tesadüf ettirilmeye çalışıldığı bazı belgelerden anlaşılmaktadır. 1920 – 1921 eğitim döneminin sonunda yapılan icazet merasimi Berat Kandili'nin gündüzünde yapılmıştır.⁶²⁵ Merasime; Şeyhülislam Nuri Efendi ile ulema ve müderrislerden oluşan bir heyet katılmıştır. Mevlid-i Şerif ve Kur'an-ı Kerim hatminden sonra Meclis-i Meşâyih azasından Şeyh Cevdet Efendi tarafından bir dua yapılmıştır. Mezuniyet ruusu (icazeti) alan 15 talebeye, Şeyhülislam Nuri Efendi tarafından şer'-i şerife ve kanun-ı esasi hükümlerine aykırı harekette bulunmayacaklarına dair yemin merasimi icra ettirilmiştir. Yemin merasiminin ardından kendilerine icazetleri takdim olunmuştur.

1921-1922 eğitim öğretim dönemi sonu icazet merasimi de o seneki Berat Kandili'nde icra edilmiştir. İcazet programı, yine Şeyhülislam tarafından icra edilerek,

⁶²² "Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi", *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

⁶²³ BOA.Y.PRK. BŞK., Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı, Yer Bilgisi: 70 – 133, 15 Receb 1321 (7 Ekim 1903)

⁶²⁴ BOA.Y.PRK.MŞ., Yıldız, Meşihat Dairesi Maruzatı, Yer Bilgisi: 8 – 18, 10 Şaban 1323 (10 Ekim 1905)

⁶²⁵ *Ceride-i İlmiye*, C. 6, Say. 67, Şevval 1339 (Haziran/ Temmuz 1921), s. 2156

mezun olan 7 talebeye icazetleri verilmiştir.⁶²⁶ 1923-1924 eğitim dönemi sonu icazet merasimi de Berat Kandili'nin ertesi günü (Pazar) düzenlenmiştir.⁶²⁷

VIII. Ortalama Yükseltme ve Bütünleme (İkmâl) İmtihanları

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde, kurumun imtihan puanlama sisteminde de değişikliğe gidilmiştir.⁶²⁸ Bu evrede dersler için ve toplam not ortalaması için baraj uygulaması getirilmiştir. Derslere verilen puanlar şu şekildedir; Dürer dersinde en az alınabilecek puan (*hadd-i esğar*) 10, en fazla alınabilecek puan (*hadd-i a'zam*) 20'dir. Diğer derslerde en az (*hadd-i esğar*) 3, en çok (*hadd-i a'zam*) 10'dur. Başarılı sayılmak için alınacak en az puan (*Üss-ı Mîzân*) Dürer'de 12, diğer derslerde 6 olarak belirlenmiştir. Dürer'den 10, diğer derslerden 3 puandan aşağı not alan öğrenciler bir üst sınıfa yükselemeyecekler, son sınıfta iseler mezun olamayacaklardır. Tüm derslerde *üss-ı mîzânı* yakalayıp sadece iki dersten 3'ten aşağı puan alan talebeler o iki ders için bir sonraki eğitim döneminin ilk ayında bütünleme (*ikmal*) imtihanına gireceklerdir. Bütünleme imtihanı bir defaya mahsustur.

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat yönetmeliğinde;⁶²⁹ imtihanların sözlü (*şifâhî*) ve yazılı (*tahrîrî*) olmak üzere iki şekilde yapılacağı belirtilmiştir. İmtihanlarda her ders için 5'er soru sorulacaktır. Her ders için tam puan 10'dur. Ortalaması 6 puan olmayan veya ortalaması 6 olup birden ziyade dersten 4'ten aşağı not alan talebe bir üst sınıfa terfi edemez. Şayet talebenin ortalaması 6 ise ve bir dersten 4'ten aşağı not aldı ise bütünleme (*ikmâl*) imtihanlarına katılabilir. Meşru bir mazereti nedeniyle imtihana giremeyenler de bütünleme (*ikmâl*) imtihanına girebilirler. Bütünleme (*ikmâl*) imtihanları bir sonraki eğitim döneminin ilk ayında, bir defaya mahsus olmak üzere icra edilecektir. Müdür tarafından tayin edilecek günlerde katılmak mecburi olup hiçbir şahsi mazeret ve zaruri durum (*esbâb-ı mücbire*) kabul edilmeyecektir. Bu bütünleme (*ikmâl*) imtihanına giremeyenler, sınıflarında sınıf tekrarına (*ibkâ*) tabi tutulacaklardır.

⁶²⁶ *Mahfil*, C. 2, Say. 23, Ramazan 1340 (Nisan/Mayıs 1922), s. 212;

Ceride-i İlmiye, C. 7, Say. 74-75, Şevval 1340 (Mayıs/Haziran 1922), s. 2472

⁶²⁷ *Mahfil*, C. 4, Say. 47, Ramazan 1342 (Nisan/Mayıs 1924), s. 199

⁶²⁸ "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁶²⁹ "Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi", *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

1913-1914 eğitim öğretim dönemi sonunda yapılan sene sonu imtihanlarında, bir üst sınıfa terfi etmek isteyen 171 talebeden 47'sinin bütünlemeye (*ikmal*) kalmış oldukları tespit edilmiştir. Bu rakam, mevcudun %28'ine tekabül etmektedir.⁶³⁰

Bu yönetmeliğe 1915 tarihinde bir düzenleme yapılmıştır. Şöyle ki; Mezuniyet derecelerini yükseltmek isteyenler, ortalamaya esas olan Dürer, Mecelle, Ferâiz ve Sakk-ı Şer'î derslerinden birinden 6'dan düşük puan almış iseler yalnız bu dersten tekrar imtihana girebileceklerdir. Eğer bu derslerin birden fazlasından 6'dan aşağı puan almış olanlar derecelerini yükseltmek istiyorlarsa, kazandıkları hakimlik derecesinden feragat şartı ile bir sonraki senenin talebesi ile 4. Sınıf derslerinin tamamından imtihan vermek mecburiyetindedirler. Daha önceki aldıkları puanların sonradan alacakları puanlara herhangi bir etkisi olmayacaktır.⁶³¹

1916-1917 ders yılı sonu 3. Sınıfların üst sınıfa yükselme (*terfi-i sınıf*) imtihanı not tablosunda⁶³² tüm derslerde, 10 üzerinden puanlamaya geçildiği görülmektedir. Listede; şer'î derslerin haricindeki derslerinin ortalaması 7'nin altında olan İzmitli Hasan Efendi'nin, düşük aldığı Sakk-ı Şer'îden (yargılama ve karar tutanağı düzenleme dersinden) bütünlemeye (*ikmale*) kaldığı görülmektedir. 4 talebe ise imtihanına girmedikleri derslerden bütünlemeye (*ikmale*) kalmıştır.

1 Şubat 1919 (1 Şubat 1335) tarihli bir kararda; Medresetü'l-Kudat talebeleri olan Recep Fevzi, Mehmed Hayreddin, Ali Haydar, Ali Rıza ve Faik imzalarıyla verilen bir dilekçenin cevaplandığı görülmektedir. Muhtemelen medrese işgal altında olduğu için o sene eğitim dönemi başında bütünleme (*ikmâl*) imtihanının duyurusu yapılmadığından bu talebeler imtihanı kaçırmışlardır. Verilen kararda; ilan verilmesi şart olduğu halde bu yerine getirilmediği için mezkur talebelerin kurum tarafından belirtilen bir günde bütünleme (*ikmâl*) imtihanına alınmaları gerektiği belirtilmiştir.⁶³³

3 Ağustos 1919 (6 Zilkade 1337) tarihli bir kararda da seferberlik nedeniyle imtihanlara giremeyen talebelerin, savaş sonrası terhisleri ile birlikte ilk eğitim döneminin başında bütünleme (*ikmâl*) imtihanına girebilecekleri belirtilmiştir. Bu ayrıcalığın, sadece harbe katılan talebelere tanınmış olduğu özellikle belirtilmiştir.⁶³⁴ Nitekim beş sene boyunca cephede bulunduğunu belirten birinci sınıf talebelerinden Sadık Efendinin, sene içerisinde bütünleme (*ikmâl*) imtihanlarına girmesine müsaade

⁶³⁰ *Ceride-i İlmîye*, C. 1, Say. 4, Gurre-i Şevval 1332 (Ağustos 1914), s. 193

⁶³¹ BOA. İMMS., İrade, Meclis-i Mahsus, Yer Bilgisi: 196 – 7, 3 Cemaziyelahir 1333 (18 Nisan 1915)

⁶³² EDAM, İmtihan Cetvelleri, No: 8

⁶³³ İSAM. MŞH. EİMİKMV, Klasör No: 1821, Varak No: 118

⁶³⁴ İSAM. MŞH. EİMİKMV, Klasör No: 1821, Varak No: 300

edilmiştir.⁶³⁵ 1912 kayıtlılardan olan Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi de Çanakkale, Makedonya ve Bağdat'ta savaşmış ve esir düşmüştür. Esaretten kurtulduktan sonra 1922-1923 eğitim döneminin ortalarında mezuniyet belgesi alabildiği şahadetnamesinden anlaşılmaktadır.⁶³⁶

18 Haziran 1921 (11 Şevval 1339) tarihli bir kararda; son sınıf talebesinden İsmail Fevzi Efendi'nin dilekçesi değerlendirilmiştir. İsmail Fevzi Efendi, Tatbikat-ı Cezaiye dersinden düşük not aldığı için mezuniyet derecesinin (dolayısıyla hakimlik derecesinin) düşük kaldığını, bunu yükseltmek için tekrar bu dersten puan yükseltme imtihanına girmek istediğini belirtmiştir. Encümenin aldığı karar (bir muhalif oy ile), eğitim dönemi sonuna kadar yükseltme imtihanına girebileceği yönündedir.⁶³⁷

IX. Derslere Devam ve İzin Durumları

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde; talebelerin isimlerinin olduğu bir yoklama cetvelinin hazır olması gerektiği belirtilmiştir. Talebeler tatil günlerinin haricinde her gün derslere gelmek ve yoklama defterini imzalamak mecburiyetindedir. Kurum müdürünün de haftada bir defa, defteri kontrol ederek gelmeyenleri işaretlemesi gerekmektedir.⁶³⁸

Yönetmeliğin on yedinci maddesi devamsızlık yapan talebelere yapılacak yaptırımlar ile alakalıdır. Eğer talebeden herhangi biri, haftada iki veya üç derse devamsızlık yaparsa özür durumuna bakılır. Şayet kuvvetli bir mazereti mevcut değil ise evvela kendisine müdür tarafından gerekli ihtar verilir. Eğer aynı şekilde tekrar devamsızlık yapacak olursa, devamsızlık yapan talebe birinci sınıf (son sınıf) talebesi ise mezuniyet imtihanından, ikinci sınıf (ilk sınıf) talebesi veya zadedgân sınıfı talebesi ise, üst sınıfa terfi imtihanından mahrum bırakılır. Üçüncü defa bu şekilde devamsızlık yapacak olursa, talebe hangi sınıf talebesi olursa olsun Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) kararı ile kaydı silinir.

⁶³⁵ İSAM. MŞH. EİMİKMV, Klasör No: 1822, Varak No: 313

⁶³⁶ *Beyanü'l-Hak*, C. 7, Say. 164, s. 2903, 9 Recep 1330 (24 Haziran 1912);

Ahmet İnan, *Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi ve Tefsiri: el-Muktataf fi't-Tefsîr*, İlahiyat Yayınları, 2003, s. 230

⁶³⁷ İSAM. MŞH. MİMİKMV, Klasör No: 1825, Varak No: 20

⁶³⁸ "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde, talebelerin devamsızlıklarının takibi için bir cetvel hazırlanması istenmiştir. Aylık olarak hazırlanan cetvele, talebelerin isimleri ve devam durumları kaydedilecektir. İki nüsha olarak düzenlenecek cetvellerden biri muallimlerde diğeri müdür yardımcılarında bulunacaktır. Muallimler ders sonlarında yoklama yaparken, müdür yardımcılarını yargılama tutanakları (*i'lâm*) ve zabıt kâğıtlarını kontrol ettikleri zamanlarda yoklama yapacaklardır. Her ayın sonunda yoklama cetvelleri müdür, muallim ve talebeler tarafından imza altına alınıp Meclis-i İntihab-ı Hükâm-ı Şer'a (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) teslim edilecektir.⁶³⁹ Talebe, günlük olarak girmesi veya vermesi gereken dersleri tamamlamadan mektepten ayrılamayacaktır. Şayet çok zaruri bir durum var ise müdürden izin alacaktır. Yönetmelikte; icabı halinde müdür tarafından tayin olunacak günlerde dahi, talebenin hazır olması gerektiği belirtilmiştir.

Talebeden herhangi biri; bir ay içerisinde üç gün devamsızlık yaparsa ve bu devamsızlığı kuvvetli bir mazerete bağlı değilse, birinci defasında müdür tarafından kendisi ihtar edilir. İkinci defa tekrar ederse muallimlerin huzurunda daha şiddetli bir şekilde ikaz edilir. Üçüncü defa tekrarında ise sene sonu imtihanlarından mahrum kalır.

Yönetmelikte; talebenin hastalık gibi zaruri bir ihtiyacı nedeniyle şehir dışına çıkması lazım gelirse, Şeyhülislamlığa başvurması gerektiği belirtilmiştir. Oradan Meclis-i İntihab-ı Hükâm-ı Şer'a (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) naklolunacak mesele, okul içinde ve dışında müdür tarafından yapılacak araştırma neticesinde bir karara bağlanacaktır. Şayet mazeret geçerli bulunursa, uygun ve az bir müddet için izin verilebilecektir.⁶⁴⁰

1885-1886 eğitim öğretim dönemine ait bir listede 1. Sınıftan 2. Sınıfa geçiş imtihanına girmek isteyen 2 talebe, sene içerisindeki devamsızlıkları nedeniyle imtihana alınmamışlar ve sınıf tekrarına (*ibkâ*) bırakılmışlardır.⁶⁴¹

⁶³⁹ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁶⁴⁰ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁶⁴¹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 103

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde, talebenin okula giriş ve çıkışlarının kontrolü de müdürün vazifeleri arasında sayılmıştır.⁶⁴² Talebenin devamsızlık takipleri, bu yönetmelik ile “*mubassırlara*” (gözetmen/müzakereci) devredilmiştir. Günlük alınan yoklamalar, ay sonlarında müdür tarafından tasdik olunarak Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer’a (Şer’î Hâkimler Yüksek Kurulu) teslim edilecektir. Yönetmelikte, eğitim döneminin üçte biri miktarında devamsızlık yapan talebenin (mazeretli olsa dahi) ara sınıf (*terfî-i sınıf*) veya mezuniyet (*huruç*) imtihanlarına kabul edilmeyeceği ve sınıf tekrarı (*ibka*) yaptırılacağı belirtilmiştir.

1914 tarihli Medresetü’l-Kudat yönetmeliğinde;⁶⁴³ talebenin ders günlerinde okulda olması için her ay “*yevmiye devam cedvelleri*”nin hazırlanması ve devamsızlık takibinin, gözetmen/müzakereci (*mubassır*) tarafından yapılması gerektiği belirtilmiştir. Eğitim döneminde talebeden biri, bir ay zarfında meşru bir mazeret bulunmaksızın derste 3 defa bulunmaz ise birinci ayda müdür tarafından nasihat ile ikaz edilecektir. İkinci ayda azarlanacaktır. Üçüncü ay da aynı şekilde devamsızlık yaparsa, o yıl sene sonu imtihanına kabul edilmeyecek ve sınıf tekrarı (*ibka*) yaptırılacaktır.

1915 yılında yayımlanan Medresetü’l-Kudat iç yönetmeliğinde (*tâlimat-ı dâhiliye*);⁶⁴⁴ derslerin günde 3 veya 4 saat, ders sürelerinin de 1’er saat olduğu belirtilmiştir. Belirtilen vakitten 15 dakika derse geç giren müderris veya talebe, o derste bulunmamış sayılacaktır.

Ulaşabildiğimiz tek yoklama defteri sayfası 1919 sonrasına aittir. Derse gelen talebeler “*mevcut*” anlamına gelen “*mim*” harfi ile belirtilirken, gelmeyen talebeler “*nâmevcut*” anlamını ifade etmek üzere “*nâ*” kısaltması ile belirtilmişlerdir. Derse girmeyen muallimlerin de ilgili tarihlerde kaydedildikleri görülmektedir.⁶⁴⁵

⁶⁴² “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁶⁴³ “Medresetü’l-Kudat Nizamnamesi”, *Takvim-i Vekâyi*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

⁶⁴⁴ “Medresetü’l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mekktupçuluğu, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dârü’l-Hılâfeti’l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

⁶⁴⁵ Çamlıca Araştırma Kütüphanesi Arşivi, Sınıf Yoklama Defteri Sayfası

X. Sınıfta Kalma (İbkâ)

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğine göre; ikinci sınıf (ilk sınıf) talebesi veya zadedgân sınıfı talebesi, birinci sınıfa (son sınıf) terfi imtihanında başarılı olamazsa bir sonraki sene için sınıf tekrarı yapar. İkinci sene de kazanmazsa bir sene daha sınıf tekrarı yapar. Üçüncü senenin sonunda da bir üst sınıfa terfi edemezse kurum ile ilişkisi kesilir. Şer’î mahkemelerdeki diğer vazifelerde istihdam olunabilmesi için eline bir belge verilir.

Aynı yönetmeliğe göre; son sınıf talebesi şayet mezuniyet (*hurûç*) imtihanında muvaffak olamazsa sınıf tekrarı yapacaktır. İkinci sene imtihanında da muvaffak olamazsa yine sınıf tekrarı yapacaktır. Şayet üçüncü senede de başarılı olamazsa 3 derece (3,4,5) hâkimlerinin de rağbet etmedikleri hâkimliklere atanabilmesi için eline bir belge (*tezkire*) verilerek kurumla ilişkisi kesilecektir.⁶⁴⁶

1875-1876 eğitim öğretim döneminde 1. Sınıfların (son sınıf) mezuniyet (*huruç*) imtihan neticeleri incelendiğinde, imtihana giren 19 talebeden 2’sinin mahkeme tutanaklarındaki (*i’lam*) noksanları nedeniyle sınıf tekrarına (*ibka*) kaldıkları görülmektedir.⁶⁴⁷

1880-1881 eğitim döneminde mezuniyet (*huruç*) imtihanına giren 20 talebeden 3’ünün, 15 puandan aşağı aldıkları için sınıflarında bırakıldıkları (*ibka*) tespit edilmiştir.⁶⁴⁸

1881-1882 eğitim döneminde mezuniyet (*huruç*) imtihanına girmesi gereken 20 kişiden 3’ü mazeret beyan ederek girmedikleri için sınıflarında *ibka* (sınıf tekrarı) edilmişlerdir. Aynı imtihanda 2 kişi, mahkeme tutanakları (*i’lam*) düzgün olmadığı için, 1 kişi de puanı düşük olduğu için sınıflarında *ibka* (sınıf tekrarı) edilmişlerdir.⁶⁴⁹

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde,⁶⁵⁰ 4. Sınıf talebesinin üç sene boyunca mezuniyet imtihanlarını veremediği takdirde kaydının silineceği

⁶⁴⁶ “Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁶⁴⁷ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 54

⁶⁴⁸ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 12

⁶⁴⁹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 128

⁶⁵⁰ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

belirtilmiştir. Aynı şekilde, bulunduğu sınıftan bir üst sınıfa üç sene boyunca geçemeyen talebelerin de kaydı silinecektir.

Aynı yönetmelikte bir ayda üç gün mektebe gelmeme hatasını; ikazlara rağmen üç defa tekrarlayan talebenin, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) kararıyla sene sonu imtihanlarına alınmayacağı belirtilmiştir. Bu sınıf tekrarı demektir. İzinli olarak şehir dışına çıkan talebeler de izin vaktinin sonunda dönmedikleri takdirde, sene sonu imtihanlarından mahrum kalacaklardır.

1885-1886 eğitim öğretim dönemine ait bir listede 1. sınıftan 2. sınıfa geçiş imtihanına girmek isteyen 2 talebe, sene içerisindeki devamsızlıkları nedeniyle imtihana alınmamışlar ve sınıf tekrarına (*ibka*) bırakılmışlardır.⁶⁵¹ Aynı listede mazeret nedeniyle imtihana giremeyen Mustafa Nazif Efendi de sınıf tekrarına (*ibka*) bırakılmıştır.

Hastalık nedeniyle dönem sonu imtihanlarına giremeyen talebelerin de sınıf tekrarına (*ibka*) bırakıldığı görülmüştür. 1891-1892 dönem sonu imtihanlarında 3. Sınıfa geçiş imtihanına hastalığı sebebiyle giremeyen 2. Sınıf talebesi Ispartalı Mehmed Takıyyüddin Efendi sınıf tekrarı yapmak zorunda kalmıştır.⁶⁵²

İzinli olarak memleketlerine giden talebeler de imtihanlara gelmedikleri takdirde sınıflarında bırakılmışlardır. 1891-1892 dönem sonu imtihanlarında, son sınıf talebesi olan Merzifonlu Mahmud Kamil Efendi memleketinde izinli olduğu için sınıfında bırakılmıştır.⁶⁵³

Bu dönemde hâkimlik derecelerinin puanlaması değiştiği için sınıfta kalma puanı da değişmiştir. Şöyle ki; mezuniyet (*hurûç*) imtihanında 80 ve üzeri nokta (puan) alanlar 3. derece hâkimliğe, 60 ile 80 arası alanlar 4. derece hâkimliğe, 45 ile 60 arası alanlar 5. derece hâkimliğe atanacaklardır. 45'ten aşağı puan alanlar sınıflarında tekrara bırakılmışlardır. Nitekim 1885-1886 dönemi son sınıf talebelerinden Alaiyeli Mustafa İzzet Efendi mezuniyet imtihanında 34 puan alabildiği için sınıf tekrarına kalmıştır.⁶⁵⁴

⁶⁵¹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 103

⁶⁵² İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 52

⁶⁵³ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 48

⁶⁵⁴ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 53

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde, sınıfta kalanlara müsamaha süresi 3 yıldan 2 yıla indirilmiştir. Mezuniyet (*huruç*) imtihanında başarılı olamayanların kayıtları ise eskisi gibi 3 yılın sonunda silinecektir.⁶⁵⁵

1908-1909 eğitim öğretim dönemi sonunda üst sınıfa yükselme (*terfi-i sınıf*) imtihanına giren 3. Sınıf talebesi Mehmed Tevfik Efendi, imtihanı terk ettiği için sınıf tekrarına bırakılmıştır.⁶⁵⁶

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat yönetmeliğinde;⁶⁵⁷ sene sonu imtihanlarında imtihan günü mazeretsiz bir şekilde imtihana katılmayan talebelerin, sınıflarında bırakılacakları kaydedilmiştir. İmtihanlarda her ders için 5'er soru sorulacaktır. Her ders için tam puan 10'dur. Ortalaması 6 puan olmayan veya ortalaması 6 olup birden ziyade dersten 4'ten aşağı not alan talebenin bir üst sınıfa terfi edemeyeceği belirtilmiştir. Aynı şekilde müdür tarafından tayin edilecek günlerde bütünleme (*ikmâl*) imtihanına katılmak mecburi olup hiçbir şahsi mazeret ve zaruri sebepler (*esbâb-ı mücbire*) kabul edilmeyecektir. Bu bütünleme (*ikmâl*) imtihanına giremeyenler de sınıflarında tekrara bırakılacaklardır.

Son sınıf talebelerinin; Dürer (Fıkıh), Mecelle (Medeni Hukuk), Miras Hukuku (ilm-i ferâiz) ve Sakk-ı Şer'î (yargılama ve karar tutanağı düzenleme dersi) derslerindeki ortalamaları (tüm seneler için) en az 7 olmak zorundadır. Bu ortalamayı tutturamadıkları takdirde veya son sınıftaki derslerinden birisi 4'ten aşağı puanlı olursa sınıf tekrarına (*ibka*) bırakılacaklardır.⁶⁵⁸

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğine (*tâlimat-ı dâhiliye*)⁶⁵⁹ göre; imtihan esnasında veya puanların açıklandığı esnada veyahut bütünlemeye (*ikmal*) kalmış olanların açıklanması esnasında, idari heyete veya müderrisler ile imtihan heyetine edebe muhalif harekete cüret edenler, hareketlerinin derecesine göre azarlanma, sınıfta kalma (*ibka*) veya okuldan atılma (*terkîn-i kayıt*) ile cezalandırılacaktır. Son husus şeyhülislamlığın izni ile olacaktır.

⁶⁵⁵ “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁶⁵⁶ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 7

⁶⁵⁷ “Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi”, *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

⁶⁵⁸ BOA. İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, Yer Bilgisi: 196 – 7, 3 Cemaziyelahir 1333 (18 Nisan 1915)

⁶⁵⁹ “Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mekkütüpcülüğü, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

XI. Kurumla İlişik Kesilme Durumları (Terkîn-i Kayıt)

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde; talebenin, okulda veya okul haricinde ulema sınıfından olmanın gerektirdiği edeplere (*âdâb-ı ilmiye*) aykırı hareket etmekten kaçınması gerektiği belirtilmiştir. Talebe, farzları terk ve haramları işlemek gibi gayrimeşru hallerden kaçınmaya mecburdur.⁶⁶⁰ Aynı talimatnamede; kadılığa aykırı halleri bulunan talebenin, müdür tarafından Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksel Kurulu) bildirilerek kaydının sildirilmesi (*terkîn-i kayıt*) gerektiği kaydedilmiştir.

1892 tarihli bir kararda, üç sene aynı sınıfta kalmanın da okulla ilişik kesilmesine neden olduğunu görmekteyiz. Sadık Efendizade Mehmed Faik Efendi'nin müracaatı, bu nedenle Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) tarafından reddedilmiştir.⁶⁶¹

Aynı seneye ait diğer bir kararda, iki talebeden birinin 3 sene üst üste sınıfta kalma sebebiyle diğerinin ise devamsızlık nedeniyle Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' tarafından kaydının silindiği görülmektedir.⁶⁶²

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde talebenin okul dâhilindeki ve haricinde kusurları ayrı olarak değerlendirilmiştir. Okul dâhilinde; adaba ve kurum nizamına aykırı hareket eden talebe, birinci defasında müdür tarafından nasihat ile uyarılacaktır. İkinci defa tekrar ederse gizli bir şekilde azarlanacaktır. Üçüncü defa tekrarı halinde müderrisler ve talebe huzurunda alenen azarlanacak, durum müdür tarafından Şeyhülislamlığa bildirilecek, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' kararıyla kaydı silinecektir. Kurum haricinde; hâkimliğe yakışmayan hareket veya şer'i şerife aykırı bir hale cüret eden talebe, cürmüne göre Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' kararıyla *tekdir* (azar) veya *terkin* (kurumdan atılma) olunur.⁶⁶³

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat yönetmeliğinde;⁶⁶⁴ okul haricinde ve dâhilinde işlenecek suçların cezaları birleştirilmiştir. Okul içinde âdâb ve nizamnameye aykırı

⁶⁶⁰ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁶⁶¹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1888, s. 14

⁶⁶² İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1888, s. 53

⁶⁶³ "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁶⁶⁴ "Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi", *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

hareket edenler, okul dışında ilmiye sınıfından olmanın vakar ve haysiyetine yakışmayacak tavır içinde olanlar, birinci defasında müdür tarafından nasihat ile ikaz olunacaklardır. İkinci defa tekrarı halinde azarlanacaklar, üçüncü defa tekrar eder ise müdür tarafından yazılacak bir yazı ile şeyhülislamlığın işareti üzere kayıtları silinecektir. Aynı yönetmelikte; okula üst üste 2 sene devam etmeyen veya bir sınıfta arka arkaya 2 defa kalanların, kayıt silinmesi (*terkîn-i kayıt*) ile karşılaşacağı belirtilmiştir. Devamında; mezuniyet (*hurûç*) imtihanında veya bütünleme (*ikmâl*) imtihanında başarılı olamayıp sonraki sene tekrar başarılı olamayan talebelerin de kayıtlarının silineceği belirtilmiştir.⁶⁶⁵

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğine (*tâlimat-ı dâhiliyesi*) göre; imtihan esnasında veya puanların açıklandığı esnada veyahut bütünlemeye (*ikmâl*) kalmış olanların açıklanması esnasında, idari heyete veya müderrisler ile imtihan heyetine edebe muhalif harekete cüret edenler, hareketlerinin derecesine göre azarlanma, sınıfta kalma (ibkâ) veya okuldan atılma (terkîn-i kayıt) ile cezalandırılacaktır.⁶⁶⁶

XII. Eğitim Dönemleri, Günleri ve Saatleri

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde; Dürer kitabının üç senede, Mültekâ kitabının ise iki senede bitirilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁶⁷ Ulaştığımız 1875 ve sonrasına ait imtihan listeleri,⁶⁶⁸ kurum tedrisatının 1883 senesine kadar iki yıl olarak devam ettiğini göstermektedir.⁶⁶⁹ Yönetmeliğin hazırlanmasından sonra, iki yılın yeterli olacağı kanaatine varılmış olduğu düşünülebilir.

Aynı yönetmelikte -tatil günleri haricinde her sabah- camilerde derslerin başladığı vakitte dersin başlayacağı belirtilmiştir. Öğleye kadar (fıkıh ile alakalı) Dürer ve Mültekâ'dan biri okunacaktır. Ayrıca her talebe, dava zabtı kaleme alarak müdür ve muallime kontrol ettirecektir. Bu ders *sakk-ı şer'î* olarak isimlendirilmiştir. Öğleden

⁶⁶⁵ “Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi”, *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

⁶⁶⁶ “Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahiliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mekktupçuluğu, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

⁶⁶⁷ “Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁶⁶⁸ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2000, s. 54; Defter No: 2001, s. 20,43;

İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 46,169,183

⁶⁶⁹ İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 14

sonraları ise ikinci vaktine kadar, Muallim tarafından miras hukuku (*ilm-i ferâiz*) dersi işlenecektir. *Defter-i Kassâm* (miras taksim usulünün yazıldığı defter) tutanakları müdür ve muallime kontrol ettirilecektir.

1861 eğitim dönemi mezunlarından Ergirili Mehmed Necip Efendi'nin sicilinde, sabahları Fatih Camii'ndeki dersleri takip ettiği, öğleden sonraları Muallimhane-i Nüvvab'da İlm-i Fıkıh (Dürer), Sakk- Şer'î ve miras hukuku (*İlm-i Ferâiz*) derslerini takip ettiği kayıtlıdır.⁶⁷⁰

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde, okulun eğitim süresi iki yıldan dört yıla çıkarılmıştır.⁶⁷¹ Aynı yönetmelikte; Muallim-i Evvelin, cuma günleri ve tatil günlerinin haricinde her gün talebeye İlm-i Fıkıh ile alakalı olan Dürer dersine girmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine Mecelle, İnşa ve Hüsn-ı Hat muallimlerinin de haftada ikişer gün kendi derslerine girmeleri istenmiştir. Yönetmelikte; eğitim öğretim dönemi başlangıcı, 15 Şevval, bitişi 15 Şaban olarak belirtilmiştir. Ramazan ayı, 15 gün öncesi ve sonrası ile birlikte tatil kabul edilmiştir.

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde; müderrislerin vazifeleri arasında, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' tarafından belirlenen gün ve saatlerde derslerini işlemeleri de sayılmıştır. Bu hususun takibi, aynı yönetmelikte müdürlere tevdi edilmiştir.⁶⁷² Layihada, mektebin eğitim süresi 5 yıl olarak belirtilmiş ise de bu hususun uygulamaya geçtiği herhangi bir sene tespit edilememiştir. Aynı layihada; mektebin her sene Şevval ayının 15'inde açılacağı, Receb ayının başında tatil olacağı belirtilmiştir. Eğitim dönemi bir buçuk ay kısaltılmıştır. Şaban ayının 15'ine kadar olan dönemde, ara sınıf imtihanları ile giriş imtihanlarının yapılması kararlaştırılmıştır.

13 Şubat 1908 (10 Muharrem 1326) tarihinde Mekteb-i Kudat için düzenlenen programda, cuma günleri hariç her gün 3 ders işlenecektir. Yalnızca perşembe günleri üçüncü sınıflarda, cumartesi günleri dördüncü sınıflarda son ders boş bırakılmıştır. Yeni programa göre dersler 1'er saat, teneffüsler 45'er dakika olarak planlanmıştır. İşleniş vakitleri aşağıdaki şekildedir.⁶⁷³

⁶⁷⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 13

⁶⁷¹ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁶⁷² "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁶⁷³ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76

Mekteb-i Kudat günlük ders işleniş saatleri:

12:00 – 13:00	Birinci Ders
13:00 – 13:45	Teneffüs
13:45 – 14:45	İkinci Ders
14:45 – 15:30	Teneffüs
15:30 – 16:30	Üçüncü Ders

Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin günlüklerinde; 1911-1912 eğitim döneminde, pazar günleri sabahları 3. Sınıflara kendi tabiriyle Tatbikat-ı Cezâiye, evraklarda geçen tabir ile Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezâiye derslerine girdiği kayıtlıdır.⁶⁷⁴

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat yönetmeliğinde;⁶⁷⁵ okulun eğitim süresi 4 yıl olarak belirtilmiştir. Okul her yıl, 15 Şevval'de açılacak Cemaziyelahir ayının başında kapanacaktır. Bu tarihten Şaban ayının 15'ine kadar olan vakitte; giriş (*duhûl*), ara sınıf (*terfi-i sınıf*) ve mezuniyet (*hurûç*) imtihanları tamamlanacaktır.

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde (*tâlimat-ı dâhiliyesi*);⁶⁷⁶ derslerin günde 3 veya 4 saat, ders sürelerinin de 1'er saat olduğu belirtilmiştir. Belirtilen vakitten 15 dakika derse geç giren müderris veya talebe, o derste bulunmamış sayılacaktır.

Yukarıda zikrettiğimiz talimatname ve nizamnamelere rağmen kurumun her zaman bu eğitim dönemlerine tam olarak riayet edemediği gözlenmiştir. Bazı seneler Receb ayında mezun vermediği gibi bazı seneler de Şevval ayında eğitime başlayamadığı olmuştur. Nitekim 1893 yılı giriş imtihanları, -zamanından 2 ay sonra- muharrem ayında yapılmıştır.⁶⁷⁷ 1894 tarihinde yapılan mezuniyet imtihanları da doğal olarak aksamış ve olması gerekenden 2 ay sonra yapılmıştır.⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet, ...*, s. 41-114

⁶⁷⁵ "Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi", *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

⁶⁷⁶ "Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi", Meşihat-ı Ulyâ Mektupçuluğu, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

⁶⁷⁷ BOA.Y.PRK.MŞ., Yıldız, Meşihat Dairesi Maruzatı, Yer Bilgisi: 5 – 2, 8 Muharrem 1311 (22 Temmuz 1893)

⁶⁷⁸ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 140

XIII. Okulun Mali İşleyişi

Muallimhane-i Nüvvab'ın ilk kuruluş yazışmalarında okulun giderlerinin, yerine açıldığı Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'ye ayrılan tahsisattan karşılanması kararlaştırılmıştır.⁶⁷⁹ Süleymaniye Vakfı müstemilatından olan bu binanın masraflarının da Evkâf Nezareti tarafından karşılandığı görülmektedir.⁶⁸⁰

1855 tarihli kuruluş yazışmalarında muîd (müzakereci/gözetmen), bevât (kapıcı), hat hocası ve kurum masrafları için 400 kuruş ödenek ayrıldığı belirtilmiştir. Ödenek Süleymaniye Camii vakıflarından temin edilecektir.⁶⁸¹

İmparatorluğun son dönemlerindeki maddi sıkıntılarının, medreseye de yansıdığı yazışmalardan anlaşılmaktadır. 1876 tarihli Evkaf Nezareti ile Hazine-i Hümayun arasında cereyan eden yazışmada, okulda genişletme çalışması yerine tamire muhtaç olan yerlerin tamir edilmesine çalışılacağından bahsedilmektedir.⁶⁸² Nitekim kuruluş aşamasında da müderrislerin maaş ödemelerinin, mevcut hâkimlerin maaşlarından kesinti yapılarak temin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁸³

1885 Tarihli Evkaf Nezareti yazısında; okula verilmesi gereken 1145 kuruşun, evkaf hazinesindeki darlık sebebiyle verilemeyeceği belirtilmiştir. Durum; Sadaret vasıtası ile Maarif Nezareti'ne iletilmiş ise de oranın da mevcut mekteplerden artan herhangi bir para olmaması nedeniyle olumlu cevap vermediği görülmektedir.⁶⁸⁴

1892 tarihinde Maarif Nezareti, kendisine gelen bir yazıya yine aynı cevabı vermiş görülmektedir. Yazıda; Şuray-ı Devlet tarafından Maarif Nezareti'nden, Mekteb-i Nüvvab'a ayrılan 1145 kuruşun ödenmesi istenmiştir. Maarif Nezareti ise kendine bağlı mekteplere dahi ödemede güçlük çektiğini belirtmiş, önceden olduğu

⁶⁷⁹ BOA.MKT.MHM., Sadaret, Mühime Kalemî Evrakı, Yer Bilgisi: 74 – 49, 15 Zilhicce 1271 (29 Ağustos 1855)

⁶⁸⁰ VGM.EV.MHM., Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Evkaf, Mühimme, Yer Bilgisi: 1835 – 408, 22 Zilhicce 1292 (19 Ocak 1876)

⁶⁸¹ BOA.İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 326 – 21224, 24 Şevval (1)271, (10 Temmuz 1855)

⁶⁸² VGM.EV.MHM., Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Evkaf, Mühimme, Yer Bilgisi: 1835 – 408, 22 Zilhicce 1292 (19 Ocak 1876)

⁶⁸³ BOA.İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 326 – 21224, 12 Safer 1271 (4 Kasım 1854)

⁶⁸⁴ BOA.ŞD. Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 110 – 30, 18 Muharrem 1303 (27 Ekim 1885)

gibi Evkaf Nezareti veya Hazine-i Hümayundan bu masrafın karşılanması istenmiştir.⁶⁸⁵

1893 yılında, Şurây-ı Devlet'in Maarif Nezareti'ne yazdığı yazının tonu biraz daha sertleşmiştir. Yazıda Maarif Nezareti'nin “*bir takım lüzumsuz mesârif*”e harcama yapabildiği halde Mekteb-i Nüvvab'a tahsisat ayırmadığı belirtilmiş, geçmiş senelerin biriken borçları ile birlikte ödenmesi istenmiştir.⁶⁸⁶ Gelen yazı üzerine Maarif Nezareti, o seneye ait masrafı karşılayacağını, geçmiş senelerin toplam masrafı olan 99.180 kuruşun Hazine-i Hümayun tarafından karşılanmasını istemiştir.⁶⁸⁷ Zikrolunan senelerde personel maaşları, Şeyhülislamlik üzerinden medreseye havale olunmuştur.

Okula, tespit ettiğimiz yıllar içerisinde aylık olarak verilen “*mesârif-i müteferrika*” adlı ödeneğin miktarları zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. 1876-1879 arası aylık 146 kuruş iken, 1883-1889 arası 250 kuruş olmuştur. 1894 yılında 450 kuruşa yükselen aylık kurum ödeneği 1896 yılında 382 kuruşa, 1905 yılında 325 kuruşa düşmüştür. 1910 yılında aylık kurum ödeneğinin 360 kuruş olduğu tespit edilmiştir.⁶⁸⁸

Araştırmalarımız neticesinde, meşihat arşivindeki muhtelif defterlerde personel maaşlarına ait listelere de ulaşılmıştır.⁶⁸⁹

Kurumun son 50 yılına ait ulaşabildiğimiz defterlerde 1875 – 1910 arası ortalama müdür maaşlarının 2000 kuruş civarında olduğu tespit edilmiştir.⁶⁹⁰ Mekteb-

⁶⁸⁵ BOA.MF.MKT., Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, Yer Bilgisi: 153 – 53, 20 Rebiülevvel 1310 (12 Ekim 1892)

⁶⁸⁶ BOA.BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, Yer Bilgisi: 147 – 11019, 12 Receb 1310 (30 Ocak 1893)

⁶⁸⁷ BOA.BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, Yer Bilgisi: 168 – 12533, 20 Şaban 1310 (9 Mart 1893)

⁶⁸⁸ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 38;

İSAM. MŞH. Bab-ı Meşihat İstanbul Memur ve Müderris Maaşları Defterleri, Defter No: 2990, s. 39; Defter No: 2991, s. 41; Defter No: 2992, s. 71;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 202;

İSAM. MŞH. Deyn Defterleri, Defter No: 2699, s. 13; Defter No: 2701, s. 13; Defter No: 2705, s. 11; Defter No: 2684, s. 13; Defter No: 2717, s. 7; Defter No: 2685, s. 11; Defter No: 2687, s. 11;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3100, s. 1; Defter No: 3164, s. 7;

İSAM. MŞH. Memurin Tediye Defteri, Defter No: 2566, s. 101; Defter No: 2886, s. 65;

İSAM. MŞH. Sudur Maaş Defterleri, Defter No: 2586, s. 170

⁶⁸⁹ Personel maaşlarına ulaşılan defterler, İSAM Meşihat Arşivi Kataloğu'ndaki tasnif hataları yüzünden 11 farklı klasöre dağılmış durumdadır. Defterlerin çoğu aynı içerikte olmasına rağmen, neden olduğunu bilemediğimiz bir sebepten dolayı, farklı isimlerde açılmış klasörlere dağılmışlardır. Pek çok klasör ile içeriğindeki defterler uyuşmadığı gibi, defter isimleri ile defterlerin içeriği arasında da uyumsuzluklar mevcuttur.

⁶⁹⁰ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2990, s. 39; Defter No: 2992, s. 69; Defter No: 2993, s. 21; İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2564, s. 271

i Kudat dönemi ile birlikte 3500 kuruşa, 1915 yılında 4000 kuruşa çıkmıştır.⁶⁹¹ Müdür Muavinlerinin maaşlarında ise -muhtemelen girdikleri dersler değişiklik gösterdiği için-rakam farklılığının çok olduğu görülmektedir. Mekteb-i Kudat dönemine kadar ortalama 400 kuruş olan müdür muavini maaşları, bu dönemden sonra ortalama 1400 kuruşa çıkarılmıştır.⁶⁹² 1919 yılında 2000 kuruşa yükseltildiği görülmektedir.⁶⁹³

Müderris maaşlarında da yıllara göre değişik miktarlarda fiyat yükselmelerinin olduğu tespit edilmiştir. 1910 yılına kadar ortalama 700 kuruş civarında olan fıkıh/dürrer müderrislerinin maaşları, bu tarihten sonra 1500 kuruşa yükselmiştir.⁶⁹⁴ Mecelle müderrislerinin maaşları 1910 yılına kadar 400 kuruş civarında iken bu tarihten itibaren 900 kuruşa yükselmiştir.⁶⁹⁵ 1909 sonrası müfredata eklenen Nizami Hukuk (kanun) dersleri muallim maaşlarında, kurum kapanıncaya kadar genel olarak bir değişiklik yapılmadığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet ve sonrası dönemdeki %100'lük müdür maaşı artışı ve %400'lük müdür muavini maaş artışı ile müderris maaşlarındaki %100'ü geçen maaş artışları Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki enflasyon oranları ile alakalıdır. II. Abdülhamid dönemi boyunca enflasyon 0,67 oranında artmış, reel ücretler ise %0,21 oranında neredeyse sabit kalmıştır.⁶⁹⁶

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte İstanbul'da yıllık perakende fiyat artışı, sadece 1914-1918 arası dönemde %1300'ü bulmuştur.⁶⁹⁷ 1914 yılında, 1 okka şeker 3 kuruş iken bu fiyat 1918 yılında 250 kuruşa kadar yükselmiştir. Etin okkası ise aynı tarih

⁶⁹¹ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 227; Defter No: 2865, s. 232

⁶⁹² İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2886, s. 57;

İSAM. MŞH. Memurin İdare-i Merkeziye Maaş Defterleri, Defter No: 2554, s. 178; Defter No: 2555, s. 175;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2912, s. 6; Defter No: 2922, s. 19

⁶⁹³ İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 418;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 184, Defter No: 2930, s. 88

⁶⁹⁴ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2992, s. 70;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2558, s. 239;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2600, s. 273;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 231;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20

⁶⁹⁵ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2559, s. 233;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 235;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 424

⁶⁹⁶ Mustafa A. Aysan, "Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Enflasyon", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Say. 14, Ocak 2018, s. 109

⁶⁹⁷ Erdal Korkmaz, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Say. 66, Bahar 2020, s. 262

aralığında 28 kuruştan 480 kuruşa çıkmıştır. 1917 yılında tüketici geçinme endeksi sene başında 405 kuruş iken sene sonunda 1465 kuruşu, 1918'in sonunda ise 2205 kuruşu görmüştür.⁶⁹⁸ Bu anormal enflasyon rakamları karşısında, idare ve müderris maaşlarında artırıma gidildiği görülmektedir.

⁶⁹⁸ Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 331-333

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: OKULUN EĞİTİM SİSTEMİ VE GELİŞİMİ

I. Fıkıh/Hukuk Eğitiminde Yeni Ağırlık Noktası; Türkçe

Medreselerdeki fıkıh/hukuk eğitimi üzerine birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Kadıların hangi eğitim evrelerinden geçtikleri, hangi kitapları ve ilim dallarını okudukları bir dereceye kadar bilinmektedir. Ancak fıkıh/hukuk kitaplarındaki yazılı kurallar (teori) ile mahkemelerdeki uygulamanın (pratik) bağlantısı, henüz üzerinde çalışılmayan konulardandır. Muallimhane-i Nüvvab'ın eğitim sistemi bize bu hususta önemli bilgiler sunmaktadır. Ulaşılan veriler, imparatorluk hakimlerinin yetiştirilme tarzına ışık tutmaktadır.

Muallimhane-i Nüvvab'ın kurulması ve yeterli görülmeyen hakimlere bu okulda eğitim görmelerinin şart koşulması, beraberinde birtakım tepkileri de getirdi. Müessesenin kurucusu Şeyhülislam Arif Efendi'nin tepkilere olan cevabi yazısında bazı önemli noktalar dikkat çekmektedir.⁶⁹⁹ Yazıda üzerinde durulan noktalar şunlardır. Taşra mahkemelerinden gelen şer'î evrak, değerlendirilmeye elverişli bulunmamaktadır. Geldikleri zaman fetvahaneye tarafından kabul olunmadıkları gibi bazıları okunamayacak kadar imlasız yazılmış durumdadır. Bunun sebebi, naiplerin ellerindeki senedât yetki belgeleri (*senedât*) kendilerinin olmayıp birbirlerine intikal yolu ile elde edilmiştir. Şayet kendisine ait yetki belgesi bulunan var ise de onun alımı esnasında da fesat karışmıştır. İçlerinde fazilet sahibi olanlar dahi bu gibiler yüzünden töhmet altında kalmışlardır. Muallimhane-i Nüvvab'a bir iki aydır devam eden iki kişinin yazdığı mahkeme yargılama ve karar tutanakları (i'lamlar)⁷⁰⁰ ile imtihanı geçemeyenlerin tutanakları (i'lamları) bu yazıyla beraber takdim olunmuştur. Aradaki fark açıktır.

Konumuzla ilgili maddelerini aktardığımız bu yazıda Şeyhülislam Arif Efendi, kadıların yazma becerileri üzerinde tekrar tekrar durmaktadır. Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluşundaki asıl amaç, hakimlere uygulamalı/pratik eğitim verebilmektir. Okul yönetmeliğinde; okula kayıt yaptırmak isteyenlerin, *ulûm-ı arabiyeyi* bilmesi şart koşulmuştur. Burada *ulûm-ı arabiyeyi* sadece arapça olarak ya

⁶⁹⁹ BOA.İ.DH., İrade, Dahiliye, 333 – 21789, 15 Rebiülahir 1272 (25 Aralık 1855)

⁷⁰⁰ Ahmet Akgündüz, “İ'lâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 72-73

da sarf nahiv gibi arapça dilbilgisi (gramer) şeklinde sınırlandırmak bizi doğru bir sonuca götürmeyecektir. Medrese eğitiminde *ulûm-ı arabiye* tabiri ile tüm şer'î ilimler (İlm-i Fıkıh, İlm-i Usul-ı Fıkıh, İlm-i Vaz', İlm-i Beyan, İlm-i Mantık, İlm-i Meânî, İlm-i Akâid) kast olunmaktadır. Nitekim Medresetü'l-Kudat giriş imtihanlarında; şer'î ilimlerden yapılan imtihana *ulûm-ı arabiye* imtihanı, diğer hesap, tarih, coğrafya gibi ilimlerden yapılan imtihana *fünûn-ı sâire* (diğer fenler) tabiri kullanılmıştır. Okula girişte; Şerh-i Akaide kadar okunmuş olması şartı aramaktaydı ki bu ders en az 10 yıllık bir eğitimin sonunda ulaşılabilen noktaydı.

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, medreselerde zaten Arapça üzerine gerekli eğitim verilmekteydi. Muallimhane-i Nüvvab ise tam burada devreye giriyor ve hâkim adaylarının Türkçedeki eksiklikleri üzerine yoğunlaşıyordu. Medreselerde okumak ve dinlemek üzerine oturtulmuş ders işleniş sistemini, yazmak hem de Türkçe yazmak üzerine yoğunlaştırıyordu.

İlgili derslerde anlatılacağı üzere; müderrisler tarafından okutulan fıkıh/hukuk probleminin zabıtları, müdürler veya yardımcıları tarafından mahkeme prosedürüne uygun şekilde yazdırılıyordu. Sonrasında bu tutanaklar müderrislerin kontrolünden geçiriliyordu. Fıkıh/hukuk konularının Türkçe olarak mahkeme tutanağı şeklinde yazıya dökülmesi, medrese uygulamasında daha önce görülmemişti. Bu usul kendilerine daha ziyade mahkemelerdeki katiplikleri döneminde öğretiliyordu. Hukuki belgelerin terminolojisini, yazım stilini ve yasal belgeleri hazırlamayı öğretmek Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluş amaçlarından birisi idi. Aynı şekilde okulda okutulan Mecelle (medeni hukuk) kitabı da geleneksel Hanefi fıkıh kitaplarının (Arapça yazılmış Dürer vs.) aksine Türkçeydi.

Muallimhane-i Nüvvab; Arapça olan fıkıh eğitiminin tatbikatını Türkçe olarak yaptırmakla, medreselerdeki fıkıh eğitiminin güncel mahkeme uygulamalarına adaptasyonunu sağlamıştır.

II. Fıkıhtan Kanuna; Okutulan Derslerin (Müfredatın) Ağırlık Noktalarının, Zaman İçindeki Değişimi

Müfredatın seneler içerisindeki değişimini tespit için, okul yönetmelik ve talimatnameleri maaş defterleri ile karşılaştırılmıştır. Sonradan eklenen veya çıkartılan dersler bu şekilde tespit edilmiştir. Ayrıca muhtelif tarihlere ait “*sınıf imtihan cetvelleri*” de değerlendirmeye alınmıştır.

10 Temmuz 1855 (24 Şevval 1271) tarihli Muallimhane-i Nüvvab’ın kuruluş yazışmalarında,⁷⁰¹ okulda okutulması düşünülen dersler şu şekilde belirtilmiştir.

- 1- İlm-i Fıkıh (Medeni hukuk)
- 2- İlm-i Ferâiz (Miras taksimi)
- 3- Sakk-ı Şer’î (Mahkeme yargılama ve karar tutanaklarının yazım usulleri)
- 4- Hatt-ı Ta’lik (Güzel yazı)

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde⁷⁰² okutulacak dersler ve okutuluş usulleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Yönetmelikte belirtilen dersler, kuruluş aşamasında yazışmalara konu olan derslerdir. Fıkıh dersi müderris tarafından okutulacak, müdür olan zat ise okunan dersi mahkeme tutanağı şeklinde yazdıracaktır. Talebenin tamamı, dava zaptı kaleme alıp müdür veya müderrise kontrol ettirecektir. Miras taksimi (*İlm-i Feraiz*) dersi de müderris tarafından okutulacak, müdür tarafından uygulaması –*defter-i kassam usulü*- yazdırılacaktır. Yönetmelikte Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin de okutulacağı belirtilmiştir. 1880-1881 eğitim öğretim dönemi dâhil müfredatın bu şekilde olduğu görülmektedir.

1880-1881 eğitim öğretim döneminde müfredata, nizami mahkemeler tutanak tanzimi (*Tanzim-i İ’lâmât-ı Nizamiye ve İnşa*) dersi eklenmiştir. Bu dersin eklenmesiyle, nizami mahkemelerin usulüne uygun dava zaptı ve mahkeme tutanağı yazımının öğretilmesi amaçlanmıştır.⁷⁰³ Sonraki senelerde bu derse *Tashih-i Mezâbit* (mazbata kontrolü ve düzeltmesi) ve *İmlâ ve İnşâ* dersi denildiği tespit edilmiştir.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ BOA. İ. DH, İrade, Dâhiliye, Yer Bilgisi: 326 – 21224, 24 Şevval (1)271, (10 Temmuz 1855)

⁷⁰² “Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁷⁰³ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17

⁷⁰⁴ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 103;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 253

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde; okulda okutulacak dersler, İlm-i Fıkıh (Dürer), Miras Hukuku (*ilm-i ferâiz*), hüccet ve tutanak yazımı (*Fenn-i Sakk*), Mecelle'ye uygulanacak şekilde tutanak (*i'lâm*) dersi, Fenn-i İnşâ, Hüsn-i Hatt-ı Ta'lik, İmlâ ve Hesap dersi olarak belirtilmiştir.⁷⁰⁵ Meşihat'e ait maaş defterlerindeki araştırmamızda, hesap dersi için ayrı bir muallim görevlendirildiği tespit edilememiştir.⁷⁰⁶ Tahminimiz, Ferâiz dersinde basit işlemlerin işlenmiş olabileceği yönündedir. Nitekim aynı yönetmeliğin sekizinci maddesinde, muallim-i evvelin 2., 3. ve 4. sınıf talebelerine miras hukuku (*ilm-i ferâiz*) ile alakalı *Salih Efendi Ceridesi* ile lüzumu kadar hesap öğretmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı şekilde imla dersinin *Tashîh-i Mezâbit* dersi olarak kayıtlara geçtiği, İ'lâm ve İnşâ derslerinin bir hoca tarafından verildiği tespit edilmiştir.⁷⁰⁷ İlk yönetmelikte geçen, miras taksimi yazım usulü (Defter-i Kassâm) dersi de ilm-i ferâiz dersinin içine eklenmiş gözükmektedir. Bu ders 1913'ten sonra ayrı olarak işlenecektir.

Müfredat bu şeklini, daha sonraki Mekteb-i Nüvvab döneminin tamamında muhafaza etmiştir.⁷⁰⁸ Müfredatta, 1907-1908 eğitim dönemine kadar herhangi bir değişiklik tespit edilmemiştir.

⁷⁰⁵ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁷⁰⁶ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2993, s. 21

⁷⁰⁷ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s.103

⁷⁰⁸ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2886, s. 60,61,63,64;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 76-84

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 178-194; Defter No: 2555, s. 173-191; Defter No: 2556, s. 199-215; Defter No: 2557, s. 205-223; Defter No: 2558, s. 229-247; Defter No: 2559, s. 225-243; Defter No: 2560, s. 273-293; Defter No: 2564, s. 271-293;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37,38;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 241-259; Defter No: 2591, s. 210-230; Defter No: 2600, s. 263-283; Defter No: 2601, s. 273-293;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 263-275

Okulun, Muallimhane-i Nüvvab ve daha sonraki Mekteb-i Nüvvab dönemlerine ait tespit ettiğimiz müfredatı şu şekildedir.⁷⁰⁹

	1855-1874	1874-1880	1880-1889	1890-1898	1898-1907
1	İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh	İlm-i Fıkıh
2	İlm-i Ferâiz	İlm-i Ferâiz	İlm-i Ferâiz	İlm-i Ferâiz	İlm-i Ferâiz
3	Sakk-ı Şer'î	Sakk-ı Şer'î	Sakk-ı Şer'î	Sakk-ı Şer'î	Sakk-ı Şer'î
4	Hatt-ı Ta'lik	Hatt-ı Ta'lik	Hatt-ı Ta'lik	Hatt-ı Ta'lik	Hatt-ı Ta'lik
5		Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye
6			Tanzim-i İ'lâmât-ı Nizamiye ve İnşa	Tashih-i Mezâbıt	İmlâ ve İnşâ

Her ne kadar -ayrı bir personel tarafından verilmediği için- maaş defterlerinde görülmesi de yargılama ve karar tutanağı yazım usulü (*Sakk-ı Şer'î*) dersinin, okul müdürleri tarafından 1908 yılına kadar verilmeye devam edildiği bilinmektedir.

1908 Tarihinde okulun ismi Mekteb-i Kudat'a çevrilmiş, 1907 -1908 eğitim döneminin yarısında, 13 Şubat 1908 (10 Muharrem 1326) tarihinde,⁷¹⁰ müfredatta bazı değişikliklere gidilmiştir.

⁷⁰⁹ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2886, s. 60,61,63,64;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 76-84

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 178-194; Defter No: 2555, s. 173-191; Defter No: 2556, s. 199-215; Defter No: 2557, s. 205-223; Defter No: 2558, s. 229-247; Defter No: 2559, s. 225-243; Defter No: 2560, s. 273-293; Defter No: 2564, s. 271-293;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37,38;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 241-259; Defter No: 2591, s. 210-230; Defter No: 2600, s. 263-283; Defter No: 2601, s. 273-293;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 263-275

⁷¹⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76

1907 – 1908 eğitim öğretim dönemi ortasında eklenen derslere göre ders programı ve müderrislerin isimleri şu şekildedir.⁷¹¹

BİRİNCİ SINIF DERSLERİ			
	BİRİNCİ DERS	İKİNCİ DERS	ÜÇÜNCÜ DERS
PAZARTESİ	DÜRER (HAMDİ EFENDİ)	MECELLE (AHMED HAMDİ EFENDİ)	HÜSN-I HAT (MUSTAFA LÜTFİ EFENDİ)
SALI	DÜRER (HAMDİ EFENDİ)	FERAİZ (AHMED HULUSİ EFENDİ)	SAKK-I ŞER'İ (HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ)
ÇARŞAMBA	KANUN-I CEZA (MİDHAT BEYEFENDİ)	SAKK-I ŞER'İ (MUSTAFA ASİM EFENDİ)	MECELLE (AHMED HAMDİ EFENDİ)
PERŞEMBE	DÜRER (HAMDİ EFENDİ)	HÜSN-I HAT (MUSTAFA LÜTFİ EFENDİ)	MECELLE (AHMED HAMDİ EFENDİ)
CUMARTESİ	DÜRER (HAMDİ EFENDİ)	FERAİZ (AHMED HULUSİ EFENDİ)	KANUN-I CEZA (MİDHAT BEYEFENDİ)
PAZAR	MECELLE (AHMED HAMDİ EFENDİ)	DÜRER (HAMDİ EFENDİ)	İMLA VE İNŞA (VASFİ EFENDİ)

İKİNCİ SINIF DERSLERİ			
	BİRİNCİ DERS	İKİNCİ DERS	ÜÇÜNCÜ DERS
PAZARTESİ	MECELLE (AHMED HAMDİ EFENDİ)	DÜRER (MEHMED ŞAKİR EFENDİ)	HÜSN-I HAT (HASAN HÜSNÜ EFENDİ)
SALI	HÜSN-I HAT (HASAN HÜSNÜ EFENDİ)	SAKK-I ŞER'İ (MUSTAFA ASİM EFENDİ)	DÜRER (MEHMED ŞAKİR EFENDİ)
ÇARŞAMBA	MECELLE (AHMED HAMDİ EFENDİ)	USUL-I MUHAKEMAT-I CEZAIYE (MİDHAT BEYEFENDİ)	SAKK-I ŞER'İ (HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ)
PERŞEMBE	MECELLE (AHMED HAMDİ EFENDİ)	HUKUK-I DÜVEL (MAHMUD ESAD EFENDİ)	DÜRER (MEHMED ŞAKİR EFENDİ)
CUMARTESİ	USUL-I MUHAKEMAT-I CEZAIYE (MİDHAT BEYEFENDİ)	DÜRER (MEHMED ŞAKİR EFENDİ)	İMLA VE İNŞA (VASFİ EFENDİ)
PAZAR	DÜRER (MEHMED ŞAKİR EFENDİ)	MECELLE (AHMED HAMDİ EFENDİ)	SAKK-I ŞER'İ (MUSTAFA ASİM EFENDİ)

⁷¹¹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76

ÜÇÜNCÜ SINIF DERSLERİ			
	BİRİNCİ DERS	İKİNCİ DERS	ÜÇÜNCÜ DERS
PAZARTESİ	USUL-I MUHAKEMAT-I HUKUKİYE (ALİ HAYDAR EFENDİ)	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)	MECELLE (ŞAKİR EFENDİ)
SALI	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)	SAKK-I ŞER'İ (HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ)	MECELLE (ŞAKİR EFENDİ)
ÇARŞAMBA	MECELLE (ŞAKİR EFENDİ)	SAKK-I ŞER'İ (HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ)	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)
PERŞEMBE	USUL-I MUHAKEMAT-I HUKUKİYE (ALİ HAYDAR EFENDİ)	TİCARET-İ BERRİYE (SENİYYÜDDİN EFENDİ)	
CUMARTESİ	İNŞA (VASFİ EFENDİ)	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)	SAKK-I ŞER'İ (MUSTAFA ASIM EFENDİ)
PAZAR	TANZİM-İ İ'LÂMÂT-I CEZÂİYE (MUSTAFA FEVZİ EFENDİ)	MECELLE (ŞAKİR EFENDİ)	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)

DÖRDÜNCÜ SINIF DERSLERİ			
	BİRİNCİ DERS	İKİNCİ DERS	ÜÇÜNCÜ DERS
PAZARTESİ	TANZİM-İ İ'LÂMÂT-I HUKUKİYE (MUSTAFA FEVZİ EFENDİ)	USUL-I MUHAKEMAT-I HUKUKİYE (ALİ HAYDAR EFENDİ)	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)
SALI	KANUN-I ARAZİ (HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ)	MECELLE (HASAN LÜTFİ EFENDİ)	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)
ÇARŞAMBA	KANUN-I ARAZİ (HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ)	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)	MECELLE (HASAN LÜTFİ EFENDİ)
PERŞEMBE	TİCARET-İ BAHRİYE (SENİYYÜDDİN EFENDİ)	KANUN-I İCRA (ALİ HAYDAR EFENDİ)	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)
CUMARTESİ	DÜRER (MEHMED NURİ EFENDİ)	MECELLE (HASAN LÜTFİ EFENDİ)	
PAZAR	MECELLE (HASAN LÜTFİ EFENDİ)	TANZİM-İ İ'LÂMÂT-I HUKUKİYE (MUSTAFA FEVZİ EFENDİ)	TİCARET-İ BERRİYE (SENİYYÜDDİN EFENDİ)

Değişikliğin gerekçesi; yönetmelikte, “*Muallimhane-i Nüvvab’ın dersleri sınıf-ı hükkâmın (hâkim sınıfındakilerin) malumat-ı mukteziye-i şer’iye (gerekli şer’î*

bilgileri) ve hukukiyeyi tahsil ve iktisab eylemelerine medâr olmak üzere tevsii (genişletilmesi)... ” şeklinde belirtilmiştir.⁷¹²

Yeni düzenleme ile eklenen dersler şunlardır;

- 1- Kânûn-ı Arâzi (Arazi Kanunu)
- 2- Teşkil-i Mehâkim ve Usûl-ı Muhâkeme-i Hukukiye (Mahkemelerin Teşkili ve Hukuki Yargılama Usûlü)
- 3- Kanun-ı İcra (İcra Kanunu)
- 4- Kanun-ı Ceza (Ceza Kanunu)
- 5- Usûl-ı Muhakemât-ı Cezaiye (Cezai Yargılama Usûlü)
- 6- Tanzim-i İ'lâmât- Hukukiye ve Cezaiye Cezai ve Hukuki Karar Tutanağı (Tanzimi)
- 7- Ticaret-i Berriye Kanunu (Kara Ticareti Kanunu)
- 8- Ticaret-i Bahriye Kanunu (Deniz Ticareti Kanunu)
- 9- Hukûk-ı Düvel (Devletler Hukuku) (Bu ders ilk programda gözükmemekle birlikte bir sonraki sene Mahmud Esad Seydişehir Efendi tarafından okutulmaya başlanmıştır.)

Müfredat olarak yeni yönetmelikte “*Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye ve Cezaiye*” derslerinin birleştirildiği görülmekte ise de arşiv kayıtlarından derslerin iki ayrı hoca tarafından verildiği görülmektedir.⁷¹³ Ayrıca “*İmla ve İnşa*” dersinin “*Kitabet-i Resmîye*” şeklini aldığı, daha önce mevcut olan “*Hüsn-ı Hat*” dersinin ise olmadığı görülmektedir. Ancak arşiv kayıtlarında, bu dersin kurum kapanıncaya kadar “*Hatt-ı Ta'lik Dersi*”⁷¹⁴ adıyla 2 muallim tarafından verildiği tespit edilmiştir.⁷¹⁵ 1908-1909 eğitim döneminden itibaren, daha önce okul müdürleri tarafından verilen Sakk-ı Şer'i dersinin de tekrar müstakil olarak müfredata eklendiği görülmektedir.⁷¹⁶

⁷¹² “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

⁷¹³ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5

⁷¹⁴ Bkz. Derman, M. Uğur, “Ta'lik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 507-508

⁷¹⁵ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 251; Defter No: 2869, s. 161; Defter No: 2865, s. 255; Defter No: 2876, s. 166

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 17; Defter No: 3143, s. 57

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 450

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 200; Defter No: 2930, s. 104

⁷¹⁶ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s.76

Yönetmelikte yer almadığı halde arşiv evrakından verildiğini tespit ettiğimiz - sonradan eklenen- diğer dersler ise şunlardır.

- 1- Medhal-i İlm-i Hukuk (Hukuk İlmine Giriş), (1909'dan kapanışa kadar)
- 2- Hukuk-ı Esasiye ve İdare (Esas ve İdare Hukuku), (1909 – 1912 arası)
- 3- Hukuk-ı İdare (İdare Hukuku), (1909 – 1913 arası)
- 4- Hitabet (1909'da sadece 1 sene)
- 5- Hatt-ı Talik⁷¹⁷ (Medresenin kuruluşundan beri okutulmaktadır)
- 6- Ahkâm ve Nizam-ı Evkaf (Vakıfların Nizam ve Hükümleri), (1912'den kapanışa kadar)
- 7- Mükâleme-i Arabiye (Pratik Arapça), (1912 – 1915 arası)⁷¹⁸

Mekteb-i Nüvvab dönemi ile Mekteb-i Kudat dönemi müfredatı kıyaslandığında Dürer dersinin saat sayısında bir değişiklik olmazken, 16 saat olan Mecelle dersinin 12 saate, 8 saat olan Sakk-ı Şer'î dersinin 6 saate düşürüldüğü görülmektedir. Boşa çıkan saatlerin yukarıda zikredilen yeni derslere ayrıldığı anlaşılmaktadır. Yönetmelikte olmamasına rağmen müfredatta gözüken Hukuk-ı Esasiye (Anayasa Hukuku) dersinin Kanun-ı Esasi'nin ilanı üzerine eklendiği düşünülmektedir.

1914 tarihli Medresetü'l-Kudat Yönetmeliğinde;⁷¹⁹ okulun eğitim süresinin 4 yıl olacağı, müfredat olarak da şer'î ve kanuni derslerin okutulacağı belirtilmiştir. Bir önceki döneme göre -maaş defterlerinden tespit ettiğimiz- yeni eklenen dersler şunlardır;

- 5- Tatbikat-ı Şer'iye⁷²⁰
- 6- İktisat⁷²¹

⁷¹⁷ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5;
İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48-49; Defter No: 2921, s. 20;
Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 229 - 255; Defter No: 2869, s. 141 - 167

⁷¹⁸ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2869, s. 165 - 167

⁷¹⁹ "Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi", *Takvim-i Vekâyi'*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

⁷²⁰ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2865, s. 247; Defter No: 2876, s. 157;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2923, s. 191; Defter No: 2930, s. 94;

İSAM. MŞH. İATD, 3098, s. 7; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 430;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁷²¹ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2865, s. 263; Defter No: 2876, s. 173;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2923, s. 199; Defter No: 2930, s. 102;

7- Tatbikat-ı Hukukiye, Cezaiye ve Ticariye⁷²²

Mekteb-i Kudat döneminin yönetmeliğinde belirtilmediği gibi bu yönetmelikte de belirtilmeyen Pratik Arapça (*Mükâleme-i Arabiye*) dersinin bir sene daha verilmeye devam edildiği görülmektedir.⁷²³

1914 sonrası müfredatın sınıflara göre dağılımı, İlmiye Salnamesinde şu şekilde verilmiştir.⁷²⁴

DERSLER	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf
	Saat	Saat	Saat	Saat
Dürer	5	5	5	5
Mecelle	3	3	3	3
Ferâiz	2	1		
Tatbikat-ı Şer'iye				1
Sakk-ı Şer'î	1	1	1	2
Defter-i Kassâm			1	
Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf				2
Arazi Kanunu		1	1	
Ticaret-i Berriye Kanunu			2	
Ticaret-i Bahriye Kanunu				1
İcra Kanunu				1
Ceza Kanunu	2			
Usûl-ı Muhâkeme-i Hukûkiye		2	1	
Tatbikat-ı Hukukiye ve Cezaiye ve Ticariye				1
Tanzîm-i İ'lâmât-ı Hukukiye			1	
Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâiye ve Sulh		1	1	
Tanzîm-i İ'lâmât-ı Cezâiye			1	
Medhal-i İlm-i Hukûk	1			
Hukûk-ı Düvel	1	1	1	
Hukûk-ı İdare				2
İktisad	1	1		
Kitâbet-i Resmîye	1	1		
Hüsn-ı Hatt-ı Ta'lik	1	1		
TOPLAM DERS SAATİ	18	18	18	18

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 16; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 448;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁷²² İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2865, s. 264; Defter No: 2876, s. 174;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 198; Defter No: 2930, s. 101;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 15; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 446;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁷²³ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2865, s.263

⁷²⁴ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 687

1918 yılında müfredata alınan “*Hukuk-ı Aile*” dersi 1919’da da işlenmiş, kanunun yürürlükten kalkması ile müfredattan da çıkarılmıştır.⁷²⁵

Medresetü’l-Kudat evresinde okulda okutulan derslerin gruplandırması şu şekilde yapılabilir.

Şer’î Hukuk Dersleri	Nizamî Hukuk Dersleri	Yazı ve Uygulama Dersleri
Mecelle	Hukuk-1 İdare	Sakk-1 Şer’î
Dürer	Hukuk-1 Düvel	Tatbikat Şer’iye
Feraiz	Kanun-1 Ceza	Defter-i Kassam
Ahkâm ve Nizamât-1 Evkaf	Kanun-1 İcra	Hatt-1 Ta’lik
Kanun-1 Arazi	Medhal-i İlm-i Hukuk	Kitabet-i Resmiye
Hukuk-1 Aile	Kanun-1 Ticaret-i Berriye	Tanzim-i İ’lamat-1 Cezaiye
	Kanun-1 Ticaret-i Bahriye	Tanzim-i İ’lamat-1 Hukukiye
	Usul-1 Muhâkemat-1 Cezaiye	
	Usul-1 Muhâkemat-1 Hukukiye	

“İktisat” dersini herhangi bir gruba dâhil edemedik.

1920 sonrası müfredatın sınıflara göre dağılımı şu şekildedir.⁷²⁶

DERSLER	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf
	Saat	Saat	Saat	Saat
Dürer	5	5	5	5
Mecelle	3	3	3	3
Ferâiz	3	3		
Tatbikat-1 Şer’iye				1
Sakk-1 Şer’î	5	5	5	5
Defter-i Kassâm			1	
Ahkâm ve Nizâmât-1 Evkâf				2
Arazi Kanunu		2	2	
Ticaret-i Berriye Kanunu			2	
Ticaret-i Bahriye Kanunu				1
İcra Kanunu				1
Ceza Kanunu	2			

⁷²⁵ İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 432

⁷²⁶ “Medresetü’l-Kudat Talimat-ı Dahiliyesi”, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1340, s. 14 (TTK Kütüphanesi, Kayıt No: 4795, Yer No: A/3447)

Usûl-1 Muhâkeme-i Hukûkiye		3	3	
Tatbikat-1 Hukukiye ve Cezaiye ve Ticariye				1
Tanzîm-i İ'âmât-1 Hukukiye			1	
Usûl-1 Muhâkemât-1 Cezâiye ve Sulh		2	2	
Tanzîm-i İ'âmât-1 Cezâiye			1	
Medhal-i İlm-i Hukûk	1			
Hukûk-1 Düvel	3	3	3	
Hukûk-1 İdare				2
İktisad	2	2		
Kitâbet-i Resmîye	2	2		
Hüsn-1 Hatt-1 Ta'lik	1	1		
TOPLAM DERS SAATİ	27	31	28	21

1914'e göre Ferâiz dersinin 3'er saate yükseltildiği, birer saat olan Sakk-ı Şer'î derslerinin 5'er saate çıkarıldığı dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Kanun-ı Arazi, Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye, İktisad ve Kitabet-i Resmîye derslerinin de birer saat artırıldığı görülmektedir.

Mekteb-i Kudat döneminin başından Medresetü'l-Kudat döneminin sonuna kadar, okul müfredatında meydana gelen değişiklikler şu şekildedir.⁷²⁷

	1908-1909	1909-1910
1	İlm-i Fıkıh (Dürer)	İlm-i Fıkıh (Dürer)
2	İlm-i Ferâiz	İlm-i Ferâiz
3	Sakk-ı Şer'î	Sakk-ı Şer'î
4	Hatt-ı Ta'lik	Hatt-ı Ta'lik
5	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye
6	İmlâ ve İnşâ	Kitabet-i Resmiye
7	Kanun-ı Arazi	Kanun-ı Arazi
8	Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye	Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye
9	Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye	Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye
10	Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye	Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye
11	Kanun-ı Ceza	Kanun-ı Ceza
12	Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye	Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye
13	Ticaret-i Berriye	Ticaret-i Berriye
14	Ticaret-i Bahriye	Ticaret-i Bahriye
15	Kanun-ı İcra	Kanun-ı İcra
16	Hukuk-ı Düvel	Hukuk-ı Düvel
17		Medhal-i İlm-i Hukuk
18		Hukuk-ı Esasiye ve İdare
19		Hitabet

⁷²⁷ İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No:2565, s. 327-339;
İSAM. MŞH. Bab-ı Fetva Merkez MD, Defter No: 2982, s. 10,11;
İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 4,5;
İSAM. MŞH. Merkez Memurları Sicil Defterleri, Defter No: 2056, s. 10;
İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21,40,41,141; Defter No: 2917, s. 48,49; Defter No: 2921, s. 20,21,211; Defter No: 2922, s. 19,20;
İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 227-255; Defter No: 2869, s. 139-167; Defter No: 2865, s. 232-264; Defter No: 2866, s. 214-225; Defter No: 2876, s. 142-186;
İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 1-27; Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 418-466;
İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 184-202; Defter No: 2930, s. 88-106;
BCA. MEB. 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

	1910-1912	1912-1914
1	İlm-i Fıkıh (Dürer)	İlm-i Fıkıh (Dürer)
2	İlm-i Ferâiz	İlm-i Ferâiz
3	Sakk-ı Şer'î	Sakk-ı Şer'î
4	Hatt-ı Ta'lik	Hatt-ı Ta'lik
5	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye
6	Kitabet-i Resmîye	Kitabet-i Resmîye
7	Kanun-ı Arazi	Kanun-ı Arazi
8	Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye	Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye
9	Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye	Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye
10	Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye	Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye
11	Kanun-ı Ceza	Kanun-ı Ceza
12	Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye	Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye
13	Ticaret-i Berriye	Ticaret-i Berriye
14	Ticaret-i Bahriye	Ticaret-i Bahriye
15	Kanun-ı İcra	Kanun-ı İcra
16	Hukuk-ı Düvel	Hukuk-ı Düvel
17	Medhal-i İlm-i Hukuk	Medhal-i İlm-i Hukuk
18	Hukuk-ı Esasiye ve İdare	Hukuk-ı Esasiye ve İdare
19		Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf
20		Defter-i Kassâm
21		Mükâleme-i Arabiye

	1914-1915	1915-1919
1	İlm-i Fıkıh (Dürer)	İlm-i Fıkıh (Dürer)
2	İlm-i Ferâiz	İlm-i Ferâiz
3	Sakk-ı Şer'î	Sakk-ı Şer'î
4	Hatt-ı Ta'lik	Hatt-ı Ta'lik
5	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye
6	Kitabet-i Resmîye	Kitabet-i Resmîye
7	Kanun-ı Arazi	Kanun-ı Arazi
8	Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye	Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye
9	Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye	Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye
10	Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye	Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye
11	Kanun-ı Ceza	Kanun-ı Ceza
12	Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye	Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye
13	Ticaret-i Berriye	Ticaret-i Berriye
14	Ticaret-i Bahriye	Ticaret-i Bahriye
15	Kanun-ı İcra	Kanun-ı İcra
16	Hukuk-ı Düvel	Hukuk-ı Düvel
17	Medhal-i İlm-i Hukuk	Medhal-i İlm-i Hukuk
18	Hukuk-ı İdare	Hukuk-ı İdare
19	Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf	Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf
20	Defter-i Kassâm	Defter-i Kassâm
21	Mükâleme-i Arabiye	
22	Tatbikat-ı Şer'îye	Tatbikat-ı Şer'îye
23	Tatbikat-ı Hukukiye, Cezaiye ve Ticariye	Tatbikat-ı Hukukiye, Cezaiye ve Ticariye
24	İktisad	İktisad

	1919-1920	1920-1924
1	İlm-i Fıkıh (Dürer)	İlm-i Fıkıh (Dürer)
2	İlm-i Ferâiz	İlm-i Ferâiz
3	Sakk-ı Şer'î	Sakk-ı Şer'î
4	Hatt-ı Ta'lik	Hatt-ı Ta'lik
5	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye
6	Kitabet-i Resmîye	Kitabet-i Resmîye
7	Kanun-ı Arazi	Kanun-ı Arazi
8	Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye	Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye
9	Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye	Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye
10	Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye	Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye
11	Kanun-ı Ceza	Kanun-ı Ceza
12	Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye	Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye
13	Ticaret-i Berriye	Ticaret-i Berriye
14	Ticaret-i Bahriye	Ticaret-i Bahriye
15	Kanun-ı İcra	Kanun-ı İcra
16	Hukuk-ı Düvel	Hukuk-ı Düvel
17	Medhal-i İlm-i Hukuk	Medhal-i İlm-i Hukuk
18	Hukuk-ı İdare	Hukuk-ı İdare
19	Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf	Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf
20	Defter-i Kassâm	Defter-i Kassâm
21		
22	Tatbikat-ı Şer'îye	Tatbikat-ı Şer'îye
23	Tatbikat-ı Hukukiye, Cezaiye ve Ticariye	Tatbikat-ı Hukukiye, Cezaiye ve Ticariye
24	İktisad	İktisad
25	Hukuk-ı Aile	

Çakıcı'nın makalesinde; 1921 yılı müfredatının 1915 yılındaki müfredatın iki katı olduğuna dair iddiası, arşiv verilerimize uygun düşmemektedir.⁷²⁸ Aynı makalede; 1915 yılında Dürer ve Mecelle derslerinin, müfredatta kendine yer bulamadıkları iddia edilmişse de tespitlerimiz bu derslerin okulun kapatılmasına kadar kesintisiz devam ettiğini göstermektedir.⁷²⁹

Okulda verilen şer'î hukuk eğitiminin, II. Meşrutiyet dönemine kadar ilk 50 yıllık düzenini koruduğu görülmektedir. İttihat ve Terakki iktidarı ve reform yanlısı ulemanın desteği ile okulda müfredat anlamında kapsamlı değişikliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Şer'î hukuk eğitimine ait derslere dokunulmazken, nizami hukuka ait dersler ağırlığını artırmıştır. Medresetü'l-Kudat'ın müfredatındaki değişim, Tanzimat'tan cumhuriyet devrine kadar olan değişimlerin hukuk alanına olan tesirlerini yansıtmaktadır.

⁷²⁸ Mustafa Çakıcı, Haluk Perk, "Mekteb-i Kuzât İmtihanları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 31-32, 2021 (Bahar-Güz), s. 66

⁷²⁹ Mustafa Çakıcı, Haluk Perk, "a.g.m", s. 68

III. Müfredat ve Müderris/Muallimleri

A. Şer'î Hukuk (Fıkıh) Dersleri

a) İlm-i Fıkıh (Dürer)

Meşihat maaş defterlerinde bu dersin müderrislerine, Mekteb-i Kudat dönemine kadar “*İlm-i Fıkıh ve Ferâiz Muallimi*” tabiri kullanılmıştır.⁷³⁰ Mekteb-i Kudat döneminden kurumun kapanışına kadar “*Dürer Muallimi*” tabiri tercih edilmiştir.⁷³¹ Derslerde daha ziyade, Dürer kitabının muamelata (medeni hukuk) dair bölümlerinin okunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim giriş imtihanlarında (*duhul*), ara sınıf (*terfi-i sınıf*) imtihanlarında ve mezuniyet (*huruç*) imtihanlarında Dürer dersi baraj dersi olarak görülmüştür.

Orijinal adı “*Dürerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Ğurerü'l-Ahkâm*” olan dürer kitabı, 1478 yılında Molla Hüsrev tarafından yaklaşık beş yıllık bir çalışmanın neticesinde meydana getirilmiştir.⁷³² Eserin Fatih Sultan Mehmed'e takdim edilen nüshası, günümüze ulaşmıştır. Eser, asırlarca Osmanlı Devleti'nin “*Mültekâ*” ile birlikte yarı resmi hukuk külliyesi olarak kabul edilmiştir.⁷³³ Eserde, her konunun evvelinde, konu ile alakalı bazı ayet ve hadislere yer verilmiştir. Eserde; Hanefi mezhebi hukukçularının (*fukahâ*) aralarındaki ihtilaflarla birlikte -gerekli gördüğü yerlerde- diğer mezhep müçtehitlerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Bazı konularda kendi görüşlerini de belirten Molla Hüsrev, eski müçtehitlere ait katılmadığı görüşleri de sebepleriyle birlikte eserinde belirtmiştir.

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde; fıkıh dersi ile alakalı olarak, Dürer ve Mültekâ kitaplarının muamelat (medeni hukuk) ile alakalı bahislerinin okutulacağı belirtilmiştir.⁷³⁴ Yönetmelikte bu iki dersin tatil günleri hariç her gün sabahleyin cami derslerinin başladığı vakitte işlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Okul müdürü bu kitaplardaki şer'î bir meseleyi dava zaptı şeklinde kaleme aldırtacaktır. Talebeler; tuttukları tutanakları kontrol ettirecek, daha sonra mahkeme düzeninde mesele sonuca bağlanacaktır. Mahkemenin sonucu ile alakalı her talebeye

⁷³⁰ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17

⁷³¹ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21

⁷³² Orhan Ençakar, “Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 12, Say. 23, 2014, s. 226

⁷³³ Ahmet Akgündüz, “Dürerü'l-Hükkâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 27

⁷³⁴ “Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

bir yargılama veya karar tutanağı (*sened-i şer'î / i'lâm*) yazdırılacaktır. Bunlar dahi müdür ve muallime kontrol ettirilecektir. Şayet hataları var ise ilgililer tarafından gösterilerek düzeltilirilecektir.⁷³⁵

Fıkıh kitaplarındaki meselelerin talebeye dava zaptı gibi kaleme aldırılması, bunların mahkeme şeklinde tatbikatının yaptırılması ve sonucun şer'î bir sened (i'lâm) karar tutanağı ile kayıt altına aldırılması medreselerdeki fıkıh tedrisatında daha önce uygulanmamış bir usuldür. Muallimhane-i Nüvvab fıkıh tedrisatına bu hususta, pratik bir yenilik getirmiştir.

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde; *muallim-i evvelin*, cuma günleri ve tatil günlerinin haricinde her gün talebeye ilm-i fıkıh ile alakalı olan dürer dersine girmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı yönetmelikte; müdür olan zatın her hafta en az iki defa talebeye muteber fetvalardan bir suret yazdırıp tarif ve taliminin yapılması istenmiştir. Bu şekilde talebenin malumatının genişleyeceği belirtilmiştir.⁷³⁶

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde; Dürer muallimlerinin derse, *Kitâbün-Nikâh*'tan başlayacakları belirtilmiştir. Dürer kitabının her sene dörtte biri okunarak, 4 senede bitirilmesi planlanmıştır. Müderris anlattığı konuyu mahkeme duruşması şeklinde gösterecektir. Yargılama usulünü, Mecelle'ye uygun olan ve olmayan meseleleri, ihtilafli konuları ve tercih olunan görüşü talebeye gösterecektir. Dürer ve Mecelle müderrisleri, aldıkları sınıfları mezuniyetlerine kadar takip edeceklerdir.⁷³⁷

Mekteb-i Kudat dönemine kadar, fıkıh dersine giren hocaların çoğunlukla miras hukuku (*ilm-i feraiz*) dersine de girdikleri tespit edilmiştir. Mekteb-i Kudat dönemiyle birlikte müderris sayısının 4'e çıktığı görülmektedir.

⁷³⁵ “Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁷³⁶ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁷³⁷ “Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mektupçuluğu, **İlmiye Sâlnâmesi**, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

Tespit edilen senelere göre, okulda derse giren İlm-i Fıkıh (Dürer) müderrisleri ve derse girdikleri eğitim dönemleri şu şekildedir.⁷³⁸

TARİH EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1864-1864	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Muallimi	Ali Haydar Efendi (Büyük)	1250
1865-1866	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Muallimi	Ali Haydar Efendi (Büyük)	1250
1866-1866	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Muallimi	Ali Haydar Efendi (Büyük)	1250
1867-1867	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Muallimi	Ali Haydar Efendi (Büyük)	1250
1868-1869	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Muallimi	Ali Haydar Efendi (Büyük)	1250
1869-1869	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Muallimi	Ali Haydar Efendi (Büyük)	1250
1879-1880	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	705
1880-1881	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	705
1881-1882	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	693
1882-1883	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	693
1883-1884	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1884-1885	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1885-1886	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1886-1887	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1887-1888	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1888-1889	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	702-900
1889-1890	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	702-900
1890-1891	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1891-1892	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900

⁷³⁸ İSAM. MŞH. Bab-1 Fetva Merkez Maaş Defterleri, Defter No: 2979, s. 17; Defter No: 2980, s. 17; Defter No: 2981, s. 37,38;
İSAM. MŞH. Bab-1 Meşihat İstanbul Memur ve Müderris Maaşları Defterleri, Defter No: 2992, s. 70; Defter No: 2993, s. 21;
İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Maaş Tahakkuk Cetveli Defterleri, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Merkez Dersiam Maaş Müfredat Defterleri, Defter No: 2870, s. 231,233,235; Defter No: 2869, s. 141,143; Defter No: 2865, s. 236,237,238; Defter No: 2876, s. 146-149;
İSAM. MŞH. Daire-i Meşihat Merkez Maaş Defterleri, Defter No: 2923, s. 186,187,188; Defter No: 2930, s. 89-91;
İSAM. MŞH. Deyn Defterleri, Defter No: 2711, s. 265;
İSAM. MŞH. İlmiye Aidatı Tekaudiye Defterleri, Defter No: 3166, s. 81; Defter No: 3098, s. 2-4, Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufasil Nüvvab Varide Defterleri, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 4;
İSAM. MŞH. Memurin İdare-i Merkeziye Maaş Defterleri, Defter No: 2554, s. 186; Defter No: 2555, s. 183; Defter No: 2556, s. 207, Defter No: 2558, s. 239; Defter No: 2559, s. 235; Defter No: 2560, s. 283,289; Defter No: 2564, s. 281; Defter No: 2565, s. 329,331,333;
İSAM. MŞH. Memurin Maaş Defteri, Defter No: 2567, s. 420,422,424;
İSAM. MŞH. Memurin Tediye Defteri, Defter No: 2566, s. 99; Defter No: 2886, s. 60;
İSAM. MŞH. Sudur Maaş Defterleri, Defter No: 2587, s. 251; Defter No: 2591, s. 220; Defter No: 2600, s. 273; Defter No: 2601, s. 281;
BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1;
BOA. DH. SAİD: Yer Bilgisi: 55-449

1892-1893	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1893-1894	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1894-1895	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	630
1895-1896	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	877
1895-1896	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	700
1896-1897	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	700
1897-1898	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	750
1898-1899	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	830
1900	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	830
1901	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	830
1901	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Efendi	152
1902	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	830
1902	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Efendi	152
1903	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	750
1903	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Efendi	232
1904	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	750
1904-1905	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	750
1905-1906	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	750
1906-1907	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	825
1907-1908	Mekteb-İ Nüvvab İlm-İ Fıkıh Muallimi	Mustafa Asım Efendi	300
1907-1908	Mekteb-İ Nüvvab İlm-İ Fıkıh Muallimi	Mehmed Şakir Efendi (Tokatlı)	220
1907-1908	Mekteb-İ Nüvvab İlm-İ Fıkıh Muallimi Muavini	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	200
1908-1909	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	
1908-1909	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	
1908-1909	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Mehmed Şakir Efendi (Tokatlı)	
1909-1910	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Eğimli Rahmi Efendi	
1909-1910	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	
1909-1910	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Mahmud Hamdi Efendi	
1909-1910	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Mehmed Şakir Efendi	
1910-1911	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	750-1500
1910-1911	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	750-1500
1910-1911	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Mahmud Hamdi Efendi	750-1500
1910-1911	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Şakir Efendi	750-1500
1911-1912	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1911-1912	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	1500
1911-1912	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Mahmud Hamdi Efendi	1500
1911-1912	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Şakir Efendi	1500
1912-1913	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1912-1913	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	1500
1912-1913	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Mahmud Hamdi Efendi	1500
1912-1913	Mekteb-İ Kudat Dürer Muallimi	Şakir Efendi	1500
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	1500
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Mahmud Hamdi Efendi	1500

1913-1914	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	1500
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Musa Kazım Efendi	1500
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	1500
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Musa Kazım Efendi	1500
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	1500
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Musa Kazım Efendi	1500
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	1500
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Musa Kazım Efendi	1500
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	1500
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Musa Kazım Efendi	1500
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Musa Kazım Efendi	1500
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Ali Rıza (Köseoğlu) Efendi (Musa Kazım Efendi Yerine)	1500
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi	1500
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Ali Rıza (Köseoğlu) Efendi	1500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Abdülfeyyaz Efendi	1500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Ali Rıza (Köseoğlu) Efendi	1500
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Abdülfeyyaz Efendi	1500
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Ali Rıza (Köseoğlu) Efendi	1500
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	1500
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Abdülfeyyaz Efendi	1500
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	1500
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Ali Rıza (Köseoğlu) Efendi	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Abdülfeyyaz Efendi	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimi	Yusuf Nadir (Dehri) Efendi	

Dürer dersine giren müderrislerden bazılarının biyografileri şu şekildedir.

Ali Haydar Efendi (Büyük): Mecelle şârihi ve Maarif Meclisi Başkanı Ali Haydar Efendi'nin biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi: Müfessir ve Evkaf Nazırı Elmalılı Hamdi Efendi'nin biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi: biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Eğimli Rahmi Efendi: Paçacızâde Ahmed Nazif Efendi'nin oğlu olup 1855 tarihinde Erzincan'a bağlı Eğin'de (bu günkü adı Kemaliye) dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini ve Rüştüeyi memleketinde okuduktan sonra İstanbul'a geldi. Hasanzade Medresesi'nde Arapça ve Farsça tahsil etti.⁷³⁹ İmtihanla dahil olduğu Mekteb-i Nüvvab'dan 1888'de birinci olarak 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun oldu.⁷⁴⁰

1887'de selâtin camilerinden Âsâriye Camii kürsü vaizliğine atanmıştır. 1894'te Tetkik-i Müellefat heyeti azalığına atanan Rahmi Efendi, 1909'da mezunu olduğu Mekteb-i Nüvvab'a müdür olarak atanmıştır. Kurumda ilm-i fıkıh/Dürer derslerine de giren Rahmi Efendi aynı sene içerisinde vefat etmiştir (20 Aralık 1909).⁷⁴¹

Rahmi Efendi, müderrislik faaliyeti ile birlikte eser telifi ile de meşgul olmuştur. Eserlerinin bir kısmı şunlardır.

- El-İkdü'n-Nâmî ale'l-Câmî:* Günümüz medreselerinde okutulan *Kafiye* isimli eserin şerhi *Molla Cami*'ye yaptığı haşiyedir.
- Devhatü'l-Anâdil alâ Tuhfeti'l-Avâmil:* İmâm-ı Birgivi'nin *Avâmil* isimli eserine yazılmış olan *Tuhfetü'l-ihvân* şerhine yapılmış bir hâşiyedir.
- El-Ucâletür-Rahmiye:* Hemşehrisi İbrahim Hakkı Efendi'ni yazdığı, ilmi vaz' hakkındaki eserine yaptığı şerhtir.
- Ğâliyetü'n-Nevâfic ale'n-Netâic:* Günümüz medreselerinde okutulan *İzhar* adlı eserin *Kuşadalı* olarak bilinen şerhine yapılmış bir haşiyedir.

⁷³⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 42

⁷⁴⁰ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1880, s. 26

⁷⁴¹ Tahsin Özcan, "Rahmi Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 423

- e) *Mevhibetü'l-Ma'bûd Şerh-i Maksûd*: yine günümüz medreselerinde okutulan *Maksûd* isimli esere yazılmış bir şerhtir.⁷⁴²
- f) *Tefcîrû't-Tesnîm*: Otuz altı sohbetten oluşan bir kitap olup vaizlik yaptığı dönemdeki vaazlarını içermektedir.⁷⁴³

Bafra Ahmed Hamdi Efendi: Bafra müftüsü Abbas Sıdkî Efendi'nin oğlu olup 1875 tarihinde Bafra'da doğmuş, ibtidai ve rüştiyeyi Bafra'da okumuştur. Daha sonra İstanbul'a gelip Fatih Camii Dersiamlarından Eğinli Rahmi Efendi'den icazet almıştır. Ruûs imtihanını kazanarak 1902'de dersiam olduğu kayıtlıdır. 1905'te Mekteb-i Nüvvab'dan 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak mezun olmuştur.⁷⁴⁴ 1907-1910 arası Mekteb-i Kudat Mecelle Müderrisliği,⁷⁴⁵ 1910 yılından kurumun kapanışına (1924) kadar Dürer müderrisliği yapmıştır.⁷⁴⁶ 1929'da Süleymaniye'de ikamet ettiği bilinmekle birlikte vefat tarihi tespit edilememiştir. (Dosya No: 226, C. 6, s. 260)⁷⁴⁷

Hemşinli Yusuf Nadir (Dehrî) Efendi: Feyzullah Dehrîzade Abdülkadir Efendi'nin oğlu olup 1869'da Hemşin'de doğmuştur. İlk tahsilini babasından ve mahalli ulemeden almıştır. 1878'de İstanbul'a gelmiş, Beyazıt Camii Dersiamlarından Kuyucaklızade Mehmed Atıf Efendi ile Zehâvî Mehmed Efendilerden icazet almıştır. 1896 tarihinde Muallimhane-i Nüvvab'dan 3. derece hakimlik şahadetnamesi almıştır. Aynı sene ruûs imtihanını kazanarak Fatih Camii Dersiamları arasına girmiştir. 1910 yılına kadar burada ders okutmuş ve talebelerine icazet vermiştir. Huzur Dersleri muhataplarındandır.⁷⁴⁸ 1913 yılında Medreset'l-Kudat Dürer müderrisliğine

⁷⁴² Yaşar Acat, "Eğinli Rahmi Efendi: Hayatı, İlmi Kişiliği ve Arap Diline Dair Kaleme Aldığı Eserleri", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu (26-28 Eylül 2019)*, Erzincan, 2019, s. 988-1001

⁷⁴³ Mehmed Rahmi, *Tefcîrû't-tesnîm fî Kalbi'n-Selîm*, Eser Yayınevi, İstanbul, 1965

⁷⁴⁴ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 31

⁷⁴⁵ İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2565, s. 337;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 4

⁷⁴⁶ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 231; Defter No: 2869, s. 141; Defter No: 2865, s. 236; Defter No: 2876, s. 146;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 3; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 422;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 187; Defter No: 2930, s. 90;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁷⁴⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 142

⁷⁴⁸ Ebü'İUlâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966, C.3, s. 281

atanmıştır. Kurum kapanıncaya kadar (1924) buradaki vazifesine devam etmiştir.⁷⁴⁹
Bir sene sonra vefat ettiği kayıtlıdır. (Dosya No: 229)⁷⁵⁰

Kayserili Mahmud Hamdi Efendi: Mehmed Emin Efendinin oğlu olup 1864 senesinde Kayseri’de doğmuştur. İlk tahsilini Kayseri’de tamamladıktan sonra İstanbul’a gelmiş, Ders Vekili Ahmed Rasim Efendi’den icazet almıştır. 1892 yılında 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak Mekteb-i Nüvvab’dan mezun olmuştur.⁷⁵¹ Aynı yıl Beyazıt Camii Dersiamları arasına girip ders okutmaya hak kazanmıştır. 1896 yılından 1907 yılına kadar Mekteb-i Nüvvab Dürer ve Mecelle muallimliklerinde bulunmuştur.⁷⁵² 1908 tarihinde Mekteb-i Nüvvab müdürlüğüne atanmıştır. Bir sene sonra Evkaf Mahkemesi müşavirliğine, birkaç gün sonra da Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi Azalığına atanmıştır. 1914 yılında Meclis-i Tetkikat-ı Şer’iye Reisi olmuşsa da bu vazifede fazla kalamamış, o sene vefat etmiştir.⁷⁵³ (Dosya No: 77, Sicil Defteri, C. 1, s. 354)

Tokatlı Mehmed Şakir Efendi: Ulemadan Kemerli Ömer Efendi’nin oğlu olup 1872’de Tokat’ta doğmuştur. Fatih Camii dersiamlarından İstanbullu Ahmed Şakir Efendi’den 1890’da icazet almış, 1897’de Fatih Camii’nde dersiam olarak kürsüye çıkmıştır. Yine bu tarihlerde Mekteb-i Nüvvab’a girip 1899’da 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. 1908’de Mekteb-i Kudat Dürer Muallimliğine atanmıştır.⁷⁵⁴ 1912 yılında vefat ettiği tespit edilmiştir.⁷⁵⁵ Kendisinden sonra da bu muallimliğe, Şakir Efendi isminde bir müderris devam ettiği için dersi bıraktığı tarih tam olarak netleştirilememiştir. (Dosya No: 127)

⁷⁴⁹ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2865, s. 239; Defter No: 2876, s. 149; İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 4; Defter No: 3143, s. 57; İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 424; İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 188; Defter No: 2930, s. 91; BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁷⁵⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 510

⁷⁵¹ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.712

⁷⁵² İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2558, s. 237; Defter No: 2559, s. 233; Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2560, s. 281; Defter No: 2564, s. 281;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 249; Defter No: 2591, s. 218; Defter No: 2600, s. 273; Defter No: 2601, s. 281;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 265;

⁷⁵³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 27

⁷⁵⁴ İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2565, s. 331;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76

⁷⁵⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 105

Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi: Ulemadan Ateşzade Süleyman Efendi'nin oğlu olup 1844 yılında Tokat'a bağlı Hafik kazasında doğmuştur. Beyazıt Camii'nde Karacasulu Ahmed Necib Efendi'de "Kâdî Mîr"e kadar okuyarak icazet almıştır. 1877 tarihinde, ulema heyeti önünde imtihan vererek dersiam olmuştur. Çeşitli tarihlerde Fetvahane memurluklarında bulunmuş, 1885'te Mekteb-i Nüvvab Mecelle muallimliğine atanmıştır.⁷⁵⁶ 1896'ya kadar bu derse girdiği tespit edilmiştir.⁷⁵⁷ Bu tarihten vefatından bir sene öncesine kadar (1902) İlm-i Fıkıh ve Feraiz derslerine girdiği tespit edilmiştir.⁷⁵⁸ (Dosya No: 175)

Sinoplu Ahmed Nazif Efendi: Hacı Memiş Kaptanın oğlu olup 1830 tarihinde Sinop'un Abana köyünde (şu anda Kastamonu'ya bağlı bir ilçe) doğmuştur. 1844 yılında İstanbul'a gelmiş, iki yılda hafızlığını tamamlamıştır. Beyazıt Dersiamlarından Ayaşlı Mustafa Tevfik Efendi'den icazet alarak 1861 yılında ders okutmaya başlamıştır. 1863 tarihinde dersiam olmuştur. 1879 tarihinde Muallimhane-i Nüvvab İlm-i Fıkıh ve Feraiz muallimliğine atanmıştır. 1896'ya kadar bu müderrisliğe devam ettiği görülmektedir.⁷⁵⁹ Bu tarihte Mekke-i Mükerrerme kadılığına atanmış, burada bir yıl kalmıştır. 1899'da Meclis-i Eytâm Azalığı, 1901'de Mahkeme-i Teftiş Müfettişliğine atanmış, buradaki görevine devam ederken 1905 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁶⁰ (Dosya: 176)

Muğlalı Ali Rıza (Köseoğlu) Efendi: Kadızade Yusuf Ziya Efendi'nin oğlu olup 1861 senesinde Muğla'nın Bâli Hoca Mahallesi'nde doğmuştur. İlk tahsilini Muğla'da yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş Fatih Camii Dersiamlarından Mehmed Neş'et Efendi'de okuyarak icazet almıştır. 1888'de Fetvahane'de memurluğa başlamıştır. 1889'da dersiam olmuştur. 1915'te Daru'l-Hılafeti'l-Aliyye İlm-i Fıkıh

⁷⁵⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 275

⁷⁵⁷ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98; Defter No: 2886, s. 59;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 184; Defter No: 2555, s. 181; Defter No: 2556, s. 205; Defter No: 2557, s. 215; Defter No: 2558, s. 237

⁷⁵⁸ İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2558, s. 239; Defter No: 2559, s. 235; Defter No: 2560, s. 283

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 251; Defter No: 2591, s. 220

⁷⁵⁹ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2992, s. 70; Defter No: 2993, s. 21;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 99; Defter No: 2886, s. 60;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 81;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 186; Defter No: 2555, s. 183; Defter No: 2556, s. 207; Defter No: 2558, s. 239

⁷⁶⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 190

müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1919 yılında Şeyhülislam Musa Kazım Efendi yerine Medresetü'l-Kudat Dürer Muallimliğine atanmıştır. Bu vazifesine, okulun kapatıldığı 1924 tarihine kadar devam ettiği görülmektedir.⁷⁶¹ 1927'de emekli olmuş, 1943'te vefat etmiştir.⁷⁶² “*Et’Tersîm fi’t-Taksîm, El’İstiâre fi Takrîri’l-İstiâre, El’kavlü’s-Sedîd fi’n-Nefyi ve’t-Takyîd*” gibi basılmamış eserleri olduğu bilinmektedir.⁷⁶³

b) İlm-i Ferâiz (Miras Hukuku)

İslam dini; kamu ve şahıs hukuku ile alakalı diğer alanlarda olduğu gibi, mirasla ilgili hususlarda da kendinden önceki durumu temel kabul etmiştir. Bu temel üzerine, yeni kaideler ilavesiyle miras hukukunu daha sağlam ve daha yüksek bir seviyeye ulaştırmıştır. Şöyle ki İslam’dan önce miras malı, ölenin sadece erkek tarafından en yakın erkek akrabalarına veriliyordu. Kadınlar hiçbir şekilde mirastan hak sahibi olamadıkları gibi miras malından bir parça muamelesi gördükleri de oluyordu. İslam miras hukuku, kendinden önceki bu durumu düzeltmiştir.⁷⁶⁴ Nisa Suresi’nin ilgili ayetlerinde, başka hiçbir hususta olmadığı kadar ayrıntılı şekilde miras hukukunun üzerinde durulmuştur. Ayetlerde tüm hak sahiplerinin hakları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.⁷⁶⁵

“*Ferâiz*”, farz kelimesinden türeyen “*ferîza*” kelimesinin cemisidir (çoğulu). “*Farz*”, mükelleflerden yapılması kesin olarak istenen hususları ifade etmektedir. “*Ferâiz*” ise daha ziyade, miras hakkı bulunan kimselerin miras bırakılan eşya ve haklar üzerindeki paylarını ifade etmek için kullanılmıştır.⁷⁶⁶ Temeli; ayeti kerime ve hadisi şerifler ile atılan miras hukuku (*İlm-i Ferâiz*), tüm İslam tarihi boyunca nakli bilgiler çerçevesinde ders halkalarında öğretilmiştir.

İlm-i Feraiz dersinin içerdiği konular, genel olarak şu hususlardır.⁷⁶⁷

⁷⁶¹ İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 420;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 186; Defter No: 2930, s. 89;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3143, s. 57;

BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁷⁶² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 309

⁷⁶³ Ebü'lUlâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966, C.3, s. 169

⁷⁶⁴ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2002, s. 106

⁷⁶⁵ Nisa Suresi, Ayet: 7,8,11,12,19,32,33,126,176

⁷⁶⁶ Mahmud Esad Seydişehir, *Ferâidü'l-Ferâiz*, Dersaadet, Selanik Matbaası, 1326, s. 3

⁷⁶⁷ Mahmud Esad Seydişehir, *a.g.e.*, s. 302-304

- a) İlm-i Ferâiz'in; tarifi, gayesi, mevzuu
- b) Verasetin şartları
- c) Mirasçılığa engel olan hususlar (mevâni-i irs)
- d) Miras hakkı bulunanlar (eshâb-ı ferâiz)
- e) Miras taksimi hesap usulleri
- f) Vasiyetlere dair hususlar
- g) Doğmak üzere olan veya kayıp şahısların hakları

1855 tarihli kurum kuruluş yazışmalarında, İlm-i Fıkıh ve İlm-i Feraiz'in uygulamasında (pratiğinde) mahareti olan bir zatın yeterli maaşla atanması istenmiştir. Yazıda; hâkim adaylarının ilm-i ferâizin mesele (problem) çeşitlerine göre “*defter-i kassâm*” düzenlemeyi öğrenmelerinin hedeflendiği belirtilmektedir. Ferâiz problemini “*defteri kassâm*”a (miras taksimatının kaydedildiği defter) yazarak usulüne göre çözümleyen adaylar, “*muallim efendiler*”e kontrol ettireceklerdir.⁷⁶⁸

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde; İlm-i Ferâiz'in ders olarak okutulacağı belirtilmiştir. Öğleden ikindiye kadar olan vakitte okutulması planlanan ders, daha ziyade pratik amaç gözetilerek okutulmuştur. Şöyle ki; dersin *Defter-i Kassâm Usûlü* (miras taksimatının yazıldığı defter) ile tutularak okutulması istenmiştir. Her talebe tuttuğu defteri müdür ve muallime kontrol ettirecektir. Şayet hataları var ise ilgililer tarafından gösterilerek düzeltilirecektir.⁷⁶⁹

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde; Ferâiz dersinin haftada iki gün işleneceği belirtilmiştir. Ferâiz dersini işleyecek olan muallim-i evvel, birinci sınıf talebesine bu ilimle alakalı olan malumatı “*Sirâciyye*”den,⁷⁷⁰ okutacaktır. Eserin Seyyid-i Şerif Cürçânî başta olmak üzere pek çok alim tarafından şerh ve haşiyeleri yapılmıştır.⁷⁷¹ İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıf talebelerine ise “*Salih Efendi*

⁷⁶⁸ BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 326-21224

⁷⁶⁹ “Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁷⁷⁰ Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî, *el-Ferâizü's-Sirâciyye*, Mustafa Şükrü Efendi Nüshası, H. 1292, <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/YZ0524.pdf>, (Erişim tarihi: 9.10.2022)

⁷⁷¹ Seyyid-i Şerif Cürçani, *Şerh-u Ferâiz-i Sirâciyye*, (Baskı tarihi ve yeri mevcut değil), <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL04030.pdf>, (Erişim tarihi: 9.10.2022)

Ceridesi”nden okutacaktır.⁷⁷² Derslerde gerektiği kadar İlm-i Hesap öğretilecek, miras taksimi ile alakalı örnek meseleler çözdürülecektir.⁷⁷³

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde; Ferâiz müderrisinin, bütün görüşleri beyan, meselelerin çözüm yollarını örnekler ile izah ve vasiyetler ile alakalı konuları anlatması istenmektedir. Müderris; ihtilafli konularda, tercih olan görüşü aktaracak, kırk hal konusunu işlemeye başladığından itibaren, her hafta talebeye yazdıracağı meselelerin hatasını düzelterek sahiplerine iade edecektir.⁷⁷⁴

İlm-i Feraiz derslerine Karlovalı Ahmed Efendi'ye (1897) kadar hususi bir kadro açılmadığı görülmektedir. Bu tarihe kadar, İlm-i Fıkıh derslerine giren müderrisler haftada iki defa da İlm-i Feraiz dersine girmişlerdir. Nitekim 1864-1869 arası İlm-i Fıkıh derslerine giren (Büyük) Ali Haydar Efendi'nin İlm-i Ferâiz ile alakalı müstakil bir eseri bulunmaktadır.⁷⁷⁵ Bu tarihten Mekteb-i Kudat dönemine kadar ise İlm-i Fıkıh hocaları İlm-i Feraiz dersine de girmişler, ancak bir müderris de hususi olarak İlm-i Feraiz dersi vermiş gözükmemektedir. Tahminimiz İlm-i Fıkıh müderrisinin İlm-i Feraiz'in teorisini öğrettiği, İlm-i Feraiz müderrisinin ise İlm-i Feraiz'in pratiğini (defter-i kassam usulü) öğrettiği yönündedir. İkinci bir ihtimal, İlm-i Fıkıh müderrisinin Defter-i Kassam usulü üzere taksimat yaptırdığı, İlm-i Feraiz müderrisinin de bu defterleri kontrol ettiği yönündedir. Çünkü bu dönem listelerinde, Defter-i Kassam dersi görülmemektedir. Mekteb-i Kudat ve sonrası dönemde, müstakil olarak Karlovalı Hulusi Efendi İlm-i Feraiz dersini, Hüseyin Halis Efendi ise Defter-i Kassâm dersini okutmuştur.

Medresetü'l-Kudat dönemine ait ulaşabildiğimiz iki adet *İlm-i Feraiz* imtihan kağıdı bulunmaktadır. Birisi 1. sınıflara, diğeri 2. sınıflara aittir. Kağıtlarda; sadece cevaplar bulunmakla birlikte, tam puan verilen imtihan kağıtlarından yaptığımız çıkarıma göre imtihan soruları şu şekildedir.⁷⁷⁶

⁷⁷² Salih Efendi, *Cerîde-i Ferâiz li-Salih Efendi*, Şirket-i Sahâfiye-i Osmaniye, H. 1322

⁷⁷³ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁷⁷⁴ “Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mekktupçuluğu, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

⁷⁷⁵ Ali Haydar Efendi (Büyük), *Teshîlü'l-Ferâiz*, İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1322

⁷⁷⁶ Soruların çözümünde kıymetli yardımlarını gördüğüm, İlm-i Feraiz uzmanı Selman Şenburç hocama teşekkür etmeyi bir vazife bilirim.

Birinci sınıf *İlm-i Ferâiz* sorusu: “Vefat eden zevcin, geride mirasçı olarak aşağıda verilen akrabaları bıraktığı durumda miras taksimatını yapınız.

- a) Zevce
- b) Anne
- c) (Anne bir) kız kardeş
- d) Babasının annesi
- e) Bir kız
- f) İki (anne baba bir) kız kardeş
- g) (Baba bir) kız kardeş
- h) (Baba bir) erkek kardeş”

Kağıtlara, *İlm-i Feraiz* müderrisi Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi ile birlikte iki mümeyyizin daha not verdikleri görülmektedir. Cevap kağıtlarına ulaşabildiğimiz 9 talebeden 7’sinin 10 tam puan aldıkları görülmektedir.⁷⁷⁷ Tam puan alanların yaptıkları taksimat şu şekildedir.

Zevce: vefat edenin evladıyla (kızı) beraber mirasçı olduğu için *sümün* (1/8) hisse alır.

Anne: vefat edenin evladıyla beraber (kızı) mirasçı olduğu için *südüs* (1/6) hisse alır.

(Anne bir) kız kardeş: vefat edenin evladıyla (kızı) beraber mirasçı olduğu için mirastan düşer.

Babasının annesi: vefat edenin annesi ile beraber mirasçı olduğu için mirastan düşer.

Kızı: vefat edenin erkek evladı olmayıp kız evladı tek olursa *nısf* (1/2) hisse alır.

İki (anne baba bir) kız kardeş: vefat edenin kızı ile beraber mirasçı oldukları için *asabe* olurlar. Hissesi belli olanlar (1/8, 1/6, 1/2 gibi) hisselerini aldıktan sonra geriye kalan malı alırlar.

(Baba bir) kız ve erkek kardeş: anne baba bir kız kardeş birden fazla olduğu için mirastan düşer.

Mal 48 hisseye ayrılır.

Zevce: 6 hisse

Anne: 8 hisse

Kız: 24 hisse

⁷⁷⁷ EDAM Arşivi, Feraiz 1. Sınıf İmtihan Kağıtları (9 Adet)

(Anne baba bir) kız kardeşler: $5*2=10$ hisse alırlar.

(Anne bir) kız kardeş, babanın annesi, (baba bir) kız ve erkek kardeşler mirastan düşerler. Pay alamazlar.

Diğer İlm-i Ferâiz imtihan kağıdı ise ikinci sınıflara aittir.⁷⁷⁸

İkinci sınıf *İlm-i Ferâiz* sorusu: *münâsaha* sorusudur. Şöyle ki vefat eden bir kişi mevcut ve bu kişinin mirasının taksim edileceği kişilerden biri de sonradan vefat etmiş bulunmaktadır. Yani iki nesli içine alan bir miras taksimi sorusudur. Soruyu çözecek talebenin ilk önce ilk vefat edenin mirasını taksim etmesi daha sonra da mirasçılardan vefat edenin mirası ile birlikte ikinci taksimi yapması gerekmektedir. Kağıtlara, İlm-i Feraiz müderrisi Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi ile birlikte iki mümeyyizin daha not verdikleri görülmektedir. İmtihandan 10 almış olan bir talebenin cevap kağıdından, sorunun nasıl olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Kağıda göre, sorunun şu şekilde olduğu düşünülmektedir.

Vefat eden bir zevce mevcuttur. Bu zevcenin aşağıda yazılı akrabaları vardır.

- a) Zevc
- b) Anne
- c) 2 Erkek çocuk
- d) 1 Kız çocuk

Vefat eden hanımın çocukları varsa zevc (rubu') $\frac{1}{4}$ hisse alır, eğer yoksa yarım (*nısf*) hisse alır. Bu soruda çocuklar olduğu için zevcin hakkı $\frac{1}{4}$ 'tür. Vefat edenin çocukları varsa annenin hakkı *südüis* ($\frac{1}{6}$) hisse olarak belirlenmiştir. *Asabe-i müştereke* olarak isimlendirilen 2 erkek bir kız evlat ise, malın kalanını 2 hisse erkeğe 1 hisse kıza olacak şekilde alırlar. Bu taksimata göre mirasın ilk paylaşımı şu şekilde yapılır.

Mal 60 hisseye ayrılır.

Zevc: 15 hisse alır.

Anne: 10 hisse alır.

2 erkek çocuk: $14*2=28$ hisse alırlar.

⁷⁷⁸ EDAM Arşivi, Feraiz 2. Sınıf İmtihan Kağıtları (36 Adet)

1 kız çocuk: 7 hisse alır.

Sorunun devamında 2 erkek kardeşten birinin vefat ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre bu erkeğin payına düşen 14 hisse, gerideki akrabaları arasında taksim edilecektir. Cevaplara göre bu erkeğin akrabaları şu şekildedir.

- a) Zevce
- b) Baba
- c) Anneanne
- d) 1 erkek kardeş
- e) 1 kız kardeş

Soruda, vefat edenin çocukları olmadığı için zevce *rubu'* ($\frac{1}{4}$) hisse alır. Baba taksimattan kalacak olanı alır. Anneanne *südüs* ($\frac{1}{6}$) hisse alır. Kardeşler ise babaları hayatta olduğu için mirastan pay alamazlar. Bu taksimata göre mirasın taksimatı şu şekildedir.

Zevce: 3 hisse alır.

Anneanne: 2 hisse alır.

Baba: kalan 7 hisseyi alır.

Zeydin bıraktığı 14 hissenin, 12 hisse şeklinde taksimi gerekmektedir. Bu iki miras taksiminin birleştirilmesi işlemine *münâsaha* ismi verilmektedir. İlk taksimat 6 ile, ikinci taksimat 7 ile içler dışlar çarpımı yapılarak genişletilir. Her iki taksimat birleştirildiğinde, mirasçıların paylarına düşen hisseler şu şekilde olmaktadır.

Mal 360 hisseye ayrılır.

Zevce: 90 hisse hanımından, 49 hisse oğlundan alır.

Anneanne: 60 hisse kızından, 14 hisse torunundan alır.

Hayatta kalan tek erkek kardeş: 84 hisse annesinden alır.

Vefat eden annenin tek kızı: 42 hisse alır.

Vefat eden erkek evladın hanımı: 21 hisse alır.

Tespit edilen senelere göre İlm-i Ferâiz derslerine giren müderrisler ve derse girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁷⁷⁹

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1879-1880	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	705
1880-1881	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	705
1881-1882	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	693
1882-1883	Muallimhane-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	693
1883-1884	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1884-1885	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1885-1886	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1886-1887	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1887-1888	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1888-1889	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	702-900
1889-1890	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	702-900
1890-1891	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1891-1892	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1892-1893	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1893-1894	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	900
1894-1895	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	630
1895-1896	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Sinoplu Ahmed Nazif Efendi	877
1895-1896	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	700
1896-1897	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	700
1897-1898	Mekteb-İ Nüvvab Feraiz Muallimi	Karlıvalı Ahmed Hulusi Efendi	232

⁷⁷⁹ İSAM. MŞH. Bab-ı Fetva Merkez Maaş Defterleri, Defter No: 2979, s. 17; Defter No: 2980, s. 17; Defter No: 2981, s. 37,38;
İSAM. MŞH. Bab-ı Meşihat İstanbul Memur ve Müderris Maaşları Defterleri, Defter No: 2992, s. 70; Defter No: 2993, s. 21;
İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Maaş Tahakkuk Cetveli Defterleri, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Merkez Dersiam Maaş Müfredat Defterleri, Defter No: 2870, s. 239; Defter No: 2869, s. 149; Defter No: 2865, s. 244; Defter No: 2876, s. 154;
İSAM. MŞH. Daire-i Meşihat Merkez Maaş Defterleri, Defter No: 2923, s. 192; Defter No: 2930, s. 95;
İSAM. MŞH. Deyn Defterleri, Defter No: 2711, s. 265,271;
İSAM. MŞH. İlmiye Aidatı Tekaudiye Defterleri, Defter No: 3166, s. 81; Defter No: 3098, s. 8; Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;
İSAM. MŞH. Memurin İdare-i Merkeziye Maaş Defterleri, Defter No: 2554, s. 186; Defter No: 2555, s. 183; Defter No: 2556, s. 207; Defter No: 2558, s. 239; Defter No: 2559, s. 235; Defter No: 2560, s. 283,289; Defter No: 2564, s. 281,289;
İSAM. MŞH. Memurin Maaş Defteri, Defter No: 2567, s. 432;
İSAM. MŞH. Memurin Tediye Defteri, Defter No: 2566, s. 99; Defter No: 2886, s. 60;
İSAM. MŞH. Sudur Maaş Defterleri, Defter No: 2587, s. 251; Defter No: 2591, s. 220,226; Defter No: 2600, s. 273,279; Defter No: 2601, s. 281,289;
BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

1897-1898	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	750
1898-1899	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	830
1900	Mekteb-İ Nüvvab Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	95-152
1900	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	830
1901	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	830
1901	Mekteb-İ Nüvvab Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	152
1902	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	830
1902	Mekteb-İ Nüvvab Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	152
1903	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	750
1903	Mekteb-İ Nüvvab Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	232
1904	Mekteb-İ Nüvvab Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	232
1904	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	750
1904-1905	Mekteb-İ Nüvvab Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	232
1904-1905	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	750
1905-1906	Mekteb-İ Nüvvab Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	232
1905-1906	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	750
1906-1907	Mekteb-İ Nüvvab Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	307
1906-1907	Mekteb-İ Nüvvab Fıkıh Ve Feraiz Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	825
1908-1909	Mekteb-İ Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	
1909-1910	Mekteb-İ Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	
1910-1911	Mekteb-İ Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	450-900
1911-1912	Mekteb-İ Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1912-1913	Mekteb-İ Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	900
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Feraiz Muallimi	Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi	

Tespit olunan bazı İlm-i Ferâiz müderrislerinin biyografileri şu şekildedir.

Kayserili Mahmud Hamdi Efendi: Mehmed Emin Efendinin oğlu olup 1864 senesinde Kayseri’de doğmuştur. İlk tahsilini Kayseri’de tamamladıktan sonra İstanbul’a gelmiş, Ders Vekili Ahmed Rasim Efendi’den icazet almıştır. 1892 yılında 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak Mekteb-i Nüvvab’dan mezun olmuştur.⁷⁸⁰ Aynı yıl Beyazıt Camii dersiamları arasına girip ders okutmaya hak

⁷⁸⁰ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.712

kazanmıştır. 1896 yılından 1907 yılına kadar Mekteb-i Nüvvab Dürer ve Feraiz muallimliklerinde bulunmuştur.⁷⁸¹ 1908 tarihinde Mekteb-i Nüvvab müdürlüğüne atanmıştır. Bir sene sonra Evkaf Mahkemesi müşavirliğine, birkaç gün sonra da Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi Azalığına atanmıştır. 1914 yılında Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye Reisi olmuşsa da bu vazifede fazla kalamamış o sene vefat etmiştir.⁷⁸² (Dosya No: 77, Sicil Defteri, C. 1, s. 354)

Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi: Ulemadan Ateşzade Süleyman Efendi'nin oğlu olup 1844 yılında Tokat'a bağlı Hafik kazasında doğmuştur. Beyazıt Camii'nde Karacasulu Ahmed Necib Efendi'de "*Kâdî Mîr*"e kadar okuyarak icazet almıştır. 1877 tarihinde, ulema heyeti önünde imtihan vererek dersiam olmuştur. Çeşitli tarihlerde Fetvahane memurluklarında bulunmuş, 1885'te Mekteb-i Nüvvab Mecelle muallimliğine atanmıştır.⁷⁸³ 1896'ya kadar bu derse girdiği tespit edilmiştir.⁷⁸⁴ Bu tarihten vefatından bir sene öncesine kadar (1902) Fıkıh ve Feraiz derslerine girdiği tespit edilmiştir.⁷⁸⁵ (Dosya No: 175)

Sinoplu Ahmed Nazif Efendi: Hacı Memiş Kaptan'ın oğlu olup 1830 tarihinde Sinop'un Abana köyünde (şu anda Kastamonu'nun bir ilçesi) doğmuştur. 1844 yılında İstanbul'a gelmiş, iki yılda hafızlığını tamamlamıştır. Beyazıt Dersiamlarından Ayaşlı Mustafa Tevfik Efendi'den icazet alarak 1861 yılında ders okutmaya başlamıştır. 1863 tarihinde dersiam olmuştur. 1879 tarihinde Muallimhane-i Nüvvab İlm-i Fıkıh ve Feraiz muallimliğine atanmıştır. 1896'ya kadar bu müderrisliğe devam ettiği görülmektedir.⁷⁸⁶ Bu tarihte Mekke-i Mükerrreme kadılığına atanmış, burada bir yıl

⁷⁸¹ İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2558, s. 237; Defter No: 2559, s. 233; Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2560, s. 281; Defter No: 2564, s. 281;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 249; Defter No: 2591, s. 218; Defter No: 2600, s. 273; Defter No: 2601, s. 281;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 265;

⁷⁸² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 27

⁷⁸³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 275

⁷⁸⁴ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98; Defter No: 2886, s. 59;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2554, s. 184; Defter No: 2555, s. 181; Defter No: 2556, s. 205; Defter No: 2557, s. 215; Defter No: 2558, s. 237

⁷⁸⁵ İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2558, s. 239; Defter No: 2559, s. 235; Defter No: 2560, s. 283

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 251; Defter No: 2591, s. 220

⁷⁸⁶ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2992, s. 70; Defter No: 2993, s. 21;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 99; Defter No: 2886, s. 60;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 81;

kalmıştır. 1899'da Meclis-i Eytâm Azalığı, 1901'de Mahkeme-i Teftiş Müfettişliğine atanmış, buradaki görevine devam ederken 1905 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁸⁷ (Dosya: 176)

Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi: Fatih Camii dersiamlarından olduğu bilinmektedir. 1908 yılından kurumun kapanışına kadar İlm-i Feraiz deslerine girmiştir.⁷⁸⁸

c) Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Medeni Hukuk)

İslam'ın ilk dönemlerinde kamu hukuku ile alakalı alanda bazı konuların kuran ve sünnet ile düzenlenmemiş olması, idarecilere birtakım kanunlar yapabilme imkânı sağlamıştır. İslam tarihinin pek çok hükümdarı, ulemeden bu hususla alakalı düzenleme yapmalarını istemiştir. Gerek örfi hukuk gerekse şer'î hukuk ile alakalı olsun İslam âlimleri tarafından yardımcı kaynak olma babında birtakım çalışmalar yapılmıştır. Şer'î hukuk ile alakalı olarak, Çağatay hükümdarı tarafından Hanefi ulemasından Feridüddin Âlim'e hazırlatılan "*Fetâvây-ı Tatarhânîyye*" isimli fetva mecmuası, Sultan Alemgîr tarafından Hindistan Hanefi fukahasına hazırlatılan "*Fetâvây-ı Hindiyye*", kadınlara yardımcı olmak üzere hazırlatılan kaynak eserlerdendir. Ancak bu eserler mahkemelerde uyulması zorunlu olan kanun mecmuaları değildiler.⁷⁸⁹ Örfi hukuk ile alakalı olarak Nizamülmülk'ün tavsiyesi ile ulemaya hazırlatılan "*Mesâil-i Melikşâhî*" isimli kanun çalışması,⁷⁹⁰ idare hukuku ile

İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2554, s. 186; Defter No: 2555, s. 183; Defter No: 2556, s. 207; Defter No: 2558, s. 239

⁷⁸⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 190

⁷⁸⁸ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 239; Defter No: 2869, s. 149; Defter No: 2865, s. 244; Defter No: 2876, s. 154;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 8; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 432;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 192; Defter No: 2930, s. 95;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁷⁸⁹ Mehmet Gayretli, *a.g.e.*, s. 84

⁷⁹⁰ Ömer Menekşe, "Selçuklular'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Bir Hukuk Kodu Olarak el-Mesâilü'l-Melikşâhiyye fi'l-Kavâidi'ş-Şahsiyye", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2020, Say. 35, s. 565-598

alakalı Timur'un hazırlattığı iddia edilen “*Tüzûkât-ı Timur*” bu tür düzenlemelerdendir.⁷⁹¹

Klasik dönem boyunca Osmanlı Devleti’nde, kadıların el kitabı daha ziyade Molla Hüsrev’in *Dürer* kitabı ile Halebî İbrahim Efendi’nin yazmış olduğu *Mültekâ* kitabı idi. Hanefî mezhebine göre tercih edilen görüşle amel etmeleri, kadılardan istenmekteydi. Nişancılar tarafından kaleme alınan kanunnâmeler de uygulamada bütünlüğü sağlayan faktörlerdendi. Tanzimat sonrası kanunlaştırma çalışmalarında, Fransa’dan ticaret ve bazı kamu hukuku alanlarından istifade yoluna gidildi. Eksikliği hissedilen medeni kanun ile alakalı ise iki ayrı görüş ortaya çıktı. Birinci görüş Âlî Paşa ve taraftarlarının savunduğu Fransız medeni kanunun (*Code Civil*) çevirisinin yapılarak kullanıma sunulmasıydı. Bu görüşte olanlara göre ticaret ve ceza kanunları gibi bu hususta da Fransa’da uygulanan kanunlardan yararlanmak pekâlâ mümkündü. İkinci görüş ise Ahmet Cevdet Paşa ile Şirvanizade Rüşdü Paşa’nın savunduğu görüştü ki; fetva ve fıkıh kitaplarında dağınık halde bulunan kaide ve kuralların bir araya getirilerek maddeleştirilmiş bir hukuk kuralları bütününe meydana getirilmesi idi. Bu hususta ikinci görüş sahipleri galip gelerek, düşüncelerini tatbik sahasına koyabilmişlerdir.⁷⁹²

Berkes’e göre Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat rejimindeki ikiliklerin sembolüdür. İslami ilimlerde uzmanlaşmış büyük bir âlim olan paşa, aynı zamanda dünyanın çağdaşlaşma yürüyüşünü de kavramış açık düşünüşlü bir idarecidir. İslamcılara kıyasla ilerici, batıcılara kıyasla gelenekçi gözükmektedir. Paşaya göre her iki grubun içinde de mutaassıp zihniyet sahipleri mevcuttur. Bu sebepten şer’î hukukun ulema elinde başıboş kalmasına veya batıcıların gayreti, Fransızların baskısı ile Fransız hukukunun çevrilerek olduğu gibi kabul edilmesine karşı çıkmaktadır. Paşa, bu özellikleri ile Tanzimat devrinin aranılan adamıdır.⁷⁹³

Osmanlı Devleti’nin medeni kanunu (fıkıh kitaplarında muamelat kısmı) olarak nitelendirilebilecek Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, sadece Osmanlı hukuk tarihi için değil tüm İslam hukuk tarihi için de büyük önem arz etmektedir. Ahmet Cevdet Paşa’nın başkanlığındaki bir komisyon tarafından, fasılalarla 8 yılda tamamlanmıştır.

⁷⁹¹ A. Ahat Andican, “Tüzûkat-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?”, *Türkiyat Mecmuası*, 2017, C. 27/2, s. 33-83

⁷⁹² Ebu’lula Mardin, *a.g.e.*, s. 63

⁷⁹³ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 224

1876 yılında tamamlanan Mecelle, 1926 yılına kadar 60 yıl yürürlükte kalmıştır.⁷⁹⁴ Mecelle'nin müellifi; halk arasındaki yaygın kanaate göre Ahmet Cevdet Paşa olsa da hakikatte şahıs değil, heyettir.⁷⁹⁵

22 Mart 1869 (8 Zilhicce 1285) tarihli Esbâb-ı Mûcibe (Mecellenin yazılma gerekçeleri) Mazbatasında,⁷⁹⁶ Mecelle'nin yazılmasının nedenleri şu şekilde açıklanmıştır. İlm-i fikhin; dünyayı ilgilendiren bölümü, *münâkehât* (Aile Hukuku), *muâmelât* (Ticaret Hukuku) ve *ukûbât* (Ceza Hukuku) olmak üzere üçe ayrıldığı gibi *akvâm-ı mütemeddinenin* (medeni milletlerin) dahi Kanun-ı Esasi'leri (anayasa) bu şekilde üçe ayrılmaktadır ki Medeni Kanun ismi verilir. Asrımızda ticaret ile alakalı muameleler pek ziyade çeşitlenmiş bulunup poliçe ve iflas gibi şer'î kanundan istisna olunmuş meseleler için Ticaret Kanunu düzenlenmiştir. Bu gibi meselelerde bu kanunla amel olunup diğer meselelerde yine şer'î kanunlara müracaat olunur. Suçlar ile alakalı davalarda da bu şekilde hareket edilmektedir. Kanun ve nizamların asıl ve kaynağı *İlm-i Fıkıh* olmakla, nizami olarak görülmekte olan meselelerin pek çok farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu meseleleri fıkıh kitaplarına uygun şekilde halletmeye çalışan hâkimler, fikhî meselelere tam vakıf olamadıklarından güya kanun ve nizamların haricinde, duruşmaları istedikleri kalıba döküyorlarmış gibi bir hal ortaya çıkıp suizanna sebep olmaktadır. Devlet-i Aliye'nin ticaret mahkemelerinde dahi Ticaret Kanunu ile amel olduğu halde, ticaret ile alakalı olmayan teferruatlarında büyük zorluklar çekilmektedir. Avrupa kanunlarına müracaat olunsa, idari onay olmadığı için hüküm geçersiz sayılacaktır. Şer'î mahkemelere havale olunsa şer'î mahkeme konuyu esastan alıp yeni baştan görüşmeye başlayacaktır ki iş çatallaşacaktır. Ticari mahkeme azası fıkıh kitaplarına müracaat etsin denirse ki bu dahi mümkün değildir. İlm-i fıkıh bilgisi hususunda onlar da nizami meclis azaları ile aynı haldedir. *İlm-i Fıkıh* ise uçsuz bucaksız bir deniz olup ondan problemlere ait incileri bulup çıkarmak hayli maharet ve alışkanlık kazanmaya bağlıdır. Özellikle Hanefî mezhebi üzerine değişik asırlarda pek çok müçtehit gelip pek çok muhtelif görüşler ortaya çıkmıştır. Bu kadar farklı görüş içerisinde doğru olanı seçmek ve probleme uygulamak zorlaşmıştır. Kaldı ki asırların değişmesi ile örf ve âdete bağlı

⁷⁹⁴ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2011, s. 565-566

⁷⁹⁵ Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara, 2009, s. 12

⁷⁹⁶ "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası", *Düstur*, 1. Tertip, C. 1, s.22, 8 Zilhicce 1285 (22 Mart 1869)

olan fıkhi meseleler dahi değişir. Fetva kitapları; hadiselerle fıkıh kaidelerinin uygulanması ile verilmiş olan fetvaları içeren kitaplar demek olup, asırlardan beri Hanefî âlimleri tarafından verilen fetvaların, toplanarak kavranmasının imkânsız olduğu ortadadır. Bu sebepten; ihtilaflardan *âri* (soyutlanmış), tercih olunan görüşleri içeren, ilm-i fıkıhın muamelatına (alış- veriş) dair kullanımı kolay bir kitap yapılırsa, herkes kolaylıkla inceler ve işlerini ona tatbik eder. Hem şer’î mahkemelerde muteber hem de nizami mahkemeler için yeni kanun vaz’ına gerek bıraktırmayacak böyle bir eserin meydana gelmesi, hayli vakitten beri arzu olunan bir durum olup Meclis-i Tanzimat Dairesi’nde bir ilmi cemiyet teşkil edilmiş ve haylice mesai ile bu zamana nasip olmuştur.⁷⁹⁷

Mecelle, klasik Arapça ve Türkçe fıkıh kitaplarından sonra bu türde yazılan ilk eserlerdendir. Akıcı bir Türkçe ile yazılan eser; günümüz hukuk dilinin Türkçeleşmesinde ve Türkçe hukuk terimlerinin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Hatta Tanzimat ve cumhuriyet dönemlerinde batıdan alınan kanunların, Türkçe karşılıklarının tespit edilmesinde ve çevrilmesinde Mecelle’nin önemli katkısı olmuştur. Bir örnek olarak Mecelle’deki akit isimleri ile Borçlar Kanunu’ndaki akit isimleri karşılaştırılabilir. Kemal Gözler’e göre eğer şer’î hukukun zengin terminolojisi olmasaydı, Batı hukukunun alınması teşebbüsü de başarıya çok zor ulaşırdı.⁷⁹⁸

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin *Kavaid-i Külliye* (genel ilkeler) ile alakalı yüz maddelik ilk bölümü, meşhur Hanefî âlimi İbn-i Nüceym’in⁷⁹⁹ “*el-Eşbâh ve’n-Nezâir*” adlı eserinden ilham alınarak hazırlanmıştır. Mecelle’nin *esbâb-ı mûcibe mazbatası*’nda bu husus mealen şu ifadelerle açıklanmıştır.

“Fetva kitapları, olayların fıkhi kaidelere uygulanmasına dair verilmiş fetvaları içeren eserler demektir. Bunca asırlardan beri Hanefî mezhebi büyükleri tarafından verilmiş olan fetvaların tamamının toplanmasının ve kavranmasının ne kadar imkânsız olduğu ortadadır. Binaenaleyh İbn-i Nüceym bir takım umumi ilke ve meseleleri toplayarak, bunlar sayesinde fıkhi problemleri kapsamlı bir şekilde çözmek yolunda bir çığır açmıştır. Ancak ondan sonraki asırlarda gelen âlimler onun açtığı yoldan

⁷⁹⁷ “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası”, *Düstur*, 1. Tertip, C. 1, s.22, 8 Zilhicce 1285 (22 Mart 1869)

⁷⁹⁸ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, C. 2, s. 444

⁷⁹⁹ Ahmet Özel, “İbn-i Nüceym”, Zeynüddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, s. 236

devam edecek kabiliyette olamamışlardır. Şimdi ise şer'î ilmlerde maharet sahibi ulemaya kıtlık geldiğinden nizami mahkemelerde ihtiyaç anında fıkıh kitaplarına bakarak hüküm verecek hâkim bulmak şöyle dursun, şer'î mahkemelere dahi yeterli miktarda kadı bulmak zordur.”⁸⁰⁰

Mecelle; içeriği itibariyle, batılı anlamda bir medeni kanun değildir. Mecelle’de; medeni kanunda değil de usul hukukunda bulunması gereken yargılama usulü ile alakalı dört bölüm bulunmaktadır. Bunlar; “*Kitab-ı İkrar*”, mahkemelerde önemli bir delil olarak değerlendirilen ikrar ile alakalı hususlara, “*Kitab-ı Dava*”, davanın şartlarına, husumete ve zaman aşımı gibi hususlara, “*Kitab-ı Beyyine*”, yargılama sürecinde kullanılacak deliller, yemin, şahitlik gibi hususlara, “*Kitab-ı Kazâ*” ise hâkimliğin niteliğine, yargılamanın nasıl yürütüleceğine, hükmün nasıl verileceğine dair konuları içermektedir. Bunların tamamı medeni kanunun değil usul hukukunun alanına girmektedir. Mecelle’de -medeni kanun kapsamında- bulunması gerekirken yer almamış olan meseleler de bulunmaktadır. Evlenme (*münâkehât*), boşanma (*talak*), nafaka gibi aile hukukuna ait meseleler ile miras, vasiyet ve vakıf ile alakalı hükümler de Mecelle’de yer almamıştır.⁸⁰¹

Bu şekildeki bir tercihin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak; Mecelle, nizami mahkemelerin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanmıştır. Bu sebepten şer'î mahkemelerin alanına giren aile hukuku ile alakalı konular düzenlemeye alınmamıştır. İkinci olarak; aile hukuku ve miras hukuku ile alakalı konular direk şahısları ilgilendirmekteydi ve daha nazik bir durum arz ediyordu. Bu konularda yapılacak bir düzenlemenin ortaya çıkarabileceği muhtemel tepkiler, diğer kanunlaştırma faaliyetlerini de sekteye uğratma ihtimali taşıyordu. Nitekim kırk yıl sonra şer'î hukuka uygun olarak düzenlenen Aile Hukuku Kararnamesi, sırf başka mezheplerden hüküm alındı diye gelen tepkiler neticesinde iptal edilmekten kurtulamamıştır. Ebül’ula Mardin’e göre, Fransa kanunlarının çevrilerek Osmanlı memleketlerinde uygulanmasını isteyen kuvvetli bir lobi mevcuttu. Hatta eski sadrazam Said Paşa dahi Fransa Medeni Kanununu Türkçeye çevirerek buna destek vermişti. İşte böyle bir ortamda Ahmed Cevdet Paşa’nın, Mecelle’yi hazırlarken sadece Hanefî mezhebine bağlı kalmayıp diğer mezheplerden de günün ihtiyaçlarına uygun kaideleri alması en azından Mecelle’yi eleştirenlere eleştirme fırsatını vermeyecekti. Böylelikle batı

⁸⁰⁰ Mecelle Cemiyeti, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Matbaa-i Osmaniye, 1300, s. 6

⁸⁰¹ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 571

hukukunun alınması çabalarına gerek kalmayacak, milli bir medeni kanun ortaya çıkarılmış olacaktı. Gerçekte bu şekilde bir kanun oluşturmak Ahmet Cevdet Paşa için zor değildi. Ancak Cevdet Paşa; sadece Hanefi mezhebinin tercih olunan görüşlerinden bir kanun oluşturmayı, kendi mezhebine bir sadakat ve vazife olarak görüyordu. Başka türlü hareket etseydi Mecelle Cemiyeti'ndeki diğer fakih arkadaşları ile ters düşme ihtimali de mevcuttu. Nitekim Hanefi Mezhebi âlimlerinden olmasına rağmen –zayıf görülen- İmam-ı Züfer'in bir görüşünü kanuna uyguladığı için büyük tartışmalar zamanın ulema muhitinde yaşanmıştı. Bu derece muhafazakâr bir ortamda diğer mezheplerden görüşleri de kanuna uygulamaya kalkması belki de tüm kanunlaştırma çabalarına sekte vuracaktı. Oysaki Cevdet Paşa çok kıymet verdiği bu çalışmayı tamamlayabilmek için senelerce çalışmış, didinmiş, mücadele etmişti. Düşmanları tarafından defalarca bakanlıktan alınıp, çeşitli yerlere valilik adı altında sürülmüştü. Bu kadar büyük meşakkatlerle meydana getirdiği bu eseri, ufak tartışmalar yüzünden heder etmek istemiyordu.⁸⁰²

Ahmet Cevdet Paşa'nın bu tür çekinceleri, Mecelle'ye olan hizmetlerine çok büyük bir noksanlık getirmemiştir. Onun ilmi mertebesinin yüksekliği ve gayreti olmasaydı bu eserin ortaya çıkması mümkün değildi. Nitekim kendisinin valilik ile İstanbul'dan uzaklaştırıldığı bir dönemde hazırlanan Mecelle'nin altıncı kitabı (*Kitabü'l-Vedîa*), Osmanlı âlimlerinden gelen eleştiriler üzerine toplatılmak zorunda kalmıştır. Bununla beraber Ahmet Cevdet Paşa bu büyük hizmeti üstlenirken, kendisinin bir hukuk uzmanı olmadığını dikkate almış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif memleketlerine dağılmış olan meşhur fakihlerin görüşlerine başvurmuştur. Mecelle Cemiyeti'nde müzakerelerin tam serbestlik içinde yapılmasını önemsemiş ve buna muvaffak olmuştur. Meşhur âlim İbn-i Abidinze Alaeddin Efendi'yi, beraberce çalışmaya razı ederek Şam'dan İstanbul'a gelmeye ikna etmiştir. Yine Şam müftüsü Mahmud Hamzavi Efendi ile devamlı surette haberleşerek görüşlerine önem vermiştir. Ahmet Cevdet Paşa, kendisi en büyük ilmi rütbeleri almış bulunmasına rağmen, ihtisasa (uzmanlığa) hürmet göstermeyi ve başkalarına layık oldukları mevki vermeyi bilmiştir. Bu sayede memleketin en tanınmış âlimlerini bir araya getirerek senelerce onları incitmeden aralarında bir ahenk oluşturarak bu muazzam çalışmayı neticeye ulaştırmıştır.⁸⁰³

⁸⁰² Ebul'ula Mardin, *a.g.e.*, s. 174

⁸⁰³ Ebul'ula Mardin, *a.g.e.*, s. 177

Mardin'e göre; Mecelle'nin hazırlanması, Fransız hukukunun yerleştirilmesi ihtimaline karşı ulema tarafından bulunmuş bir savunma mekanizmasıdır. Ancak O'na göre bu İslam hukukunun bir zaferi değildir. Aksine “*hukuki problemler vaz' ederken Batı Avrupa tarzı bir sunuş şeklinin gerekliliğine razı olmak zorunda*” kaldıklarını göstermektedir.⁸⁰⁴

Shaw'a göre; Osmanlı ilmiye sınıfının, modern yargı sisteminde son zamana kadar etkin olmasının nedenlerinden biri Mecelle'dir. Şer'î ve nizami mahkemelerde yapılan yargılamalar için temel yasa Mecelle'dir. Mecelle'nin hükümlerini anlama hususunda hiçbir zümre ilmiye mensupları ile yarışabilecek düzeyde değildir.⁸⁰⁵

Ahmet Cevdet Paşa Mecelle sayesinde, hukuk sistemimize bir hukuk dili kazandırmıştır. Muallim Cevdet'e göre İslam fikhini Türkçeleştirmiştir. Adliyenin düşünce sistemini dağınıklıktan kurtarmıştır. Cevdet Paşa tarih yazmada olduğu gibi hukuk tedrisatında da müceddittir. O'nun sayesinde İslam fihhi tedrisatı, terakki ve tekâmüle doğru adım atmıştır. Mecelle'nin evveline konulan 99 genel ilke (*Kavâid-i Külliye*) ile meselelere ilişkin hükümleri çıkarmak kolaylaşmıştır. Bu ilkeler matematikteki formüllerin gördüğü vazifeyi görecektir. Bu kaideleri öğrenen talebeler, Mecelle'deki tüm kitaplara bu kaideleri uygulayabileceklerdir. Paşa; açtığı bu çığır sayesinde, Türk gençlerinin hukuk düşüncesini düzene koymuştur.⁸⁰⁶

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin ders olarak okutulacağı belirtilmiştir.⁸⁰⁷ Mecelle, geleneksel Hanefî fikh kitaplarının aksine Türkçeydi. Müfredata bu kitabın eklenmiş olmasının gerekçesi, Muallimhane-i Nüvvab mezunlarının nizamî mahkemelerde de hakimlik yapabilecek olmalarından dolayı idi. Bu düzenleme ile kadıların yeni kanunlara ve usullere yabancı kalmaması amaçlanmıştır. 1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde; Mecelle mualliminin haftada iki gün derse girmesi istenmiştir. Muallim, Mecelle'deki bir meseleyi anlatacak daha sonra onunla alakalı teferruatı da işleyecektir. Daha sonra yargılama usulüne uygun olarak, mahkeme yargılama ve karar tutanağı (*i'lâm*) kaleme

⁸⁰⁴ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 46

⁸⁰⁵ Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge Uni. Press, 1971, C. 2, s. 119'dan aktaran Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, Birey Yayınları, İstanbul, 2004, s. 260

⁸⁰⁶ Muallim Cevdet, “Dârü'l-Muallimîn'in Yetmiş Birinci Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin İlk Müdürü Cevdet Paşa'nın Hayat-ı İlmiyesi Hakkında Konferans”, *Tedrisat Mecmuası*, Say. 39, s. 438

⁸⁰⁷ “Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

aldıracaktır. Talebenin yazdığı i'lâmlardan birinin kontrolünü ve düzeltmesini yaptıktan sonra geri kalanın kontrolünü ikinci müdür yardımcısına bırakacaktır.⁸⁰⁸

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde,⁸⁰⁹ Mecelle müderrisinin, birinci maddeden başlayarak aynı Dürer'de olduğu gibi meseleleri mahkeme duruşması şeklinde anlatması istenmiştir. Müderris, mezheplerin ihtilaflarını ve tercih olunan görüşün sebebini beyan edecektir. 4. Sınıf nihayetine kadar Mecelle'yi bitirecektir. Mecelle müderrisi de aldığı sınıfı, mezuniyete kadar takip edecektir.

7 Şubat 1923 (20 Cemaziyelahir 1341) tarihli 1. sınıf Mecelle imtihan cetvelinden, şu soruların sorulduğu tespit edilmiştir.⁸¹⁰

- 1- Manây-ı hakîkî müteazzir olduğunda (hakiki manaya hamletmek mümkün olmadığında) mecaza gidilir kaidesini izah ediniz.
- 2- Bir nevi meskûkât (madeni para) yerine eczâsı (madenin bir kısmı) verilebilir mi? Müstesnâsı (istisnası) var mıdır?
- 3- Müşteri bir malı pek pahalı olsa veya bayi (satıcı) pek ucuza satsa bey'i (alışverişi) feshetme hakkı var mı?
- 4- İstisna' (ön sözleşme ile emeğin satılması) nerelerde cârî (geçerli) olur?
- 5- Fuzûlînin (haksız olarak tasarruf olunan malın) icârı (kiralınması) caiz midir?

Her sorunun 2 puan olduğu imtihanda, imtihana giren 14 kişiden 9'u 7 ve üzeri puan almıştır. Talebelerin en çok zorlandıkları sorular 4. ve 5. sorulardır. Soruların daha ziyade ticaret hukuku ile alakalı Mecelle maddelerinden geldiği görülmektedir. Listede; Mecelle Müderrisi Ali Haydar (Arsebük) Efendi ile iki mümeyyizin imzaları bulunmaktadır.

⁸⁰⁸ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁸⁰⁹ "Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi", Meşihat-ı Ulyâ Mekktupçuluğu, **İlmiye Sâlnâmesi**, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hılâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

⁸¹⁰ EDAM, İmtihan Cedvelleri, 1341 Yılı 1. Sınıf İmtihan Cetveli

Tespit edilen senelere göre kurumda derse giren Mecelle-i Ahkam-ı Adliye müderrisleri şunlardır.⁸¹¹

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1879-1880	Muallimhane-İ Nüvvab Müdür Muavini Ve Mecelle Muallimi	Gümüşhaneli Mustafa Reşid Efendi	213
1880-1881	Muallimhane-İ Nüvvab Müdür Muavini Ve Mecelle Muallimi	Gümüşhaneli Mustafa Reşid Efendi	213
1881-1882	Muallimhane-İ Nüvvab Müdür Muavini Ve Mecelle Muallimi	Gümüşhaneli Mustafa Reşid Efendi	208
1882-1883	Muallimhane-İ Nüvvab Müdür Muavini Ve Mecelle Muallimi	Gümüşhaneli Mustafa Reşid Efendi	208
1883-1884	Mekteb-İ Nüvvab Müdür Muavini Ve Mecelle Muallimi	Erzurumlu Yusuf Ziya Efendi	500
1884-1885	Mekteb-İ Nüvvab Müdür Muavini Ve Mecelle Muallimi	Kuyucaklızade Mehmed Atıf Efendi	500
1885-1886	Mekteb-İ Nüvvab Müdür Muavini Ve Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	390
1886-1887	Mekteb-İ Nüvvab Müdür Muavini Ve Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	500
1887-1888	Mekteb-İ Nüvvab Müdür Muavini Ve Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	500
1888-1889	Mekteb-İ Nüvvab Muavini Ve Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	290-500
1890-1891	Mekteb-İ Nüvvab Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	500
1891-1892	Mekteb-İ Nüvvab Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	500
1892-1893	Mekteb-İ Nüvvab Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	500
1893-1894	Mekteb-İ Nüvvab Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	500
1894-1895	Mekteb-İ Nüvvab Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	500-487
1895-1896	Mekteb-İ Nüvvab Mecelle Muallimi	Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi	487
1895-1896	Mekteb-İ Nüvvab Mecelle Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	487
1896-1897	Mekteb-İ Nüvvab Mecelle Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	400

⁸¹¹ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17; Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2982, s. 10; İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2992, s. 70; Defter No: 2993, s. 21; İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 235,237,239; Defter No: 2869, s. 145,147; Defter No: 2865, s. 240-243; Defter No: 2876, s. 150,153; İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 188-190; Defter No: 2930, s. 91-93; İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 263; İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 4-6; Defter No: 3143, s. 57; Defter No: 3166, s. 80; İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 4,5; İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 184; Defter No: 2555, s. 181; Defter No: 2556, s. 205; Defter No: 2557, s. 215; Defter No: 2558, s. 237; Defter No: 2559, s. 233; Defter No: 2560, s. 281; Defter No: 2564, s. 279; Defter No: 2565, s. 337; İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 424-428; İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98; Defter No: 2886, s. 59; İSAM. MŞH. MMSD, Defter No: 2056, s. 10; İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 249; Defter No: 2591, s. 218; Defter No: 2600, s. 271; Defter No: 2601, s. 279; BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

1897-1898	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	400
1898-1899	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	400
1900	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	400
1901	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	400
1902	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi	400
1903	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Uşaklı Hasan Lütfi Efendi	400
1904	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Uşaklı Hasan Lütfi Efendi	400
1904-1905	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Uşaklı Hasan Lütfi Efendi	400
1905-1906	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Uşaklı Hasan Lütfi Efendi	400
1905-1906	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Uşaklı Hasan Lütfi Efendi	400
1906-1907	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Uşaklı Hasan Lütfi Efendi	475
1907-1908	Mekteb-î Nüvvab Mecelle Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	400
1908-1909	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Uşaklı Hasan Lütfi Efendi	
1908-1909	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	
1908-1909	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	
1909-1910	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Uşaklı Hasan Lütfi Efendi	
1909-1910	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	
1909-1910	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	
1909-1910	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Eşref Edib Efendi	
1909-1910	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	(Eşref Edib Efendi Gelmemekle) Kilisli Münir Efendi	
1910-1911	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	450-900
1910-1911	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Kulalı Mehmed Emin Efendi	450-900
1910-1911	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	450-900
1910-1911	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Münir Efendi	450-900
1911-1912	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	900
1911-1912	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1911-1912	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1911-1912	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Münir Efendi	900
1912-1913	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	900
1912-1913	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1912-1913	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1912-1913	Mekteb-î Kudat Mecelle Muallimi	Münir Efendi	900
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	900
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Münir Efendi	900
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	900
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Münir Efendi	900
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Mehmed (Fazıl) Arif Efendi	900
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	900

1916-1917	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Mehmed (Fazıl) Arif Efendi	900
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	900
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Mehmed (Fazıl) Arif Efendi	900
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	900
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Mehmed (Fazıl) Arif Efendi	900
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	900
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	900
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Mehmed (Fazıl) Arif Efendi	900
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi (Fazıl Arif Efendi Yerine)	900
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	900
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	900
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	900
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Bahri Efendi	900
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	900
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	900
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Mustafa Rıza Efendi	900
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	900
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	900
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Mustafa Rıza Efendi	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Hasan Lütfi Efendi	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Mecelle Muallimi	Bağdadi Mehmed Şakir Efendi	

Tespit ettiğimiz bazı Mecelle müderrislerinin biyografileri şu şekildedir.

Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük): Mecelle şârihi ve Adliye Nazırı Ali Haydar Efendi'nin biyografisi, meşhur mezunlar bölümünde ele alınacaktır.

Kuyucaklızâde Mehmed Atıf Efendi: Mısır Mollası Abdurrahman Nafiz Efendi'nin oğlu olup, 1850'de İstanbul'da doğdu. Bezm-i Âlem Vâlide Sultan

Rüşdiyesini bitirdi. Menlikli Hoca Ahmed Efendi ve Şeyh İbrahim es-Sekkâ'dan tefsir ve hadis icazeti aldı. Sahnı Seman Medresesi'nde müderrislik, 1885-1886 eğitim döneminde kısa bir müddet Mekteb-i Nüvvab'da müdürlük ve Mecelle müderrisliği yaptı.⁸¹² Evkaf Müfettişliği ve uzun müddet Evkaf-ı Hümayun Meclis Başkanlığı da yapan Atif Efendi, 1898 tarihinde vefat etti.⁸¹³ En önemli eseri Mecelle şerhidir.⁸¹⁴ Arazi Kanunnamesi'ne de bir şerh yaptığı bilinmektedir.⁸¹⁵

Kayserili Mahmud Hamdi Efendi: Mehmed Emin Efendinin oğlu olup 1864 senesinde Kayseri'de doğmuştur. İlk tahsilini Kayseri'de tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Ders Vekili Ahmed Rasim Efendi'den icazet almıştır. 1892 yılında 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak Mekteb-i Nüvvab'dan mezun olmuştur.⁸¹⁶ Aynı yıl Beyazıt Camii dersiamları arasına girip ders okutmaya hak kazanmıştır. 1896 yılından 1907 yılına kadar Mekteb-i Nüvvab Dürer ve Mecelle muallimliklerinde bulunmuştur.⁸¹⁷ 1908 tarihinde Mekteb-i Nüvvab müdürlüğüne atanmıştır. Bir sene sonra Evkaf Mahkemesi müşavirliğine, birkaç gün sonra da Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi azalığına atanmıştır. 1914 yılında Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye reisi olmuşsa da bu vazifede fazla kalamamış o sene vefat etmiştir.⁸¹⁸ (Dosya No: 77, Sicil Defteri, C. 1, s. 354)

Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi: Ulemadan Ateşzade Süleyman Efendi'nin oğlu olup 1844 yılında Osmanlı döneminde Tokat'a bağlı (Şimdi Sivas'a bağlı) Hafik kazasında doğmuştur. Beyazıt Camii'nde Karacasulu Ahmed Necib Efendi'de "*Kâdî Mîr*"e kadar okuyarak icazet almıştır. 1877 tarihinde, ulema heyeti önünde imtihan vererek dersiam olmuştur. Çeşitli tarihlerde Fetvahane memurluklarında bulunmuş, 1885'te Mekteb-i Nüvvab Mecelle muallimliğine atanmıştır. 1896'ya kadar bu derse

⁸¹² İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 97,98

⁸¹³ Hasan Güleç, "Âtif Mehmed Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 61

⁸¹⁴ Atif Bey, *Mecelle-i Akâm-ı Adliye Şerh-i Kitâbü'r-Rehn*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1318; Atif Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerh-i Kitâbü'l-Emânât*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1319; Atif Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerh-i Kitâbü'l-Büyû'*, Tanîn Matbaası, İstanbul, s. 1328; Atif Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerh-i Kitâbü's-Şirket*, Tanîn Matbaası, İstanbul, 1328

⁸¹⁵ Atif Bey, *Arâzi Kanunnâme-i Hümayunu Şerhi*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1319

⁸¹⁶ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.712

⁸¹⁷ İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2558, s. 237; Defter No: 2559, s. 233; Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2560, s. 281; Defter No: 2564, s. 281;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 249; Defter No: 2591, s. 218; Defter No: 2600, s. 273; Defter No: 2601, s. 281;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 265;

⁸¹⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 27

girdiği tespit edilmiştir.⁸¹⁹ Bu tarihten vefatından bir sene öncesine kadar (1902) fıkıh ve Feraiz derslerine girdiği tespit edilmiştir.⁸²⁰

Bağdadî Mehmed Şakir Efendi: Bilâd-ı Hamse payelilerden Bağdatlı Mehmed Said Efendi'nin oğlu olup 1863 tarihinde Bağdat'ta doğmuştur. İlk tahsilini burada yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Erzurumlu Yusuf Ziyaeddin Efendi ile Ateşî Mustafa Efendi'den icazet almıştır. 1884 tarihinde Mekteb-i Nüvvab'dan 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Mezun olduğu gibi, aynı kurumda müdür 2. muavinliğine atandığı görülmektedir.⁸²¹ 1907 yılına kadar 2. muavin olarak, bu tarihten kurum kapanıncaya kadar kâtip veya müdür muavini olarak idari vazifesine devam ettiği tespit edilmiştir.⁸²² Mehmed Şakir Efendi 1909 yılında Mecelle Muallimliğine atanmış ve bu vazifesini de kurum kapanıncaya kadar devam ettirmiştir.⁸²³ (Dosya No: 225, Sicil Defteri, C. 7, s. 126)⁸²⁴

Vezirköprülü Mehmed (Fazıl) Arif Efendi: Mustafa Ağa'nın oğlu olup 1864 tarihinde doğmuştur. İlk tahsilini Vezirköprü ve Amasya'da yaptıktan sonra İstanbul'a

⁸¹⁹ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98; Defter No: 2886, s. 59;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 184; Defter No: 2555, s. 181; Defter No: 2556, s. 205; Defter No: 2557, s. 215; Defter No: 2558, s. 237

⁸²⁰ İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2558, s. 239; Defter No: 2559, s. 235; Defter No: 2560, s. 283

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 251; Defter No: 2591, s. 220

⁸²¹ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17

⁸²² İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2886, s. 58;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 78; Defter No: 3098, s. 1; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 180; Defter No: 2555, s. 177; Defter No: 2556, s. 201; Defter No: 2557, s. 209; Defter No: 2558, s. 233; Defter No: 2559, s. 229; Defter No: 2560, s. 277; Defter No: 2564, s. 275;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2982, s. 9;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 245; Defter No: 2591, s. 214; Defter No: 2600, s. 267; Defter No: 2601, s. 277;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2912, s. 6; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 229; Defter No: 2865, s. 233; Defter No: 2876, s. 143;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 418;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 184; Defter No: 2930, s. 88;

BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁸²³ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 237; Defter No: 2869, s. 147; Defter No: 2865, s. 242; Defter No: 2876, s. 152;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 6; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 428;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 190; Defter No: 2930, s. 93;

BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁸²⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 102

gelmiştir. Fatih Camii Dersiamlarından Ödemişli Mustafa Fehmi Efendi'den icazet almıştır. 1895'te girdiği Mekteb-i Nüvvab'dan, 1899 tarihinde 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Fatih Camii'nde dersiamlık yaparken, hareketleri devlet için zararlı görülmele Amasya'ya sürgün edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönerek ders vermeye devam etmiştir. 1914 yılında Amasya mebusu seçilmiştir. Huzur Dersleri muhataplarındandır. 1915'ten 1919' kadar Medresetü'l-Kudat'ta, Mecelle müderrisliği yaptığı görülmektedir.⁸²⁵ Süleymaniye Medresesi Hılafiyat müderrisliğine atanmış ancak ömrü vefa etmeyip, 1922 tarihinde vefat etmiştir. (Dosya No: 3622, Sicil Defteri, C. 7, s. 148)⁸²⁶

Bafra Ahmed Hamdi Efendi: Bafra müftüsü Abbas Sıdkı Efendi'nin oğlu olup 1875 tarihinde Bafra'da doğmuş, ibtidai ve rüştiyeyi Bafra'da okumuştur. Daha sonra İstanbul'a gelip Fatih Camii dersiamlarından Eğinli Rahmi Efendi'den icazet almıştır. Ruûs imtihanını kazanarak 1902'de dersiam olduğu kayıtlıdır. 1905'te Mekteb-i Nüvvab'dan 3. derece hakimlik rütbesi ile birinci olarak mezun olmuştur.⁸²⁷ 1907-1910 arası Mekteb-i Kudat Mecelle Müderrisliği,⁸²⁸ 1910 yılından kurumun kapanışına (1924) kadar Dürer müderrisliği yapmıştır.⁸²⁹ 1929'da Süleymaniye'de ikamet ettiği bilinmele birlikte vefat tarihi tespit edilememiştir. (Dosya No: 226, C. 6, s. 260)⁸³⁰

Uşaklı Hasan Lütfi Efendi: Bodurzade Osman Ağa'nın oğlu olup 1864 yılında Uşak'ta dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Uşak ve çevre kasabalarda yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek Ders Vekili Ahmed Efendi'den icazet almıştır. Mekteb-i Nüvvab'dan 1894 yılında 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur.⁸³¹

⁸²⁵ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2876, s. 150;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. İATD, 3098, s. 5;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 426

⁸²⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 106

⁸²⁷ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 31

⁸²⁸ İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2565, s. 337;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 4

⁸²⁹ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 231; Defter No: 2869, s. 141; Defter No: 2865, s. 236; Defter No: 2876, s. 146;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 3; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 422;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 187; Defter No: 2930, s. 90;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁸³⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 142

⁸³¹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 140

1916'ya kadar çeşitli vilayetlerde kadı müşavirliği yapmıştır. Ağustos 1916'da Medresetü'l-Kudat müdürlüğüne atanmıştır. 2 eğitim dönemi kurum müdürlüğü yapmıştır.⁸³² Hasan Lütfi Efendi'nin 1903-1915 ve 1919-1924 yılları arasında, kurumda Mecelle muallimliği yaptığı bilinmektedir.⁸³³ Bu tarihlerde Mekteb-i Hukuk'ta da Mecelle okuttuğu sicilinde kayıtlıdır.⁸³⁴ (Sicil Defteri, C. 6, S. 173, Dosya No: 609) Hukuk-ı Aile ile alakalı "*Salâhu'r-Reşâd*" isimli bir eseri bulunmaktadır.⁸³⁵ Eserde Hukuk-ı Aile kararnamesinin şer'î yönlerini delillendirmeye çalışmıştır.

Kulalı Mehmed Emin Efendi (Hafız): Ulemadan Hacı Halil Efendi'nin oğludur. 1874 yılında Manisa'nın Kula ilçesinde dünyaya geldi. İbtidai ve rüştiyeyi memleketinde okudu. Daha sonra İstanbul'a gelerek Fatih Camii dersiamlarından Hezargradlı Osman Efendi'nin halkasına dahil oldu. 1899'da kendisinden icazet aldı. 1902'de ruûs imtihanını kazanarak Fatih Camii dersiamları arasına katıldı. 1905'te Mekteb-i Nüvvab'dan 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun oldu.⁸³⁶ 1914'ten 1917'ye kadar Medaris-i Aliye 4. Sınıflarına fıkıh müderrisliği yaptı. 1909'da Davutpaşa Mahkemesi katipliği, 1910'da Mekteb-i Kudat Mecelle müderrisliğine atandı.⁸³⁷ Talebelerin; derslerinden istifade edemediklerini belirtmeleri üzerine, bir sene sonra yerine başkası atandı. Daha sonraki senelerde, Fetvahane'de çeşitli vazifelerde bulundu. 1923 senesinde yapılan ve daha sonra yapılmayacak olan son Huzur Dersleri muhataplarındandır. 1961'de vefat eden Emin Efendi'nin Buhari-i Şerif'in şarihlerinden Askalânî'nin "*Münebbihât*" isimli eserini tercüme ettiği bilinmektedir.⁸³⁸

⁸³² İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 211; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 1

⁸³³ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2982, s. 10;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 235; Defter No: 2869, s. 145; Defter No: 2865, s. 240;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 189; Defter No: 2930, s. 92;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 263;

İSAM. MŞH. MİMMNVD; Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 4;

İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2564, s. 279;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 426;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2600, s. 271; Defter No: 2601, s. 279;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁸³⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 69

⁸³⁵ Hasan Lütfi, *Salâhu'r-Reşâd*, İstanbul, Matbaa-i Kütüphane-i Cihan, 1326

⁸³⁶ *İmiye Salnamesi*, s. 723

⁸³⁷ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21

⁸³⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 182;

Ebü'lulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966, C.3, s. 314

d) Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf (Vakıflara Ait Hükümler)

Dersin müfredata eklendiği 1912 – 1913 eğitim döneminden 1919 – 1920 eğitim döneminin sonuna kadar müderrisliğini, Elmalılı M. Hamdi Yazır yapmıştır.⁸³⁹ Yazır, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1919-1920 arası bir yıl Evkaf Nezareti'ne riyaset etmiştir.⁸⁴⁰ Bu tarihten okulun kapanışına (1924) kadar derslere, Mehmed Sabir Efendi girmiştir.⁸⁴¹ Okulun son eğitim dönemi olan 1923-1924 eğitim döneminin ortasında Mehmed Sabir Efendi'nin yerine Ebü'l-ulâ Mardin müderris olarak atanmıştır.⁸⁴²

Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın dersle alakalı, *İrşâdü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf* isimli bir eseri bulunmaktadır.⁸⁴³ Yazır, eserinde, nasıl batıda hukuk ilmi çeşitli şubelere ayrılmışsa, fıkıh ilminde de ihtisaslaşmanın gerektiğini belirtmiştir. Yazmış olduğu vakıflara ait hükümleri içeren bu kitapla amacının, vakıf hukuku ile alakalı kısmın, müstakil bir ilim dalı haline gelmesini sağlamak olduğunu kaydetmiştir.⁸⁴⁴

Elmalılı kitabının mukaddimesinde; yazmış olduğu eseri, ders notları ile bazı kanunları birleştirerek oluşturduğunu belirtir ve amacının, talebelere dağıtık ders notlarından kurtarmak olduğunu kaydeder.⁸⁴⁵ Ulaşabildiğimiz eser, bir mukaddime ve 5 fasıldan oluşmaktadır. Eserin son kısmı eksik olup 34. Maddede kalmıştır.

Elmalılı'ya göre Ahkâm-ı Evkâf ilminin tarifi şu şekildedir; “*Fi'l-i vakf ve levâhıkına ait ahkâm-ı şer'iyeyi bilmektir.*” Yani vakıf işlemini ve bu işleme dair şer'î hükümleri bilmektir. Kitabında; vakıflar ile alakalı kanuni ve örfi hükümlerden de bahsedeceğini, ancak bunları şeriata uygulayarak aktaracağı için tarife muhalif bir durumun oluşmayacağını belirtmiştir.⁸⁴⁶ Dersin konuları şu hususları içermektedir.

⁸³⁹ İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 434;

İSAM. MŞH. DİMDMM, Defter No: 2865, s. 220; Defter No: 2869, s. 165; Defter No: 2876, s. 171;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; Defter No: 2917, s. 49;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 9

⁸⁴⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 57

⁸⁴¹ İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 192; Defter No: 2930, s. 96;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3143, s. 57;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 56, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁸⁴² BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 56, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁸⁴³ Bu kitap, tıpkıbasım ve sadeleştirilmesi ile birlikte Nazif Öztürk tarafından yayınlanmıştır. Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995

⁸⁴⁴ E. Hamdi Yazır, *İrşâdü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1330, s. 19

⁸⁴⁵ E. Hamdi Yazır, *İrşâdü'l...*, s. 19

⁸⁴⁶ E. Hamdi Yazır, *İrşâdü'l...*, s. 21

- Vakfın tarifi ve geçerli olma şartları
- Vakfın (vakfedenin) taşınması gereken şartlar
- Mevkûfun (vakf olunanın) taşınması gereken şartlar
- Vakıftan yararlanacak olanlar ile alakalı hususlar

Ahkam ve Nizam-ı Evkaf derslerine giren müderrisler ile derslere girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁸⁴⁷

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1912-1913	Mekteb-İ Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi	300
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi	300
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi (4. Sınıflar)	Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi	300
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi	600
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi	600
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi	600
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi	600
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Mehmed Sabir Efendi	600
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Mehmed Sabir Efendi	600
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Mehmed Sabir Efendi	600
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Mehmed Sabir Efendi	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Ahkam Ve Nizam-ı Evkaf Muallimi	Ebül'ulâ Mardin (M. Sabir Efendi Yerine)	

Ahkam ve Nizam-ı Evkaf derslerine giren müderrislerin biyografileri şu şekildedir.

Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi: biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

⁸⁴⁷ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2869, s. 165; Defter No: 2865, s. 261; Defter No: 2876, s. 171; İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 192; Defter No: 2930, s. 96; İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 9; Defter No: 3143, s. 57; İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 434; BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

Ebü'l-ulâ Mardin: Alanında tek olan İlmiye Salnamesi ve Huzur Dersleri kitaplarının müellifi, hukukçu Ebü'l-ulâ Mardin'in biyografisi, meşhur müderrisler ile ilgili bölümde ele alınacaktır.

Mehmed Sabir Efendi: Hakkında ulaşabildiğimiz tek bilgi, 1923 tarihinde Bartın livası kadılığına tayin edildiğidir.⁸⁴⁸

e) Kanun-ı Arazi

Osmanlı Devleti'nin arazi hukuku, devlet topraklarının büyük bir kısmını oluşturan mîrî araziye göre şekillenmiştir. Mîrî araziler, Hz. Ömer'in Irak arazisi için öngördüğü hukuki statü göz önüne alınarak Hanefî hukukçular tarafından düzenlenmiştir. Bu statü, gerek toprağın sonraki nesillere intikali gerekse kullanım şekilleri yönünden devlete geniş bir yetki alanı tanımıştır.⁸⁴⁹

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti, tamamen toprağa dayalı bir ekonomiye sahipti. Memlekette umumi bir reform ve ıslahatı hedefleyen Tanzimat ricali, halkın toprağa tasarruf şeklini de bir düzene sokmak istedi. Arazi kanunnamesi, Tanzimat hareketinin en bariz karakterini temsil etmekteydi. Bu hususu Tayyib Gökbilgin aşağıdaki kelimelerle ifade etmiştir.

“Genel olarak, kendisini taklitçilikten kurtaramamış olmakla suçlandırılan bu devir icraatı, toprak hukuku müessesesinde ve sahasında çok mazbut ve şuurlu bir şekilde tecelli etmiş, ananesi olan orijinal bir toprak hukukunu tekemmül ettirerek (geliştirerek) ona bir kod hazırlamıştır. Şu hâlde 1274 (1858) arazi kanunnamesini Tanzimat'ın vücuda getirdiği en başarılı ve öz bir eser ve müessese olarak telâkki etmek gerektir.”⁸⁵⁰

Önceki Kanunname, daha önce ilan edilen kanunnamelerin hüküm ve ferman suretlerinin bir araya getirilmesi ve sonuna fetva şeklinde bazı meselelerin ilave edilmesiyle oluşturulmuştu. Yeni arazi kanunnamesi, bir mukaddime, üç bab olacak şekilde 132 maddeden oluşmaktadır. Bu şekildeki tertip ve tedvini daha sonraki kanunlaştırma çalışmaları için büyük bir yenilik teşkil etmiştir.

⁸⁴⁸ BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁸⁴⁹ M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku...*, s. 98

⁸⁵⁰ M. Tayyib Gökbilgin, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, *Bulleten*, Ocak 1967, C. 31, Say. 121, s. 106

Ebul'ula Mardin, kanun-ı arazi ve müellifini şu sözlerle methetmektedir. “*Arazi Kanunu, Cevdet Paşa'nın ibdâi (kendi oluşturduğu) bir eseri değildir. Fakat Ahkâm-ı Mer'îye risalesindeki karışık hükümlerin tezhib ve tedvinindeki mükemmeliyet kendisi için ebedi bir fahr-ü şeref hâlesi olabilir.*”⁸⁵¹

Tanzimat ile başlayan kanunlaştırma faaliyetleri içerisinde arazi kanunnamesi ile bu sahada geleneği olan ve tamamen taklit eseri olmayan bir çalışma yapılmaya çalışılmıştır.

Kanunname; Osmanlı Devleti'nde bulunan arazi çeşitleri, bu arazilerin kullanım usulleri, hukuki statüleri, intikal usulleri maddeler halinde işlenmiştir.

Yeni kanunname; bir köy veya kasaba arazisinin toptan olarak bir ahaliye toplu şekilde devrini değil, her bir ferde ayrı ayrı dağıtılmasını ve tapu verilmesini kararlaştırmıştır. Halkın toplu kullanımına ayrılan mera, orman ve koru gibi yerlerin tanımı yapılmıştır. Buraların birkaç kişinin kullanımına tahsis edilmesi veya çiftlik haline getirilmesi yasaklanmıştır. Böylece arazinin birkaç kişinin elinde toplanıp, halkın proleterya haline gelmesi engellenmek istenmiştir.⁸⁵²

Kanun-ı Arazi, şer'î ve örfî hukuka dayanılarak oluşturulmuştur.⁸⁵³ Bu bakımdan bir yenilik getiremese de bu konu ile alakalı dağınık halde bulunan kuralları toplaması ve Batı hukuk tekniğine uygun olarak sistematize etmesi açısından önemlidir. Şer'î hukukun şekil bakımından Batılılaştırılması yönünde önemli bir dönüm noktasıdır.⁸⁵⁴

Mekteb-i Kudat dönemi ile birlikte okulun müfredatına giren kanun-ı arazi dersini, ilk sene Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi okutmuş, daha sonra yerini meşhur hukukçu Ali Haydar Efendi'ye bırakmıştır. Kendisinin Kanun-ı Arazi ile alakalı “*Şerh-i Cedîd li Kânûni'l-Arâzî*” isimli eseri bulunmaktadır.⁸⁵⁵ Eserin mukaddimesinde Ali Haydar Efendi, Kanun-ı Arazi gibi hükümleri şer'î meselelerden çıkarılan bir kanunu yazmak için İlm-i Fıkha tam bir vukuf gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca mîrî (*emîrî*) arazi hakkında Devlet-i Aliye şeyhülislamlarının vermiş oldukları fetvaların da bilinmesinin önemli olduğunu yazmıştır.

⁸⁵¹ Ebul'ula Mardin, *a.g.e.*, s. 49-50

⁸⁵² M. Tayyib Gökbilgin, “*a.g.m.*”, s. 109

⁸⁵³ “Arazi Kanunnâmesi”, *Düstur*, 1. Tertip, C. 1. s. 165, 23 Şevval 1274 (6 Haziran 1858)

⁸⁵⁴ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2002, s. 285

⁸⁵⁵ Emin Efendizade Ali Haydar, *Şerh-i Cedîd li Kânûni'l-Arâzî*, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1321

Kanun-ı Arazi dersinde işlenen başlıca konular şunlardır.⁸⁵⁶

- a) Arazinin çeşitleri
- b) Arazilerde tasarruf çeşitleri
- c) Mîrî (devlete ait) arazilerden ferağ (hakkından vazgeçme)
- d) Mîrî arazinin intikali hususları
- e) Küçük ve mecnunların araziler üzerindeki hakları ve kullanım usulleri
- f) Arazi-i Metrûke (terk olunmuş araziler) ile alakalı hususlar
- g) Arazi-i Mevât (yerleşim yerlerinden çok uzakta kimsenin kullanımında olmayan araziler) ile alakalı hususlar
- h) Arazi intikallerine mâni olan hususlar

1913 – 1914 eğitim öğretim dönemi sonu 4. sınıf talebelerine yapılan Kanun-ı Arazi dersi imtihanında, aşağıdaki soruların sorulduğu tespit edilmiştir.⁸⁵⁷

- 1- Arâzi-i memlûke (sahipli arazi) kaç nevidir? Karye (köy) ve kasaba derûnlarında (içlerinde) bulunan mahallerin mülk olmasında karye ve kasaba derûnunda bulunmak yeterli midir?
- 2- Arâzi-i mevât (ölü arazi) neye derler? Bu'diyetin (uzaklığın) şart olması kime göredir?
- 3- Mevâni-i intikâl (miras intikaline mâni olan hususlar) nelerdir? Mâni-i intikâl olan katil (öldürme) ne gibi katildir?
- 4- Esbâb- intikâl (mirasın intikali yolları) nelerdir?
- 5- Ferâğın (arazideki hakkından vaz geçme) rüknü (şartı) nedir? Kitabet (yazı) ile ferâğ mün'akid (onaylanmış) olur mu? Beslemek şartıyla olan ferâğın hükmü nedir?

İmtihan sonuçlarına göre; imtihana giren 48 talebenin tamamı, 10 üzerinden 8 ve üzeri not almışlardır. En çok zorlandıkları sorunun, 5. soru olduğu görülmektedir. Listede; müderris Ali Himmet (Berki) Efendi ile diğer iki mümeyyizin imzaları bulunmaktadır.

⁸⁵⁶ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 6, Diyarbakır, 1986, s. 683

⁸⁵⁷ EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, 1332 Senesi 4. Sınıf Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli

1920 – 1921 eğitim öğretim dönemi sonu 2. Sınıf talebelerinin Kanun-ı Arazi dersi imtihanında, aşağıdaki sorular sorulmuştur.⁸⁵⁸

- 1- Arâzi-i memlûke (sahipli arazi) kaç nevidir ve hangisi beytü'l-mâle intikal ile arâzi-i emîrîye (devlet arazisi) olur?
- 2- Araziden, mutasarrıfları ne surette intifa' (faydalanma) edebilirler? Toprağından kiremit ve emsalini yapabilirler mi? Hüdây-ı nâbit otları (kendiliğinden biten otlar) kimindir?
- 3- Fuzûlen (haksız yere) veya tağallüben (zorla) zabt-u tasarruf olunan arazinin istirdadında (geri alındığında) üzerinde bulunan mezrûât (ekilmiş şeyler) ve tuham (tohumlar) hakkında ne gibi hüküm cereyân eder?
- 4- Esbab-ı tasarruftan (tasarruf sahibi olma sebeplerinden) biriyle mutasarrıf olan kimsenin arazisi bi'l-istihkak (hak kazanılarak) zabt edilse ğars etmiş (dikmiş) olduğu eşcâr (ağaçlar) ve inşâ etmiş olduğu ebniye (binalar) hakkında ne gibi hüküm cereyan eder?
- 5- Kâsirînin (tasarruf hususunda engeli bulunanların) arazisi kaç sebeple âhara (başka birine) ferağ (devretme) edilebilir?

İmtihan sonuçlarına göre imtihana giren 11 talebeden 1'i hariç tamamı 10 üzerinden 8 ve üzeri puan almışlardır. En çok zorlandıkları soru 1. sorudur. Listede; müderris Hayreddin Efendi ile diğer iki mümeyyizin imzaları bulunmaktadır.

İmtihanların ikisinde de her soru 2 puandır. İncelediğimiz her iki imtihanda da arazi çeşitleri, arazi intikal hususları ve ferağ ile alakalı hususlardan soru gelmiştir. 1914 imtihanında intikal ile alakalı iki soru çıkmışken, 1921 imtihanında intikal ile alakalı 1 soru çıkmıştır. 1921 imtihanında daha önceki imtihanda çıkmamış olan arazi üzerindeki ürünlerin kullanım hakları ile alakalı 2 soru çıktığı görülmektedir.

⁸⁵⁸ EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, 1339 Senesi 2. Sınıf Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli

Tespit edilen senelere göre Kanun-ı Arazi derslerine giren müderrisler ve derse girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁸⁵⁹

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1908-1909	Mekteb-İ Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hüseyin Hüsnü Efendi (Şeyhülislam)	
1909-1910	Mekteb-İ Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Ali Haydar Efendi (Küçük)	
1910-1911	Mekteb-İ Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Ali Haydar Efendi (Küçük)	300-600
1911-1912	Mekteb-İ Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Ali Haydar Efendi (Küçük)	600
1912-1913	Mekteb-İ Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Ali Haydar Efendi (Küçük)	600
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Ali Haydar Efendi (Küçük)	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Ali Himmet (Berki) Efendi (Yarım Dönem)	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hacı Evliya Efendi	600
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hacı Evliya Efendi	600
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hacı Evliya Efendi	600
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hacı Evliya Efendi	600
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hacı Evliya Efendi	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hacı Evliya Efendi	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hayreddin Efendi (Hacı Evliya Efendi Yerine)	600
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hayreddin Efendi	600
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hayreddin Efendi	600
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hayreddin Efendi	600
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Kanun-I Arazi Muallimi	Hayreddin Efendi	

Tespit edilen bazı Kanun-ı Arazi müderrislerinin biyografileri şu şekildedir.

Ali Haydar Efendi (Küçük): Mecelle şârihi ve Adliye Nazırı Ali Haydar Efendi'nin biyografisi, meşhur mezunlar bölümünde ele alınacaktır.

Ali Himmet (Berki) Efendi: Osmanlı ve Türk medeni hukuku alanındaki çalışmaları ile tanınan Ali Himmet (Berki) Efendi'nin biyografisi, meşhur mezunlar bölümünde ele alınacaktır.

Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi: biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

⁸⁵⁹ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 243; Defter No: 2869, s. 153; Defter No: 2865, s. 248; Defter No: 2876, s. 158;
İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 193; Defter No: 2930, s. 96;
İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 9; Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;
İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 434;
BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

f) Hukuk-ı Aile

Şer'î hukukta ayrıntıları en fazla düzenlenen alan, aile hukukudur. Kuran ve Hadis ile koyulan kuralların fazlaca bulunması, İslam hukukçularının bu alanda daha fazla faaliyette bulunmalarını sağlamıştır. Ailenin, toplumun temeli olmak bakımından önemini takdir eden İslamiyet bu alanda diğer alanlardan daha fazla hüküm koymuştur. Fıkıh kitaplarında muamelat bahsinde yer verilen aile hukuku; nikâh, boşanma, iddet, nesep, velilik, vesayet ve nafaka meselelerini hükme bağlamıştır.⁸⁶⁰

Aile hukuku ile alakalı içtihadın oldukça fazla olması devlet idarecilerinin muhtemel müdahalelerini en aza indirmiştir. Bununla birlikte Osmanlı aile hukukunda da örfî hukuka ait bazı düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Nikâh akitlerinin kadı iznine tabi olması, belli bir yaşa kadar kadınların veli izni ile evlenebilmeleri bunlardan bir kaçıdır.⁸⁶¹

Osmanlı aile hukuku tarihindeki en önemli gelişme, 1917 tarihinde düzenlenen “*Hukuk-ı Aile Kararnamesi*”dir.⁸⁶² Bu kararname yalnız Osmanlı hukuk tarihi için değil İslam hukuk tarihi için de bu alanda yapılan ilk kanunlaştırma hareketidir. Aynı zamanda ilk resmi düzenlemedir. Kararname, daha sonraki dönemde diğer İslam ülkelerinde de uygulanmaya devam etmiş ve yeni hazırlanan aile hukuku kanunnamelerine öncülük etmiştir. 1919’da iptal edilmek zorunda kalınan Hukuk-ı Aile Kararnamesi; Ürdün, Irak, Suriye, Mısır ve İsrail’de bir müddet daha uygulanmaya devam etmiştir.⁸⁶³

Aile hukuku ile alakalı meseleler, Şer’î mahkemelerin alanına girdiği için Mecelle’de bu alan ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmasına gerek duyulmamıştır. Mecelle Cemiyeti; farklı dinlerin kendi cemaat mahkemelerinde yüzyıllardır uygulamakta oldukları aile hukukuna müdahale etmek ve kanunlaştırma yapmak istememiştir. Mecelle’den yaklaşık kırk yıl sonra yapılan *Hukuk-ı Aile* düzenlemesinin karşılaştığı güçlükler göz önüne alındığında, böyle bir gecikmenin nedeni daha iyi

⁸⁶⁰ Sabri Şakir Ansay, “Aile Hukuku”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1952, C. 1, Say. 2, s. 21

⁸⁶¹ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 354

⁸⁶² “Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917), *Düstur*, 2. Tertip, C. 9, s. 762

⁸⁶³ Orhan Çeker, *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya, 1999, s. 10

anlaşılmaktadır. Üç ayrı dine mensup vatandaşları, sadece yargılama yeri yönünden bile bir araya getirmiş olması bu kararnamenin sonunu hazırlamaya yetmiştir.⁸⁶⁴

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Medresetü'l-Kudat ve Mekteb-i Hukuk müderrislerinden Mahmud Esad Seydişehrî'nin başkanlığını yaptığı bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyon; Hafız Şevket Efendi, Alibaş Hamza Efendi, Said Bey ve Mustafa Efendi'den oluşuyordu. İki kitap ve 157 maddeden oluşan kararname 25 Ekim 1917 (8 Muharrem 1336) tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁸⁶⁵

Kararnamenin dikkat çeken özellikleri şunlardır; İslam ve Osmanlı hukuk tarihinde, aile hukuku alanında yapılan ilk kanunlaştırma faaliyetidir. Müslüman, Hristiyan ve Yahudileri aynı düzenlemenin içine almış olsa da hukuk birliğini tam olarak sağlayamamıştır. Kararnamede her din için ayrı hükümler konularak geleneksel –iç işlerine müdahale etmeme- uygulaması devam ettirilmiştir. Ancak cemaatlerin ruhani reislerinin yargılama hakkı kaldırılmıştır. (Madde: 156) Bu kararname ile cemaat mahkemeleri kaldırılmış, yargı birliği sağlanması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Artık gayrimüslimler için ahval-i şahsiye davalarında tek yetkili merci mahalli mahkemelerdir. (Madde: 43-44) Kararnamede, Hristiyan ve Yahudiler için ayrı fasıllar açılmıştır. Bu kararname ile ilk defa olarak Hanefi mezhebinin haricindeki mezheplerden görüş alınmıştır. Kararname ile evlenme ve boşanmadaki devlet kontrolü artırılmıştır. Şer'î hukukta herhangi bir kısıtlama olmamasına rağmen nikâhın kadı veya naibinin huzurunda kıyılması şart kılınmıştır. Aynı şekilde boşanma durumunun koca tarafından belli bir müddet içerisinde tescil ettirilmesi, evlenme engelini bulunup bulunmadığına dair önceden ilan verilmesi, bu devlet kontrolünü artırmaya yöneliktir. (Madde: 33) Kararnamede, evlilik ehliyeti için erkeklere on sekiz kadınlara on yedi yaşını tamamlamış olmak şartı getirilmiştir. (Madde: 4) On iki yaşını tamamlamamış erkek ile dokuz yaşını tamamlamış kadının evliliğine hiçbir şekilde müsaade edilmemiştir. (Madde: 7) On yedi yaşını tamamlamış olan bir kadın evlilik için müracaat ettiğinde, veli izni aranmıştır. (Madde: 8) Kararname ile ilk defa çok evlilik (taaddüd-ü zevcât) hususunda sınırlama getirilmeye çalışılmıştır. Komisyon bu âdeti tamamen kaldırmak yerine, evlilik başlangıcında kadının tek eşliliği şart koşmasına izin veren bir düzenleme getirmiştir. Eğer erkek bu şarta riayet etmezse ikinci evliliği yaptığı anda boşanmış sayılacaktır. (Madde:38) Bir kadının eşinin

⁸⁶⁴ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 359-360

⁸⁶⁵ *Düstur*, 2. Tertip, C. 9, s. 762

kaybolması ve haber alınamaması durumunda, zevce eğer talep ederse kadı tarafından boşanmalarına hükmedilebilir. Bu karar; Balkan Harbi sonrası kaybolan ve haber alınamayan askerlerin çok olması ve geride bıraktıkları eşlerinin mağduriyeti nedeniyle, diğer mezheplerin görüşlerinden istifade edilerek alınmıştır. (Madde: 126)

Kararnamenin en dikkat çeken yönü, Hanefi mezhebi dışındaki içtihatlar ile kanunlaştırma yapılmış olmasıdır. Alışverişin geçerliliği için tarafların rızasını şart koşan, ancak evlilikte bunu şart koşmayan Hanefi mezhebi içtihadı yerine, ikrah (zorla) ile evlendirmelerin geçersizliğini savunan ve Şafii mezhebince verilen içtihat kabul edilmiş ve bu tür evlendirme geçersiz sayılmıştır. (Madde: 57) Aynı şekilde ikrah ile (zorla) meydana gelen boşama faaliyeti de diğer mezheplerin içtihadına itibar edilerek geçersiz sayılmıştır. (Madde: 105)⁸⁶⁶ Bu şekilde diğer mezheplerin görüşlerinden istifade edilmesi, kararnameye yoğun tepki gösterilmesine yol açmıştır.

Mecelle Cemiyeti de bu tür tepkileri tahmin etmiş olacak ki -kırk yıl önce- tüm kanunlaştırma çalışmalarının sekteye uğramaması için, aile hukuku ile alakalı kısmı gündemine almamıştır. Mecelle kanunlaştırma usulü yönünden, Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin önünü açmış, uygun bir zemin oluşturmuştur.

Hukuk-ı Aile Kararnamesinin üzerinden henüz iki yıl geçmeden yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kararda iki kesimin muhalefeti etkili olmuştur. Bunlar; yargı yetkisi ellerinden alınan gayrimüslim cemaatler⁸⁶⁷ ile diğer mezheplerden görüş alınmasını eleştiren bir kısım ulema'dır. Gayrimüslim cemaatler İstanbul'un işgalini fırsat bilerek baskılarını artırmışlar ve itilaf devletlerine şikâyetlerini iletmişlerdir. Bir kısım ulema ise diğer mezheplerin görüşlerinden istifade edilmesi ile çok eşliliğin sınırlandırılması gibi hususları eleştirilerinin merkezine koymuşlardır.⁸⁶⁸ Baskıların artması üzerine, 19 Haziran 1919 (20 Ramazan 1337) tarihinde yayınlanan geçici (*muvaakkat*) bir kanunla kararname yürürlükten kaldırılmıştır.⁸⁶⁹

Medresetü'l-Kudat'ta Hukuk-ı Aile dersi, sadece 2 eğitim dönemi (1918-1919 ve 1919-1920 eğitim dönemleri) işlenmiştir. Derse giren tek müderris, Mustafa Rıza

⁸⁶⁶ Sabri Şakir Ansay, "a.g.m.", s. 21

⁸⁶⁷ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 173

⁸⁶⁸ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *a.g.e.*, s. 97

⁸⁶⁹ "Hukuk-ı Aile Kararnamesinin İlgası Hakkında Kararname", *Takvim-i Vekayi*, No: 3853; *Düstur*, 2. Tertip, C. 11, s. 299, 20 Ramazan 1337 (19 Haziran 1919)

Efendi'dir.⁸⁷⁰ Müderrisin, aynı tarihlerde Sınıf-1 Mahsus'da Sakk-1 Şer'î dersine giren Zileli Mustafa Rıza Efendi olduğunu düşünmekteyiz. Bu zatın biyografisi şu şekildedir.

Zileli Mustafa Rıza Efendi: Müftü Hasan Efendi'nin oğlu olup, 1860 yılında zile kazasında doğmuştur. İlk tahsilini memleketinde yapıp İstanbul'a gelmiştir. Beyazıt Camii Dersiamlarından İstanbullu Hafız Eşref Efendi'nin derslerini takip ederek kendisinden icazet almıştır. 1892 yılından 1907 yılına kadar Erzincan, Niğde, Uşak gibi çeşitli vilayetlerde kadılık yapmıştır. 1909 yılında Mahkeme-i Evkaf Müdürlüğüne tayin edilmiş, 1911'de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye azası olmuştur. 1914'te İstanbul kadısı olmuştur. Aynı tarihte Medresetü'l-Kudat bünyesinde açılan Sınıf-1 Mahsus'ta Sakk-1 Şer'î müderrisliği de yapmıştır.⁸⁷¹ Buradaki müderrisliği sınıf kapanıncaya kadar sürmüştür (1914-1920).⁸⁷² Meşihat Arşivi maaş defterlerinden, kendisinin 1918-1920 arası iki eğitim döneminde Hukuk-ı Aile dersine girdiği görülmektedir.⁸⁷³

⁸⁷⁰ İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 8;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 432

⁸⁷¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 246

⁸⁷² İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2866, s. 214,175;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 20;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 452

⁸⁷³ İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 8;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 432

B. Nizami Hukuk (Kanun) Dersleri

a) Medhal-i İlm-i Hukuk (Hukuk İlmine Giriş)

1909 yılında, Mahkeme-i Temyiz azası Abdullah Efendi tarafından 1. sınıflara okutulmaya başlanmıştır.⁸⁷⁴ Derslerde; Münif Paşa tarafından yazılan ve Mekteb-i Hukuk talebesi Sabit Efendi tarafından bastırılan, Medhal-i İlm-i Hukuk kitabının okutulmuş olabileceğini düşünmekteyiz.⁸⁷⁵

Hukuk ilmi ile alakalı temel bilgilerin aktarıldığı dersin konuları, kitapta şu şekilde aktarılmaktadır.

“Medhal-i İlm-i Hukuk başlıca üç kısma taksim olunabilir. İş bu üç kısımdan kısm-ı evvel ilm-i hukuka dair malumat-ı umumiye ve kısm-ı sâni hukukun taksimatı ile iş bu taksimattan hasıl olan kısımlar arasında mevcut olan münasebat ve kısm-ı sâlis ilm-i hukukun tarihine dairdir.”⁸⁷⁶

Detaylı anlatımda ise şu maddelerin bu derste incelendiği belirtilmiştir; Hukuk ilminin tarifi, gayesi, mevzuu, ortaya çıkışı ve kısımları, hukukun bir kısmı olan kanunun tarifi ve kısımları, kanunların kimler tarafından vaz olunduğu, kanun ile idare edilen memleketlerde kimlerin kanun teklifine yetkili olduğu, bir kanunun yürürlüğe girebilmesi için nelerin gerekli olduğu, kanunların kimler tarafından tefsir edilebileceği, kanunları kimlerin icra edebileceği, kanunların iptal edilebilme hususları, mahkemelerin kaç türlü olacakları, mahkemelere atanacak hakimlerin hangi vasıflarda olacakları, hakimlerin yetkileri, yargılamada dikkat edilecek başlıca hususlar, hukukun tarihi, ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, hukuka dair yazılmış eserler, eski milletlerin hukukudur.

28 Mart 1920 (8 Receb 1338) tarihli 1. sınıfların Medhal-i İlm-i Hukuk (Hukuk İlmine Giriş) imtihanında, aşağıdaki soruların sorulduğu tespit edilmiştir.⁸⁷⁷

1- İlm-i Hukukun bed'i (başlangıcı)

⁸⁷⁴ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5

⁸⁷⁵ Münif Paşa, *Medhal-i İlm-i Hukuk*, Mekteb-i Sanâyi-i Şahane Matbaası, 1299/1882, (İBB Atatürk Kitaplığı, Yer Numarası: 340 NAM 1299)

⁸⁷⁶ Münif Paşa, *a.g.e.*, s. 8

⁸⁷⁷ EDAM Arşivi, 1338 Senesi Medhal-i İlm-i Hukuk İmtihan Cetvelleri, No: 5

- 2- Örf ve adetin şerâiti (şartları) ve bunlardan birinin izahı
- 3- Kanun yahut hukuk-ı mektûbe (yazılı hukuk)
- 4- Kanunun zamân-ı tesiri (geçerlilik süresi)
- 5- Kanunun tefsiri (yorumlanması)

Soruların, dersin temel konularının anlaşılıp anlaşılmadığına odaklandığı anlaşılmaktadır. Not cetvelinden, derslerden istenilen verimin alındığı görülmektedir. İmtihana giren 12 kişiden 6'sının tam puan aldığı, diğerlerinin ise 10 üzerinden 9 aldığı görülmektedir. Listede; bir muallim ve iki mümeyyizin imzaları bulunmaktadır.

Dersin işlenmeye başlandığı 1909 yılından kurumun kapandığı 1924 yılına kadar 3 farklı müderris tarafından, haftada 2 saat olarak işlendiği tespit edilmiştir. Eğitim dönemlerine göre müderrislerin vazife tarihleri şu şekildedir.⁸⁷⁸

EĞİTİM DÖNEMİ	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1	1909-1910	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
2	1910-1911	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
3	1911-1912	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
4	1912-1913	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
5	1912-1913	Mehmed Şakir Efendi
6	1913-1914	Mehmed Şakir Efendi
7	1914-1915	Mehmed Şakir Efendi
8	1914-1915	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
9	1915-1916	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
10	1916-1917	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
11	1917-1918	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
12	1918-1919	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
13	1919-1920	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
14	1920-1921	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
15	1921-1922	Abdullah Efendi (Mahkeme-İ Temyiz Azası)
16	1922-1923	İshak Muammer Efendi
17	1923-1924	İshak Muammer Efendi

⁸⁷⁸ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5;
 İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 19,20;
 İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 255; Defter No: 2869, s. 163; Defter No: 2865, s. 259;
 Defter No: 2876, s. 169;
 İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 15; Defter No: 3143, s. 57;
 İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 446;
 İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 198; Defter No: 2930, s. 102;
 BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

Medhal-i İlm-i Hukuk dersine giren muallimlerle alakalı herhangi bir bilgiye ulaşamadı.

b) Ceza Kanunu

Osmanlı âlimlerine göre *ukûbât* (ceza hukuku); insanların, Cenab-ı hakkın iradesine göre medeni olarak yaşayıp terakki edebilmeleri için vaz' olunan kanun ve nizamların ahkâmını (hükümlerini) korumak amacıyla konulan kurallardır.⁸⁷⁹

İslam hukukunun Ceza ile alakalı hükümleri üç kısımdır.

Birinci kısım; Kitap ve Sünnet ile sabit, miktar ve sınırı belirli olan cezalardır. Bu kısma had cezaları denir. Fıkıh kitaplarında çoğulu ile “*el-Hudûd*” başlığı altında zikredilmektedir. Had gerektiren suçlar; hırsızlık (*sirkat*), iffete iftira (*kazf*), yol kesme ve eşkıyalık, zina, içki içmek ve dinden dönmektir (*irtidat*). İhtilafı olmakla birlikte isyan da bu kısımdan sayılmıştır.

İkinci kısım; şahsa karşı işlenen suçlardır. Bunların cezası kısas veya tazminattır (*diyyet*). Fıkıh kitaplarında “*Kitâbü'l-Cinâyât*” ve “*el-Kısas*” başlıkları altında ele alınmıştır.

Üçüncü kısım; Kitap ve Sünnet ile miktar ve sınırları belirlenmeyerek takdiri devlete bırakılmış olan cezalardır. Osmanlı'da *Kanunnâmeler* ile belirlenen “*ta'zîr*” ve “*siyâset-i şer'îye*” cezaları bu sınıfa girmektedir.⁸⁸⁰

1840 tarihli “*Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu*”⁸⁸¹ ile 1851 tarihli “*Kanûn-ı Cedîd*”,⁸⁸² Sultan Abdülmecid dönemi düzenlemelerindedir. Her iki kanunnamede de vaz' olunan kuralların şer'i şerife uygun olduğu, şeriatça konulan kaidelerin değişikliğe uğratılamayacağı ifade edilmiştir. Had cezalarına değinilmeyen

⁸⁷⁹ Ahmet Akgündüz, “1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-i İrtikab Kanunnamesi”, *Belleten*, Nisan 1987, C. 51, Say. 199, s. 153

⁸⁸⁰ Ahmet Akgündüz, “a.g.m.”, *Belleten*, s. 154

⁸⁸¹ “Ceza Kanunname-i Hümayunu”, Sekiz Karakoç Külliyyatı, Dosya: 5, No: 992, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, El Yazma, Gurre-i Ramazan 1256 (27 Ekim 1840)'den aktaran Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986, s. 809

⁸⁸² “Kanun-ı Cedid”, Sekiz Karakoç Külliyyatı, Dosya: 7, No: 997, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, El Yazma, 15 Safer 1267 (20 Aralık 1850)'den aktaran Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s. 831

kanunnamelerde (çünkü bunların miktarları zaten kadılar tarafından bilinmektedir.), değişken olan ta'zir cezalarına yer verilmiştir.⁸⁸³

1858 tarihli “*Ceza Kanunname-i Hümayunu*”nun 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu’ndan yararlandığı görülmektedir. Akgündüz’e göre bu yararlanma tercüme ile aktarım yönünden değildir. Daha ziyade kanunun tertip ve sistem yönünden örnek alınması ile alakalıdır.⁸⁸⁴ Komisyonun başkanlığını Şer’î hukuk taraftarı olduğu açıkça bilinen Ahmet Cevdet Paşa’nın yaptığı düşünülürse, O’nun Fransız Ceza Kanununu aynen ictibas etmeyerek kendi düşünce dünyasına göre bir düzenlemeye tabi tuttuğu düşünülebilir.

Kanunnamenin birinci maddesinde; doğrudan doğruya hükümet (devlet) aleyhine işlenen suçlar ile şahsa karşı işlendiği halde kamu düzenini de bozmuş olan suçların cezalandırılmasının devlete ait olduğu belirtilmiştir. Bu suçların ta'zir cezaları kapsamında olduğu belirtilerek, İslam hukukuna göre devlet idaresine bırakılan kısımdan olduğu açıklanmıştır.⁸⁸⁵ Kanunnamenin tamamına yakını ta'zir cezaları ile alakalıdır. Yalnız bu cezaların düzenlenmesinde Avrupa Hukukuna müracaat olunmuştur. Özet olarak bu kanunname; ta'zir cezalarını düzenlemiş, kısas ve cinayet davaları ile şer’î şerifin hüküm verdiği kısımlara karışmamış, had cezalarına ise değinmemiştir. Had cezası uygulanması gereken suçlara (hırsızlık, zina, iftira, içki içme vs.) çeşitli derecelerde ta'zir cezaları getirmiştir. Ancak bu ta'zir cezalarının, had cezası uygulanmadığı takdirde mi yoksa had cezası ile birlikte mi olduğu belirtilmemiştir. Bu yönü ile bu kanun daha önceki ceza kanunnamelerinden farklılık göstermektedir.

Fransız Ceza Kanunu’nda bulunan devlet başkanına saldırılar bölümü bu kanunda yer almamıştır. Bunun yerine şer’î hükümlere ve çok kadınla evlilik, rüşet yaşı gibi konulara yer verilmiştir. Bu kanunnamedeki cezalar, Fransız Ceza Kanunundakilere oranla daha düşük tutulmuştur. Kısas ve diyet gibi şer’î hukuka ait cezalar şer’î mahkemelere bırakılırken diğer cezalar nizami mahkemelere bırakılmıştır.⁸⁸⁶

⁸⁸³ Ahmet Akgündüz, “a.g.m.”, *Bellelen*, s. 163

⁸⁸⁴ Ahmet Akgündüz, “a.g.m.”, *Bellelen*, s. 164

⁸⁸⁵ “*Ceza Kanunname-i Hümayunu*”, 28 Zilhicce 1274 (9 Ağustos 1858), *Düstur*, 1. Tertip, C. 1, s. 537

⁸⁸⁶ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *a.g.e.*, s. 283

Okulda Kanun-ı Ceza derslerinin, 1. sınıflara verildiği görülmektedir. Ulaşabildiğimiz (1920 tarihli) tek *Kanun-ı Ceza* imtihan not cetvelinde aşağıdaki soruların sorulduğu kayıtlıdır.⁸⁸⁷

- a) Mücrimiyet (suçluluk) hâsıl olmak (oluşması) için kaç şart lazımdır?
- b) Kanun-ı Ceza, cürmü (suçu) kaç kısma taksim eder? Cezaları nedir?
- c) Cerâim-i i'tiyâdiye (alışkanlık haline geldiği düşünülen suçlar) nedir?
- d) Ceza nasıl olmalı?
- e) Ahkâm-ı cezâiyenin (ceza hükümlerinin) kıyasen tatbiki caiz midir?

İmtihana giren talebelerin, biri hariç tamamının dersten tam not aldıkları görülmektedir. İmtihan not cetvelinde, muallim Rıfat Efendi ile diğer iki mümeyyizin imzaları bulunmaktadır.

Medresetü'l-Kudat'ta Kanun-ı Ceza derslerine, ilk olarak Mekteb-i Hukuk'un müdürü olan Abdülhalik Midhat Bey girmiştir. Kendisinin "*Hukûk-ı Cezâiye*" adında bir kitabı bulunmaktadır.⁸⁸⁸ Midhat Bey'in 1911'deki vefatından sonra, aralarında Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin de bulunduğu üç müderris daha bu derse girmişlerdir.⁸⁸⁹

⁸⁸⁷ Çamlıca Araştırma Kütüphanesi Arşivi, *1338 Senesi 1. Sınıf Kanun-ı Ceza İmtihan Cetveli*, 26 Recep 1338 (17 Nisan 1920)

⁸⁸⁸ Abdülhalik Midhat, *Hukûk-ı Cezâiye*, Dersaadet, Ahmed Sâkî Bey Matbaası, 1325

⁸⁸⁹ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 247; Defter No: 2869, s. 155; Defter No: 2865, s. 251; Defter No: 2876, s. 161;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 194; Defter No: 2930, s. 98;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 11; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2565, s. 327;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 438;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

Kanun-1 Ceza dersine giren müderrisler ve girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁸⁹⁰

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1907-1908	Mekteb-İ Nüvvab Kanun-1 Ceza Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	500
1908-1909	Mekteb-İ Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	
1909-1910	Mekteb-İ Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	
1910-1911	Mekteb-İ Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	300-600
1911-1912	Mekteb-İ Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	600
1912-1913	Mekteb-İ Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi (Şeyhülislam)	600
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi (Şeyhülislam)	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi (Şeyhülislam)	600
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi (Şeyhülislam)	600
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Mustafa Reşid (Belgesay) Bey	600
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Mustafa Reşid (Belgesay) Bey	600
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Mustafa Reşid (Belgesay) Bey	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Mustafa Reşid (Belgesay) Bey	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Kilisli Rifat (Bilge) Bey	600
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Kilisli Rifat (Bilge) Bey	600
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Kilisli Rifat (Bilge) Bey	600
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Kilisli Rifat (Bilge) Bey	859
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 Ceza Muallimi	Kilisli Rifat (Bilge) Bey	

Kurumda derse giren Kanun-1 Ceza müderrislerinin biyografileri şu şekildedir.

Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi: Biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

⁸⁹⁰ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 247; Defter No: 2869, s. 155; Defter No: 2865, s. 251; Defter No: 2876, s. 161;
İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 194; Defter No: 2930, s. 98;
İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 11; Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;
İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2565, s. 327;
İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 438;
BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

Kilisli Muallim Rifat (Bilge) Bey: Divan-ı Lügati't-Türk adlı eserin editörlüğünü yapan Rifat (Bilge) Efendi'nin biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Abdülhalik Midhat Bey: Meşhur ulema ailesi Kevâkibîzâdelerden olup⁸⁹¹ 1868 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mülkiyenin İdadi kısmını bitirdikten sonra 1891'de yüksek kısmından mezun oldu. Maarif Nezareti'ne bağlı çeşitli komisyonlarda katiplik ve azalık yaptı. 1909 Nisan'ında Mekteb-i Hukuk müdürlüğüne tayin olundu. Müdürlüğü müddetince Medresetü'l-Kudat'ta Kanun-ı Ceza derslerine de girdi. Her iki vazifeyi de devam ettirirken 1911 yılında vefat etti.⁸⁹² Coğrafya, ceza kanunu ve ceza muhakeme usulüne dair basılmış eserleri bulunmaktadır.⁸⁹³

Mustafa Reşid (Belgesay) Bey: Beşiktaş Belediye reisi Mehmed Rıza Bey'in oğlu olup 1887'de İstanbul'da doğmuştur. Şeyhülislam Hayri Efendi amcasıdır. İlk tahsilini Beşiktaş'ta yaptıktan sonra Mekteb-i Hukuk'a girmiş ve buradan 1908'de mezun olmuştur. Adliye Nezareti tarafından Paris'e gönderilen Mustafa Bey, Paris Hukuk Fakültesi'ni de bitirmiştir. 1914 yılında geri dönen Belgesay, Mekteb-i Evkaf'ta Kanun-ı Ceza derslerine girmiştir. 1915 yılında Darulfünun'da Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye derslerine girmiştir. Aynı tarihlerde Medresetü'l-Kudat'ta da Kanun-ı Ceza dersine girdiği görülmektedir. 1955 yılında Ordinaryüs Profesör olarak emekliye ayrılmıştır. HMUK'a dair hazırladığı tasarıların çoğu sonradan kanunlaştırılmıştır. *Medeni Kanun Şerhi* ve *Adliye Hukukunun Esasları* isimli kitapları mevcuttur.⁸⁹⁴

⁸⁹¹ Zeynep Altuntaş, "Kevâkibîzâdeler: Osmanlılarda Bir Ulema Ailesi", *BSV Bülten*, Say. 67, Mayıs/Ağustos 2008, s. 104

⁸⁹² Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, C. 3, s. 460

⁸⁹³ Abdülhalik Midhat, *Coğrafya Muallimi*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1314;

Abdülhalik Midhat, *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâiye Şerhi*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1324;

Abdülhalik Midhat, *Hukûk-ı Ceza*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1326;

Abdülhalik Midhat, *Usul-ı Cezaiye*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1326;

Abdülhalik Midhat, *Hukuk-ı Cezaiye*, Ahmed Saki Bey Matbaası, Dersaadet 1325

⁸⁹⁴ Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, İstanbul, 1958, s. 487-499

c) İcra Kanunu

Konusu; hak sahibinin hakkının alınması için uyulması gereken kurallar ve hükümlerdir. Bu haklar, yerine getirilmesi mecburi olan bir hüküm belgesine dayanmak mecburiyetindedir.⁸⁹⁵ İlgili kanun; 5 bab (bölüm) ve 149 maddeden oluşmaktadır. Kanunun ele aldığı konular şu şekildedir.⁸⁹⁶

1. Bab: İcra reisleri ve memurlarının kanunî vazifeleri
2. Bab: İcranın şartları ve bununla ilişkili bazı hususlar
3. Bab: İcra usulü
4. Bab: Borçlunun menkul ve gayrimenkul mallarının haczi
 1. Fasıll: Borçlunun menkul mallarının haczi ve satışı
 2. Fasıll: Borçlunun 3. şahıslarda bulunan nakit ve mallarının haczi
 3. Fasıll: Görevde bulunan memurların maaşlarının haciz usulü
 4. Fasıll: Gayrimenkul malların haczi ve satışı
 5. Fasıll: Satılan veya borçludan tahsil edilen malların, alacaklılara taksimi usulü
 6. Fasıll: Alacaklarda öncelik hususu ve dereceleri
5. Bab: Borçlunun hapsi

Mekteb-i Kudat'ta 1908-1909 eğitim öğretim döneminden itibaren okutulmaya başlanılan Kanun-ı İcra dersi okul kapanıncaya kadar devam etmiştir. 1914 tarihli nizamnamede, 4. sınıflara haftada 1 saat olarak bu dersin verildiği görülmektedir.⁸⁹⁷

⁸⁹⁵ Mustafa Reşid, *Mufasssal, Amelî ve Nazarî Turuk-ı İcrâiye: Kânûn-ı İcrâ*, İstanbul, Kader Matbaası, H. 1341, s. 1

⁸⁹⁶ *Düstur*, 2. Tertip, C. 6, s. 613, 15 Cemaziyelahir 1332 (11 Mayıs 1914)

⁸⁹⁷ *İtmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 687

Okulda Kanun-1 İcra dersine giren müderrisler ve girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁸⁹⁸

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1908-1909	Mekteb-i Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Ali Haydar Efendi (Küçük)	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi (Şeyhülislam)	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	150-300
1911-1912	Mekteb-i Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1912-1913	Mekteb-i Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mehmed Necmeddin Efendi	300
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Mehmed Necmeddin Efendi	300
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Şevki Bey	286
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Kanun-1 İcra Muallimi	Şevki Bey	

Kanun-1 İcra dersine giren bazı müderrislerin biyografileri şu şekildedir.

Ali Haydar Efendi (Küçük): Mecelle şârihi ve Adliye Nazırı Ali Haydar Efendi'nin biyografisi, meşhur mezunlar bölümünde ele alınacaktır.

⁸⁹⁸ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 253; Defter No: 2869, s. 163; Defter No: 2865, s. 258; Defter No: 2876, s. 168;
İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 197; Defter No: 2930, s. 100;
İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 14; Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;
İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 444;
BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi: Biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi: Hacı Yusuf Ziya Efendi'nin oğlu olup 1875'te Manisa/Akhisar'da doğmuştur. İlk tahsilini memleketinde yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek medrese tahsili ile icazet aldığı belirtilmiştir.⁸⁹⁹ 1899 yılında kaydolduğu Mekteb-i Hukuk'tan 1904 yılında birincilikle mezun olmuştur. Arapça ve Farsça bilen Mustafa Fevzi Efendi, tahsili sırasında Almanca ve Fransızca da öğrenmiştir.

Mustafa Fevzi Efendi, 1905-1908 arası Mekteb-i Hukuk Mecelle muallimliği yapmıştır. 1907-1908 Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lâmât-ı Nizamiye muallimliği,⁹⁰⁰ 1908-1921 arası Mekteb-i Kudat / Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye muallimliği,⁹⁰¹ 1908-1910 arası aynı kurumda Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye muallimliği,⁹⁰² 1910-1921 arası da Kanun-ı İcra muallimliği yapmıştır.⁹⁰³

1912-1919 arası Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda, Saruhan (Manisa) millet vekili olarak bulundu. İstiklal Harbi müddetince Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeliği yaptı. TBMM'de 2. ve 3. dönem Manisa milletvekili olarak bulundu. 1923-1924 tarihinde Şer'iyeye ve Evkaf Vekili olarak görev yapan son kişidir. Cumhuriyet idaresinin, İslami olduğunu savunmuştur.⁹⁰⁴ 19 Eylül 1933'te vefat ettiği bilinmektedir.⁹⁰⁵

⁸⁹⁹ TBMM Albümü (2010), C. 1, (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, Yayın No: 1, Ankara, s. 116

⁹⁰⁰ İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2565, s. 335

⁹⁰¹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s.76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 245; Defter No: 2869, s. 153; Defter No: 2865, s. 249; Defter No: 2876, s. 159;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 10;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 436;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 193

⁹⁰² İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5

⁹⁰³ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 253; Defter No: 2869, s. 163; Defter No: 2865, s. 258; Defter No: 2876, s. 168;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 14;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 444;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 197

⁹⁰⁴ "Şer'iyeye Vekili İstanbul'da", *Vatan*, 1 Rebiülahir 1342 (11 Kasım 1923), s. 1

⁹⁰⁵ Mehmet Taşkınoğlu, "Mustafa Fevzi (Sarhan) Son Şer'iyeye ve Evkaf Vekili, Manisa Milletvekili", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, Say. 3, 2013, s. 212

Şevki Bey: Temyiz Mahkemesi Reisi, Mekteb-i Hukuk Müdür Muavini ve Tatbikat-ı Cezaiye Muallimi⁹⁰⁶ olduğu bilinmektedir.

d) Hukuk-ı Düvel (Uluslararası Hukuk)

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde;⁹⁰⁷ bu dersin müderrisinden, “*imtiyâzât-ı ecnebiyenin (kapitülasyonların) sûret-i zuhûrunu (ortaya çıkışını) ve bunlardan neş’et eden (meydana gelen) zararların derecesini*” anlatması istenmektedir. Müderris, devletler özel hukukuna ait meseleleri de bu derste anlatacaktır.

Tanzimat sonrası dönemde okutulmaya başlanan Hukuk-ı Düvel ile alakalı ilk müstakil kitabın, Hasan Fehmi Paşa tarafından⁹⁰⁸ yayınlandığı görülmektedir.⁹⁰⁹ Hasan Fehmi Paşa kitabında, bu ilmin ehemmiyeti üzerinde durmuştur. Osmanlılarda *Hukuk-ı Düvel*'in uzun müddet ilim sırasına dahi konmadığını belirtmiş, yabancılara verilen ayrıcalıkların (*imtiyazat*), memleketin içinde bulunduğu vahim durumun kaynağı olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁰

Ali Şahbaz Efendi'nin Hukuk-ı Düvel ile alakalı kitabını yayınlayan Mehmed Adil, dersin amacını şu şekilde ifade etmiştir. “... *memâlikimizi (memleketlerimizi) müdâhalât-ı ecnebiyeden (yabancı müdahalelerinden) vikâye (korumak) ve her halükârda onlara karşı hukukumuzu müdafaa ve memleketimizde sâkin (yerleşmiş) ecânib (yabancılar) hakkında mecbûru'r-riâyeye (uyulması gereken) olan teâmül-ı hukukiyeye (hukuki teamüllere) ilm-i yakîn (tam bir bilgi) hâsıl etmek...*”⁹¹¹

Medresetü'l-Kudat'ın yönetmeliğinde de yer aldığı üzere kapitülasyonların Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı, hukuk-ı düvel kitaplarında da tepkisel olarak

⁹⁰⁶ Ebü'l-ulâ Mardin, “Hukuk Müessesesi Tarihi: Hukuk Mektebi'nin Tarih ve Suret-i Tesisine Ait Malumat ve Vesâik”, (Haz. Ali Adem Yörük), *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 28, Güz 2019, s. 247

⁹⁰⁷ “Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mektupçuluğu, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

⁹⁰⁸ Hasan Fehmi Paşa, *Telhîs-i Hukûk-ı Düvel*, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 2. Baskı 1326

⁹⁰⁹ Boğaç Erozan, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi: Hukuk-ı Düvel (1859-1945)”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 2, Say. 43, Güz 2014, s. 56

⁹¹⁰ Hasan Fehmi Paşa, *a.g.e.*, s. 10

⁹¹¹ Ali Şahbaz Efendi, *Mufassal Hukuk-ı Düvel*, (Neşr. Mehmed Adil), İstanbul, Bağdadlıyan Matbaası, 1324, s. 3

kendini göstermiştir. Celal Nuri İleri, kitabında hukuk-ı düveli şu sözlerle ifade etmiştir.

*“Hukuk-ı düvel bir değil, ikidir. Biri bizim için, diğeri kendileri (Avrupalılar) içindir. Avrupa vicdan ve insafı bir değil, ikidir. Biri bizim ye’s ve felaketimizden, mahv-ı harâbiyetimizden müteessir olmaz. Hatta bunu eski Roma’da ... localarından ilk nasrânîlerin (hristiyanların) yırtıcı canavarlara parçalattırıldığını fütursuz ve hatta memnuniyetle ... seyrederek. Bir Avrupalının derisini azıcık kazırsanız bir ehl-i salîb (haçlı) bulacaksınız.”*⁹¹²

Okulda bu dersi, ilk olarak Mekteb-i Mülkiye hocalarından Mahmud Esad Seydişehirî’nin verdiği bilinmektedir. Kendisinin, Fransız akademisyenler Henry Bonfils ve Paul Foshil tarafından yazılan bir eserden istifade ederek yayınladığı “Hukûk-ı Düvel” isimli eseri bulunmaktadır.⁹¹³ “Hukuk-ı Düvel” kavramını kitabında, “devletlerin karşılıklı ilişkilerinde, birbirlerine karşı sahip oldukları hakları ve vazifeleri belirleyen kanunların toplamıdır.” şeklinde açıklamaktadır.⁹¹⁴

Seydişehirî’nin kitabı, konularına göre bazı kısımlara ayrılmıştır. Dersin konularını, genel olarak şu hususlar oluşturmaktadır.

- a) Hukuk-ı Düvel ile alakalı temel bilgiler
- b) Devletlerin şahsiyeti
- c) Devletlerin mülkiyeti
- d) Devletlerarası sulh münasebetleri
- e) Devletlerarası ihtilaflar ve hal yolları
- f) Devletlerarası harp hukuku

Hukuk-ı Düvel dersi Mekteb-i Kudat döneminde sadece 2. sınıflara, Medresetü’l-Kudat döneminde ise ilk 3 sınıfa okutulmuştur. Dersin, kurum kapanıncaya kadar verildiği görülmektedir.

⁹¹² Celal Nuri İleri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukûk-ı Düvel*, İstanbul, Müştarekû’l-Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, H. 1330, S. 5

⁹¹³ Mahmud Esad Seydişehirî, *Hukuk-ı Düvel*, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1326

⁹¹⁴ Mahmud Esad Seydişehirî, *a.g.e.*, s. 3

Kurumda Hukuk-1 Düvel dersine giren müderrisler ve derse girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁹¹⁵

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1908-1909	Mekteb-i Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	450-900
1911-1912	Mekteb-i Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	900
1912-1913	Mekteb-i Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	900
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	900
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	900
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	900
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	900
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Mahmud Esad Seydişehirli	900
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Kemal Atıf (Kuyucak) Bey	900
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Kemal Atıf (Kuyucak) Bey	900
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Kemal Atıf (Kuyucak) Bey	900
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Kemal Atıf (Kuyucak) Bey	900
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Kemal Atıf (Kuyucak) Bey	900
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 Düvel Muallimi	Kemal Atıf (Kuyucak) Bey	

İki müderrisin bu derse girdiği görülmektedir. Bu zatların biyografileri şu şekildedir.

Mahmud Esad Seydişehrî: Defter-i Hâkânî Nazırı ve hukukçu Mahmud Esad Efendi'nin biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Kemal Atıf (Kuyucak) Bey: Muallimhane-i Nüvvab Mecelle muallimi Kuyucaklızade Mehmed Atıf Efendinin oğludur. 1881 yılında İstanbul'da doğdu. Lise öğrenimini Vefa İdadisi'nde, Yüksek tahsilini Mekteb-i Hukuk ve Medresetül-Kudat'ta yaptı. Meşihat defterlerinde Atıf Beyzade Mehmed Kemaleddin Efendi⁹¹⁶ olarak kaydı bulunan Kemal Atıf Bey'in zedegan-ı ilmiye kontenjanına dahil olduğu

⁹¹⁵ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 241; Defter No: 2869, s. 149; Defter No: 2865, s. 245; Defter No: 2876, s. 155;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 195, Defter No: 2930, s. 99;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 12; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 440;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁹¹⁶ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 31,32

görülmektedir. 1908’de Mekteb-i Nüvvab’dan 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile 1. olarak mezun olmuştur.⁹¹⁷ Mezuniyet sonrası Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesine kaydoldu. Bu esnada Paris sefaretî İmamlığı yaptı. 1918 yılında Mekteb-i Mülkiye Mecelle Müderrisliğine atandı. Aynı tarihte Medresetü’l-Kudat Hukuk-ı Düvel Müderrisliğine de atandığı görülmektedir. Kurum kapanıncaya kadar vazifesine devam ettiği tespit edilmiştir. 1927’de Afgan hükümetinin ricası üzerine Afganistan Hariciye Vezareti Baş Müşavirliği’ne tayin edildi. Afganistan’dan Türkiye’ye dönmek için yaptığı yolculuk esnasında Hindistan Yeni Delhi’de vefat etti. Arapça, Farsça ve Fransızca bildiği kayıtlıdır.⁹¹⁸

e) Anayasa ve İdare Hukuku

II. Meşrutiyetin, dolayısıyla Kanun-ı Esasinin tekrar ilanı üzerine Mekteb-i Kudat’ın müfredatına “*Hukûk-ı Esâsiye ve İdâre*” dersi eklenmiştir. İlk dönemlerde bu şekilde olan dersin adı, 1912’den sonra sadece “*Hukûk-ı İdâre*” olarak kısaltılmış görülmektedir.

Ali Fuad Başgil, *Hukûk-ı Esâsiye*’yi şu şekilde tanımlamıştır. “*Bir memleketin, devlet çatısını kuran ve siyasi nizamının ana kaidelerini gösteren kanundur. Bu kanunun Türkiye’de resmi adı, eskiden “kânûn-ı esâsi” idi. Şimdi “teşkilât-ı esâsiye kânûnu’dur. ... Başlıca kaynağını anayasa kaidelerinde bulan hukuk şubesine de kısaca “esâsiye hukûku” denilmektedir.*”⁹¹⁹

Kurumda bu dersi ilk olarak, Babanzade İsmail Hakkı Bey vermiştir. Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye’de Hukuk-ı Esasiye dersleri verdiği bilinmekte ise de Mekteb-i Kudat’ta ders verdiği kendisi ile alakalı hiçbir araştırmada zikredilmemiştir.⁹²⁰ Meşihat Arşivi defterlerinde; kendisinin 1909’dan 1913’teki ani vefatına kadar, kurumda Hukuk-ı Esasiye ve İdare dersi verdiği görülmektedir.⁹²¹

⁹¹⁷ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.725

⁹¹⁸ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, C. 2, s. 1008

⁹¹⁹ Ali Fuad Başgil, *Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri, Konferanslar*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008, s. 17

⁹²⁰ Faysal Mayak, *Babanzade İsmail Hakkı Bey’in Gözünden Osmanlı Devleti’nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*, Akdeniz Üniversitesi, SBE., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya, 2019; “Matbûat-ı Osmâniye İçin Mühim Bir Ziya” *Tasvîr-i Efkâr*, No: 153, 30 Muharrem 1332 (29 Aralık 1913);

⁹²¹ İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri, Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Maaş Tahakkuk Cetveli Defterleri, Defter No: 2910, s. 21;

Babanzade'nin vefatından sonra, dersin adının meşihat defterlerinde sadece Hukuk-ı İdare olarak geçtiği görülmektedir.

Babanzade'nin, "*Hukûk-ı Esâsiye*" adını verdiği bir kitabı bulunmaktadır.⁹²² Kitabında Hukuk-ı Esasiye'yi, "Devlet müesseselerini tarif ve bu müesseselerin topluma karşı icra hudutlarını belirler." şeklinde tanımlamaktadır. O'na göre Hukuk-ı Esasiye 3 kısıma ayrılmaktadır. Birinci kısım, devlet ve devletin hukuki mahiyeti hakkındadır. Bu kısımda; Devlet Nedir? Hakimiyet-i milliye nereden çıkar? Meşruyetinin kaynağı nedir? sorularının cevapları incelenir. İkinci kısım, devlet teşkilatı hakkındadır. Bu kısımda; hükümdar nasıl tayin olunur? Devlet; mutlakiyetle mi, meşrutiyetle mi, cumhuriyetle mi idare edilir? Millet meclisi nasıl seçilir? Sorularının cevapları incelenir. Üçüncü kısım, devlet ile toplum arasındaki hukuk ve vazifelerdir. Devletin icra kuvvetleri, ne kadar ileri gidebilir? Bu kuvvetlerin sınırları nelerdir? Halkın hukuku nelerdir? Bu hukuka karşılık olarak ne gibi vazifeleri vardı? Sorularının cevapları bu üçüncü kısımda incelenir.⁹²³

Hukuk-ı Esasiye ve İdare dersini okutan müderrisler ve ders verdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁹²⁴

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1909-1910	Mekteb-i Kudat Hukuk-ı Esasiye ve İdare Muallimi	İsmail Hakkı Bey (Babanzade)	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Hukuk-ı Esasiye ve İdare Muallimi	İsmail Hakkı Bey (Babanzade)	300-600
1911-1912	Mekteb-i Kudat Hukuk-ı Esasiye ve İdare Muallimi	İsmail Hakkı Bey (Babanzade)	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Hukuk-ı Esasiye ve İdare Muallimi	İsmail Hakkı Bey (Babanzade)	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Hukuk-ı İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600

İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Merkez Dersiam Maaş Müfredat Defterleri, Defter No: 2870, s. 249; Defter No: 2869, s. 157

⁹²² Babanzade İsmail Hakkı, *Hukûk-ı Esâsiye*, Kostantniye, Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Matbaası, 1329

⁹²³ Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 7

⁹²⁴ İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Maaş Tahakkuk Cetveli Defterleri, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Merkez Dersiam Maaş Müfredat Defterleri, Defter No: 2870, s. 249; Defter No: 2869, s. 157; Defter No: 2865, s. 253; Defter No: 2876, s. 163;

İSAM. MŞH. Daire-i Meşihat Merkez Maaş Defterleri, Defter No: 2923, s. 186; Defter No: 2930, s. 94;

İSAM. MŞH. İlmiye Aidatı Tekaudiye Defterleri, Defter No: 3098, s. 12; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri, Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. Memurin Maaş Defteri, Defter No: 2567, s. 440;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

1913-1914	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Hukuk-1 İdare Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	

Hukuk-1 Esasiye ve İdare derslerinin muallimlerinin biyografileri şu şekildedir.

Babanzade İsmail Hakkı Bey: Maarif-i Umumiye Nazırı ve gazeteci İsmail Hakkı Bey'in biyografisi, meşhur müderrisler ile alakalı bölümde incelenecektir.

Yozgatlı Şakir Bey: Meclis-i Mebusan 4. Dönem Yozgat Milletvekili ve Emniyet Umumi Müdürü olduğu bilinmektedir.⁹²⁵

f) Hukuki ve Cezai Yargılama Usulü

Devletlerin hukuk kuralları ne kadar yetkin olursa olsun aynı mükemmellikte uygulanmadığı sürece herhangi bir değer taşımaz. Bu kuralların uygulanmasının nasıl ve ne şekil olacağı, hangi usullere bağlı kalınacağı önemlidir. Bu usulleri düzenleyen alana “*usûl-ı muhâkeme*” yani yargılama usulü denilmektedir. Yargılama ile alakalı bu usullerin varlığı başta hâkimler olmak üzere tüm taraflar için önem arz etmektedir.

Yargılama hukuku ile alakalı fıkıh eserlerinde bu konu “*edebü'l-kâdî*” veya “*âdâbü'l-kadâ*” başlıkları altında ele alınmıştır. Kadının, yargılama (*muhakeme*) esnasında uyması gereken hususlar incelenmiştir. İslami eserlerin yargılama usulü ile

⁹²⁵ BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

alakalı temel referans kaynağı Hz. Ömer tarafından Ebu Musa el-Eş'arî'ye gönderilen mektuptur. O dönem için büyük bir yenilik olan mektup, sadece uyulması gereken kuralları belirlememiş konunun ahlaki ve dini yönünü de ele almıştır.⁹²⁶

Nizami mahkemelerde 1879 yılına kadar usul hukuku olarak Mecelle'nin usulle alakalı son üç kitabı olan *Kitab-ı Da'vâ*, *Kitab-ı Beyyinât* ve *Kitab-ı Kazâ*'daki maddeler uygulanmaktaydı.⁹²⁷ 1879 yılında Sadrazam Said Paşa tarafından, nizamî mahkemelerde uygulanmak üzere iki ayrı usul kanunu yürürlüğe kondu. Bunlardan ilki 22 Haziran 1879 (2 Receb 1296) tarihli "*Usul-ı Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatî*",⁹²⁸ diğeri de aynı tarihli "*Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatî*"dır.⁹²⁹ Bu kanunlar geçici (*muvaqqat*) olmalarına rağmen, 1929 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa, Fransız kanunlarından istifade ile karma olarak oluşturulan bu kanunların aceleye getirildiği eleştirisinde bulunmaktadır. Paşa; Fransa usulünün, hemen Osmanlı hukuk sistemine uyumunun zor olduğunu mealen şu sözlerle belirtmiştir.

"Fransa usulünün bizim halimize uyumu müşkil olduğu özellikle Fransa'da, bu usulün temeli derecesinde bulunan savcılar henüz bizde icat olunmamış bulunduğu cihetle kapsamlı değişikliğe bağlı olduğundan iş sürüncemede kalmıştı. Said Paşa süratle savcı sınıfını açıp her vilayete adliye müfettişi tayin ettirip zikrolunan kanunnameleri Fransızcadan tercüme ettirip ve Fransa'da kullanımda olan harç tarifesine uyarak bir tarife kaleme aldırıp cümlesini de bir defada icra mevkiine koymuştur. Hâlbuki bu kanunların memleketimize uyumu için derinlemesine inceleme ve değişiklik lazım gelirdi. Bununla birlikte böyle hızlıca tercüme ettirilmiş olduğundan bazı mahallerinde tercüme yanlışlıkları dahi vardı. Ve bir de hiçbir vakitte adli işlerde istihdam olunmamış ve o yolda malumat kazanmamış olan binlerce adam bir anda adliye mesleğine ithal olunmuş ve ekserisi ehliyet ve kabiliyetten mahrum bulunmuş idi. Binaenaleyh her taraftan mülkiye memurları tarafından şikâyet

⁹²⁶ Nasi Aslan, *a.g.e.*, s. 141-145

⁹²⁷ Osman Köksal, "*a.g.m.*", s. 264

⁹²⁸ "Usul-ı Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatî", 2 Recep 1296 (22 Haziran 1879), *Düstur*, 1. Tertip, C. 4, s. 257

⁹²⁹ "Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatî", 2 Recep 1296 (22 Haziran 1879), *Düstur*, 1. Tertip, C. 4, s. 135

olunmağa başladı. Sefaretler ise bu kanunları tanımayıp alelhusus Usul-ı Muhakeme-i Cezaiyeyi katiyen reddylediler. İşte bu kere Adliye Nezareti'ne geldiğimde böyle azim bir kargaşalık içine düştüm."⁹³⁰

Mehmet Gayretli'ye göre A. Cevdet Paşa'nın bahsettiği kanun sadece Ceza Usul-ı Muhakemesi Kanunu'dur. Bu kanun Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanmış olup büyük ölçüde fıkıhtan yararlanılmıştır.⁹³¹ Akgündüz'e göre bu kanun bazı istisnai hükümler dışında şer'î hukuka aykırı olmayacak şekilde hazırlanmıştır. Kanunun hükümlerinin çoğunlukla Mecelle'ye uygun olması, daha sonra yayınlanan Usul-ı Muhakeme-i Şer'îye Kararnâmesi'nin pek çok maddesini bu kanundan almış olması, bu kanunu karma nitelikli bir kanun olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir.⁹³²

1879 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu; savcılık kurumunu görev ve yetkileriyle birlikte düzenleyerek, modern ceza muhakemelerine benzer bir yapının teşekkülünü sağlamıştır.⁹³³

Usul-ı Muhakeme-i Cezaiye'nin içerdiği konular şunlardır.

- a) Adli zabıta ve icra (kolluk) memurları
- b) Müddeî-i umumîlerin (savcılarının) vazifeleri
- c) Müstantıkların (sorgu hakimleri) çalışma usulleri
- d) Ceza davalarının muhakeme (yargılama) usulleri
- e) Hükmün icrası ile alakalı hususlar
- f) Mahkeme memurlarının olabilecek suçları ile alakalı hususlar
- g) Tutuklama ve hapisaneler
- h) Zamanaşımı ile ilgili hususlar⁹³⁴

Gülnehal Bozkurt; bu karma ceza usulü kanununun ulema tarafından benimsenemediğini, olumsuz bakışın son döneme kadar devam ettiğini belirtmektedir. Nitekim Mithat Paşa'nın Abdülaziz Han suikastı ile alakalı yargılanmasında, bu usul uygulandığı için Fetva Emimi Nuri Efendi "*Bence bu mahkeme, şer'î hukuka göre başından sonuna kadar tekrar edilmeliydi.*" demiştir.⁹³⁵

⁹³⁰ Ebul'ula Mardin, *a.g.e.*, s. 229

⁹³¹ Mehmet Gayretli, *a.g.e.*, s. 278

⁹³² Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk İslam Hukuk Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 434

⁹³³ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 564

⁹³⁴ *Düstur*, 1. Tertip, C. 4, s. 223

⁹³⁵ Gülnehal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 107

Usul-ı Muhakeme-i Hukukiye Kanunu,⁹³⁶ medeni usul hukukunun temelini oluşturması açısından önemlidir. 1927 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanunda, Mecelle'nin ilgili maddeleri ile 1807 tarihli Fransız hukuki muhakeme usulünden istifade edildiği belirtilmiştir. 22 Haziran 1879 (2 Recep 1296) tarihli kanun, 9 bölümden oluşmaktadır. Kanunun içerdiği bazı konular şunlardır.

- a) Mahkemelerin teşkiline dair hususlar
- b) Nizami Mahkemelerin memurlarının vazifeleri
- c) Davaların açılması ile alakalı hususlar
- d) Mahkemelerde yargılamanın sureti
- e) Hüküm ile alakalı hususlar
- f) Delil kabul edilen evrak ile alakalı hususlar
- g) Zarar ve ziyan davaları ile ilgili hususlar
- h) Hükümden sonra vaki olan iddialar ve itirazların değerlendirilmesi

1907-1908 eğitim döneminden itibaren Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye dersinin, 1908-1909 eğitim döneminden itibaren de Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye dersinin kurumda okutulmaya başlandığı görülmektedir. Derslere giren hocaların, daha ziyade Mekteb-i Hukuk personeli oldukları dikkat çekmektedir. Abdülhalik Midhat Bey Mekteb-i Hukuk müdürü, Mustafa Fevzi Efendi ise Mekteb-i Hukuk mecelle muallimidir.

⁹³⁶ *Düstur*, 1. Tertip, C. 4, s. 251

Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye derslerine giren muallimler ve derslere girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁹³⁷

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1907-1908	Mekteb-i Nüvvab Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye	Abdülhalik Midhat Bey	500
1908-1909	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	300-600
1911-1912	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Abdülhalik Midhat Bey	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Abdullah Efendi	600
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Abdullah Efendi	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	600
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	

⁹³⁷ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 247; Defter No: 2869, s. 157; Defter No: 2865, s. 252; Defter No: 2876, s. 162;
İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 195; Defter No: 2930, s. 98;
İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 11; Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;
İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2565, s. 327;
İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 438;
BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

Usul-1 Muhakemat-1 Cezaiye Muallimlerinin Biyografileri şu şekildedir.

Abdülhalik Midhat Bey: Meşhur ulema ailesi Kevâkibîzâdelerden olup⁹³⁸ 1868 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mülkiyenin İdadi kısmını bitirdikten sonra 1891'de yüksek kısmından mezun oldu. Maarif Nezareti'ne bağlı çeşitli komisyonlarda katiplik ve azalık yaptı. 1909 Nisan'ında Mekteb-i Hukuk müdürlüğüne tayin olundu. Müdürlüğü müddetince Medresetü'l-Kudat'ta Kanun-ı Ceza derslerine de girdi. Her iki vazifeyi de devam ettirirken 1911 yılında vefat etti.⁹³⁹ Coğrafya, ceza kanunu ve ceza muhakeme usulüne dair basılmış eserleri bulunmaktadır.⁹⁴⁰

Yozgatlı Şakir Bey: Meclis-i Mebusan 4. Dönem Yozgat Milletvekili ve Emniyet Umumi Müdürü olduğu kayıtlıdır.⁹⁴¹

Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye derslerine giren muallimler ve derslere girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁹⁴²

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1908-1909	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye Muallimi	Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük)	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	300-600
1911-1912	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	600
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Usul-1 Muhakemat-1 Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	600

⁹³⁸ Zeynep Altuntaş, "Kevâkibîzâdeler: Osmanlılarda Bir Ulema Ailesi", *BSV Bülten*, Say. 67, Mayıs/Ağustos 2008, s. 104

⁹³⁹ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, C. 3, s. 460

⁹⁴⁰ Abdülhalik Midhat, *Coğrafya Muallimi*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1314

Abdülhalik Midhat, *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâiye Şerhi*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1324

Abdülhalik Midhat, *Hukûk-ı Ceza*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1326

⁹⁴¹ BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁹⁴² İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 245; Defter No: 2869, s. 153; Defter No: 2865, s. 249; Defter No: 2876, s. 159;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 193; Defter No: 2930, s. 97;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 10; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 436;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

1915-1916	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	900
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	900
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	900
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	900
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	900
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi	900
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Mehmed Necmeddin Efendi	900
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Mehmed Necmeddin Efendi	900
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Şevki Bey	900
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Muallimi	Şevki Bey	

Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye muallimlerinin biyografileri şu şekildedir.

Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi: Hacı Yusuf Ziya Efendi'nin oğlu olup 1875'te Manisa/Akhisar'da doğmuştur. İlk tahsilini memleketinde yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek medrese tahsili ile icazet aldığı belirtilmiştir.⁹⁴³ 1899 yılında kaydolduğu Mekteb-i Hukuk'tan 1904 yılında birincilikle mezun olmuştur. Arapça ve Farsça bilen Mustafa Fevzi Efendi, tahsili sırasında Almanca ve Fransızca da öğrenmiştir.

Mustafa Fevzi Efendi, 1905-1908 arası Mekteb-i Hukuk Mecelle muallimliği yapmıştır. 1907-1908 Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lâmât-ı Nizamiye muallimliği,⁹⁴⁴ 1908-1921 arası Mekteb-i Kudat / Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye muallimliği,⁹⁴⁵ 1908-1910 arası aynı kurumda Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye muallimliği,⁹⁴⁶ 1910-1921 arası da Kanun-ı İcra muallimliği yapmıştır.⁹⁴⁷

⁹⁴³ TBMM Albümü (2010), C. 1, (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, Yayın No: 1, Ankara, s. 116

⁹⁴⁴ İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2565, s. 335

⁹⁴⁵ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 245; Defter No: 2869, s. 153; Defter No: 2865, s. 249; Defter No: 2876, s. 159;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 10;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 436;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 193

⁹⁴⁶ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5

⁹⁴⁷ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

1912-1919 arası Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda, Saruhan (Manisa) millet vekili olarak bulundu. İstiklal Harbi müddetince Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeliği yaptı. TBMM'de 2. ve 3. dönem Manisa milletvekili olarak bulundu. 1923-1924 tarihinde Şer'îye ve Evkaf Vekili olarak görev yapan son kişidir. Cumhuriyet idaresinin, İslami olduğunu savunmuştur.⁹⁴⁸ 19 Eylül 1933'te vefat ettiği bilinmektedir.⁹⁴⁹

Şevki Bey: Temyiz Mahkemesi Reisliğinden emekli olduğu bilinmektedir.⁹⁵⁰ Mekteb-i Hukuk müdür muavinliği ve Tatbikat-ı Cezaiye Muallimliği de yapmıştır.⁹⁵¹

g) Ticaret-i Berriye ve Bahriye (Kara ve Deniz Ticareti Hukuku)

Özel hukuk alanındaki kapsamlı ilk düzenlemelerden biri ticaret alanında olmuştur. 18 Temmuz 1850 (8 Ramazan 1266) tarihinde yürürlüğe giren Kara Ticareti Kanunu (*Kanunname-i Ticaret-i Berriye*), 3 bölüm ve 314 maddeden oluşmaktaydı.⁹⁵² Kanunnamenin içeriğinde şu hususlar mevcuttur.⁹⁵³

- a) Tüccarların tutmaya mecbur oldukları defterler
- b) Ticari şirketlerin mahiyetleri ve çeşitleri
- c) Sipariş yoluyla yapılan ticaretler
- d) Poliçe usulü
- e) İflas ile alakalı hususlar
- f) Borçlar ve konkordato ile alakalı hususlar

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 253; Defter No: 2869, s. 163; Defter No: 2865, s. 258; Defter No: 2876, s. 168;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 14;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 444;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 197

⁹⁴⁸ “Şer’îye Vekili İstanbul’da”, *Vatan*, 1 Rebiülahir 1342 (11 Kasım 1923), s. 1

⁹⁴⁹ Mehmet Taşkınoğlu, “Mustafa Fevzi (Sarhan) Son Şer’îye ve Evkaf Vekili, Manisa Milletvekili”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, Say. 3, 2013, s. 212

⁹⁵⁰ BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁹⁵¹ Ebü'l-ulâ Mardin, “Hukuk Müessesesi Tarihi: Hukuk Mektebi'nin Tarih ve Suret-i Tesisine Ait Malumat ve Vesâik”, (Haz. Ali Adem Yörük), *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 28, Güz 2019, s. 247

⁹⁵² Ercimet Sarıay, “Tanzimat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları ve Metodolojisi”, *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, Say. 1, 2019, s. 20

⁹⁵³ “Kanunname-i Ticaret”, 8 Ramazan 1266 (18 Temmuz 1850), *Düstur*, 1. Tertip, C. 1, s. 375

Fransız Ticaret Kanunu'nun deniz ticareti ile alakalı ikinci kitabı, 21 Ağustos 1863 (6 Rebiülevvel 1280) tarihinde *Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi*⁹⁵⁴ adı ile çevrilerek kanunlaştırılmıştır. Kanunnamede Prusya, Belçika, Sicilya ve Hollanda kanunlarından da istifade edilmiştir.⁹⁵⁵ On dört fasıldan oluşan kanunun içerdiği hususlar şunlardır.

- a) Gemi sahiplerinin dikkat edecekleri hususlar
- b) Gemilere el konulması ile alakalı hususlar
- c) Kaptanlar ile alakalı hususlar
- d) Gemi personeli ile alakalı hususlar
- e) Gemilerin kiralanmaları ile ilgili hususlar
- f) Yük taşımacılığına dair evrakın durumu
- g) Yolcuların durumları
- h) Sigorta ile ilgili hususlar
- i) Gemi kazaları ve zararlar ile alakalı hususlar

1907 senesinden itibaren kurum kapanıncaya kadar, Ticaret-i Berriye ve Ticaret-i Bahriye derslerine Seniyyüddin (Başak) Bey girmiştir.⁹⁵⁶

Seniyyüddin (Başak) Bey: Dersaadet 2. Hukuk Reisi ve Evkaf Nezareti Hukuk Müşaviri olan Seniyyüddin (Başak) Bey'in, Lozan heyetine de hukuk müşavirliği yaptığı bilinmektedir.⁹⁵⁷ Kendisi hakkında ulaşabildiğimiz bir evrakta, Şeyh Ali Rıza Efendi'nin oğlu olduğu belirtilmektedir. Evkaf Nezareti hukuk müşavirliğinden emekli olduğu ve Mübadele Komisyonu azalığı yaptığı belirtilmiştir.

⁹⁵⁴ "Ticaret-i Bahriye Kanunnâmesi", 6 Rebiülevvel 1286 (16 Haziran 1863), *Düstur*, 1. Tertip, C. 1, s. 466

⁹⁵⁵ Mehmet Gayretli, *a.g.e.*, s. 314

⁹⁵⁶ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMM, Defter No: 2870, s. 249,255; Defter No: 2869, s. 159,165; Defter No: 2865, s. 254,260, Defter No: 2876, s. 164,170;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 196,197; Defter No: 2930, s. 99,101;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 13,14; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2565, s. 339;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 442,444;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

⁹⁵⁷ Sezai Kürşat Ökte, "Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Say. 49, Bahar 2012, s. 177

Bediüzzaman Said-i Nursi'nin avukatlığını da yapan Seniyyüddin (Başak) Bey, 7 Mart 1963 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁵⁸

C. Yazı ve Uygulama Dersleri

a) Sakk-ı Şer'î (Yargılama ve Karar Tutanağı Tanzimi)

Kadı; baktığı davanın yargılamasını (*muhâkeme*) ve yargılama neticesi olarak verdiği hükmü, zabıt ceridelerine yazmakla ve düzenlediği tutanağı (*i'lâm*), sicile kaydetmekle yükümlüydü. Herhangi bir karar içermeyen ikrarlar ve beyanlar dahi zapta geçirilmekteydi. Şer'î mahkemelerde vukua gelen tüm hadiselerin zabıt ve tesciline son derece dikkat edilirdi. Bu hususla alakalı olarak fıkıh kitaplarında, “*ilmü'l-mahâzır ves-sicillât*” adı ile hususi başlıklar açılmış ve ayrıntıları tespit edilmiştir.⁹⁵⁹

Dört halife ve Emeviler devrinde yargı ile alakalı hususlar henüz oluşum aşamasındaydı. Yargılama ve hükümlerin yazılmasını gerektirecek kadar hadise meydana gelmiyordu. Hüküm kendisine bildirilen taraflar, gereğini yerine getiriyorlardı. Daha sonraları (120 hicri tarihinde) Küfe kadısı bulunan İbn-i Şübrüme tarafından yazıyla hükümleri kayıtlı hale getirme işlemi devamlı hale getirilmiştir.⁹⁶⁰

Şer'î mahkemelerin her türlü iş ve işleme dair tutanak ve hükümlerini kaydettikleri umumiyetle ince ve uzun defterlere *sicillât-ı şer'iyye* denmektedir. Bu defterlere yazılan dava tutanakları, i'lamlar, miras davaları, vakıf kararları, nikâh gibi şer'î hususlar, şer'î muhâkeme (yargılama) usulüne göre kaleme alınır ve bu tarza *sakk-ı şer'î* denilirdi. Bu usulün kolayca öğrenilmesi ve uygulanabilmesi için muhtelif devirlerde bazı eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerde şer'î muamelelerin ne şekilde kayıt altına alınacağı her olaya dair örneklerle işlenmiştir.⁹⁶¹

⁹⁵⁸ İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Evrak Demirbaş No: Bel_Mtf_57120

⁹⁵⁹ Ali Himmet Berki, *a.g.e.*, s. 56

⁹⁶⁰ Ali Himmet Berki, *a.g.e.*, s. 59

⁹⁶¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 120

Sakk'ı; Ali Haydar Efendi, “*alışveriş, rehin, ikrar gibi şeyler yazılıp fakat hat ve imzây-ı kadı bulunmayıp tarafeyn-i âkideynin (tarafların) imzalarını hâvî bulunan (içeren) varaktır.*” Şeklinde tarif etmiştir.⁹⁶²

Tutanak ve kararlarda birlikteliği ve uyumu sağlamak için oluşturulan *sakk* sistemi, şer'î ve örfî hukuk ayırımına paralel olarak *sakk-ı şer'î* ve *sakk-ı kanûnî* şeklinde ikiye ayrılmıştır.⁹⁶³

Şer'î sicillerde sadece hüccet (tutanak) ve i'lam (karar) bildiren kayıtlar bulunmamaktaydı. Kefalet, vesayet, vakfiye, narh (tavan fiyat), esnaf teftişleri ile ilgili kayıtlar da mevcuttu. Ayrıca beylerbeylerine, sancak beyine, kadı ve müftülere, defterdar, müderris ve vakıf mütevellilerine yönelik yazılan fermanların suretleri bulunurdu. Tayin ve aziller, tabii afet ve salgınlar da bu defterlere not alınmaktaydı. Tanzimat'tan sonra sicillere, sadece i'lam ve hüccetlerin kaydolunmasına başlanılmıştır.⁹⁶⁴

Sicillerde ceza davalarına ait hükümler şer'î ve örfî olmasına göre farklı şekillerde yer almaktaydı. Şer'î hükümler (kısas veya celde vs.) açıkça yazılırken, örfî cezalar yazılmamaktaydı. Bu tür cezalarda suçun tespiti ile yetinilmekteydi. Şer'î suçların unsurlarında eğer bir eksiklik mevcutsa onlar da örfî ceza uygulamasına tabi tutulmaktaydı.⁹⁶⁵

M. Aydın'a göre sicillerde, zamanla kendine özgü bir dil gelişmiştir. Şöyle ki; soyadı olarak şahıslar oğlu (*bin*), kızı (*binti*) kelimeleri ile babalarına bağlanır, tutanaklar bu şekilde tutulurdu. Kişiler eğer gayrimüslim ise “*veledi*” tabiri kullanılırdı. Sonradan Müslüman olmuş kimselerin babalarının adları yazılmaz Allah'ın kulu manasına gelen “*Abdullah*” ismi tercih olunurdu. Müslümanın ölümünden bahsediliyorsa “*vefat etti*” tabiri kullanılırken, gayrimüslimlerin ölümleri kaydolunurken “*helak oldu*” şeklinde yazılırdı. Aynı şekilde vefat etmiş bulunan

⁹⁶² Ali Haydar Efendi, *Tatbikat-ı Şer'îye Dersi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hılâfe, 1233, s. 4

⁹⁶³ Hamza Karahisârî, *Mühimmâtü'l-Kudât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 51/3 s. 54'ten aktaran M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku, Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, İSAM Yayınları, Ankara, 2020, s. 36

⁹⁶⁴ A. Refik Gür, *a.g.e.*, s. 122

⁹⁶⁵ M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku...*, s. 199

Müslümanın isminin önüne “*merhum*” tabiri getirilirken, gayrimüsliminkine “*mahrum*” sözcüğü getirilirdi.⁹⁶⁶

Mahkeme esnasında yazılan tutanaklarda (*i’lam*), davalı ve davacıların oturdukları şehir ve mahalle yazılır, dava konusu olan husus özlü bir şekilde özetlenir, i’lamın sonunda şahitlerin (*şuhûdü’l-hâl*) isimleri ve tarih yer alırdı.⁹⁶⁷

Şer’î mahkemeler tarafından verilen i’lâm ve hüccetler Tanzimat sonrası dönemden itibaren iki bölüme ayrılmıştır. Bunların bir kısmına her halükârda temyiz uygulanıyordu. Bunlar; mecnunlar ve çocuklara dair kararlar, kısıtlılık (*hacir*) altında bulunanlara dair kararlar, hazine ve vakıfların aleyhine verilen kararlar ile davalıların temyizini talep ettikleri davalardı. Temyiz edilecek davalar Meşihat vasıtasıyla Fetvâhâne-i Âlî’ye havale olunmaktaydı. Fetvâhânedeki İ’lâmât-ı Şer’iye idaresi mümeyyizleri tarafından incelenen i’lamlar, uygun görüldüğü takdirde mühürlenerek ilgisine iade olunurdu. Uygun bulunmadığı takdirde, dava istinafen görülmek için gerekçesine işaret edilerek mahkemesine iade olunurdu. Fetvâhane tarafından incelenen i’lam, hüküm yönünden doğru bile olsa zabıt kurallarına uygun olarak yazılmamışsa veya zabıt doğru olmakla birlikte müdafaa dikkate alınmamış ise Meclis-i Tetkikat-ı Şer’iye’ye havale olunurdu. Buradaki inceleme sonucunda ya tasdik olunur veya mahkemesine iade olunurdu.⁹⁶⁸

Tanzimat döneminde yeni adli düzenlemeler yapılırken, yargılama (*muhakeme*) usulünde de bazı değişikliklere gidildi. Başvurularda “*sözlülük*” esasından “*yazılılık*” esasına geçiş sağlanmaya çalışıldı. Yargılama esnasında sözlü deliller esas olarak kabul edilmekteydi. Hatta bu usul Mecelle’de “*yalnız hat (yazı) ve hatm (mühür) ile amel olunmaz*” olunmaz denilerek yasallaştı.⁹⁶⁹ Bakara suresi 282. Ayette geçen yazılı kayıt tutulmasına dair emir ise tavsiye olarak değerlendirilmiştir. Yazılı deliller üzerinde tahrifat ve hile yapılabilmesi ihtimali buna gerekçe gösterilmiştir. Ancak sultan tarafından verilen beratlar ile mahkeme sicilleri gibi korunaklı evrak, delil olarak kabul edilmiştir.⁹⁷⁰ Bu usul Tanzimat’ın hedefi olan “*yasallık ve kurallılık*” ilkelerinin bir sonucudur.

⁹⁶⁶ M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku...*, s. 178

⁹⁶⁷ M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku...*, s. 196

⁹⁶⁸ A. Refik Gür, *a.g.e.*, s. 97

⁹⁶⁹ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 613 (Madde: 1736)

⁹⁷⁰ Mecelle Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 613 (Madde: 1737-8-9)

Şer'î mahkemelerin düzenledikleri hüccetler ve i'lamlar, belirli bir usule göre yazılırlardı. Fikhi yönden dikkat edilmesi gereken hususlar, kayıt altına alınırken belli bir sıraya göre alınırlardı. Bütün yazışmalar bu “sakk” usulüne uygun olarak yapıldığı için, yargılama esnasında veya vesika düzenlenmesi esnasında unutulmuş nokta olursa hemen orada meydana çıkardı ve telafi olunurdu. Böylelikle kararın daha yüksek mahkemeler tarafından bozulması veya müzekkerenin iptali gibi yargılamayı sürüncemeye sokacak yanlışlar önlenmiş olurdu. Aynı faydalı usulün Nizami mahkemeler için de uygulanması maksadıyla Ahmet Cevdet Paşa tarafından, tutanakların (i'lam) “sakk” ve “sebk”ini düzenlemeye yönelik bir çalışma başlatıldı. Paşa, bizzat kendisi düzenlediği i'lamları “*Cerîde-i Mehâkim*” adlı bir dergide yayınlamak üzere bu usulü mahkemelere yerleştirmeye muvaffak oldu. Dergide, müzekkere numuneleri ile mahkemelerin her derecesine ait örnek teşkil edecek tutanaklar (i'lam) bulunmaktaydı.⁹⁷¹

3 Şubat 1874 (15 Zilhicce 1290) tarihli yönetmelikte, mahkemelerdeki yargı ve karar tutanakları ile alakalı olarak; mahkemelerde tutulan defterlerin, sayfa numaralandırmalarının mutlaka yapılması, yazıların kolaylıkla okunacak şekilde yazılması, kayıt esnasında hata vuku bulduğu takdirde silme yapılmaması, sayfa kenarına doğrusunun yazılması, satır aralarında (sonradan ekleme yapılmaması için) boşluk bırakılmaması, sicillere kaydı yapılan tutanakların, asılları ile arasında uyumsuzluk olduğu takdirde mesullere ceza kanunnamesinin ilgili maddesine göre yaptırım uygulanması, mahkeme evrakının muhafaza usullerine dikkat çekilmiştir.⁹⁷²

1840 tarihinde yayınlanan “*Ta'limname-i Hükkam*”ın⁹⁷³ son maddesinde; hâkimin düzenleyeceği tutanakları (i'lam), “*Musazâde, Şanizâde, Debbağzâde*” kitaplarındaki i'lam örneklerine uygun olarak düzenlemesi kararlaştırılmıştır.

1913 tarihli geçici kanunda, bir kadının bir sene zarfında yazmış olduğu i'lâm veya hüccetlerden 10/2'si Fetvâhâne veya Meclis-i Tedkikât-ı Şer'îye tarafından bozulursa bir sene boyunca terfi edemeyeceği belirtilmiştir. Şayet bozulan karar 10/4 olursa iki sene, 10/5 olursa üç sene boyunca terfi edemeyecektir. Şayet bozulan karar

⁹⁷¹ Ebul'ula Mardin, *a.g.e.*, s. 238

⁹⁷² “Sicillât-ı Şer'îye ve Zabt-ı Deâvî Cerîdeleri Haklarında Talimat”, 15 Zilhicce 1290 (3 Şubat 1874), *Düstur*, 1. Tertip, C. 4, s. 83

⁹⁷³ Jun Akiba, “Kadınlık Teşkilatında Tanzimat'ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'limname-i Hükkam”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2007, Say. XXIX, s. 37

sayısı 10/6'ya ulaşırsa memuriyetten azlolunacak ve iki sene memuriyet verilmeyecektir. 10/6'dan daha fazla olması durumunda ise kadılık mesleğinden kaydı tamamen silinecektir.⁹⁷⁴

1914 yılında Fetvahane tarafından yayınlanan bildiriye; hâkimlerin, tutanak (*i'lam*) yazarken şu hususlara dikkat etmeleri istenmiştir. Dava; şahadet ile sabit olduğu takdirde, şahadet lafzının i'lama aynen yazılması, Dava veya müdafaanın; yemin ile halli takdirinde, usulü üzere yemin ettirilip ne şekilde yemin edildi ise o şekilde i'lama yazılması, Şahitler hazır bulunduğu takdirde, bu hususun i'lamda beyan olunması, Dava vekili (avukat) bulunduğu takdirde, i'lamda yazılması, Vefat etmiş veya kayıp kimse aleyhine şahadet olunduğu takdirde bunların baba ve dedelerinin isimlerinin şahitler tarafından beyan olunduğunun i'lamda gösterilmesi, Kâsırîn (kendi malını yönetemeyecek durumda olanlar) için vazifeli tayin edildiğinde, bunların velilerinin bulunmadığının i'lama yazılması, Şer'î vesikalarda kazıntı ve silinti bulundurulmaktan kaçınılması hususlarına dikkat etmeleri istenmiştir.⁹⁷⁵

Kurumun kuruluş yazışmalarında da açıklandığı üzere, Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluş amacı hâkim adaylarına şer'î ilimleri öğretmek değildir.⁹⁷⁶ Adaylardan, medreselerde bu ilimleri öğrenmiş olarak gelmeleri istenmektedir. Yapılan imtihanların zorluk derecesi de bunu göstermektedir. Kurumun amacı; medreselerde teorisi öğretilen yargılama usulünün, pratiğini öğretmektir. Kurum, bu özelliği ile klasik medrese usulünde bir yeniliktir. Medrese mezunlarının senelerce mahkemelerde katiplik yaparken öğrenebilecekleri hususları, daha kısa zamanda öğretmeyi amaçlamaktadır.

1874 tarihli kurum yönetmeliğinde; müdür bulunan zatın, hâkim adaylarına o gün işlenen fihki konuyu dava zaptı şeklinde kaleme aldırması istenmektedir. Muallim ve müdür tarafından zabıt evrakı kontrol edilecek ve gerekli düzeltmeler yapılacaktır. Daha sonra bu yargılamanın, bir sonuca nasıl bağlanacağı öğretilecek ve karar tutanağı

⁹⁷⁴ "Hükkâm-ı Şer'î ve Me'mûrîn-i Şer'îye Kânûn-ı Muvakkatı", 19 Cemaziyevvel 1331 (26 Nisan 1913), *Düstur*, 2. Tertip, C. 5, s. 352

⁹⁷⁵ *Ceride-i İlmîye*, C. 1, Say. 1, 3 Receb 1332 (28 Mayıs 1914), s. 36

⁹⁷⁶ "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

da kaleme aldırılacaktır. Bu karar tutanakları da (*sened-i şer'î*), müdür ve muallim tarafından kontrol edilecek ve gerekli düzeltmeler yapılacaktır.⁹⁷⁷

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde; kurum müdürünün, fıkıh (Dürer) dersinde okunan şer'î meselelerden birini, şer'î mahkemelerde icra olunduğu şekilde talebeye dava zaptı gibi kaleme aldırması istenmiştir. Mahkeme usulünü tarif ve yargılama şeklini anlattıktan sonra, alınan kararları zaptın sonuna ilave ettirecektir. 2.,3. ve 4. sınıf talebelerine ise bir karar tutanağı (*sened-i şer'î*) düzenletecektir. Talebenin düzenlediği zabıt ve senedin bir tanesini müdür kontrol edecek ve gerekli düzeltmeleri yapacaktır. Birinci müdür yardımcısı da bu kontrol edilmiş kâğıda uygun olarak, diğer kâğıtların kontrolünü yapacaktır. Aynı talimatnamede inşa mualliminin de haftada iki gün derse girmesi istenmiştir.⁹⁷⁸

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde; sakk-ı şer'î müderrisinden, konu ile alakalı kaide ve terimleri (*istilah*) talebeye anlatırken, aynı sınıfın işlemekte olduğu Dürer dersini de takip etmesi istenmiştir. On beş günde bir defa Dürer dersindeki konuya göre, talebeden davalı, davacı ve kadı tayin ederek uygulama yaptıracaktır. Bu yargılamayı dava zaptı şeklinde kaleme aldıracaktır. Her sınıfa ayda en az bir defa, şer'î bir meseleyi tasvir ve usulü dairesinde karar tutanağı (*sened-i şer'î*) yazdıracaktır. Talebenin tanzim ettiği müsveddeler, müderris tarafından kontrol ve düzeltme yapılarak on gün içinde talebeye iade edilecektir.⁹⁷⁹

1908 senesine kadar sakk-ı şer'î dersi, müdürlere tevdi edildiği için maaş defterlerinde ayrı olarak zikredilmemiştir. Sadece 1882,1883,1887, ve 1888 senelerinin müdürlerinden aynı zamanda *sakk müderrisi* olarak bahsedilmiştir.⁹⁸⁰ Bu itibarla 1908 senesine kadar olan kurum müdürleri, aynı zamanda sakk-ı şer'î dersi müderrisleridir. 1908 sonrasında sakk-ı şer'î dersinin müstakil olarak müfredatta yer aldığı görülmektedir.

⁹⁷⁷ “Mualimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

⁹⁷⁸ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

⁹⁷⁹ “Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mekktupçuluğu, **İlmiye Sâlnâmesi**, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hılâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

⁹⁸⁰ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17; İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 97

Ulaşabildiğimiz sakk-1 şer'î imtihan kağıtlarında, *Ali Efendi Fetvaları*'ndan bir soru sorulmuş ve bu fetvaya uygun bir yargılama tutanağı (*mahkeme i'lâmi*) dñzenlenmesi istenmiştir. Muhtelif sınıflara veya yıllara ait kağıtlarda, talebelere sorulan fetvalar şunlardır.

- 1- Zeyd'in zevcesi Hind, babası Amr'ın menzilinde (evinde) sâkine olmakla (ikamet etmekle) Zeyd Hind'i Amr'dan talep edip Amr Hind'i vermem dedikte Zeyd: "Ben dahî Hind'i istemem" dese böyle demekle Hind boş olur mu? El-Cevap: olmaz⁹⁸¹
- 2- Hind, kızı Zeyneb ile Zeyd'i müddet-i razâ'da irza' eylese (emzirse) Zeyd Hind'in âhar (diğer) kızı Hatice'yi tezvic etmesi (evlenmesi) caiz olur mu? El-Cevap: olmaz⁹⁸²
- 3- Zeyd Hind'i tezvic ettikten (evlendikten) sonra Hind ile Zeyd'in razâan karındaş (sütkardeş) olduğu vech-i şer'î üzere sabit olsa Hind Zeyd'den tefrik olunmak (ayrılmak) lazım olur mu? El-Cevap: olur⁹⁸³
- 4- Zeyd zevcesi Hind'e, "şurb-1 hamr idersem (içki içerssem) irâden elinde olsun" dedikten sonra Zeyd şurb-1 hamr edip Hind vâkıfe olduğu (gördüğu) mecliste sükut edip nefsinin (kendini) tatlık etmese (boşamasa) Zeyd mücerred (sadece) böyle demekle Hind boş olur mu? El-Cevap: olmaz⁹⁸⁴
- 5- Zeyd mukataa (kira) ile taht-ı tasarrufunda olan vakıf arsada mefrûse olan (dikilmiş) mülk eşcârını (kendi ağaçlarını) sağîr (küçük) oğlu Amr'a hibe eylese hibe-i mezbûre (bu hibe) sahih olur mu? El-Cevap: olur.⁹⁸⁵
- 6- Zeyd; mütevellisi (sorumlusu) olduğu vakıf hamamı, ecr-i mislinden noksana (değerinden aşağı) Amr'a icar (kira) ve teslim, Amr dahî bir müddet zabt ve tasarruf edip ecr-i müsemmâyı (konuşulan ücreti) Zeyd'e verdikten sonra Zeyd'in yerine Bekir mütevellisi olsa, Bekir; hamamın müddet-i mezbûrede ecr-i mislinin (değerinin gerektirdiği ücreti) Amr'a tekmil ettirmeye (tamamlatmaya) kadir olur mu? El-Cevap: olur.⁹⁸⁶
- 7- Tevliyet (sorumluluk) ve gallesi (geliri) vâkıfın (vakfedenin) batnen ba'de batnin (nesilden nesile) evlatlarına ve evladının evlatlarına meşrut (şart

⁹⁸¹ EDAM Arşivi, 1341 Senesi Sakk-1 şer'î 1. Sınıf İmtihan Kağıdı

⁹⁸² EDAM Arşivi, 1338 Senesi Sakk-1 şer'î 1. Sınıf İmtihan Kağıdı

⁹⁸³ EDAM Arşivi, 1339 Senesi Sakk-1 şer'î 1. Sınıf İmtihan Kağıdı

⁹⁸⁴ EDAM Arşivi, 1342 Senesi Sakk-1 şer'î 1. Sınıf İmtihan Kağıdı Müsveddesi

⁹⁸⁵ EDAM Arşivi, 1334 Senesi Sakk-1 şer'î 3. Sınıf İmtihan Kağıdı Müsveddesi

⁹⁸⁶ EDAM Arşivi, 1337 Senesi Sakk-1 şer'î 3. Sınıf İmtihan Kağıdı Müsveddesi

kılınmış) vakıf menzili (evi) evladdan Zeyd Amr'a bey' (satış) ve teslim ettikten sonra otuz sene mürûrunda (geçince) Zeyd fevt olup (vefat edip) nevbet (sıra) evlad-ı evladından Bekir'e gelse Bekir menzil-i merkûmu (zikri geçen menzili) Amr'dan dava murad ettikte Amr "mücerred (sadece) otuz sene mürûr etmekle (geçmekle) davan mesmû' olmaz (dinlenmez)" diye Bekir'i davadan men'a (vazgeçirmeye) kadir olur mu? El-Cevap: olmaz.⁹⁸⁷

- 8- Zeyd; Amr-ı müteveffâ (vefat etmiş) için "malından şu kadar akçeyi vücûh-ı birre (hayır işlerine) vasiyet ve tenfizinden (yerine getirilmesinden) beni vasî nasb etmişti" diye hasm-ı şer'î huzurunda dava ettikte Zeyd'in müddeâsına (iddiasına) şehadet eden kimseler ancak Amr'ın ismini zikredip baba ve dedesi isimlerini zikrelemese şehadetleri (şahitlikleri) makbul olur mu? El-Cevap: olmaz.⁹⁸⁸
- 9- Zeyd Hind'i şu kadar esvâb (elbise) mihr-i muaccel (mehir) üzerine tezvic edip (evlenip) esvâb-ı mezbûreyi (zikri geçen elbiseleri) Hind'e verdikten sonra Zeyd, kable'd-duhûl ve'l-halve (ilişkiye girmeden) Hind'i tatlık eylese (boşasa) Zeyd esvâb-ı mezbûrenin (zikri geçen elbiselerin) nısfını (yarısını) Hind'den istirdâda (geri almaya) kadir olur mu? El-Cevap: olur.⁹⁸⁹
- 10- Zeyd maraz-ı mevtinde (ölüm hastalığında) yedinde olan (elindeki) bazı emtia (mallar) için kızı Hind'e "validen Zeyneb'den intikal eyledi. Mülk-ü mevrûsundur (miras yoluyla mülkündür)." diye ikrar ve emtia-i mezbûreyi (mezkur malı) Hind'e teslim ettikten sonra Zeyd fevt olsa (vefat etse) Sair verese (diğer mirasçılar) Zeyd'i tasdik etmeyip ol emtiayı mirasa idhal murad ettiklerinde Hind mücerred (sadece) İkrâr-ı mezbûre (Zeyd'in sözüne) binaen sair vereseysi men'a (mani olmaya) kadir olur mu? El-Cevap: olmaz.⁹⁹⁰

Her fetvanın sonunda, iki sayfayı bulan mahkeme tutanağının talebeler tarafından oluşturulduğu görülmektedir. İmtihan kağıtlarına, sakk-ı şer'î müderrisi Hüseyin Halis Efendi ile diğer iki mümeyyiz not vermişlerdir.

⁹⁸⁷ EDAM Arşivi, 1342 Senesi Sakk-ı Şer'î 4. Sınıf İmtihan Kağıdı

⁹⁸⁸ EDAM Arşivi, 1334 Senesi Sakk-ı Şer'î 4. Sınıf İmtihan Kağıdı

⁹⁸⁹ EDAM Arşivi, 1334 Senesi Sakk-ı Şer'î İmtihan Kağıdı Müsveddesi

⁹⁹⁰ Haluk Perk Arşivi, Sakk-ı Şer'î 4 Sınıf İmtihan Kağıdı, No: HPE 3936

1908 yılına kadar kurum müdürleri aynı zamanda sakk-ı şer'î müderrisidirler. 1908'den sonra müstakil olarak sakk-ı şer'î dersine giren müderrisler ve girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.⁹⁹¹

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1908-1909	Mekteb-i Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Hüsnü Efendi	
1908-1909	Mekteb-i Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Mustafa Asım Efendi	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	900-1800
1911-1912	Mekteb-i Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1800
1912-1913	Mekteb-i Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1800
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1800
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1800-1500
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1500
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1500
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1500
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1500
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1500
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1500
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	1500
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Sakk-ı Şer'i Muallimi	Hüseyin Halis Efendi	

⁹⁹¹ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 231; Defter No: 2869, s. 139; Defter No: 2865, s. 235; Defter No: 2876, s. 145;
İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 190; Defter No: 2930, s. 93;
İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 6; Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;
İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 428;
BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

Tespit edilen Sakk-ı Şer'î müderrislerinin biyografileri şu şekildedir.

Hüseyin Halis Efendi: Afyon eşrafından Turunçzade Bahtiyar Beyin oğludur. 1866'da Afyon'un Fakihpaşa mahallesinde doğmuştur. İlk tahsilini Afyon'da yapmış daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Sultanahmet Medresesi'ndeki tahsilinin ardından Mekteb-i Nüvvab'a girmiş, buradan 1892 tarihinde 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur.⁹⁹² 1909'a kadar Afyon, Nazilli ve Tarsus'ta naiplik vazifesi yapmıştır. Kasım 1909'da Mekteb-i Kudat 3. sınıflarına sakk-ı şer'î müderrisliğine atanmıştır. Kurumun kapanışına kadar bu vazifede kaldığı görülmektedir. (Sicil Defteri, C. 3, s. 26)⁹⁹³

Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi: Biyografisi meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Bolvadinli Mustafa Asım Efendi: Gök Ömer Beyzade olarak şöhret bulan Mustafa Efendi'nin oğlu olup, 1271 (1855) tarihinde Bolvadin'de doğmuştur. İlk tahsilini Bolvadin ve Konya'da tamamlayarak İstanbul'a gelmiştir. Ayasofya dersiamlarından Karahisarlı İbrahim Hulusi Efendi'den icazet almıştır. 1882 tarihinde Mekteb-i Nüvvab'dan birincilikle mezun olduğu görülmektedir.⁹⁹⁴ Bir sene sonra aynı kuruma müdür muavini olarak atanmıştır. Aynı zamanda Ayasofya Camii dersiamlığını da kazandığı kayıtlıdır. Mustafa Asım efendinin Müdür muavinliği, 1907 yılına kadar devam etmiştir. 1907 senesinde İlm-i Fıkıh, 1908 senesinde Sakk-ı Şer'î müderrisliği yaptığı görülmektedir.⁹⁹⁵ Bu iki senede Mekteb-i Kudat'ta, müdür muavinliği kadrosunun bulunmadığı görülmektedir. 1914 yılında akciğerindeki bir rahatsızlık nedeniyle vefat etmiştir. (Dosya No: 1158)⁹⁹⁶

⁹⁹² İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 48

⁹⁹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 121

⁹⁹⁴ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 128

⁹⁹⁵ İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2565, s. 329;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76

⁹⁹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 178

**b) İ'âmât-ı Nizâmiye ve İnşâ / Tashîh-i Mezâbıt / İmlâ ve İnşâ /
Kitabet-i Resmîye**

Meşihat defterlerindeki tespitlerimize göre, derslerde yazılan evrakın kontrol ve düzeltmeleri için bir müderris daha (bazen müdür muavini) görevlendirilmiştir. Nitekim 1882 tarihinde kurum müdüriyeti tarafından Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'e (Şer'î Hakimler Yüksek Kurulu) gönderilen bir yazıda; talebelere kaleme aldırılan şer'î ve nizami tutanakların (*i'lam*) çoğaldığı, bunların kontrolüne yardımcı olmak üzere eski mezunlardan Ömer Efendi'nin tayininin istendiği görülmektedir.⁹⁹⁷ Görevlendirmesi kabul olunan Ömer Said Efendi'nin, 1882-1889 arası bu kurumda görev yaptığı tespit edilmiştir.⁹⁹⁸

Tutanak (*i'lam*) kontrolüne yardımcı olmak üzere görevlendirilen personelin girdiği derslere, zaman içerisinde farklı şekillerde isimler verildiği görülmektedir. 1880-1884 arası "*İ'âmât-ı Nizamiye ve İnşâ*", 1884-1897 arası "*Tashih-i Mezâbıt*", 1897-1907 arası "*İmlâ ve İnşâ*", isimleri verilmiştir. 1908'den kapanışa kadar bu ders, "*Kitâbet-i Resmîye*" adını almıştır. İsimlendirmelerden de anlaşılacağı üzere ilk başlarda yargılama tutanaklarını kontrol ile görevlendirilen bu personelin, zamanla kompozisyon ve resmi yazışma usullerini öğretmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Yargılama usulünün tutanaklarının kontrolü, Tanzim-i İlamat (tutanak tanzimi) derslerinin müderrislerine bırakılmış gözükmektedir. Bu ders ilgili yerde incelenecektir.

Hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Ömer Said Efendi'den sonra İmla ve İnşâ derslerine Şeyh Vasfi Efendi'nin girdiği görülmektedir.

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde;⁹⁹⁹ Kitabet-i Resmîye ismini almış olan ders ile alakalı şu bilgiler vardır. Bu dersin müderrisi; resmi yazışmada hitap edilecek zevata dair hitap edilecek ön isimlendirmeleri (elkab), resmî teşrifatı ve resmî yazıya başlama usulünü talebeye öğretecektir. Sırasıyla resmi işlemlere dair yazışma usulünü öğretecektir. Ayda en az bir defa, talebeye bir mevzu

⁹⁹⁷ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 87

⁹⁹⁸ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 103; Defter No: 2886, s. 61

⁹⁹⁹ "Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi", Meşihat-ı Ulyâ Mekkütüpcülüğü, **İlmiye Sâlnâmesi**, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

yazdıracaktır. Yazdırdığı müsveddeleri; mümkün olduğu kadar açık bir şekilde hatalarını beyan etmek suretiyle, bir hafta zarfında talebeye iade edecektir.

Şeyh Ali Vasfî Efendi tarafından kurumda verdiği derslerin notlarından oluşan dört kitap yayınlanmıştır. *Levâmi'*, *Bedâyi'*, *Sevâtî'*, ve *Metâli'* isimindeki kitaplarında, kurumda talebelere yazdırdığı yazı örneklerini paylaşmıştır.¹⁰⁰⁰ Yazıların konularından bazıları şunlardır.

- a) Sene-i cedide (yeni yıl) tebriknamesi örneği
- b) Kandil tebriknamesi örneği
- c) Pâye tashihi (rütbe düzenlemesi) arzuhali örneği
- d) Üst makamlardan istirhamnâme (rica yazıları) örnekleri
- e) İstifânâme örneği
- f) Şikayetnâme (savcıdan, kaymakamdan vs.) örneği
- g) Taziyetnâme (taziye yazısı) örneği
- h) Teşekkürname örneği
- i) Makam-ı Hilafet'e yazılacak yazılara örnekler
- j) Gazel ve beyt tercümeleleri (Sa'dî, Nef'î vs.)

Derslerde, yazım esnasında kullanılacak hitap tabirlerinin (*elkâb*) bilinmesine özellikle dikkat çekildiği görülmektedir.

Ulaştığımız Kitabet-i Resmîye imtihan kağıtları, dört ayrı tarihe aittir. 3 Haziran 1913 (27 Cemaziyelahir 1331) tarihli imtihan kağıdında talebelere, kadılıklar arası iki yazışma yazmaları istenmiştir. Yazışmaların konusu, karesi sancağında miras taksimi yapılan bir kişinin Uşak'taki mallarının satılması ile alakalıdır. İmtihana giren 37 talebeden sadece 14'ünün 6 ve üzeri puan alabildikleri tespit edilmiştir.¹⁰⁰¹ İmtihan kağıtlarına, Kitabet-i Resmîye muallimi Tevfik Efendi ile iki mümeyyizin puan verdikleri ve bu üç puanın ortalamasının alındığı görülmektedir.

29 Mart 1921 (29 Mart 1337) tarihli, 1. sınıflara yapılan Kitabet-i Resmîye imtihanında aşağıdaki sorular sorulmuştur.¹⁰⁰²

¹⁰⁰⁰ Şeyh Vasfî, *Levâmi'*, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1307;

Şeyh Vasfî, *Bedâyi'*, Matbaa-i Nişan Berberyan, İstanbul, 1310;

Şeyh Vasfî, *Sevâtî'*, Alem Matbaası, İstanbul, 1311;

Şeyh Vasfî, *Metâli'*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1314

¹⁰⁰¹ EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 1331 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

¹⁰⁰² EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 1337 Senesi 1. Sınıf İmtihan kağıdı

- a) Hususi ve resmi kitabet arasında ne fark vardır?
- b) Bu sene kışın şiddeti dolayısıyla medâris (medreseler) talebesine verilen mahrûkât (yakacak) kifâyet etmediği (yetmediği) cihetle bir mikdar daha i'tâsına (verilmesine) dair makâm-ı meşihatten (Şeyhülislamıktan) Evkaf Nezareti Vekaletine bir tezkire (dilekçe)...

İmtihana giren 22 talebeden 13'ünün 8 ve üzeri puan aldıkları görülmektedir. Dersin ilk işlendiği seneye göre talebenin bu dersteki başarısının oldukça yükseldiği anlaşılmaktadır. İmtihana, Kitabet-i Resmîye muallimi Tahirü'l-Mevlevî ve iki mümeyyiz girmiştir.

29 Mart 1921 (19 Receb 1339) tarihli 2. sınıfların kitabet-i resmîye imtihanında, talebeden Şeyhülislamığa bir dilekçe yazmaları istenmiştir. Dilekçenin konusu; hayra sarf edilmek şartıyla birisine vasiyet edilen bir malın, ne yönde sarf olduğu hususunun kadılık makamı tarafından kontrol edilip edilemeyeceğinin Şeyhülislamıktan sorulmasıdır. İmtihan kağıtlarına ulaştığımız 12 talebeden 9'unun 7 ve üzeri puan aldıkları görülmektedir. İmtihana, kitabet-i resmîye muallimi Tahirü'l-Mevlevî ve iki mümeyyiz girmiştir.¹⁰⁰³

4 Şubat 1924 (4 Şubat 1340) tarihli 2. sınıf kitabet-i resmîye imtihanında talebeden; İstanbul Müftülüğü'ne aday olan üç zatın aldıkları oyların miktarını, Şer'îye Vekaleti'ne bildiren bir yazı yazmaları istenmiştir. Ulaştığımız bu tek imtihan kağıdında Artvinli Mehmed Efendi, hocası Tahirü'l-Mevlevî ve diğer iki mümeyyizden 9'ar puan almıştır.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰³ EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 1339 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

¹⁰⁰⁴ EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 1340 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

İsmi seneler içerisinde değişikliğe uğrayan “İmla ve İnşa” dersine giren müderrisler ve derse girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.¹⁰⁰⁵

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1880-1881	Muallimhane-i Nüvvab İ'lamat-ı Nizamiye ve İnşa Muallimi	Şefik Bey	
1881-1882	Muallimhane-i Nüvvab İ'lamat-ı Nizamiye ve İnşa Muallimi	Ömer Said Efendi	20-68
1882-1883	Muallimhane-i Nüvvab İ'lamat-ı Nizamiye ve İnşa Muallimi	Ömer Said Efendi	200
1883-1884	Mekteb-i Nüvvab İ'lamat-ı Nizamiye ve İnşa Muallimi	Ömer Said Efendi	200
1883-1884	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Ömer Said Efendi	600
1884-1885	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Ömer Said Efendi	468
1885-1886	Mekteb-i Nüvvab İ'lamat-ı Nizamiye ve İnşa Muallimi	Ömer Said Efendi	568
1886-1887	Mekteb-i Nüvvab İ'lamat-ı Nizamiye ve İnşa Muallimi	Ömer Said Efendi	568
1887-1888	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Ömer Said Efendi	468-700
1888-1889	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Ömer Said Efendi	468-700
1889-1890	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	700
1890-1891	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	400
1891-1892	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	400
1892-1893	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	400
1893-1894	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	400
1894-1895	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	400-390
1894-1895	Mekteb-i Nüvvab İmla Ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	400
1895-1896	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1896-1897	Mekteb-i Nüvvab Mezabıt Tashihi Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1897-1898	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1898-1899	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390

¹⁰⁰⁵ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17; Defter No: 2980, s. 18; Defter No: 2981, s. 38; Defter No: 2982, s. 10;
İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21,141; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 241, 243; Defter No: 2869, s. 151; Defter No: 2865, s. 246, 247; Defter No: 2876, s. 156;
İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 199; Defter No: 2930, s. 103;
İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 267;
İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 82; Defter No: 3098, s. 16; Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;
İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1873, s. 39;
İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 188; Defter No: 2555, s. 185; Defter No: 2556, s. 209; Defter No: 2557, s. 217; Defter No: 2558, s. 241; Defter No: 2559, s. 237; Defter No: 2560, s. 285; Defter No: 2564, s. 283;
İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 448;
İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 103; Defter No: 2886, s. 61;
İSAM. MŞH. MMSD, Defter No: 2056, s. 10;
İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 253; Defter No: 2591, s. 222; Defter No: 2600, s. 275; Defter No: 2601, s. 283;
BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

1900	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1901	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1902	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1903	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1904	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1904-1905	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1905-1906	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1906-1907	Mekteb-i Nüvvab İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	465
1907-1908	Mekteb-i Nüvvab İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	390
1908-1909	Mekteb-i Kudat İmla ve İnşa Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Şeyh Ali Vasfi Efendi	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Bafrahlı Ahmed Hamdi Efendi	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Ali Rıfat Efendi	300
1910-1911	Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Ahmed Muhtar Efendi	150-300
1910-1911	Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	900
1911-1912	Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	600
1911-1912	Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Ahmed Muhtar Efendi	300
1912-1913	Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Ahmed Muhtar Efendi	300
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	600
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Ahmed Muhtar Efendi	300
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Ahmed Muhtar Efendi	300
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	600
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	600
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	600
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	600
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Mehmed Tevfik Bey Efendi	300
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Tahir Mevlevi Efendi	300
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Tahir Mevlevi Efendi	600
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Tahir Mevlevi Efendi	600
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Tahir Mevlevi Efendi	600
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Kitabet-i Resmiye Muallimi	Tahir Mevlevi Efendi	

Tespit edilen İmlâ ve İnşâ müderrislerinden bazılarının biyografileri şu şekildedir.

Şeyh Ali Vasfi Efendi: Kefevî Dergahı şeyhi ve şair olan Vasfi Efendi'nin biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Ahmed Muhtar Efendi: Çerkeşşeyhizade Seyyid Mehmed Tevfik Efendinin oğlu olup 1867 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini babasının görev yeri olan Ankara'da tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek Beyazıt Camii

Dersiamlarından İçelli Süleyman Sırrı Efendi’de tahsilini tamamlayıp icazet almıştır. 1890 yılında Mekteb-i Nüvvab’dan 4. Derece hakimlik Şahadetnamesi ile mezun olmuştur.¹⁰⁰⁶ Çeşitli tarihlerde İstanbul Kadılığı Vekayi’ Katipliği, Sadreyn Müsteşar Muavinliği ve Kassam-ı Askeri Muavinliği yapmıştır. 1910 yılında Mekteb-i Kudat müdürlüğüne atanmıştır. Müdürlüğü döneminin bir kısmında Kitabet-i Resmîye muallimliği de yapmıştır.¹⁰⁰⁷ 1915 yılında Nakibü’l-eşraf tayin edilmiş, 1918 yılında Şuray-ı İlmiye azası olmuştur. 1924 yılında emekli olduğu kayıtlıdır.¹⁰⁰⁸ (Dosya No: 224, C. 3, s. 29)

Mehmed Tevfik Bey Efendi: Salih Efendi’nin oğlu olup 1280 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Koca Mustafa Paşa Askeri Rüştîyesi ile Mekteb-i Hukuk’u bitirmiştir. 1888’de Maliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kitabeti’ne girmiş, 1897’de burada Başkatip olmuştur. 1905 – 1914 arası Beytü’l-Mal Müdürlüğü yapmıştır. Bu görevi esnasında, 1910 yılından itibaren Mekteb-i Kudat 2. ve 3. sınıflarının Kitabet-i Resmîye derslerine girmiştir. 1920 yılına kadar bu vazifesine devam ettiği görülmektedir.¹⁰⁰⁹ (Dosya No: 567, Sicil Defteri, C. 4, s. 105)¹⁰¹⁰

İstanbul Ali Rıfat Efendi: Ulemeden ve huzur dersleri mukarrirlerinden, İstanbul Bab Mahkemesi eski naiplerinden Kara Ali Efendi diye şöhret bulan Çankırlı Ali Niyazi Efendi’nin oğludur. Sicilde ismi Ali Rıfat geçmekte iken arşiv defterlerinde Mehmed Rıfat olarak geçmektedir.¹⁰¹¹ İlk tahsilini Mercan İdadisi’nde yapmıştır. Süleymaniye Camii dersiamlarından Ürgüplü Ahmed Kamil Efendi’den icazet almıştır. 1883’te Mekteb-i Nüvvab’dan 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur.¹⁰¹² 1884 tarihinden 1909’a kadar Sultanyeri, Boyabat, Bandırma, Şarköy, Edremit kazaları naipliklerinde bulunmuştur. 1909’da Meclis-i İntihab Başkatibi ve

¹⁰⁰⁶ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.710

¹⁰⁰⁷ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2912, s. 6; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 227,243; Defter No: 2869, s. 151; Defter No: 2865, s. 232,247; Defter No: 2876, s. 142

¹⁰⁰⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 183

¹⁰⁰⁹ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 141; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; Defter No: 2917, s. 48;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 241; Defter No: 2869, s. 151; Defter No: 2865, s. 246; Defter No: 2876, s. 156;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 16;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 448

¹⁰¹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 132

¹⁰¹¹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 71

¹⁰¹² İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.705

Şuray-ı İlmiye Azası olmuştur. 1910 yılında Mekteb-i Kudat Kitabet-i Resmîye muallimliğine tayin olunmuştur. Bu vazifesinde sadece bir sene kaldığı görülmektedir.¹⁰¹³ 1911 senesinde Kıbrıs adası kadılığına tayin olunmuştur. 1916 yılında İttihat ve terakki hükümeti tarafından “*hükümetin ulvî ve yüce menfaatlerine aykırı bazı hareketlerde bulunduğu*ndan” görevinden azledilmiştir.¹⁰¹⁴ (Dosya No: 3971) Mekteb-i Kudat müderrisliğinden Kıbrıs adasına gönderilmesinin de aynı nedenle alakalı olabileceği, ittihatçılarla yıldızının barışmadığı düşünülebilir.

Tahirü'l-Mevlevî Efendi: Biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

c) Hatt-ı Ta'lik / Hüsn-i Hat (Güzel Yazı)

İslam yazı sanatının çeşitlerinden biri olan “*ta'lik*” hattı, İran’da “*tevkî*” ve “*rik'a*” yazı türlerinden geliştirilmiştir. Kelime anlamı olarak, “*asılmak, askıya alınmak*” anlamındaki ta'lik, bu ismi harflerinin geniş ve kavisli görüntüsüyle tevkî' ve rik'a yazılarının arasında kalması nedeniyle almıştır. XIII. Yüzyıldan itibaren resmi divanlarda kullanılmaya başlanan bu hat, süratli yazılmaya elverişli olmasıyla dikkat çekmektedir.¹⁰¹⁵

XV. yüzyılda Osmanlı'ya gelen ta'lik hattının “*hurde*” (küçük) ve “*hafî*” (ince) olan stili divanlarda sıkça kullanılmıştır. Bu haliyle Fetvahane'nin de resmi yazısı olarak kabul edilmiştir.¹⁰¹⁶ Nitekim okulun Muallimhane-i Nüvvab ve sonraki dönemlerinde ders veren hattatlarının, aynı zamanda fetvahanede de ders verdikleri maaş defterlerinde kayıtlıdır. İlmiye sınıfında ilerlemek isteyen talebelerin, sanat seviyesinde olmasa bile güzel bir şekilde talik hattını yazabilmeleri mecburi idi. Medreselerin maddi sıkıntı içinde olduğu son dönemlerde dahi, hüsn-i hat dersine bir şekilde yer verildiği görülmektedir.

Hatt-ı ta'lik'in; Şeyhülislamlığın (Bab-ı Meşihat) ve Fetvahane'nin resmi yazısı olarak devam etmesinde, Muallimhane-i Nüvvab hat müderrislerinin katkısı büyüktür. Özellikle Karınabadi Hasan Hüsnü Efendi'nin bu kurumda ve Fetvahane'de

¹⁰¹³ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21

¹⁰¹⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 402

¹⁰¹⁵ M. Uğur Derman, “Ta'lik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 507

¹⁰¹⁶ M. Uğur Derman, “Hat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, s. 427

uzun seneler boyunca ders vermesi, hat sanatının daha sonraki kuşaklara aktarılmasında önemli rol oynamıştır.¹⁰¹⁷ Türk tavrı ta'lik yazısının büyük temsilcilerinden olan Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi de kurumda ders veren meşhur hattatlardandır.

Muallimhane-i Nüvvab kurulduktan sonra, bazı eski naipler tarafından itirazlar vuku bulmuştur. Şeyhülislam Arif Efendi'nin bu itirazlara cevap verirken üzerinde durduğu noktalardan birisi de yazıların okunamayacak derecede kötü olmasıdır.¹⁰¹⁸ Arif Efendi, taşra mahkemelerinden gelen şer'î evrakın değerlendirilmeye elverişli bulunmadığını, geldikleri zaman fetvahane tarafından kabul olunmadıkları gibi bazılarının okunamayacak derecede imlasız yazılmış olduğunu belirtmektedir. Nitekim Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluş yazışmalarında, hüsn-ı hat meselesi de gündeme gelmiştir. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) teklif yazısında, kurumda hat sanatını öğretmeye kudreti olan iki zatın yeterli maaşla istihdam edilmesi istenmiştir.¹⁰¹⁹

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde; hüsn-ı hat muallimlerinin haftada iki gün tüm talebeye ders vermeleri istenmiştir.¹⁰²⁰

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde;¹⁰²¹ Hatt-ı Ta'lik mualliminden, yazıyı ilk olarak *celî* (iri) daha sonra *hurde* (küçük) olarak talim etmesi istenmiştir. Muallim, talebenin yazmış olduğu meşkleri (yazı çalışmaları) hat usulüne göre kontrol edecek, hataları düzeltip anlatacaktır.

Meşihat maaş defterlerinden tespit olunduğu kadarıyla, her dönemde en az bir hattatın kurumda ders verdiği görülmektedir. Kurumda ders veren hattatların (Karinabadi Hasan Hüsnü Efendi, Mehmed Hulusi Yazgan vd.), dönemlerinin en meşhur hattatları arasından seçilmiş olmaları, kurumun prestiji ve yazıya verilen değer açısından dikkat çekicidir.

¹⁰¹⁷ Muhittin Serin, "Unutulan Değerlerimizden Hattat Karînâbatlı Hasan Hüsnü Efendi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Say. 6, 2001, s. 131

¹⁰¹⁸ BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, 333 – 21789, 15 Rebiülahir 1272 (25 Aralık 1855)

¹⁰¹⁹ BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 326 – 21224, 24 Şevval 1271 (10 Temmuz 1855)

¹⁰²⁰ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

¹⁰²¹ "Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi", Meşihat-ı Ulyâ Mektupçuluğu, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hılâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

Ulaşabildiğimiz muhtelif yıllara ait Hatt-ı Ta'lik imtihan kağıtlarında şu hususlar dikkati çekmektedir. Tüm kağıtlarda ya harflerin celi (iri) olarak çalışıldığı ya da tek satır ta'lik yazı yazdırıldığı görölmektedir. İmtihan kağıtlarına ilk önce hatt-ı Ta'lik muallimleri (Karinabadi Hasan Hüsnü Efendi, Hulusi (Yazgan) Efendi), daha sonra iki mümeyyiz not vermişlerdir.¹⁰²²

Kurumda -tespit edilebilen senelere göre- Hatt-ı Ta'lik dersine giren müderrisler ve ders verdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.¹⁰²³

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1875-1876	Muallimhane-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Midillili Mustafa Niyazi Efendi	100
1879-1880	Muallimhane-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Midillili Mustafa Niyazi Efendi	244
1880-1881	Muallimhane-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Midillili Mustafa Niyazi Efendi	244
1881-1882	Muallimhane-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Midillili Mustafa Niyazi Efendi	244
1882-1883	Muallimhane-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	244
1882-1883	Muallimhane-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Midillili Mustafa Niyazi Efendi	244
1883-1884	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	234
1884-1885	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	234
1886-1887	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	285-351
1887-1888	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	285-351
1890-1891	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	351
1891-1892	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	351
1892-1893	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	351

¹⁰²² EDAM Arşivi, Hüsn-ı Hat 1330 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, Hüsn-ı Hat 1339 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

Haluk Perk Arşivi, Hüsn-ı Hat İmtihan Kağıdı, No: hhh214; hhh219a

¹⁰²³ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17; Defter No: 2981, s. 38; Defter No: 2982, s. 10,11;

İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2990, s. 39; Defter No: 2992, s. 70; Defter No: 2993, s. 21;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 251; Defter No: 2869, s. 159,161; Defter No: 2865, s. 255; Defter No: 2876, s. 165,166;

İSAM. MŞH. DMMD, Defter No: 2923, s. 200; Defter No: 2930, s. 103,104;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 269;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 83; Defter No: 3098, s. 17; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 190; Defter No: 2555, s. 187; Defter No: 2556, s. 211; Defter No: 2557, s. 219; Defter No: 2558, s. 243; Defter No: 2559, s. 239; Defter No: 2560, s. 287; Defter No: 2564, s. 285;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 450;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 100; Defter No: 2886, s. 62;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 255; Defter No: 2591, s. 224; Defter No: 2600, s. 277; Defter No: 2601, s. 285,287;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

1893-1894	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	351
1894-1895	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	351-342
1895-1896	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1896-1897	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1897-1898	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1898-1899	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1900	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1901	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1902	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1903	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1904	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1904	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi Muavinliği	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	57-235
1904-1905	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1905-1906	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1906-1907	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	462
1906-1907	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi Muavinliği	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	235
1907-1908	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	387
1907-1908	Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Muallimi Muavinliği	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	235
1908-1909	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	
1908-1909	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	300-600
1910-1911	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	300-600
1911-1912	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	600
1911-1912	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	600
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	600
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	600
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	300
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	İçelli Mustafa Lütfi Efendi	300
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	300
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi	300
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	300
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi	300
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	300

1918-1919	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi	300
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi	400
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	300
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi	300
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	300
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi	300
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	300
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi	300
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Aziz Efendi	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Abdülkadir Efendi (Aziz Efendi Yerine)	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Hatt-ı Ta'lik Muallimi	Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi	

Kurumda ders veren hattatların biyografileri şu şekildedir.

Hattat Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi: Biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Hattat Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi: Biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Hattat Mehmed Aziz er-Rufâî (Aktuğ) Efendi: Biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Hattat Midillili Seyyid Mustafa Niyazi Efendi: Edirnelidir. Tezgahcılar (Saraçhane) semtinde bulunan Hüsam Bey Mescidi'nde imamlık ve aynı yerdeki mektepte hocalık yaptığı bilinmektedir. Hatt-ı Talîki, Bursalı Mehmed Zeki Dede'den meşk edip icazet almıştır. Vefatına kadar Muallimhane-i Nüvvab'da ders verdiği görülmektedir.

1 Aralık 1882 (20 Muharrem 1300)'de vefat eden Mustafa Niyazi Efendi, meşhur hattatlardan İsmail Zühdi Efendi'nin kabri civarında medfundur.¹⁰²⁴

¹⁰²⁴ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, s. 602

Hattat İçelli Mustafa Lütfi Efendi: Ayasofya Dersiamlarından İçelli Ali Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da (1848) dünyaya gelmiştir. Babasında *Şerh-i Akaid'e* kadar okurken, babası vefat ettiği için icazet alamamıştır. Zamanının meşhur hattatlarından Bursalı Mehmed Zeki Dede'den *Hatt-ı Ta'lik* icazeti almıştır. Bir süre mahkemelerde katiplik yaptıktan sonra 1904 senesinde Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik hocalığına atanmıştır. Vefatına kadar (1915) bu vazifeye devam ettiği görülmektedir. (Sicil Dosya No: 227/03)¹⁰²⁵

d) Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye ve Cezaiye (Hukuki ve Cezai Tutanak ve Bildirim Tanzimi)

“Mahkemece verilen şer'î hükmün kaydedildiği yazılı belge” olarak tarif edilen “i'lâm”, bu derste nizami mahkemelere göre öğretilmiştir. İ'lâm (bildirme) denilmesinin sebebi, muhatabın icra makamı olması dolayısıyladır. Hüccet; kadının hükmünü bildiren ve şahitlerin tasdikini içeren belgedir. Bu hüküm şer'an sabittir. İ'lâm ise bir araştırma ve yapılan tetkik sonrası, kadının mesele hakkındaki görüşünü bildiren bir nevi rapordur. Bunda, sadece kadının mühür ve imzası bulunur.¹⁰²⁶

İ'lamlarda bulunması istenen başlıca hususlar sırasıyla şunlardır.

- a) Taraflar (davacı ve davalı)
- b) Muhakemenin (yargılamanın) yapıldığı yer
- c) Davacının adresi, adı, babasının adı
- d) Halen oturduğu yer
- e) Davalının sadece adı ve babasının adı
- f) Davacının dava ettiği husus ve ifadesi
- g) Davalının müdafaası veya kabulü
- h) Kararın gerekçesi (ispat vasıtaları)
- i) Hüküm
- j) Tarih
- k) Şahitlerin listesi (mecbur değildir)

¹⁰²⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 225

¹⁰²⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 80

1) Hâkimin mührü ve imzası¹⁰²⁷

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde; bu dersin müderrisinden Nizamiye mahkemelerine göre karar tutanağı (*i'lâm*) yazım usulünü anlatması istenmektedir. Müderris ayrıca derslerinde, kanuni meseleleri yargılama şeklinde temsil ve bidayet, istinaf ve temyiz mahkemelerinin gerektirdiği yargılama ve karar tutanağı (*i'lâm*) tanzim usulünü gösterecektir. Ayda en az bir defa, kanuni bir meseleyi tasvir ederek buna dair *i'lâm* yazdıracaktır. Yazılan müsvedde, on beş gün içerisinde müderris tarafından kontrol edilerek talebeye iade edilecektir.¹⁰²⁸

Ürgüplü Hayri Efendi; 22 Haziran 1912 tarihinde girdiği İ'lâmât-ı Cezaiye dersinde iki soru sorduğundan bahsetmektedir. Birinci soru, cünha (suç) *i'lâm*ı, ikinci soru, istinaf dilekçesi yazımı ile alakalıdır.¹⁰²⁹

7 Mart 1923 (19 Recep 1341) tarihli Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye 3. sınıf dersinde Mecelle'nin 285. maddesinden soru geldiği görülmektedir. Soru şu şekildedir.

“*Akd-i mutlak* (herhangi bir şart belirtilmemiş antlaşma), *hîn-i akitte* (antlaşma esnasında) *mebî'* (mal) *nerede ise orada teslimini iktiza eder* (gerektirir).

Bu maddeye göre bir davanın tasvir olunması (mahkeme aşamalarının yazılı olarak canlandırılması) istenmiştir. Müdafaanın ise 286. Maddeye göre tertip olunması istenmiştir. Yazılacak olan evrakta her iki tarafın da iddia ve müdafaaları hakkında yargılama icra edilecek ve yukarıdaki iki maddeden hangisine göre hükmolundu ise ona göre bir tutanak (*i'lâm-ı vicâhî*) düzenlenecektir.¹⁰³⁰

Ulaşabildiğimiz bu tek imtihan kağıdında, talebenin müdafaayı kabul ederek akdi (anlaşmayı) feshettiği görülmektedir. İmtihan kağıdına; dersin hocası Şevki Bey 9 verirken, diğer iki mümeyyizin biri 9 diğeri 10 vermiştir.

20 Nisan 1918 (20 Nisan 1334) tarihli Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye dersi 3. Sınıf imtihan kağıdı müsveddesinden, şu iki sorunun sorulduğu anlaşılmıştır.¹⁰³¹

¹⁰²⁷ Ahmet Akgündüz, “İ'lâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 72

¹⁰²⁸ “Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mekktupçuluğu, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

¹⁰²⁹ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutîyet*, ..., s. 114

¹⁰³⁰ EDAM Arşivi, 1341 Senesi Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye İmtihan Kağıdı

¹⁰³¹ EDAM Arşivi, 1334 Senesi Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye İmtihan Kağıdı

- a) Bir hanenin duvarı delinerek derûnunda (içerisinde) sirkat (hırsızlık) vuku bulmuştur. Bu sirkat cürmünden (suçundan) dolayı mahallinde bir cürm-ı meşhûd (tanıklı suç) zabıt varakası (tutanak) tanzim ediniz.
- b) Yirmi günden ziyade hastalığı mucip olacak derecede ikâ edilen (gerçekleştirilen) bir cerh maddesi (yaralama olayı) maznûn-ı aleyhin (zanlının) inkarına karşı iki şahit ile sabit olmuş. Keyfiyet (olay) müstantık (sorgulama görevlisi) kararıyla mahkemeye sevk edilmiştir. Buna dair vicâhî (şahsın yüzüne) bir i'lâm-ı ibtidâî (başlangıç tutanağı) tanzim ediniz.

Gazzeli Ömer Savvan Efendi'ye ait olan bu müsveddede, her iki soruya da cevap verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Müsveddenin temize çekilmiş haline ulaşamadığı için kaç puan aldığı tespit edilememiştir.

Okulda, Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye dersine giren müderrisler ve derse girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.¹⁰³²

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1908-1909	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Mustafa Fevzi Efendi	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Kilisli Münir Efendi	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Kilisli Münir Efendi	300-600
1911-1912	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Kilisli Münir Efendi	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Kilisli Münir Efendi	600
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Kilisli Münir Efendi	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Kilisli Münir Efendi	600
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	300
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	300
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	300
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	300

¹⁰³² İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
 İSAM. MŞH. DİMDMM, Defter No: 2870, s. 245; Defter No: 2869, s. 155; Defter No: 2865, s. 250; Defter No: 2876, s. 160;
 İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 194; Defter No: 2930, s. 97;
 İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 10; Defter No: 3143, s. 57;
 İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;
 İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 436;
 BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

1919-1920	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	300
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Kilisli Münir Efendi	300
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Kilisli Münir Efendi	300
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Kilisli Münir Efendi	300
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Şevki Efendi	300
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Hukukiye Muallimi	Şevki Efendi	

Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye Dersine giren müderrislerin biyografileri şu şekildedir.

Kilisli Mehmed Münir Efendi: Ulemadan Abdünnâfi Efendi'nin oğlu olup 1864 tarihinde Kilis'te doğmuştur. İlk tahsili burada yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş 1891'de dersiam olmuştur. 1893 tarihinde 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile Mekteb-i Nüvvab'dan mezun olmuştur. 1909'a kadar Antep, Antakya, Kilis, Birecik vilayet ve kazalarında naiplik yapmıştır. 1909'da Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lâmâtı Hukukiye müderrisliğine atanmıştır. 1915'e kadar sürdürdüğü bu görevden 1919'a kadar ara vermiş, 1919'da kuruma hem müdür hem de aynı dersin müderrisi olarak atanmıştır. 1922'deki emekliliğine kadar kurumdaki dersine devam ettiği görülmektedir.¹⁰³³

Kilisli Münir Efendi, 44. sayısından (1910) son sayısına kadar (1912) *Beyânü'l-Hak* dergisinin mesul müdürlüğünü yapmıştır.¹⁰³⁴ Dergide altı yazısı çıkan Münir Efendi'nin, daha ziyade fihhi/hukuki konuları tercih ettiği görülmektedir.¹⁰³⁵

Ali Rıza Efendi: Mahkeme-i Temyiz Azası olduğu bilinmektedir.

Şevki Efendi: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Reisliğinden emekli olduğu bilinmektedir. Mekteb-i Hukuk müdür muavinliği ve Tatbikat-ı Cezaiye Muallimliği de yapmıştır.¹⁰³⁶

¹⁰³³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 318

¹⁰³⁴ Ekrem Bektaş, "Beyânülhak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 34

¹⁰³⁵ Kilisli Münir, "Hukukta İstinâbe yahut Kitabü'l-Kadı ile'l-Kadı", *Beyânü'l-Hak*, C. 5, Say. 130, s. 2348; Kilisli Münir, "İctihad", *Beyânü'l-Hak*, C. 4, Say. 100, s. 1861

¹⁰³⁶ Ebü'l-ulâ Mardin, "Hukuk Müessesesi Tarihi: Hukuk Mektebi'nin Tarih ve Suret-i Tesisine Ait Malumat ve Vesâik", (Haz. Ali Adem Yörük), *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 28, Güz 2019, s. 247

Kurumda, Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye dersine giren müderrisler ve derse girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.¹⁰³⁷

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1907-1908	Mekteb-i Nüvvab İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Mustafa Fevzi Efendi	400
1908-1909	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Mustafa Fevzi Efendi	
1909-1910	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Mustafa Fevzi Efendi	
1910-1911	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi	150-300
1911-1912	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi	300
1912-1913	Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi	300
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi	300
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ürgüplü Hayri Efendi	300
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	300
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	300
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	300
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	300
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	300
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Yozgatlı Şakir Bey	300
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	300
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	300
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	300
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	300
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lamat-ı Cezaiye Muallimi	Ali Rıza Bey Efendi	

Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye dersine giren müderrislerin biyografileri şu şekildedir.

Ürgüplü Hayri Efendi (Şeyhülislam): Biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi: Hacı Yusuf Ziya Efendi'nin oğlu olup 1875'te Manisa/Akhisar'da doğmuştur. İlk tahsilini memleketinde yapmıştır. Daha

¹⁰³⁷ İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2565, s. 335;(Arşivde ilk sene bu ders, İ'lâmât-ı Nizamiye olarak isimlendirilmiş)
İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;
İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2870, s. 253; Defter No: 2869, s. 161; Defter No: 2865, s. 257; Defter No: 2876, s. 167;
İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 196; Defter No: 2930, s. 100;
İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 13; Defter No: 3143, s. 57;
İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;
İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 442;
BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

sonra İstanbul'a gelerek medrese tahsili ile icazet aldığı belirtilmiştir.¹⁰³⁸ 1899 yılında kaydolduğu Mekteb-i Hukuk'tan 1904 yılında birincilikle mezun olmuştur. Arapça ve Farsça bilen Mustafa Fevzi Efendi, tahsili sırasında Almanca ve Fransızca da öğrenmiştir.

Mustafa Fevzi Efendi, 1905-1908 arası Mekteb-i Hukuk Mecelle muallimliği yapmıştır. 1907-1908 Mekteb-i Kudat Tanzim-i İ'lâmât-ı Nizamiye muallimliği,¹⁰³⁹ 1908-1921 arası Mekteb-i Kudat / Medresetü'l-Kudat Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye muallimliği,¹⁰⁴⁰ 1908-1910 arası aynı kurumda Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye muallimliği,¹⁰⁴¹ 1910-1921 arası da Kanun-ı İcra muallimliği yapmıştır.¹⁰⁴²

1912-1919 arası Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda, Saruhan (Manisa) millet vekili olarak bulundu. İstiklal harbi müddetince Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeliği yaptı. TBMM'de 2. ve 3. Dönem Manisa milletvekili olarak bulundu. 1923-1924 tarihinde Şer'iyeye ve Evkaf Vekili olarak görev yapan son kişidir. Cumhuriyet idaresinin, İslami olduğunu savunmuştur.¹⁰⁴³ 19 Eylül 1933'te vefat ettiği bilinmektedir.¹⁰⁴⁴

Yozgatlı Şakir Bey: Meclis-i Mebusan 4. Dönem Yozgat Milletvekili, Emniyet Umumi Müdürü¹⁰⁴⁵ olarak vazife yaptığı bilinmektedir.

¹⁰³⁸ TBMM Albümü (2010), C. 1, (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, Yayın No: 1, Ankara, s. 116

¹⁰³⁹ İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2565, s. 335

¹⁰⁴⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 245; Defter No: 2869, s. 153; Defter No: 2865, s. 249; Defter No: 2876, s. 159;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 10;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 436;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 193

¹⁰⁴¹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5

¹⁰⁴² İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 253; Defter No: 2869, s. 163; Defter No: 2865, s. 258; Defter No: 2876, s. 168;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 14;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 444;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 197

¹⁰⁴³ “Şer'iyeye Vekili İstanbul'da”, *Vatan*, 1 Rebiülahir 1342 (11 Kasım 1923), s. 1

¹⁰⁴⁴ Mehmet Taşkınoğlu, “Mustafa Fevzi (Sarhan) Son Şer'iyeye ve Evkaf Vekili, Manisa Milletvekili”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, Say. 3, 2013, s. 212

¹⁰⁴⁵ BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

Ali Rıza Efendi: Mahkeme-i Temyiz Azası olduğu bilinmektedir.¹⁰⁴⁶

e) **Tatbikat-ı Şer'îye (Şer'î Hukukun Tatbik Usulü)**

Kurumda Tatbikat-ı Şer'îye dersi, Medresetü'l-Kudat döneminde verilmiştir. Derste, şer'î yargılamaların nasıl yapılması gerektiğine dair tatbikat yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Mecelle Şârihi olarak anılan meşhur Ali Haydar (Arsebük) Efendinin 1914 – 1924 arası 300 kuruş maaşla, 4. sınıflara bu dersi verdiği görülmektedir.¹⁰⁴⁷ İşlediği derslere dair notlarını, *Tatbikat-ı Şer'îye Dersi* adıyla bastırmıştır.¹⁰⁴⁸

Ali Haydar Efendi kitabında “*tatbikât-ı şer'îye*”yi; “şer'î meselelerin, fikhın hukuki meselelerine uygun olarak çözümlenmesidir.” şeklinde tarif etmiştir. Tatbikat dersinde işlediği konuları beş kısma ayıran Ali Haydar Efendi, bunları şöyle sıralamıştır.¹⁰⁴⁹

- a) Tatbikat hakkında umumi malumat, her türlü davanın başlangıcından nihayetine kadar yapılacak işlemler
- b) Vesikaların içermesi gereken bazı meseleler
- c) Vesikaların geçerliliğini zedeleyen hususlar
- d) Geçmiş dönemlerde Fetvahane'ye gönderdiler fetvahane tarafından geçersiz kabul edilen karar tutanakları (*i'lam*) ve bu geçersizliklerin sebepleri,
- e) Sınıflarda mahkeme kurularak yapılan yargılama tatbikatlarının, nasıl olacağı ile alakalı hususlar

24 Mayıs 1915 (11 Mayıs 1331) tarihli imtihan kağıdı müsveddelerinden, 4. sınıflara aşağıdaki soruların sorulduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁵⁰

- a) Tatbikatı ve sicilli tarif, sicillin aksamını (kısımlarını) beyan ediniz

¹⁰⁴⁶ BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹⁰⁴⁷ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİDMMD, Defter No: 2865, s. 247; Defter No: 2876, s. 157;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 191; Defter No: 2930, s. 94;

İSAM. MŞH. İATD, 3098, s. 7; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 430;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹⁰⁴⁸ Ali Haydar Efendi, *Tatbikat-ı Şer'îye Dersi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfe, 1233

¹⁰⁴⁹ Ali Haydar Efendi, *Tatbikat-ı Şer'îye Dersi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfe, 1233, s. 2

¹⁰⁵⁰ EDAM Arşivi, 1331 senesi 4. Sınıf Tatbikat-ı Şer'îye İmtihan Kağıdı Müsveddesi

- b) İ'lâmın (tutanağın) ihtiva etmesi (içermesi) lazım gelen cihâtı (yönleri) beyan ediniz.
- c) İlm-i Şurûtun (tutanak ve kayıt ilminin) erkânını (üzerine bina edildiği hususları) beyan ve teşrih ediniz (açıklayınız).
- d) Müddeînin (davacının) tasvîr-i davasından (dava gerekçelerini açıklamasından) sonra hâkimin tetkik edeceği (araştıracağı) cihâtı (hususları) tafsil ediniz (ayrıntılı açıklayınız).
- e) Def-i dava (davanın reddi) kaç suretle olur? Esbâb-ı hükmü (hüküm verme yollarını) dahî ta'dâd ediniz (sayınız).

Ulaştığımız 31 imtihan kağıdının tamamı müsvedde olup asıl imtihan kağıtlarına ulaşamamıştır. Talebelerin müsvedde kağıtlara cevapları hızlıca karaladıkları görülmektedir. Muhtemelen diğer derslerde olduğu gibi düzeltmelerle ve daha düzgün bir şekilde asıl imtihan kağıtlarına bu cevapların geçirildiği düşünülmektedir.

Dersin müderrisi Ali Haydar Efendi'nin biyografisi, meşhur mezunlar bölümünde ele alınacaktır.

f) Hukuki, Cezai ve Ticari Kanunların Tatbik Usulü

Tatbikat-ı Hukukiye; medeni hukuk ve ticaret hukuku yargılama usulü kanunlarının tatbik şekillerinden bahseder. Bu yönüyle uygulama dersleri arasındadır. Kendisinde; medeni kanun, borçlar kanunu, ticaret-i berriye ve bahriye kanunları, hukuki yargılama usulleri ve uygulamada olan diğer kanunlar da tatbik edilmektedir. Tatbikat-ı Şer'îye dersinde nasıl bir nevi Sakk-ı Şer'î öğretiliyorsa bu derste de bir nevi Sakk-ı Adlî öğretildiği görülmektedir. Nitekim dersin mevzuu, Sakk-ı Hukuki olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁵¹ Yalnız bu dersin, yazım usulleri ile birlikte olay yeri uygulamaları ile de ilgilendiği görülmektedir.

Derste işlenen başlıca konular şu şekildedir.

- a) Dava ehliyeti
- b) Zamanaşımı

¹⁰⁵¹ Cevad Abdürrahim, *İzahlı Tatbikat-ı Hukûkiye*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928, s. 3

- c) Sulh
- d) Tahkim
- e) Vekalet
- f) Delillerin Tespiti
- g) Redd-i hâkim
- h) Tahkikat ve suret-i icrası
- i) Sorgu
- j) Yargılama dosyaları ve zabıtları
- k) Keşif ve muayene
- l) Ehl-i vukûf (bilirkişi)
- m) Asli mahkemeden verilen hükümler
- n) Mahkeme masrafları

Görüldüğü gibi dersin konuları, tüm mahkeme safahatını içermektedir. Yargılama esnasında bir hakimin karşılaşılabileceği her türlü hadisenin, bu derste ele alındığı anlaşılmaktadır.

Ceza ve ticaret davalarının tatbikatlarının da bu ders kapsamında ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu derste ceza yargılamalarının (*muhakemelerinin*) beş safhasında (araştırma, takip, tahkikat, yargılama ve icra) yapılacak her türlü yazışma ve tutulacak kaydın usulleri öğretilecektir.¹⁰⁵²

Derste öğretilen bazı yazı örnekleri şunlardır.¹⁰⁵³

- a) Şikayetname numuneleri
- b) Doktor rapor numunesi
- c) Doktorun otopsi raporu numunesi
- d) Savcının olay yerine gelmesi ile düzenlenecek zabıt
- e) Davacının ifadesinin zaptı
- f) Şahitlerin dinlenmesi
- g) Cinayet hakkında iddia ve kararname
- h) Sorgu hakimi kararname
- i) Savcının itirazı hakkında numuneler
- j) Bidayet ve istinaf mahkemelerinin karar numuneleri

¹⁰⁵² Memduh Bey, *Tatbikat-ı Cezaîye*, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1330, C. 1, s. 3

¹⁰⁵³ Memduh Bey, *a.g.e.*, C.1, s. 255

k) Tahkikat birleştirmeye dair kararname numuneleri

Tatbikat-ı Hukukiye, Cezaiye ve Ticariye dersine, sadece Ali Rıza Bey'in girdiği tespit edilmiştir. 1914 – 1924 arası kesintisiz olarak (4. sınıflara) dersine devam ettiği görülmektedir.¹⁰⁵⁴ Kendisi hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamadı. Mahkeme-i Temyiz Reisliğinden emekli olduğu bilinmektedir.¹⁰⁵⁵

g) Defter-i Kassâm (Miras Taksim Defteri Kullanım Usulü)

Vefat edenlerin geride bıraktıkları mal varlıklarını taksim işi ile uğraşan şer'î memurlara “*kassâm*” denilmektedir. Araççada, kısım kısım eden, ayıran manalarına gelmektedir.¹⁰⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde kassâmlar iki kısım olup devlet memurlarının mirasını taksim edenlere “*kassâm-ı askerî*” denilirdi. Bir de kadıların yanında, sivil şahısların mirasını taksim ile vazifeli kassâmlar bulunurdu.

Kassâm-ı Askerî, kazaskere tabi olup Rumeli'dekiler Rumeli Kazaskeri, Anadolu'dakiler Anadolu Kazaskeri tarafından tayin olunurlardı. Bunlar taksim ettikleri mirastan aldıkları hisseleri o mahallin kadılığına teslim ederlerdi. Daha sonra *kassâm müfettişleri* veya *süvari kassâmları* tarafından bunlar teslim alınarak kazaskerliğe teslim edilirdi.¹⁰⁵⁷

Miras taksimatı eğer mirasçılar arasında küçük veya yetim varsa veya mirasçılardan talep geldiyse yapılabilmekteydi. Talep gelmeden kassâmların taksimat yapması ve ücret alması yasaktı.¹⁰⁵⁸

Sivillerin miras taksimatı kadılarına aitti. Her kadılığın müstakil kassâm defteri mevcuttu. Vefat eden şahısların terekeleri kalem kalem bu deftere kaydolunur, bilirkişi tarafından her bir mala fiyat belirlenirdi. Bu listenin altına kassâmın alacağı ücret,

¹⁰⁵⁴ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2865, s. 264; Defter No: 2876, s. 174; İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 198; Defter No: 2930, s. 101; İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 15; Defter No: 3143, s. 57; İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 446; BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹⁰⁵⁵ BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹⁰⁵⁶ M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 2, s. 209

¹⁰⁵⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 125

¹⁰⁵⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ...*, C. 5, s. 53; “*lâkin müteveffâ vâki' oldukda varisleri sağır ve eytam olmayub resm-i kısmet alınmağa muhtac olmadan ve verese taraflarından kısmet dahi taleb olunmadan... varub cebr ile kısmet eylemeyeler ve resm-i kısmet taleb eylemeyeler.*”

teçhiz ve tekfin masrafı ayrıldıktan sonra mirasçılarının her birinin hissesine düşecek miktar yazılırdı.¹⁰⁵⁹

Miras taksimatı yapılacak malların gerçek kıymetleri ile kayıt altına alınması önemliydi. Miras mallarına fazla değer biçildiğinde taksimi yapan kassâmın yüzde üzerinden fazla ücret alması, az değer biçildiğinde ise kassâmın az ücret alması söz konusu idi. Kadılar bu hususa dikkat etmeleri için sık sık adaletname ve kanunnameler ile uyarılırlardı.¹⁰⁶⁰

Miras taksiminde kassâmın alacağı ücret, tereke (miras konusu mal) üzerinden hesaplanıyordu. 1553 tarihli bir fermada kassâm (taksimatı yapan görevli) ücreti, mirasa konu olan malın %15'i olarak belirlenmişti.¹⁰⁶¹

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde; Miras taksiminin (ilm-i ferâiz) ders olarak okutulacağı belirtilmiştir.¹⁰⁶² Öğleden ikindiye kadar olan vakitte okutulması planlanan derste, uygulamaya ağırlık verildiği görülmektedir. Şöyle ki; dersin Defter-i Kassâm (miras taksimatının yazıldığı defter) tutularak okutulması istenmiştir. Her talebe tuttuğu defteri müdür ve muallime kontrol ettirecektir. Şayet hataları var ise ilgililer tarafından gösterilerek düzeltililecektir.

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde; muallim-i evvel tarafından bir ferâiz (miras taksimi) meselesinin anlatımından sonra, talebeye defter-i kassâm usulünün gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Talebenin her birinin anlatılan usul üzere defter-i kassâm tutup bir nüshası müdür tarafından kontrol edildikten sonra o nüshaya uygun olarak diğer kâğıtların, birinci müdür yardımcısı tarafından kontrol edilmesi istenmiştir.¹⁰⁶³

1915 yılında yayınlanan Medresetü'l-Kudat iç yönetmeliğinde;¹⁰⁶⁴ Defter-i Kassâm dersinin de Sakk-ı Şer'î gibi işleneceği kaydedilmiştir. Buna göre; Defter-i Kassâm müderrisinden, konu ile alakalı kaide ve terimleri (*istilahları*) talebeye

¹⁰⁵⁹ İSAM, *Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şeri'ye Sicili*, No: 59, s. 54

¹⁰⁶⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ...*, C. 5, s. 54; “*ol babda dahî adâlet eyleyüb ednâ bahâsı olanları a'lâ kıymete dutub dahi zulüm ve te'addi eylemeyeler.*”

¹⁰⁶¹ M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku...*, s. 172

¹⁰⁶² “Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname”, İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

¹⁰⁶³ “Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

¹⁰⁶⁴ “Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dahliyesi”, Meşihat-ı Ulyâ Mekkutupçuluğu, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliye, 1334 (1915), s. 683

anlatırken, aynı sınıfın işlemekte olduğu Ferâiz dersini de takip etmesi istenmiştir. On beş günde bir defa Ferâiz dersindeki konuya göre, uygulama yaptıracaktır. Talebenin düzenlediği müsveddeler, müderris tarafından kontrol edilecek ve düzeltme yapılarak iade edilecektir.

1910 yılına kadar bu dersin, Feraiz müderrislerine havale olunduğu anlaşılmaktadır. Feraiz müderrisleri anlattıkları miras taksimi meselesinin defter-i kassâma yazılış usulünü de öğretmişlerdir. 1912 yılından sonra bu dersin hususi olarak Hüseyin Halis Efendi tarafından (3. sınıflara) işlendiği görülmektedir.¹⁰⁶⁵ Halis Efendi aynı zamanda Sakk-ı Şer'î dersinin de müderrisidir. Bu derse, kurum kapanıncaya kadar 300 kuruş maaşla devam etmiştir.

Hüseyin Halis Efendi: Afyon eşrafından Turunçzade Bahtiyar Beyin oğludur. 1866'da Afyon'un Fakih Paşa mahallesinde doğmuştur. İlk tahsilini Afyon'da yapmış daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Sultanahmet Medresesi'ndeki tahsilinin ardından Mekteb-i Nüvvab'a girmiş, buradan 1892 tarihinde 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur.¹⁰⁶⁶ 1909'a kadar Afyon, Nazilli ve Tarsus'ta naiplik vazifesi yapmıştır. Kasım 1909'da Mekteb-i Kudat 3. Sınıflarına Sakk-ı Şer'î ve Defter-i Kassâm Müderrisliğine atanmıştır. Kurumun kapanışına kadar bu vazifede kaldığı görülmektedir. (Sicil Defteri, C. 3, s. 26)¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁵ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2869, s. 167; Defter No: 2865, s. 262; Defter No: 2876, s. 172; İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 191; Defter No: 2930, s. 95;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 7; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 430;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹⁰⁶⁶ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 48

¹⁰⁶⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 121

D. Muhtelif Dersler

a) İktisat

1914 tarihinde Medresetü'l-Kudat müfredatına eklenen “İktisâd” dersi, kurumun nizamname ve yönetmeliklerinde gözükmemektedir. Meşihat arşivi maaş defterlerinden kurumun kapanmasına kadar -on yıl boyunca- bu dersin verildiği tespit edilmiştir.¹⁰⁶⁸

Derslerin -3 sene hariç- Maliye Nezareti Müsteşarı Aynîzâde Hasan Tahsin Efendi tarafından işlendiği görülmektedir. Aynîzâde; Cumhuriyet öncesi ve erken Cumhuriyet dönemlerinde, maliye alanında tercüme ettiği kitaplar ile bilinen bir hocadır. *İlm-i Mâlî* isimli eseri meşhurdur.¹⁰⁶⁹

Aynîzâde'nin *İlm-i İktisâd* dersinde takip ettiğini düşündüğümüz kitap, tahminimize göre Fransızca'dan çevirip yayınladığı 3 ciltlik *İlm-i İktisâd* kitabıdır.¹⁰⁷⁰ Kitap, genel olarak şu konuları içermektedir.

- a) İlm-i İktisadın oluşumu ve mevzuu
- b) İktisadî ekoller
- c) İhtiyaçlar ve kıymet
- d) Servetin oluşumu (sermaye)
- e) Çalışma ve işgücü
- f) Verim ve kazanç
- g) Arz ve talep kanunu
- h) Nakliyatın zorlukları ve masrafları (demiryolları, ticari gemiler)
- i) Tüccarlar
- j) Borsa
- k) Gresham Kanunu (kötü paranın iyi parayı kovması)
- l) Para politikası
- m) İhracatın milli servete etkisi

¹⁰⁶⁸ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; İSAM. MŞH. DİMDMM, Defter No: 2865, s. 263; Defter No: 2876, s. 173; İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 199; Defter No: 2930, s. 102; İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 16; Defter No: 3143, s. 57; İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 448; BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹⁰⁶⁹ Aynîzâde Hasan Tahsin, *İlm-i Mâlî*, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1330

¹⁰⁷⁰ Charles Gide, *İlm-i İktisâd Dersleri*, (Çev. Aynîzâde Hasan Tahsin, Hasan Hâmid, M. Zühdü), Kader Matbaası, İstanbul, 1327

- n) Ticari dengeler
- o) Hesap dengelerinin sağlanması usulleri
- p) Uluslararası ticaretin faydaları ve tehlikeleri
- q) Korumacı politika
- r) Vergi kanunları
- s) Kredi
- t) Bankalar
- u) Kambiyo

Beyanü'l-Hak'ta yayınlanan bir makalesinde Aynîzâde, devletin kalkınabilmesi için özel teşebbüsün önemine dikkat çekmiştir. Üretimin artması için ürünleri pazarlayan şirketlere teşvik verilmesi gerektiğini, şirketleşmenin şart olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷¹

19 Mart 1923 (1 Şaban 1341) tarihinde 1. sınıflara *İlm-i İktisad* dersinde şu soruların sorulduğu görülmektedir.¹⁰⁷²

- 1- İstihsâl-i servet (sermaye birikimi) neye derler? Vesâit-i istihsâliye (kazanç yolları) kaçtır?
- 2- Sanâyi-i i'mâliye (imalat sanayii)
- 3- Serbestî-i sa'y-ü amel (hür teşebbüs)
- 4- Sermaye ne demektir?
- 5- Şirkât-ı ticariyeden (ticaret şirketlerinden) kolektif şirket nedir?

İmtihana giren 12 talebeden 3'ü hariç tamamının, 10 üzerinden 7 ve üzeri aldıkları görülmektedir. Not cetvelinde sadece toplam puanlar yazılmıştır. Sorularda, daha ziyade kitabın ilk konularına ağırlık verildiği görülmektedir. Listede; Muallim Hasan Tahsin Efendi ile diğer iki mümeyyizin imzaları bulunmaktadır.

¹⁰⁷¹ Aynîzâde Hasan Tahsin, "Ticaret Şirketleri ve Menâfi-i İktisadiyesi", *Beyanü'l-Hak*, C. 1, Say. 5, s. 100

¹⁰⁷² Edam Arşivi, İmtihan Cetvelleri, 1341 Şaban 1. Sınıf İktisat Dersi İmtihan Cetveli

İlm-i İktisad dersine giren muallimler ve derse girdikleri eğitim öğretim dönemleri şu şekildedir.¹⁰⁷³

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1914-1915	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	600
1915-1916	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	600
1916-1917	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	600
1917-1918	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	600
1918-1919	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	600
1919-1920	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	300
1919-1920	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Remzi Efendi	300
1920-1921	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Remzi Efendi	600
1921-1922	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Remzi Efendi	600
1922-1923	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	600
1923-1924	Medresetü'l-Kudat İktisad Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	

İlm-i İktisad dersine giren muallimlerin biyografileri şu şekildedir.

Hasan Tahsin (Ayni) Efendi: 1879 yılında Manastır vilayetine bağlı Serfiçe’de dünyaya geldi. Vefa Lisesi’ni ve Mekteb-i Mülkiye’yi bitirdi (1896). Kabataş Lisesinin ilk müdürüdür. Mekteb-i Ticaret’te de idarecilik yapmıştır. 1 Ocak 1923’te Galatasaray Lisesi Müdür Vekilliğine atandı. Şubat 1923’te buradan ayrılan Hasan Tahsin Efendi, Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk’ta da İktisad dersleri verdi. 11 Mayıs 1962’de vefat etti.¹⁰⁷⁴

Remzi Efendi: Hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadı.

¹⁰⁷³ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; İSAM. MŞH. DİMDMM, Defter No: 2865, s. 263; Defter No: 2876, s. 173; İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 199; Defter No: 2930, s. 102; İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 16; Defter No: 3143, s. 57; İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 448; BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹⁰⁷⁴ Oktay Aras Kitaplığı, *Hasan Tahsin Ayni*, <http://www.oktayaras.com/hasan-tahsin-ayni/tr/29091>, (Erişim Tarihi: 13.10.2022)

b) Mükâleme-i Arabiye (Pratik Arapça)

Mükâleme-i Arabiye dersi, kurumda sadece iki dönem işlenmiştir. (1912-1913 ve 1913-1914 eğitim öğretim dönemleri)¹⁰⁷⁵ 1914 – 1915 eğitim öğretim dönemi başlamadan, dersin iptal edildiği tespit edilmiştir.¹⁰⁷⁶

Dersin mahiyeti ile alakalı malumatımız, Süleyman Sırrı Efendi'nin yazmış olduğu Usûl-ı Mukâleme-i Arabiye¹⁰⁷⁷ kitabına dayanmaktadır. Kitabın tasarımından, derslerde klasik dilbilgisi öğretiminden ziyade pratiğe önem verilmeye çalışıldığı, bunda da nispeten muvaffak olduğu görülmektedir. 150 ders olarak planlanan kitapta, her ders 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümlerinde, gramer ve dilbilgisi ile alakalı olan ilm-i sarf veya ilm-i nahivden bir konunun işlendiği görülmektedir. Derslerin hiçbirinde kural ve kaidelerden bahsedilmemiştir. Tamamen örneklerden gidilerek bulunması istenmiştir. İkinci bölümlerinde o dersin konusu ile alakalı bol miktarda örnek barındıran bir okuma parçası kullanılmıştır. Okuma parçalarının günlük kullanıma uygun olduğu görülmektedir. Üçüncü bölüm olarak da okuma parçasının tercümesine yer verilmiştir.

Ders kitabından anlaşıldığına göre, talebenin belli bir seviyede Arapça bildiği düşünülerek gramer konuları kısa kesilmiştir. Talebenin örnekler üzerinden konuları hatırlamaları ve meleke kazanmaları beklenmiştir. Ezbere dayanan Arapça bilgisinin, uygulamaya dayalı olarak pratikleştirilmesi hedeflenmiştir.

Mükâleme-i Arabiye dersine ilk olarak 1912 – 1913 eğitim öğretim döneminin başında Akka Mebusu Esad eş-Şukayrî Efendi'nin girdiği ancak 4 ay sonra yerini İsmail Efendi'ye bıraktığı tespit edilmiştir. İsmail Efendi, dersin müfredattan çıkarıldığı tarih olan 1913 – 1914 eğitim döneminin sonuna kadar bu vazifesine devam etmiştir.¹⁰⁷⁸ Her iki muallimin de 300 kuruş aylık aldığı görülmektedir. Derslerin, Birinci Dünya Savaşı başladıktan bir ay sonra iptal edilmesi ile Araplarla meskun vilayetlerin elden çıkması arasında bir bağlantı olup olmadığı tespit edilememiştir.

¹⁰⁷⁵ İSAM. MŞH. DİMDMMMD, Defter No: 2869, s. 167;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 49

¹⁰⁷⁶ İSAM. MŞH. DİMDMMMD, Defter No: 2865, s. 263

¹⁰⁷⁷ Süleyman Sırrı, *Teshîlü'l-Lehce fî Usûli'l-Mükâlemeti'l-Arabiye*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, Dersaadet, 1325

¹⁰⁷⁸ İSAM. MŞH. DİMDMMMD, Defter No: 2869, s. 167;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 49

Mukaleme-i Arabiye dersine ilk sene yarım dönem giren muallimlerden Esad Efendi'nin kimliğini kesin olarak tespit etmiş bulunmaktayız. Geriye kalan bir buçuk sene boyunca bu derse giren İsmail Efendi'nin ise Osmanlı'nın son hafız-ı kütübü olan İsmail Sâib Sencer olduğu kanaatindeyiz. Kendisi, Medresetü'l-Kudat'taki dersleri başlamadan önce Muharrem Efendi Medresesi'nde (1908) ve Sinan Paşa Medresesi'nde (1911) Arap Edebiyatı Dersleri vermiştir. Medresetü'l-Kudat'ta verdiği dersler bittiği gibi (1914) Daru'l-hılafeti'l-Aliyye medreseleri Kısm-ı Âlî Arap Edebiyatı müderrisliğine atanmıştır. İsmail Efendi'nin 1921-1925 yılları arasında Darulfünun Edebiyat Fakültesi ile Soğukçeşme Askeri Rüştîyesinde de Arap Edebiyatı hocalığı yaptığı bilinmektedir.¹⁰⁷⁹

Esad eş-Şukayri Efendi: 4. Ordu Müftüsü olarak Birinci Dünya Savaşı'nda vazife alan Esad Efendi'nin biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

İsmail Sâib Sencer Efendi: Son *hâfiz-ı kütüb* İsmail Sâib (Sencer) Efendi'nin biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

c) Hitâbet

Sinop mebus Hasan Fehmi (Tümerkan) Efendi tarafından haftada bir saat fahri olarak verildiği tespit edilmiştir.¹⁰⁸⁰ Ders sadece bir eğitim dönemi (1909-1910) verilmiştir.

Dersin mahiyeti ile alakalı bilgi kaynağımız, yine kurum müderrislerinden Tahirü'l-Mevlevi Efendi'nin derslerinde bir talebinin tuttuğu notlardır.¹⁰⁸¹ Derste, aşağıdaki konuların işlendiği görülmektedir.

- a) Hitabetin tanımı
- b) Bir hatipte bulunması gereken özellikler
- c) İslam öncesi meşhur Arap hatipleri
- d) İslam sonrası meşhur hatipler

¹⁰⁷⁹ Azmi Bilgin, "İsmail Saib Sencer", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 122

¹⁰⁸⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5

¹⁰⁸¹ *Hitabet Dersleri-1340* (Ders Notları), Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi El Yazmaları, <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/YZ0184.pdf> (Erişim Tarihi: 14.10.2022)

e) Meşhur hitabet örnekleri

Mekteb-i Kudat'ta bu dersin muallimliğini yapan Hasan Fehmi Efendi; Hukuk Mektebi mezunu olup, dava vekilliği (avukatlık), Sinop Müftülüğü, Hukuk Mektebi muallimliği yapmıştır. Sultan Reşad döneminde Sürre Eminliği vazifesini üstlenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Hasan Fehmi Efendi, I. ve III. Dönem Mebusan meclisinde Sinop'u temsil etmiştir. Malta sürgünleri arasındadır. 1933 yılında vefat ettiği bilinmektedir.¹⁰⁸²

¹⁰⁸² *TBMM Albümü (1920 – 2010)*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, C. 1, s. 105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: KURUMUN İDARE VE EĞİTİM KADROSU

I. Kurumun İdari Kadrosu (Müdür, Müdür Muavini ve Katip)

Şeyhülislam Meşrebzade Arif Efendi tarafından tesis edilen Muallimhane-i Nüvvab'ın ilk müdürü, Şehri (İstanbul) Abdülatif Efendidir. Okulun kendine ait evrakı kayıp olduğu için personel listelerine, Meşihat'e ait maaş defterlerinden ulaşılmaya çalışıldı. 1876 öncesi kurum müdürleri 1334 tarihli İlmiye Salnamesinden, 1876 sonrası ise Meşihat Arşivinden tespit edilmiştir.

İlk olarak Muallimhane-i Nüvvab daha sonra sırasıyla Mekteb-i Nüvvab ve Mekteb-i Kudat isimlerini alan Medresetü'l-Kudat'ta, idari kadro derslere de girerek muallimlik yapmışlardır. 1874 tarihli kurum talimatnamesinde, müdür bulunan zatın tatil günleri haricindeki her gün talebeye ders talim edeceği ve zabıt kaleme aldıracağı belirtilmektedir.¹⁰⁸³ Müdür muavinlerinin de aynı şekilde derslere girdikleri tespit olunmuştur. 1880 yılında Gümüşhaneli Mustafa Reşid Efendi,¹⁰⁸⁴ 1883 yılında Erzurumlu Yusuf Ziya Efendi,¹⁰⁸⁵ 1884 yılında Kuyucaklızade Mehmed Atıf Efendi¹⁰⁸⁶ ve 1885 yılında Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi,¹⁰⁸⁷ müdür muavinliği yaparken Mecelle derslerine de giren isimlerden bazılarıdır.

1874 tarihli Muallimhane-i Nüvvab yönetmeliğinde, okul müdürünün ders işlenişi ile alakalı vazifelerinden bahsedilmektedir.¹⁰⁸⁸ Yönetmelikte bahsedilmemesine rağmen Meşihat arşivindeki maaş defterlerinde 1875-1876 eğitim döneminde 2 müdür muavininin hizmet ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸⁹ Maaş defterinde, müfredattan olan fıkıh ve feraiz derslerinin muallimlerinden bahsedilmemesi bu muavinlerin mezkûr derslere girdiklerini düşündürmektedir. 1879-1880 eğitim döneminde müdür muavini Gümüşhaneli Mustafa Reşid Efendi'nin aynı zamanda

¹⁰⁸³ "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

¹⁰⁸⁴ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2990, s. 70

¹⁰⁸⁵ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98

¹⁰⁸⁶ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98

¹⁰⁸⁷ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17

¹⁰⁸⁸ "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

¹⁰⁸⁹ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2990, s. 39

Mecelle dersine girmiş olması bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.¹⁰⁹⁰ Okulun Mekteb-i Nüvvab dönemine kadar 1 müdür ve 1 müdür muavini ile devam ettiği görülmektedir.¹⁰⁹¹ Listelere göre müdür muavinleri aynı zamanda Mecelle derslerine de girmişlerdir.

1883 tarihli Mekteb-i Nüvvab yönetmeliğinde, okulda bir müdür, iki müdür muavini ile dört muallimin vazife alacağı belirtilmiştir.¹⁰⁹² Yönetmelikte, müdürün idari vazifeleri şu şekilde belirtilmiştir. (Müdürler aynı zamanda derse de girdikleri için dersler ile alakalı mevzu ilgili yerlerde açıklanmıştır.)

- a) Derslerin vaktinde icrasına nezaret etmek
- b) Talebenin ders devamlılık durumlarını kontrol etmek
- c) Talebeden, kadılığa (hâkimliğe) aykırı halleri bulunanların Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) kararıyla okuldan kayıtlarını silmek
- d) Muallim ve yardımcı personelden (hademe vs.) vazifelerini ifada kusuru bulunanları bir defa ikaz etmek, tekrarı vukuunda şeyhülislamlığa arz etmek

Arşiv defterlerinde iki müdür muavininin bulunduğu, bunlara 1. ve 2. muavin denirken Mecelle dersine giren müderrise sadece muavin dendiği tespit edilmiştir. Mecelle müderrisinin herhangi bir sıralamaya girmemesi, unvanının itibari olduğunu düşündürmektedir.¹⁰⁹³

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde okul idare heyetinin, bir müdür, bir müdür muavini, bir kâtip ve iki mubassırdan (gözetmen/müzakereci) oluşacağı belirtilmiştir.¹⁰⁹⁴ İdare personelinin Şeyhülislamlık tarafından tayin olunacağı, müdür için irade-i seniye (sultan onayı) alınması gerektiği belirtilmiştir. Layihada müdürün vazifeleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu hususlar şunlardır.

- a) Mektebin iç işleyişinde, nizam ve inzibatı tesis etmek

¹⁰⁹⁰ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2992, s. 70

¹⁰⁹¹ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2993, s. 21;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98

¹⁰⁹² "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 12 -14

¹⁰⁹³ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98

¹⁰⁹⁴ "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

- b) Talebenin tavır ve hallerinin güzel olmasına dikkat etmek
- c) Talebelerin derslerine nezaret etmek
- d) Talebenin mektebe giriş ve çıkışlarını kontrol etmek
- e) Mektebe tahsis olunan ödenek çerçevesinde harcama yapmak

Yönetmeliğe göre müdür; her eğitim döneminin sonunda, müderrisler ile bir araya gelerek senenin değerlendirmesini yapacaktır. Değerlendirme neticesinde gerekli görülen değişiklik ve ıslahat teklifleri, Şeyhülislamlığa gönderilecektir.

Yönetmelikte, diğer idari personelin vazifeleri ise şu şekilde belirtilmiştir. Müdür muavinleri, müdür bulunmadığı zamanlarda ona vekâlet ederler. Yazışmaları takip etmek, kâtiplerin vazifesidir.¹⁰⁹⁵

Müdür muavinleri, kâtipler ve mubassırlardan (gözetmen/müzakereci) vazifesini güzel bir şekilde ifa etmeyenler evvela müdür tarafından ikaz edileceklerdir. Problem çözülemediği takdirde birer aylık maaşları kesilecektir. Bu suretle de problem çözülemez ise azilleri için Şeyhülislamlığa yazı yazılacak ve gereği Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' tarafından yerine getirilecektir.¹⁰⁹⁶

9 Ocak 1914 (5 Safer 1332) tarihli Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan “*Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi*”;¹⁰⁹⁷ kurumun Meşihat'e bağlı olduğu ve Padişah tarafından atanacak bir müdür ile idare edileceğini belirtmektedir. Uygulamada ise her yıl bir müdür, bir müdür muavini ve bir kâtibin istihdam edildiği tespit edilmiştir.¹⁰⁹⁸ Yönetmelikte, müdürün vazifesi bir önceki dönemle aynı şekilde zikredilmiştir.

Kuruluşundan 1924 yılına kadar kuruma, 27 müdür ataması yapıldığı tespit edilmiştir. Osman Nuri Efendi, 4 defa atanması ile dikkat çekmektedir.

¹⁰⁹⁵ “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

¹⁰⁹⁶ “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

¹⁰⁹⁷ “Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi”, *Takvim-i Vekâyi*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

¹⁰⁹⁸ İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2865, s. 233 – 235; Defter No: 2876, s. 142 – 144;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 1 – 2; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 420;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 184; Defter No: 2930, s. 88

Kuruluşundan itibaren vazife alan, kurum müdürlerinin isimleri ve atanma zamanları şu şekildedir.¹⁰⁹⁹

ATANMA TARİHİ	KADRO	İSİM
	Muallimhane-i Nüvvab Müdürü	Şehri Abdüllatif Efendi
1863	Muallimhane-i Nüvvab Müdürü	Seyyid Mustafa Rıfat Efendi
1868	Muallimhane-i Nüvvab Müdürü	Rizeli Yunus Vehbi Efendi
1873	Muallimhane-i Nüvvab Müdürü	Yenipazarlı İbrahim Burhaneddin Efendi
1874	Muallimhane-i Nüvvab Müdürü	İçelli Abdullah Saib Efendi
1876	Muallimhane-i Nüvvab Müdürü	Şehri Abdüllatif Efendi
1879	Muallimhane-i Nüvvab Müdürü	Şehri Osman Nuri Efendi
1885	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Kuyucaklızade Mehmed Atif Efendi
1885	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Gümüshaneli Mustafa Reşid Efendi
1887	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Şehri Osman Nuri Efendi
1891	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Mehmed Şükrü Efendi (2 Ay)
1891	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Mehmed Esad Efendi (3 Ay)
1892	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Mustafa Reşid Efendi (1 Ay)
1892	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Hemşinli Mehmed Salim Efendi
1892	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Şehri Osman Nuri Efendi
1893	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Hasan Tahsin Efendi
1895	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Ahmed Asım Bey Efendi (3 Ay)
1896	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Şehri Osman Nuri Efendi
1904	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Yunus Vehbi Efendi
1908	Mekteb-i Nüvvab Müdürü	Kayserili Mahmud Hamdi Efendi
1909	Mekteb-i Kudat Müdürü	Eğinli Rahmi Efendi (2 Ay)
1910	Mekteb-i Kudat Müdürü	Ahmed Muhtar Efendi
1916	Medresetü'l-Kudat Müdürü	Uşaklı Hasan Lütfi Efendi
1918	Medresetü'l-Kudat Müdürü	Hasan Bahri Efendi (3 Ay)
1919	Medresetü'l-Kudat Müdürü	Münir Efendi
1920	Medresetü'l-Kudat Müdürü	Burdurlu Ömer Lütfi Efendi
1923	Medresetü'l-Kudat Müdürü	Bafrahlı Mustafa Hazım Efendi

¹⁰⁹⁹ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.688,689;

İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2990, s. 39;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 97;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 173,176; Defter No: 2556, s. 197, Defter No: 2558, s. 229;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17, Defter No: 2982, s. 9;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 4;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21, Defter No: 2921, s. 211;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 1;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 418;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 184, Defter No: 2930, s. 88

Kurum müdürlüğü yapan ulemeden bazılarının hal tercümeleleri şu şekildedir.

Rizeli Yunus Vehbi Efendi: Mecelle Cemiyeti Azası Yunus Vehbi Efendi'nin biyografisi, meşhur müderrisler bölümünde ele alınacaktır.

Eğinli Rahmi Efendi: *Tefîrî't-Tesnîm* isimli eserin müellifi olan Rahmi Efendi'nin biyografisi, ilm-i Fıkıh (Dürer) müderrisleri ile alakalı bölümünde ele alınmıştır.

Osman Nuri Efendi: Seyyid Ahmed Efendi'nin oğlu olup 1830 yılında İstanbul Çarşamba semtinde doğmuştur. Uşşâkizâde Hafız Nasuh Efendi'den icazet almıştır. 1846 yılında Mahfil-i Şer'iyât Katipliği, 1859'da Semadirek kazası naipliği yapmıştır. 1869'da İstanbul Kadılığı, 1871'de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye ve Anadolu Kazaskerliği Vekâyi' Katipliğine atanmıştır. 1879'da Muallimhane-i Nüvvab müdürü olmuştur. 1884'te Medine-i Münevvere kadılığına tayin edilmiştir. 1887'de 2. defa Mekteb-i Nüvvab müdürlüğüne atanmıştır. Müdürlük yaptığı dönemde (1882 – 1889 yılları arasında) sakk-ı şer'î derslerine de girmiştir.¹¹⁰⁰ 1891'de Evkaf-ı Hümayun Müfettişliğine tayin olunmuşsa da bir yıl sonra (1892) 3. defa kurum müdürlüğüne tayin olunmuştur. 1894'te Askerî Kassamlığa tayin olunmuştur. 1896'da 4. defa kurum müdürlüğüne atanmıştır. 1904 yılındaki vefatına kadar bu vazifede kalmıştır.¹¹⁰¹ (Dosya No: 173)

Burdurlu Ömer Lütfi Efendi: Burdur müderrislerinden Hasan Tahsin Efendi'nin oğlu olup 1873 yılında Burdur'da doğmuştur. İlk tahsilini ve hafızlığını memleketinde tamamlayarak 1899'da Mekteb-i Kudat'a imtihanla girmiştir. 1902 yılında 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur.¹¹⁰² Lapseki Bidayet Mahkemesi reisliği ve Safranbolu kazası kadılığı yapmıştır. 1920 yılında İstanbul hükümeti ile Ankara hükümetinin arasında kalan Ömer Lütfi Efendi, İstanbul'a gelmiştir. Bu tarihte Medresetü'l-Kudat müdürlüğüne tayin olunmuştur. Muhtemelen yaşadığı sıkıntıların tesiriyle, müdürlüğü esnasında intihar ederek hayatına son vermiştir.¹¹⁰³ (Dosya No: 1413, Sicil Defteri, C. 3, s. 163)

¹¹⁰⁰ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 97

¹¹⁰¹ S. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, Millî Gazete Yayınları, İstanbul, 1981, C. 5, s. 321

¹¹⁰² *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.720

¹¹⁰³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 368

Kayserili Mahmud Hamdi Efendi: Mehmed Emin Efendinin oğlu olup 1864 senesinde Kayseri’de doğmuştur. İlk tahsilini Kayseri’de tamamladıktan sonra İstanbul’a gelmiş, Ders Vekili Ahmed Rasim Efendi’den icazet almıştır. 1892 yılında 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak Mekteb-i Nüvvab’dan mezun olmuştur.¹¹⁰⁴ Aynı yıl Beyazıt Camii Dersiamları arasına girip ders okutmaya hak kazanmıştır. 1896 yılından 1907 yılına kadar Mekteb-i Nüvvab Dürer ve Feraiz muallimliklerinde bulunmuştur.¹¹⁰⁵ 1908 tarihinde Mekteb-i Nüvvab müdürlüğüne atanmıştır. Bir sene sonra Evkaf Mahkemesi müşavirliğine, birkaç gün sonra da Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi Azalığına atanmıştır. 1914 yılında Meclis-i Tetkikat-ı Şer’iye Reisi olmuşsa da bu vazifede fazla kalamamış o sene vefat etmiştir.¹¹⁰⁶ (Dosya No: 77, Sicil Defteri, C. 1, s. 354)

Ahmed Muhtar Efendi: Çerkeşeyhizade Seyyid Mehmed Tevfik Efendinin oğlu olup 1867 yılında İstanbul’da doğmuştur. İlk tahsilini babasının görev yeri olan Ankara’da tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul’a gelerek Beyazıt Camii Dersiamlarından İçelli Süleyman Sırrı Efendi’de tahsilini tamamlayıp icazet almıştır. 1890 yılında Mekteb-i Nüvvab’dan 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur.¹¹⁰⁷ Çeşitli tarihlerde İstanbul Kadılığı Vekayi’ Katipliği, Sadreyn Müsteşar Muavinliği ve Kassam-ı Askeri Muavinliği yapmıştır. 1910 yılında Mekteb-i Kudat müdürlüğüne atanmıştır. Müdürlüğü döneminin bir kısmında Kitabet-i Resmîye muallimliği de yapmıştır.¹¹⁰⁸ 1915 yılında Nakîbü’l-Eşrâf tayin edilmiş, 1918 yılında Şuray-ı İlmiye azası olmuştur. 1924 yılında emekli olduğu kayıtlıdır.¹¹⁰⁹ (Dosya No: 224, C. 3, s. 29)

Uşaklı Hasan Lütfi Efendi: Bodurzade Osman Ağa’nın oğlu olup 1864 yılında Uşak’ta dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Uşak ve çevre kasabalarda yapmıştır.

¹¹⁰⁴ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.712

¹¹⁰⁵ İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2558, s. 237; Defter No: 2559, s. 233; Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2560, s. 281; Defter No: 2564, s. 281;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 249; Defter No: 2591, s. 218; Defter No: 2600, s. 273; Defter No: 2601, s. 281;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 265;

¹¹⁰⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 27

¹¹⁰⁷ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.710

¹¹⁰⁸ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2912, s. 6; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 227,243; Defter No: 2869, s. 151; Defter No: 2865, s. 232,247; Defter No: 2876, s. 142

¹¹⁰⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 183

Daha sonra İstanbul'a gelerek Ders Vekili Ahmed Efendi'den icazet almıştır. Mekteb-i Nüvvab'dan 1894 yılında 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur.¹¹¹⁰ 1916'ya kadar çeşitli vilayetlerde kadı müşavirliği yapmıştır. Ağustos 1916'da Medresetü'l-Kudat müdürlüğüne atanmıştır. 2 eğitim dönemi kurum müdürlüğü yapmıştır.¹¹¹¹ Hasan Lütfi Efendi'nin 1903-1915 ve 1919-1924 yılları arasında, kurumda Mecelle muallimliği yaptığı bilinmektedir.¹¹¹² Bu tarihlerde Mekteb-i Hukuk'ta da Mecelle okuttuğu sicilinde kayıtlıdır.¹¹¹³ (Sicil Defteri, C. 6, S. 173, Dosya No: 609) Hukuk-ı Aile ile alakalı "*Salâhu'r-Reşâd*" isimli bir eseri bulunmaktadır.¹¹¹⁴ Eserinde Hukuk-ı Aile kararnamesinin şer'î yönlerini delillendirmeye çalışmıştır.

Çeşitli dönemlerde müdür muavinliği yapan ulemanın bir kısmı, daha sonra müdürlüğe de yükselmiştir. Müdür muavinlerinin daha ziyade Dürer (fıkıh) ve Mecelle (medeni kanun) müderrislerinden atanmış olmaları dikkat çekmektedir.¹¹¹⁵ 1908 -1910 arası müdür muavini tespit olunamazken, 1910 – 1912 arası katiplik kadrosunun ihdas

¹¹¹⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 140

¹¹¹¹ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 211; Defter no: 2922, s. 19; İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 1

¹¹¹² İSAM. MŞH. BFMMMD, Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2982, s. 10;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 235; Defter No: 2869, s. 145; Defter No: 2865, s. 240;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 189; Defter No: 2930, s. 92;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 263;

İSAM. MŞH. MİMMNVD; Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 4;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2564, s. 279;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 426;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2600, s. 271; Defter No: 2601, s. 279;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹¹¹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 69

¹¹¹⁴ Hasan Lütfi, *Salâhu'r-Reşâd*, İstanbul, Matbaa-i Kütüphane-i Cihan, 1326

¹¹¹⁵ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2990, s. 39;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 178,182,180; Defter No: 2555, s. 175,177,179; Defter No:

2556, s. 199,201,203; Defter No: 2557, s. 207,209,211; Defter No: 2558, s. 231,233,235; Defter No:

2559, s. 227,229,231; Defter No: 2560, s. 275,277,279; Defter No: 2564, s. 273,275,277;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 418;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 243,245,247; Defter No: 2591, s. 212,214,216; Defter No:

2600, s. 265,267,269; Defter No: 2601, s. 275,277;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2865, s. 233;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2886, s. 57,58;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2912, s. 6; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter

No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 184; Defter No: 2930, s. 88;

İSAM. MŞH. BFMMMD, Defter No: 2979, s. 17; Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2982, s. 9;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3143, s. 57; Defter No: 3166, s. 78;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

BOA.DH. SAİD: 55-449

edildiği daha sonra ise kurumun kapatılışına kadar her iki kadronun da mevcut olduğu görülmüştür.¹¹¹⁶

Tespit edilen senelere göre, okul müdür muavinliği ve katipliği yapan zevat şunlardır.

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1858-1858	Muallimhane-i Nüvvab Müdür Muavini	Ali Haydar Efendi (Büyük)	500
1859-1860	Muallimhane-i Nüvvab Müdür Muavini	Ali Haydar Efendi (Büyük)	500
1860-1861	Muallimhane-i Nüvvab Müdür Muavini	Ali Haydar Efendi (Büyük)	500
1861-1861	Muallimhane-i Nüvvab Müdür Muavini	Ali Haydar Efendi (Büyük)	500
1862-1863	Muallimhane-i Nüvvab Müdür Muavini	Ali Haydar Efendi (Büyük)	500
1863-1864	Muallimhane-i Nüvvab Müdür Muavini	Ali Haydar Efendi (Büyük)	500
1875-1876	Muallimhane-i Nüvvab Müdür Muavini	Şehri Hafız Mehmed Atai Efendi	594
1883-1884	Muallimhane-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	250
1884-1885	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	250
1884-1885	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	300
1885-1886	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	250
1885-1886	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	200
1886-1887	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	250
1886-1887	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	200
1887-1888	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	250
1887-1888	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	200
1888-1889	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	500
1888-1889	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	200
1889-1890	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	245-400
1889-1890	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Salisi	Ahmed Muhtar Efendi	100
1889-1890	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	178-200
1890-1891	Mekteb-i Nüvvab Müdiriyyeti Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	350
1890-1891	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	Hilmi Efendizade Abdülhalim Efendi	150
1891-1892	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	550
1891-1892	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	Hilmi Efendizade Abdülhalim Efendi	150
1891-1892	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	350
1892-1893	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	550
1892-1893	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	Hilmi Efendizade Abdülhalim Efendi	150
1892-1893	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	350

¹¹¹⁶ İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 420;

İSAM. MŞH. DİMDMD, Defter No: 2865, s. 234; Defter No: 2869, s. 139; Defter No: 2870, s. 229; Defter No: 2876, s. 144;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20,211; Defter No: 2923, s. 19;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 185; Defter No: 2930, s. 89;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 2; Defter No: 3143, s. 57;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

1893-1894	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	550
1893-1894	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	Hilmi Efendizade Abdülhalim Efendi	150
1893-1894	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	350
1894-1895	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	550-536
1894-1895	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	Hilmi Efendizade Abdülhalim Efendi	150-146
1894-1895	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	350-341
1895-1896	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	600
1895-1896	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	Ömer Fahreddin Mekki Efendi	100-200
1895-1896	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1896-1897	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	665
1896-1897	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	Ömer Fahreddin Mekki Efendi	200
1896-1897	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1897-1898	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	598
1897-1898	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	İbrahim Edhem Efendi	247
1897-1898	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1898-1899	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	598
1898-1899	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	İbrahim Edhem Efendi	150
1898-1899	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1900	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	598
1900	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	İbrahim Edhem Efendi	247
1900	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1901	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	798
1901	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	İbrahim Edhem Efendi	247
1901	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1902	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	798
1902	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	İbrahim Edhem Efendi	247
1902	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1903	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	798
1903	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	İbrahim Edhem Efendi	247
1903	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1904	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	798
1904	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	İbrahim Edhem Efendi	247
1904	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1904-1905	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	950
1904-1905	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	İbrahim Edhem Efendi	247
1904-1905	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1905-1906	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	950
1905-1906	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Salisi	İbrahim Edhem Efendi	247
1905-1906	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	399
1906-1907	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Evveli	Mustafa Asım Efendi	1100
1906-1907	Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavin-i Sanisi	Mehmed Şakir Efendi	551
1910-1911	Mekteb-i Kudat Katibi	Mehmed Şakir Efendi	500-1000
1910-1911	Mekteb-i Kudat Katibi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	300-600
1911-1912	Mekteb-i Kudat Katibi	Mehmed Şakir Efendi	1000
1911-1912	Mekteb-i Kudat Katibi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	600
1912-1913	Mekteb-i Kudat Katibi	Bafralı Ahmed Hamdi Efendi	600

1912-1913	Mekteb-i Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	1300
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Katibi	Bafıralı Ahmed Hamdi Efendi	600
1913-1914	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	1300
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Katibi	Bafıralı Ahmed Hamdi Efendi	600
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	1300
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Katibi	Bafıralı Ahmed Hamdi Efendi	1000
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	1500
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Katibi	Bafıralı Ahmed Hamdi Efendi	1000
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Katibi	Kavalalı Mehmed Ali Efendi	1000
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	1500
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Katibi	Bafıralı Ahmed Hamdi Efendi	1000
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	1500
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Katibi	Kulalı Mehmed Ali Efendi	1000
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	1500
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Katibi	Kulalı Mehmed Ali Efendi	1000
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Katibi	Kütahyalı Mehmed Sadık Efendi	1000
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	2000
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Katibi	Kütahyalı Mehmed Sadık Efendi	1500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	2000
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Katibi	Kütahyalı Mehmed Sadık Efendi	1500
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	2000
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Katibi	Kütahyalı Mehmed Sadık Efendi	1500
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	2000
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Katibi	Mustafa Hilmi Efendi	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Müdür Muavini	Mehmed Şakir Efendi	

Kurumda Müdür muavinliği veya katiplik yaptığını tespit ettiğimiz bazı zevatın biyografileri Şu Şekildedir.

Bağdadî Mehmed Şakir Efendi: Bilâd-ı Hamse payelilerden Bağdatlı Mehmed Said Efendi'nin oğlu olup 1863 tarihinde Bağdat'ta doğmuştur. İlk tahsilini burada yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Erzurumlu Yusuf Ziyaeddin Efendi ile AteŐi Mustafa Efendi'den icazet almıştır. 1884 tarihinde Muallimhane-i Nüvvab'dan 4. Derece hakimlik Şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Mezun olduğu gibi, aynı kurumda müdür 2. muavinliğine atandığı görölmektedir.¹¹¹⁷ 1907 yılına kadar 2. Muavin olarak, bu tarihten kurum kapanıncaya kadar kâtip veya müdür muavini olarak idari vazifesine devam ettiği tespit edilmiştir.¹¹¹⁸ Mehmed Şakir Efendi 1909 yılında Mecelle

¹¹¹⁷ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17

¹¹¹⁸ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2886, s. 58;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 78; Defter No: 3098, s. 1; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2554, s. 180; Defter No: 2555, s. 177; Defter No: 2556, s. 201; Defter No: 2557, s. 209; Defter No: 2558, s. 233; Defter No: 2559, s. 229; Defter No: 2560, s. 277; Defter No: 2564, s. 275;

Muallimliğine atanmış ve bu vazifesini de kurum kapanıncaya kadar devam ettirmiştir.¹¹¹⁹ (Dosya No: 225, Sicil Defteri, C. 7, s. 126)¹¹²⁰

Bolvadinli Mustafa Asım Efendi: Gök Ömer Beyzade olarak şöhret bulan Mustafa Efendi'nin oğlu olup, 1271 (1855) tarihinde Bolvadin'de doğmuştur. İlk tahsilini Bolvadin ve Konya'da tamamlayarak İstanbul'a gelmiştir. Ayasofya dersiamlarından Karahisarlı İbrahim Hulusi Efendi'den icazet almıştır. 1882 tarihinde Mekteb-i Nüvvab'dan birincilikle mezun olduğu görülmektedir.¹¹²¹ bir sene sonra aynı kuruma müdür muavini olarak atanmıştır. Aynı zamanda Ayasofya Camii dersiamlığını da kazandığı kayıtlıdır. Mustafa Asım efendinin Müdür muavinliği, 1907 yılına kadar devam etmiştir. 1907 senesinde İlm-i Fıkıh, 1908 senesinde Sakk-ı Şer'î müderrisliği yaptığı görülmektedir.¹¹²² Bu iki senede Mekteb-i Kudat'ta, müdür muavinliği kadrosunun bulunmadığı görülmektedir. 1914 yılında Akciğerindeki bir rahatsızlık nedeniyle vefat etmiştir. (Dosya No: 1158)¹¹²³

Kütahyalı Mehmed Sadık Efendi: Hafız Ahmed Hulusi Efendi'nin oğlu olup Abdülfettahzade olarak meşhur olmuştur. 1886 tarihinde Küyahya'da dünya gelmiş olup ilk tahsilini burada ve Konya'da tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul'a gelip Fatih Camii dersiamlarından Malkaralı Hafız Mehmed Emin Efendi'den icazet almıştır. Mekteb-i Nüvvab'a girmişse de seferberlik ilanı üzerine askere çağrılmış ve buradaki

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37; Defter No: 2982, s. 9;
İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 245; Defter No: 2591, s. 214; Defter No: 2600, s. 267; Defter No: 2601, s. 277;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2912, s. 6; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 229; Defter No: 2865, s. 233; Defter No: 2876, s. 143;
İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 418;

İSAM. MŞH. DMMMMD, Defter No: 2923, s. 184; Defter No: 2930, s. 88;

BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹¹¹⁹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 5;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 21; Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 237; Defter No: 2869, s. 147; Defter No: 2865, s. 242; Defter No: 2876, s. 152;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 6; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 428;

İSAM. MŞH. DMMMMD, Defter No: 2923, s. 190; Defter No: 2930, s. 93;

BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹¹²⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 102

¹¹²¹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 128

¹¹²² İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2565, s. 329;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76

¹¹²³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 178

eğitimini tamamlayamamıştır.¹¹²⁴ 1919 – 1923 arası Medresetü'l-Kudat katipliği yaptığı maaş defterlerinden tespit edilmiştir.

Bafralı Ahmed Hamdi Efendi: Bafra müftüsü Abbas Sıdkı Efendi'nin oğlu olup 1875 tarihinde Bafra'da doğmuş, ibtidai ve rüşdiyeyi Bafra'da okumuştur. Daha sonra İstanbul'a gelip Fatih Camii Dersiamlarından Eğinli Rahmi Efendi'den icazet almıştır. Ruûs imtihanını kazanarak 1902'de dersiam olduğu kayıtlıdır. 1905'te Mekteb-i Nüvvab'dan 3. Derece hakimlik rütbesi ile birinci olarak mezun olmuştur.¹¹²⁵ 1907-1910 arası Mekteb-i Kudat Mecelle Müderrisliği,¹¹²⁶ 1910 yılından kurumun kapanışına (1924) kadar Dürer müderrisliği yapmıştır.¹¹²⁷ 1929'da Süleymaniye'de ikamet ettiği bilinmekle birlikte vefat tarihi tespit edilememiştir. (Dosya No: 226, C. 6, s. 260)¹¹²⁸

Kavalalı Mehmed Ali Efendi: Kavalalı Hacı Hasan Efendi'nin oğludur. Hayriye Medresesi ve Orta Medrese'de ilk tahsilini tamamlamıştır. Hasib Efendi'den İlm-i Feraiz icazeti almıştır. Medresetü'l-Kudat'tan 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak mezun olmuştur.¹¹²⁹ Mezun olduktan sonra kurum katipliğine atanmıştır. 1919 yılında Evkaf Nezareti Hukuk Müşavirliği Dairesi'ne dava vekili olarak atandığı bilinmektedir. (Sicil Defteri: C. 6, s. 73)¹¹³⁰

¹¹²⁴ İSAM. MŞH.SAİD. 5271/01

¹¹²⁵ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 31

¹¹²⁶ İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2565, s. 337;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76; Defter No: 2010, s. 4

¹¹²⁷ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2870, s. 231; Defter No: 2869, s. 141; Defter No: 2865, s. 236; Defter No: 2876, s. 146;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 48; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 3; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 422;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 187; Defter No: 2930, s. 90;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹¹²⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 142

¹¹²⁹ *Ceride-i İlmîye*, C. 3, Say. 24, s. 568, Şaban 1334

¹¹³⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 87

II. Kurumun Müderris Kadrosu ve Meşhur Müderrisler

Şeyhülislam Meşrebzade Arif Efendi tarafından tesis edilen Muallimhane-i Nüvvab'ın ilk müdürü ve müderrisi, Şehri (İstanbulî) Abdüllatif Efendidir. Araştırmamız esnasında -medresenin kendine ait evrakı kayıp olduğu için- personel listelerine, Meşihat'e ait maaş defterlerinden ulaşılmaya çalışıldı.

Kurumda, idari kadronun talimatname gereği derslere de girerek müderrislik yaptıkları görülmektedir. 1874 tarihli kurum talimatnamesinde, müdür bulunan zatın tatil günleri haricindeki her gün talebeye ders talim edeceği ve zabıt kaleme aldıracağı belirtilmektedir.¹¹³¹ Tabii olarak müdür muavinlerinin de derslere girdikleri tespit olunmuştur. 1880 yılında Gümüşhaneli Mustafa Reşid Efendi,¹¹³² 1883 yılında Erzurumlu Yusuf Ziya Efendi,¹¹³³ 1884 yılında Kuyucaklızade Mehmed Atıf Efendi¹¹³⁴ ve 1885 yılında Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi,¹¹³⁵ müdür muavinliği yaparken Mecelle derslerine de giren isimlerden bazılarıdır. Genel olarak müdür ve müdür muavinleri, kurumda daha önce derse girmiş müderrislerden ve İstanbul'un ileri gelen ulemasından seçilmiştir.

Muallimhane-i Nüvvab dönemine ait ulaşabildiğimiz dört senenin maaş bilgilerinde müdür ve müdür muavininin haricinde 1875-1876 eğitim döneminde, Muallim-i sâni (2. Muallim) olarak Hemşinli Mehmed Salim Efendi'nin vazife aldığı görülmektedir. Birinci muallim muhtemelen Müdür Muavini Hafız Mehmed Atai Efendi olmalıdır.¹¹³⁶ 1879-1880 eğitim döneminde Müdür Muavini Gümüşhaneli Mustafa Reşid Efendi'nin aynı zamanda Mecelle dersine de girdiği belirtilmiştir. Fıkıh (Dürer veya Mültekâ) ve Feraiz (Miras Taksimi) derslerine Sinoplu Ahmed Nazif Efendi girmiştir. Hatt-ı Ta'lik muallimi ise Mehmed Zeki Dede Efendi'den icazetli meşhur hattat Seyyid Mustafa Niyazi Efendi'dir.¹¹³⁷

1880-1881 eğitim döneminde kadro değişmemiş ancak "*İ'lâmât-ı Nizamiye ve İnşâ*" dersinin eklendiği tespit edilmiştir. Bu dersin Şefik Bey'e havale edildiği

¹¹³¹ "Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname", İSAM. MŞH. SNEND, Defter No: 1646, s. 6 - 7

¹¹³² İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2990, s. 70

¹¹³³ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98

¹¹³⁴ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98

¹¹³⁵ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17

¹¹³⁶ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2990, s. 39

¹¹³⁷ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2992, s. 69,70

görülmektedir. “Bey” tabiri dikkate alındığında, ilmiye sınıfından değil kalemiyeden (bürokrat) olduğu anlaşılmaktadır.¹¹³⁸ Bir sonraki eğitim döneminde bu ders Ömer Said Efendi’ye verilmiştir.¹¹³⁹

1882-1883 eğitim döneminde eğitim kadrosunda sadece Hatt-ı Ta’lik mualliminin değiştiği görülmektedir. Seyyid Mustafa Niyazi Efendi’nin bu sene vefat ettiği tespit edilmiştir.¹¹⁴⁰ Yerine yine meşhur hattatlardan Karinâbâdî Hasan Hüsnü Efendi tayin olunmuştur.¹¹⁴¹ Bu zat da Mehmed Zeki Dede Efendi’den icazetlidir.¹¹⁴²

Mekteb-i Nüvvab döneminde müfredata eklenen Mecelle dersine Meşhur hukukçulardan Kuyucaklızade Mehmed Atıf Efendi getirilmiştir. Atıf Efendi’nin 3 ay sonra yerini Tokatlı Mustafa Vehbi Efendi’ye bıraktığı görülmektedir.¹¹⁴³ 1895 yılında Vehbi Efendi’nin fıkıh (Dürer) dersine, Kayserili Mahmud Hamdi Efendi’nin de Mecelle dersine müstakil olarak atandıkları tespit edilmiştir.¹¹⁴⁴ 1897 tarihinde İlm-i Feraiz (miras hukuku) dersine müstakil olarak bir müderris tayin edildiği görülmektedir. Derse, Karlovalı Ahmed Hulusi Efendi atanmıştır.¹¹⁴⁵

1889 yılında imla ve inşa dersine, Ömer Said Efendi’nin yerine meşhur şairlerden Şeyh Ali Vasfî Efendi’nin getirildiği görülmektedir.¹¹⁴⁶

1903 yılında Mecelle müderrisi Mahmud Hamdi Efendi Fıkıh ve Feraiz müderrisliğine atanmış, onun yerine de Uşaklı Hasan Lütfi Efendi getirilmiştir.¹¹⁴⁷ Kurumun müderris kadrosunun, bu şekilde Mekteb-i Kudat dönemine kadar devam ettiği görülmektedir.

¹¹³⁸ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2992, s. 69,70

İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1873, s. 39

¹¹³⁹ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17

¹¹⁴⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, C. 4, s. 1259

¹¹⁴¹ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2993, s. 21

¹¹⁴² Muhittin Serin, “Hasan Hüsnü Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-1, s. 536

¹¹⁴³ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98

¹¹⁴⁴ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37

¹¹⁴⁵ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 38

¹¹⁴⁶ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2886, s. 61

¹¹⁴⁷ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 37

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde; kurum müderrislerinin, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) onayı ile Şeyhülislamlık tarafından atanacakları belirtilmiştir.¹¹⁴⁸ Müderrislerin vazifeleri;

- a) Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' tarafından düzenlenen programa uygun olarak, belirtilen gün ve saatlerde ders vermek
- b) Ders esnasında edep ve nizama (düzene) aykırı hareket eden talebeye nasihat etmek, azarlanmayı hak edenleri müdüriyete bildirmek
- c) Usulüne göre imtihanları icra etmek

Derslerine mazeretsiz olarak devam etmeyen müderrislerin maaşlarında kesinti uygulanacaktır. Eğer bu devamsızlık sürekli hale gelirse, müdür tarafından Şeyhülislamlığa verilecek malumat ile Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' tarafından başka bir müderris tayin olunacaktır.

9 Ocak 1914 (5 Safer 1332) tarihli Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan “*Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi*”nde¹¹⁴⁹ müderrislerin atanması işi Encümen-i İntihab-ı Memurîn-i İlmiye'ye havale edilmiştir. Müderrisler, müdüriyet tarafından tertip olunacak ders cetvellerinde gösterilen saatlerde medresede hazır olacak ve ders vereceklerdir. Ders esnasında nizam ve adaba muhalif hareket eden talebeyi ikaz edeceklerdir. Tekrarı halinde idareye bildireceklerdir. Müderrisler, giriş (*duhul*) ve ara sınıf (*terfî-i sınıf*) imtihanlarını icra ile de mükelleftirler. Derse devam hususunda eksiği olan müderrislere, yevmiye kesintisi (*kıstü'l-yevm*) icra olunacaktır. Bir ayda iki defa devamsızlık yapan müderris, istifa etmiş sayılacak ve yerlerine Encümen-i İntihab tarafından başka bir müderris tayin olunacaktır.

Kısa süren Mekteb-i Kudat döneminde ve daha sonraki Medresetü'l-Kudat döneminde müderris kadrosu, müfredatın genişlemesine paralel olarak fazlaşmıştır. Dürer ve Mecelle derslerine her sınıf için bir müderris olmak üzere 4'er müderris atanmıştır.¹¹⁵⁰

Yeni ilave edilen nizami kanun derslerine, kalemiye'den (bürokrasi) ve Mekteb-i Hukuk'tan personel atandığı görülmektedir. Örnek olarak *Kanun- Ceza*

¹¹⁴⁸ “Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası”, BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

¹¹⁴⁹ “Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi”, *Takvim-i Vekâyi*, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

¹¹⁵⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 4

dersine Mekteb-i Hukuk Müdürü Abdülhalik Midhat Bey, *Kanun-ı Ticaret* derslerine Evkaf Müşaviri Seniyyüddin Bey atanmıştır.¹¹⁵¹ Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Hukuk-ı Esasiye dersini, Hasan Tahsin (Ayni) Bey'in İktisad dersini Mekteb-i Mülkiye'de verdikleri gibi Medresetü'l-Kudat'ta da verdikleri görülmektedir.¹¹⁵² Mekteb-i Hukuk mezunu olan Mustafa Fevzi (Sarhan) Efendi de Mekteb-i Hukuk'ta Mecelle dersine girerken Medresetü'l-Kudat'ta Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye ve Cezaiye dersine girmiştir.¹¹⁵³

Bu personel transferleri tek taraflı olmamıştır. Mekteb-i Kudat personeli olan Hüseyin Hüsnü Efendi Kanun-ı Arazi dersini, Ahkam-ı Evkaf Müderrisi olan Elmalılı M. Hamdi (Yazır) kendi derslerini Mekteb-i Mülkiyede de vermişlerdir. Aynı şekilde Ali Haydar Efendi (Büyük), Musa Kazım Efendi ve Ali Haydar Efendiler (Küçük), kurumda verdikleri Mecelle dersini Mekteb-i Hukuk'ta da vermişlerdir.¹¹⁵⁴

İlgili bölümde incelendiğinde de görüleceği üzere, Mekteb-i Kudat'ta ders veren pek çok hocanın aynı zamanda Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye'de de ders verdiği ve idarecilik yaptığı görülmektedir. Bu durum Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye'de, eski Hukuk düzenine ve Medrese sistematiğine aşina Hukukçuların yetişmesine vesile olduğu gibi Medresetü'l-Kudat talebesinin de çok kıymetli hocalardan ders almalarına olanak sağlamıştır.

Muallimhane-i Nüvvab'ın kıymeti; mezunlarının ruhuna aşıladığı, hakka ve adalete hizmet fikrine dayanarak Devlet-i Aliye'nin dört bir tarafında hizmet edecek neferler yetiştirmesindedir. Şüphesiz bu duygu ve fikirler kendi kendine oluşmamış, bir asra yakın bir zaman kurumda ders veren kıymetli müderrislerin emeği ile meydana gelmiştir.

Her dersin kendine ait bölümünde o derse giren müderrislerin bir kısmından bahsedilmiş olmakla birlikte, bazıları ulusal ve uluslararası üne sahip olan ve tesirleri günümüze kadar süren meşhur müderrislerin tercüme-i hallerini ayrı bir bölümde incelemenin daha isabetli olacağını düşündük.

¹¹⁵¹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5

¹¹⁵² Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, C. 5, s. 332

¹¹⁵³ İSAM. MŞH. MİMMMD, Defter No: 2565, s. 335

¹¹⁵⁴ Ali Adem Yörük, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s. 97,101,104

Kurumda müderrislik yapan; Ali Haydar (Arsebük) Efendi (Küçük), Ali Himmet Berki ve müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır efendiler, aynı zamanda kurumun mezunları arasındadırlar. Müderrisler alfabetik sıraya göre listelenmiştir.

A. Meclis-i Kebir-i Maarif Başkanı; Ali Haydar Efendi (Büyük)

Nasuhizade olarak bilinen Ali Haydar Efendi, Kassam-ı Askeri ketebesinden Kastamonulu Numan Efendi'nin oğludur. 1837 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini ve hafızlığını sıbyan mektebinde tamamlamış, Daru'l-Maarif Rüşdiyesi'ni bitirmiştir.

Sicilinde,¹¹⁵⁵ Muallimhane-i Nüvvab mezunu olduğu belirtilmiş olsa da bunun mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Bu rivayet İbnülemin¹¹⁵⁶ ve TDV İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde tekrar edilmiştir.¹¹⁵⁷ 1855'te açılmış olan kuruma Ali Haydar Efendi, 1857'de müdür muavini olarak atanmıştır. 1856'da kurum tek mezun vermiştir. 1857 mezunları arasında da Ali Haydar Efendi'nin ismi bulunmamaktadır. 1857 yılında müdür muavini olarak derse girdiği bir kurumda, talebelik yapmış olması da ihtimal dışı bulunmaktadır. Sicilindeki tabir tam olarak “*Dâru'l-Maarif nâm Mekteb-i Rüşdî ile Muallimhâne-i Nüvvâb'a devâm ile ikmâl-i müddet-i tahsiliye eylemiş ve cennetmekan Fatih Sultan Mehmed Han efendimiz hazretleri camii şerifinde ulûm-ı aliyeye ve âliye ve fıkıh ve tefsir-i şerif ve hadis-i şerif tederrüs ederek iki kıt'a icazetname almıştır.*” Bu kayıttan bizim anladığımız husus, rüştiyeden sonra Fatih Camii'nde dersiamlık eğitimi alırken Muallimhane-i Nüvvab'daki derslere de mülazemeten (dışarıdan) devam ettiği, Fatih Camii müderrislerinden icazet aldığı gibi Muallimhane-i Nüvvab'a devam gereği kalmadan (zaten gerekli eğitimi aldığı düşünülerek) müdür muavini olarak atandığı yönündedir.

Kendisi gibi Mecelle ile meşgul olmuş bulunan Emin Efendizade Ali Haydar Efendi ile karıştırılmaması için, vefatlarından sonra Nasuhizade Ali Haydar Efendi'ye (Büyük) denilmiştir.

¹¹⁵⁵ BOA. DH. SAİD. Dosya:55, Gömlek: 449

¹¹⁵⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, C. 1, s. 586

¹¹⁵⁷ M. Akif Aydın, “Ali Haydar Efendi, Büyük” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 396

1857’de 500 kuruş maaşla Mualimhane-i Nüvvab müdür muavinliğine atanmıştır.¹¹⁵⁸ 1864’te aynı kurumun Fıkıh ve Feraiz derslerine girdiği sicilinde kayıtlıdır. 1869’da Bosna Mahkemeleri müfettişliği, 1871 Bosna Vali vekilliği, 1872’de Tuna merkez kadılığı, 1874’te Aydın Vilayeti Divan-ı Temyiz Reisliği, 1876’da İzmir merkez kadılığı, 1877’de Meclis-i Tetkikat-ı Şer’iye başkatipliği, 1880’de Doğu Rumeli vakıfları idare ve ıslah memurluğu, 1882’de Mecelle cemiyeti üyeliği ve Şuray-ı Devlet üyeliğine atanmıştır. 1883’te Mekteb-i Hukuk Mecelle dersi muallimliğine, 1890’da Usul-ı Fıkıh muallimliğine tayin olunmuştur. 1884’te Meclis-i Kebir-i Maarif reisliğine atanmıştır. Bu tarihten itibaren 19 yıl Maarif Meclisi başkanlığı yaptığı görülmektedir.¹¹⁵⁹ 27 Kasım 1903’te vefat etmiştir. Kabri Nasuhi Efendi Türbesi haziresindedir.

Ali Haydar Efendi’nin Maarif Meclisi başkanlığı sırasında önemli bazı icraatları olmuştur. Dilsizler Mektebi ve Körler Mektebi bu dönemde açılmıştır. Daru’l-Muallimin de bu dönemde İbtidaiye, Rüşdiye ve Âliye şubeleri olarak yeniden düzenlenmiştir. Darulfünun O’nun zamanında bir daha kapanmamak üzere açılmıştır.¹¹⁶⁰

Şair ve hatip olan Ali Haydar Efendi’nin tanınmasını en çok sağlayan husus yaptığı Mecelle şerhi¹¹⁶¹ değil, Usul-ı Fıkıh alanındaki mesaisidir. Mekteb-i Hukuk’ta okuttuğu Usul-ı Fıkıh dersleri, talebelerinden Hacı Adil Bey tarafından kitap haline getirilmiştir.¹¹⁶² 558 sayfalık bu eser, sahasında yazılan ilk Türkçe Usul-ı Fıkıh çalışmalarındandır. Bursalı Mehmed Tahir bu eseri, “*Hikmet-i ulûm-ı İslamiye ile meşgul olan zatlar için en lüzumlu nefis eser*” şeklinde tanıtmıştır.¹¹⁶³ Muallimhane-i Nüvvab’da ilm-i fıkıh ve ilm-i ferâiz; Mekteb-i Hukuk’ta mecelle ve usul-ı fıkıh derslerine giren Ali Haydar Efendi’nin, usul-ı fıkıh derslerinin unutulup gitmesine talebesinin gönlü razı olmamıştır. Derste; Mirkât’ın şerhi olan Mir’ât’ı¹¹⁶⁴ ana kaynak

¹¹⁵⁸ BOA. DH. SAİD. Dosya: 55, Gömlek: 449

¹¹⁵⁹ BOA. DH. SAİD. Dosya: 55, Gömlek: 449,450,451

¹¹⁶⁰ Uğur Ünal, “Osmanlı Hukukçularından Büyük Ali Haydar Efendi (1837-1903)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, Say. 41, 2007, s. 135

¹¹⁶¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, C. 1, s. 282

¹¹⁶² Hacı Adil, *Usûl-ı Fıkıh Dersleri ve Merhum Büyük Haydar Efendi*, Matbaa-i Âmire, Dâru’l-Hilâfeti’l-Âliyye, 1326

¹¹⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, C. 1, s. 282

¹¹⁶⁴ Molla Hüseyin, *Mir’âtü’l-Usûl fî Şerh-i Mirkâtü’l-Vüsûl*, İstinsah tarihi: 1229 (1813), Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Demirbaş No: 06 Mil Yz A 324

olarak kullandığı, yazdırdığı bir cümlemin incelemesinin bir ders saatine sığmadığı kitabın mukaddimesinde belirtilmiştir.

Ali Haydar Efendi'nin, bir divan teşkil edecek kadar çok şiir yazmış olduğu bilinmektedir. Eserleri, diğer kitapları ile birlikte Aksaray yangınında yanmıştır. Kendisine ait aşağıdaki beyit, edebi sanatları kullanma hususunda ne kadar maharetli olduğunu göstermektedir.¹¹⁶⁵

Çile-i vahdeti Mansur gibi çekmiş yoğ idi

İsmi Hallâc idi, âhir O da kırdı kirişi

Hallâc (pamuk eğiren) lakaplı Mansur'un idamını betimleyen beytinde, çile kelimesini hem yün yumağı anlamında hem de çekilen sıkıntı anlamında kullanmıştır. İdam edilmesini de pamukçunun aleti olan kirişin kırılması ile tasvir etmiştir.

B. Hukuk Alimi ve Mecelle Şarihi; (Küçük) Ali Haydar (Arsebük) Efendi (1877 Kurum Mezunlarından)

Usûl-ı Fıkıh alanındaki çalışmalarıyla tanınan çağdaşı Ali Haydar Efendi'den yaşça küçük olduğu için *Küçük Haydar Efendi* şeklinde anılmıştır. 1853 tarihinde Batum'da Dünyaya geldi. Babası Dardağanzade Mehmed Emin Efendi olup *Kanun-ı Esasi*'yi hazırlayan heyette yer almıştır. İlk tahsilini Batum'da yapan Haydar Efendi, İstanbul'a gelerek Hünkar İmamı Hafız Reşid Efendi'den şer'î ilimleri tahsil etti.¹¹⁶⁶

1877 yılında Muallimhane-i Nüvvab'dan 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun oldu.¹¹⁶⁷ Burdur, Uşak, Denizli kadılıklarında bulunduktan sonra, İstanbul İstinaf Mahkemesi üyeliğine atandı (1884). 1914 yılına kadar İstanbul'daki çeşitli bidayet ve İstinaf mahkemelerinde hukuk dairesi başkanlıklarında bulundu.¹¹⁶⁸

Mahkeme başkanlıkları döneminde (1909-1914 arası), Mekteb-i Kudat Kanun-ı Arazi dersi muallimliğine atandı.¹¹⁶⁹ 1914'ten kurumun kapanışına kadar Mecelle

¹¹⁶⁵ Uğur Ünal, "a.g.m.", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, Say. 41, 2007, s. 136

¹¹⁶⁶ M. Akif Aydın, "Ali Haydar Efendi, Küçük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 396

¹¹⁶⁷ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 701

¹¹⁶⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 261

¹¹⁶⁹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5

derslerine girdi.¹¹⁷⁰ Aynı zamanda Mekteb-i Hukuk'ta da Mecelle muallimliği yapan Ali Haydar Efendi'nin “*Şerh-i Cedid li Kânûni'l-Arâzi*” adlı eseri bulunmaktadır.¹¹⁷¹

1914 yılında Fetva Emniyeti olan Ali Haydar Efendi, aynı sene Medresetü'l-Kudat müfredatına eklenen Tatbikat-ı Şer'îye dersini de okuttu.¹¹⁷² Kendisinin Medresetü'l-Kudat'ta talebeye taktir ettiği dersleri kitap olarak basılmıştır.¹¹⁷³ 1915 yılında Mecelle derslerine de girmeye başlayan Ali Haydar Efendi'nin “*Dürrü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm*” isimli şerhi meşhurdur.¹¹⁷⁴

1914 tarihinde ilan edilen *Cihâd-ı Ekber*'in fetvasını, Fatih Camii'nde Fetva Emniyeti sıfatıyla okudu. 1916'da emekli oldu. 1919'da Tefvîk Paşa'nın sadâretinde kısa bir müddet -2 ay- adliye nazırlığı yaptı. Buradaki vazifesinden sonra, köşesine çekilip evinde kitap telifiyle meşgul oldu. Cumhuriyet devri inkılapları, bazı akranları gibi kendisinin de evinde inzivaya çekilmesine sebep olmuştur. 1935 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Kabri Eyüp Sultan'daki aile kabristanındadır.¹¹⁷⁵

Ali Haydar Efendi fetva emniyeti esnasında, Medresetü'l-Kudat'tan mesai arkadaşı Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi ile birlikte Mecelle Cemiyeti'ni ihya etmek için çalıştı. Bu husus mümkün olmayınca, Şeyhülislamlıkta *te'lif-i mesâil* şubesini kurdu. Şubenin vazifesi, önceki fetvaları toparlayıp fetva mecmuaları hazırlamaktı. Şubenin yayınladığı tek eser olan *Kitâbü'n-Nafakât*, Ali Haydar Efendi tarafından hazırlanmıştır.¹¹⁷⁶

Ali Haydar Efendi, batı kaynaklı kanun ve kurumların herhangi bir süzgeçten geçmeden olduğu gibi alınmasına karşıydı. Ahmet Cevdet Paşa ile aynı görüşlerde olduğu gibi, onun hazırladığı *Mecelle*'yi de kurumlarda bizzat okutmaktaydı. Batıdan

¹¹⁷⁰ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2876, s. 153;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 188; Defter No: 2930, s. 91;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 4; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 424;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹¹⁷¹ Hoca Emin Efendizade Ali Haydar, *Şerh-i Cedid li Kanuni'l-Arazi*, Asaduryan Matbaası, İstanbul 1321

¹¹⁷² İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2865, s. 247

¹¹⁷³ Ali Haydar Efendi, *Tatbikat-ı Şer'îye Dersi*, Matbaa-i Amire, Dâru'l-Hilâfe 1333

¹¹⁷⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm*, Âlem Matbaası, İstanbul 1313

¹¹⁷⁵ H. Mehmet Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi: Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Eserleri”, *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Say. 6, 2005, s. 181

¹¹⁷⁶ İslam Demirci, “Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumunun Bir Birimi: Te'lif-i Mesâil Şubesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2007, Say. 9, s. 143

kanun aktarımı yerine milli bünyeye uygun aynen Mecelle’de olduğu gibi merkezinde fikhın (İslam hukukunun) yer aldığı bir kanunlaştırma modelini savunuyordu.¹¹⁷⁷ Bu görüşünün arkasını doldurmak için, ihtiyaç duyulan konularda pek çok eser yazmıştır. Şer’î hukukun kanunlaştırılma çabalarına destek vermiştir.

Büyük tartışmalara yol açan Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin 122. ve 126. Maddelerindeki kadının boşanma hakkı ile alakalı husus, Şeyhülislam Hayri Efendi ve Fetva Emni Ali Haydar Efendi’nin fetvaları ile yasalaşmıştır.¹¹⁷⁸ 122. Madde İmam-ı Muhammed’in görüşüne göre, 126. Madde Şafii ve Hanbeli mezheplerinin görüşlerine göre düzenlenmiştir. Bu fetvalar ile Osmanlı kanunlaştırma hareketlerinde, Hanefi mezhebinin *Müftâ bih* (kendisi ile fetva verilen) olan görüşüne göre hareket edilmesi kuralından çıkılmıştır. Uygulama, diğer ehl-i sünnet mezheplerden de istifade kapısını bir nebze aralamıştır.

Ali Haydar Efendi’nin en meşhur eseri, *Mecelle*’ye yaptığı şerh olan *Dürerü’l-Hükkâm* isimli eserdir. Müellif, kitabının *Fetvahane*’de bir ulema ve fukaha heyeti tarafından tamamı kontrol edilerek onaylanan tek Mecelle şerhi olması ile iftihar etmiştir.¹¹⁷⁹

İslam hukukçularından Mahmesânî bu eserden “*Bu şerhte, bütün hükümlerin kaynakları ve şer’î delilleri bulunmaktadır. Eser, bir bütün olarak düşünüldüğünde muhterem müellifin ilmi seviyesini ve mevzulara vukûfiyetini gösteren mükemmel bir şerhtir. Mecelle’nin sonraki şârihleri, bu eserden nakillerde bulunmuşlardır.*” şeklinde bahsetmiştir.¹¹⁸⁰

Dürerü’l-Hükkâm İstanbul’da 4 cilt olarak iki defa basılmıştır.¹¹⁸¹ Eser, Haydar Efendi tarafından Arapça’ya da çevrilmek istenmiş ancak bu mümkün olmamıştır.

¹¹⁷⁷ Ali Haydar Efendi, *Emvâl-i Ğayr-i Menkûle ve Te’mînât ve İzâle-i Şüyû’ Kanunlarının Şerhi*, İstanbul, 1341, s. 3

¹¹⁷⁸ Ali Aslan Topçuoğlu, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi’nin Hayatı ve Hukukçuluğu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, Say. 28, s. 337

¹¹⁷⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Mecelletü’l-Ahkâm*, (Çev. Raşit Gündoğdu, Osman Erdem), Osmanlı Yayınevi, İstanbul, t.y., C. 1, s. 9

¹¹⁸⁰ Ali Aslan Topçuoğlu, “a.g.m.”, s. 339

¹¹⁸¹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm Şerh-i Mecelletü’l-Ahkâm*, Matbaa-i Tevsi-i Tıbbât, İstanbul, 1330

Fehmi el-Hüseyini tarafından sonradan Arapça'ya çevrilen eser; Kahire, Gazze ve Hayfa'da yayımlanmıştır.¹¹⁸²

Ali Haydar Efendi'ni basılmış bazı eserleri şunlardır.

- a) *Şerh-i Cedîd li Kanûni'l-Arâzî* (Matbaa-i Safâ ve Enver, İstanbul, 1311)
- b) *Teshîlü'l-Ferâiz*, (A. Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1322)
- c) *Risâletü'l-Muvâzaa ve'l-İstiğlâl* (A. Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1316)
- d) *Risâle-i Mefkûd* (Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ İstanbul, 1309)
- e) *Tatbikat- Şer'îye* (Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333)
- f) *Tavzîhü'l-Müşkilât fî Ahkâmi'l-İntikâlât* (Hukuk Matbaası, İstanbul, 1329)
- g) *Kitâbü'n-Nafakât* (Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333)

C. Yargıtay Hukuk Dairesi Başkanı ve Hukukçu; Ali Himmet (Berki) Efendi (1909 Kurum Mezunlarından)

Demircizade Osman Efendi'nin oğlu olup, 1882 yılında babasının vazife yeri olan Elbistan'da doğmuştur. Babası, 1866 Muallimhane-i Nüvvab mezunlarındanır. 4. derece hakimlik şahadetnamesi almıştır. Aslen Akseki'nin Unulla köyündendir. İlk tahsilini köyünde ve İbradı Rüştîyesinde tamamladı. Daha sonra İstanbul'a gelerek dersiamdan Tokatlı Şakir Efendi'nin halkasına dahil olarak icazet aldı. İmtihanla dahil olduğu Mekteb-i Kudat'ı birincilikle bitirerek 3. derece hakimlik şahadetnamesi aldı (1909).¹¹⁸³

Kendisinden nakledilen bir hatıra, talebelik döneminin nasıl bir atmosferde geçtiğini ve hayatının şekillenmesi yolunda ne derece etkili olduğunu anlamamıza katkı sağlamaktadır. Ali Himmet Efendi; Fatih Camii medreselerinde talebelik yaparken, Şehzadebaşı'ndaki kıraathanelere gider, satranç oynayanları içeri girmeden seyredermiş. Bir gün kendisine dikkatli şekilde bakan bir kişinin bakışlarından rahatsız olmuş. O zat Ali Himmet Efendi'nin yanına gelerek,

“Ben talebe müfettişiyim, endişe etmeyiniz Ali Himmet Efendi. Biz sizin ne kadar ciddi ve ilim aşığı bir talebe olduğunuzu biliyoruz. Bu şekilde bile

¹¹⁸² Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, (Terc. Fehmi el-Hüseyini), Dârul-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, t.y.

¹¹⁸³ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 726

olsa memleket için çok kıymetli olan vakitlerinizin boşa geçmesine gönlümüz razı olmaz.”

demiş. Bu hatırasını nakleden Ali Himmet Efendi, “*Evladım o sözler bana son oldu. Bir daha hiç gitmedim ve öyle şeyleri meraka son verdim. O gün bu gündür günde 8 saatimi tettebbu ve yazmaya ayırıyorum.*” şeklinde, hadisenin kendisinde bıraktığı tesiri ifade etmiştir.¹¹⁸⁴

Ali Himmet Efendi'nin ilk vazifesi, Şeyhülislamlığa bağlı i'lamat odası katipliğidir. Kısa zaman içerisinde, önce memur yardımcılığına daha sonra müsevvidliğe yükselmiştir (1911). 1913'te ek görev olarak Ali Haydar Efendi yerine, Medresetü'l-Kudat Kanun-ı Arazi müderrisliğine atanmıştır.¹¹⁸⁵ Bu vazifesi fazla uzun sürmemiş ilk önce Tokat (1914) daha sonra Amasya (1915) ve Ankara (1922) merkez kadılıklarına getirilmiştir. 1925'te Yargıtay adını alacak olan Eskişehirde'ki Temyiz Mahkemesi azalığına atanmıştır. Burada 2. Hukuk Dairesi Reisliği'ne kadar yükselen Ali Himmet Efendi, 1950'deki emekliliğine kadar bu görevde kalmıştır.¹¹⁸⁶ Yaş haddinden dolayı emekliliğe sevk edilmesi gerekirken, bakanlar kurulu kararıyla üç defa görevi uzatılmıştır. Sonuncu ertelemede, kendi isteğiyle emekli olmuş ve kendini ilmi faaliyetlere vermiştir. 24 Mayıs 1976'da vefat eden Ali Himmet Efendi'nin cenazesi, vasiyeti gereği memleketine götürülmüş babasının yanına defnedilmiştir.¹¹⁸⁷

Ali Himmet Efendi hem İslam ve Osmanlı hukukunu hem de cumhuriyet dönemi medeni hukukunu çalışmış ender hukukçulardandır. Bu hususta, her iki dönemi de yaşamış bir alim olmasının etkisi büyüktür. Ali Birinci makalesinde, kendisi hakkında şunları yazmıştır.

“Ali Himmet Berki, Türk Hukuk Tarihinin en temiz ve çalışkan isimlerinin başında gelmektedir. Kendisiyle mukayese edilebilecek ikinci bir isim bulmak zordur. Bu bakımdan hem tatbikatı bilen ve hem de Osmanlı ve Cumhuriyet devri Türk Hukukunu bilen bir hukuk âlimi olarak yazdığı kitapları

¹¹⁸⁴ Recep Garip, “Kamil Eşfak Berki ile “Hayretler Kitabı” Üzerine”, *Ay Vakti*, Say. 10, 2001, s. 2

¹¹⁸⁵ İSAM. MŞH. Daire-i İlmiye Merkez Dersiam Maaş Müfredat Defterleri, Defter No: 2865, s. 248

¹¹⁸⁶ Ahmet Hamdi Furat, “Ali Himmet Berki (1882-1976)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Say. 6, 2005, s. 505

¹¹⁸⁷ Şakir Berki, “Berki, Ali Himmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 509

ve makaleleri ile en büyük katkıyı yapan şahsiyet olarak dikkati çekmektedir.”¹¹⁸⁸

Ali Himmet Efendi eserlerinde, usûl-ı fikhî merkeze alarak yeni dönemin hukukçularında kanunların anlaşılması ve tefsiri (yorumlanması) hususlarında sağlam temellere dayanan bir hukuk mantığı ve metodoloji kazandırmaya çalışmıştır. Özellikle *Hukuk Mantığı ve Tefsir* adlı eseri bu amacı gütmektedir.¹¹⁸⁹ Kitabında; Cumhuriyet döneminde ihmal edilen köklü bir hukuk geleneğinin varlığına, yeni hukukçuların dikkatini çekmek istemiş ve bildiklerini onların hizmetine sunmuştur.

Ali Himmet Efendi; yeni dönemde hukuk fakültelerinin müfredatından usûl-ı fikhî derslerinin çıkarılması sebebiyle, yerine koyulan “*hukuk tarihi*” ve “*hukuk metodolojisi*” gibi derslerin bu boşluğu dolduramadığını özellikle vurgulamıştır.¹¹⁹⁰ Aslında 1928 harf inkılabı ile çoğu Arapça olan klasik usûl-ı fikhî eserlerini, yeni dönem hukukçularının okuyup anlaması hemen hemen imkansız hale gelmiştir. Cumhuriyet döneminde, kendisi de bir Medresetü’l-Kudat mezunu olan Ömer Nasuhi Bilmen’in *Istılâhât-ı Fıkhiye*’sine kadar uzunca bir müddet fikhî bir eser yayınlanmamıştır. Laik ulus devleti inşa sürecinde, buna imkan tanınmadığı düşünülebilir.

Ali Himmet Efendi; yeni hukuk sistemine göre, kanunun mevzuatından örnekler vererek usûl-ı fikhî konularını işlemeye çalışmıştır. Kitabını oldukça sade bir üslupla yazmaya çalışan Ali Himmet Efendi, amacının hukukçuları düşünmeye ve yorumlamaya teşvik etmek olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹¹ Eserinde; fikhî bilgisini ve kadılık tecrübesini de yansıtan müellif, kanunları yorumlayabilmenin hukuk fakültesindeki derslerden daha fazlasını bilmekle mümkün olabileceğini belirtmiştir.¹¹⁹²

Ali Himmet Efendi’nin; vakıflar, miras hukuku, hukuk tarihi ve diğer hukukî konularla alakalı çok sayıda eseri bulunmaktadır. Hukuk ile alakalı dergilerde ve

¹¹⁸⁸ Ali Birinci, “Ali Himmet Berki’nin Hayatı ve Eserleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, Nisan 2017, Say. 356 <https://www.turkyurdu.com.tr/dergi-detay.php?id=388> (Erişim Tarihi: 15.11.2022)

¹¹⁸⁹ Ali Himmet Berki, *Hukuk Mantığı ve Tefsir*, (Ed. Yasin Çevik vd.), Türkiye Adalet Akademisi, Ankara, 2018

¹¹⁹⁰ Haluk Songur, “Fıkıh Usûlü Dersinin Kaldırılması Bağlamında Darülfünundan Cumhuriyete Hukuk Eğitim Müfredatı Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, Say. 1, s. 25-26

¹¹⁹¹ Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016, s. 8

¹¹⁹² Kamil Miras, “Hukuk Mantığı ve Tefsir”, *Sebilürreşad*, C. 3, Say. 75, s. 386

İslami dergilerde 100'ün üzerinde makalesinin yayınlandığı bilinmektedir.¹¹⁹³ *İslam'da Kazâ Hüküm ve Hâkimlik ve Tevâbii* adlı eseri kadılık kurumu ile alakalı derli toplu bilgi veren eserler arasındadır.¹¹⁹⁴ Kitap ve makalelerinde, yeni dönemde gördüğü boşluklar üzerine yoğunlaştırmıştır. O, ilmi birikimin muhafazası için çaba sarfetmiş, yüzlerce yılın emeğinin unutulup gitmemesi için kalemiyle mücadele etmiştir.

Baskılardan bunalan Necip Fazıl Kısakürek, M. Akif gibi Mısır'a gitmek arzusunu Ali Himmet Efendi'ye açtığında kendisine;

“Mücadele İslam esasları içerisinde yapılır. İslam esasları, evvela inanılır ondan sonra ifade edilir. Kadere inanmayan adam mücadele edemez... Siz kaderi de değiştiremeyeceğinize göre memleketin dışında mücadeleye devam arzusu ya korkaklığın yahut nefse itibarın ifadesidir. Kaide budur.” cevabını vermiştir.¹¹⁹⁵

Günümüzde hukuk eğitimi almış ve hakimlik yapmakta bulunan zevatın, kanunun kendilerine içtihat hakkı tanıdığı konularda İslam hukukundan istifade etmek istedikleri takdirde Ali Himmet Berki'nin kitaplarında tarif ettiği metotları tatbik etmeleri yerinde olacaktır. Kitaplarında; usûl-ı fıkıh kaynaklı pek çok misal vererek, günümüz hakimlerine İslam hukukunun metodolojisini anlama yollarını kolaylaştırmıştır.

¹¹⁹³ Eserlerinin bir listesi için bakınız. Ayşe Mine Akar, *Ali Himmet Berki ve Hukuka Dair Eserleri*, Marmara Üniversitesi SBE. (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul, 2013

¹¹⁹⁴ Ali Himmet Berki, *İslam'da Kazâ Hüküm ve Hâkimlik ve Tevâbii*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962

¹¹⁹⁵ Kamil Eşfak Berki, “İbrahim Eken'le Bir Saat”, *Yedi İklim*, C. 18, Say. 182, s. 18

D. Maarif-i Umumiye Nazırı ve Yazar; Babanzade İsmail Hakkı Efendi

Adana, Yanya ve Hicaz valiliklerinde bulunmuş olan Süleymaniyeli Mustafa Zihni Paşanın oğludur. 1876 yılında babasının memur olarak bulunduğu Bağdat şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Bağdat'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Mekteb-i Mülkiye'ye kaydolanmayı başarmıştır. Kuruma uyum sağlayamadığı iddiasıyla okuldan çıkarılmıştır. Mekteb-i Hukuk'a girerek Aliyyü'l-A'lâ derece ile 1902 yılında mezun olmuştur.¹¹⁹⁶

İkdâm gazetesinde yazarlık hayatına atılan Babanzade, *Tanîn* gazetesinde Hüseyin Cahit'ten sonra ikinci başyazar olarak yazılar yazmıştır. Bunlara ek olarak Şuray-ı Ümmet'te de yazılar yazdığı bilinmektedir.¹¹⁹⁷ Yazıları daha ziyade dış politika ile alakalıdır.

1908 seçimlerinde Bağdat'tan, İttihat ve Terakki üyesi olarak mebus seçildi. 1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa hükümetinde Maarif Nazırı olarak görev yaptı. Bu vazifesi, parti içi fikir ayrılıkları nedeniyle kısa sürmüştür. *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*'nde üye olarak bulunmuş olduğu halde, Osmanlılık düşüncesini savunmaya devam etti. 1912 yılında Bağdat Divaniye'den mebus seçilen Babanzade, parti politikalarına etkisi olmamakla beraber partinin merkez komitesinde yer aldı.¹¹⁹⁸ Ordunun siyasete bulaşmasını istemediği için İttihat ve Terakki'nin üst kademelerinde yer bulamadığı ifade edilmiştir.¹¹⁹⁹

Babanzade, yazarlığı ile birlikte eğitimci kimliği ile de ön plana çıkmıştır. 1908'de Mekteb-i Mülkiye'de *Hukûk-ı Umûmiye ve Esâsiye* (Âmme ve Anayasa Hukuku) dersleri muallimliğine atanmıştır. 1913'teki ani vefatına kadar bu derse devam ettiği bilinmektedir.¹²⁰⁰

1909-1910 eğitim döneminin başında, Mekteb-i Kudat'ın müfredatına eklenen *Hukûk-ı Esâsiye ve İdâre* (Anayasa ve İdare Hukuku) dersine de Bâbanzâde İsmail

¹¹⁹⁶ "Tercüme-i Hali", *Tanîn*, No: 1798, 26 Kanunuevvel 1913 (26 Aralık 1913)

¹¹⁹⁷ M. Şükrü Hanoğlu, "Şûrây-ı Ümmet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, S. 240

¹¹⁹⁸ Hüseyin Özdemir, *Tanîn'deki Yazıları Çerçevesinde Babanzâde İsmail Hakkı'nın Meşrutiyet Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, İstanbul, 2015, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), s. 22

¹¹⁹⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 119

¹²⁰⁰ M. Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, C. 2, s. 996

Hakkı Efendi girmiştir.¹²⁰¹ 1912 yılına kadar derse devam ettiği tespit edilmiştir.¹²⁰² Bu bilgi sadece Meşihat Arşivi defterlerinde mevcut olup, kendisi ile alakalı herhangi bir çalışmada bu bilgi tespit edilememiştir. Kendisinin *Hukuk-ı Esasiye* isimli bir kitabı da bulunmaktadır.¹²⁰³

Babanzade'nin Irak'a yaptığı seyahat, tefrika halinde Tanîn'de yayınlanmıştır. “*Irak Mektupları*” ismiyle yayınlanan yazılar, günümüz Irak meselelerinin geçmişini araştıranlar için önemli bir kaynaktır.¹²⁰⁴ Babanzade'nin Ali Reşad Bey ile beraber yazmış oldukları iki kitap daha mevcuttur. Bunlar; Bismark'ın hayatını ve siyasi yaşamını ele alan *Bismarck; Hayât-ı Husûsi ve Siyâsîsi* ile Yahudi karşıtlığını konu edinen *Dreyfus Meselesi ve Esbâb-ı Hafîyesi* adlı eserlerdir.¹²⁰⁵

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Mekteb-i Mülkiye'de ders verdiği 25 Aralık 1913 günü ders esnasında aniden fenalaşmış ve olay yerinde vefat etmiştir. Yapılan incelemede beyin kanaması nedeniyle hayatını kaybettiği anlaşılmıştır.¹²⁰⁶ Beyazıt Camiindeki Reşit Paşa Türbesinin yanına defnedilmiştir.

Babanzade; meşrutî idarenin İslam'a uygun bir yönetim olduğunu, halifelîğin merkezi olan İstanbul'da ilan edilen Meşrutîyet'in dalga dalga bütün İslam alemine yayılacağını düşünmüştür.

“*Hürriyet, müsâvât (eşitlik), uhuvvet (kardeşlik) kelimeleri asırlardan beri Ashab-ı Kehf gibi hâbîde-i gaflet (gaflet uykusunda) olan en cahil kavmin üzerine sâhirâne (büyüleyici) bir tesir icra ederek cümlesine yeni bir hayat, yeni bir kuvvet, yeni bir hüviyet vermiş ... Kanâat-i âcizanem o merkezdedir ki merkez-i hilâfetten bugün kopup intişâr eden (yayılan) nesim-i inkılâb (inkılap rüzgarı) bütün memâlik-i İslamiyede Fransa İnkılâb-ı Kebiri'nin (Fransız İhtilali'nin) husûle getirdiği netâic-i muşâ'şayı (gösterişli neticeyi) temin edecektir.*”

¹²⁰¹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5

¹²⁰² İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2869, s. 157

¹²⁰³ Babanzade İsmail Hakkı, *Hukuk-ı Esasiye*, Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Matbaası, Konstantiniyye 1329

¹²⁰⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “*Irak Mektupları*”, *Tanîn*, 21 Eylül 1910, No: 739, s.1

¹²⁰⁵ Ali Reşad, İsmail Hakkı, *Dreyfus Meselesi ve Esbâb-ı Hafîyesi*, A. Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1310; Ali Reşad, *Bismarck, Hayat-ı Hususi ve Siyasisi*, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1316

¹²⁰⁶ “*Matbûât-ı Osmaniye İçin Mühim Bir Ziya*”, *Tasvîr-i Efkâr*, 30 Muharrem 1332 (29 Aralık 1913)

Sözleriyle, Meşrutiyet'in ilanının Fransız İnkılabı ile aynı tesiri icra edeceğini ifade etmiştir.¹²⁰⁷

Meşrutiyet'in ilanından bir buçuk sene sonraki bir yazısında ise meşrutiyet ile alakalı beklentilerinde, halkın yaşadığı hayal kırıklığını dile getirmiştir. Yazısında bu durumu;

“Millet, devr-i sâbıktaki (II. Abdülhamid devri) ye's ve hırmân-ı bînihâyesi (ümitsizlik ve pişmanlık) ile ma'kûsen mütenâsib (ters orantılı) bir ümid ve emele düştü. Bir buçuk sene geçtiği halde bu ümid ve emelin hâsıl olmadığını görünce hiddet ediyor, me'yûs (ümitsiz) oluyor ve yavaş yavaş meşrutiyet bu mu idi? gibi bir tavr-ı münfailâne (eleştirel tavır) ahzediyor. Acaba haklı mıdır?”

sözleriyle ifade etmiştir.¹²⁰⁸

Babanzade; dış politikada herhangi bir devlete dayanmanın doğru olmadığını düşünmüş, devletin çıkarlarının tek yön gösterici olduğuna inanmıştır. Yazılarında genel olarak İttihat ve Terakki Partisi'nin politikalarını savunmuş, her iki tarafın aşırılarına itidal çağrısında bulunmuştur.¹²⁰⁹

Genç yaşında; devlet adamlığı, idarecilik, gazetecilik ve eğitimciliği kendinde toplayabilmiş olması, son dönem Osmanlı yüksek eğitiminin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. 37 yaşında ik en meydana gelen ani vefatı, *kaht-ı ricâl* (büyük adam kıtlığı) yaşayan memleket için büyük bir kayıp olarak görülmüştür.

¹²⁰⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “İslâmiyât ve Siyâsiyât 2”, *Tanîn*, No: 353, (26,08,1909)

¹²⁰⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Meşrutiyet ve Efkâr-ı Umûmi”, *Tanîn*, No: 444'ten nakleden Hüseyin Özdemir, *a.g.t.*, s. 157

¹²⁰⁹ Yazılarının ayrıntılı tahlili için, Faysal Mayak, *Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*, Akdeniz Üniversitesi SBE. Antalya, 2019, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

E. Meşihat Müsteşarı ve Hukukçu; Ebül'ulâ Mardin

Ebül'ulâ Mardin; baba tarafından, Mardin Kâsımiye Medresesi müderrisliğini 600 yıldan beri devam ettiren *Mardinîzâdelers* sülalesine mensuptur.¹²¹⁰ Dedesi Mardin müftülüğü yapmış olan Ömer Şevki Efendi, babası Kazaskerlik mertebesine ulaşmış olan Yusuf Sıdkı Efendi'dir. Annesi Konya'nın Hadim kasabasının tanınmış alimlerinden, Ebû Saâdi'l-Hâdimî'nin torunlarından Behice hanımdır.¹²¹¹ Kayınpederi olan Necmettin Molla (Kocataş), Cumhuriyet döneminin muktedir siyaset adamlarındadır. O'nun sayesinde Ebü'l-ulâ Mardin, akranı olan alimlerin başına gelen sıkıntılardan kurtulmuştur denilse yeridir.¹²¹²

8 Ağustos 1881 tarihinde babasının vazife yeri olan İşkodra'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini hususi hocalardan aldığı bilinmektedir. Daha sonra Beyazıt dersiamlarından Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi'den İlm-i Akâid, Kastamonulu Ebubekir Sıdkı Efendi'den İlm-i Mantık icazeti almıştır.¹²¹³

1899 yılında babasının bazı şartlarını kabul ederek Mekteb-i Hukuk'a başlamıştır. Kendisine sunulan şartlar, o dönem Osmanlı ulemasının fikri ve ahlaki yapısını anlamak için değerli veriler sunmaktadır. Yusuf Efendi, oğluna şu şartlarla Mekteb-i Hukuk'ta okuyabileceğini belirtmiştir.

*“Evvela; müddeî-i umûmî (savcı) olmayacaksın. Çünkü ömrünü başkalarını itham etmekle geçirmeni istemem. Sâniyen (ikinci olarak); avukatlık yapmayacaksın. Bu dünyada herkesin derdi kendine yeter. Bir de başkalarının dert ve sıkıntılarını yüklenmek isabetli olmaz. Sâlisen (üçüncü olarak); hakimlik yapabilirsin fakat bunu ancak o makama davet edilersen, senden talep edilirse kabul edeceksin.”*¹²¹⁴

Bu şartları kabul eden Ebül'ulâ Mardin, 4 yıllık tahsilinin ardından 1903 yılında Mekteb-i Hukuk'tan mezun olmuştur. Henüz talebeliği devam ederken (1900) Temyiz Mahkemesi'nde katip olarak Adliye Teşkilatındaki ilk görevine başlamıştır.

¹²¹⁰ İsmet Sungurbey, *Ebû'l-ulâ Mardin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1

¹²¹¹ Cevdet Yavuz, “Ebû'lulâ Mardin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 363

¹²¹² Serdar Sezer Şimşek, *Ebû'lulâ Mardin'in Türk Toplum Düşüncesindeki Yeri ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2014, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), s. 22

¹²¹³ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, s. 550

¹²¹⁴ Turgut Akpınar, *İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler*, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 15'ten aktaran Serdar Sezer Şimşek, *a.g.t.*, s. 26

1909'da Mekteb-i Hukuk Tabikat-ı Hukukiye dersi muallimliği, 1910'da Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye'de Ahkâm-ı Arazi ve Ahkâm-ı Evkâf dersi muallimliğine atandı. Mülkiye'deki derslerine 1936, Mekteb-i Hukuk'taki derslerine, 70 yaşındaki emekliliğine kadar (1951) devam etmiştir.

1908'de Eşref Edip ile birlikte *Sırat-ı Müstakim* (sonraki adı Sebilürreşad) gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Ziya Gökalp'in tabiri ile "İslamlaşmak fikrinin yayıcısı"¹²¹⁵ olan bu gazete ile Ebül'ulâ Mardin, düşüncelerini ifade imkanı bulmuştur. 1912'de Meşihat Müsteşarlığı görevine atanmıştır. Bu görevi esnasında, alanında tek olan *İlmiye Salnamesi*'ni hazırlamıştır. 1914'te Niğde, 1920'de Mardin milletvekilliği yaptığı bilinmektedir.¹²¹⁶

1923-1924 eğitim döneminin ikinci yarısında Medresetü'l-Kudat Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf (Vakıflara ait Kanun ve Hükümler) muallimliğine atanmıştır.¹²¹⁷ Dönem sonunda kurum kapatıldığı için buradaki dersi uzun süreli olmamıştır.

Mardin; Medeni Kanun'un oluşturulması için teşkil edilen komisyonların çalışmalarına katıldı. Emekliliğinden sonra da ilmi çalışmalarına devam etti. 13 Ocak 1957'deki vefatına kadar, sosyal amaçlı derneklerin ve şirketlerin yönetim kurullarında yer aldı. Kabri, Karcaahmet'te Küçük Selimiye Camii karşısındaki aile kabristanında bulunmaktadır.¹²¹⁸

Osmanlı medreselerinde İslam hukuku ile alakalı köklü bir eğitim alan Mardin, Mekteb-i Hukuk'ta da son dönem Osmanlı ulemasının ileri gelenlerinden ders alma ve batı hukukunu da tanıma imkanı bulmuştur. Meşihatta ve adliye teşkilatında aldığı vazifeler, öğrendiklerinin tatbikatını yapma imkanı da sağlamıştır. Mecelle'ye ve Usûl-ı fıkha olan vukufu sebebiyle hukuki meseleleri, sistematik olarak ele almak ve umumi kurallar koymak hususunda sıkıntı çekmemiştir.

Muallimlik hayatı oldukça verimli geçen Ebül'ulâ Mardin, talebelerinin gözünde bilgisiyle olduğu kadar adaletiyle de mümtaz bir mevki kazanmıştır. İmtihan esnasında edebe aykırı bir hareketi bulunan talebesine tam puan vermiş, kendisine niye

¹²¹⁵ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (Haz. Osman Karatay), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 11

¹²¹⁶ İsmet Sungurbey, "Önsöz", Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, C. 2, 1951, s. XII

¹²¹⁷ BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹²¹⁸ Cevdet Yavuz, "Ebül'lulâ Mardin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 364

böyle yaptığı sorulunca da “*Ben sizi bilgiden imtihan ettim, edepten değil!*” cevabını vermiştir.¹²¹⁹

Ebül’ulâ Mardin, kendisine bir gazetecinin “*Ahlaklı insan kime dersiniz?*” şeklindeki sorusuna “*Kuran’ın anladığı ve anlattığı manadaki insana derim*” diye cevap vermiştir. Verdikleri bu cevap kendilerinin ahlak anlayışını en güzel şekilde ifade etmektedir.¹²²⁰

“*En çok şikayet ettiğim şey, tetkik ve dikkate müstenit olmayan (dayanmayan) gelişi güzel yazılardır.*” Sözüyle, ilmi ciddiyetin ve ilmi ahlakın her zaman korunması gereken bir husus olduğunun üzerinde ısrarla durmuştur.¹²²¹

Cumhuriyet döneminde de vermeye devam ettiği hukuk derslerini, “*tarihi ve mukayeseli*” metotla işlediği belirtilmiştir. Hukuki meseleleri incelerken İslam Hukuku, Roma Hukuku ve günümüz Alman ve Fransız hukuklarındaki çözümlerini de derslerinde işlemiştir. İsviçre Medeni kanununun iktibas (alınması) üzerine, bu hukuk ile evvelki Türk hukukunu büyük bir otorite ile mukayese ettiğini ve meydana gelen değişikliği “*Bu bir inkılap hükmüdür.*” şeklinde belirttiğini talebeleri nakletmiştir. Sungurbey’e bu şekilde ders işleyerek Türk hukuku ile yeni iktibas edilen İsviçre hukuku arasında bir köprü kurmaya çalıştığını belirtmiştir.¹²²²

Talebelerinden Turgut Akpınar, hocasının ders anlatış metodu ile alakalı şu bilgiyi vermiştir. Ebül’ulâ Mardin talebelere “*zevk-i hukûki*”lerinin (meselenin hukuki sonuçları ile alakalı tercihlerinin) hangi şıkkı tercih ettiğini sorar, talebelerin görüşlerini alırdı. Daha sonra da belirli bir gruba hitaben gülerek, “*Sizler, ecdadımızın da gittiği yolu ve hal (çözüm) tarzını buldunuz.*” derdi.¹²²³ Diğer hatıralardan da hocanın, *zevk-i hukûkî* tabirini sıkça kullandığı anlaşılmaktadır.

Ebül’ulâ Mardin; İslam hukukuna Türk idare zihniyetinin karakterini giydirmiş olan arazi kanunu ve hukukunu, büyük bir gayretle incelemiş ve izah etmiştir. 20’ye yakın eserinin basılmış olduğu görülmektedir. Eserlerinin büyük bir kısmı; Ahkam-ı Arazi, Ahkam-ı Evkaf ve Medeni Hukuk ile alakalıdır.

¹²¹⁹ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1969, C. 2, s. 974

¹²²⁰ İsmet Sungurbey, *Ebül-ulâ Mardin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 930, İstanbul, 1988, s 23

¹²²¹ Selma Yazoğlu, “Ord. Prof. Ebül’ulâ Mardin”, *Yirminci Astr*, C. 9, Say. 232, s. 8-25

¹²²² İsmet Sungurbey, “Önsöz”, Ebül’ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, s. XXVIII

¹²²³ Turgut Akpınar, *a.g.e.*, s. 10’dan aktaran Sezer Şimşek, *a.g.e.*, s. 117

Eserlerinin bir kısmı şunlardır.

- 1- Ahkâm-ı Arazi (İstanbul, 1328)
- 2- Ahkam-ı Evkaf (İstanbul, 1340)
- 3- Kitabü'r-Rehn
- 4- Kitabü'l-Büyû' (İstanbul, 1340)
- 5- Hukûk-ı Tasarrufiye-i Arazi (İstanbul, 1926)
- 6- Medeni Hukuk Dersleri (İstanbul, 1928)
- 7- Medeni Hukuk Dersleri, Şahsın Hukuku (İstanbul, 1932)
- 8- Medeni Hukuk Dersleri, Aile Hukuku ve Nişanlanma (İstanbul, 1944)
- 9- Borçlar Hukuku, Umûmi Esaslar (İstanbul, 1935)
- 10- Toprak Hukuku Dersleri (İstanbul, 1947)
- 11- Huzur Dersleri (İstanbul, 1951-1966)¹²²⁴

İlk eserlerinden olan *İlmiye Salnamesi*, sahasının ilk ve tek örneğini teşkil etmektedir. 124 Şeyhülislamın tercüme-i hallerinin, fetva ve el yazı örneklerinin toplandığı bu eser, Şeyhülislamlığın yayınladığı tek salnamedir.

Son eseri olan *Huzur Dersleri*, sultanların huzurunda ulemanın yaptıkları ilmi tartışma mahiyetindeki dersleri incelemektedir. Ebül'ulâ Mardin bu eserin 1. cildini yayınladıktan sonra vefat etmiştir. Müsveddeleri hazır olan 2. ve 3. ciltlerinin yayınlanmasını mesai arkadaşı İsmet Sungurbey tek cilt olarak yerine getirmiştir. Bu eser ile Mardin'in, huzur derslerinin mahiyetinden ziyade her türlü tenkit ve karalamaya muhatap olan Osmanlı ulemasının iade-i itibarını sağlamak istediği kanaatindeyiz. Nitekim eserin ağırlık noktasını, unutulmaya terk edilmiş ulemanın hal tercümeleri oluşturmaktadır. Eserde; inkılaplar döneminin fırtınalarına yakalanmış olan Mustafa Sabri Efendi ve İskilipli Atıf Efendi'ye de yer verilmiştir. Eserde, İskilipli Atıf Efendi'nin itibarını korumak için hususi bir çaba gösterildiği görülmektedir.¹²²⁵

Sezer Şimşek'e göre Ebül'ulâ Mardin;

“...vermiş olduğu eserleriyle (özellikle *İlmiye Salnamesi*, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa ve Huzur Dersleri*) ilim hayatımıza

¹²²⁴ Ali Çankaya, *a.g.e.*, C. 2, s. 978

¹²²⁵ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, C.3, s. 973

katkıda bulunmuş ve önemli bir kültür kırılmasının önüne geçmeye çalışmıştır... Kendi toplumunun yetiştirmiş olduğu alimlerin hal tercümelerini kaleme alabilmek için uzun yıllar çaba sarf etmiştir.”¹²²⁶

“... bu eseriyle (Huzur Dersleri) kendisini yeniden ifade etme imkanı bulmuş ve ilmiye sınıfının son temsilcilerinden biri olduğunu yeniden hatırlatmıştır. Ebül’ulâ Mardin bu eseriyle geleneksel ulemayı da sahiplenmekte ve yüceltmektedir. Huzur Dersleri, bir son dönem Osmanlı aliminin geçmişte kalmış pek çok alimi yeniden hatırlatmaya yönelik çaba göstermesi ve yaşamının son döneminde yine onların yanında saf tutmaya çalışmasının bir ifadesidir.”¹²²⁷

Ebül’ulâ Mardin’in bir diğer önemli eseri, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* isimli eseridir.¹²²⁸ Eser; Ahmet Cevdet Paşa’nın hayatı, Mecelle’nin meydana gelişindeki hizmetleri, Mecelle’nin kitap kitap hazırlanarak kanun haline getirilişine dair en güvenli vesikaları ve derli toplu malumatı içermesi yönünden önemlidir.

F. Müfessir ve Evkaf Nazırı; Elmalılı M. Hamdi (Yazır) Efendi (1907 Kurum Mezunlarından)

Elmalı Şer’î Mahkemesi başkatibi Numan Efendi’nin oğlu olup 1878’de burada doğdu. Aslen Burdur’un Gölhisar ilçesine bağlı Yazır köyündendir. İlk tahsilini ve hafızlığını Elmalı’da tamamlayan Hamdi Efendi, tahsilini ilerletmek üzere İstanbul’a geldi. Beyazıt Camii dersiamlarından Kayserili Mahmud Hamdi Efendi’nin halkasına dahil olup 1904 senesinde kendisinden icazet aldı. Aynı yıl dersiamlık imtihanını da kazanmıştır.¹²²⁹

İmtihanla girdiği Mekteb-i Nüvvab’dan, 1907 yılında 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak mezun olmuştur.¹²³⁰ Mezuniyetinin ardından, aynı kurumda ilm-i fıkıh/Dürer dersi muallimliğine atanmıştır. 1907-1920 arası Dürer

¹²²⁶ Sezer Şimşek, *a.g.e.*, s. 15

¹²²⁷ Sezer Şimşek, *a.g.e.*, s. 154

¹²²⁸ Ebu’lula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009

¹²²⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 57

¹²³⁰ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 724

muallimliği, 1912-1920 arası da Ahkam ve Nizamat-ı Evkaf dersi muallimliği yapmıştır.¹²³¹

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, destek verdiği İttihat ve Terakki Partisi'nden Antalya mebusu olarak meclise girdi. Elmalılı M. Hamdi Yazır; Meclis-i Mebusan'da ta'dil edilecek (değiştirilecek) olan Kanun-ı Esasi'nin, *Esbâb-ı Mûcibe* (gerekçeli karar) layihasına yazdığı mukaddime ile adından söz ettirdi. 25 Şubat'ta mazbata muharrirliğine atanan ve bu hususla görevlendirilen H. Cahit Yalçın yerine, Mekteb-i Nüvvab mezunu M. Hamdi Yazır'a bu görev verilmiştir. Bu hususa gerekçe olarak H. Cahit Yalçın'ın Tanin gazetesin de yazdığı "Şeriat İsteriz" başlıklı yazının etkili olduğu düşünülmektedir.¹²³² Mecliste herhangi bir husus için dini referansa dahi tahammülü olmayan Yalçın'ın, Kanun-ı Esasi gibi tartışmalı bir konuda gerekçeli kararı hazırlamasının durumu daha da kötüleştirileceği tahmin edilmiş olmalıdır.

H. Yazır; yazdığı metinle, kuvvetler ayrılığı, hâkimiyet-i milliye ve temel haklar ile alakalı meseleleri doğrudan doğruya şer'î kaynaklara dayanarak izah etmiştir. Siyasi bir karakter ve mülkiye mezunu H. Cahit Yalçın yerine, ulemadan Mekteb-i Nüvvab mezunu Hamdi Efendi'nin bu mazbatayı hazırlaması Kanun-ı Esasi'nin tadilatındaki temel alınan çerçeveyi belirlemiştir.¹²³³ Ta'dillerin (değişikliklerin) fihri referanslar ile izah edilmesi ihtiyacı, ulemadan bir zatın bu vazifeye getirilmesini gerektirmiş gözükmektedir.

Devlet-i Aliyye'nin kurtuluşunu, kendi dönemindeki pek çok alim gibi Meşrutiyet'in ilanında bulan Hamdi Efendi yazdığı bir makalede:

"Şimdiye kadar hey'ât-ı düveliyenin (devletler topluluğunun) kuyruklu yıldızı demek olan devletimiz, bu kere (bu sefer) inkılâb-ı saâdet meâbımızla (Meşrutiyet'in ilanı ile) bir kevkib-i nev-tâli-i Osmânî (yeni doğmuş parlak bir Osmanlı yıldızı) şekline girdi. Meşrutiyeti ilan edildi. Manzûme-i düveliyede

¹²³¹ MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2869, s. 165; Defter No: 2876, s. 171; Defter No: 2865, s. 261;

MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19;

MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 9;

MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 434

¹²³² "Şeriat İsteriz!" H. Cahit Yalçın, *Tanin*, 17 Şubat 1324 (2 Mart 1909)

¹²³³ "Meclis-i Mebusan'da Kanun-ı Esasi Tadilatı", *Yeni Gazete*, No: 255, 5 Mayıs 1909, s. 1'den aktaran A. Adem Yörük, *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul, 2016, s. 185

(devletler düzeninde) bir mihver-i hareket (hareket eksenini) kazanmak istidadını gösterdi.”¹²³⁴

H. Yazır, ulema olarak Meşrutiyet’e verdikleri desteği ve beklentilerini şu sözlerle ifade etmektedir.

“... Herkes biliyordu ki kisve-i şer‘iyye (din elbisesine) girmeyen bir şekl-i hükümet, bir idare, bir kanun bu memlekete girse de payidâr (kalıcı) olamazdı... Şeriat-ı İslâmiye maşûk-ı kadîmi (eski aşığı) olan hürriyet ve meşrutiyeti der-âğuş etti (kucakladı). Ona olan muhabbet ve samimiyetini yâr-ı ağıyâra tefhîme (anlatmaya) çalıştı. Kânûn-ı Esâsî muvâfık-ı şer‘-i şeriftir denildi. Hemân hırz-i cân (cana minnet) bilindi. Şüphesizdir ki Kânûn-ı Esâsî kisve-i şer‘iyye (İslami kılığa) bürünmese idi ne bu ihtirâma nâil, ne bu i‘tisâma (bağlılığa) mahal olurdu.

Bugün ise laf zamanı geçti, iş zamanı geldi. Meclis-i Mebûsânımız, mahfil-i meşveretimiz in‘ikâd etti (açıldı). Kanun-ı Esasi’nin ta’dili (değişimi) bile karargîr oldu. Meşrutiyeti bervec-i meşrûh (açıklandığı üzere) der-âğuş eden şeriat acaba bugün meşrutiyetten ne muamele görecektir suâlinin halline lüzûm görüldü. Meşrutiyet aslı gibi bilmem ki fîrûunda da (ayrıntısında) şeriatın inâyet-i tervîcine (yardımına) iltifat edecek mi? Yoksa işim bitti deyip geçecek mi?”¹²³⁵

H. Yazır, bu sözleriyle hem Meşrutiyet’e verdikleri desteğin önemini hem de ittihatçılara güvenlerinin sonsuz olmadığını belirtmektedir.

Yazılarından da anlaşıldığı üzere Elmalılı’nın bütün amacı, kendilerini sadece kanuna bağlı görmek isteyen laik kesime karşı İslami bir çizgi oluşturmaktır. O, yazılarında mazbatanın tüm kavram ve kuramlarını şeriat ile irtibatlandırmıştır. Bu şekilde hareket ederek yeni düzende İslam’a ve ulemaya bir yer açmak istemiştir. Elmalılı’nın gayesi; İslam dininin esasları ile uyumlu bir meşrutiyet (demokrasi) sisteminin hayata geçirilmesiydi.¹²³⁶ O; dışardan alınacak olan yerine, eldekinin ıslahının daha mühim olduğu kanaatinde idi. “*Kendi eski hırkanı tamir etmek, âriyet*

¹²³⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, “Makâle-i Mühimme”, *Beyânü’l-Hak*, Say. 18, 9 Muharrem 1327 (31 Ocak 1909), s. 400

¹²³⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, (Haz. A. Cüneyd Köksal - Murat Kaya), Klasik Yayınları, İstanbul, 2011, s. 76

¹²³⁶ A. Cüneyd Köksal, *E. Hamdi Yazır, Osmanlı Anayasasına Dair*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21

(borç) elbise almaktan yeğdir.” düşüncesindeydi. Şeriatın her türlü konuda yeterli olacağını düşünür, “Şeriat muhit değildir (her şeyi kapsayamaz) diyenler, şeriatı bilmeyenlerdir. Şu kadar var ki adam ister, sa’y-ü himmet (gayret ve çalışma) ister.” demektedir.¹²³⁷

H. Yazır, Meşrutiyet’in ilanının Avrupa’daki ihtilaller de olduğu gibi kanlı bir şekilde olmayışını da Şeriatın sunduğu imkânlarla bağlamaktadır. Şöyle ki; O’na göre esasen bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti’nin Avrupa devletleri ile kıyas edilmesi doğru değildir. Osmanlı vatandaşlarınca hürriyetin kazanılması, sadece doğal bir insani hak değil aynı zamanda şeriatın verdiği bir haktır. Haddi zatında Osmanlı hükümeti şeriatla mukayyet bir idare iken sonraki zamanda bazı keyfilikler nedeniyle ortaya çıkan idare şekli hiçbir hakka dayanmıyordu. Zaten İslam’daki eşitlik kavramı nedeniyle kimsenin kimseye bir üstünlüğü yok idi. Şu halde Meşrutiyet’in ilanı ile Osmanlılar, Avrupalıların hiç görmedikleri bir hakka nail olmamışlardı. Daha önce kendilerine tanınmış bir hakkı tekrar istemişler ve padişah da kendilerine bu hakkı teslim etmişti. Dolayısıyla Elmalılı’ya göre Meşrutiyet’in ilanının bütün şerefi İslam’a aittir.¹²³⁸

H. Yazır, 1915 ve 1917 yıllarında padişah huzurunda düzenlenen huzur derslerine muhatap olarak katıldı. 1918’de Dâru’l-Hikmeti’l-İslamiye azalığına bir süre sonra da reisliğine getirildi. Damat Ferid Paşa kabinelerinde Evkaf Nazırı olarak vazife aldı. Milli Mücadele esnasında bu hükümetlerde görev aldığı için, İstiklal Mahkemeleri’nde yargılandı. Gıyabında idama mahkum edilmesi üzerine tutuklanarak Ankara’ya sevk edildi. Ankara’daki muhakemede, muhtemelen İttihat ve Terakki üyesi olduğu için beraat etti. Bu hadiseden sonra, evinden sadece camiye gitmek için çıktığı rivayet edilir. Hayatının bundan sonraki dönemini, kitap telifi ile geçirdi. 1942’de Erenköy’de vefat etti. Kabri Sahrayı Cedid Mezarlığı’ndadır.¹²³⁹

Ulemanın ittihatçılara karşı olan güvensizliği, Yazır’ın kalemine de yansımıştır. İslam’ın gerilemeye sebep olarak görülmesi ve bu doğrultudaki meydan okumalar, herhangi bir siyasi programda açıklanmamış olmasına rağmen ittihatçıların laik bir hükümet kurmak niyetinde olduklarına dair duyumlar, ulemayı ciddi şekilde kaygılandırmaktaydı. Laiklik taraftarı olanlar; ulemayı, Avrupa’daki ruhban sınıfı ile

¹²³⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, “Makâle-i Mühimme”, *Beyânü’l-Hak*, Say. 18, 9 Muharrem 1327 (31 Ocak 1909), s. 399

¹²³⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *a.g.e.*, 2011, s. 84

¹²³⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 58

bir tutarak Avrupa tarzı bir laikliğin ulemanın gücünü azaltacağını düşünüyorlardı. Ulemaya göre ittihatçılar; uyguladıkları din karşıtı politika ile memleketi, bir felakete sürüklemekteydiler. Cumhuriyet'in ilanından yıllar önce Yazır, ittihatçıların niyetleri ile alakalı şu yazıyı yazmıştır.¹²⁴⁰

“... *desâtîr-i esâsî de* (asıl düsturlar da)

- 1- *Dîn-i İslâmın büsbütün izâlesi (el-iyâzü billah)*
 - 2- *Hükümetin, dinden tefrik (ayrılması) ile laik bir hale ifrâğı (çevrilmesi)*
 - 3- *Dinin, serbest te'vilât (yorumlar) ile tahrîfi (değiştirilmesi)*
- ... *maa't-teessüf senelerden beri memleket, arz olunan üç sakîm (yanlış) düsturun, daha doğrusu üç kademeli bir akîm (başarısız) düstûrun tatbiki için bir sahne-i cidâl (mücadele sahnesi) olmuş ve bugüne kadar iki kademesi atıldığı ve üçüncüsüne basıldığı halde gâyeden, devletin i'lâsı (ilerlemesi) gâyesinden hiçbir emâre görünmemiş ve fakat bu gâyenin nakîzi (tam tersi) bütün dehşetiyle belirmiştir.*”

H. Yazır; diğer ulema gibi Kanun-ı Esasi'nin icrasından yanaydı. Ulemanın siyasi fırkalara katılmasına karşıydı. Nitekim Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'ye söylediği “*Ben hiçbir siyasi fırkayla iş birliği yapmak fikrinde değilim. Eğer bir fırkayla iş birliği yapacak olursam sizinle (İttihad ve Terakki) çalışırım*” sözü, birinci önceliğinin ulemanın ve ilmin saygınlığını korumak olduğunu göstermektedir.¹²⁴¹ Ömer Nasuhi Bilmen'e göre de Elmalılı Hamdi Efendi, bakanlık ve milletvekilliği yapmış olmasına rağmen siyasi cereyanlara kapılmamış, ilimden uzaklaşmamıştır.¹²⁴²

H. Yazır; adli sistemdeki ikiliğin sebebini, devlet idarecilerinin, Şer'î mahkemeleri kasıtlı olarak ilgisizliğe terk etmesinde aramaktadır. O, eğer idareciler iyi niyetli olsalardı, yeni nizami mahkemeler kurmak yerine kadim şer'î mahkemelerin sıkıntılarına çare bulmaya çalışırlardı demektedir. Elmalılı'ya göre; nizami mahkemeler kurulurken adli teşkilatta ikilik çıkacağını dile getirmeyenler, konu şer'î mahkemeleri kapatmaya gelince ikiliği bahane etmekte ve kapatma hayali

¹²⁴⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, “Dinimiz, Devletimiz”, *Sebilü'r-Reşâd*, 8 Rebiülevvel 1337 (12 Aralık 1918), C. 15, Say. 382, s. 323

¹²⁴¹ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet, ...*, s. 343

¹²⁴² Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-Müfessirin*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1974, C. 1, s. 786'dan aktaran Mesut Okumuş, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 24

kurmaktadırlar.¹²⁴³ Elmalılı; “*nizami mahkemelere gösterilen himmetin yarısı bile şer’î mahkemelere gösterilmiş olsaydı, şüphe yok ki memlekette iki türlü mahkeme olmaz, adalette tek seslilik sağlanırdı.*” demektedir. Elmalılı; şer’î mahkemelerin geri kalmasına ve böylece halkın gözünden düşürülmeye çalışılmasına kasıtlı olarak çabaladığı görüşündedir.¹²⁴⁴

H. Yazır’a göre, fıkıh/hukuk eğitiminde bir yeniliğe gitmek gerekmektedir. Bu hususu; “*İlm-i hukûkun evvela umûmi surette mücmelen (özet olarak), sâniyen (daha sonra) müteaddit (çeşitli) şubelerde tafsilten (ayrıntılı) tedvin ve tedris olunmasına nazaran bizim hâlâ fıkhi, umûmi halinde bütün tafsilatı (ile) öğrenmek istememiz elbette gariptir.*” şeklinde dile getirmektedir.¹²⁴⁵ O’na göre zaten Mecelle’nin tanzimi ve Arazi Kanunnamesi ile fıkıhın bir kısmı bağımsız bir ilim dalı haline gelmiştir. Vakıf hukuku da bu yolda ilerlemektedir. Kendi yazdığı *İrşâdü’l-Ahlâf fî Ahkâmi’l-Evkâf* isimli eserinin de bu husus düşünülerek tasnif edildiğini belirtir.¹²⁴⁶

Bir İslam âlimi ve mütefekkeri olarak Elmalılı Hamdi Yazır, fıkıh haricindeki ilimlerde de ihtisas sahibiydi. Felsefi, itikadi ve içtimai (sosyal) problemler üzerine derinlemesine düşünebilen bir âlimdi. Fransızcadan tercüme ettiği *Metâlib ve Mezâhib* isimli eser ve bu esere yazdığı mukaddimedeki tahlil ve tenkitleri, kelimeler ve felsefe ilimlerindeki kudretini göstermesi açısından önemlidir.¹²⁴⁷ Devrin büyük hattatlarından olan Sâmi ve Bakkal Arif Efendilerden icazet alan Yazır’ın; celî, ta’lik, nesih ve sülûs tarzında yazmış olduğu levhalar çeşitli koleksiyonları süslemektedir.¹²⁴⁸

H. Yazır’ın tanınmasını sağlayan asıl eseri, *Hak Dini Kuran Dili* isimli eseridir.¹²⁴⁹ Köksal’a göre eser, İslam tarihi boyunca tartışması yapılmış meselelerin

¹²⁴³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, “Dinimiz, Devletimiz”, *Tasvîr-i Efkâr*, Say. 2593, 17 Kânunuevvel 1334 (17 Aralık 1918), s. 1-2

¹²⁴⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Mehâkim-i Şer’iye ve Hükkâm-ı Şer’ Kanunu ve Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası*, Meclis-i Mebusan 1. Devre 1325 – 1326 İctimai, No: 160, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1326, s. 6 – 7’den aktaran A. Cüneyd Köksal, *a.g.e.*, s. 49

¹²⁴⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *İrşâdü’l-Ahlâf fî Ahkâmi’k-Evkâf*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1330, s. 16; İbrahim Çalışkan, “Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu”, *Elmamlılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, 4 – 6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ISBN: 975-389-105-9, Ankara, 1993, s. 194

¹²⁴⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *İrşâdü’l-Ahlâf fî Ahkâmi’k-Evkâf*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1330, s. 19

¹²⁴⁷ Gabriel Seailles, *Tahlil-i Tarih-i Felsefe - Metâlib ve Mezâhib*, (Mütercim: Elmalılı M. Hamdi Yazır), İnsan Yayınları, İstanbul, 2019

¹²⁴⁸ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, DİB Yayınları, Ankara, 1972, s. XIII

¹²⁴⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1935

tamamına bir şekilde temas etmektedir. Ayetlerin tefsirinde ortaya çıkan ilmi, felsefi, itikadi ve ameli meseleleri, önceki dönem âlimleri ile çağdaş dönem âlimlerinin görüşlerini birleştiren bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu özellik, eseri daha önceki ve çağdaş tefsirler arasında seçkin bir konuma çıkarmaktadır. Eserin bugün dahi en önemli vasfı, eski ile yeniyi birleştirebilen, nakli ve akli bütün bilgi ve hükümlerin arasındaki irtibatı kurabilen son tefsir oluşudur.¹²⁵⁰

G. Akka Mebusu ve 4. Ordu Müftüsü; Esad eş-Şukayri

Aslen Beyrut'a bağlı Taberiye kazasındandır. 1861 yılında Akka'da dünyaya geldi. Mısır'da Câmîü'l-Ezher, Şam'da Muradiye Medresesi'nde okudu. Mamuretülaziz (Harput) kadı vekili olarak vazife yaptı. 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki Partisi'nden Akka Mebusu olarak meclise girdi. İkinci devrede de aynı yerden mebus seçildi.¹²⁵¹

Tetkik-i Mesahif ve Müellefat-ı Şer'îye Reisliği de yapan Şukayri Efendi, 1912-1913 eğitim döneminde bir müddet Mekteb-i Kudat'ta fahri olarak *Mükâleme-i Arabiye* (Pratik Arapça) derslerine girmiştir.¹²⁵²

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte 4. Ordu Müftüsü olarak Cemal Paşa'nın emrinde Arap vilayetlerinin bulunduğu güney cephesine katıldı. Üç yıl kadar cephede bulunan Şukayri Efendi, Arap kabilelerinin Osmanlı'ya bağlı kalmaları için gayret gösterdi. Yaptığı hizmetlerden ötürü Cemal Paşa tarafından, kendisine İstanbul pâyesi tevcih edildi. Arap ihtilaline karşı olup Osmanlı taraftarı olduğu bilinen Esad Şukayri Efendi, Cemal Paşa tarafından kurulan meşhur divan-ı harb-i örfîde jüri olarak bulunmuştur.¹²⁵³

Şukayri Efendi, 1915 yılında Çanakkale cephesine gelen ilmi heyetin başkanlığını yaptı. Çanakkale'de ve İstanbul'da gördüklerini Arap vilayetlerinde anlatarak, İslam kardeşliğini vurgulayarak, Arap ülkelerindeki ihtilal hareketlerinin

¹²⁵⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, (Haz. A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya), Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 20

¹²⁵¹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, No: 15, Ankara, 1997, C. 2, s. 307

¹²⁵² İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2869, s. 167

¹²⁵³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 35

önüne geçmek için çalıştı.¹²⁵⁴ Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olması kuvvetli ihtimal dahilindedir. Polat; Esad Efendi hakkında “*Bu sırada Şeyh Esad eş-Şukayri de bölgedeki durumu inceliyor, bölge vatandaşlarının Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerini öğrenmeye çalışıyordu. Yani Şeyh Esad Efendi adeta bir istihbarat dairesi gibi çalışmaktaydı.*” demektedir.¹²⁵⁵ Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizlere esir düşüp Seydibeşir Esir Kampı’na götürüldüğü belirtilmiştir.¹²⁵⁶

Esad Şukayri Efendi’nin hayatının sonraki dönemlerine ait güvenilir bir bilgiye ulaşılamadı. Sadık Albayrak’ın; ulema sicil defterlerinden yararlanarak yazdığı ve bizim de fazlasıyla istifade ettiğimiz eserinde, 1921 yılında kurşunlanarak öldürüldüğü kayıtlıdır.¹²⁵⁷ Diğer İttihat ve Terakki ileri gelenleri gibi Ermeni suikastına kurban gitmiş olabileceği düşünülebilir. Bu düşüncemiz, bir akıl yürütme olup herhangi bir bilgiye dayanmamaktadır. Oğlu Ahmed Şukayri, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)’nün ilk başkanıdır.¹²⁵⁸

H. Şeyhülislam; Hüseyin Hüsnü Efendi

Mevleviyet rütbesini haiz ulemadan, Çelebizade İbrahim Rüşdü Efendi’nin oğludur. 1849 yılında İstanbul’da doğmuştur. Bayrampaşa Sıbyan Mektebi’nde okumuş, meşhur hattat Hulusi Efendi’den ders almıştır. Gelibolu Rüşdiyesini bitirdikten sonra Fatih Camii Dersiamlarından Ahıskalı Sabit Efendi’den icazet almıştır. 1863 yılında İstanbul Bab Mahkemesi’ne Vekâyi’ Katibi olarak girdi. 1884 yılında Bağdat ve Musul vilayetleri arazi ve emlak müfettişliğine tayin olunmuştur. 1888’de Evkaf-ı Hümayun Müsteşarı ve Mekteb-i Hukuk kanun-ı arazi dersi muallimliğine tayin olunmuştur. Vakıf hükümleri ile alakalı “*El-Ahsâf fi Ahkâm-i’l-Evkâf*” ve arazi kanunları ile alakalı “*Arazi Kanunnamesi Şerhi*” adlı iki eserini, Mekteb-i Hukuk’ta ders verirken telif etmiştir.¹²⁵⁹

¹²⁵⁴ M. El-Bâkir, Hüseyin el-Habbâl, *İlmî Heyetin İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahati*, (Tercüme: H. İbrahim Şanverdi, Gürkan Dağbaşı), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, No: 59, Ankara, 2015, s. 183

¹²⁵⁵ Polat Safi, *İstihbarat Savaşları, Birinci Dünya Savaşında Suriye ve Lübnan’da Casusluk Faaliyetleri*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 108

¹²⁵⁶ Emin Nedret İşli, “Esad el-Şukayr, Arap Eşrafı İçinde Bir Osmanlı Milletvekili”, *#Tarih Dergi*, Say. 63, Ağustos, 2019

¹²⁵⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 36

¹²⁵⁸ M. Lutfullah Karaman, “Filistin Kurtuluş Örgütü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 103

¹²⁵⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 336

1892’de Mekteb-i Mülkiye, Ahkam-ı Evkaf muallimliğine tayin olunmuştur. 1898’de, Yemen vilayetindeki sorunları çözmek üzere kurulan komisyona dahil edilmiştir. 1908 tarihinde fahri olarak, Mekteb-i Nüvvab Sakk-ı Şer’î ve Kanun-ı Arazi müderrisliğini üstlenmiştir.¹²⁶⁰ Bir sene sonra kendisine Şeyhülislamlık tevdi edilmiştir. Hakkı Paşa kabinesinin tutarsız hareketlerine muhalefeti nedeniyle istifaya mecbur edilmiş ve 1910’da istifa etmiştir. 1912 tarihinde vefat etmiş, Cerrahpaşa Camii haziresindeki babasının kabrinin yanına defnedilmiştir.¹²⁶¹ (Dosya No: 1167, Sicil Defteri, C. 1, s. 7 ve 217)¹²⁶²

İ. Osmanlı’nın Son Hafız-ı Kütübü; İsmail Sâib (Sencer) Efendi

Hacı Kurbanzade Binbaşı Mehmed Şevki Bey’in oğlu olup, 1873’te Erzurum’da doğdu. İstanbul’da Esekapısı İbrahim Paşa İbtidai Mektebi ve Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyesini bitirdi. Fatih Camii dersiamlarından Arapgirli Abbas Şükrü Efendi ile Süleymaniye Camii dersiamlarından Ferhad Efendi’den icazet aldı.¹²⁶³ Eski tıp ve eczacılık ile ilgilendi. Süheyl Ünver’in rivayetine göre, zamanında *tıbb-ı atiyk*’a (eski tıbb) vâkıf yegane bir alimdi. Fizyoloji ve Tıp müfredatı derslerine devam ettiği bilinmektedir. Eski tıbb’a ait eserleri inceler ve kendisinden istifade etmek isteyenlere yardımcı olurdu.¹²⁶⁴

Mekteb-i Hukuk’ta verilen derslere misafir öğrenci olarak katılan İsmail Efendi, Maarif Nezareti tarafından açılan imtihanı kazanarak Beyazıt Umumi Kütüphanesi Hâfız-ı Kütüplüğü’ne tayin edildi (15 Eylül 1897). 1902’de medrese tahsilini de tamamlayarak Beyazıt Camii dersiamlığına hak kazandı. İsmail Sâib Efendi tahsil hayatından da anlaşılacağı üzere, diploma için değil ilgi duyduğu alanlarda bilgi sahibi olmak için çabaladı.

1908’de Muharrem Efendi Medresesi’nde, 1911 yılında Sinan Paşa Medresesi’nde Arapça müderrisliği yaptı. Bu medresedeki dersinin 1912 yılında bittiği

¹²⁶⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76

¹²⁶¹ Mehmet İpşirli, “Hüseyin Hüsnü Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 552

¹²⁶² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 137

¹²⁶³ Azmi Bilgin, “İsmail Saib Sencer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 122

¹²⁶⁴ A. Süheyl Ünver, “İsmail Saib Efendi Hoca (1871-1940) ve Tıp Tarihimiz”, *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, 1940, C. 4, Say. 16, s. 146

bilinmektedir.¹²⁶⁵ İsmail Efendi'nin tercüme-i halini ele alan tüm kaynaklarda, 1912 yılı ile 1914 yılı arası hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu husus; Meşihat Arşivi defterlerindeki İsmail Efendi'nin İsmail Sâib Efendi olduğu yönündeki tezimizi destekler mahiyettedir. 1912 – 1914 arası Medresetü'l-Kudat'ta Arapça müderrisliğinde bulunan İsmail Efendi,¹²⁶⁶ buradaki dersin de kaldırılması üzerine 1914'te, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medreseleri Kısım-ı Âli şubesi Arapça müderrisliğine atandı.¹²⁶⁷ 1916'da Beyazıt Umumi Kütüphanesi müdürü Tahsin Efendi'nin vefatı üzerine bu kütüphaneye müdür oldu.

1921–1925 arası Darulfünun'da Arap Edebiyatı hocalığı yaptı. Şapka inkılabından sonra “*prensiplerinden fedakarlık yapmamak uğruna şapka giymemek için*” bu görevinden istifa edip kütüphanesine çekildi.¹²⁶⁸ Uzun yıllar süren Kütüphane müdürlüğünde, Katip Çelebi'ye ait *Keşfü'z-Zünûn* isimli eserin devamını getirerek bir zeyl (ek) hazırladı. Ebü'l-ulâ Mardin'e göre; İsmail Efendi'nin vefatından sonra M. Şerefeddin Yaltkaya ve Kilisli Rifat (Bilge) Efendi'ler tarafından hazırlanarak basılan bu kitapta¹²⁶⁹ -her ne kadar ismi yazılı bulunmasa da- en büyük şeref payı İsmail Sâib Efendi'ye aittir.

İsmail Sâib Efendi; Kütüphanedeki kırık yılı aşkın süren vazifesi boyunca; kitaplarıyla, araştırmacılarla ve kedileriyle kendine has bir düzen içerisinde yaşadı. 1939'da emekli oldu ve bir sene sonra da vefat etti. Kabri, Merkez Efendi Camii'nin kible tarafındaki aile kabristanındadır.

İsmail Saib Efendi'nin Arapça ve Farsçadan hariç Almanca ve Fransızca'yı da bildiği, Grekçe ve Latinceyi de anladığı bilinmektedir. Yerli ve yabancı binlerce kitap hakkında bilgisi nedeniyle İsmail Efendi'ye; “*ayaklı kütüphane*”, “*çağının Câhız'ı*” ve “*fihrist-i ulûm*” gibi sıfatlar layık görülmüştür.¹²⁷⁰

¹²⁶⁵ Hasan Duman, “İsmail Saib Sencer'i Anarken (1872-1940)”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 29, Say. 3, s. 141

¹²⁶⁶ İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2869, s. 167;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 49

¹²⁶⁷ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 3, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, s. 992

¹²⁶⁸ Ebül'ulâ Mardin, *a.g.e.*, C. 3, s. 995

¹²⁶⁹ Kâtib Çelebi, *Keşf-el-Zunun*, (Haz. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971

¹²⁷⁰ Azmi Bilgin, “İsmail Saib Sencer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 122

Yakınlarından Abdülbaki Gölpınarlı'nın, İsmail Efendi hakkındaki yazısı Hâfız-ı Kütüb İsmail Efendi'nin vazifesini ne surette yerine getirdiğinin canlı bir anlatısıdır.

“Bir gün yanında bir Arap âlimini kemâl-i tevâzu'la sorduğu bir mes'elenin tahkikatını hayretle dinlerken görür, bir gün bir Hintlinin ondan bir mesele öğrendiğine şahit olurlar, bir gün bir Avrupalı müsteşriki (doğu alemi araştırmacısı), yavaş yavaş, fakat metin ve mekîn (emin) cümlelerle sorduğu bir şeyi izâh ederken hayran ettiğini müşahede eder, bir gün bir üniversiteliye herhangi bir kitaba veya bahse ait ve Kitabiyyata (bibliyografya) dair malumat verirken dinlerlerdi. Gâh Arapça söyleyerek Arapları fesâhatine meftûn (aşık) eder, gâh İran diliyle konuşarak İranlıları belâgatine hayran kılar; gâh bir Fransız'a Fransızca bir kitap hakkında malumat verir, gâh İngilizce veya Almanca yazılmış bir kitabı şerh eylerdi. Her mezhep ehli, mezhebinin gavâmızını (ince ve kapalı noktalarını) ondan duyar, ondan öğrenir; her meslek müntesibi, mesleğini ondan anlardı.”¹²⁷¹

Alman müsteşrik Rescher, (İsmail efendinin vesilesiyle Müslüman olmuştur.) İsmail Efendi'nin haiz olduğu ilmi kıymeti şu sözlerle ifade etmiştir.

“.. Ne var ki onun fikri yetenekleri asla yalnızca alıcı ve yeniden üretici, kopyacı olmadığından, yalnız bununla onun gerçek değerlerinin hakkı hiçbir yolda verilmiş olmazdı. Çünkü korkunç bir yığın bibliyografik veriler, şiirler, metin parçaları v.b. 'ni az ya da çok ezbere zikredebildiği harikulade bir hafıza yanında, başkaca her bilginin umutsuzca bozuk, okunmaz ya da çözülmez diye göstermiş olduğu en güç parçaları, birçok hallerde itiraz edilemez bir yolda çözmesini mümkün kılan eski yazmaları okumadaki tamamıyla olağanüstü bir meleke yanında, erbabını sık sık hayretler içinde bırakan şaşılacak bir terkip kabiliyetine, yani yorumda keskin bir zekaya dayanan bir yeteneğe de sahipti.”¹²⁷²

İlmin satırlarda değil sadırlarda (dağarcıkta) olması gerektiğine inanan İsmail Efendi'nin yazmış olduğu herhangi bir kitap bilinmemektedir. İslam bilgisi alanında

¹²⁷¹ Abdülbaki Gölpınarlı, “Kaybettiğimiz Büyük Âlim İsmail Saip”, *Vakit Gazetesi*, 9 Nisan 1940, s. 3

¹²⁷² Ebül'ulâ Mardin, *a.g.e.*, C. 3, s. 1007

yapılan çağdaş yayınların büyük çoğunluğu, belgelendirmesini onun çalışmalarına borçludur. Prof. Rescher'e göre; yazdığı bazı eserleri, başkalarının isimleriyle neşretmiştir. Bazı eserlerin ise onun anonim birlikte çalışması ile meydana geldiğini belirtmiştir. Bursalı Mehmed Tahir'in meşhur "*Osmanlı Müellifleri*" isimli eseri bunlardandır.¹²⁷³

J. Hattat; Karınabadlı Hasan Hüsnü Efendi

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Karınabad kasabasında dünyaya geldi (1840). Babası, Karınabad Hüseyin Çelebi Medresesi müderrislerinden Abdülvehhab Efendi'dir. İlk tahsilini burada tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Fatih Camii dersiamlarından Ali Efendi'den dini ilimler ile alakalı, hatt-ı ta'lik üstadı Mehmed Zeki Dede'den ta'lik yazı usulünde icazet aldı.¹²⁷⁴

1868'de babasının vefatı üzerine, babasının vazife yaptığı medreseye müderris olarak tayin olundu. On yıl burada müderrislik yaptıktan sonra 1878'de tekrar İstanbul'a geldi. Fetvahane'de vazife aldı. 1880'de Ezine naipliğine atandı. Bir müddet burada görev yaptıktan sonra İ'lâmât-ı Şer'iyeye Umûr-ı Tahrîriye ikinci muavini oldu. 1882'de Mekteb-i Nüvvab hatt-ı ta'lik muallimliğine atandı. Her ne kadar 1912'de emekli olduğu belirtilmiş¹²⁷⁵ ise de Kasım 1914'teki vefatına kadar Medresetü'l-Kudat'taki derslerine devam ettiği görülmektedir.¹²⁷⁶

Hattat Hasan Hüsnü Efendi'nin hat sanatındaki önemi, yazılarından ziyade bu sanatın devamına verdiği emek dolayısıylaadır. Gerek Fetvahanede gerekse Mekteb-i Nüvvab döneminden itibaren 1914 yılına kadar kurumda verdiği dersler sayesinde, Şeyhülislamlığın resmi yazısı olan talik hattının yeni nesillerce devamına vesile olmuştur. Şeyhülislamlığın ve ilmiye sınıfının kullandığı her türlü resmi belge bu hat ile yazılmaktaydı. Fetvalar, Şer'iyeye sicilleri, kadıların arzları hatt-ı ta'lik ile yazılmaktaydı. Hasan Hüsnü Efendi, verdiği dersler ile Türk usulü talik hattının bozulmadan sonraki nesillere ulaşmasında önemli bir vazife üslenmiştir. Yetiştirdiği

¹²⁷³ Ebül'ulâ Mardin, *a.g.e.*, C. 3, s. 1009

¹²⁷⁴ Muhittin Serin, "Hasan Hüsnü Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-1, s. 536

¹²⁷⁵ Muhittin Serin, "Unutulan Değerlerimizden Hattat Karınabatlı Hasan Hüsnü Efendi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Say. 2, 2001, s. 133

¹²⁷⁶ İSAM. MŞH. DİMDMMMD, Defter No: 2865, s. 255

talebelerden en meşhur ikisi, kendisinden sonra Medresetü'l-Kudat'ta Hatt-ı Ta'lik müderrisliği yapmışlardır. Bunlar; Türk tavrı ta'lik hattının en büyük temsilcilerin Hattat Hulusi (Yazgan) Efendi ve İslam ve Arap aleminde Türk hat ekolünün yayılmasına büyük emekleri geçen Hattat Mehmed Aziz Efendi'lerdir.¹²⁷⁷

K. Divan-ı Lügati't-Türk'ün Nâşiri; Kilisli Muallim Rifat (Bilge) Efendi

Abdülkerim Efendi'nin oğlu olup 1874 tarihinde Kilis'te doğdu. İlk tahsilini ve rüşdiye eğitimini memleketinde aldı. 1892'de Kilis Müftüsü Keçikzâde Abdurrahman Efendi'den icazet aldı. Bu tarihte İstanbul'a gelip Darümuallimin'e kaydoldu. Buradan mezuniyetini müteakip Mekteb-i Hukuk'a kaydolup 1908'de mezun oldu.

Kilisli Rifat Efendi öğrenciliği devam ederken; Unkapanı Rüşdiyesi'nde (1901), Fevziye Rüşdiyesi'nde (1903), Darümuallimin, Üsküdar ve Vefa İdadilerinde (1909) Arapça, Farsça, Tarih ve Coğrafya Dersleri verdi.¹²⁷⁸ 1916 -1922 arası İstanbul ve Kabataş Sultanilerinde derslere giren Rifat Efendi, 1919 yılında Medresetü'l-Kudat Kanun-ı Ceza muallimliğine atanmıştır.¹²⁷⁹ Buradaki derslerinin, kurum kapanıncaya kadar (1924) devam ettiği tespit edilmiştir.¹²⁸⁰ İstanbul Darülfünun'u Edebiyat ve İlahiyat Fakültelerinde arapça okutmanlığının emekliliğine kadar (1946) devam ettiği belirtilmiştir. 1953'te vefat eden Kilisli Rifat Efendi'nin kabri, Cebeci Asrı Mezarlığı'ndadır.

Kilisli Rifat Efendi'nin sadece muallimlikten ibaret gibi gözüken şu hal tercümesinin asıl önemli tarafı, Türk diline ve Türk kültürüne kazandırdığı eserler ve bu uğurdaki gayretleridir. Nitekim Vefa İdadisi hocalığı esnasında Âsâr-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni'ne kabul edilmiştir (1915). Buradaki üyeliği vesilesiyle Türklüğe dair el değmemiş eserlere ve metinlere ulaşma imkanı bulmuştur. O'nun sayesinde bazı eserler ilk defa olarak ilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. Bursalı

¹²⁷⁷ Muhittin Serin, "Hasan Hüsnü Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-1, s. 537

¹²⁷⁸ Ömer Faruk Akün, "Kilisli Rifat Bilge", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 18

¹²⁷⁹ İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 438

¹²⁸⁰ BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

Mehmed Tahir ve Hüseyin Hüsameddin Efendi ile birlikte İstanbul'daki vakıf kütüphanelerini taramış, nadir ve değeri yüksek eserleri tespit etmişlerdir.¹²⁸¹

Kilisli Rifat Efendi'nin en büyük hizmeti ve adını Dünya ilim alemine duyuran eseri, *Divan-ü Lügâti't-Türk* adlı eserin dünyadaki tek nüshasının dağınmık hale gelmiş sayfalarını tasnif ve basıma hazırlamasıdır. Bu işlem için 1 buçuk yıl çaba sarfetmiş, kimseye güvenmeyerek matbaa işlemleri de dahil her türlü aşamasını kendisi bizzat takip etmiştir. Daha sonra bu eserin tercümesini de yapmıştır. *Divan-ü Lügâti't-Türk*'ü bularak ilim alemine kazandıran Ali Emîrî Efendi'nin eser hakkındaki şu sözleri, yapılan hizmetin Türklük için olan kıymetini açıklamaya yetmektedir.

*“Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün bir cihandır. Türk dünyası, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacaktır. Arap dilinde Sîbeveyh'in el-Kitâb'ı ne ise bu da Türk dilinde onun kardeşidir. Türk dilinde şimdiye kadar onun gibi bir kitap yazılmamıştır. Bundan sonra da yazılamaz. Bu kitaba hakiki kıymet verilmek lazım gelse cihanın hazineleri kafi gelmez. ... Bu kitabı Burhan bana 33 liraya sattı. Fakat ben bunu birkaç misli ağırlığında elmaslara, zümrütlere veremem.”*¹²⁸²

Divân-ü Lügâti't-Türk nedeniyle Kaşgarlı Mahmud, Türk dünyasının ilk dil bilgini ve ilk derlemecisi unvanını kazanmıştır. Eseri; Türk diline, Türk kültürüne ve Türk edebiyatına ait her zaman yeni bir şeylerin keşfedileceği bir kültür hazinesidir.

Kilisli Rifat Efendi'nin ilim alemine sunduğu veya katkı verdiği kıymetli eserlerin bazıları şunlardır.¹²⁸³

- a) *Hilyetü'l-insân ve Halbetü'l-Lisân*; Cemaleddin ibni Mühenna'ya ait bu lügatin, Türkçe ve Moğolca ile alakalı kısımlarını tenkitli olarak neşretmiştir.¹²⁸⁴
- b) *El-İdrâk Hâşiyesi*; Ebû Hayyân'a ait *Kitabü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk* adlı eserinin daha sonra istinsah edilmiş yazmanın tenkitli neşridir.¹²⁸⁵ Neşri, Veled Çelebi ile birlikte yapmışlardır.

¹²⁸¹ Ömer Faruk Akün, “Kilisli Rifat Bilge”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 19

¹²⁸² Hasan Ekinci, “Kilisli Muallim Rifat Bilge ve Divânü Lügâti't-Türk”, *I. Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu*, (Editör: Hasan Şener), Kilis, 2013, s. 536

¹²⁸³ Ömer Faruk Akün, “Kilisli Rifat Bilge”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 20

¹²⁸⁴ İbn-i Mühennâ, *Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân*, (Neşr. Kilisli Rifat Bilge), İstanbul, 1338-40

¹²⁸⁵ Velet İzbudak, *El-İdrak Hâşiyesi*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936

- c) *Gülzâr-ı Savâb*; Nefeszâde İbrahim Efendi'nin IV. Murat devrinde yazdığı eserin tenkitli neşridir. Eser hat sanatı ve yazma eserlerin hazırlanışları ile alakalı teknik bilgiler vermektedir. Rifat Efendi, diğer yazmalarda ulaştığı bilgileri de bu eserde ilgili yerlere ilave ederek zengin bir kaynak oluşturmuştur.¹²⁸⁶
- d) *Devhatü'l-Küttâb*; Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi tarafından yazılan eser, Şemseddin Karahisari'den (1150), 1738 yılına kadar yetişen 410 hattatın hal tercümelerini içermektedir. Rifat Efendi, Topkapı Sarayı Müzesi ve Fatih Kütüphanesi'ndeki nüshalar üzerinde çalışarak eseri neşretmiştir.¹²⁸⁷
- e) *Keşfü'z-zünûn*; Müellifi Katip Çelebi'nin, içinden çıkılması güç hale gelmiş müsveddesini istinsah ve tashih ederek hazırlamıştır. Eserin en güvenilir baskısıdır.¹²⁸⁸
- f) *Kitâb-ı Dede Korkut alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*; Eserin tek nüshası olarak bilinen Dresden nüshasından yapılmış istinsah üzerinde çalışılmıştır. Türk okuyucusunun karşısına ilk defa bir bütün olarak çıkan eser, Türk edebiyatında yeni bir çığır açmıştır. Eser, literatürde yıllarca tek başına referans kaynağı olmuştur.¹²⁸⁹

L. Müderris ve Mecelle Şarihi; Kuyucaklızade Mehmed Atıf Efendi

Ulemadan Mısır Mollası Abdurrahman Nafiz Efendi'nin oğlu olup 1852'de İstanbul'da doğdu. Annesi Şeyhülislam Feyzullah Efendi torunlarından Şerife Libâbe hanımefendidir. Hem baba hem de anne tarafından ulema ailesine mensup olan Atıf Efendi, Bezmiâlem Valide Sultan Rüşdiyesini bitirdi. Ulum-ı Arabiye'yi (şer'î ilimleri) tahsil için Menlikli Hoca Ahmed Efendi'nin halkasına dahil oldu ve kendisinden icazet aldı. Tahsilini ilerletmek için Mısır'a gitti. Kahire'nin meşhur

¹²⁸⁶ Nefeszâde İbrahim, *Gülzâr-ı Savâb*, (Neşr. Kilisli Muallim Rifat), Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul, 1938

¹²⁸⁷ Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devhatü'l-Küttâb*, (Tertip ve Tashih: Kilisli Muallim Rifat), Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul, 1942

¹²⁸⁸ Kâtib Çelebi, *Keşf-el-Zunun*, (Neşr. Kilisli Rifat Bilge, Şerefettin Yalçınkaya), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971

¹²⁸⁹ Kilisli Muallim Rifat (Bilge), *Kitâb-ı Dede Korkut alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*, Âsâr-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni Neşriyatı, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332

ulemasından İbrahim es-Sekkâ'dan tefsir ve hadis dersi aldı. Daha sonra İstanbul'a döndü¹²⁹⁰

İlk vazife yeri Beyazıt'ta Makasçılar Camii'dir. 1881'de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye Azalığı'na, 1884'te Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavinliği ve Mecelle Müderrisliğine atandı.¹²⁹¹ Bir sene sonra Mekteb-i Nüvvab Müdürü oldu.¹²⁹² Bu vazifesinin sadece 3 ay devam ettiği görülmektedir. Daha sonra Bab-ı Seraskerî Kassamlığı, İ'lâmât-ı Şer'îye Mümeyyizliği, Evkâf Nezareti Müfettişliği gibi vazifeler yüklendi. 1887'de Meclis-i İdare-i Evkâf Reisliği'ne atandı. Bu vazifesinde vefatına kadar kaldı. 1889'da ek vazife olarak Mekteb-i Mülkiye'nin Mecelle ve Kanun-ı Arazi müderrisliklerine tayin olundu. 29 Eylül 1898'de vefat etti. Kabri Süleymaniye Türbesi yanındadır.¹²⁹³

Ebü'lulâ Mardin, Mehmed Atıf Efendi'nin müderrislik hayatını şu sözlerle aktarmıştır.¹²⁹⁴

“O yalnız Mecelle ve Arazi (Kanun-ı Arazi) okutmazdı. Bütün o asil hal ve tavriyle talebesine bir fazilet dersi de vermiş oluyordu. Talim ve tedrisde çok yüksek kudreti vardı. Kürsüye geldiği zaman en serkeş talebeler bile ciddi ve hürmetkâr bir vaziyet alır, onun necâbet akan simasına gözlerini diker, fazilet saçan tavrının hayranı, gönülleri cezbeden talâkatının (konuşmasının) meshûru (sihrine kapılmış) olurdu. Nadiren ön sıralarda bulunan talebeden birine işaret ederek ders sorardı. Buna mazhariyet talebe için büyük mefharetti (iftihar unsuru). Bu sual cevab birkaç dakika devam eder, sonra takrir başlardı. Gözlerini bir noktaya diker, dersini anlatırdı. O kadar güzel söylerdi ki, cümleler ağızından bir çağlayan gibi dökülürdü. Ders bitince kemâl-i vakârla kürsüden iner, talebeyi selamlıyarak giderdi... çok kibar giyinirdi. Kar gibi temiz ve beyaz sarığı necîb simasını bir hâle gibi süslerdi. Yalnız talebe değil, bütün muallimler de onu büyük hürmetle karşılardı.”

Atıf Bey, Mecelle'yi *Kitâbü'ş-Şirket*'in sonuna kadar şerh etmiştir. Yaptığı şerh, Fetvahane tarafından tetkik edilmiş ve takdirle kabul görmüştür. Kitabında, her

¹²⁹⁰ Hasan Güleç, “Âtıf Mehmed Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 61

¹²⁹¹ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98

¹²⁹² İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 98

¹²⁹³ Ali Çankaya, *a.g.e.*, C. 2, s. 951

¹²⁹⁴ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, C. 2, s. 256

bir külli kaide için Mecelle'den bir maddeye veya bir meseleye yer vermiştir. Çoğu kaide için birden çok misal verdiği de görülmektedir. Kaideleri şerh ederken ilk önce kelimelerin lügat manalarını daha sonra ıstılah (terim) manalarını vermiştir. Daha sonra kaidenin tesir ettiği hukuki durumlara temas etmiştir.¹²⁹⁵

Atıf Bey'in bazı gazelleri ve kasideleri de mevcuttur. Üzerinde tefekkür edilecek *hakîmâne* beyitlerinden biri şudur;

İrtifâ-i kadr için lâzım tevâzu âdeme (değer kazanmak için insana tevazu lazım)

*Şemsi gör kim sâyesin salmış ayaklar altına*¹²⁹⁶ (güneşe bak ki gölgesini ayaklar altına salmış)

Basılmış bazı eserleri şunlardır.

- Mecelle-i Ahkam-ı Adliye (Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1318)
- Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi (Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1319)
- El-İmdâd bi Ma'rifeti Uluvvi'l-İsnâd; Bu eserinde, icazet aldığı hocalarının hayatlarını konu edinmiştir.

M. Hukukçu ve Defter-i Hâkânî Nazırı; Mahmud Esad Seydişehirî

Ulema ailesi olan Çopur Kadioğullarından Güzelzade Emin Efendi'nin oğludur. 1856'da Konya'ya bağlı Seydişehir kasabasında dünyaya geldi. İlk tahsilini memleketinde tamamlayıp, 1870'te İstanbul'a geldi. Fatih Camii Dersiamlarından Elbasanlı Abdülkerim Efendi'den icazet aldı. 1881 yılında imtihana girerek Dersiam oldu. Menşe-i Muallimin-i Askerî'yi bitirdikten sonra, tek sivil talebe olarak Erkan-ı Harbiye'ye kaydoldu. Bu arada Mekteb-i Hukuk'a da kaydını yaptırdı ve 1886'da buradan mezun oldu.¹²⁹⁷

Eğitim hayatı ile öğretmenliği beraber yürüten Seydişehirî, 1879'da Gülhane Askeri Rüşdiyesi'nde Osmanlıca muallimliğine atandı. 1885'te Aydın Vilayeti İzmir

¹²⁹⁵ Muhammed Mansur Karadağ, "Kuyucaklızade Atıf Mehmed Efendi, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye Külli Kaideler Şerhi", İslam *Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Kitap Tanıtımları, Say. 37, 2021, s. 439

¹²⁹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), C. 1, s. 281

¹²⁹⁷ Ali Erdoğan, "Seydişehirî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, s. 25-27

Bidayet Mahkemesi birinci başkanlığına tayin edildi ve burada 10 yıl vazife yaptı. 1896'da Mekteb-i Mülkiye İktisad ve Hukuk-ı Düvel muallimliğine atandı. İki sene sonra Mekteb-i Hukuk'taki Mecelle derslerine de girmeye başladı.¹²⁹⁸ Bu dönemde (1908-1909 eğitim dönemi) Mekteb-i Kudat müfredatına eklenen Hukuk-ı Düvel dersine, Mahmud Esad Efendi atandı.¹²⁹⁹ 1918'deki vefatına kadar bu derse devam ettiği tespit edilmiştir.¹³⁰⁰ Ebül'ulâ Mardin ve Ömer Nasuhi Bilmen talebelerinin meşhurlarındandır.

II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip 1909'da Maliye Nezareti Müfettişliği'ne, hemen arkasından da Defter-i Hakani Nazırlığına getirildi. Osmanlı Devleti'nin tapu ve kadastro ile alakalı tüm mevzuatını yenileştirmek amacıyla, altı kanunun çıkarılmasına öncülük etti. O zamana kadar belli bir düzene oturtulamamış bulunan "*Tasarruf Hukûku*"nu bu kanunlar ile belli bir düzene oturtmayı başardı.¹³⁰¹ 1915'te Isparta mebusu olarak meclise giren Mahmud Esad Efendi, 1917'de oluşturulan Hukuk-ı Aile Komisyonu'na da başkanlık yaptı. 1918'de geçirdiği bir kalp krizi neticesinde vefat etti. Kabri Fatih Sultan Mehmed Türbesi haziresindedir.¹³⁰²

Seydişehir; Arapça ve Farsça'nın yanında kendi gayretiyle Almanca, İngilizce ve Fransızca da öğrenmiştir. Batıda İslam dini aleyhine yazılan yazılara cevap vermeye çalışmıştır. Kendi alanında bir ilk olan çalışmalarının çoğu basılmıştır. Kendisinin Mekteb-i Mülkiye'de verdiği ders notlarından derlenmiş, Hukuk-ı Düvel adlı bir eseri bulunmaktadır.¹³⁰³ Eser Toulouse Hukuk Mektebi muallimlerinden Henri Bonefils'in Fransızca eserinin tercümesidir.

Ülkemizde Hukuk tarihi için yazılan ilk ders kitabı, Seydişehir'ye aittir. Mekteb-i Hukuk'taki derslerinin notlarından oluşan eser, ilk olmanın yanı sıra hukuk tarihi yazımında da temel bir kaynak olarak kullanılmaya devam etmektedir.¹³⁰⁴

¹²⁹⁸ Ali Çankaya, *a.g.e.*, C. 2, s. 1022

¹²⁹⁹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 76

¹³⁰⁰ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2922, s. 19

¹³⁰¹ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, C. 2, s. 256

¹³⁰² Ahmet Yaman, Bahaddin Karakuş, "Osmanlının Son Döneminde Bir Hukuk Mecrası: Ravza-i Hukuk", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, Say. 79, 2021, s. 1006

¹³⁰³ M. Ali Çankaya, *a.g.e.*, C. 2, s. 1026

¹³⁰⁴ Ali Adem Yörük, "Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehirî", *Dünden Bugüne İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Hukuk Tarihi Semineri Bidirileri*, C. 70, Say. 1, 2012, s. 487

Basılmış olan bazı eserleri şunlardır.¹³⁰⁵

- a) Usûl-ı Fıkıh (Sanayi' Matbaası, İstanbul, 1302)
- b) Hukûk-ı Husûsiye-i Düvel (M. Nikolaidis Matbaası, İzmir, 1312)
- c) Telhîs-i Usûl-ı Fıkıh (M. Nikolaidis Matbaası, İzmir, 1313)
- d) Târîh-i İslâm (Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1314)
- e) Şeriat-ı İslâmiye ve Mister Carlyle (Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1315)
- f) Usûl-ı Hadis (Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1316)
- g) Hukûk-ı Düvel (4. Cild, 1326 -1330 tarihleri arası)
- h) Fevâidü'l-Ferâiz (Selanik Matbaası, İstanbul, 1326)
- i) Müdâfaa 1. (Misyonerler tarafından yayınlanan bildirilere karşı) (Hayriye Matbaası, İstanbul, 1331)

N. Hattat; Mehmed Aziz er-Rufâî (Aktuğ) Efendi

Molla Mehmed Abdülhamid Efendi'nin oğlu olup Trabzon'un Maçka kazasında (1871) doğdu. Doksanüç Harbi esnasında ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi. Babası Kâğıthane köyünde imamlık yaptı. Aziz Efendi ilk tahsilini Eyüp'te bulunan Şah Sultan Mektebi'nde tamamladı. Yazıya olan kabiliyeti sebebiyle, zamanın meşhur hattatlarından Filibeli Bakkal Arif Efendi'ye yönlendirildi. Sülüs ve Nesih hatlarını bu hocasından öğrenerek icazet aldı. Mekteb-i Nüvvab Hatt-ı Ta'lik Müderrislerinden Karinabadlı Hasan Hüsnü Efendi'den ta'lik yazısını meşk ederek 1894 yılında icazet aldı. Reisü'l-Hattatin Abdullah Hamdi Bey'den de 1896 senesinde Sülüs ve Nesih hattı icazeti aldığı bilinmektedir.¹³⁰⁶

Disiplinli bir çalışma hayatı olan Aziz Efendi, emsali arasında “*Serü'l-Kalem*” unvanı ile meşhur oldu. Rik'a, Ta'lik, Muhakkak ve Reyhâni yazılarının bütün inceliklerini bildiği, celi sülüs yazıların istif ve terkiibinde son derece maharetli olduğu belirtilmiştir.¹³⁰⁷

¹³⁰⁵ M. Ali Çankaya, *a.g.e.*, C. 2, s. 1032

¹³⁰⁶ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, s. 68

¹³⁰⁷ Muhittin Serin, “Aziz Efendi, Rifâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 336

Şeyhülislamlığa yazısı güzel bir kâtip aranması üzerine, 1893 yılında Bab-ı Meşihat'te Maruzat-ı Mühimme Katipliği'ne atandı. 1914 yılında hem meşihattaki Fetvahane memurlarına hem de Medresetü'l-Kudat talebelerine hatt-ı talik müderrisliğine atandı. Bu vazifesinde, son iki yıl hariç kurum kapanıncaya kadar devam ettiği görülmektedir. Son iki yılda maaş defterlerinde ismi gözükmese rağmen, Mısır'a görevli/izinli olarak gönderildiği anlaşılmaktadır.¹³⁰⁸

1922 yılında Mısır Meliki I. Fuad'ın isteği üzerine Mısır'a gönderilen Aziz Efendi, burada yaptığı çalışmalar ile Türk hat sanatının yurt dışında hususiyle İslam ve Arap Dünyasında tanınmasına büyük katkıda bulundu. Kendisinden Kur'an-ı Kerim Yazması istenilen Mehmed Aziz Efendi, açtığı iki mektep ile Arap aleminde yok olmaya yüz tutmuş olan hat sanatını yeniden canlandırmaya muvaffak oldu. Bu mekteplerde 11 yıl boyunca hem müdürlük hem de hat hocalığı yaptı. Arap aleminin dört bir yanından Mısır'a gelen talebeler, bu mekteplerde aldıkları eğitim ile kendi memleketlerinde Türk hat üslubunun yayılmasını sağladılar. Kahire'de icazet verdiği Abdurrahman Hafız, Abdürrâzık Sâlim, Muhammed Ali el-Mekkâvî, Tâhir el-Kürdî Arap aleminin ileri gelen hattatlarıdır.¹³⁰⁹

On iki hat çeşidinde de aynı kudrete sahip olduğu belirtilen Aziz Efendi'nin tezhipte de mahareti olduğu görülmektedir. İsteyenlere bedelsiz olarak verdiği yazılarını, bir kenara atılmaması için tezhipledigi ifade edilmiştir. Yazdığı on iki Mushaf-ı şeriften birinin Afganistan Emiri'nde, birinin Mısır Krallığı Hazinesi'nde, birinin de Abbas Halim Paşa'nın validesinde olduğu İbnü'l-Emin tarafından belirtilmiştir. 1934 tarihinde Fatih Çarşamba'daki evinde vefat eden Mehmed Aziz Efendi, Rufai Dergahı şeyhlerinden Kenan Bey'e intisap etmiş ve kendisinden hilafet almıştır.¹³¹⁰

¹³⁰⁸ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20; Defter No: 2922, s. 19; İSAM. MŞH. DİMDMMD, Defter No: 2865, s. 255; Defter No: 2876, s. 165; İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 200; Defter No: 2930, s. 103; İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 17; Defter No: 3143, s. 57; İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 450; BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹³⁰⁹ Muhittin Serin, "Aziz Efendi, Rifâi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 336

¹³¹⁰ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 72

O. Hattat; Mehmed Hulusi (Yazgan) Efendi

Osmanlı ta'lik hattının büyük üstatlarından Hulusi Efendi; Mimar Şüca' Camii imamı Koçhisarlı Hafız Mustafa Efendi'nin oğlu olup, 1868 senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. İlk tahsilini ve hafızlığını, Sultan Selim Mekteb-i İbtidaiyesi'nde yapmış, babasından sarf ve nahiv okumuştur. Babasının vefatı üzerine Fatih Camii dersiamlarından İzmitli Mustafa Efendi'nin derslerine devam ederek 1898 tarihinde dini ilimler ile alakalı icazet aldı.¹³¹¹

Meşihat ve Mekteb-i Nüvvab hatt-ı ta'lik muallimi Karınâbâdî Hasan Hüsni Efendi'den ve daha sonra Sami Efendi'den ta'lik ile sülüs nesih hattını meşk etti ve icazet aldı (1897). Hocası Sami Efendi'nin hayru'l-halefi olup, hocasının vakti olmadığı için yazamadığı yazıları ona yazdırdığı rivayet olunur. Hattat Necmeddin Okyay'ın; Hulusi Efendi ile alakalı olarak, talik hattında yalnız son devirde değil geçmiş asırlarda da bir benzerinin bulunmadığını söylediği kaydedilmiştir.¹³¹²

Sicil dosyasında, ilk olarak Fatih Tabhâne Medresesinde (1904) hat ve imla hocalığı yaptığı kayıtlıdır. 1914 yılında Medresetü'l-Kudat hatt-ı ta'lik muallimliğine atanmıştır. Buradaki vazifesi, kurum kapatılıncaya kadar (1924) devam etmiştir.¹³¹³ Aynı dönemlerde Medresetü'l-Hattâtinde'de ders verdiği görülmektedir.¹³¹⁴ 1921'de Sultan Selim Camii Üçüncü müezzinliğine getirilmiş ve vefatına kadar buradaki vazifesine devam etmiştir. 1940 tarihinde vefat eden Hulusi Efendi'nin kabri, Edirnekapı Mezarlığı'ndadır. Meşhur hattatlardan Hamit Aytaç, Mustafa Halim Özyazıcı ve Macit Ayrıl önde gelen talebelerindendir.

¹³¹¹ İSAM. MŞH. SAİD. 2912/02

¹³¹² Muhittin Serin, "Yazgan, Mehmet Hulusi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, s. 356

¹³¹³ BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹³¹⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 283

P. Şeyhülislam; Musa Kazım Efendi

1858 yılında Erzurum Vilayeti'ne bağlı Tortum kasabasında dünyaya geldi. Çelikoğullarından İbrahim isminde bir şahsın oğludur. İlk tahsilini Konya'da tamamlayan Musa Kazım Efendi oradan Balıkesir'e geçti. Balıkesir'de Şerh-i Akaid'e kadar okudu ve 1882 yılında İstanbul'a geldi. Dersiamdan Ahmed Şakir Efendi'nin halkasına katılıp 1888 senesinde kendisinden icazet aldı. Aynı yıl içinde girdiği dersiamlık imtihanını da kazanarak Fatih Camii'nde ders vermeye başladı.¹³¹⁵

1900 yılında Mecelle muallimliğine ve Mekteb-i Sultani akaid muallimliğine atandı. 1907'de Tetkik-i Müellefat-ı Şer'iyeye başkatipliğine tayin edildi. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Meclis-i Kebir-i İlmi ve Meclis-i Ayan azası oldu. 1910, 1911, 1916 ve 1917 tarihlerinde çeşitli kabinelerde Şeyhülislamlık vazifesine getirildi. Dört defa getirildiği Şeyhülislamlık makamında beş yıl dört ay vazife yaptı. 1914'ten 1919 Ağustosuna kadar Medresetü'l-Kudat 4. Sınıflarına İlm-i Fıkıh (Dürer) dersi okuttuğu tespit edilmiştir.¹³¹⁶

Birinci Dünya Harbi'nin nihayetinde İttihat ve Terakki liderlerinin bir kısmı ile birlikte tutuklandı. Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanarak 15 yıl kürek cezasına çarptırıldı. Cezası, Sultan Vahdeddin tarafından 3 yıl sürgüne çevrildi. Sürgün olarak gittiği Edirne'de, 10 Ocak 1920 tarihinde vefat etti. Kabri, Edirne Muradiye Camii haziresindedir. Kabir taşında, "*İngilizler tarafından mazlûmen Edirne'ye sürülen ve burada vefat eden Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin kabridir.*" yazısı bulunmaktadır.¹³¹⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekleyen pek çok alim gibi Musa Kazım Efendi de Meşrutiyet'in uygulanması ile memleketin içinde bulunduğu badirelerden çıkabileceğini düşünmüştür. İttihatçıların ortaya koyduğu *Hürriyet*, *Müsâvât (eşitlik)*, *Hâkimiyet-i Milliye* gibi ilkeler Musa Kazım Efendi'yi de etkilemiştir. Bu ilkeler ile alakalı ulemanın ve ittihatçıların düşünceleri tam olarak örtüşmese de Abdülhamid

¹³¹⁵ Ferhat Koca, "Mûsâ Kâzım Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 221

¹³¹⁶ İSAM. MŞH. DİMDMM, Defter No: 2865, s. 238;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2921, s. 20;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 2;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 420

¹³¹⁷ Ahmet Şamil Gürer, *Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003, s. 155

Han'a olan muhalefet, son dönem aydınlarını İttihat ve Terakki çatısı altında toplanmak durumunda bırakmıştır.¹³¹⁸

Meşrutiyetin İslam'a uygun olduğunu savunan âlimlerden olan Musa Kazım Efendi, Birinci Dünya Savaşı sonrası yargılandığı Divan-ı Harp'te meşrutiyet ile alakalı düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir.

“Meşrûtiyet'in menâfiinden, fevâidinden (faydalarından) ve şer'-i şerife muvafakatından (uygunluğundan) bahsediyorduk. Yani bu yolda talimat ve telkînâtta bulunuyorduk. Çünkü biz memleketimizin terakki ve teâlisi (yükselmesi) ancak Meşrûtiyet'in tesis ve tatbiki ile olacağına kâni (ikna olmuş) bulunuyorduk. ... Meşrutiyet meşrûdur, şeriatımız emretmiştir, nehyetmemiştir. Meşrutiyet, usûl-ı meşveret (istişare usulü) demektir. Usûl-ı meşveret âyât ve ehâdiste (ayet ve hadislerde) şöyle zikrolunmuştur, böyle buyrulmuştur diye anlattık durduk. ... yani Avrupa'nın Meşrûtiyeti'ni aynen tatbik etmesinler diye uğraştık. Kitaplar yazdık, risaleler, makaleler neşrettik. Maksudumuz şer'i şerif dairesinde memleketimizde bir usûl-ı meşveretin teessüsü idi. Bilhassa bendeniz fırkalar (particilik) aleyhinde çok bulundum ve İslam'da fırka olamaz dedim.”¹³¹⁹

Savunmadan da anlaşıldığı üzere, Musa Kazım Efendi İslam'a uygun bir demokratik sistemin oluşturulmasını istemekteydi. Bu savunmadaki “Avrupa'nın Meşrûtiyeti'ni aynen tatbik etmesinler diye uğraştık” sözü son devir Osmanlı ulemasının içinde bulunduğu arada kalmışlığı açıkça göz önüne koymaktadır. Muhafazakârlara göre reformist, reformistlere göre muhafazakar kabul edilmek son dönem Osmanlı ulemasının ileri gelenlerinin kaderi gibidir. Ahmed Cevdet Paşa'dan itibaren idari mesuliyet yüklenen Tanzimat ulemasının çoğu, bu şekilde iki tarafın arasında kalmışlardır. Savunmanın sonunda Musa Kazım Efendi, particilik tartışmalarına boğulmuş bir meclisin maskaralıktan ibaret olduğunu düşündüğünü de belirtmiştir.¹³²⁰

Musa Kazım Efendi; uğruna mücadele ettiği ilkelerin, Meşrutiyetin ilanı sonrası nasıl tahmin edemeyeceği bir mecraya doğru evrildiğini görmüştür. Ayet ve

¹³¹⁸ İsa Atcı, “İttihat ve Terakki Kışkırcısında Bir Şeyhülislam: Musa Kazım Efendi (Siyasi Hayatı ve Etkili Olduğu Yasal Düzenlemeler)”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 20, Say. 2, 2020, s. 865

¹³¹⁹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 536

¹³²⁰ İsmail Kara, *a.g.e.*, s. 538

hadislerle delillendirerek kürsülerde anlattıkları, hürriyet, müsâvat, meclis sistemi gibi unsurların Müslüman Türk milletinin haricindeki tüm topluluklara yarar sağladığını gözleriyle görmüşlerdir. Basın özgürlüğü bahanesiyle İslami değerlere ilişkin herkesin rahatça kalem oynatabildiği bir ortamın oluşması, meclis sisteminin fırkalar arası mücadeleye sahne olması Musa Kazım Efendi'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. Musa Kazım Efendi'nin hayal ettiği Meşrutiyet, *Şurây-ı Ümmet* tarzında her şeyin istişare ile yürütüldüğü kavga ve nizam olmadığı bir istişare meclisidir. Nitekim bu hususla alakalı şu sözleri, ondaki şaşkınlığı gözler önüne sermektedir.

“Bilhassa bendeniz, partilerin aleyhinde çok bulundum. Ve İslam’da parti (firka) olmaz dedim. İslam bir firka (parti)dir, dedim. Çünkü Kur’an-ı Kerim Müslümanların kardeş olduğunu beyan ediyor. Partilerden ise husûmet doğuyor. Binaenaleyh firka olmaz, diye bendeniz çok bağırdım. Sonra bana, “canım bir yerde meşrutiyet oldu mu mutlaka fırkalar olacaktır” dediler. Ben de “böyle Meşrutiyet’e aklım ermedi ve ermiyor” dedim. Ve ondan sonrası doğrusu o kadar çalışmadım. Sonra böyle Avrupa’nın meşrutiyetini aynen tatbik kalkışınca nizâ’ ve nifak saha buldu”¹³²¹

Musa Kazım Efendi, son dönemlerinde İttihat ve Terakki ile olan gönülsüz ilişkisini ve Şeyhülislamlık vazifesini kerhen kabul ediş nedenini “*Hizmet eyleyeyim diye kabul ettim.*” Sözleriyle ifade etmiştir.¹³²²

Musa Kazım Efendi'nin de kendisinden önceki Şeyhülislam ve yine kendisi gibi Medresetü'l-Kudat müderrislerinden olan Ürgüplü Hayri Efendi'nin maruz kaldığı baskılara maruz kaldığı görülmektedir. Şeyhülislamlığa bağlı olan şer'î mahkemelerin, Adliye Nezareti'ne bağlanmasına muvafakat etmemiştir. Kendisinin bu makama getirilmesinin asıl sebebinin bu husus olduğunu geç de olsa fark etmiştir. Bunun İttihat ve Terakki merkezindeki birkaç kişinin alabileceği bir karar olmadığını, önce partinin kongresinde görüşülmesini daha sonra da Mebusan Meclisi'nce oylanması gerektiğini belirtmiştir.¹³²³ Kendisi tahmin etti mi bilinmez, ulemadan olan

¹³²¹ Bayram Ali Çetinkaya, “Musa Kazım Efendi'nin Medeniyet Tasavvuru”, *Erzurumlu Şeyhülislam Musa Kazım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013)*, Ed. Ömer Kara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 213-214

¹³²² Bayram Ali Çetinkaya, *a.g.m.*, s. 213-214

¹³²³ Ahmet Şamil Gürer, *a.g.t.*, s. 42

mebusların da oylarıyla hiçbir muhalefet olmaksızın bu kanun meclisten geçmiş ve 1917 yılında şer'î mahkemeler Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır.¹³²⁴

Musa Kazım Efendi'nin bu çıkan sonuç üzerine istifası beklenirken istifa etmediği görülmektedir. Daha sonraki muhakemesi sırasında, devam etmekte olan medrese ıslahatını tamamlamak, vakıfların dağılmasını engellemek ve Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin kuruluşunu gerçekleştirmek için makamında kaldığını ifade etmiştir.¹³²⁵

İttihat ve Terakki iktidarında; medreselerin ıslahı yolunda birtakım hizmetler yapabileceğini düşünen Musa Kazım Efendi, bu hususta da muhafazakarların ve reformistlerin arasında kalmış görünmektedir. Medrese ulema ve talebesinin kahir ekseriyetinin düşüncesi medreselerin ıslah edilmesi yönündedir. Nitekim 1911 tarihli *Tanın Gazetesi*'nde, İstanbul'un çeşitli medreselerinde okuyan talebeler Şeyhülislamlığa hitaben toplu olarak bir mektup yayınlamışlardır. Mektupta; aynen askeri okullar ve idareci yetiştiren Mülkiye Mektebi gibi, medreselerin de *ulûm-ı hâziranın mebâdisini* (günümüz ilimlerinin temellerini) öğretmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Talebeler, kendilerinin “*pek geri, adeta bir köşede unutulmuş*” vaziyette kalışlarından şikayetle, medreselerin ıslahını rica etmişlerdir.¹³²⁶

Bu şekildeki taleplerle birlikte, medrese ıslahatının aleyhinde olup Musa Kazım Efendi'nin yüzüne karşı “*Siz vaz'-ı kadîmi (eski usulü) kaldırmak istiyorsunuz. Aramıza dinsizliğin girmesine sebep olacaksınız. Medreselere yeni fenlerin girmesine gerek yoktur. Eskisi gibi kalmalı, dinin saflığını muhafaza etmelidir.*” diyen hocalar da çıkmıştır.¹³²⁷

Musa Kazım Efendi ise medrese ıslahatında kararlıdır. Bu hususta talebeden de yardım istemektedir. “*Şimdi medârisimizin (medreselerimizin) ıslahı cihetine gelince, o düşünülmektedir. Elverir ki siz ıslahın lüzumunu takdir edesiniz. Siz muhalefette bulunursanız biz de bir şey yapamayacağız. Siz bunu takdir edin. Biz bu ıslahatı yapacağız. Her şeyden evvel bu ıslahatı yapmaya mecburuz.*” Sözleriyle talebenin desteğini istemiştir. Sırat-ı Müstakimde yayımlanan bu yazısında devamla,

¹³²⁴ *Takvim-i Vekâyi*, 1 Nisan 1333, Say. 2840

¹³²⁵ DHMZC 3 Haziran 1335: 136'dan aktaran Ahmet Şamil Gürer, *a.g.t.*, s. 43

¹³²⁶ *Tanın*, 21 Kânûn-ı Evvel 1326, (3 Ocak 1911)

¹³²⁷ Fatih Kerimof, *İstanbul Mektupları*, Vakıf Matbaası, Orenburg, 1913, s. 364'ten aktaran Ahmet Şamil Gürer, *a.g.t.*, s. 48

Arapça tedrisatının şerh ve haşiyelerden kurtarılması gerektiğini, dilbilgisi öğretmekten fıkıh, tefsir ve hadis derslerine sıra gelmediğini belirtmiştir. Kaide ve kurallara boğulan Arapça eğitiminin uzun yıllar sürdüğünü ve nihayetinde talebenin hala her şeyi lügatlere bakarak çözmeye çalıştığını dile getiren Musa Kazım Efendi, ana metinlerin okunup daha sonra da asıl maksat olan tefsir, hadis ve fıkıh derslerine yoğunlaşılması gerektiğini savunmuştur. Yazının devamında; *ihtiyâcât-ı hâzıraya* (asrın ihtiyaçlarına) uygun bir program yapılması gerektiğini, her talebenin diğer fenlerden de gerektiği kadar haberdar olması, en azından bir yabancı dil bilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹³²⁸

Musa Kazım Efendi'nin üzerinde durduğu bir diğer husus da bir şekilde el koyulmuş medrese vakıflarını iade etmeye çalışmak olmuştur. Müderrislerin ve talebenin ihtiyaçlarına harcanması gereken vakıf gelirlerinin, bu el koymalar nedeniyle oldukça azaldığı ve şikayetlere neden olduğu bilinmektedir. Talebelere imaretlerde verilen yemeklerin kalitesizliği ile baş edilememiş olacak ki bu usul terk edilmiş ve yemek masrafı talebeyle nakit olarak verilmeye çalışılmıştır.¹³²⁹

Musa Kazım Efendi, medrese idaresi ve müfredatı ile alakalı yapılacak ıslahat için de bir komisyon oluşturmuştur. *Şurây-ı İlmiye* ismi verilen komisyon, haftalar süren çalışmasında ortak bir karara varamamıştır. Komisyonda ortak bir noktada buluşulabilmesi için Şeyhülislam olarak Musa Kazım Efendi'de toplantılara katılmış, o da bir netice alamamıştır. Nihai olarak komisyon üyelerinden kendi önerilerini hazırlamaları istenmiş, Medresetü'l-Kudat mezunlarından olan Şevketî Mehmed Efendi'nin hazırladığı program daha çok beğenilerek sadrazamlığa sunulmuştur.¹³³⁰ Programın özellikleri, araştırmamızın Meşhur Mezunlar bölümündeki Şevketî Mehmed Efendi maddesinde incelenecektir.

Islahat önerisi; İttihat ve Terakki'nin zayıf olduğu bir döneme isabet ettiği için meclisten geçmemiş, kendisinden sonraki Şeyhülislam ve Medresetü'l-Kudat Müderrislerin Ürgüplü Hayri Efendi'ye nasip olmuştur. Musa Kazım Efendi,

¹³²⁸ Musa Kazım, "Medreselerde Tedrisâtın Islâhı", *Sırat-ı Müstakim*, C. 3, Say. 54, s. 22-23

¹³²⁹ *Takvim-i Vekâyi*, 12 Nisan 1327, s. 808

¹³³⁰ Fatih Kerimof, *a.g.e.*, s. 365'ten aktaran Ahmet Şamil Gürer, *a.g.t.*, s. 54

1917'deki ikinci şeyhülislamlığı döneminde İstanbul'da uygulanan bu programı bütün Anadolu medreselerine yaymaya çalışmıştır.¹³³¹

Q. Kefevî Şeyhi ve Şair; Şeyh Ali Vasfî Efendi

Kefevî Dergahı şeyhlerinden Mehmed Raşid Efendi'nin oğludur. 1851'de İstanbul'un Fatih semtinde dünyaya geldi. İlk tahsilini babasından ve sıbyan mektebinden aldı. Daha sonra Fatih Camii'nde ders veren Ahaveyn Mustafa Efendi'den Şerh-i Akaide kadar okudu. *Molla Cami* ve *Hafız Divanı*'nı Gelibolulu Hoca Tahir Efendi'den okudu.¹³³²

Tahsilini tamamlayıp bir müddet Mirgûn Rüşdiyesi ve Fatih Rüşdiyesi İmla ve İnşa muallimliklerinde bulundu. 1889'da Mekteb-i Nüvvab *Mezâbıt Tashîhi* (1897'de adı *İmla ve İnşa*, 1909 yılında *Kitâbet-i Resmîye* olacaktır.) Muallimliği'ne atandı. Buradaki vazifesi 1910 yılındaki vefatına kadar sürdü.¹³³³

Babasının vefatından sonra Kefevî Dergahı şeyhliğini devralan Ali Vasfî Efendi, 1900 tarihinde Meclis-i Meşayih azalığına da getirilmiştir.¹³³⁴ Vasfî Efendi; ne olduğu bilinmeyen bir hastalığı nedeniyle, 1910 yılının haziranında Balat semtinden geçerken vefat etmiştir. Kabri, diğer aile üyelerinin de defnedildiği Draman Camii haziresindedir.¹³³⁵

Bursalı Mehmed Tahir; Vasfî Efendi'den, “*Nakşibendi alimlerinden ve nazmının kudreti ile seçilen belîğ şairlerden, üç lisanın edebiyatına vâkıf bir zat...*” şeklinde bahsederken,¹³³⁶ şeyhin yakın dostu İbnülemin ise; “*Herkesle ihtilât eder (karıştır), herkese hüsn-i muâmelede bulunur, daima güler, zarif sözler söyler, terbiyeli bir âdemdi.*” şeklinde sitayişle bahsetmiştir.¹³³⁷

¹³³¹ “Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'ne Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medârisi Nizamnâmesi”, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1326

¹³³² Mustafa Özseri, “Şeyh Vasfî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 71

¹³³³ İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2886, s. 61;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5

¹³³⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 319

¹³³⁵ Hasan Gökçe, *Kefevî Tekkesi Şeyhi Ali Vasfî Efendi Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi, SBE. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014, s. 26

¹³³⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, C. 2, s. 408

¹³³⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Basımevi, İstanbul, 1970, C. 4, s. 1907

Şeyh Vasfî, Meşrutiyet dönemlerinin yeni edebiyat akımları yerine eski edebiyatı savunmayı tercih etmiştir. Kendisi “*asrî edebiyat-ı atikâ*” yani eski kurallara sadık kalınarak çağdaş bir edebiyat akımı oluşturmak istemiştir. Bazı edebiyat tarihçileri şiirlerini, bulunduğu çağa göre sade ve temiz, üslubunu akıcı bulmuşlardır. *Cezebât*,¹³³⁸ *Hikemiyât-ı İslâmiye*,¹³³⁹ *Feyz-âbâd*,¹³⁴⁰ *Münşeât-ı Şeyh Vasfî*¹³⁴¹ yazdığı eserlerden bazılarıdır. Mektep ve medreselerde verdiği derslere ait notlarının toplandığı, *Levâmi*’,¹³⁴² *Bedâyi*’,¹³⁴³ *Sevâti* ’¹³⁴⁴ ve *Metâli* ’¹³⁴⁵ isimli bir kitap serisi bulunmaktadır.

R. Edebiyat Tarihçisi ve Şair; Tâhirü'l-Mevlevi (Olgun) Efendi

Hademe-i Hâssa Başçavuşlarından Mustafa Saffet Bey’in oğludur. 1877’de İstanbul Fındıkzade’de dünyaya geldi. Büyük dedesi Hattat Mehmed Tahir Efendi, Mevlevi dervişlerindedir. İlk tahsilini Hekimbaşı Ömer Efendi İbtidaisi’nde yapmıştır. Tahsilinde, Büyükannesi Afife hanımın katkısını şu sözlerle dile getirir;

“*Sekiz dokuz yaşlarında mahalle mektebine devam ettiğim sıralarda idi ki –ruhu şad olsun- büyük validemin çalıştırması sayesinde Kur’ân-ı Kerim’i hatm eyledikten mâ adâ Ahmedîye, Muhammediye, Envâr’ül-Âşîkîn; hatta Battal Gazi gibi harekeli basılmış kitapları ta’bir-i mahsûsiyle söküp çıkarıyordum... Gayretim mükâfâtı olarak Arapça okutmaya başladı ve alınan emsile kitabından; emsile-i muhtelifeyi baştanbaşa ezberlemeyi emretmek suretiyle derse başladı.*”¹³⁴⁶

Tahir Efendi daha sonra Gülhane Askerî Rüşdiyesini ve Menşe-i Küttâb-ı Askerî’yi bitirdi (1892). Fatih Camii başımamı Filibeli Mehmed Rasim Efendi ve Mesnevihan Mehmed Esad Dede’den Mesnevi okuyarak icazet aldı (1893).¹³⁴⁷

Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Celaleddin Dede’ye intisap ederek kendisiyle hac yolculuğu yaptı. 1896 yılında 1001 günlük çileye girdi ve tamamlayarak “*Dede*”

¹³³⁸ Şeyh Vasfî, *Cezebât*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1302

¹³³⁹ Şeyh Vasfî, *Hikemiyât-ı İslâmiye*, Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308

¹³⁴⁰ Şeyh Vasfî, *Feyz-âbâd*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1308

¹³⁴¹ Şeyh Vasfî, *Münşeât-ı Şeyh Vasfî*, Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1316

¹³⁴² Şeyh Vasfî, *Levâmi*’, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1307

¹³⁴³ Şeyh Vasfî, *Bedâyi*’, Matbaa-i Nişan Berberyan, İstanbul, 1310

¹³⁴⁴ Şeyh Vasfî, *Sevâti*’, Alem Matbaası, İstanbul, 1311

¹³⁴⁵ Şeyh Vasfî, *Metâli*’, Karabet Matbaası, İstanbul, 1314

¹³⁴⁶ Atilla Şentürk, *Tahir’ül-Mevlevi Hayatı ve Eserleri*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 4-5

¹³⁴⁷ Âlim Kahraman, “Tâhirü'l-Mevlevi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 407

unvanını kullanmaya hak kazandı. Mevlevihane’de oturup vakıf ekmeğinden yemek yemeyi hoş görmediği için Beyazıt’ta bir kitapçı dükkanı açtı (1899). Bir müddet basın yayın ile uğraştıysa da bazı yasaklardan dolayı devam edemeyeceğini anlayıp, memurluğa geçiş yaptı. Burhân-ı Terakki ve Rehnümây-ı Terakki mekteplerinde Farsça ve İslam Tarihi derslerine girdi.¹³⁴⁸ Dersler esnasında memurluk hayatı da devam eden Tahir Efendi, 1918 yılında Maâdin Müdüriyeti Ruhsatlı Maden Başkatibi oldu. 1919 yılında Medresetü’l-Kudat Kitabet-i Resmîye derslerine müderris olarak atandı. Bu vazifesi, kurum kapatılıncaya kadar devam etti.¹³⁴⁹

II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte yaşanan basın yayın serbestisi ortamında, Tahir Efendi de arkadaşları ile birlikte *Rehber-i Vatan Gazetesi*’ni çıkarttı. Bazı ekonomik nedenlerden dolayı gazeteyi devam ettiremeyince Midhat Rebiî Bey’in gazetesinde başyazarlığa başladı. Geçmiş dönemi eleştiren, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni öven yazılar yazdı. Mehmet Akif’in isteği üzerine Sırat-ı Müstakim’de¹³⁵⁰ ve Beyanü’l-Hak’ta toplumsal konular ve İslam tarihi hakkında da yazılar yazdı.

Tâhirü’l-Mevlevî Efendi; 31 Mart olayları sonrası, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden istifa etmiştir.¹³⁵¹ Bunda, bu dönemde artan siyasi kamplaşmanın ve partililik tartışmalarının iyice kontrolden çıkması etkili olmuş olmalıdır. Yaşadıkları Meşrutiyet tecrübesinin, hayallerindeki Meşrutiyet ile bir alakasının olmaması da istifa nedenlerinden biri olabilir düşüncesindeyiz.

İskilipli Mehmet Atıf Efendi tarafından kurulan *Cemiyet-i Müderrisin*’e üye olması için gelen teklifleri, siyasi bir oluşum olduğu gerekçesi ile reddetti. Cemiyetin, ismini *Teâlî-i İslam Cemiyeti* olarak değiştirmesi üzerine ilmi bir cemiyet olduğunu düşünerek üye olmayı kabul etti. İstiklal Harbi döneminde; Kuvay-ı Milliye aleyhine hükümet tarafından yayımlanması istenen bildiriye cemiyet başkanı İskilipli Atıf Efendi ile birlikte karşı çıktı. Yapılan oylamada bildiri usulen reddedilse de mühürsüz

¹³⁴⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Basımevi, İstanbul, 1970, C. 4, s. 1821

¹³⁴⁹ İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 448;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 199; Defter No: 2930, s. 103;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3143, s. 57;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

¹³⁵⁰ Zülfikar Güngör, *Son Mesnevîhânlardan Tâhirü’l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, Ankara Üniversitesi SBE. (Yayınlanmamış Y. Lisan Tezi), Ankara, 1994, s. 83

¹³⁵¹ Atilla Şentürk, *Tahir’ül-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 27

ve imzasız olarak Anadolu'ya dağıtıldı.¹³⁵² Cemiyetin siyasete alet olduğunu görerek istifasını Mahfil dergisi vasıtasıyla ilan etti. Bu karşı çıkış, müderrislik dışındaki tüm memuriyetlerinden atılmasına neden oldu.¹³⁵³

Medreselerin kapatılmasından sonra (1924), İstanbul İmam Hatip Mektebi hitabet ve irşad muallimliği ile edebiyat dersi muallimliğine getirildi. Bu mektebin lise seviyesine çıkarılması teklifi, medreselerin yeniden faaliyete geçirilmek istenmesi şeklinde anlaşılınca 15 muallim arkadaşı ile birlikte görevine son verildi. Şapka giyilmesi hakkındaki kanun çıkınca, bu kanunun kapsamı dışında kalmak için Fatih Camii Mesnevihanlığı'nı üstlendi (1925). Aynı yıl şapka kanununa ve inkılaplara muhalif olmak suçlamasıyla tutuklanarak, Ankara'daki İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandı. Mahkemede yaptığı savunmada; *Teâlî-i İslam Cemiyeti*'ni ilmi bir cemiyet olarak düşündüğü için girdiğini, İstiklal Harbi aleyhine yapılan bildiriye muhalefet ettiğini belirterek kendini savundu ve beraat etti.¹³⁵⁴

Tâhirü'l-Mevlevî Efendi İstanbul'a tekrar döndüğünde Daruşşafaka'daki derslerine devam etti. 1926 yılında Maltepe Askeri Lisesi Edebiyat Muallimliği'ne, 1929'da Kuleli Askeri Lisesi Muallimliği'ne atandı. Daruşşafaka'da 35 yıl, Kuleli'de on yıl muallimlik yaptı. İnkılaplar döneminde çektiği sıkıntılara rağmen, mücadele azminden bir şey kaybetmeyen Tahir Efendi, basın yayın hayatından bir müddet uzaklaşıp kendini ilmi faaliyetlere vermiştir. Bu dönemde; *“Edebiyat Tarihimize Dair Manzum Bir Muhtıra”*, *“Şair Nev'î ve Sûfî Kasidesi”*, *“Bâkî'ye Dâir”* isimli kitaplarını çıkarmıştır. Maarif Vekaleti tarafından oluşturulan lügat komisyonunda yaptığı çalışmalara dayanarak çıkardığı Edebiyat İstilahları kitabı *Edebiyat Lügati* (İstanbul, 1936) ismiyle yayınlanmıştır.¹³⁵⁵ Eseri yayına hazırlayan Kemal Edip Kürkçüoğlu, Tahir Efendi ve eseri hakkında şunları söylemiştir.

“Üstâdımız, çok uzun sürdüğü anlaşılan çalışmalarıyla ve derin bir vukûfla bu istilâhları sıralamış, Muallim Nâcî'nin İstilâhât-i Edebiyyesi ve Arûz Nümûnesi, Manastırlı Rifat'ın Mecâmîü'l-Edebi... gibi kaynakların eksiklerini de mümkün olduğu nispetle tamamlamıştır. İstilâhların belki bir

¹³⁵² Ekmeleddin İhsanoğlu, “Teâlî-i İslâm Cemiyeti”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 207

¹³⁵³ Atilla Şentürk, *a.g.e.*, s. 27

¹³⁵⁴ Âlim Kahraman, “Tâhirü'l-Mevlevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 408

¹³⁵⁵ Ayşe Nevruz, *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Mesnevî Şerhi Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE., (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Sivas, 2022, s. 41

kısmı, Arap edebiyatıyla Fars edebiyatına ait olup, bizde az duyulan, mahdûd (sınırlı sayıda) mütehassıslarca (uzmanlarca) bilinen şeylerdir. Bunlara da temas edilmiş olması, eserin ehemmiyetini artırmaktadır. Bunu ondan daha iyi yapabilecek kimseler hemen hemen yok gibiydi. Çünkü Hazret, Mevlevîlikten, İstanbul'un bir sanat edebiyat muhiti olan Yenikapı Mevlevîhânesi'nden de feyz almış, ilim ve irfân havası içinde ömür sürmüş, kendini ilme vermiş, sayılı zâtlarla hemhâl olmuş bir insandı. Âlimdi, ârifli, edîbdi, şâirdi. Farsça ve Arapçaya hakkıyla vakıftı. Fransızcaya âşinâ idi.”¹³⁵⁶

Tâhir Efendi; pek çok hususta yeniliğe açık bir alim olmakla birlikte, İslami değerlerin yozlaştırılması çabalarına tepki göstermiştir. Dinde reform çalışması ve taslakları hazırlayan ekibe şiddetli tepki göstermiş, reform çalışmaları yapanlar hakkında şu sözleri söylemiştir.¹³⁵⁷

“Beş numara elektrik lâmbası kadar aydınlığı olduğu halde münevver (aydın) geçinen bazı ukalâ da Luther'in Hristiyanlıkta yaptığı gibi, dinde reform yapmak istiyorlar. Vaz'-ı İlâhî olan bazı ahkâmın değiştirilmesi lâzım geldiğini iddia ediyorlar. Ezanın Türkçe okunması, namaz kılarken Kur'ân'ın aslı değil, tercümesinin okutturulmak istenilmesi, o reformun mukaddimâtı (önsözü) cümlesindendi. “Bâtil, saldırır, sonra muzmahil olur (yenilir).” kelâmı mücebince (gereğince) o bâtil hareket de bir müddet sürdükten sonra defolup gitti.”

Tâhirü'l-Mevlevî Efendi, 1923 yılında Fatih Camii'nde Mesnevi derslerine başlamış ise de İstiklal Mahkemeleri'ndeki yargılamalar aşamasında derslerine son vermek zorunda kalmıştır. 1948 yılından itibaren, biraz da Türkiye'deki siyasi ortamın müsait olmasından istifade ile Mesnevi derslerine tekrar başlamıştır. 1951'deki vefatına kadar bu vazifesine Süleymaniye Camii'nde ve Laleli Camii'nde devam etmiştir.¹³⁵⁸

Tâhirü'l-Mevlevî Efendi'nin mücadele ile geçen hayatı, 1951 yılında 74 yaşında iken nihayete ermiştir. Onlarca eser ve yüzlerce talebeyi miras bırakarak vefat

¹³⁵⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu) Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 48

¹³⁵⁷ Tâhirü'l-Mevlevî, *Mevlânâ Cemaleddin-i Rumî Mesnevi Şerhi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 157'den aktaran Ayşe Nevruz, *a.g.t.*, s. 59

¹³⁵⁸ Atilla Şentürk, *Tahir'ül-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 54

eden Tâhir Efendi'nin cenazesi, Yenikapı Mevlevihanesi Hâmûşân Mezarlığına defnedilmiştir.

Akranları gibi çok yönlü (gazeteci, şair, muallim, mutasavvıf) bir münevver olan Tahirü'l-Mevlevi Efendi'nin eserlerinden bazıları şunlardır.

- a) *Mir'ât-ı Hazreti Mevlana*¹³⁵⁹
- b) *Divançe-i Tâhir* (Basılmamıştır)
- c) *Edebiyat Lügati*¹³⁶⁰
- d) *Fuzûlî'ye Dâir*¹³⁶¹
- e) *Şeyh Sa'dî'nin Bir Sergüzeşti*¹³⁶²
- f) *Bâkî'ye Dâir*¹³⁶³
- g) *Âşık Çelebi Tezkiresi ve Şair Zâtî*
- h) *Çilehâne Mektupları*
- i) *Kafkas Mücahidi Şeyh Şamil'in Gazavatı*¹³⁶⁴
- j) *Matbuat Alemindeki Hayatım*
- k) *Hazreti Peygamber ve Zamani*¹³⁶⁵
- l) *Siyer-i Enbiya*¹³⁶⁶
- m) *Asr-ı Saadette Müslümanlığın Medeniyete Hizmetleri* (Mahfil Dergisinde yayınlanmıştır.)

¹³⁵⁹ Tahirü'l-Mevlevi, *Mir'ât-ı Hazreti Mevlana*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1315

¹³⁶⁰ Tahirü'l-Mevlevi, *Edebiyat Lügati*, (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu) Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973

¹³⁶¹ Tahirü'l-Mevlevi, *Fuzulî'ye Dair*, Selanik Basımevi, İstanbul, 1936

¹³⁶² Tahirü'l-Mevlevi, *Şeyh Sadi'nin Bir Sergüzeşti*, Asır Matbaası, İstanbul, 1327

¹³⁶³ Tahirü'l-Mevlevi, *Bâkî'ye Dair*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1938

¹³⁶⁴ Tahirü'l-Mevlevi, *Kafkas Mücahidi Şeyh Şamil'in Gazavatı*, Matbaa-i Âmedî, İstanbul, 1333

¹³⁶⁵ Tahirü'l-Mevlevi, *Hazreti Peygamber ve Zamani*, Süleymaniye Kütüphanesi, F.S.T. Matbu Koleksiyonu, Nr. 00240

¹³⁶⁶ Tahirü'l-Mevlevi, *Siyer-i Enbiya*, Süleymaniye Kütüphanesi, F.S.T. Matbu Koleksiyonu, Nr. 00128

S. Şeyhülislam; Ürgüplü Hayri Efendi

Trablusgarp Evkaf Müdürü Abdullah Avni Efendi'nin oğlu olup 1867 yılında Ürgüp'te dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini memleketinde ve Kayseri'de yaptıktan sonra 1883'te İstanbul'a geldi. Fatih Başkurşunlu Medresesi müderrislerinden Taşköprülü Abdullah Rüşdü Efendi'nin ders halkasına dahil oldu. Bir ara memleketine dönmüşse de tekrar İstanbul'daki derslerine devam edip 1895'te icazet aldı. Bu arada devam ettiği Mekteb-i Hukuk'tan da mezun oldu (1897).¹³⁶⁷

Mezuniyetinin hemen ardından Adliye'ye geçen Hayri Efendi, Maraş ve Trablusgarp Müdde-i Umumi (savcı) yardımcılığı yapmıştır. 1901 yılında Lazkiye Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisliği'ne, 1903'te Suriye, 1904'te Manastır Merkez Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavinliği'ne, 1906'da Selanik Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisliği'ne atanmıştır. Buradaki vazifesi esnasında, o bölgedeki İttihat ve Terakki faaliyetlerine mühim yardımları olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte de memleketi Niğde'den mebus seçilmiştir.¹³⁶⁸

1908'de Darülfünun Hukuk şubesi Mecelle müderrisliğine tayin edildi. 1909-1910 eğitim döneminde Medresetü'l-Kudat Kanun-ı İcra müderrisliğine atanan Hayri Efendi, 1910-1915 arası Tanzim-i İlâmât-ı Cezaiye müderrisliğini de icra etmiştir. Hayri Efendi'nin 1912'den 1916'ya kadar aynı kurumda Kanun-ı Ceza derslerini de verdiği tespit edilmiştir.¹³⁶⁹

1912'den 1914'e kadar Evkaf Nazırlığı da yapan Hayri Efendi, buna ilave olarak 16 Mart 1914'te Şeyhülislam oldu. Kendisine yazılan Şeyhülislamlık iradesinde, Şer'î mahkemelerin ve İslam medreselerinin ıslahı için çalışması istenmiştir. Birinci Dünya Savaşına girmenin gerekli olduğuna inanan Hayri Efendi, meşhur "*cihâd-ı ekber*" fetvalarını da vermiştir.¹³⁷⁰

¹³⁶⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 207

¹³⁶⁸ Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 62

¹³⁶⁹ İSAM. MŞH. DİMDMMMD, Defter No: 2869, s. 155,161; Defter No: 2865, s. 251,257; Defter No: 2876, s. 161; Defter No: 2870, s. 253;

İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2917, s. 49; Defter No: 2910, s. 21;

İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2010, s. 5

¹³⁷⁰ Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 63

Hayri Efendi; sağlık sebeplerini öne sürerek, 1916 yılında Şeyhülislamlık ve Evkaf Nazırlığı ile birlikte Medresetü'l-Kudat'taki Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye ve Kanun-ı Ceza derslerini de bırakmıştır.

İttihat ve Terakki Fırkasının değişmez Evkaf Nazırı olan ve Şeyhülislamlığa kadar yükselen Hayri Efendi, fırka içerisindeki reformist grubun emellerine imkân nispetinde mani olmaya çalışmıştır. Reform yanlısı bazı ittihatçılar, Hayri Efendi'nin Şeyhülislamlığından evvelki haliyle ceket ve fesiyle dolaşacağını düşünmüşler, sarıksız bir Şeyhülislam hayal etmişlerdi. Kendisini Şeyhülislamlık alayında sarıklı ve Şeyhülislam cübbesi olan *Ferve-i Beyzâ* ile görünce onun da selefleri gibi gelenekten kopmayacağını anladılar.¹³⁷¹

Medreseleri Maarif Nezareti'ne bağlamak isteyen Enver Paşa'ya direnç göstermiştir. Tüm bu yapılmak istenen icraatın arka planında, medreselerin kapatılmak istenmesinin olduğunu açıkça belirtmiştir.¹³⁷² Kendisine istifa etmesi için yapılan baskıların arkasında Ziya Gökalp gibi Türkçülerin olduğunu düşünüyordu. Onların; Meşihat ve Evkaf Nezareti'ni temelinden yok etmeyi hedefledikleri kanaatindeydi. Şeyhülislamı ruhani bir lider olarak görmek istemelerinin arkasında, aslında tamamen kendilerine itiraz etmeyecek, işlerine karışmayacak bir şeyhülislamlık makamı arzuladıklarını düşünüyordu.¹³⁷³ Meselenin ciddileşmesi üzerine Adliye Nazırına bu işlerin kendi Şeyhülislamlığı döneminde olmasını istemediğini belirterek istifa etmiştir.

Her ne kadar sağlık sorunlarından bahsedilse de Şeyhülislamlık makamından çekilmesine, kendisine yönelen baskılar sebep olmuş gözükmektedir. Fırka içerisindeki bir grubun, medreselerde yaptığı ıslahat çalışmalarına muhalif olmaları ve bunu bozmak istemeleri, Hayri Efendi'nin kabul edemeyeceği hususlardı. Bu teklifleri kabul etmeyen Hayri Efendi, yeni kurulan İttihatçı hükümette görev almayı reddetmiştir.¹³⁷⁴ Cavid Bey hatıralarında; Hayri Efendi'nin istifa nedeni olarak, İttihatçıların şer'i mahkemeleri Adliye Nezareti'ne bağlayarak kapatmak istediklerini düşünmesine bağlamıştır.¹³⁷⁵

¹³⁷¹ Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 270

¹³⁷² Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet, ...*, s. 376

¹³⁷³ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet, ...*, s. 384-393

¹³⁷⁴ Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 62

¹³⁷⁵ Cavid Bey, "Felâket Günleri: Mütareke Devrini Feci Tarihi", *Tanin*, 15 Şubat 1945, s. 2

Şeyhülislam Hayri Efendi ile kendisinden sonraki Şeyhülislam ve Medresetü'l-Kudat'taki mesai arkadaşı Musa Kazım Efendi'nin karşılaştıkları sorunlar hemen hemen aynıdır. Her ikisi de Amit Bein'in tabiriyle; kendilerini, “*değişimin failleri ve geleneğin muhafızları*”¹³⁷⁶ olarak görmekteydiler. Bir tarafta medrese ve şer'î mahkemelerin tamamen kapatılmasını isteyen İttihatçıların içerisindeki bir grup, diğer tarafta her türlü iyileştirmeye itiraz eden, sırf İttihatçı bir kabineden geldiği için her türlü yenilik teklifine karşı çıkan ulemanın içinden bir grup. Sesleri çok çıkmasına rağmen her iki tarafta da bahsi geçen bu gruplar azınlıktaydılar. Hem Şeyhülislam olmak hem de İttihat ve Terakki kabinesinde bulunmak, birbirine zıt iki kutupla mücadele etmek ve onları idare ederek bir şeyler yapmaya çalışmak anlamına geliyordu.

Gerek Hayri Efendi gerekse sonraki Şeyhülislam Musa Kazım Efendi; Medresetü'l-Kudat müderrisi ve Şeyhülislam olarak yaptıkları ıslahatlar ile vakıfların ve medreselerin bir müddet daha hizmet etmesini sağladılar. İslah ettikleri medreselerin – başta Medresetü'l-Kudat, Dâru'l-Hılafeti'l-Aliye Medreseleri ve Medresetü'l-Hattâtin olmak üzere- mezunlarının, Cumhuriyet dönemi adliyesine ve din hizmetlerine mühim katkıları olmuştur.

Hayri Efendi, İttihat ve Terakki ile olan sıkı bağlarına rağmen Fırkacılık (particilik) taassubuna kapılmamıştır. Gerektiği yerde Enver Paşa'ya dahi itiraz edebilen ve gerektiğinde istifasını sunan Hayri Efendi, muhalif fırkaların (partilerin) aşırı gidenleri ile de mücadele etmek durumunda kalmıştır. Fırkacılığın, memleket ve vatan meselelerinin önüne geçmesini kabullenmemiştir. Günlüklerinde; 1912 yılının şeyhülislamı Abdurrahman Nesib Efendi ile olan bir mülakatından bahseden Hayri Efendi'nin, millet ve memleket ile alakalı hususlarda hangi kanaatte olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Medresetü'l-Kudat mezunlarından Nesib Efendi ile olan görüşmelerinden birinde Nesib Efendi, milletvekili olan bir zatın “*bu memleketin ittihatçıların elinde bulunmaktansa Yunanların eline geçmesini tercih ederim*” sözünü aktarır. Hayri Efendi'nin bu söze verdiği tepki, son dönem Osmanlı ulemasının büyük bir kısmının ve Medresetü'l-Kudat personeli ile talebesinin zihniyetini yansıtmaları bakımından önemlidir. Hayri Efendi; bu söz ile ilgili kanaatini, “*Nefret edilecek bir sözdür, siyasi hasımlarına galebe edemeyince memleketin ecnebilerin eline geçmesine*

¹³⁷⁶ Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013

razı olmak derecesine inmekten Allahü Azimüşşân cümleyi muhafaza buyursun. Âmin.” şeklinde günlüğüne kaydetmiştir.¹³⁷⁷

Hayri Efendi ile kendisinden sonraki Şeyhülislam ve Medresetü'l-Kudat'taki mesai arkadaşı Musa Kazım Efendi, ahir ömürlerinde hemen hemen aynı hadiseleri yaşamışlardır. Hayri Efendi, İstanbul'un işgalinden sonra kabine üyelerinin birçoğu gibi Malta'ya sürgün edildi. Buradan serbest bırakıldıktan sonra Roma'ya gitti. Kendisi ile görüşmek isteyen Papa'ya, Anadolu'daki Yunan zulmünü engelleme hususunda bir teşebbüsü olursa görüşebileceğini belirtmiş ancak böyle bir durum olmayınca görüşme de gerçekleşmemiştir. Daha sonra yurda dönen Hayri Efendi, İstanbul Hükümetinin gidişatından memnun olmadığı için Anadolu'ya geçerek memleketi olan Ürgüp'e geldi. Ankara Hükümeti tarafından kendisine teklif edilen görevleri, rahatsızlığını gerekçe göstererek kabul etmedi. Hatıralarını kaleme aldığı memleketinde, 7 Temmuz 1921'de vefat etti. Kabri Ürgüp Camii Kebiri bahçesinde dir.¹³⁷⁸

Ürgüplü Hayri Efendi'nin medreselerin ıslahı hususunda yaptığı çalışmaların, Cumhuriyet devri din eğitiminin şekillenmesine ve İslami sanatların günümüze kadar devam etmesine hayati derecede katkısı olmuştur. O'nun döneminde faaliyete geçirilen bazı projeler şunlardır.

- a) Mekteb-i Kudat için yeni bir bina yapılmış ve zaten genişletilmiş olan müfredatına yeni dersler eklenerek hem şer'î hem de kanuni hususlara tam vukufu olan kadıların yetişme ortamları daha rahat bir hale getirilmiştir. Yeni açılan müessese ile kurumun adı Medresetü'l-Kudat'a çevrilmiştir.
- b) 1915'te açtığı Medresetü'l-Hattâfîn ile İslam Hat sanatını ve süsleme sanatlarını tabiri caizse yok olmaktan kurtardı. Bu medrese sayesinde; Hat sanatı ile tezhib, ebru, minyatür gibi geleneksel sanatlar gelecek nesillere aktarılabildi. Medrese; Cumhuriyet devrinde faaliyetini *Şark Tezyîni Sanatları Mektebi* olarak devam ettirdi. Günümüz Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, bu medresenin devamı niteliğindedir.¹³⁷⁹

¹³⁷⁷ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutîyet, ...*, s. 62

¹³⁷⁸ Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 63

¹³⁷⁹ M. Uğur Derman, "Medresetü'l-Hattâfîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 341

- c) Vaizlik müessesesini belli bir standarda kavuşturmak için Medresetü'l-Vaizîn'i tesis etti. Medresenin gayesi; belli bir ilmi seviyeye ulaşmış, hatip ve vaizlerin yetiştirilmesiydi. Her ikisi de Medresetü'l-Kudat mezunlarından olan İstanbul Müftüsü Bekir Haki (Yener) Efendi ile müfessir ve Bulgaristan Medresetü'n-Nüvvab'ının ilk müdürlerinden Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi de buradan mezun olmuşlardır.¹³⁸⁰
- d) Medresetü'l-Mütehassısîn'i (Yüksek İhtisas Medresesi) kurdu. Bilahare Süleymaniye Medresesi ismini alacak olan kurum, yetkin müderrisler yetiştirmek amacıyla kuruldu. Medrese; üç ayrı dalda (Tefsir-Hadis/Fıkıh-Usul-ı Fıkıh/Kelam-Tasavvuf-Felsefe) hizmet vermekteydi. Medresetü'l-Kudat Mezunlarından Silistrelî Süleyman Hilmi (Tunahan) Efendi ve Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi (Akseki) Efendi bu kurumdan mezun olmuşlardır.

Hayri Efendi; bütün bu yüksek medreseler ile birlikte, buralara alttan talebe yetiştirecek olan ilk ve orta dereceli medreselerde de kapsamlı bir düzenlemeye gitti. 1914 tarihli *Islah-ı Medâris Nizamnamesi* ile İstanbul'da olup hizmet verebilir durumda bulunan tüm medreseleri, *Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Medreseleri* adı altında birleştirdi. Medreseleri 4'er yıllık üç dereceye ayırarak bunlara; *Tâlî Kısm-ı Evvel*, *Tâlî Kısm-ı Sâni* ve *Kısm-ı Âli* isimlerini verdi. Semt olarak birbirlerine yakın olan medreseleri birleştirerek, idari olarak da ayrıntılı bir örgütlenme şeması oluşturdu.¹³⁸¹

Hayri Efendi; idari ve yapısal bu düzenlemeler ile birlikte, medrese müfredatlarında da bazı değişikliklere gitti. Medreselerin programını, Medresetü'l-Kudat mezunlarından Şevketî Mehmed Efendi'nin yazdığı programa benzer bir şekilde düzenledi. Yeni müfredat ile medrese talebelerinin, diğer fenlerden de bilgi sahibi olmasının istendiği anlaşılmaktadır. (Bu program, meşhur mezunlardan Şevketî Mehmed Efendi ile ilgili bölümde incelenecektir.) Bu düzenlemelerde ilk defa olarak, talebelerin mezuniyet sonrası hakları, istihdam durumları ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir. Bu dönemde ilk defa olarak, Hayri Efendi'nin çabaları ile, müderris

¹³⁸⁰ Tuğba Yalçın Aydeniz, "Osmanlı'da İlk Vaiz Yüksek Okulu: Medresetü'l-Vâizîn", *Osmanlı İstanbulu Uluslararası Sempozyumu-3* (25 Mayıs – 26 Mayıs 2015), s. 610

¹³⁸¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s. 507

maaşları ve talebe harçlıkları için evkaf bütçesine Maliye Nezareti'nden yardım alınabilmiştir.¹³⁸²

Hayri Efendi'nin mezar taşında yazılı olan şu şiir, Hayri Efendi'nin ve tesis ettiği müesseselerin kıymetini ziyaretçilerine hatırlatmaktadır.

“Zâir (ziyaretçi) bu mezarın içi bilsen ne büyüktür.

Koynundaki na'sın ne büyük kıymeti vardır.

Mes'ûd ölüdür, kabri değildir taşa muhtaç.

Her hatvede rekzettiği bir heykeli vardır.” (Her adımda, diktiği bir eseri vardır.)

T. Mecelle Cemiyeti Azası; Yunus Vehbi Efendi

Emir Ahmed oğullarından Hatip Mehmed Efendi'nin oğludur. 1837 (1252) tarihinde doğmuştur. İlk tahsilini Rize, Konya ve Kayseri'de tamamlayıp İstanbul'a gelmiştir. Fatih Camii Dersiamlarından Arnavud Hoca Ali Efendi'den ve Mağribî muhaddis Şeyh Kasım Efendi'den icazet almıştır. Arapça ve Farsça bilmektedir. Sicilinde, Mecelle Cemiyeti'nde beş sene azalık yaptığı belirtilmiştir.¹³⁸³

1861 yılında Fetvahane'ye müsevvid olarak tayin olundu. 1863'te Mekke-i Mükerrerme Bab Naibliği'ne atandı. Bu vazifede iki yıl devam etti. İstanbul'a döndüğünde tekrar Fetvahane müsevvidliğine devam etti.¹³⁸⁴ 1868-1873 yılları arasında Muallimhane-i Nüvvab Müdürlüğü yapmıştır.¹³⁸⁵ 1908 yılına kadar olan tüm kurum müdürleri gibi Sakk-ı Şer'î derslerinin takibini de yapmıştır.

Muallimhane-i Nüvvab Müdürlüğü yapmadığı ara dönemde Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin hazırlanması için oluşturulan komisyonda vazife aldı. Mecelle'nin “*Kitâbü'r-Rehn*”, “*Kitabü'l-Emânât*”, “*Kitâbü'l-Hibe*” ve “*Kitâbü'l-Gasb ve'l-İtlâf*” kısımlarının hazırlanmasında bulundu. 1876'da İstanbul Kadı Müşavirliği'ne, bir müddet sonra Bağdat Merkez Naibliği'ne atandı. 1879'da İzmir Naibliği'ne, 1880'de

¹³⁸² Ahmet Şamil Gürer, *Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003, s. 68

¹³⁸³ İSAM. MŞH. SAİD. 181/05

¹³⁸⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 508

¹³⁸⁵ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.688,689

Yanya Naibliği ve İstinaf Mahkemesi Hukuk Reisliği'ne atandı. 1887'de Mekke-i Mükerrerme Kadılığı'na, 1889'da Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği'ne atandı. 1892'de Edirne Merkez Naibliği'ne, 1895'te Beyrut Merkez Naibliği'ne atandı. 1898'de ikinci defa Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye Azalığı'na tayin edildi. 1904-1908 yılları arasında ikinci defa Mekteb-i Nüvvab Müdürlüğü ve Sakk-ı Şer'î müderrisliği'ne atandı.¹³⁸⁶ 1909 yılında emekli oldu. 1913 tarihinde vefat etti. Eyüp Sultan'da medfundur.¹³⁸⁷

Yunus Vehbi Efendi'nin, Meşrutiyet taraftarı olup Kanun-ı Esasi'nin İslam'a uygun olduğuna dair görüş belirttiği bilinmektedir. İkdâm'da çıkan yazısında mealen “*Kânûn-ı Esâsi ... adaletin kapısı, ahkâm-ı ilâhiye'nin icrasının tamamlayıcısı, insanların fıtraten hâiz oldukları hürriyet ve müsâvâtı (eşitliği) kuvvetlendiren*” olarak vasıflandırmaktadır. Yazısında; istibdadın şer'an ret olduğu, kanun-ı esasinin ise fakihlerin icmâ ile tanzim olduğu belirtilmektedir.¹³⁸⁸

Rizeli Yunus Vehbi Efendi'nin en meşhur eseri *Esrâr-u Menâsik-i Hacc-ı Şerîf* isimli eseridir.¹³⁸⁹ Daha önce yazdığı *Dürerü'l-Hikem* isimli eserinin genişletilmiş şeklidir. Eser Arapça ve Türkçe olarak telif edilmiştir. Kabe-i Muazzama ve Harem-i Şerif'in esrarından bahseden eser, *Haccın Sırları* adıyla yeniden yayınlanmıştır.¹³⁹⁰

III. Kurumda Yardımcı Personel (Mubassır, Bevvab, Odacı)

Osmanlı medreselerindeki yardımcı personel sayısı, kurumun büyüklüğü, finans kaynaklarının sağlamlığı ile doğru orantılıdır. Büyük kütüphaneleri bulunan müesseselerde *Hâfız-ı Kütüb* (kitap muhafızı) kadrosunun bulunduğu bilinmektedir. Bazı medreselerde yardımcı personel olarak; *bevvâb* (kapıcı veya odacı), *kennâs-ı helâ* (temizleyici), müezzin, su sakası, kandilci istihdam edildiği de olmuştur.¹³⁹¹

Medresetü'l-Kudat yardımcı personelinin, üç farklı gruptan oluştuğu görülmektedir. Mubassırlar, Bevvâblar ve Odacılar. Mubassır

¹³⁸⁶ İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2600, s. 263; Defter No: 2601, s. 273;

İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2564, s. 271

¹³⁸⁷ Tahsin Özcan, “Yünus Vehbi Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, s. 612

¹³⁸⁸ *İkdâm*, No: 5109, 15 Ağustos 1908, s. 3

¹³⁸⁹ Yunus Vehbi, *Esrâr-u Menâsik-i Hacc-ı Şerîf*, Alem Matbaası, 1328

¹³⁹⁰ Yunus Vehbi, *Haccın Sırları*, (Haz. Veysel Akkaya, Nesime Akkaya), Okul Yayınları, 2003

¹³⁹¹ Ahmet Cihan, Ejder Okumuş, Mustafa Avcı, *Osmanlı Devleti'nde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme*, Özgü Yayınları, İstanbul, 2006, s. 45-49

(müzakereci/gözetmen); Pakalın tarafından, mekteplerde talebenin inzibat işleriyle meşgul olan memur olarak tarif edilmiştir. Pakalın,¹³⁹² bu kadronun 1908'deki meşrutiyetin ilanından sonra kaldırıldığını belirtti ise de Medresetü'l-Kudat'ta 1910'da açılan bu kadronun kurum kapanıncaya kadar (1924) devam ettiği görülmektedir. Mubassırların biyografilerinden, kurumdaki müderrislere yardımcı olacak derecede medrese tahsili gördükleri anlaşılmaktadır. Tahminimiz; müderrislerin, dersler ile alakalı verdikleri vazifeleri yerine getirdikleri yönündedir. Kurumda mubassırlık kadrosunun, Mekteb-i Kudat dönemi ile birlikte oluşturulduğu anlaşılmaktadır. İlk seneler 2 kişi olan kadronun daha sonra 4'e çıkarıldığı ve 1923'e kadar bu şekilde devam ettiği görülmektedir.

Bevvâblık ise Pakalın tarafından, “*mektep kapıcılarına denilir.*” şeklinde tarif edilmiştir.¹³⁹³ Kurumda 1908'e kadar *bevvâb* istihdam edildiği tespit edilmiştir. Bevvâbın; kurumun güvenliğinden ve dışarı ile olan ilişkilerinden sorumlu olduğunu, odacıların ise kurumun iç tertip ve düzeninde sorumlu olduğunu düşünebiliriz. 1875-1908 yılları arasında; 2 bevvâbın sırayla vazife yaptıkları, Abdülhalim Efendi'nin emekli olması üzerine görevinin oğluna verildiği görülmektedir. Bevvâb her eğitim döneminde sadece bir kişidir. Bevvâb Mehmed Ziyaeddin Efendi'nin, 1908'den sonra mubassırlık kadrosuna geçirildiği ve bevvâblığın kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Tespit ettiğimiz senelere ait Mubassırlar ve hizmet verdikleri eğitim dönemleri şu şekildedir.¹³⁹⁴ (Listelerine ulaşamadığımız eğitim öğretim dönemlerinde de muhtemelen bu zevatın mubassırlık yaptıkları düşünülmektedir.)

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAŞ (KURUŞ)
1910-1911	Mekteb-i Kudat Mubassırı	Mehmed Ziyaeddin Efendi	150-300
1910-1911	Mekteb-i Kudat Mubassırı	Ömer Yaver Efendi	150-300
1912-1913	Mekteb-i Kudat Mubassırı	Mehmed Ziyaeddin Efendi	300
1912-1913	Mekteb-i Kudat Mubassırı	Ömer Yaver Efendi	300
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Mubassırı	Mehmed Ziyaeddin Efendi	350
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Mubassırı	Ömer Yaver Efendi	350

¹³⁹² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, s. 560

¹³⁹³ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 1, s. 212

¹³⁹⁴ İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 40; Defter No: 2912, s. 11; Defter No: 2921, s. 21; Defter No: 2922, s. 20;

İSAM. MŞH. DMMMD, Defter No: 2923, s. 201,202; Defter No: 2930, s. 104-160;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3098, s. 28; Defter No: 3143, s. 57;

İSAM. MŞH. MMD, Defter No: 2567, s. 462-466;

BCA.MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 40, Yer Bilgisi: 88-428-1

1916-1917	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Rıfat Efendi	400
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Mubassır	İzzet Efendi	400
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Mehmed Ziyaeddin Efendi	350
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Ömer Yaver Efendi	350
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Rıfat Efendi	400
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Mubassır	İzzet Efendi	400
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Mehmed Ziyaeddin Efendi	350
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Ömer Yaver Efendi	350
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Rıfat Efendi (Fahreddin Efendi Yerine)	400
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Mubassır	İzzet Efendi	400
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Fahreddin Efendi	400
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Fahreddin Efendi	400
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Rıfat Efendi	400
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mubassır	İzzet Efendi	350
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Ömer Yaver Efendi	350
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Mehmed Ziyaeddin Efendi	350
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Mehmed Bedredden Efendi (Ziya Efendi Yerine)	350
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Rıfat Efendi	500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Mubassır	İzzet Efendi	500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Ömer Yaver Efendi	500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Safranbolulu Hafız Ahmed Efendi	500
1920-1921	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Mehmed Bedredden Efendi	350
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Rıfat Efendi	500
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Mubassır	İzzet Efendi	500
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Ömer Yaver Efendi	500
1921-1922	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Mehmed Bedredden Efendi	350
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Rıfat Efendi	500
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Ömer Yaver Efendi	500
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Mubassır	İzzet Efendi	500
1922-1923	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Mehmed Bedredden Efendi	350
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Rıfat Efendi	
1923-1924	Medresetü'l-Kudat Mubassır	Ömer Yaver Efendi	

Mubassırlardan sicillerini tespit edebildiğimiz şahısların, hal tercümeleri şu şekildedir.

Mubassır Kayserili Ahmed Rıfat Efendi: Tüccardan Ali Efendi'nin oğlu olup 1886 doğumludur. Kayserilidir. Mercan Ağa Mekteb-i İbtidaiyesinde ve Kapudan İbrahim Paşa Rüştüyesinde okumuştur. 93 Harbi'nin başlaması üzerine 3. Sınıfta okulu bırakmak zorunda kalmıştır. Harpten sonra, Beyazıt Camii Dersiamlarından Recep Efendi'de dört sene okumuştur. 47 yaşına kadar babası ile

birlikte ticaret yapmıştır. Sicilinde 1913 tarihinde Medresetü'l-Kudat mubassırlığına getirildiği yazmaktadır. Maaş defterlerinde tesadüf edemesek de (muhtemelen başka bir kadro üzerinden maaş almış olduğu için) bu tarihin daha doğru olduğu düşünülebilir. Sicilinde 1920 yılında azledildiği kayıtlı ise de kurumun kapanışına kadar maaş verildiği ve kadrolarda isminin bulunduğu görülmektedir.¹³⁹⁵

Mubassır Safranbolulu Hafız Ahmed Efendi: Osman Efendi'nin oğlu olup 1288 (1872) tarihinde Safranbolu'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini memleketinde, hafızlığı İstanbul'da yapmıştır. 1905 senesinde Fatih Camii dersiamlarından Mehmed Raşid Efendi'den icazet almıştır. 1908 senesinde Molla Hüsrev Camii'ne müezzin olarak atanmıştır. 1920 yılında mubassırlığa atandığı sicilinde kayıtlı olup maaş defterlerinden sadece bir yıl çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonrası ile alakalı herhangi bir bilgiye ulaşılamadı.¹³⁹⁶

Mubassır Mehmed Fahreddin Efendi: Abdürrahim Şükrü Efendi'nin oğlu olup 1899 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Gelenbevi ve Vefa İdadilerinde okuduğu bilinmektedir. Kasım 1918'de Medresetü'l-Kudat mubassırlığına atanmıştır. 1920 yılına kadar vazifesine devam ettiği tespit edilmiştir.¹³⁹⁷

Mubassır Ömer Yaver Efendi: 1925 tarihinde emekli olduğu kayıtlıdır. Kendisi ile alakalı başka herhangi bir bilgiye ulaşılamadı.¹³⁹⁸

Kurumda bevvâb (kapıcı) olarak iki kişinin çalıştığı tespit edilmiştir. Ulaşabildiğimiz en eski maaş defterinde, 1875 tarihinde Hafız Abdülhalim Efendi'nin bevvâb olarak görevlendirildiği görülmektedir.¹³⁹⁹ Abdülhalim Efendi bu vazifesini 1891 tarihine kadar devam etmiştir.¹⁴⁰⁰ Bu tarihten sonra bevvâblık görevini, oğlu Mehmed Ziyaeddin Efendi'ye devrettiği tespit edilmiştir. Ziyaeddin Efendi bevvâblık kadrosunun kaldırıldığı 1908 senesine kadar bu vazifede kalmıştır.¹⁴⁰¹ Her ikisine ait herhangi bir bilgiye ulaşılamadı.

¹³⁹⁵ İSAM. MŞH. SAİD. 364/01

¹³⁹⁶ İSAM. MŞH. SAİD. 1509/01

¹³⁹⁷ İSAM. MŞH. SAİD. 5223/01

¹³⁹⁸ İSAM. MŞH. SAİD. 352/02

¹³⁹⁹ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2990, s. 39

¹⁴⁰⁰ İSAM. MŞH. BMİMMMD, Defter No: 2993, s. 21;

İSAM. MŞH. MTD, Defter No: 2566, s. 102; Defter No: 2886, s. 63;

İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17;

¹⁴⁰¹ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2981, s. 38; Defter No: 2982, s. 10;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 273;

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde, kurum yardımcı personelinin iki odacı ile bir bevvâb'dan (kapıcı) oluşacağı belirtilmiştir.¹⁴⁰² Maaş defterlerinde bu tarihten sonra sadece odacıların görevlerine devam ettikleri tespit edilmiştir. Her eğitim döneminde bir kişinin odacı olarak istihdam edildiği görülmüştür. 1907 ve 1908 tarihlerinde odacı kadrosunun 2'ye çıktığı görülse de tekrar bire düşmüştür.

Tespit ettiğimiz senelere ait odacılar ve hizmet verdikleri eğitim dönemleri şu şekildedir.¹⁴⁰³

TARİH: EĞİTİM DÖNEMİ	KADRO	İSİM	AYLIK MAAS (KURUŞ)
1883-1884	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Mehmed Kamil Efendi	100
1884-1885	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Mehmed Kamil Efendi	100
1885-1886	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Mehmed Kamil Efendi	100
1886-1887	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Mehmed Kamil Efendi	100
1887-1888	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Mehmed Kamil Efendi	100
1888-1889	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	78-100
1889-1890	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	78-100
1891-1892	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	100
1891-1892	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	100
1892-1893	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	100
1893-1894	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	100
1894-1895	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	100-97
1895-1896	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	97
1896-1897	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	97
1897-1898	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	97
1898-1899	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	97
1900	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	97
1901	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	97
1902	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Ömer Ağa	97

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 84;

İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2554, s. 192; Defter No: 2555, s. 189; Defter No: 2556, s. 213; Defter No: 2557, s. 221; Defter No: 2558, s. 245; Defter No: 2559, s. 241; Defter No: 2560, s. 291;

İSAM. MŞH. SMD, Defter No: 2587, s. 257; Defter No: 2591, s. 228; Defter No: 2600, s. 281; Defter No: 2601, s. 291

¹⁴⁰² "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", COA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

¹⁴⁰³ İSAM. MŞH. BFMMD, Defter No: 2979, s. 17; Defter No: 2981, s. 38; Defter No: 2982, s. 9,10; İSAM. MŞH. DİMTCD, Defter No: 2910, s. 41; Defter No: 2912, s. 11;

İSAM. MŞH. DD, Defter No: 2711, s. 275;

İSAM. MŞH. İATD, Defter No: 3166, s. 85;

İSAM. MŞH. MİMMD, Defter No: 2554, s. 194; Defter No: 2555, s. 191; Defter No: 2556, s. 215; Defter No: 2557, s. 223; Defter No: 2558, s. 247; Defter No: 2559, s. 243; Defter No: 2560, s. 293; Defter No: 2564, s. 293;

İSAM. MŞH. Memurin Tediye Defteri, Defter No: 2886, s. 64;

İSAM. MŞH. Sudur Maaş Defterleri, Defter No: 2591, s. 230; Defter No: 2600, s. 283; Defter No: 2601, s. 293;

İSAM. MŞH. SAİD. 349/01

1903	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Osman Ağa	97
1904	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Osman Ağa	95
1904-1905	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Osman Ağa	95
1905-1906	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Osman Ağa	95
1906-1907	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Osman Ağa	95
1906-1907	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	95
1907-1908	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Kemahlı Osman Ağa	95
1907-1908	Mekteb-i Nüvvab Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	95
1910-1911	Mekteb-i Kudat Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	100-200
1912-1913	Mekteb-i Kudat Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	200
1913-1914	Mekteb-i Kudat Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	200
1914-1915	Medresetü'l-Kudat Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	200
1915-1916	Medresetü'l-Kudat Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	200
1916-1917	Medresetü'l-Kudat Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	200
1917-1918	Medresetü'l-Kudat Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	200
1918-1919	Medresetü'l-Kudat Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	200
1919-1920	Medresetü'l-Kudat Odacısı	Eğimli Ahmed Ağa	200

Odacılardan sicillerini tespit edebildiğimiz zevatın, hal tercümeleri şu şekildedir.

Odacı Ömer Ağa: Ali Kavas oğlu Ömer Ağa 1914 yılındaki bir evrakta 65 yaşını geçkin olduğunu belirtmiştir. 1902 yılına kadar Mekteb-i Nüvvab odacılığı yapmıştır. Bu tarihte, vücudundaki bir rahatsızlık sebebiyle yerini hemşerisi Osman Ağa'ya bırakarak memleketine geri dönmüştür.¹⁴⁰⁴

Odacı Eğimli Ahmed Hamdi Ağa: Çiftçilikle uğraşan Mazlumoğlu Abdullah Ağa'nın oğlu olup 1859 senesinde Eğin'de dünyaya gelmiştir. Sicilinde, memleketindeki sıbyan mektebinde ilmihal tahsil ettiğini belirtilmiştir. 49 yaşında Mekteb-i Nüvvab hademeliğine tayin olunmuştur. Vefat ettiği 1920 yılı sonuna kadar mezkur vazifeye devam ettiği sicilinde belirtilmektedir.¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰⁴ İSAM. MŞH. SAİD. 312/03

¹⁴⁰⁵ İSAM. MŞH. SAİD. 349/01

BEŞİNCİ BÖLÜM: MEZUNLAR VE ETKİLERİ; İKİ DEVİRİN ULEMASI

I. Mezunlar Hakkında Umumi Değerlendirme

Bir ağacın kıymeti nasıl ki meyvesinin kıymeti ile doğru orantılı ise, eğitim müesseselerinin kıymeti de yetiştirdiği nesillerin kıymeti ile doğru orantılıdır. Medresetü'l-Kudat mezunlarından da İmparatorluğun dört bir yanında, memleket için değerli vazifeler ifa edenler olmuştur. Sayıları 1130'a yaklaşan mezunların her birinin ayrıntılı biyografisini yazmak, araştırmamızın mahiyeti açısından mümkün görünmemektedir. Aşağıda vereceğimiz rakamlar ve isimler sadece ayrıntılı biyografisine ulaştığımız mezunları içermektedir. Hayatları hakkında, fazla ayrıntılı bilgiye ulaşamadığımız çok sayıda mezun mevcuttur.

İmparatorlukların yıkılıp ulus devletlerin kurulduğu bir zamanda hizmet eden bu zevatın hayat hikayeleri, ayrı bir çalışmayı hak edecek çeşitlilik ve kıymettedir. Mezunlardan; Çanakkale'de şehit düşen¹⁴⁰⁶ olduğu gibi İngiliz muhibbi olduğu için vatan haini ilan edilen¹⁴⁰⁷ de vardır. İstanbul hükümeti ile bağını koparmadığı için Anadolu'dan sürülen¹⁴⁰⁸ olduğu gibi, Kuvay-ı Milliye taraftarı olduğu için azledilen¹⁴⁰⁹ de olmuştur. İttihat ve terakki iktidarı için çalışan¹⁴¹⁰ olduğu gibi, Abdülhamid Han'ın hakkını müdafaa edenler¹⁴¹¹ de mevcuttur. Arnavutluk isyanını önlemeye çalışanlar¹⁴¹² olduğu gibi, isyana taraf olduğu için azledilenler¹⁴¹³ de olmuştur.

Listeler üzerindeki çalışmalarımız neticesinde, mezunlardan 19'unun Meclis-i Mebusan'da ve TBMM'de milletvekili olarak vazife aldıkları görülmektedir. Özellikle İstiklal Harbi döneminde; Misak-ı Milli'nin hazırlanması, Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin teşekkülü hususlarında aktif gayretleri olan mezunlar tespit edilmiştir. Erzurum Kongresinin hazırlayıcılarından ve başkanlarından, Erzurum Kadısı ve Vali

¹⁴⁰⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, (İbrahim Zihni Efendi), C. 2, s. 235

¹⁴⁰⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, (Mehmed Sait Molla), C. 4, s. 90

¹⁴⁰⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, (Ömer Lütfi Efendi), C. 5, s. 368

¹⁴⁰⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, (Kandıralı Ahmed Efendi), C. 1, s. 107

¹⁴¹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, (Rizeli Ömer Efendi), C. 5, s. 343

¹⁴¹¹ Osman Said el-Âni, "Zehâvî, Emced", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 179

¹⁴¹² S. Albayrak, *a.g.e.*, (Ali Nevzat Efendi), C. 1, s. 280

¹⁴¹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, (Üveys Naili Efendi), C. 5, s. 485

Vekili Mehmed Raif (Dinç) Efendi, Afyon ve Denizli Müdafaa-i Milliye Teşkilatlarında aktif rol alan Afyon kadısı Mustafa Hulusi (Çalgüneri) Efendi, Batum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından Batum Mebusu Ali Rıza (Acara) Efendi, Sivas Valisinin çekingen tavırları üzerine inisiyatif alıp Sivas Kongresini organize eden Kadı Üveys Hasbi Efendi bu mezunlardan bazılarıdır.

Milli mücadeleye destek veren fetvayı imzalayan; Balıkesir Kadısı Mehmed Şükrü Efendi, Silifke Mebusu Hacı Ali Efendi, Beyazıt Müftüsü Abdülhadi Efendi, Yozgat Müftüsü Mehmed Hulusi Efendi (3. sınıfta harbe iştirak için memleketine dönmek zorunda kalmıştır.) kurum talebelerindedir.

Kurum mezunlarından bazıları Cihan Harbi'nde şehit düşmüş, pek çoğu da vazife mahallerini terk etmeyerek esir düşmüşlerdir. Tespit edebildiğimiz bazı olaylar şunlardır. Gelibolu kadısı Malatyalı İbrahim Zihni Efendi Çanakkale'de vazifesi başında iken düşman bombardımanı neticesinde şehit düşmüştür. Saimbeyli (Adana) kadısı Elbistanlı Halil Kamil Efendi de Ermeniler tarafından şehit edilmiştir. Şam kadısı Süleyman Rüşdü Efendi, Basra kadısı Mustafa Şefik Efendi, Ammare kadısı Ali Fuad Efendi, Yenbûü'l-Bahr (Hicaz) kadısı Ali Tevfik Efendi, Bağdat cephesinde savaşan Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi, Görice kadısı İbrahim Edhem Efendi, Mekke-i Mükerrerme kadısı Salih Sıdkı Efendi, Hayfa (İsrail) kadısı Abdülhalim Efendi, Mekke-i Mükerrerme kadı müşaviri Vakkas Sabri Efendi, Beyrut kadısı Ömer Fevzi Efendi, esir düşen mezunlardandır. Ardahanlı Mustafa Şefik Efendi esir kampında yakalandığı albümin hastalığı nedeniyle 1917'de vefat etmiştir.

Mezunlardan 67'sinin Dersiam (Prof.) olduğu tespit edilmiştir. Tüm mezunların biyografilerine ulaşıldığında bu sayının daha da yükseleceği düşünülebilir. İlgili bölümlerde inceleneceği üzere, dersiam olanlar dahil mezunların kahir ekseriyeti kadılık ve hakimlik mesleğini tercih etmişlerdir. Cumhuriyet döneminde; mezunlardan bazıları Adliye Teşkilatında vazifelerini devam ettirirken, bazıları da eğitim kurumlarında öğretmenlik yapmayı tercih etmiştir. İmam ve vaiz olarak hizmet etmeyi tercih edenler de olmuştur.

Mezunlardan; Türkiye ve dünya çapında isim yapmış ve hizmetleri geçmiş meşhur 14 talebenin kısa biyografilerinin verilmesinin, dönemin şartlarının anlaşılmasına katkı sunacağı düşüncesindeyiz. Mezunlardan; *Mecelle Şârihi* Ali Haydar (Arsebük) Efendi, müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Yargıtay Hukuk

Dairesi Reisi Ali Himmet Berki Efendiler kurumda müderrislik de yaptıkları için *Meşhur Müderrisler* bölümünde zikredilmişlerdir. Çalışmamızda; meşhur mezunlar, mezuniyet tarihlerine göre listelenmiştir. Araştırmalarımız sonucunda tespit ettiğimiz 70 eğitim döneminin mezunları ise, Ek'ler bölümünde -tenkitli neşir olarak listelenmiştir.

II. Mezunların Tespit Edilebildiği Kaynaklar ve Mezun Adetleri

1914 yılına kadar olan mezunların tespitinde ana kaynağımız İlmiye Salnamesidir. Mezunların kendileri ve aileleri ile alakalı ayrıntılı bilgiye ulaşmamızda en fazla istifade ettiğimiz kaynak, meşihat arşivi ulema sicillerini yayınlayan Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması* isimli eseridir. İlmiye Salnamesindeki 983 mezunun bilgileri ile bu sicillerin yayımlandığı 5 ciltlik eser karşılaştırmalı olarak taranmıştır. Meşihat defterlerinde ulaştığımız 12 yıla ait mezuniyet imtihan neticeleri ile ara sınıflara ait imtihan listeleri de salnamedeki bazı hususların düzeltilmesine veya eksik olan hususların tamamlanmasına yardımcı olmuştur. Ek'lerde sunduğumuz listelerin son şekli, bu 3 veri kaynağının çapraz olarak karşılaştırılması neticesinde oluşturulmuştur.

Karşılaştığımız bazı yanlışlıklar şunlardır.

Kurumun mezun vermediği tek dönem 1878-1879 eğitim dönemidir. Bu sene mezun olması gereken talebeler, bir sonraki sene veya daha sonraki senelerde mezun olmuşlardır.¹⁴¹⁴ İlmiye salnamesindeki 1895 tarihi mezunlarının muharrem 1313 tarihi olarak kaydedilmesi,¹⁴¹⁵ 1895 tarihinde hiç mezun verilmediği gibi bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermiştir.¹⁴¹⁶ Bu tarihte eğitim dönemi 1312 yılının içerisinde başlayıp bitmiştir. Mezun listesinin 1313 başı olarak kaydedilmesi 1895 yılında

¹⁴¹⁴ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 52; *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.702

¹⁴¹⁵ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.715

¹⁴¹⁶ Emel Bengü BAL, *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab*, Sakarya Üniversitesi S.B.E. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016, s. 79

herhangi bir mezun verilmediği şeklinde anlaşılmıştır.¹⁴¹⁷ Oysa bu eğitim döneminde 17 mezun verildiği görülmektedir.¹⁴¹⁸

İlmiye Salnamesinde 13 olarak belirtilen 1875-1876 dönemi mezun adedinin arşivde 16 ise de 2 kişinin bir sonraki sene mezun olduğu, o seneki mezun adedinin 14 olduğu,¹⁴¹⁹ 1880-1881 dönemi mezun adedinin ise 17 değil 16 olduğu tespit edilmiştir.¹⁴²⁰ Fazladan yazılı bulunan Hasan Refet Efendinin, dört defa imtihana girip muvaffak olamadığı için kaydının silindiği, diğer hâkimler tarafından rağbet olunmayan bir mevkie tayinin yapılmasına karar verildiği belirtilmiştir.

1914 sonrası mezunların tespit kaynakları, gazete ve dergiler olmuştur. Ceride-i İlmiye; 1915, 1916, 1917, 1918, 1920, 1921 ve 1922 yıllarının mezunlarını yayınlamıştır.¹⁴²¹ 1924 yılının mezunları, -aynı zamanda son mezunlardır- Mahfil Mecmuası'nda yayınlanmıştır.¹⁴²² 1919 ve 1923 mezunları ise bu iki dergide yayınlanmadığı gibi diğer süreli yayınlardaki taramalarda da tespit edilememiştir. Bu tarihlerde mezun olduklarını belirten ulema sicilleri mevcut olduğundan, söz konusu iki yılda da mezun verildiği bilinmektedir. 1919'da mezun oldukları sicillerinde kayıtlı olan Sındırgılı M. Emin Efendi¹⁴²³ ve Batumlu Süleyman Efendi¹⁴²⁴ ile ulaştığımız sınıf listelerine¹⁴²⁵ göre 1923'te mezun olması gereken ve kurumdan mezun olduğunu yazılı olarak ifade eden¹⁴²⁶ Silistreli Süleyman Hilmi (Tunahan) Efendi, sadece diplomalarına ulaşabildiğimiz İzmitli Salih Sami Efendi ve Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi 1923 mezunlarındandır.

1916 yılı mezunlarından Mapavrili (Çayeli) Mustafa Fevzi Efendi'nin, yayınlanan mezun listesinde¹⁴²⁷ ikmale (bütünlemeye) kaldığı belirtilmiştir.

¹⁴¹⁷ Diren Çakılcı, "Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l-Kuzât", *Mediterranean Journal of Humanities*, C. 3, Say. 1, 2013, s. 103-104

¹⁴¹⁸ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2006, s. 29, 29 Zilhicce 1312 (23 Haziran 1895)

¹⁴¹⁹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2000, s. 54

¹⁴²⁰ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 12

¹⁴²¹ *Ceride-i İlmiye*, Say. 14, 24, 32, 36, 60, 67, 74,75

¹⁴²² *Mahfil*, C. 4, Say. 47, (Ramazan 1342), s. 199

¹⁴²³ İSAM. MŞH. EİMİKMV, Varak No: 1821, s. 259;

S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 193;

¹⁴²⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 437

¹⁴²⁵ EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri (Recep 1338), 1. Sınıf Medhal-i İlm-i Hukuk İmtihan Cetveli;

Çamlica Araştırma Arşivi, (Recep 1338), 1. Sınıf Kanun-ı Ceza İmtihan Cetveli;

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, (1339 Şaban), 2. Sınıf Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli

¹⁴²⁶ Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Silistre'li Süleyman Hilmi Tunahan*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997, s. 59 (31.5.1948 tarihli ve 3409 sayılı DİB'e yazılmış dilekçe sureti)

¹⁴²⁷ *Ceride-i İlmiye*, C. 3, Say. 24, s. 568, Şaban 1334

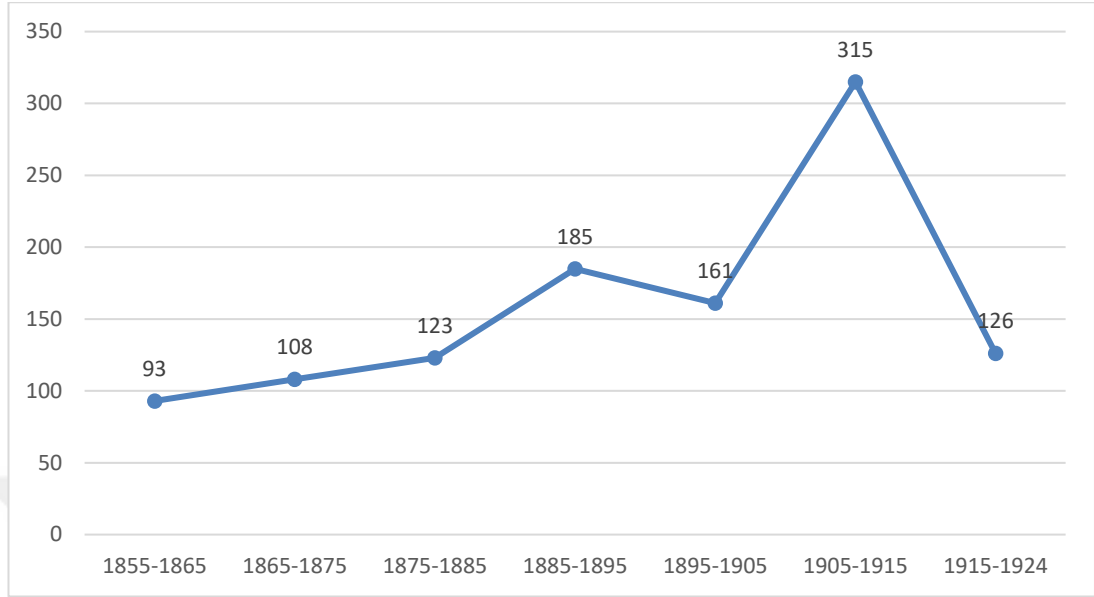
Kendisinin sicilinde mezun olduğu belirtildiği için ve kadılık vazifesi de yaptığı için mezunlar listesine eklenmiştir.¹⁴²⁸

Eğitim dönemlerine göre tespit edilen mezun adetleri şu şekildedir.

	EĞİTİM DÖNEMİ	MEZUN ADEDİ		EĞİTİM DÖNEMİ	MEZUN ADEDİ
1	1855-1856	1	36	1889-1890	20
2	1856-1857	10	37	1890-1891	16
3	1857-1858	10	38	1891-1892	17
4	1858-1858	8	39	1892-1893	19
5	1859-1860	15	40	1893-1894	19
6	1860-1861	8	41	1894-1895	17
7	1861-1861	11	42	1895-1896	17
8	1862-1863	11	43	1896-1897	18
9	1863-1864	12	44	1897-1898	12
10	1864-1864	7	45	1898-1899	18
11	1865-1866	7	46	1900-1900	18
12	1866-1866	10	47	1901-1901	2
13	1867-1867	6	48	1902-1902	20
14	1868-1869	21	49	1903-1903	19
15	1869-1869	4	50	1904-1904	20
16	1870-1871	12	51	1904-1905	21
17	1871-1871	9	52	1905-1906	19
18	1871-1872	10	53	1906-1907	20
19	1872-1873	13	54	1907-1908	20
20	1873-1874	16	55	1908-1909	18
21	1874-1875	12	56	1909-1910	19
22	1875-1876	14	57	1910-1911	26
23	1876-1877	22	58	1911-1912	35
24	1877-1878	13	59	1912-1913	38
25	1878-1879	Mezun Vermedi	60	1913-1914	99
26	1879-1880	12	61	1914-1915	22
27	1880-1881	16	62	1915-1916	19
28	1881-1882	13	63	1916-1917	12
29	1882-1883	7	64	1917-1918	13
30	1883-1884	14	65	1918-1919	Tam Adet Tespit Edilemedi
31	1884-1885	18	66	1919-1920	21
32	1885-1886	19	67	1920-1921	15
33	1886-1887	20	68	1921-1922	7
34	1887-1888	20	69	1922-1923	Tam Adet Tespit Edilemedi
35	1888-1889	17	70	1923-1924	18
				TOPLAM MEZUN	1112

¹⁴²⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 202

Kurumun 10 yıllık periyodlar halinde mezun verme oranlarındaki değişim Şu Şekildedir.

Grafikten; mezun adetlerinde, 1885'e kadar çok fazla bir değişiklik olmadığı, 1885-1895 arasında yıllık ortalama 5'er kişilik bir artış olduğu anlaşılmaktadır. 1905-1915 arası Mekteb-i Kudat döneminin tamamına ve Medresetü'l-Kudat'ın ilk senelerine tekabül etmektedir. Kurumdaki idari ve müfredat yönünden yapılan çalışmaların mezun adedine artı yönde tesir ettiği görülmektedir. 1915 sonrası, -Birinci Dünya Savaşı ile birlikte- mezun adetlerinin (ortalama: 12,6) sert bir Şekilde düştüğü görülmektedir.

III. Mezunların Atanma Dereceleri

23 Haziran 1895 (29 Zilhicce 1312) tarihli bir kararda, 3. derece hâkim olarak mezun olanların 2 defa 4. derece hâkimlik mahallerinde görev yaptıktan sonra kendi derecelerinin gerektirdiği mahallere atanabilecekleri belirtilmiştir. 4. derece hâkim olarak mezun olanların ise 1 defa 5. derece hâkimlik mahallinde vazife yaptıktan sonra kendi derecelerindeki mahallerde hâkimlik yapabilecekleri belirtilmiştir.¹⁴²⁹

¹⁴²⁹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2006, s. 29

9 Ekim 1904 (29 Recep 1322) tarihli bir kararda ise 5. derece hâkim olarak atanan mezunların, bu derecedeki 5 göreve atandıktan sonra -uygun görüldüğü takdirde- terfi edebilecekleri belirtilmiştir.¹⁴³⁰

1913 tarihli geçici kanunda; Medresetü'l-Kudat mezunlarından aliyyü'l-a'lâ (3.) derecede mezuniyet ruûsu (icazet/diploma) alanların, kaza 1. derece hâkimliklerine atanabilecekleri belirtilmiştir. Kanunda; a'lâ (4.) derecede icazet alanların, 2. derece kadılıklara, karîb-i a'lâ (5.) derecede icazet alanların ise 3. derece hâkimlikler ile merkez vilayetlerdeki mahkemelerin baş kitabetine atanabilecekleri belirtilmiştir.¹⁴³¹

Aynı kanunun 20. Maddesinde, Fetvâhâne'ye, Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye (bu ikisi şer'î mahkemelerde görülen davaların temyiz yoludur.) ve İstanbul'daki şer'î mahkemelere kâtip alınması durumunda Medresetü'l-Kudat mezunlarının tercih olunacağı belirtilmiştir. Bunlar arasında da mezuniyet derecesine göre tercih yapılacaktır. Şayet dereceleri de aynı olursa mezuniyet puanlarına ve tarihlerine bakılacaktır. Kanunun 29. Maddesinde, Medresetü'l-Kudat Mezunlarının görevde yükselme durumlarına da değinilmiştir. Kurum mezunu olan kadılar, buldukları derecelerde memuriyetlerini *hüsn-ı ifâ* eyledikleri takdirde 3 senede bir, sınıfları (dereceleri) terfi edecektir. Sınıflarında son raddeye gelenler, bir üst dereceye yükseltileceklerdir. Bu terfiler her halükarda, üst dereceli yerlerde boşluk oluştuğu takdirde olacaktır.¹⁴³²

¹⁴³⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 8

¹⁴³¹ "Hükkâm-ı Şer'î ve Me'mûrîn-i Şer'îye Kânûn-ı Muvakkatı", 19 Cemaziyelevvel 1331 (26 Nisan 1913), *Düstur*, 2. Tertip, C. 5, s. 352

¹⁴³² "Hükkâm-ı Şer'î ve Me'mûrîn-i Şer'îye Kânûn-ı Muvakkatı", 19 Cemaziyelevvel 1331 (26 Nisan 1913), *Düstur*, 2. Tertip, C. 5, s. 352

Tespit edilen senelere göre Kurum mezunlarının hak kazandıkları hakimlik derecelerinin 10 yıllık periyodlar halinde dağılımı şu şekildedir.¹⁴³³

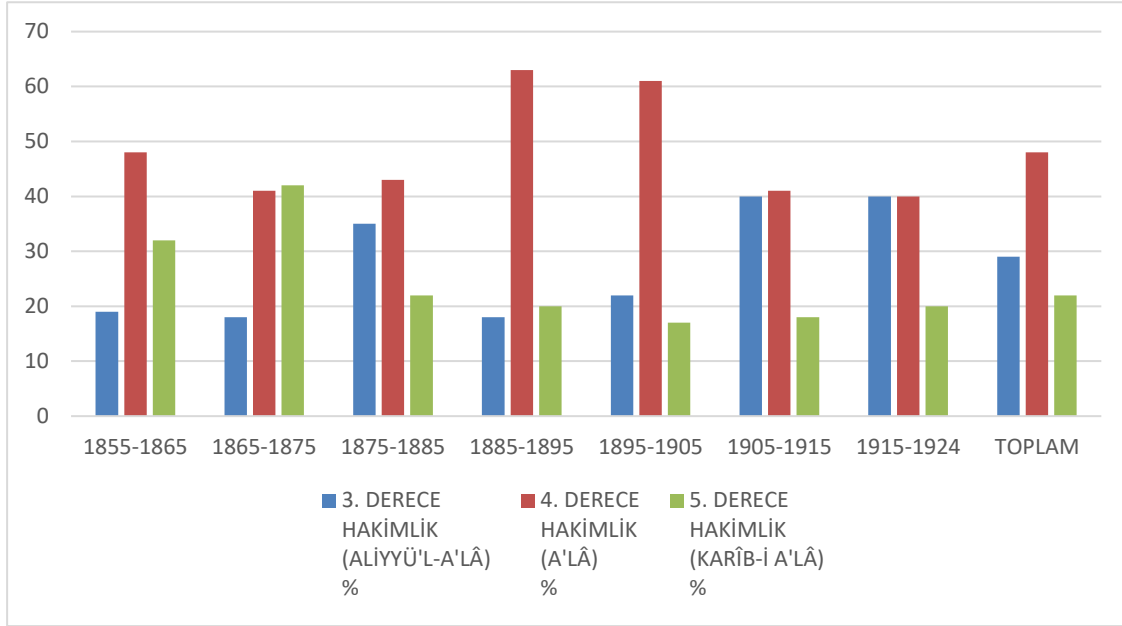
10'AR YILLIK EĞİTİM DÖNEMLERİ	3. DERECE HAKİMLİK (ALİYYÜ'L-A'LÂ)	4. DERECE HAKİMLİK (A'LÂ)	5. DERECE HAKİMLİK (KARÎB-İ A'LÂ)	TOPLAM
1855-1865	18	45	30	93
1865-1875	19	44	45	108
1875-1885	43	53	27	123
1885-1895	33	116	36	185
1895-1905	35	99	27	161
1905-1915	127	130	58	315
1915-1924	50	51	26	127
TOPLAM	325	538	249	1112

Tüm dönemlerde 4. Derece hakimlik ile mezun olanların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. İlk 20 yıllık dönemde mezunların ekserisi 4. ve 5. derece hakimlik hakkı kazanırken, son 20 yıllık dönemde 3. ve 4. derece hakimlik hakkı kazananların ekseriyeti oluşturduğu görülmektedir. Bu husus; seneler içerisinde kurumun eğitim ve mezun kalitesinin arttığını göstermektedir.

Tespit edebildiğimiz toplam mezun adetlerine göre, mezunların atanma derecelerinin yüzdelik dağılımı şu şekildedir. Toplam mezunun %29'unun 3. derece, %48'inin 4. derece, %22'sinin de 5. derece hakim olarak mezun oldukları anlaşılmaktadır.

¹⁴³³ Mezunlar ile alakalı oluşturulan tablo ve grafiklerin kaynakları, Ek-1'de verilen mezun listelerinin kaynaklarıdır.

İlgili oranların 10 yıllık periyodlar halindeki seyri şu şekildedir.

Grafiğe göre 5. derece hakimlik kazananların oranlarının, ilk 20 yıl ortalama %37 iken sonraki yıllarda bu oranın ortalama %19 civarlarında seyretmesi, istenen verimin zamanla alındığını ve eğitimin belli bir sisteme oturtulduğunu göstermektedir.

Eğitim öğretim dönemlerine göre mezunların kazandıkları hakimlik dereceleri şu şekildedir.

EĞİTİM DÖNEMİ	MEZUNİYET DERECELERİ			
	3. DERECE HAKİMLİK (ALİYYÜ'L-A'LÂ)	4. DERECE HAKİMLİK (A'LÂ)	5. DERECE HAKİMLİK (KARİB-İ A'LÂ)	
1	1855-1856	1		
2	1856-1857	3	6	1
3	1857-1858	2	5	3
4	1858-1858		3	5
5	1859-1860	2	11	2
6	1860-1861	1	4	3
7	1861-1861	6		5
8	1862-1863	2	4	5
9	1863-1864	1	8	3
10	1864-1864		4	3
11	1865-1866		3	4
12	1866-1866	2	5	3
13	1867-1867	2	2	2

EĞİTİM DÖNEMİ	MEZUNİYET DERECELERİ			
	3. DERECE HAKİMLİK (ALİYYÜ'L-A'LÂ)	4. DERECE HAKİMLİK (A'LÂ)	5. DERECE HAKİMLİK (KARİB-İ A'LÂ)	
36	1889-1890	3	15	2
37	1890-1891		7	9
38	1891-1892	7	8	2
39	1892-1893	1	15	3
40	1893-1894	5	13	1
41	1894-1895	9	8	
42	1895-1896	3	14	
43	1896-1897	5	11	2
44	1897-1898	1	11	
45	1898-1899	4	14	
46	1900-1900	12	6	
47	1901-1901			2
48	1902-1902		10	10

14	1868-1869	1	8	12
15	1869-1869		2	2
16	1870-1871	1	7	4
17	1871-1871	1	4	4
18	1871-1872	4	5	1
19	1872-1873	3	5	5
20	1873-1874	5	3	8
21	1874-1875	2	5	5
22	1875-1876	4	4	6
23	1876-1877	8	10	4
24	1877-1878	8	4	1
25	1878-1879	Mezun Verilmedi	Mezun Verilmedi	Mezun Verilmedi
26	1879-1880	2	6	4
27	1880-1881	11	4	1
28	1881-1882	2	7	4
29	1882-1883	1	4	2
30	1883-1884	5	9	
31	1884-1885	1	15	2
32	1885-1886	2	10	7
33	1886-1887	2	12	6
34	1887-1888	6	10	4
35	1888-1889	6	11	

49	1903-1903	1	14	4
50	1904-1904		11	9
51	1904-1905	1	17	3
52	1905-1906	6	9	4
53	1906-1907	1	12	7
54	1907-1908	5	15	
55	1908-1909	12	4	2
56	1909-1910	13	4	2
57	1910-1911	11	8	7
58	1911-1912	16	11	8
59	1912-1913	19	18	1
60	1913-1914	43	32	24
61	1914-1915	4	12	6
62	1915-1916	3	7	9
63	1916-1917	1	8	3
64	1917-1918	7	1	5
65	1918-1919	Tam Adet Tespit Edilemedi		
66	1919-1920	10	11	
67	1920-1921	12	3	
68	1921-1922	6		1
69	1922-1923	Tam Adet Tespit Edilemedi		
70	1923-1924	7	9	2

IV. Mezunların Tespit Edilen İstihdam Alanları ve Tercihleri

Muallimhane-i Nüvvab'ın en önemli başarısı, İmparatorluk coğrafyasındaki güçlü bir aile geçmişi ve koruyucusu olmayan talebelere istihdam imkânı sağlamasıdır. Anadolu'da veya balkanlarda hizmet edip de sınırlı sayıdaki yüksek kadrolara ulaşamayan ulema sınıfı da bu kurum sayesinde çocuklarını adliye teşkilatına sokma imkanı bulmuşlardır. Kurum sayesinde; yeterli liyakate sahip her genç, mezun olduğunda hakimliğin 3., 4. veya 5. derecesinden göreve başlama hakkını kazanıyordu. Mezun olamayan talebeler için dahi şer'î mahkemelerin diğer birimlerinde istihdam olanağı mevcuttu. Bu ise taşradan gelen talebelere, daha yüksek bir statü sağlanması demekti.

Kurumdan 1895 yılında birinci olarak mezun olan H. Kamil (Ertur) Efendi, uzun süren perişan talebelik hayatından sonra -ailevi durumu çok da sıkıntılı olmamasına rağmen- Mekteb-i Nüvvab'a girişini, "Böylece sonunda bir meslek sahibi olacağım öğrenime başladım." sözleriyle ifade etmiştir. Her ne kadar maddi

sıkıntılarla geçen talebeliği bu kurumda okurken de devam etmiş olsa da mezuniyetinden sonra hakim olarak görece daha rahat bir hayat sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁴³⁴

1908 tarihli Mekteb-i Kudat yönetmeliğinde kurum mezunlarının derecelerine göre bilimum *hidemât-ı şer'iyede* (şer'î hizmetlerde) istihdam olunabilecekleri kaydedilmiştir. Aynı yönetmelikte Mekteb-i Kudat mezunlarının, Mekteb-i Hukuk mezunlarının sahip oldukları bütün imtiyazlara sahip olacakları kaydedilmiş ise de bu kabul görmemiştir.¹⁴³⁵ Mekteb-i Kudat mezunlarına dava vekilliği (avukatlık) hakkı kazandıracak olan bu düzenleme, Mekteb-i Hukuk idaresinin dahi onayına¹⁴³⁶ rağmen Adliye ve Maarif nezaretlerinin itirazı sebebiyle kabul edilmemiştir.¹⁴³⁷

Araştırmamızda mezunların istihdam olundukları alanları tespit için Sadık Albayrak'ın meşihattaki sicillerden istifade edilerek yayınlanan *Son Devir Osmanlı Uleması* isimli eseri ve İlmiye Salnamesi kaynak olarak kullanılmıştır. 1855-1914 arasındaki -bilgilerine ulaşılabilen- 830 mezun değerlendirmeye alınmıştır.

Değerlendirmede meslek tasnifi, aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

- a) Şeyhülislamlığa bağlı mahkemelerde; kadılık, naiplik ve kadı müşavirliği yapanlar, Kazaskerlik yapanlar ve Kazaskerliğe bağlı bürolarda çalışanlar, Şer'î mahkemelerin kararlarının temyiz mercii olan Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye'de vazife alanlar, şer'î hukuk ile alakalı olduğu için bu gruba dahil edilmiştir. (Sicilde kadı denilen bir kısım zevata salnamede naip dendiği, aynı şekilde salnamede kadı denilen bir kısım zevata da sicilde naip dendiği için bu ikisi birlikte değerlendirildi.)
- b) Şeyhülislamlık ve Fetvahane'ye bağlı bürolarda çalışanlar.
- c) Evkaf Müdürlüğü yapan 3 mezun ayrı bir grupta değerlendirilmiştir.
- d) Adliye Teşkilatına bağlı mahkemelerde; hakim, memur veya dava vekili (avukat) olarak çalışanlar. Temyiz, Bidayet ve İstinaf Mahkemeleri Hukuk Reislikleri ve azalıklarında bulunanlar, Adliye Müfettişliği, ağır ceza

¹⁴³⁴ Esat K. Ertur, *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kamil Ertur'un Anıları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 29

¹⁴³⁵ "Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası", BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

¹⁴³⁶ BOA.MF.MKT., Yer Bilgisi: 1106 – 20, (20.02.1327)

¹⁴³⁷ BOA.ŞD., Yer Bilgisi: 225 – 13, (14.10.1327)

reisliği vs. yapanlar bu gruba dahil edilmiştir. (Haddi zatında bu zevatın muhtemelen büyük bir kısmı, kadılık ve naiplikten buraya geçmiş oldukları halde yine de fikir vermesi açısından ayrı değerlendirildi.)

- e) Eğitimle meşgul olup, dersiam, müderris ve medrese müdürü olarak vazife yapanlar.
- f) İdari pozisyonlara geçenler (paşalık, valilik, mebusluk vs.)
- g) Müftülük ve imamlık yapanlar.

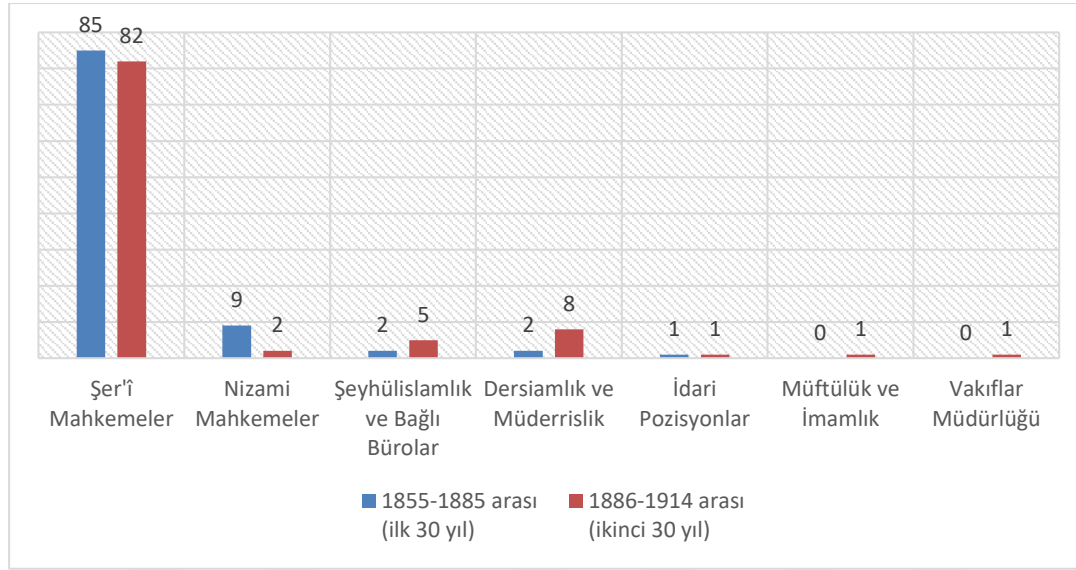
Bu tasnifler kesin bir sonuç vermekten uzaktır. şöyle ki Adliye teşkilatında vazife alan hakimlerin daha önceki dönemlerde kadılık yaptıkları veya idari pozisyona geçenlerin, şer'î mahkemelerde de zaman içinde görev aldıkları bilinmektedir. Aynı şekilde Dersiam grubuna dahil ettiğimiz mezunların dersiamlık ile birlikte adliyelerde veya şeyhüliislamliğa ait bürolarda çalıştığı da vakidir. Çalışmamızın amacı; kurum mezunlarının tercih ettikleri alanlar hakkında genel bir çerçeve oluşturmaaktır.

İlmiye Salnamesi ve *Son Devir Osmanlı Uleması* isimli eserdeki sicil kayıtlarına göre; kurum mezunlarının tercih ettikleri istihdam alanlarının, ilk otuz ve ikinci otuz yıl dağılımı şu şekildedir.¹⁴³⁸

	1855-1885 arası (ilk 30 yıl)	1886-1914 arası (ikinci 30 yıl)	TOPLAM
şer'î Mahkemeler	206	482	688
Nizami Mahkemeler	23	12	35
şeyhüliislamlık ve Bağlı Bürolar	6	30	36
Dersiamlık ve Müderrislik	4	47	51
İdari Pozisyonlar	3	7	10
Müftülük ve İmamlık	1	5	6
Vakıflar Müdürlüğü	0	4	4
Değerlendirmeye Alınan Toplam Mezun Adedi	243	587	830

¹⁴³⁸ S. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1980
İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Amire, 1334, s. 674-736

Bu rakamların toplam mezunlara oranını gösteren yüzdeler, şu şekildedir.

Grafiğe göre tüm dönemlerde; mezunların %80'inden fazlası, Şer'î mahkemelerde kadılık veya naipliği tercih etmiştir. Nizami Mahkemelerde istihdam edilen mezunların oranı, ilk 30 yılda %10'a yakınken ikinci 30 yılda yarı yarıya düşmüştür. Mezun sayısının neredeyse iki katına çıktığı bu dönemde, nizami mahkemeleri tercih eden mezun sayısının yarı yarıya düşmüş olması, Mekteb-i Hukuk mezunları tarafından nizami mahkemelerin kadrolarının artık doldurulmaya başlandığını düşündürmektedir.

İkinci 30 yıllık dönemde, Şeyhülislamlığa bağlı bürolarda görevlendirilen ve medreselerde müderrisliği tercih eden mezun oranının arttığı anlaşılmaktadır. Medrese ıslahatının (Dâru'l-Hılafeti'l-Aliye Medreseleri), bu hususta teşvik edici olduğu düşünülebilir. Tüm senelerde, müftülük ve imamlığı sadece 6 kişi tercih etmiştir. Kurum mezunlarından Cumhuriyet dönemini görenler, tabii olarak -şer'î mahkemeler ve medreseler kapatıldığı için- nizami mahkemelerde istihdam olunmuşlardır. Ceride-i Adliye'de yayınlanan atama kararlarında,¹⁴³⁹ Medresetü'l-Kudat mezunlarının bu mahkemelere atandıkları görülmektedir. Buralarda istihdam olunmayanların veya tercih etmeyenlerin, okullarda öğretmenliğe ya da müftülük ve vaizliğe geçtikleri bilinmektedir.

¹⁴³⁹ *Ceride-i Adliye*, Sene: 2, Say: 25, s. 1 (Ağustos 1340) ve sonraki sayılar...

V. Mezunların Ait Oldukları Sosyokültürel Dağılım

İslam ve Osmanlı geleneğinde şahısların nispetleri (aidiyet belirten adlandırmalar), tarihçilere büyük bir veri havuzu sağlamaktadır. Bu nispetler sayesinde kişinin ailesi, kavmi, şehri veya kasabası, mezhebi, tarikatı, meslek veya sanatı hususunda bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Arşiv kayıtlarında “*İstanbul Payelî*”, “*Mevaliden*”, “*Nüvvabdan*” gibi rütbelere; “*Müftüzade*”, “*İmamzade*”, “*Berberzade*”, “*Balıkçızade*” gibi mesleklere; “*Bosnevî*”, “*Konevî*”, “*Merzifonî*” gibi şehirlere ait nispetlerin bol miktarda kullanıldığı görülmektedir. Nispetler; şahısların kendilerine ait özel durumları gibi gözükse de belli bir orana ulaştıklarında döneme ait sosyokültürel okuma yapmaya imkân vermektedir. Doğru sorular sorulduğu takdirde, bu tür verilerden anlamlı sonuçlar çıkarılacağı düşünülebilir.

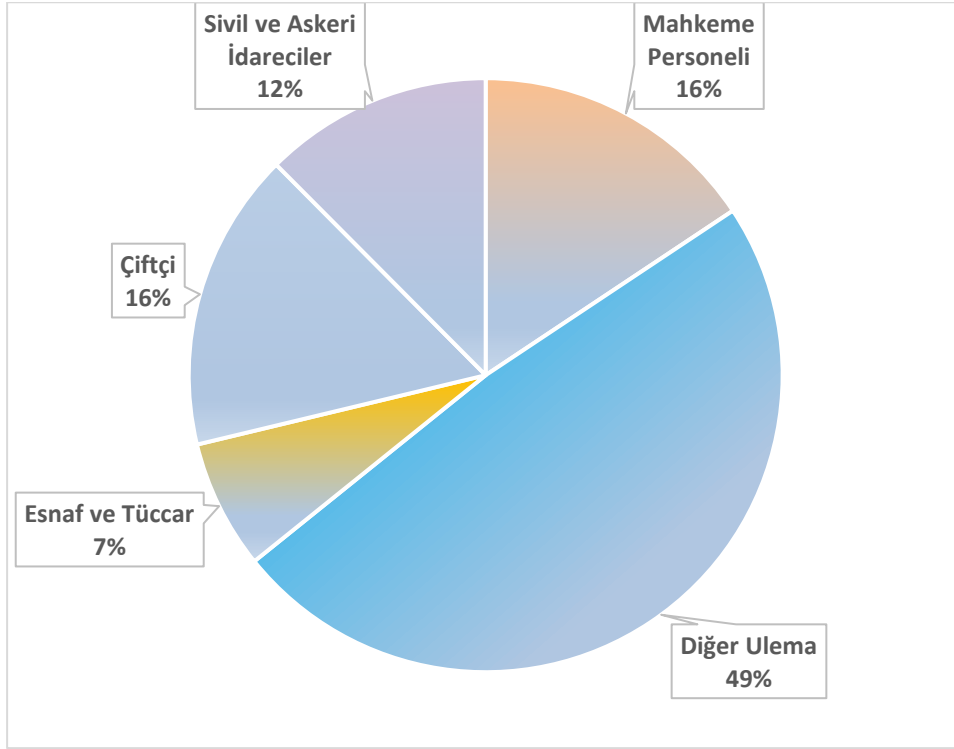
Meşihat arşivi kayıtlarında; kurumda öğrenim gören talebelerin memleketlerinin genel olarak zikredildiği görülmüştür. Aile durumlarını tespit etmemizi sağlayacak ayrıntılar ise sadece *zadegân-ı ilmiye* tabir olunan talebeler için kullanılmıştır. Kurum mezunu talebelerin sosyokültürel durumlarını tespit için; meşihat sicillerinden istifade edilerek hazırlanan *Son devir Osmanlı Uleması* isimli eserde, Medresetü'l-Kudat mezunu olup da babasının mesleği zikredilen 313 kişi değerlendirmeye alındı.

Meslekler 5 kategoride değerlendirilmiştir.

- a) Şer’î mahkemelerin personelleri; *Kazasker, Kadı, Kadı Muavini, Mahkeme Azası, Naip*
- b) Diğer Ulema sınıfı; *Dersiam, Mevâlî, Müftü, Hoca, Müderris* vs.
- c) Ensaf, tüccar ve zanaat sahipleri; *Derici, Fırıncı, Nalbant* vs.
- d) Çiftçiler ve Anadolu’lu olup “*Ağa*” tabirini kullananlar bu kısma eklenmiştir.
- e) Sivil ve asker idareciler; *Vali, Kaymakam, Ağa, Paşa, Belediye Reisi, Mebus* vs. (Balkanlarda bulunan toprak ağaları (özellikle Arnavutluk), idareci sınıfından oldukları için bu kısma alınmıştır.)

Sicil kayıtlarına göre; 313 mezunun babalarının, meslek dağılımı şu şekildedir. Şer’î mahkemelerin personellerinin çocukları, 49; diğer ulemanın çocukları, 152; esnaf ve tüccar çocukları, 22; çiftçilerin çocukları, 51; sivil ve askeri idarecilerin çocukları,

Baba meslekleri tespit edilebilen 313 mezuna göre, mesleklerin dağılım yüzdeleri şu şekildedir.¹⁴⁴⁰

Grafiğe göre 313 mezunun %64'ünü (mahkeme personelinin de ilmiye sınıfından olduğu düşünüldüğünde) ilmiye sınıfı oluşturmaktadır. İlmiye mensuplarının bir kısmı, sadece “ulemadan” tabiri kullanılarak kaydedildiği için rütbeleri tespit edilememiştir. Bu grubun (ilmiyenin) sadece dördte birini, toplam mezununun %16'sını (313 kişiden sadece 49'u), mahkeme personelinin evlatlarının oluşturması dikkat çekicidir. Bu husus; iki ihtimali düşündürmektedir. Birinci olarak; hayatlarının çoğunu imparatorluğun dört bir yanındaki şehirlerinde, tabiri caizse evleri sırtlarında olarak geçiren kadı ve hakimler çocuklarını İstanbul'da okutmaya fırsat bulamadılar. İkinci olarak; kadılık ve hakimliğin sıkıntılı durumlarını yaşayarak gören personel, evlatlarını kadılık mektebine yönlendirmek istemediler.

Mezunların neredeyse dördte birini (%23), esnaf, tüccar ve çiftçi sınıfının evlatları oluşturmaktadır. Bu kesimin; çocuklarına hazır meslek sağlayabilmesi imkanı varken yüksek fıkıh/hukuk eğitimi aldırması, 19. Yüzyıl medrese eğitiminin, toplumun değişik katmanlarında itibarını koruduğunu göstermektedir.

¹⁴⁴⁰ Grafikte verilen oranların kaynağı, Ek-1'de verilen mezun talebe listeleridir.

Değerlendirmesini yaptığımız verilerin ayrıntılı listesi şu şekildedir.

BABASININ MESLEĞİ	ADET	BABASININ MESLEĞİ	ADET
ULEMADAN	42	SUBAY	2
NAİP/KADI	42	ESNAF	2
AĞA (ÇİFTÇİ)	32	ARZUHALCİ	1
AĞA (TOPRAK AĞASI)	29	HATTAT	1
MÜFTÜ	21	İMAM	1
ÇİFTÇİ	18	KATİP	1
MÜDERRİS	17	MÜLTEZİM	1
DERSİAM	16	FETVAHANE MÜSEVVIDİ	1
TÜCCAR	14	PADİŞAH İMAMI	1
MEVALİ (İlmî Rürbe)	12	ALAY BEYİ	1
HAFIZ	7	BELEDİYE REİSİ	1
MUALLİM	6	KAYMAKAM	1
MUKARRİR (Huzur Dersleri)	6	MEBUS	1
HOCA	5	NAKİBÜLEŞRAF	1
MEMUR	5	VALİ	1
MOLLA	5	BAHÇIVAN	1
KAZASKER	5	FIRINCI	1
DERİCİ	4	NALBANT	1
ŞEYH	3	KADI MUAVİNİ	1
PAŞA	2	MAHKEME AZASI	1

VI. Kuruma Yerleştirmede Öne Çıkan Merkezler

Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamına yayılmış olan medreselerin sayısal olarak, kazalardan sancaklara, sancaklardan da vilayetlere doğru bir yoğunlaşma kaydettiği bilinmektedir. Medrese teşkilatında, kırsaldan şehir merkezlerine doğru dikey bir hiyerarşinin oluştuğu öne sürülebilir. İmparatorluğun teşekkülü ile orantılı olarak büyüyen medrese teşkilatı, zirve konumundaki müesseselerini de imparatorluk ile beraber zaman içinde değiştirmiştir. İlk dönemlerde en üst statüde bulunan İznik Medresesi, zamanla yerini ilk önce Bursa medreselerine daha sonra sırasıyla Edirne ve İstanbul medreselerine bırakmıştır.¹⁴⁴¹

¹⁴⁴¹ Ahmet Cihan, Ejder Okumuş, Mustafa Avcı, *a.g.e.*, s. 13-14

Yerel medreselerde alabileceği eğitimi tamamlayan talebelerin, daha ileri seviye bir eğitim için Arap memleketlerinden Mısır veya Şam'a, Balkanlar ve Anadolu coğrafyasından ise İstanbul'a gitmeleri adetti.

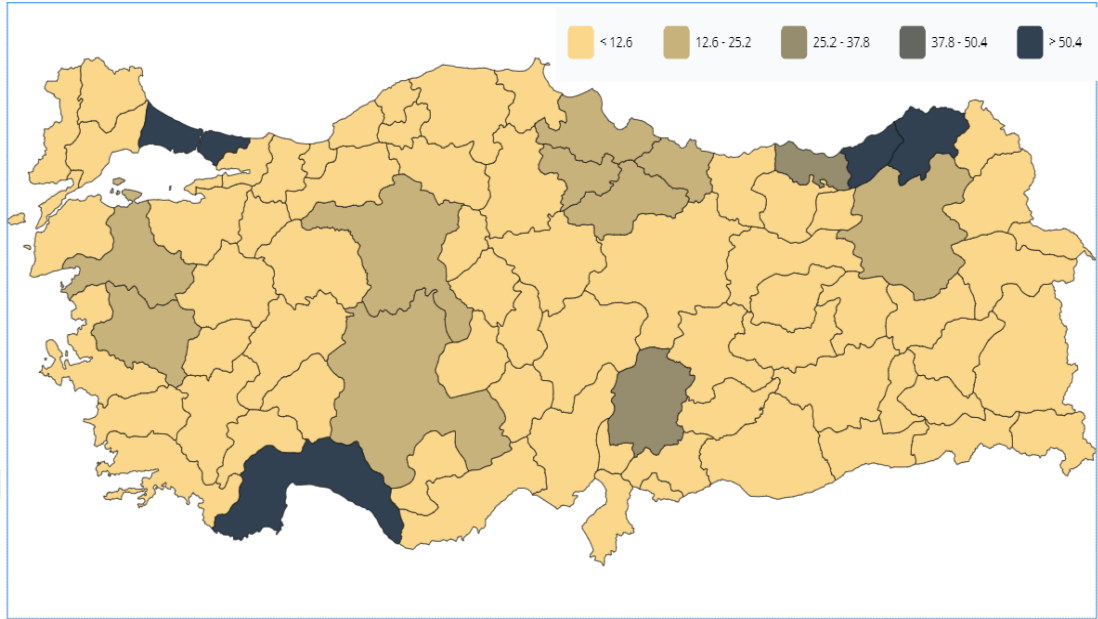
Ulema hareketliliğine ve ilim yolculuğuna (rihle) dair çeşitli araştırmalar* yapılmış olmakla birlikte, medreselerdeki talebe hareketliliğini tespitte dair geliştirilmiş yaygın olarak takip edilen bir metot bulunmamaktadır. Hangi kaynakların ne şekilde kullanılacağı hususunda, daha ziyade araştırmacının ulaşabildiği veriler şekillendirici olmaktadır. Medresetü'l-Kudat mezunu 1112 kişiden 1080'inin (%97) memleketleri tespit edilmiş olup bunlar üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın; son 70 yıllık dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki medreselerin canlı olduğu merkezler hususunda bir fikir vereceği kanaatindeyiz. Çalışma; medrese eğitiminin şehirlere göre kalitesi hakkında da bir fikir verecektir.

Araştırmada; 1914 yılına kadar olan mezuniyetini tespit ettiğimiz 976 kişi, Meşihat Arşivi ve İlmiye Salnamesi karşılaştırılarak kullanılmıştır. 1914 sonrası mezun olduğunu tespit edebildiğimiz 104 kişide ise süreli yayınlar kaynak olarak kullanılmıştır.

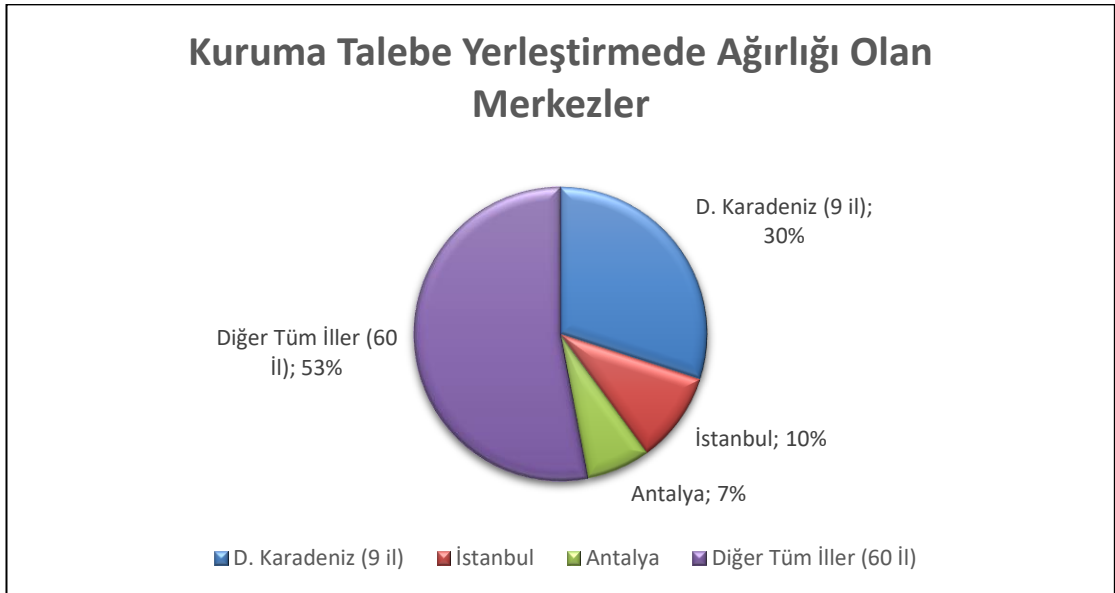
Kurumdan mezun olmayı başarabilen talebeler; Anadolu, Balkanlar ve Arap vilayetleri olarak coğrafi bölgelere göre tasnif edilmek istenmiş ancak, bölgelerdeki talebe gönderen şehirler ve bu şehirlerin nüfusları eşit olmadığı için (Anadolu 70 şehir, Arap vilayetleri 10 şehir, Balkanlar 20 şehir) bu tasnif, şehir sayısına göre mezun adedi yoğunluğunu doğru olarak vermemiştir. Bu yüzden, sadece 2 bölgeyi kendi içinde değerlendirmeyi daha uygun bulduk. Arap vilayetlerinden gelen talebesi sayısı 30'da kaldığı için ülke veya şehir bazında değerlendirmesi yapılmadı

* Bu araştırmalardan bazıları; Richard W. Bulliet, *The Patricians of Nishapur: A Study in Medieval Islamic Social History* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1972), xiii.; Mushegh Asatryan, "Bankers and Politics: The Network of Shi'i Moneychangers in Eighth-Ninth Century Kufa and their Role in the Shi'i Community," *Journal of Persianate Studies* 7 (2014): 1-21.; Hayyim J. Cohen, "The Economic Background and the Secular Occupations of Muslim Jurisprudence and Traditionalists in The Classical Period of Islam (Until the Middle of the 11th Century)," *Journal of Economic and Social History of the Orient* 13/1 (1970): 16-61.

Medresetü'l-Kudat mezunlarının, Anadolu'daki memleketlerine göre yoğunlukları haritası,¹⁴⁴²

Medresetü'l-Kudat'tan mezun olmuş Anadolu'dan gelen talebelerin memleket oranlarının yüzdeleri;

Harita ve grafikten de anlaşılacağı üzere Doğu Karadeniz bölgesi şehirlerinin (Buraya Batum ve Ahıska da dahil edilmiştir.) imparatorluğun en çok medrese ağının

¹⁴⁴² Grafikteki oranlar, Ek-1'deki mezun talebe bilgilerine göre oluşturulmuştur.

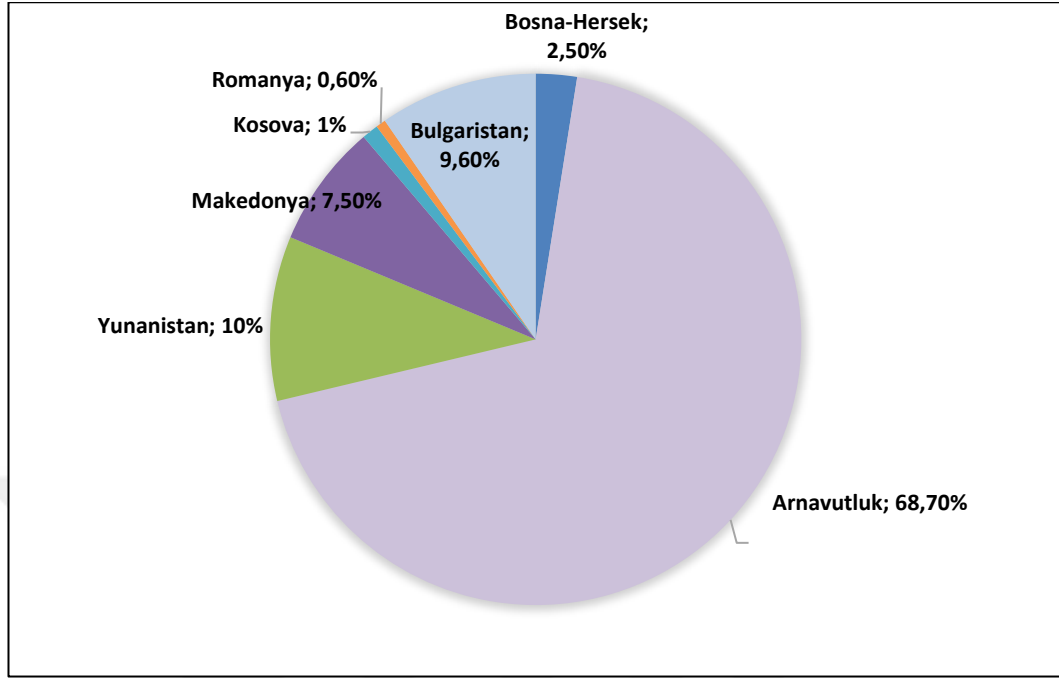
bulunduğu İstanbul'u üçe katladığı görülmektedir. Anadolu'nun diğer illerinin, kurumdan talebe mezun edebilme ortalaması 6,8 iken, Doğu Karadeniz şehirlerinde bu oran ortalama 25 talebe olarak tespit edilmiştir.

Doğu Karadeniz şehirleri haricinde, diğer Anadolu illerinden dikkat çeken bir diğer merkez Antalya'dır. Antalya'ya bağlı İbradı ve Alanya ilçelerinin, gönderdikleri talebe oranlarıyla bu ilin ortalamasını yükselttikleri anlaşılmaktadır. Aynı husus; Elbistan, Arhavi, Çarşamba, Ünye, Divriği, Of, Ermenek ve Bandırma için de geçerlidir. Bu ilçeler, bağlı buldukları illerden daha fazla talebe göndermeleri ile dikkat çekmektedirler.

Medresetü'l-Kudat mezunlarının, Balkanlar'daki memleketlerine göre yoğunlukları haritası;

Medresetü'l-Kudat'tan mezun olmuş, Balkan Ülkelerinden gelen talebelerin memleket oranlarının yüzdeleri;

Harita ve grafikten de anlaşılacağı üzere; Balkan ülkelerinden gelip Medresetü'l-Kudat'tan mezun olmayı başarabilen her 10 talebeden yaklaşık 7'si Arnavutluk'tan gelmiştir. Türk nüfusun varlığını kısmen muhafaza edebildiği, Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen talebeler ise %20 civarındadır.

Arnavutluk'tan gelip mezun olan 200 talebenin 173'ü tek başına Ergiri kasabasındandır. Ergiri, kurumdan hemen hemen her yıl mezun verdirerek İmparatorluğun hiçbir şehrinin ulaşamadığı bir rekora imza atmıştır. İstanbul'un 70 talebe mezun verdirebildiği kurumdan (ki bunların bir kısmının babaları da Ergiri'lidir.), İmparatorluğun uzak bir köşesindeki Ergiri kasabasının 173 talebe mezun çıkarabilmesi üzerinde durulması ve araştırılması gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Balkan Savaşları'nın ve sonrasındaki siyasi ortamın etkileri nedeniyle, son 10 yılda (1915-1924) bu kasabadan neredeyse hiç talebe gelmemiş gibidir.

Anadolu şehirlerinin (Doğu Karadeniz hariç) 10'ar yıllık periyodlarla kurumdan mezun edebildikleri talebelerin sayıları şu şekildedir.¹⁴⁴³

		10 Yıllık Dönemler							TOPLAM
		1855 1865	1865 1875	1875 1885	1885 1895	1895 1905	1905 1915	1915 1924	
1	İSTANBUL	6	13	5	8	21	14	3	70
2	ANTALYA	16	9	7	5	4	5	6	52
3	K. MARAŞ	1	1		9	7	13	2	33
4	ANKARA	3			8	1	7	2	21
5	TOKAT	2	4	2	2	2	4	1	17
6	KONYA		3	1	2		8	1	15
7	ERZURUM	1	1		3	1	9	1	16
8	SAMSUN		2	2	5	4	1	1	15
9	BALIKESİR	1	1			2	8	2	14
10	MANİSA	1	1			1	7	3	13
11	AMASYA	2	2	1	3	2	2	2	14
12	KASTAMONU	4		3	1	1		3	12
13	ERZİNCAN	1		1	2	1	4	3	12
14	İZMİR				1	1	8	2	12
15	SİVAS	4	1			3	2		10
16	AFYON	2		1	3		2	1	9
17	UŞAK	1			2		6	1	10
18	İZMİT					1	7	1	9
19	BURSA				2		5	1	8
20	MERSİN			1		2	5		8
21	DENİZLİ					3	5		8
22	ISPARTA			1	2		4	1	8
23	KÜTAHYA						4	3	7
24	KAYSERİ			3	3		1		7
25	URFA		2	2	1		2		7
26	AYDIN				1	2	3	1	7
27	MUĞLA				1		5	2	8
28	MALATYA		1		2	1	2	1	7
29	KARAMAN			1	3	1	2		7
30	ADANA			1		1	3		5
31	BOLU	1	1		1	1	4	1	9
32	SAKARYA		1			1	1	2	5
33	KARABÜK				4		1		5
34	ÇANKIRI			3	2				5
35	SİNOP		1	1	1	1	1		5
36	ÇANAKKALE		1				3	1	5
37	YOZGAT	2	1					2	5
38	NEVŞEHİR						3	1	4

¹⁴⁴³ Tablolardaki rakamlar, Ek-1'deki mezun listelerine dayanılarak oluşturulmuştur.

39	KIRKLARELİ				1			3	4
40	BİLECİK						3	1	4
41	EDİRNE			1		1	1		3
42	BOLU	1			1		1		3
43	ADIYAMAN						3		3
44	ARDAHAN		1		1	1			3
45	ZONGULDAK		1	1				1	3
46	BURDUR	1				1	1		3
47	MARDİN	1	1				1		3
48	SİİRT						2		2
49	DİYARBAKIR					1	1		2
50	ELAZIĞ		1	1					2
51	KİLİS				1		1		2
52	NİĞDE					1			1
53	AKSARAY					1			1
54	ESKİŞEHİR				1				1
55	HATAY						1		1
56	YALOVA						1		1
57	DÜZCE						1		1
58	KIBRIS			1					1
59	GAZİANTEP						1		1
60	TUNCELİ				1				1
61	BARTIN							1	1
62	ÇORUM				1				1
		51	50	40	84	71	179	57	532

Doğu Karadeniz şehirlerinin 10'ar yıllık periyodlarla kurumdan mezun edebildikleri talebelerin sayıları şu şekildedir. (Batum, Dağıstan Cumhuriyeti ve Ahıska dahil edilmiştir.)

	10 Yıllık Dönemler								TOPLAM
	1855 1865	1865 1875	1875 1885	1885 1895	1895 1905	1905 1915	1915 1924		
1	RİZE		2	9	13	17	23	6	70
2	ARTVİN	1	2	5	10	12	18	3	51
3	TRABZON		5	2	13	4	8	1	33
4	BATUM			4	6	3	10	6	29
5	ORDU	2	3		4	2	3	1	15
6	GİRESUN		1	2	1	2	3	2	11
7	GÜMÜŞHANE			1		2	5		8
8	GÜRCİSTAN -AHISKA		1			1	3	1	6
9	DAĞISTAN CUMHURİYETİ	1			1		2		4
		4	14	23	48	43	75	20	227

Araplar ile meskûn şehirlerin 10'ar yıllık periyodlarla kurumdan mezun edebildikleri talebelerin sayıları şu şekildedir.¹⁴⁴⁴

		10 Yıllık Dönemler						TOPLAM	
		1855 1865	1865 1875	1875 1885	1885 1895	1895 1905	1905 1915		1915 1924
1	FİLİSTİN			1	3	1	2	1	8
2	IRAK- BAĞDAT	1		1	2		1	1	6
3	IRAK- SÜLEYMANİYE				1		1	1	3
4	IRAK- ERBİL					1	1		2
5	SURİYE- ŞAM				1	1		1	3
6	SURİYE- HALEP					1	2		3
7	SURİYE- LAZKİYE	1					1		2
8	SURİYE- TRABLUSŞAM			1		1			2
9	SURİYE- HUMUS				1				1
		2	0	3	8	5	8	4	30

Balkan şehirlerinin 10'ar yıllık periyodlarla kurumdan mezun edebildikleri talebelerin sayıları şu şekildedir. (Kırım ve Kazan dahil edilmiştir.)

		10 Yıllık Dönemler						TOPLAM	
		1855 1865	1865 1875	1875 1885	1885 1895	1895 1905	1905 1915		1915 1924
1	YUNANİSTAN	3		1	1	3	12	9	28
2	BOSNAHERSEK	1	2	3			1		7
3	ARN. - ERGİRİ	17	42	40	28	21	21	4	173
4	ARN. - YANYA	4	4	3	1	2			14
5	ARN. - BERAT	1	3						4
6	ARN. - DELVİNE	1					1		2
7	ARN. - TİRAN						1		1
8	ARN. - YAKOVA	1							1
9	ARN. - İLBASAN		1						1
10	ARN. - GÖRİCE		1						1
11	ARN. - AVLONYA						1		1
12	ARN. - İŞKODRA			1	1				2
13	BULGARİSTAN	1	1	4	6	4	6	6	28
14	MAKEDONYA	2		4	5	3	6	2	22
15	KIRIM	1					1		2
16	KOSOVA			1		1		1	3
17	KAZAN				1		1		2
18	ROMANYA						1	1	2
		32	54	57	43	34	52	23	295

¹⁴⁴⁴ Tablolardaki rakamlar, Ek-1'deki mezun listelerine dayanılarak oluşturulmuştur.

VII. Meşhur Mezunlar

A. Şeyhülislam; Abdurrahman Nesib Efendi (1867)

1842 yılında Üsküp'te doğan Abdurrahman Efendi, Üsküp naibi Halil Fevzi Efendi'nin oğludur. Doğumundan bir süre önce vefat eden babasının vasiyeti üzerine, Aziz Mahmud Hüdayi Dergahı Şeyhi Abdurrahman Nesib Dede'nin ismi verilmiştir. İlk tahsilini Arnavutluk'un Ergiri kasabasına bağlı Libohova şehrinde, Yanyalı Şeyh Ömer Efendi'de yaptı. Daha sonra Ergiri'ye gelerek buradaki medrese tahsilini tamamladı. Buradan İşkodra'ya geçerek İşkodra Rüşdiyesinden mezun oldu.¹⁴⁴⁵

1863'te İstanbul'a gelerek, Fatih Camii dersiamlarından Mustafa Şevket Efendi'nin halkasına dahil oldu. 1867'de Muallimhane-i Nüvvab'dan 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun oldu.¹⁴⁴⁶ 1912 yılındaki Şeyhülislamlığına kadar, İmparatorluğun muhtelif yerlerinde kadılık, naiplik ve hukuk dairesi reisliği yaptı. Görev yaptığı yerler arasında; Saraybosna, Rodos Adası, Diyarbakır, Edirne, Şam ve Mısır kadılıkları bulunmaktadır. Aralık 1911'de 72 yaşındayken Şeyhülislamlığa tayin olunan Abdurrahman Nesib Efendi, -muhtemelen sağlığı müsaade etmediği için- bu vazifede 7 ay kalabilmiştir. Kendisinin 1 sene sonra vefat ettiği görülmektedir. Kabri Bakırköy mezarlığındadır.¹⁴⁴⁷

Abdurrahman Nesib Efendi; vazife yaptığı yerlerde dürüstlüğü ve çalışkanlığı ile takdir edilmiş, Arap uleması tarafından hakkında, övgü dolu kaside ve şiirler yazılmıştır. Rufâi Tarikatı'nın Gülşenî koluna mensup olan Abdurrahman Efendi'nin, Şeyh Muhyiddin-i Arabî'ye de son derece bağlılığı vardı. Muhyiddin-i Arabî'den yapmış olduğu bazı tercümeleri “*Müntehabât*” adı ile Tercüman-ı Hakikat'te neşretmiştir.¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 46

¹⁴⁴⁶ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 694

¹⁴⁴⁷ Mehmet İpşirli, “Abdurrahman Nesib Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, s. 169

¹⁴⁴⁸ Efkan Uzun, “Yanyalı Bir Şeyhülislam Abdurrahman Nesib Efendi (1842-1914)”, *3. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi (29 Mayıs-05 Haziran 2011)*, C. 2, s. 442

B. Şeyhülislam; Mehmed Nuri Medeni Efendi (1881)

Anadolu Kazaskerliği yapmış Tarsuslu Osman Kamil Efendi'nin oğludur. 1859'da İstanbul Üsküdar'da dünyaya geldi. İlk tahsilini Atıf Efendi Kütüphanesi civarındaki mektepte yaptı. Babasından ilm-i sarf, nahiv, ferâiz ve fıkıh ilimlerini tahsil etti. Mekteb-i Nüvvab'dan 1881'de 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olduğu bilinmektedir.¹⁴⁴⁹ Daha sonra dahil olduğu Fatih Camii dersiamlarından Şehri Hafız Ahmed Şakir Efendi'nin halkasından 1891'de icazet aldı.¹⁴⁵⁰

İlk vazifesi Rumeli Kazaskerliği Vekayi Katip Muavinliği olan Medeni Efendi, 1886'da Mahfil-i Şer'iyat Muavinliği'ne atandı. 1887'de Kassâm-ı Askerî Muavini, 1898'de Evkaf-ı Hümayun Müsteşar Muavini, 1903'te Edirne merkez kadısı oldu. 1905'te Evkaf-ı Hümayun müsteşarı, 1910'da Evkaf-ı Hümayun kadısı oldu. 1912'den 1915'e kadar Mısır kadılığı yaptı. Mısır'da vazifesine devam etmesi için Mısır hükümetinden teklif geldiyse de kabul etmeyerek İstanbul'a döndü.¹⁴⁵¹

1920'de Anadolu Kazaskeri olan Medeni Efendi, Sevr Antlaşması'nı görüşen kırk altı kişilik heyette yer aldı. Bu şuraya katıldığı için Ankara hükümeti tarafından vatan haini ilan edildi. Damat Ferid Paşa kabinesinde 20 gün, Ahmed Tevfik Paşa kabinesinde 2 yıl Şeyhülislam olarak vazife aldı. Medeni Efendi'nin; aslında milli mücadele yanlısı olduğu, bu sebepten Tevfik Paşa kabinesinde yerini koruduğu belirtilir. Ülkeye girişi yasaklanan 150 kişilik listede yer almayışı da bu sebepten olmalıdır. Ancak Şeyhülislamlığı sırasında Anadolu hareketinin liderlerini asi kabul ettiği için muhalif sayılmış ve emekli maaşı kesilmiştir. Ferid Paşa kabinesindeki 20 günlük vazifesi nedeniyle yeni bir görev de verilmemiştir. Aynı nedenden dolayı, ölümünden sonra geride kalan eşine ve çocuklarına da maaş bağlanmadığı kaydedilmiştir. 1927'de vefat eden Medeni Efendi, ömrünün son yıllarını Üsküdar'daki evinde yalnızlık içerisinde geçirmiştir. Kabrinin Karacaahmet Mezarlığı'nda olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁵²

Şeyhülislam Mehmed Nuri Medeni Efendi'nin vermiş olduğu fetvalar, *Ceride-i İlmiye*'de yayımlanmıştır. Şehitlik ve şehitler ile alakalı *Ahkâm-ı Şühedâ*, ilm-i aruz

¹⁴⁴⁹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 12

¹⁴⁵⁰ Tahsin Özcan, "Mehmed Nûri Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 503

¹⁴⁵¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 30

¹⁴⁵² Tahsin Özcan, "Mehmed Nûri Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 504

ile ilgili *Ta'yîr-i Endelûsî*, ilm-i ferâizle ilgili *Tehzîb-i Kavâidi'l-Münâseha* isimli risalelerinin olduğu kaydedilmiştir.¹⁴⁵³

C. Şeyhülislam; Dağistanlı Ömer Hulusi Efendi (1892)

Dağistan ulemasından Mehmed Ali Efendi'nin oğludur. 1858'de Dağistan'da dünyaya geldi. İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Fatih Camii dersiamlarından Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'den icazet aldı. 1892'de 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile Mekteb-i Nüvvab'dan mezun olduğu bilinmektedir.¹⁴⁵⁴

1894'te Gümüşhane, 1896'da Genç, 1900'de Kerkük, 1901'de Basra naipliğine atanmıştır. 1904'ten 1909'a kadar Musul Vilayeti Merkez Naipliği yaptığı bilinmektedir. Eylül 1909'da Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye azalığına, 1911'de Mahkeme-i Evkaf kadılığına, Eylül 1911'de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye reisliğine getirildi. 1914 tarihinde Anadolu Kazaskeri oldu. 1917 yılında, *Tevhîd-i Kazâ Kânûnu* ile oluşturulan Mahkeme-i Temyiz-i Şer'î Dairesi reisliğine atandı.¹⁴⁵⁵

Ömer Hulusi Efendi, Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Şeyhülislam olarak vazife aldı. 25 gün süren bu görevinde herhangi bir icraatı bilinmemektedir. Kabinenin bir ay içinde istifa etmesi nedeniyle kendisi de Şeyhülisamlık makamından istifa etti. 1920'de kurulan Salih Paşa hükümetinde Evkaf Nazırı sıfatıyla vazife aldı. Ancak bu kabine de Anadolu'daki milli harekete baskı yapmadığı için istifa etmek zorunda bırakıldı. Buradaki vazifesinden de istifa eden Ömer Hulusi Efendi'nin, başka bir vazife almadığı bilinmektedir. Siyasi bir kişiliğe sahip olmayan Hulusi Efendi'nin, 1922 tarihinden önce vefat ettiği kaydedilmiştir.¹⁴⁵⁶

Kendisinden önceki iki şeyhülislamın Medresetü'l-Kudat müderrisi, kendisinin de Mekteb-i Nüvvab mezunu olması dikkat çekmektedir. Hulusi Efendi'nin, yazmış olduğu herhangi bir esere tesadüf edilmemiştir.

¹⁴⁵³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 30

¹⁴⁵⁴ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 48

¹⁴⁵⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 360

¹⁴⁵⁶ Tahsin Özcan, "Ömer Hulusi Efendi, Dağistanlı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 71

D. Yargıtay Hukuk Dairesi Başkanı ve Hukukçu; Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi (1895)

Müderriş Mehmed Ali Efendi'nin oğludur. 1863'te Aydın'ın Tire kazasında dünyaya geldi. İlk tahsilini ve Rüşdiye eğitimini memleketinde aldı. Yatsuyol müderrisi Hüseyin Avni Efendi'den İlm-i Mantıktan *tasavvurât*'a kadar okudu. İstanbul'a gelerek Meşihat Müsteşarı Ödemişli Mustafa Efendi'den icazet almıştır. Daha sonra Hamidiye Medresesi'ni birincilikle kazanarak buraya kaydolmuştur. Bu arada girdiği Mekteb-i Nüvvab'ı da birincilikle bitirmiş ve 3. derece hakimlik şahadetnamesi almıştır.¹⁴⁵⁷ Hatıratında 1892'de¹⁴⁵⁸ mektebi bitirdiği kayıtlı ise de bu tarih kuruma giriş imtihanını kazandığı tarihtir.¹⁴⁵⁹ Tashih hatası olduğu düşünülebilir. Hüseyin Kamil Efendi'nin kurumdan birincilikle mezun olduğu tarih 1894 – 1895 eğitim öğretim döneminin sonudur.¹⁴⁶⁰

Mezuniyeti sonrası Kırkağaç, Avrethisarı, Hakkari, Humus, ve Üsküdar kadılıklarında bulunmuştur. Bulunduğu yerlerde çoğu zaman kaymakam ve vali vekilliklerini de üstlenmiştir. İttihat ve Terakki idaresi döneminde, Yemen'deki adli kurumların ıslahı için Musa Kazım Efendi tarafından görevlendirilmiştir. Asıl görevi Yemen'deki isyanın bastırılması için İmam Yahya ile görüşmeler yapmaktır. Görüşmelerden bir netice çıkmadığı anlaşılmaktadır. Dört yıla yakın Yemen'de kalan H. Kamil Efendi, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye Reisliğine ardından Meşihat Müsteşarlığı'na atanmıştır. Bu dönemde; Medresetü'l-Kudat'ta açılan Sınıf-ı Mahsus'ta 1914-1919 arası Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye müderrisliği yapmıştır.¹⁴⁶¹

İttihat ve Terakki döneminde yapılan tensikat (memurlardan haksız yere atananların ayıklanması) işleminde, 800 hakimin güven oyu ile görevli seçilmiştir. Üç kişi ile birlikte hakimler hakkındaki görüşlerini komisyona iletmiştir.¹⁴⁶² 1917'de gönderilen son *Surre-i Hümayûn* kafilésinin başkanlığını üstlenmiş ise de Arap vilayetlerindeki isyanlar sebebiyle, kafiléyi ve emanetleri Şam'dan döndürmüştür.

¹⁴⁵⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 148

¹⁴⁵⁸ Esat K. Ertur, *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kamil Ertur'un Anıları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 31

¹⁴⁵⁹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1885, s. 97

¹⁴⁶⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2006, s. 29

¹⁴⁶¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 148

¹⁴⁶² Esat K. Ertur, *a.g.e.*, s. 75

1920 seçimlerinde İstanbul'dan mebus seçilmiş, *Misâk-ı Milli*'nin kabul edilmesi için gayret göstermiştir.¹⁴⁶³

İstanbul'daki işgal ortamının hizmetine mani olması sebebiyle Anadolu'ya geçmiş, 1924'te Sivas'ta kurulan Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi (Yargıtay) Başkanlığı'na atanmıştır. 1930'da buradaki vazifesinden emekli olmuştur.¹⁴⁶⁴ (Yargıtay'ın sayfasında 1932 tarihi yazılıdır.)¹⁴⁶⁵ Maddi sıkıntılarının devam etmesi üzerine, İstanbul Beyoğlu'nda açmış olduğu Noterlik yazıhanesinde 5 sene daha çalışmıştır. 1944'te vefat eden H. Kamil Efendi'nin kabri Karacaahmet Kabristanı'ndadır.

E. Müderris ve Eğitim Bilimci; Şevketî Mehmed Efendi (1900)

Eşref Efendizade Şevketî Mehmed Efendi, 1877 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Eşref Efendi, *Huzur Dersleri* mukarrirlerindedir (Padişah huzurunda yapılan ilmi tartışmalarda soruları cevaplayan alim). Tahsiline Mercan Ağa İbtidai Mektebi'nde başlayan Şevketî Efendi, buradan sonra kaydolduğu Kaptan Paşa Rüşdiyesini birinci olarak bitirmiştir. Arapça tedrisatı ile meşhur olan *Dârü't-Tedris*'e de kaydolmuş, 1895'te bu kurumdan mezun olmuştur.¹⁴⁶⁶

İmtihanla dahil olduğu Mekteb-i Nüvvab'dan, 1900 tarihinde 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak mezun olmuştur.¹⁴⁶⁷ Daha sonra halkasına dahil olduğu Çarşambalı Hacı Ahmed Efendi'den de 1903'te icazet almıştır. 1904'te yabancı dil öğrenmek amacıyla Robert Kolej'e kaydolmuştur. 7. sınıfına kadar okuduğu bu okulda İngilizce, Fransızca ve bir miktar Almanca öğrenmiştir. 1910'da Ruûs imtihanını kazanarak, Beyazıt dersiamları arasına katılmış ancak müderrisliği uzun sürmemiştir. Aynı yıl Berlin'e giderek Licterfelde-West Enstitüsü'nde Almancasını ilerletmiştir. Daha sonra kuzey Almanya'daki Grayfesvald

¹⁴⁶³ Esat K. Ertur, *a.g.e.*, s. 191

¹⁴⁶⁴ Esat K. Ertur, *a.g.e.*, s. 216

¹⁴⁶⁵ <https://www.yargitay.gov.tr/kategori/65/onursal-baskanlarimiz> (Erişim Tarihi: 28.06.2022)

¹⁴⁶⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 112

¹⁴⁶⁷ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 719

Üniversitesinin felsefe bölümüne kayıt yaptırmış, burada bir yıl eğitim gördükten sonra İstanbul'a dönmüştür.¹⁴⁶⁸

1913 tarihinde Fetvahaneye müsevvid mülazımı olarak atanan Şevketî Efendi, aynı zamanda Darülfünun Ulûm-ı Şer'îye Şubesi Ahlak müderrisliği de yapmıştır. Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye azası da olan Şevketî Efendi, Süleymaniye Medresesi'nde İlm-i Nefs ve İlm-i Ruh (Psikoloji) derslerine de girmiştir. Buradaki dersleri 1923 yılında sona ermiştir. Şevketî Efendi'nin 3 Ağustos 1934'te İstanbul'da vefat ettiği bilinmektedir.¹⁴⁶⁹

Şevketî Mehmed Efendi'nin çeşitli gazetelerde yazdığı makaleler¹⁴⁷⁰ bulunmakla birlikte, en çok ses getiren eseri medreselerin ıslahı ile alakalı program içeren *Medâris-i İslâmiye Islâhât Programı* isimli eseridir.¹⁴⁷¹

Şevketî Efendi; sunduğu “*ıslâh-ı medâris*” (medreselerin ıslahı) programında, medreselerin kendi kendine yok olmasını isteyen Tanzimat aydınlarına meydan okumaktadır. Tanzimat aydınının, eskiyi bir kenarda yok olmaya terk etmek ve yeniye sıfırdan ortaya koymak gibi bir alışkanlığı vardı. Şevketî; asırlardan beri hizmet veren böyle bir kurumun, uygun imkânlar sağlandığı takdirde yine hizmet vermeye devam edebileceğini göstermek istiyordu.¹⁴⁷² Şevketî'nin ortaya koyduğu program o güne kadar ki en kapsamlı ve ayrıntılı programdır. Tanzimat aydınının, medreseleri ıslah olmaz kurumlar olarak görmesini kabul etmemiş ve günümüz eğitim kurumlarına dahi -bazı hususlarda- model olabilecek bir program ortaya koymuştur.

Şevketî, din ilimleri ile fen ilimlerinin bu geleneksel kurumlarda bir arada okutulmasının mümkün olabileceğini bir medreseli olarak göstermiştir. Programında bu hususu şu şekilde beyan etmiştir.

*“İslah; bir şeyi bırakıp yerine başkasını ikâme etmek (koymak) değildir.
Belki (doğrusu) bir şeyi müstaid (kabiliyetli) olduğu kemâle (olgunluğa)*

¹⁴⁶⁸ Mustafa Şanal, “Eşrefefendizâde Mehmet Şevketi'nin Medreselere İlişkin Islahat Düşünceleri ve Çözüm Önerileri”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 2000, Say. 9, s. 195

¹⁴⁶⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 112

¹⁴⁷⁰ Mehmed Şevketî, “Medreselerin Islahı Mesâil-i Umûmiyedendir.”, *Sebilürreşad*, C. 10, Say. 236, s. 26;

Mehmed Şevketî, “Dinin Fevâid-i İctimâiyesi, *Ceride-i İlmiye*”, C. 5, Say. 62, s. 1972;

Mehmed Şevketî, “Din Nazarında Hayat”, *Ceride-i İlmiye*, C. 5, Say. 56, s. 1781

¹⁴⁷¹ Mehmed Şevketî, *Medâris-i İslâmiye Islâhât Programı*, Hürriyet Matbaası, İstanbul, 1329

¹⁴⁷² Yaşar Sarıkaya, *a.g.e.*, s.93

elverişli bir hale getirmek demektir. Buna nazaran medâris-i ilmiyenin ıslahı için evvela medreselerin hakikatini müstaid (kabiliyetli) oldukları kemâli, hâl-i hâzırda (şu anda) bunların bu husustaki inhitâtını (düşkün durumunu), esbâb-ı hakikiyesi (gerçek sebepleri) ile bilmek ve ğâyet-i ıslah (ıslahın en son mertebesi) ne ise onu tayin etmek (belirlemek), sâniyen (ikinci olarak) şu kemâle yeniden îsâl edecek (ulaştıracak) vesâiti (araçları) bulmak lazım gelir.”¹⁴⁷³

Şevketî, risalesinde, programın içerdiği her bir yeniliğin daha önceki durumunu da tahlil etmiş geçirdiği değişiklikleri de belirtmiştir. Programın ismini ise şu şekilde açıklamaktadır.

“Medâris-i ilmiyenin (ilim medreselerinin) ıslahı demek; buralarda okutulan derslerin, tahsil ile meşgul olan mütederrislerin (talebenin), tedris-i ulûm eden (öğreten) müderrislerin, bunların zaman ve mekân taayyünatının (belirlenmesinin) nevâkısını (noksanlarını) ikmâl ile maksadını terakkiyât-ı hâzıraya (günümüz ilerlemesine) muvafık bir tarzda ifaya elverişli bir hale getirmek demektir. İşte bu programda bunlar ayrı ayrı mevzû-u bahis edilecektir.”¹⁴⁷⁴

Şevketî’ye göre müderrislerin sadece belli kitaplara sadık kalarak ders okutmaları, onların herhangi bir alanda derin bir uzmanlaşmaya gitmesine mani olmaktadır. Şevketî programında, medreseleri orta ve yüksek olmak üzere iki kısma ayırmıştır. İlk kısımda alet ilimlerinin okutulmasını, yüksek kısımda ise âlî ilimlerin okutulmasını önermiştir. Yüksek kısmı; ulûm-ı şer’îye, fıkıh, hikmet ve lisan bölümlerine ayırmıştır.¹⁴⁷⁵ Yaptığı bu bölümlere 2 yıl sonra kurulacak olan Medresetü’l-Mütehassısîn’de kısmen hayata geçirilmiştir.

Şevketî Mehmed Efendi’ye göre orta dereceli medreseler *dâire-i tedrîsiye* adı verilen bir merkez tarafından idare edilmeliydi. Yüksek eğitime ayrılan medreseler ise *merkez-i ilmî* adıyla anılacak ayrı bir merkeze bağlı olmalıydı. Orta dereceli medreselerin idaresinin hükümet tarafından organize edilebileceğini ancak yüksek dereceli medreselerin idari yönden müderrisler tarafından seçilecek bir yapıya ait

¹⁴⁷³ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 2

¹⁴⁷⁴ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 7

¹⁴⁷⁵ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 17

olması gerektiğini düşünüyordu. Bu husus; günümüzdeki, üniversitelerin özerk olması fikrini anımsatmaktadır.¹⁴⁷⁶

Programında; tüm derecelerdeki medreselerin müfredatını tasarlayan Şevketî Efendi'ye göre, medreselerin müfredatı bir kimsenin kavrayabileceğinin çok üzerinde iken, asrın ihtiyaçlarının ve bilgi seviyesinin çok altındadır. O'na göre “*Pek çoğu azaltmak, pek azı da çoğaltmak lazım gelir.*”¹⁴⁷⁷ Şevketî'nin medrese ıslahatı için önerdiği ve çoğunlukla Medresetü'l-Kudat'tan ilham alınmış olduğu görülen belli başlı önerileri şunlardır.

- a) Medreselerde sınıf sistemine geçilmesi, talebelerin okudukları derslere göre sınıflara ayrılması¹⁴⁷⁸
- b) Müderrislerin belli alanlarda uzmanlaşmaları ve derslerini pedagojiye uygun surette işlemeleri¹⁴⁷⁹
- c) Medrese binalarının; dershaneler, okuma salonları, bahçe, laboratuvar, idare ve müderris odaları gibi günümüz eğitim kurumlarında bulunan bölümleri içermesi¹⁴⁸⁰
- d) Hangi sınıflarda hangi derslerin okutulması gerektiği, hususunun ayrıntılı olarak planlanması¹⁴⁸¹
- e) Medreselerin ortaöğretim ve yükseköğretim olarak iki sınıfa ayrılması, birinci bölümün 8 yıl, yükseköğretim bölümünün ise branşına göre 3 yıldan 6 yıla değişen sürelerde planlanması¹⁴⁸²
- f) Ders saatlerinin ortaöğretimlerde 55 dakika, yükseköğretimlerde 45 dakika olması¹⁴⁸³
- g) Yüksek tahsil esnasında talebelerin ilgi alanlarına göre branşlara ayrılması¹⁴⁸⁴
- h) Her eğitim döneminin sonunda mutlaka imtihan yapılması ve sonuçlara göre hareket edilmesi¹⁴⁸⁵

¹⁴⁷⁶ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 60-63

¹⁴⁷⁷ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 8-9

¹⁴⁷⁸ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 19-20,55

¹⁴⁷⁹ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 29

¹⁴⁸⁰ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 49

¹⁴⁸¹ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 49

¹⁴⁸² Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 19-20

¹⁴⁸³ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 19-20

¹⁴⁸⁴ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 33-37

¹⁴⁸⁵ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 36

- i) Müderrislerin mutlaka *İlm-i Terbiye-i Etfâl* (pedagojik eğitim) almış olmaları, Atanmadan önce mutlaka tecrübeli hocaların yanında staj görmeleri¹⁴⁸⁶
- j) Müderrislerin sadece ders ile meşgul olmaları gerektiği, gayretlerinin artması için terfi sisteminin olması gerektiği, kitap almak ve ilmi seyahatler için maddi olarak desteklenmeleri gerektiği¹⁴⁸⁷

Şevketî Efendi; müderrislerden, öğretecekleri dersten ziyade nasıl öğreteceklerine kafa yormalarını istemiştir. “*Faaliyetlerinin hedefi; talebelerini ileride kendi kendilerine ikmâl-i tahsil ve terbiye edecek bir hale getirmek olmalıdır.*” sözleri; günümüzde dahi ulaşamadığımız “*öğretmek yerine öğrenmeyi öğretmek*” prensibinin, Şevketî Efendi’nin de hayali olduğunu göstermektedir.¹⁴⁸⁸

Şevketî Efendi’nin tasarlamış olduğu program, imkan nispetinde Medresetü’l-Kudat’tan hocaları olan Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi tarafından hayata geçirilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁸⁹ Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması, medrese talebelerinin büyük bir çoğunluğunun seferberlik kapsamında silah altına alınması ve 1924’te de medreselerin kapatılması nedeniyle ıslahatın sonuçları gözlemlenememiştir.

F. Müderris ve Nakşibendi Şeyhi; Ahıskalı Ali Haydar Efendi, (1906)

Günümüzde Gürcistan’a bağlı bulunan Batum’un Ahıska kazasında, 1870 senesinde dünyaya geldi. Babası Molla Şerif Efendi’dir. Annesini iki yaşında, babasını dört yaşındayken kaybeden Ali Haydar Efendi, ilk tahsilini memleketinde yaptı. Daha sonra Erzurum’a geldi ve burada bulunan Bakırcı Medresesi’nde bir müddet tahsil gördükten sonra İstanbul’a geldi. Beyazıt Camii dersiamlarından Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi’den 1901 tarihinde icazet aldı. 1902 tarihinde dersiamlık imtihanını kazanarak Fatih Camii’nde ders vermeye başladı.¹⁴⁹⁰

¹⁴⁸⁶ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 42

¹⁴⁸⁷ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 45

¹⁴⁸⁸ Şevketî, *Medâris-i ...*, s. 43

¹⁴⁸⁹ Ahmet Şamil Güner, *Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003, s. 55-65

¹⁴⁹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 260

Dersiamlık döneminde de tahsiline devam eden Ali Haydar Efendi, 1906'da (Şaban 1324) Mekteb-i Nüvvab'dan 4. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun oldu.¹⁴⁹¹ 1909'da Fetvahane ikinci sınıf müsevvidliğine, bir sonraki sene birinci sınıf müsevvidliğine yükselmiştir. 1915'te Şeyhülislam Hayri Efendi tarafından teşkil olunan *Te'lif-i Mesâil Heyeti* reisliğine getirilmiştir. 1916 yılında, Padişah huzurunda işlenen huzur dersleri muhataplığına tayin edildi. 1917, 1918, 1922 ve 1923 senelerinde bu vazifesine devam etti.¹⁴⁹²

Ali Haydar Efendi'nin, tahsil hayatı esnasında tasavvufa karşı olduğu bilinmektedir. Sohbet için gittiği Bandırma'da, Şeyh Bezzaz Ali Efendi ile tanışarak müridi olmak istemiştir. Ali Efendi tarafından İstanbul'da ikamet eden Hacı Ahmed Efendi'ye gitmesi tavsiye edilmiştir. Hacı Ahmed Efendi ise Haydar Efendi'yi Topkapı'da ikamet eden Maşlaklı Ali Efendi'ye yönlendirmiştir. Dersiam Ali Haydar Efendi, yönlendirildiği Ali Efendi'ye intisab ederek müridi olmuştur. Ali Efendi'nin vefatı üzerine Onun vasiyeti ile Çarşamba'da bulunan Halidî Dergahı'na şeyh olmuştur. İttihatçıların muhalefeti sebebiyle bu vazifesi *Meclis-i Meşayih* tarafından onaylanmamıştır. Meclis-i Meşayih tarafından vazife verilen yeni şeyhi de tekke müridleri -vasiyeti gerekçe göstererek- kabul etmemişlerdir. 1919 yılında, padişah iradesiyle Ali Haydar Efendi'nin hakkı teslim edilmiştir. Tekkeler kapatılıncaya kadar (1925) buradaki vazifesine devam eden Ali Haydar Efendi, bu tarihten sonra dersiamlık maaşıyla iktifa ederek Cebeci Mahallesi'ndeki Şeyh İsmet Efendi dergahında ikamet etmiştir.¹⁴⁹³

İnkılaplar döneminde İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanan Ali Haydar Efendi, hayatının geri kalanını sıkı bir takip altında geçirmiştir. Yargılanma gerekçesi, İskilipli Atıf Efendi tarafından yayımlanan şapka ile alakalı risalelerin dağıtılmasıdır. İstiklal Mahkemesi Zabıtlarının bu hususla alakalı olan sayfaları, maalesef yırtılmış olduğu için mahkeme safahatı tam olarak netleşmemiştir.¹⁴⁹⁴

Sert mizaçlı ve ibadetine düşkün bir yapısı olan Ali Haydar Efendi, ömrünün tamamını ilim öğrenmeye ve öğretmeye vakfetmiştir. Siyasetle meşgul olunmasını

¹⁴⁹¹ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 724

¹⁴⁹² Cemal Bayak, "Haydar Efendi, Ahıskalı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 27

¹⁴⁹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 261

¹⁴⁹⁴ Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları-1926, (Haz. Ahmed Nedim), İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, s. 116

uygun görmemiş, talebelerine bunu tavsiye etmiştir. 1 Ağustos 1960 tarihinde vefat eden Ali Haydar Efendi'nin cenazesi, Fatih dersiamlarından olması sebebiyle Fatih Camii haziresine defnedilmek istenmiş ise de zamanın idaresi tarafından buna müsaade edilmemiştir. Cenazesi, binlerce talebesinin iştirak ettiği bir merasim ile Edirnekapı Sakızağacı Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁴⁹⁵

G. Iraklı Hukukçu; Emced Zehâvi Efendi (1906)

Bağdat müftüsü Muhammed Said Efendi'nin oğlu olup 1883 tarihinde dünyaya geldi. İlk tahsilini babası ve dedesinden aldı. Bağdat'ta bulunan ibtidai ve rüşdiyeyi bitirdiği gibi el-Âlûsî ve Abbas Hilmi Efendi gibi meşhur ulemadan icazet aldı. Tahsilini ilerletmek için, aralarında daha sonra Irak Başbakanı olacak Nuri Said Paşa gibi gençlerin de bulunduğu 50 kişilik bir grup ile İstanbul'a geldi.¹⁴⁹⁶

Kendisi ile ilgili maddede, Mekteb-i Nüvvab'ı 1906 yılında birincilikle bitirdiği yazılmış ise de bu tarih ve mezun derecesi doğrulanamadı.¹⁴⁹⁷ Zehâvî Efendi, Mekteb-i Nüvvab'ı 1908 yılında ikinci olarak bitirmiştir. Şahadetnamesi 3. derece hakimlik hakkı tanımaktadır. O senenin birincisi, İleride Mekteb-i Mülkiye ve Medresetü'l-Kudat'ta da hocalık yapacak olan Kuyucaklızade Kemal Atıf Efendi'dir.¹⁴⁹⁸ Kendisine iletilen, İstanbul mahkemelerinde görev yapma teklifini kabul etmeyip Bağdat'a döndü. İstanbul'da bulunduğu senelerde, Beyazıt ve Ayasofya camilerinde ders verdiği kaydedilmiştir.

Zehâvî Efendi Bağdat'a döndükten sonra, Bağdat İstinaf Mahkemesi üyeliğine atandı (1909), 1918'de Musul Bidayet Mahkemesi, 1919'da Bakuba Bidayet Mahkemesi'ne atandı. Mahkeme Başkanlığı'na İngiliz işgali nedeniyle bir İngiliz'in atanması üzerine, istifa ederek Bağdat'a döndü. 1920-1925 arası Evkaf Bakanlığı Hukuk Müsteşarlığı, 1933-1946 arası Şer'î Mahkemeler Temyiz Kurulu Başkanlığı yaptı. Resmi vazifeleri esnasında Süleymaniye Medresesi ve İmam-ı Azam Camii'nde ders verdi. Bağdat Üniversitesi ve Âl-i Beyt Üniversitesi'nde Hukuk ve İslam Hukuku

¹⁴⁹⁵ Cemal Bayak, "Haydar Efendi, Ahıskalı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 27

¹⁴⁹⁶ Osman Said el-Ânî, "Zehâvî, Emced", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 179

¹⁴⁹⁷ Osman Said el-Ânî, "Zehâvî, Emced", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 179

¹⁴⁹⁸ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 725

dersleri verdi. 1967 tarihinde vefat eden Zehâvî Efendi, İmam-ı Azam kabristanında medfundur.¹⁴⁹⁹

Döneminde, Irak uleması içinde Hanefî fikhını en iyi bilen kimse olarak görüldüğü için, “*Irak imami*” ve “*Küçük Ebu Hanîfe*” şeklinde lakaplarla anılmıştır. Kendisi hakkında “*Eğer Hanefî mezhebi kayıtları silinse ve kitapları yok edilse, Zehâvî ilk bablarından son bablarına kadar yeniden ezberden yazar.*” denilmiştir.¹⁵⁰⁰

II. Abdülhamid Han’ın tahttan indirilmesine tepki gösteren Zehâvî, Irak’ı işgal eden İngilizlere karşı olan mücadeleyi de bütün gücüyle desteklemiştir. İngiliz işgal kuvvetleri komutanı Albay Gerald Leachman’ı öldüren, Dârî el-Mahmud’un savunmasını üstlendi. İslami eğitime önem verdiği için komünizm yanlısı Abdülkerim Kasım’ın yaptığı darbeyi onaylamadı. Öldürülen kral ve ailesinin gıyabi cenaze namazını -kimse cesaret edemediği için- tek başına kıldı. Irak’ın gidişatından memnun olmadığı için Pakistan’a hicret etti ise de 9 ay sonra geri döndü.

Cem’iyyetü’l-Hidayeti’l-İslamiye, *Cemiyetü’t-Terbiyeti’l-İslamiye* gibi kurduğu cemiyetler ile gençliğin eğitimine yatırım yapan Zehâvî Efendi, *Medârisü’l-Uhti’l-Müslimât* gibi okullarla da kız çocuklarının eğitimi için çaba sarfetti. Filistin ve Cezayir istiklal mücadelelerine destek vererek İslam aleminin sorunlarıyla yakından ilgilendi. *Râbitatü’l-Âlemi’l-İslâmî* isimli oluşumun kurucuları arasında yer aldı. Cumhuriyet dönemi Irak’ının idarecilerini, söz ve yazıları ile ikaz etmeyi ihmal etmedi. Kendisinin verdiği fetvalar, talebelerinden Hasan el-Ânî tarafından *el-Fetâvâ’z-Zehâviyye* ismiyle iki cilt olarak yayımlanmıştır.¹⁵⁰¹

¹⁴⁹⁹ Osman Said el-Ânî, “Zehâvî, Emced”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 179

¹⁵⁰⁰ Gülcemal Soylu, “Irak’ın Büyük Âlimi Emced Zehavi”, http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=4664&ctgr_id=121 (Erişim Tarihi: 17.11.2022)

¹⁵⁰¹ Osman Said el-Ânî, “Zehâvî, Emced”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 179

H. Hukukçu; Ord. Prof. Sabri Şakir Ansay (1911)

Fatih Camii dersiamlarından Beyşehirli Ahmed Şakir Efendi'nin oğludur. 1888'de İstanbul'da doğdu. Mercan İdadisi mezunudur. Hayatını incelerken yararlandığımız tüm kaynaklarda, 1910 yılında Mekteb-i Kudat'tan mezun olduğu kayıtlı ise de mezuniyet tarihinin 11 Ağustos 1911 (15 Şaban 1329) olduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁰² İlmiye Salnamesinde ve ulaştığımız iki ayrı sınıf listesinde ismi, *İstanbulu Mehmed Sabri Efendi* olarak geçmektedir.¹⁵⁰³ Mezuniyeti, 4. derece hakimlik şahadetnamesi ileldir.

Sırasıyla Boyabat kadılığı, İznik Bidayet Mahkemesi reisliği yapmıştır (1916). Adliye vekaleti tarafından yapılan yarışmayı kazanıp Almanya'ya 5 sene süreli staja gönderilmiş ise de Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Almanya ile aranın açılması nedeniyle bir sene sonra yurda dönmüştür. 1919'da İstanbul sulh hakimliği, 1924'te asliye mahkemesi azalığına atanmıştır. Bu dönemde, İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkçeye tercüme edecek kurulda yer aldı. Cumhuriyet dönemi adliyesinin, hukuk işleri müdürlüğü kendisine verildi. Ankara'da açılan Mekteb-i Hukuk'un, Hukuk Muhakemeleri Usulü ve İcra ve İflas hukuku derslerine hoca olarak atandı (1926). Emekli olacağı 1958 yılına kadar aralıksız olarak buradaki derslerini okuttu.¹⁵⁰⁴

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinin ilk öğretim üyelerinden biri olan Sabri Şakir Ansay, aynı zaman Modern Türk Medeni Usul Hukukunun Kurucularındandır.¹⁵⁰⁵ 1942 yılında Ordinaryüs Profesör olan Sabri Şakir Ansay'ın, 1944 – 1946 senelerinde Hukuk Fakültesi, 1955 – 1957 senelerinde İlahiyat Fakültesi dekanlığı da yaptığı bilinmektedir. Türk Dil Kurumu Haysiyet Kurulu üyesi olan Sabri Ansay 1962 senesinde vefat etmiştir.¹⁵⁰⁶

Sabri Şakir Ansay, Hukuk usulü ile icra ve iflas hukuku gibi birbirinden tamamen ayrı müstakil birer branş olan bu alanlarda eserler verdi. Profesör Sadri Maksudi Arsal'dan boşalan Hukuk Tarihi kürsüsünün kendisine verilmesi üzerine,

¹⁵⁰² *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 728

¹⁵⁰³ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, (1327 yılı 2. Sınıflar Sene Sonu İmtihan Neticeleri), s. 2; EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, (1328 yılı 3. Sınıflar Sene Sonu İmtihan Neticeleri), s. 7

¹⁵⁰⁴ Kemal Tahir Gürsoy, "Prof. Sabri Şakir Ansay'ın Ardından", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 19, Say. 1, s. XIII

¹⁵⁰⁵ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *a.g.e.*, s. 300

¹⁵⁰⁶ "Ordinaryüs Profesör Sabri Şakir Ansay'ın Biyografisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 19, Say. 1, s. XVIII

sadece talebenin değil hukukçuların da istifade edebileceği “*Hukuk Başlangıcı*” isimli eserini yazdı. Yine bu dönemde yazdığı “*Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*” adlı eseri, o dönem hukukçularının Osmanlı ve İslam hukuk ile alakalı yegane başvuru kaynaklarından biri oldu. Çalışmanın kıymeti hususunda Alman hukukçu Prof Dr. Hilmar Krüger’in şu ifadeleri önemlidir. Kitaba yazdığı önsözde Krüger;

“...bugün artık güçlükle öğrenilebilen ve oldukça karmaşık olan Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş devresindeki hukuku genellikle (kaynaklara yapılan atıflarla) çok titiz bir araştırma sonucu izah etmekte. Bu eseri ile Profesör Ansay -İstanbul Üniversitesi profesörlerinden merhum Ebül’ula Mardin ve gene aramızdan ayrılmış olan eski İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen ile birlikte İslam hukukunun 20. asırdaki büyük Osmanlı-Türk geleneği hukukçuları arasında yer alıyor. Kendisi İslam hukukunun dışında da mümtaz bir ilim adamı idi. Ancak o da Türkçe yazdığı için dışarıda layık olduğu in’ikâsı (karşılığı) bulamama talihsizliğine uğradı.” demektedir.¹⁵⁰⁷

Hukuk Yargılama Usulleri ile alakalı yazmış olduğu eser,¹⁵⁰⁸ Türk Usul hukukunun tarihçesi ve bu hukukun müesseselerinin tarihi ile alakalı ayrıntılı bilgiye ulaşmak isteyenlerin başvuracağı temel kaynaklardandır.

¹⁵⁰⁷ Hilmar Krüger “Dördüncü Bası’nın Önsözü”, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. IX

¹⁵⁰⁸ Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Yargılama Usulleri*, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, Seri: 2, Say: 8, Ankara, 1935

İ. Müderris ve Yargıtay Hukuk Dairesi Başkanı; Gönenli Mehmed Efendi (1911)

1882 yılında Balıkesir'in Gönen ilçesine bağlı Babakaya köyünde dünyaya geldi. Babası Ahmed Efendi, annesi Hacer hanımdır. İlk tahsilini ve rüşdiye eğitimini memleketinde yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek, Fatih Camii dersiamlarından Tokatlı Mehmed Şakir Efendi'nin halkasına dahil olarak 1909 yılında icazet almıştır. Bir sonraki sene yapılan ruus imtihanını kazanarak dersiam olmuş ve Fatih Camii'nde ders vermeye başlamıştır. 1911 yılında 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak Mekteb-i Kudat'tan mezun olduğu bilinmektedir.¹⁵⁰⁹

1914 yılında Dârü'l-Hılafeti'l-Aliye fıkıh dersi muallimliğine atanan Mehmed Efendi, çeşitli tarihlerde Temyiz Mahkemesi Şeri'ye Dairesi'nde ve İlamat Dairesi'nde görev yapmıştır. 1919'da Fetvahane Emaneti Muavinliğinde, 1920'de Eskişehir Temyiz Mahkemesi Şer'iyeye Dairesi'nde vazife yapmıştır. 1945 yılında Yargıtay II. başkanlığına atanan Mehmed Efendi, 1947 yılında yaş haddinden emekli olmuştur. Emekliliği döneminde de ilmi faaliyetlerine ara vermeyen Mehmed Efendi, 1964 tarihine kadar Ankara İmam Hatip Okulu'nda tefsir ve usûl-ı fıkıh derslerine girmiştir.¹⁵¹⁰

Meşhur hukukçu Ali Himmet (Berkî) Efendi, medresede kendisinden iki üst sınıfta olup pek çok vazifede beraber mesai yapmışlardır. Ali Himmet Efendi kendisinden, “*Akdâr-ı ilâhiye bizi tahsilde olduğu gibi Fetvâhâne-i Âliye ve Şer'iyeye Vekâleti Müşâvere Heyeti Azalığı'nda ve Temyiz Mahkemesi'nde bir arada bulunmak bahtiyarlığına mazhar kılınmıştı.*” şeklinde takdirle bahsetmiştir. Aynı makalede Mehmed Efendi'nin kişiliği, “*... fıtratın az yetiştirdiği zeka ve hüsn-ı ahlak sahibi zevattan idi. Hayatının ilk yıllarından sonuna kadar taşıdığı fazilet ve meziyetleri muhafaza etmiş, dünyanın hasis menfaatlerine kıymet vermemiştir.*” şeklinde tanıtılmıştır.¹⁵¹¹

¹⁵⁰⁹ *Beyanü'l-Hak*, c. 6, Say. 138, s. 2488, 19 Zilhicce 1329 (11 Aralık 1911)

¹⁵¹⁰ Cemalettin Köseoğlu, “Büyük Bir Hukuk Bilginin Ölümü”, *Adalet Dergisi*, Ağustos 1965, Say. 7-8, s. 795

¹⁵¹¹ Ali Himmet Berki, “Memleketimiz Kıymetli Evladından Birini Daha Kaybetti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 4, Say. 7-8, s. 120

J. Hukuk Alimi ve Diyanet İşleri Reisi; Ömer Nasuhi (Bilmen) Efendi (1913)

Hacı Ahmed Hamdi Efendi'nin oğlu olup 1883 tarihinde Erzurum'un Ilıca ilçesine bağlı Salasar köyünde dünyaya geldi. Küçük yaşta babasının vefatı üzerine, amcası tarafından himaye edildi. Amcası, Erzurum Ahmediye Medresesi müderrisi ve Nakibüleşraf Kaymakamı Abdürrezzak İlmî Efendi'dir. Yeğenini küçük yaşta yanına alır ve tahsili ile meşgul olur. Bilmen'e ayrıca Erzurum Müftüsü Narmanlızade Hüseyin Haki Efendi'den de ders aldırır.¹⁵¹²

Hocalarının vefatı üzerine İstanbul'a gelen Ömer Nasuhi Efendi, Fatih Camii dersiamlarından Tokatlı Şakir Efendi'nin halkasına dahil oldu. 1909'da hocasından icazet aldı. Girdiği dersiamlık imtihanını da kazanarak 1912 yılında dersiam oldu. Bu dönemde devam etmekte olduğu Medresetü'l-Kudat-ı da 1913 senesinde, 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile birinci olarak bitirdi.¹⁵¹³

1912'de Beyazıt Camii dersiamı olarak vazifeye başlayan Ömer Nasuhi Efendi, 1913'te Fetvahane müsevvid mülazımlığı'na getirildi. 1915'te heyet-i te'lifiye azası, 1917'de Mahkeme-i Temyiz-i Şer'î ilamat mümeyyizliği, 1922'de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye azalığı vazifelerinde bulundu. 1923'te Sahn Medresesi kelim dersi müderrisliğine atandı. Medreselerin kapatılması sebebiyle 1926'da İstanbul Müftülüğü müsevvidliğine, 1943 yılında da İstanbul Müftülüğü'ne atandı. 1960 senesinde Diyanet İşleri Başkanı olan Ömer Nasuhi Efendi, siyasi baskılara boyun eğmediğinden bir yılını doldurmadan 1961'de başkanlıktan istifa etti.¹⁵¹⁴

Dönemin askeri idaresi tarafından Türkçe Kuran, Türkçe ezan ve dinde reform hususlarında gelen taleplere olumlu cevap vermeyen Ömer Nasuhi Efendi'nin, "*Bozulmayan bir dinde reform mu olur?*" şeklindeki tepkisi, bu hususlardaki hassasiyetini gözler önüne sermektedir. Kendisinin; rejime muhalif olmak ve dini hususlara aşırı bağlı olmak gibi gerekçelerle şikayetlere maruz kaldığı belirtilmiştir.¹⁵¹⁵

¹⁵¹² Ahmet Selim Bilmen, *a.g.e.*, s. 14

¹⁵¹³ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 730

¹⁵¹⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 380

¹⁵¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, DİB Sicil Dosyası: 15.4.1954 tarihli 11-13 numaralı belgelerden aktaran Ayhan Işık, "İlme Adanan Ömür: Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971)", *Din ve Hayat*, Say. 24, Şubat 2015, s. 59

Bilmen, siyasetten uzak kalmanın gerektiğine inanmış ve evlatlarına bu konuya dikkat etmeleri hususunda vasiyette bulunmuştur.¹⁵¹⁶

İdarecilik yönünden daha ziyade ilmi çalışmaları ile ön plana çıkan Ömer Nasuhi Efendi, yirmi yıla yakın Darüşşafaka Lisesi'nde ve İstanbul İmam Hatip Ortaokulu'nda ders verdi. Yüksek İslam Enstitüsü'nde usul-ı fıkıh ve kelam derslerine girdiği bilinmektedir. 1971 yılında vefat eden Ömer Nasuhi Efendi'nin kabri, İstanbul Sakızağacı Şehitliği'ndedir.¹⁵¹⁷

Ömer Nasuhi Efendi'nin en büyük eseri, şüphesiz ki fıkıh/hukuk alanında yazmış olduğu *Hukûk-ı İslâmiye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* isimli eseridir. Cumhuriyet dönemi boyunca yazılan en geniş içeriğe sahip İslam Hukuku ile alakalı eser olup, bundan önce bu kadar kapsamlı Türkçe bir eser yazılmamıştır. Geleneksel fıkıh kitaplarındaki usulü koruyarak yapılmış olan çalışma, bu türdeki eserlerin de sonuncularındandır.

Müellif kitabının önsözünde; daha önceki çalışmaların, fikhın belli bazı konularını içerdiğini, tamamını içeren eserlerin ise çok az olduğunu belirtmiştir. Kendi çalışmasının İslam hukuku ile alakalı tüm konuları kapsadığını belirten Ömer Nasuhi Efendi'nin kitabı 1949-1952 yılları arasında 6 cilt olarak neşredilmiştir.¹⁵¹⁸ Eserin İbadetler ile ilgili bölümü, *Büyük İslam İlmihali* olarak yayımlanmıştır.¹⁵¹⁹ İlmihal; büyük halk kitlelerinin İbadetler ile alakalı hususlarda halen en çok başvurduğu kaynaktır. Günümüze kadar yaklaşık 2,5 milyondan fazla basılan eserin, bu alandaki başarısı henüz aşılammıştır.

Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu'nun yazılış serüveni ise şu şekildedir. 1939 yılında Türk Hukuk Lügati yazılmasına karar verilir. Bu lüğatin İslam Hukuku ile alakalı kısmı; Ebü'lulâ Mardin, Ali Himmet Berki, Ömer Nasuhi Bilmen, Mehmet Gönenli ve Şevket Yund tarafından oluşturulan bir heyete havale edilir. Heyetin tamamının, Medresetü'l-Kudat müderrisi veya mezunu olması dikkat çekicidir. Bir müddet sonra çeşitli nedenlerden dolayı proje tamamlanamaz. Ömer Nasuhi Efendi'nin, böyle bir

¹⁵¹⁶ Ahmet Selim Bilmen, *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı-Eserleri-Anıları*, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1975, s. 21

¹⁵¹⁷ Rahmi Yaran, "Bilmen Ömer Nasuhi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 162

¹⁵¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2013

¹⁵¹⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1964

çalışmanın yarım kalmasına gönlü razı olmaz ve bir heyet tarafından yazılması bile güç olan bu projeyi tek başına tamamlamaya karar verir.¹⁵²⁰

Eserin bitişi Hukuk dünyasında büyük bir heyecan uyandırmıştır. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Sıddık Sami Onar ve Hüseyin Nail Kubalı gibi büyük hukukçuların teşviki ve gayretleri ile eser yayına hazırlanmıştır. Ebü'lula Mardin tarafından baştan sona tetkik edilen eser, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından bastırılmıştır. Eser, İslam hukuk alanında çalışmak isteyenler için halen temel kaynak vazifesini görmektedir.¹⁵²¹

Zamanın İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar'ın eser hakkındaki yorumları, hazırlanan kâmusun (sözlüğün) değerini çok güzel açıklamaktadır. Onar, eser hakkında şunları yazmıştır.

“Asırlar ve kıtalar içinde, milletler ve medeniyetler arasında yayılmış muazzam bir hukuk manzûmesini bu günkü nesillerin anlayabileceği bir şekilde ve toplu olarak ortaya koymak her ilim ve hukuk adamının yapabileceği bir iş değildir. Değerli âlimimiz ve müftümüz Ömer Nasuhi Bilmen büyük bir bilgi ve ihatanın, yorulmak bilmez bir mesâinin mahsûlü olan bu kıymetli eseriyle bu çok güç işi başarmış bulunuyorlar. Bugünün ve yarının hukukçuları orijinal mukâyeseli hukuk tetkiklerine, kanun vâzî'leri hazırlayacakları kanunlara esas olacak bilgileri bu değerli eserde bulacaklardır. Bu kitapla Türk hukuk edebiyatı kıymetli bir eser kazanmış bulunuyor. Eserin fâzıl müellifini bu büyük başarısından dolayı tebrik ederken bu eseriyle biz hukukçulara yapmış oldukları kıymetli yardımlarından dolayı şükranlarımızı sunmağı da bir borç sayıyorum.”¹⁵²²

Kâmus'unda Hanefî mezhebinin görüşlerini esas alan Ömer Nasuhi Efendi, gerekli yerlerde diğer mezheplerin görüşlerini ve ihtilaf noktalarını da açıklamıştır. Ömer Nasuhi Efendi; mezhepler arası mukayeseli bir İslam hukuku kitabı olan çalışmada, ulemanın görüşlerini nakletmiş, kendi görüşlerine yer vermemiştir. Ona göre içtihat yapmak, herkesin cesaret edebileceği bir husus değildir. İctihat

¹⁵²⁰ Ferhat Koca, “Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 319

¹⁵²¹ Ferhat Koca, “Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 319

¹⁵²² Ahmet Selim Bilmen, *a.g.e.*, s. 39

yapılabilmesi için, “pek büyük bir kabiliyet ve pek geniş malumat” ile birlikte “pek büyük bir diyanet (dindarlık) ve pek azim bir seciye (ahlaki üstünlük)” gereklidir.

Ömer Nasuhi Efendi'nin yazmış olduğu bir diğer eser olan, “*Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*” adlı kitabı, büyük bir sabır ve çalışmanın ürünüdür. Eserinde, o zamana kadar çeşitli dillerde yazılmış 464 tefsiri incelemiştir. Müfessirleri on dört tabakaya ayırarak iki ciltlik bir eser meydana getirmiştir. Birinci cilt, tefsir tarihinin mahiyeti ve diğer ilimler arasındaki mevki ile alakalıdır. İkinci cilt ise müfessirler ile alakalıdır.¹⁵²³ Eserinde, incelediği tefsirleri bir müfessir olarak ele almış ve her birini değerlendirmiştir.

Eserin yazılış amacı ile alakalı Suat Yıldırım'ın şu tespiti önemlidir.¹⁵²⁴

“Kanaatimize göre merhum Ö. N. Bilmen, Usûl-i Tefsir eserini yazarken Türkiye’de yaşanan bir sıkıntının sancısını çekiyor, Kuran’ın etrafındaki surda meydana gelen bazı yıkıntıları tamir etmeye çalışıyordu. O sıkıntı şudur: Önce gelenek ve müçtehitleri taklit etme kınandı. Sonra tefsirler hafife alındı; beşer eseridir diye hatalar ve eksiklerle dolu olduğu zannı uyandırıldı. Sadelik adı altında yalnız Kuran’a yönelmek, Kuran’ın tercümesiyle yetinmek revaçlandırıldı. Tabiatıyla böyle bir sathi bakışla Kuran’ın, İslam ümmeti ve İslam medeniyetindeki mevkiinin anlaşılabilmesi de kolay olmayacaktı. İşte bu tehlike karşısında Kuran’ın ehemmiyetini, geniş kapsamlı olduğunu, başlıca İslami ilimlerin kaynağı olduğunu anlatmak, dolayısıyla onun sathi (yüzeysel) tercümesinin muteber olmayacağını bildirmek, Tefsire duyulan ihtiyacı vurgulamak, Tefsirde ihtilaf sebeplerini bildirmek gerekiyordu. Müellifimiz bundandır ki, klasik tefsir usulü kitaplarında pek az yer verilen bu konulara büyük önem vermiştir.”

“Şu halde merhum üstat Ö. N. Bilmen, yirminci asrın başlarından itibaren ortaya çıkan ve arada bir alevlendirilen Kur’an tercüme edilsin” davasının asıl maksadını pek iyi anlamış ve gerek tefsirden habersiz aydınları

¹⁵²³ Ahmet Selim Bilmen, *a.g.e.*, s. 48-49

¹⁵²⁴ Suat Yıldırım, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük Tefsir Tarihi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Yeni Ümit Dergisi*, Ekim/Kasım/Aralık 2000, Say. 50’den aktaran Muhammet Abay, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Tabakatü'l-Müfessirin Yazıcılığına Katkıları”, *Ömer Nasuhi Bilmen Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, 8-9 Kasım 2014, s. 150

gerekse geniş halk kitlesini bu konuda aydınlatmak istemiş ve bunu başarı ile yapmıştır.”

Ömer Nasuhi Efendi'nin bir diğer eseri “*Dinî ve Felsefî Ahlak Lügatçesi*”dir. Bu eser Türk edebiyatında ve konuşma hayatında kullanılan 770 kelimeyi içermektedir. İlk önce kelimelerin lügat manaları açıklanmış, sonra ıstılah manaları gösterilmiştir. Her bir kelime için iki özlü söz ve birer mısra ilave edilmiştir.¹⁵²⁵

K. Gazeteci ve Ceride-i İlmiye Mesul Müdürü; Şîrânî Ahmed Efendi (1914)

Çiftçi Ahmed Ağanın oğlu olup Gümüşhane'nin Şiran kasabasında 1880 senesinde dünyaya gelmiştir. Medrese tahsili görmüş olup, Arapça ve Farsça ile birlikte Fransızca da öğrenmiştir.¹⁵²⁶ Kasım 1908 (Şevval 1326)'da girdiği¹⁵²⁷ Medresetü'l-Kudat'tan 1914'te 4. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur.¹⁵²⁸ Eğitimi esnasında Dersiamlık imtihanlarına girmiş ve 1913 yılında Fatih Camii dersiamları arasına katılmıştır.

Şeyhülislamlığı ve medreselerin ıslahatının şeklini eleştiren¹⁵²⁹ yazılar yazdığı için Divan-ı Harp'te yargılanmış, bir sene hapis cezasına çarptırılmıştır (1915). 1918 tarihinde Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye birinci sınıf katipliğine, 1919'da Ceride-i İlmiye mesul müdürlüğüne getirilmiştir. Bu vazifesi çok sürmemiş, 3 ay sonra istifa etmiştir. Bir müddet sonra Sahn Medresesi Fıkıh müderrisliğine tayin olunmuştur. 1923'te Medresetü'l-İrşad'ın müdürlüğüne atanmış ise de az bir zaman sonra medreselerin kapatılması ile açığa kalmıştır. 1925'te Konya İmam Hatip Mektebi müdür ve muallimliğine getirilmiştir.¹⁵³⁰ Mektebin 1926 yılında kapatılması sebebiyle İstanbul İmam Hatip Mektebi Arapça muallimliğine atanmıştır. İstiklal Mahkemelerinde

¹⁵²⁵ Ahmet Selim Bilmen, *a.g.e.*, s. 53

¹⁵²⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 226

¹⁵²⁷ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, Birinci Sınıflar Sene Sonu Tüm Dersler Not Cetveli, s. 1

¹⁵²⁸ *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 735

¹⁵²⁹ Ahmed Şîrânî, “Şeyhülislamın Vezâifi Cümlesinden”, *Beyânülhak*, C. 6, Say. 142, s. 2541;

Ahmed Şîrânî, “Şeyhülislam ve Kabine”, *İ'tisâm*, Say. 5, s. 1;

Ahmed Şîrânî, “Mersiye-i Medâris”, 26 Cemaziyelahir 1920 (17 Mart 1920), *İ'tisâm*, Say. 68, s. 863

¹⁵³⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 227

yargılanıp beraat eden Şîrânî Efendi, 1945 tarihine kadar Kasımpaşa Ortaokulu'nda Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Bu vazifede iken vefat etmiştir.¹⁵³¹

Medrese İtikadları, Hayru'l-Kelam, İ'tisâm adında 3 dergi çıkaran Şîrânî Ahmed Efendi oldukça hareketli bir yayın hayatı yaşamıştır. Yazılarında; hukuki meseleler, güncel tartışmalar, memleketin içinde bulunduğu siyasi ve askeri olaylar önemli yer tutmaktadır. Kendisi siyasetten uzak durmaya çalışmış, ulemanın bu tür meselelerle uğraşmasını da eleştirmiştir.

Zamanındaki ilmiye mensuplarının ekserisi; bir şekilde siyasete bulaşmış iken, kendisi siyasetten uzak durmuş ve bunu tavsiye etmiştir. Meşrutiyet devirlerinin fırtınalı atmosferine kendini kaptıran Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi, yazılarıyla ikaz etme gereği duymuştur. 1919 tarihli bir yazısında bu hususa şöyle değinmiştir.

*“Fırkacı, tabîr-i diğerle siyasi Sabri Efendi'nin ahvaline tamamen vakıf değiliz. Bunun sebebi bizim fırkacı olmamızdır. Evet ben! İttihat ve Terakki'ye karşı metin bir muhalifim. Fakat muhalefetim şahsi bir daireden öte geçmedi. İttihat ve Terakki binây-ı meş'ûmunu yıkacak herhangi bir kuvvete uzaktan uzağa muzahirdim (yardımcı). Fakat hiçbir zaman İtilafçı olmadım ve hala da değilim. Yalnız İtilafçılarla değil, hiçbir fırka ile alakadar olmadım ve olmak fikrinde de bulunmadım. Çünkü hiçbirinin hatt-ı hareketini beğenmiyorum.”*¹⁵³²

Şîrânî'ye göre; Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin bir siyasetçi gibi hareket etmesinin, ilmiye sınıfına zararı dokunuyordu. Ulema aleyhine laf söylemeye cesaret edemeyecek adamlar, bu particilik davaları yüzünden ileri geri konuşabiliyordu. Zaten İttihatçılar yüzünden zayıflayan ulema otoritesinin, gazetelere düşen bu tartışmalar yüzünden daha da zedelendiğini düşünüyordu.¹⁵³³ Ulemanın partilere üye olmasını, taraf tutmasını ve camilerde siyaset konuşulmasını şiddetle eleştiren Şîrânî, ulemanın bu gibi yollara tevessül etmesinin, devlet ve halk nazarında itibarlarını ve ağırlıklarını azaltacağını düşünüyordu. O'na göre memlekette İttihatçı taraftarlığı yapan ulema ne kadar suçluysa, muhalefete taraftar olan ulema da o kadar suçluysa. Ulemanın

¹⁵³¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Arşivi, Dosya No: 230172

¹⁵³² Ahmed Şîrânî, “Tedbirsiz veya Talihsiz Sabri Efendi”, 4 Safer 1338 (29 Ekim 1919), *İ'tisâm*, Say. 48, s. 547

¹⁵³³ Ahmed Şîrânî, “Ağyârın Sabri Efendi'ye Sebeb-i Hücumları”, 11 Safer 1338 (5 Kasım 1919), *İ'tisâm*, Say. 49, s. 561

siyasetten bağımsız bir cemiyet kurup, halkı ve idarecileri uyarı vazifesini hiçbir tarafa meyletmeden yapması gerektiği kanaatindeydi.¹⁵³⁴

Şîrânî; hem sahibi hem de mesul müdürü bulunduğu İ'tisâm dergisinde, şer'î mahkemelerin tekrar Meşihat'e iadesini savunmuştur. Şîrânî'ye göre şer'î mahkemelerin gözden düşmesine sebep Tanzimat ricalidir. Tanzimat idarecileri; adliye ve maarif nezaretlerine ait binalar açarak maksatlarına ulaşacaklarını zannetmişlerdir. Hâlbuki asıl yapmaları gereken; bina değil, mahkemelerin harici tesirlerden korunması ve muktedir, doğru hâkimlerin yetiştirilmesi idi. Bu hususun, medreselerin ıslahı ile mümkün olacağını düşünüyordu. Medreselere mektep dersleri ilave edilirken, mekteplere medrese derslerinden ilave yapılmamasını art niyet olarak yorumluyordu.

Şîrânî'ye göre ittihatçıların asıl niyeti, şer'î mahkemeleri ve medreseleri tamamen kapatmaktı. Henüz yeterli gücü bulamadıkları için bunu yapamamışlardı. Bunun yerine medrese müfredatını değiştirmek ve şer'î mahkemeleri adliye nezaretine bağlamakla yetinmişlerdi.¹⁵³⁵

Şîrânî; medrese ıslahatına karşı olmamakla beraber, bu ıslahatı yapacak olan İttihat ve Terakki erkânına güvenmiyordu. İlmîyenin özerkliğinin bu yolla kaldırılacağını düşünüyordu. Ulemanın bu husustaki teslimiyetine bir anlam veremiyordu. İttihatçılara güvenilmemesi gerektiği kanaatindeydi. Nitekim 1919 tarihli bir yazısında yapılan ıslahat neticesinde bütün makamlara İttihatçılarla iyi geçinenlerin getirildiğini, dersiamların dahi divan-ı harp ile tehdit edilerek sürgüne gönderildiğini belirtmektedir. Ulemanın maaşlı memurlar haline getirilmesinin, hakkı ve hakikati haykırarak âlimlerin açlık ile terbiye edilmesinin, planlı bir siyasetin sonucu olduğunu düşünüyordu.¹⁵³⁶

¹⁵³⁴ Ahmed Şîrânî, "Ulemây-ı Kirâm ve Fırkalar", 8 Rebiülevvel 1330 (26 Şubat 1912), *Beyânü'l-Hak*, C. 6, Say. 147, s. 2621

¹⁵³⁵ Ahmed Şîrânî, "Mehâkim-i Şer'îyenin Lüzûm-ı İadesi", *İ'tisâm*, 13 Rebiülahir 1337 (17 Aralık 1918), Say. 8, s. 1-4

¹⁵³⁶ Ahmed Şîrânî, "Mağdurlar Hala Mağdur ve Mütene'imler Hala Mütene'im", 5 Cemaziyelevvel 1337 (6 Şubat 1919), *İ'tisâm*, Say. 11, s. 1

Şirani; 1919'da henüz *Kuvây-ı Milliye*'nin İstanbul halkı tarafından ne olduğunun tam anlaşamadığı bir zamanda, yazıları ile Anadolu'daki harekete destek vermiştir. Yazısında mealen;¹⁵³⁷

“Partilerin, saltanatların, makam ve memuriyetlerin, din ve imanın, şeref ve istiklalin, iffet ve namusun hulasa her türlü dünyevi ve uhrevi saadetin, vatanın mevcudiyeti ile kaim olduğunu ve vatanın kurtuluşunu yegane emel ve gaye edinenlerin, şu anki durum karşısında her türlü şahsi ve siyasi ihtiraslarını geriye atmaları gereklidir.

Bugün için yapacağımız en hayati mücadele vatanın kurtuluşu için olan mücadeledir. Vatanın menfaatini başka menfaatlere feda edenler, dünyanın en nefret edilecek mahluklarıdır. Bugün vatanın kurtuluşu ne türlü hareket etmeyi icap ediyorsa bütün millet o yolda hareket etmeli ve memleketi kimler kurtarabilecekse idareyi onlar ele almalıdır.” demektedir.

Sözünü sakınmaz bir yapıya sahip olan Şîrânî Efendi, Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı gibi ilmiye ve medrese muhalifi materyalistlerle kalemiyle mücadele etmiştir. Medreselere ve ilmiye sınıfına yapılan hücumları en önde göğüslemiştir. Yazdığı sert yazılar nedeniyle defalarca hapse girmiş, işkence görmüş, dergileri kapatılmıştır.¹⁵³⁸ Kısa bir süre *Ceride-i İlmiye*'nin yayın müdürlüğünü de üstlenen Şîrânî Efendi, Nakşibendi tarikatından Tokatlı Şeyh Mustafa Hâkî Efendi'ye bağlıydı.

Kendisi; II. Meşrutiyet döneminde yayımladığı 3 dergi ile yayın hayatında etkili bir isim olmasına rağmen, hakkında yapılmış bir araştırma yok derecesindedir.

¹⁵³⁷ Ahmed Şîrânî, “Kuvây-ı Milliye Hakkında Fikrimiz”, *İ'tisâm*, Say. 46, s. 513

¹⁵³⁸ Selahattin Tozlu, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir İlmiyeli: Ahmed Şirani Efendi”, *Türkiye Günlüğü*, Ankara, Kasım/Aralık 1997, Say. 48, s. 42-59

L. Müderris ve İstanbul Müftüsü; Bekir Haki (Yener) Efendi (1915)

Dağıstan'ın (Kafkasya) Karabağ eyaletinde 1882 tarihinde doğdu. Babası Molla Ahmed Efendi'de ilk tahsilini yaptıktan sonra, Karabağ ulemasından Seyyid Abdülaziz Efendi'de Molla Cami'ye kadar okudu. Van ve Tokat'ta bir müddet daha okuduktan sonra İstanbul'a geldi. Fatih dersiamlarından Muharrem Lütfi Efendi'nin halkasına dahil olarak 1912'de icazet aldı. 1913'te Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından yapılan imtihanı birincilikle kazanarak, Üsküp Darülmuallimini Fars Edebiyatı hocalığını kazandı ise de bu vazifesine gidemedi.¹⁵³⁹

Devam etmekte olduğu Medresetü'l-Kudat'ı, 5. derece hakimlik şahadetnamesi alarak bitirdi (1915).¹⁵⁴⁰ 1917'den 1923'e kadar Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye azalığı ve İstanbul Kadılığı katipliklerinde bulundu. 1923'te İbtida-i Dahil kısmı Feraiz müderrisliğine, 1924'te Sahn Medresesi *Belâğat-ı Arabiye* müderrisliğine getirildi. Medreselerin kapatılması üzerine İstanbul barosuna bağlı olarak 9 yıl avukatlık yaptı. 1939'dan 1949'a kadar İstanbul Müftülüğü müsevvidliği yaptı. Bu tarihte kendi isteği ile emekli oldu.¹⁵⁴¹

Bekir Hâki Efendi, 1954 tarihinde Eminönü Müftülüğü'ne atandı. 1960 ihtilalinde Ömer Nasuhi Bilmen Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilince önce vekaleten daha sonra da asaleten İstanbul Müftülüğüne getirildi. Dönemin İstanbul Valisi ile olan tartışması nedeniyle görevden alındı. Tartışmaya sebep olan hadise; Bekir Hâki Efendi'nin ve çağdaşı Osmanlı Ulemasının fikriyatını anlamak açısından önemli veriler içermektedir. Darbe döneminin askeri valisi General Refik Tulga ve iki yüksek rütbeli subay İstanbul Müftülüğüne gelerek Bekir Haki Efendi'yi ziyaret ederler. General, Hâki Efendi'ye dönerek:

- “*Hocam emir verin de ezan Türkçe okunsun*” der. Hâki Efendi;
- “*Biz burada kendi başımıza buyruk değiliz. Diyanet riyasetimiz var. Onlardan böyle bir emir almadıkça biz kendiliğimizden herhangi bir şey yapamayız*” der. Vali ise ısrarında devam eder:
- “*Siz pekala emir verirsiniz. Ben de emrediyorum ezan Türkçe okunsun.*” deyince, Hâki Efendi generalin yüzüne manalı bir şekilde bakarak:

¹⁵³⁹ Mahmut Kaya, “Bekir Hâki Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 361

¹⁵⁴⁰ *Ceride-i İlmiye*, C. 2, Say. 14, (Şaban 1333), s. 92-93 (Zileli Bekir Efendi olarak geçmektedir.)

¹⁵⁴¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 10

- “Oğlum ben bu yaştan sonra gavur olamam.” der, vali:
- “*Ezanı Türkçe okumak gavurluk mudur?*” diye ısrar edince, Hâki Efendi,
- “*Oğlum sen onu bilmezsin; o bizim sahamızdır, onu biz biliriz.*” der. Bunun üzerine vali, Hâki Efendi’yi makamından indirmekle tehdit eder. Hâki Efendi’nin verdiği cevap, Cumhuriyet döneminde hizmet eden Osmanlı ulemasının laik bir devlette hizmet etme amaçlarını gözler önüne sermektedir. Hâki Efendi:
- “*Oğlum anam beni bu makamda doğurmadı. Zaten bir hizmet edeceğimize inandığımız müddetçe burada kalırız. Aksi halde gideriz.*”¹⁵⁴²

Bu tartışmadan bir müddet sonra, Hâki Efendi görevden alındı. Talebelerinden İbrahim Elmalı Diyanet İşleri Başkanı olunca, iade-i itibar olarak 1965 tarihinde yeniden İstanbul Müftülüğü’ne vekaleten atandı. 1972’ye kadar İstanbul merkez vaizliğine devam etti. 1975 yılında 93 yaşında iken vefat etti. Kabri Edirnekapı Kabristanı’ndadır.

Okuduğu her şeyi hafızasında tutabilmesi ile meşhur olan Hâki Efendi, bu duruma hayret edenlere, “*Ezberlemek için değil, okuduğumu haz duyarak okuyorum. O da hafızama nakşediliyor...*” cevabını vermekteydi. Hadis ilminde otorite sayılan Hâki Efendi, başından bir iki kelimesi okunan hadis-i şerifleri sonuna kadar rivayeti ile okur ve hakkında ayrıntılı bilgi verirdi.¹⁵⁴³

Bekir Hâki Efendi, talebe yetiştirmeye ağırlık verip herhangi bir yazılı eser bırakmayı tercih etmemiştir. *Elsine-i selâse*’de (Türkçe, Arapça, Farsça), şiir yazabilecek kadar bilgisi olduğu bilinmektedir. Müftülüğü döneminde; makamında hadis dersleri, Laleli Camii’nde tefsir dersleri verirdi. Derslerine 5-6 kitaptan çalışır ve hazırlıklı gelirdi.

Mütevazi bir kişiliğe sahip olan Hâki Efendi, kendisinin falına bakmak isteyen bir kadına fal baktırmış ve iki pazar alışverişi görmeye yetecek bahşiş vermiştir. Kendisine, fal baktırmanın caiz olup olmadığını soran arkadaşlarına, “*Susun! Benim*

¹⁵⁴² Eyüp Sait Tokatlı, “Bekir Hâki Hoca Efendi”, *Tohum Aylık Kültür ve Fikir Dergisi*, Mayıs 1975, Say. 87, s. 38

¹⁵⁴³ Nurgül Dere, “Kafkasya’dan İstanbul’a Bir İlim Yolcusu Bekir Hâki Yener (1882-1975)”, *Din ve Hayat*, Şubat 2015, Say. 24, s. 94-95

fala ihtiyacım yok, ne yapsın fukara? Onun paraya ihtiyacı var.” cevabını verdiği rivayet edilir.¹⁵⁴⁴

M. Müfessir; Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi (1923)

1889 tarihinde Hısn-ı Mansûr'da (Adıyaman) doğdu. Babası, aşçı Memiş efendidir. İbtidai ve Rüşdiyeyi memleketinde okuduktan sonra Antep'te bir müddet tahsil gördü. Ardından İstanbul'a gelerek Medresetü'l-Vâizin'de iki yıl tahsil gördü. 1912-1913 eğitim döneminin başında, Mekteb- Kudat giriş imtihanını kazananlar listesinde ismi görülmektedir.¹⁵⁴⁵

Her ne kadar kendisi ile alakalı maddede; mezuniyetinden sonra birinci dünya savaşına katıldığı belirtilse de araştırmalarımız savaş nedeniyle tahsilini yarım bıraktığını göstermektedir. I. Dünya Savaşı'nda, Çanakkale, Makedonya ve Bağdat cephelerinde savaşmıştır. Bağdat cephesinde İngilizlere esir düşmüş ve iki yıl sonraki esir takasında İstanbul'a dönmüştür.¹⁵⁴⁶ Esaretten dönüşünden sonra, 1922-1923 eğitim döneminin ortalarında, 3. Derece hakimlik şahadetnamesini kazandığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁴⁷ Şahadetnamesi, 9 Temmuz 1922 (14 Zilkade 1340) tarihlidir. Bu yüzden 1922 mezunları arasında ismi geçmemektedir. Muhtemelen ismi 1923 mezunları arasına kaydedilmiş olmalıdır.

Aynı tarihlerde Bulgaristan Medresetü'n-Nüvvab'ının ilk müdürü Feyzullah Efendi'den gelen teklif üzerine Şumnu'ya geçmiştir. 1937 yılına kadar bu kurumda Arapça, Farsça, mecelle, ferâiz, ahkam-ı evkâf gibi derslere girmiştir. Derslerden, ihtiyaç bulunan hemen hemen tüm derslere girdiği anlaşılmaktadır. Ahmet Davudoğlu, Osman Keskiöğlü gibi bazı zevat, talebeleri arasındadır.¹⁵⁴⁸

1939 yılında Sofya'ya giderek Sofya Müftülüğünü üstlendi. Ailesi 1950 tarihinde zorunlu göçe tabi tutularak Türkiye'ye göç ettiği halde, hizmetlerin

¹⁵⁴⁴ Nurgül Dere, *Ulema, Seküler Düzen Alim Olmak*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014'ten aktaran http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=4151&ctgr_id=98, (Erişim Tarihi: 15.11.2011)

¹⁵⁴⁵ *Beyanü'l-Hak*, C. 7, Say. 164, s. 2903, 9 Recep 1330 (24 Haziran 1912)

¹⁵⁴⁶ Ahmet İnan, "Mustafa Hayri Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 302

¹⁵⁴⁷ Ahmet İnan, *Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi ve Tefsiri: el-Muktataf fi't-Tefsîr*, İlahiyat Yayınları, 2003, s. 230

¹⁵⁴⁸ Basri Alan, *Mustafa Hayri Efendi ve el-Muktataf min Uyûnit-Tefâsir Adlı Tefsîri*, Dicle Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Diyarbakır, 2018, s. 7

aksamaması için vazifesine devam etti. 43 yıl boyunca Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığın her türlü (bürokrasi, eğitim, hukuk) sorunu ile meşgul olan Hayri Efendi 1965 yılında Türkiye'deki ailesinin yanına geldi. 1970 senesinde vefat eden Mustafa Hayri Efendi'nin kabri, Topkapı'daki Eski Kozlu Mezarlığı'ndadır.

Mustafa Hayri Efendi; Bulgaristan'da vazifeli olduğu dönemde yazdığı *el-Muktataf min Uyûni't-Tefâsîr* isimli eserini, Türkiye'ye göç ederken birtakım sıkıntılara rağmen sonradan getirtebilmiştir. Vefatından sonra vasiyeti üzerine bastırılmak istenmiş ve Muhammed Ali es-Sâbûnî tarafından 3000 sayfalık el yazıları tahkik edilerek¹⁵⁴⁹ 1996 yılında neşredilmiştir.¹⁵⁵⁰ Eser, son dönem Osmanlı uleması tarafından yazılmış tek Arapça tefsir olma özelliği ile dikkat çekmektedir.

Eserin öne çıkan özellikleri şunlardır.

- a) Tefsirde rivayet ve dirayet usulünün her ikisi de kullanılmıştır.
- b) Okuyucuyu dilbilgisi (sarf ve nahiv) konularıyla yormamak için gerektiği kadar değinilmiş, akıcı bir üslup tercih edilmiştir.
- c) Eserde, kullanılan kaynaklar rumuzla gösterilmiştir.
- d) Fıkhi konularda Hanefî mezhebinin, itikadi konularda Ehl-i Sünnet'in görüşleri tercih edilmiştir. Gerekli yerlerde, Mutezile ve diğer mezhep ulemasının görüşlerine cevap verilmiştir.
- e) Soru ve cevap yönteminin kullanıldığı yerler olmuştur.
- f) Kıraat farklılıklarının, ayetlerin anlamlarına olan tesirleri izah edilmiştir.¹⁵⁵¹

¹⁵⁴⁹ İsmail Cambazov, "Sofya'da Yazılan Kur'an Tefsiri", *Altınoluk*, Say. 191, Ocak 2002, s. 48

¹⁵⁵⁰ Mustafa el-Hisnû'l-Mansûrî, *el-Muktataf min Uyûni't-Tefâsîr*, (Tahkik: Muhammed Ali es-Sâbûnî), Dâru'l-Kalem, Dimaşk-Beyrut, 1996

¹⁵⁵¹ Basri Alan, *a.g.t.*, s. 98

N. Müderris ve Nakşibendi Şeyhi; Süleyman Hilmi (Tunahan) Efendi (1923)

Hacı Ahmed Paşa Medresesi müderrislerinden Hocasade Silistrelî Osman Fevzi Efendi'nin oğludur. 1888 yılında, günümüzde Bulgaristan sınırlarında kalmış bulunan Silistre'nin Hezargrad kasabasının Ferhatlar köyünde dünyaya geldi. İlk tahsilini memleketinde Satırlı Medresesi'nde yapan Silistrelî Süleyman Efendi, 1902 senesinde Silistre Rüşdiyesinden mezun oldu.

Daha sonra İstanbul'a gelerek Fatih Camii dersiamlarından Bafralı Ahmed Hamdi Efendi'nin ders halkasına dahil oldu. 1913'te kendisinden icazet aldı. Daru'l-Hılafeti'l-Aliyye medreselerinin âlî kısmından da 1916 yılında mezun oldu. 1916'nın eylül ayında girdiği Medresetü'l-Mütehassısın'den (Yüksek İhtisas Medresesi), tefsir ve hadis bölümünü bitirerek 1919'da mezun olmuştur. Bu medresede iken 1918 yılında dersiamlık imtihanını kazanarak Fatih Camii dersiamlarından olma hakkını kazanmıştır.¹⁵⁵²

Muhtemelen sınavsız olarak 1919 yılında girdiği Medresetü'l-Kudat'tan (İstanbul dersiamlarının sınavsız giriş hakkı bulunmaktadır.), 1923 yılında mezun olduğu düşünülmektedir. Medresetü'l-Kudat'ın 70 eğitim öğretim dönemi boyunca verdiği mezunların listelerine ulaşılmış olmakla birlikte 1919 ve 1923 senelerinin mezunları tespit edilememiştir. Kendisinin 1919'da 1. sınıf ve 1920'de 2. sınıf talebelerinin listelerinde ismi bulunmaktadır.¹⁵⁵³ Yine kendisinin, Medresetü'l-Kudat mezunlarından olduğunu ifade ettiği bir dilekçesi de mevcuttur.¹⁵⁵⁴ Medreseye ait evrakın tamamen kaybolmuş bulunması, özel arşivlerden ve meşihat arşivi defterlerinden yararlanmayı gerekli kılmış ancak 1923 yılına ait herhangi bir evraka ulaşmak mümkün olmamıştır. Şer'î mahkemelerin Adliye Nezareti'ne devredildiği dönemde, Meşihatteki bağlı olduğu birimin evrakının bir kısmının da Adliye Nezareti'ne gönderilmiş olması ihtimal dahilindedir. İlgili evrakın, Adliye Nezareti'nin yanan arşivi ile beraber yok olmuş olabileceği düşünülmektedir.

¹⁵⁵² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 447

¹⁵⁵³ EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri (Recep 1338), 1. Sınıf Medhal-i İlm-i Hukuk İmtihan Cetveli; Çamlıca Araştırma Arşivi, (Recep 1338), 1. Sınıf Kanun-ı Ceza İmtihan Cetveli; EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, (1339 Şaban), 2. Sınıf Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli

¹⁵⁵⁴ Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Silistre'li Süleyman Hilmi Tunahan*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997, s. 59 (31.5.1948 tarihli ve 3409 sayılı DİB'e yazılmış dilekçe sureti)

Medresetü'l-Kudat'ın pek çok talebesi gibi Süleyman Hilmi Efendi de yüksek tahsili devam ederken ders vermeye başladı. Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi tarafından tesis edilen, Daru'l-Hılafeti'l-Aliye Medreselerinin İbtidai bölümünde Türkçe ve Arapça derslerine girdi. Medreselerin kapatılması üzerine müderris arkadaşları ile beraber “*fahri*” olarak ders verebileceklerini belirten bir dilekçe yazdılarsa da bu talep, Ankara tarafından reddedildi. Din eğitiminin; *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* kullanılarak kısıtlandığı bu dönemde, Çatalca'da kiraladığı bir çiftlikte ders okutmaya devam etti. Takiplerin fazlaşması üzerine, evinde iki kızını okutarak günümüzdeki kız talebelerinin medrese usulü eğitimlerinin temelini bu dönemde attı.¹⁵⁵⁵ Bütün Türkiye'de sadece 9 kuran kursunun bırakıldığı 1930'lu yıllarda, verilen mücadelenin ne kadar büyük olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁵⁶

Süleyman Hilmi Efendi; 1937 yılında dersiamların vaizlik yapma hakkı geri verilince Doğancılar, Aziz Mahmud Hüdâî, Süleymaniye, Sultan Ahmed ve Beyazıt Camilerinde vaaz etmeye başladı. Fırsat buldukça cami odalarında ve evlerin bodrum katlarında ders vermeye devam etti. 1939'da Emniyet Müdürlüğü tarafından alıkonularak nezarethanede 3 gün işkenceye tabi tutuldu. 1943'te vaizlik yetkisi içişleri bakanlığı tarafından iptal edildi. 1944'te tekrar nezarethaneye götürülüp “*tabutluk*” tabir edilen hücrede 8 gün işkence gördü. Sürekli takip ve baskı ile ders vermesi ve vaaz etmesi önlenmeye çalışılan Süleyman Hilmi Efendi'nin, işkence ve idamla yargılanma gibi sıkıntılara 1957'de de maruz kaldığı görülmektedir.¹⁵⁵⁷

1949 yılında, çok partili yeni dönemin rekabetçi ortamında, kuran kurslarına sınırlı da olsa müsaade edilince Süleyman Hilmi Efendi'nin tedrisata hız verdiği görülmektedir. İlk olarak Üsküdar'daki evinde 25 talebe ile başlayan yatılı kuran kursu hizmetleri, çeşitli baskılara rağmen yayılarak devam etti. 1952'de Aziz Mahmud Hüdâî Dergâhının çilehanesinde ilk resmi kuran kursunun açıldığı bilinmektedir. Ancak bu dönemde -Demokrat Parti iktidarı dönemi- Süleyman Hilmi Efendi'nin rahat bırakıldığı düşünülse de bunun yanlış olduğu görülmektedir. 1957 yılında 69 yaşındayken Kütahya Emniyet Müdürlüğü tarafından tutuklanarak işkence altında sorgulanmış, idamla yargılanmış ve Kütahya Hapishanesi'nde 2 ay müddetince

¹⁵⁵⁵ Reşat Öngören, “Tunahan, Süleyman Hilmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 375

¹⁵⁵⁶ A. Hamdi Akseki, “Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Rapor”, *Sebilürreşad*, 1951, C. 5, Say. 101, s. 5

¹⁵⁵⁷ Reşat Öngören, “Tunahan, Süleyman Hilmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 375

“*misafir*” edilmiştir. Beraatle sonuçlanan yargılamanın, Süleyman Hilmi Efendi’yi yıldırım için tasarlandığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁵⁸

Süleyman Hilmi Efendi; ders halkalarında ve cami kürsülerinde devam ettirdiği dini eğitim verme mücadelesini, 1959’daki vefatına kadar sürdürmüştür. Naaşı; Fatih dersiamlarından olması sebebiyle Fatih Camii haziresine defnedilmesi gerekirken, zamanın idaresinin müsaade etmemesi sebebiyle Karacaahmet kabristanına defnedilmiştir.¹⁵⁵⁹

Tasavvufta; Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Selahaddin Sâkib Hazretlerine¹⁵⁶⁰ intisap eden Süleyman Hilmi Efendi, talebelerine İmam-ı Rabbani Hazretleri’nin “*Mektûbât*”ını¹⁵⁶¹ okutmuş ve tavsiye etmiştir. Yazmış olduğu tek eser “*Kuran Harf ve Harekeleri: Kur’ân-ı Kerîmi En Kısa Zamanda Okumağı Öğreten Yepyeni Bir Tertip ve Usul*” isimli elif cüzüdür. Kitap yazmak yerine, yazılmış eserleri okuyacak nesiller yetiştirmeyi tercih ettiğini belirtmiştir.

İttihatçıların; medreseleri Maarif Nezareti’ne bağlayarak kontrollerine almak istemeleri, aynı şekilde cumhuriyet döneminde medreselerin, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanarak kapatılması gibi tecrübeler, Süleyman Efendi’nin dini eğitim hususunda mevcut idareye güvenmemesine sebep olmuştur. Nitekim ders verdiği İbtidai medrese, İmam Hatip mektebine çevrilip Milli Eğitim’e bağlanınca öğretmenlikten istifa etmiştir. Süleyman Hilmi Efendi, İmam Hatip okullarının Milli Eğitim Bakanlığı yerine Diyanete bağlı olarak hizmet vermesini istemekteydi. Talebelerini, Diyanete bağlı kuran kursları ile vaizlik ve müftülük kadrolarında vazife almaları için imtihanlara gönderdiği de bilinmektedir.¹⁵⁶²

Günümüzde; yetiştirdiği talebeler tarafından kurulan -yurtiçi ve yurtdışı- binlerce müessesede, Kuran ve din eğitimi faaliyeti devam ettirilmektedir. Medrese usulü tedrisatın devam ettiği bu kurumlarda, okula giden ve gitmeyerek sadece dini eğitim almak isteyen talebelere Kuran-ı kerim ve temel dini bilgilerden sonra medrese müfredatı okutulmaktadır. Seneler içerisinde belli seviyede ilerleme kaydeden öğrencilere; Sahn medreseleri müfredatından olan Molla Cami (İlm-i Nahiv), Kudûrî

¹⁵⁵⁸ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s. 82

¹⁵⁵⁹ Reşat Öngören, “Tunahan, Süleyman Hilmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 375

¹⁵⁶⁰ Necdet Tosun, “Selâhaddin Sâkib”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK- C. 2, s. 492

¹⁵⁶¹ Hamid Algar, *Mektûbât*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 11

¹⁵⁶² Reşat Öngören, “Tunahan, Süleyman Hilmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 375

ve Dürer (İlm-i Fıkıh), Şerh-i Akaid (İlm-i Kelam), Menâr (İlm-i Usul-ı Fıkıh), Şemsiye (İlm-i Mantık) ve Alâka (İlm-i Beyan) kitaplarının okutulduğu bilinmektedir. Süleyman Hilmi Efendi; Osmanlı'nın son döneminde, kendi hocaları tarafından *Daru'l-Hılafeti'l-Aliye Medreseleri* ile hedeflenen bir projeyi, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirebilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı hukuk / fıkıh eğitimi tarihinin ve İslam-Osmanlı medrese tarihinin son 70 yılına damga vuran Medresetü'l-Kudat'ın tarihçesi, hukuk tarihi, yüksek din eğitimi tarihi ve yakınçağ Türk tarihi açısından önem arz etmektedir. Hukuk tarihçiliği açısından; okulun ve mezunlarının hukuk eğitimine ve adliye teşkilatına olan katkıları önemlidir. Okulun tarihi; hukuk ve hukuk eğitimi tarihçiliği için zengin malzeme içermektedir. İlahiyat fakülteleri için; okulun klasik medrese düzenine getirdiği yenilikler, yüksek dini eğitim tarihçiliği ve medrese tarihçiliği alanlarında önemli veriler sunmaktadır. Tarih bölümleri için; okulun yaklaşık 70 yıllık serüveni ve yetiştirdiği şahsiyetlerin günümüze kadar süren tesirlerinin araştırılması önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin önemli dönüşüm aşamalarından biri olan “*Tanzimat Dönemi*”nin özellikle hukukçular tarafından incelenmesi gereklidir. Cumhuriyet devri hukuk sisteminin temelleri o dönemde oluşmaya başlamıştır. Tanzimat döneminde, şer’î hukuk sistemi tabii olarak tamamen değiştirilmemiştir. Yapılan değişiklikler, şer’î hukukun kodifikasyonu ve mahkemelerdeki yargı sürecinin ıslahına yönelik olmuştur. Diğer taraftan ülkedeki gayrimüslim unsurları da çatısı altına alabilecek, müslim ve gayrimüslim eşitliğini sağlayabilecek, yeni kanunların “*resepsiyon*” yolu ile kabul edilmesine çalışılmıştır. Böylece; gayrimüslimlerin hakları bahane edilerek yapılan yabancı müdahalesinin ve bağımsızlığa zarar veren kapitülasyonların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yeni kanunlar ile yargıdaki gayrimüslim ayrıcalıkları sınırlandırılmak istenmiştir.

Şer’î mahkemeler olsun yeni kurulan nizamî mahkemeler olsun yargı teşkilatı; hâkim kadrolarının büyük bir çoğunluğunu, imparatorluğun son dönemine kadar, kadılık müessesesinden dolayısıyla medreselerden almaya devam ettiler. Tanzimat devri şeyhülislamı Meşrebzade Arif Efendi tüm bu yargı teşkilatının ihtiyacı olan hâkimlik müessesesini düzene sokmak için önemli reformlara imza attı. Meşihat’te oluşturduğu bir meclis ile kadıları beş sınıf olarak derecelendirdi. Kadılık mesleğine girecek olanların Sakk-ı Şer’î ve Ferâiz ilminde ihtisas kazanmalarını temin için Muallimhane-i Nüvvab’ı (Medresetü'l-Kudat'ın ilk adı) tesis etti.

Tanzimat sonrası idare hukuku ile ceza hukuku alanlarındaki romanize çalışmaları devam ederken, yargılama (*muhakeme*) ve hâkimlik müessesesi de değişime uğradı. Bu dönemde; mahkemelerdeki tek hâkimli düzen, yerini çok hâkimli

mahkemelere devretmeye başladı. Aynı zamanda medreselerin aleyhine olarak mekteplere yatırım yapılan bir dönemdir. Bu gelişmelerin yaşandığı devrede medreselerdeki fıkıh eğitimi de kendini yeni şartlara uydurma hususunda bir gayret içine girmiştir. İncelediğimiz Medresetü'l-Kudat'ın eğitim sistemi, yeni arayışa örneklik etmiştir. Personel listelerine ulaştığımız dönemlerde, kurumun müderris kadrosu yıldızlar geçidi gibidir. Alanlarında parmakla gösterilen zevatın, kurumda istihdam edilebilmeleri okulun prestijini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Yaptığımız çalışma neticesinde; sırasıyla Muallimhane-i Nüvvab, Mekteb-i Nüvvab, Mekteb-i Kudat ve Medresetü'l-Kudat isimlerini alan okulun, İslam ve Osmanlı medrese fıkıh/hukuk eğitimine getirdiği yeniliklerin şunlar olduğu tespit edilmiştir.

Medrese eğitiminin özünü; ezberleme, okuma ve tartışma oluşturmaktaydı. Arapça metinlerin (*ibare*) yanlışsız okunması için gerekli olan bilginin, müderrisin sözlü aktarımı ile mümkün olması, yazmanın rolünü arka plana itmişti. Muallimhane-i Nüvvab, Türkçe yazmayı müfredatının merkezine koymuş bulunmaktaydı. Bu medrese aleminde bir yenilikti. Müderrisler tarafından okutulan fıkıh/hukuk probleminin zabıtları, müdürler veya yardımcıları tarafından mahkeme prosedürüne uygun şekilde yazdırılıyordu. Sonrasında bu tutanaklar müderrislerin kontrolünden geçiriliyordu. Hukuki belgelerin terminolojisini, yazım stilini ve yasal belgeleri hazırlamayı öğretmek Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluş amaçlarından birisi idi. Fıkıh kitaplarındaki meselelerin talebeye dava zaptı gibi Türkçe olarak kaleme aldırılması, bunların mahkeme şeklinde tatbikatının yaptırılması ve sonucun şer'î bir sened (*i'lâm*) ile kayıt altına aldırılması, medreselerdeki fıkıh tedrisatında daha önce uygulanmamış bir usuldür. Bu usul kendilerine, daha ziyade mahkemelerdeki katiplikleri döneminde öğretiliyordu. Muallimhane-i Nüvvab bu işleyiş ile fıkıh tedrisatına teorik değil pratik bir yenilik getirmiştir. Arapça olan fıkıh eğitiminin tatbikatının Türkçe olarak yaptırılması, medreselerdeki fıkıh eğitiminin güncel mahkeme uygulamalarına adaptasyonunu sağlamıştır.

İlk defa olarak medreselerde, şer'î hukuk eğitimi verilen bir kurumda, Tanzimat sonrası uygulamaya konan yabancı menşeli bazı kanunlar ders olarak okutulmuştur.

Klasik medrese sisteminde talebenin bir üst seviyeye geçebilmesi, kitap bitirmeye bağlıdır. İncelediğimiz kurumda ise sınıf sistemine geçildiği, sene sonu

imtihanları ile o senenin geri dönüşünün alınarak talebenin bir üst seviyeye yükseldiği görülmüştür. Bu hususlar mektepleşme olgusunun ilk andan itibaren oluşmaya başladığını göstermektedir. Muallimhane-i Nüvvab (Medresetü'l-Kudat) sene sonu imtihanlarının düzenlenmesi hususunda İslam ve Osmanlı medrese tarihinde bir ilktir. Eğitim faaliyetinin devam ettiği 70 dönem boyunca her eğitim öğretim döneminin sonunda yapılacak olan mezuniyet (*hurûç*) imtihanları, yönetmeliklerle düzenlenmiştir.

Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluşuyla, *Zâdegân-ı İlmiye* tabir edilen ulema çocuklarının beşikte başlayan kayırılmalarına bir son verilmiştir. Müracaat eden ulema çocuklarının, *Şerh-i Akâid*'e kadar ders okumuş olmaları istenmiştir ki; en az on yıllık bir medrese tahsili gerektirmektedir. 1884'ten sonra, bu grubun imtihansız kayıt hakkı da tamamen iptal edilmiştir.

Muallimhane-i Nüvvab dönemine ait ulaştığımız bir icazetnamede, klasik medrese usulüne uygun olarak hocaların ve derslerin isimlerinin yer almadığı görülmüştür. İcazetnamede, sadece Meclis-i İntihab-ı Hükkâm-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) ve üyelerinin mühürleri bulunmaktadır. Yani ilk defa olarak bir âlimin değil bir kurulun icazet verdiği görülmektedir. İcazetin bu şekilde düzenlenmiş olması; okulun, klasik medrese geleneğindeki müderris merkezli usulden kurum merkezli yapıya geçtiğinin bir göstergesidir.

Yeni yapılan Medresetü'l-Kudat binasında, medrese mimarisi ile özdeşleşebilecek kubbe ve avlulu dikdörtgen plan gibi unsurlar bulunmamaktadır. Kendi döneminde yapılan diğer mekteplerin planlarına uyum göstermektedir. Okul, kullanım pratikleri noktasında da klasik medrese formatında bir dönüm noktasıdır. İçerisinde beş derslane, imtihan salonu, yemekhane, teneffüşhane, idarecilere ait odalar bulunmaktadır.

Ulaştığımız bu sonuçlar; okulun ilk kuruluşundan itibaren medrese eğitim sistemine yeni bir dinamizm getirdiğini göstermektedir. Bu husus medrese aleminin gözünden kaçmamış olacak ki, 20-30 öğrencinin seçilebileceği kayıt/kabul imtihanlarına yüzlerce talebe müracaat etmiştir. Kaliteden ödün vermemeye çalışan okul, kapatılışına kadar çekim merkezi olma özelliğini muhafaza etmiştir.

Ulaştığımız; okul giriş imtihan kağıtlarında dikkat çeken hususlar şunlardır: Sorularda; talebenin bilgiyi, teoriden pratiğe aktarıp aktaramadığı ölçülmeye

çalışılmıştır. Soruların; bilgiden ziyade, uygulamaya ve mantık yürütmeye yönelik kabiliyeti ölçmeye odaklandığı görülmektedir. Soruların zorluk derecesi; Medresetü'l-Kudat'ın almak istediği talebelerin ilmi seviyelerinin, 8 ilim dalının her birinde (Sarf, Nahiv, Vaz', Mantık, Meânî, Beyân, Usûl-ı Fıkıh ve Kelam) yüksek ihtisas sahibi olmalarını gerektirecek niteliktedir. Giriş imtihanını kazanlara yapılan ikinci imtihan, Fünûn-ı Sâire (Tarih, Coğrafya ve Matematik) imtihanıdır. Bu imtihanda soruların, Rüştiye seviyesinde tutulduğu görülmektedir. İlm-i Feraiz (miras taksimi) dersi açısından önemli olduğu için kesirler ile alakalı sorulara ağırlık verilmiştir.

Okulda; iki uygulama dikkat çekmektedir. Giriş imtihanlarında talebeye verilen imtihan kağıtları, cevaplandıktan sonra toplanmaktadır. Kağıtların kime ait olduğunun, not verecek müderrisler tarafından bilinmemesi için yardımcı personel tarafından isim bölümleri kesilip numara verilmektedir. Her isme verilen numara, ayrı bir deftere işlenmektedir. Bir zarf içine konulan cevaplar sadece numaraları ile müderrisin önüne gitmektedir. Müderrisin imtihan kağıdını okurken kime ait olduğunu bilmemesi, hakka riayet hususunda önemlidir.

Diğer ilgi çekici ayrıntı ise; bir müderrisin dersinden bir sınıf topluca istifade edemediklerini ifade ederler ise, o müderris değiştirilmektedir. Şöyle ki; talebeler, dersinden istifade edemediklerini iddia ettikleri hocanın dersine toplu olarak girmemeyi tercih ederlerse, o hoca idare tarafından görevinden alınmaktadır. Bu uygulama kadim medrese geleneğinin bir devamıdır. Medreselerdeki hocalar, dersiam dahi olsalar, talebeyi kendi kabiliyetleri ile toparlamak zorundaydılar. Aldıkları icazetler ve tayin olundukları medreseler, etraflarına talebe toplamalarına yetmemekteydi. Talebe, sadece istifade edebildiği hocadan ders alma hakkına sahipti. Medresetü'l-Kudat'taki bu uygulamayla; talebenin, -sadece diploma sahibi olduğu için ders verme hakkı kazanmış- yetersiz hocalardan ders almak zorunda kalmasının önüne geçilmiştir.

Medresetü'l-Kudat'ın, çağdaşı olan Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye gibi kurumlarla olan bağlantıları da dikkat çekicidir. Her iki kurumda ders veren hocalar kendisinde ders verdiği gibi, pek çok Medresetü'l-Kudat müderris ve mezununun da bu kurumlarda ders verdikleri görülmektedir. Bu durum; Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye'de, eski hukuk düzenine ve medrese sistematğine aşina hukukçuların

yetişmesine vesile olduğu gibi Mekteb-i Kudat talebesinin de çok kıymetli hocalardan ders almalarına olanak sağlamıştır.

Tanzimat döneminde kurulan yeni eğitim kurumları ile başlayan değişim süreci; geri dönüşü mümkün olmayan bir şekilde büründüğünde, bazı müesseseler ortadan kalktı. Yeniçerilik ve ayanlığın gücünü kaybettiği bu dönemde ilmiye sınıfı, idari ve ekonomik gücünü kaybetmiş bir halde de olsa ayakta kalabildi. Ulemanın kurumsal olarak varlığını sürdürebilmesinde, 70 eğitim öğretim dönemi boyunca şer'î ve nizamî mahkemelere hâkim yetiştiren Muallimhane-i Nüvvab'ın katkısı büyük oldu. Ortaylı'ya göre bu kurum sayesinde ulema, imparatorluğun adli hayatındaki görevini elinde tutmayı başardı. Hatta Cumhuriyet sonrası Medeni Kanun'un kabulü ile oluşturulan yeni hukuk düzeninde, önemli hâkimlik ve temyiz azalıklarının bile bu kurum mezunlarından çıktığı görülmektedir. Hukuk düzeninin ve adli teşkilatın belli bir esasa bağlanmasında bu kurum mezunlarının önemli katkısı olmuştur.

1855 tarihinde yapılan düzenlemelerle, taşradan/çevreden gelen ulemanın idari mekanizmada yer alması kolaylaştırılmaya çalışıldı. Hâkimliğin belli zümrelerin (ulema ailelerinin) tekelinden kurtarılması ve liyakatin belirleyici olması için oluşturulan Muallimhane-i Nüvvab, bu hususta bir dönüm noktasıdır. Kurum; çevreden gelen ulema ile merkezdeki (az sayıda) zadegân-ı ilmiye tabir edilen merkez ulemasının beraber eğitim gördükleri bir kurumdur. Muallimhane-i Nüvvab, çevre ulemasının adliye teşkilatında kadı olarak hizmet vermesi ve idarenin etkin bir parçası olması yönünden önemlidir.

Ulaşabildiğimiz mezun listelerine göre okul, 70 eğitim öğretim döneminin - 1879 dönemi hariç- tamamında mezun vermiştir. Toplam 1112 olan mezun adedine, tam listelerini tespit edemediğimiz 1919 ve 1923 mezunları dahil değildir. (Bu iki senede, farklı kaynaklardan mezun olduğunu tespit edebildiğimiz 6 kişi mevcuttur.) Ortalama her yıl 15 ila 20 arası mezun veren kurum, Medresetü'l-Kudat döneminde ortalama mezun rakamını 30'un üzerine çıkartmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte talebelerin cephelere sevk edildiği ve mezun ortalamasının sert bir şekilde düştüğü görülmektedir.

Kurumdan mezun olan talebelerin, %29'unun 3. derece, %48'inin 4. derece, %22'sinin de 5. derece hakim olarak mezun oldukları anlaşılmaktadır. En düşük derece olan 5. derece hakimlik ile mezuniyet oranı, kurumun ilk yıllarında %37

civarında iken son 20 yılda %19 civarına düşmüştür. Bu husus; istenen verimin zamanla alındığını ve eğitimin belli bir sisteme oturtulduğunu göstermektedir.

Okul mezunlarının, %80'inden fazlasının, tüm dönemlerde şer'î mahkemelerde kadı ve naipliği tercih ettiği tespit edilmiştir. Nizami Mahkemelerde istihdam edilen mezunların oranı, ilk 30 yılda %10'a yakınken ikinci 30 yılda yarı yarıya düşmüştür. Mezun sayısının neredeyse iki katına çıktığı bu dönemde, nizami mahkemeleri tercih eden mezun sayısının yarı yarıya düşmüş olması, Mekteb-i Hukuk mezunlarının da nizami mahkemelerdeki kadrolara yeterli gelmeye başladığını düşündürmektedir. İkinci 30 yıllık dönemde, Şeyhülislamlığa bağlı bürolarda görevlendirilen ve medreselerde müderrisliği tercih eden mezun oranının arttığı anlaşılmaktadır. Medrese ıslahatının (Dâru'l-Hılafeti'l-Aliye Medreseleri), bu hususta teşvik edici olduğu düşünülebilir.

Okul mezunlarından; babalarının mesleklerini tespit edebildiğimiz 313 kişinin, %64'ünü ilmiye sınıfı oluşturmaktadır. Bu grubun (ilmiyenin) sadece dörtte birini, mahkeme personelinin evlatlarının oluşturması dikkat çekicidir. Kadılığın sıkıntılı durumlarını yaşayarak gören personelin, evlatlarını kadılık mesleğine yönlendirmemiş olduğu düşünülebilir. Mezunların neredeyse dörtte birini (%23), esnaf, tüccar ve çiftçi sınıfının evlatları oluşturmaktadır. Bu kesimin; çocuklarına kendi mesleklerini öğretebilme imkanı varken, yüksek fıkıh/hukuk eğitimi aldırması, 19. Yüzyıl medrese eğitiminin, toplumun değişik katmanlarında itibarını koruduğunu göstermektedir.

Okula giriş imtihanlarını kazanarak, kurumdan mezun olabilmek zorlu bir süreçtir. Genellikle 400 ve üzeri talebenin giriş imtihanına girdiği ve sadece 20-30 talebenin kaydedildiği düşünüldüğünde, bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Böyle bir okuldan mezun olabilmiş talebelerin memleketleri, İmparatorluk şehirlerindeki ilmi canlılığın oranı hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadır. 1080 talebenin memleketleri üzerine yaptığımız araştırma, ilginç veriler sunmaktadır.

Verilere göre 2 bölge; Medresetü'l-Kudat'a talebe gönderebilme hususunda, diğer bölgelere orantısız fark atmıştır. Şöyle ki; Doğu Karadeniz bölgesi şehirlerinin (Buraya Batum ve Ahıska da dahil edilmiştir.) imparatorluğun en çok medrese ağının bulunduğu İstanbul'u üçe katladığı görülmektedir. Anadolu'nun diğer illerinin,

kurumdan talebe mezun edebilme ortalaması 6,8 iken, Doğu Karadeniz şehirlerinde bu oran ortalama 25 talebe olarak tespit edilmiştir.

Aynı şekilde, Balkan ülkelerinden gelip Medresetü'l-Kudat'tan mezun olmayı başarabilen her 10 talebeden yaklaşık 7'si Arnavutluk'tan gelmiştir. Daha dikkat çekici olan ise Arnavutluk'tan gelip mezun olan 200 talebenin 173'ü tek başına Ergiri kasabasındandır. Ergiri, okuldan hemen hemen her yıl mezun verdirerek İmparatorluğun hiçbir şehrinin ulaşamadığı bir rekora imza atmıştır. İstanbul'un 70 talebe mezun verdirebildiği okuldan, İmparatorluğun uzak bir köşesindeki Ergiri kasabasının 173 talebe mezun çıkarabilmesi, üzerinde durulması ve araştırılması gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Son yüzyıl, ulemanın vazife alanlarının ve gelir kaynaklarının daraldığı bir dönemdir. Aynı zamanda; yeni hizmet alanlarının açıldığı, kendini yetiştirebilen, gelişmelere ayak uydurabilmiş ulemanın önemli hizmetler üstlendikleri bir asır olmuştur. Cumhuriyete intikal eden bu hukukçu zümre, üzerlerinde taşıdıkları “ulema” kimliğini cumhuriyet ilan edildiği gün üzerlerinden çıkarmamışlardır. Tabii olan budur. İki devri de yaşayan medrese mezunu hukukçuların/ulemanın, cumhuriyet ilan edildiği gün davranış değiştireceklerini düşünmek doğal değildir. Müderris veya din âlimi vasıflarını, Cumhuriyet devrinde de muhafaza ederek yeni kurulan veya kurdukları müesseselerde hizmetlerine devam etmişlerdir.

Medresetü'l-Kudat personeli ve mezunları; Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki ıslahat yanlısı hareketlere büyük oranda destek vermekle birlikte tam bir teslimiyet içine de girmediler. Medreselerde yapılması planlanan ıslahat çalışmalarına öncülük ettikleri gibi, dışarıdan müdahalenin önüne geçmek için kendi planlamalarını da kendileri yaptılar. İttihatçılarla aynı ideolojiyi paylaşmamalarına rağmen, ittihatçıların kurdukları hükümetlerde görev aldılar. Bu iş birliği ile ulemaya ve ilmiyeye yönelebilecek saldırıları en az zararla telafi etmeyi hedeflediler. Rüzgârın tamamen aleyhlerine döndüğü dönemlerde, görevlerinden istifa ederek ilmiyenin ve dini kurumların zayıflatılması çabalarına alet olmadılar. Çoğunlukla parti çatışmalarının dışında kalarak ulemanın yıpranmaması gerektiğini savundular.

Aynı hassasiyeti cumhuriyet döneminde de gösterdikleri görülmektedir. Bu dönemde genelde ulema, özelde Medresetü'l-Kudat mezunları; baskılar karşısında daha tedbirli olmayı tercih etti. Bir kısmı, buldukları mevkilerde daha ziyade hukuk eğitimi ve yargı ile alakalı çalışmalarına devam ettiler. Bu isimlerden Ali Himmet

Berki; Yargıtay'daki vazifesi esnasında ve emekliliğinde, Cumhuriyet devrinin hukukçularına sağlam temellere dayanan bir hukuk mantığı ve metodoloji kazandırmak için gayret gösterdi. Hukuk fakültelerinden usul-ı fıkıh derslerinin kaldırılması sebebiyle, ortaya çıkan boşluğu gördü. *Hukuk Mantığı ve Tefsir* adlı eserinde; usûl-ı fıkıh kaynaklı pek çok misal vererek, günümüz hakimlerine İslam hukukunun metodolojisini anlama yollarını kolaylaştırmaya çalıştı. Bir diğer isim olan Sabri Şakir Ansay'ın yazmış olduğu "*Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*" adlı eseri, o dönem hukukçularının Osmanlı ve İslam hukuku ile alakalı yegane başvuru kaynaklarından biri oldu. Yine Medresetü'l-Kudat mezunlarından Mehmed Gönenli, Hüseyin Kamil Ertur da Cumhuriyet devri adliye teşkilatının önemli kurumlarında vazife almış hukukçulardan bazılarıdır. Bu zevat; Osmanlı'dan devraldıkları hukuk birikimini, Cumhuriyet devri kadrolarına aktarma hususunda köprü vazifesi gördüler.

Diğer bir kısım mezun ise, yeni kurulan rejimin din hizmetlerinde faaliyet göstermeyi, liyakatsiz kişilere meydan vermemek, İslam'a gelebilecek zararları en hafif zararlarla atlatabilmek için tercih ettiler. Önce İstanbul Müftülüğünü daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kabul eden Ömer Nasuhi (Bilmen) Efendi, sıkıntılı dönemlerde zayıf insanların bu makamlarda bulunmasını doğru görmediğini belirtmiştir. Kendisinin; İslam'a verilebilecek zararlara, daha kuvvetli direnç gösterebileceğini düşünmüştür. Aynı düşünce ile Elmalılı Hamdi (Yazır) Efendi de kendisine verilen Kur'anı Kerim'i tefsir görevini kabul etmiştir. Tefsir ile alakalı hiçbir bilgisi olmayan birtakım şahısların, Fransızca tercümelerden yararlanarak Kur'an tefsiri yazmaya kalkmaları, Yazır'ın harekete geçmesine sebep olmuştur. Darbe döneminde İstanbul Müftülüğü yapan Bekir Haki (Yener) Efendi de örfi idarenin valisi General Refik Tulga'nın keyfi isteklerine, baskılara rağmen karşı koymakta tereddüt etmemiştir.

Diğer bir kısım Medresetü'l-Kudat mezunu ise, medrese usulü din eğitime devam etmek istediler. Bu yolu tercih eden son dönem uleması, her türlü baskı ve zorluğu göze almıştı. Resmi olmayan bir örgütlenme ile kadim medrese geleneğini devam ettirmeye çalıştılar. İdarenin baskılarına rağmen, medrese usulü eğitim almış bir nesil yetiştirmeye muvaffak oldular. Kendilerini marjinal göstermeye çalışan, gereksiz hale getirmeyi hedefleyen planlara karşı koymayı başardılar. Silistreli Süleyman Hilmi (Tunahan) Efendi, Ahıskalı Ali Haydar Efendi bu âlimlerin öne çıkanlarıydı. Meşrutiyet dönemi ulemasının yaptığı açıktan muhalefet yolunu tercih etmediler. Zamanın siyasi koşulları nedeniyle düşük yoğunluklu bir direniş ve sınırlı iş birliğini

tercih ettiler. Geçmişte ittihatçılarla olan çatışmanın, ilmiye sınıfına verdiği zararların farkındaydılar. Yetiştirdikleri talebelerin din hizmetleri ve eğitimi kadrolarına müracaatlarını desteklediler. Ancak resmi din eğitimi faaliyetine hiçbir zaman güvenmediler. Cumhuriyet idarecilerinin aşırılıklarına açık muhalefet yerine, sistemin içerisinde azaltabilmeyi daha tercih edilebilir buldular. Onlar için; tam destek vermek veya tam muhalefet yerine sınırlı iş birliği yapmak, ehven-i şer gibi görülmüştür.

Bu izahlardan da anlaşılacağı üzere son dönem Osmanlı ilmiyesinin tarihini; hızlı bir çöküşün tarihi olarak değil, bir dönüşümün tarihi olarak ele almak daha tutarlıdır. Ulema; Tanzimat reformlarının arka arkaya gerçekleştirildiği bu dönemde ve cumhuriyet döneminde konumunu yeni bir vaziyet alışla kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Medresetü'l-Kudat kurumunun, zamanla geçirdiği dönüşüm ve yeni koşullara verdiği tepkiler önemlidir. Amit Bein'in tabiriyle; kendilerini, "*değişimin failleri ve geleneğin muhafızları*" olarak gören bir zümre, bu okul sayesinde Osmanlı ilmiyesinde vücut bulmuştur. Okul mezunları; Tanzimat ve Cumhuriyet devri hukuk ve din eğitimi reformlarına hem teoride hem de pratikte katkıda bulundular.

Okulun meşhur bazı müderris ve mezunları ile yaptıkları hizmetlerin bir kısmı şu şekildedir:

Ebü'l-Ulâ Mardin Efendi; Mekteb-i Hukuk mezunlarından. Kurumda Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkâf derslerine girmiştir. İslam hukukuna Türk idare zihniyetinin karakterini giydirmiş olan arazi kanunu ve hukukunu, büyük bir gayretle incelemiş ve izah etmiştir. İlk eserlerinden olan *İlmiye Salnamesi*, sahasının ilk ve tek örneğini teşkil etmektedir. 124 Şeyhülislamın tercüme-i hallerinin, fetva ve el yazı örneklerinin toplandığı bu eser, Şeyhülislamlığın yayınladığı tek salnamedir. En son eseri olan *Huzur Dersleri* isimli eseriyle de her türlü tenkit ve karalamaya muhatap olan Osmanlı ulemasının, iade-i itibarını sağlamak istediği kanaatindeyiz.

Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi; Medresetü'l-Kudat'ta, Kanun-ı Ceza ve Kanun-ı İcra derslerine girdi. Medrese ıslahatının mimarıdır. Medreselerin programını, Medresetü'l-Kudat mezunlarından Şevketî Mehmed Efendi'nin yazdığı programa benzer bir şekilde düzenledi. Yeni müfredat ile medrese talebelerinin, diğer fenlerden de bilgi sahibi olmasını istediği anlaşılmaktadır. Döneminde; Mekteb-i Kudat için yeni bir bina yapılmış ve zaten genişletilmiş olan müfredatına yeni dersler ekleyerek hem şer'î hem de kanuni hususlara tam vukufu olan kadıların yetişme ortamları daha rahat bir hale getirilmiştir. Medresetü'l-Vâizîn ve Medresetü'l-Hattâtîn de onun tarafından

kurulmuştur. Osmanlı hat ve tezhip sanatının, inkılaplar dönemindeki fırtınayı atlatarak günümüze ulaşmasında Medresetü'l-Hattâtîn başrolü oynamıştır.

Ali Haydar (Arsebük) Efendi; Medresetü'l-Kudat'ta Kanun-ı Arazi ve Mecelle derslerine girdi. *Mecelle*'ye yaptığı *Dürrü'l-Hükkâm* isimli şerhi ile tanınmıştır. Fetvahane'de, bir ulema heyeti tarafından incelenerek onay alabilmiş tek Mecelle şerhidir. Türkçe olan eser, Arapçaya çevrilerek Arap ülkelerinde de basılmıştır.

Kilisli Muallim Rifat (Bilge) Efendi; Mekteb-i Hukuk mezunlarındandır. Medresetü'l-Kudat'ta Kanun-ı Ceza derslerine girmiştir. Türk diline ve Türk kültürüne kazandırdığı eserler ve bu uğurdaki gayretleri ile tanınmaktadır. Türklüğe dair el değmemiş eserlere ve metinlere ulaşmıştır. O'nun sayesinde bazı eserler ilk defa olarak ilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. Kilisli Rifat Efendi'nin en büyük hizmeti ve adını Dünya ilim alemine duyuran eseri; *Divan-ü Lügâti't-Türk* adlı kitabın, dünyadaki tek nüshasının dağınmık hale gelmiş sayfalarını tasnif ve basıma hazırlamasıdır.

Mahmud Esad Seydişehri Efendi; Mekteb-i Hukuk mezunlarındandır. Medresetü'l-Kudat'ta Hukuk-ı Düvel (Devletler Hukuku) dersine girmiştir. Gayrimüslimlere ait özel mahkemelerin ilgası için oluşturulan, Hukuk-ı Aile Komisyonuna başkanlık etmiştir. Bu komisyon II. Meşrutiyet devrinde görevini tamamlayabilmiş tek hukuk komisyonudur. Ülkemizde Hukuk tarihi için yazılan ilk ders kitabı, Seydişehri'ye aittir. Osmanlı Devleti'nin tapu ve kadastro ile alakalı tüm mevzuatını yenileştirmek amacıyla, altı kanunun çıkarılmasına öncülük etti. O zamana kadar belli bir düzene oturtulamamış bulunan "*Tasarruf Hukûku*"nu bu kanunlar ile belli bir düzene oturtmayı başardı.

Elmahlı M. Hamdi (Yazır) Efendi; Medresetü'l-Kudat mezunlarından olup kurumda Dürer (Fıkıh) ve Ahkâm-ı Evkâf (Vakıf Hükümleri) müderrisliği yapmıştır. Dinde reform yapmak isteyenlerin karşısında durmuş, tecdid (yenileme) ile reform arasındaki farka dikkat çekmiştir. Kanunlaştırma çalışmalarında, yabancı kanunlardan resepsiyon yolu ile alım yapılmasına karşı çıkmıştır. *Mecelle*'nin yeterli gelmediği konularda, yabancı kanunlar yerine diğer ehlisünnet mezheplerden istifade edilmesini savunmuştur. Evkaf Nazırlığı yapmış, Cumhuriyet döneminde İstiklal Mahkemeleri'nde idamla yargılanmıştır. Günümüzde halen aşılamamış bulunan, *Hak Dini Kuran Dili* isimli Türkçe en ciddi tefsirin sahibidir.

Silistreli Süleyman Hilmi (Tunahan) Efendi; Medresetü'l-Kudat mezunlarındandır. Nakşibendi meşayihından Selahaddin Sâkıb Efendi'ye intisap

etmiştir. Medrese eğitiminin, cumhuriyet döneminde de -ıslah edilmiş bir şekilde devamını, tüm zorluklara rağmen sağlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde medrese ıslahatı ile hayata geçirilmek istenen, dini ilimlerin kısa zamanda, programlı olarak tahsili ile medrese talebelerinin diğer ilimlerden de istifade etmesini amaçlayan planlamayı, yetiştirdiği talebeler gayri resmi olarak uygulamayı başarmıştır. Temelini attığı kurumlarda; üniversite öğrencilerinin, sahn medreseleri seviyesindeki *Dürer*, *Mecelle*, *Mantık* ve *Usul-ı Fıkıh* derslerini okudukları bilinmektedir.

Ahıskalı Ali Haydar Efendi; Nakşibendi meşayihından Ali Bezzaz Efendi'nin halifesidir. Uzun süre *Huzur Dersleri* muhataplığında bulunmuştur. İstanbul Çarşamba'da bulunan Hâlidî Dergâhında vefatına kadar talebe yetiştirmiş, kendisine intisap edenlerin manevi terbiyesi ile meşgul olmuştur. İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmasına rağmen, Cumhuriyet döneminde, medrese usulü ders vermeye devam etmiştir. İstanbul merkezli olarak kurmuş olduğu tedrisat ağı, Osmanlı medreseleri usulünde eğitim vermeye devam etmektedir.

Erzurumlu Ömer Nasuhi (Bilmen) Efendi; Medresetü'l-Kudat mezunlarından. Diyanet İşleri Başkanlığı yaptı. Cumhuriyet döneminde yapılmak istenen dinde reform çalışmalarına karşı çıktı. Askeri idarenin isteklerine boyun eğmemek için bir yıl sonra istifa etti. Cumhuriyet devri hukukçularının, hukuk terimlerinin mahiyetini anlamaları için usûl-ı fıkıhtan yararlanılarak yazılan *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*'nun müellifidir. Cumhuriyet dönemi boyunca yazılan en geniş içeriğe sahip İslam Hukuku ile alakalı eser olup, bundan önce bu kadar kapsamlı Türkçe bir eser yazılmamıştır. Dönem hukukçuları tarafından hararetle beklenen eser, İstanbul Üniversitesi tarafından bastırılmıştır. Eserin ibadetler ile ilgili bölümü, *Büyük İslam İlmihali* olarak yayımlanmıştır. Bu ilmihal, fıkıh bilgilerinin geniş halk kitlelerine ulaşmasını sağlayan bir başucu kitabı olma özelliğini halen korumaktadır. 2,5 milyonu aşan basım adedi, aşılması güç bir itibara sahip olduğunu göstermektedir.

Ali Himmet (Berki) Efendi; Medresetü'l-Kudat mezunlarından olup kurumda Ahkâm-ı Arazi (Arazi Hükümleri) müderrisliği de yapmıştır. Cumhuriyet devrinin hukukçularında, hukuk mantığının oluşabilmesi için, usul-ı fıkıhtan yararlanılarak yazılan *Hukuk Mantığı ve Tefsir* isimli eserin sahibidir. Kitabında; Cumhuriyet döneminde ihmal edilen köklü bir hukuk geleneğinin varlığına, yeni hukukçuların dikkatini çekmek istemiş ve bildiklerini onların hizmetine sunmuştur. Günümüzde hukuk eğitimi almış ve hakimlik yapmakta bulunan zevatın, kanunun kendilerine içtihat hakkı tanıdığı konularda İslam hukukundan istifade etmek istedikleri takdirde

Ali Himmet Berki'nin kitaplarında tarif ettiği metotları tatbik etmeleri yerinde olacaktır. Kitaplarında; usûl-ı fıkıh kaynaklı pek çok misal vererek, günümüz hakimlerine İslam hukukunun metodolojisini anlama yollarını kolaylaştırmıştır.

Mehmed Aziz er-Rufâî (Aktuğ) Efendi; Medresetü'l-Kudat'ta Hatt-ı Ta'lîk derslerine girdi. Emsali arasında "*Serîü'l-Kalem*" unvanı ile meşhur oldu. Rik'a, ta'lik, muhakkak ve reyhâni yazılarının bütün inceliklerini bildiği, celi sülüs yazıların istif ve terkinde son derece maharetli olduğu belirtilmiştir. Mısır Kralı I. Fuad'ın talebi üzerine Mısır'a gitti. Burada yaptığı çalışmalar ile Türk hat sanatının yurt dışında hususiyile İslam ve Arap Dünyasında tanınmasına büyük katkıda bulundu. Mısır'da açtığı mekteplere Arap dünyasının dört bir yanından gelen talebeler, bu mekteplerde aldıkları eğitim ile kendi memleketlerinde Türk hat üslubunun yayılmasını sağladılar.

İsmail Sâib (Sencer) Efendi; Osmanlı'nın son *hâfiz-i kütüb*'üdür. Eski tıp alanının son uzmanlarından. Medresetü'l-Kudat'ta *Mükâleme-i Arabiye* (Pratik Arapça) derslerine girdi. Arapça ve Farsçadan hariç Almanca ve Fransızca'yı bildiği, Grekçe ve Latinceyi de anladığı bilinmektedir. İslam bilgisi alanında yapılan çağdaş yayımların büyük çoğunluğu, belgelendirmesini onun çalışmalarına borçludur. Bursalı Mehmed Tahir'in meşhur "*Osmanlı Müellifleri*" isimli eseri, bunlardandır.

Tâhirü'l-Mevlevî Efendi; Medresetü'l-Kudat, Kitabet-i Resmîye dersi müderrisidir. Teâli-i İslam Cemiyeti üyeliğinden dolayı İstiklal Mahkemeleri'nden yargılandı. Beraat etti. On yıl Kuleli Askeri Lisesi'nde Edebiyat Tarihi muallimliği yaptı. Maarif Vekaleti tarafından oluşturulan lügat komisyonunda yaptığı çalışmalara dayanarak çıkardığı Edebiyat İstılahları kitabı, *Edebiyat Lügati* ismiyle yayınlanmıştır. Çok yönlü (gazeteci, şair, muallim, mutasavvıf) kişiliği ile dikkat çekmektedir.

Esad eş-Şukayri Efendi; Şam Muradiye Medresesi mezunlarından. Medresetü'l-Kudat'ta *Mükâleme-i Arabiye* (Pratik Arapça) derslerine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda 4. Ordu Müftüsü olarak Cemal Paşa'nın yanında vazife yaptı. Arap vilayetlerinin Osmanlıya bağlı kalması için uğraştı. İngilizlere esir düşerek Seydibeşir kampına götürüldü. 1921 yılında kurşunlanarak öldürüldüğü belirtilmiştir. Oğlu Ahmed eş-Şukayri, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) ilk başkanıdır.

Bekir Haki (Yener) Efendi; Askeri darbe döneminde İstanbul Müftülüğü yapmıştır. Kendisinden istenen dinde reform amaçlı isteklere müsaade etmemiş, Osmanlı uleması kimliğini muhafaza etmiştir. Hayatı boyunca talebe okutmaya devam etmiş, Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazabilecek derecede ilmi olmasına rağmen eser bırakma gereği duymamıştır.

Emced Zehâvî Efendi; Medresetü'l-Kudat mezunu olup, “*Irak imami*” veya “*Küçük Ebu Hanife*” lakapları ile anılmıştır. Irak’ın İngilizler tarafından işgaline tepki göstermiş, İngiliz işgal kuvvetleri komutanını öldüren şahsın, mahkemedeki savunmasını bizzat yapmıştır. Memleketinde kız ve erkek gençlerin eğitimleri için müesseseler açmıştır. Filistin ve Cezayir’in istiklal mücadelelerini desteklemiş, *Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî* isimli oluşumun kurucuları arasında yer almıştır.

Ord. Prof. Sabri Şakir (Ansay) Efendi; Mekteb-i Kudat mezunlarındandır. Yazmış olduğu *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku* isimli eser, kendi dönemindeki hukukçuların Osmanlı ve İslam hukuk ile alakalı yegane başvuru kaynaklarından biri oldu. Sabri Efendi, Modern Türk Medeni Hukuku’nun kurucularından ve Türk Dil Kurumu Haysiyet üyelerindedir.

Şevketî Mehmed Efendi; Medresetü'l-Kudat mezunlarındandır. Medrese ıslahatı için planlar içeren ve yapılacak olan düzenlemelere fikri alt yapı sunan bir kitabı bulunmaktadır. Dört yabancı dile sahipti. Islâh-ı Medâris komisyonu azasından olduğu için, daha sonra tesis olunacak olan *Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medreseleri*’ne tesiri olduğu düşünülmektedir. Birinci Dünya Savaşı’nda talebenin cephelere sevk edilmesi ve 1924 yılında da medreselerin kapatılması nedeniyle yapılan ıslahatın tesirleri tespit edilememiştir. Yaptığı çalışma, cumhuriyet devri İmam Hatip okullarına ilham kaynağı olmuştur.

Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi; Asimilasyon dönemlerinde Sofya Müftülüğü yaparak, Bulgaristan Türklerinin eğitim, hukuk ve bürokrasi alanlarındaki sıkıntılara çare olmaya çalışmıştır. Yazmış olduğu *el-Muktataf min Uyûni't-Tefâsir* isimli tefsiri, son dönem Osmanlı uleması tarafından yazılmış tek Arapça tefsir olma özelliği ile dikkat çekmektedir. Eser, Arap uleması tarafından kıymetli bulunmuş ve Beyrut’ta basılmıştır.

Osmanlı döneminde eğitimlerini almış bir kısmı Cumhuriyet döneminde hizmet etmiş bu ulema zümresi, günümüz nesillerini geçmişe bağlayan bir köprü vazifesini yerine getirmişlerdir. Yetiştirdikleri talebeler ve bıraktıkları eserlerle millet ve memlekete yaptıkları hizmetin hala aşılamamış olması, köprü olma vazifelerini günümüzde de devam ettirdiklerinin bir işaretidir.

Tanzimat dönemi araştırmacıları tarafından ortaya konan batıcı-yenilik karşıtı, ilerici-gerici ayrımlarında Osmanlı uleması genellikle ikinci gruba dâhil edilmiştir. Reformist bürokrat kadrolar ile muhafazakâr yeniçeri arasındaki mücadelede, ulemanın konumu genellikle “*yenilik karşıtı muhafazakârlar*” olarak belirtilmiştir.

Medresetü'l-Kudat tecrübesi; modern olan ile geleneksel olanın bir arada bulunabileceğini, bu iki olgunun birbirlerinin alternatifi olmak zorunda olmadıklarını göstermiş bulunmaktadır. Geleneksel sistemin ürettiği bir kurum olan Medresetü'l-Kudat'ın, mekân, program ve müfredat olarak kendini yenileyebilmiş olması, *güçlü olanın değil uyum sağlayabilenin ayakta kalabildiği bir dünyada*, uzun süreli hizmet vermesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

- BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 35, Yer Bilgisi: 88-428-1 (R. 24.02.1339)
- BCA. MEB., 180-9-0-0, Evrak No: 56, Yer Bilgisi: 88-428-1
- BCA. MEB.: 180-9-0-0, Evrak No: 68, Yer Bilgisi: 88-428-1, 16 Şaban 1341, (3 Nisan 1923)
- BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukavelenameler, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855)
- BOA. A.) MKT. MHM., Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı, 122 – 94, (H. 09.05.1274)
- BOA. A.) MKT.MHM., Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı, 74-49, 15 Zilhicce 1271 (29 Ağustos 1855)
- BOA. ADL., Cevdet, Adliye, 13-128, 15 Receb 1138 (19 Mart 1726)
- BOA. BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 3402 – 255118, 7 Eylül 1324 (20 Eylül 1908)
- BOA. BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 3449-258669, 1 Zilkade 1326 (7 Aralık 1908)
- BOA. BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 3830 – 287177, (27.11.1328)
- BOA. BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 4184 – 313799, 3 Ramazan 1331 (6 Ağustos 1913)
- BOA. BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 4186 – 313924, 18 Receb 1331 (23 Haziran 1913)
- BOA. BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 4265 – 319858, 3 Rebiülahir 1332 (1 Mart 1914)
- BOA. DH. SAİD. Dosya: 55, Gömlek: 449,450,451
- BOA. DH.MKT., Dahiliye, Mektubi Kalemî, Yer Bilgisi: 19 – 48, 8 Şevval 1310 (25 Nisan 1893)
- BOA. DH.MKT., Dahiliye, Mektubi Kalemî, Yer Bilgisi: 257 – 69, 5 Muharrem 1312 (9 Temmuz 1894)
- BOA. EV.MH., Evkaf, Muhasebe, 1669 – 26, (... Kanun-ı Sani 1287)
- BOA. EV.MH., Evkaf, Muhasebe, 138-252
- BOA. HRC.SYS., Hariciye, Siyasi, Yer Bilgisi: 2525-11, (M. 04,02,1922)

BOA. HRC.SYS., Hariciye, Siyasi, Yer Bilgisi: 2528-52, (M. 09,04,1919)

BOA. HRC.SYS., Hariciye, Siyasi, Yer Bilgisi: 2535-32, (M. 8.11.1920)

BOA. HRC.SYS., Hariciye, Siyasi, Yer Bilgisi: 2535-42, (M. 14.12.1920)

BOA. İ.DH., İrade, Dâhiliye, 326 – 21224, 24 Şevval (1)271, (10 Temmuz 1855)

BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, 333 – 21789, 15 Rebiülahir 1272 (25 Aralık 1855)

BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, 372 – 24655, 26 Receb 1273 (22 Mart 1857)

BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, 599 – 41799, 5 Cemaziyelahir 1286 (12 Eylül 1869)

BOA. İ.DH., İrade, Dahiliye, 842 – 67665, 14 Ramazan 1298 (10 Ağustos 1881)

BOA. İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 196 – 7, 3 Cemaziyelahir 1333 (18 Nisan 1915)

BOA. İ.MMS., İrade, Meclis-i Mahsus, 4 – 155

BOA. İSTM. MŞH. DFT2. d, Yer Bilgisi: 2096, s. 341, (M. 09. 11. 1920)

BOA. İSTM. MŞH. DFT2. d, Yer Bilgisi: 2096, s. 151,152,153, (M. 01. 11. 1920)

BOA. İSTM. MŞH. DFT2. d, Yer Bilgisi: 2097, s. 288, (M. 16.12.1920)

BOA. KB.MAA.FE., Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı, 6 – 46, 18 Şaban 1331 (23 Temmuz 1913)

BOA. MF.MKT., Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, Yer Bilgisi: 1160 – 87, 11 Şevval 1328 (16 Ekim 1910)

BOA. MF.MKT., Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, Yer Bilgisi: 1238-120, (R. 14 Haziran 1335)

BOA. MF.MKT., Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, Yer Bilgisi: 1106 – 20, (20.02.1327)

BOA. MVL., Meclis-i Vâlâ, Yer Bilgisi: 483 – 28, 5 Cemaziyelahir 1282 (26 Ekim 1865)

BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

BOA. Tezkire Defterleri, 727 (H. 30.01.1272)

BOA. Y.A.RES., 149 – 68, (25 Receb 1325)

BOA. Y. MRZ.d., 14957, (6 Zilkade 1325)

BOA. Y.MTV., Yıldız, Mütenevvi Maruzat, 10-23, 10 Safer 1300 (21 Aralık 1882)

BOA. Y. PRK. BŞK., Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı, Yer Bilgisi: 70 – 133

BOA. Y.PRK. AZJ., Yıldız, Arzuhal Jurnal, Yer Bilgisi: 44 – 8, 16 Nisan 1318 (29 Nisan 1902)

BOA. Y.PRK.AZJ., Yıldız, Arzuhal Jurnal, Yer Bilgisi: 45 – 110

BOA. Y.PRK.MŞ., Yıldız, Meşihat Dairesi Maruzatı, Yer Bilgisi: 5 – 2, 8 Muharrem 1311

BOA. Y.PRK.MŞ., Yıldız, Meşihat Dairesi Maruzatı, Yer Bilgisi: 8 – 18

Çamlıca Araştırma Kütüphanesi Arşivi, **1338 Senesi 1. Sınıf Kanun-ı Ceza İmtihan Cetveli**, 26 Recep 1338 (17 Nisan 1920)

Çamlıca Araştırma Kütüphanesi Arşivi, Sınıf Yoklama Defteri Sayfası

Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Arşivi, Dosya No: 230172

EDAM Arşivi, (1328 Rumi) Ulûm-ı Arabiye Giriş İmtihan Kağıdı Müsveddesi

EDAM Arşivi, (1330 Rumi) Fünûn-ı Sâire İmtihan Kağıdı Müsveddeleri

EDAM Arşivi, (1331 Rumi) Ulûm-ı Arabiye Giriş İmtihan Kağıdı Müsveddesi

EDAM Arşivi, (1339 Rumi) Fünûn-ı Sâire Giriş İmtihan Kağıtları

EDAM Arşivi, (1339 Rumi) Giriş İmtihanı Fünun-ı Saire İmtihan Kağıdı, No: 16

EDAM Arşivi, 1331 senesi 4. Sınıf Tatbikat-ı Şer'îye İmtihan Kağıdı Müsveddesi

EDAM Arşivi, 1334 Senesi Sakk-ı Şer'î 3. Sınıf İmtihan Kağıdı Müsveddesi

EDAM Arşivi, 1334 Senesi Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezaiye İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, 1337 Senesi Sakk-ı Şer'î 3. Sınıf İmtihan Kağıdı Müsveddesi

EDAM Arşivi, 1337 Senesi Sınıf-ı Mahsus Usul-ı Muhakemat-ı Şer'îye İmtihanı Not Cetveli

EDAM Arşivi, 1338 Senesi Medhal-i İlm-i Hukuk İmtihan Cetvelleri, No: 5

EDAM Arşivi, 1341 Senesi Sakk-ı Şer'î 1. Sınıf İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, 1341 Senesi Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, 1342 Senesi Sakk-ı Şer'î 4. Sınıf İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, 1916 Girişli Ordulu Süleyman Sami Efendi'nin Fünûn-ı Sâire Giriş İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, Feraiz 1. Sınıf İmtihan Kağıtları (9 Adet)

EDAM Arşivi, Feraiz 2. Sınıf İmtihan Kağıtları (36 Adet)

EDAM Arşivi, Giriş İmtihanı (Ulûm-ı Arabiye) İmtihan Kâğıdı Müsveddeleri, (17 Mayıs 1328, 10 Şevval 1331, 17 Teşrinievvel 1331 tarihli kâğıtlar)

EDAM Arşivi, Hüsn-ı Hat 1330 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, Hüsn-ı Hat 1339 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, Hüsn-ı Hat İmtihan Kâğıdı Örneği, Klasör: Hüsn-ı Hat Dersi Muhtelif İmtihan Kâğıdı, Evrak No: 12

EDAM Arşivi, İktisat İmtihan Cetveli, 1. Sınıf, 1 Şaban 1341, (19 Mart 1923)

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, 1341 Şaban 1. Sınıf İktisat Dersi İmtihan Cetveli

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri (Recep 1338), 1. Sınıf Medhal-i İlm-i Hukuk İmtihan Cetveli

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, (1339 Şaban), 2. Sınıf Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, (1339 Şaban), 2. Sınıf Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, 1332 Senesi 4. Sınıf Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, 1339 Senesi 2. Sınıf Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, 16 Cemaziyelahir 1337 (19 Mart 1919), No: 3

EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, No:6,7,8

EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri

EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 1331 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 1337 Senesi 1. Sınıf İmtihan kağıdı

EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 1339 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 1340 Senesi 2. Sınıf İmtihan Kağıdı

EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 2. Sınıf İmtihan Kâğıtları, No:1, Cemaziyelahir 1331 (Mayıs/Haziran 1913)

EDAM Arşivi, Mecelle İmtihan Cetveli, 1. Sınıf, 20 Cemaziyelahir 1341, (7 Şubat 1923)

EDAM Arşivi, Medhal-i İlm-i Hukuk İmtihan Cetveli, 1. Sınıf, 8 Receb 1338 (28 Mart 1920)

EDAM Arşivi, Sınıf- Mahsus Harç ve Damga Kanunları Dersi İmtihan Kağıtları

EDAM Arşivi, Talebe Kütük Defteri Transkripti

EDAM Arşivi, Tanzim-i İ'âmât-ı Cezaiye İmtihan Cetveli, 3. Sınıf, 20 Nisan 1334 (20 Nisan 1918)

EDAM Arşivi, Usul-ı Muhâkemât-ı Hukukiye İmtihan Cetveli, 3. Sınıf, 19 Receb 1341 (7 Mart 1923)

EDAM Arşivi: Sakk-ı Şer'î Dersi, 1. Sınıflar İmtihan Kâğıtları ve Müsveddeleri, (H. 16 Cemaziyelahir 1339)

Haluk Perk Arşivi, Hüsn-ı Hat İmtihan Kağıdı, No: hhh214; hhh219a

Haluk Perk Arşivi, Sakk-ı Şer'î 4 Sınıf İmtihan Kağıdı, No: HPE 3936

Haluk PERK Arşivi, Evrak No: 1923 hpe 3503

Haluk PERK Arşivi, Evrak No: 2 huk92

Haluk Perk Arşivi, *Medresetü'l-Kudat Mezuniyet Ruûsu*, Evrak No: 1923 hpe 3503

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Evrak Demirbaş No: Bel_Mtf_57120

İSAM, *Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şeri'ye Sicili*, No: 59

İSAM. Meşihat Arşivi, Bab-1 Fetva Merkez Maaş Defterleri:

Defter No: 2979

Defter No: 2980

Defter No: 2981

Defter No: 2982

İSAM. Meşihat Arşivi, Bab-1 Meşihat İstanbul Memur ve Müderris Maaşları Defterleri:

Defter No: 2990

Defter No: 2992

Defter No: 2993

İSAM. Meşihat Arşivi, Daire-i İlmiye Maaş Tahakkuk Cetveli Defterleri:

Defter No: 2910

Defter No: 2912

Defter No: 2917
Defter No: 2921
Defter No: 2922
Defter No: 2923

İSAM. Meşihat Arşivi, Daire-i İlmiye Merkez Dersiam Maaş Müfredat Defteri:

Defter No: 2865
Defter No: 2866
Defter No: 2869
Defter No: 2870
Defter No: 2876

İSAM. Meşihat Arşivi, Daire-i Meşihat Merkez Maaş Defterleri:

Defter No: 2923
Defter No: 2930

İSAM. Meşihat Arşivi, Deyn Defterleri:

Defter No: 2711

İSAM. Meşihat Arşivi, Encümen-i İntihab-ı Memurin-i İlmiye Karar Müsvedde Varakaları:

Klasör No: 1822, Varak No: 80
Klasör No: 1821, Varak No: 118, 300, 313,259
Klasör No: 1838, Varak No: 141

İSAM. Meşihat Arşivi, İlmiye Aidatı Tekaudiye Defterleri:

Defter No: 3098
Defter No: 3143
Defter No: 3166

İSAM. Meşihat Arşivi, Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufasıl Nüvvab Varide Defterleri:

Defter No: 1999
Defter No: 2000
Defter No: 2001
Defter No: 2005
Defter No: 2006
Defter No: 2008
Defter No: 2009
Defter No: 2010

İSAM. Meşihat Arşivi, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in Karar Defterleri:

Defter No: 1873
Defter No: 1874
Defter No: 1876
Defter No: 1877
Defter No: 1879
Defter No: 1880
Defter No: 1885
Defter No: 1888
Defter No: 1889
Defter No: 1896
Defter No: 1924

İSAM. Meşihat Arşivi, Meclis-i İntihab-ı Memurin-i İlmiye Karar Müsvedde
Varakaları:
Klasör No: 1825, Varak No: 20

İSAM. Meşihat Arşivi, Memurin İdare-i Merkeziye Maaş Defterleri:
Defter No: 2554
Defter No: 2555
Defter No: 2556
Defter No: 2557
Defter No: 2558
Defter No: 2559
Defter No: 2560
Defter No: 2564
Defter No: 2565
Defter No: 2981

İSAM. Meşihat Arşivi, Memurin Maaş Defteri:
Defter No: 2567

İSAM. Meşihat Arşivi, Memurin Tediye Defteri:
Defter No: 2566
Defter No: 2886

İSAM. Meşihat Arşivi, Merkez Memurları Sicil Defterleri:
Defter No: 2056

İSAM. Meşihat Arşivi, Nüvvab Defterleri:
Defter No: 144

İSAM. Meşihat Arşivi, Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri:
Defter No: 1646

İSAM. Meşihat Arşivi, Sudur Maaş Defterleri:
Defter No: 2587
Defter No: 2591
Defter No: 2600
Defter No: 2601

İSAM. Meşihat Arşivi, Şuray-ı İlmiye ve Encümen-i Islahat'a Mahsus Müsvedde Defterleri:
Defter No: 1794

İSAM. Meşihat Arşivi, Taşra Medrese Defterleri:
Defter No: 2345

İSAM. Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahval İdaresi Dosyaları (SAİD): Dosya No: 1014, 100/2

Dosya No: 109/6
Dosya No: 147, 29/7
Dosya No: 148, 19/29
Dosya No: 1534
Dosya No: 165
Dosya No: 175, 121/9
Dosya No: 2/220
Dosya No: 2405
Dosya No: 3445
Dosya No: 570
Dosya No: 59/275
Dosya No: 61/350
Dosya No: 723
Dosya No: 80/14
Dosya No: 82/11
Dosya No: 879
Dosya No: 987
Dosya No: 178, 25-4
Dosya No: 181/05
Dosya No: 272
Dosya No: 2912/02
Dosya No: 5271/01
Dosya No: 92, 9-4

İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Defter No: T-9509

İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Defter No: T-9510

Marmara Üniversitesi Özel Arşiv Koleksiyonları, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 134

Kitap

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, Tarih Vakfı YKY, İstanbul, 1999, C. 1

Akarşlan, Mediha; Çağdaş, Tamer; Güven, Yusuf, *Hukuk Biliminin Temel Kavramları*, Kütahya, 1998

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979, C. 2

Akgündüz, Ahmed, *Arşiv Belgeleri Işığında Silistre'li Süleyman Hilmi Tunahan*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, C. 1

Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004

Akpınar, Turgut, *İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler*, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, Millî Gazete Yayınları, İstanbul, 1981

Ali Haydar Efendi, *Tatbikat-ı Şer'îye Dersi*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfe, 1233

Ali Şahbaz Efendi, *Mufassal Hukuk-ı Düvel*, (Neşr. Mehmed Adil), İstanbul, Bağdadlıyan Matbaası, 1324

Alpay, Bedri, *Şanlıurfa Şairleri*, Bayrak Matbaacılık, Şanlıurfa, 1986, C. 1

Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002

Aslan, Nasi, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Karahan Kitabevi, Adana, 2014

Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991

Ayar, Talip, *Son Dönem Osmanlı Medreselerinde Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe*, DİB Yayınları, Ankara, 2021

Aydın, M. Akif, *Osmanlı Hukuku, Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, İSAM Yayınları, Ankara, 2020

- Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 69
- Başgil, Ali Fuad, *Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri, Konferanslar*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008
- Başkatıpzade Ragıp Bey, *Tarih-i Hayatım: Tahsil, Harp, Esaret, Kurtuluş Anıları*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1996
- Bein, Amit, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002
- Berki, Ali Himmet, *İslam Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hâkimlik)*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962
- Bilmen, Ahmet Selim, *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı-Eserleri-Anıları*, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1975
- Bilmen, Ö. Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1985, C. 8
- Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, 1972
- Cihan, Ahmet, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, Birey Yayınları, İstanbul, 2004
- Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet, *Türk İslam Hukuk Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1990
- Cin, Halil; Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2011
- Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, C. 5
- Çeker, Orhan, *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya, 1999
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, No: 6, Ankara, 1995, C. 3
- Ebu’lula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009
- Ekinci, E. Buğra, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, 2006

- Ergin, O. Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. I-II
- Erk, Hasan Basri, *Meşhur Türk Hukukçuları*, (Baskı Yeri Yok), İstanbul, 1958
- Ertur, Esat K., *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kamil Ertur'un Anıları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994
- Feridun Bey, *Mecmûa-i Münşeat-ı Feridun Bey*, Takvimhane Matbaası, 1274, C. 1
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, “*Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’î Mahkemelerde Düzenlemeler*”, Ankara, Kitabevi Yayınları, 2014
- Gayretli, Mehmet, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kanunlaştırma Çalışmaları*, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2015
- Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitabü’l-Tarîh-i Kühü’l-Ahbâr*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Kayseri, 1997
- Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (Haz. Osman Karatay), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010
- Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, C. 2
- Gözler, Kemal, *Hukuka Giriş*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016
- Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, No: 15, Ankara, 1997, C. 2
- Gür, Ahmet Refik, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014
- Hacı Adil, *Usûl-ı Fıkıh Dersleri ve Merhum Büyük Haydar Efendi*, Matbaa-i Âmire, Dâru’l-Hılâfeti’l-Âliyye, 1326
- Hasan Fehmi Paşa, *Telhîs-i Hukûk-ı Düvel*, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 2. Baskı 1326
- Hasan Ferid, *Mükemmel İlm-i Hesab*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1324
- Haydar Rifat, *Yeni ve Mükemmel Malûmât-ı Kanûniye*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, Dersaadet, 1327
- Heyd, Uriel, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, (çev. Ferhat Koca), Ankara Okulu Yayınları, 2022
- İbnü’l-Emin Mahmud Kemal, *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti’nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1335
- İleri, Celal Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukûk-ı Düvel*, İstanbul, Müşterekü’l-Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, H. 1330

- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Basımevi, İstanbul, 1970, C. 4
- İnan, Ahmet, *Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi ve Tefsiri: el-Muktataf fi't-Tefsîr*, İlahiyat Yayınları, 2003
- İpşirli, Mehmet, *Osmanlı İlmîyesi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021
- İsimsiz, *Hitabet Dersleri-1340* (Ders Notları), Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi El Yazmaları,
- Kara, İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011
- Karakaş, Mahmut, *Şanlıurfa Evliya ve Âlimleri*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 20, Atalay Matbaacılık, Ankara, 1996
- Köksal, A. Cüneyd, *E. Hamdi Yazır, Osmanlı Anayasasına Dair*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014
- Krüger, Hilmar, "Dördüncü Bası'nın Önsözü", *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (trc. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984
- Mahmud Esad Seydişehrî, *Hukuk-ı Düvel*, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1326
- Makdisi, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim, İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, (Trc. Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu), İstanbul, 2018
- Mardin, Ebü'l-ulâ, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966
- Mardin, Şerif, *Makaleler 4: Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- Mecelle Cemiyeti, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Matbaa-i Osmaniye, 1300
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayır), Tarih Vakfı Yurt Yayınları No: 30, İstanbul, 1996, C. 4
- Mehmed Şevketî, *Medâris-i İslâmiye Islâhât Programı*, Hürriyet Matbaası, İstanbul, 1329

Memduh Bey, *Tatbikat-ı Cezaiye*, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1330, C. 1

Meşihat-i Ulyâ Mektupçuluğu Marifetiyle, *İlmiye Salnamesi*, Dâru-l-Hılâfeti'l-Aliyye, Matbaa-i Amire, 1334

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerh-i Gureri'l-Ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1978, C. 1

Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerh-i Mirkâtü'l-Vüsûl*, İstinsah tarihi: 1229 (1813)

Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî, *el-Ferâizü's-Sirâciye*, Mustafa Şükrü Efendi Nüshası, H. 1292, <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/YZ0524.pdf>, (Erişim tarihi: 9.10.2022)

Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004

Mustafa Reşid, *Mufasssal, Amelî ve Nazarî Turuk-ı İcrâiye: Kânûn-ı İcrâ*, İstanbul, Kader Matbaası, H. 1341

Münif Paşa, *Medhal-i İlm-i Hukuk*, Mekteb-i Sanâyi-i Şahane Matbaası, 1299/1882, (İBB Atatürk Kitaplığı, Yer Numarası: 340 NAM 1299)

Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, Devhatü'l-Meşâyih maa Zeyl, Marmara Üniversitesi, Açık Erişim, Nadir Eserler Koleksiyonu, <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F01863.pdf>, s. 132 (erişim tarihi: 03.06.2022)

Nedim, Ahmed, *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları-1926*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021

Oruç bin Adil, *Tevarih-i Âl-i Osman*, Manisa Nüshası, Kayıt no: 5506/2

Öztürk, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, C. 2

Raşid, *Tarih-i Raşid*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1282, C. 4

Safi, Polat, *İstihbarat Savaşları, Birinci Dünya Savaşında Suriye ve Lübnan'da Casusluk Faaliyetleri*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021

Salih Efendi, *Cerîde-i Ferâiz li-Salih Efendi*, Şirket-i Sahâfiye-i Osmaniye, H. 1322

Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997

Sarıkoçuncu, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, C. 2

Seyyid-i Şerif Cürçani, *Şerh-u Ferâiz-i Sirâciye*, (Baskı tarihi ve yeri mevcut değil), <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL04030.pdf>, (Erişim tarihi: 9.10.2022)

Sungurbey, İsmet, *Ebû'l-ulâ Mardin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988

Süleyman Sırrı, *Teshîlü'l-Lehce fî Usûli'l-Mükâlemeti'l-Arabiye*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, Dersaadet, 1325

Şentürk, Atilla, *Tahir'ül-Mevlevi Hayatı ve Eserleri*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991

Şeref, Abdurrahman, *Tarih Musahabeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012

Şimşek, Sezer, *Ebu'ulâ Mardin, Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Alimi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015

Tâhirü'l-Mevlevi, *Edebiyat Lügati*, (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu) Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973

TBMM Albümü (1920-2010), (Editörler: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1, Ankara, 2010

Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 59, Ankara, 1993, C. 1, s. 59

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988

Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2002

Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, (Haz. Ali Suat Ürgüplü), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015
Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001

Yavuz, Yıldırım, *İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin 1870-1927*, TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, Ankara, 2009

Yazır, E. Hamdi, *İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'k-Evkâf*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1330

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Zehraveyn Yayınları, C. 3, yy.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, (Haz. A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya), Klasik Yayınları, İstanbul, 2013

Yazır, Mahmud Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, DİB Yayınları, Ankara, 1972

Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008

Yusuf Paşa, *Muhtasar Kavâid-i İlm-i Hesâb*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1321

Zengin, Zeki Salih, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002

Kanunname, Nizamname ve Talimatnameler

“1290 Tarihli Hükkâm-ı Şer’iye Nizamnâmesini Muaddil Nizamname”, **İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri**, Defter No: 2001, s. 26, 12 Rebiülevvel 1294 ((27 Mart 1877)

“Arazi Kanunnâmesi”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 1. s. 165, 23 Şevval 1274 (6 Haziran 1858)

“Ceza Kanunname-i Hümayunu”, 28 Zilhicce 1274 (9 Ağustos 1858), **Düstur**, 1. Tertip, C. 1, s. 537

“Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi”, 8 Zilhicce 1284 (1 Nisan 1868), **Düstur**, 1. Tertip, C. 1, s. 325

“Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917), **Düstur**, 2. Tertip, C. 9, s. 762

“Hukuk-ı Aile Kararnamesinin İlgası Hakkında Kararname”, **Takvim-i Vekayi**, No: 3853; **Düstur**, 2. Tertip, C. 11, s. 299, 20 Ramazan 1337 (19 Haziran 1919)

“Hükkâm-ı Şer’î ve Me’mûrîn-i Şer’iye Kânûn-ı Muvakkatı”, 19 Cemaziyelevvel 1331 (26 Nisan 1913), **Düstur**, 2. Tertip, C. 5, s. 352

“Hükkâm-ı Şer’iye Nizamnâmesi”, 13 Muharrem 1290 (13 Mart 1873), **Düstur**, 1. Tertip, C. 2, s. 721

“Kanun-ı Cedid”, **Sekiz Karakoç Külliyyatı**, Dosya: 7, No: 997, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, El Yazma, 15 Safer 1267 (20 Aralık 1850)

“Kanunnâme-i Ehl-i İlim”, (16. Asrın ikinci yarısı), Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri...**, C. 4, s. 662

“Kanunname-i Ticaret”, 8 Ramazan 1266 (18 Temmuz 1850), **Düstur**, 1. Tertip, C. 1, s. 375

“*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası*”, **Düstur**, 1. Tertip, C. 1, s.22, 8 Zilhicce 1285 (22 Mart 1869)

“*Meclis-i İntihab Nizamnamesi*”, (M. 1874), **İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri**, Defter No: 1999, s. 3-4

“*Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi’ne Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medârisi Nizamnâmesi*”, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1326

“*Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi*”, 16 Safer 1328 (27 Şubat 1910), **Düstur**, 2. Tertip, C. 2, s. 127

“*Medresetü’l-Kudat Nizamnamesi*”, **Takvim-i Vekâyi**, 10 Safer 1332, s. 1 (8 Ocak 1914)

“*Medresetü’l-Kudat Talimat-ı Dahiliyesi*”, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1340, s. 14 (TTK Kütüphanesi, Kayıt No: 4795, Yer No: A/3447)

“*Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası*”, **BOA. ŞD., Şurây-ı Devlet**, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

“*Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat*”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), **İSAM. MŞH. Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri**, Defter No: 1646, s. 12 -14; Milli Kütüphane, H. 1301 (1883) yy. Yer Bilgisi: EHT 1947 A 495

“*Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat*”, 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), **İSAM. MŞH. Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri**, Defter No: 1646, s. 12 -14

“*Mevâlî-i İzâm ve Müderisîn-i Kirâmın Tedrîse Muvâzabetleri İçün Nişân-ı Hümayûn*”, (16. Asrın ikinci yarısı), Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri...**, C. 4, s. 667

“*Mualimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname*”, **İSAM. MŞH. Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri**, Defter No: 1646, s. 6 – 7

“*Nüvvab Hakkında Nizamname*”, **BOA. A.) DVN.MKL., Sadaret, Mukavelenameler**, 73 – 18, H. 29.7.1271 (17 Nisan 1855)

“*Sınıfi Mahsus Nizamnamesi*”, 12 Şevval 1332 (3 Eylül 1914), **İlmiye Salnamesi**, Matbaa-i Amire 1334, s. 679 – 681

“*Sicillât-ı Şer’iye ve Zabt-ı Deâvî Cerîdeleri Haklarında Talimat*”, 15 Zilhicce 1290 (3 Şubat 1874), **Düstur**, 1. Tertip, C. 4, s. 83

“*Şurây-ı Devlet Nizamname-i Esasisi*”, 8 Zilhicce 1284 (1 Nisan 1868), **Düstur**, 1. Tertip, C. 1, s. 703

“*Tevcihat-ı Kudat Nizamnamesi ve Nüvvab Hakkında Nizamname*”, **Düstur**, 1. Tertip, C.1, s. 315 – 321

“*Ticaret-i Bahriye Kanunnâmesi*”, 6 Rebiülevvel 1286 (16 Haziran 1863), **Düstur**, 1. Tertip, C. 1, s. 466

“*Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı*”, 2 Recep 1296 (22 Haziran 1879), **Düstur**, 1. Tertip, C. 4, s. 135

“*Usul-ı Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı*”, 2 Recep 1296 (22 Haziran 1879), **Düstur**, 1. Tertip, C. 4, s. 257

“*Usul-ı Muhakeme-i Şer’iye Kararnâmesi*”, 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917), **Düstur**, 2. Tertip, C. 9, s. 783

“*Usul-ı Muhakeme-i Şer’iyyeye Dair Bazı Mevâddı Hâvî Kararnâme*”, 26 Şevval 1338 (13 Temmuz 1920), **Düstur**, 2. Tertip, C. 12, s. 128

Dergi

Abay, Muhammet, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Tabakâtü’l-Müfessirîn Yazıcılığına Katkıları”, **Ömer Nasuhi Bilmen Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul, 8-9 Kasım 2014, s. 150

Acat, Yaşar, “Eğimli Rahmi Efendi: Hayatı, İlmi Kişiliği ve Arap Diline Dair Kaleme Aldığı Eserleri”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu (26-28 Eylül 2019)**, Erzincan, 2019, s. 988-1001

Akça, Gürsoy; Hülür, Himmet, “Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2006, Say. 19, s. 308

Akgündüz, Ahmet, “1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men’-i İrtikab Kanunnamesi”, **Bellekten**, Nisan 1987, C. 51, Say. 199, s. 153

Akın, Abdullah, “Son Dönem Osmanlı Medreselerinde Islahat Çalışmaları ve Fıkıh Eğitimi”, **Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 2, s. 2, 2021, s. 295

Akiba, Jun, “A New School for Qadis: Education of the Shria judges in the Late Ottoman Empire”, **Turcica**, Cilt: 35, s. 125-163

Akiba, Jun, “Kadılık Teşkilatında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta’limname-i Hükkam”, **Osmanlı Araştırmaları**, XXIV, İstanbul, 2007, s. 17

Akiba, Jun, “Muallimhane-i Nüvvab’dan Mekteb-i Kuzat’a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni”, **Sahn-ı Seman’dan Darülfünuna Osmanlı’da İlim Ve Fikir Dünyası**, (Ed. Ahmet Hamdi Furat), İstanbul Mart 2021, s.16

Akiba, Jun, “Muallimhane-i Nüvvab’dan Mekteb-i Kuzat’a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni”, *Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları*, Kitap No: 69, (Editör: A. Hamdi Furat), Mart, 2021, s. 14

Akiba, Jun, *Notlar 13; Osmanlı İlmîyesi*, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, (Haz. Şeyma Şahinoğlu), İstanbul, 2008, s. 52

Aktay, Yasin, “Yarınlr İçin Osmanlı Tarihi: Osmanlı’da Hukuk ve Meşruiyet Üzerine Bir Tarih Sosyolojisi”, *Yeni Türkiye*, 2000, Say. 33, s. 398

Albayrak, Sadık, “Birinci Dünya Harbinde İstanbul Medreseleri”, *İslam Medeniyeti*, Mart 1973, C. 3, s. 26

Altuntaş, Zeynep, “Kevâkibîzâdeler: Osmanlılarda Bir Ulema Ailesi”, *BSV Bülten*, Say. 67, Mayıs/Ağustos 2008, s. 104

Andican, Ahat, “Tüzukat-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihi Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?”, *Türkiyat Mecmuası*, 2017, C. 27/2, s. 33-83

Ansay, Sabri Şakir, “Aile Hukuku”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1952, C. 1, Say. 2, s. 21

Arslan, Emine, “Osmanlı Dönemi Nuküllü Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 5, 2008 (Bahar)

Atcı, İsa, “İttihat ve Terakki Kıskaçında Bir Şeyhülislam: Musa Kazım Efendi (Siyasi Hayatı ve Etkili Olduğu Yasal Düzenlemeler)”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 20, Say. 2, 2020, s. 865

Aydeniz, Tuğba Yalçın, “Osmanlı’da İlk Vaiz Yüksek Okulu: Medresetü’l-Vâizîn”, *Osmanlı İstanbulu Uluslararası Sempozyumu-3* (25 Mayıs – 26 Mayıs 2015), s. 610

Aydın, M. Akif, “İslam Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2006, Say. 1

Aydın, M. Akif, “Mecelle’nin Hazırlanışı”, *Osmanlı Araştırmaları*, 1989, C. 9, Say. 9, s. 31

Benli, Ali, “Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce ve Kaside fi Esmâi’s-Süver Tercümesi”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say. 44, (2013/1) s. 67-86

Berki, Ali Himmet, “İslam’da Kaza Tarihi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, Say. 1

Berki, Ali Himmet, “Memleketimiz Kıymetli Evladından Birini Daha Kaybetti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 4, Say. 7-8

Berki, Kamil Eşfak, “İbrahim Eken’le Bir Saat”, *Yedi İklim*, C. 18, Say. 182, s. 18

Beyazıt, Yasemin, “Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzade Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu”, *Bilig Dergisi*, Say. 54, Yaz 2010, s. 47

Birinci, Ali, “Ali Himmet Berki’nin Hayatı ve Eserleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, Nisan 2017, Say. 356 <https://www.turkyurdu.com.tr/dergi-detay.php?id=388> (Erişim Tarihi: 15.11.2022)

Cambazov, İsmail, “Sofya’da Yazılan Kur’an Tefsiri”, *Altınoluk*, Say. 191, Ocak 2002, s. 48

Cihan, Ahmet, “XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Medreseleri”, IRCICA, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Uluslararası Sempozyumu*, 12-15 Nisan 1999, s. 4

Çadırcı, Musa, Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli “Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, Say. 25, 1981, s. 139 – 161

Çakıcı, Mustafa; Perk, Haluk, “Mekteb-i Kuzât İmtihanları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 31-32, 2021 (Bahar-Güz)

Çakıcı, Diren, “Bir Hukuk Mektebi: Medresetü’l-Kuzât”, *Mediterranean Journal of Humanities*, C. 3, Say. 1, 2013, s. 94

Çalışkan, İbrahim, “Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu”, *Elmamlılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, 4 – 6 Eylül 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ISBN: 975-389-105-9, Ankara, 1993, s. 194

Çalışkan, Muhammed Selman, “Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Tefsir ve Tefsir Tarihi Müderrislerinden Manisalizâde Hafız Mustafa Şevket Efendi’nin Hayatı ve Eserleri”, *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri 18-19 Kasım 2009*, İstanbul, 2010, s. 288-306

Çetinkaya, Bayram Ali, “Musa Kazım Efendi’nin Medeniyet Tasavvuru”, *Erzurumlu Şeyhülislam Musa Kazım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013)*, Ed. Ömer Kara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 213-214

Demir, Seda, “İslam Coğrafyasında Erken Dönem Medrese Bileşenleri Üzerine”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2021, C. 10, Say. 3, s. 1686

Demirci, İslam, “Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumunun Bir Birimi: Te’lif-i Mesâil Şubesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2007, Say. 9, s. 143

Dere, Nurgül, “Kafkasya’dan İstanbul’a Bir İlim Yolcusu Bekir Hâki Yener (1882-1975)”, *Din ve Hayat*, Şubat 2015, Say. 24, s. 94-95

Duman, Hasan, “İsmail Saib Sencer’i Anarken (1872-1940)”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 29, Say. 3, s. 141

Durhan, İbrahim, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *E.Ü.H.F.D.*, 2008, C. 12, Say. 3-4, s. 66

Ekinci, Hasan, “Kilisli Muallim Rif’at Bilge ve Dîvânü Lügati’t-Türk”, *I. Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu*, (Editör: Hasan Şener), Kilis, 2013, s. 536

El-Bâkir, M.; El-Habbâl, Hüseyin, *İlmî Heyetin İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahati*, (Tercüme: H. İbrahim Şanverdi, Gürkan Dağbaşı), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, No: 59, Ankara, 2015, s. 183

Ençakar, Orhan, “Molla Hüsrev’in Dürerü’l-Hükkâm’ı Etrafında Oluşan Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 12, Say. 23, 2014, s. 226

Erozan, Boğaç, “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininin Uzak Tarihi: Hukuk-ı Düvel (1859-1945)”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 2, Say. 43, Güz 2014, s. 56

Fazlıoğlu, Şükran, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008, C. 6, Say. 12, s. 593

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, “Tanzimat Arifesinde Kadılık – Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, C. 24, Say. 38, s. 43

Furat, Ahmet Hamdi, “Ali Himmet Berki (1882-1976)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Say. 6, 2005, s. 505

Furat, Ayşe Zişan, “Nüvvâb Okullarının Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Say. 198, s. 151-175

Garip, Recep “Kamil Eşfak Berki ile “Hayretler Kitabı” Üzerine”, *Ay Vakti*, Say. 10, 2001, s. 2

Gökbilgiz, M. Tayyib, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, *Bellekten*, Ocak 1967, C. 31, Say. 121, s. 93

Günay, H. Mehmet, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi: Hayatı, İlmî Faaliyetleri ve Eserleri”, *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Say. 6, 2005, s. 181

Gürsoy, Kemal Tahir, “Prof. Sabri Şakir Ansay’ın Ardından”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 19, Say. 1, s. XIII

Heyd, Uriel, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, (Çev. Selahaddin Eroğlu), *AÜİFD*, 1983, Say. 26, s. 650

Hızlı, Mefail, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, C. 2, Say. 2, s. 276

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, C. 17, Say. 1, s. 29

İdrız, Mesut, “İslâm Eğitim Yaşamında İcazet Geleneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, C.1, Say. 3, s. 176

İşık, Ayhan, “İlme Adanan Ömür: Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971)”, *Din ve Hayat*, Say. 24, şubat 2015, s. 59

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, “Arpalık”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Matbaa-i Bahriye, Sene: 16, s. 283

İnalcık, Halil, “Adaletnâmeler”, *Belgeler II.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, C. 2, Say. 3-4, s. 123

İnalcık, Halil, “Fatih Sultan Mehmed’in Fermanları”, *Belleten*, Ekim 1947, Say: 44, s. 700

İnalcık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, Ekim 1964, C. 28, Say. 112, s. 611

İsimsiz, “Ordinaryüs Profesör Sabri şakir Ansay’ın Biyografisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 19, Say. 1, s. XVIII

İşli, Emin Nedret, “Esad el-şukayr, Arap Eşrafi İçinde Bir Osmanlı Milletvekili”, *#Tarih Dergi*, Say. 63, Ağustos, 2019

Karadağ, Muhammed Mansur, “Kuyucaklızade Atıf Mehmed Efendi, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye Külli Kaideler şerhi”, İslam *Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Kitap Tanıtımları, Say. 37, 2021, s. 439

Kılınç, Bilal, “Türkiye’de Yargı Reformu Tartışmalarının Tarihsel Arka Planı: Cumhuriyet Devri Yargı Sisteminin Temeli Olan Nizamiye Mahkemeleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Birikimler -V-*, İstanbul, Aralık 2016, s. 39

Köksal, Osman, “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Layiha”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 1998, Say. 9, s. 263

Köseoğlu, Cemalettin, “Büyük Bir Hukuk Bilginin Ölümü”, *Adalet Dergisi*, Ağustos 1965, Say. 7-8

Kurtulgan, Kürşat; Efe, Aydın, “Hopalı Bir Kadı: Mustafa (Hakkı) Efendi (17 Eylül 1883-17 Eylül 1916)”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 2018, C. 5, Say. 12, s. 432-438

Lewis, Bernard, “Türkiye: Batılılaşma”, (Çev. H. Topçuoğlu), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 37, Say. 1, s. 169-170

Mardin, Ebü’l-ulâ, “Hukuk Müessesesi Tarihi: Hukuk Mektebi’nin Tarih ve Suret-i Tesisine Ait Malumat ve Vesâik”, (Haz. Ali Adem Yörük), *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 28, Güz 2019, s. 247

Menekşe, Ömer, “Selçuklular’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Bir Hukuk Kodu Olarak el-Mesâilü’l-Melikşâhiyye fi’l-Kavâidi’ş-Şahsiyye”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2020, Say. 35, s. 565-598

Muallim Cevdet, “Dârü’l-Muallimîn’in Yetmiş Birinci Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin İlk Müdürü Cevdet Paşa’nın Hayat-ı İlmiyesi Hakkında Konferans”, *Tedrisat Mecmuası*, Say. 39, s. 438

Ökte, Sezai Kürşat, “Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Say. 49, Bahar 2012, s. 177

Özaydın, Abdülkerim, “Bağdat Nizâmiye Medresesi’nin İlk Müderrisi Ebû İshâk eş-Şirâzî ve Medresesinin Resm-i Küşâdı”, *Şarkiyat Mecmuası*, 2015, Say. 26, s. 89

Sarıay, Ercimet, “Tanzimat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları ve Metodolojisi”, *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, Say. 1, 2019, s. 20

Sarıkaya, Yaşar, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1999, Say. 3, s. 39

Serin, Muhittin, “Unutulan Değerlerimizden Hattat Karînâbatlı Hasan Hüsnü Efendi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Say. 6, 2001, s. 131

Songur, Haluk, “Fıkıh Usûlü Dersinin Kaldırılması Bağlamında Darülfünundan Cumhuriyete Hukuk Eğitim Müfredatı Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, Say. 1, s. 25-26

Şanal, Mustafa, “Eşrefefendizâde Mehmet Şevketi’nin Medreselere İlişkin Islahat Düşünceleri ve Çözüm Önerileri”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 2000, Say. 9, s. 195

Şehidoğlu, Süreyya Hami, “el-Hac Hurşit Efendi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1994, C. 10, Say. 28, s. 55-62

Şehidoğlu, Süreyya Hami, “Kadı Hasbi Efendi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1994, C. 10, Say. 28, s. 209

Şentop, Mustafa, “Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2006, Say. 1, s. 89

T.C. Maarif Vekâleti 1925 – 1926 Ders Senesi İhsâiyât Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928

Taşkınoğlu, Mehmet, “Mustafa Fevzi (Sarhan) Son Şer’iye ve Evkaf Vekili, Manisa Milletvekili”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, Say. 3, 2013, s. 212

Tokatlı, Eyüp Sait, “Bekir Hâki Hoca Efendi”, *Tohum Aylık Kültür ve Fikir Dergisi*, Mayıs 1975, Say. 87, s. 38

Topçuoğlu, Ali Aslan, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi’nin Hayatı ve Hukukçuluğu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, Say. 28, s. 337

Tozlu, Selahattin, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir İlimiyeli: Ahmed Şirani Efendi”, *Türkiye Günlüğü*, Ankara, Kasım/Aralık 1997, Say. 48, s. 42-59

Uyanık, Necmi, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hasan Fehmi’nin Yaşadıkları”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, Say. 19, 2008, s. 215-241

Uzun, Efan, “Yanyalı Bir Şeyhülislam Abdurrahman Nesîb Efendi (1842-1914)”, *3. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi (29 Mayıs-05 Haziran 2011)*, C. 2, s. 442

Ünal, Uğur, “Osmanlı Hukukçularından Büyük Ali Haydar Efendi (1837-1903)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, Say. 41, 2007, s. 135

Ünver, A. Süheyl, “İsmail Saib Efendi Hoca (1871-1940) ve Tıp Tarihimiz”, *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, 1940, C. 4, Say. 16, s. 146

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, “Türk Hukuk Hayatındaki Düalizm ve Şer’î Hukuktan Laik Hukuka Geçiş”, *Yargıtay Yüzüncü Yıldönümü Armağanı*, İstanbul, 1968, s. 710

Yaman, Ahmet, “Osmanlı Pozitif Hukukunun Şer’îliği Tartışmalarına Eleştirel Bir Katkı”, *İslamiyât*, 2005, Say. 1, s. 124

Yaman, Ahmet, Bahaddin Karakuş, “Osmanlı’nın Son Döneminde Bir Hukuk Mecrası: Ravza-i Hukuk”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, Say. 79, 2021, s. 1006

Yazoğlu, Selma, “Ord. Prof. Ebül’ulâ Mardin”, *Yirminci Asır*, C. 9, Say. 232, s. 8-25

Yıldırım, Suat, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük Tefsir Tarihi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Yeni Ümit Dergisi*, Ekim/Kasım/Aralık 2000, Say. 50

Yıldız, Hasan, “Osmanlı’da Medrese Talebelerinin Kur’a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Say. 2, Güz 2020, s. 1084

Yıldız, Kemal; Hasekioğlu, Ferda Esengül, “Muallimhane-i Nüvvâb’dan Medresetü’l-Kudât’a Osmanlı’nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Okullar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2019, Say. 34, s.411-442

Yörük, A. Adem, “Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehrî”, *Dünden Bugüne İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Hukuk Tarihi Semineri Bidirileri*, C. 70, Say. 1, 2012, s. 487

Zeyrek, Yunus, “Batım Mebusu Ali Rıza Acara”, *Bizim Ahıska*, Yaz 2017, s. 3-10

Ansiklopedi

- Akgündüz, Ahmet, “Dürerü’l-Hükkâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 27
- Akgündüz, Ahmet, “İ’lâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 72-73
- Akpınar, Cemil, “İcâzet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, s. 393
- Akün, Ömer Faruk, “Kilisli Rifat Bilge”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 18
- Algar, Hamid, Mektûbât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 11
- Aydın, M. Akif, “Ali Haydar Efendi, Büyük” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 396
- Aydın, Mehmet Akif, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 231-235
- Azamat, Nihat, “Maraşlı Ahmed Tahir Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 38
- Baltacı, Cahit, “Arpalık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s. 392-393
- Bardakoğlu, Ali, “Feraiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 362-363
- Barkan, Ö. Lütfi, “Kanunname”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 7, MEB Basımevi, İstanbul, 1987, s. 185-196
- Bayak, Cemal, “Haydar Efendi, Ahıskalı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 27
- Bayraktar, Mehmet Faruk, “Zernûcî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 294
- Bekir, Muzaffer, “Nesefî, Ebü’l-Berekât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, s. 567
- Bektaş, Ekrem, “Beyânülhak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 34
- Benli, Mehmet Sami, “Miftâhu’l-Ulûm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 20
- Berki, Şakir, “Berki, Ali Himmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 509
- Bilgin, Azmi, “İsmail Saib Sencer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 122
- Bingöl, Abdulkuddüs, “İsâgûcî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 488
- Derman, M. Uğur, “Hat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, s. 427-437
- Derman, M. Uğur, “Medresetü’l-Hattâtîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 341
- Derman, M. Uğur, “Ta’lik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 507-508
- Derman, M. Uğur, “Ta’lik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 507

- Durmuş, İsmail, “Kazvîni, Hatîb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 156
- Durmuş, İsmail, “Sekkâkî, Ebû Ya’kûb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 332
- Durusoy, Ali, “eş-Şemsiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 530
- Erdoğan, Ali, “Seydişehir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, s. 25-27
- Fazlıoğlu, Şükran, “Vaz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, s. 576
- Goldziher, I., “Fıkıh”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul, 1978, s. 604
- Güleç, Hasan, “Âtîf Mehmed Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 61
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Şûrây-ı Ümmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, S. 240
- Has, Şükrü Selim, “Mülteka’l-Ebhur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 548
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Teâlî-i İslâm Cemiyeti”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 207
- İnalçık, Halil, “Kanun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s. 324
- İnan, Ahmet, “Mustafa Hayri Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 302
- İpşirli, Mehmet, “Abdurrahman Nesîb Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, s. 169
- İpşirli, Mehmet, “Hayri Efendi, Mustafa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 62
- İpşirli, Mehmet, “Hüseyin Hüsnü Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 552
- İpşirli, Mehmet, “Medrese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, S. 327
- İpşirli, Mehmet, “Medresetü’l-Kudat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 343 – 344
- Kahraman, Âlim, “Tâhirü’l-Mevlevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 407
- Kallek, Cengiz, “el-Hidâye”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 471
- Kallek, Cengiz, Fetâvây-ı Ali Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 438
- Karaman, M. Lütfullah, “Filistin Kurtuluş Örgütü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 103
- Kaya, Mahmut, “Bekir Hâki Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 361
- Kaya, Süleyman, “Sak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s. 586-587

- Kılavuz, Ahmet Saim, “Akaid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 212
- Kılıç, Hulusi, “Belâgat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 380
- Kılıç, Hulusi, “el-Kafiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s. 153
- Kılıç, Hulusi, “Sarf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 136
- Koca, Ferhat, “el-Ferâizü’s-Sirâciyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 367
- Koca, Ferhat, “Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 319
- Koca, Ferhat, “Menârü’l-Envâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 118
- Koca, Ferhat, “Mezhep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 537
- Koca, Ferhat, “Mir’âtü’l-Usûl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 148
- Koca, Ferhat, “Molla Hüsrev”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 252
- Koca, Ferhat, “Mûsâ Kâzım Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 221
- Köprülü, M. Fuad, “Fıkıh”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul, 1964, s. 608
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye Medresesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s. 507
- Osman Said el-Ânî, “Zehâvî, Emced”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, s. 179
- Öngören, Reşat, “Tunahan, Süleyman Hilmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 375
- Önkal, Ahmet; Bozkurt, Nebi, “Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, s. 45
- Özcan, Tahsin, “Mehmed Nûri Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 503
- Özcan, Tahsin, “Ömer Hulûsi Efendi, Dağıstanlı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 71
- Özcan, Tahsin, “Rahmi Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 423
- Özcan, Tahsin, “Yûnus Vehbi Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, s. 612
- Özel, Ahmet, “Fıkıh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 22 – 27
- Özel, Ahmet, “İbn-i Nüceym, Zeynüddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, s. 236
- Özkan, Mustafa, “Medine Vesikası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. EK-2, s. 212

- Özsarı, Mustafa, “Şeyh Vasfı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 71
- Serin, Muhittin, “Aziz Efendi, Rifâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 336
- Serin, Muhittin, “Hasan Hüsnü Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-1, s. 536
- Serin, Muhittin, “Yazgan, Mehmet Hulusi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, s. 356
- Sinanoğlu, Mustafa, “el-Mevâkîf”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 422
- Topaloğlu, Bekir, “Tecrîdü’l-itikâd”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 250
- Tosun, Necdet, “Selâhaddin Sâkîb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK- C. 2, s. 492
- Unan, Fahri, “Mevleviyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 467
- Unan, Fahri, “Sahn-ı Semân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s. 532
- Yaran, Rahmi, “Bilmen Ömer Nasuhi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 162
- Yavuz, Cevdet, “Ebü’lulâ Mardin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 363
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Akâidü’n-Neseffî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 2, s. 217-219
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 57
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, s. 479
- Yurdakul, İlhami, “Mekteb-i Nüvvab”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, s. 240 – 241

Gazeteler

- “Şer’iye Vekili İstanbul’da”, **Vatan**, 1 Rebiülahir 1342 (11 Kasım 1923), s. 1
- “Tercüme-i Hali”, **Tanîn**, No: 1798, 26 Kanunuevvel 1913 (26 Aralık 1913)
- Ahmed Şîrânî, “Ağyârın Sabri Efendi’ye Sebeb-i Hücumları”, 11 Safer 1338 (5 Kasım 1919), **İ’tisâm**, Say. 49, s. 561
- Ahmed Şîrânî, “Kuvây-ı Milliye Hakkında Fikrimiz”, **İ’tisâm**, Say. 46, s. 513
- Ahmed Şîrânî, “Mağdurlar Hala Mağdur ve Mütene’imler Hala Mütene’im”, 5 Cemaziyelevvel 1337 (6 Şubat 1919), **İ’tisâm**, Say. 11, s. 1
- Ahmed Şîrani, “Medresetü’l-Kudat Binây-ı Cedîdinin Devr-i Teslimi”, **Medrese İtikadları**, Say. 6, 18 Receb 1331 (23 Haziran 1913), s. 50
- Ahmed Şîrânî, “Mehâkim-i Şer’îyenin Lüzûm-ı İâdesi”, **İ’tisâm**, 13 Rebiülahir 1337 (17 Aralık 1918), Say. 8, s. 1-4

Ahmed Şîrânî, “Mekteb-i Kudât yahut Medresetü'l-Kudât Binây-ı Cedîdi”, *Beyanü'l-Hak*, C. 7, Say. 158, 26 Cemaziyelevvel 1330 (13 Mayıs 1912), s. 2806-2807

Ahmed Şîrânî, “Mersiye-i Medâris”, 26 Cemaziyelahir 1920 (17 Mart 1920), *İ'tisâm*, Say. 68, s. 863

Ahmed Şîrânî, “Şeyhülislam ve Kabine”, *İ'tisâm*, Say. 5, s. 1

Ahmed Şîrânî, “Şeyhülislamın Vezâifi Cümlesinden”, *Beyânülhak*, C. 6, Say. 142, s. 2541

Ahmed Şîrânî, “Şuûnât-ı İlmiye”, *Medrese İtikadları*, Say. 2, 19 Cemaziyelahir 1331 (26 Mayıs 1913), s. 15

Ahmed Şîrânî, “Tedbirsiz veya Talihsiz Sabri Efendi”, 4 Safer 1338 (29 Ekim 1919), *İ'tisâm*, Say. 48, s. 547

Ahmed Şîrânî, “Ulemây-ı Kirâm ve Fırkalar”, 8 Rebiülevvel 1330 (26 Şubat 1912), *Beyânü'l-Hak*, C. 6, Say. 147, s. 2621

Akseki, A. Hamdi, “Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Rapor”, *Sebilürreşad*, 1951, C. 5, Say. 101, s. 5

Aynîzâde Hasan Tahsin, “Ticaret Şirketleri ve Menâfi-i İktisadiyesi”, *Beyanü'l-Hak*, C. 1, Say. 5, s. 100

Beyanü'l-Hak, C. 4, Say. 84, 5 Zilkade 1328 (26 Mart 1911), s. 1607-1608

Beyanü'l-Hak, c. 6, Say. 138, s. 2488, 19 Zilhicce 1329 (11 Aralık 1911)

Beyanü'l-Hak, C. 7, Say. 164, 9 Receb 1330 (24 Haziran 1912), s. 2903

Beyânü'l-Hak, C. 3, Say. 73, s. 1432

Cavid Bey, “Felâket Günleri: Mütareke Devrini Feci Tarihi”, *Tanin*, 15 Şubat 1945, s. 2

Ceride-i Adliye, Sene: 2, Say. 25, s. 1 (Ağustos 1340)

Cerîde-i İlmiye, C. 1, Say. 1, 3 Receb 1332 (28 Mayıs 1914), s. 36

Ceride-i İlmiye, C. 1, Say. 3, s. 143-146, (Gurre-i Ramazan 1332)

Ceride-i İlmiye, C. 1, Say. 4, Gurre-i Şevval 1332 (Ağustos 1914), s. 194

Ceride-i İlmiye, C. 2, Say. 14, s. 92,93, Şaban 1333 (Haziran 1915)

Ceride-i İlmiye, C. 2, Say. 14, s. 94-95, Şaban 1333

Ceride-i İlmiye, C. 3, Say. 24, s. 568, Şaban 1334 (Haziran 1916)

Ceride-i İlmiye, C. 3, Say. 32, s. 916-917, Şevval 1335

Ceride-i İlmiye, C. 4, Say. 36, s. 1089, Şaban 1336

Ceride-i İlmiye, C. 5, Say. 60, s. 1931, Gurre-i Ramazan 1338

Ceride-i İlmiye, C. 6, Say. 67, s. 2156, Şevval 1339

Ceride-i İlmiye, C. 7, Say. 74,75, s. 2472, Şevval 1340

Elmalılı Hamdi Yazır, “Makâle-i Mühimme”, *Beyânü'l-Hak*, Say. 18, 9 Muharrem 1327 (31 Ocak 1909), s. 399

Elmalılı M. Hamdi Yazır, “Dinimiz, Devletimiz”, *Sebilü'r-Reşâd*, 8 Rebiülevvel 1337 (12 Aralık 1918), C. 15, Say. 382, s. 323

Eşref Edîb, “İcâzetnâme Cemiyeti”, *Sebilü'r-Reşâd*, 25 Cemaziyelahir 1332 (21 Mayıs 1914), C. 12, s. 297

Gölpınarlı, Abdülbaki, “Kaybettiğimiz Büyük Âlim İsmail Saip”, *Vakit Gazetesi*, 9 Nisan 1940, s. 3

İkdam, No: 5109, 15 Ağustos 1908, s. 3

İsimsiz, “Matbûat-ı Osmâniye İçin Mühim Bir Ziya” *Tasvîr-i Efkâr*, No: 153, 30 Muharrem 1332 (29 Aralık 1913)

İsimsiz, “Mekteb-i Kudat İmtihânı”, *Beyânü'l-Hak*, C. 3, Say. 73, 9 Şaban 1328 (16 Ağustos 1910), s. 1432

İsimsiz, “Tedrîsat-ı Medârisin İslâh ve İntizâmına Mukaddime”, 18 Zilhicce 1326 (11 Ocak 1909), *Beyânü'l-Hak*, C. 1, Say. 15, s. 322-324

Mahfil, C. 2, Say. 23, Ramazan 1340 (Nisan/Mayıs 1922), s. 212

Mahfil, C. 4, Say. 47, (Ramazan 1342), s. 199

Mehmed Şevketî, “Medreselerin İslahı Mesâil-i Umûmiyedendir.”, *Sebilürreşad*, C. 10, Say. 236, s. 26

Miras, Kamil, “Hukuk Mantiğı ve Tefsir”, *Sebilürreşad*, C. 3, Say. 75, s. 386

Musa Kazım, “Medreselerde Tedrisâtın İslâhı”, *Sirat-ı Müstakim*, C. 3, Say. 54, s. 22-23

Müftizâde, “İstanbul Medreseleri”, *Sebilü'r-Reşâd*, 13 Zilkade 1341 (27 Haziran 1923), C. 21, Say. 540-541, s. 161

Müntesibîn-i İlmîyeden Biri, “İslâh-ı Medâris”, *Beyânü'l-Hak*, 27 Zilkade 1326 (21 Aralık 1908), C. 1, Say. 12, s. 250

Tahirü'l-Mevlevî, “Medresetü'l-Kudat Hakkında Bir Mazbata”, *Mahfil*, C. 4, Say. 40, Safer 1342 (Eylül 1923), s. 56-59

Takvim-i Vekâyi', 1 Nisan 1333, Say. 2840

Takvim-i Vekâyi', 12 Nisan 1327, Say. 808

Takvim-i Vekayi', 23 Şaban 1250 (25 Aralık 1834), Say. 93

Tanin, 21 Kânûn-ı Evvel 1326, (3 Ocak 1911)

Tezler

Akman, Ahmet, *1917 Tarihli Usûl-ı Muhâkeme-i Şer'iyye Kararnâmesi ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1985, s. 135

Akman, Zekeriye, *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye Kurumu (1918-1922)*, Ankara Üniversitesi SBE, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006

Aksoy, Kemal Faruk, *Silahdar Tarihine Göre Osmanlı Devleti'nde Celali İsyancıları*, Kırıkkale Üniversitesi, S.B.E. Tarih bölümü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2019

Alan, Basri, *Mustafa Hayrî Efendi ve el-Muktataf min Uyûnit-Tefâsir Adlı Tefsiri*, Dicle Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Diyarbakır, 2018

Bal, Emel Bengü, *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab*, Sakarya Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016

Çeliktaş, Hasan Sabri, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017

Gökçe, Hasan, *Kelevî Tekkesi Şeyhi Ali Vasfî Efendi Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi, SBE. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014

Gürer, Ahmet Şamil, *Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003

Güngör, Zülfikar, *Son Mesnevîhânlardan Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, Ankara Üniversitesi SBE. (Yayınlanmamış Y. Lisan Tezi), Ankara, 1994

Hasekioğlu, Ferda Esengül, *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât*, Marmara Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019

İmamoğlu, H. Vehbi, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Adliye Teşkilatı Üzerine Batı Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi S.B.E., Samsun, 2009

Mayak, Faysal, *Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*, Akdeniz Üniversitesi, SBE., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya, 2019

Nevruz, Ayşe, *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Mesnevî Şerhi Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE., (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Sivas, 2022

Oral, Ertuğrul, *Rumeli Kazaskerliği Ruznamesi*, (Basılmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi, 1980

Öz, Necmi, *Celal-zâde Kanunnamesinin Tetkik ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1966

Özdemir, Hüseyin *Tanin'deki Yazıları Çerçevesinde Babanzâde İsmail Hakkı'nın Meşrutiyet Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, İstanbul, 2015, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi)

Şimşek, Serdar Sezer, *Ebûl'ulâ Mardin'in Türk Toplum Düşüncesindeki Yeri ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2014, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi)

Yörük, A. Adem, *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul, 2016

Yörük, A. Adem, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008

E-Kaynak

<http://erzurumansiklopedi.com/mehmed-raif-dinc/> (Erişim Tarihi: 08.12.2022)

http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=4664&ctgr_id=121 (Erişim Tarihi: 17.11.2022)

<http://www.oktayaras.com/hasan-tahsin-ayni/tr/29091>, (Erişim Tarihi: 13.10.2022)

<https://kahramanmaraslisairleryazarlar.blogspot.com> (Erişim Tarihi: 08.12.2022)

<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F01863.pdf>, s. 132 (erişim tarihi: 03.06.2022)

<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL04030.pdf>, (Erişim tarihi: 9.10.2022)

<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/YZ0184.pdf> (Erişim Tarihi: 14.10.2022)

<https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/YZ0524.pdf>, (Erişim tarihi: 9.10.2022)

<https://www.biyografya.com/biyografi/11597> (Erişim Tarihi: 08.12.2022)

<https://www.yargitay.gov.tr/kategori/65/onursal-baskanlarimiz> (Erişim Tarihi: 28.06.2022)

Salt Araştırma: Süleyman Sırrı Gedik, Trabzon (saltresearch.org) (Erişim Tarihi: 08.12.2022)

<httpnek.istanbul.edu.tr4444ekosFOTOGRAF779-38---0006.jpg> (Erişim Tarihi: 17.12.2022)

<https://openaccess.marmara.edu.tr/items/93cf3b2c-06a8-4ec8-898fed9cd925853b>
(Erişim Tarihi: 25.12.2022)

Ek-1: Tespit Edilen Senelere Ait Mezun Listeleri

Şevval 1271 (Temmuz 1856) – 8 Şaban 1272 (14 Nisan 1856) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ömer Fehmi Efendi:** Ankaralı tüccardan Hasan Efendi'nin oğludur. 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Kurumun ilk mezunudur.¹⁵⁶³ Kars, Prizren, Bosna, Trablusgarp, Bağdat ve Diyarbakır kadılıklarında bulunmuştur. Temyiz-i Hukuk Mahkemesi Reisi iken vefat etmiştir.¹⁵⁶⁴

Şevval 1272 (Haziran 1856) – 11 Recep 1273 (7 Mart 1857) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mustafa Subhi Efendi:** Sivas Divriğili olup 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir.¹⁵⁶⁵
- 2- **Hasan Tahsin Efendi:** Karaferyeli (Yunanistan) olup 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mahkeme-i Temyiz azası iken vefat ettiği kayıtlıdır.¹⁵⁶⁶
- 3- **Ali Rıza Efendi:** Sivas Divriğili olup 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁶⁷
- 4- **Süleyman Necip Efendi:** Bosnalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Behke (Bosna) kazası kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁵⁶⁸
- 5- **Ahmed Hamdi Efendi:** Salnamede, sehven Karahisarlı olarak gösterilmiştir. Kayserili Hacı Hüseyin Efendi'nin oğlu olup Nallıhan'da doğmuştur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kırşehir, Bartın, Gölpazarı, Edincik, Vezirköprü, Berkofça, Çeşme, Karalom, Karaferye, Mersin, Erdek, Niğde, Asir, Maraş ve Yozgat kadılıklarında bulunmuştur.¹⁵⁶⁹

¹⁵⁶³ *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁶⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayır), Tarih Vakfı Yurt Yayınları No: 30, İstanbul, 1996, C. 4, s. 1320

¹⁵⁶⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁶⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁶⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁶⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁶⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 154

- 6- **Mehmed Emin Efendi:** Boluludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁷⁰
- 7- **Abdülkadir Efendi:** Bandırma müftüsünün oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olduğu kayıtlıdır.¹⁵⁷¹
- 8- **Mehmed Adil Efendi (Seyyid):** İbradılı olup 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Menemen kadılığından sonra vefat ettiği belirtilmiştir.¹⁵⁷²
- 9- **Mehmed Feyzullah Efendi:** Ünyeli olup 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Trabzon ve Kastamonu vilayetleri adliye müfettişi iken vefat ettiği kayıtlıdır.¹⁵⁷³
- 10- **Mehmed Arif Efendi:** Tokatlı olup 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁷⁴

Şevval 1273 (Haziran 1857) – 28 Recep 1274 (14 Mart 1858) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Müştak Efendi:** Zeytunlu (K.Maraş) olup 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Yozgat kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁵⁷⁵
- 2- **Mehmed Niyazi Efendi:** Karahisar-1 Sahiplidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁷⁶
- 3- **Ömer Lütfi Efendi:** Karahisar-1 Sahiplidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁷⁷
- 4- **Mustafa Münib Efendi:** Yozgatlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁷⁸
- 5- **Ahmed Fevzi Efendi:** Yozgatlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Payas (Hatay) kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁵⁷⁹

¹⁵⁷⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁷¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁷² *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁷³ *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁷⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 689

¹⁵⁷⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁷⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁷⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁷⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁷⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

- 6- **Yahya Efendi:** Kastamonulu olup 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁸⁰
- 7- **Ahmed Razi Efendi:** Tosyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁸¹
- 8- **Ahmed Tevfik Efendi:** Alanyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁸²
- 9- **Mehmed Nuri Efendi (Seyyid):** Alanyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁸³
- 10- **Abdüselam Efendi:** Ergirilidir (Arnavutluk). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁸⁴

Şevval 1274 (Mayıs 1858) – 12 Safer 1275 (21 Eylül 1858) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ömer Hilmi Efendi:** Ordulu olup 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir.¹⁵⁸⁵
- 2- **Mustafa İzzet Efendi:** Seydişehirlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çorum kadısı iken vefat ettiği kayıtlıdır.¹⁵⁸⁶
- 3- **Mustafa İzzet Efendi:** Üsküdarlı olup 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yenipazar (Aydın) kadılığında bulunmuştur.¹⁵⁸⁷
- 4- **Mehmed Emin Efendi:** Sivas Divriğilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Prizren (Kosova) kadılığında bulunmuştur.¹⁵⁸⁸
- 5- **Mehmed Tevfik Efendi (Seyyid):** Kastamonulu olup 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁸⁹
- 6- **İbrahim Kemali Efendi:** Uşaklıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁹⁰

¹⁵⁸⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁸¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁸² *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁸³ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁸⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁸⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁸⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁸⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁸⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁸⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

- 7- **Mehmed Tahir Efendi:** Erzurumludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁹¹
- 8- **Abdurrahman Vekari Efendi:** Bağdatlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁵⁹²

Şevval 1275 (Mayıs 1859) – 19 Cemaziyelahir 1276 (13 Ocak 1860) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Şükrü Efendi (Hafız-Seyyid):** Ahmed Ataullah Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da dünyaya gelmiştir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. 2 ay kadar Muallimhane-i Nüvvab müdürlüğü yapmıştır. Gebze, Sakız, Erdek, Sivrihisar, Tatarpazarcığı, Şarköy, İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. Son vazifesi Anadolu kazaskerliğidir.¹⁵⁹³
- 2- **Ömer Fehmi Efendi:** Eğinlidir (Erzincan-Kemaliye). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kütahya kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁵⁹⁴
- 3- **Mehmed Emin Efendi:** İmamzade biraderzadesi olarak kayıtlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Güzelhisar (Aydın) kadılığında bulunmuştur.¹⁵⁹⁵
- 4- **Mustafa Hasib Efendi:** İbradılı olduğu bilinmektedir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zara-i Cedid, Yenice-karasu, Lefkofça, Kavala, Çeşme ve Keşan kadılıklarında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁵⁹⁶
- 5- **Mustafa Hasib Efendi:** İzzettin Efendizade olarak kayıtlıdır. Yanyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bahriye Nezareti hukuk müşavirliğinden emeklidir.¹⁵⁹⁷
- 6- **Mehmed Nâili Efendi:** 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Rodos kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁵⁹⁸
- 7- **Münib Efendi:** Eğribozlu Müderris Mustafa Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ermenek, Vezirköprü, Aydın, Bozdoğan,

¹⁵⁹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁹² *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 114

¹⁵⁹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁹⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 690

¹⁵⁹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 205

¹⁵⁹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁵⁹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

Avlonya, Ahtapoli, Kızanlık, Zıştoy, Şarköy, Cısr-i Ergene, Nablus, Havran Antalya, Tekirdağ ve Kayseri kadılıklarında bulunmuştur.¹⁵⁹⁹ Salnamede memleketi Lazkiye olarak kayıtlıdır. Aynı şekilde Akka kadısı olduğu şeklinde bir bilgi de mevcuttur. Her iki bilgi de sicilindeki bilgilerle uyuşmamaktadır.¹⁶⁰⁰

- 8- **Ahmed Raşid Efendi:** Alanyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁰¹
- 9- **Mehmed Raşid Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nevrokop (Bulgaristan) kadılığında ayrıldıktan sonra vefat ettiği kayıtlıdır.¹⁶⁰²
- 10- **Ahmed İzzet Efendi:** Amasyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁰³
- 11- **Osman Nuri Efendi (Hafız):** Dadaylı (Katamonu) İmamzade Süleyman Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Taşköprü, Köstence, Hezargrad ve Safranbolu kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶⁰⁴
- 12- **Ahmed Şevki Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Denizli kadılığında ayrıldıktan sonra vefat ettiği kayıtlıdır.
- 13- **İbrahim Efendi:** Beratlıdır (Arnavutluk). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Petriç (Bulgaristan) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁶⁰⁵
- 14- **Mehmed Sadık Efendi:** İbradılı Hocazade Mehmed Sadık Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gümüşhacıköy, Akyazı, Adranos, Kalecik, Ereğli (Konya), Demirci, Gördes, Sandıklı, Çal, Keskin, Yalvaç, Zile, Alaiye, Erdek ve Akşehir kazaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶⁰⁶
- 15- **Mehmed Emin Efendi:** İbradılıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁰⁷

¹⁵⁹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 281

¹⁶⁰⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶⁰¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶⁰² *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶⁰³ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶⁰⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 318

¹⁶⁰⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶⁰⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 74

¹⁶⁰⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

Şevval 1276 (Mayıs 1860) – 8 Zilhicce 1277 (17 Haziran 1861) Eğitim

Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Sadık Efendi (Seyyid):** İstanbulludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Yemen merkez kadılığında sonra vefat etmiştir.¹⁶⁰⁸
- 2- **Yusuf Ziya Efendi:** Ohridir (Makedonya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ohri kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁶⁰⁹
- 3- **Mehmed Rüşdü Efendi:** Demircilidir (Manisa). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kars kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁶¹⁰
- 4- **Zeynelabidin Efendi:** Ergirili Mehmed Emin Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Aydos, Pravişte, Yalvaç, Giresun, Kesriye, Leskofça, Kesendire, Kesriye, Ayvalık, Yenipazar, Midilli, Prizren, Serez, Kudüs, Yemen ve Trabzon vilayetleri kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶¹¹
- 5- **Mahmud Hilmi Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ergiri müftüsü iken vefat etmiştir.¹⁶¹²
- 6- **Mehmed Şakir Efendi:** İstanbulludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶¹³
- 7- **Abdurrahman Fazlı Efendi:** İbradılıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Manisa kadılığında sonra emekli olmuştur.¹⁶¹⁴
- 8- **Mehmed Emin Efendi:** Yanyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yenipazar (Aydın) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁶¹⁵

¹⁶⁰⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶⁰⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶¹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶¹¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 537

¹⁶¹² *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶¹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶¹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

¹⁶¹⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 691

Şevval 1277 (Nisan 1861) – 20 Cemaziyelahir 1278 (23 Aralık 1861)

Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mustafa Ragıp Efendi:** Ergirilidir. Canozade şeklinde kayıtlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Nazilli kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁶¹⁶
- 2- **Mehmed Emin Efendi:** İbradılı Halil Haşmet Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İznik, Tavas, Sivrihisar, Mersin, Çorum, Antep, Tire, Sandıklı ve Beypazarı kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶¹⁷
- 3- **Mehmed Vahid Vehib Efendi:** Libohovalıdır (Ergiri). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Midilli kadısı iken vefat etmiştir.¹⁶¹⁸
- 4- **Abdülhamid Hamdi Efendi:** Arhavidir (Artvin). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶¹⁹
- 5- **Mehmed Necip Efendi:** Eski naiplerden Ergirili Hüseyin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi mezundur. Terkos, Petriç, Gönen, Sultanhisar, Urla, Şile, Rahova (Tuna), Ayvalık, İskeçe, Menlik, Nevrokop, Mulve, Çeşme, Ahi Çelebi ve Loros kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶²⁰
- 6- **Mehmed İsmet Efendi: (Seyyid):** İbradılıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Silifke kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁶²¹
- 7- **Lütfullah Efendi:** İbradılıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yakova (Arnavutluk) kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁶²²
- 8- **Yusuf Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Prepol kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁶²³
- 9- **İsmail Hakkı Efendi:** Gümüşhacıköylüdür (Amasya). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶²⁴
- 10- **Mehmed Tahir Efendi (Seyyid):** Burdurludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶²⁵

¹⁶¹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶¹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 171

¹⁶¹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶¹⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶²⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 13

¹⁶²¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶²² *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶²³ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶²⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶²⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

11- **Abdullah Reşid Efendi**: Berkofçalıdır (Bulgaristan). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İzvornik (Bulgaristan) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁶²⁶

Şevval 1278 (Nisan 1862) – 20 Recep 1279 (11 Ocak 1863) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Abdullah Mesud Efendi**: *Halil Sırrı Efendizade* olarak kayıtlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Mardin kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁶²⁷
- 2- **Mehmed Şükrü Efendi (Seyyid)**: Mardinlidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mir-i miran Rütbesi ile Adliye'ye geçiş yapmış, Adliye müfettişi iken vefat etmiştir.¹⁶²⁸
- 3- **Ahmed Rüşdü Efendi**: Doğullu olarak kayıtlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶²⁹
- 4- **Abdülhadi Efendi**: Selaniklidir. *Selanik Müfüsüzade* olarak kayıtlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶³⁰
- 5- **Ahmed Necip Efendi (Seyyid)**: *Berberzade* olarak kayıtlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cebel-i Bereket (Osmaniye) kadılığında emeklidir.¹⁶³¹
- 6- **Abbas Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶³²
- 7- **Mustafa İzzet Efendi**: İbradılıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kasaba (Turgutlu) kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁶³³
- 8- **Abdüssamed Efendi**: Sivaslıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶³⁴
- 9- **Abdurrahman Niyazi Efendi**: İbradılı Naib Mehmed Sadık Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tefenni, Alucra, Kaş ve İskeçe kazası kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶³⁵

¹⁶²⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶²⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶²⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶²⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶³⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶³² *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶³³ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶³⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 692

¹⁶³⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 48

10- **Mehmed Efendi (Seyyid)**: İbradılı Alemzade Ali Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bergama, Nif, Eğridir, Anamur, Bozoyük, Nevşehir, Yenişehir, Bursa, Bolvadin, Akşehir ve Pravişte (Selanik) kazaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶³⁶

11- **Mahmud Efendi (Seyyid)**: Yenişehir-i Fenarlıdır (Yunanistan-Larissa). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tırhala müftülüğü yaptığı kayıtlıdır.¹⁶³⁷

Şevval 1279 (Nisan 1863) – 12 Şaban 1280 (22 Ocak 1864) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Vehbi Efendi**: Yanyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Dava vekilliği (avukatlık) yapmıştır.¹⁶³⁸
- 2- **Mehmed Ragıp Efendi**: *Hulusi Efendizade* şeklinde kayıtlıdır. İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şeyhülislamlık Mektubi muavinliğinden sonra vefat etmiştir.¹⁶³⁹
- 3- **Mehmed Rıza Efendi**: İbradılıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁴⁰
- 4- **Mehmed Rüşdü Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Harbiye Nezareti hukuk müşavirliğinden emeklidir.¹⁶⁴¹
- 5- **Said Ferahi Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kırcaali (Bulgaristan) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁶⁴²
- 6- **Mehmed Said Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kalkandelen (Makedonya) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁶⁴³
- 7- **Osman Hayri Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ergiri kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁶⁴⁴

¹⁶³⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 59

¹⁶³⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶³⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶³⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁴⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁴¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁴² *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁴³ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁴⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

- 8- **Abdülmuin Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İlbasan (Arnavutluk) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁶⁴⁵
- 9- **Mahmud Esad Efendi:** Yanyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Narda (Yunanistan) kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁶⁴⁶
- 10- **İbrahim Edhem Efendi:** Niksarlıdır (Tokat). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁴⁷
- 11- **Ebubekir Efendi:** Delvinelidir (Arnavutluk). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Margılıç (Preveze) kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁶⁴⁸
- 12- **Mehmed Arif Efendi (Seyyid):** Alanyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kayseri kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁶⁴⁹

Şevval 1280 (24 Mart 1864) – 21 Recep 1281 (20 Aralık 1864) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ali Rıza Efendi:** Serezlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir.¹⁶⁵⁰
- 2- **Hüseyin Hüsnü Efendi:** İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁵¹
- 3- **Musa Rıza Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁵²
- 4- **Abdülgaffar Efendi:** Kırımlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adliye memuru iken vefat etmiştir.¹⁶⁵³
- 5- **İbrahim Şevki Efendi:** İbradılıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karaağaç (Edirne) kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁶⁵⁴
- 6- **Mehmed Sadeddin Efendi:** Dağıstanlı Mehmed Çelebi Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Emlak (Sivas), Zeytun, Erbaa,

¹⁶⁴⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁴⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁴⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁴⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁴⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁵⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁵¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁵² *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁵³ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁵⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

Osmancık, Merzifon, Besni, Yakova, Erciş, Hınıs, Köprü (Sivas) ve Kemah kazalarında naiplik yapmıştır.¹⁶⁵⁵

- 7- **Mustafa Şevki Efendi:** Ayaşlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁵⁶

Şevval 1281 (Mart 1865) – 20 Şaban 1282 (8 Ocak 1866) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Abdülhalim Keşfi Efendi:** Adapazarlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Manastır hukuk reisi iken vefat etmiştir.¹⁶⁵⁷
- 2- **Mehmed Said Efendi:** İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diyarbakır merkez kadılığında emeklidir.¹⁶⁵⁸
- 3- **Ahmed Ata Efendi:** Alanyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gelibolu kadılığında emeklidir.¹⁶⁵⁹
- 4- **Hüseyin Efendi (Hafız):** Şeyhlerlidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁶⁰
- 5- **Abdülgaffar Naib Efendi:** Antalya Gödeneli Naip Veliyyüddin Zihni Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. İstanköy, Kalecik, Bartın, Yanbolu, Soma, Nevşehir, Mersin, Bayındır, Ayaş, Alaiye, Ermenek, Ergani, Çerkeş, Simav kazaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶⁶¹
- 6- **Ahmed Efendi:** Libohovalıdır (Ergiri). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁶²
- 7- **Ragıp Efendi:** Bertalıdır (Arnavutluk). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Görice (Arnavutluk) kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁶⁶³

¹⁶⁵⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 64

¹⁶⁵⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 693

¹⁶⁵⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁵⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁵⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁶⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁶¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 61

¹⁶⁶² *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁶³ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

Şevval 1282 (Mart 1866) – 16 Şaban 1283 (24 Aralık 1866) Eğitim Dönemi

Mezunları

- 1- **Mahmud Kamil Efendi**: Of ulemasından Muhammed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Dersiamdır. Fetvahane Müsevvidliği ve Huzur Dersleri mukarrirliği, Medine-i Münevvere Kadılığı ve Rumeli Kazaskerliği yapmıştır.¹⁶⁶⁴
- 2- **Tahmas Remzi Efendi**: Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İşkodra (Arnavutluk) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁶⁶⁵
- 3- **Vasfi Efendi (Hafız)**: Boluludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁶⁶
- 4- **Mehmed Said Efendi**: İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Anadolu Kazaskerliği Vekayi katipliğinden emeklidir.¹⁶⁶⁷
- 5- **Ahmed Raşid Efendi**: Tokatlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁶⁸
- 6- **Ahmed Nesib Efendi**: Alanyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁶⁹
- 7- **Osman Efendi**: İbradılı Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beypazarı, Menemen, Bayındır, Nazilli, Elbistan, Akşehir, Keşan, Karaisalı ve Çorum kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶⁷⁰ Oğlu Ali Himmet Berki Efendi de aynı kurumdan 1909'da mezun olmuştur.
- 8- **Salih Rasim / Nazım Efendi (Hafız)**: Salnamede Rasim,¹⁶⁷¹ Albayrak tarafından aktarılan sicil kaydında Nazım olarak geçmektedir. İstanbul Kibar-ı Müderrisininden Trabzonlu naipinin meşhurlarından Ahmed Raşid Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Niksar, Çarşamba, Of, Ordu, Bafra, Ünye, Şiran, Akka, Dersim ve Gümüşhane kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶⁷²

¹⁶⁶⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 36

¹⁶⁶⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁶⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁶⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁶⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁶⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁷⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 299

¹⁶⁷¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁷² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 427

- 9- **Veysel Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Debre-i Zîr (Arnavutluk) kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁶⁷³
- 10- **Mehmed Hayri Efendi:** Yakovalı Alaybeyi Gazi Salih Bey'in oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Urla, İpek (Kosova), Petriç, Çal, Bilne (Bosna), Ohri, Ustrumça, Mudanya, Enez, Mürefte, Mersin, Keşan, Malkara, Karaferye, Vodina, Debre, Niğde ve Bitlis kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶⁷⁴

Şevval 1283 (20 Şubat 1867) – 22 Şaban 1284 (19 Aralık 1867) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ahmed Asım Efendi:** *Arif Beyzade* olarak kayıtlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. 3 ay Muallimhane-i Nüvvab müdürlüğü yapmıştır. Hüdavendigar kadısı iken vefat etmiştir.¹⁶⁷⁵
- 2- **Abdurrahman Nesib Efendi:** Ergirili Naib Ahmed Feyzi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mekteb-i Nüvvab'da talebenin ilamat musahhiliğini yaptığı kaydedilmiştir. Nevrekop, Bosna, Travnik, Rodos, Erzurum, Yanya, Diyarbakır, Edirne, Selanik ve Mısır kadılıklarında bulunmuştur. 72 yaşında kısa bir müddet Şeyhülislamlık yapmış ve vefat etmiştir.¹⁶⁷⁶
- 3- **Mustafa Hakkı Efendi:** İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bağdat kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁶⁷⁷
- 4- **Üveys Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁷⁸
- 5- **Mehmed Efendi (Hafız):** Merzifonludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁷⁹
- 6- **Hasan Efendi:** Boyabatlıdır (Sinop). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁸⁰

¹⁶⁷³ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁷⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 260

¹⁶⁷⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 694

¹⁶⁷⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 46

¹⁶⁷⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁷⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁷⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁸⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

Şevval 1284 (Şubat 1868) – 19 Şevval 1285 (2 Şubat 1869) Eğitim Dönemi

Mezunları

- 1- **Ahmed Şakir Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Serfiçe (Manastı) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁶⁸¹
- 2- **Abdüllatif Efendi:** Çelebipazarlıdır (Bosna). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁸²
- 3- **Talha Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁸³
- 4- **Mehmed Asım Efendi:** Yozgatlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İspir (Erzurum) kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁶⁸⁴
- 5- **Mehmed Sadık Efendi:** İbradılı İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İstanköy, Geyve, Edremit, Uşak, Sandıklı, Söke, Tavas, Milas, Cebel-i Bereket ve Kozan kazaları naipliklerinde bulunmuştur.¹⁶⁸⁵
- 6- **Mahmud Efendi:** İlbasanlıdır (Arnavutluk). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Görice (Arnavutluk) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁶⁸⁶
- 7- **Ahmed Vehbi Efendi:** Hemşinlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁸⁷
- 8- **Mehmed Selim Efendi:** Ergirili Murtaza Bey'in oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Doyran, Ohri, Yakova, Sine, Ayvalık, Tiran, İştıp, Görice, Vodina, Keşan, Berat, Dedeğaç ve Ergiri naipliklerinde bulunmuştur.¹⁶⁸⁸
- 9- **Eyüp Sabri Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁸⁹
- 10- **Ali Rıza Efendi:** *Tevfik Efendizade* olarak kayıtlıdır. İstanbulludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tophane kadılığında bulunduğu belirtilmiştir.¹⁶⁹⁰

¹⁶⁸¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁸² *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁸³ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁸⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁸⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 74

¹⁶⁸⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁸⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁸⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 97

¹⁶⁸⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

- 11- **Mustafa Pertev Efendi:** İbradılı İbrahim Şemseddin Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karadeniz Ereğlisi, Bilan (Halep), Bartın, Akşehir, İskenderun, Kilis, Vodina, Alaşehir, Gemlik, Vadi'l-Acem ve Kerk kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶⁹¹
- 12- **Ahmed Hazım Efendi:** Zilelidir (Tokat). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Medine-i Münevvere kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁶⁹²
- 13- **Mehmed Tevfik Efendi:** Ahıskalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁹³
- 14- **Edip Efendi:** Yanyalıdır (Arnavutluk). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dava vekilliği (Avukatlık) yaptığı kayıtlıdır.¹⁶⁹⁴
- 15- **Ali Efendi:** Yenicelidir (Çanakkale). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁹⁵
- 16- **Feyzullah Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁹⁶
- 17- **Yusuf Ziyaeddin Efendi:** Batumlu Ahmed Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ardahan, Elbistan, Eskicuma, Köprülü, Ahi Çelebi, Gevgili, Bozcaada, Mulve, Develi, Tikveş, Kozani, Yenipazar ve Ergani sancakları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁶⁹⁷
- 18- **Mehmed Hayri Efendi:** Trabzonludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hadide kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.
- 19- **Şehri Efendi:** Yanyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Evkaf Nezareti hukuk müşaviri iken vefat etmiştir.¹⁶⁹⁸
- 20- **Mustafa Nâili Efendi:** Karınabadlıdır (Bulgaristan). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁶⁹⁹
- 21- **Kasım Tevfik Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kirmastı (Bursa) kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁰⁰

¹⁶⁹¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, c. 4, S. 239

¹⁶⁹² *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁹⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 695

¹⁶⁹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 527; İSAM. MŞH.SAİD, 147, 29/7

¹⁶⁹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁶⁹⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷⁰⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

Şevval 1285 (Ocak 1869) – 27 Şaban 1286 (2 Aralık 1869) Eğitim Dönemi
Mezunları

- 1- **Said Hikmet Efendi:** *Fındıkzade Hafidi* (torunu) olarak kayıtlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁰¹
- 2- **Mehmed Celal Efendi:** *Feyzullah Efendizade* olarak kayıtlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Trablusşam kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁰²
- 3- **Behcet Efendi:** Malatyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Midyat kadılığında bulunduğu belirtilmiştir.¹⁷⁰³
- 4- **İbrahim Edhem Efendi:** Alanyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁰⁴

Şevval 1286 (Ocak 1870) – 12 Zilkade 1287 (3 Şubat 1871) Eğitim Dönemi
Mezunları

- 1- **Mustafa Nesib Efendi:** Alanyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Ankara bidayet mahkemesi reisliğinden emeklidir.¹⁷⁰⁵
- 2- **Mehmed Şakir Efendi:** Veştuneli (Ergiri) İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İştıp, Tiran, Avlonya, Ferecik, Çorlu, Karaferye, Sakız, Kırkkilise (Kırklareli) ve Ergiri kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁰⁶
- 3- **Mehmed Nuri Efendi:** Ergirili Zaimzade Nureddin Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ohri, Seneboğazı (Tuna) Köstendil, Pirlepe, Turgutlu, Lonkoza (Selanik), Dedeabağ, Preveze ve Taşlıca sancakları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁰⁷

¹⁷⁰¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷⁰² *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷⁰³ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷⁰⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷⁰⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷⁰⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 103

¹⁷⁰⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 25

- 4- **Necip Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Priştine kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁰⁸
- 5- **Hasan Hilmi Efendi:** Tokatlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adiliye kazası kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁰⁹
- 6- **Mehmed Cemil Efendi:** Çarşambalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Aydın sancağı kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷¹⁰
- 7- **Ferhad Efendi:** Libohovalıdır (Ergiri). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Berat kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷¹¹
- 8- **Hasan Rıza Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Söke (Aydın) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷¹²
- 9- **Osman Nuri Efendi:** Orduludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷¹³
- 10- **Ahmed Necip Efendi:** Libohovalıdır (Ergiri). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kudüs Kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷¹⁴
- 11- **Hasan Hüsnü Efendi:** *Emin Efendizade* olarak kayıtlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Erzincan kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷¹⁵
- 12- **Hüseyin Kamil Efendi:** Ereğlilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷¹⁶

¹⁷⁰⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷⁰⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷¹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷¹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷¹² *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷¹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷¹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 696

¹⁷¹⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷¹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

Şevval 1287 (Ocak 1871) – 14 Şaban 1288 (29 Ekim 1871) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ahmed Sadık Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Lofça (Bulgaristan) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷¹⁷
- 2- **Mehmed Tevfik Efendi:** Ünyelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Alaşehir kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷¹⁸
- 3- **Mehmed Vasıf Efendi:** Fetvahaneye müsevvidlerinden Ömer Hulusi Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yenice-Vardar, Ödemiş, Tokat, Nablus, Akka, Trablusşam, Malatya, İçel, Hama, Nazilli, Tarsus, Uşak, Niğde, Tire, Yozgat, Karahisar-ı Şarki ve Denizli kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷¹⁹
- 4- **Ahmed Efendi (Hafız):** Rizelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷²⁰
- 5- **Adem Fehmi Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Manastır vilayeti merkez kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷²¹
- 6- **Mehmed Tevfik Efendi:** Rumeli Beylerbeyliği payesini haiz Belgradlı İsmail Kemal Paşa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yeniköy, Havass-ı Refia, Silivri, Çatalca kadılıkları ile Anadolu Kazaskerliği vekayı katipliği vazifelerinde bulunmuştur.¹⁷²²
- 7- **Mehmed Aşir Efendi:** Libohovalıdır (Ergiri). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Salihli kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷²³
- 8- **Abdülcelil Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kesriye kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷²⁴
- 9- **Halil Hamdullah Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷²⁵

¹⁷¹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷¹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷¹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 136

¹⁷²⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷²¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷²² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 127

¹⁷²³ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷²⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷²⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

Şevval 1288 (Aralık 1871) – 15 Şevval 1289 (16 Aralık 1872) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Abdürrahim Şükrü Efendi:** Ali Rıza Efendizade şeklinde kayıtlıdır. İstanbulludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezundur. Antalya kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷²⁶
- 2- **Mahmud Mazhar Efendi:** Hopalı Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt, Üsküp, Bolu, Sinop, Lazistan ve Tokat kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷²⁷
- 3- **Mehmed Said Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hersek kadısı iken şehit olmuştur.¹⁷²⁸
- 4- **Ömer Lütfi Efendi:** Zileli Kara Müftüzade Said Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nevrokop, Hersek, İzvornik, Kozane, Hama, Berat, Cebel-i Arabi, Prizren, Mamuretü'l-Aziz, Diyarbakır ve Kastamonu vilayetleri kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷²⁹
- 5- **Zübeyr Efendi:** Beratlıdır (Arnavutluk). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷³⁰
- 6- **Ahmed Hilmi Efendi:** Harputludur (Elazığ). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷³¹
- 7- **Mehmed Neşet Efendi:** Alanyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kırkağaç kazası kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁷³²
- 8- **Ragıp Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Avrethisar (Selanik) kadılığından emeklidir.¹⁷³³
- 9- **Mustafa Efendi (Hafız):** Bandırmalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mihaliç kazasında kadılık yaptığı belirtilmiştir.¹⁷³⁴
- 10- **Şuayp Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷³⁵

¹⁷²⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷²⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 38

¹⁷²⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷²⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 378

¹⁷³⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷³² *İlmiye Salnamesi*, s. 697

¹⁷³³ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷³⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷³⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

Şevval 1289 (Aralık 1872) – 28 Şaban 1290 (21 Ekim 1873) Eğitim Dönemi

Mezunları

- 1- **Mustafa Asım Efendi:** Mahreç Mevalisi'nden ve Süleymaniye Camii dersiamlarından Çarşambalı Feyzullah Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Sinop, Gümülcine, Kırkkilise, Serez, Canik, Üsküdar, Gelibolu, Kosova ve Küçükçekmece kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷³⁶
- 2- **Mehmed Vecih Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yanya merkez kadılığında emeklidir.¹⁷³⁷
- 3- **Abdülmuin Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nazilli kadılığında ayrıldıktan sonra emekli olmuştur.¹⁷³⁸
- 4- **Mehmed Rasim Efendi:** Salnamede Rasim,¹⁷³⁹ Albayrak'ın sicillerden olan naklinde Rasih olarak geçmektedir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kostaniçe (Bosna), Loros, Bozcaada, Taşlıca, Lonkoza, Zor, Drama ve Draç kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁴⁰
- 5- **Ali Efendi (Hafız):** Elbistanlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yozgat kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁴¹
- 6- **Yahya Efendi:** Beratlıdır (Arnavutluk). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁴²
- 7- **Mehmed Cemaleddin Efendi:** 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁴³
- 8- **Ahmed Hilmi Efendi:** Çarşambalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adana merkez kadılığında emeklidir.¹⁷⁴⁴
- 9- **Mehmed İzzet Efendi:** Ergirili Caci Nureddin Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çankırı, Yenipazar, Niğde, Humus, Preveze, Erzincan, Nazilli, Görice ve Ergiri kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁴⁵

¹⁷³⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 180

¹⁷³⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷³⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷³⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁴⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 46

¹⁷⁴¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁴² *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁴³ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁴⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁴⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 293

- 10- **Mehmed Emin Efendi**: Alanyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cebel-i Bereket (Osmaniye) kadısı ken vefat etmiştir.¹⁷⁴⁶
- 11- **Hayrullah Efendi**: Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁴⁷
- 12- **Ahmed Dürri Efendi (Seyyid)**: Mekke-i Mükerrreme mevalisinden Bursalı Mustafa Nazmi Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Lüleburgaz, Simav, Bigadiç, Taşköprü, Burdur, Nazilli ve Limni kazaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁴⁸ Milli Mücadeleyi destekleyen fetvayı Camii Kebir Mahallesi Şeyhi el-Hac Ahmed Efendi ismiyle imzalayan kişinin kendisi olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁷⁴⁹
- 13- **İslam Feyzi Efendi**: Görücelidir (Arnavutluk) 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁵⁰

Şevval 1290 (Aralık 1873) – 7 Recep 1291 (20 Ağustos 1874) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Arif Efendi**: Mardinlidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Suriye Vilayeti Valiliği'nde bulunmuştur.¹⁷⁵¹ Ebü'l-ulâ Mardin'in dedesidir. Felsefe alanında ihtisas sahibi olup, *Felsefe-i Edyân* ve *Hikmet- İslâmiye* adında iki eserinin olduğu bilinmektedir.
- 2- **Mehmed Efendi**: Arhavilidir (Artvin). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ertuğrul kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁵²
- 3- **Abdurrahman Behcet Efendi**: *Müftüzade* şeklinde kayıtlıdır. Divriğildir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Drama (Yunanistan) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁵³
- 4- **İzzet Efendi**: Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ergiri kadılığından emeklidir.¹⁷⁵⁴

¹⁷⁴⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁴⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁴⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 128

¹⁷⁴⁹ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, C. 2, s. 325

¹⁷⁵⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁵¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁵² *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁵³ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁵⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

- 5- **Ahmed Hilmi Efendi:** Urfalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adliye memurlarındandır.¹⁷⁵⁵
- 6- **Mustafa Faik Efendi (Hafız):** Mehmed Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da doğmuştur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karahisar-ı Şarki, Resmo, Keşan, Vodina, Lüleburgaz, Lazkiye, Bayındır, Kırkkilise, Palanka, Dede ağaç, Trablusgarp, Hums ve Mersin livaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁵⁶
- 7- **Ahmed Nazif Efendi:** Libohovalıdır (Ergiri). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Berat (Arnavutluk) kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁵⁷
- 8- **Muharrem Sıdkı Efendi:** Libohovalıdır (Ergiri). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Berat kadılığı yaptığı kayıtlıdır.
- 9- **Ahmed Efendi:** Giresunludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁵⁸
- 10- **Ali Hıfzi Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karaburun (İzmir) kadılığında emeklidir.¹⁷⁵⁹
- 11- **Mustafa Fevzi Efendi:** Üsküdarlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁶⁰
- 12- **Mustafa Kamil Efendi:** Urfa ulemasından Ömer Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Siverek, Kahta, Darende, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Süleymaniye, Nevşehir, Kilis, Bukau'l-Aziz, Zebedani, Maraş ve Urfa sancakları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁶¹
- 13- **Mehmed Sunullah Efendi:** Uşaklı Ali Atıf Bey'in oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tırnova, Eskicuma, Taşlıca, Tosya, Alaiye, Ergani, Alaşehir, Köprü, Pirlepe, Gümülcine, Serez, Medine-i Münevvere, Adana ve Trabzon kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁶²
- 14- **Mehmed Said Efendi:** Yanyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁶³
- 15- **İlyas Efendi:** Konyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁶⁴

¹⁷⁵⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 698

¹⁷⁵⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 194

¹⁷⁵⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁵⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁵⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁶⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁶¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 222

¹⁷⁶² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 99

¹⁷⁶³ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁶⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

16- **Ahmed Nureddin Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Taşlıca kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁷⁶⁵

Şevval 1291 (Kasım 1874) – 21 Cemaziyelahir 1292 (25 Temmuz 1875) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mustafa İsmet Efendi:** Mahreç mevalisinden, Yenişehir Mollası Hasköylü Musa Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da doğmuştur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Gümülcine, Darıdere, Cebel-i Arabi, Kirmastı, Debre, Hums (Trablusgarp) ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. 1913'te Anadolu Kazaskeri olmuş ve bu makamdan emekliye ayrılmıştır.¹⁷⁶⁶
- 2- **Mustafa Raşid Efendi:** Bosnalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁶⁷
- 3- **Mustafa Şerif Efendi:** İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kastamonu merkez kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷⁶⁸
- 4- **Ali Rıza Efendi:** Merzifonlu tüccar Bayramzade Osman Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Selanik'e Bağlı Karaköy, Mihaliç (Hüdavendigar), Mürefte (Edirne), Şiran (Siirt), Eybek (Kosova) ve Siirt kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁷⁶⁹
- 5- **Abdülhamid Efendi:** Trabzonludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Rize kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁷⁷⁰
- 6- **Mehmed Ragıp Efendi:** Erzurumludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Taiz (Yemen) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷⁷¹
- 7- **Abdülkerim Efendi:** Manisalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tire kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁷²
- 8- **Süleyman Necati Efendi:** Oltulu Kadızade Ömer Efendi'nin oğludur. Salnamede Çıldırli olarak gösterilmiştir.¹⁷⁷³ 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

¹⁷⁶⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁶⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 219

¹⁷⁶⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁶⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁶⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 699; MŞH.SAİD, 879

¹⁷⁷⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁷¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁷² *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁷³ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

Tosya, Ayancık, Of, Karamürsel, Havza, Adapazarı, Kelkit, Kırkağaç, Lüleburgaz, Dimetoka ve Elbasan kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁷⁴

- 9- **Mustafa Rüşdü Efendi:** Konyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Denizli kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷⁷⁵
- 10- **Süleyman Faik Efendi (Hafız):** Meşhur hattatlardan İbrahim Rüşdü Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çorlu, Ezine, Bozdoğan, Cebel (Edirne), Vize, Görele, Pirepol, Sürmene, Aziziye, Enez, Hınıs, Dimetoka ve Kırcaali kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁷⁶
- 11- **Ali Enver Efendi:** Eski naiplerden Hacı Ali Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çarşamba ve İdlip kadılıkları, Canik Bidayet Mahkemesi Ceza Reisliği, Lapseki, Alaşehir, Ordu, Çerkeş, Ünye, Yıldızeli, Merzifon, Darıdere (Edirne) ve Mihaliç kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁷⁷
- 12- **İsmail Âşir Efendi:** Trabzonludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Demirci (Manisa) kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁷⁸

Şevval 1292 (Kasım 1875) – 12 Recep 1293 (3 Ağustos 1876) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mesud Efendi:** Lumalıdır (Prizren). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Debre (Makedonya) kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁷⁹
- 2- **Mehmed Avni Efendi:** Eski naiplerden Ergirili Ahmed Reis Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Erzincan, Çankırı, Gümölcine, Van, Manastır ve Selanik kadılıklarında bulunmuştur. Kastamonu Valisi Nazım Paşa'nın başkanlığında Irak'a gönderilen *Hey'et-i Islâhiye* komisyonunda yer almıştır.¹⁷⁸⁰
- 3- **Abdurrahman Vehbi Efendi:** Yanyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Musul kadılığında emeklidir.¹⁷⁸¹

¹⁷⁷⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 450

¹⁷⁷⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁷⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 443

¹⁷⁷⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 253

¹⁷⁷⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 699

¹⁷⁷⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁸⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 116

¹⁷⁸¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

- 4- **İbrahim Hilmi Efendi:** Alanyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁸²
- 5- **Mehmed Arif Efendi:** İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kartal kadılığında emeklidir.¹⁷⁸³
- 6- **Süleyman Şahin Efendi:** Hemşinlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sinop kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁸⁴
- 7- **Mehmed Nuri Efendi:** Koçhisar (Çankırı-Ilgaz) Şehderzade Ömer Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hums (Trablusgarp), Hüdeyde, Beypazarı, Hama, Berat, İçel, Maraş, Limni ve Sakız adaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁸⁵
- 8- **Osman Hayri Efendi:** Zileli Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ödemiş ve Mudanya kadılıklarında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁷⁸⁶
- 9- **Yunus Efendi:** Hemşinlidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Rize kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁸⁷
- 10- **Mehmed Cemil Efendi:** *Necip Paşazade* olarak kayıtlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muğla kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁸⁸
- 11- **Mehmed İzzet Efendi (Seyyid):** 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁸⁹
- 12- **İsmail Halid Efendi:** *Tevfik Bey Hafidi* (torunu) olarak kayıtlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁷⁹⁰
- 13- **Mehmed Edip Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile emzundur. İnebolu kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷⁹¹
- 14- **İbrahim Asaf Efendi:** Salnamede gözükmemekle birlikte Arşivde mevcuttur.¹⁷⁹²

¹⁷⁸² *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁸³ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁸⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁸⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 35

¹⁷⁸⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, S. 310

¹⁷⁸⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁸⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁸⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁹² İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2000, s. 54

Şevval 1293 (Kasım 1876) – 14 Cemaziyelevvel 1294 (27 Mayıs 1877)

Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Hayret Efendi:** Adanalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur.¹⁷⁹³
- 2- **Ahmed Şükrü Efendi:** *Nusret Efendizade* olarak kayıtlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyrut kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷⁹⁴
- 3- **Mehmed Rahmi Efendi:** Taşköprülü Salih Bey'in oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bayburt, Tokat, Niğde, Taiz, Kerk, Dedeagaç, Mihaliç ve Kayseri kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁹⁵
- 4- **Mehmed Rifat Efendi:** Haremeyn payelilerden, Bursa eski naibi Mustafa Faik Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yozgat, Gümüşhane, Uşak, Gümölcine, Isparta, Kastamonu, Ankara, Suriye Merkez ve Bursa kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁹⁶
- 5- **Hüseyin Edhem Efendi:** İstanbulludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nablus kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷⁹⁷
- 6- **Mehmed Hayri Efendi:** Hekimhanlı esnaf İbrahim Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt, Gevar ve Hakkari sancakları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁷⁹⁸
- 7- **Osman Nuri Efendi:** Urfalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hama (Suriye) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁷⁹⁹
- 8- **Ali Haydar Efendi:** Batumlu Dardağanzade Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mecelle ile alakalı yaptığı şerh meşhurdur. Medresetü'l-Kudat *Tatbikat-ı Şer'iyeye* derslerine girmiştir. Hayatı ile alakalı ayrıntılı bilgi meşhur mezunlar bölümünde verilmiştir.¹⁸⁰⁰
- 9- **Abdurrahman Hıfzı Efendi:** Dervişbeyzadelerden Osman Ağa'nın oğludur. İşkodralıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Vodina, Selanik, Draç, Drama, Nazilli, Van, Aydın, İşkodra kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁰¹

¹⁷⁹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 44

¹⁷⁹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 55

¹⁷⁹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 700

¹⁷⁹⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 258

¹⁷⁹⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸⁰⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 261

¹⁸⁰¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 42

- 10- **Mahmud Nedim Efendi:** Ergirili Zeynelabidin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kuvaye, Delvina, İştıp, Debre, Humus, Berat, Şarki Karahisar, Kırkkilise ve Priştine kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁰²
- 11- **Mehmed Halid Efendi:** Ulemadan Ardanuçlu (Artvin) Hafız Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bafra, İstanköy, Tercan, Kuruçay, Eleşkirt, Hakkari ve Urfa kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁰³
- 12- **Yahya Efendi:** Vezirköprülüdür. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸⁰⁴
- 13- **Mehmed Şükrü Efendi:** Salnamede İpsala yazmakta ise de¹⁸⁰⁵ Albayrak'ın aktardığı sicil kaydında Ordu'nun Aybastı nahiyesinden Ali Osman Efendi'nin oğlu olduğu kayıtlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Giresun, Zile, Bafra, Terme, Sakız, Urfa ve Burdur kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁰⁶
- 14- **İshak Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸⁰⁷
- 15- **Mehmed Şefik Efendi:** Kıbrıslıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Berat (Arnavutluk) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸⁰⁸
- 16- **Mustafa Asım Efendi:** Eski naiplerden, Ergirili Ahmed Ferhad Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Limni, Giresun, Kesendire, Kalkandelen, Resmo ve Antep kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁰⁹
- 17- **Süleyman Ruhi Efendi:** Yanyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ergiri kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸¹⁰
- 18- **Salih Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸¹¹
- 19- **Rüşdü Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ayvalık (Balıkesir) kadılığında emeklidir.¹⁸¹²
- 20- **Mehmed Tevfik Efendi:** Libohovalıdır (Ergiri). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Langa (İstanbul) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸¹³

¹⁸⁰² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 40

¹⁸⁰³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 242

¹⁸⁰⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸⁰⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸⁰⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 117

¹⁸⁰⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸⁰⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸⁰⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 189

¹⁸¹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸¹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸¹² *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸¹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

21- **İshak Efendi:** Ergirili Mehmed Ağuş Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nasliç ve Havran livası naipliklerinde bulunduğu bilinmektedir.¹⁸¹⁴

22- **Mehmed Afif Efendi:** İstanbullu Tırnakçızade Mehmed Raşid Bey'in oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Vize, Kula, Ortaköy, Ezine, Enez, Bursa Aziziye, Lapseki, Bolvadin, Nevşehir, Bozcaada, Katrin, İskenderun ve Cısr-i Mustafa Paşa kadılıklarında bulunmuştur. Edrine'nin muhasarasında kaledekilerle beraber mahsur kalmıştır. Sulh antlaşmasını müteakip Kırkağaç kadılığına atanmıştır.¹⁸¹⁵

Şevval 1294 (Ekim 1877) – 24 Cemaziyelevvel 1295 (26 Mayıs 1878)

Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **İsmail Siraceddin Efendi:** Şirvanlı (Siirt) Ahmed Hulusi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Beyoğlu Bidayet Mahkemesi reisi iken vefat etmiştir.¹⁸¹⁶
- 2- **Salih Hilmi Efendi:** Mostarlıdır (Bosna). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸¹⁷
- 3- **Mustafa Rüşdü Efendi (Seyyid):** Arhavili (Artvin) çiftçi Mehmed Ali Ağa'nın oğludur. Sicilinde 1294 yazsa da 1295 mezunları listesinde bulunmaktadır.¹⁸¹⁸ Nitekim arşivde de bu sene son sınıf talebesi olduğu kayıtlıdır.¹⁸¹⁹ 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Niğde, İçel, Burdur, Yenipazar (Kosova), Uşak, Ertuğrul, Dedeğaç ve Denizli kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸²⁰
- 4- **Ahmed Hamaş Efendi:** Nablusludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nablus mebusluğu yapmıştır.¹⁸²¹

¹⁸¹⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 248

¹⁸¹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 79

¹⁸¹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸¹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸¹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸¹⁹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No:2000, s. 54

¹⁸²⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 247

¹⁸²¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 701

- 5- **Mehmed Talat Efendi:** Çeşmizade Halis Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Konya Bidayet Mahkemesi reisi iken vefat etmiştir.¹⁸²²
- 6- **Mehmed Hurşid Efendi (Hafız):** Arhavili (Artvin) Ali Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muş, Mazgirt, Zor, Drama, Cebel-i Bereket ve Ertuğrul sancakları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸²³
- 7- **Ahmed Rasim Efendi:** İstanbulludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Rize kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸²⁴
- 8- **Mustafa Fevzi Efendi:** Tüccardan Aydoslu (Bulgaristan) Mehmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çankırı, Bayburt, Ertuğrul, Tokat, Priştine, Tarsus, Limni, Van ve Kırkkilise (Kırklareli) kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸²⁵
- 9- **Nureddin Hikmet Efendi:** Cemaleddin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸²⁶
- 10- **Mustafa Nuri Efendi:** *Kasidecizade* olarak kayıtlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mahmutpaşa kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸²⁷
- 11- **Muhyiddin İsmet Efendi:** Reisü'l-Ulema Mehmed Cemaleddin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸²⁸ İstanbul'da doğdu. Hattat olduğu kayıtlıdır.¹⁸²⁹
- 12- **Hasan Fehmi Efendi:** Anamurlu Hüseyin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kırkağaç, Ermenek, Mihaliç, Sandıklı, Karaisalı (Adana), Razlık, Nevşehir, Kuşadası, Keskin, Köprülü, Tafiye (Suriye), Tavas, Boğazlıyan ve Genç livaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸³⁰
- 13- **Mehmed Âkil Efendi:** *Kıbrıs Nakibizade* olarak kayıtlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸³¹

¹⁸²² *İlmiye Salnamesi*, s. 701

¹⁸²³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 285

¹⁸²⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸²⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 200

¹⁸²⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸²⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸²⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸²⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, s. 211

¹⁸³⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 75

¹⁸³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

Şevval 1296 (Ekim 1879) – 15 Recep 1297 (23 Haziran 1880) Eğitim

Dönemi Mezunları

- 1- **Hasan Fehmi Efendi:** Gümüşhaneli Durmuşzade Mustafa Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birincilikle bitirmiştir. Şumnu, Erzurum, Ankara, Çorum, Bolu, Diyarbakır askerlik dairelerinde kur'a mümeyyizliklerinde bulunmuştur. Burdur, Karahisar-ı Şarki, Üsküp, Priştine, Gümüşhane, Prizren ve Kayseri kadısı olarak vazife yapmıştır.¹⁸³²
- 2- **Adem Efendi:** Libohovalıdır (Ergiri). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İlbasan kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸³³
- 3- **Ahmed Nazif Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ergiri kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸³⁴
- 4- **Ali Rıza Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Avlonya kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸³⁵
- 5- **Ali Himmet Efendi:** Eğribucaklıdır (Kayseri). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Halep merkez kadılığından emeklidir.¹⁸³⁶
- 6- **Ali Mürteza Efendi:** Akşehirlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸³⁷
- 7- **Süleyman Efendi (Hafız):** Herseklidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸³⁸
- 8- **Ebubekir İsmail Efendi:** Manastırlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Darıdere (Bulgaristan) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁸³⁹
- 9- **Ahmed Sabri Efendi:** Lihveli (Libohovalı) Hocazadeler olarak bilinen Veli Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Osmaniye (Kosova), Zihne (Selanik), Alasonya, Manastır, Eğribucak, Urla, Çeşme, Kalkandelen, Şiran, Kerebne, Yenipazar, Vulçitrın (Kosova) ve Nazilli kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁴⁰

¹⁸³² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 80

¹⁸³³ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸³⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸³⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸³⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸³⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸³⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸³⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸⁴⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 213

- 10- **Abdülmuin Efendi**: Libohovalıdır (Egiri). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Demirci (Manisa) kadılığında emeklidir.¹⁸⁴¹
- 11- **Salih Sabri Efendi**: Ergirili Ahmed Reis Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Menemen, Bodrum, Haymana, Edremit, Salihli, Eşme, Bolvadin, Gediz, Kula, Zonguldak, Koniçe ve Preveze kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁴²
- 12- **Mehmed Mümtaz Efendi**: Trabzonlu Ali Rıza Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi mezundur. Priştine kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁸⁴³

Şevval 1297 (Eylül 1880) – Recep 1298 (Haziran 1881) Eğitim Dönemi

Mezunları

- 1- **Ahmed / Mehmed Tevfik Efendi**: Alanyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Bursa kadılığında emekli iken vefat etmiştir.¹⁸⁴⁴
- 2- **Ömer Hulusi Efendi**: Arşivde bu isim yanlışlıkla babasının ismi olarak yazılmıştır.¹⁸⁴⁵ Salnamede ve sicilde ise bu şekilde geçmektedir.¹⁸⁴⁶ Mektep muallimlerinden Hemşinli Abdülaziz Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İzmit, Mentеше, Serez, Kosova, Beyrut, Galata ve Mekke-i Mükerrreme kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁴⁷
- 3- **İsmail Hakkı Efendi**: Batumlu Kadızade Hüseyin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mazgirt, Gümüşhane, Kırşehir, Yozgat, Kayseri kadılıklarında bulunmuştur. Galata Mahkemesi Hukuk Reisi iken vefat etmiştir.¹⁸⁴⁸
- 4- **Ahmed Selami Efendi**: Manastır Vilayeti Merkez Naibi Ergirili Zeynelabidin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Egiri, Berat Edremit, Gümölcine, İşkodra, Adana, Ankara, Hüdavendigar, Cezair-i Bahr-i

¹⁸⁴¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸⁴² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 430

¹⁸⁴³ *İlmiye Salnamesi*, s. 702

¹⁸⁴⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 703

¹⁸⁴⁵ MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 12

¹⁸⁴⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 55

¹⁸⁴⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 361

¹⁸⁴⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 265

Sefid kadılıklarında bulunmuştur. Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye Azalığı'ndan emeklidir.¹⁸⁴⁹

- 5- **Hasan Fehmi Efendi:** Batumlu Ali Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kirmastı, Genç, Lazistan, Hama, Diyarbakır, Kosova, Mekke-i Mükerrreme ve Beyrut kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁵⁰ Mahkeme-i Temyiz azasındandır.¹⁸⁵¹
- 6- **İsmail Hakkı Efendi:** Merzifonlu Müftü Kurtoğlu Hacı Ali Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cebel-i Bereket, Kirmastı, Kırşehir, Tokat, Lazkiye, Kayseri, Musul kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁵² İstanbul'da bulunduğu dönemlerde,¹⁸⁵³ Fetvahane Müsevvidi olarak vazife yapmıştır.
- 7- **Mehmed Naim Efendi:** Ergirili Cangurzade Mehmed Kabil Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Üsküp, Drama, Leskovik, Elbasan, Berat, Limni, Görice, Gelibolu ve Adana kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁵⁴
- 8- **Hüseyin Hüsnü Efendi:** Ergirili Mostazade Talha Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kozan, Karahisar-ı Şarki, Yenipazar, Elbasan, Tokat, Taiz, Karahisar-ı Sahip ve Diyarbakır kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁵⁵
- 9- **Hüseyin Hüsnü Efendi:** Arşiv defterlerinde¹⁸⁵⁶ ve salnamede Antalyalı olduğu yazmaktadır. Albayrak'ın eserinde Konya'ya bağlı Maruliye kasabası olarak geçmektedir. Muhtemelen bu kasaba daha önce Antalya'ya bağlı olduğu için bu şekilde bir uyuşmazlık oluşmuştur. Kadılardan Hacı Mustafa Asım Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tarsus, Cebel-i Bereket, Siirt, Limni, Mardin, İçel ve Niğde kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁵⁷
- 10- **Ali Rıza Efendi:** *Selim Paşa hafidi* (torunu) olarak kayıtlıdır. İstanbulludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mekke-i Mükerrreme kadılığından emeklidir.¹⁸⁵⁸

¹⁸⁴⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 218

¹⁸⁵⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 76

¹⁸⁵¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 703

¹⁸⁵² İSAM. MŞH. SAİD, 165

¹⁸⁵³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 286

¹⁸⁵⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 7

¹⁸⁵⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, S. 131

¹⁸⁵⁶ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2001, s. 43

¹⁸⁵⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 142

¹⁸⁵⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 703

- 11- **Mehmed Nuri Medeni Efendi:** Tarsus ulemasından Osman Kamil Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şeyhülislamlık yapan Mehmed Nuri Efendi'nin biyografisi meşhur mezunlar bölümünde ele alınmıştır.¹⁸⁵⁹
- 12- **Abdülhalim Efendi:** Ofludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beytülmal Kassamlığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸⁶⁰
- 13- **Hüseyin Efendi:** Florinalıdır (Yunanistan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Görice (Arnavutluk) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸⁶¹
- 14- **Mahmud Feridüddin Efendi:** Tevfik Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Meşihat Mektubi kalemi hulefasından iken vefat etmiştir.¹⁸⁶²
- 15- **Şefik Efendi:** Alanyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersaadet Bidayet Mahkemesi azalığından emeklidir.¹⁸⁶³
- 16- **Ali Zihni Efendi:** Arhavidir (Artvin). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Merzifon kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸⁶⁴

Şevval 1298 (Eylül 1881) – 10 Recep 1299 (28 Mayıs 1882) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mustafa Asım Efendi:** Gök Ömer Beyzade olarak bilinen Bolvadinli (Afyon) Mustafa Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Ayasofya Camii dersiamlarındandır. Mekteb-i Nüvvab Müdür Birinci Muavinliği'nde yapan Mustafa Asım Efendi, 1914'te akciğer hastalığından vefat etmiştir.¹⁸⁶⁵ Ayrıntılı bilgi kurum idari personeli ile alakalı bölümde verilmiştir.
- 2- **Ahmed Fazlı Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İlbasan (Arnavutluk) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸⁶⁶

¹⁸⁵⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 29

¹⁸⁶⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 703

¹⁸⁶¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 703

¹⁸⁶² *İlmiye Salnamesi*, s. 703

¹⁸⁶³ *İlmiye Salnamesi*, s. 703

¹⁸⁶⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 703

¹⁸⁶⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 178

¹⁸⁶⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 704

- 3- **Aziz Efendi:** Tikveşlidir (Makedonya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸⁶⁷
- 4- **Mehmed Vehbi Efendi:** Antalyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Menteşe (Muğla) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁸⁶⁸
- 5- **Musa Kazım Efendi:** Salmamede sehven Mehmed Kazım yazmaktadır.¹⁸⁶⁹ Eski naiplerden Ergirili Mehmed Salih Efendi'nin oğludur. Kırkağaç, Bergama, Ohri, Nevrokop, Avlonya, Preşova, Kavala, Sakız, Görice, Kosina, Berat, Tire, Kudüs, İzmit ve Aydın livaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁷⁰
- 6- **Süleyman Sırrı Efendi:** Bafralı Ak İmamzade Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sayda, Sungurlu, Bafra, Derne, Keskin, Preşova, Tiran, Cidde, Debre, Kozan, Yenipazar, Mersin ve Muş kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁷¹
- 7- **İbrahim Efendi:** Karınabaddır (Bulgaristan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cısr-i Mustafa Paşa kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸⁷²
- 8- **Ahmed Galip Efendi:** Derici esnafından Hemşinli Süleyman Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Genç, İspir, Bayburt, Pasinler, Ertuğrul, Bolu, Sakız Adası kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁷³
- 9- **Mehmed Nuri Efendi:** Süleymaniye Dersiamlarından Ispartalı Pirizade Hacı Salih Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zara-i Cedid, Ferecik, Sandıklı, Ödemiş, Bandırma, Edremit ve Bergama kazalarında kadılık yapmıştır.¹⁸⁷⁴
- 10- **İbrahim Edhem Efendi:** Ergirili Hocazade Süleyman Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kozican (Erzurum), Eleşkirt, Tercan, Karakilise, Bayındır, Aydonat, Bodrum, Pirlepe (Makedonya), Petriç, Avlonya ve Kesendire kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁷⁵
- 11- **Mehmed Bilal Efendi:** Rizelidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Erzincan kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁸⁷⁶

¹⁸⁶⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 704

¹⁸⁶⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 704

¹⁸⁶⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 704

¹⁸⁷⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 154

¹⁸⁷¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 455

¹⁸⁷² *İlmiye Salnamesi*, s. 704

¹⁸⁷³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 139

¹⁸⁷⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 26

¹⁸⁷⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 197

¹⁸⁷⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 704

- 12- **Vehib Efendi**: Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Demirhisar (Makedonya) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸⁷⁷
- 13- **İdris Galip Efendi**: Ergirili İdare Meclisi azası, Kaymakam vekili ve Belediye Reisi Angonzade Musa Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Birkaç defa Ergiri Bidayet ve Ceza Mahkemeleri kadılıklarında bulunmuştur. Daha sonra Naslıç, Ezine, Urla, Bayındır ve Loros kadılıklarında da bulunduğu bilinmektedir.¹⁸⁷⁸

Şevval 1299 (Ağustos 1882) – 13 Recep 1300 (20 Mayıs 1883) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ebubekir Hilmi Efendi**: Eğinlidir (Erzincan-Kemaliye). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Erzurum merkez kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸⁷⁹
- 2- **Mehmed Halid Hıfzi Efendi**: İnebolu Müftüsü Ömer Emrullah Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beypazarı, Kilis, Bozcaada, Mulve, Zile, Halep ve Medine-i Münevvere kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁸⁰
- 3- **Yahya Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Movlova (Midilli) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸⁸¹
- 4- **Kasım Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ödemiş kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸⁸²
- 5- **Vehib Efendi**: Eski naiplerden Ergirili Adem Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ohri, Görele, Terme, Delvina, Estina, Avlonya, Giresun, Pogon, Karaferye ve Berat livaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁸³
- 6- **Zeynelabidin Efendi**: Eski naiplerden ve Süleymaniye dersiamlarından Tahmas Remzi Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

¹⁸⁷⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 704

¹⁸⁷⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 238

¹⁸⁷⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 704

¹⁸⁸⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 244

¹⁸⁸¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 704

¹⁸⁸² *İlmiye Salnamesi*, s. 704

¹⁸⁸³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 491

Tepedelen, Edremit, Premedi, Zihne, Akhisar, Urla, Karadeniz Ereğlisi, Taşköprü, Pirlepe, Eskişehir, Edremit, Ayvalık ve Adalar kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁸⁴

- 7- **Ali Rıfat Efendi:** Arşivde Mehmed Rıfat olarak geçmektedir.¹⁸⁸⁵ Salnamede ve sicilinde Ali Rıfat yazmaktadır. Huzur dersleri mukarrirlerinden Çankırlı Ali Niyazi Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Darıdere (Edirne), Sultanyeri (Bulgaristan), Boyabat, Karadeniz Ereğlisi, Bandırma, Şarköy, Edremit, Karahisar-ı Şarki, Bolu, Midilli, Küçükçekmece, Mamuretü'l-Aziz, Sivas ve Kıbrıs kadılıkları yapmıştır. Elazığ'da vali vekilliğini de üstlenmiştir. Medresetü'l-Kudat 2. ve 3. sınıflarına *Kitabet-i Resmiye* dersleri vermiştir.¹⁸⁸⁶ Ayrıntılı bilgi, *Kitabet-i Resmiye* dersi ile alakalı bölümde verilmiştir.

Şevval 1300 (Ağustos 1883) – 11 Recep 1301 (7 Mayıs 1884) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ali Vehbi Efendi:** 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bağdat merkez kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁸⁸⁷
- 2- **Abdülhamid Hamdi Efendi:** Trablusşamlı Şeyh Rafiizade Said Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hama, Akka, Lazkiye, Basra, Kudüs, Medine-i Münevvere, Konya, Halep, Trablusgarp ve Aydın vilayetleri kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁸⁸
- 3- **Abbas Efendi:** Giresunludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁸⁸⁹
- 4- **Hasan Senâyâ Efendi:** Bosnalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diyarbakır Bidayet Mahkemesi reisliğinden ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁸⁹⁰
- 5- **Halid Efendi:** Rizelidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muş kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸⁹¹
- 6- **Mehmed Şakir Efendi:** Bilad-ı Hamse payeli ulemadan, Bağdatlı Mehmed Said Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mekteb-i

¹⁸⁸⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 535

¹⁸⁸⁵ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1874, s. 71

¹⁸⁸⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 286; C. 5, s. 402

¹⁸⁸⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 705

¹⁸⁸⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 69

¹⁸⁸⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 705

¹⁸⁹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 705

¹⁸⁹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 705

Nüvvab Mecelle müderrisliği ve kurum müdürlüğü¹⁸⁹² de yapan Mehmed Şakir Efendi'nin biyografisi kurum idari personeli ile alakalı bölümde ele alınmıştır.

- 7- **Mehmed Emin Efendi:** Ulemadan Ermenekli Mustafa Hulusi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kavala, Sürmene, Develi, Sungurlu, Elbasan, Draç, İpek (Kosova), Yanya ve Konya kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁹³
- 8- **Ali Rıza Efendi:** İbradılıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mardin kadısı iken vefat etmiştir.¹⁸⁹⁴
- 9- **Hüseyin Hüsnü Efendi:** Ergirili Aluş Habib Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Keşan, Cebel, Taşlıçay, Longoza (Selanik), Margılıç, Kalkandelen, İpek (Kosova), Alasonya, Antep ve Burdur sancakları kadılıklarında bulunmuştur. 1916'da Osmancık kadılığına tayin olunmuş, 1920'de Ankara Adliye Vekâlet'ince işten el çektirilmiştir. 1922'de emekli olmuştur.¹⁸⁹⁵
- 10- **Sad İbni Ebi Vakkas Efendi:** Besnili (Adıyaman) tüccar Bekir Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Antep, İmadiye, Eleşkirt, Hayfa, Baalbek, Cebel-i Dürûz ve Alasonya kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁹⁶
- 11- **Ali Cavid Efendi:** Çerkes muhacirlerinden çiftçi Abdullah Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Elbistan, Kesendire (Selanik), Kilis, Karaisalı, Sultanyeri, Hakkari, Gümüşhane, Maraş ve Malatya sancakları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁹⁷
- 12- **Osman Nuri Efendi:** Rizeli çiftçi Mehmed Emin Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Süleymaniye Camii dersiamlarındanır. Yeniköy, Galata, Lazistan, Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere naipliklerinde bulunmuştur. Huzur Dersleri muhataplığı ve mukarrirliği yapmıştır.¹⁸⁹⁸
- 13- **Mehmed Nuri Efendi:** Kayseri ulemasından Kutubzade Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bartın, Foça,

¹⁸⁹² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 102

¹⁸⁹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 167

¹⁸⁹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 705

¹⁸⁹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 132

¹⁸⁹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 409

¹⁸⁹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 251

¹⁸⁹⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 328

İnebolu, Vize, Mihalıççık, Babaeski, Burhaniye, Lüleburgaz, Sivrihisar, Ödemiş ve İncesu kadılıklarında bulunmuştur.¹⁸⁹⁹

14- **Mustafa Efendi**: Devreklidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁹⁰⁰

Şevval 1301 (Ağustos 1884) – 18 Recep 1302 (3 Mayıs 1885) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Osman Fevzi Efendi**: Araçlı (Kastamonu) Ali Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Yozgat, Mersin, Çankırı, Sinop, Çorum ve Çatalca kadılıkları ile Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye azalığı yapmıştır.¹⁹⁰¹
- 2- **Abdülaziz Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Berat (Arnavutluk) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁹⁰²
- 3- **Hüseyin Fikri Efendi**: Batumlu Mehmed Tahir Efendi'nin oğlu, Ahmed Hamdi Tanpınar'ın babasıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çeşme, Milas, Kars-ı Zülkadiriye (Adana), Erdek, Ergani, Sinop, Siirt, Kerkük ve Antalya sancakları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁰³
- 4- **Kasım Efendi**: Filipelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kavala kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹⁰⁴
- 5- **İsmail Hakkı Efendi**: Tüccar Serezli Hacı Mehmed Ali Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Süleymaniye, Sayda, Menlik, Kuşadası, Mulve, Gevgili, Nablus, Priştine, Saruhan, Mersin ve Burdur kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁰⁵
- 6- **Reşid Fehmi Efendi**: Mapavrili (Çayeli) Kalyoncuzade Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sürmene, Pasinler, Malkara, Akçaabad, İspir, Karahisar-ı Şarki, Bolu ve Canik kadılıklarında bulunmuştur.

¹⁸⁹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 34

¹⁹⁰⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 705

¹⁹⁰¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 309

¹⁹⁰² *İlmiye Salnamesi*, s. 705

¹⁹⁰³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 120

¹⁹⁰⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 705

¹⁹⁰⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 289

- 7- **Bahaeddin Efendi:** Zileli Ahmed Hamdi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Medine-i Münevvere kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁹⁰⁶
- 8- **Mehmed Fevzi Efendi:** Filibeli Şehabeddin Paşa Medresesi Müderrisi Hacı Hızır Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da doğmuştur. Mülkiye mezundur. Mekteb-i Nüvvab'dan 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Mahmutpaşa Mahkemesi katipliği ve Bozcaada, Mürefte, Cısr-i Mustafa Paşa, Taşlıca (Kosova), Eskişehir, Prepol, Zihne, Görice, Akka ve Erzincan kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁰⁷
- 9- **Mehmed Sadeddin Efendi:** Huzur Dersleri mukarrirlerinden, müderris Boyabathlı Osman Fazıl Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adranos, Menlik, İncesu, Ohri, Ermenek, Taşlıca, Ertuğrul ve Eğridere kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁰⁸
- 10- **İsmail Hakkı Efendi:** Eski naiplerden Manastırlı Ahmed Hamdi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cebel (Edirne), Akçaabad, Draç, Bozcaada, Şiran, Boğazlıyan ve Ortaköy naipliklerinde bulunmuştur.¹⁹⁰⁹
- 11- **Abdülkadir Efendi:** Giresunludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁹¹⁰
- 12- **Mehmed Mükerrerem Efendi:** Kayserilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kırkağaç kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹¹¹
- 13- **Mehmed Efendi:** Elmalılıdır (Antalya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ödemiş kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹¹²
- 14- **Hasan Hüsnü Efendi:** Rizelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bilecik kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁹¹³
- 15- **Yakup Efendi:** Arhavidir (Artvin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muş kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁹¹⁴

¹⁹⁰⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 706

¹⁹⁰⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 230

¹⁹⁰⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 65

¹⁹⁰⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 285

¹⁹¹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 706

¹⁹¹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 706

¹⁹¹² *İlmiye Salnamesi*, s. 706

¹⁹¹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 706

¹⁹¹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 706

- 16- **Hayreddin Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Söğüt kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹¹⁵
- 17- **Mehmed Bektaş Efendi:** Müftü ve Müderris Ergirili İslam Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zihne, Çal, Ereğli, Karacasu, Geyve, Salihli ve Menemen kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹¹⁶
- 18- **Mehmed Talip Efendi:** Ergirili Topluzade Muharrem Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Menemen, Urla, Merzifon ve Edremit naipliklerinde bulunmuştur.¹⁹¹⁷

Şevval 1302 (Temmuz 1885) – 15 Şaban 1303 (19 Mayıs 1886) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Hüseyin Rüşdü Efendi:** Rizelidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Mardin kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹¹⁸
- 2- **Mehmed Şükrü Efendi:** Safranboluludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ergani (Diyarbakır) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹¹⁹
- 3- **Mustafa Fevzi Efendi:** Ulemadan Ankaralı Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Camii dersiamlarındandır. Beyazıt Camii'nde ders okuturken (1918) vefat etmiştir.¹⁹²⁰
- 4- **Ahmed Şahin Efendi:** Ergirili Zeynelabidin Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İškodra, Tiran, Avrethisarı (Selanik), Loros (Yanya), Nevrokop, Margiliç, Beyazıt, Kesendire ve Gemlik kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹²¹
- 5- **Sabri Efendi:** Ardahanlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Refahiye (Erzincan) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹²²
- 6- **Ahmed Necati Efendi:** Merzifonludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahane müsevvidliği yaptığı kayıtlıdır.¹⁹²³

¹⁹¹⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 706

¹⁹¹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 130

¹⁹¹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 124

¹⁹¹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 706

¹⁹¹⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 706

¹⁹²⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 199

¹⁹²¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 220

¹⁹²² *İlmiye Salnamesi*, s. 706

¹⁹²³ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

- 7- **İbrahim Edhem Efendi:** Sipahi Ergirili Muhtar Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Eğridere, Tiran, Menlik, Cisir-i Mustafa Paşa, Preşova, Tikveş, Kayalar (Cuma), Bozcaada, Akova, Görice kadılıklarında bulunmuştur. Görice'de düşmana esir düşmüş, 3 ay müddetle esir kalmıştır. 1916'da Elbistan, 1917'de Gördes kadılıklarına atanmıştır. 1919'da vefat etmiştir.¹⁹²⁴
- 8- **İsmail Hulusi Efendi:** Ergirili Hasan Fehmi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mersin, Ermenek, Delvina, Ohri, Draç, Mürefte, Tiran, Çeşme, Miçve ve Aydın livası kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹²⁵
- 9- **Mehmed Emin Efendi:** Salnamede Batumlu olarak geçmektedir. Arşiv defterinde de Batumlu olarak geçmektedir.¹⁹²⁶ Sicilinde, Hopalı İmamzade Hacı Hasan Efendi'nin oğlu olduğu kayıtlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Akçaabad, Preşova, Yenice-Vardar, Tikveş, Muş ve Karesi sancakları naipliklerinde bulunmuştur.¹⁹²⁷
- 10- **Süleyman Efendi:** Ergirili Mustafa Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Menlik, Draç, Loros, Akşehir, Avlonya, Beypazarı, Eskişehir ve Ergiri sancakları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹²⁸
- 11- **Ahmed Muhtar Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çamlık (Yanya) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁹²⁹
- 12- **Mehmed Rüşdü Efendi:** Ergirili Çapekzade Tahir Bey'in oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tavas, İştıp, Terme ve Katrin kazaları naipliklerinde bulunmuştur.¹⁹³⁰
- 13- **Avni Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kolonya (Manastır) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁹³¹
- 14- **Abdülmuttalip Efendi:** Kudüslüdür. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁹³²

¹⁹²⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 196

¹⁹²⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 293

¹⁹²⁶ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1876, s. 53

¹⁹²⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 169

¹⁹²⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 438

¹⁹²⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹³⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 61

¹⁹³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹³² *İlmiye Salnamesi*, s. 707

- 15- **Mehmed Vehib Efendi**: Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kesriye (Yunanistan) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁹³³
- 16- **İsmet Efendi**: Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Leskovik (Arnavutluk) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹³⁴
- 17- **Osman Efendi**: Niksarlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁹³⁵
- 18- **Ali Efendi**: Hemşinlidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dimetoka kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹³⁶
- 19- **Mustafa İzzet Efendi**: Alanyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Uzunköprü (Edirne) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹³⁷

Şevval 1303 (Temmuz 1886) – 17 Recep 1304 (11 Nisan 1887) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Abdullah Efendi**: Çarşambalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur.¹⁹³⁸
- 2- **Recep Efendi**: Elbistanlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muş kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹³⁹
- 3- **Abdülaziz Efendi**: Malatyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁹⁴⁰
- 4- **Süleyman Remzi Efendi**: Zaimlerden Tikveşli Mehmed Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kuşadası, Kemah, İstanköy, Pireşova, Pravişte, Siirt, Preveze ve Serfiçe kazaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁴¹
- 5- **Mehmed Rıza Efendi**: Mahreç mevalisinden, Sakız eski naibi İstanbullu Mehmed Tevfik Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gemlik, Adapazarı, Çorlu, Edremit, Havass-ı refia, Karesi, Yenipazar, Kırkkilise (Kırklareli), Manisa ve Manastır kadılıklarında bulunmuştur. 1912'de Meclis-i

¹⁹³³ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹³⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹³⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹³⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹³⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹³⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹³⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹⁴⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹⁴¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 450

Tetkikat-1 Şer'iyeye Başkatipliğine, 1913'te ise Kazaskerlik Mahkemesi Müşavirliğine atanmıştır.¹⁹⁴²

- 6- **Ahmed Hulusi Efendi:** Ankara Çamlıdere'dir. Şeyh Ali Semerkandi Hz.'nin soyundan Hacı Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Aydonat, Bozcaada, İnebahtı ve Keşan (Edirne) kadılıklarında bulunmuştur. Buradan ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹⁴³
- 7- **Mustafa Tevfik Efendi:** Ulemadan Oflu Hüseyin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Camii dersiamlarından. Zılteyn (Trablusgarp), Hayrabolu, Kırkkilise (Kırklareli), Cebel-i Hıraz (Yemen), Mudanya, Eğridere ve Kuşadası kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁴⁴
- 8- **Hüseyin Avni Efendi:** Ergirili Karagözlüzade Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Demirci, Peremedi, Mudanya, Yakova, Makri (Fethiye), Poğun, İskarpar, Ohri, Bodrum, Foça ve Kolvina kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁴⁵
- 9- **Ebubekir Sıdkı Efendi:** Rufai Tarikatı Halifelerinden Çemişkezekli Şeyh Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çarsancak, Kızılkilise, Elbistan, Aziziye (Sivas), Cebel-i Bereket, Mardin, Ergani ve Dersim kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁴⁶
- 10- **Halil Fahri Efendi:** Erzurumlu Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tortum, Nevrokop, Mısırata (Trablusgarp), Bayburt ve Pasinler kazalarında kadılık yapmıştır.¹⁹⁴⁷
- 11- **Ebubekir Sıdkı Efendi:** Mihalıçıklı Hoca Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Camii için Dersiamlık hakkını kazanmıştır. Beypazarı, Şarköy, Antakya, Çorlu ve Akka livası kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁴⁸
- 12- **Mehmed Hürşid Efendi:** Hemşinli Tomuşzade Hasan Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çorlu, Bayburt, Sürmene, Zile, Görele, Nablus, Niğde ve Musul kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁴⁹ Erzurum'da vali

¹⁹⁴² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 57

¹⁹⁴³ *İlmiye Salnamesi*, s. 707

¹⁹⁴⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 273

¹⁹⁴⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 115

¹⁹⁴⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 29; İSAM. MŞH.SAİD, 987

¹⁹⁴⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 49

¹⁹⁴⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 12

¹⁹⁴⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 286

vekilliği yapmış, İstiklal harbi komutanlarının tutuklanması için gelen emri uygulamamıştır.¹⁹⁵⁰ Eskişehir Temyiz Mahkemesi üyesi iken vefat etmiştir.

- 13- **Mehmed Fevzi Efendi**: Ermenekli Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Dersiamıdır. Huzur dersleri muhataplarından olup uzun seneler talebe okutmuş ve icazet vermiştir.¹⁹⁵¹
- 14- **Ali Bahri Efendi**: Trabzonludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahanede çalıştığı belirtilmiştir.¹⁹⁵²
- 15- **Abdulaziz Efendi**: Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁹⁵³
- 16- **Mustafa Nuri Efendi**: Şumnulu (Bulgaristan) çiftçi Hasan Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mitroviçe, Ustrumça, Ayvacık, Akhisar, Ortaköy, Tirebolu, Ordu, Kirmastı, Dersim, Kayalar (Cuma) ve Ereğli (Konya) kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁵⁴
- 17- **Mehmed Şemseddin Efendi**: Ergirili Abdulaziz Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Musulca, Tepedelen, Edremit, Taşgedik ve Loşna kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁵⁵
- 18- **İsmail Hakkı Efendi**: Trabzonludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mudanya kadılığında ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹⁵⁶
- 19- **Mehmed Vehib Efendi**: Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Lapseki (Çanakkale) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹⁵⁷
- 20- **İsmail Fahreddin Efendi**: Abdülkadir Bey'in oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kütahya kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁹⁵⁸

¹⁹⁵⁰ Süreyya Hami Şehidoğlu, "el-Hac Hurşit Efendi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1994, C. 10, Say. 28, s. 55-62

¹⁹⁵¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 229

¹⁹⁵² *İlmiye Salnamesi*, s. 708

¹⁹⁵³ *İlmiye Salnamesi*, s. 708

¹⁹⁵⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 239

¹⁹⁵⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 107

¹⁹⁵⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 708

¹⁹⁵⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 708

¹⁹⁵⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 708

Şevval 1304 ((Temmuz 1887) – 3 Şaban 1305 (15 Nisan 1888) Eğitim

Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Rahmi Efendi:** Eğinli (Erzincan-Kemaliye) Paçacızade Ahmed Nazif Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Mekteb-i Nüvvab Dürer müderrislerinden ve kurum müdürlerinden olan Rahmi Efendi'nin ayrıntılı biyografisi, İlm-i Fıkıh ile alakalı bölümde ele alınmıştır.¹⁹⁵⁹
- 2- **Behram Vehbi Efendi:** Serezlidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kerk (Suriye) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹⁶⁰
- 3- **Mehmed Rıza Efendi:** Ulemadan Tekeli (Konya) Mehmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Aydıncık, Kozan, Yenipazar, Uşak, Lazistan, Kırşehir, Sivas, Ankara, Hüdavendigar ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁶¹
- 4- **Mehmed Fevzi Efendi:** Arhavili Tevfik Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muş, Edirne, Humus, Hopa, Mersin, Köprülü, Sancak, Edirne Merkez Bidayet Mahkemesi ve Canik kadılıklarında bulunmuştur. Edirne'nin muhasarası esnasında şehir halkı ile birlikte mahsur kalmıştır.¹⁹⁶² 1914'te Muhallefat-ı Umumiye Kassamı olduğu kayıtlıdır.¹⁹⁶³
- 5- **Mehmed Said Efendi:** Merzifonlu Hazinesdarzade Mehmed Ali Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Uşak, Yozgat ve Çorum kadılıklarında bulunmuştur. 1909'a kadar Sivas Vilayeti Umumi Meclisi azası olarak vazife yaptığı kayıtlıdır.¹⁹⁶⁴
- 6- **Mehmed Şefik Efendi:** Lazistan Sancağı İdare Meclisi Başkatipliği yapmış olan Livaneli (Artvin) Mehmed Muhlis Medet Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ertuğrul, Kirmastı, Karesi, Kütahya, Isparta, Kosova ve Hüdavendigar sancakları kadılıklarında bulunmuştur. 1908'de Karesi mebusu seçilmiştir.¹⁹⁶⁵ Mahkeme-i Temyiz azasından iken vefat etmiştir.¹⁹⁶⁶

¹⁹⁵⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 42

¹⁹⁶⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 708

¹⁹⁶¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 59

¹⁹⁶² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 228

¹⁹⁶³ *İlmiye Salnamesi*, s. 708

¹⁹⁶⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 87; İSAM. MŞH.SAİD, 570

¹⁹⁶⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 107

¹⁹⁶⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 709

- 7- **Ahmed Cemalettin Efendi:** Vezirköprülü Hacı Salih Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Camii Müderrisliği ve Fetvahane Müsevvidliği'nde bulunmuştur.¹⁹⁶⁷
- 8- **Mehmed Hatemi Efendi:** İstanbullu Mustafa Şevket Bey'in oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İlmiye Muhasebe Kalemî Vilayetler Katipliği, Meclis-i Eytam İdaresi Başkatipliği, Emval-i Eytam Müdürlüğü ve Galata Kadı Müşavirliği yapmıştır.¹⁹⁶⁸
- 9- **Ali Rıza Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Draç (Arnavutluk) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁹⁶⁹
- 10- **Abdullah Kamil Efendi:** Bilad-ı Hamse Mevalisinden Bursalı Osman Hilmi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çorlu, Keskin, Mihaliç, Çeşme, Keşan kazaları naipliklerinde bulunmuştur.¹⁹⁷⁰
- 11- **Mehmed Sabri Efendi:** Mülazımzadelerden Ankaralı Mustafa Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Siirt, Görele, Cebel, Darıdere, İncesu, Tırnova ve Lazistan sancakları naipliklerinde bulunmuştur.¹⁹⁷¹
- 12- **Ahmed Hamdi Efendi:** Karahisar-ı Sahiplidir (Afyon). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çorum kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹⁷²
- 13- **Hüseyin Hüsnü Efendi:** Batumlu İsmail Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Develi, Birecik, Refahiye, Sultanyeri, Pirinçek, Debre-i Bala,¹⁹⁷³ Humus kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁹⁷⁴
- 14- **Osman Nuri Efendi (Hafız):** Rizeli çiftçi Mustafa Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Feke, İpek, Zaviye, Refahiye, Tercan, Lüleburgaz, Pirlepe ve Söğüt kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁷⁵
- 15- **Mehmed Emin Efendi:** Ulemadan ve müderris Batumlu İdris Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nevrokop, Bafra, Tire, Ermenek, Ohri, Kars-ı Zülkadiriye, Aziziye (Sivas) ve Sofulu kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁷⁶

¹⁹⁶⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 121

¹⁹⁶⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 255

¹⁹⁶⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 709

¹⁹⁷⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 23

¹⁹⁷¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 68

¹⁹⁷² *İlmiye Salnamesi*, s. 709

¹⁹⁷³ İSAM. MŞH.SAİD, 175, 121/9

¹⁹⁷⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 709

¹⁹⁷⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s., 328

¹⁹⁷⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 158

Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisliği ile İcra Dairesi başkanlığı yaptığı da kayıtlıdır.¹⁹⁷⁷

16- **Ali Efendi**: Hemşinlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Niğde kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹⁷⁸

17- **İzzet Efendi**: Trabzonludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muradiye (Van) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁹⁷⁹

18- **Hüseyin Hüsnü Efendi**: Oflu Beyzade Mustafa Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sürmene, Ordu, Çarşamba, Vakfıkebir, Haymana, Zile, Söğüt ve Mihaliç kazaları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁸⁰

19- **Abdülhak Efendi**: Bağdatlı Abdürrahim Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kuruçay kadılığı yaptığı belirtilmiştir.¹⁹⁸¹

20- **Mehmed Efendi**: Safranboluludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kandıra (İzmit) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.¹⁹⁸²

Şevval 1305 (Haziran 1888) – 14 Recep 1306 (16 Mart 1889) Eğitim Dönemi Mezunları

1- **Abdülmecid Efendi**: Nablus tüccarlarından Süleyman Efendi'nin oğludur. 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Hanefî fikhî üzerine *Metnü't-Tenvîr* adlı bir kitap telif etmiştir. Sayda, Girit (Resmo), Nablus, Ertuğrul, Tokat, Kırşehir, Çankırı, Malatya, Cidde kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁸³

2- **Mehmed Tahir Efendi (Hafız)**: Ulemadan Humus Müftüsü ve Humuslu Attasi sülalesinden Halid Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Havran, Nablus, Kerk, Denizli, Adana, Kudüs ve Basra merkez kadılıklarında bulunmuştur. Son olarak Humus müftülüğüne atandığı kayıtlıdır.¹⁹⁸⁴

¹⁹⁷⁷ İSAM. MŞH.SAİD, 148, 19/29

¹⁹⁷⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 709

¹⁹⁷⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 709

¹⁹⁸⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 143

¹⁹⁸¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 709

¹⁹⁸² *İlmiye Salnamesi*, s. 709

¹⁹⁸³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 87

¹⁹⁸⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 120

- 3- **Ahmed Hilmi Efendi:** Elbistanlıdır (K.Maraş). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.¹⁹⁸⁵
- 4- **Ali Necip Efendi:** Hemşinli Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Genç, Lazistan, Gümölcine, Manastır ve Van kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁸⁶
- 5- **Abdülkadir Efendi:** Kudüslüdür. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Humus kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹⁸⁷
- 6- **Salih Sıdkı Efendi:** Menlikli (Bulgaristan) Süleyman Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Asir, Hüdeyde, Taiz, Basra, Konya, Beyrut ve Mekke-i Mükerrreme kadılıklarında bulundu. 1916'da mahalli memurlar ile Taif'de iken muhasara altında kaldı. Esir olarak İskenderiye'de bulunan İngiliz esir kampına götürüldü. 34 ay esir olarak tutuldu. 1919'da İstanbul'a geldiği kayıtlıdır.¹⁹⁸⁸
- 7- **Mustafa Şükrü Efendi (Hafız):** İbradılı Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Söğüt, Ergani, Malatya, Birecik, Nevşehir, İçel, Beyşehir ve Manavgat kadılıklarında bulunmuştur. Şehit olan oğlunun üzüntüsüne dayanmayarak 1918'de vefat etmiştir.¹⁹⁸⁹
- 8- **Mehmed Kamil Efendi:** Dramalı (Selanik) Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ustrumça, Tiran, Kalkandelen, Karaferye ve Sultanyeri (Bulgaristan) naipliklerinde bulunmuştur.¹⁹⁹⁰
- 9- **Salim Sabri Efendi:** Şumnulu (Bulgaristan) Osman Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Babaeski, Ahi Çelebi, Pravişte, Mulve, Darıdere, Ortaköy, Zile, Gümölcine ve Karesi sancakları kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁹¹
- 10- **İsmail Hakkı Efendi:** Dadaylı (Kastamonu) Hasan Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Orhangazi, Preşova, İncesu, Kalkandelen ve Söğüt kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁹²

¹⁹⁸⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 709

¹⁹⁸⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 278

¹⁹⁸⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 709

¹⁹⁸⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 430

¹⁹⁸⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 269

¹⁹⁹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 297

¹⁹⁹¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 432

¹⁹⁹² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 268

- 11- **Ali Efendi (Seyyid)**: Kaleciklidir (Ankara). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Biga mebusu iken vefat etmiştir.¹⁹⁹³
- 12- **İbrahim Vehbi Efendi**: Batumludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kırşehir kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁹⁹⁴
- 13- **Ali Rıza Efendi**: Cumapazarlıdır (Trabzon). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Serfiçe (Yunanistan) kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹⁹⁵
- 14- **İbrahim Efendi**: Atinalıdır (Rize-Pazar). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İstanköy kadısı iken vefat etmiştir.¹⁹⁹⁶
- 15- **Ali Galip Efendi**: Kazan ulemasından Yeremizade Hamidullah Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İstanbul Bab Mahkemesi, Pirlepe, Ayaş, İspir, Kuruçay, Pasinler, Pirevişte (Selanik), Köprülü, Elbasan, Ergiri (Arnavutluk), Isparta ve Çorum kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁹⁷
- 16- **Yakup Efendi**: Rizelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muş kadılığı yaptığı kayıtlıdır.¹⁹⁹⁸
- 17- **Mehmed Emin Efendi**: Ergirili Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Birecik, Giresun, Derne, Margiliç, Cisir-i Mustafa Paşa, Kumanova, Drama ve Yemen kadılıklarında bulunmuştur.¹⁹⁹⁹

Şevval 1306 (Haziran 1889) – 18 Recep 1307 (10 Mart 1890) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Halil Esad Efendi**: Adliye Memurlarından Elbistanlı Ali Rıza Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birincilikle bitirmiştir. Muş, Gümüşhane, Akka, Trablus kadılıklarında bulunmuştur. 1914'te Yemen Vilayeti Tetkik-i Vesaik-i Şer'iyeye Memurluğuna atanmıştır.²⁰⁰⁰
- 2- **Mustafa Rıza Efendi (Hafız)**: Müftü Zileli Hasan Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Erzincan, Niğde, Uşak, Tokat ve İstanbul

¹⁹⁹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 710

¹⁹⁹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 710

¹⁹⁹⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 710

¹⁹⁹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 710

¹⁹⁹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 258

¹⁹⁹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 710

¹⁹⁹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 166

²⁰⁰⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 48

kadılıklarında bulunmuştur. Medresetü'l-Kudat Sınıf-1 Mahsus Sakk-1 Şer'î müderrislerindedir.²⁰⁰¹

- 3- **Ömer Kaşif Efendi:** Ermenekli Kıcımanzade Mehmed Şemsi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kozan, Mersin, Akka, İçel, Burdur, Şam, İstanbul kadılıkları ile Kazaskerlik Mahkemesi reisliği ve Mahkeme-i Temyiz-i Şer'îye azalığı yapmıştır.²⁰⁰²
- 4- **Abdullah Faik Efendi:** Kemahlı Süleyman Ağa'nın oğludur. 4. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Kiğı, Kemah, Pülümür, Urfa, Siverek ve Ergani kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁰³
- 5- **Mehmed Fehmi Efendi:** Oflu Mahmud Kamil Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye azasındandır.²⁰⁰⁴
- 6- **Bekir Sami Efendi:** Boyabatlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yafa (Tel-Aviv) kadısı iken vefat etmiştir.²⁰⁰⁵
- 7- **Ahmed Muhtar Efendi (Seyyid):** Meclis-i Meşayih Nazırı Çerkeşşeyhizade Mehmed Tevfik Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mekteb-i Nüvvab Müdür Muavinliği ve Müdürlüğü yapmıştır. Ayrıntılı malumat kurum idarecileri ile alakalı bölümde verilmiştir.²⁰⁰⁶
- 8- **Mehmed Asaf Efendi:** Eski naiplerden Ergirili Hocoğlu Mehmed İlyas Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kuşadası, Ayvalık, Adapazarı, Bergama, Avlonya ve Preveze kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁰⁷
- 9- **Zihni Efendi:** Kurâ-i Seb'alıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰⁰⁸
- 10- **Mehmed Emin Ali Efendi:** Rumeli Kazaskeri Oflu Mahmud Kamil Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bandırma ve Beykoz kadılıklarında bulunmuştur. Daha sonra sırasıyla Rumeli Kazaskerliği müşavirliği, Fetvahane İ'lamat-ı Şer'îye Müdürlüğü, Adliye Nezareti Mahkeme-i Temyiz Azalığı, İstanbul Müftü Vekilliği yapmıştır.²⁰⁰⁹

²⁰⁰¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 246

²⁰⁰² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 364

²⁰⁰³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 15

²⁰⁰⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 710

²⁰⁰⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 710

²⁰⁰⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 182

²⁰⁰⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 108

²⁰⁰⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 710

²⁰⁰⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 199

- 11- **İsmail Hakkı Efendi:** Eskişehirli Hüseyin Rüşdü Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Doyran (Antalya) kadısı iken vefat etmiştir.²⁰¹⁰
- 12- **İsmail Hakkı Efendi:** Hamidabadlı (Isparta) Çubukçuzade Zeynelabidin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tercan, Mürefte, Şiran, Kırkağaç, Yenivaroş, Yenipazar, Milas, Ertuğrul ve Sinop kadılıklarında bulunmuştur.²⁰¹¹
- 13- **Mehmed Efendi (Seyyid):** Aksekilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Lazkiye (Suriye) kadılığında emeklidir.²⁰¹²
- 14- **Ömer Lütfi Efendi:** Batumlu Osman Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Görele, Refahiye, Tortum, Tercan, Kemah, Çeşme ve Malatya sancakları kadılıklarında bulunmuştur.²⁰¹³ Mekke-i Mükerrreme kadı müşavirliği yapmıştır.²⁰¹⁴
- 15- **Mehmed Faik Efendi:** Eski naiplerden Yalvaçlı (Isparta) Ali Rıza Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kelkit, Humus, Erdek, Bargiri, Çölemerik, Mazgirt, Ödemiş ve Aziziye kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁰¹⁵
- 16- **Mehmed Hilmi Efendi:** Vizeli (Kırklareli) Çiftçi Hacı Tahir Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Camii dersiamlarından ve Huzur Dersleri muhataplarındandır.²⁰¹⁶ Fetvahane memurluğu, Kırkkilise (Kırklareli) fahri müftülüğü, İ'lamat-ı Şer'iyeye Mümeyyizliği vazifelerinde bulunmuştur.²⁰¹⁷
- 17- **Halil Fevzi Efendi:** Kayserilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tarsus kadısı iken vefat etmiştir.²⁰¹⁸
- 18- **İsmail Hakkı Efendi:** Ofludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰¹⁹

²⁰¹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 710

²⁰¹¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 272

²⁰¹² *İlmiye Salnamesi*, s. 711

²⁰¹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 367

²⁰¹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 711

²⁰¹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 220

²⁰¹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 711

²⁰¹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 276

²⁰¹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 711

²⁰¹⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 711

- 19- **Hasan Tahsin Efendi:** Livaneli (Artvin) Mehmed Said Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰²⁰ Demirci, Kula ve Ayvacık kadılıklarında bulunduğu kayıtlıdır.²⁰²¹
- 20- **Ali Faik Efendi:** Atinalı (Rize-Pazar) İbrahim Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Gazze, Bartın, Gördes, Soma, Taşköprü, Edremit ve Halilürrahman kadılıklarında bulunmuştur.²⁰²²

Şevval 1307 (Haziran 1890) – Recep 1308 (Şubat 1891) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ali Nevzat Efendi:** Ergirili Emin Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Mürefte, Katrin, Terme, Akşehir, İştib, Ayvalık, Tokat, Kastamonu, Yanya kadılıklarında bulunmuştur. Yanya'nın muhasarasında son ana kadar kalede kalarak vali vekilliği de yapmıştır. Arnavut isyanını desteklediği yolundaki iddialar, bizzat bölgedeki komutanların tezkireleri ile yalanlanmıştır. Daha sonra atandığı Canik Sancağı Kadılığından, Kuvay-ı Milliye tarafından el çektirildiği için İstanbul'a geldiği bilinmektedir.²⁰²³
- 2- **Mehmed Sadık Efendi:** Alanyalı Müderris Ali Rıza Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cebel, Ripçoz, Ermenek, İskenderun, Derne, Florina, Ahi Çelebi, Bafra ve Yafa (Tel-Aviv) kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁰²⁴
- 3- **İbrahim Zihni Efendi:** Malatyalı Leblebicizade Hacı Ömer Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kiskim, Tortum, Tavas, İstanköy, Şarköy, Preveze, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Gelibolu kadılıklarında bulunmuştur. Buradaki vazifesi esnasında, uçak bombardımanı neticesinde 9 Temmuz 1917'de şehit düşmüştür.²⁰²⁵

²⁰²⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 711

²⁰²¹ İSAM. MŞH. SAİD, 80/14

²⁰²² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 255

²⁰²³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 280

²⁰²⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 70

²⁰²⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 235

- 4- **Hüseyin Efendi:** İşkodralıdır (Arnavutluk). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰²⁶
- 5- **Ömer Lütfi Efendi (Hafız):** Karamanlı Kelamioğlu Musa Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ermenek, Kars-ı Zülkadiriye, Hayrabolu, Karaisalı, Draç, Çankırı, Niğde ve Kayseri kadılıklarında bulunmuştur.²⁰²⁷
- 6- **Mustafa Remzi Efendi:** Oflu Mehmed Emin Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gevaş, Görele, Kelkit, Akçaabad, Erdek, Tokat ve Yozgat sancakları naipliklerinde bulunmuştur.²⁰²⁸
- 7- **Üveys Nâili Efendi:** Arşivde Veysel şeklinde yazıldığı da olmuştur.²⁰²⁹ Ergirili Şerif Bey'in oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zübeyd, Nebek, Aclûn, Delvina, Mürefte, Tiran, Bergama, Van, İşkodra ve Selanik kadılıklarında bulunmuştur. Arnavutluk isyanını desteklediği şeklinde gelen rapor üzerine azledilmiştir.²⁰³⁰
- 8- **Süleyman Sururi Efendi:** Livanelidir (Artvin). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İzmit kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁰³¹
- 9- **Mehmed Efendi:** Serezli Ahmed Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Koçani (Kosova), Radovişte, Florina, Doyran, Cirs-i Ergene, Cuma (Kayalar), Kozani, Sındırgı, Palanka, Ahtapoli, Kalkandelen, Rakka, Hanikin, Viranşehir ve Çermik kadılıklarında bulunmuştur.²⁰³²
- 10- **Mehmed Halil Efendi:** Ulemadan Bolulu Boyacızade Arif Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bolvadin, Düzce, Marmara Ereğlisi, Mudurnu, Tirebolu, Vize ve Karaman kadılıklarında bulunmuştur.²⁰³³
- 11- **Tevfik Efendi:** Çankırlı Ali Niyazi Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mekri (Fethiye) kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.²⁰³⁴
- 12- **Ali Nureddin (Yüce) Efendi:** Şam Merkez Naibi Hafız Abdullah Sabri Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahane Mektubi

²⁰²⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 711

²⁰²⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 373

²⁰²⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 246

²⁰²⁹ İSAM. MŞH. MİHŞKD, Defter No: 1880, s. 70

²⁰³⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 485

²⁰³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 711

²⁰³² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 68

²⁰³³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 240

²⁰³⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 711

Kalemi, Meclis-i İntihab-ı Hükkam İkinci Katipliği, Aşiret Mektebi Tarih ve İnşa Muallimliği, Kabataş İdadisi Tarih Muallimliği yapmıştır. 1909'dan sonra Bingazi ve Bitlis naipliklerinde bulunmuş, Bitlis'te vali vekilliği de yapmıştır.²⁰³⁵ Surelerin ismi üzerine yazılmış *Kasîde fi Esmâi's-Süver* isimli bir çalışması bulunmaktadır.²⁰³⁶

- 13- **Mehmed Kamil Efendi:** Safranbolulu Musazade İbrahim Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kandıra naipliği ve Bidayet Mahkemesi Reisliği, Gönen, Ayvacık, Gerece, Mudurnu, Kırcaali, Doyran, Yalova ve Safranbolu naipliklerinde bulunmuştur.²⁰³⁷
- 14- **Abdurrahman Nafiz Efendi:** Elbistanlı Ömer Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Edirne Pat kazası, Kızıllıhisar, Gerece, Karaman, Kandıra, Göynük, Nallıhan, Mudurnu, Lapseki, Akşehir kazaları naipliklerinde bulunmuştur.²⁰³⁸
- 15- **Mehmed Reşid Efendi:** İstanbullu Yusuf Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ermenek kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁰³⁹
- 16- **Mustafa Nâfi Efendi:** Eski naiplerden Kadızade Mehmed Şakir Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hınıs, Sur, Sındırgı, Ordu, Menemen, Lapseki, Gönen, Florina, Burhaniye, Mulve, İskilip ve Gebze kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁴⁰

Şevval 1308 (Mayıs 1891) – Şevval 1309 (Mayıs 1892) Eğitim Dönemi

Mezunları

- 1- **Mahmud Hamdi Efendi:** Kayseri'nin meşhur ulemasından Hacı Abdullah Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Dersiamdır. Mekteb-i Nüvvab'da Mecelle ve Dürer müderrisliği ve kurum müdürlüğü yapmıştır. Kendisi ile alakalı ayrıntılı bilgi, kurum müdürleri ile ilgili bölümde verilmiştir.²⁰⁴¹

²⁰³⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 281

²⁰³⁶ Ali Benli, "Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce ve Kaside fi Esmâi's-Süver Tercümesi", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say. 44, (2013/1) s. 67-86

²⁰³⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 300

²⁰³⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 45

²⁰³⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 712

²⁰⁴⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 230

²⁰⁴¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 27

- 2- **Ömer Hulusi Efendi:** Dağıstan ulemasından Mehmed Ali Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şeyhülislamlığa kadar yükselen Ömer Hulusi Efendi ile alakalı ayrıntılı malumat, meşhur mezunlar bölümünde verilmiştir.²⁰⁴²
- 3- **Hüseyin Halis Efendi:** Afyon eşrafından Turunçzade İsmail Bahtiyar Bey'in oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bolvadin ve Sandıklı Şer'iyeh Mahkemeleri Naip Vekilliği, Karahisar-ı Şarki, Tarsus, Nazilli ve Debre kadılıklarında bulunmuştur. Mekteb-i Kudat Sakk-ı Şer'î müderrislerindedir. Ayrıntılı bilgi Sakk-ı Şer'î dersi ile alakalı bölümde verilmiştir.²⁰⁴³
- 4- **Osman Mecdi Efendi (Hafız):** İstanbul müderrislerinden ve Süleymaniye Camii dersiamlarından Arhavili (Artvin) Mehmed Azmi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muş, Siirt, Mardin, Bolu, Erzincan, Antalya ve Trabzon kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁴⁴
- 5- **Mehmed Nuri Efendi:** A'şâr memuru Ünyeli Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ergiri, Nablus, Hama, Trablusşam, Midilli ve Kudüs kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁴⁵
- 6- **Ali Rıza Efendi:** Livanelidir (Artvin). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰⁴⁶
- 7- **Mehmed Arif Efendi:** Zihneli (Makedonya) Çiftçi Abdülaziz Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kozan, Drama, Gelibolu, İzmit, Kırkkilise, Canik ve Van kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁴⁷
- 8- **Hüseyin Hüsnü Efendi (Hafız):** Eskicumalı (Bulgaristan) Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sur, Kilis, Elbistan, Ohri, Gevgili, Lüleburgaz, Babaeski, Havsa, Çatalca, Hama ve Çorum kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁴⁸
- 9- **Mustafa Nazif Efendi:** Tirebolu eski naibi Ünyeli Abdülhalil Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İncesu (Ankara), Merciiyun

²⁰⁴² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 359

²⁰⁴³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 121

²⁰⁴⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 316

²⁰⁴⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 39

²⁰⁴⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 712

²⁰⁴⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 108

²⁰⁴⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 133

(Beyrut), Merkab, Pötürge, Margılıç, Pasinler, Limni, Lazkiye ve Adana Merkez Kadılığında bulunmuştur.²⁰⁴⁹

10- **Mehmed Rasih Efendi**: Çarşambalı Müderris Feyzullah Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Terme, Turgutlu, Şarköy, Adapazarı, İskeçe, Malkara, Yozgat, Zor, Kırkkilise (Kırklareli) ve Beykoz kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁵⁰

11- **Ahmed Sami Efendi**: Konya Hadimli Habibzade Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Korint, Nevşehir, İskenderun, Bafra, Turgutlu, Antakya, İskeçe ve Burdur kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁵¹ *Ziyâü'l-Basar* isimli akaide dair bir eser yazdığı sicilinde kayıtlıdır.

12- **Hüseyin Aşir Efendi**: Pirlepelizadeler olarak bilinen sülaleden Mehmed Sami Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İskeçe, Beykoz, Havâs-ı Refia, İçel, Mamûretü'l-Aziz ve Konya Merkez Kadılığı yapmıştır.²⁰⁵²

13- **Mehmed Emin Efendi**: Atinalı (Rize-Pazar) Müderris Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Pasinler, Ortaköy, Şarköy, Bozcaada, Refahiye, Gevgili, Derne, Uşak ve Lazistan naipliklerinde bulunmuştur.²⁰⁵³

14- **Mehmed Tevfik Efendi**: Ayaşlıdır (Ankara). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰⁵⁴

15- **Süleyman Sururi Efendi**: Ergirili Talip Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Pirepol, Pirlepe, Alasonya, Köniçe, Kesendire ve Taşlıca kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁵⁵

16- **Mehmed Halid Efendi**: Karacasulu (Aydın) Ali Rıza Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰⁵⁶

²⁰⁴⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 231

²⁰⁵⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 47

²⁰⁵¹ Sadık Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 216

²⁰⁵² Sadık Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 111

²⁰⁵³ Sadık Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 188

²⁰⁵⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 712

²⁰⁵⁵ Sadık Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 462

²⁰⁵⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 712

17- **Mehmed Ziyaeddin Efendi**: Eskişehirli Hüseyin Rüşdü Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Baalbek kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁰⁵⁷

Şevval 1309 (Mayıs 1892) – Ramazan 1310 (Nisan 1893) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **İbrahim Ferid Efendi**: Rizeli Mahmud Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Nablus, Necid, Basra, Kerkük, Denizli, Hudeyde, Aydın, Rodos Adası kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁵⁸
- 2- **Recep Efendi**: Samsunlu Sündüsoğlu Mehmed Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kiğı, Eğridere, Pireşova, Kelkit, Ohri, Pirlepe, Vodina, Çorum ve İçel kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁵⁹
- 3- **Ahmed Tevfik Efendi (Hafız)**: İstanbul Payelilerden Ayaşlı Mustafa Tevfik Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adranos (Bursa), Sultanyeri (Bulgaristan), Hayrabolu, Söğüt, Akşehir, Eskişehir, Biga, Amasya, Manisa, Çanakkale, Denizli ve Afyon kadılıklarında bulunmuştur. Son görevi olan Evkaf-ı Hümayun Kadılığından, tarafsız davranmadığı gerekçesi ile azledilmiştir.²⁰⁶⁰
- 4- **Abdülhalim Efendi (Hafız)**: Sultanyerli (Bulgaristan) Hüseyin Efendi'nin oğludur. Gümülcine, Kırcaali, Goryan (Trablusgarp), Bozcaada, Sofulu, Dimetoka, Hayfa kadılıklarında bulunmuştur. Hayfa'nın işgali esnasında esir düşmüştür. Daha sonraki antlaşmalarla serbest bırakıldığı bilinmektedir.²⁰⁶¹
- 5- **Mehmed Fevzi Efendi**: Ulemadan Elbistanlı Hafız Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sayda, Hınıs, Kilis, Beypazarı, Pasinler, Kərbela, Denizli ve Maraş livaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁶²
- 6- **Mehmed Münir Efendi**: Kilislidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyanü'l-Hak Gazetesi mesul müdürlüğü ve Medresetü'l-Kudat Tanzim-i İ'lâmât-ı Hukukiye muallimliği yapmıştır. Evkaf-ı Hümayun Nezareti

²⁰⁵⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 713

²⁰⁵⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 211

²⁰⁵⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 390

²⁰⁶⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 238

²⁰⁶¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 65

²⁰⁶² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 229

dava vekillerindendir (Avukat).²⁰⁶³ Kendisi ile alakalı ayrıntılı malumat, Tanzim-i i'lâmât-ı Hukukiye dersi ile ilgili bölümde verilmiştir.

- 7- **Alaeddin Efendi:** *Âlûsîzade* şeklinde kayıtlıdır. Bağdatlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bağdat mebusudur.²⁰⁶⁴
- 8- **Vakkas Sabri Efendi:** Urfalı Halil Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sahyun (Beyrut), Yabanabad, Çemişkezek, Keşan, Darıdere, Muğla, Birecik kadılıkları, Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerrreme kadı müşavirliklerinde bulunmuştur. Mekke'nin işgalinde, pek çok meslektaş gibi vazife yerinden ayrılmayarak esir düşmüştür.²⁰⁶⁵ İstanbul'a geldikten sonra Çanakkale vilayeti kadılığı ile Bursa Evkaf Müdürlüğü yapmıştır.²⁰⁶⁶
- 9- **Abdullah Efendi:** İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bitlis merkez kadısı iken vefat etmiştir.²⁰⁶⁷
- 10- **Hüseyin Hilmi Efendi:** Süleymaniyeli Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çatak, Birecik, Elbistan, Babaeski, Havsa, Urfa, Debre, Dimetoka, İçel, Şehripazar ve İdlip kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁶⁸
- 11- **Mustafa Feyzi Efendi:** Elbistanlı Hüseyin Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Biga, Malatya, Elbistan kazaları kadılığı ve Elbistan müftülüğü yapmıştır.²⁰⁶⁹
- 12- **Süleyman Sırrı (Gedik) Efendi:** Ulemadan Oflu Serdarzade İsmail Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İskenderun, Ergani, Darıdere, Erdek, Edremit, Mahmutpaşa, Kastamonu, Halep ve Edirne kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁷⁰ 1. 3. 4. ve 5. Dönem Trabzon milletvekilliği yapmıştır. 2 kez bayındırlık bakanlığı yaptığı bilinmektedir.²⁰⁷¹
- 13- **Osman Şükrü Efendi:** Ünye Şer'iyeye Mahkemesi başkatibi Ünyeli Halil Sıdkı Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yakova, Loros, Milas, İştıp, Margılıç, Karacaabad, Kelkit, Malatya, Siverek ve Siirt sancakları naipliklerinde bulunmuştur.²⁰⁷²

²⁰⁶³ *İlmiye Salnamesi*, s. 713

²⁰⁶⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 713

²⁰⁶⁵ Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa Evliya ve Âlimleri*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 20, Atalay Matbaacılık, Ankara, s. 389

²⁰⁶⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 489

²⁰⁶⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 713

²⁰⁶⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 126

²⁰⁶⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 203

²⁰⁷⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 459

²⁰⁷¹ [Salt Araştırma: Süleyman Sırrı Gedik, Trabzon \(saltresearch.org\)](http://saltaraştırma.org) (Erişim Tarihi: 08.12.2022)

²⁰⁷² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 339

- 14- **Mehmed Esad Efendi (Hafız)**: Haremeyn payelilerden ve Kastamonu eski naiplerinden Beypazari İbrahim Burhaneddin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tavas, Cısr-i Mustafa Paşa, Boğazlıyan, Kuşadası, Kesendire, Maraş, Trablusşam ve Tekirdağ kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁷³
- 15- **Mehmed Ali Rıza Efendi**: Fatih Camii Dersiamlarından Rizeli Ömer Lütfi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cebel, Rupçoz, Kelkit, Genç, Alaşehir, Kavala, Kasımpaşa, Kiğı ve Bergama kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁷⁴
- 16- **Mahmud Kamil Efendi**: Merzifonlu Himmetzade Osman Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Süleymaniye Camii Dersiamlarındandır. Daru'l-Hılafeti'l-Aliye Medresesi Kısım-1 Âlî Fıkıh Müderrisliği de yapmıştır.²⁰⁷⁵
- 17- **Mustafa Kamil Efendi**: Elbistanlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Merciiyyun (Beyrut), Urla, Andırın, Çal, Saimbeyli kadılıklarında bulunmuştur. Elbistan'da müderrislik yaptığı kayıtlıdır.²⁰⁷⁶
- 18- **Ahmed Efendi (Hafız)**: Çankırılıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰⁷⁷
- 19- **İsmail Efendi**: Uşaklıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰⁷⁸

Şevval 1310 (Mayıs 1893) – 21 Zilhicce 1311 (25 Haziran 1894) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ömer Fevzi Efendi**: Tirebolulu çiftçi Çelimoğlu Hüseyin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Necid, Siirt, Asir, Serez, Beyrut, Mersin, Trabzon, Sivas ve tekrar Beyrut kadılığı yapmıştır. Beyrut'un işgali üzerine bir müddet esir kalmış daha sonra İstanbul'a gelmiştir. 1922'de emekli olduğu kayıtlıdır.²⁰⁷⁹

²⁰⁷³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 204

²⁰⁷⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 86

²⁰⁷⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 37; İSAM. MŞH.SAİD, 3445

²⁰⁷⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 713

²⁰⁷⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 713

²⁰⁷⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 713

²⁰⁷⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 356; İSAM. MŞH.SAİD, 59/275

- 2- **Hasan Lütfi Efendi:** Uşaklı Bodurzade Osman Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Anadolu Kazaskerliği Müşavirliği, Üsküdar ve Edirne Kadılığı, Şuray-ı Evkaf Azalığı Yapmıştır. Mekteb-i Hukuk ve Kudat'ta Mecelle Muallimliği, Medresetü'l-Kudat'ta müdürlük yapmıştır. *Salâhu'r-Reşâd* isimli bir eserinin olduğu bilinmektedir.²⁰⁸⁰ Kendisi ile alakalı ayrıntılı malumat kurum idari kadrosu ile alakalı bölümde verilmiştir.
- 3- **Mehmed Bahaeddin Efendi:** Meclis-i Meşayih Nazırı, Sudûr-ı İzâmdan Ankaralı Çerkeş-şeyhizade Hacı Tevfik Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gebze, Küçükçekmece, İzmit, Trabzon, Cezair-i Bahr-i Sefid, Bağdat, Galata ve Kastamonu kadılıklarında bulunmuştur. Islah-ı Medaris Komisyonu üyeliği ve Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam azalığı yapmıştır.²⁰⁸¹
- 4- **Mehmed Subhi Efendi:** *Bahâî Efendizade* olarak kayıtlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adliye İstinaf Mahkemesi azası olduğu belirtilmiştir.²⁰⁸²
- 5- **Hüseyin Sabri Efendi:** Aziziye Naibi Ünyeli Ali Rıza Efendi'nin oğludur. *Kadızade* olarak maruftur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çankırı, Sinop, İçel, Lazkiye, Çorum, Kırşehir, Yanya, Sivas ve Adana kadılıkları yapmıştır.²⁰⁸³
- 6- **Osman Nuri Efendi:** Sıbyan mektebi muallimlerinden Mapavrili (Çayeli) Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Pasinler, Mihaliç, Kavala, Vize ve Hakkari kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁸⁴
- 7- **Şevket Efendi:** Yanyalıdır (Arnavutluk). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dava vekilliği (avukatlık) yaptığı kayıtlıdır.
- 8- **Ömer Azmi Efendi:** Samsunlu Mehmed Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyanabad, Görele, Sungurlu, Yafa, Eskişehir, Kayseri ve Çorum naipliklerinde bulunmuştur.²⁰⁸⁵
- 9- **Ahmed Tevfik Efendi:** Livaneli (Artvin) Mehmed Kadem Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kırcaali, Pirevişte (Selanik),

²⁰⁸⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 69

²⁰⁸¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 120

²⁰⁸² *İlmiye Salnamesi*, s. 714

²⁰⁸³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 158

²⁰⁸⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 327

²⁰⁸⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 348

Alaiye, Menlik (Selanik) Nevrokop, Sultanyeri (Bulgaristan), Dedeğaç, Bakırköy, Aziziye, Karamürsel ve Nablus²⁰⁸⁶ kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁸⁷

10- **Abdülaziz Efendi**: Haremeyn payelilerden ve naip Beypazarlı İbrahim Burhaneddin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gemlik, Selanik, Çeşme, Kelkit, Şarköy, Yafa, Giresun kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁸⁸

11- **Hasan Hulki Efendi**: Kayseri Müftüsü ve Musıka-i Hümayun Arapça Muallimi Kayserili Mesud Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Develi, Sungurlu ve Nevşehir kazaları naiplikleri ile hukuk mahkemeleri reisliklerinde bulundu. Daha sonra sırasıyla; Musıka-i Hümayun Arapça Muallimliği, Emlak-ı Hümayun Komisyon Azalığı, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Azalığı, Dersaadet Bidayet Mahkemesi Azalığı, Evkaf Nezareti Hukuk Müşavirliği, Fetva Eminliği Muavinliği, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye Azalığı yapmıştır.²⁰⁸⁹

12- **Mehmed Hulusi Efendi (Hafız)**: Arşiv defterlerinde bazen Ömer Hulusi²⁰⁹⁰ bazen Mehmed Hulusi²⁰⁹¹ şeklinde yazıldığı tespit edilmiştir. Salnamede²⁰⁹² ve Albayrak'ın sicillerden yaptığı aktarımında Mehmed Hulusi Olarak geçmektedir. Elbistanlı Süleyman Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Prepol, Vodina, Cebel-i Hıraz (Yemen) Tarsus, Prizren, Sayda ve Kerk sancaklarında kadılık yapmıştır.²⁰⁹³

13- **Mehmed Nuri Efendi**: Bursalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁰⁹⁴

14- **Hüseyin Fevzi Efendi**: Ergirili Arşî Bey'in oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şarköy, Yenicevardar, Edremit, Eskişehir ve Poğun (Yanya) naipliklerinde bulunmuştur.²⁰⁹⁵

15- **Ahmed Şahin Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bozcaada kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁰⁹⁶

²⁰⁸⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 714

²⁰⁸⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 232

²⁰⁸⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 55

²⁰⁸⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 94

²⁰⁹⁰ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 61

²⁰⁹¹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 140

²⁰⁹² *İlmiye Salnamesi*, s. 714

²⁰⁹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 280

²⁰⁹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 714

²⁰⁹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 119

²⁰⁹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 714

- 16- **Abdülhalim Hilmi Efendi:** Bodrum Müftüsü Mehmed Hilmi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Boğazlıyan, Karaisalı, Bozcaada, Mürefte, Ermenek, Selanik kadılıklarında bulundu. 1891-1895 tarihleri arasında Mekteb-i Nüvvab müdür muavinliği yaptı. Daha sonra Lazkiye, Akka ve Trablusşam kadılıklarında bulunmuştur.²⁰⁹⁷
- 17- **Ahmed Hamdi Efendi:** Salnamede yanlışlıkla isminin Ahmed Fatih olarak yazıldığı tespit edilmiştir.²⁰⁹⁸ Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye eski azalarından Trabzonlu Süleyman Vehbi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İskeçe, Çorlu, Lazistan kadılıklarında bulunmuştur. Evkaf-ı Hümayun Kadılığı Müşavirliği, Kazaskerlik Müşavirliği ve Tetkik-i Müellefat-ı Şer'iyeye Meclis Azalığı da yapmıştır.²⁰⁹⁹
- 18- **İbrahim Edhem Efendi (Hafız):** Kargılı (Çorum) Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bafra, Boğazlıyan, Sungurlu, Akşehir, Gebze ve Ilgın kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁰⁰
- 19- **Ebubekir Efendi:** Ergirili Talha Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Buldan, Petriç (Selanik), Makri (Fethiye), Toyran (Selanik), Avlonya, Koniçe (Yanya), Florina, Alaşehir ve Kırmastı kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁰¹

Muharrem 1312 (Temmuz 1894) – Zilhicce 1312 (Haziran 1895) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi:** Tireli müderrislerden Mehmed Ali Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Yargıtay üyeliği yapmış olup hatıraları yayınlanmıştır. Kendisi ile alakalı ayrıntılı malumat, meşhur mezunlar bölümünde verilmiştir.²¹⁰²
- 2- **Mehmed Ragıp Efendi:** Şamlı Akkadzade Reşid Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sayda, Humus, Havran, Serfiçe, Musul ve

²⁰⁹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 66

²⁰⁹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 714

²⁰⁹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 155

²¹⁰⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 205

²¹⁰¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 26

²¹⁰² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 148

Yemen vilayetleri kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁰³ Yemen merkez kadısı iken vefat etmiştir.²¹⁰⁴

- 3- **Mehmed Raif (Dinç) Efendi:** Erzurumlu Naibzade Mehmed Nuri Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İspir, Urfa, Beyazıt, Gümüşhane, Erzurum ve Bitlis kadılıklarında bulunmuştur. 1912 ve 1920 meclis-i mebusanlarında mebus olarak bulunmuştur.²¹⁰⁵ Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı yaptı. Erzurum Kongresine katıldı. Kongrenin açılışında ve birinci günlerinde başkanlık yaptı. Erzurum'u temsilen Sivas Kongresine de katıldı.²¹⁰⁶ 1946'ya kadar Erzurum, Zonguldak, Rize milletvekili olarak TBMM'de bulundu.²¹⁰⁷
- 4- **Ali Kemal Efendi (Seyyid):** Eski naiplerden Mehmed Mutasım Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mudanya, Limni, Muş, Küçükçekmece, Isparta, Hüdavendigar, Aydın, Galata, Medine-i Münevvere ve Kudüs kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁰⁸
- 5- **Mehmed Ali Efendi:** Sandıklılıdır (Afyon). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kala-i Sultaniye (Çanakkale) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹⁰⁹
- 6- **Halil Kamil Efendi (Hafız):** Elbistanlı Hafız Mehmed Sâkıb Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çarsancak (Dersim), Bergama, Drama, Malatya, Mardin, Haçin (Adana) kadılıklarında bulunmuştur.²¹¹⁰ 1915 tarihinde Saimbeyli'de iken Ermeniler tarafından şehit edildiği belirtilmiştir.²¹¹¹
- 7- **Mehmed Hürşid Efendi:** Arhavili (Artvin) Mehmed Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tercan, Görele, Antep, Suriye Merkez ve Medine-i Münevvere kadılıklarında bulunmuştur.²¹¹²
- 8- **Yusuf Ziyaeddin Efendi:** Huzur Dersleri muhataplarından Atinalı (Rize-Pazar) Mehmed Hamdi Efendi'nin oğludur. Salnamede baba adı Süleyman Efendi olarak

²¹⁰³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 384

²¹⁰⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 715

²¹⁰⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, S. 44

²¹⁰⁶ *Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 59, Ankara, 1993, C. 1, s. 59

²¹⁰⁷ <http://erzurumansiklopedi.com/mehmed-raif-dinc/> (Erişim Tarihi: 08.12.2022)

²¹⁰⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 273

²¹⁰⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 715

²¹¹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 57

²¹¹¹ <https://kahramanmaraslisairleriyazarlar.blogspot.com> (Erişim Tarihi: 08.12.2022)

²¹¹² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 287

kayıtlıdır.²¹¹³ 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adapazarı, Lazistan, Antalya, Silivri, Canik ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. 1911’de Rumeli Kazaskerliği müşavirliğine, ardından Evkaf-ı Hümayun kadılığına atanmıştır. 1912’de Lazistan Sancağı mebusu seçilmiştir.²¹¹⁴

- 9- **Hüseyin Şevket Efendi:** Yenişehir-i Fenarlı (Larissa-Yunanistan) Kevkebzade Malik Efendi’nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beykoz, Kartal, İzmit, Sakız, Kosova ve Üsküdar kadılıklarında bulunmuştur.²¹¹⁵ “*Kosova Sahrası*” isimli bir şiir kitabı bulunmaktadır.²¹¹⁶ Sultan Reşad’ın Kosova seyahati konu edilmiştir.
- 10- **Halil Cevad Efendi:** Kudüslüdür. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Meclis-i Tedkik-i Müellefat-ı Şer’iye azalığı yaptığı kayıtlıdır.²¹¹⁷
- 11- **Süleyman Sırrı Efendi:** Erzurumludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Edirne merkez kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹¹⁸
- 12- **Cemaleddin Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bergama kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹¹⁹
- 13- **Veliyyüddin Efendi:** Ergirili Feyzullah Muhtar Efendi’nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bartın, Loros, Hayrabolu, Grebine, Milas, Erdek, Karahisar-ı Şarki ve Yafa kadılıklarında bulunmuştur.²¹²⁰
- 14- **Ahmed Asım Efendi:** Batumlu Şahinzade Hacı Numan Efendi’nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tirebolu, Kadirli, Eğridere, Preveze (Loros), Kırcaali, Sivas (Aziziye), Nablus, Mardin, Ertuğrul kadılıklarında bulunmuştur. Son olarak İzmir Kadı Müşaviri olarak vazife yaptığı bilinmektedir.²¹²¹
- 15- **Mehmed Hulusi Efendi:** Arhavili (Artvin) Reisoğlu Hacı Şerif Efendi’nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Demirhisar (Selanik), İspir, Sivrihisar ve Nevşehir kadılıklarında bulunmuştur.²¹²²

²¹¹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 715

²¹¹⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 530

²¹¹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 160

²¹¹⁶ Hüseyin Şevket, *Kosova Sahrası*, Selanik Matbaası, Selanik, 1327

²¹¹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 715

²¹¹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 715

²¹¹⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 715

²¹²⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 491

²¹²¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 114

²¹²² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 277

- 16- **Hüseyin Sünuhi Efendi:** Oflu müderrislerden Hasan Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gönen, Yakova, Akçaabad, Sürmene, Milas, Ünye ve Ergani sancakları kadılıklarında bulunmuştur.²¹²³
- 17- **Hüseyin Nafiz Efendi:** Libohovalı (Ergiri) naiplerden Süleyman Derviş Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Soma, Tiran, Kavala, Yence-Vardar, Eğribucak, Trabzon Kadılıkları ile Suriye Vilayeti Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisliğinde bulunmuştur.²¹²⁴

Muharrem 1313 (Temmuz 1895) – 23 Rebiülahir 1314 (1 Ekim 1896)

Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ömer Hulusi Efendi:** Elbistanlı Süleyman Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersim, Elbistan, Zor, Maraş, Kerkük ve Basra kadılıklarında bulunmuştur.²¹²⁵
- 2- **İsmail Hakkı Efendi:** Rizeli Mataracızade İbrahim Zihni Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ustrumça, Şiran, Çorum, Manisa ve Isparta kadılıklarında bulunmuştur.²¹²⁶
- 3- **Yusuf Dehri Efendi:** Hemşinli Abdülkadir Efendi'nin oğludur. Yusuf Nadir olarak da bilinir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²¹²⁷ Fatih Camii dersiamlarından.²¹²⁸ Medresetü'l-Kudat Dürer müderrislerinden olan Yusuf Dehri Efendi'nin biyografisi, Dürer dersi ile alakalı bölümde ele alınmıştır.
- 4- **Ömer Lütfi Efendi (Hafız):** Yanyalı Hacı Ahmed Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cuma (Kayalar), Pirepol, Perane, Kırcaali, Pogon, Geylan, Koniçe, Cuma-İ Bala, Ayvalık, Hassa, Zonguldak, Mudanya ve Küçükçekmece kadılıklarında bulunmuştur.²¹²⁹
- 5- **İbrahim Şevki (Tüzün) Efendi:** Arhavili (Artvin) tüccardan Kibarzade Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bidayet

²¹²³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, S. 152

²¹²⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 152

²¹²⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 361

²¹²⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 288

²¹²⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 511

²¹²⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 715

²¹²⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 377

Mahkemesi Hukuk Reisliği, Trabzon ve Bağdat merkez kadılığı, 1. Dönem TBMM Lazistan mebusluğu yaptığı kayıtlıdır.²¹³⁰

- 6- **Mehmed Ali Efendi:** Hemşinlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²¹³¹
- 7- **Abdullah Fehmi Efendi:** Erbaalı (Tokat) İbrahim Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Köprü (Sivas), Görele (Trabzon), Giresun kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹³² 1919'da Erbaa müftülüğüne tayin olduğu bilinmektedir.²¹³³
- 8- **Ali Kanber Efendi:** Yanyalıdır (Arnavutluk). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²¹³⁴
- 9- **Ömer Fahreddin Mekki Efendi:** Adana eski valisi Mehmed İzzet Efendi'nin oğludur. Mekke-i Mükerrreme'de doğmuştur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²¹³⁵ Albayrak'ın naklettiği sicil kaydında birinci olarak mezun olduğu kayıtlı ise de bu doğru değildir. Silivri, Hüdeyde, Bingazi, Malatya, İzmit, Beyrut, Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere kadılıklarında bulunmuştur. 1896 ve 97'de 2 yıl Muallimhane-i Nüvvab müdür muavinliği yapmıştır.²¹³⁶
- 10- **Ali Rıza Efendi:** Selanik vilayetinin Voyvodina kasabasından, Naip Abdülhadi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bozdoğan, Söke, Turgutlu, Akşehir, Adapazarı, Ordu ve Yenice-Vardar naipliklerinde bulunmuştur.²¹³⁷
- 11- **Emrullah Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sandıklı (Afyon) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹³⁸
- 12- **Ali Zühdü Efendi:** Ergirili İshak Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çal, Söke, Sandıklı, Kuvaye, Akşehir ve Besni kadılıklarında bulunmuştur.²¹³⁹
- 13- **Rıza Efendi:** Hüseyin Zeki Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Pervari kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹⁴⁰

²¹³⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹³² *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹³³ İSAM. MŞH.SAİD, 1534

²¹³⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹³⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹³⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 349

²¹³⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 312

²¹³⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹³⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 322

²¹⁴⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

- 14- **Hasan Hayrullah Efendi:** Padişah imamlarından Hafız Yusuf Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ahi Çelebi, Galata, Çatalca, Tekirdağ ve Hüdavendigâr kadılıklarında bulunmuştur. Rumeli Kazaskerliği Muavinliği ve Kassam-ı Umumi Müşavirliği yaptığı bilinmektedir.²¹⁴¹
- 15- **Süleyman Rüşdü Efendi:** Garbi Karaağaçlı çiftçi Hasan Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Münbiç, Zeytun, İdlip, Humus, Vize, Cısr-i Ergene, Kudüs, Musul, Medine-i Münevvere, Mekke-i Mükerreme, Beyrut ve Şam kadılıklarında bulunmuştur. Şam'ın işgali üzerine esir düşmüştür. 1919'da İstanbul'a geldiği kayıtlıdır.²¹⁴²
- 16- **İsmail Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nazilli kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹⁴³
- 17- **Hüseyin Sami Efendi:** Şarki Karaağaçlı Musa Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Garbi Karaağaç, Ödemiş, Biga, Söke, Bolvadin, Dimetoka, Erdek, Gönen ve Çorlu²¹⁴⁴ kazaları kadılığı yapmıştır.²¹⁴⁵

Cemaziyelevvel 1314 (Ekim 1896) – 12 Cemaziyelevvel 1315 (9 Ekim 1897) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Sadık Efendi (Hafız):** Ulemadan Çallı Hafız Ali Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Dersiamdır. Eğridere, Loros, Leskovik, Siroz, Edirne ve Denizli kadılıklarında bulunmuştur. Medresetü'l-Kudat Sınıf-1 Mahsus'unda Defter-i Kassam muallimliği yapmış olup, Sınıf-1 Mahsus ile alakalı bölümde kendisi hakkında malumat verilmiştir.²¹⁴⁶ Denizli mebuslarındanıdır.²¹⁴⁷
- 2- **Hayreddin Efendi:** Arşivde²¹⁴⁸ ve Salnamede Hayreddin şeklinde, Sicillerin aktarıldığı Albayrak'ın eserinde Hayrullah olarak geçmektedir. Ergirili Arslan

²¹⁴¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 88

²¹⁴² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 451

²¹⁴³ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹⁴⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹⁴⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 159

²¹⁴⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 71

²¹⁴⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹⁴⁸ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2005, s. 104

- Bey'in oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Alaşehir, Milas, Draç, Serez ve Dört Yol kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁴⁹
- 3- **Mustafa Sıdkı Efendi:** Süleymaniye Camii dersiamlarından Arhavili (Artvin) Mehmed Azmi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sırasıyla; İzmit Şer'iyeye Mahkemesi Başkatipliği, Nevrokop ve Tortum kadılığı, Erzurum Şer'iyeye Mahkemesi Başkatipliği, Sinop ve Yozgat Kadılığı, Meclis-i Eytam Reisliği, Kassam-1 Umumi Azalığı, Evkaf Mahkemesi Kadılığı, Meclis-i Tetkikat-1 Şer'iyeye Azalığı, Üsküdar ve İstanbul kadılıkları ile Kazaskerlik Mahkemesi Reisliği yapmıştır.²¹⁵⁰
- 4- **Hasan / Hüseyin Efendi:** Meşihat Defterlerinde bir sene Hasan²¹⁵¹ yazıldıysa diğer sene Hüseyin²¹⁵² yazıldığı tespit edilmiştir. Salnamede Hasan olarak geçmektedir. Daha ilginç olanı ise Sadık Albayrak tarafından aktarılan sicil defterlerinde Hasan Fehmi²¹⁵³ ve Hüseyin Cemaleddin²¹⁵⁴ adında iki kişinin tüm sicilinin aynı olmasıdır. Her ikisinin de mezuniyet tarihleri ve hizmet yerlerinin tarihleri birebir aynıdır. Arhavili Hurşid Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Urfala (Trablusgarp), Fizan, Cidde, Zor, Serfiçe, Urfa ve Mardin kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁵⁵
- 5- **Numan Efendi:** Eğinli Osman Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kemah, Akşehir, Trablusşam ve Kıbrıs kadılığı yapmıştır.²¹⁵⁶ Kıbrıs kadısı iken vefat etmiştir.²¹⁵⁷
- 6- **Tahir Efendi:** Birgilidir (Balıkesir). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Urla kazası kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.²¹⁵⁸
- 7- **Yusuf Ziya Efendi:** Aksekilidir (Antalya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Aydın sancağı kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹⁵⁹
- 8- **Mustafa Efendi:** Şamlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nablus kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹⁶⁰

²¹⁴⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 107

²¹⁵⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 258

²¹⁵¹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No:2005, s. 61

²¹⁵² İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No:2005, s. 104

²¹⁵³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 76

²¹⁵⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 118

²¹⁵⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 76

²¹⁵⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 292

²¹⁵⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹⁵⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹⁵⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹⁶⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 716

- 9- **Hüseyin Efendi:** Boyabatlı Hoca Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tirebolu, Pervişoç, Derne, Eğridere, Ustrumça, Demirhisar, Siirt ve Medine-i Münevvere kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁶¹
- 10- **Ahmed Cemil Efendi:** Diyarbakırlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²¹⁶²
- 11- **Ömer Efendi:** Rize ulemasından Şaban Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Derne, Enez, Eceabat, Tikveş, Ohri, Trabzon, Bolu, Karahisar-ı Sahip ve Kütahya kadılıklarında bulunmuştur. Buradaki vazifesinden sonra dava vekilliği (avukatlık) yaptığı kayıtlıdır.²¹⁶³
- 12- **Mehmed Tevfik Efendi:** İstanbul Kadı Muavini Mustafa Münib Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adranos, Ortaköy, Havsa, Nallıhan, Büyükçekmece, Uşak, Soma ve Bandırma kazaları kadılığı yapmıştır.²¹⁶⁴
- 13- **Mehmed Rahmi Efendi:** Trabzonludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kasaba (Turgutlu) kazası kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.²¹⁶⁵
- 14- **Ahmed Necip Efendi:** Hasan Rıza Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²¹⁶⁶
- 15- **Mehmed Faik Efendi:** Medine-i Münevvere eski kadısı İbradılı Mehmed Sadık Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Burhaniye, Bayburt, Şarköy, İstanköy, İnebolu ve Muğla kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁶⁷
- 16- **Hasan Efendi:** Denizlilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mersin kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.²¹⁶⁸
- 17- **Ahmed Hulusi Efendi:** Devrekli Arapzade Ömer Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mezuniyet tarihi sicilinden 1312 hicri olarak çevrilmiş ise de bu rumi tarih olmalıdır. Kendisi 1315 hicri mezunlarından. Bala, Sarmısaklı, Lapseki, Çerkeş, Haymana ve Keskin kazaları naipliklerinde bulunmuştur.²¹⁶⁹

²¹⁶¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 109

²¹⁶² *İlmiye Salnamesi*, s. 716

²¹⁶³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 343

²¹⁶⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 133

²¹⁶⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 717

²¹⁶⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 717

²¹⁶⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 219

²¹⁶⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 717

²¹⁶⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 165

18- **Süleyman Hilmi Efendi:** İstanbul payeli eski naiplerden Ankaralı Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Pazarköy, Burhaniye, İstanköy, Tekirdağ, Gelibolu ve Çatalca kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁷⁰

Cemaziyelahir 1315 (Kasım 1897) – 3 Cemaziyelahir 1316 (19 Ekim 1898) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Said Efendi:** Fatsalıdır (Ordu). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Erzurum merkez kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹⁷¹
- 2- **Halid Efendi:** Eski naiplerden Ergirili Yusuf Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Loşna (Yanya), Edremit, İskeçe ve Avlonya naipliklerinde bulunmuştur.²¹⁷²
- 3- **Behcet Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gevgili (Makedonya) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²¹⁷³
- 4- **Hamid Haydar Efendi:** Ergirili Angonzade Ali Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bodrum, Alasonya, Aziziye (Sivas), Kesriye (Manastır), Kesendire (Selanik), Kavala, Debre, Beyazıt ve Kerkük sancaklarında kadılık yapmıştır.²¹⁷⁴
- 5- **Mustafa Şevket Efendi:** Eski naiplerden Ergirili Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çerkeş, Premedi, Tepedelen, Vodina, Kesriye, İpek (Kosova) ve Kangal kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁷⁵
- 6- **Sıdkı Efendi (Hafız):** Geredelidir (Bolu). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bolu kadılığı yapmış olduğu kayıtlıdır.²¹⁷⁶
- 7- **Süleyman Sırrı Efendi (Hafız):** Fırıncı esnafından Atinalı (Rize-Pazar) Tahir Ağa'nın oğludur. Salnamede memleketi Hemşin olarak kayıtlıdır.²¹⁷⁷ 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ordu, Kiskim, İspir, Söğüt ve Bafra kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁷⁸

²¹⁷⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 446

²¹⁷¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 717

²¹⁷² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 42

²¹⁷³ *İlmiye Salnamesi*, s. 717

²¹⁷⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 62

²¹⁷⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 262

²¹⁷⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 717

²¹⁷⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 717

²¹⁷⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 460

- 8- **Mahmud Hazım Efendi:** Huzur Dersleri mukarrirlerinden Arnavut Menlikli Ahmet Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Demirhisar, Lonkaza, Biga ve Serez kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁷⁹
- 9- **Hasan Hayrullah Efendi:** Huzur Dersleri mukarrirlerinden Malatyalı Muhammed Feyzi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gönen, Bandırma, Akçaabad ve Biga kadılıklarında, Aydın ve Üsküdar Kadı müşavirliklerinde bulunmuştur.²¹⁸⁰
- 10- **Mustafa Şevket Efendi:** Hopalı Çavuşzade Mehmed Şükrü Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Salnamede memleketi Arhavi (Artvin) olarak kayıtlıdır. Hamidiye (Sivas), Aziziye (Sivas), Avrethisar (Selanik), Menlik, Gümüşhane ve Urfa kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁸¹
- 11- **İbrahim Fahreddin Efendi:** Galata eski kadılarında ve Süleymaniye Dersiamlarından Geyveli (Sakarya) Mustafa Asım Efendi'nin oğludur. Geyve, Pravişte, Mulve, Doıran ve Karamürsel kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁸²
- 12- **Ahmed Hayreddin Efendi:** Trablusşamlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²¹⁸³

Cemaziyelahir 1316 (Ekim 1898) – 16 Cemaziyelahir 1317 (22 Ekim 1899)

Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ahmed Kamil Efendi:** Taşköprülü Salih Efendi'nin oğludur. 1898-1899 eğitim döneminin sonunda 3. Derece hakimlik şahadetnamesi alarak kurum birinciliğiyle mezun olmuştur. Ermenek, Ohri, Dedeğaç, Van ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁸⁴ Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye azalığı yaptığı kayıtlıdır.²¹⁸⁵
- 2- **Ali Rıza Efendi:** Lazistan Sancağı İdare Meclisi azasından ve naiplerden Arhavili Abdülhamid Hamdi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Giresun, Turgutlu, Gelibolu, Amasya ve Gümüşhane Kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁸⁶

²¹⁷⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 31

²¹⁸⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 88

²¹⁸¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 263

²¹⁸² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 210

²¹⁸³ *İlmiye Salnamesi*, s. 717

²¹⁸⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 176

²¹⁸⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 718

²¹⁸⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 291

- 3- **Abdullah Hulusi Efendi:** Ahmed Efendi'nin oğlu olup Kahraman Maraş Pazarcık'ta doğmuştur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mitroviçe, Niğde, Muş, Kayseri ve Bitlis kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁸⁷
- 4- **Mehmed Şakir Efendi:** Tokat ulemasından Kemerli Ömer Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarındanır. Mekteb-i Kudat Dürer müderrislerinden olan²¹⁸⁸ Mehmed Şakir Efendi'nin biyografisi, Dürer dersi ile alakalı bölümde ele alınmıştır.
- 5- **Hasan Tahsin Efendi:** Ispartalı Tevfik Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Meşihat Mektubi Kalemî Hulefasından iken vefat etmiştir.²¹⁸⁹
- 6- **Mustafa Sami Efendi:** Arhavili (Artvin) çiftçi Turnazade Ali Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İnebolu, Kesriye (Manastır), Demirhisar, Pireşova ve Petriç naipliklerinde bulunmuştur.²¹⁹⁰ Çarşamba kadısı iken vefat etmiştir.²¹⁹¹
- 7- **Abdullah Sabri Efendi:** Vezirköprülü Hafız Hakkı Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karaburun, Katrin, İnoz, Demirhisar, Florina, Elbasan, Lapseki ve Erzincan kadılıklarında bulunmuştur.²¹⁹²
- 8- **Atıf Efendi:** Şakir Agah Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kastamonu merkez Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisliği yapmıştır.²¹⁹³
- 9- **Mustafa Hulusi (Çalgüneri) Efendi:** Çallı Müftü Mehmed Hamdi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kütahya kadılığı ve Bidayet Mahkemesi Reisliği ile Afyon kadılıklarında bulunmuştur. 1920 yılı Meclisi-i Mebusan'ında Afyon'u temsil etti. Afyon ve Denizli Müdafaa-i Milliye Teşkilatları içinde etkin bir şekilde vazife aldı. Ankara'ya geçip Adliye ve Şer'iyeye komisyonlarının çalışmalarında görev aldı. 1938'de vefat etmiştir. Kardeşi Ahmet Hulusi Çalgüneri, Çal Müftüsüdür. İstiklal Harbindeki mücadelesi ile ünlüdür.²¹⁹⁴
- 10- **Yusuf Ziya Efendi (Hafız):** Aksaray eski müftüsü Hacı Hüseyin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çarşamba, Yalvaç,

²¹⁸⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 22

²¹⁸⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 105

²¹⁸⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 718

²¹⁹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 256

²¹⁹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 718

²¹⁹² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 27

²¹⁹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 718

²¹⁹⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 217

Söke, Alaiye, Kilis ve Maraş kadılıkları ile Muhallefat-ı Umumiye Tereke Memurluğu ve Anadolu Sadareti Mümeyyizliği yapmıştır.²¹⁹⁵ Bu vazifede iken vefat etmiştir.²¹⁹⁶

- 11- **Mehmed Arif Fazıl Efendi:** Vezirköprülü Mustafa Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. Fatih Camii'nde tedris ile meşgulken, hareketleri devlet için zararlı görülerek Amasya'ya sürülmüştür. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İstanbul'a gelmiştir. Amasya Mebusudur.²¹⁹⁷ Medresetü'l-Kudat Mecelle muallimlerinden olup kendisi ile ilgili ayrıntılı bilgi Mecelle dersi ile alakalı bölümde verilmiştir.²¹⁹⁸
- 12- **İsmail Sâib Efendi:** Eski naiplerden İstanbullu Mehmed Said Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mahfel-i Şer'iyat Katipliği, Urla, İnegöl, Çorlu, Cide, Adapazarı, Mudanya, Beykoz ve Eşme naipliklerinde bulunmuştur.²¹⁹⁹
- 13- **Halil Haki Efendi:** Mapavrili (Çayeli) Hoca Ahmed Hamdi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ünye, Midilli, Kelkit, Sandıklı, Taşköprü, Sürmene, Kuruçay ve Terme kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²²⁰⁰ Salnamede Hemşinli ve Suriye (Şam) kadısı olarak kayıtlıdır.²²⁰¹
- 14- **Tahir Efendi:** Arhavilidir (Artvin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gelibolu kadısı olduğu kayıtlıdır.²²⁰²
- 15- **Mehmed Naim Efendi:** Ergirili Cano Ahmed Reis Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Koniçe (Yanya), Kuşadası, Lonkoza, Sivrihisar, Kalecik, Çamlık, Tire, Edremit, Halilürrahman ve Uşak kadılıklarında bulunmuştur.²²⁰³
- 16- **Ahmed Necip Efendi:** Ulemadan Ankaralı Hacı Salih Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mihalıççık, Yabanabad (Kızılcıhamam), Ayaş, Biga, Terme ve Haymana Kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²²⁰⁴

²¹⁹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 526

²¹⁹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 718

²¹⁹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 718

²¹⁹⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 106

²¹⁹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 296

²²⁰⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 52

²²⁰¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 718

²²⁰² *İlmiye Salnamesi*, s. 718

²²⁰³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 7

²²⁰⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 192

- 17- **İbrahim Haklı Efendi:** Elbistanlı Osman Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Seydişehir, Merkab, Sürmene, Aksaray ve Karahisar-1 Şarki kadılıklarında bulunmuştur.²²⁰⁵
- 18- **Mehmed Sadık Efendi:** Elbistanlı Fakihzade Mustafa Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Âb (Yemen), Kars-1 Zülkadiriye, Demirci, Zeytun ve İstanköy kazaları naipliklerinde bulunmuştur.²²⁰⁶

Şevval 1317 (Şubat 1900) – 3 Recep 1318 (27 Ekim 1900) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Şevketî Efendi:** Huzur Dersleri mukarrirlerinden Mehmed Eşref Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Beyazıt Camii dersiamlarından. Çok yönlü bir gazeteci olan Şevketî Efendi'nin biyografisi, ayrıntılı olarak meşhur mezunlar bölümünde ele alınmıştır.²²⁰⁷
- 2- **Kahraman Seyfi Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kerk (Suriye) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²⁰⁸
- 3- **Üveys Hasbi Efendi (Hafız):** Batumlu Mehmed Hilmi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ortmar (Rumeli), Pirevişte, Mamuretü'l-Aziz, Adana, Sivas ve Diyarbakır vilayetleri kadılıklarında bulunmuştur.²²⁰⁹ Sivas Valisi Reşid Paşa'nın Sivas kongresinin toplanması hususundaki çekingen davranışına karşılık, Sivas kadısı olan Hasbi Efendi'nin gayretleri milli mücadele erkanını rahatlatmıştır.1920'de Yargıtay üyeliğine atandığı belirtilmiştir.²²¹⁰
- 4- **Mehmed Nazif Efendi:** Ulemadan Debre-i Balalı (Makedonya) Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Terme,

²²⁰⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 215

²²⁰⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 72

²²⁰⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 112

²²⁰⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 719

²²⁰⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 485

²²¹⁰ Süreyya Hami Şehidoğlu, "Kadı Hasbi Efendi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1994, C. 10, Say. 28, s. 209

Tikveş, Genç, Antalya, İşkodra ve Diyarbakır kadılıklarında bulunmuştur.²²¹¹
Diyarbakır kadısı iken vefat etmiştir.²²¹²

- 5- **Musa Kazım Efendi:** Tüccardan Kuşadalı Behcet Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından. Sivas, Galata ve Aydın kadılıklarında bulunduğu kayıtlıdır.²²¹³ 1912'de İzmir mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da yer almıştır.
- 6- **Mehmed Salim Efendi:** Varnalıdır (Bulgaristan). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Havran (Balıkesir) merkez kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²¹⁴
- 7- **Şakir Zühdü Efendi:** Tüccardan Eğridereli (Bulgaristan) Ferhat Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. Vodina, Kesriye, Nablus, Bingazi, Trablusşam ve Musul kadılıklarında bulunmuştur.²²¹⁵
- 8- **Mehmed Celaleddin Efendi:** Tüccardan Ergirili İshak Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zeytun (Halep), Aydonat, Taiz (Yemen), Cidde ve Çankırı livaları kadılıklarında bulunmuştur.²²¹⁶
- 9- **Mehmed Sururi Efendi:** Rüştüye muallimi Sivaslı Hüseyin Rüşdü Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sahyun, Kalkandelen, Karahisar-ı Şarki kadılıkları, Galata ve Üsküdar Kadı Müşavirliklerinde bulunmuştur. İstanbul Kadılığı mümeyyizliği, Mahkeme-i Evkaf mümeyyizliği yapmıştır. Tarafsızlığa riayet etmediği gerekçesi ile azledilmiştir. *Ahkâmü'n-Nikâh* isimli bir eseri vardır.²²¹⁷
- 10- **Hasan Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İpek (Kosova) kazası kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²¹⁸
- 11- **İsmail Hakkı Efendi:** Aksekili İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. İbradı'da doğduğu için salnamede memleketi bu şekilde yazılmıştır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İpek (Kosova), Cebel-i Bereket, Çanakkale ve Manisa livalarında kadılık yapmıştır.²²¹⁹

²²¹¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 10

²²¹² *İlmiye Salnamesi*, s. 719

²²¹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 155

²²¹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 719

²²¹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 471

²²¹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 137

²²¹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 100

²²¹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 719

²²¹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 274

- 12- **Recep Hilmi Efendi (Hafız)**: Ulemadan Kayalarlı (Yunanistan-Cuma) Ali Zühdü Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Pireşova, Gebze, Küçükçekmece, Kerk, Halep, Diyarbakır, Mamuretü'l-Aziz ve Bitlis kadılıklarında bulunmuştur.²²²⁰ Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye üyelerindendir.²²²¹
- 13- **Ömer Lütfi Efendi**: Amasyalı çiftçi Mehmed Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Düzce, Lonkoza, Katrin, Akçaabad, Uşak, Lapseki, Erzincan ve Muş kadılıklarında bulunmuştur.²²²²
- 14- **Mustafa Efendi (Hafız)**: Tüccardan Atinalı (Rize-Pazar) Seydioğlu Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Of, Nevşehir, Bafra, Boğazlıyan, Antakya, Çarşamba ve Giresun naipliklerinde bulunmuştur.²²²³
- 15- **Sabri Efendi**: Dramalı İsmail Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İstanbul Kadılığı Bab naibi iken vefat ettiği belirtilmiştir.²²²⁴
- 16- **Mustafa Şevket Efendi**: Hopalı İbrahim Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Salnamede Arhavili (Artvin) olarak geçmektedir.²²²⁵ Boyabat, Menlik, Razlık, Cisir-i Ergene, Bozkır ve Arapgir naipliklerinde bulunmuştur.²²²⁶
- 17- **Ahmed Fevzi Efendi (Seyyid)**: Nakibü'l-Eşraf Mustafa Tevfik Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Meşihat'te mektupçuluk, maruzat katipliği ve mektubi kalemi mümeyyizliği vazifelerinde bulundu.²²²⁷
- 18- **Abdullah Münib Efendi**: Mukarrirlerden ve Meclis-i Mesalih-i Talebe azasından Mehmed Aynî Efendi'nin oğludur. Ermeneklidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sırasıyla; Fetvahane birinci sınıf müsevvidliği, Kazaskerlik müşavirliği, Sicil Müdürlüğü, Defter-i Hakani memurluklarında bulunmuştur.²²²⁸

²²²⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 392

²²²¹ Zekeriye Akman, *Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye Kurumu (1918-1922)*, Ankara Üniversitesi SBE, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 182

²²²² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 366

²²²³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 186

²²²⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 719

²²²⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 719

²²²⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 263

²²²⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 137

²²²⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 25

Şevval 1318 (Şubat 1901) - 29 Cemaziyelahir 1319 (13 Ekim 1901) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mustafa Hayreddin Efendi:** Süleymaniye Camii dersiamlarından ve Huzur Dersleri muhataplarından Alanyalı Ali Rıza Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İnegöl, Karacasu, Nif, Sındırgı, Beyşehir, Salihli, Raşiya, Pınarhisar ve Babaeski kadılıklarında bulunmuştur. 1919'da Şeyhülislamlık Mektubi Kalemî Müsevvidliğine atanan Hayreddin Efendi'nin, 1923'te Adliye'ye geçtiği belirtilmiştir.²²²⁹
- 2- **Mehmed Haşim Efendi:** İstanbul payeli Osmanlı müelliflerinden ve Halep eski naiplerinden Darendeli Hasan Sıdkı Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bartın, Karamürsel, Düzce ve Koyulhisar kadılıklarında bulunmuştur.²²³⁰ Dava vekilliği yaptığı kayıtlıdır.²²³¹

Şevval 1319 (Ocak 1902) – 20 Recep 1320 (23 Ekim 1902) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ömer Atıf Efendi:** Kalkandelen (Makeonya) Müftüsü Şehvar Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Tiran, Kırçova, Gostivar, Zihne, Karaferye, Divriği, Mecitözü ve Nevşehir naipliklerinde bulunmuştur.²²³²
- 2- **Ahmed Kazım Efendi:** Safranbolulu Zühdü Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyoğlu Bidayet Mahkemesi azası olduğu kayıtlıdır.²²³³
- 3- **Mehmed Şükrü Efendi (Hafız):** Beyazıt Camii dersiamlarından, Müftü Osman Hulusi Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kirmastı, Şiran, Beyanabad, İzmir, Üsküdar, Nablus

²²²⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, S. 206

²²³⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 254

²²³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²³² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 344

²²³³ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

ve Karesi sancakları kadılıklarında bulunmuştur.²²³⁴ Milli mücadeleyi destekleyen fetvayı imzalayanlar arasında yer aldı. Müdafaa-i Hukuk çalışmalarına katıldı.²²³⁵

- 4- **İbrahim Vasfi Efendi:** Dersiamdan ve Huzur Dersleri mukarrirlerinden Edincikli (Aydıncık-Erdek) Ali Rıza Efendi'nin oğludur. 4. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gönen, Erdek, Kartal²²³⁶ ve Adalar kazası kadılıklarında bulunmuştur.²²³⁷
- 5- **Mehmed Rüşdü Efendi:** Priştine Rüştiyesi yazı dersi muallimi Ağuş Namık Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sultanyeri, Mitroviçe, Geylan, Biga ve Antalya kadılıklarında bulunmuştur.²²³⁸
- 6- **Mehmed Tahir Efendi:** Hasan Sıdkı Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dava vekilliği yaptığı kayıtlıdır.²²³⁹
- 7- **Mehmed Şükrü Efendi:** Bayındırlıdır (İzmir). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Daru'l-Hılafeti'l-Aliye Medreseleri Kısm-ı Âli müdürlüğü ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe azalığı yaptığı kayıtlıdır.²²⁴⁰
- 8- **Şefik Efendi:** Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kütü'l-Ammâre kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²⁴¹
- 9- **Abdullah Efendi:** Alanyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Keşan kadısı iken vefat ettiği belirtilmiştir.²²⁴²
- 10- **Ömer Lütfi Efendi (Hafız):** Burdur müderrislerinden Hasan Tahsin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Lapseki Bidayet Mahkemesi reisliği ve Safranbolu kazası kadılığı yapmıştır. Burdur mebusudur.²²⁴³ 1920 yılında İstanbul hükümeti ile Ankara hükümetinin arasında kalan Ömer Lütfi Efendi, İstanbul'a gelmiştir. Bu tarihte Medresetü'l-Kudat müdürlüğüne tayin olunmuştur. Muhtemelen yaşadığı sıkıntıların tesiriyle, müdürlüğü esnasında intihar ederek hayatına son vermiştir.²²⁴⁴

²²³⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 114

²²³⁵ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, C. 2, s. 75

²²³⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²³⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 233

²²³⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 62

²²³⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²⁴⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²⁴¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²⁴² *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²⁴³ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²⁴⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 368

- 11- **Hüseyin Remzi Efendi**: Batumlu Kara Kadızade Halil Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zihne (Selanik) ve Ereğli (Konya) ve Akdağmadeni kadılıklarında bulunmuştur.²²⁴⁵ Akdağmadeni kadısı iken vefat ettiği kayıtlıdır.²²⁴⁶
- 12- **Mehmed Feyzi Efendi**: Elbistanlıdır (K.Maraş). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²²⁴⁷
- 13- **Abdullah Hilmi Efendi**: Kavala müftüsü Osman Nuri Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Göynük kazası Bidayet Mahkemesi İkinci katipliği, Üsküp sancağına bağlı Karadova naipliği yapmıştır. Daha sonra Eğridere ve Dedeoğaç kadılığı da yapmıştır. Babasının vefatı üzerine Kavala müftülüğüne atanmıştır. Venizelos taraftarları ile teşrik-i mesai ettiğinden dolayı azlolunmuştur.²²⁴⁸
- 14- **İsmail Hakkı Efendi**: Sürmeneli (Trabzon) Babzade Ali Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tosya, Merzifon, İnebolu ve Erciş kazalarında naiplik yapmıştır.²²⁴⁹
- 15- **Ali Haydar Efendi**: Yusuf Efendi'nin oğludur. İstanbulludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Küçükçekmece kadısı iken vefat ettiği kayıtlıdır.²²⁵⁰
- 16- **Ahmed Hulusi Efendi**: Oflu İbrahim Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Of, Kemah, Tirebolu, Akçaabad, Bayramiç²²⁵¹ ve Torul kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²²⁵²
- 17- **Mehmed Tevfik Efendi (Hafız)**: Fatih Camii dersiamlarından Mehmed Sabit Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii Dersiamlarından olup 1914'e kadar ders okutmuştur. Bu tarihte Fetvahane Müsevvidliğine atanmıştır. 1923'te Adliye'ye geçmiştir.²²⁵³
- 18- **Ahmed Rifat Efendi**: Eski naiplerden Ergirili Abdullah Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nif (Aydın), Demirci, İşkodra ve Bayramiç kazaları naipliklerinde bulunmuştur.²²⁵⁴

²²⁴⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 155

²²⁴⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²⁴⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²⁴⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 21

²²⁴⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 291

²²⁵⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²⁵¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 720

²²⁵² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 167

²²⁵³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 133

²²⁵⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 210

- 19- **Ali Vahid Efendi:** Diyarbakır ulemasından Trablusgarp Merkez Naibi Üryanizade Mehmed Hayrullah Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sahyun (Beyrut), Münbiç (Halep), Antakya, Halilürrahman, Eyüp, Canik, Cidde ve İzmit kadılıklarında bulunmuştur. 1914'ten sonra sırasıyla Muhallefat-ı Umumiye Kassamlığı Müşavirliği ve Evkaf-ı Hümayun Kadı Müşavirliği vazifelerinde görev yapmıştır.²²⁵⁵
- 20- **Hüseyin Hüsnü Efendi:** Arhavilidir (Artvin). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Taşköprü kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.²²⁵⁶

Şevval 1320 (Ocak 1903) – 15 Recep 1321 (7 Ekim 1903) Eğitim Dönemi

Mezunları

- 1- **Mahmud Cemal Efendi:** Ünyeli a'şar memuru Ahmed Fevzi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Sofulu ve Ayaş kadılıkları, Selanik Bidayet Mahkemesi Reisliği, Evkaf Nezareti Dava Vekilliği, İstanbul Vilayeti ve Bilad-ı Selase Sulh Hakimliği, Mekteb-i Hukuk Mecelle, Usul-ı Fıkıh ve Sakk muallimliği, Samsun ve Sivas Merkez Kadılıkları yapmıştır.²²⁵⁷
- 2- **Hasan Tahsin Efendi:** Ergirili Hasan Tahsin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Menemen, Tire ve Sivrihisar kadılıklarında bulunmuştur.²²⁵⁸
- 3- **İlyas Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Prepol kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²⁵⁹
- 4- **Ahmed Efendi (Seyyid):** Huzur dersleri muhataplarından ve Fatih Camii dersiamlarından Kandıralı Mustafa Asım Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Foça, Çal, Nevrokop, Köprülü, Adapazarı kadılıklarında bulunmuştur. Gayet çalışkan olan Ahmed Efendi, karışık haldeki Eytam Sandığı muamelatını bir düzene sokmuştur. Kuvay-ı Milliye'ye katıldığı için azledilmiştir.²²⁶⁰

²²⁵⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 317

²²⁵⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 721

²²⁵⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 24

²²⁵⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 101

²²⁵⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 721

²²⁶⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 107

- 5- **Mehmed Bahaeddin Efendi:** Sivaslı Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Naslıç, Giresun, Uşak, Mihaliç, Tergovişte, İskilip ve Kahta kadılıklarında bulunmuştur.²²⁶¹
- 6- **Yusuf Ziya Efendi:** Salnamede Mapavrili (Çayeli) olduğu kayıtlıdır.²²⁶² Mehmed Efendi'nin oğludur. Trabzon'da dünyaya geldi. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Boğazlıyan, Hınıs, İştıp, Genç, Ayvalık ve Sinop kadılıklarında bulunmuştur.²²⁶³
- 7- **Hasan Efendi:** Sivaslıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²²⁶⁴
- 8- **Zülfikar Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İdlip kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²⁶⁵
- 9- **Hamid Sadi Efendi:** Ulemadan Atinalı (Rize-Pazar) Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ezine, Sürmene, Giresun, Arapgir, Gümüşhane ve Tokat sancaklarında kadılık yapmıştır.²²⁶⁶
- 10- **Mehmed Said Efendi:** Anadolu Kazaskeri payelilerden, Mustafa Neş'et Efendi'nin oğludur. İstanbul doğumludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Meşihat Mektubi Kalemi Hulefalığı, Bab-ı Fetva Sicil Kalemi Müdür Muavinliği, Şuray-ı Devlet Bidayet ve İstinaf Mahkemeleri Azalıkları, Galata Kadılığı, Mahkeme-i Evkaf Kadı Müşavirliği, Anadolu Kazaskerliği Kadı Müşavirliği vazifelerinde bulunmuştur. Ferid Paşa'nın son sadaretinde Adliye Nezareti müsteşarlığı yapmıştır.²²⁶⁷ İngiliz muhipliği ve milli mücadeleye muhalefeti nedeniyle yurda girişi yasaklanan 150'likler arasına dahil edilmiştir.
- 11- **Mustafa Efendi:** Anamurludur (Mersin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Camii dersiamlarından olup Fetvahanede vazifeli olduğu kayıtlıdır.²²⁶⁸
- 12- **Ali Rıza Efendi:** Adanalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çal (Denizli) kazası kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²⁶⁹
- 13- **Osman Nuri Efendi:** Kazasker Ali Haydar Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Manisa, Kütahya,

²²⁶¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 126; İSAM. MŞH.SAİD, 2/220

²²⁶² *İlmiye Salnamesi*, s. 721

²²⁶³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 525

²²⁶⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 721

²²⁶⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 721

²²⁶⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 64

²²⁶⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 91

²²⁶⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 721

²²⁶⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 721

Tire, Ödemiş, Limni, Tekirdağ, Beykoz²²⁷⁰ ve Kasımpaşa kadılıkları ile Manisa İdadisi Hüsn-ı Hat muallimliği yapmıştır.²²⁷¹

- 14- **Mehmed Safer Efendi:** Ahıskalı Hüseyin Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İpsala, Sarışaban (Selanik), Hayrabolu, Bolvadin, Seydişehir ve Alaiye kadılıklarında bulunmuştur.²²⁷²
- 15- **Mehmed Sadeddin Efendi:** Haremeyn payelilerden, Kastamonu eski naiplerinden Musa Kazım Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şile, Loros ve Kuşadası naipliklerinde bulunmuştur. Zihnen rahatsızlık geçirmesi sebebiyle Şile kadılığından²²⁷³ emekliye sevk edilmiştir.²²⁷⁴
- 16- **Recep Fehmi Efendi:** Derici esnafından Hemşinli Kürtzade Ali Galip Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hemşin, Merzifon, Çarşamba, Zonguldak, Tirebolu, Osmancık ve Vezirköprü kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²²⁷⁵
- 17- **Mehmed Sabri Efendi:** Oflu Mustafa Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Demirci, Mürefte, Kırçova ve Sürmene kadılıklarında bulunmuştur.²²⁷⁶
- 18- **Mehmed Mümtaz Efendi:** Erzurumludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kiğı (Bingöl) kadısı olduğu kayıtlıdır.²²⁷⁷
- 19- **Mehmed Hulusi Efendi:** Ödemişli (İzmir) Ali Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çal, Menemen ve Uzunköprü kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.²²⁷⁸

²²⁷⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 721

²²⁷¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 323

²²⁷² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 96

²²⁷³ *İlmiye Salnamesi*, s. 721

²²⁷⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 64

²²⁷⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 391

²²⁷⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 69

²²⁷⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 721

²²⁷⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 285

Şevval 1321 (Ocak 1904) – 3 Şaban 1322 (13 Ekim 1904) Eğitim Dönemi

Mezunları

- 1- **Hamid Hamdi Efendi:** Eski naiplerden Arhavili Müftüzade Ali Zihni Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birincilikle bitirmiştir. Soma, Keskin, Bandırma, Eleşkirt, Pasinler ve Cide kadılıklarında bulunmuştur.²²⁷⁹
- 2- **Ahmed Efendi (Hafız):** Arhavili Hasan Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tirebolu, Zile, Bakırköy, Eğin, Dersim kadılıklarında bulundu.²²⁸⁰
- 3- **Ahmed Kemaleddin Efendi:** Fatih Dersiamlarından Aksekili Mahmud Hamdi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yalova kadılığı yapmıştır. Daha sonra Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam Kalemi Katipliği, Fetvahane İlamat-ı Şer'iyeye odası muharrerat memuriyeti, Encümen-i Islahat-ı İlmiye Başkanlığı, İlamat Odası mümeyyizliği ve Mahkeme-i Evkaf Kadı Müşavirliği vazifelerinde bulunmuştur.²²⁸¹
- 4- **Mehmed Daniş Efendi:** Kuşadalı Yazıcızade Osman Rıfat Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Loros, Keşan, Avrethisar, Mitroviçe, Menemen ve Urla kadılıklarında bulunmuştur.²²⁸²
- 5- **Mahmud Celaleddin Efendi:** Rizeli Karamanoğlu Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yıldızeli, İspir, Bartın, Trablusşam, Hısnü'l-Ekrâd ve Ayancık kadılıklarında bulunmuştur. Ayancık'ta Bidayet Mahkemesi Reisliğini de ifa etmiştir.²²⁸³
- 6- **Mehmed Niyazi Efendi:** İstanbullu Salim Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²²⁸⁴
- 7- **Mehmed Efendi:** Atinalıdır (Rize-Pazar). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²²⁸⁵
- 8- **Abdullah Saib Efendi:** Erbilli Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mihaliçcik, Develi, Bergama, Beyrut ve Raşiya (Suriye) kazaları niyabetlerinde bulunmuştur.²²⁸⁶

²²⁷⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 61

²²⁸⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 101

²²⁸¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 177

²²⁸² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 146

²²⁸³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 23

²²⁸⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²²⁸⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²²⁸⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 28

- 9- **Abdullah Lami Efendi (Hafız):** Arşivde Abdi olarak geçmektedir.²²⁸⁷ 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Maraşlı²²⁸⁸Tüccar Ali Rıza Efendi'nin oğludur. Eğin, Söke ve Gebze kadılıklarında bulunmuştur.²²⁸⁹ Halep kadı müşaviri iken vefat etmiştir.²²⁹⁰
- 10- **Abdurrahman Zahid Efendi:** Halep merkez naibi Hasan Sıdki Efendi'nin oğludur. Darendelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bayındır, Midilli'ye bağlı Mulve, Turgutlu ve Salihli kadılıklarında bulunmuştur.
- 11- **Yusuf Sadi Efendi:** Ahmed Tahir Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ürgüp kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²⁹¹
- 12- **Cevad Efendi:** Abdürrahim Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nif (İzmir) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²⁹²
- 13- **Üveys Nâili Efendi:** Ergirili Yahya Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kandıra, Aydonat ve İskarpar kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²²⁹³
- 14- **Mehmed Rüsdü Efendi:** *Müftüzade* şeklinde kayıtlıdır. Çarşambalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zile (Tokat) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.²²⁹⁴
- 15- **Hasbi Efendi:** Ergirili Mamanzade Arşî Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bodrum, Leskovik, Soma, Haymana ve İşare (Zor) kazalarında kadılık yapmıştır.²²⁹⁵
- 16- **Yusuf Efendi:** Ürgüp eski müftüsü Arhavili²²⁹⁶ Hacı Tahir Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Akdağmadeni, Zihne, Safranbolu, Nallıhan, Bozkır, Sandıklı ve Ürgüp kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²²⁹⁷
- 17- **Tevfik Efendi (Hafız):** Atinalıdır (Rize-Pazar). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gerze (Sinop) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²²⁹⁸

²²⁸⁷ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter no:2008, s.8

²²⁸⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²²⁸⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 4

²²⁹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²²⁹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²²⁹² *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²²⁹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 488

²²⁹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²²⁹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 106

²²⁹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²²⁹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 519

²²⁹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

- 18- **Halil Efendi (Hafız)**: Pravadi (Bulgaristan) kasabasındandır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gevnik? Kadısı olarak vazife yaptığı kayıtlıdır.²²⁹⁹
- 19- **Mehmed Elmas Efendi**: Ergirili Aluş Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bartın, Gediz ve Şile kadılıklarında bulunmuştur.²³⁰⁰ Salnamede Tepedelen (Arnavutluk) kadılığından ayrıldığı belirtilmiştir.²³⁰¹
- 20- **Hüseyin Hilmi Efendi (Hafız)**: İncesulu (Niğde) Sofi Mehmed Ağa'nın oğludur. Sicilinde 4. Derece yazsa da Salnamede ve arşiv defterinde²³⁰² 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olduğu görülmektedir. Karaman, Kayalar, Dursunbey, Avrethisar (Selanik), Arabsun, Avanos ve Kuyucak kazaları kadılığı yapmıştır.²³⁰³

Şevval 1322 (Aralık 1904) – 22 Şaban 1323 (22 Ekim 1905) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ahmed Hamdi Efendi (Bafra)**: Bafra Müftüsü Abbas Sıdkı Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii Dersiamlarından olup son devir Osmanlı ulemasından Süleyman Hilmi (Tunahan) Efendi, icazet verdiği talebelerdendir. Mekteb-i Nüvvab'da Mecelle ve Dürer müderrisliklerinde bulunmuştur. Fetvahane İlamat-ı Şer'iyeye Mümeyyizliği'nden emeklidir.²³⁰⁴ Ayrıntılı malumat Mecelle dersi ile alakalı bölümde verilmiştir.
- 2- **Mevlud Efendi**: Hemşinlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Asîr (Yemen) kadısı olduğu kayıtlıdır.²³⁰⁵
- 3- **Hasan Efendi**: Remlelidir (Filistin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İskenderun kadılığı yaptığı belirtilmiştir.²³⁰⁶
- 4- **Mehmed Emin Efendi (Hafız)**: Amasyalıdır. Ulemadan Ömer Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Haymana, Çorlu, Merzifon ve Sinop kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²³⁰⁷

²²⁹⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²³⁰⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 151

²³⁰¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 722

²³⁰² İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 8

²³⁰³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 124

²³⁰⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 142

²³⁰⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 723

²³⁰⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 723

²³⁰⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 723; MŞH.SAİD, 723

- 5- **Mehmed Behcet Efendi:** Eski Mekke-i Mükerrerme Kadısı İstanbullu Osman Nuri Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gediz, Galata, Tire ve Milas Kadılıklarında bulunmuştur.²³⁰⁸
- 6- **Ahmed Edip Efendi:** Hemşinli Ahmed Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kiskim, Çarşamba, Bayburt ve Giresun kadılıklarında bulunmuştur.²³⁰⁹
- 7- **Mustafa Şefik Efendi:** Ardahanlı Kadızade Ahmed Fevzi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gönen, Beyazıt, Erzurum ve Basra kadılıklarında bulunmuştur. Basra'nın İngilizler tarafından işgali üzerine esir düşmüş, Hindistan'daki esir kampına nakledilmiştir. 1917'de yakalandığı albümin hastalığı sonucu vefat etmiştir.²³¹⁰
- 8- **Mustafa Necati Efendi:** İçellidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahane memurlarından olduğu kayıtlıdır.²³¹¹
- 9- **Mehmed Fehim Efendi:** Ergirili Talip Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İstarve, Demirhisar, Cumay-ı Bala, Tutak ve Hassa kadılıklarında bulunmuştur.²³¹²
- 10- **Ahmed Said Efendi:** Elbistanlıdır (K.Maraş). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Akçadağ (Malatya) kadısı olduğu kayıtlıdır.²³¹³
- 11- **Hamid Şükrü Efendi:** Atinalı (Rize-Pazar) Çerağoğlu Salih Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ezine, Of ve İnebolu kazalarında naiplik yapmıştır.²³¹⁴
- 12- **Mehmed Emin Efendi (Hafız):** Kulalı Hacı Halil Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarındanır. Medresetü'l-Kudat Mecelle müderrislerindendir. Hayatı ile alakalı ayrıntılı malumat Mecelle dersi ile ilgili bölümde verilmiştir.²³¹⁵
- 13- **Mahmud Celaleddin Efendi:** Eski naiplerden Ali Rıza Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bakırköy,

²³⁰⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 130

²³⁰⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 129

²³¹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 260

²³¹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 723

²³¹² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 222

²³¹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 723

²³¹⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 64

²³¹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 182

Adalar, Davutpaşa, Eyüp ve Mahmutpaşa Şer'î Mahkemeleri kadılıklarında bulunmuştur.²³¹⁶

- 14- **Mustafa Şevket Efendi:** Mültezimlerden Ergirili Mehdi Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Peklin, Filat, Tepedelen, Köprülü, Sason ve Simav kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²³¹⁷
- 15- **Ahmed Fevzi Efendi:** Giresunlu Salih Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ünye, Mürefte, Alaşehir ve Beypazarı kadılıklarında bulunmuştur.²³¹⁸
- 16- **Abdullah Hakkı Efendi:** Halep ulemasından Ataullah Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Lazkiye yakınlarındaki Merkab, Hayfa, Halep merkez ve Ebu Kemal kadılıklarında bulunmuştur.²³¹⁹
- 17- **Ali Fuad Efendi:** Eski naiplerden Çavuşzade Mustafa Kazım Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sarmısaklı (Sivas), Keskin, Ergani, Ammare (Basra) kadılıklarında bulunmuştur. Basra'nın işgali üzerine esir düşmüş, önce Hindistan'a arkasından Mısır'a sevk edilmiştir. 1919'da Dersaadet'e gelmiş, 1922'de Emval-i Eytam ve Beytülmal Müdüriyeti Muavinliğine atanmıştır.²³²⁰
- 18- **Hasan Tevfik Efendi:** Zileli Hicabi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yenişehir kadılığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.²³²¹
- 19- **Osman Remzi Efendi:** Atinalı (Rize-Pazar) Mehmed Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karacasu, Darıdere, Çine, Gönen ve Erdek kadılıklarında bulunmuştur.²³²²
- 20- **Hüseyin Hüsnü Efendi:** Batumlu Osman Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zonguldak, Kula, Pazarköy, Derne, Mudurnu ve Yenişehir kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²³²³

²³¹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 22

²³¹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 263

²³¹⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 136

²³¹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 18

²³²⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 257

²³²¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 723

²³²² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 334

²³²³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 128

21- **Midhat Efendi:** Çeşmizade Halis Efendi'nin torunudur. İstanbulludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Iğın (Konya) kadısı olduğu kayıtlıdır.²³²⁴

Şevval 1323 (Aralık 1905) – 5 Şaban 1324 (24 Eylül 1906) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Hasan Bahri Efendi:** Ulemadan Anamurlu Mehmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birincilikle bitirmiştir. Dersiamdır. Sırasıyla; Elbistan Naipliği, Rumeli Kazaskerliği Mümeyyizliği, Şuray-ı İlmiye Azalığı, Galata Kazası Kadı Müşavirliği, Medresetü'l-Mütehassısın Hanbeli Fıkhı Müderrisliği yapmıştır. 1919'da Medresetü'l-Kudat Müdürlüğü ve Mecelle müderrisliğine atanmıştır. Ayrıntılı bilgi Mecelle dersi ile alakalı bölümde verilmiştir.²³²⁵
- 2- **Abdullah Azmi Efendi (Hafız):** Eski naiplerden Batumlu Ahmed Hamdi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Terme, Sinop, Şarki Karahisar ve Tokat Kadılıklarında bulunmuştur. 1914'te Tokat kadısı iken vefat etmiştir.²³²⁶
- 3- **Mustafa Sabri Efendi:** Giresunlu Hüseyin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hayrabolu ve Denizli naipliklerinde bulunduğu bilinmektedir.²³²⁷
- 4- **Arif Hikmet Efendi:** Ergirili Kamil Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cısr-i Mustafa Paşa, Cebel-i Arabi (Trablusgarp) kadılıklarında bulunmuştur. Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali savaşlarında mücahitlerle birlikte harplere iştirak etmiştir. Daha sonraki senelerde; Suriye Merkez Niyabeti Müşavirliği ile Kerk ve Akka sancakları kadılıklarında bulunmuştur.²³²⁸
- 5- **İbrahim el-Hatib Efendi:** Cebel-i Lübnan naibi Şûflu Şeyh Yusuf el-Hatib'in oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kırkağaç, Cidde ve Cebel-i Lübnan kadılıklarında bulunmuştur.²³²⁹

²³²⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 723

²³²⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 71

²³²⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 9

²³²⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 249; İSAM. MŞH.SAİD, 61/350

²³²⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 324

²³²⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 222

- 6- **Yunus el-Hatib Efendi:** Hayfa nakibü'l-eşraf kaymakamı Hatipzade Abdülvahid Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zebedani, Cebel-i Dürüz, Maraş, Halep vilayetleri kadılığı ile Mekke-i Mükerreme kadı müşavirliği yapmıştır.²³³⁰
- 7- **Mahmud Efendi:** Atinalıdır (Rize-Pazar). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Urla (İzmir) kadısı olduğu kayıtlıdır.²³³¹
- 8- **Ömer Arif Efendi:** Salnamede²³³² ve Meşihat Arşivi defterinde²³³³ Arif şeklinde geçmektedir. Albayrak'ın yayınladığı sicillerde sehven Ömer Arif yerine Ömer Adil yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Atinalı (Rize-Pazar) Dursun Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Balya ve İncesu naipliklerinde bulunmuştur. İncesu'dan ayrıldıktan sonra vefat etmiştir.²³³⁴
- 9- **Mehmed Şükrü Efendi:** Elbistanlıdır (K.Maraş). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Taşköprü kadısı olduğu kayıtlıdır.²³³⁵
- 10- **Ramiz Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Loros kadısı iken Arnavutluk isyanına destek verdiği için azledilmiştir.²³³⁶
- 11- **Ahmed Şükrü Efendi:** Şumnulu (Bulgaristan) Mustafa Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Simav, Kırcaali, Lapseki naipliklerinde bulunmuştur. Vazifesinde suistimali görüldüğünden, 3 ay hapis yatmış ve kadılık mesleğinde istihdamı gayri caiz görülmüştür.²³³⁷
- 12- **Ali Remzi Efendi:** Atinalı (Rize-Pazar) Hoca Musa Kazım Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Geyve, İnegöl, Akçaabad ve Trabzon kadılıklarında bulunmuştur.²³³⁸
- 13- **Ali Haydar Efendi (Ahıskalı):** Şerif Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii Dersiamlarından olup Çarşamba'da bulunan Halidi İsmet Efendi Dergahı Şeyhliğini üstlenmiştir. Hayatı ile alakalı tafsilat, meşhur mezunlar bölümünde ele alınmıştır.²³³⁹

²³³⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 507

²³³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 724

²³³² *İlmiye Salnamesi*, s. 724

²³³³ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No: 2008, s. 9-10

²³³⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 344

²³³⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 724

²³³⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 724

²³³⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 229

²³³⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 285

²³³⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 260

- 14- **Muti Efendi**: Nablusludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Humus kadısı olduğu kaydedilmiştir.²³⁴⁰
- 15- **Mehmed Kamil Efendi**: Dağıstanlı Hacı Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Enez, Şile, Cısr-i Mustafa Paşa, Humus ve Kuneytır kazaları naipliklerinde bulunmuştur.²³⁴¹
- 16- **Mehmed Şevki Efendi**: Atinalıdır (Rize-Pazar). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ordu sancağı kadısı olduğu kayıtlıdır.²³⁴²
- 17- **Mehmed Şakir Efendi**: Arhavili Çelikzade Yusuf Sırrı Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Makri (Fethiye), Boyabat, Dolçi ve Balya kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²³⁴³
- 18- **Mustafa Efendi**: Edirnelidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Meclis-i Mesalih-i Talebe katiplerinden olduğu kayıtlıdır.²³⁴⁴
- 19- **İbrahim Efendi**: Ankaralıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karacabey (Bursa) kadısı olduğu belirtilmiştir.²³⁴⁵

Şevval 1324 (Aralık 1906) – Recep 1325 (Ağustos 1907) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Muhammed Hamdi (Yazır) Efendi (Elmalılı)**: Elmalı Şer'î Mahkemesi başkatibi Numan Efendi'nin oğlu olup 1878'de burada doğdu. Aslen Burdur'un Gölhisar ilçesine bağlı Yazır köyündendir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Beyazıt Camii dersiamlarındanır. Medresetü'l-Kudat'ta Dürer ve Ahkam ve Nizam-ı Evkaf derslerine de girmiştir. Hamdi Efendi'nin biyografisi, meşhur mezunlar ile alakalı bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.²³⁴⁶
- 2- **Ahmed Hilmi Efendi**: Hancızade Elbistanlı Mustafa Rahmi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Haymana, Nevrekop, Bâbu'l-Cübül (Halep), Gürün ve Aziziye kadılıklarında bulunmuştur.²³⁴⁷

²³⁴⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 724

²³⁴¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 296

²³⁴² *İlmiye Salnamesi*, s. 724

²³⁴³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 102

²³⁴⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 724

²³⁴⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 724

²³⁴⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 249

²³⁴⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 161

- 3- **Hasan Tahsin Efendi:** Sicilinde Şubat 1325 yazıyorsa da kendisi Salnamede hicri 1325 mezunları arasında listelenmiştir.²³⁴⁸ 1323 tarihi 2. sınıf talebeleri²³⁴⁹ arasında ismi olduğuna göre salnamedeki 1325 kaydı doğrudur. Atinalı (Rize-Pazar) Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Elmalı, Ordu, Arapgir ve Karadeniz Ereğlisi naipliklerinde bulunmuştur.²³⁵⁰
- 4- **Süleyman Selami Efendi:** Batumlu Hocazade Hamid Hamdi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ezine, Bozcaada, Nevşehir, Çal ve Aksaray kadılıklarında bulunmuştur.²³⁵¹
- 5- **Hasan Fehmi (Başoğlu) Efendi:** Tüccardan Seydişehirli Hasan Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii Dersiamlarındandır. İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Azalığı da yapan Hasan Fehmi Efendi'nin tercüme-i hali Sınıf-1 Mahsus bölümünde ayrıntılı olarak verilmiştir.²³⁵²
- 6- **İdris Galip Efendi:** Ergirili Mustafa Ragıp Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nif (Kemal Paşa) ve Köprülü naipliklerinde bulunduğu bilinmektedir. Arnavut isyanının teşvik edicilerinden olması sebebiyle azledilmiştir.²³⁵³
- 7- **Abdullah Vehbi Efendi:** Ergirili Bilal Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bodrum, Kırçevo, Terme kazaları kadılığında bulunmuştur. Görevi kötüye kullanmasından dolayı azlolunmuştur.²³⁵⁴
- 8- **Mehmed Efendi:** Arhavilidir (Artvin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hınıs (Erzurum) kadısı olduğu kayıtlıdır.²³⁵⁵
- 9- **Nafiz Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Katrin (Makedonya) kadısı olduğu kayıtlıdır.²³⁵⁶
- 10- **Abdullah Hilmi Efendi:** Halep müftüsü Zeytinizade Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Davutpaşa, Sayda kadılığı yapmıştır. Daha sonra Halep'te Camii Kebir-i Emevi'de Müderrislik vazifesine

²³⁴⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

²³⁴⁹ İSAM. MŞH. MİMMNVD, Defter No:2008, s. 9-10

²³⁵⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 104

²³⁵¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 454

²³⁵² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 82

²³⁵³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 239

²³⁵⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 33

²³⁵⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

²³⁵⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

atanmıştır. Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi mümeyyizliğine geçerek Adliye kadrosuna dosyasının gönderildiği bilinmektedir.²³⁵⁷

11- **Halil Efendi**: Yozgatlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından olup Fetvahanede vazifeli olduğu kayıtlıdır.²³⁵⁸

12- **Naki Efendi**: Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Muradiye (Van) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²³⁵⁹

13- **Mehmed Eşref Efendi**: Oflu Hacı İsmail Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Milas, Lüleburgaz ve Kars-1 Zülkadiriye kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.²³⁶⁰

14- **Ömer Kaşif Efendi**: Yenizağralıdır (Bulgaristan). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tosya kadısı olduğu kayıtlıdır.²³⁶¹

15- **...sin Efendi**: (Matbaada isminin baş tarafı silik çıktığı için okunamadı. Bu seneye ait arşiv evrakı da bulunamadığı için, daha sonraki araştırmalarda tespit edilmek üzere okunabildiği kadarı yazıldı.) Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sincar kadısı olduğu kayıtlıdır.²³⁶²

16- **Ali Haydar Efendi**: Mustafa Asım Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Makrıköy (Bakırköy) kadısı olduğu kayıtlıdır.²³⁶³

17- **Mehmed Hikmet Efendi**: Huzur Dersleri muhataplarından Mapavrili (Çayeli) Osman Hilmi Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarındandır. Fetvahane müsevvidliği, ilamat memurluğu ve müsted'iyat memurluğu yapmıştır. Cumhuriyet döneminde Adliye'ye geçmiştir.²³⁶⁴

18- **Mehmed Nazif Efendi**: Ergirili Dûbzade Mehmed Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Menemen ve Kula naipliklerinde bulunmuştur.²³⁶⁵

19- **Mehmed Necip Efendi**: Delvinelidir (Arnavutluk). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Milas (Muğla) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²³⁶⁶

²³⁵⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 19

²³⁵⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

²³⁵⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

²³⁶⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 213

²³⁶¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

²³⁶² *İlmiye Salnamesi*, s. 725

²³⁶³ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

²³⁶⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 263

²³⁶⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 286

²³⁶⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

20- **Beşir Efendi:** Gümüşhanelidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Biga kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²³⁶⁷

Şevval 1325 (Kasım 1907) – 17 Şaban 1326 (14 Eylül 1908) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed Kemaleddin (Kuyucak) Efendi:** Muallimhane-i Nüvvab Mecelle müderrislerinden Kuyucaklı Atıf Bey'in oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Medresetü'l-Kudat'ta Hukuk-ı Düvel, Mekteb-i Mülkiye'de Mecelle derslerine giren Kemaleddin Efendi'nin biyografisi, Hukuk-ı Düvel dersi ile alakalı bölümde işlenmiştir. Cumhuriyet döneminde ismi Kemal Atıf Kuyucak olarak anılmıştır.²³⁶⁸
- 2- **Mehmed Emced Zehavi Efendi:** Bağdat müftüsü Zehavizade Muhammed Said Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Irak ve İslam aleminde şahsiyeti ile ses getiren bir alim olup, kendisi ile alakalı ayrıntılı malumat meşhur mezunlar bölümünde verilmiştir.²³⁶⁹
- 3- **Hasan Fevzi Efendi:** Fekeli Hattatzade Ahmed Hilmi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kozan (Adana) Sancağı Kadılığı yapmıştır.²³⁷⁰
- 4- **Mehmed İzzet Efendi:** Adanalı müderris Ahmed Hilmi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cebel-i Bereket (Osmaniye) kadılığı, Medine-i Münevvere kadı müşavirliği, Erzincan ve Kerk naipliği yapmıştır.²³⁷¹
- 5- **Mehmed Said Efendi:** Elbistanlı Sinanzade Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahane İ'lamat-ı Şer'iyeye Müsevvidliği, Süleymaniye Medresesi Fıkıh-ı Hanbeli Müderrisliği, Medresetü'l-Kudat Dürer Muallim vekilliği vazifelerinde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde, Hacı Küçük Camii'nde vazifeli bulunduğu kayıtlıdır.²³⁷²

²³⁶⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

²³⁶⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 725

²³⁶⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 153

²³⁷⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 84

²³⁷¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 292

²³⁷² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 83

- 6- **Ahmed Efendi:** Tüccardan Hemşinli Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sultanyeri (Bulgaristan), Niksar ve Erbaa kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²³⁷³
- 7- **Mehmed Mansur Efendi:** Ulemadan Elmalılı Hasan Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nevşehir, Mihaliç, Karacabey²³⁷⁴ ve Edremit kadılıklarında bulunmuştur.²³⁷⁵
- 8- **Yakub Hasib Efendi:** Menteşelidir (Muğla). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından ve Fetvahane mümeyyiz muavinlerinden olduğu kayıtlıdır.²³⁷⁶ Medresetü'l-Mütehassısın'de Fıkh-ı Hanefi müderrisliği yapmıştır. Huzur Dersleri muhataplarındandır.²³⁷⁷
- 9- **Mahmud Selahaddin Efendi:** Ahmed Tefvik Efendi'nin oğludur. İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahane memurlarından olduğu belirtilmiştir.²³⁷⁸
- 10- **Halil Fehmi Efendi:** Ergirili İlyas Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Margiliç ve Koniçe (Yunanistan) kazaları naipliğinde bulunmuştur.²³⁷⁹
- 11- **Salih Sıdkı Efendi:** Tonyalı (Trabzon) müderris Emin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ayvacık, Aziziye (Sivas) ve Gürün kadılıklarında bulunmuştur.²³⁸⁰
- 12- **Mehmed Abdülfeyyaz Efendi:** Kayserilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahane memurlarından olduğu belirtilmiştir.²³⁸¹
- 13- **Mahmud Efendi:** Libohovalıdır (Arnavutluk-Ergiri). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tiran (Arnavutluk) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²³⁸²
- 14- **Yakup Hasib Efendi:** Ulemadan Hemşinli Behlül Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ortaköy, Aziziye, Palu ve Çemişkezek kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²³⁸³

²³⁷³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 139

²³⁷⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 726

²³⁷⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 306

²³⁷⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 726

²³⁷⁷ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, C. 2, 1951, s. 321

²³⁷⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 726

²³⁷⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 49

²³⁸⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 431

²³⁸¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 726

²³⁸² *İlmiye Salnamesi*, s. 726

²³⁸³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 502

- 15- **Mustafa Behcet Efendi**: Rizelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Vadi'l-Acem (Şam) kadısı olduğu kayıtlıdır.²³⁸⁴
- 16- **Mustafa Efendi**: *Müftüzade* olarak kayıtlıdır. Bodrumludur (Muğla). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sultaniye (Muğla) kadısı olduğu belirtilmiştir.²³⁸⁵
- 17- **Ahmed Efendi**: Elbistanlı Müftü Hibetullah Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tikveş ve Akçadağ kazaları naipliğinde bulunduğu bilinmektedir.²³⁸⁶
- 18- **Mehmed Cazım (Duru) Efendi**: Erzurumludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından olup Fetvahane müsevvidlerinden olduğu kayıtlıdır.²³⁸⁷ 2. Dönem TBMM Erzurum Mebuslarındandır.
- 19- **Servet Efendi**: Ergirili Çuçunzade Sadık Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Alasonya, Vodina, Keşan, Menemen, Ödemiş ve Ayvalık kadılıklarında bulunmuştur.²³⁸⁸
- 20- **Mehmed Nureddin Efendi**: Hafız İbrahim Edhem Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam Katipliği ve İstanköy kazası kadılığı yapmıştır. 1914'te, Şehzade Camii Şerifi'nde imamlık yaptığı salnamede kayıtlıdır.²³⁸⁹

Şevval 1326 (Kasım 1908) – 9 Şaban 1327 (26 Ağustos 1909) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ali Himmet (Berki) Efendi**: Eski naiplerden İbradılı Demircizade Osman Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. *Hukuk Mantığı ve Tefsir* isimli eseri Usul-ı Fıkıhtan yararlanılarak yazılmıştır. Yargıtay Hukuk Dairesi Reisliği yapmıştır. Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi, meşhur mezunlar bölümünde verilmiştir.²³⁹⁰

²³⁸⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 726

²³⁸⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 726

²³⁸⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 104

²³⁸⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 726

²³⁸⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 434

²³⁸⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 23

²³⁹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 271

- 2- **Ahmed Esad Efendi:** Anadolu Kazaskerliği yapmış Ödemişli Mustafa Fehmi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Londra Osmanlı sefaretı imamlığı yapmıştır. Daha sonra Sinop ve Tire kadılığı da yapmıştır. 1916'da silah altına alınmıştır. Vefatına kadar Aydın'a bağılı Nif kazası kadılığında bulunmuştur.²³⁹¹
- 3- **Mehmed Zeki Efendi:** Derici esnafından Osmanpazarlı Takyeci Ali Efendi'nin oğludur. Gönen'de doğduğu için salnamede Gönenli olarak geçmektedir.²³⁹² 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarındanır. Huzur Dersleri muhataplığına da çağrılan Zeki Efendi, Fetvahane'deki çeşitli bürolarda vazife almıştır.²³⁹³
- 4- **İsmail Hakkı Efendi:** Çermikli (Diyarbakır) Topal İmamoğlu Ali Osman Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Manisa Bidayet Mahkemesi Azalığı, Beyrut İstinaf Mahkemesi Azalığı, Fetvahane Mümeyyizliği, Adliye Nezareti Tetkikat-ı Şer'ıye ve Mesail-i Vakfiye ve Tereke Muavinliği, Diyarbakır ve Sivas Merkez Kadılığı yapmıştır.²³⁹⁴
- 5- **Hasan Efendi:** Manastırlı Şerif Efendi'nin oğlu olup buraya bağılı Cuma (Kayalar) kasabasında dünyaya geldi. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Akka, Serfiçe (Kosova), Adalar (İstanbul), Cısr-i Ergene ve Tire kazalarında kadılık yapmıştır.²³⁹⁵
- 6- **Ahmed Servet Efendi:** Bulgaristan'ın Servi kasabasından Hasan Efendi'nin oğludur. Bursa Kırmastı'ya göç etmişlerdir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mardin, Süleymaniye ve Kerbela kadılıklarında bulunmuştur. Son olarak Bursa Vilayeti İstinaf Mahkemesi Azalığına geçici olarak atandığı bilinmektedir.²³⁹⁶
- 7- **İsmail Efendi:** Fatsalı Karavelioğlu Abdullah Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hınıs, Kırşehir, Ereğli, Sandıklı ve Karamürsel kadılıklarında bulunmuştur.²³⁹⁷

²³⁹¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 129

²³⁹² *İlmiye Salnamesi*, s. 726

²³⁹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 143

²³⁹⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 268

²³⁹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 67

²³⁹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 219

²³⁹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 253

- 8- **Mehmed Fahri Efendi:** Kayalarlı (Avlonya-Cuma) Mustafa Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Taşlıca, Kilis, Bandırma ve Soma kadılıklarında bulunmuştur.²³⁹⁸
- 9- **Hüseyin Sami Efendi:** Ulemadan Elbistanlı Zeynelabidin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Elbistan, Sayda, Kilis kadılığı, Adana İstinaf Müddeî-i Umumiliği (Savcılığı) yapmıştır.²³⁹⁹
- 10- **Ali Hilmi Efendi:** Bolvadinli Mustafa Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çorum, Antalya²⁴⁰⁰ ve Biga kadılıklarında bulunmuştur.²⁴⁰¹
- 11- **Salih Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tekfurdağı (Tekirdağ) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.²⁴⁰²
- 12- **Mehmed Faik Efendi:** Haymanalı Osman Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Camii dersiamlarından. Fetvahane müsevvidliği yapmış olup 1921'de vefat etmiştir.²⁴⁰³
- 13- **Hüseyin Galip Efendi:** 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahanede vazifeli olduğu kayıtlıdır.²⁴⁰⁴
- 14- **İbrahim Efendi (Hafız):** Oflu Topalzade Emin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından. Fatih Camii'nde 1921'e kadar ders okutmuştur. Fetvahanenin çeşitli birimlerinde vazife almış, Daru'l-Hılafeti'l-Aliye Medreselerinde fıkıh ve hadis dersleri vermiştir.²⁴⁰⁵
- 15- **Abdülhamid Efendi:** Salnamede böyle ise de arşivde Abdülmecid olarak geçmektedir.²⁴⁰⁶ Atinalıdır (Rize-Pazar). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Pülümür (Tunceli) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁴⁰⁷
- 16- **Ali Efendi:** Ergirilidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Naslıç (Yunanistan) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.²⁴⁰⁸

²³⁹⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 218

²³⁹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 158

²⁴⁰⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴⁰¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 269

²⁴⁰² *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴⁰³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 219

²⁴⁰⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴⁰⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, S. 183

²⁴⁰⁶ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 3

²⁴⁰⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴⁰⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

17- **Seyfullah Efendi**: Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şile kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁴⁰⁹

18- **Hayreddin Efendi**: Ergirili Eyüp Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Elmalı ve Gördes kazalarında naiplik yaptığı bilinmektedir.²⁴¹⁰

Şevval 1327 (Ekim 1909) – 15 Şaban 1328 (22 Ağustos 1910) Eğitim

Dönemi Mezunları

1- **Yunus Vehbi Efendi**: Hemşinlidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezundur. Ergani (Diyarbakır) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁴¹¹

2- **Ahmed Hulusi Efendi**: Sofulu (Yunanistan) kasabasındandır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Camii dersiamlarından ve Fetvahane memurlarındandır.²⁴¹²

3- **Ahmed Hamdi Efendi**: Ulemadan Ayaşlı İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İstanbul Defter-i Hakani Katipliği ve Meşihat Müsevvid Mülazımlığı yaptığı bilinmektedir.²⁴¹³

4- **Mehmed Vehbi Efendi**: Konyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Üsküdar kadı müşaviri olarak vazife yaptığı belirtilmiştir.²⁴¹⁴

5- **Ahmed Efendi**: Trabzonludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından ve Fetvahane memurlarından olduğu kayıtlıdır.²⁴¹⁵

6- **Ramazan Hakkı Efendi (Hafız)**: Aziziyeli (Sivas) Çerkes Bebtinizade Gerandüka isimli zatın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bolu, Eskişehir, Burdur, Denizli ve Çanakkale kadılıklarında bulunmuştur.²⁴¹⁶

7- **Abdullah Zühdü Efendi (Hafız)**: Tüccardan Mehmed Nazif Efendi'nin oğludur. Beypazarlıdır. Akka, Gere ve Zonguldak kadılıklarında bulunmuştur.²⁴¹⁷

²⁴⁰⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴¹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 106

²⁴¹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴¹² *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴¹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 142

²⁴¹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴¹⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴¹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 385

²⁴¹⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 34

- 8- **Fazlı Efendi:** Karahisar-1 Sahiplidir (Afyon). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Koçhisar (Çankırı-Ilgaz) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁴¹⁸
- 9- **Bahri Efendi:** Konyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Rize kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁴¹⁹
- 10- **İsmail Efendi:** Uşaklıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kozan (Adana) kadısı iken vefat etmiştir.²⁴²⁰
- 11- **Mehmed Ali Efendi:** Safranboluludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁴²¹
- 12- **Mehmed Cemaleddin Efendi:** Arhavilidir (Artvin). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sinop kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁴²²
- 13- **Behram Efendi:** Oflu Reşid Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Debre ve Genç sancaklarında naiplik yaptığı bilinmektedir.²⁴²³
- 14- **Hüseyin Efendi:** Hafıklidir (Sivas). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ladik (Samsun) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁴²⁴
- 15- **Mustafa Şükrü Efendi:** Hama sancağı eski naibi İbradılı Mehmed Raşid Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karaman ve Refahiye kadılıklarında bulunmuştur.²⁴²⁵
- 16- **İbrahim Hakkı Efendi:** Elbistanlıdır (K.Maraş). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁴²⁶
- 17- **Ali Zühdü Efendi:** Fatih Camii dersiamlarından İzmitli Halil Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çal, Erzurum ve Saiteli kadılıklarında bulunmuştur.²⁴²⁷
- 18- **Ahmed Şevki Efendi:** Huzur Dersleri Muhataplarından, Süleymaniye Camii Dersiamlarından Mapavrili (Çayeli) Ömer Lütfi Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Büyükçekmece kazası naipliğine tayin olduğu bilinmektedir.²⁴²⁸

²⁴¹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴¹⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 727

²⁴²⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴²¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴²² *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴²³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 7

²⁴²⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴²⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 268

²⁴²⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴²⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 322

²⁴²⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 225

19- **Mahmud Celaleddin Efendi:** İstambuludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bab-ı Fetva Memurin Kalemi Hulefasındandır.²⁴²⁹

Şevval 1328 (Ekim 1910) – 15 Şaban 1329 (11 Ağustos 1911) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Mehmed (Gönenli) Efendi:** Balıkesir'in Gönen kasabasına bağlı Babakaya köyünde doğmuştur. Fatih Camii dersiamlarından. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Yargıtay Hukuk Dairesi Başkanlığı da yapan Mehmed Efendi'nin biyografisi meşhur mezunlar bölümünde ele alınmıştır.²⁴³⁰
- 2- **Ahmed Asım Efendi:** Ulemadan Çallı Hafız Ali Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çankırı ve Kütahya kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.²⁴³¹
- 3- **Hasan Hilmi Efendi:** Elbistanlı Mustafa Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezunudur. Bergama kazası naipliği yaptığı bilinmektedir.²⁴³²
- 4- **Hacı Kamil Efendi:** Akşehirlidir (Konya). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mektepten mezuniyetini müteakip vefat ettiği belirtilmiştir.²⁴³³
- 5- **Hüseyin Avni Efendi:** Hemşinli Naibzade Süleyman Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Biga ve Mudanya kazalarında kadılık yaptığı bilinmektedir.²⁴³⁴
- 6- **Bilal Efendi:** Aydosludur (İstanbul). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gaziantep kadısı olarak vazife yaptığı kayıtlıdır.²⁴³⁵
- 7- **Mehmed Fahri Efendi:** Ahıskalı Yusuf Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tarsus ve Maraş kadılıkları ile Bağdat Vilayeti Evkaf Müdürlüğü yapmıştır.²⁴³⁶

²⁴²⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴³⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴³¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 115

²⁴³² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 65

²⁴³³ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴³⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 116

²⁴³⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴³⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 217

- 8- **Mehmed Celaledin Efendi:** İbtidai mektebi muallimi Arhavili Köroğlu Hasan Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İlk atama yeri olan Lazistan (Rize) kadısı iken vefat etmiştir.²⁴³⁷
- 9- **Salih Safi Efendi:** Kayalarlı (Yunanistan-Cuma) Bayraktaroğlu Hasan Hüsnü Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bayındır kazası kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁴³⁸
- 10- **Mehmed Fuad Efendi:** Ulemadan İstanbullu Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nazilli kadılığı, Makam-ı Meşihat Mektubi Kalem Katipliği ve daha sonra Mümeyyizliği yapmıştır.²⁴³⁹
- 11- **Ağuş Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁴⁴⁰
- 12- **Mehmed Sabri Şakir (Ansay) Efendi:** Dersiam Ahmed Şakir Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yazdığı "Hukuk Tarihinde İslam Hukuku" adlı eseri, o dönem hukukçularının Osmanlı ve İslam hukuk ile alakalı yegane başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Kendisi ile alakalı ayrıntılı malumat, meşhur mezunlar bölümünde ele alınmıştır.²⁴⁴¹
- 13- **Mehmed Mahmud Efendi:** Ulemadan Akşehirli Karacaoğlu İbrahim Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çarşamba kazası kadılığından, görevi kötüye kullanma suçlamasıyla azledilmiştir.²⁴⁴²
- 14- **Ahmed Cevdet Efendi:** Arhavili Mustafa Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Söğüt kazası naipliğine tayin edildiği bilinmektedir.²⁴⁴³ Salnamede Söğüt kadısı olarak kayıtlıdır.²⁴⁴⁴
- 15- **Mustafa Efendi:** Nevşehirlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sultaniye (Muğla) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁴⁴⁵
- 16- **Kadem Efendi:** Batumlu Tantaoglu İsmail Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Söke ve Karaburun kadılıklarında bulunmuştur.²⁴⁴⁶

²⁴³⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 134

²⁴³⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 429

²⁴³⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 235

²⁴⁴⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴⁴¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴⁴² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 305

²⁴⁴³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 123

²⁴⁴⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴⁴⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

²⁴⁴⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 5

- 17- **Mustafa Fevzi Efendi**: Konyalı Beyoğlu Hüseyin Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Eğin ve Gevaş naipliklerinde bulunduğu kayıtlıdır.²⁴⁴⁷
- 18- **Mehmed Fethullah Efendi**: Edhemiye Hanedanından Cebeleli (Suriye) Muhsin Ali Edip Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi Raportörlüğü, Fetvahane Mümeyyizliği, Medaris-i Taliye Kitabet-i Arabiye müderrisliği yaptığı kayıtlıdır.²⁴⁴⁸
- 19- **Mehmed Emin Efendi**: Eski naiplerden Ergirili Şakir Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nevrokop, Turgutlu, Havsa kadılıkları ile Kasımpaşa Mahkemesi Başkatipliği yapmıştır.²⁴⁴⁹
- 20- **İsmet Efendi**: Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Alasonya (Yunanistan) kadılığı yapmış olduğu kayıtlıdır.²⁴⁵⁰
- 21- **Abdullah Vehbi Efendi**: Dersiam Hafız Ahmed İzzet Efendi'nin oğludur. Giresunludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Vize, Köyceğiz, Boyabat, Akçaabad kazaları kadılıklarında bulunmuştur. Veremden vefat etmiştir.²⁴⁵¹
- 22- **Rıfat Efendi**: Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zaho (Irak) kadısı olduğu belirtilmiştir.²⁴⁵²
- 23- **Hasan Hüsnü Efendi (Hafız)**: İstanbulludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Lüleburgaz kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁴⁵³
- 24- **İbrahim Şevki Efendi**: Dersiamdan Kemahlı Ali Efendi'nin oğludur. 5. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şarköy, Bozdoğan, Akseki ve Havsa kadılıklarında bulunmuştur.²⁴⁵⁴
- 25- **Ali Hikmet Efendi**: İstanbulludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kuşadası (Aydın) kadılığı yaptığı belirtilmiştir.²⁴⁵⁵

²⁴⁴⁷ S. Albayrak, a.g.e., C. 4, s. 202

²⁴⁴⁸ Sadık Albayrak, a.g.e., C. 3, S. 227

²⁴⁴⁹ Sadık Albayrak, a.g.e., C. 3, s. 167

²⁴⁵⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 729

²⁴⁵¹ Sadık Albayrak, a.g.e., C. 1, s. 33

²⁴⁵² *İlmiye Salnamesi*, s. 729

²⁴⁵³ *İlmiye Salnamesi*, s. 729

²⁴⁵⁴ Sadık Albayrak, a.g.e., C. 2, s. 233

²⁴⁵⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 728

26- **Mehmed Numan Efendi:** Fetvahane müsevvidlerinden Kalecikli Mehmed Şükrü Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mudanya ve Biga kazalarında kadılık yaptığı bilinmektedir.²⁴⁵⁶

Şevval 1329 (Ekim 1911) – Recep 1330 (Haziran 1912) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ahmed Hulusi Efendi:** Muğla'nın eski adı Mekri olan Fethiye kazasından Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Merzifon ve Kula kazaları kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.²⁴⁵⁷
- 2- **İsmail Hakkı Efendi:** Çallıdır (Denizli). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Akhisar (Manisa) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁴⁵⁸
- 3- **Mustafa Sabri (Baysan) Efendi:** Denizli Çal kasabasından Kirişzade Molla Hüseyin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yenbû'l-Bahr (Medine) kadılığı ve Mekke-i Mükerrerme kadı müşavirliği yaptı. 1915'te Siverek kadısı oldu. İstiklal harbinde gayretleri görüldü. Birinci meclise Siirt mebusu olarak katıldı. Eşme ve Bozdoğan kadılıkları ile Bilecik, Kütahya, Amasya cezaevleri müdürlüklerinde bulundu.²⁴⁵⁹
- 4- **Mustafa Zeki Efendi:** Esnaftan Bigadiçli (Balıkesir) Laz Molla Ahmed Efendi'nin oğludur. Zeytun ve Elbistan kadılıklarında bulunmuştur. 1915'te vefat etmiştir.²⁴⁶⁰
- 5- **Mustafa Efendi:** Bayındırlıdır (İzmir). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahanede vazifeli olduğu kayıtlıdır.²⁴⁶¹
- 6- **Mehmed Efendi:** Samsun Lâdiklidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Halep merkez kadı müşavirliği vazifesinde bulunduğu kayıtlıdır.²⁴⁶²
- 7- **Mehmed Emin Efendi:** Aydınlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdan olduğu kayıtlıdır.²⁴⁶³

²⁴⁵⁶ Sadık Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 20

²⁴⁵⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 167

²⁴⁵⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 729

²⁴⁵⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, No: 6, Ankara, 1995, C. 3, s. 852

²⁴⁶⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 277

²⁴⁶¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 729

²⁴⁶² *İlmiye Salnamesi*, s. 729

²⁴⁶³ *İlmiye Salnamesi*, s. 729

- 8- **Hasan Tahsin Efendi:** Jandarma Teğmeni Erzurumlu Hafız Şerif Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Defter-i Hakani Kalemî Mülazımlığı, Kiğı, Eleşkirt, İspir, İncesu ve Develi kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁴⁶⁴
- 9- **Yusuf Efendi:** Vakf-ı Kebirlidir (Trabzon). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Düzce kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁴⁶⁵
- 10- **Şevket Efendi:** Ergirilidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁴⁶⁶
- 11- **Mustafa Hakkı Efendi:** Hopalı Hafız Osman Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Akşehir ve Cide (Kastamonu) kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.²⁴⁶⁷ Verem hastalığından vefat etmiştir.²⁴⁶⁸
- 12- **Hüseyin Avni Efendi:** Batumlu Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. Fetvahane Müsevvid Mülazımlığı, Adliye Nezareti Umur-ı Hukukiye Müdürlüğü Birinci Katıplığı, Batum Müftülüğü, Fetvahane İstifta Muharrirleri Reisliği, Medâris-i Tâliye 4. Sınıf Hanefî Fıkhî Müderrisliği ve İstanbul Cinayet Müdde-i Umumiliği (Savcılığı) yapmıştır.²⁴⁶⁹
- 13- **Mustafa Efendi:** Burhaniyelidir (Balıkesir). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁴⁷⁰
- 14- **Musa Kazım Efendi:** Elbistanlıdır (K.Maraş). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Süleymanlı (Manisa) kazası kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁴⁷¹
- 15- **Mustafa Celaleddin Efendi:** Çermikli (Diyarbakır) Hacı Mehmed Efendi'nin oğludur. Rize'de dünyaya geldiği için kayıtlarda Rizeli olarak geçmektedir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Viranşehir ve Hirasın (Bağdat) kadılıklarında bulunduğu kayıtlıdır.²⁴⁷²
- 16- **Osman Nuri Efendi:** Yozgatlı Ahmed Fevzi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. Fetvahane müsevvidliği,

²⁴⁶⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 102

²⁴⁶⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 729

²⁴⁶⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 729

²⁴⁶⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 163

²⁴⁶⁸ Kürşat Kurtulgan, Aydın Efe, "Hopalı Bir Kadı: Mustafa (Hakkı) Efendi (17 Eylül 1883-17 Eylül 1916)", *Avrasya Sosyal ve Ekonomî Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 2018, C. 5, Say. 12, s. 432-438

²⁴⁶⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 114

²⁴⁷⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 729

²⁴⁷¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁷² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 191

Muharrir-i Fetava memurluğu, Medaris-i Taliye 2. sınıf fıkıh dersi müderrisliği, Kilis kazası kadılığı yapmıştır.²⁴⁷³

- 17- **Ömer Lütfi Efendi:** Hemşinli Behlül Vehbi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çemişkezek ve Palu kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁴⁷⁴
- 18- **İsmail Efendi:** Hopalı Hüseyin Hilmi Efendi'nin oğludur. Karamürsel'e hicret ettikleri için memleketi salnamede Karamürsel olarak yazılıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çorlu ve Sarayköy kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.²⁴⁷⁵
- 19- **Yakup Efendi:** Rizelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından.²⁴⁷⁶
- 20- **Mustafa Efendi:** Cumalıdır (Arnavutluk-Avlonya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁴⁷⁷
- 21- **Hasan Bahri Efendi:** Eskişehirli Mustafa Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Adilcevaz, Şamiye, Hanikin (Bağdat), Kırkkilise ve Eşme Kazası kadılıklarında bulunmuştur.²⁴⁷⁸
- 22- **Ali Efendi:** Burdurludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çerkeş kazasında kadılık yaptığı belirtilmiştir.²⁴⁷⁹
- 23- **Mehmed Hulusi Efendi:** Zileli (Tokat) Abdüsselam Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mazgirt ve Niksar kazaları naipliklerinde bulunduğu bilinmektedir.²⁴⁸⁰
- 24- **Ahmed Şevki Efendi:** Gelibolulu Eyüp Sabri Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tercan ve Araç kazaları kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.²⁴⁸¹
- 25- **Osman Efendi:** Ayvacıklıdır (Çanakkale). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sahyûn (Suriye) kazası kadılığında bulunduğu kayıtlıdır.²⁴⁸²

²⁴⁷³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 322

²⁴⁷⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 371

²⁴⁷⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 273

²⁴⁷⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁷⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁷⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 72

²⁴⁷⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁸⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 285

²⁴⁸¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 225

²⁴⁸² *İlmiye Salnamesi*, s. 730

- 26- **Mesud Efendi:** Arhavidir (Artvin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁴⁸³
- 27- **Ahmed Durmuş Efendi:** Erbaalıdır (Tokat). Mehmed Ağa'nın oğludur.²⁴⁸⁴ 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Erbaa Müftüsü olarak vazife yaptığı kayıtlıdır.²⁴⁸⁵
- 28- **Abdülhadi Efendi:** Doğu Beyazıtlı Mahreç payeli naiplerden Ragıp Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tefenni (Burdur) kazası naipliği yaptığı bilinmektedir.²⁴⁸⁶ Beyazıt Müftüsü olarak milli mücadeleyi destekleyen fetvaya imza atan ulemadandır.²⁴⁸⁷
- 29- **Veliyyüddin Efendi:** Balalı (Ankara) çiftçi Ali Durmuş Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Göksun (Maras) ve Andırın kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁴⁸⁸
- 30- **Ali Efendi:** Arhavidir (Artvin). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdan olduğu kayıtlıdır.²⁴⁸⁹
- 31- **Hasan Efendi:** Mapavrili (Çayeli) Giritlioğlu İlyas Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Balya (Balıkesir) ve Tirebolu kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.²⁴⁹⁰
- 32- **Mehmed Tevfik Efendi:** Salnamede²⁴⁹¹ ve arşiv defterlerinde²⁴⁹² bu şekilde geçtiği halde, Albayrak'ın sicilden naklinde Mehmed Fahreddin olarak yazılıdır.²⁴⁹³ Enez, Cüneyn (Beyrut), Akdağmadeni kadılığı ile Üsküdar Şer'iyeye Mahkemesi katipliği yapmıştır.²⁴⁹⁴
- 33- **Mehmed Şerif Efendi:** Mustafa Efendi'nin oğlu olup Batum'da dünyaya gelmiş, Gerze'ye yerleşmişlerdir. O yüzden salnamede Gerzeli olarak geçmektedir.²⁴⁹⁵ 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İlk tayin olduğu Yıldızeli kasabası kadılığında iken tifüsten vefat etmiştir.²⁴⁹⁶

²⁴⁸³ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁸⁴ İSAM. MŞH.SAİD, 2405

²⁴⁸⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁸⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 63

²⁴⁸⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, No: 27, 5 Mayıs 1336

²⁴⁸⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 492

²⁴⁸⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 79

²⁴⁹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁹² EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 7

²⁴⁹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 216

²⁴⁹⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 216

²⁴⁹⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 110

- 34- **Mehmed Efendi:** Arhavilidir (Artvin). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hopa (Artvin) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁴⁹⁷
- 35- **Mehmed Muhlis Efendi:** Eğinlidir (Erzincan-Kemaliye). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hafik (Sivas) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁴⁹⁸

Şevval 1330 (Eylül 1912) – Recep 1331 (Haziran 1913) Eğitim Dönemi Mezunları

- 1- **Ömer Nasuhi (Bilmen) Efendi:** Erzurumlu Ahmed Hamdi Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumu birinci olarak bitirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı da yapan Ömer Nasuhi Efendi'nin biyografisi meşhur mezunlar bölümünde ele alınmıştır.²⁴⁹⁹
- 2- **Mustafa Nuri Efendi:** Bergamalı müderris Hacı Muhsin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bacil, Hüdeyde (Yemen), Soma ve Balya (Bandırma) kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁵⁰⁰
- 3- **Halil İbrahim Efendi:** Bursalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kırkağaç kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁵⁰¹
- 4- **Mustafa Efendi:** Beylanlıdır (Hatay). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zebedani (Suriye) kazası kadılığı yapmıştır.²⁵⁰²
- 5- **Ahmed Hamdi Efendi:** Elbistanlı Bekir Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Keban kazası kadılığı yaptığı bilinmektedir.²⁵⁰³
- 6- **Ahmed Galip Efendi:** Çiftçi Mapavrili (Çayeli) Mustafa Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karamürsel, Ürgüp ve Bartın kadılığı yapmıştır.²⁵⁰⁴
- 7- **Salih Zeki Efendi:** Alaşehirli Hacı Velioğlu İsmail Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından. Fetvahane Müsevvidliği, Tatbik ve Taharri-i Kuyut Muharrirliği, Daru'l-Hılafeti'l-Aliye Kısm-ı Tali 8. Sınıf İlm-i Kelam, 3. Sınıf İlm-i Nahiv müderrisliği, İbtidai dahil

²⁴⁹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁴⁹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 379

²⁵⁰⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 237

²⁵⁰¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 730

²⁵⁰² *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵⁰³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 147

²⁵⁰⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 139

Medresesi İlm-i Kelam ve 3. Sınıflarına Fıkıh müderrisliği, Sahn Medresesi fıkıh müderrisliği yapmıştır.²⁵⁰⁵

- 8- **Ali Rıza Efendi (Hafız):** Kiskimlidir (Artvin-Yusufeli). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Garbi Karaağaç (Denizli) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁰⁶
- 9- **Mustafa Efendi:** Gümüşhanelidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Of kadısı olduğu belirtilmiştir.²⁵⁰⁷
- 10- **Mehmed Feyzullah Efendi:** Karaisalılı (Adana) Hacı Ahmed Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Cizre, Çapakçur, Bor ve Anamur kadılıklarında bulunmuştur.²⁵⁰⁸
- 11- **Edhem Efendi:** Bigadiçilidir (Çanakkale). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beytü'l-Fakih (Yemen) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁵⁰⁹
- 12- **Mehmed Tahsin Efendi:** Ispartalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çar-Sancak (Tunceli) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁵¹⁰
- 13- **Ahmed Efendi (Hafız):** Aydınlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdan olduğu kayıtlıdır.²⁵¹¹
- 14- **Hasan Hilmi Efendi:** Hafiklidir (Sivas). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bolvadin (Afyon) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁵¹²
- 15- **İsmail Hakkı Efendi:** Kütahyalı Molla Ahmed Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bazyan (Musul) ve Köysancak (Irak) kadılıklarında bulunmuştur.²⁵¹³
- 16- **İbrahim Efendi:** Ödemişlidir (İzmir). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gediz (Kütahya) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵¹⁴
- 17- **Hüseyin Hami Efendi:** Hısn-ı Mansûrludur (Adıyaman). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁵¹⁵
- 18- **Hasan Fehmi Efendi:** Besnili Ali Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. Sırasıyla; Sâni-Çorlu Medresesi Müdürlüğü, Fetvahane Müsevvidliği, Fetvahane Mukayyit ve Hafız-ı Kütüplüğü,

²⁵⁰⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 431

²⁵⁰⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵⁰⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵⁰⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 234

²⁵⁰⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵¹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵¹¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵¹² *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵¹³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 284; İSAM. MŞH.SAİD, 1014, 100/2

²⁵¹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵¹⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

Medraris-i Taliye Fıkıh Müderrisliği, İbtida-i Hariç Nahiv Müderrisliği, İbtida-i Dahil, Lisan-ı Arabi Müderrisliği yapmıştır. İstanbul Müftülüğü Müsevvidi iken vefat etmiştir.²⁵¹⁶

- 19- **Abdullah Şevki Efendi:** Malatyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Demirci (Manisa) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵¹⁷
- 20- **İsmail Hakkı Efendi:** Beypazarlı Ekmekçizade Hasan Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çermik, Viranşehir ve Çemişkezek kadılıklarında bulunmuştur.²⁵¹⁸
- 21- **Hüseyin Avni Efendi:** Çiftçi Uluborlulu Durmuşali Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Revanduz, Şatrâtü'l-İmâre, Necef, Raşiya ve Alaşehir kazalarında kadılık yapmıştır.²⁵¹⁹
- 22- **Ahmed Duacı Efendi:** Kırımlı çiftçi Mehmed Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Rusça bilirdi. Mutki (Bitlis), Adilcevaz, Cizre ve Çapakçur kadılıklarında bulunmuştur.²⁵²⁰
- 23- **Abdülkadir Hulusi Efendi:** Silistrelî çiftçi Ahmet Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hırsan (Bağdat) Necef ve Şirvan (Siirt) kadılıklarında bulunmuştur.²⁵²¹
- 24- **Rüstem Efendi:** Elbistanlıdır (K.Maraş). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ma'mûre (Mersin-Anamur) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵²²
- 25- **Süleyman Rüşdü Efendi:** Garbi Karaağaçlı (Denizli-Acıpayam) Alemşahoğlu Ömer Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Haçin ve Tavas kadılıklarında bulunmuştur.²⁵²³
- 26- **Alaeddin Efendi:** Kesriyelidir (Yunanistan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çine (Aydın) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵²⁴
- 27- **Ahmed Hamdi Efendi:** Demircilidir (Manisa). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdan olduğu kayıtlıdır.²⁵²⁵

²⁵¹⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 77

²⁵¹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵¹⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 266

²⁵¹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 117

²⁵²⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 128

²⁵²¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 78

²⁵²² *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵²³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 452

²⁵²⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵²⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

- 28- **Mehmed Sabit Efendi**: Erzurumludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bağdat kadı müşaviri olduğu kayıtlıdır.²⁵²⁶
- 29- **Ahmed Efendi (Hafız)**: Karamürsellidir (Kocaeli). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kandıra (İzmit) kadısı olduğu belirtilmiştir.²⁵²⁷
- 30- **Eyüp Necati Efendi**: Batumludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Akhisar (Manisa) kadısı iken vefat ettiği kayıtlıdır.²⁵²⁸
- 31- **Ali Efendi (Hafız)**: Balıkesirli Ahmed Hamdi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Sicilinde mezuniyet tarihi olarak 1332 tarihi yazılı ise de birinci sınıfı okuduğu 1328 tarihi²⁵²⁹ göz önüne alındığında, salnamenin verdiği 1331 tarihinin daha doğru olduğu düşünülmektedir. Vadi'l-Acem (Suriye), Seferihisar ve Menemen kadılıklarında bulunmuştur.²⁵³⁰
- 32- **Tahir Efendi**: Eğriderelidir (Bulgaristan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Seferihisar (İzmir) kadısı olduğu belirtilmiştir.²⁵³¹
- 33- **İbrahim Edhem Efendi**: Oflu Hacı Mahmud Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hoca Paşa ve Rasim Paşa camilerinde imamlık, Daru'l-Hıfafiye'l-Aliye Medreselerinde Fıkıh müderrisliği yapmıştır. 1920'de Fetvahane İstifta Muharrirliğine, 1921'de Evrak ve Harç Memurluğuna atanmıştır. 1923'te Adliye'ye geçmiştir. 1929'da Bala Ceza Hakimliği yaptığı bilinmektedir.²⁵³²
- 34- **İshak Nureddin Efendi**: Hemşinlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zeydiye (Yemen) kadısı iken vefat etmiştir.²⁵³³
- 35- **İbrahim Edhem Efendi**: Seydişehirli İsmail Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yemen'e bağlı Zeydiye Kasabası'nda kadılık yaptığı bilinmektedir.²⁵³⁴ Salnamede 1914 senesi itibariyle Burhaniye (Balıkesir) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵³⁵
- 36- **Mehmed Enis Efendi**: Arhavilidir (Artvin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁵³⁶

²⁵²⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵²⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵²⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵²⁹ EDAM Arşivi, İmtihan Hulasa Defteri, s. 5

²⁵³⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 293

²⁵³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 731

²⁵³² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 206

²⁵³³ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵³⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 207

²⁵³⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵³⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

- 37- **İbrahim Hakkı Efendi:** Çiftçi Ermenekli Süleyman Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yemen'e bağlı Aden kazası kadılığına atandığı bilinmektedir.²⁵³⁷
- 38- **Mehmed Tevfik Efendi:** Kütahyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nallıhan (Ankara) kazası kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵³⁸

Şevval 1331 (Eylül 1913) – 11 Şaban 1332 (5 Temmuz 1914) Eğitim

Dönemi Mezunları

- 1- **Ali Sabri Efendi:** Silifkelidir. Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁵³⁹ Beyazıt Camii dersiamlarındandır. Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde silah altına alındı. Sağlık nedeniyle terhis olundu. Ferid Paşa Hükümeti'ne uymayıp milli mücadeleye katıldığı için azledildi. 1. Dönem TBMM Meclisi'nde Silifke mebusu olarak yer aldı. Milli mücadeleyi destekleyen fetvayı *Silifke Mebusu Kudattan Hacı Ali* adıyla imzaladı.²⁵⁴⁰
- 2- **Ali Fikri Efendi:** Erzurumludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nevşehir kadısı olarak kayıtlıdır.²⁵⁴¹
- 3- **Hasan Tahsin Efendi:** Gönenlidir (Balıkesir). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nazilli (Aydın) kadısı olarak kayıtlıdır.²⁵⁴²
- 4- **Mehmed Efendi (Seyyid):** Darendelidir (Malatya). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gördes (Manisa) kadısı olarak kayıtlıdır.²⁵⁴³
- 5- **Hüseyin Efendi (Hafız):** Manisalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Eşme (Uşak) kadısı olarak kayıtlıdır.²⁵⁴⁴
- 6- **Hasan Hilmi Efendi:** Gümölcinelidir (Yunanistan). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şam kadı müşaviri olarak kayıtlıdır.²⁵⁴⁵

²⁵³⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 215

²⁵³⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵³⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁴⁰ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, C. 2, s. 93 (Ali Sabri Efendi, metinde Darülfunun Hukuk Şubesi mezunu olarak belirtilse de Medresetü'l-Kudat mezunları listesinde ismi mevcuttur.)

²⁵⁴¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁴² *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁴³ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁴⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁴⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

- 7- **Ali Efendi (Hafız):** Hopalıdır (Artvin). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Atina (Rize-Pazar) kadısı olarak kayıtlıdır.²⁵⁴⁶
- 8- **Mustafa Şakir Efendi:** Viçelidir (Artvin-Fındıklı). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Akra (Musul) kadısı olarak kayıtlıdır.²⁵⁴⁷
- 9- **Mehmed Nuri Efendi:** Fatih Dersiamlarından Tırnovalı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çapakçur, Nusaybin, Mecitözü ve Silvan kadılıklarında bulunmuştur.²⁵⁴⁸
- 10- **İsmet Efendi:** Bergamalıdır (İzmir). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ödemiş (İzmir) kadısı olarak kayıtlıdır.²⁵⁴⁹
- 11- **Ahmed Necati Efendi:** Alaşehirlidir (Manisa). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nif (İzmir) kadısı olarak kayıtlıdır.²⁵⁵⁰
- 12- **Emin Efendi (Hafız):** Ayaşlıdır (Ankara). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kula (Manisa) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁵¹
- 13- **Mahmud Efendi:** Köstencilidir (Romanya). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Eğin (Erzincan-Kemaliye) kadısı olduğu kayıtlıdır.
- 14- **Mustafa Efendi:** İmam ve Tüccar Siirtli Mehmed Sadık Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından. Salahiye (Musul) kadılığına atanmış ancak kısa bir süre sonra (1915) vefat etmiştir.²⁵⁵²
- 15- **Hasan Tahsin Efendi:** Nevrekopludur (Bulgaristan). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Niksar (Tokat) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁵³
- 16- **Mehmed Arif Efendi:** Aziziyelidir (Erzurum). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karaburun (İzmir) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁵⁴
- 17- **İdris Faik Efendi:** İspirlidir (Erzurum). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Rakka (Suriye) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁵⁵

²⁵⁴⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁴⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁴⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 28

²⁵⁴⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁵⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁵¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁵² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 171

²⁵⁵³ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁵⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

²⁵⁵⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 732

- 18- **Mehmed Fahri Efendi:** Elmalılı (Antalya) Sarıyerlizade Hakkı Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. İlk vazifesi olan Bodrum kadılığında iken, yakalandığı hastalık sebebiyle vefat etmiştir.²⁵⁵⁶
- 19- **Mustafa Mesud Efendi:** Akhisarlıdır (Manisa). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gülanber (Süleymaniye) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁵⁷
- 20- **Mehmed Menil Efendi:** Muğlalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Soma (Manisa) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁵⁸
- 21- **Ömer Lütfi Efendi:** Arhavili (Artvin) Ahmed Tevfik Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yalova kazası naibi iken Kuvay-ı Milliye tarafından vazifesine son verilmiştir. Üzüntüden akli dengesini kaybettiği, Gümüşsuyu Hastanesi'nde tedavi altına alınmış ise de *meccnûnen* vefat ettiği kayıtlıdır.²⁵⁵⁹
- 22- **Mustafa Efendi:** Gördeslidir (Manisa). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Arapsun (Nevşehir-Gülşehir) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁶⁰
- 23- **Mustafa Efendi:** İzmitlidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bozkır (Konya) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁶¹
- 24- **Ahmed Tahir (Memiş) Efendi:** Maraşlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Suşehri (Sivas) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁶² Halvetî-Şâbânî şeyhi olduğu belirtilmiştir. Sultanahmet ve Nuruosmaniye camiinde uzun yıllar vaizlik yaptı.²⁵⁶³
- 25- **Şamil Efendi:** Dağistanlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Buldan (Denizli) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁶⁴
- 26- **İsmail Efendi:** Ofludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁵⁶⁵
- 27- **Bekir Efendi (Hafız):** Tokatlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tunus kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁶⁶
- 28- **Alim Efendi:** Aydınlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından olduğu kayıtlıdır.²⁵⁶⁷

²⁵⁵⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 217

²⁵⁵⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁵⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁵⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 367

²⁵⁶⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁶¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁶² *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁶³ Nihat Azamat, "Maraşlı Ahmed Tahir Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 38

²⁵⁶⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁶⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁶⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁶⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

- 29- **Abdüselam Efendi:** Gülnarlıdır (Mersin). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Alaşehir (Manisa) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁶⁸
- 30- **Mehmed Efendi:** İnegöllüdür. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bala (Ankara) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁶⁹
- 31- **Mehmed Hulusi Efendi:** Orduludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gazze kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁷⁰
- 32- **Ahmed Efendi (Hafız):** Mihaliçlidir (Bursa). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çapakçur (Bingöl) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁷¹
- 33- **İbrahim Efendi:** Süleymaniyelidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Revandûz (Irak) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁷²
- 34- **Hasan Hüsnü Efendi:** Salnamede sadece Hüsnü, giriş imtihanını kazananlar listesinde sadece Hasan olarak geçmektedir.²⁵⁷³ Hasan Hüsnü olma ihtimali yüksektir. Eğinlidir (Erzincan-Kemaliye). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nazımiye (Tunceli) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁷⁴
- 35- **Mustafa Hulusi Efendi:** Gebzelidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şamiye (Bağdat) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁵⁷⁵
- 36- **Abdullah Efendi (Hafız):** İstanbulludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdan olduğu kayıtlıdır.²⁵⁷⁶
- 37- **Celal Efendi (Hafız):** Batumludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Akşehir (Konya) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁷⁷
- 38- **Nuri Efendi:** Manisalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁵⁷⁸
- 39- **Mehmed Alim Efendi:** Ispartalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ulukışla (Niğde) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁷⁹
- 40- **İsmail Efendi:** Besnilidir ((Adıyaman). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İncesu (Kayseri) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁸⁰

²⁵⁶⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁶⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁷⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁷¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁷² *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁷³ *Beyânü'l-Hak*, C. 4, Say. 84, s. 1607-1608 (5 Zilkade 1328)

²⁵⁷⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁷⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁷⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁷⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁷⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁷⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁸⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

- 41- **Mustafa Efendi:** Ceride-i İlmiye'de²⁵⁸¹ Yalakabadlı (Yalova), Salnamede Yabanabadlı (Kızılcahamam) olarak geçmektedir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hizan ((Bitlis) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁸²
- 42- **Mehmed Şakir Efendi:** Bosnalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁵⁸³
- 43- **Osman Efendi:** Eşmelidir (Uşak). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kuşadası (Aydın) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁸⁴
- 44- **Hasan Hüseyin Efendi:** Salnamede sadece Hasan, gazetede yayınlanan listede sadece Hüseyin olarak geçmektedir.²⁵⁸⁵ Akşehirlidir (Konya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gördes (Manisa) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁸⁶
- 45- **Fazıl Efendi:** Tiranlıdır (Arnavutluk). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Maan (Ürdün) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁸⁷
- 46- **Harras Hamid Efendi:** Kazanlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Pervari (Siirt) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁸⁸
- 47- **Abdülaziz Efendi:** Eğridere'dir (Bulgaristan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hassa (Hatay) kadılığı yaptığı kayıtlıdır.²⁵⁸⁹
- 48- **Mehmed Ali Efendi:** Gazianteplidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Harput (Elazığ) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁹⁰
- 49- **Cemaleddin Efendi (Hafız):** Kibâr-ı Müderrisinden Debre-i Bâlâlı (Makedonya) Şakir Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarından. Fetvahanenin çeşitli memuriyetlerinde vazife almıştır. 1924'te medreselerin kapatılması üzerine Arnavutluk'a gittiği ve mebus seçildiği belirtilmiştir.²⁵⁹¹
- 50- **Musa Kazım Efendi:** Atinalıdır (Rize-Pazar). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁵⁹²

²⁵⁸¹ *Ceride-i İlmiye*, C. 1, Say. 3, s. 143-146, (Gurre-i Ramazan 1332)

²⁵⁸² *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁸³ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁸⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 733

²⁵⁸⁵ *Ceride-i İlmiye*, C. 1, Say. 3, s. 143-146, (Gurre-i Ramazan 1332)

²⁵⁸⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁵⁸⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁵⁸⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁵⁸⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁵⁹⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁵⁹¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 20

²⁵⁹² *İlmiye Salnamesi*, s. 734

- 51- **Ali Şevket (Çolak) Efendi**: Görelelidir (Giresun). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Merciiyyun (Beyrut) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁹³ 2. 3. ve 4. dönem Giresun mebusu olarak görev yapmıştır.²⁵⁹⁴
- 52- **Yahya Efendi**: Uşaklı Hoca Himmet Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nazimiye ve Yalvaç kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁵⁹⁵
- 53- **Hüseyin Hüsni Efendi**: Maraşlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Münbiç (Suriye) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁵⁹⁶
- 54- **İsmail Efendi**: Düzcelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahane memurlarından olduğu belirtilmiştir.²⁵⁹⁷
- 55- **Abdürrahim Efendi (Hafız)**: Serezli Hafız Mustafa Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Darü'l-Hılafeti'l-Aliyye medreselerinde Arapça, Lügat ve İştikak, İlm-i Hal, Fıkıh müderrisliklerinde bulunmuştur. Medreselerin kapatılması üzerine Adliye Kadrosuna geçmiştir. Ödemiş Asliye Mahkemesi azası olduğu bilinmektedir.²⁵⁹⁸
- 56- **Masum Efendi**: Süleymaniyeli Müderris Mehmed Mahvi Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. Darü'l-Hılafeti'l-Aliyye Medreselerinde Müdürlük ve İslam Tarihi muallimliği, Re'sü'l-Ayn (Suriye) ve Cizre kazalarında kadılık yapmıştır.²⁵⁹⁹
- 57- **Şemseddin Efendi**: Arhavilidir (Artvin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdan olduğu kayıtlıdır.²⁶⁰⁰
- 58- **Ahmed Efendi**: Hopalıdır (Artvin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Bâzyân (Süleymaniye) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶⁰¹
- 59- **Mustafa Asım Efendi**: Sarışabanlıdır (Yunanistan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kahta (Adıyaman) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶⁰²

²⁵⁹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁵⁹⁴ *TBMM Albümü (1920-2010)*, (Editörler: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1, Ankara, 2010, s. 97

²⁵⁹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 496

²⁵⁹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁵⁹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁵⁹⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 93

²⁵⁹⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 49

²⁶⁰⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁶⁰¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁶⁰² *İlmiye Salnamesi*, s. 734

- 60- **Ahmed Efendi**: Bergamalıdır (İzmir). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mucur (Kırşehir) olduğu kayıtlıdır.²⁶⁰³
- 61- **Ali Tevfik Efendi**: Hacıoğlupazarcıklı (Bulgaristan) Hafız Abdülkerim Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Yenbûü'l-Bahr (Hicaz) kadılığında bulunmuştur. Buranın işgali üzerine esir düşmüş, 1919'da İstanbul'a gelmiştir. Fetvahane İstifta Muharrirliği vazifesine atanmış, daha sonra Adliye nezaretine geçiş yapmıştır.²⁶⁰⁴
- 62- **Abdullah Hamdi Efendi**: Kütahyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Marmaris (Muğla) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶⁰⁵
- 63- **Osman Efendi (Hafız)**: Eğinlidir (Erzincan-Kemaliye). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Babaeski (Kırklareli) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶⁰⁶
- 64- **Mehmed Emin Efendi**: Muğlalı Hafız Hüseyin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Rumkale (Urfa) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶⁰⁷
- 65- **Molla Hasan Efendi**: Batumlu Şerifzade Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Necef (Bağdat) kadılığına atandığı kayıtlıdır.²⁶⁰⁸
- 66- **Ahmed Efendi**: Mihallıççıklıdır (Eskişehir). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Pazarcık (K.Maraş) kadılığına atandığı kayıtlıdır.²⁶⁰⁹
- 67- **Mahmud Ziya Efendi**: Ürgüplü Osman Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. Hindiye, Saft, Ereğli (Konya) ve Kirmastı kadılıklarında bulunmuştur.²⁶¹⁰
- 68- **Mustafa Şevket Efendi**: Cumalı (Manastır) Ali Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. İstifta Muharrirleri Reisliği ve Fetvahane Devair-i Vilayat İstiftaları'na memur edilmiştir.²⁶¹¹
- 69- **Mustafa Naim Efendi**: Tarsusludur (Mersin). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamlardandır.²⁶¹²

²⁶⁰³ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁶⁰⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 317

²⁶⁰⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁶⁰⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁶⁰⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 187

²⁶⁰⁸ İSAM. MŞH. SAİD, 82/11

²⁶⁰⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 734

²⁶¹⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 45

²⁶¹¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 262

²⁶¹² *İlmiye Salnamesi*, s. 735

- 70- **Mehmed Efendi:** Kiskimlidir (Artvin-Yusufeli). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Nusaybin (Mardin) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶¹³
- 71- **Ali Rıza Efendi:** Dedeğaçlıdır (Yunanistan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Safed (İsrail) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶¹⁴
- 72- **Ahmed Şîrânî Efendi:** Çiftçi Şiranlı (Gümüşhane) Mahmud Ağa'nın oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Gazeteciliği ve mücadelecisi yapıyla tanınan Ahmed Şirani Efendi'nin biyografisi, meşhur mezunlar bölümünde ele alınmıştır.²⁶¹⁵
- 73- **Ali Efendi:** Eşmelidir (Uşak). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Eruh (Siirt) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶¹⁶
- 74- **Ahmed Fehmi Efendi:** Sivereklidir (Urfa). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şehripazar kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶¹⁷
- 75- **Mustafa Efendi:** Erzincanlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Mutki (Bitlis) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶¹⁸
- 76- **Mesud Efendi:** Arhavidir (Artvin). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Karakilise (Ağrı) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶¹⁹
- 77- **Salih Efendi:** Akçaabatlıdır (Trabzon). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şiran (Gümüşhane) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶²⁰
- 78- **Mehmed Emin (Özbek) Efendi:** Silifkeli Hacı Ali Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Süleymaniye Camii dersiamlarından. Huzur Dersleri muhataplarındandır. Beşiktaş Rüştüyesi'nde talim, Üsküdar Rüştüyesi'nde kıraat, İstanbul Sultanisi'nde Ulûm-ı Diniye, Gelenbevi Lisesi'nde Arapça ve Farsça muallimliği yapmıştır. Cumhuriyet döneminde avukatlık yaptığı kayıtlıdır.²⁶²¹
- 79- **Yusuf Ziya Efendi:** Hamidiyeli (Bilecik) Mustafa Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ahlat ve Garzan kadılıklarında bulunmuş, son vazife yerinde tifodan vefat etmiştir.²⁶²²

²⁶¹³ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶¹⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶¹⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 226

²⁶¹⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶¹⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶¹⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶¹⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶²⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶²¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, S. 194

²⁶²² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 524

- 80- **Abdullah Edip Efendi**: Erbilli (Irak) Sultan Efendi'nin oğludur. 5. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Sinan Paşa ve Süleymaniye Rabi Medresesi Farsça müderrisliği, Çivril ve Hille (Irak) kazaları kadılığı yapmıştır. Kuvay-ı Milliye tarafından azledilmiştir.²⁶²³
- 81- **Abdullah Efendi**: Haleplidir (Suriye). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Hindiye (Irak-Kerbela) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶²⁴
- 82- **Mehmed Nuri Efendi**: Mardinlidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Zeydiye (Yemen) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶²⁵
- 83- **Hasan Fehmi Efendi**: Gönenlidir (Balıkesir). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Evkaf Mahkemesinde katiplik yaptığı kayıtlıdır.²⁶²⁶
- 84- **Mustafa Seyfi Efendi**: Batum muhacirlerinden Hendekli (Sakarya) Çulhaoğlu Ferhad Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Toptaşı, Soğukçeşme ve Fatih Askeri Rüştüyelerinde Kur'an-ı Kerim ve Farsça muallimliklerinde bulunmuştur. Daha sonra Selimiye, Elmalı ve Beyşehir kadılıkları yapmıştır. 1920 senesinde asılarak idam edildiği kayıtlıdır.²⁶²⁷
- 85- **Mustafa Şevki Efendi**: Kilislidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Harim (Halep) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶²⁸
- 86- **Ali Efendi**: Silistrelidir (Bulgaristan). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Reşadiye (Tokat) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶²⁹
- 87- **Osman Efendi**: Rizelidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamlardan olduğu kayıtlıdır.²⁶³⁰
- 88- **Mustafa Efendi**: Trabzonludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Saray (Tekirdağ) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶³¹
- 89- **İsmail Efendi**: Tavaslıdır (Denizli). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Foça (İzmir) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶³²
- 90- **Abdülkadir Efendi**: Dramalıdır (Yunanistan). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁶³³

²⁶²³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 13

²⁶²⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶²⁵ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶²⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶²⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 257

²⁶²⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶²⁹ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶³⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶³¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶³² *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶³³ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

- 91- **Mehmed Tevfik Efendi**: Batumludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamlardandır.²⁶³⁴
- 92- **Mehmed Efendi (Hafız)**: Serezli Osman Nuri Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. Fatsa kadısı iken vefat etmiştir.²⁶³⁵
- 93- **Ahmed Muhtar Efendi**: Eruhludur (Siirt). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fetvahanede vazifeli olduğu kayıtlıdır.²⁶³⁶
- 94- **Abdullah Efendi**: Ermeneklidir (Karaman). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şarki Karaağaç (Isparta) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶³⁷
- 95- **Süleyman Selim Efendi**: Uşaklıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İnöz (Edirne-Enez) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶³⁸
- 96- **Halil Hilmi Efendi (Hafız)**: İzmirli Mustafa Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiam olup Sahn Medresesi'nde *Ferâiz ve İntikal Kanunu, Fıkıh ve Mecelle* derslerine girmiştir. Medreselerin ilgasından sonra İmam Hatip Mektebinde vazife almıştır.²⁶³⁹
- 97- **Mahmud Efendi**: Ahıskalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beni Sa'b (Beyrut) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶⁴⁰
- 98- **Abdullah Rüşdü Efendi**: Kütahyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Kalecik (Ankara) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶⁴¹
- 99- **Ali Bahaeddin Efendi**: Mapavrilidir (Rize-Çayeli). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Erbil (Irak) kadısı olduğu kayıtlıdır.²⁶⁴²

²⁶³⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 735

²⁶³⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 68

²⁶³⁶ *İlmiye Salnamesi*, s. 736

²⁶³⁷ *İlmiye Salnamesi*, s. 736

²⁶³⁸ *İlmiye Salnamesi*, s. 736

²⁶³⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 54

²⁶⁴⁰ *İlmiye Salnamesi*, s. 736

²⁶⁴¹ *İlmiye Salnamesi*, s. 736

²⁶⁴² *İlmiye Salnamesi*, s. 736

Şevval 1332 (Eylül 1914) – Recep 1333 (Mayıs 1915) Eğitim Dönemi

Mezunları²⁶⁴³

- 1- **İbrahim Efendi**: Balıkesirlidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 9 5/9
- 2- **Mehmed Efendi (Hafız)**: Boluludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 9 1/2
- 3- **Abdullah Efendi**: Gevgililidir. Fatih Camii dersiamlarından H. Mustafa Efendi'nin oğludur. 3. derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Süleymaniye Medresesi'nden de mezuniyeti vardır. Medresetü'l-İrşad'da Ahkam-ı Evkaf, Sahn Medresesi'nde Mecelle müderrisliği yapmıştır.²⁶⁴⁴ Diploma Puanı: 9 2/7
- 4- **Mehmed Hilmi Efendi (Hafız)**: Urfalı Abdurrahman Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Beyazıt Camii dersiamlarındandır. Fetvahane müsevvidliği, Temyiz-i Şer'î dairesi birinci katipliği, Medresetü'l-İrşad tarih dersi muallimliği, Cumhuriyet dönemi Adana Lisesi Arapça ve Farsça öğretmenliği yaptığı bilinmektedir.²⁶⁴⁵ Reyahin isimli bir şiir kitabı olduğu bilinmektedir.²⁶⁴⁶ Diploma Puanı: 9 1/5
- 5- **İbrahim Efendi**: Söğütlüdür (Bilecik). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 9 1/7
- 6- **Mustafa Hilmi Efendi**: Bayındırlı (İzmir) Mehmed Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Medaris-i Taliye 5. Sınıf Adab ve Vaz' müderrisliği, Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye 2. sınıf katipliği yapmıştır. 1923'te Adliye'ye geçmiştir.²⁶⁴⁷ Diploma Puanı: 9 1/9
- 7- **Ali Efendi**: Gevgililidir (Makedonya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 9
- 8- **Ömer Efendi**: Serezlidir (Yunanistan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Fatih Camii dersiamlarındandır. Huzur Dersleri muhataplarındandır. Davutpaşa kışlası Camii'nde hatiplik yapmıştır.²⁶⁴⁸ Diploma Puanı: 9

²⁶⁴³ *Ceride-i İlmîye*, C. 2, Say. 14, S. 92-93, Şaban 1333

²⁶⁴⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 7

²⁶⁴⁵ <https://www.biyografya.com/biyografi/11597> (Erişim Tarihi: 08.12.2022)

²⁶⁴⁶ Bedri Alpay, *Şanlıurfa Şairleri*, Bayrak Matbaacılık, Şanlıurfa, 1986, C. 1, s. 97

²⁶⁴⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 212

²⁶⁴⁸ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, C. 2, 1951, s. 336

- 9- **Halil Efendi**: Serfiçelidir (Yunanistan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 3/4
- 10- **Kanber Efendi**: Batumludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı:
- 11- **Hüseyin Kazım Efendi**: Ofludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 2/3
- 12- **Mehmed Efendi**: Yalvaçlıdır (Isparta). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 5/8
- 13- **Mehmed Hulusi Efendi**: Rizelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Çiftçi Alemdaroğlu Abdülvahid Efendi'nin oğludur. 1919'da Lazistan Müftülüğü'ne atandı. Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Mapavri (Çayeli) Sulh Hakimliği, Tercan, Giresun ve Zile hakimliklerinde bulundu.²⁶⁴⁹ Diploma Puanı: 8 3/7
- 14- **Yusuf Efendi**: Fatsalıdır (Ordu). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 2/7
- 15- **Eyüp Efendi**: Gebzelidir (Kocaeli). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 1/4
- 16- **İbrahim Efendi**: İnegöllüdür (Bursa). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8
- 17- **Hüseyin Efendi**: Batumludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 1/3
- 18- **Bekir Haki (Yener) Efendi**: Dağıstanlı Molla Ahmed Ağa'nın oğludur. Zile'de tahsilini devam ettirip İstanbul'a geldiği için Zileli (Tokat) olarak kaydedilmiştir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁶⁵⁰ İstanbul Müftülüğü yapmıştır. Hayatı meşhur mezunlar bölümünde ele alınmıştır. Diploma Puanı: 8
- 19- **Mustafa Efendi**: Demirhisarlıdır (Yunanistan). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 7 5/7
- 20- **Ahmed Efendi**: Uşaklıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 7 2/3
- 21- **Mustafa Efendi**: Karamürsellidir (Kocaeli). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 7 4/9

²⁶⁴⁹ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 434

²⁶⁵⁰ *Ceride-i İlmiye*, C. 2, Say. 14, s. 92-93, Şaban 1333

22- **Hüseyin Efendi**: Bileciklidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
Diploma Puanı: 7 3/8

Şevval 1333 (Ağustos 1915) – Recep 1334 (Mayıs 1916) Eğitim Dönemi
Mezunları²⁶⁵¹

- 1- **Mehmed Ali Efendi (Hafız)**: Kavalalı Hacı Hasan Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile kurumdan birinci olarak mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra kurum katipliğine atanmıştır. 1919 yılında, Evkaf Nezareti Hukuk Müşavirliği Dairesi'ne dava vekili olarak atanmıştır.²⁶⁵² Diploma Puanı: 9 4/5
- 2- **Vaiz Efendi**: Tortumludur (Erzurum). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 9 1/4
- 3- **Ahmed Efendi**: Sofululudur (Yunanistan). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 9 1/5
- 4- **Molla Hüseyin Efendi**: Geyvelidir (Sakarya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 3/4
- 5- **Ömer Efendi**: Mihaliççiklidir (Eskişehir). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 6/7
- 6- **Mustafa Fevzi Efendi**: Mapavrili (Rize-Çayeli) Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 2/3
- 7- **Mehmed Efendi (Hafız)**: Aydınlıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 7/9
- 8- **Hasan Efendi**: Erzincanlı Aşıkzade Mehmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dersiamdır. Sırasıyla; Medaris-i İlmiye Encümeni Azalığı, Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi Farsça Muallimliği, İbtidai Dahil Medresesi İslam Tarihi Muallimliği, İbtidai Hariç Medresesi Müdürlüğü, Süleymaniye Medresesi Kelam Şubesi Mantık Müderrisliği yapmıştır.²⁶⁵³ Diploma Puanı: 9
- 9- **Mehmed Hazmi Efendi**: Arapgirlidir (Malatya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 6/7

²⁶⁵¹ *Ceride-i İlmiye*, C. 3, Say. 24, s. 568, Şaban 1334

²⁶⁵² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 87

²⁶⁵³ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 66

- 10- **Mustafa Efendi**: Rizelidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
Diploma Puanı: 8 2/5
- 11- **Hüseyin Efendi**: Sarışabanlıdır. (Yunanistan). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8
- 12- **Hasan Efendi**: Bartınlıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
Diploma Puanı: 8 1/7
- 13- **Hüsameddin Efendi**: İstanbulludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8
- 14- **Harun Efendi**: Sofyalıdır (Bulgaristan). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 7 3/4
- 15- **Hasan Efendi**: Konyalıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
Diploma Puanı: 7 2/7
- 16- **Bekir Efendi**: Uşaklıdır. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
Diploma Puanı: 7 3/8
- 17- **Ahmed Hamdi Efendi**: Dersiamdan Dadaylı Mehmed Celaledin Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ayasofya Camiinde dersiam olarak vazife almıştır. Kazaskerlik Mahkemesi Mümeyyizliği ve Foça hakimliği yapmıştır.²⁶⁵⁴ Diploma Puanı: 7 1/5
- 18- **Mehmed Hulusi Efendi**: Arhavidir (Artvin). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 7 1/6
- 19- **Mustafa Fevzi Efendi**: Mapavrili (Rize-Çayeli) muallim Mehmed Efendi'nin oğludur. *Ceride-i İlmiye*'de yayınlanan listede²⁶⁵⁵ ikmale (bütünleme) kaldığı belirtilmiş ise de 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olduğu sicilinde kayıtlıdır. Kelkit kazası kadılığına tayin olunduğu belirtilmiştir.²⁶⁵⁶ Diploma Puanı: 6 3/4

²⁶⁵⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 146

²⁶⁵⁵ *Ceride-i İlmiye*, C. 3, Say. 24, s. 568, Şaban 1334

²⁶⁵⁶ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 4, s. 202

Şevval 1334 (Ağustos 1916) – Recep 1335 (Mayıs 1917) Eğitim Dönemi

Mezunları²⁶⁵⁷

- 1- **Hüseyin Hilmi Efendi:** Aksekilidir (Antalya). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 9 2/5
- 2- **Ahmed Tevfik Efendi:** Fatih Camii Dersiamlarından Menlikli İsmail Efendi'nin oğlu olup Selanik'in Demirhisar kazasında doğmuştur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Feke kazası kadılığına atandığı bilinmektedir.²⁶⁵⁸ Diploma Puanı: 8 6/7
- 3- **Ali Rıza (Acara) Efendi:** Merkezi Batum ili olan Acaristanlıdır. Feyzioğullarından jandarma yüzbaşısı Dursun Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Batum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularındandır. Batum'u Gürcistan'a bağlamak isteyen gruplarla mücadele etmiştir. İstiklal Harbine, Deli Halid Paşa'nın kuvvetlerinin içerisinde bizzat katılmıştır. Savaştan sonra Batum Mebusu olarak meclise girmiştir. Batum'un anavatana katılması için çalışmalarda bulunmuştur. Bu gerçekleşmeyince, siyasetten çekilmiştir. Cumhuriyet döneminde Uşak hakimliği ve serbest avukatlık yaptığı belirtilmiştir.²⁶⁵⁹ Diploma Puanı: 8 2/3
- 4- **Ali Efendi:** Kütahyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 2/3
- 5- **Ali Rıza Efendi:** Gördüslüdür (Manisa). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 1/2
- 6- **Ahmed Osman Efendi:** İbradılıdır (Antalya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 1/2
- 7- **Hüseyin Hüsnü Efendi:** Velibaşoğullarından Karaburunlu (İzmir) Bağcı İbrahim Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Terme kazasında kadılık yaptığı bilinmektedir.²⁶⁶⁰ Diploma Puanı: 8 3/8
- 8- **Ahmed Efendi:** Bileciklidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 1/5
- 9- **Ahmed Niyazi Efendi:** Amasyalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 8 1/6

²⁶⁵⁷ *Ceride-i İlmîye*, C. 3, Say. 32, s. 916-917, Şevval 1335

²⁶⁵⁸ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 234

²⁶⁵⁹ Yunus Zeyrek, "Batum Mebusu Ali Rıza Acara", *Bizim Ahıska*, Yaz 2017, s. 3-10

²⁶⁶⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 127

- 10- **Reşid Efendi:** Molla Reşid Bey olarak bilinir. Babanzadelerden Süleymaniyeli Abdülfettah Bey'in oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Ayasofya Camii Dersiamlarındandır. Ekim 1916'da silahaltına alınmıştır. Harbiye Nezareti 4. Sınıf katipliği, Süleymaniye Kasabası Askeri Rüştiyesi imla muallimliği, Süleymaniye Mülki İdadisi Ulum-ı Diniye, Arapça, Türkçe ve Riyaziye muallimliklerinde bulunmuştur.²⁶⁶¹ Diploma Puanı: 8
- 11- **Ahmed Hamdi Efendi:** Bahçıvan Nevrekoplu Süleyman Ağa'nın oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Musul'a bağlı Ma'mûre kazası kadılığına atandığı bilinmektedir.²⁶⁶² Diploma Puanı: 7 3/5
- 12- **Hamid Efendi:** Hemşinlidir (Rize). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Diploma Puanı: 7 2/7

Şevval 1335 (Ağustos 1917) – Recep 1336 (Nisan 1918) Eğitim Dönemi

Mezunları²⁶⁶³

- 1- **Derviş Efendi:** Libohovalı (Ergiri) İbrahim Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Tergovişte, Osmaniye, Koyulhisar (Sivas), Alucra, Aydonat (Yanya), Erzurum, Erciş, Orhaneli ve Kirmastı kadılıklarında bulunmuştur.²⁶⁶⁴
- 2- **Nizameddin Efendi:** Kavalarlıdır (Yunanistan). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 3- **Hüseyin Sabri Efendi:** Rizelidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 4- **Mehmed Hulusi (Erdemir) Efendi:** Dadaylıdır (Kastamonu). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. İstanbul Darülfünun Şer'î İlimler Şubesinden mezundur. 1. Dönem TBMM Kastamonu mebusudur.²⁶⁶⁵
- 5- **Osman Efendi:** Kütahyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 6- **Hüseyin Hayreddin Efendi:** *İstanbulu Prens* olarak ismi geçmektedir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

²⁶⁶¹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 398

²⁶⁶² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 1, s. 155

²⁶⁶³ *Ceride-i İlimiye*, C. 4, Say. 36, s. 1089, Şaban 1336

²⁶⁶⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 2, s. 23

²⁶⁶⁵ *TBMM Albümü (1920-2010)*, (Editörler: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1, Ankara, 2010, s. 97

- 7- **Zeynelabidin Efendi:** Eski naiplerden Ergirili İbrahim Edhem Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁶⁶⁶ Garbi Karaağaç kadılığına atandığı kayıtlıdır.²⁶⁶⁷
- 8- **Ali Ata Efendi:** İbradılıdır (Antalya). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 9- **Ahmed Rasim Efendi:** Ergirilidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 10- **Seyfeddin Efendi:** Nablusludur (Filistin). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 11- **Mustafa Efendi:** Kiskimlidir (Artvin-Yusufeli). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 12- **Hasan Efendi:** İzmitlidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 13- **Mehmed Efendi:** Nevşehirlidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

Şevval 1336 (Temmuz 1918) – Recep 1337 (Nisan 1919) Eğitim Dönemi Mezunları

(Bu döneme ait herhangi bir mezun listesine ulaşılammıştır. Sicil dosyalarında bu sene mezun olduğu belirtilen iki kişi tespit edilmiştir.)

- 1- **Mehmed Emin Efendi:** Sındırgılı Emin Ağa'nın oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olduğu kendisinin bir dilekçesi sebebiyle yazılmış olan, 1821/259 no'lu varaktan anlaşılmaktadır.²⁶⁶⁸ Birinci Dünya Savaşı'nda Makedonya Cephesi'nde fahri tabur imamı olarak görev yapmıştır. Burhaniye, Nif, Demirci ve Salihli kazalarında kadılık yaptığı kayıtlıdır.²⁶⁶⁹
- 2- **Süleyman Efendi (Hafız):** Batumlu Abdülaziz Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olduğu sicilinde kayıtlıdır. Lalapaşa ve Kırkağaç kazaları kadılıklarında bulunmuştur.²⁶⁷⁰

²⁶⁶⁶ *Ceride-i İlmiye*, C. 4, Say. 36, s. 1089, Şaban 1336

²⁶⁶⁷ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 535

²⁶⁶⁸ İSAM. MŞH. Encümen-i İntihab-ı Memurin-i İlmiye Karar Müsvedde Varakaları, Klasör No: 1821, Varak No: 259

²⁶⁶⁹ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 193

²⁶⁷⁰ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 437

Şevval 1337 (Temmuz 1919) – Recep 1338 (Nisan 1920) Eğitim Dönemi

Mezunları²⁶⁷¹

- 1- **Hasan Hilmi Efendi:** Serezli (Makedonya) Hasan Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 2- **Hüseyin Hüsnü Efendi:** Vizeli (Kırklareli) Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 3- **Ali Fuad Efendi:** Çarşambalı Şükrü Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 4- **Ahmed Nuri Efendi:** Yenice-Vardarlı (Yunanistan) Hasan Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 5- **Hüseyin Efendi (Hafız):** Tirebolulu (Giresun) Ömer Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 6- **Yusuf Ziya Efendi:** Sapancalı (Sakarya) Arif Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 7- **Mehmed Rüşdü Efendi:** Serezli (Makedonya) Salih Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 8- **Süleyman Sami Efendi:** Ordulu Ahmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 9- **Ziyaeddin Efendi:** Köstenceli (Romanya) Selahaddin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 10- **Ömer Lütfi Efendi:** Mihalıççıklı (Eskişehir) Emin Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 11- **Musa Kazım Efendi:** İbradılı (Antalya) İsmail Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 12- **Züfer Efendi:** Ahıskalı Aziz Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 13- **Mehmed Efendi (Hafız):** Aksekili (Antalya) Yahya Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 14- **Vehbi Efendi:** Priştineli (Kosova) Nazif Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

²⁶⁷¹ *Ceride-i İlmiye*, C. 5, Say. 60, s. 1931, Gurre-i Ramazan 1338

- 15- **Ali Rıza Efendi:** Ödemişli (İzmir) Ahmed Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 16- **Mahmud Fahreddin Efendi:** Batumlu Burhan Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 17- **Ali Efendi:** Karahisar-1 Sahipli (Afyon) Hüseyin Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 18- **Mustafa Hilmi Efendi:** İslimyeli (Bulgaristan) İsmail Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 19- **Mustafa Naci Efendi:** Aksekili (Antalya) Veli Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 20- **Ebu'l-Hayr Efendi:** Şam Tafiye Kazası eski naibi Nasrîzade Hasan Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Şirvan ve Foça kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.²⁶⁷²
- 21- **Rıza Efendi:** Bağdatlı Kazım Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

Şevval 1338 (Temmuz 1920) – Recep 1339 (Mart 1921) Eğitim Dönemi Mezunları²⁶⁷³

- 1- **İzzet Efendi:** Eğridere'dir (Bulgaristan). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 2- **Mehmed Sadık Efendi:** Kütahyalıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 3- **Osman Nuri Efendi:** Şarki Karaağaçlıdır (Isparta). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 4- **Ahmed Hamdi Efendi:** Devreklidir (Zonguldak). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 5- **Mehmed Ferid Efendi:** Süleymaniye dersiamlarından ve Rize eski müftüsü Mehmed Kamil Efendi'nin oğludur. 1914 tarihinde girdiği Medresetü'l-Kudat'a Birinci Dünya Savaşı sebebiyle ara vermiştir. Seferberliğini tamamladıktan sonra

²⁶⁷² S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 149

²⁶⁷³ *Ceride-i İlmiye*, C. 6, Say. 67, s. 2156, Şevval 1339

1921’de 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezun olmuştur. Dersiamdır. Kadıköy Rasim Paşa Camii’nde imam hatiplik yapmıştır.²⁶⁷⁴

- 6- **Mehmed Sadık Efendi:** Taşköprülüdür (Kastamonu). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 7- **Mehmed Zekai Efendi:** Ahyolu Burgosludur (Bulgaristan). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 8- **İsmail Hakkı Efendi:** Nallıhanlıdır (Ankara). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 9- **Ali Rıza Efendi:** Merzifonludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 10- **Hüseyin Fehmi Efendi:** Batumludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 11- **Yahya Efendi (Seyyid):** Harşitli (Gümüşhane) müderris Mehmed Vehbi Efendi’nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur. Dava vekilliği (avukatlık) yapmıştır.²⁶⁷⁵
- 12- **Selahaddin Efendi:** Kayalarlıdır (Yunanistan-Cuma). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 13- **Ahmed Ziyaeddin Efendi:** Bigalıdır (Çanakkale). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 14- **Mümin Efendi:** Demirhisarlıdır (Yunanistan). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 15- **Ahmed Feyzi Efendi:** Hemşinlidir. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

Şevval 1339 (Haziran 1921) – 14 Şaban 1340 (12 Nisan 1922) Eğitim

Dönemi Mezunları²⁶⁷⁶

- 1- **Mehmed Şevket Efendi:** Elbistanlı (K.Maraş) Ahmed Hilmi Efendi’nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 2- **Ahmed Hamdi Efendi:** Eğinli (Erzincan-Kemaliye) el-Hac Hüseyin Efendi’nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

²⁶⁷⁴ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 3, s. 226

²⁶⁷⁵ S. Albayrak, *a.g.e.*, C. 5, s. 495; İSAM. MŞH.SAİD, 109/6

²⁶⁷⁶ *Ceride-i İlmîye*, C. 7, Say. 74,75, s. 2472, Şevval 1340;

Mahfil, C. 2, Say. 23, s. 212, Ramazan 1340

- 3- **Abdullah Behcet Efendi**: Batumlu Mehmed Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 4- **Hüseyin Avni Efendi (Hafız)**: Taşlıcalı (Karadağ) Hafız Ömer Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 5- **Hasan Fehmi Efendi**: Ahyolu Burgoslu (Bulgaristan) Mahmud Efendi'nin oğludur. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 6- **Mehmed Fevzi Efendi**: Batumlu Hasan Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 7- **Ahmed Efendi**: Eğinli (Erzincan-Kemaliye) Hasan Efendi'nin oğludur. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

Şevval 1340 (Haziran 1922) – Recep 1341 (Mart 1923) Eğitim Dönemi Mezunları

(Bu döneme ait herhangi bir mezun listesine ulaşamamıştır. Ulaştığımız 4 mezunun bilgileri bu sene mezun olduklarını göstermektedir.)

- 1- **Süleyman Hilmi (Tunahan) Efendi**: Başkanlığa yazdığı dilekçede, kurum mezunu olduğunu belirten Süleyman Hilmi (Tunahan) Efendi'nin ismi, kurumun 1. ve 2. sınıf listelerinde de mevcuttur. Sınıf listelerine göre; mezun olması mümkün olan sene 1923'tür.²⁶⁷⁷ Fatih Camii dersiamlarındandır. Kendisi ile ilgili ayrıntılı bilgi, meşhur mezunlar bölümünde verilmiştir.
- 2- **Salih Sami Efendi**: İzmitli Raif Efendi'nin oğludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.²⁶⁷⁸
- 3- **Mustafa Hayri Efendi**: Hısn-ı Mansûrlu (Adıyaman) aşçı Memiş Efendi'nin oğludur. Her ne kadar kendisi ile alakalı maddede; mezuniyetinden sonra birinci dünya savaşına katıldığı belirtilse de araştırmalarımız savaş nedeniyle tahsilini yarım bıraktığını göstermektedir. I. Dünya Savaşı'nda, Çanakkale, Makedonya ve Bağdat cephelerinde savaşmıştır. Bağdat cephesinde İngilizlere esir düşmüş ve iki

²⁶⁷⁷ EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri (Recep 1338), 1. Sınıf Medhal-i İlm-i Hukuk İmtihan Cetveli; Çamlıca Araştırma Arşivi, (Recep 1338), 1. Sınıf Kanun-ı Ceza İmtihan Cetveli; EDAM Arşivi, İmtihan Cetvelleri, (1339 Şaban), 2. Sınıf Kanun-ı Arazi İmtihan Cetveli Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Silistre'li Süleyman Hilmi Tunahan*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997, s. 59 (31.5.1948 tarihli ve 3409 sayılı DİB'e yazılmış dilekçe sureti)

²⁶⁷⁸ Haluk Perk Koleksiyonu, *Medresetü'l-Kudat Mezuniyet Ruûsu*, Evrak No: 1923 hpe 3503

yıl sonraki esir takasında İstanbul'a dönmüştür.²⁶⁷⁹ Esaretten dönüşünden sonra muhtemelen eksik derslerini tamamlayarak, 1922-1923 eğitim döneminin ortalarında, 3. Derece hakimlik şahadetnamesini kazandığı anlaşılmaktadır.²⁶⁸⁰ 1922 mezunları listesinde ismi bulunmadığı için 1923 senesi mezunları arasına dahil edildiği düşünülmektedir. Kendisi ile alakalı ayrıntılı malumat meşhur mezunlar bölümünde verilmiştir.

- 4- **Hafız Ahmed Nesîmî Efendi:** Debre-i Bâlâlî (Kuzey Makedonya) Abidin Efendinin oğludur. Süleymaniye Camii civarındaki Dökmeci-i Ülâ Medresesi'nde 16 numarada ikamet ettiği kayıtlıdır.²⁶⁸¹

Şevval 1341 (Mayıs 1923) – 17 Şaban 1342 (24 Mart 1924) Eğitim Dönemi

Mezunları²⁶⁸²

- 1- **Veli Kamil Efendi:** Hezargradlıdır (Bulgaristan). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 2- **Mehmed Emin Efendi:** Kulalıdır (Manisa). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 3- **Mustafa Efendi:** Ertuğrulludur (Bursa). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 4- **İbrahim Kamil Efendi:** Akhisarlıdır (Manisa). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 5- **Mehmed Hilmi Efendi:** Şumnuludur (Bulgaristan). 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 6- **Halil Lütfî Efendi:** Balıkesirlidir. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 7- **Abdullah Efendi:** Tokatlıdır. 3. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 8- **Mehmed Tevfik Efendi:** İstanbulludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

²⁶⁷⁹ Ahmet İnan, "Mustafa Hayri Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 302

²⁶⁸⁰ Ahmet İnan, *Adıyamanlı Mustafa Hayri Efendi ve Tefsiri: el-Muktataf fi't-Tefsîr*, İlahiyat Yayınları, 2003, s. 230

²⁶⁸¹ BOA. İST. MŞH. DFT2, Medreseler Gelen Evrak Hulusa Kayıt Defteri, Yer Bilgisi: 2133, Poz: 14

²⁶⁸² *Mahfil*, C. 4, Say. 47, s. 199, Ramazan 1342

- 9- **Hasan efendi:** Tireboluludur (Giresun). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 10- **İsmail Efendi:** Yabanabadlıdır (Ankara-Kızılcahamam). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 11- **Selim Sabit Efendi:** Ahıskalıdır. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 12- **Ali Efendi:** Elbistanlıdır (K.Maraş). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 13- **İsmail Efendi:** Taşlıcalıdır (Karadağ). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 14- **Ahmed Hakkı Efendi:** Kırkkiliselidir (Kırklareli). 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 15- **Ali Rıza Efendi:** Batumludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 16- **İlyas Efendi:** Boluludur. 4. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 17- **Şerif Ali Efendi:** Balıkesirlidir. 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.
- 18- **Mustafa Necati Efendi:** Kırkkiliselidir (Kırklareli). 5. Derece hakimlik şahadetnamesi ile mezundur.

Ek-2: Tevcîhât-1 Menâsıb-1 Kudât Nizamnâmesi

Birinci Bend:

Rumili ve Anadolu Kazaskerleri semâhatlü efendiler hazerâtı beher sene dörder defa divan akdiyle resm-i tarik üzere tâliblerine menâsıb tevcih eylemeleri mu'tâd-ı kadîm ise de nef'an lil-kudât müddet-i tevkîtin taklîli için fîmâ ba'd beher sene Muharrem duhulünde bir defa ve Recep duhulünde bir defa divan akd olunarak mu'tâd üzere menâsıb tevcih olunup tevkîte hıffet gelinceye dek iki defasından sarf-ı nazar olunacaktır. Ve divana çıkacak kesânın tedlerinde olan kağıt kendilerinin olup olmadığı tahkik olunmak üzere fetvahaneye havale kılınacak ve on beş seneden ziyade infisali olanlar bir veçhile kabul olunmayacaktır.

İkinci Bend:

Müceddeden tarik-ı kadâyâ duhul murad eden mülâzimîn divanlar akabinde imtihan olunarak mansıb tevcih olunmak de'b-i kadîm olmağla fîmâ ba'd dahi beher sene iki defa vuku bulacak divanlar akabinde uslûb-ı sâbık üzere ledel-ı imtihan ehliyeti nümâyân olan mülâzimîne mansıb tevcih olunarak tarik-ı kadâyâ duhulleri caiz olacaktır.

Üçüncü Bend:

Divanlar akabinde vuku bulacak imtihanlarda akd olunacak meclislerde nâzır olmak üzere makâm-ı vâlây-ı Meşihat-ı İslamiye'den zî-rütbe bir memur-u mahsus bulunacaktır.

Dördüncü Bend:

Beher sene iki defa vuku bulacak imtihanlarda mülâzimîne tevcih olunacak menâsıbdan mâ adâ gerek bil-ı imtihan ve gerek bilâ imtihan ehil ve nâ ehil hiçbir suretle birinci veya ikinci rütbe veya mâ fevkından asla ve kat'â müceddeden mansıb tevcihıyla tarik-ı kadâyâ duhulü tecviz olunmayup men'i ekîd ile kemâ fi's-sâbık menolunacaktır.

Beşinci Bend:

Her kanğı rütbede olursa olsun bir kazâ tahtında muvakkat olmak üzere mukayyed bulunan kimesne ba'de hulûl-ı vakt zabt ve müddet-i muziyyesini ikmâl idüb munfasıl olmadıkça mâ fevkında olan rütbelerden kazası âhara nakl olunmak hususu hadd-i karîbde bâ irade-i seniyye memnu olmağla nizâm-ı mezkur kemâ kân muteber ve mer'î tutulacaktır.

Altıncı Bend:

İmtihanlarda ehliyeti tebeyyün idüb müceddeden tarîk-ı kadâya duhulü tecviz olunan mülâzimînin isim ve şöretleri ve memleketleri ve tevcih olunacak kazaların tevkîtlere beyan ve tasrih olunarak iki kıt'a defter tanzim ve zeyli semahatlü kazasker efendiler hazeratı ve nâzır-ı imtihan olan memur-u mahsus taraflarından imza ve temhîr olup makâm-ı vâlây-ı Meşihat-ı İslamiye'ye takdim birle bir nüshası hıfz ve bir nüshasının bâlâsına tenfizi hâvî işaret-i aliyye sudûriyle rûznâmçe tarafına iade buyurulduktan sonra tevcih tezkireleri tahrîr olunacaktır.

Yedinci Bend:

Divan vukuunda tevcih olunan menâsıbın mikdâr-ı tevkîtlere ve tevcih-i kazâ olunacak kudâtın isim ve şöretleri zikr-u tasrih olunarak iki kıt'a defter tanzim ve zeyli semahatlü kazasker efendiler hazeratı taraflarından imza ve temhîr olup makam-ı vâlây-ı Meşihat-ı İslamiye'ye takdim birle bir nüshasının bâlâsına icrâyı hâvî işaret-i aliyye sudûriyle rûznâmçe tarafına iade buyurulduktan sonra nizâm-ı kadîmi veçhile bâlâsı hatt-ı hümayun-ı şevket-makrûn-ı hazreti şahane ile tevşih ve tezyin buyurulmak üzere tanzim edildikleri defteri ba'de't-takdîm tevcih tezkireleri tahrîr olunacaktır.

Sekizinci Bend:

Divanlardan mâ adâ haseb'l-icâb tarik-ı kadâda bulunanlara mansıb tevcîhi lazım geldikte beher şehr ğurresinden selhına kadar kaç mansıb tevcih olunmak iktiza eder ise kazaların isimleriyle tevkîtlere ve tevcih olunacak kimesnelerin isim ve şöretleri ve ne taraftan iltimas olunduğı beyan ve izah olunarak iki kıt'a defter tanzim ve zeyli bend-i sâbıkda muharrer olduğı misillü imza ve temhîr olup makam-ı vâlây-ı Meşihat'e takdim birle bir nüshası hıfz ve diğeri bâlâsına tenfizi hâvî işaret-i aliyye

sudûriyle rûznâmçe tarafına iade buyurulduktan sonra tevcih tezkireleri tahrîr olunacaktır.

Dokuzuncu Bend:

Ekser menâsıb munsarıflarına ve muvakkıtlarına ale'l-umum med olunmak el-hâletü hâzihi usûl-ı câriye hükmüne girmiş ise de bu dahi teksir-i tevkîti mucip olduğundan fimâ ba'd hasbe'l-iktiza med olunmak lazım geldikde ol kazanın mutasarrıfına mâ ba'dında zamân-ı zabtları karîb olanlara müddetleri nâkîsa olduğu halde med olunmak caiz olup zamân-ı zabtları karîb olmayanlara med i'tâsı men'-i ekîd ile memnu' olacaktır.

Onuncu Bend:

Rumili kaleminde sitte ve ûlâ ve karîb rütbelерinde ve Anadolu kaleminde sitte ve mûsile ve sâniye rütbelерinde bulunan kazalar mutasarrıf ve muvakkıtlarından müddetleri nâkîsa olanlara med olunmak lazım geldikde nihayet-i müddeti on altı mâha bâliğ olunca kadar mâ dînleri olan rütbelerde olanlara nihayet-i müddeti on iki mâha resîde olunca kadar med i'tâsı caiz olup ziyadesi memnu' olmak ahd-i karîbde bâ irade-i seniyye karar-gîr olan nizamdan olmağla usûl-ı mezkur kemâ kân mer'îyyü'l-icrâ tutulacaktır.

On Birinci Bend:

Dokuzuncu ve onuncu bendlerde muharrer nizama tatbikan verilecek medler için sekizinci bendde beyan olunan minval üzere beher şehîr başkaca iki kıt'a defter tanzim ve takdim olunarak bir nüshası hıfz ve bir nüshasının bâlâsına işaret-i aliyye sudûriyle iade olunduktan sonra med tezkireleri tahrîr olunacaktır.

On İkinci Bend:

Gerek divanlarda gerek divanlar haricinde vuku bulan kâffe-i tevcîhât-ı kazâ ve medlerin tezkireleri tahrîr ve temhir olduktan sonra makam-ı vâlây-ı Meşihat-ı İslamiye'ye takdim olup mahfuz olan defterlere ba'de't-tatbik bâlâları taraf-ı fetva-penahiden dahi temhir buyurularak iade ile ashabına i'tâ olunmak ve iş bu nizamın icrasından muahhar tarih ile taraf-ı müşarun ileyhden temhir olunmamış tezkire zuhur eder ise asla itibara şayan olmayacaktır.

On Üçüncü Bend:

Rumili ve Anadolu kazaskeleri efendiler hazeratı zamân-ı sadaretlerinde ibtidaki tevcihlerinden itibar olunarak tanzim olunacak tevcihât defterlerinde mezkur esâmînin her birine ve i'tâ olunacak tevcih tezkirelerinin birer köşelerine numara vaz' olunmak ve kezâlik ibtidaki i'tâ eyledikleri müddetten itibaren tanzim olunacak med defterlerinde ve verilecek tezkirelerinde dahi başka numara tutularak bu usule riayet olunacaktır.

On Dördüncü Bend:

Gerek divanlarda gerek açıktan mansıb tevcihi lazım geldikde ihtimam ve dikkat olunarak tarik-ı seyfiye ve kalemiyede bulunanlara ve sair rütbe ve maaş eshabına mansıb-ı kadâ tevcihinden ihtiraz ve mücânebet olunacaktır.

On Beşinci Bend:

Senede iki defa vuku bulacak divanlarda ve açıktan tevcihi tecviz olunan menâsıb hakkında mümkün mertebe imsak ve tasarruf kaidesine riayet olunarak tevkît maddesinin taklîl ve tahfifine cümle memûrîn taraflarından ğayret ve ihtimam olunacaktır.

On Altıncı Bend:

Muvakkaten mansıba kaydolan kudâtın zamân-ı zabtları takarrub ettikde yedlerine ibkâ tezkireleri verilmek resm-i kadîm olup el-hâletü hâzihî muhızrlar yedleriyle alınub verilmekte ise de bu dahi dikkat ve itinaya şayan bir madde olduğundan ba'de'l-yevm vakti takrîb eden muvakkıtlar evvel emirde makam-ı vâlây-ı Meşihat'e tevcih tezkirelerine merbûtan arzuhal takdimiyle ibkâsını istid'â edüb rûznâmçede kaydı ba'de's-sual vel-ihrac tahkik oluna ve bu işaret-i aliyye sudûriyle fetvahaneye havale buyurulup orada istid'â eden âdem kim olduğu ve nereli idüğü ve ol mansıbın sahihan muvakkıtı bulunduğu mutemed ve mevsûk erbâb-ı vukûfdan layıkıyla tahkik ve ... olunduktan sonra keyfiyet arzuhal-i mezkur üzerine i'lâm olunup mucebince ibkası verile deyû i'lâm bâlâsına işaret-i aliyye sudur ettikde rûznâmçe tarafından ibkâ tezkiresi tahrir olunacaktır.

On Yedinci Bend:

Vakti tekarrub eden mansıb muvakkıtı der-aliyyede bulunmaz ise vekil ile ibkâ istihsali tecviz olunmayub bend-i sâbıkta muharrer nizamı veçhile bizzat gelüb isbat-ı vücud edince kadar rûznâmçede kaydı bâlâsına nâ mevcut ve bu şerh verilerek mâ ba'di olan her kim ise usulüne bit-tevfik ibkâ tezkiresi i'tâ kılınacaktır.

On Sekizinci Bend:

Bir muvakkıt nâ mevcut olarak verâsında bulunan kimesne usulüne tatbik ederek ibkâsını istihsal ettikten sonra nâ mevcut olan zuhur eder ise ibkası verilen kimesnenin müddeti hitâma karîb olmadıkça istid'âsına müsaade olunmayub müddet-i mezkurenin inkıdâsı tekarrub ettikde usulü üzere arzuhali yürüdülerek ibkâsı verilecektir.

On Dokuzuncu Bend:

Zamân-ı zabtna beş altı mâh var iken ibkâsını istid'â edenlere müsaade olunmayub üç mâh kaldıkda usulü veçhile arzuhali yürüdülerek ibkâsı tahrîr kılınacaktır.

Yirminci Bend:

Bir kazanın müddeti inkıdâsına tekarrub ettikde muvakkıtlarından birinci ve ikinci ve üçüncü mevcut olunmaz ise dördüncü muvakkıtın ibkâsı i'tâ olunacaktır. Ve muvakkıtlarından hiçbir neferi zuhur etmez ise ğıyabından ibkâ i'tâsı caiz olmayub kaza-i mezbur ehliyeti mütehakkık ve rütbesi mütehammil bir zata müceddeden ve müncizen tevcih kılınacaktır.

Yirmi Birinci Bend:

Kaza muvakkıtlarından taşrada bulunupda zaman-ı zabtı tekarrub eden kimesneler hakkında inhâ ve mazbata takdim ile ve bazı mahallerden rica ve şafaat ile ğıyabdan ibkâ i'tâsına bir veçhile müsaade olunmayub beher hal bi'n-nefs gelüb isbat-ı vücud etmedikçe ibkâ i'tâsı caiz olmayacaktır.

Yirmi İkinci Bend:

On altıncı bendde muharrer usulün icrasiyle bâ işaret-i aliyye tahrîr ve temhir olunan ibkâ tezkireleri i'lamlarına melfufen makam-ı vâlây-ı Meşihat'e takdim olunup i'lamlarıyla mukabele ve tatbik olunarak med ve tevcih tezkireleri misillü bâlâlrı

temhir buyurulduktan sonra eshabına i'tâ olunacak ve ba'de'n-nizam makam-ı müşarun ileyhden temhir olunmamış ibka tezkireleri zuhur eder ise kat'â itibar olunmayacaktır.

Yirmi Üçüncü Bend:

İbkasını istid'â edenlerin tevcih tezkireleri arzuhallerinde merbut bulunmak istihsal-i ibkânın şart-ı a'zamı olmak cihetiyle yedinde tevcih tezkiresi bulunmayanlar haklarında iştibah-ı külli hasıl olacağından o mekûle tevcih tezkiresi zayi oldu deyû arzuhal iden olur ise kaydı ba'de'l-ihrac liecli't-tahkik fetvahaneye havale buyuruldukda tezkiresi mevcut olanlar hakkında icra olunantahkikattan mâ adâ bu mekûleler de tezkiresini ... zayi etmiştir ve harîkda muhterik olmuş ise ol harîk kanğı tarihte veaki olmuştur el-hasıl etrafıyla tâ itimad husule gelecek mertebeye kadar evvelen kendüsünden ve saniyen mutemed ve mevsuk erbâb-ı vukufdan istihbar ile tedkikine min külli'l-vücuht ihtimam ve itina olunacaktır.

Yirmi Dördüncü Bend:

İbkâ istid'âsında olanlar usulü üzere fetvahaneye havale olundukda hidemât-ı ilmiyede olmayub tarik-ı kalemiye ve seyfiyede bulunduğu ve eshab-ı rütbe ve maaştan olduğu tebeyyün edenlerin keyfiyeti i'lâm olunarak i'lâm-ı mezkur bâlâsına kaydı terkin oluna deyû işaret-i aliyye suduriyle rûznâmçeden kaydı bi't-terkîn ol mansıb mâ dünü olan muvakkıtına usulüne tatbîkan ibkâ olunacaktır.

Yirmi Beşinci Bend:

Beher kazada usulü veçhile i'tâsı icab eden âdi ibkâlarda birer mâhiye ve tencîz vukuunda nihayet iki mâhiye tezkireci odası mesârifine medar olmak üzere zabtı zamanına tesadüf eden sudur-ı ızâm hazeratı taraflarından ahz olunmak ahd-i karîbde bâ irade-i seniyye müesses olan nizamdan olmağla nizam-ı mezkûr dahi kemâ kân mer'îyyü'l-icra tutulacaktır.

Yirmi Altıncı Bend:

İş bu layihada münderiç olan nizâmâtın tarik-ı kadânın müştemil olduğu Rumili ve Anadolu ve Mısır kalemlerinde icra olunmak üzere kâffe-i ahkâmı aklâm-ı selâsesinde dahi cârî ve nâfiz olup ancak Mısır kalemi divanı mine'l-kadîm iki senede bir defa akdoluna gelmekle kemâ kân icra olunacaktır.

Mehmed Arif

231

Kudat tevcîhâtı hakkında olan iş bu yirmi altı bendi şamil layihanın mevâdd-ı mündericesi Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta yegân yegân mütalaa olundukda hüküm ve ifadesi tamamiyle kabul olunduğunu mübeyyin bu mahalle temhir kılındı.

2 Cemaziyelahir 271

DEVLET ARŞİVLERİ; BOA. İ.MMS.: İrade, Meclis-i Mahsus

Yer Bilgisi: 4 - 155

Düstur, 1. Tertip, C. 1, s. 315

EK-3: Nüvvab Tevcihatı Nizamnamesi

Birinci Bend:

Umûr-ı niyabet-i şer'iyede istihdam olunan nüvvâb efendiler ehliyet ve rütbe ve çeşitleri itibariyle esnâf-ı hamse üzerine tertib olunub her bir sınıf için hal ve rütbesine münasib bilâd ve kazaya tahsis olunarak bundan böyle her bir sınıf kendüye muhassas olan kazalar niyabetlerine bit'tayin sınıf-ı âhara mahsus olan kazalar niyabetlerine tayin olunmayacaktır. Ve bu suretle bir sınıf dahilinde bulunan nüvvâbın fevklarında olan sınıfa mahsus niyabet talebine selahiyeti olmayacağından bu hususla hıfzan li'n-nizam hiçbir taraftan rica ve iltimas vuku bulmayacak ve kabul olunmayacaktır.

İkinci Bend:

Bil-istihdam vücutla dirayet ve istihkakları nümâyân olan mevâlî-i fihâm ve kibâr-ı müderrisîn-i kiram sınıf-ı evvel ve bi hasebi'l-ehliyet bunların mâ dünü bulunan mevâlî ve devriye ve müderrisin ile min külli'l-vücut istihkakı maruf ve meşhûd olan eşrâf-ı kudât sınıf-ı sâni ve hidemât-ı şer'iyede istihdamları mesbûk olmayub bu defa ledel-ımtihan kabiliyet ve isti'dadları zahir olacak mevâlî ve müderrisîn ile sınıf-ı sâni'den ma'dûd olan eşrâf-ı kudâtın min ciheti'l-ehliye mâ dünü olanlar sınıf-ı sâlis ve bunlara isti'dâdca karîb bulunanlar sınıf-ı râbi' ve bunların dahi dününde olanlar ile âtiyü'z-zikr on ikinci bendde beyan olunduğu minval üzere ba'de'l-ımtihan silk-i nüvvâba sülûk eden zevât sınıf-ı hâmis itibar olunacaktır.

Üçüncü Bend:

Sunûf-ı erbaa-i merkûmede bulunan efendilerden biri memur olduğu kazalarda ale't-tevâlî hüsn-ı sülûk ile gerek ahkâm-ı şer'iyeye icrasında ve gerek hidemât-ı senitte ifasında bir gûne kusur ve tekâsülü ve ahali hakkında teaddî ve irtikâba dair bir hareketi zuhur etmeyübde bil-istifa veya müddet-i muayyenesini itmam ile infisali vuku bulur ise hasbe'n-nizam yani on birinci bendde muharrer meclis şهادeti ve marifetiyle bulunduğu sınıfının fevkında olan sınıfa rütbesinin müsaadesine tevfiikan nakl olunmasına istihkakı olacaktır.

Dördüncü Bend:

Makarr-1 vülât –1 ızâm ve cesâmette anlara şebîh olan medâyin ve bilâd niyabet-i şer'iyeleri sınıf-1 evvele ve kaymakamlık olan kazalar ile mümasilleri bulunan kazalar sınıf-1 sâniye ve min ciheti'l-cesâme karîbleri olan kazalar ile ğâyet mesâfe-i bâidede bulunan kaymakamlık kazalar sınıf-1 salise ve daha dúnleri sınıf-1 hâmise hasr-u tahsis kılınacaktır.

Beşinci Bend:

Sunûf-1 hamsede bulunan kazalardan birinin nâibini tebdil lazım geldikde ol kaza râddesinde bulunan bulunan nüvvâb raġbet etmezler ise mâ dünü olan râdde sınıfının mütehayyiz ve müntehablarından birisi tayin olunub fakat raddesinin fevkında bulunan kazaya memuriyeti kendisinin ol râdde nüvvâbına iltihakı lazım gelmeyüb mâ fevkına terfi' ancak üçüncü bendde muharrer olan şurûtunun istikmaline menût ve mütevakkıf olacaktır.

Altıncı Bend:

Bilffiil kendi mansıbına gitmekletalib olan kudât sunûfa dahil olmuş mekûleden ve mansıbları kendilerinin buldukları sınıfa yahut fevkındaki sınıfa tahsis kılınan kazalar raddesine olub da kaza-i mezbûr naibinin infisali lazım gelir ise bilffiil kendi mansıbının zabtına müsaade olunacaktır. Sunûfa dahil olmamış zevattan olub da ... iktidarı tebeyyün ve istihkakı tahakkuk eylediği surette kezalik mansıbına müsaade olunacaktır.

Yedinci Bend:

Bu'd-1 mesafesi olmayan bilâd ve kazalar naiblerine on sekiz mâh ve bâidü'l-mesafe olanlara yirmi dört mâh müddet tayin olunarak müddet-i mezkure mürurunda azliyle yerine âharı nasb olunub ve müddet-i mezkure munkabıza olmadan istifa veyahut azlini mûcib iştikâ vuku bulmadıkça azline müsaade olunmayacaktır.

Sekizinci Bend:

Hükümet-i şer'iyede hılâf-1 şer-i şerif hükmü ve muġâyir-i kanun-ı münîf irtikâb-ı irtişâ ve sâir sû-i hareketi mütehakkak olan nüvvâb niyabetinden bil-azl cünha-i vakıasına göre ceza kanunname-i hümayunu mucébince mücâzâta müstehak olacaktır.

Dokuzuncu Bend:

Müdür ile idare olunan kaza ahâlisinin hâkimlerinden iştikaları vukuunda kaymakam meclisi tarafından etrâfiyle ba'de't-tahkîk hakikat-i hal vâli-i eyalete bâ mazbata ifade ve ba'dehû meclis-i eyalette bit-tetkik suret-i iştikaları sıhhate makrûn ve vâkıa mutabık ise vukuu üzere meclis-i eyaletten kezalik mahall-i kaymakamiyede bulunan nüvvâb inde'l-ıştikâ eyalet meclisine gene ve hakikatiyle bit-tahkik bâ mazbata arz-u inhâ ve kürsi-i eyalet naibinin sû-i hareketi vukuunda meclis-i eyaletten alâ vukûihî arz-u beyan olunacaktır.

Onuncu Bend:

Hükkâm-ı şer' tarafından taaddiyat-ı nâ meşru zuhurunda vülât ve memûrîn ve a'zâ-i meclis taraflarından setr-ü ihfâ ve tesâhub ile ahali ve reâyâyâ ğadr vukuunda sükût eyledikleri halde muâhaze olunacakları misillü erbâb-ı niyâbet üzerlerine iştikâ vukuunda ... sû-i harekâtta beriyyü'z-zimme oldukları zahir olduğu takdirde hükkâm-ı şer'a iftira ve nefsâniyet ile îsâl-i zarar kasd eden kimesneler dahi ceza kanunname-i hümayunu mucebince müfteri cezasına müstehak ve mazhar olacaklardır.

On Birinci Bend:

Der-aliyyede bulunan nüvvâbın zî-rütbe olup ehliyeti malum olanlardan mâ adâsının dâire-i fetvâ-penahide a'zâsı bil-intihab tertib olunacak meclis marifetiyle mesbûku'l-ımtihan olanların yoklama usulü ve olmayanların imtihanları bil-icra merâtib-i ehliyet ve istihkakları zâhire ihraç olunarak kağı sınıfa müstehak olduğu tebeyyün eder ise yedlerinde olan tezkirelerine ve müceddeden verilen tezkirelere şerh verilüb ba'de't-temhir tanzim olunacak deftere ismi kaydolunacağı misillü taşrada bulunanlar dahi bil-infisal der-aliyyeye vürûd ettikçe yoklamaları icra olunarak kezalik tezkirelerine şerh verilüb temhir ve ismi kaydolunacaktır. Ve sunûfa dahil olmağa asla istihkakı olmayarak bir takrîb tezkireye nâil olunanlar bulunur ise o misillü tezkirelere itibar olunmayacaktır.

On İkinci bend:

Der-aliyyede olan mehâkim-i şer'iyeye tarik-i niyabete sülûk edenler için mekteb hükmünde add-ü itibar olunarak o mekûle niyabete gitmek dâiyesinde bulunan erbâb-ı istidâd evvel emirde mahkemelerin birine devam ile usûl-ı hükümet ve kitabetin ameliyesini dahi taallüm ve iktisaba sa'y-ü ğayret idüb devam ettiği mahkemenin hakiminden müddet-i devamı tasrihiyle kabiliyet ve hüsn-ı sülûk ve istikametini mübeyyin memhûr ilm-ü haber ahz ederek makam-ı fetvaya takdim-i arzuhal ile meclis-i imtihana duhulleri kabul olunacaktır. Ve böyle olmayanların bilâ ilm-ü haber imtihana duhulleri tecviz olunmayacaktır.

Mehmed Arif 271

Nüvvâb hakkında olan iş bu on iki bendi şamil layihanın mevâdd-ı mündericesi Meclis-i Âlî-i Tanzimat'ta yegân yegân mütalaa olundukda hükm-ü ifadesi tamamiyle kabul olunduğunu mübeyyin bu mahalle temhir kılındı.

2 Cemaziyelahir 271

BOA.İ.MMS.: İrade, Meclis-i Mahsus, Yer Bilgisi: 4 – 155

BOA.A.)DVN.MKL.: Sadaret,Mukavelenameler, Yer Bilgisi: 73 -18

İSAM. MŞH. Nüvvab Defterleri, Defter No: 144, s. 2

Düstur, 1. Tetip, C. 1, s. 321

EK-4: Meclis-i İntihab Nizamnamesi

İş bu nizamname iki bab üzerine tertib olunmuştur.

Bab-ı evvel meclisin vazife ve muamelesi hakkında olan mevaddı müştemildir.

Birinci Madde:

Meclis-i İntihab Muallimhane'ye dâhil olacak talebe-i ulum ile Muallimhane'de sınıfı terfi' kılınacak müdaviminin ve Muallimhane'de ikmal-i tahsil ile kaide-i mevzuasına tevfikân şhadetname alarak nüvvab silkine dâhil olacak müteallimin ve Hükkam-ı Şer'îye Nizamnamesi'nin on birinci maddesi hükmünce mesbukin denilen nüvvabın ve müceddeden silk-i kudat'a kayd-u idhal olunacak mülaziminin ve divan-ı sadreynde matlaba yazılıp ta infisalleri müsavi olanlardan imtihan istid'asında bulunanların imtihanlarını icra eyleyecektir.

İkinci Madde:

Heyet-i meclisin nisfından ziyadesi hazır bulunmadıkça imtihan olunacak efendilere ders tayin ve irae olunmayacaktır.

Üçüncü Madde:

Meclis heyeti veya ikinci maddede beyan kılındığı üzere heyet-i meclisin nisfından ziyadesi içtima eyledikte reis-i meclis veya makamına kaim olan zat tarafından Ali Efendi Fetevası'nın def'a-i küşadında müsadif olunan mebhasın mesailinden tercüme ile nakl-i arabisinin tûl ve kasırda derece-i mütevessıtada bulunanlardan huzzar-ı meclisin müzakeresiyle münasib bir mesele tayin ve takarrür ettirildikten sonra imtihan olunacak efendilere arz olunacaktır. Ve bu sırada mesele-i mezkureye muvafık bir de sened-i şer'î kaleme alması tenbih kılınacaktır.

Dördüncü Madde:

İmtihan olunacak efendiler mesele-i maruzayı mütalaa ile meşgul oldukları esnada meclis heyeti dahi irad edilecek es'ileyi tertip eyleyecektir.

Beşinci Madde:

Tertip olunan es'ile reis-i meclisin emr-u re'yi ile azadan bir zat tarafından arz ve irad edilip sairleri canibinden istima' olunacaktır. İş bu es'ile-i mürettebeden başka heyet-i meclisden hiçbir zat tarafından sual irad edilmeyecektir.

Bab-ı sani imtihanın suver-i icraiyesi hakkında olup üç faslı şamdır. Fasl-ı evvel Muallimhane'ye dâhil olacak talebe-i ulum ile sınıfı terfi' kılınacak müdaviminin icray-ı imtihanları beyanındadır.

Altıncı Madde:

Muallimha'ne'ye kayıt ve idhal olunacak efendiler mümkün olduğu halde Şerh-i Akaid'den yukarı ders görmüş talebeden olması lazım geleceğinden bunlar hakkında mevki-i imtihana vaz' olunacak mesele Dürer'den olacak ve icray-ı imtihanlarında bunların tederrüs etmiş oldukları fününun her birinden bahse münasip üçer sual irad olunarak her suale cevab-ı kafi ita eyledikleri ve mesail-i fikhiyeye intisabları ve ifade-i meram edecek mertebe yazı yazmaya muktedir oldukları tebeyyün eylediği halde Muallimhane'ye kayd-u idhal olunacaktır.

Yedinci Madde:

Muallimhane müdavimlerinin terfi-i sınıf hakkında usul imtihanları mevadd-ı âtiyede beyan kılınacağı veçhile müteallimin ve mesbukin imtihanlarına tevfikân icra olunup fakat iş bu terfi-i sınıf için imtihan edilen müdavimine irad olunmak üzere on iki sual tertip olunacaktır. Terfi-i sınıf eylemek iş bu on iki suale ecvibe-i kafiye ita edilmesiyle meşrut olacağından ecvibe on ikinin mâ dününde kalır ise imtihanı icra olunan efendi dahi terfi-i sınıfa nail olamayıp haiz olduğu sınıfta kalacaktır.

Fasl-ı sani nüvvab silkine kayıt olunacak Muallimhane müteallimleri ile mesbukin-i nüvvabın imtihanlarına dair mevad beyanındadır.

Sekizinci Madde:

Birinci maddede beyan oluna müteallimin ve mesbukin ile sınıf terfi kılınacak muallimhane müdavimleri Ali Efendi Fetevasının muamelata müteallik olan kısmından imtihan edilecektir.

Dokuzuncu Madde:

Mevki-i imtihana vaz' edilen meselenin tercüme ve nakl-i arabisinde mevcut olan kuyud-ı ihtiraziye ve eyadi-i hükkamda mütedavil olan kütüb-ı müterceme ile tertip ve neşrolunmakta bulunan Mecelle'nin ve Muallimhane-i Nüvvab'da tedris edilen kütüb-ı fıkhiyenin mündericatına nazaran tertib-i es'ile olunacaktır. İş bu es'ilenin adedi yirmi üçü tecavüz etmeyecektir.

Onuncu Madde:

Mevki-i imtihana vaz' olunan meselenin tercüme ve nakl-i arabisinin meallerini layıkıyla tefhim ve usul-ı muhakemece tasvir ve tercümesini nakl-i arabisine tatbik hususları madde-i sabıkada zikrolunan yirmi üç ve yedinci maddede beyan kılınan on iki sualden biri addolunacaktır.

On Birinci Madde:

İrad edilen suale itay-ı cevap olundukça mecliste tutulan varaka-i mahsusaya nokta vaz' edilerek es'ile ve ecvibe hıtam buldukta nukat-ı mevzuaya heyet-i meclis tarafından im'an-ı nazar olunacaktır.

On İkinci Madde:

İrad olunan es'ileden on yediye kadar cevap verenler sunuf-ı selaseden sınıf-ı hamise ve on sekizden yirmiye kadar cevap verenler sınıf-ı rabia ve yirmi bir ve yirmi iki ve yirmi üç suale i'tay-ı cevap edenler sınıf-ı salise kayıt olunacaktır. İ'tâ olunan ecvibe on beşten noksan olursa sınıf-ı hamise kayıt ve kabul olunmayacaktır. Yedinde mesbukin'e mahsus tezkiresi olmadığı halde imtihanı icra edilen kimsenin i'ta eylediği ecvibe on beşten noksan olduğu surette yedine mesbukine mahsus tezkire verilecektir. Eğer ki ecvibe ondan dún olur ise tahsil-i ulum etmek üzere kendisine tenbihat-ı mukteziye icra olunacaktır.

On Üçüncü Madde:

Hükkam-ı şer'iyeye nizamnamesinde beyan kılındığı üzere mesbukin-i nüvvabdan yedlerinde mesbukine mahsus imtihan tezkiresi olup ta dâhil-i sınıf olmak üzere vuku bulacak talep ve istid'aları üzerine imtihanı icra olunup ta ehliyetleri sunuf-ı selase derecesinden dún olanlar hal-i sabıklarında ibka olundukları tarihten itibaren bir sene

mürurunda memuriyette bulunmayarak tahsil-i ulum eyledikleri tebeyyün ettiği halde yalnız bir defa olarak imtihana duhule müsaade olunacaktır. Ve eğer imtihanı icra edilenlerin yedlerinde mesbukine mahsus tezkire olmayıp inde'l-ımtihan on ikinci maddede gösterildiği veçhile i'tâ eylediği ecvibe ondan dîn olduğu anlaşıl原因 olarak tahsil-i ulum etmek üzere kendilerine tenbihat icra olunduğu surette bunların dahi tenbihat icrasından itibaren kezalik bir sene mürurunda tahsil-i ulum ettikleri tebeyyün eylediği halde imtihana duhul edip sunuf-ı mezkureden birine veya mesbuk tezkiresine yine nail olamaz ise tarih-i tenbihten itibaren iki sene mürurunda def'a-i saniye olarak fakat bir daha imtihana duhul edebilecektir.

On Dördüncü Madde

Mevadd-ı sabıkada beyan olunduğu veçhile imtihanları icra kılınanların kaleme aldıkları sened-i şer'inin sebki muhalif-i şer'-i şerif olur veyahut ilm-i feraizden olan meselenin tashihi sakîm bulunur ise bu misillülerin sunuf-ı mezkurede hiçbirine duhule istihkakı olamayacaktır. Kezalik terfi-i sınıf için imtihan olan müdaviminin feraizi sakîm ve kaleme aldıkları sened-i şer'inin sebki muhalif-i şer'-i şerif olursa terfi-i sınıf edemeyecektir.

Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri, 1999, s.3-4

Diğer bir defterde üçüncü bir fasıl eklenmiştir. Aşağıdadır.

Fasl-ı salis müceddeden silk-i kudata dahil olacak mülaziminin imtihanları hakkındadır.

On Beşinci Madde

Silk-i kudata kaydolunacak mülaziminin mümkün olduğu halde tasdikattan yukarı ders görmüş talebeden olması lazım geleceğinden bunlar hakkında mevkı-i imtihana vaz' olunacak mesele mülteka kitabından olacak ve icray-ı imtihanlarında bunların tederrüs etmiş oldukları fününun her birinden bahse münasib üçer sual irad olunarak ecvibe-i kafiye i'tâ eyledikleri tebeyyün eylediği halde silk-i kudata kayd ve idhal olunacaktır.

On Altıncı Madde

Mevadd-ı sabıkada beyan olunduğu üzere imtihanları icra olunan müteallimin ve mesbukin ve müdaviminden irad olunan es'ileye i'tay-ı ecvibede sened-i şer'î ve mesele-i feraizin istikametinde bir derecede müsavi bulunanların imla ve hüsni hattı medar-ı tercih addolunacaktır.

15 Şevval (12)90

İSAM. MŞH. Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri, 1646, s.4-5

EK-5: Muallimhane-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname

Mukaddime

Muallimhane-i Nüvvab'ın teşkil ve tesisinden ğaraz talebeye talim-i ulum-ı arabiye olmayıp belki asıl maksat ulum-ı arabiyeyi tahsil etmiş ve meramını ifade eyleyecek mertebe yazı yazmaya muktedir bulunmuş olup da hizmet-i şer'iyede istihdam olunmak emelinde olanlara ilm-i fikhın muamelat kısmıyla ilm-i feraizi ve bunların ameliyatıyla fenn-i sakkı tedris ve talim olduğundan buraya ne mertebe ehliyeti olanların dahil olabileceği ve talebesinin ne miktardan ibaret bulunacağı ve haiz olacakları sunuf ile suver-i tedrisiye ve talimiye ve bunlara müteferri' muamelat-ı saire mevaddatı beyan ile tayin ve tahrir olunmuştur.

Birinci Madde:

Muallimhane'ye kaydolunmak isteyenler mümkün olduğu halde Şerh-i Akaid'den yukarı ders görmüş talebeden olması ve Dürer'den imtihan olunması mukarrer bulunduğu Meclis-i İntihab'da icra edilecek imtihanda bunların tederrüs etmiş oldukları fününun her birinden bahse münasip üçer sual irad olunarak her suale cevab-ı kâfi i'ta eyledikleri ve mesail-i fikhiyeye intisabları ve ifade-i meram edebilecek mertebe yazmaya muktedir oldukları tebeyyün eylediği halde Muallimhane'ye alınacaktır.

İkinci Madde:

Muallimhane talebesi nihayet elli neferden ibaret olarak bunu yirmisi sınıf-ı evvel ve yirmisi sınıf-ı sani itibar olunacaktır. Zadeğân-ı ilmiye için ayrıca bir sınıf tahsis olunacağından bu sınıfın eshabı dahi on neferden ibaret olup bi-hasebi'l-itibar sınıf-ı sani addolunacaktır.

Üçüncü Madde:

Muallimhane'ye duhul için Meclis-i İntihab'da lede'l-imtihan isbat-ı liyakat edenler sınıf-ı saniye kayıt olunacaktır. Ancak Makam-ı Fetva'nın intihabıyla zadeğân Muallimhane'ye bil'a imtihan dâhil olmak salahiyetine nail olacaklarından bunlar dahi sınıf-ı mahsusuna kayıt ve kabul olunacaktır.

Dördüncü Madde:

Muallimhane’de dürer ve mülteka’nın muamelata dair olan bahisleri ve ahkâm-ı adliye mecelleleri ve ilm-i feraiz ve fenn-i sakk tedris ve talim olunup dürer üç ve mülteka iki senede ikmal edilecektir.

Beşinci Madde:

Yevm-i tatilden mâ adâ her gün sabahları cevami-i şerifenin ders vakitleri hululünde muallim bulunan zat dürer veya mülteka’dan birini tedris edecektir. Müdür bulunan zat dahi tedris edilen mesele-i şer’iyeyi muhakeme şeklinde talebeye talim ve mehakim-i şer’iyede icra olunduğu veçhile zabt-ı dava suretinde kaleme alınmasını tarif eyleyecektir. Talebenin her ferdi dahi zabtı kaleme alınarak müdür ve muallime bil-irae muhtaç-ı tashih olan mahalleri talebeye tefhim edilerek bi’t-tashih emr-i muhasamanın mesele-i mezkureye tevfikân ne veçhile fasl-u hasm olunacağı tefhim ile iş bu muhakemeyi mutazammın bir de sened-i şer’î kaleme alınması tarif olunup talebe dahi yedlerinde olan zabıtlara muvafik bir sened-i şer’î kaleme alarak yine müdür ve muallime irae eyleyip bunların dahi muhtaç-ı tashih olan mahalleri talebeye tefhim ile tashih edilecektir.

Altıncı Madde:

Muallim bulunan zat yevm-i tatilden mâ adâ haftada iki gün kable asırda talebeye ilm-i feraiz tedris eyleyecek ve müdür bulunan zat dahi tedris edilen meselenin ameliyesini talebeye tefhim ve defter-i kassam şeklini tarif edecektir. Talebeden her biri dahi tarif olunduğu veçhile bir defter-i kassam kaleme alıp müdür ve muallime bi’l-irae onlar tarafından dahi hata ve haleli var ise bi’t-tefhim tasvib ve tashih edilecektir.

Yedinci Madde:

Muallimhane’de ikmal-i tahsil ile silk-i nüvvaba duhul için Meclis-i İntihab’da icra edilecek imtihana münhasıran sınıf-1 evvel müteallimleri dâhil olacaktır. Sınıf-1 evvel müteallimlerinin imtihana duhulleri için Muallimhane’nin müdür ve muallimleri tarafından müttefikân balası defterli, mahtum şehadetname verilecektir. İş bu şehadetname usulü sınıf-1 evvele terfi’ olunacak sınıf-1 sani müteallimleri hakkında dahi cari olacaktır.

Sekizinci Madde:

Sınıf-1 evvel müteallimlerinden Meclis-i İntihab'da lede'l-ımtihan isbat-1 ehliyet ederek nüvvab silkine dehalet edenlerin yerlerine sınıf-1 sani talebesinden ve bi hasabi'l-itibar sınıf-1 sani addolunan zadegân sınıfından lede'l-ımtihan isbat-1 liyakat edenler kayıt olunacaktır.

Dokuzuncu Madde:

Muallimhane müdavimleri terfi-i sınıf için Ali Efendi Fetevası'nın muamelata müteallık olan kısmından imtihan edilecek ve kendilerine arz ve irad olunacak sual on ikiden ibaret olacaktır. Terfi-i sınıfa nail olmak iş bu on iki suale ecvibe-i kafiye i'tâ edilmesiyle meşrut olacağından verilen ecvibe on ikinin mâ dününde kalır ise imtihan olunanlar terfi-i sınıfa nail olamayıp haiz oldukları sınıfta kalacaktır.

Onuncu Madde:

Madde-i sabıkada beyan kılındığı veçhile sınıf-1 sani müteallimleriyle zadegândan inde'l-ımtihan irad edilen es'ileye i'tâ kılınan ecvibede ve kaleme alınmış olan sened-i şer'î ile feraiz meselesinin istikametinde derece-i mütesaviyede bulunanların imla ve hüsn-1 hattı medar-1 tercih addolunacaktır.

On Birinci Madde:

Muallimhane'ye duhul edecek talebe-i ulum ile sınıfı terfi kılınacak müdavimin ve nüvvab silkine dahil olacak mütealliminin usul-1 imtihanıyeleri Meclis-i İntihab'da icra edileceğinden sınıf-1 evvel talebesinin Muallimhane'den huruç imtihanına her sene Receb-i Şerif'in on beşinde ve sınıf-1 sani talebesinin sınıf-1 evvele terfi imtihanı ile Muallimhane'ye dahil olacakların usul-1 imtihanıyelerine dahi Şevval'in on beşinde bed' olunacaktır.

On İkinci Madde:

Muallimhane'nin sınıf-1 evvel müteallimlerinden silk-i nüvvaba duhul için ilk sene imtihana çıkıp ta isbat-1 ehliyet edemeyen Muallimhane'de kalarak sene-i âtiye imtihanına ve bu imtihanda dahi ibraz-1 liyakat edemez ise yine Muallimhane'de kalarak üçüncü sene imtihanına intizar edecektir. Üçüncü defasında dahi ehliyeti sabit

olmaz ise sunuf-u selase eshabının raġbet etmedikleri kazalar niyabetine tayin olunmak üzere yedine tezkire i'tâ kılınacaktır.

On Üçüncü Madde:

Muallimhane'nin sınıf-1 sani talebesinden veya bi hasebi'l-itibar sınıf-1 sani addolunan zadedgândan sınıf-1 evvele terfi' için birinci sene imtihanında isbat-1 liyakat edemeyen sene-i âtiye imtihanına ve bu imtihanda dahi ibraz-1 ehliyet edemez ise üçüncü sene imtihanına intizar eyleyecektir. Üçüncü defasında dahi ibraz-1 liyakat edemez ise artık sınıf-1 evvele terfiden mahrum olacağından Muallimhane'den kaydı terkîn ile mehakimden birine devam eylemesi kendisine tembih olunarak yedine mürasele i'tâ ettirilecektir.

On Dördüncü Madde:

Muallimhane'ye kayıt olunmak isteyenlerin birinci maddede beyan kılındığı üzere mümkün olduğu halde Şerh-i Akaid'den yukarı ders görmüş talebeden olması ve Meclis-i İntihab'da imtihan edilmesi mukarrer bulunduğundan Muallimhane'ye duhule talib olanların evvel emirde derece-i kabiliyet ve istidadları anlaşılacak üzere kaç neferden ibaret ise Muallimhane müdür ve muallimleri marifetiyle sebt-i defter olunarak fırka fırka bi't-tertip eyyam-ı muayyenede yine müdür ve muallimler marifetiyle Ali Efendi Fetevası'nın muamelat kısmından her fırkaya başka başka birer fetva irae ve mealleri neden ibaret olduğunun birer varakaya yazılması ifade olunup her fırka efradı gösterilen fetvayı mütalaa eyledikten ve meallerini birer varakaya tahrir ettikten sonra Muallimhane'de müdür ve muallimler huzurunda bi'l-imtihan her birinin derece-i kabiliyet ve istidadlarını mübeyyin müdür ve muallimler canibinden tanzim edilecek varaka-i mahsusa imtihan edilenlerin yazdıkları varakalar ile beraber Meclis-i İntihab'a irae ve takdim olunacaktır. Meclis-i İntihab'da dahi nazar-1 tedkik ve mütalaadan geçirilerek içlerinden imtihana duhule ehliyeti sabit olanlar kabul olunup adem-i ehliyeti taayyün edenler reddedilecektir.

On Beşinci Madde:

On birinci maddede beyan kılındığı üzere Muallimhane'ye dâhil olmak isteyenlerin usul-1 imtihanîyelerine her sene Şevval'in on beşinde bed' olunacağından Muallimhane'ye duhul talebinde bulunanlar nihayet Şevval'in yirmi beşine kadar

Muallimhane'ye müracaatla isimlerini defter-i mahsusuna kayıt ettirmeğe mecbur olacaktır.

On Altıncı Madde:

Muallimhane'de talebenin esamisini mübeyyin cedvelli bir defter yapıp talebeden her biri beher gün imzasını vaz' etmeğe mecbur olacaktır. Müdür bulunan zat haftada bir defa iş bu defteri muayene edip gelmeyenleri işaret edecektir.

On Yedinci Madde:

Mütealliminin yevm-i tatilden mâ adâ beher yevm Muallimhane'ye devam eylemeleri lazım geleceğinden eğer mütealliminden biri haftada iki üç defa gelmeyerek devamda kusur edip adem-i devamı bir öZR-i kaviyye mebni olmadığı anlaşılır ise evvela müdür tarafından kendisine ihtarat ve tenbihat-ı mukteziye icra edilecektir. İkinci defa bu halin tekrar-ı vukuunda ol müteallim sınıf-ı evvel talebesinden ise silk-i nüvvaba duhul için o sene vuku bulacak imtihandan ve sınıf-ı sani talebesinden veya bi hasebi'l-itibar sınıf-ı sani addolunan zadegân sınıfı efradından ise terfi-i sınıf için kezalik o sene icra edilecek imtihandan mahrum olacaktır. Üçüncü defa dahi bu halin tekerrürü vukua geldiği halde devamda kusur eden müteallim kanğı sınıf talebesinden olur ise olsun Meclis-i İntihab'ın kararıyla Muallimhane'den bi'l-ihrac kaydı terkînlunacaktır.

Ğurre-i Muharemü'l-haram (1)291

İSAM. MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri, 1999, s. 5-6

İSAM. MŞH. Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri, 1646, s. 6-7

EK-6: Mekteb-i Nüvvâb İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimatname

Mevadd-ı Esasiyye

Birinci Madde:

Mekteb-i Nüvvâb, Makâm-ı Meşîhât-ı İslâmiyyenin taht-ı nezâretindedir.

İkinci Madde:

Mekteb-i Nüvvâb'da bir müdür ve iki müdür muâvini ile dört muallim bulunacaktır.

Üçüncü Madde:

Mektebe kabul olunacakların yirmi yaşını mütecâviz olup Şerh-i Akâid'e kadar ders görmüş olması ve hüsn-i sîret ile muttasıf bulunması meşruttur.

Dördüncü Madde:

Mektebe duhûl arzusunda bulunanlar müdüriyete bi'l-mürâcaa üçüncü maddede muharrer şerâiti hâiz olduklarını ma'rûf ve mevsûk iki zat tarafından bâ şehâdetnâme ispât eyledikleri halde terceme-i hâl varakaları alınarak on altıncı maddede muharrer olduğu vechile yoklama imtihanları icrâ edildikten sonra on dokuzuncu maddede muharrer usul ve kâideye tevfiikân Meclîs-i İntihâb-ı Hükâm-ı Şer' ma'rifetiyle duhûl ihtihanına kabul olunacaklardır.

Beşinci Madde:

Mektebin talebesi doksan nefer ve dört sınıfa münkasım olup, birinci sınıf otuz ve ikinci ve üçüncü ve dördüncü sınıflar yirmişer neferden ibaret olacaktır.

Altıncı madde:

Talebenin müddet-i tahsili dört sene olacaktır.

Dersler

Yedinci madde:

Mektebde İlm-i Fıkıh ile Ferâiz tadrîsi ve Fenn-i Sakk ve Mecelle maddelerine tatbîken usûlü veçhile İ'lâm ve Fenn-i İnşâ ile Hüsn-i Hat ve İmlâ ve Hesâb talim olunacaktır.

Vezâif-i Muallimîn

Sekizinci Madde:

Muallim-i Evvel, Cuma ve eyyâm-ı ta'tîliyye-i resmiyyeden mâ'adâ beher gün vakt-i muayyeninde talebeye Dürer ve haftada iki gün İlm-i Ferâizden birinci sınıf talebesine Sirâciyye ve ikinci ve üçüncü ve dördüncü sınıf talebesine Sâlih Efendi Cerîdesi ve lüzûmu kadar İlm-i Hesâb tadrîs ve bir meseleyi tasvîr ve tahrîr edecektir.

Dokuzuncu Madde:

Tadrîs olunan mesâil-i şeriyyeden birini müdür bulunan zât muhâkeme şeklinde tasvîr ederek, Mehâkim-i Şeriyye'de icrâ olunduğu üzere ta'lîmat-ı mahsûsasına tevfikân talebeye zabt-ı da'vâ sûretinde kaleme aldırıp usûl-ı muhâkemeyi ta'rîf ve keyfiyet-i fasl ve hasmı tefhîm eyledikten sonra kararlarını zeyl-i zabta tahşîye ve terkîm ve ancak ikinci ve üçüncü ve dördüncü sınıf talebesine ber mûcib-i zabt bir sened-i şerî tanzîm ettirecektir.

Onuncu madde:

Talebenin tahrîr ettikleri zabt ve sened-i şerî müsveddelerinden bir kıt'asını müdür bi't-tashîh sâirlerinin de ona tatbîken tashîh ve i'âde olunmasını muâvin-i evvele havâle edecektir.

On birinci madde:

Muallim-i evvel tarafından tasvîr ve tahrîr ettirilen Ferâiz meselesinin tashîhi ve Defter-i Kassâm tahrîri usûlü müdür efendi tarafından talebeye gösterilip, talebeden her biri dahî tarif olunduğu veçhile o mesele üzerine Defter-i Kassâm kaleme alarak kezâlik bir nüshası müdür tarafından tashîh edilip, diğerlerinin tashîh ve iâdesi muâvin-i evvele ihâle olunacaktır.

On ikinci madde:

Müdür, tevsî'-i ma'lûmât için talebeye haftada lâ ekal iki defa fetâvâ-yı mu'tebereden bir fetvâ sûreti irâe ve tahrîr ettirip, dokuzuncu maddede beyân olduğu üzere tarîf ve talîm edecektir.

On üçüncü madde:

Mecelle muallimi haftada iki gün Mecelle tadrîs ve bir mesele tasvîr ve fasl ve hasmı tarîf ve ona müteferri' usûl ve kavâidi talîm edecek ve usûl-i muhâkemeye tevfi ken i'lâm kaleme aldıracaktır. Ve iş bu i'lâmât dan bir nüshasını ba'de't-tashîh diğ erlerinin ona tatbîken tashîhini muâvin-i sâniye havâle edecektir. Ve İnşâ muallimi kezâlik haftada iki gün İnşâ ve İmlâ ve Hüsn-ı Hat muallimi dahî haftada iki gün umûm talebeye Hüsn-ı Hat ta'lîm eyleyecektir.

On dördüncü madde:

Müdüriyet tarafından eyyâm-ı tadrîsde müteallimînin esâmî ve sûret-i devâmları bilinmek için her aya mahsûs olmak üzere cedveller tanzîm edilip, birer nüshaları muallimîn ve muavinîne i'tâ olunacak ve muallimînden her biri dahi ders hitâmında ve muâvinler dahi talebenin i'lâm ve zabt müsveddelerini gösterdikleri zamanda şakirdâna vad'-ı imzâ ettirip, gelmeyenlerin isimleri sırasına o günün hânesine nâ-mevcûd ibâresini tahrîr ile ay nihayetinde zîri müdür ve muallimîn ve muâvinler tarafından bi't-tasdîk Meclîs-i İntihâb'a i'tâ olunacaktır.

İmtihân**On altıncı madde:**

Mektebe duhûl için müdüriyete mürâcaat edenler, üçüncü maddede beyân olunan sıfâtı câmi' olduğu halde terceme-i hâl varakaları alınarak isimleri sebt-i defter olunup, ba'dehu tayin olunacak günlerde mektebde olunarak evvel emirde dühûl imtihânına kâbiliyyet ve istidâdları olup olmadığı anlaşıl mak üzere kaç nef erden ibaret ise fırka fırka tertîb, ve eyyâm-ı muayyenede müdür ve muallimler ma'rifetleriyle her firkaya nakilleri müsâvî derecede Ali Efendi fetâvâsından başka başka fetvâ-yı şerîfe irâe ve on dokuzuncu maddede beyan olunacak fûnûnun her birinden nakle münâsib ikiş er suâl, bi't-tertîb îrâd olunarak bu vecihle yoklama imtihanları icrâ ve derece-i ehliyetlerini mübeyyin tanzîm olunacak cetveller ile terceme-i hâl evrâkı ve şehâdetnâmeleri nihâyet bir hafta zarfında Meclîs-i İntihâb'a i'tâ edilecektir.

On yedinci madde:

İşbu cetveller ve evrâk-ı merkûme, Meclîs-i İntihâb'da bi'l-mütâlaa o sene birinci sınıfa idhâli iktizâ edecek talebenin üç misli nisbetinde içlerinden en ziyâde ibrâz-ı ehliyet etmiş olanlar dühûl imtihânına kabûl olunup mâ'adâsı red olunacaktır.

On sekizinci madde:

İmtihânları icrâ kılınacak talebeye gösterilecek ders Meclîs-i İntihâb'ın hey'et-i mecmûası veya ekseriyetle mektebin muallimîni hâzır oldukları halde irâe ve tahsîs îrad olunacak esile dahi hey'et-i mezkûra tarafından ekseriyetle tertip edilecektir.

On dokuzuncu madde:

On yedinci maddede muharrer olduğu halde dühûl imtihânına kabûl olunacak talebeye Dürer'den münâsib bir ders irâe olunarak Sarf ve Nahiv ve Meânî ve Mantık ve Vaz' ve Beyân ve Usûl-i Fıkıh ve Kelâm fenlerinden üçer suâl tertîb ve îrad olunacak ve ibâre ve ma'nâ ile esileden her biri üçer nokta i'tibâr olunacağı gibi Hat ve İmlâ dahi üçer nokta itibâr edilecek ve en ziyâde isbât-ı ehliyet edenler birinci sınıfta münhâl olan mahallere sırasıyla kabul olunacaktır.

Yirminci madde:

Dördüncü sınıf talebesinin hurûc imtihanlarında kütüb-i fetâvânın birinden tercüme ve nakli tûl ve kasırdaki mutevassıt derecede olan bir fetvâ nakliyle berâber irâe olunacak ve o fetvâyâ münâsib tercümenin kuyûdundan ve nakle tatbîkinden yirmi iki suâl tertîb olunarak mezkûr fetvâyâ mutâbık İ'lâm-ı Şer'î ve Mecelle'den bir maddeye usûlü veçhile İ'lâm Tanzîm ve Ferâiz'den üç batın münâsaha tashîh ve Defter-i Kassâmı tahrîr ettirilecek ve es'ileden her biriyle ibâre ve ma'nâ ve tasvîr-i mürâfaa ve Hat ve İmlâ ve İnşâ ve Ferâiz meselesi üçer ve İ'lâm-ı Şe'rî altı nokta itibar edilerek mecmû-ı nukât doksan altıdan ibaret olacaktır.

Yirmi birinci madde:

Dördüncü sınıf talebesinden bil-imtihân silk-i niyâbete kayıt ve kabul olunanlar yerlerine ancak üçüncü sınıf talebesinden inde'l-imtihân en ziyade ibrâz-ı liyakat edenler nakl edilecektir ve bunların imtihânları yirminci maddede muharrer usûl ve kâideye tevfiқан ibâre ve ma'nâ ile berâber on beş suâl tertibiyle icrâ olunacaktır ve

gösterilen fetvâyâ mutâbık İ'lâm-ı Şer'î ve Mecelle'nin bir maddesine usûlü veçhile İ'lâm-ı Tanzîm ve Ferâiz'den iki batın münâsaha meselesi irâesiyle tashîh ettirilecektir. İ'lâm-ı Şer'î altı ve Hat ve İmlâ ve İnşâ ile mâ'adâsı üçer nokta i'tibar edilerek mecmû-1 nukat altmış altıdan ibâret olacaktır.

Yirmi ikinci madde:

Madde-i sâbıkada gösterildiği veçhile üçüncü sınıf talebesinden dördüncü sınıfa terakkî edenlerin yerlerine münhasıran ikinci sınıf talebesinden en ziyâde ibrâz-ı ehliyet edenler kayd olunacaktır ve bunların imtihanlarında ibâre ve ma'nâ ile berâber on suâl tertîb ve îrâd olunacak ve gösterilen fetvâyâ mutâbık İ'lâm-ı Şer'î ve Mecelle'nin bir maddesine usûlü veçhile i'lâm-ı tahrîr ettirilecek ve Ferâiz meselesi dahî mürekkebâtından gösterilecektir. İ'lâm-ı Şer'î altı ve Hat ve İmlâ ve İnşâ ile mâ'adâsı üçer nokta i'tibâr edilecektir. Mecmu-1 nukât elli birden ibaret olacaktır.

Yirmi üçüncü madde:

İkinci sınıf talebesinden üçüncü sınıfa terakkî edenlerin yerlerine birinci sınıf talebesinden inde'l-ımtihân en ziyâde ibrâz-ı liyâkât edenler nakl olunacaktır ve bunların imtihanları dahi mevâdd-ı sabıkada beyan olunan usûle tevfiқан ibâre ve ma'nâ dâhil olmayarak yedi suâl tertîbiyle icrâ kılınacaktır. Ancak bunlara gösterilen fetvâ üzerine yine ta'limât-ı mahsûsasına tatbiken zabt-ı da'vâ kaleme aldırılıp Ferâiz meselesi dahî müfredâtından gösterilecektir. İş bu zabt (dört) ve Ferâiz meselesiyle ibâre ve ma'nâ ve Hat ve İmlâ ve İnşâ ve Tasvîr-i Mürâfaa ve mâ adâ es'ile üçer nokta i'tibâr edilerek mecmu-1 nukât kırk altı noktadan ibaret olacaktır.

Yirmi dördüncü madde:

Dördüncü sınıf talebesinden hurûc imtihânında yirmi birinci maddede muharrer olan “doksan altı” noktadan lâ ekal, “seksen” kazananlar sunûf-ı nüvvabdan sınıf-ı sâlise ve lâ ekal “altmış” nokta kazananlar sınıf-ı râbia ve lâ ekal “kırk beş” nokta kazananlar sınıf-ı hâmise kayıt ve kabûl olunacaktır. Bunların nâil olacakları sınıflarını mübeyyin tanzîm olunacak şhadetnâmeleri Meclîs-i İntihâb hey'eti mühr-i zâtîleriyle temhîr ve taraf-ı fetvâpenâhîden bi't-tasdîk mektebce sicill-i ahlâka nazaran terceme-i haliyle beraber sicill-i nüvvâba ba'de'l-kayd yedlerine i'tâ olunacaktır.

Yirmi beşinci madde:

Dördüncü sınıf talebesinden hurûc imtihânında tashîh ettiği Ferâiz meselesi gayr-i müstakîm olanların kazandıkları noktalara nazaran nâil olacakları sınıfları bir derece tenzîl olunacak ve mezkûr imtihânda tanzîm eylediği İ'lâm-ı Şer'îsi usûlüne muvâfık olmayanlar sınıf-ı selâseden hiç birine kayıt ve kabûl olunmayacaktır.

Yirmi altıncı madde:

Dördüncü sınıf talebesinden her ne sebeple olur ise olsun üç sene zarfında hurûca muvaffak olamayanlarla birinci ve ikinci ve üçüncü sınıf talebesinden üç sene bulunduğu sınıftan mâ fevkine terakkî edemeyenlerin kaydı terkîn olunacaktır.

Yirmi yedinci madde:

Sene arasında herhangi sebeple olur ise olsun hal vuku bulduğu taktirde hâriçten veya hal vuku bulan sınıfın ma dînu sınıflardan imtihân zamânına değin kimse alınmayacaktır.

Talebenin Vezâifi**Yirmi Sekizinci Madde:**

Mekteb her sene Şabân'ın on beşinci günü tatil ve Şevvâl'in on beşinci günü küşâd olunacağından vakt-i küşâdında talebenin cümlesi hazır bulunup eyyâm-ı tatilden başka her gün devam etmeğe ve müdür tarafından îcâbına göre tayin ve i'lân olunacak evkâtda dahî hâzır bulunmaya mecbûrdur.

Yirmi dokuzuncu madde:

Talebe mektebde ve hâricde âdâb-ı ilmiyyeye münâfi hareketten ve vacibâtı terk ile nevahiyi irtikâb gibi ahvâl-i gayr-i meşrûadan ictinâb etmeke mecburdur.

Otuzuncu madde:

Talebeden hiçbir yevmi derslerini tekml etmezden evvel mektebden gidemeyecek ve sebep-i kaviyye mebnî gitmesi lazım geldiği halde müdürden ruhsat almaya mecbûrdur.

Otuz birinci madde:

Talebeden birinin eyyâm-ı tahsilde ârıza-i vücûdiyye gibi bir sebep-i kaviye mebnî taşraya azîmeti lazım geldiği halde Makâm-ı Meşîhât'a istid'â takdîmiyle Meclîs-i İntihâb'a havâle olunacak ve meclisce dahî mekteb müdüründen ve hâriçten tahkîkat icrâsından sonra ma'zeret-i meşrûa-i kaviyesi tahakkuk ettiği takdîrde bir müddet-i münâsib-i kalîle ruhsat i'tâ olunabilecektir.

Otuz ikinci madde:

On dördüncü maddede beyân olunduğu veçhile Meclîs-i İntihâb'a her ay nihâyetinde verilecek devâm cedvellerine nazaran talebeden biri bir ayda üç gün mektebe gelmemek veya gelip de i'lâm ve zabt-ı tanzim etmemek veya derslerinden birinde bulunmamak gibi vazifesinde kusûr eylediği ve bu kusûru bir öZR-i kaviyye mebnî olmadığı anlaşılır ise birinci def'asında müdür tarafından kendisine ihtârât ve tenbîhât-ı mukteziye icrâ edilecek ve ikinci defa bu halin vukûunda hey'et-i muallimîn huzûrunda şedîden tevbîh ve tekdîr ile cedvelde ismi sırasına işâret olunacak ve üçüncü def'asında devamda kusûr eden hangi sınıf talebesinden olur ise olsun Meclîs-i İntihâb kararıyla o sene dâhil olacağı imtihândan mahrûm olacaktır.

Otuz üçüncü madde:

Otuz birinci maddede beyân olunduğu veçhile bi'l-me'zûniye taşraya gidenler müddet-i me'zûniyet hitâmında avdet etmedikleri halde o sene gireceği imtihândan mahrûm kalacaktır.

Otuz dördüncü madde:

Muallimler tarafından derslerin evkât-ı muayyenede tedrîsiyle talebenin derslere devâmına ve mektebin muâmelât ve ahvâl-i dâhiliyesinin hüsn-i cereyânına müdür tarafından dikkât ve nezâret-i mütemâdiye icrâsıyla talebeden kazâya ehliyyete münâfi hâli tahakkuk eden olur ise bâ takrîr Makâm-ı Meşîhât-ı İslâmiye'den bi'l-istîzân Meclîs-i İntihâb-ı Hükâm kararıyla mektepten kaydı terkîn olunacaktır.

Otuz beşinci madde:

Bilâ öZR-i kavî vezâif-i me'mûriyesini ifâda kusûr eden muallimîn ve hademeye müdür tarafından evvela ihtârât-ı lâzime icrâ kılınacak ve ikinci defasında bilâ te'hîr Makâm-ı Meşîhât'a arz ve takrîr olunacaktır.

Otuz altıncı madde:

İşbu nizamnamenin muhâfaza-i ahkâmına Meclîs-i İntihâb-ı Hükûk me'mûrdur.

Fî 9 Saferü'l-hayr sene 1301 ve fî 27 Teşrîn-i sâni sene 1299.

Millî Kütüphane, 1301 (1885), Yayın Yeri Yok, Yer Bilgisi: EHT 1947 A 495

Madde-i Muvakkate:

Mektebe duhûlün şerâiti ve imtihânın keyfiyeti üçüncü ve dördüncü ve on dokuzuncu maddelerde muharrer olup ancak zâdegân-ı ilmiye şimdiye kadar bilâ imtihân kabûl olundukları cihetle bin üç yüz dört senesi gâyetine kadar zâdegândan hüsn-ı sîretle muttasıf olup Mantık'a kadar ders görmüş olduğu tahakkuk edenler duhûl imtihânına kabûl ve ancak Sarf ve Nahiv ve Mantık ile Hat ve İmlâ'dan imtihânları icrâ olunacak ve sene-i merkûmeden sonra mevâdd-ı mezkûre ahkâmı tamamıyla onlar hakkında dahi cârî olup bir veçhile talebe-i sâireden tefrîk olunmayacaktır.

Üçüncü maddede muharrer olduğu üzere talebenin mektepçe münkasım olduğu sınıflardan birinci sınıfın on adedi müddet-i mahdûde-i mezkûre zarfında zâdegâna tahsîs olunacaktır.

İSAM. MŞH. Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri, Defter No: 1646, s.12-13-14

Talimatnamenin altında şu not bulunmaktadır:

Mektebin bu sene müntehi-i huruç olan sınıf talebesinden isbat-ı ehliyetle silk-i niyabete kaydolanların yerlerine mâ dünunda bulunan sınıftan en ziyade ibraz-ı liyakat edenler alınarak yirmi neferden ibaret olan dördüncü sınıf teşkil olunacaktır. Baki kalanlardan bi'l-ımtihan derece derece en ziyade ehliyeti nümayan olanlardan yirmisi üçüncü sınıf bunlardan baki kalanlar dahi ikinci sınıf itibar olunup birinci sınıfın teşkili zımında lazım olan talebe hariçten imtihan ile kabul olunacaktır. 9 Safer (1)301

EK-7: Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname

Mukaddime

Birinci Madde:

Makâm-ı Meşihat-ı İslamiye'ye merbût olup hükkâm-ı şer'e menşe' olan Muallimhane-i Nüvvab'ın dersleri sınıf-ı hükkâmın malumat-ı mukteziye-i şer'iyeye ve hukukiyeyi tahsil ve iktisab eylemelerine medar olmak üzere tevsi' ve namı Mekteb-i Kudat'a tahvil edilmiştir.

İkinci Madde:

Mekteb-i Kudat'a duhul talebinde bulunanlar âtîde beyan olunacak evsafı haiz olmağla beraber meşrut olan ulûm ve fûnûna bil-imtihan ehliyetleri sabit oldukda meccanen kabul olunurlar. Ve ikmal-i tahsil ile mezuniyet ruûsu istihsal edenler derecelerine göre Meclis-i İntihab'ın tensibiyle ledel-iktiza bil-umum hıdemat-ı şer'iyeye de istihdam olunabilecekleri gibi Mekteb-i Hukuk mezunlarının haiz oldukları bil-cümle imtiyazata da nail olacaklardır. (Son cümle Adliye ve Maarif tarafından kabul görmedi.)

Fasl-ı Evvel Umûr-ı İdare Beyanındadır

Üçüncü Madde:

Mektebin heyet-i idaresi bir müdir ve bir muavin ve bir katib ile iki mubassırdan ibaret olup maiyetlerinde iki odacı ve bir bevvab bulunur. Müdür ve muavin ve katib ile mubassırlar Meclis-i İntihab'ın tensibiyle Makam-ı Meşihatten tayin olunurlar. Fakat müdirin memuriyeti hakkında irade-i seniye istihsal olunur.

Dördüncü Madde:

Müdirin vezaiifi; mektebin inzibat ve intizam-ı dâhilîsine ve talebenin hüsn-ı ahval ve etvarına dikkat ve derslerine nezaret etmek ve üçüncü fasılda beyan olunacağı veçhile talebenin mektebe duhul ve kabulleri için nizamden muayyen olan muamelatı ru'yet ve mektebin muhassasatı dairesinde sarfiyatı icra eylemektir.

Beşinci Madde:

Müdür her sene-i tedrisiye hıtamında heyet-i talimiye ile bil-müzakere lüzum görülecek tadilat ve ıslahatı havi Makam-ı Meşihat'a bir layiha takdim edecektir.

Altıncı Madde:

Talebenin evkat-ı muayyenede mektebde hazır bulunmasını temin için her aya mahsus olmak üzere yevmiye devam cedvelleri tanzimve mubassırlar vasıtasıyla yoklama muamelesi icra edilerek talebenin mevcut ve nâmevcudları işaret olunub her ay hıtamında zîr-i müdir tarafından bit-tasdik Meclis-i İntihab'a i'tâ olunacaktır.

Yedinci Madde:

Muavin; müdire muavenet ve müdir bulunmadığı zamanda vekâlet eder. Umûr-ı tahririye kâtibe muhavveldir. Mubassırlar; devam cedvellerini tanzim ve mektebin intizam ve nezafetine dikkat ve müdir tarafından verilecek evâmire Tevfik-i harekete mecbur olacaktırlar.

İkinci Fesıl Heyet-i Talimiye Beyanındadır**Sekizinci Madde:**

Muallimler; Meclis-i İntihab'ın tensibiyle Makam-ı Meşihat-ı İslamiye'den tayin kılınırlar.

Dokuzuncu Madde:

Muallimlerin vezaifi; Meclis-i İntihab-ı Hükkam'ca tertib olunacak Cedvel Mucebince eyyam ve evkat-ı muayyenede icray-ı tedrisat ve esnâ-yı tedrisde muhalif-i edeb ve muğayir-i nizam hareket eden talebeye nasihat ve müstehıkk-ı tekdir ve tevbih olanlar haklarında müdiriyete müracaat ve âtîde beyan olunacağı veçhile imtihan muamelatını icra etmekten ibarettir.

Üçüncü Fasıı

Mektebe Kabul Edilecek Talebenin Şerait ve Evsaf ve Vezâifi Beyanındadır

Onuncu Madde:

Mektebe dâhil olmak isteyenler evvela yirmi yaşını ikmal eylemiş olmak sâniyen âtîde muharrer fenlerden imtihan olunarak isbat-ı ehliyet eylemek ve sâlisen hüsn-ı hal eshabından bulunmak lazımdır.

On Birinci Madde:

Her sene bil-müsabaka mektebe kırk efendi kabul olunur. Şöyle ki; mektebe girmek isteyenler müdiriyete bil-müracaa tezkire-i Osmaniyesi ile aşî şehadetnamesi ve onuncu maddede beyan olunan evsaf ve şerait-i haiz olduklarını maruf iki zat tarafından bâ şehadetname isbat eyledikleri halde tercüme-i hal varakaları alınarak muamele-i kaydiyeleri bil-icra on üçüncü maddede muharrer usûl ve kavâide tevfiikan duhul imtihanına kabul oluncaklardır.

On İkinci Madde:

Mektebin müddet-i tahsiliyesi beş senedir; ancak iş bu nizamnamenin neşrinden mukaddem mektebe dahil olanlar dört sene hitamında okumuş oldukları durusdan ve mebahisden imtihan olunarak mezuniyet ruûsuna nail olurlar.

On Üçüncü Madde:

Duhul imtihanının zaman-ı icrası müdiriyetten Makam-ı Meşihat'e verilecek müzekkere üzerine bit-tayin gazetelerle ilan olunur. Duhul imtihanı Meclis-i İntihab-ı Hükkam'dan iki aza olduğu halde heyet-i talimiye tarafından icra olunur. İmtihanlar sarf, nahiv, vaz', mantık, meâni, beyan, usûl-ı fıkıh ve kelam fenleriyle hüsn-i hat ve inşadan icra olunur. Ancak iş bu nizamnamenin neşrinden iki sene sonra icra kılınacak duhul imtihanlarında muhatasar tarih-i islam ve Osmani ve muhtasar coğrafyay-ı Osmani ve muhtasar hendese ve kesr-i âdi ve a'şârî derecesinde hesap derslerinden dahi es' ile tertib olunacaktır.

On Dördüncü Madde:

Mekteb her sene şehr-i Şevval'in on beşinde küşâd olunarak tedrisata ibtidar olunur. Tedrisat her sene Receb ğurresinde ta'til olunur. Gerek sınıf ve gerek duhul imtihanları Şaban on beşine kadar ikmal olunacaktır.

On Beşinci Madde:

Bir mazeret mebni olsa dahi müddet-i tedrisiyenin sülüsü mikdarı devam etmeyen talebe gerek sınıf ve gerek mezuniyet imtihanlarına kabul olunmayıp bulunduğu sınıfta ibkâ olunur.

On Altıncı Madde:

Mekteb dâhilinde adaba ve mekteb nizamına muğayir ahvale cüret eden talebe hakkında müdir tarafından birinci defa ihtarat ve nesayih-ı mukteziye icra ve ikinci defa suret-i hafiyede tevbih ve üçüncü defa heyet-i talimiye ve talebe huzurunda alenen tekdir olunup yine mütenebbih olmayanların heyet-i talimiye ile bil-müzakere verilecek karar üzerine müdir tarafından bâ takrir Makam-ı Meşihat'e arz-ı keyfiyetle istizan ve Meclis-i İntihab kararıyla kayıtları terkin olunur. Mekteb haricinde sıfat-ı kadâya ve şer-i şerife muğayir bir hale cüreti tahakkuk eden talebe derece-i cürmüne göre Meclis-i İntihab kararıyla tekdir veyahut kaydı terkin olunur.

On Yedinci Madde:

Bila özür devam etmeyen muallimlerin maaşlarından kıstü'l-yevm icra olunacağı gibi adem-i devamın temâdisi halinde müdir tarafından Makam-ı Meşihat'e takdim edilecek takrir üzerine Meclis-i İntihab'ca azliyle yerine diğeri tayin olunacaktır. Muavin ve katib ve mubassırlar ile hademedden vazifelerini hüsn-ı ifa etmeyenlere evvela müdir tarafından ihtarat-ı lazime icra olunur. Isğâ etmedikleri takdirde birer aylık maaşları kat' olup bununla da mütenebbih olmazlar ise azl ve tebdilleri için bila tehir Makam-ı Meşihat'e arz-ı keyfiyet edilerek Meclis-i İntihab'ca icabı icra olunur.

Dördüncü Fasl

Derslerin Envâi ve Sınıf ve Mezuniyet İmtihanlarının Suret-i İcrası Beyanındadır.

On Sekizinci Madde:

Mekteb-i Kudat'ta;

- 1- Dürer
- 2- Mecelle
- 3- Sakk-ı Şer'î
- 4- Feraiz ve Defter-i Kassâm
- 5- Kânûn-ı Arâzi
- 6- Teşkil-i Mehâkim ve Usûl-ı Muhâkeme-i Hukukiye
- 7- İcra kanunu
- 8- Kanun-ı Ceza
- 9- Usûl-ı Muhakemât-ı Ceza
- 10- Tanzim-i İ'âmât- Hukukiye ve Cezaiye
- 11- Ticaret-i Berriye Kanunu
- 12- Ticaret-i Bahriye Kanunu
- 13- Kitabet-i Resmiye
- 14- Hukûk-ı Düvel, dersleri talim ve tedris edilecektir.

On Dokuzuncu Madde:

Gerek sınıf ve gerek mezuniyet imtihanlarında Dürer dersi hadd-i a'zamı yirmi ve hadd-i esğarı on numara itibar olunup mâ adâ derslerden her biri hadd-i a'zamı on ve hadd-i esğarı üç numara itibar olunmuştur.

Üss-ı mizan dahi Dürer'den on iki ve diğer derslerden altışar numaradır. Binaen aleyh Dürer'den on diğerlerinden üç numaradan dîn numara alan veya heyet-i umumiyesinden üss-ı mizanı dolduramayan efendiler terfi-i sınıf ve mezuniyet ruûsuna nail olamazlar.

Yirminci Madde:

Üss-1 mizanı doldurup da nihayet iki derste hadd-i esğardan dûn numara alan efendiler sene-i âtiye-i tedrisiyenin ilk ayında ikmal imtihanına kabul olunurlar. İkmal imtihanı ilk defaya mahsusdur.

Yirmi Birinci Madde:

Dürer'den on sekiz ve diğer derslerden birbiri üzerine vasatî olarak dokuz numara: Aliyyü'l-A'lâ

Dürer'den on altı ve diğer derslerden nihayet sekiz numara: A'lâ

Dürer'den on iki mâ adâsından altışar numara: Karîb-i A'lâ itibar olunur.

Yirmi İkinci Madde:

Terfi-i sınıf ve mezuniyet imtihanları her dersin muallimi ve erbab-ı ihtisasından iki mümeyyiz tarafından icra olunur. Şu kadar ki mezuniyet imtihanı aleni olacak ve Meclis-i İntihab-ı Hükkam'dan iki zatın nezareti altında icra olunacaktır. İmtihanalarda her ders için talebeye hariçte ders çalışmak üzere üçer gün mühlet verilir.

Yirmi Üçüncü Madde:

Sınıf imtihanlarında irad olunacak es'ile tedrisat dairesine münhasır olacağı gibi mezuniyet imtihanında dahi talebe ancak son senede okudukları durus ve mebahisden imtihan olunurlar. Ve her halde Dürer imtihanında evvel emirde talebeye ders gösterilerek iki saat müsaade olunduktan sonra imtihana mübaşeret olunur.

Yirmi Dördüncü Madde:

Dürer'den mâ adâ şifahi imtihanlar fevri olarak icra olunacaktır. Yani evvelce dersi gösterilerek bir müddet-i münasibe mütalaaya müsaade olunmayıp doğrudan doğruya sual ve cevaba mübaderet olunacaktır. Tahriri imtihanlarda dahi kitap veya deftere bakmak yahut kopya bulundurmak ve yekdiğerlerinden istinsah etmek gibi ahval-i ğayr-ı layıka memnudur. Bu gibi hâlâta cüret edenler derhl imtihn salonundan ihraç ile mezkûr dersten ikmale kalmış addolunur.

Yirmi Beşinci Madde:

Mezuniyet imtihanında muvaffak olan efendilerin yirmi ikinci madde mucebince nail oldukları dereceleri mübeyyin tanzim olunacak mezuniyet ruûsları müdir ve heyet-i talimiye tarafından bit-tahtim Meclis-i İntihab-ı Hükkam'ca bil-kayd tasdik ve taraf-ı fetva-penahiden bâlâsına “kabul olunmuştur” işareti vaz' ile tahtim ve Şer-i Şerif ve Kanun-ı Esasi ahkâm-ı münifesine muhalif ahval ve harekâta bulunmayacaklarına dair tahlifleri icra olunduktan sonra yedlerine i'tâ olunacaktır.

Yirmi Altıncı Madde:

Birbiri üzerine iki sene terfi-i sınıf edemeyenler ile mezuniyet imtihanında üç sene muvaffak olamayanların kayıtları terkin olunur.

Yirmi Yedinci Madde:

İş bu nizamnamenin tamâmı-i icrasına Makam-ı Meşihat-ı İslamiye memurdur.

Encümen-i Islâhât-ı İlmiye

DEVLET ARŞİVLERİ, BOA. ŞD.: Şuray-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 - 13

14.10.1327

EK-8: Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi

Birinci Fasl

Umûr-ı İdare

Madde 1:

Makam-ı Meşihat-ı İslamiye'ye merbut ve hükkam-ı şer'a menşe' ve talebe-i müslimeye mahsus olan Medresetü'l-Kudat bâ irade-i seniye-i hazreti padişahi mensub bir müdir ile idare olunur.

Madde 2:

Müdirin vezaiifi medresenin inzibat ve intizam-ı dâhilisinde ve talebenin hüsn-ı hal ve etvârına dikkat ve derslerine nezaret etmek ve üçüncü fasılda beyan olunacağı veçhile medreseye alınacak talebenin ol babda tanzim kılınacak talimat dairesinde muamelatını ifa ve ikmal etmektir.

Madde 3:

Talebenin evkat-ı muayyenede medresede mevcut olmasını temin için her aya mahsus olmak üzere yevmiye devam cedvelleri tanzim ve mubassırların vasıtasıyla yoklama edilerek talebenin mevcut ve nâmevcudları işaret olunduktan sonra on birinci maddeye tevfiik muamele edilir.

İkinci Fasl

Heyet-i Talimiye

Madde 4:

Muallimler me'murin-i ilmiye intihab encümeninin tensibiyle Makam-ı Meşihat-ı İslamiye'ce tayin olunacaktır.

Madde 5:

Muallimler müdiriyet tarafından tertib olunacak ders cedvellerinde gösterilen evkatta medresede hazır olup icray-ı tedrisat ve esnây-ı tedrisde hılaf-ı nizam ve adab harekette bulunan talebeye nasihat ve müstehıkk-ı tekdir ve tevbih olanlar hakkında müdiriyete

müracaat ve onuncu ve on dördüncü maddelerde muharrer olduğu üzere duhul ve sınıf imtihanlarını icra ile mükellefdir.

Madde 6:

Bila özür devam etmeyen muallimlerin maaşlarından müdiriyetçe kıstü'l-yevm icra olunacağı gibi bir ayda iki kere kıstü'l-yevme düçar olanlar müsta'fi addedilerek yerlerine encümen-i intihabça diğer muallimler tayin olunur.

Üçüncü Fası

Medreseye Kabul Edilecek Talebin Şerait ve Evsaf ve Vezaifi

Madde 7:

Medreseye dâhil olmak isteyenlerin sinni yirmiden dîn ve otuz beşden efvân bulunmamak ve onuncu maddede muharrer fenlerden isbat-ı ehliyet etmek ve hüsn-ı hal eshabından olup cinayet ve muhill-i namus cünha ile mahkûmun aleyh olmamak şarttır.

Madde 8:

Medreseye girmek isteyenler müdiriyete bil-müracaa nüfus tezkirelerini veya hüviyet varakalarını ve aşî şhadetnamelerini ibraz ve madde-i ânifede muharrer olan evsaf ve şeraiti haiz olduklarını isbat eyledikleri halde muamele-i kaydiyeleri ifa edilir ve bunlardan onuncu maddede muharrer duhul imtihanında tamam numaranın nisfindan ziyadesini ihraz edenler medreseye kabul olunurlar. Yedinci maddede muharrer şurutu haiz olmadıkları bilahare tebeyyün edenlerin kayıtları terkin edilir.

Madde-i Muvakkate:

Hükkam-ı şer' kanun-ı cedidinin on yedinci maddesini takip eden fikra-i muvakkate mucebince sunûf-ı hamse müstahdemininden olup henüz imtihandan ma'füvdürler. Bunlar medresede okunan derslerin umumundan bir defaya mahsus olmak üzere mezuniyet imtihanı esnasında talebe ile beraber imtihana dahi girebilirler. İsbat-ı ehliyet eyledikleri takdirde derece-i imtihanlarına göre medrese-i mezkure mezunları hükmünde tutulurlar.

Madde 9:

Medrese her sene Şevval-i Şerif'in on beşinde küşad edilerek derslere mübaşeret ve Cemaziyelahire ğurresinde dersler tatil edilerek duhul ve sınıf ve mezuniyet imtihanlarına bed' olunacak ve nihayet Şaban'ın on beşinde cümlesi ikmal edilecektir.

Madde 10:

Duhûl imtihanının zaman-ı icrası ğazetelerle ilan edilecek ve ders vekilinin riyasetinde heyet-i talimiyeden intihab olunacak zevat tarafından ol babda tanzim kılınacak talimat dairesinde sarf ve nahiv ve vaz' ve mantık ve belağat ve usûl-ı fıkıh ve akaid ve kelam fenleriyle hüsn-ı hat ve kitabet ve tarih-i islam ve Osmani ve coğrafyay-ı Osmani ve hesap derslerinden tahriri olarak icra kılınacaktır.

Madde 11:

Müddet-i tedrisiyede talebeden biri bir ay zarfında mazeret-i meşruaya müstenid olmaksızın dersde üç defa bulunmaz ise birinci ayda müdir tarafından tenbih, ikinci ayda tevbih, üçüncü ayda o sene imtihana kabul edilmeyip bulunduğu sınıfta ibka olunacaktır. Medrese dâhilinde adaba ve nizamname mündericatına muğayir ve hariçte muhill-i vakar ve haysiyet hâlâta cüret eden talebeye keza birinci defasında müdir tarafından ihtarat ve nesaih-i mukteziye icra ve tekerrürü halinde tevbih ve üçüncü defa tekerrür ederse müdir tarafından i'tâ olunacak takrir üzerine bâ işaret-i meşihat-penahi kaydı terkin olunacaktır.

Dördüncü Fasl**Derslerin Envâi ve İmtihanların Suret-i İcrası****Madde 12:**

Medresetü'l-Kudat'ın müddet-i tedrisiyesi dört seneden ibaret olup okunacak durûs-ı şer'îye ve kanuniye talimat-ı mahsusasına tabi olacaktır.

Madde 13:

Sene-i tedrisiye nihayetinde her sınıfın talebesi buldukları sınıflarda okudukları durûsdan imtihan edilecektir.

Madde 14:

İmtihanlar aleni olarak her dersin muallimi ve müdir tarafından intihab olunacak erbâb-ı ihtisâsdan iki mümeyyiz tarafından talimat-ı mahsusasında muharrer olduğu veçhile şifâhen ve tahrîren icra olunur.

Madde 15:

İmtihanlarda her ders için beşer sual tertib ve fevren talebeye irad edilecektir. Her dersin tamam numarası ondur.

Madde 16:

İmtihan vermekle mükellef olduğu derslerden aldığı numaraların vasatîsi altı numaraya baliğ olmayan veya vasatîsi altı numaraya baliğ olup da birden ziyade dersden dörtten aşağı numara alan talib terfî-i sınıf edemez.

Madde 17:

İmtihanlarda kitaba ve deftere bakmak veya üzerinde derse müteallık evrak bulundurmak veya yek-diğeriinden istinsah etmek veya birbiriyle müzakere ve mükamele eylemek memnu'dur. Bu gibi harekette bulunanlar derhal imtihan mahallinden ihraç edilecekleri gibi eyyam-ı muayyenesinde bilâ özür ve zaruret imtihana girmeyenler dahi sınıflarında ibka olunacaklardır.

Madde 18:

Mecmû-ı durûs itibariyle birbiri üzerine altışar numara ihraz edip de yalnız bir dersden dörtten aşağı numara alanlar ile mazeret-i meşrua-i şahsiyesine ve yed-i ihtiyarında olmayan esbab-ı mücbire-i zaruriyeye mebni imtihana giremeyenler ikmal imtihanına girebilirler.

Madde 19:

İkmal imtihanı sene-i atîye-i tedrisiyenin ilk ayına ve bir defaya münhasır olmak ve mazeret-i şahsiye ve esbab-ı mücbire kabul edilmemek üzere müdir tarafından tayin ve ilan olunacak eyyamda icra olunur. İş bu eyyam-ı muayyenede ikmal imtihanına girmeyenler sınıflarında ibka olunurlar.

Madde 20:

Son sınıf talebesi son senede okudukları derslerden imtihan olunduktan sonra iş bu derslerde kazandıkları numaralar ile dördüncü senede okunmayub birinci ve ikinci ve üçüncü senelerde okunmuş olan derslerin son imtihanında kazanmış oldukları numaralar ile birleştirilerek dürer ve mecelle ve feraiz ve sakk-ı şer'î derslerinden dokuzar ve diğer derslerden üst üste dokuzar numara ihraza edenlere aliyyü'l-a'lâ ve dürer ve mecelle ve feraiz ve sakk-ı şer'î derslerinden sekizer ve diğer derslerden üst üste sekizer numara ihraz edenlere a'lâ ve dürer ve mecelle ve feraiz ve sakk-ı şer'î derslerinden altışar ve diğer derslerden üst üste altışar numara ihraz edenlere karîb-i a'lâ derecede mezuniyet ruûsu i'tâ olunur. Mezuniyet imtihanına giren talebeden dürer ve mecelle ve feraiz ve sakk-ı şer'î derslerinin yalnız birinden dörtten aşağı veyahut diğer derslerin yalnız birinden dörtten aşağı numara alanlar ikmal imtihanına girebilirler. *(Bu madde daha sonra tadil edilmiştir.)*

Madde 21:

Medresetü'l-Kudat'a üst üste iki sene devam etmeyen veyahut bir sınıfta birbiri üstüne iki sene kalan veya birinci defa mezuniyet imtihanında ve ikmalinde muvaffak olamamalarından dolayı sene-i atiyeye mezuniyet imtihan ve ikmaline girüb de yine muvaffak olamayan talebenin kayıtları terkin olunur.

Madde 22:

Mezuniyet ruûsuna müstehak olanların derecelerini mübeyyin tanzim olunacak ruûslar müdir ve heyet-i talimiye tarafından tahtim ve encümen-i intihab-ı memurin-i ilmiyece kayd-ı tasdik ve taraf-ı Şeyhü'l-islami'den bil-kabul tahlifleri icra kılındıktan sonra sahiblerine i'ta olunur.

Madde 23:

İş bu nizamname neşri tarihinden muteber olup icray-ı ahkâmı makam-ı Meşihat-i Ulyâ'ya müfevvezdir. 5 Safer 1332 21 kanunuevvel 1329

BOA. A.) DVN.MKL.: Sadaret, Mukavelenameler, Yer Bilgisi: 56 – 56,
Nizamnamenin tarihi: 5 Safer 1332, Yayınlanma Tarihi: 10 Safer 1332

EK-9: Sınıf-1 Mahsus Nizamnamesi

(5 SAFER SENE 1332 TARİHLİ MEDRESETÜ'L-KUDAT NİZAMNAMESİNE ZEYLDİR.)

Birinci Madde:

Mehakim-i Şer'iyenin hususat-ı tahririye ve idaresinde istihdam olunacak memurine menşe' olmak ve müddet-i tedrisiyesi şimdilik bir seneden ibaret olup lüzum görüldüğünde iki seneye iblağ edilmek üzere Dersaadet'te Medresetü'l-Kudat'ta nehari bir Sınıf-1 Mahsus küşad olunmuştur.

İkinci Madde:

Her sene iş bu Sınıf-1 Mahsus nevahi ve kaza niyabetlerinde hizmetleri mesbûk zevat buldukları dairelerin muamelatı haleldar olmamak üzere Makam-ı Meşihat müsteşarlığı ile her talibin mensub olduğu daire müdüriyetince müştereken tensib ve tefrik olunacak devair-i ilmiye müstahdem-i hazırası ve mekatib-i idadiye veya mekatib-i idadiye derecesinde bulunan mekteblerin sinleri yirmiden dún ve otuzdan efzûn olmayan mezunları bilâ imtihan alınır. Ve diğer taliblerin sinleri yirmi ile yirmi beş arasında olmak şartıyla madde-i atiyede muayyen derslerden müsabaka imtihanında ihraz-ı muvaffakiyet edenler kabul olunur.

Üçüncü Madde:

Duhul imtihanı Makam-ı Meşihat'çe imtihana tabi olmayan taliblerin mikdarı nazara alınarak tayin olunacak adede göre müsabaka suretiyle arabi, sarf, nahiv, mantık, tarih, coğrafya, hesap, kitabet ve hüsn-ı hat'tan icra olunur.

Dördüncü Madde:

Sınıf-1 Mahsus'da tedrisat iş bu nizamnameye müzeyyel cedvele tabidir.

Beşinci Madde:

Sınıf-1 Mahsus'un umur-ı idaresi Medresetü'l-Kudat Müdüriyeti'ne muhavvel ve umur-ı talimiyesi canib-i meşihatten tayin olunacak muallimine mufavvazdır.

Altıncı Madde:

Sınıf-1 Mahsus talebesi dersler için muayyen zamandan mâ adâ saat-i tahsiliyelerinde Bab-1 Fetva Sicil Müdüriyeti'nce irâe olunacak Mehakim-i Şer'îye ve devair-i ilmiyede bil-fiil ifay-1 vazife ile tatbikatta haiz-i meleke ve rüsûh olmağa çalışacaklar ve her gün müdavim buldukları mehakim ve devairin devam cedvellerini imza ederek tatbikat imtihanı için takdir olunacak numaraya esas olmak üzere derece-i mümâreseleri hakkında rüesay-1 devairin tasdiklerini muhtevi sene nihayetinde vesaik-i mahsusa ibraz eyleyeceklerdir.

Yedinci Madde:

Tedrisat ve devam ve imtihanlar hakkındaki ahkâm-1 müteferria talimatname ile muayyendir.

Sekizinci Madde:

Sınıf-1 Mahsus mezunları imtihanlarda ihraz eyledikleri derecat aralarında esas-ı tercih olmak üzere Mehakim-i Şer'îye kitabetleri ile Emval-i Eytam Müdür ve memuriyetlerine ve sair taliblere tercihan bilâ imtihan daire-i ilmiye aklamına kabul olunur. Mehakim-i Şer'îye aklamında inhilal edecek memuriyetlere Sınıf-1 Mahsus mezunlarından talib var iken hariçten kimse tayin olunamaz.

Dokuzuncu Madde:

İş bu nizamname tarih-i neşrinden itibaren mer'îdir.

Onuncu Madde:

İş bu nizamnamenin icray-1 ahkâmına Makam-1 Meşihat memurdur.

12 Şevval 1332

İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Amire 1334, s. 679-681

EK-10: Medresetü'l-Kudat Talimat-ı Dâhiliyesi

Birinci Fasl

Duhul İmtihanı Hakkındadır

Birinci Madde:

Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi'nin onuncu maddesinin mucebince duhul imtihanının zaman-ı icrası ve kayıt muamelesine mübaşeret eyyam ve saati gazetelerle ilan edilecektir.

İkinci Madde:

Medreseye dâhil olmak isteyenler madde-i sabıka mucebince tayin edilen eyyam ve saatte müdiriye bizzat müracaatla mezkûr nizamnamenin yedinci maddesinde beyan edildiği veçhile nüfus tezkirelerini veyahut varakalarını ve cinayet ve muhill-i namus cünha ile mahkûm olmadıklarına ve hüsn-ı hal eshabından bulduklarına dair mensub oldukları medrese müderrisleri veya mahalleleri imam ve muhtarları taraflarından veya maruf iki zat canibinden mahtum hüsn-ı hal ilm-ü haberleriyle aşî şehadetnamelerini ibraz ile defter-i mahsusuna isimlerini kayıt ettireceklerdir. Eyyam-ı muayyene mürurundan sonra müracaat edenlerin kayıtları icra edilmeyecektir.

Üçüncü Madde:

İmtihanları icra olunacak talebe tayin olunan günleri havi tanzim ve ilan mahalline ta'lîk edilecek kayıt numarasına nazaran tayin olunan gün ve saatte hazır bulunmaya mecburdur. Eyyam-ı muayyenede imtihana gelmeyenler ve girdiği postada imtihanı ikmal etmeksizin çıkanlar o seneye mahsus olmak üzere imtihana kabul edilmeyeceklerdir.

Dördüncü Madde:

İmtihanlar tahriri olarak icra edileceğinden ve tebyiz ve tesvîd için damgalı kağıd canib-i idareden i'tâ olunacağından talebenin nezdinde hokka ve kalemden başka bir şey bulunmayacaktır.

Beşinci Madde:

Esnay-ı imtihanda kitab ve risale bulundurmamaları veya yekdiğerine mükâleme ve evrak teâtî etmemeleri ve aksi takdirde imtihan mahallinden çıkarılıp o sene imtihanından mahrum edilecekleri ve nezdlerinde kitab veya risale var ise idareye teslim etmeleri lüzumu talebeye tafhîm edilecek ve tefhim-i vâkıa rağmen hııaf harekette bulunanlar o sene imtihana kabul edilmemek üzere imtihan mahallinden ihraç edileceklerdir.

Altıncı Madde:

Takayyudat ve tarassudat-ı lâzıme icrasiyle beraber ders kaçırdıkları heyet-i imtihaniyece esnây-ı tetkikte tahakkuk edenlerin muvafık cevap vermiş olsalar bile imtihanları keen lem yekün addedilecektir.

Yedinci Madde:

Es'ile talebeye yazdırıldıktan nihayet sekiz saat zarfında varaka-i imtihaniyenin heyet-i idareye teslim olunması lazımdır. Müddet-i mezkûre mürurundan sonra evrak kabul edilmeyecektir.

Sekizinci Madde:

Esnay-ı imtihanda haricden ekmek ve saire alınmak memnu'dur.

Dokuzuncu Madde:

Ders tebyiz olunduktan sonra imza kâğıdın arkası yazısız olan mahalline vaz' olunacaktır.

Onuncu Madde:

Müsvedde kâğıdının da asıl kâğıdıyla beraber i'tâsı mecburidir. İmtina' edenlerin varaka-i imtihaniyesi kabul edilmeyecektir.

On Birinci Madde:

Nizamnamenin sekizinci maddesi mucebince nısf-ı numara üss-i mizan itibar edilmiştir. Binaen aleyh ulûm-ı arabiyeden mecmuunun nısfından ve ibare harekesinden beş ve beşden dún numara alanlar o sene imtihandan mahrum edilecektir.

İkinci Fasl

Tedrisat Hakkındadır

On İkinci Madde:

Medresetü'l-Kudat'ta okunacak derslerin aded ve saat-i tedrisi merbut cedvelde olduğu veçhiledir. İcab-ı hale göre makam-ı meşihatce mezkûr dersler tayy ve tebdil ve ilave ve saati tezyîd ve tenkîs olunabilecektir.

On Üçüncü Madde:

Dürer, Kitabü'n-Nikah'tan bil-itibar tedris ve her sene rub'u mikdarı ikmal olunacak ve ikmaline imkan görülemediği takdirde mesâil-i nadireye müteallık mebahis tayyedilecektir. Muallim, tedris eylediği mesaili murâfaa şeklinde tasvir ve usûl-ı fasl ve hasmı tarif ve Mecelle'ye muvafık olup olmayan mesaili ve hılafiyatı ve müftâ bih akvâli beyan edecektir.

On Dördüncü Madde:

Mecelle birinci maddeden bed' ile tedris edilecek ve Dürer'de olduğu gibi muallim, mevadd ve mesaili murâfaa şeklinde tasvir ve usûl-ı fasl ve hasmı tarif ve ihtilaf-ı mezâhibi ve sebep-i tercihi beyan edecektir.

On Beşinci Madde:

Dürer ve Mecelle muallimleri talebenin medreseden ruûs ahzına kadar sınıfları takib ve Düreri ve Mecelle'yi ikmal edeceklerdir.

On Altıncı Madde:

Feraiz muallimi bil-cümle mezahibi beyan ve ameliyatı suret-i mesail ile izah ve vesâyâya aid meseleleri talim ve müftâ bih akvâli beyan edecek ve ahval-i erbaine mübaşeretten bil-itibar her hafta talebeye yazdıracağı meselelerin hatasını bit-tashih eshabına iade edecektir.

On Yedinci Madde:

Sakk-1 Şer'î muallimi, usûl ve kavâid ve ıstılâhât-1 sakki tarif ve tedris eylediği sınıfın Dürer dersini bit-takib talim edecek ve on beş günde bir defa bir meseleyi muhakeme şeklinde yani talebeden müddeî ve müddeâ aleyh ve katib ve kadı tayin ederek temsil ettirib usûl-1 mer'iyesi dairesinde zabt-1 dava suretinde kaleme alacaktır. Ve her sınıf lâ ekal ayda bir defa bir mesele-i şer'îye tasvir ve usulü dairesinde sened-i şer'iyesini talebeye tahrir ettirecek ve talebenin tanzim ettikleri müsveddâtı bit-tashih on gün zarfında iade edecektir.

On Sekizinci Madde:

Defter-i Kassam'ın usulü tedris-i Sakk-1 Şer'î gibi olacaktır.

On Dokuzuncu Madde:

Hukuk-1 Düvel muallimi imtiyazat-1 ecnebiyenin suret-i zuhurunu ve bunlardan neş'et eden zararların derecesini talebeye tefhim edecek ve hukuk-1 hususiye-i düvel mesailini mezc etmek suretiyle tedris eyleyecektir.

Yirminci Madde:

Tanzim-i İ'lâmât-1 Hukukiye ve Cezaiye muallimleri usûl ve kavâid-i sakk-i nizamiyeyi beyan ve mesail-i kanuniyeyi muhakeme şeklinde temsil ve derecat-1 mehakim itibariyle bidayeten ve istinafen ve temyizen tanzim olunacak ilamat ve vesaik-i kanuniyenin suret-i tanzimini talim eyleyeceklerdir. Ve lâ ekal ayda bir kere talebeye bir mesele-i kanuniye tasvir ederek tanzim edecekleri müsveddâtı ba'det-tashih on beş gün zarfında iade edeceklerdir.

Yirmi Birinci Madde:

Kitabet-i Resmîye muallimi, elkab ve teşrifat-1 resmîyeyi ve mebadî-i kitabeti tarif ve bit-tedric muamelat-1 resmîye meratibine aid usûl-1 tahriri talim edecek ve lâ ekal ayda bir defa talebeye gösterilecek mevzu üzerine yazdırılan müsveddeleri mümkün olduğu kadar vâzihan hataları beyan edilmek suretiyle bit-tashih bir hafta zarfında eshabına iade edecektir.

Yirmi İkinci Madde:

Hatt-ı Ta'lik muallimi, evvelen celi ve ikinci derecede hurde olarak talim edecek ve talebenin yazmış oldukları meşkleri usûl-ı hat dairesinde tashih ve tefhim ve yazacakları onar satırlık karalamaları iptal edecektir.

Yirmi Üçüncü Madde:

Esnay-ı tedrisde talebeden biri fennin iktizasınca teklif edilen vazifeyi kabulden imtina edecek olursa, muallim nizamnamenin beşinci maddesi mucebince evvelen nasihat ve müstehikk-i tekdir olanlar haklarında müdiriyeete müracaat edecek ve müdiriyeet canibinden de medrese nizamnamesinin on birinci maddesi ahkamı tatbik edilecektir.

Yirmi Dördüncü Madde:

Medresetü'l-Kudat'ta ders müddeti bir saattir. Günde üç veya dört saat tedris olunur. Vakt-i muayyeninden çeyrek saatten fazla teahhurla dershaneye giren muallimîn ve talebe o dersde bulunmamış nazarıyla muamele olunur.

Hâtime**Sınıf İmtihanları Hakkındadır****Yirmi Beşinci Madde:**

Sınıf imtihanlarında beşer gün fasıla verilecektir.

Yirmi Altıncı Madde:

Dürer, Mecelle, Usûl-ı Muhâkemat-ı Cezaiye ve Sulh, Usûl-ı Muhakemat-ı Hukukiye, Kanûn-ı Arazi, Hukûk-ı Düvel, Medhal-i İlm-i Hukuk, Kanûn-ı İcra, Kanûn-ı Ceza, İktisad, Ticaret-i Berriye ve Bahriye, Ahkamü'l-Evkaf, Tatbikat-ı Şer'iyeye ve Hukûkiye ilah. Hukûk-ı İdare imtihanları şifahi diğerlerinin tahriri olarak imtihanları birinci fasıl ahkâmına tabi olacaktır.

Yirmi Yedinci Madde:

Esnây-ı imtihanda veya numaralarının tefhiminde veya ikmale kalmış olanların hîyn-i tebliğinde gerek heyet-i idare ve gerek heyet-i muallimin ve mümeyyizlere karşı

hariç-i nizam ve hılâf-ı edeb hale cüret edenler hareketinin derecesine göre tevbih veya sınıfta ibkâ veya Makam-ı Meşihat'ten bil-istizan kaydı terkin edilecektir.

Kaynak: **Daru'l-Hılafeti'l-Aliye ve Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi**

Şehzadebaşı Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1338, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

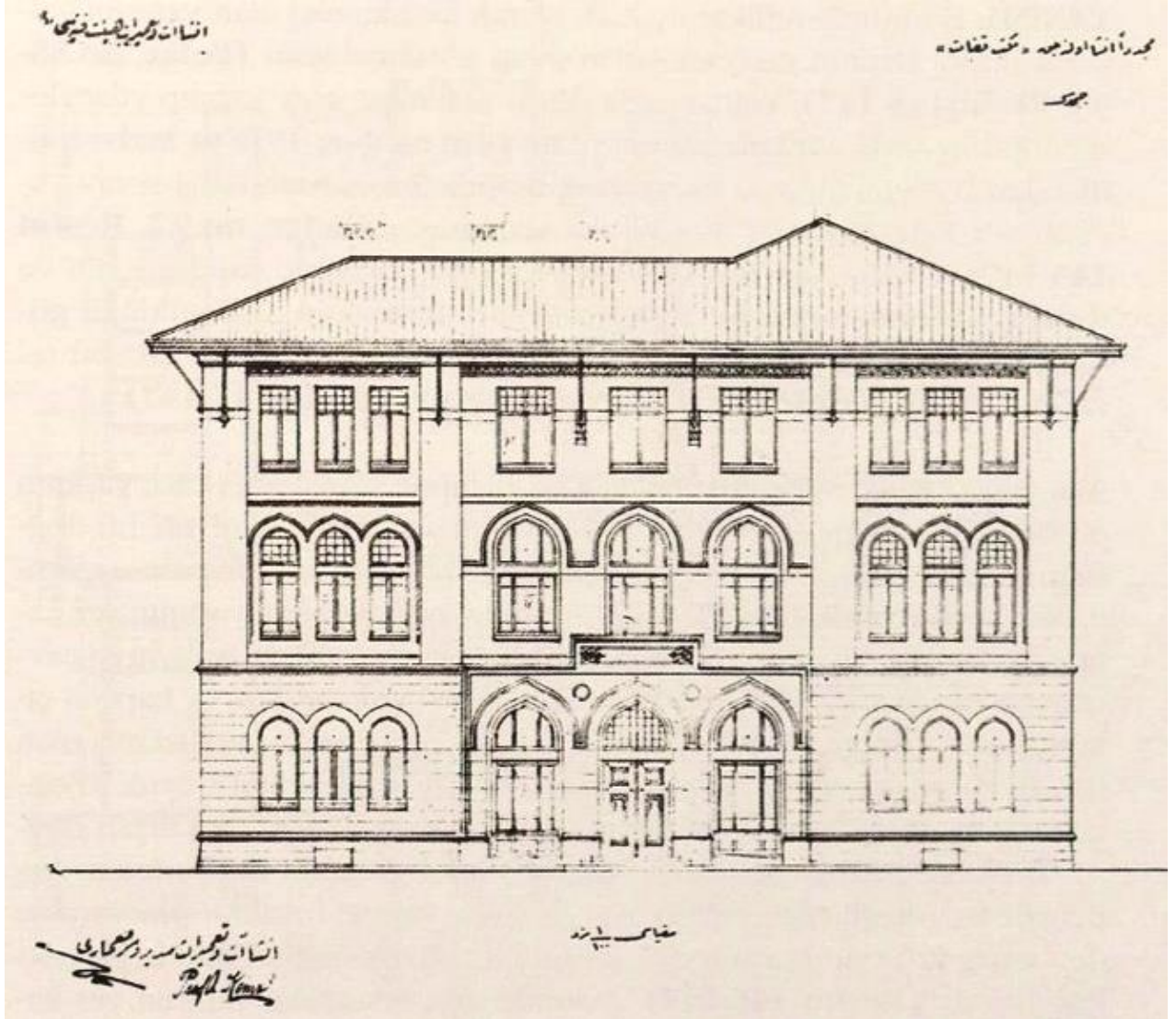

EK-11: Muallimhane-i Nüvvab Kütüphanesine Kuruluş Yılı Vakfedilen Kitaplar

Sıra No	İsmi	Cild Sayısı	Kıymeti (Kuruş)
1	Atik İstanbul Basması Kamus	32	320
2	Tahtavi	4	710
3	Dürr-ı Muhtar	5	625
4	Dürer Haşiyesi Abdülhalim	1	110
5	Fetavay-ı Feyziye	1	75
6	Mülteka Şerhi Damad	2	145
7	Dürer-i Gurer	1	100
8	Feraiz Ceridesi	1	70
9	Molla Cami (Basma)	1	25
10	Hidaye (Yazma)	1	240
11	Hidaye Şerhi Ekmelüddin	2	380
12	Camiü'l-İcareteyn (Basma)	1	231
13	Dürrü'n-Naci (Basma)	1	61
14	Sarf Cümlesi (Basma)	1	6
15	Nahiv Cümlesi (Basma)	1	5
16	Cedid Arazi Kanunnamesi	1	61
17	Fetavay-ı Ali Efendi	1	
18	Behcetü'l-Fetava	1	
19	Neticetü'l-Fetava	1	
20	Ahter-i Kebir (Yazma)	1	
21	Dürrü's-Sükûk	2	

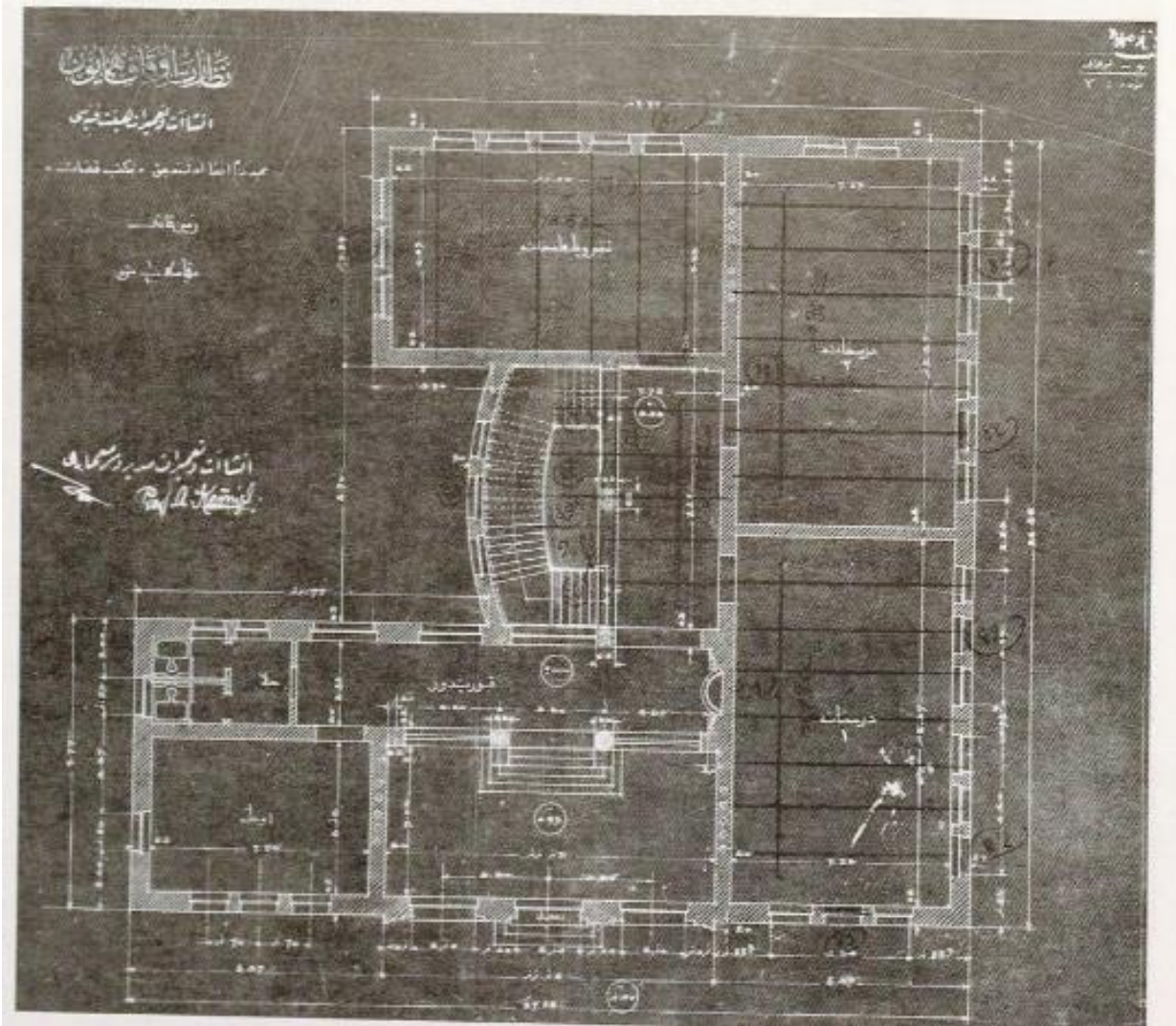
Kaynak: İSAM. MŞH. Nüvvab Defterleri, Defter no:144, s. 3, 25 Şaban 1271(13 Mayıs 1855)

EK-12: Medresetü'l-Kudat Binası Ön Yüz Çizimi

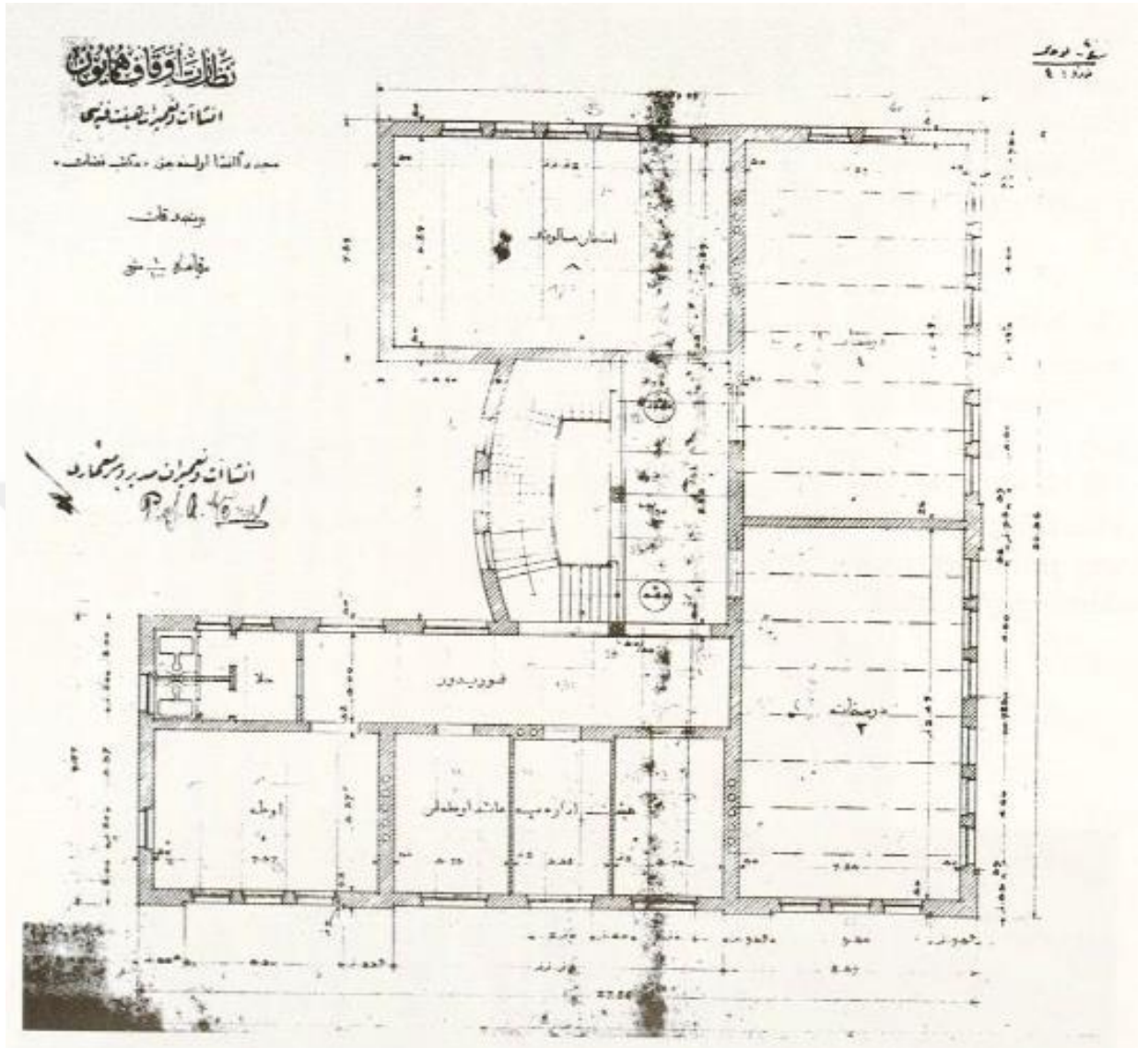
Kaynak: Yıldırım Yavuz, İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin 1870 – 1927, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2009, s. 241

EK-14: Medresetü'l-Kudat Binası Zemin Kat Planı

Kaynak: Yıldırım Yavuz, İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin 1870 – 1927, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2009, s. 240

EK-15: Medresetü'l-Kudat Binası 1. Kat Planı

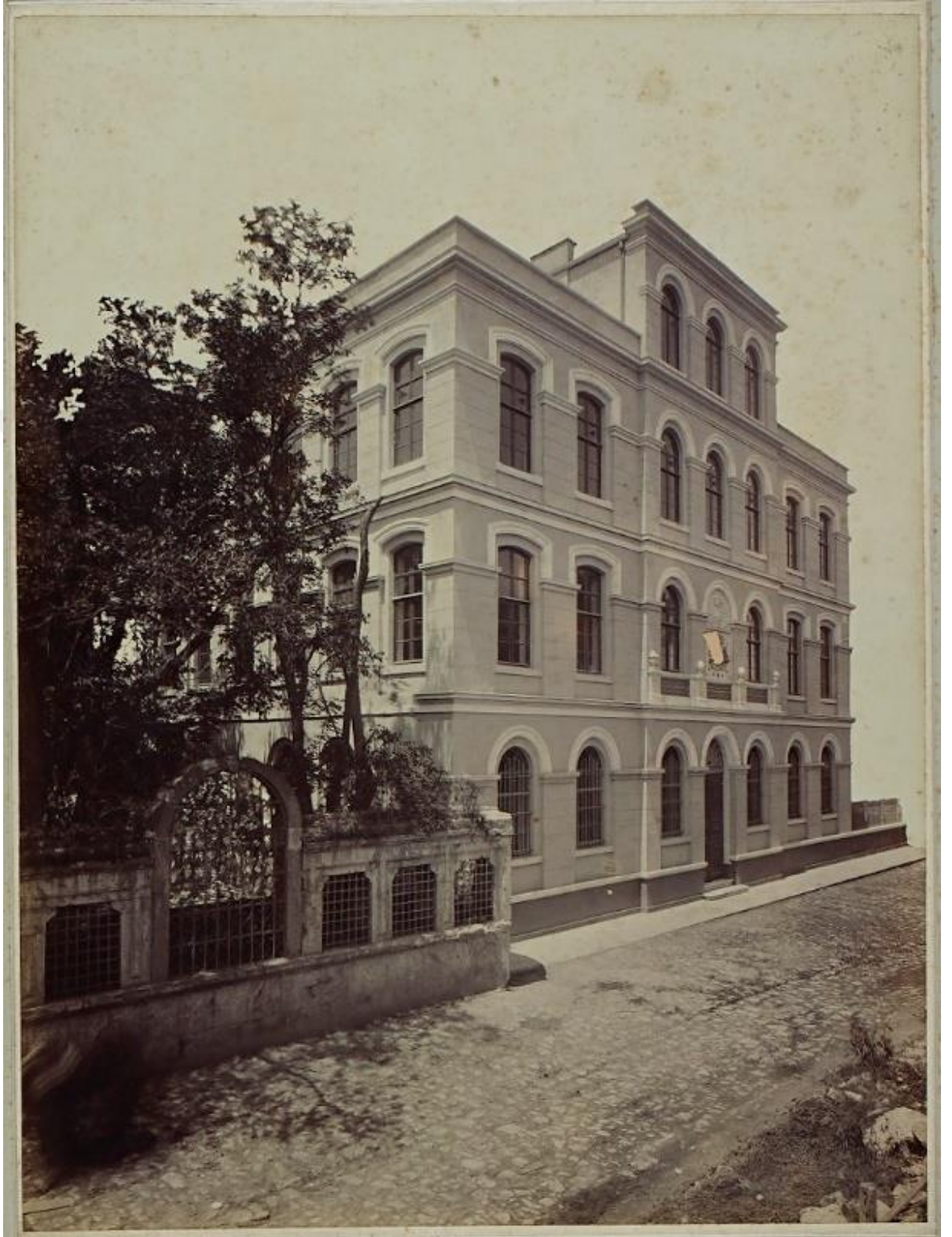
Kaynak: Yıldırım Yavuz, İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin 1870 – 1927, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2009, s. 240

EK-16: Medresetü'l-Kudat Giriş Bölümü

Kaynak: Marmara Üniversitesi Özel Arşiv Koleksiyonları, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 134

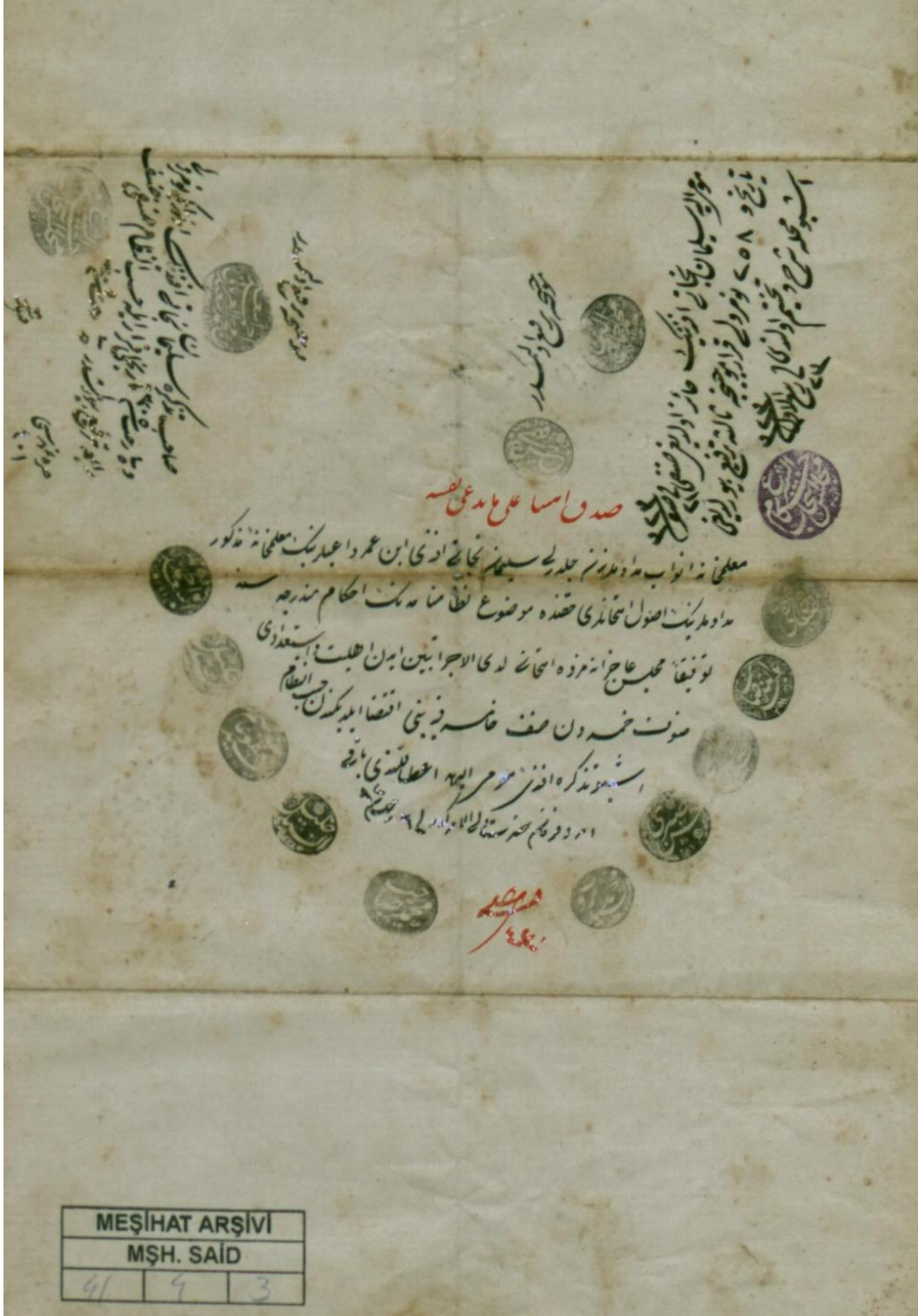
EK-17: Medresetü'l-Kudat Binası

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

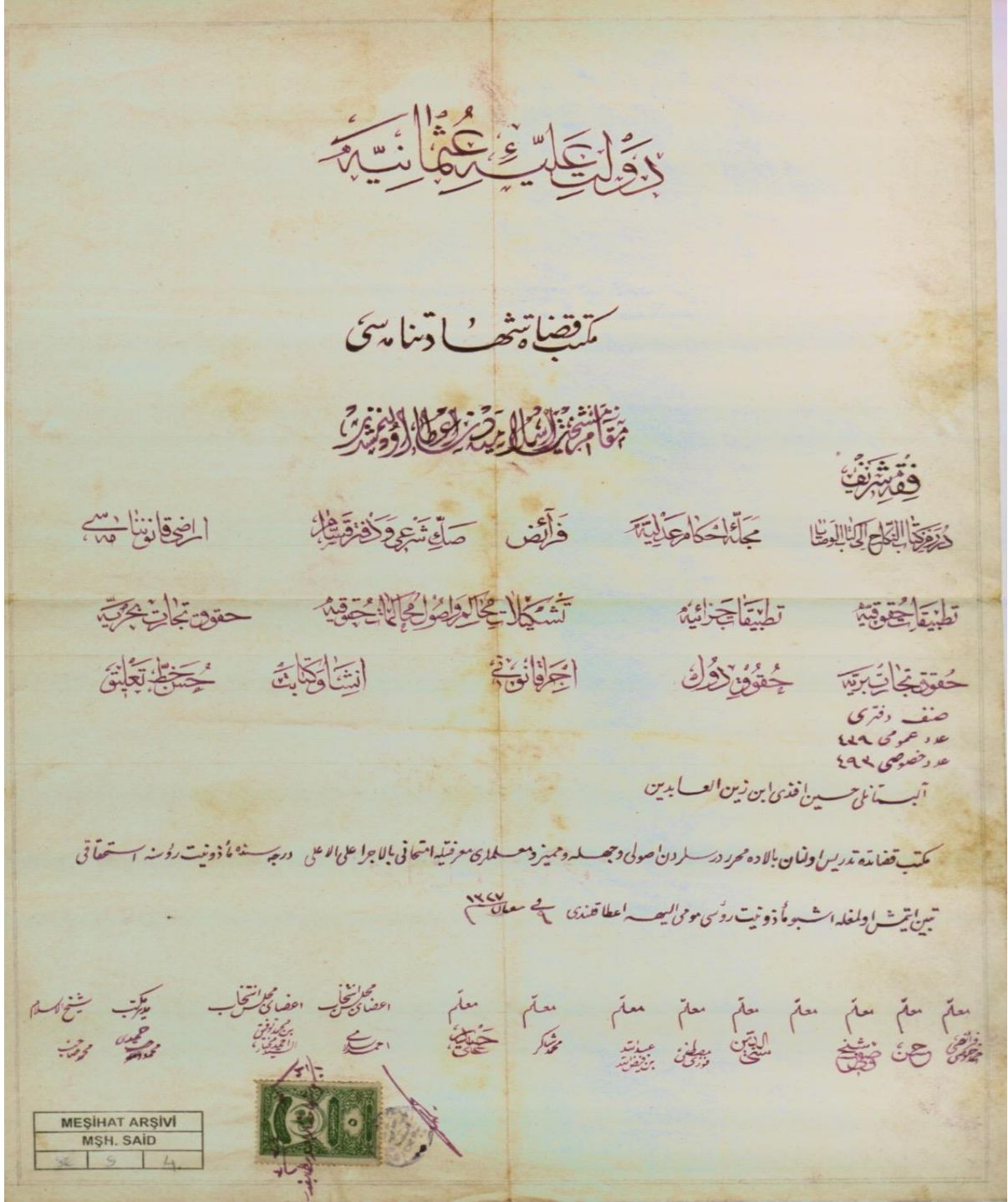
Erişim için: <http://nek.istanbul.edu.tr/4444/ekos/FOTOGRAF/779-38---0006.jpg>

EK:18: Muallimhane-i Nüvvab İcazetname Örneği

Çıldırlı Süleyman Necati Efendi'nin, 6 Receb 1292 (8 Ağustos 1875) tarihli 5. derece hâkimliğe hak kazandığını bildiren Muallimhane-i Nüvvab İcazetnamesi

Kaynak: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahval İdaresi, Dosya no: 272

Elbistanlı Hüseyin Sami Efendinin, 9 Şaban 1327 (26 Ağustos 1909) tarihli 3. derece hâkimliğe hak kazandığını bildiren Mekteb-i Kudat şehadetnamesi

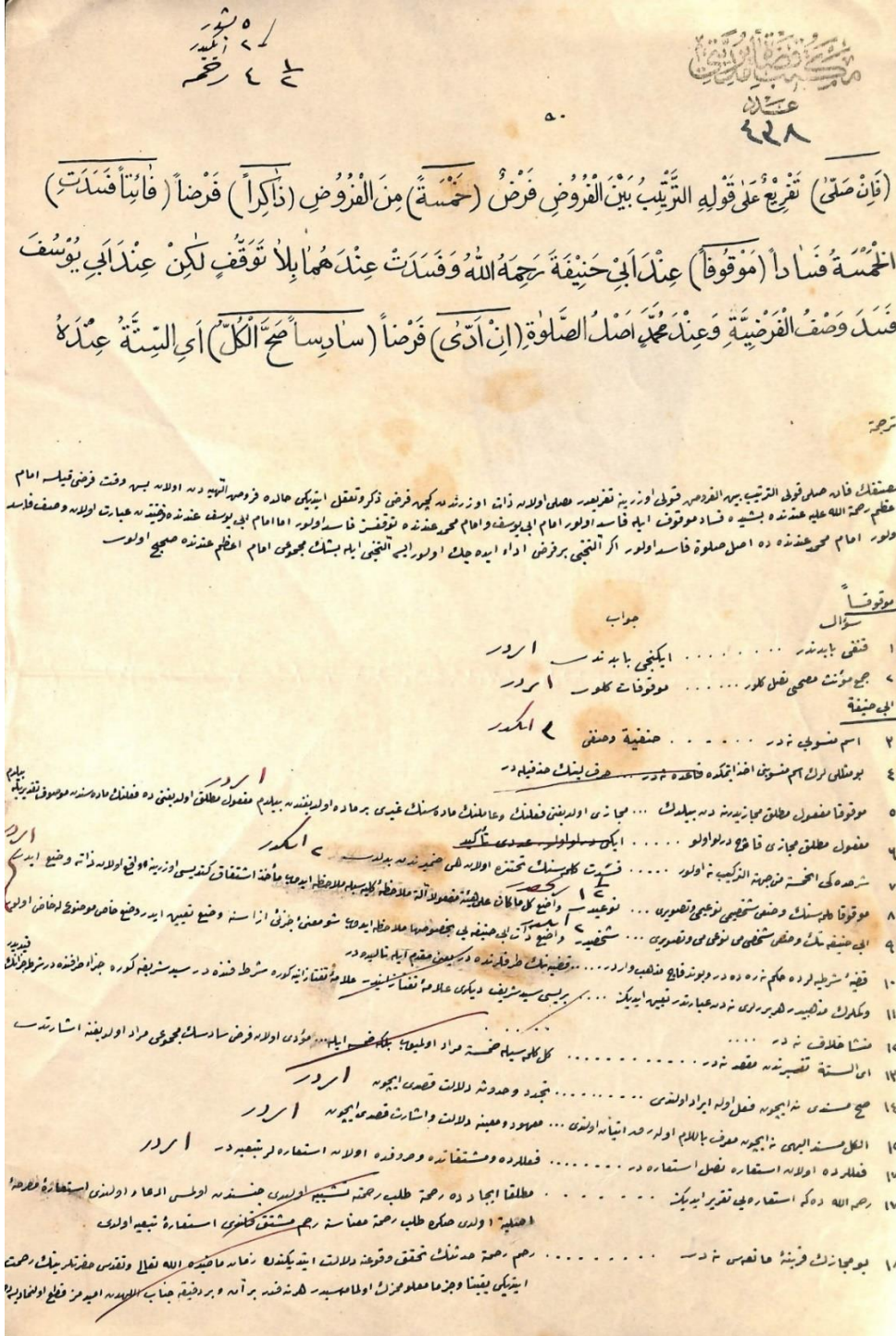
Kaynak: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahval İdaresi, Dosya no: 92, 9-

EK-21: Medresetü'l-Kudat İcazetname Örneği

İzmitli Salih Sami Efendi'nin, 10 Şaban 1341 (28 Mart 1923) tarihli 4. derece hâkimliğe hak kazandığını bildiren Medresetü'l-Kudat İcazetnamesi

Kaynak: Haluk PERK Koleksiyonu, Evrak no: 1923 hpe 3503

Mekteb-i Kudat Dönemi (1909 – 1913) Giriş İmtihanı (Ulum-ı Arabiye) İmtihan Kâğıdı

Kaynak: EDAM Arşivi, Klasör: Giriş İmtihanı Ulum-ı Arabiye İmtihan Kâğıdı, Evrak no: 5

حسابی مسأله : کون (۱) تحت جہانگیر وزیر (۷) علم ندر (۵) کون اکمال لیکو لیکو کون (۹) غیر محکم اولوز
 (۱۸) علم ندر کون اکمال لیکو .

س : خلفای اشدین حضرتی فصل انتخاب اولونموش و خلافت اسلام ہا کیک خانہ لیکو انتقال
 پیغمبر محمد علیہ السلام (ص ۷) افندیز (۷) یا شکرندہ ایکین حضرت علیہ
 والد و ترک عجرہ سندہ ریحان ایلدی . افندیز حضرت لری وفات اتخردن اول
 حضرت ابوبکر ای مامتہ و خطابتہ توکیل ایدر لری وارقم سندہ نماز قیلا لری
 ابوبکر حضرت لری ای مامتہ و خطابتہ توکیل ایدر لری وارقم سندہ نماز قیلا لری
 خدیجہ لری افندیز ابوبکر دن بک زیادہ حقون ایلدی . افندیز کون لری ای مامتہ و خطابتہ توکیل ایدر لری
 اوزر مامتہ و خطابتہ توکیل ای مامتہ و خطابتہ توکیل ایدر لری وارقم سندہ نماز قیلا لری .

ابوبکر حضرت لری وفات اتیکر لری . حضرت عمر وفات اتیکر لری . حضرت عثمان وفات اتیکر لری . حضرت علی وفات اتیکر لری . حضرت فاطمہ وفات اتیکر لری . حضرت زینب وفات اتیکر لری . حضرت عائشہ وفات اتیکر لری . حضرت صدیق حضرت لری حضرت علی قاسم لری . محارب لری حضرت علی عابد لری . نام و ایسی معاویہ
 دخی حضرت علی قاسم لری (حضرت) نام محمد محارب لری بخاریہ (۱۱۰) کونہ سوری (۱۷۰۰۰) اسلام قانہ دو کونلر
 سوکرمه محارب دن واز کیدر لری و دو کونلر .

حضرت علیک رینہ کوزی حضرت رسول حضرت حسہ کوزی و خلافت کوزی اولادیند لری ای سوکرمه
 خلافتی حضرت معاویہ ترک ایدری . ایستہ بوسورتم خلافتہ امویلر کوزی امویلرک برنجی خلیفہ حضرت معاویہ در
 امویلر دور (۱۴) خلیفہ کونلر اولادور (۱) حضرت معاویہ (۲) زینب اول (۳) ابانعی معاویہ (۴) برنجی
 (۵) عبد الملک (۶) ولید اول (۷) سلیمان (۸) عمر (۹) زینبای (۱۰) لکھم (۱۱) ولیدای (۱۲)
 اوینجی زینب (۱۳) ابراھم (۱۴) مروانای دن عبارتدر . بوسورتم امویلرک لریک (۱۴) عیسی اولادور
 مروانای ای ال الام : ک مروانای حکمتی اصلا ع ایدری و صلحنا اوغراسدی فقط عیسا سداک اولرندہ ای اسلام خیر
 قیام ایدرک (مرص) اشرفی خط ایدری عیسا سداک اردوسلر مروانای بنیندہ (زاب) سوکرمه کونلر بوزک محارب اولادور
 مروانای بوز اولدی کندی شاد کندی شاد دیکر کندی و اولادور و وفات ایدری بوسورتم خلافتہ اسلامیہ -
 امویلر دن عیسا سداک کوزی خلیفہ ایسہ (۸) دنہ در . بوزلرک ایخندہ ہا اردور کندی سوکرمه اولرندہ
 خلیفہ عیسا سداک برنجی عیسا سداک حدر ان بوزنجی سوکرمه علی ایخندہ در . زینب اولادور کوزی اولرندہ لکھم اولرندہ

س : سلطان سلیم اولک مصری قیلم حکومت عثمانیہ لری قازان قشدر .
 یا ووز سلطان سلیم حضرت لری صحراری سی اجرا ایدر بوسورتم مصری قیلم کونلر کوزی ستانیولر
 عورتلرندہ کندی ایلم برکدہ کلن و خلفای عیسا سداک صوبنجیسی اولان متوکل علی الخ
 ج : خلافتی یا ووز حضرت لری ترک و فرانس ایلدی . ایستہ خلافتک انتقالی بوسورتم در
 بوزتوجا مصرک قشدرن دھا محمد ر . خلافتک انتقالی سوکرمه بوزتوجا
 یا ووز حضرت لری اعتبارا کلن یا ووز شاکر لری خلیفہ در . یعنی خلیفہ نامی ویریلور
 خلیفہ مسلمین عبدالمجید خان حضرت لری کوزی : محمد توفیق پاشا قیلم کوزی
 بوزی ای صوبع عجبی اولرندہ (۱)

Arka Sayfa

11 numaralı Çerkeşli Mehmed Tevfik Efendi'nin, Medresetü'l-Kudat'a Giriş İmtihanı (Fünûn-1 Sâire) İmtihan Kâğıdı.

Kaynak: EDAM Arşivi, Klasör: Giriş İmtihanı Fünun-1 Saire İmtihan Kâğıdı, Evrak no: 15

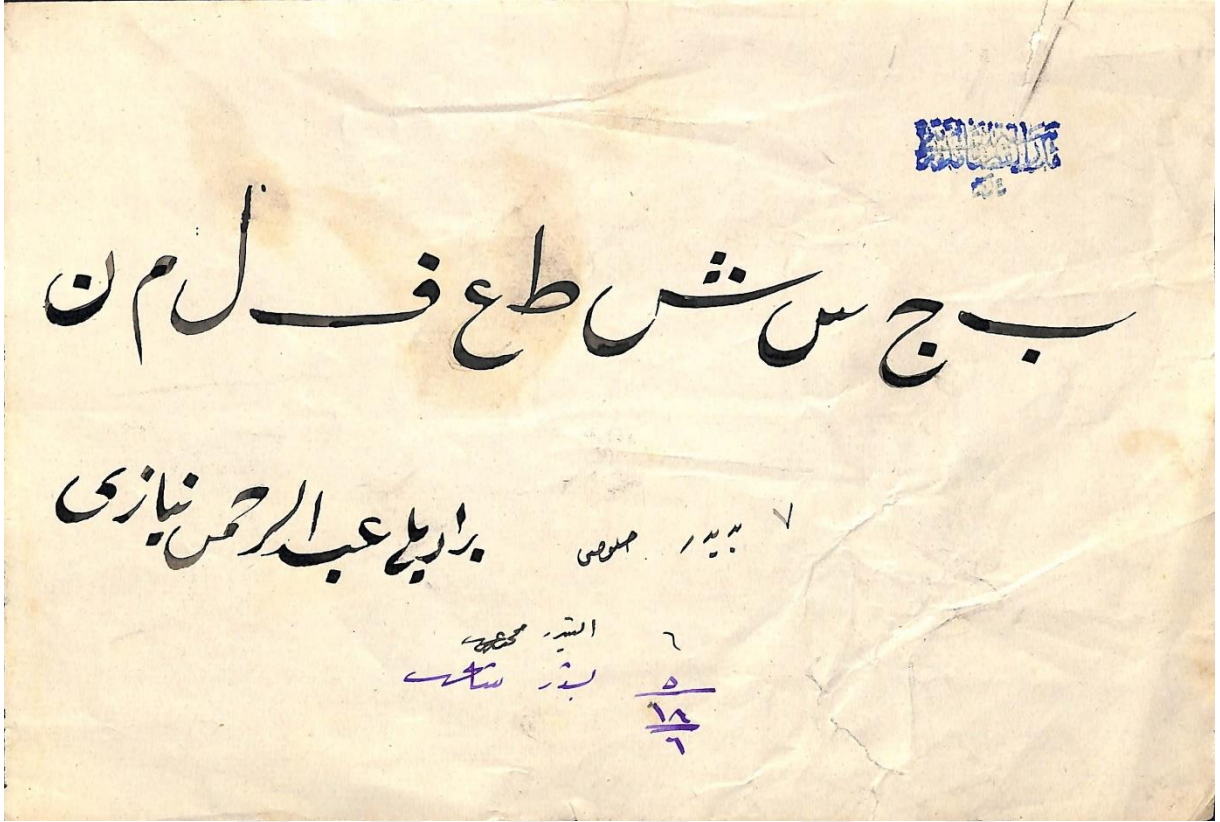
EK-26: İlm-i Feraiz Dersi (Miras Hukuku) İmtihan Kâğıdı Örneği

نوع	ص	ص	ص	ص	ص
زوجه	۷	۷	۷	۷	۷
خاله	۷	۷	۷	۷	۷
۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۵	۷	۷	۷	۷	۷
۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۰۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۰۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۱۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۱۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۰۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۰۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۱۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۲۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۲۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۰۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۰۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۱۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۳۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۳۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۰۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۰۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۱۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۴۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۴۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۰۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۰۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۱۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۵۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۵۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۰۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۰۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۱۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۶۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۶۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۰۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۰۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۱۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۷۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۷۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۰۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۰۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۱۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۸۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۸۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۰۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۰۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۱۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۱۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۲۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۲۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۳۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۳۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۴۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۴۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۵۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۵۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۶۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۶۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۷۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۷۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۸۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۸۶	۷	۷	۷	۷	۷
۹۹۰	۷	۷	۷	۷	۷
۹۹۶	۷	۷	۷	۷	۷
۱۰۰۰	۷	۷	۷	۷	۷

Mekteb-i Kudat 2. Sınıf Talebelerinden Ömer Nasuhi (Bilmen) Efendi'nin, Feraiz Dersi İmtihan Kâğıdı H. 1329 (1911)

Kaynak: EDAM Arşivi, Klasör: Feraiz 2. Sınıf İmtihan Kâğıdı, Evrak no: 12

EK-27: Hüs-n-1 Hat Dersi (Güzel Yazı) İmtihan Kâğıdı Örneği

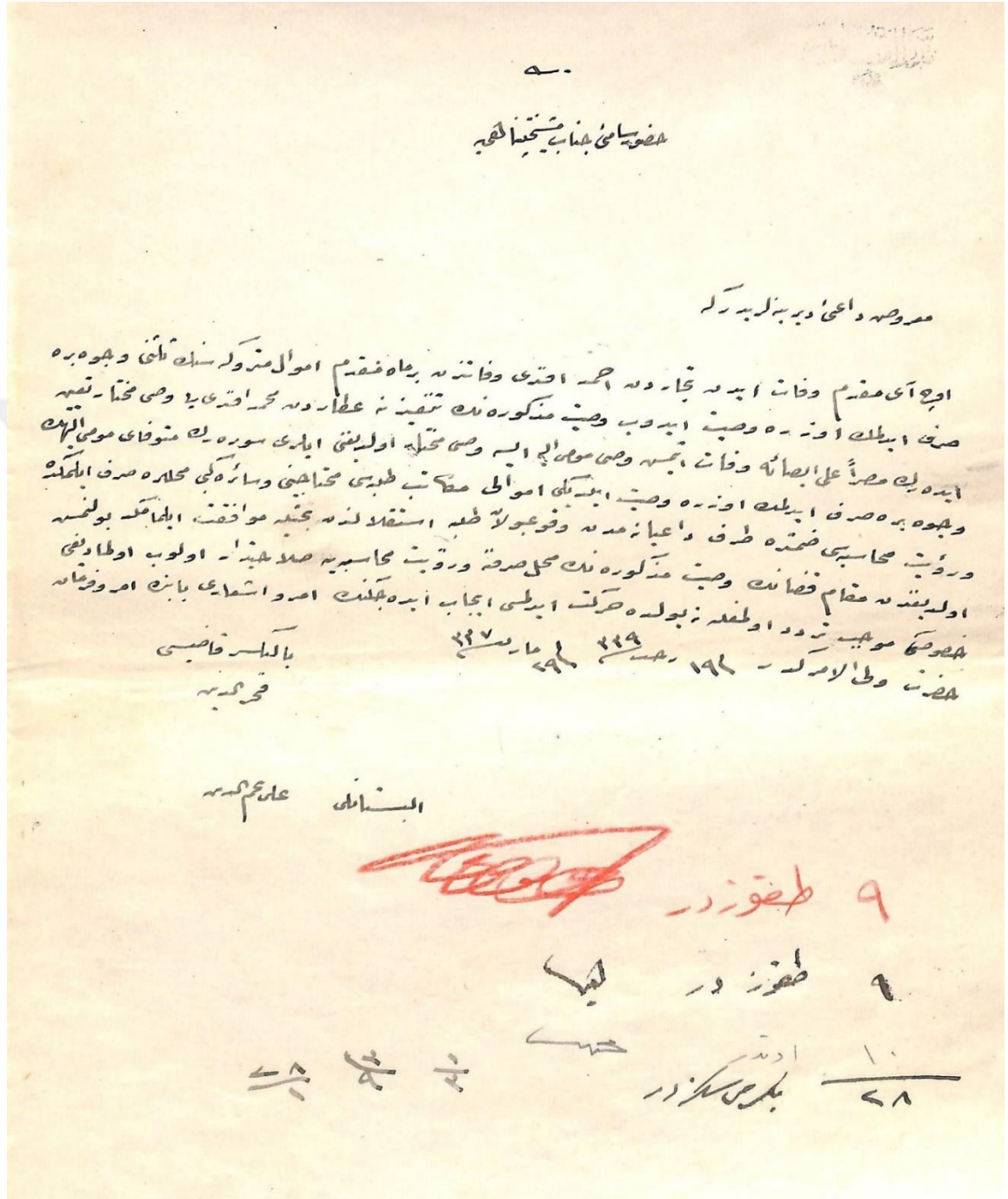
İbradılı Abdurrahman Niyazi Efendi'nin Hüs-n-1 Hat Dersi İmtihan Kâğıdı

Kaynak: EDAM Arşivi, Klasör: Hüs-n-1 Hat Dersi Muhtelif İmtihan Kâğıdı, Evrak no:

12

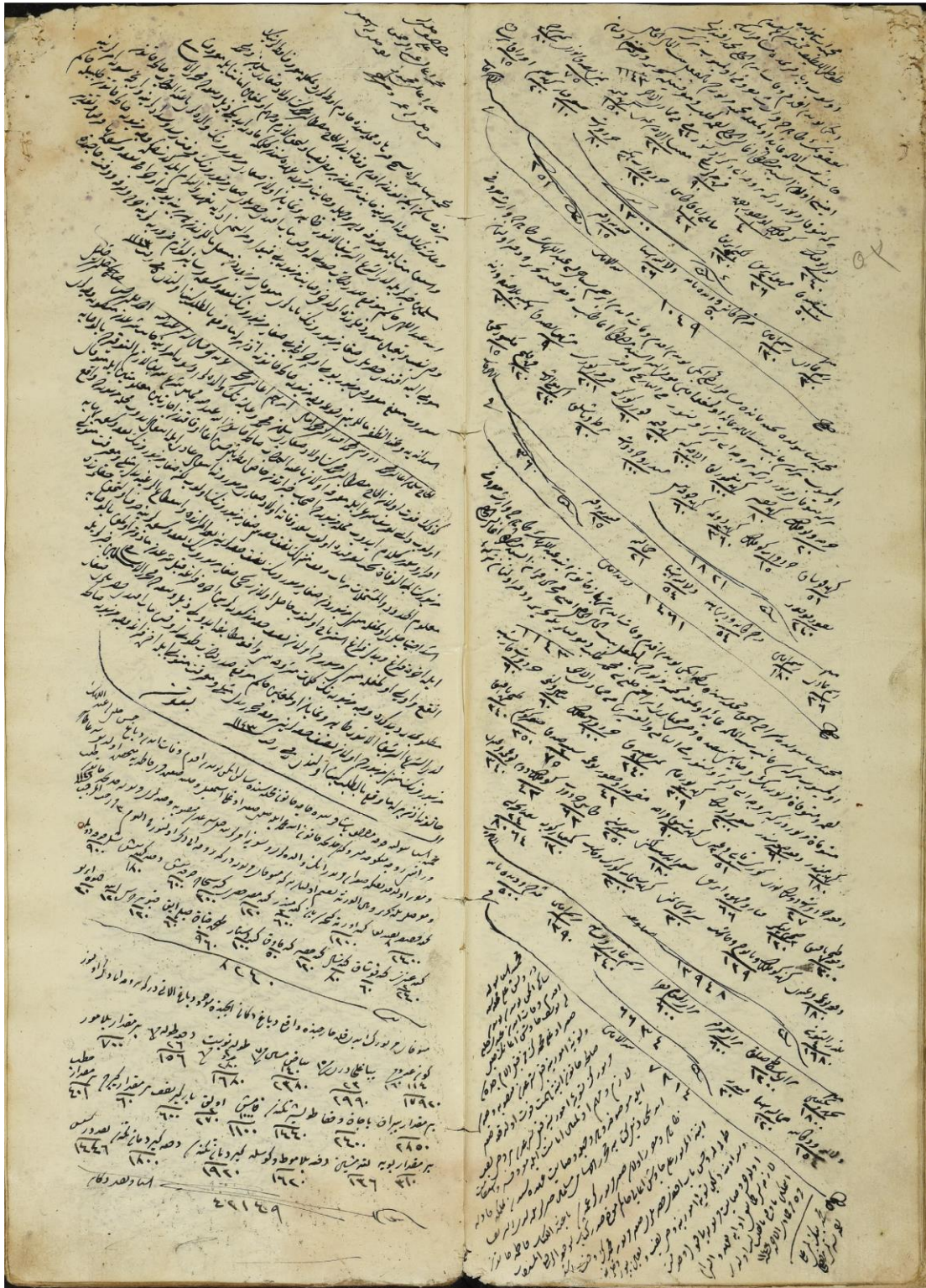
EK-28: Kitabet-i Resmîye Dersi (Resmî Yazışma) İmtihan Kâğıdı

Örneği

Medresetü'l-Kudat 2. Sınıf Talebesi Elbistanlı Ali Necmeddin Efendi'nin, 19 Recep 1339 (29 Mart 1921) Tarihli Kitabet-i Resmîye İmtihan Kâğıdı

Kaynak: EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 2. Sınıf İmtihan Kâğıdı (1339), Evrak no:

Kaynak: İSAM, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şer'îye Sicilli, No: 59, s. 53-54

EK-30: Mekteb-i Kudat Talebesi Fotoğrafi

Mekteb-i Kudat birinci sınıf talebelerinden Eğridere (Bulgaristan) İzzet Zeki Efendi (Hangisi olduğu belirtilmemiş.)

Kaynak: Çamlıca Araştırma Kütüphanesi Arşivi

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Kemal Faruk AKSOY

Doğum Tarihi :

Yabancı Dil : Arapça

Eğitim Durumu :

Lisans : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016

Yüksek Lisans : Kırıkkale Üniversitesi, SBE. Tarih Anabilim Dalı, 2019

Çalıştığı Kurumlar ve Yıllar : Özel Öğrenci Yurtları Kurum Yöneticiliği (2003-2019)

Diyanet İşleri Başkanlığı İmam – Hatip (2019-2023)

Yayımları (SCI) :

Yayımları (Diğer) : “Muallimhane-i Nüvvab’dan Medresetü’l-Kudat’a Tarihlendirmeler ile Alakalı Bir Değerlendirme”, ***Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, C. 13, Say. 11, s. 61-71, 2023

Araştırma Alanları : Hukuk Eğitim Tarihi, Yüksek Dini İhtisas Eğitim Tarihi